

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік
университеті

Министерство образования и науки Республики Казахстан
Государственный университет имени Шакарима
города Семей

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған

«ТӘУЕЛСІЗДІК: ТАРИХЫ, БҮГІНГІСІ, БОЛАШАҒЫ»

Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының

ЖИНАҒЫ

МАТЕРИАЛЫ

Международной научно-практической конференции

«НЕЗАВИСИМОСТЬ: ИСТОРИЯ, СОВРЕМЕННОСТЬ, БУДУЩЕЕ»,

посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан

I - ТОМ

9 желтоқсан
Семей, 2016

УДК 321.01(574)«1991/2016»

Главный редактор:

ректор Государственного университета имени Шакарима города Семей,
доктор исторических наук, профессор **М.Г. Ескенди́ров**

Редакционные коллегии:

Б.Ж. Атангаева, доктор исторических наук, профессор, проректор по воспитательной работе и социальным вопросам ГУ им. Шакарима г. Семей,

Л.Д. Давид, доктор PhD, профессор, проректор по науке и коммерциализации ГУ им. Шакарима г. Семей

М.К. Каримов, кандидат исторических наук, профессор, директор научного Центра исторических исследований им. М. Козыбаева ГУ им. Шакарима г. Семей

Р.Д. Ахметова, кандидат исторических наук кафедры истории Казахстана

Е.П. Евлампиева, кандидат биологических наук, доцент, руководитель отдела науки ГУ им. Шакарима г. Семей

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған «ТӘУЕЛСІЗДІК: ТАРИХЫ, БҮГІНГІСІ, БОЛАШАҒЫ»; Халықаралық ғыл.-тәж конф. (Семей 2016 жылы, 9 желтоқсан): Баяндамалар жинағы **«НЕЗАВИСИМОСТЬ: ИСТОРИЯ, СОВРЕМЕННОСТЬ, БУДУЩЕЕ»;** **ПОСВЯЩЕННОЙ 25-ЛЕТИЮ Независимости Республики Казахстан.** Межд. научно-прак. конф. (Семей, 9 декабря 2016 года): Сборник докладов / гл. редактор **М.Г. Ескенди́ров.** – Семей: ГУ имени Шакарима города Семей, 2016. - 640 стр. казахский, русский, английский, 1 том.

ISBN 978-601-7346-95-9

Жинаққа Қазақстан Республикасының егеменді ел ретінде жеткен жетістіктерімен алға қойған мақсаттары сараланып, ғылым мен білімді дамытудағы саяси және әлеуметтік-экономикалық саладағы заманауи зерттеулер мен даму перспективалары жөніндегі мақалалар енгізілген.

© Государственный университет имени Шакарима города Семей, 2016

КІРІСПЕ СӨЗ

ҒАСЫРЛАРҒА БЕРГІСІЗ 25 ЖЫЛ

Еліміз тәуелсіздігінің 25 жылдық Ұлы мерекесі қарсаңында, ғасырларға бергісіз осы кезеңдегі атқарылған жасампаз істерді, жеткен жетістіктерімізді ой елегінен өткізе отырып, халқымыздың мемлекеттілігіміздің тарихи жолына шынайы және объективті түрде зер салып, ой түйетіндеріне күмәніміз жоқ.

Тарихи тұрғыдан алғанда, 25 жыл дегеніміз қас қағым сәт қана. Қоғамды түбегейлі түрде қайта құру үшін жылдар ғана емес онжылдықтардың, керек десеніз ғасырлардың да қажеттігін тарих айтады. Қоғамның дамуында әрбір жыл ондаған жылдарға тең болатын кезеңдер де болады. Біздің қоғамның бет-бейнесін, бүкіл мазмұнын азғана уақыттың ішінде түбегейлі өзгерткен еліміздің дамуының 25 жылдық кезеңін соған жатқызамыз.

Осы жылдардың ішінде Қазақстан халқы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың басшылығымен үлкен жасампаз істерді атқарды. Біріншіден, елімізде көп укладты және нарық қатынастарына негізделген экономика қалыптасты. Соның нәтижесінде Қазақстан өз дамуында алға қойған міндеттерді орындай отырып, жаңа белестерді алуға ұмтылуда. Бұған біздің толық жағдайымыз бар. Қазіргі қарқынмен дами берсек, еліміздің 2050 жылға қарай әлемдегі дамыған отыз елдің қатарында болатыны анық. Екіншіден, қоғамдық даму демократиялық негізге қойылды. Бүгіндері отандастарымыз кең демократиялық бостандықтар мен құқықтар мәртебе алған қоғамда өмір сүріп отыр. Демократиялық институттардың қоғамыздағы одан арғы дамуы тереңдей түсіде.

Сонымен бірге, баршамызға белгілі бір аксиома бар, ол - классикалық сипаттағы қазақстандық мемлекеттіліктің атрибуттарының тәуелсіздік жылдарында ғана қалыптасуы. Бүгіндері Қазақстан Республикасы – қазақ жерінде бұрын – соңды құрылған мемлекеттер ішінде мемлекеттіліктің белгілері толық және мығым қалыптасқан бірден - бір мемлекет.

Дүниежүзілік банктің мәліметтері бойынша, Қазақстанның экономикасы 1991-2015 жылдардың арасында 7,4 есеге өскен. Ал, Халықаралық БҰҰ Даму Бағдарламасы агентігінің жыл сайын беріп отыратын мәліметі бойынша, біздің еліміз әлемдегі жағдайы жақсы елдердің қатарында 35-ші орында. Бұл аса үлкен жетістік. Президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев өзінің саяси карьерасы жылдарында талай мәрте алдыңғы қатарлы жаһандық жобалар ұсынды. Елбасы идеялары – ұлттық құндылық! XX ғасырдың қайталанбас тұлғалары Ли Куан Ю – сингапурлықтар, Де Голль – француздар, ал Рузвельт – американдылықтар үшін кім болғанын байқап қарағанда ғана, Назарбаевтың қазіргі замандағы қазақстандықтардың өміріндегі рөлін түсінуге болады. Халқымыз өзінің Көшбасшысымен бірге небір қилы кезеңдерді басынан өткізді. Осы жерде бір нәрсе анық, ол – Елбасының өз халқы алдындағы және әлемдегі беделінің барған сайын арта түсуі. Таяу араларда жарық көрген «Ұлы Дала ұлағаттары» кітабында Елбасының: «Менің бақытым – халқымның бақыты. Менің жеңісім – жұртымның жеңісі. Менің тапқаным – елімнің қазынасы» деуінің өзі-ақ көп нәрсені аңғартады.

Тәуелсіздік жолымен дамыған жылдардың ішінде еліміздің денсаулық сақтау саласы жоғары қарқынмен дамыды. Еліміздің барлық аймақтарында осы заманғы технологиялық

аппараттармен және диагностикалық құралдармен жабдықталған ауруханалар және клиникалық мекемелер салынып, іске қосылды. Мындаған дәрігерлер шетелдік клиникаларда біліктіліктерін көтерді. Нәтижесінде, небір күрделі оталарды отандық медицина орталықтарында, өзіміздің дәрігерлер ойдағыдай іске асыруда. Соңғы әлемдік көрсеткіш бойынша, еліміздің медициналық қызмет көрсету мекемелерінің жұмыстарының тиімділігі әлемде 51-ші орында.

Денсаулық сақтаудың және әлеуметтік қорғаудың нәтижесінде қазақстандықтардың орташа өмір сүру жасы ұзарды. Биылғы 2016 жылы бұл көрсеткіш 72 жасқа тең болды, яғни осыдан 25 жыл бұрынғы көрсеткіштен 4 жас және 4 айға артық.

Осыдан 6 жыл бұрын Қазақстан Республикасында стратегиялық маңызы аса зор инновациялық-индустриалдық дамудың бағдарламасы іске асырыла бастады. Оның бірінші кезектегі бесжылдығы аяқталып, енді екінші бесжылдығы басталды. Бұл бойынша, алға қойған мақсатымыз – индустриалды революцияны іске асыру.

Тәуелсіздік жылдары мемлекетіміздің жүргізген сыртқы саясаты көршілік тату қарым-қатынастың әлемдік принциптеріне негізделгені белгілі. Нәтижесінде, Қазақстан Республикасының Әлем қауымдастығындағы орыны мен беделі айқындалды.

Тәуелсіздігіміздің тұғыры – «Елбасының Қазақстан жолы», ал түпкілікті мақсат – Мәңгілік ел болу! Бұл – стратегиялық тарихымызда қадап айтылатын және алтын әріптермен жазылатын факт. Шын мәнінде, қазақстандықтар өздерінің жарқын болашақтарына сеніммен кетіп бара жатыр.

Ескендіров М.Ғ.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы
мемлекеттік университетінің ректоры,
тарих ғылымдарының докторы, профессор

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

УДК 327:342.61 (544)

Қарасаев Ғ.М.

тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК «Мемлекет тарихы институты» ММ-нің Деректану, Тарихнама және Отан тарихы бөлімінің бастығы, Астана қ.

Н.Ә.НАЗАРБАЕВ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫН НЕГІЗДЕУШІ

Қазақстан Республикасының тәуелсіздікке қол жеткізген XX ғасырдың 90 жылдарының басынан басталған Егемен мемлекет ретіндегі дербес қызметінің ішінде оның халықаралық саясаттағы атқарған жұмыстарының орны ерекше.

Ең алдымен “...Қазақстан Республикасы өзінің уақыт талабына сай қамтамасыз етілген сындарлы қызметінің нәтижесінде қысқа мерзім ішінде әлемдік қауымдастыққа берік еніп, дүниежүзіне өзін бейбіт сүйгіш, демократиялық, құқықтық мемлекет ретінде таныта білді.Әлемнің барлық құрлықтарындағы мемлекеттердің басым көпшілігімен саяси, экономикалық, мәдени, т.б. салалардағы қатынастар орнатылып, әр бағыттардағы іскерлік қызмет атқарылып отыр” [1.194].

Тәуелсіздікке ие болған алғашқы жылдардан-ақ Қазақстан Республикасының барлық көрші елдермен арадағы шекарасы айқындалып, халқымыздың тарихи территориясы толығымен қамтамасыз етілді. Бұл іс әлемдегі сирек кездесетін дипломатиялық, өзара келісім, ұғыныстық, төзімділіктік қадамдары негізінде шешілді. Ұлтымыздың осы территориясы халықаралық құқық негізінде толығымен және түпкілікті тұрғыда танылды. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың атап көрсеткеніндей: “Біз осы бір аса күрделі әрі шетін мәселені сәтімен шешіп, Ресей мен Қытай бастаған барлық көршілерімізбен арадағы жалпы ұзындығы 14 мың шақырымнан асатын шекарамызды халықаралық құжаттармен рәсімдеп, болашақ ұрпақтың алаңсыз болуы үшін біржолата әрі мәңгілікке шегендедік” [2.3].

Әсіресе Қазақстан мен Ресей арасындағы бұған дейін анықталмай келген шекараны мемлекеттер аралық келісімі негізінде белгілеу маңыздылыққа айналды. Нәтижесінде: “Ресей мен Қазақстан арасындағы қазіргі кезеңдегі шекара аймағы ынтымақтастығы екі ел арасындағы экономикалық және гуманитарлық қатынастардың негізгі құралы болып табылады” [3].

Елбасының мақсатты да жүйелі тұрғыдағы жүргізген сыртқы саясатының жемісіндей бүгінгі күні “Республика жер шарындағы қазіргі күнгі барша беделді халықаралық ұйымдарға мүше болып қабылданды. Соның ішінде, атап айтқанда Қазақстанның БҰҰ-ғы өзіндік орны қалыптасты. Осылармен қатар Елбасының БҰҰ жұмысын ХХІ ғасыр талабына сай ұйымдастырудағы ұсыныстары осы ұйымға мүше мемлекеттерден барынша қолдау тапты. Мемлекетіміздің басшысы аталған халықаралық ұйым мінбесінен үнемі сөз сөйлеп, әлемдегі, жекелеген аймақтардағы бейбітшілікті қамтамасыз етуге арналған бағалы бастамалар көтеріп келеді. Мысалы, осылардың қатарындағы: “Қазақстанның негізгі бастамасы болашаққа арналған Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 1994 жылғы Азиядағы өзара ықпалдастықтық пен сенім шараларына арналған Кеңес (АСШК) шақыру туралы бастамасы болды” [4].

1991 жылдың 30 желтоқсанынан Ядролық қаруды таратпау туралы шартқа қосыла отыра (ЯҚТШ) Республикамыз тұрақты түрде осы халықаралық ұйымның барша отырыстарына қатысуда. Сонан кейінгі уақытта мемлекетіміз өз еркімен Кеңес Одағынан мұра болып қалған ядролық қаруды толығымен территориясынан шығарып, бейбітсүйгіш ел

екендігін бүкіл әлемге паш етті. 1996 жылдың қыркүйек айынан Қазақстан әлемдегі ядролық сынақтарға жаппай тиым салу шартының мүшесі болып табылады”.[1.194] Негізінен алғанда Республика территориясын атом қаруларынан, оны жеткізу құралдарынан аластау, осы арқылы тұрғындардың әскери, экологиялық қауіптен құтқару Елбасының егемендіктің алғашқы мерзімінен басты мақсатына айналған еді. Оны іске асыруда мемлекет басшысы тарапынан Ел мүддесі жолындағы нақты да жүйелі ойластырылған қадамдар жасалды. Осы мазмұндағы ресми құжаттарда баяндалатынындай: “Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейін-ақ республикадағы ядролық қару мәселесін шешуде елеулі тұрғыдағы қысым жасау орын алды. Алматы өз кезегінде бұл құбылысты саналы түрде, соның ішінде ядролық мемлекеттерден өзінің қауіпсіздігіне кепілдік алу үшін бірден шешпеді. Президент Н.Ә Назарбаев 1992 жылғы мамыр айындағы Вашингтонға ресми сапарында Қазақстан Республикасы атынан республика территориясындағы 104 СС-18 ядролық зымырандарды жою туралы міндеттеме алды.

Аталған жылдың мамыр айында Қазақстан Лиссабон хаттамасына қол қоя отыра ШҚҚ-1 (*СНВ-1*) келісіміне қосылды. Желтоқсанда Ел Парламенті Ядролық қаруды таратпау туралы Келісімді бекітті және ҚР мен АҚШ арасында СС-18 құрлық аралық баллистикалық зымырандарға арналған шахталық жіберу қондырғыларын жою туралы екі жақты уағдаластыққа қол қойды. Нәтижесінде, 1995 жылдың 26 мамырында Президент Н.Ә.Назарбаев Қазақстан ядролық қарусыз ел болғандығын ресми тұрғыда жариялады” [5].

Осы тұрғыдағы БҰҰ Бас хатшысы Пан Ги Мунның: “Сіз тәуелсіздік алғаннан кейін ядролық қарудан бас тарту туралы дана және көрегендік шешім қабылдадыңыз және Орталық Азиядағы ядролық қарудан бос аймақты құру бойынша идеяны дүниеге әкелдіңіз. Сіз Непал мен Ирактағы БҰҰ-ның бейбіт миссиясына қызметкерлер ұсынып, БҰҰ қорлары мен бағдарламалары материалдық көмектер бердіңіз.

... Мен жаңа ғана бұрынғы Семей ядролық полигоны орналасқан жерде болып қайттым, бұл оқиға мені қобалжытты. 450-ден астам ядролық қуат осы жерде сынақтан өтті, ол қоршаған орта мен адамдарға апатты ықпал етті. 1991 жылы Президент Нұрсұлтан Назарбаев Семей ядролық полигонын жабу мен Қазақстанды ядролық қарудан босату арқылы өзінің ерекше көшбасшылығын көрсетті. Қазіргі таңда бұл полигон қарусыздану мен болашаққа сенім символына айналған. Дәл осы жерде Орталық Азиядағы ядролық қарудан бос аймақ ұйымдастырылды. Енді Қазақстанның әлемдік ядролық қаруларды жоюға деген үміті шындыққа айналарына біз сенеміз” [6.89,91] - деген сөзі Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың ядролық қаруға байланысты бастамалары мен нақты істерінің әлемдік маңызға айналғандығына айғақ болады.

XXI ғасырдың басынан әлемдегі бейбітшілік, тұрақтылық пен өркениетті дамудың іс жүзіндегі нақты жетекшісі ретіндегі танылып отырған Н.Ә.Назарбаевтың адамзаттың болашағына қауіп төндіріп отырған ядролық қаруға деген көзқарасы оның 2016 жылдың 31 наурыз-1 сәуір аралығындағы Вашингтон қаласында өткізілген ядролық қауіпсіздікке арналған ІҮ Саммиттегі баяндаған “Әлем. XXI ғасыр” атты Манифесінде толығымен көрсетілді. Дүниежүзілік қауымдастық оны аталған қаруды толығымен жоюдың, атом қуатын бейбіт мақсатқа пайдаланудың дүниежүзілік бағдарламасы ретінде қабылдап отыр

Елбасының ТМД-ның қызметін жоспарлау мен жүйелеудегі ұсыныстары және Қазақстан Республикасының осы ұйымның жұмысын жандандыру мен тиімділігін арттыру бағытындағы дәйекті қызметі өзінің жемісін беріп келе жатқандығы баршамызға белгілі.

Еліміздің Орталық Азиядағы мемлекеттер арасындағы бейбітшілік, ұғыныстылық пен бәсеңдікті қамтамасыз етуге арналған халықаралық ланкестік пен есірткі бизнесіне қарсы бірлескен күресті ұйымдастырудағы көптеген ірі де беделді халықаралық ұйымдардағы лайықты орны қалыптасты. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың бұл ұйымдардың мәжілістеріндегі айтылған әрбір бастамалары келелігі, маңыздылығымен ерекшеленіп келеді. Қазақстанның халықаралық саясаттағы бейбітшілікті орнықтырудағы атқарған осындай қомақты жұмысының әлем мемлекеттері мен жұртшылығынан қолдау табуының нақты нәтижесі оның 2010 жылы ЕҚЫҰ-на төрағалық қызметін ойдағыдай атқарып шығуы

болды. Себебі осы төрағалық кезінде Қазақстан өзін жан-жақты орныққан, іс тәжірибесі үлгі алуға тұрарлық мемлекет ретінде көрсете білді. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың саралап айтқанындай: “Осыдан ширек ғасыр бұрын ғана әлем картасында болмаған Қазақстан дүниежүзінің 56 елінің басын қосатын Еуропа қауіпсіздік пен ынтымақтастық ұйымына, 57 мемлекетті біріктіретін Ислам ынтымақтастық ұйымына абыройлықпен төрағалық етіп ұлтымыздың рухын көтеріп, жұртымыздың еңсесін биіктеттік. Қазақстан алып құрылықтағы ең түйінді мәселелерді шешетін 30-ға жуық мемлекеттің басын қосып, Азиядағы өзара ықпалдастық және сенім шаралары кеңесін құрып, оны әлемдегі беделді ұйымдардың қатарына қосты. Әлемдегі ең ықпалды халықаралық ұйымдардың біріне айналған Шанхай Ынтымақтастығы Ұйымын құрудің басты бастамашыларының бірі болып, бірнеше рет биік деңгейдегі саммит өткіздік” [2.4-5].

“Словакия Республикасының сол уақыттағы Президенті Иван Гашпарович еліміздің 2010 жылғы ЕҚЫҰ-на басшылық жасайтындығына орай мемлекетіміздің халықаралық сахнадағы алып отырған орнына баға бере келе: “Бұл жауапты қызмет Қазақстанның халықаралық қауымдастықпен қатынасты дамытуға оңды мүмкіндік жасайды. ... Қазақстанды барлықтары Орталық Азиядағы жетекші ретінде бағалайды. ... Оның сыртқы саясаты басқа істерімен бірге аймақтағы қауіпсіздік пен саяси тұрақтылықты сақтауға бағытталған”, - деп көрсетті.

Қазақстанның қазіргі күнгі жақын көршілері, ТМД елдері, Орталық Азия, Таяу Шығыс, тіпті алыс шетел мемлекеттерінің ешқайсысымен де шешілмеген мәселесі жоқ. Сонымен бірге ол туындауы мүмкін осындай мәселелердің барлығын да өзара келісім, бейбітшілік жолымен іске асыруға мүдделі.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2008 жылғы Қазақстан халықтарына арнаған жолдауында: “Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан әлемдік қоғамдастықтың толыққанды мүшесі болды. Оның бастамалары тәжірибе жүзінде әрқашан кең қолдау тапты және нақты іс жүзіне асырылып отырды.

АӨСШК, ШЫҰ, ҰҚШҰ сияқты аймақтық қауіпсіздіктің тиімді жүйесін қалыптастырудың негізі болған Қазақстанның бастамасымен немесе тікелей қатысуымен құрылған мемлекетаралық бірлестіктер өздерінің қажеттігін іс жүзінде дәлелдеді.

Біз Ресеймен, Қытаймен және Орталық Азия мемлекеттерімен өзіміздің экономикалық және саяси ынтымақтастығымызды одан әрі нығайта беруге тиіспіз. Өңірдегі тұрақтылық, ашық пікір алысу және өзара іс-қимыл таныту үшін берік негіз қалауымыз қажет.

Орталық Азия өңіріндегі қауіпсіздікті нығайту мақсатында біз сонымен қатар АҚШ-пен, Еуразиялық Одақпен және НАТО-мен сындарлы өзара іс-қимылды кеңейте береміз.

Бүгін біздің еліміз халықаралық дәрежеде танылудың жаңа сапалық деңгейіне көтерілді. Қазақстанның 2010 жылы Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымына төрағалық етуі туралы шешім оның сенімді дәлелі болды.

... Осыған байланысты “Еуропаға жол” атты арнайы бағдарлама әзірлеу қажет. Ол экономикалық ынтымақтасты дамытуға, басқарудың тәжірибесі мен технологиясын тартуға, зандарымызды жетілдіруге, ЕҚЫҰ-ға төрағалық етуіміздің стратегиялық пайымын және өзіміздің күн тәртібімізді белгілеуге ықпал етуге тиіс.

Тұтастай алғанда біздің сыртқы саясаттағы және қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы басымдықтарымыз өзгеріссіз қала береді.

Бірінші. Біздің сыртқы саясатымыз негізгі мүдделер ортақтығын іздестіруге, барлық, тіпті ең бір өткір мәселелердің өзінде де мәмлеге қол жеткізу қажеттігін түсінуге құрылған.

Екінші. Қазақстан алдағы уақытта да халықаралық ланкестік пен діни экстремизмге қарсы күрес жөніндегі халықаралық коалицияның белсенді мүшесі ретіндегі ұстанымын жан-жақты нығайта беруге ниетті”, – делініп Қазақстанның ХХ ғасыр соңында басталған егеменді мемлекет ретіндегі сыртқы саясатын саралап, әлемдік қауымдастықтағы оның алып отырған орнын айқындады. Осы істегі алдағы атқарылар жоспарларға талдау жасалды.

Қазақстан Республикасының өзінің тәуелсіздігін жариялағаннан бергі 20 жылдан астам көлемдегі халықаралық қатынастағы жоғарыдағы баяндалған нәтижелі қызметі

Еліміздің тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың есімімен тығыз байланысты екендігін республика тұрғындары, одан тыс әлем халықтары да ашық мойындап отырғандығы белгілі. ...

Мемлекетіміздің ешқандай территориялық тұтастығына, саяси тәуелсіздігіне нұқсан келтірместен Қазақстан Ресеймен, Қытаймен, Еуразия аймағына үлкен назарын аударып келген әлемнің алдыңғы қатарлы мемлекеттерімен тиімді байланыстар орнатып, олардың қорытындысы өздерінің еліміз үшін маңызды тиімді нәтижелерін бере бастады. Оның айқын белгісі-қазіргі күні Еуразия аңғары, соның ішінде ТМД елдері арасындағы халықаралық мәселелер, соның ішінде экономикалық қарым-қатынас, т.б. Қазақстан Республикасының қатысуынсыз шешілмейтін дәрежеге жетті. Қазақстан Орталық Азиядағы мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықтың, оны іске асыруға арналған кездесулердің, т.б. халықаралық шаралардың ұйымдастырушысына, бастаушысына айналды.

Қазақстанның Еуразия аймағындағы тұрақтылық пен түсіністікті қалыптастырудағы орнының куәсі әр жыл сайынғы оның Елордасы-Астана қаласындағы ірі мемлекетаралық, қоғамдық ұйымдардың, дүние жүзі діни қауымдастықтар жетекшілерінің бірнеше кездесулерінің тұрақты түрде өткізілуі болып табылады.

Мұның өзі де мемлекеттегі әр түрлі діндерді ұстайтын көп ұлтты Қазақстан халықтары арасындағы толық түсіністіктің орын алып отырғандығын дүниежүзіне паш етеді.

Яғни, Қазақстанның бұл жетістіктері оның әлемдік халықаралық қатынастар қауымдастығына, нарықтық экономикаға өткендігін толығымен дәлелдейтін айқын мысалдар болып табылады [1.195-198].

Осы тұрғыдағы 2017 жылы Қазақстанның Елордасында өтетін “ЭКСПО-2017” көрмесі Отанымызды әлемге экономикасы өркендеген, ұлттар арасындағы бірлігі мықты, саяси тұрақты, білімі мен ғылымы, ұлттық мәдениеті барынша дамыған ел ретінде барша қырынан танытатындығы анық

Тәуелсіз Қазақстанның әлемдік халықаралық қызметтегі жоғарыдағы сараланған шешуші бағыттардағы істері оның тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың дәйекті де мақсатты атқарып отырған қызметінің нәтижесі екендігі барша қазақстандықтарға, әлем жұртшылығына ақиқат.

Міне осылай, әлем жұртшылығы қазақ халқын оның есімі арқылы білп келеді. Ол осындай бейбітсүйгіш Егемен Елдің Астанасын негіздеп, оның дүниежүзінің барша орталық қалалары қатарынан лайықты орын алуын қамтамасыз етті. Елорданың күн сайын асәулетті құрылыстары арқылы жаңарып келе жатқандығына онда болған барша әлем жұртшылығы өкілдері куә болып отыр.

Қазіргі күнгі Астана халықаралық ұйымдар, мемлекет басшыларының әр саладағы кездесулерінің орнына айналып отыр. Қала Еуразияаңғарындағы ірі білім, ғылым, мәдениеттің орталығы ретінде бағалануда.

Яғни, бүгінгі күні “Қазақстан,”“Нұрсұлтан,”“Астана” деген сөздер әлемдік бар тілдердегі ажырамас ұғымға айналды. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың сөзімен айтқанда: “Астанамыз –жаһанға танылған жұртымыздың жарқыраған жақұты, Азаттығымыздың алтын қыраны”[2.5].

Израиль мемлекетінің тоғызыншы Президенті (2007-2014 жж) Шимон Перестің “Сіз Қазақстанды өзіне тек қана адал идеяларды тартатын нағыз магнитке айналдыра алдыңыз. Сонымен бірге, сіз әрқашан да заманауи экономиканың қиындықтарымен түйісесіз. Сізге осы салада да сәттілік келеді.

... Менің ойымша, Қазақстан Президенті – біздің заманымыздың ең ұлы басшыларының бірі. Ол мемлекет құрады. Ол керемет жаңа ел ордасын құрды. Ол Қазақстанның прогресс жетістіктері мен бейбіт дипломатия негізіндегі болашағын құрып келеді.

Қазақстан мемлекеттер, мәдениеттер және өркениеттер арасындағы халықаралық байланыстардың ордасына айналды. Қазақстанның маңызды идеясына АСШӘЖ идеясын бекіту жатады. Менің ойымша, Қазақстан Нұрсұлтан Назарбаевтың жетекшілігімен көптеген

жанжалдарды, оның ішінде таяу шығыстық жанжалды да шешуде өте маңызды рөл атқарады”[6.52]- деген мәлімдемесі осы айтылғандарға айғақ сияқты..

Көрсетілген тұрғыда “Н.Ә.Назарбаевтың шетелдерде “Қазақстан жолы” деген атауға ие болған тұжырымдамасы жайында арнайы тоқтаған жөн. Мұндай үлгінің авторлығына шетелдік басшылардың барлығы бірдей қол жеткізе бермейді. Қазақстан лидерінің есімі аз сөзге көп мағына сиғызған “Назарбаев моделі” ұғымымен айтылады. Бұл жағдайда мадаққа сараң дейтін шетелдік лидерлер мен белгілі саясаттанушылардың өздері Н. Назарбаевты халықаралық ауқымдағы дарынды мемлекеттік қайраткер деп атауы табиғи көрінеді”.

Атап айтқанда Германия Федеративтік Республикасының экс-канцлері Герхард Шредердің берген бағасында: “Қазақстан өңірдің өзегі саналатын ел”.

Өзінің тату көршілік саясаты арқылы Президент Нұрсұлтан Назарбаев республиканың Орталық Азиядағы тұрақтылық факторына айналу үшін айтулы үлес қосты” [1.199].

XXI ғасырдың басындағы ҚХР Төрағасы Цзянь Цзэминнің:“ ... Жоғары дәрежедегі сіздің басшылығыңызбен Ел мемлекеттік құрылыс пен экономикалық дамуда жылдам гүлдену мен тоқтаусыз өсуді бастан өткізуде”[6.24]деген анықтамасы Елбасының Қазақ мемлекетін әлемге өркендеген Ел ретінде танытып келе жатқандығына айқын дәлел болып табылады.

Ал, осы айтылғандардың айқын дәлелі-Қазақстан Республикасының 2017-2019 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасының Біріккен Ұлттар Ұйымы Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты емес мүшелігіне сайлануы болып табылады. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігі баспасөз орталығының мәліметі бойынша: “Қазақстан Республикасы 2017-2018 жылдар аралығында Орталық Азия- Тынық мұхит аймағы мемлекеттері тобынан Біріккен Ұлттар Ұйымының Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты емес мүшесі болып сайланды.

Бұл туралы БҰҰ Бас Ассамблеясының Нью-Йорк қаласындағы 2016 жылғы 28 маусымдағы дауыс беру қорытындысында белгілі болды. Қазақстанның кандидатурасын дауыс беруге қатысқан БҰҰ –на мүше 193 мемлекеттің 138 қолдады. Біздің еліміз ұйымның жарғысында әлемдік бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге міндеттер жүктелген БҰҰ-ның неғұрлым маңызды саяси ұйымына сайланған Орталық Азиядағы бірінші мемлекет болды.

... Нұрсұлтан Назарбаев біздің Республиканың БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің мүшелігіне өтуін әлемдік қауымдастықтың барлық құрамы алдындағы үлкен жауапкершілігін көрсетеді деп мәлімдеді.”

Әлемдік халықаралық істердегі сындарлы бастамалары мен оны іс жүзінде дәлелдеп келе жатқан мемлекетіміздің дүниежүзілік қауіпсіздік мәселесін тікелей шешумен айналысатын осындай аса беделді халықаралық ұйым құрамына сайлануы оның бейбітшілікті жақтаушы мемлекеттер қауымдастығындағы айшықты орнын көрсетіп берді.

Кеше ғана Қазақстан Республикасының Парламенті қабылдаған “Қазақстан Республикасының жиырма бес жылдығы Декларациясында атап көрсетілгеніндей: “Мемлекет басшысының байыпты және жемісті халықаралық бастамаларымен еліміз биік халықаралық беделге ие болып, ғаламдық ядролық қарусыздану қозғалысының танымал көшбасшысына айналды”[7].

Міне сондықтан да,өзінің тәуелсіздігіне қол жеткізген ширек ғасыр мерзімдегі Қазақстан Республикасының сыртқы саясаттағы мыңжылдықтарға созылған қалыптасу, өркендеу тарихында ешкімге көз алартып көрмеген, барша болмысы туыстық пен бірлікке негізделген ұлтымыздыңұлы қасиетін одан ары жалғастырудағы осындай істері әлемдік қауымдастықтан ізеттілік бағасын одан ары алатындығы анық.

Ал, туған елінің осы ниетін іс жүзіне асырып, ізгілікті ұмтылысын әлемге паш ете білген Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың көрсетілген бағыттағы қызметі теңдік, еркіндік, ұғыныстылықты барлығын жоғары қойған өз ұлтынан, барша қазақстандықтардан, әлем жұртшылығынан барынша қолдау тауып отырғандығы айғақ.

ХҮІІІ ғасырдың ортасындағы жікке бөлініп, отарлаушылардың қыспағына түскен

халқының болашағын ойлаған Абылай ханның: “Үш арманым бар еді. Біріншісі, елімді бейбіт өмірге жеткізсем деп едім, қан көп төгілді. Екіншісі, халқым қала, кент сала алмады. Үшіншісі, елдің басын біріктіре алмадым”[2. 3]-деген өкінішті арманын Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың толығымен орындап, мемлекетін әлемге Қуатты Ел ретінде танытқаны нақты ақиқатқа айналып отыр.

Міне сондықтан да, оның ұлтының, адамзаттың болашағы үшін атқарып отырған осындай істері ХХ-ХХІ ғасырлар кезеңіндегі отандық және дүниежүзілік тарихтан лайықты орын алатындығы даусыз.

Яғни, Ұлы Абайдың “Адаспай тура іздеген хақимдер болмаса дүние ойран болар еді” [8] - деген дана сөзі Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың тұлғасына, осындай қызметіне берілген нақты баға іспеттес.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қарасаев Ғ.М. Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты ХХ ғасырдың соңы-ХХІ ғасырдың басында (тарихи-саяси бағы).-Өскемен, 2009, 205 б.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақ хандығының 550 жылдығына арналған салтанатты жиналыста сөйлеген сөзі, 6 б.11.09. 2015
3. РФ СС М. Қор 897, тір.2, папка 4, іс 8, п.81
4. РФ СС М. Қор 897, тіркеме 4,папка 14, іс 12, п.83
5. РФ СС М. Қор 897, тіркеме 4,папка 14, іс 12, пп.91-92.
6. “Мир о Нурсултане Назарбаеве” / Под ред. Профессора Б.Г.Аягана. –Алматы, 2010.- с.230
7. http://www.inform.kz/kz/kazakstan-respublikasy-tauelsizdiginin-25-zhyldygy-deklaraciya_a2972663
8. Абай. Қара сөз, поэмалар. Книга слов, поэмы. Алматы, 1993, 95 б.

УДК 327(574)

Искакова Г.К.

доктор политических наук, профессор, проректор по учебно-методической работе
Государственного университета имени Шакарима города Семей

ПОСТСОВЕТСКОЕ ПРОСТРАНСТВО И КАЗАХСТАН: СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ, ПРОТИВОРЕЧИЯ И ОПЫТ

С обретением независимости большинство постсоветских государств осуществляли довольно масштабные преобразования в сложных политических, социально-экономических, международных и исторических условиях. Они отказались от принципов советской политико-правовой системы, достигли определенных достижений в создании ключевых демократических институтов. Несмотря на серьезные трудности, внедрялись либеральные механизмы в экономике, развивалась частная собственность. Трансформационный процесс характеризовался борьбой различных социально-политических сил за реализацию отвечающих их интересам вариантов преобразования общества.

Все постсоветские государства осуществляли поиск собственного пути развития, сочетающего в себе мировой опыт, но с опорой на собственные национальные условия, историю, традиции. Однако не все постсоветские государства в одинаковой степени продвинулись по пути модернизации; различен их опыт реформ; соответственно далеко неоднозначны результаты этих реформ. Так, наиболее успешным процесс реформирования был в Казахстане. Опираясь на модель «сначала экономика, потом политика», Казахстану удалось осуществить вполне динамичный переход от стратегии выживания к стратегии развития с помощью эффективного использования имеющихся ресурсов для формирования адекватной модели социальной модернизации. За годы независимости (с 1991 года) многие программы и идеи, инициированные Президентом Н. Назарбаевым и в первое время встречавшие достаточно заметное сопротивление некоторой части элиты и населения,

получили реальное воплощение в социальной практике, эффективно работают в интересах казахстанского общества и престижа страны в мировом сообществе. Вспомним, например, проект новой столицы Астана.

Оценивая содержания и направленность переходных политических процессов, можно в самом общем виде выделить три группы государств: 1) группа стран с демократическим режимом (главным образом, страны Балтии); 2) с авторитарным (Узбекистан, Беларусь, Туркменистан); и самая многочисленная группа -3, в которой ведущий режим оценивается в целом как демократический, но с достаточно сильной авторитарной составляющей (Россия, Казахстан). Последняя выражается, прежде всего, в сильной президентской и исполнительной ветви власти, наличие которых объясняется необходимостью обеспечить стабильность в трансформирующемся обществе, проведения сверху демократических экономических и политических преобразований. Отметим, что для политической жизни практически всех государств этой группы характерны колебания между авторитаризмом и демократией и границы как между группами стран, так и внутри групп достаточно подвижны (то есть на примере отдельного государства мы можем проследить волновое развитие демократии и отступление от нее). Критериями оценки выступают такой уровень взаимодействия власти и общества, позволяющий большей части населения влиять на принятие основных политических решений. Отсутствие широкой гражданской жизни, слабость политических партий и общественных организаций государственная власть и политическая элита ряда государств пыталась компенсировать внедряемой сверху политической жизнью. Отсутствовала конкурентная электоральная борьба и реальная многопартийная система, культура горизонтального взаимодействия между институтами и группами интересов. Четко обозначилась заметная «усеченность» полномочий представительных органов власти. В периоды экономических кризисов те государства (Россия, Туркменистан, Казахстан), которые располагали значительными доходами от нефтяного и газового экспорта, использовали имеющиеся возможности и ресурсы для того, чтобы в определенной степени смягчить социальное напряжение в обществе. Те же страны, которые не располагали таковыми, были обречены на кризис и политическую нестабильность (Кыргызстан).

В результате нарушения внутреннего баланса политических сил в условиях изменений внешней среды, размежевания социально-политических сил стали возможны серьезные политические конфликты в форме «розовой», «оранжевой», «тюльпановой» революций. Несмотря на то, что влияние международного фактора и внешнеполитических изменений на качество изменяющегося постсоветского пространства достаточно заметно, но в значительной степени на него влияли и продолжают влиять внутри - политические процессы. Получили широкое распространение и центробежные от России настроения как в СНГ, так внутри страны. На политику Грузии, Украины, Молдовы в большей степени стали влиять западные государства. А на Узбекистан, Туркменистан, Таджикистан - исламские государства. Все эти тенденции не могли не повлиять на баланс интересов в межгосударственных отношениях в рамках не только СНГ и центрально-азиатского региона, но и международного сообщества.

В постбиполярном мире в контексте глобальных трансформаций заметно возросла потребность в переосмыслении подходов к обеспечению международной, региональной и национальной безопасности.

Многие из них осуществляли внешнеполитическую стратегию с учетом государственных интересов, трансформации системы международных отношений, необходимости большей открытости и интеграции в мировое сообщество. Это позволяло расширить их возможности решать внутренние и внешние проблемы за счет не только собственных ресурсов (которых явно не хватало), но и заинтересованных во взаимовыгодном сотрудничестве зарубежных партнеров. Кстати, по данным 2005-2015 гг., по привлечению иностранных инвестиций Казахстан среди постсоветских государств занимал первое место. Надо сказать, что открытость страны позволяет расширить доступ к мировым рынкам, создать больше

возможностей для структурной перестройки экономики; расширить финансовую основу социально-экономической политики государства, что позитивно сказывается на внутренней стабилизации.

На разных этапах развития постсоветских государств различные направления внешнеполитической деятельности имели различные приоритетность и темпы осуществления. И при осуществлении тех или иных подходов к интеграционным процессам многие постсоветские государства руководствовались соотношением своих национальных интересов с возможными внешними угрозами и рисками. Хотя отдельные государства (Туркменистан, например) в большей степени ориентировались на закрытость и изоляционизм, который, в конечном итоге, рождает больше угроз и рисков для устойчивого развития страны.

По мнению международных экспертов, четыре из пяти государств Центральной Азии являются нестабильными государствами (так называемые "хрупкие государства"), которые могут легко превратиться в «несостоявшиеся государства», не способные контролировать свою собственную территорию. Это является благоприятной почвой для роста радикальных террористических групп, таких как ISIS. В таблице 1 показано, как эксперты оценили страны Центральной Азии в индексе нестабильных государств, 2015.

Таблица 1 Страны Центральной Азии в индексе нестабильных государств, 2015 (Хрупких)

Страна	Узбекистан	Таджикистан	Кыргызстан	Туркменистан	Казахстан
Место в мире из 178 стран (чем ниже место, тем больше угрозы)	51/178	57 /178	62/178	78/178	110/178
Пункты (чем выше точка, тем больше угроза)	85.4	83.4	82.2	77.5	68.3
Категория	Высокое Предупреждение	Высокое Предупреждение	Высокое Предупреждение	Высокое Предупреждение	Предупреждение о низком уровне

Источник: <http://fsi.fundforpeace.org/rankings-2015>

Эти данные указывают на то, что существует серьезная угроза государственности в большинстве стран Центральной Азии (High Warning countries), хотя до сих пор не материализовались, как во многих странах Африки и Азии. Кроме того, они свидетельствуют о значительной дифференциации между странами региона и особое положение Казахстана.

Что характеризовало постсоветское пространство с точки зрения международной и региональной безопасности? Здесь на передний план выходят нетрадиционные вызовы, такие как региональные и локальные конфликты, международный терроризм, наркоторговля, неконтролируемая миграция и другие. Проявлениями нестабильности стали этнические и территориальные конфликты, активизация экстремистских сил и организованной преступности. Нередко этно-национальные конфликты отражали противоречия между различными социальными группами в политической, социальной, культурной, экономической сферах. Все эти противоречия нередко становились причиной для возникновения серьезного внутригосударственного или межгосударственного конфликта (Россия, Украина, Грузия, Узбекистан, Кыргызстан).

Центрально-азиатский регион в целом – это достаточно конфликтогенная зона, характеризующаяся различными очагами локальных и скрытых конфликтных ситуаций. Реализация огромного экономического, транспортного и коммуникационного потенциала,

которым обладают страны региона, и на этой основе обеспечение национальной безопасности каждой из пяти стран, и создания системы региональной безопасности затрудняется из-за несогласованности подходов к решению ряда ключевых проблем. С одной стороны, это группа проблем - сложности исторического характера, в том числе территориально-пограничные проблемы, водо- и землепользования, коммуникационные. Анализ взаимоотношений между государствами Центральной Азии за прошедшие двадцать лет показывает, что этно-территориальные и пограничные проблемы, порожденные, в основном, в советское время, ввиду их нерешенности оказывают серьезное дестабилизирующее влияние в настоящее время. За последние годы к ним добавились «нетрадиционные» вызовы: рост религиозного экстремизма, незаконный оборот наркотиков, торговля людьми. Все эти проблемы содержат в себе скрытый конфликтогенный потенциал, и в итоге, снижают общую региональную безопасность региона и негативно влияют на процессы политического, социально-экономического и культурного развития самих государств.

Центрально-азиатский регион - это и место пересечения интересов мировых держав (Китай, США, Россия), которые стремятся оказывать серьезное влияние на политическую, экономическую и военно-стратегическую ситуацию в Центральной Азии.

При этом США, Россия и Китай имеют как совпадающие, так и противоположные интересы в регионе. Совпадающие интересы (борьба с терроризмом, распространением наркотиков и др.) создают возможность сотрудничества этих государств между собой и со странами Центральной Азии. Противоположные интересы ведут к заключению соглашений каждой из этих стран в отдельности со странами Центральной Азии или к двустороннему согласованию действий России и Китая в рамках ШОС. ШОС призвана стабилизировать положение в регионе и сдерживать стремление США, России и Китая к монополии на политических и экономических рынках региона. Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан и Таджикистан, тонко играя на интересах России и Китая, стали добиваться гораздо больших результатов внутри ШОС, чем вне этой структуры.

С точки зрения евразийской геополитики, стабильность Центральной Азии является и ключом к обеспечению стабильности и безопасности всей Евразии. Казахстан, став своеобразным мостом в диалоге Запада и Востока, выработал собственный путь развития, стал полноправным членом мирового сообщества и ведущих международных организаций. Реализуя политику многовекторности, Казахстан предпринял эффективные усилия по обеспечению национальной, региональной и международной безопасности в рамках членства в ООН, ОБСЕ, ШОС, ЕВРАЗЭС, ОДКБ, ЕАЭС и др. Путин и Назарбаев ... Широко известна мировому сообществу Казахская стратегия безъядерного мира. Обладая необходимой инфраструктурой для создания собственного ядерного оружия, Казахстан отказался от четвертого по мощности в мире ракетно-ядерного арсенала и стал стабилизирующей силой в евроазиатском регионе. В качестве председателя ОБСЕ Казахстану удалось вывести эту организацию на качественно новый уровень, акцентировав внимание на евразийском измерении безопасности.

Дальнейшая ситуация в регионе и постсоветском пространстве будет зависеть от сочетания интересов и взаимных усилий всех заинтересованных сторон. К тому же, события последних лет на Ближнем Востоке, в Северной Африке, Европе и сохраняющимися опасениями в связи с наблюдаемыми финансово-экономическими проблемами в мире, оказывают заметное влияние на развитие международных отношений, в том числе в регионе. Современные вызовы и угрозы настоятельно требуют и более динамичной модернизации всей системы социально-экономических и общественно-политических отношений постсоветских государств. Если нестабильность в арабском мире и дальше будет сохраняться, то это может способствовать росту привлекательности более стабильного региона – ЦА как одного из ключевых регионов в системе глобальных поставок ряда природных ресурсов для международных инвесторов. И соответственно, потребует от

государств ЦА более гибкой политики и согласованных подходов к обеспечению региональной безопасности.

Казахстан встречает свое двадцатипятилетие политической консолидированностью, общепризнанным лидерством на евразийском пространстве, масштабностью, взвешенностью и реализмом предстоящих планов.

Как отмечается в Декларации 25-летия Независимости республики, "За 25 лет своей Независимости Казахстан состоялся как политически стабильное государство с динамично развивающейся экономикой, имеющее уникальный опыт достижения успеха».

Вступая в период качественно новый этап развития, Казахстан и сегодня опирается на достижения прошлого в самом широком контексте – от исторических традиций до результатов и достижений периода независимости.

УДК 574

Матаева М.Х.

доктор юридических наук, проректор КазГЮИУ, г.Семей

СТАБИЛЬНОСТЬ КОНСТИТУЦИИ – СТАБИЛЬНОСТЬ ГОСУДАРСТВА

В научной литературе стабильность, как свойство правовых явлений, трактуется по-разному, что обусловлено различиями в подходах к данной категории. При одном из подходов, под стабильностью понимается отсутствие в обществе реальной угрозы неправомерного насилия или наличие у государства возможностей, позволяющих в кризисной ситуации справиться с ним. Стабильность рассматривается как функция демократии, которая включает в себя, в том числе, участие граждан в управлении государством посредством институтов гражданского общества.

При втором подходе, стабильность интерпретируется и как функционирование одного правительства в течение некоторого продолжительного периода времени, предполагающее, соответственно, его умение успешно адаптироваться к меняющимся реалиям. При следующем подходе, стабильность рассматривается как отсутствие структурных изменений в политической системе или как наличие способности управлять ими. И подход, который наиболее значим на наш взгляд, согласно которому определяющим фактором стабильности считается наличие конституционного порядка, который прописывается в основном документе любой страны.

Годы, прошедшие с момента принятия в 1995 году Конституции страны, показали, что этот документ действует, обеспечивает стабильность в государстве и обществе. В каких бы сложных политических и экономических ситуациях ни находилась наша страна, именно Конституция РК обеспечивает движение государства вперед, сохранение и защиту тех стандартов, которые определены этим документом.

Конституция РК выступает фактором стабилизации не только политической, но и иных сфер жизни общества. Данному признаку в настоящее время в научной литературе уделяется особое внимание, что связано с тем, что стабильность конституции в качестве юридических свойств стала выделяться недавно. В научной литературе стабильность, как свойство правовых явлений, трактуется по-разному, что обусловлено различиями в подходах к данной категории.

С.Ф. Литвинова, анализируя категорию «стабильность» применительно к правовым явлениям, отмечает, что термин «стабильность» не означает простую неизменность конституции как нормативного правового акта. Изменения общественных отношений могут потребовать периодического приведения конституционных предписаний в соответствие с происходящими изменениями, когда такие изменения затрагивают основы конституционного строя.

Ряд авторов справедливо отмечают, что «стабильность - в целом неотъемлемое качество права, которое характеризует устойчивую эффективность системы регулирования

общественных отношений. Заслуживает поддержки мнение Н.А. Михалевой о том, что стабильность проявляется в сохранении высокой степени устойчивости конституционных норм, постоянном целенаправленном воздействии на общественные отношения, на правосознание граждан. Поэтому неверно полагать, что стабильность конституции будет нарушаться с внесением в нее поправок, в том числе даже крупных [1].

В тоже время излишне частая смена конституций, их основных положений, если это вызвано не объективными условиями, а субъективными факторами, влияет на конституционную стабильность. Не случайно недолговечность конституций многих государств Латинской Америки, Азии, Африки была связана с тем, что приходящие к власти новые правительства (нередко после военных переворотов) пытались укрепить свое положение посредством принятия новых конституций [2].

Нельзя сводить стабильность Конституции РК только к неизменности ее текста, а также важно учитывать характер вносимых изменений. За время, прошедшее с момента принятия действующей Конституции, изменения и дополнения в нее вносились три раза: в 1998, 2007 и 2011 годах. В 1998 году были внесены изменения и дополнения в 19 статей Основного Закона. Изменения коснулись сроков и полномочий президента, депутатов Сената и Мажилиса, был снят предусмотренный ранее верхний возрастной предел для государственного служащего. Кроме того, поправками 1998 года предусмотрено, что десять депутатов Мажилиса избирают на основе партийных списков по системе пропорционального представительства.

Более существенные поправки в Конституцию приняты в 2007 году. В совокупности их суть сводилась к следующему: переход к пропорциональной избирательной системе; укрепление статуса Парламента за счет введения нормы об утверждении Премьер-министра парламентским большинством и процедуры консультаций Президента с партийными фракциями при назначении главы правительства; Ассамблея народа Казахстана была наделена конституционным статусом и получила право делегировать своих представителей в Мажилис и Сената Парламента согласно установленной квоте.

В феврале 2011 года в Конституцию внесены изменения, направленные на установление конституционных основ назначения и проведения внеочередных выборов Президента страны. Нововведения повысили прозрачность и эффективность избирательного процесса. Незыблемость конституционных основ гарантирует устойчивость развития страны, уверенность населения в защищенности своих прав и предсказуемости грядущих изменений. Основные нормы Конституции рассчитаны на долговременное действие и соответствуют стратегическим тенденциям развития общества. За 21 год Основной Закон не только не исчерпал себя, но еще в полной мере не раскрыл свой потенциал.

Любое государство, стремящееся обеспечить стабильность экономического, социального, культурного и нравственного развития, заинтересовано в неизменности своей конституции. Не является исключением и наше государство. Существует спорное мнение: если не меняется Конституция - отсутствует прогресс. Опыт Великобритании, где нет писаной Конституции, показывает, что такие понятия как «прогресс» и содержание конституции имеют всего лишь опосредованную связь. Гораздо большую роль в этом процессе играют социально-культурные предпосылки, развитость правовой и политической культуры, ментальность народов проживающих в той или иной стране.

Практика государственного строительства показывает, что идеальных конституций в мире вообще не существует. Но это не означает, что Конституцию нужно подвергать частым изменениям, тем более что многие из предлагаемых поправок вызваны не объективными потребностями, а сиюминутными политическими, конъюнктурными интересами отдельных слоев нашего общества, не имеют четкой юридической аргументации. Еще Гамильтон говорил, что если действующая конституция приходит в противоречие с благосостоянием народа, то народ имеет право ее изменить, и даже принять новую конституцию. По мнению Джефферсона, каждому поколению нужно давать возможность изменять ее в соответствии со временем.

Н.С. Бондарь справедливо отмечает, что значимым является способность конституции «быть восприимчивой к конкретно-историческим, социокультурным условиям и соответственно возможность всегда, в разные времена по-современному быть прочитанной, понятой и воспринятой современниками как акт своей, а не прошлой эпохи. Гениальность Конституции не в неизменности смысла, но в способности ее основных принципов приспосабливаться к текущим проблемам и нуждам».

Стабильность конституций их создатели нередко пытаются обеспечить усложненным порядком внесения изменений в основной закон. Действующие механизмы охраны Конституции РК направлены на обеспечение ее стабильности. Стабильности Конституции РК как нормативного правового акта способствуют следующие факторы: наличие в их тексте более общих, гибко применяемых положений; установление запрета изменения отдельных положений, усложненная (жесткая) процедура внесения поправок и пересмотра Конституции, создание системы мониторинга Конституции РК. Таким образом, стабильность конституции является ее неотъемлемым юридическим свойством (признаком), которое имеет очень важное значение и направлено на упрочение основополагающих положений основного закона, «цементирование» ключевых норм, принципов и общей предсказуемости правовой действительности.

В Послании Президента страны народу Казахстана говорится о достижениях республики в экономике, социальных отношениях, политике и других сферах. Все они связаны с реализацией положений Основного закона страны. В Казахстане отмечен большой прогресс демократических реформ. И это все - благодаря Конституции РК, с действием которой созданы необходимые правовые, организационные и другие условия.

Конституция по всеобщему признанию рассматривается как основной закон государства и общества, провозглашающий основные права и свободы человека и гражданина в самых различных областях жизнедеятельности, определяющий основы общественного строя, форму правления и территориального устройства, основы организации органов власти, государственную символику. Поскольку Конституция призвана закреплять самые устойчивые, неизменные правила и нормы общественной жизни, общественные отношения, права, гарантируемые государством, Конституция принимается надолго.

Во-первых, её проект тщательно разрабатывают учёные, общественные деятели, специалисты органов управления; далее проект проходит всеобщее обсуждение и принимается на основе всенародного референдума, поэтому Конституция становится достаточно качественным, добротным документом, не нуждающимся в доработке. Во-вторых, в соответствии с Конституцией формируются правила экономической, политической, социальной жизни, весь общественный строй страны, поэтому изменение, исправление Конституции, а тем более её замена деформируют систему управления страной, уклад общественной жизни, и с этой точки зрения вносить поправки и пересматривать Конституцию крайне нежелательно.

Стабильна не та конституция, которая не подвергается изменениям, а та, изменения которой не подрывают лежащие в основе конституции фундаментальные принципы и ценности. На первое место сегодня следует поставить иной подход: не изменять конституционные нормы в зависимости от сиюминутных интересов, а приводить в соответствие с конституцией сложившиеся фактические общественные отношения, развивать их в русле тех основополагающих норм, которые заложены в конституции [3].

Если бы мы могли добиться именно этого, чтобы реальные отношения в сфере прав человека, в сфере местного самоуправления и т.д. развивались, подтягивались к правовой модели заложенной в конституции, тогда бы никто, наверное, и не ставил бы вопрос о том, что ее нужно менять. Надо менять не конституцию, а наше сознание и наше отношение к Конституции, чтобы она воспринималась нами как «Основной Закон», как «Закон Законов», в котором установлены правила игры для всех субъектов правоотношений - политиков, органов власти, политических партий и граждан.

По мнению И.А.Кравец, конституция имеет смешанную политико-правовую природу, и политическое, и правовое в конституции тесно переплетено [4]. Практика показывает, что на современном этапе развития конституция продолжает играть свою позитивную роль, закрепляет оптимальное соотношение политических сил, обеспечивает необходимую политическую устойчивость и экономический рост. Следовательно, стабильность конституции обусловлена не просто тем или иным изменением равновесия политических сил, а соответствующим уровнем конституционной и политической культуры общества вообще. Если изменения конституции станут частыми, разговор об их стабильности теряет смысл. Стабильность конституций их создатели нередко пытаются обеспечить усложненным порядком внесения изменений в основной закон. Этот путь был избран и для действующей Конституции РК 1995 г. Однако такой вариант для самой стабильности конституции почти ничего не дает. Актуально высказывание известного русского государствоведа Н.М.Коркунова, который отмечал, что всякая попытка искусственно устанавливаемыми формами и сроками задержать изменение государственного строя должна быть признана совершенно несостоятельной.

Если день ото дня будет очевидно несоответствие основного закона жизни, конституция превратится в суперконсервативный документ. Общественное развитие будет задерживаться ею или пойдет вперед, не обращая внимания на конституцию. Приобретая в данном случае как бы "антиконституционный" характер, оно неизбежно поставит вопрос о соответствии конституции потребностям общества. И каким бы усложненным ни был порядок ее изменения, это произойдет [5]. Так было в Казахстане, когда обретя независимость и суверенитет, страна продолжала развиваться по Конституции Казахской ССР 1978 года, в которой было обозначено о том, что мы идём по пути строительства коммунизма. В то же время, в стране всюду разворачивались рыночные отношения и никто не помышлял о строительстве безоблачного коммунизма. А в 1993 году в стране была принята Конституция Республики Казахстан, которая была заменена 30 августа 1995 года новой.

Таким образом, стабильность конституции обеспечивает стабильность государства как в политической, так и в экономической, социальной и др. сферах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Михалева Н.А. Конституционное право зарубежных стран СНГ. М., 1999. С.35
2. Манасян А. Развитие Конституции Республики Армения как важнейшая предпосылка укрепления армянского конституционализма // Сравнительное конституционное обозрение. М., 2012. N 3 (88). С. 142 - 143.
3. Айтхожин К. К. Конституция Республики Казахстан: стабильность и динамизм // "Конституционное и муниципальное право", 2008, N 13.
4. Кравец И.А. Российский конституционализм: проблемы становления, развития и осуществления. СПб., 2005. С. 148
5. Авакьян С. А. Конституция России: природа, эволюция, современность. 2-е изд. М.: РЮИД; Сашко, 2000. С. 30.

Биқұмарұлы Өмірбек

доктор (Ph.D), Моңғолия Ғылым академиясы, Философия институты,
Баян-Өлгий аймағындағы бөлімшесінің сектор меңгерушісі

**МОНҒОЛИЯДАҒЫ ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ
ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТІМЕН ҚАТЫНАС ҚАҚЫНДА**

Бүгінгі таңда әлемнің 44 еленде тарыдай тарап кеткен Алаш ұрпақтарының біраз бөлігі Моңғолиядағы Қазақ диаспорасы болып есептеледі. Моңғолиядағы қазақтар біртұтас қазақ ұлтының диаспорасын қалыптастыруға да құқылы деп көреміз. Моңғол елінің Алтай таулы өлкесін мекендеген Қазақ халқы, тарихи әр түрлі себептермен XIX-XX ғ. Алтай бетінен асып Қобда өлкесіні қоныстай бастады.

Бұл тарихи кезең туралы тарихшы, зерттеушілер әр түрлі пікірлер айтуда. Бір кезде адамзаттың тарихи мекені болған Алтай таулы өлкесін Ғұндар, Көк Түркілер мекен еткен деген деректер көп. Ғұн, Түркі дәуірінің жәдігер ескерткіштері өткен тарихтың куәсі болмақ. Қоғам өркениетіне байланысты Алтай таулы өлкесі төртке бөлініп қалды, яғни төрт елдің шекарасына айналды. Оларға Ресей 50 % Қытай 30 % Моңғолия 10% Қазақстан 10% пайыз Алтай таулы өлкесіне қарасты жер деп көрілді. Осылай Алтай бөлшектеніп кетсе де, ондағы халықтың төл түлегі Түркі ұрпақтарының мекендеп қалғаны медеу болуы керек.

Сонымен қатар қарт Алтайдың тоғысқан тұсында Алаш ұлдары, Көк түркінің шаңырақ иесі Қазақ ұлтының төрт елдегі ұрпақтарының өмір сүріп жатқандығы Алтай көне мекен екендігін айқындай түседі. Ресей, Қытай, Моңғол, Қазақстан елдерінің бұл Алтайлық өңірінде екімиллион бес жүз мың қазақ тұратыны назар тартуда.

Моңғол Алтай таулы өлкесін көне Көк Түркілер мекені деп көруге болмақ. Түркі дәуірінің тарихи, археологиялық көне ескерткіштері Түркінің төл мекені екені дәлелдеп келеді. Мәселен Күлтегін, Тоныкөк, Білге қаған бітік таш, тас мүсін, сына, сына тастар, таңбалы тас, бейіттер, тастағы сұлба суреттер Түркі мәдениетін, тарихын жахан дүнеге танытар, теңдесі жоқ ескерткіштер екені даусыз.(9,10)

Түркі мекенін дәлелдейтін тағы бір қыры – жер-су аттары. Ховсгөл (Көпсу көл), Увс (У су), Хэнтый (Кентау), Баянтаң (Баян тау) тағысын тағы жер-су аттарын тілге тиек етуге болады. Түркінің төл мекені Алтай тауында қотын, сатан, дарқыт, қырғыз, ұйғыр, тыба қатарлы ру тайпалары бүгінгі күнге дейін мекендеп келген көне мекені екенін дәлелдеп тұрғандай. XIII ғасырда Шыңғыс қаған құрған Моңғол мемлекетіне сүбелі үлес қосқан Керейт, Найман, Татар, Қоңырат, Меркіт қатарлы түркі-қазақ тайпалары осы Моңғол Алтай таулы өлкесін мекендеген тарихидеректерде белгіленген.(1,11,8)

Алтай тауына қайта оралған Абақ Керей руының біб бөлігі қай кезде қай асутүспен, не себепті дүрбіп, келіп қаныстанғаны жайлы деректер бар. Шыңғыс қаған әскерлерімен орта Азияға қоныс ауцдарған қазақтар Қазақстан жеріне не себепті көне мекеніне қайта оралды. Бұл сұраққа Мағжан Жұмабаевтің мына бір жолын айтайық:

Алыстан Орыс, Қытай ауыр салмақ,

Жақыннан танаштайды қалың қалмақ.

Алды ор, арт жағы көр, жан-жағы дау,

Дадырған Алаш елі қайда бармақ... деп жырлағандай себеп-салдарынан Алтай бетіне қоныс аудауыраң көрінеді.

Деседе Қытай, Түркістан басқыншыларының шеңгелінен құтыла алмады.

Оның сыртында Дүнген көтеріліс, Манж үкіметінің сары нөкта салыға халыққа ауыр тигені сөзсіз. Қыспаққа төзбеген Абақ Керей руының бір топ ауылдары көршілес Моңғолияға көше бастады.(5,6)

Олар алғашында қобда бетіне мал оторлата көшіп, жергілілікті моңғол ағайындар, ұранқайлардан жер сұрап, малына өріс тауып, кей жылдары қыстап, жайлап жүрген көрінеді.

(2,27-бет) Бұл тарихи оқиғалар 1830ж басталған. Алғашында Көде, Шөде деген Қомақ молқы руының екі ағайынды туралы мынадай дерек бар:

Көрген жерде Көде бар
Шегертайда Шөде бар
Жер жанатта мұнда екен

Барсаң сәлем айта бар, - деп кейін қалған елге хабар айтыпты-мыс.(13,14) Бұл дерекке сүйенсек Дэлүүн өлкесімен келген бір жол бар. Келесі жол – Дайын, Сырғалы бағытымен, қазіргі цэнгэл сұмын өлкесінде. Найман руының Құлыбек, Құлыбай деген ағайындылар келген. Бұл екі адам атымен аталатын «арал» бар. Үшінші жол 1868-1869жж Жылқышы, Көбештер бастап асып келген Абақ Керей рулары болмақ. Бұл жайында Г.Н.Потанин деректерінде баяндалған. Төртіншіден, Абдан, Байқадам, Дүт қатарлы адамдар бастап әкелген ауылдар болуда.

Қобда бетене қоныстанған қазақтар алғашында малына өріс сұрай келіп, кейін ішкергі аймақтақр Говь – Алтай, Увс, Завхан жерлеріне дейіг мекендеп кейін аймақ орныққанда Баян - Өлгейге орныққан екен. Қазір «Говь – Алтайда «Хасагт Хайрхан» (Қазақты жота) деп аталатын тарихи қыпшақ атауы бар. Бас сауғалай қоныс іздеп келген қазақтарды Моңғол үкіметі жылы қарсы алды. Бұл жайында Абақ Керей, Найман, Уақ өкілдері Боғды қағандық Моңғол мемлекетіне елші жіберіп құрамына алуын өтінді. Бұл өтінішті Боғды қаған қош көріп, Қазақтарды Моңғолия құрамына алдық, қоныстаған жеріне ие болып, моңғол жұртымен тең дәрежеде тіршілік еткей... деп жауап берген. (3,164-бет)

Сонымен 1917ж 23 наурыз күні Боғда қағандық автаномиялық Моңғолияның құрамына еніп, саяси істеріне қазақ өкілдерін араластыра бастады.

1940ж Х.Чойбалсанның бастауымен батыс өлкеде қазақ-ұранқай ұлтының тілін, мәдениетін сақтап, өз кадрларын ұлттық тілінде дайындап, Моңғол елінде оқытып, саяси істерге араласуын үміт етіп, мемлекеттік VIII-съезден қазақ-ұранқай аймағын құру шешімі қабылданды. Ағашқы бастығына Б.Қабиді бекітті. Алғаш аймақ орнағанда небәрі 35 мың адам орнап, 17мыңы қазақ, 18 0мыңы ұранқай ұлтынан болатын.

1990ж Моңғолиядағы Қазақ ұлты 120 мыңға жетті деген мәлімет бар. Оның 85 пайызы Баян - Өлгей аймағында, 5 пайызы Қоода аймағында, 10пайызы Ұланбатыр, Налайх, Дархан, Шарынгол, Эрдэнэт, Сэлэнгэ, Хэнтий аймақтарында тіршілік етуде. 1992-1994жж Қазақстан республикасына «еңбек келісімі» бойышв жұмысшылар бара бастағаны, Ұлы көш, атамекенге қоныс аударудың бастамасы болды. Статистикалық мәліметтерге қарағнда 60 мыңға жуық қазақтар отанына оралған. Тек 2005ж Қазақстанға 612 үй, 2848 адам, 2006 жылы 1660 адам қоныс аударғанына қарағанда, олардың өсімін қоса есептесек 100 мыңдай халық Қазақстанда өмір сүруде. (3,165-бет)

Моңғол мемлекетінің оң көзімен қарап, өз ұлтындай тең көзқараспен көріп келгені, Моңғолиядадағы қазақ диаспорасының қалыптасуына ықпал етті. Баян - Өлгейде 2006ж санақ бойынша 95226 адам тіршілік етіп, оның 28512 қазақ халқы аймақ орталығында, қалғаны сұмындарда өмір сүріп жатқанын білсек қазақ ұлтына деген Моңғолияның дұрыс саясатын көрсетеді. Жеке аймағын болдырып, өз тілін, мәдениетін, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын сақтап қалуға үлкен үлес қосты. Қазақ зиалы жастарын қолдап, іш пен сырттан оқытқаны, Моңғолияның басқа аймақтарында қоғамдық, жоғарғы әр салада қызмет етуіне себепкер болды. Қазір ұлы құрылтайға үш мүшені сайлауда, оларды тұрақты қазақ ұлтынан сайлап келе жатқаны Қазақ ұлтын, өз ұлтындай көргені деп білеміз. Қоғамның әр саласында жоғарғы орындар, ұйым-мекемелерге бастыққа тағаиындап жұмыс істеуі, атамекеннен басқа елдердегі қазақтардан артық дәрежеде екенін аңғартады.

Келесі мәселе Қазақстанмен қатынасы жайында. Екі еларалық қатынас социализм дәуірі 1930-жылдардан басталды. Қанша екі ел арасы шекарамен шектелсе де «рухани» жағынан жақын, қол үзбеді деуге болады.(16,18)

1930-жылы Абай Қасымов, Шәріп Өтепов, Ділнүз Өтепова, Қордабаев қатарлы Коминтерн өкілдері қазақтар арасында «партия» ұйымдарын ашумен қатар, қазақтар оқитын алғашқы білім ордаларын ашты. Жаңа мизамның мәдениетін насихаттауда Ақбалшықта

алғашқы мектеп орнап, жергілікті ауыл молласы Арғын текті Қ.Баймұқаметті мұғалімдікке тағайындап жұмыстатты.(16) Алғашқы «әліп-биі» төте жазуы, яғни сулы жазитпен басталса да біртіндеп крилл әріпіне көшті. Сондай-ақ жастар ұйымы 1940 жылдары қазақтар ортасында орнады. Осы жылдардан бастап қазақ елінен тіл-әдебиет мамандығымен қазақ студенттері Моңғолиядан барып оқыды және «Әліппе» қатарлы қазақ тіл, әдебиетінің барлық оқулықтарын Қазақ елінен алып керектенгені екі ел аралық қарым-қатынастың ертеден бастау алғанын дерек береді.

1992ж кейін Қазақстан мемлекетімен тығыз байланыста болып, ғалымдар, өнер адамдры, мәдениет қайраткерлері үрдіс келе бастаса, соңғы жылдары қоғамдық әр салада, экономикалық, ғылым-білім, саяси жағынан, транспорт саласының қатынасы дамып нығайып келеді. 1930 жылдары басталған қарым-қатынасқа Ресей, Моңғол елі еш бөгет жасамады, 1992 жылы қаңтардың 22 күні Моңғол мемлекеті тәуелсіз Қазақстан мемлекетімен дипломатиялық қарым-қатынасқа қол қойды соның нәтижесінде Қазақстанға ел көшіп, жұмыстап оқушылар білім алу қатарлы игі бастамалар бой көтерді . Жылына 250-дей студент Қазақстан мемлекетінен білім алуда. Екі ел арасында әуе және жер арқылы қатыныс дамып, ара байланыс, барыс-келіс мәселесі шешілді. Екі ел елшілігі «астаналарында» тұрақты жұмыстауда.(16.3) Түбі бір Ғұнның егіз ұлдары түркі-моңғолдар арасынан жақсара бергей.

Қатынасты нығайту шарасында төмендегі пікірді ұсынамын:

1.Моңғолия жері көне Түркілердің мекені және қазақтар мекендеп жатқан бұл өлкенің қазақтарының салт-сана, әдет-ғұрыптарын,мәдениетін зерттейтін тұрақты ғылыми орталық ашылса. Яғни ҚР Ғылыми ұйымдарының бөлімшесін Баян - Өлгий аймағында орнатып жұмыстатсақ. Бүгін Қазақ елі қаржылай көмек көрсетсе, Жастарды бұған тартсақ;

2.Қазақстан және Моңғол елі ХІІІ ғасырдан-ақ көне сауда қатынаста болған. Осы істі жандандырып мал өнімі, еті, шикі затын, өңдейтін өндірістерді ашып, оған жастарды көптеп жұмыстатсақ. Жастарға басты мәселе – жұмыс орны аздық болуда.

3.Қазақстан, Моңғол екі ел арасында бұрын-соңды мәселе болып жүрген мәселесін шешсек. Яғни «төте жол» мәселесі. Өйкені барыс-келісті тездететін жол мәселесі толық шешілмеуде. Жастардың Қазақстан еліне жұмыстауына, оқуына байланысты Ресейдің шекарасынан өтуіне «виза» алуы кедергі болуда. Жол мәселесі шешілсе басқада сала, алым-берім, барыс-келіс мәселесі шешілері хақ.

4.Білім саласында бірлесіп жұмыстақ. Шығыс Қазақстан университетінің бөлімшесі Баян - Өлгийде ашылған. Қазіргі екі жыл Өлгийде оқып, қалған оқу жылын Өскеменде тәмамдауда. Сонымен қатар Қазақстанда білім алып жатқан 800-ге тарта жастарымыз Баян - Өлгийде жұмыс көзі жоқ, немесе мамандығы сәйкеспейді, табылмайды деген сылтаумен Қазақстанда жұмыстап жатыр. Сондықтан Қазақстанның өндіріс, компания бөлімшелерін Баян - Өлгий аймағын да ашсақ, сонда жұмыс орны болар еді. Себебі Қазақстанда жұмыстау үшін жастар азаматтыққа кіруге тура келеді. Бұдан екі ел азаматы, немесе ата-анасы Моңғол елінде деген сияқты бөлінген жайттар шығуда.

Қорыта айтқанда Моңғол мемлекеті қазақтарға, қазақ жастарының оқып білім алуына, қоғамдық істерге араласуына көзіндік қолдауын көрсетеді. Деседе түбіміз бір түркі – моңғол елі бірлесіп, әр салада бір-бірімен тығыз ара байланысты, қатынасты дамытсақ алыстан хабарламай, жақыннан дорбалап Кіндік Азия, Орта Азияның кеңестігінде еркін көсілері қақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Әбілғазы. Түрік шежіресі. Алматы «Ана тілі», 1992
2. Амыр. А. Монголын товч түүх /моңғолша/. Улаанбаатар, 1989
3. З. Рысбек. Халық құрылтайы немесе жергілікті жердің өз ісін басқару.
4. Қазақ шежіресі /үш тараудан құралған жинақ/. Целиноград қаласы, 1991
5. Бикұмар Кәмилашұлы. Моңғолия қазақтарының салт – дәстүрі. Өлгей, 1995
6. Ислам Қабышұлы. Моңғолия қазақтарының тарихы. Өлгей, 1980

7. Қазақ шежіресі «Ата мұра» Алматы, 1994
8. Шәкәрім Құдайбердіұлы. Түрік, Қырғыз, Қазақ һәм хандар шежіресі. Алматы «Қазақстан және Сана» 1991
9. Күлтегін. Алматы «Жалын», 1986
10. Күлтегін. Новосибирск «Наука», 2003
11. Құрбанғали Халид. Тауарих Хамса (бес тарих). Алматы «Ата мұра», 1992
12. Моңғолдың Құпия шежіресе (Қытай, моңғол нұсқасы) 1970, 1990, 1995
13. А. Сарай. Керуен көшкен, кергілескен, жаушылық көрген, кері көшкен қазағым. УБ. 2003
14. Соян Қажыбайұлы. Моңғолдағы қазақтардың тарихы, очеркі. УБ. 2004
15. А. Сарай. Революциядан бұрынғы қазақ халқы. Өлгей, 1991
16. Қара шаңырақ құзыл қайын. УБ. 2007
17. Алтай таулы өлкесінің қоғамдық, экономикалық маңызды істері. Өлгей, 2004

1 СЕКЦИЯ ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ЖӘНЕ НЫҒАЮЫНЫҢ КЕЗЕҢДЕРІ

ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ И УКРЕПЛЕНИЯ КАЗАХСТАНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

УДК 94 (570)

Исин А.И.

к.и.н., профессор Государственного университета имени Шакарима
города Семей

О 1000-ЛЕТИИ ГОРОДСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА ИРТЫШЕ

Исследования второй половины XX века и начала XXI века позволили по-новому взглянуть на историю городской культуры на территории Казахстана. Исследования академика А. Маргулана, археологов К. Акишева, Л. Ерзаковича, К. Байпакова, З. Самашева, Е. Смагулова, У. Шалекенова, историка-источниковеда Б. Кумекова, а также археологов и историков ближнего и дальнего зарубежья обновили наши знания о роли городской культуры в истории Казахстана. Среди открытий рубежа XX-XXI века – выявление монетного чекана города Алматы 80-х годов XIII в. Проведены юбилеи древних городов Казахстана – мероприятия, имеющие большое патриотическое и научное значение. В частности, 1500-летие Туркестана, 2000-летие Тараза, 1000-летие Алматы, 1000-летие Астаны (начало которой связывается с средневековым городом Бозок) и т.д. Города древнего и средневекового Казахстана располагались на маршрутах Великого Шёлкового пути, имеющего большое международное значение как связующее звено цивилизаций Востока и Запада.

В долине реки Ертис (Иртыш) исследователями исследованы многочисленные поселения эпохи бронзы, некоторые из которых располагались в пределах современного города Семей. В черте города, к примеру, относятся поселения Семипалатинские Дюны-1 и 2, на которых неоднократно находили многочисленный подъёмный материал краеведы и археологи на протяжении XIX-XX веков [1]. Часть этих материалов отложилась в фондах Областного историко-краеведческого музея г. Семей, а также имеются в других музеях и частных коллекциях. В окрестностях города и прилегающих районах в разные годы

находили многочисленные артефакты, свидетельствующие о постоянном пребывании в долине реки различных племенных коллективов, хозяйство которых было комплексным, скотоводческо-земледельческим, с широким распространением металлургии, изделий ремесленного производства [2]. Археолог В.К. Мерц выявил крупные поселения эпохи бронзы на территории Бескаргайского района, сделал предположение о формировании в этом регионе протогородов, сопоставимых по времени с широко известным памятником Аркаим.

В раннем железном веке в долине Иртыша существуют поселения, отождествляемые с племенами, родственными сакам, хуннам и усуням, с аримаспами, известными по античным и племенами имо по древнекитайским источникам. В позднем железном веке, наступившем в первые годы нашей эры, прииртышские владения пратюркских племён активно вовлекаются в международную торговлю по водным и сухопутным маршрутам – ответвлениям Великого Шёлкового пути.

Большое значение в истории международных связей и внутренней торговли имели средневековые города на Иртыше и в Прииртышье. Они имели торгово-экономическое и политическое значение в истории ряда государств средневековья. Наибольший расцвет городской культуры на Иртыше и в предгорьях Тарбагатай приходится на время Кимекского каганата – IX-XI века. Города Восточного Казахстана располагались по ответвлениям Великого Шёлкового пути на север от Жетису и связывали долину рек Или и Емил с Иртышом. Иртышский международный торговый путь связывал долину Иртыша через города и поселения Центрального и Северного Казахстана через территорию современного Башкортостана со Средней Волгой, где располагались центры городской культуры Волжской Булгарии. Кимекский каганат и Волжская Булгария были самыми развитыми государствами тюркской эпохи в северной части Евразии. Не случайно, арабские географы освоили северный маршрут международной торговой магистрали до центров Кимекского каганата на Иртыше. Политический центр Кимекского каганата Кимекия (Кимакия) располагался в степной долине Иртыша, как это показал в своих работах академик Б. Кумеков. Особенно подробно сведения средневековых арабских географов были проанализированы им в монографии, изданной в 1971 г. [3]

Выводы исследователя, сделанные им ещё в 1970-1971 годах, и ставшие хрестомативными в науке, подтверждаются ныне археологическими раскопками, проводимыми на территории Восточно-Казахстанской и Павлодарской областей. Археолог Т.Н. Смагулов на протяжении ряда лет ведёт успешные раскопки кимекских поселений и погребений в долине Иртыша и в степной зоне. Им изучены Калбасунская башня (Кала-Балгасун), датируемая исследователями в пределах XII-XIV вв. [4], выявлены элитные джучидские погребения XIII-XIV в.

Как известно, многие древние и средневековые города на берегах крупных рек уничтожены временем из-за изменений русла рек. В частности, остались под водой и были смыты столицы и центры Хазарского каганата на Нижней Волге. На исторических картах города Хазарского каганата обозначены там некогда процветавшие города Итиль и Саркел. Город Сарайшык на берегу Яика частично смыт и уничтожается течением реки уже в наши дни на территории Атырауской области.

Относительно местоположения столицы Кимекского каганата – Кимакии - исследователи выдвинули ряд предположений: в районе нынешнего города Семей и неподалёку от села Енбек на рубеже Восточно-Казахстанской и Павлодарской областей. Исследования на сей счёт провели павлодарские учёные Ж.О. Артыкбаев и Т.Н. Смагулов. Предположения о нахождении столицы Кимакского каганата в пределах современного города Семей неоднократно выдвигал местный автор А.К. Омаров.

Мы считаем необходимым провести дополнительные археологические изыскания на сей счёт. Семейтауская археологическая экспедиция под руководством А. Айткали исследовала в 2013-2015 гг. памятники в близлежащих к Семейтау и Кокентау.

Как известно, название «Семей» происходит от древнетюркского «Сүме» (позднее «Сүмбе»), что означает «башня». В 2016 году Университетом имени Шакарима была организована экспедиция под руководством А.И. Исина, была проведена разведка памятников древности в окрестностях г. Семей. Экспедиция, в работе которой в качестве научного сотрудника участвовал археолог А.С. Жунисканов, выявила несколько мест, где могла быть возведена башня, давшая название местности Семей [5]. Одно из этих мест было зафиксировано на вершине горы Кыземшек, а другое - на вершине гор Семейтау. Третье предположительное место древней башни было в пределах нынешнего местоположения города Семей на правом берегу реки Ертис.

Древнетюркское название местности «Сүме» в именно таком произношении сохранялось долго, вплоть до периода Казахского ханства и применялось ойрато-джунгарскими племенами. По записи биографии ойратского просветителя XVII века Зая-пандиты упоминается храм Дархан-цорджи, которую он посетил приблизительно в 1655-1656 гг. Дархан-цорджи (Дархан-Зоржин-хийд, Доржынkit) отождествляется исследователями с местностью Семей [6, 151]. С местоположением Семее отождествляется также местность Ерчисин Суме, где Зая-пандита предположительно останавливался по пути следования из берегов Яика в Джунгарию по делам распространения буддизма. Название местности «Семей» от «Сүме» и близкого по звучанию монгольского названия «Сүмхийд», что означает монастырь, было созвучно русскому слову «семь», откуда и постройки на месте нынешнего города Семей были названы «Семь Палат».

Близко к местоположению столицы Кимекского каганата располагались «Каменные мечети» - постройки, впервые упомянутые в рассказе «ясачного татарина» Махмета, записанного тарскими воеводами в 1616 г. [7, 274], Ссылаясь на Г.Ф. Миллера, одни исследователи полагали, что эти постройки находились на месте Семее, другие отождествили их с местоположением Калбасунской башни [8, 155; 9, 270], что представляется более убедительным.

Семипалатинская крепость (вначале крепость Семиполатная) была возведена, как известно, в 1718 г. В 1776 году крепость была перенесена на 18 км вверх по реке на место современного города Семей, в район, где с древних времён пересекались речные и сухопутные торговые пути. Один из торговых маршрутов вёл из степных просторов Казахстан через Иртыш в североалтайские степи, в кочевья и поселения Южной Сибири, где традиционно существовали сильные государственные объединения, наследниками которых были и тюркские каганаты, и каганаты уйгуров и средневековых кыргызов. Здесь, где образовались острова реки, была удобная переправа с использованием деревянных плотов и лодок.

В новое время географически выгодно расположенный город Семипалатинск превратился в крупный торговый и административный центр, связывая казахские улусы с городами Российской империи, а также способствуя развитию международной казахско-китайской и русско-китайской торговли. Велико было значение Семипалатинска в развитии казахской, русской, татарской культуры, культурного взаимообогащения народов. Достаточно назвать имена И. Андреева, Ш. Уалиханова, Ф.М. Достоевского, Абая, Шакарима, а также совсем недавно добавленного в этот список выдающихся деятелей культуры Прииртышья Ахмет-Уали ас-Семей-Пулати.

На базе Семипалатинской области, его уездов возникли в советское время Восточно-Казахстанская и Павлодарская области. В перечне казахстанских городов на Иртыше Семей занимает центральное место, что обусловлено исторически. Поэтому именно в Семее возникла идея отметить 1000-летие городской жизни на Иртыше, имея ввиду существование здесь кимекских городов. Как известно, арабские географы, в числе которых были аль-Макдиси, аль-Идриси, насчитали 16 кимекских городов на берегу Алаколя, в предгорьях Тарбагатай и на Иртыше. Центр страны располагался на Иртыше.

2018 год является наиболее удачным, чтобы обратить внимание общественности города к их славной истории, увязывая 1000-летие городской жизни на Иртыше с этапами

его развития: в том числе с 400-летием упоминания «Каменных мечетей» - остатков построек кимекско-кыпчакского и золотоординского времён, с 350-летием возведения Доржинхийда, с 300-летием основания Семипалатинской крепости.

Фактически, городская жизнь на Иртыше возникла до начала XI века, но начало XI века является периодом расцвета Кимекского каганата и его политических и торговых центров. Благодаря средневековой Иртышской торговой магистрали Кимекский каганат влиял не только на степи Центрального и Северного Казахстана, но и на отдалённую географически Волжскую Булгарию и имел широкие международные связи.

1000-летие городской жизни на Иртыше будет важным событием в общественно-политической и культурной жизни Прииртышья, а также всего Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Черников С.С. Восточный Казахстан в эпоху бронзы. М.;Л., 1960.
2. Археологические памятники в зоне затопления Шульбинской ГЭС. – Алма-Ата, 1987.
3. Кумекоев Б.Е. Государство кимаков IX-XI веков по арабским источникам. - Алма-Ата, 1971.
4. Смагулов Т.Н. Калбасунская башня. – Алматы, 2010.
5. Исин А.И., Жунисканов А.С. Полевой дневник экспедиции 2016 г. в Семейтау, Кокентау и Семейкумы (Рукопись). – Семей, 2016.
6. Артыкбаев Ж.О. По маршрутам Зая-пандиты // Артыкбаев Ж.О. Среднее Прииртышье в контексте проблемистики евразийских степей. –Павлодар, 2007.
7. Миллер Г.Ф.История Сибири. Т.2. - М., 2000.
8. Кашляк В.Н. Семипалатинск: три века истории. – Новосибирск, 2002.
9. Бородаев В.Б. Русские документы 1717-1720 годов об основании Семипалатинской крепости // История и культура народов юго-западной Сибири и сопредельных регионов (Казахстан, Монголия, Китай). – Горно-Алтайск, 2014.

УДК: 93/94

Рыбин А.А.

Костромской государственной университет, Россия, г. Кострома

ЯРОСЛАВЦЫ НА ОСВОЕНИИ ЦЕЛИННЫХ И ЗАЛЕЖНЫХ ЗЕМЕЛЬ КАЗАХСКОЙ ССР В ПЕРИОД С 1954 ПО 1964 ГОДЫ (ПО МАТЕРИАЛАМ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ)

Жители Ярославской области приняли активное участие в кампании по освоению новых земель в СССР. Большой фронт работ был намечен на территории Казахской ССР – предполагалось распахать около 20 миллионов гектаров целинных земель [2]. В 1954 году после решения февральско-мартовского пленума об освоении целинных земель на страницах областных газет Ярославской области стали появляться первые публикации о добровольцах, желающих отправиться на целинные земли.

Первый этап отправки ярославцев на целинные земли Казахской ССР начинается с 1954 и заканчивается в 1956 году. Многие добровольцы ехали в Казахстан на постоянное место жительства. Одним из первых на призыв партии откликнулись рабочие завода «Красный перекоп». В комитет предприятия ВЛКСМ поступило 75 заявлений от рабочих в лице тростильщиц Л.Евсеевой, А.Бадьиной, В.Ванютиной, Е.Ибрагимова, мотальщицы Н. Антоновой, ткачихи Н.Шишановой и других [4]. Также особую активность проявили работники Сталинского района города Ярославля. В своих заявлениях наблюдатель котельного цеха ярославской теплоцентрали Н.Лебедева и слесарь-водопроводчик В. Суслов писали о том, что они хотят помочь Родине, и готовы преодолеть любые

трудности [4]. Многие заявления поступили в горком ВЛКСМ Ярославля, а так же в Кировский райком ВЛКСМ. На целинные земли пожелали отправиться слесари депо Всполье – Н.Полозков, Б.Матков, В.Прусов, токарь Н.Тупицын, помощник машиниста А.Смирнов, секретарь комитета ВЛКСМ Ярославского трамвайно-троллейбусного управления М.Уфимцева. Вместе с группой подруг подала заявление с просьбой о направлении в Казахстан работница фабрики «Североход» Г.Околодкова [5].

11 марта 1954 года в 5 часов 6 минут от станции Всполье отправился поезд с добровольцами на целинные земли Казахской ССР [3]. По этому случаю состоялись торжественные проводы в театре имени Ф.Г.Волкова. Перед отправкой будущим целинникам были торжественно вручены пионерские галстуки. Их от лица посланцев приняла ткачиха комбината «Красный Перекоп» З.Забудская, которая была отмечена как одна из лучших работниц комбината [3].

В январе 1955 года в комитеты комсомола предприятий и учреждений, в райкомы и горкомы ВЛКСМ поступали заявления, в которых юноши и девушки просят направить их на передний край борьбы за урожай. Только в Щербаковский горком ВЛКСМ таких заявлений в последние дни поступило свыше двухсот. В Ярославский райком ВЛКСМ приходили комсомольцы, которые просили направить на работы в Казахстан или Алтайский край. Так же райком ВЛКСМ Ярославля провел комсомольско-молодежный вечер, посвященный встрече с земляками, приехавшими с целины. На встрече целинники рассказали о своей работе и призвали молодежь последовать их примеру [6]. Коллектив вагонного депо станции Рыбинск в 1955 году изготовили партию вагончиков, количеством 5 штук, для жилья в полевых станах. В каждом вагончике могли разместиться 12 жильцов. Кроме того в домиках была мебель: диваны, столики, стулья, умывальники. Дома для транспортировки оборудовались специальными лыжами. Все вагончики были отправлены в Восточный Казахстан [16]. Коллектив вагонного депо города Щербаков отправил в районы освоения целинных земель 20 вагончиков для полевых станов, а рабочие и служащие механического завода отправили несколько лесорам. В первой половине января строители дорожных машин послали в Акмолинскую и Кокчетавскую области Казахской ССР более 40 дорожных моторных катков [7]. 10 февраля 1955 года более 500 ярославцев отправились на строительство железной дороги Акмолинск– Павлодар. В их числе были комсомольцы шинного и автомобильного заводов, текстильщики и электромашиностроители [15].

С 1956 по 1964 годы начинается второй этап отправки ярославцев на территории Казахской ССР, активное участие в освоение целинных земель приняли студенты города. В этот период появляется тенденция сезонной работы на казахской целине. Только за период с 1956 по 1958 годы убирала урожай в Актюбинской и кустанайской области 4800 комсомольцев из Ярославля и области. Если в 1956 году студенты составляли около 50% от общего числа молодежи, посланной на уборку урожая в новые районы, то в 1957-1958 гг. студенты были преобладающим большинством (более 90%) [19].

В уборке целинного урожая приняли участие студенты Ярославского педагогического института. В числе добровольцев были студентки второго курса естественно-географического факультета – Л.Новикова, Т.Паньшина, Р.Новикова, студентки первого курса физико-математического факультета –

Л.Молчанова, Р.Дедюрина, студент первого курса отделения физики Э.Шмулевич, а так же вся группа студентов третьего курса естественно-географического факультета. Сельскохозяйственный институт на уборку урожая был представлен в лице студентов 111 –й группы, 122-й группы, 223-й группы, студентов второго курса М.Ракульцева, Н.Козлякова, В. Яковича [8]. В Щербаковский райком ВЛКСМ поступило более 500 заявлений. 30 учащихся технического училища №3 изъявили желание отправиться на уборку урожая. В Ростовский райком поступили заявления отправиться на уборку урожая от комсомолок 1-ой механической артели Н. Шешуновой, В. Артамоновой, Т.Гороховой, Л. Курицыной, Р. Давыдовой, Г.Тюриной. Также свое желание отправиться на уборку урожая изъявил тракторист Угличской МТС Е.Лебедев, учащийся строительного техникума И. Юдин и

другие [18]. 16 июля в Ярославле прошла торжественная отправка добровольцев на уборку целинного урожая. Тысячи ярославцев пришли на митинг к станции Всполье. Митинг открывал торжественной речью секретарь обкома ВЛКСМ Бородин, после этого районным отрядам добровольцев были вручены знамена районных комсомольских организаций. От имени отъезжающих с речью выступил слесарь завода «Победа рабочих» А.Кузнецов, и студент педагогического института В.Томанов. Также среди отъезжающих были работницы ярославского электромеханического завода в лице В.Новожиловой, Л. Камакиной, К. Савельичевой, В.Мухиной [9].

В июне 1957 года студенты Ярославского педагогического института изъявили желание отправиться на уборку урожая. Заявления с просьбой об отправке написали студентка Л.Касторская, все студенты группы «В» 3-го курса, а также студентка, которая уже была на уборке урожая в районе освоения целины в Чандакском зерносовхозе Кустанайской области, Т. Бондаровская, награжденная значком «За освоение целинных и залежных земель» вместе с однокурсницами Н.Новоселовой и Г.Страшненковой. Всего в совхозы Кустанайской области было отобрано 400 студентов педагогического института [10]. 17 июля 1957 года от станции Всполье отошел первый состав с комсомольцами и молодежью области на уборку целинного урожая в Акмолинскую область Казахской ССР. Поездом отправились 900 студентов, учащиеся техникумов и рабочие города Щербакова, более 100 юношей и девушек из Заволжского района Ярославля [11].

В 1958 году 280 добровольцев ярославского медицинского института решили отправиться на целинные земли [20]. Студенты создали штаб целинников, в который входил секретарь комитета комсомола института И. Шаткин, Е.Капустин, А.Барков, А.Бейм и другие. Штаб готовил студентов к поездке на уборку целинного урожая, также предполагалось вести студенческий контроль за питанием, санитарным состоянием помещений и территорий бригад [20].

В 1959 году свое желание отправиться на целинные земли Казахстана изъявили рабочие комбината «Красный Перекоп» в лице прядильщиц Л. Неминушей, В.Джаун, ткачихи Л.Смирновой, сьемщицы прядильного цеха Г.Бараничевой [12]. Своё желание отправиться на целинные земли изъявили В.Тихомиров выпускник школы №47, шофер автоколонны из Переславля К.Жучков, шофер В.Игнатъев, токарь и фрезеровщица ремесленного училища № 1 города Рыбинска А. Ошарина и А.Хомова, рабочий строительного цеха Ярославского электромашиностроительного завода [21].

В 1960 году даниловский машиностроитель В.Гоганов, электрик А. Виноградов, штукатур 5-ого разряда В.Мухин, плотники В.Ильичев, Г. Яковлев, В.Лебедев, Г.Козлов, В.Мелесов, отправились работать в совхоз «Привольный» Рузаевского района Кокчетавской области. Еще одну бригаду механизаторов направили в совхоз «Победа Ильича» Рузаевского района [22]. В этом же году с вокзала Ярославль-Главный группа комбайнеров области количеством 84 человека была направлена на уборку седьмого целинного урожая в Актюбинск [23].

В 1961 году поездку с концертами для труженников Северо-Казахстанской области в период уборки урожая совершил коллектив ярославской агитбригады под руководством Н.Тихомирова [24].

В период с 1962 по 1964 годы на страницах областных изданий стали чаще публиковаться материалы о жизни ярославцев на целинных землях. О работе на целине рассказала Н. Крутовых: «В нынешнем 1962 году бригада славно поработала. Весной для нее установили план сева 8.500 гектаров. Закончили быстро, раньше всех, и поехали помогать одной, затем другой бригадам. И в общей сложности Алехинская бригада засеяла восемнадцать тысяч гектаров. Да и убирать предстоит столько же. Бригада выставила в строй все двадцать девять своих комбайнов. В бригаде все готово для решающей битвы за большой целинный хлеб» [13]. Ж.Н.Бирюкова так же поделилась впечатлениями о пребывании на целине: «Горжусь, что являюсь свидетелем и участницей роста, быстрого развития

экономики и культуры в Актогайской степи»[14]. Всего за период с 1954-1964 гг. на целинные земли отправилось 6600 добровольцев города Ярославля и области[1].

В тяжелые послевоенные годы народы союзных республик смогли сообща решить насущные проблемы. Участие ярославцев в освоении новых земель Казахской ССР – наглядное тому подтверждение. Первый этап отправки ярославцев на целинные земли (1954 – 1956гг.) показал, что жители области активно включились в государственную кампанию, снабжая целинные земли не только трудовыми кадрами, но и помогая налаживать быт целинников, – они отправляли готовые жилые вагончики и предметы быта.

Второй этап отправки (1956-1964 гг.) показал, что молодежь области оказывала активную помощь в уборке целинного урожая. Юноши и девушки вместе со старшими товарищами добросовестно трудились на целинных землях, за что многие были награждены почетными значками и медалями «За освоение целинных земель».

Ярославцы приняли непосредственное участие в воссоздании новой сельскохозяйственной инфраструктуры на территории Казахской ССР, которая в дальнейшем способствовала возрождению зернового хозяйства Советского Союза в послевоенные годы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев В.Т. Ярославская организация ВЛКСМ в документах и материалах (1918 – 1987гг.). Ярославль.1988. 240 с.
2. Савосько В. К. Народное движение за освоение целинных земель в Казахстане. М.1959. 420 с.
3. Северный рабочий.– 1954. – 15 марта. – №53
4. Северный рабочий. – 1954. – 23 февраля. – № 38
5. Северный рабочий.– 1954.– 26 февраля. – № 40
6. Северный рабочий.–1955.– 11 января. – №7
7. Северный рабочий. – 1955. – 28 января. – №191
8. Северный рабочий.–1956. – 26 июня. – №125
9. Северный рабочий.– 1956. – 18 июля. – №141
10. Северный рабочий. – 1957. – 21 июня. – №121
11. Северный рабочий.– 1957.–19 июля. – №141
12. Северный рабочий. –1959.– 13 февраля.– №37
13. Северный рабочий. – 1962.– 7 августа. – №184
14. Северный рабочий. – 1964.– 20 ноября. –№275
15. Сталинская смена.– 1955.– 12 февраля. – №20
16. Сталинская смена. – 1955. – 13 января. – № 6
17. Сталинская смена. –1955. –12 февраля. – №20
18. Сталинская смена. – 1956. – 26 июня. – №76
19. Филлипов А.В. Ярославские студенты на целине//Из истории ярославской комсомольской организации. Сборник научных студенческих работ. Вып. 4. Ярославль. 1959. С.71–81.
20. Юность. – 1958. – 1 июля. – №79
21. Юность. – 1959. – 15октября. – №123
22. Юность.– 1960. – 5 мая. – №53
23. Юность. – 1960. – 26 июля. – №89
24. Юность. – 1961. – 21 октября. – №127

Толеген З.С.¹, Шакуликова Г.Т.², Оразтаева З.Б.¹
Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина, г. Астана¹
АО «Финансовая академия», г. Астана²

КОРРУПЦИЯ КАК УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНОЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Коррупция является болезнью государственной власти, которая подрывает принцип верховенства закона и ослабляет институциональные основы политической стабильности, социального единства и затрудняет экономическое развитие и несомненно отрицательно влияет на достижения и национальную безопасность страны. В связи с чем, основным направлением государственной политики Республики Казахстан является борьба с данным злодеянием, которое является одной из весьма сложных задач является борьба с коррупцией.

Историю борьбы с коррупцией независимого Казахстана можно рассматривать условно разделив на четыре этапа. Первый этап – 1992-1998 г.г. Начальная стадия борьбы с коррупцией и становления нормативно-правовой базы. Второй этап – 1998-2000 г.г. Формирование законодательства о борьбе с коррупцией на основе административной и методической базы. Третий этап – 2001-2004 г.г. Формирование системного подхода в решении проблем борьбы с коррупцией. Четвертый этап – с февраля 2005 года. Борьба с коррупцией в контексте скорой экономической, социальной и политической модернизаций [1].

Борьба с коррупцией ведется во всем мире, разрабатываются методы по ее предотвращению и преодолению, сообща многие международные и национальные правительственные и неправительственные организации, видные ученые пытаются найти способ по ее ликвидации. Эффективных результатов в преодолении коррупции являются немногие государства, особый интерес представляют государства, достигшие определённого успеха в борьбе с коррупцией.

В Казахстане разработан блок законов, противодействующих коррупции, и это, прежде всего, Закон Республики Казахстан от 2 июля 1998 года № 267-І «О борьбе с коррупцией», который направлен на защиту прав и свобод граждан, обеспечение национальной безопасности Республики Казахстан от угроз, вытекающих из проявлений коррупции, обеспечение эффективной деятельности государственных органов, должностных и других лиц, выполняющих государственные функции, а также лиц, приравненных к ним, путем предупреждения, выявления, пресечения и раскрытия правонарушений, связанных с коррупцией, устранения их последствий и привлечения виновных к ответственности. Законы по борьбе с коррупцией, разработанные в РК являются достаточно эффективными, но реализация законов весьма низкая.

К сожалению, в сфере борьбы с этим негативным явлением пока больше неудач, чем успехов, но нельзя утешать себя тем, что коррупция является как бы «вечной категорией, что она родилась вместе с государством и может погибнуть только вместе с ним», т.к. представляется возможным сдерживать ее в определенных рамках и примером тому служит позитивный опыт зарубежных стран [2].

Коррупция носит характер угроз, как внешний, так и внутренний и делится на три вида: политический, который приводит к неконтролируемости политической ситуации в стране и представляет угрозу демократическим институтам и балансу различных ветвей власти и экономический. И второй вид - экономическая коррупция, ее влияние снижает эффективность рыночных институтов и регулирующей деятельности государства.

И третий вид это социальный, приводящий к последствиям:

1. Бюджетный кризис;
2. Имущественное неравенство;
3. Дискредитация права;

4. Организованная преступность;
5. Социальная напряженность.

Наиболее заметные усилия в борьбе с коррупцией и организованной преступностью демонстрируют США. Там действуют «Принципы этичного поведения правительственных чиновников и служащих» 1990 г.; Закон об этике в правительственных учреждениях 1978 г., установивший обязательную отчетность некоторых категорий служащих за их финансовое положение; Закон о контроле над организованной преступностью, предусматривающий статус неприкосновенности для некоторых свидетелей; целая система федеральных законов о борьбе с рэкетом, давлением, коррупцией, организованной преступностью – так называемые законы РИКО, принятые еще в 1970 г. Отметим, что именно на основе законов РИКО Соединенным Штатам удалось снизить уровень коррупции, организованной преступности, наркобизнеса. Суть этих законов в активном применении института конфискации у членов преступных организаций, коррупционеров и применении уголовной ответственности к юридическим лицам [3].

Самым жизнеутверждающим примером победы над коррупцией является опыт Сингапура. Сингапур – это наименее коррумпированная страна в Азии. В 1952 г. там создали Бюро по расследованию коррупционных деяний, которое подчинялось непосредственно премьер-министру. Причем это Бюро контролировало коррупцию как в государственном секторе, так и в частном, где все тогда держалось на «откатах»: чиновники Сингапура должны ежегодно декларировать свое имущество, фиксировать доли в компаниях, которые принадлежат им, их женам и детям. Если Бюро докажет взятку, то к виновному применяется либо лишение свободы, либо штраф (5 лет тюрьмы либо 100 000\$), если же чиновника «оболгут», то же самое сделают с лицом, предоставившим заведомо ложные сведения (1 год тюрьмы или 10 000\$). В отношении иностранцев, уличенных в коррупции, применяется не только штраф, но и лишение права хозяйственной деятельности на территории Сингапура [4].

В настоящее время наибольший интерес вызывает опыт борьбы с коррупцией и организованной преступностью в Великобритании, где функционирует «Статут гражданской службы», «Кодекс условий службы и оплаты государственных чиновников» основанный на принципах поведения государственных служащих, функциях контроля возложенных на Министерство по делам гражданской службы, на дисциплинарные комитеты на уровне министерств и ведомств, на специальные суды по рассмотрению жалоб населения и апелляциям чиновники на действия администрации. В Англии существует свод правил поведения регламентирующие отношения государственных служащих с частным сектором. Госслужащие следуют жестким нормам поведения при заключении правительственных контрактов с частными компаниями. В Великобритании сотрудники государственной службы в течение двух лет после выходы на пенсию или увольнения не имеют права занимать должность в частном предпринимательстве без разрешения своего ведомства. Это правило распространяется и на тех бывших служащих, которые намерены основать собственную фирму для консультирования частных предпринимателей. Такие разрешения выдаются только в том случае, если действия конкретного чиновника «не вызывают подозрения», что он в период своей работы в государственном учреждении предоставлял определенным фирмам льготы и преимущества в расчете на ответную благодарность с их стороны в будущем. Общим правилом является то, что бывшим служащим не разрешается переходить на работу в такие частные компании, с которыми ведут дела их бывшее ведомство. Полагаем, что указанная мера является весьма действенным инструментом предупреждения коррупции. Непосредственно на предотвращение прямых актов коррупции направлены разделы документов о статусе государственных служащих, которые относятся к получению подарков, услуг, имеющих денежную стоимость, или прямых выплат. Прежде всего, на служащего накладывается определенное моральное обязательство, которое сформулировано следующим образом: «Государственный служащий не только фактически обязан быть честным, но и не должен ни в коей мере ставить себя под подозрение в

нечестности. Ему надлежит постоянно помнить о необходимости не создавать впечатления у тех, с кем он имеет дело в качестве официального лица, что на него можно оказать влияние путем преподнесения подарков» [5]. О любом предложении взятки служащий обязан немедленно сообщить в отдел кадров или же администрацию. Формулировки, запрещающие получение «чего-либо, имеющего денежную стоимость», в документах, которым определяются правила поведения служащего, по сути совпадают с формулировками статей законов о коррупции. Все подарки, предложенные государственному служащему, должны быть им отвергнуты, а если получены им по почте, то возвращены отправителю «вместе с соответствующим образом составленным письмом, подписанным старшим руководителем». Исключение делается для рождественских подарков при условии, что они «представляют собой календари, записные книжки, предметы канцелярского обихода скромной стоимости и имеют название и знак компании, что позволяет рассматривать их как рекламные материалы».

Используя зарубежный опыт, необходимо учитывать, что для достижения реального успеха в её преодолении надо, чтобы нетерпимость к коррупции стала частью нашей общенациональной культуры. Эта задача сегодня должна решаться комплексно, одновременно по всем направлениям: от совершенствования законодательства, работы правоохранительной и судебной систем - до правового просвещения и воспитания в гражданах нетерпимости к любым, в том числе бытовым проявлениям этого социального зла.

Представляется, что приоритетные направления Антикоррупционной Стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы, а также положения Закона Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года «О противодействии коррупции» содержит необходимые инструменты для реализации поставленных задач.

Однако для совершенствования системы в борьбе с коррупцией должны включать усиление социальной направленности реформ, упрощения налогового законодательства, обеспечение реализации четкой правовой регламентации деятельности органов государственной власти, законности и транспарентности, государственного и общественного контроля за коррупцией, повышение у населения нравственного, материального и культурного уровня образования, привлечение институтов гражданского общества к борьбе с коррупцией, особое внимание необходимо уделить воспитанию правового и гражданского сознания, получению навыков антикоррупционного поведения, здесь особая роль отводится средствам массовой информации, которые должны пропагандировать антикоррупционную политику. И как принято в странах Запада, когда люди сообщают об увиденных нарушениях по телефону, на звонки которых органы власти реагируют незамедлительно.

Таким образом, в Казахстане принятые законы по борьбе с коррупцией являются ориентированными на опыт эффективно борющихся с мздоимством, но законы не исполняются, что привело к дисфункциональности их принятия, к тому же в стране практикуется вознаграждение людям доказавшим факт вымогательства, но на практике доказать подобное весьма сложно.

ЛИТЕРАТУРА

1. Alashainasy.kz
2. <http://www.enu.kz/borba-korupsiei.pdf/>.
3. Терещенко И. А. Коррупция как фактор угрозы национальной безопасности Российской Федерации: политологический анализ. Автореферат дис... кандидата политических наук. - М. 2010. - 25с.
4. Кобец П.Н. О некоторых направлениях использования в отечественном законодательстве зарубежного и международного опыта предупреждения и пресечения коррупции в государственном аппарате // Следователь. - 2009. - №2. - С.63
5. Бочарников И.В. Зарубежный опыт противодействия коррупции // Следователь. – 2008. - № 10. - С.23

СТАНОВЛЕНИЕ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ В НЕЗАВИСИМОМ КАЗАХСТАНЕ

После обретения Казахстаном независимости предстояло всем отраслям права привести в соответствие с произошедшими социально-экономическими и политическими изменениями. Кризисные явления усиливались избыточной перегруженностью судов. Необходима была коренная перестройка судебной системы.

В Конституционном законе содержались нормы об основных принципах взаимоотношений Республики Казахстан с другими государствами, о ее территориальной целостности и неделимости, о народе как единственном носителе суверенитета и источнике государственной власти, о равенстве всех граждан, о развитии языков, экономических основах государственной независимости. Закреплялся принцип разделения государственной власти на законодательную, исполнительную и судебную власти. Верховный Суд был объявлен высшим органом судебной защиты Конституции. Тем самым законодательно признавалась цель создания в Республике общества, которое будет строиться на правовых началах, где гражданам будут гарантированы основополагающие права и свободы, человек будет надежно защищен юридически, где государство будет выполнять не столько карательную, сколько охранительную функцию Конституционный закон о государственной независимости во многом стал базой для будущей Конституции Казахстана, для юридического закрепления нового подхода к судебной системе. Обобщая итоги этого первого, начального этапа судебной реформы, можно отметить, что были сделаны первые шаги по предоставлению судам полномочий, присущих судам любого правового государства.

Суд должен был стать надежным гарантом защиты прав и свобод личности, способствовать законному и справедливому разрешению конфликтов и споров в обществе. К сожалению, в первые годы независимости разговоры о судебно-правовой реформе сводились лишь к тематике организационного реформирования судебной системы, являющегося только частью проблемы, одним из совокупности множества способов ее решения. Второй этап реформирования судебной системы, на наш взгляд, начался с принятием 28 января 1993 г. первой Конституции суверенного Казахстана, закрепившей систему, основные принципы организации и деятельности судов. Была закреплена предметная и территориальная юрисдикция судебных органов - распространение ее на все дела и споры, возникающие на основе Конституции, законов и иных актов, международных договорных и иных обязательств Республики Казахстан, а также ее самостоятельность (недопустимость возложения ее функций на другие органы или должностных лиц). Другим существенным новшеством стало фактическое введение по Конституции 1993 г. разделения системы судебных органов на три крупные ветви: суды общей юрисдикции, арбитражные суды и Конституционный Суд. Причем каждая ветвь, кроме Конституционного Суда, имела собственную вертикаль в виде нижестоящих судов. Верховный Суд и Высший Арбитражный Суд были признаны высшими органами судебной власти по вопросам своей компетенции, на которые возлагался судебный надзор за нижестоящими судами. Конституционный Суд был назван высшим судебным органом по защите Конституции Республики Казахстан. "Необходимость сохранения трех высших судов доказывалась тем, что каждый из них имеет существенные особенности, поэтому их объединение приведет к неэффективности судебной власти". В соответствии с Программой судебная реформа должна быть реализована в следующих взаимосвязанных и взаимообусловленных направлениях: - реорганизация судостроительства и судопроизводства; - совершенствование материального права; - реформирование деятельности и структур правоохранительных органов, включая органы

внутренних дел, следствия, дознания, прокуратуры, национальной безопасности и юстиции, а также адвокатуры. В целях повышения эффективности правосудия предполагалось отказаться от деления судов на общие и арбитражные. Правда, при этом отказ от деления судебной власти на подгруппы был неполным, поскольку Конституционный Суд (со всеми закрепленными за ним функциями) оставался. Рассмотрение судебных дел должно было осуществляться в четырех инстанциях: - 1-я инстанция - рассмотрение гражданских и уголовных дел, а также дел об административных правонарушениях; - 2-я инстанция - апелляционная инстанция - коллегиальное рассмотрение судебных дел по жалобам и протестам на состоявшиеся, но не вступившие в законную силу судебные постановления; - 3-я инстанция - кассационная инстанция - рассмотрение судебных дел по жалобам и протестам на состоявшиеся, но не вступившие в законную силу судебные постановления, вынесенные судами первой инстанции; - 4-я инстанция - надзорная инстанция - рассмотрение судебных дел на вступившие в законную силу судебные постановления по протестам председателей соответствующих судебных инстанций и прокуроров. Особо отмечалось, что функции Верховного Суда как суда первой инстанции следует максимально ограничить, не наделяя его правами апелляционной инстанции и оставив за ним рассмотрение судебных дел о преступлениях высших должностных лиц государства. Программой планировалось закрепление принципа несменяемости и назначаемости судей главой государства - Президентом Республики Казахстан по рекомендации Судебных Советов или квалификационных коллегий.

Допускалось внедрение конкурсного отбора судей. Введение принципа несменяемости судей не исключало возможности прекращения ими своих полномочий, но только строго по основаниям и в порядке, которые четко указаны в Законе. Сейчас мы уже можем говорить о том, что многие положения Государственной программы правовой реформы были претворены в жизнь, она сыграла свою большую позитивную роль в становлении правового государства. Но, наверное, "главным результатом исполнения Государственной программы правовой реформы в Республике Казахстан стало принятие новой Конституции Республики Казахстан, определивший стратегические направления развития общества и государства, закрепившей основополагающие права и свободы человека и гражданина, а также новую систему государственных институтов".

Судебная система - это одна из главных составляющих основ государства, один из рычагов демократического развития страны на пути социальной, экономической и политической модернизации. Гарантией демократизма государственного механизма служит принцип разделения ветвей власти и их взаимодействия. Следует подчеркнуть, что разграничение компетенции законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти в настоящее время уже является аксиомой не только для тех, кто принимает решения, но и для массового сознания. Но так было не всегда, к этому разграничению сделаны реальные шаги.

Изначально, основы казахстанской судебной системы, как и всех органов системы юстиции, были сформированы еще в первые годы советской власти. Основным принципом права того времени являлся принцип социалистической законности, в основе которого лежала классовая идеология. Нормы уголовного права, призванные в демократическом обществе защищать интересы граждан, представляли интересы тоталитарного государства, несли карательный характер и были направлены в сторону обвинения.

Конституция 1993 года сыграла важную роль в становлении правовой системы и развитии демократических процессов в обществе, однако многие принципиальные вопросы оставались открытыми. В этой связи, принятое в феврале 1994 года Постановление Президента Республики Казахстан «О государственной программе правовой реформы в Республике Казахстан» стало документом, определившим приоритеты развития судебной системы.

Весомым шагом в реализации принципа самостоятельности и независимости судебной ветви власти явилось принятие 30 августа 1995 года Конституции Республики Казахстан, которая, в частности, предусмотрела создание необходимых гарантий

обеспечения независимости судей. Были введены избрание Сенатом Парламента судей Верховного суда и назначаемость всех судей местных судов Президентом страны, образованы Высший судебный совет и Квалификационная коллегия юстиции, упразднена система арбитражных судов с передачей их функций судам общей юрисдикции, укреплены их статус и роль в системе защиты прав и свобод человека.

Принятый вслед за Конституцией 20 декабря 1995 года Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу Конституционного закона, «О судах и статусе судей в Республике Казахстан», изменил не только функциональный характер судов, но и их социальную сущность. С принятием закона значительно возросла роль судов и судей в развитии демократических процессов, становлении правового государства, значительно укрепилась правовая защищенность судей, повысился их социальный престиж. Именно этим законом впервые был введен новый термин - «судебная власть». Исключение влияния исполнительной ветви власти на суды стало одним из ключевых пунктов судебной реформы.

Принятие Конституционного закона Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» представляется возможным считать началом третьего этапа в развитии независимой судебной системы в стране. Важнейшим направлением совершенствования судебной системы явилось введение специализации судов. За последнее десятилетие в республике эффективно функционируют экономические, административные, военные, ювенальные суды и специализированные суды по уголовным делам. Благодаря реформе судебной системе Казахстана были переданы от органов прокуратуры исключительные полномочия судебного санкционирования.

Указом Президента Республики Казахстан утверждено положение о судебном жюри, которое образовано для определения профессиональной пригодности действующего судьи. Сформированы новые подходы оценки правового статуса судьи, подготовке подбору и расстановке судейских кадров. В Институте Правосудия Академии Государственного управления при Президенте Республики Казахстан углубленная специализация выпускников высших учебных заведений, намеревающиеся стать судьями.

Судебная система работает в новом формате, в областных судах с ведением кассационной инстанции, упразднена надзорная инстанция, в Верховном Суде Республики Казахстан упразднена апелляция инстанция, и в настоящее время Верховный Суд является высшим судебным органом, осуществляющим надзор за деятельностью местных судов. Данные изменения в законодательстве реализованы в целях устранения многоступенчатой системы правосудия, упрощения и ускорения порядка разрешения дел.

В свете изложенного, а также в соответствии с Концепцией правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденной Президентом Республики Казахстан нам предстоит ещё непростой поэтапный процесс совершенствования судопроизводства на всех стадиях, укрепление статуса судей, обеспечение открытости и прозрачности судебной системы. Этот документ открывает широкий простор для реализации правозащитного потенциала казахстанских судов.

Однако, уже сегодня, как признают независимые зарубежные аналитики, по многим аспектам Казахстан вышел на передовые позиции судебного реформирования на постсоветском пространстве. Таким образом, на сегодня создана полноценная судебная система, которая во многом отвечает требованиям правового государства и способна выполнять возложенные на нее задачи по обеспечению исполнения Конституции и законов, защите прав, свобод и законных интересов граждан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джарпаркулов Н.Б. Конституционные принципы разделения и взаимодействия ветвей власти в Республике Казахстан. / Н.Б. Джарпаркулов. - Алматы: Б.И., 2000. - 30 с.
2. Халиков К.Х. К вопросу определения судебной власти как одного из основных понятий, используемых юридической наукой. // Правовая реформа в Казахстане, 2006. - №6. - С.43-46.

3.Омирали Ж. Пути совершенствования практики взаимодействия судебной, исполнительной и законодательной властей. // Заңгер, 2010. - №1. - С.35-37.

Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995г. // Информационная система «Параграф».

4.Воронов В. Компромисс и независимость судебной власти. // Правовая реформа в Казахстане, 2000. - №1. – С.7-11

5.Утибаев Г. Суд как субъект координационной деятельности правоохранительных органов. // Фемида, 2008. - №12. – С.47-48

6.Нарикбаев М. Суды должны заслужить авторитет качеством отправления правосудия. // Казахстанская правда, 2003. – №165. - С.6

7.Абдрасулов Е.Б. Роль судебной системы Республики Казахстан в защите прав человека. // www.zakon.kz

ӘӘЖ 94(524)

Жылгелді Ж.С.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің
2 курс магистранты

XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

XIX ғ. ғасырдың 60-шы жылдарының ортасына таман қазақ жерлерін Ресейге қосып алу процесі негізінен аяқталды. Сөйтіп жергілікті халық отаршылдық қамытын мойнына ілуге мәжбүр болды. Қаншама аумақты өз иелігіне қосып алған орыс патшалығы кең байтақ қазақ даласына өз капиталын бағыттап, оны арзан шикізат пен өнеркәсіп өнімін өткізетін аймаққа айналдыру мақсатын жүзеге асыруға кірісті. Патшалық Ресейдің Қазақстанды отарлау саясаты тек саяси ғана емес, сонымен қатар экономикалық кіріптарлыққа бағытталған еді. Патша үкіметі өзінің экономикалық үстемдігін нығайтудың басты тетігінің бірі жерге деген билікті қолға алу деп есептеді. Осы пиғылды іске асырудың ең оңдысы көшпелі халықтың жерін мемлекет меншігі деп жариялау жолын таңдады. Жерді пайдаланудың барлық түрі мен құқығын патша үкіметі анықтады. Осындай ойларын іске асырып Орта Азия мен Қазақстанды экономикалық тұрғыдан толық игеру үшін, патша үкіметі қоныстандыру саясатын жүзеге асыруға кірісті.

Отарлық саясат, әсіресе аграрлық салада пәрменді жүргізілді. Өйткені аграрлық мәселе қоныстандыру саясатына тығыз байланысты еді. Қазақ өлкесі бірнеше қоныстандыру аудандарына бөлінді: Торғай-Орал, Семей, Сырдария, Жетісу. Патша өкіметі «Қоныс аудару қорын» (Переселенческий фонд) құру үшін Қазақ өлкесіндегі «артық» жерлерді анықтайтын қоныстандыру басқармаларын құрды. Қоныстандыру басқармалары әрбір қазақ отбасы 15 десятина жер үлесін алуға құқылы деген ереже енгізіп, ал қалған жердің барлығы Мемлекеттік меншік министрлігі басқаратын қоғамдық жер қорына берілетін болды. Мұндай тәртіптер қазақ халқының дәстүрлі мал шаруашылығының күйреуіне әкеп соқтырды. Агроном А. Кауфманның есебі бойынша, мал шаруашылығының қалыпты өмір сүруі үшін, әрбір көшпелі шаруашылыққа, мысалы, Сырдария ауданында 145 десятина жер, ал Жетісуда 110 десятина жер қажет еді. «Қоныс аудару қорына» қазақтардың жайылым, суат, мал айдау жолдарын, қыстақтарын тартып ала бастады. Сонымен бірге, Қазақ өлкесінде Орынбор, Орал, Сібір, Жетісу казак әскерлері де орналасқан болатын. XX ғасырдың басына қарай казактардың саны 1 миллион он бір мың адамға жетті және олар 15,6 миллион гектар ең құнарлы деген жерлерге иелік етті.

Патша үкіметі өнеркәсіптік капиталды қарқынды дамытуға онша құлықты болмады. Қазақ даласындағы барланған кен орындарын өңдеумен айналысатын негізінен ұсақ кәсіпорындар еді. Жұмысшылары көп, техникасы мен технологиясы жетілген ірі

зауыттардың көбі Ресейдің европалық аймақтарында орналасты. Сондықтан да жергілікті төмен ұсақ зауыттар негізінен ауыл шаруашылығы өнімдерін алғашқы өңдеуден өткізіп, орталық аймақтарға жөнелтумен айналысты, яғни бұл бағыт толығымен сауда капиталының ықпалында болды.

Қазақ жеріндегі өнеркәсіптің үлес салмағы 1917 жылғы Қазан революциясының қарсаңында да сауда капиталымен салыстырғанда бұрынғыдай төмен күйінде қалды. Өнеркәсіптегі жұмысшылар негізінен тау – кен, түсті және сирек металдар және аздаған бөлігі көмір өндіру саласында шоғырланды. Жұмысшылардың саны шаруаларға қарағанда тым төмен еді.

Буржуазияға отаршылдық қамытын киген Қазақстан сияқты елде өнеркәсіпті дамытқанша, көнбіс шаруаларды қанауды күшейту арқылы сауда – өсімқорлық операцияларды кеңінен жүргізген әлдеқайда тиімді болатын. Сонымен бірге бұл бағыт экономикалық прогреске, яғни үдеудің орнына кереғар дамыды. Экономикалық мешеулікке, шаруалардың кедейленуіне бір жағынан патшалық биліктің саясатын жүзеге асырушы әр түрлі деңгейдегі шенеуніктер, алыпсатар – өсімқорлар мен жергілікті бай – шонжарлардың қанауы себеп болды. 1912 жылғы дерекке қарағанда Қазақстанның далалық облыстарына қарайтын алты уезінде, шаруашылығында аты, яғни жылқы малы жоқтардың үлесі 42,2 пайыз болса, ал 1-ден 5 атқа дейін (малы бар шаруашылықтардың жағдайымен есептегенде кедейге жатады) барларының саны – 42,9 пайызды құрады [1].

XX ғасырға Ресейдің шеткері отарланған аймақтарындағыдай Қазақстанның ауыл шаруашылығы да терең дағдарыс кезеңінде аяқ басты. Қазақстанның Семей және Ақмола облыстарының жеті уезінде тұрып жатқан қазақтардың 1916 жылғы санақ кезіндегі тіркелген мал басы 1907 – 1911 зерттеулермен салыстырғанда 16,6 пайызға кем болған [2].

XX ғасырдың басындағы Қазақстан таза аграрлық ел болатын. Өнеркәсіптің үлес салмағы мардымсыз еді. Осыған орай халықтың көпшілігі де ауылдық жерлерге қоныстанған болатын.

Қазақстан экономикасының басты саласы – ауыл шаруашылығының мал шаруашылығы мен егін шаруашылығындағы қалыптасқан жағдай бірдей емес болатын. Жалпы өндірілген өнім мөлшеріне шаққанда мал шаруашылығының үлес салмағы әлдеқайда артық болатын. Оның басты себебі: кең байтақ қазақ жерінің географиялық жағдайы табиғи – климаттық ерекшеліктері халқымыздың ежелден төрт түлік малды өсіруге дағдылануы мал шаруашылығын өркендетуге қолайлы жағдай тудырып келді.

XIX ғ. аяғы мен XX ғ. басында Қазақстанда егіншілікпен айналысу барған сайын кең тарады. Егіншілік Сырдария облысының Шымкент пен Әулиеата уездерінде басым болды. Бұларда әрбір тұқым себуші шаруашылыққа егістік жер орта есеппен 10,7 десятинадан келді. Жетісу облысының Қапал уезінде 1910 жылы қазақ шаруашылықтарының 81 проценті, ал Верный уезінде 79,3 проценті егіншілікпен айналысты. Қостанай уезінде егіншілікпен қазақ үй қожалықтарының 88 проценті 31 шұғылданып, олар әрбір тұқым себуші шаруашылыққа 22,2 десятина жерден келетін 107440 десятина егістікке тұқым сепкен. Егіншілікті дамытуда қоныс аударғандар елеулі рөл атқарған. Егіншіліктің қазақ халқы арасына тез тарауы, жаңа ауылшаруашылық құралдары мен жер өңдеу тәсілдерін меңгеру, рыноктар астықтық және жемдік дақылдарға сұранымы егістіктерде бидайдың, арпа мен сұлының барған сайын көп орын алуына көмектесті. Күріш, бақша дақылдарының егістіктері кеңейтілді. XX ғ. басында өлкеде қала халқының өсу бағыты байқалды. 1897-1914 жылы аралығында барлық облыстарындағы қалалар халқы 1,5 еседен астамға өсті [3].

XX ғасырдың басында тау-кен өнеркәсібінің басты салаларының бірі алтын шығару болды. Екібастұз, Қарағандыда, Саранда көмір кен орындары пайдаланылды. Өндірілген көмір темір жолмен және су жолдарымен Пермь губерниясына, Омск мен Барнауылға сондай-ақ Павлодар, Петропавл және басқа қалаларына жеткізіліп отырды. Қазақстанның экономикалық өмірінде негізінен батыс және солтүстік-шығыс аймақтарында орналасқан тұз өндіру кәсіпшіліктері маңызды рөлге ие болды. Тұз жергілікті мұқтаж үшін де, сол сияқты шетке шығару үшін де өндірілді. Олардың неғұрлым ірісі Ішкі Ордадағы 5 мың қазақ жұмыс

істеген Басқұншақ, Семей облысының Павлодар уезіндегі Коряковск, Қарабас кәсіпшіліктері болды. Тұз кәсіпшіліктері артельдерге, серіктестіктерге және қоғамдарға арендаға берілді. Батыс Қазақстанда, Орал-Ембі аймағында мұнай шығарылды. Ісжүзінде бұл өндіріс орындары шетел кәсіпкерлерінің, негізінен ағылшын, француз, американдықтардың қолында болды. 1902 жылы Қазақстандағы өндіріс орындарының саны 8887-ге, ондағы жұмысшылар саны 25393-ге жетті.

XX ғасырдың басында Қазақстан жеріндегі ең ірі өнеркәсіп орындары: Қарағанды көмір шахтасы, Успен кеніші, Спасск мыс заводы, Риддер металлургия комбинаты. Осы өнеркәсіп орындарының әрқайсысында 300-400 жұмысшы болды. Ал Орынбор-Ташкент темір жол құрылысында 30000-ға жуық адам еңбек етті.

Жұмысшылардың, әсіресе жергілікті қазақ жұмысшылардың жағдайы өте ауыр болды. Жұмыс күні 14-16 сағатқа созылды. Жұмысшылардың еңбек ету жағдайы да өте-мөте ауыр еді, еңбек құралдары сүймен, қайла және күрек болатын. Апатты өкіғалар жиі болып тұрды.

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Қазақстан экономикасына капиталистік қатынастардың ене бастауымен қазақ шаруашылықтарында жалдамалы жұмысшылардың қатары көбейді. Әлді және ауқатты шаруашылықтарда белгілі бір маусым аралығында жалданып еңбек ететін батырақтар жағдайын 1 - кестеден байқауға болады.

1-кесте Жалданып жұмыс істейтін батырақтар еңбегін пайдаланатын шаруашылықтар туралы мәліметтер [4]

Уезд	Шаруашылық тар саны, %	Уезд	Шаруашылық тар саны, %
Қостанай	28,1	Өскемен	11,0
Ақмола	26,70	Павлодар	14,0
Омбы	29,6	Атбасар	13,7
Петропавл	19,0	Қарқаралы	13,5

Қазақ шаруашылығындағы ірі қара малының экономикалық маңызының қалай арта түскенін 2 – кестедегі деректерден айқын аңғаруға болады, яғни мал санының көбеюі ірі қара мал өнімдеріне деген сұраныстың қаншалықты өскеніне дәлел бола алады.

2- кесте Ірі қара мал басының төрт уезд бойынша саны жөніндегі мәлімет

Уезд	Ірі қараның саны	
	1881 ж.	1891 ж.
Ақтөбе	62795	132968
Ырғыз	25503	47380
Николаев	148437	138283
Торғай	26458	64142

XX ғасырдың басында билеуші, қанаушы Ресеймен оның отарына айналған Қазақстан арасындағы экономикалық байланыстар одан ары дами түсті, экономикалық еңбек бөлінісі де терендей түсті. Қазақстаннан Ресейге ауыл шаруашылығы және тау – кен шикізаты тасымалданса, ал Ресейден Қазақстанға тиісінше өнеркәсіп салаларының бұйымдары әкелінді.

3 – кесте Қазақстанның төрт облысындағы зауыттар мен оларда істейтін жұмысшылар саны (1900-1904)

Облыс	1900 ж.	1904 ж.	1900 ж.	1904 ж.
	Зауыттар саны		Жұмысшылар саны	
Семей	54	52	730	708
Торғай	230	268	327	549

Ақмола	385	394	2550	2114
Жетісу	1075	1342	1536	2317
Барлығы	1744	2056	5143	5688

3-кестеден көрінгендей, осы облыстардағы кәсіпорындар негізінен ұсақ болды. Оның ішінде, Семей және Торғай облыстарындағы кәсіпорындар саны бес жыл ішінде өспегені байқалады. Әрбір кәсіпорынға, орташа есеппен, екіден беске дейін жұмысшы келді. Бұл кәсіпорындардағы еңбек өнімділігі де төмен болды.

Ресейдің тоқыма өнеркәсібіне қажет шикізат – мақта талшығына деген сұраныс Орта Азиядағы ауыл шаруашылығының даму құрылымын өзгертуге әкелді. Сөйтіп, осы жағдай бұл өлкеде тауарлы егін шаруашылығының дамуына ықпал жасады. Бұл жерде ескеретін жағдай, Орта Азия деп отырғанда, Қазақстанның қазіргі Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл, Алматы, Қызылорда облыстарының біршама жері сол кезеңде патшалық Ресейдің қол астына қараған Түркістан аймағына кіретін. Міне осы қазақ жерінің оңтүстігінде ХІХ ғасырдың ортасында тауарлық өнімге айналған мақта шаруашылығы да дамыды. Бара – бара егістіктен түсетін табыстың басым бөлігі осы дақылдан алынды.

Тауар – ақша қатынастары, яғни капиталистік қатынастардың қазақтың мал шаруашылығына ене бастауымен шаруашылықтың тауарлық түрлері дами бастады. Оның қарқын алуына метрополия мен отарланған елдер арасын жалғастырған темір жол магистральдарының салынуы да әсер етті.

XX ғ. басында Қазақстанда Орынбор-Ташкент, Троицк, Алтай және Жетісу темір жолдарын салу кеңінен өрістетілді. Революцияға дейінгі Қазақстанның негізгі темір жол магистралі 1901-1905 жж. салынған Орынбор – Ташкент темір жолы еді. Өлкенің экономикалық өмірінде темір жолдар болудың зор маңызы болды. Өйткені темір жолдар өлкені Ресейдің өнеркәсіп орталықтарымен байланыстырып, оны жалпыресейлік экономикалық рынокқа тартты. Қазақстанның әртүрлі өнеркәсіп шикізаттары, мал шаруашылығы өнімдері, мал, астық сыртқа шығарылып, өлкеге- фабрика зауыт бұйымдары, галантерея, бакалея таулары әкелінді. Темір жолдардың сондай-ақ әскерлерді бір жерден екінші жерге тез жеткізіп, халық қозғалыстары мен толқуларын басу үшін әскери-стратегиялық маңызы болды. 1917 жылға дейін Қазақстанда барлығы 2793 шақырым темір жол төселді, соның 2557 шақырымы жалпылай пайдаланатын және тек 236 шақырымы ғана жергілікті маңызы бар жолдар еді. Семей облысында темір жолдар болмағандықтан су жолдары пайдаланылды. Ертіс арқылы жүктерді «Пароход шаруашылықтары мен сауданың Батыс-Сібір серіктестігінің» пароход компаниялары және басқалар тасыды. 1911 жылы Ертіспен 73 пароход және 214 бусыз кемелер мен баржылар жүзіп жүрді. Бұлардың негізгі бөлігі Омбы мен Семей арасында жүк тасумен шұғылданды.

Патша үкіметі қазақ даласында тек сауда – саттық мәселелерімен айналысып қоймай, қазақ жерінен басқа шет елдерге көз салды. Бұл сонау Петр бірінші патшаның билігі тұсындағы ойланған саясат еді. Соның ішіндегі басты бағыттың бірі Қытай елі болатын. Қазақ даласының көп бөлігі Қытайдың батыс аудандарымен шектесіп жатқандықтан, Ресей үшін Цин империясымен сауда байланыстарын нығайту өте тиімді болатын. Осы жағдайды ары қарай дамыта түсу мақсатымен патша үкіметі ХІХ ғасырдың 90 – шы жылдарында шекаралық кеден қызметін қамтитын ұйымдастырушылық шараларын қолға алды. Сөйтіп, Мемлекеттік Кеңестің 1890 жылғы 14 маусымдағы жарлығымен Шыңжаң өлкесімен шекаралық аймақта Семей кедендік округі құрылды. Семей облысы арқылы Қытаймен жүргізілген сауда – саттық көлемі жыл сайын өсіп отырды.

Тауарлық – ақша қатынастары адамдардың заттай теңсіздігінің күшеюіне ықпал етті. Ал халықтың мұндай экономикалық теңсіздік, экономикалық тәуелсіздік қалыптаспаған ортада өмір сүргенде тарих сахнасына көпшілікті заманды өзгертуге бастайтын, үндейтін саяси күштің пайда болатыны бесенеден белгілі. Осындай жағдай сол кезеңдегі Ресей империясының шеткері артта қалған аймағы саналған қазақ жерінде Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхановтай дара тұлға бастаған Алаш қозғалысын дүниеге әкелгені айдай ақиқат [5].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Военно – конская перепись за 1912 г. СПб., 1914
2. Подсчет по материалом обследований переселенческого управления // Вкн.: Предварительные итоги всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года – М.: Вып. III (Пг., 1917)
3. А. Маданов. Ұлы дала тарихы. – Алматы, 1998. – 65 Б.
4. Хворостанский П. Эволюция Киргизского хозяйства в Тургайской области // Вопросы колонизации, СПб., 1915, №18, Б.160
5. Сұлтанов Ө.С. Қазақтың экономика ғылымы және Алаш қайраткерлері: Монография. – Семей, 2013. – Б. 13-33

УДК 398.5:811.512.122

Кульбаева М.М.

ст.преподаватель, Костанайский государственный университет имени А.Байтурсынова

ОБРАЗЫ КАЗАХСКОЙ ПОЭЗИИ

Одним из видных представителей казахской поэзии первой половины XIX века является Махамбет Утемисов, друг и соратник Исатая Тайманова — предводителя крестьянского антифеодального восстания казахов 1836-1837 годов. Никогда еще казахская поэзия не приобрела такой боевой гражданственности, с такой последовательностью и страстностью не защищалось дело борьбы со злодеями, народная месть, с какой их защищает Махамбет Утемисов. Махамбет — певец, вышедший из среды аристократии, открыто вставший на сторону народных масс. Развив традиции героических певцов, преобразовал образы казахской поэзии, усилил социальные мотивы, что привело к появлению гражданской лирики в истории казахской поэзии. Жанры лирических песен-стихов Махамбета довольно многообразны: среди них есть и песни-обращения к друзьям или врагам, построенные в форме речи-призыва или обличения, и песни-плачи (жоктау), и толгау, и элегии. В истории казахского народа Махамбет занимает особое место. Дерзкий герой, пламенный летописец, он отразил в своей огненной поэзии мятежный дух эпохи. Имя его стало символом неугасимой борьбы и свободолюбия народа, испытавшего много потрясений и бедствий и во все времена умевшего ценить своих героев. Бесстрашие, решительность, поразительный дар убеждения, непоколебимая уверенность в своей правоте — эти неизменные качества мудрых предшественников сохранены и в творчестве Махамбета, прекрасного оратора, вдохновенного борца за народное счастье, одного из народных вождей. Литературное наследие поэта поэтому состоит в основном из стихов, отражающих жизнь борцов за социальную справедливость, их внутренний полный драматизма мир, а одной из главных тем его лирики является тема народа [1.34]. Любовь к народу сочетается в творчестве Махамбета с ненавистью к угнетателям. Через всю поэзию Махамбета проходят сквозные образы коня, степи, сокола. Своими смелыми песнями он продолжает разоблачать злодеяния хана и поддерживающих его султанов и царских сатрапов, призывает народ не терпеть более унижения и притеснения, встряхнуться и выступить за свои человеческие достоинства. Став трибуном народного гнева.

Творчество Махамбета Утемисова являет собой совершенно новую для казахской литературы идейно-художественную систему, новый тип творчества. В нем отразились народные чаяния и мечты, думы и настроения в момент наивысшего напряжения и драматизма. До Махамбета никогда еще в казахской степи не раздавался такой мощный поэтический голос, как голос этого певца гневной мощи родного народа и его стремлений к справедливости, к свободе.

Махамбет Утемисов - дерзостно смелый борец против произвола и насилия [2,196]. Он утвердил в казахской литературе гражданскую лирику, высокий патриотический дух, идею борьбы. Творчество Махамбета Утемисова теснейшим образом связано с общественно-социальной жизнью своего времени. Все в нем от жизни беспокойной, бурлящей, полной борьбы против гнета и насилия. Центральной темой творчества поэта было вооруженное восстание трудового населения против ханской власти. В стихах Махамбета нашли отражение все основные моменты, этапы восстания под руководством Исатая Тайманова. В стихотворениях «Пока скакуна не смиришь ты, ездок», «Беркут мой», «Битва Исатая», поэт не воодушевляет бойцов, взявших в руки оружие, описывает их готовность к борьбе, подвиги ратников Исатая, когда «перед ними почуя страх, хан взмолился своим богам». В других произведениях «Призыв к походу», «На наше дело нужен черный нар», созданных поэтом, когда повстанцы, вынужденные отступать на левый берег Яика, испытывали неуверенность и колебания, он призывает их не страшиться временных неудач, бороться до победы, приносить в случае необходимости в жертву великому делу не только свое благополучие, но и жизнь. В стихотворениях «Армак настигнут стрелой», «Мглистый день», «Оставший лебедь», «Нарын» отражены поражение повстанцев, гибель руководителя восстания Исатая Тайманова, жесткая расправа врагов с пленными повстанцами. «Кто не успел укрыться в степях, толпой в Оренбург ты угнал, злодей» - так поэт обращался к хану Джангиру [3.75]. После разгрома восстания Махамбет Утемисов создает ряд песен – «Песня в изгнании», «Великая мечта», «Чиби́с», «О старым мечом я был», где он вспоминает о боевом прошлом, о храбрых батырах, их доблестных делах, прославляет их героизм. Болью и горечью проникнуты его песни, где говорится о том, что были допущены промахи, ошибки, цель восстания не была достигнута. В гражданской поэзии, в патриотически страстных стихах Махамбета Утемисова четко и ясно вырисовывается и лирический герой, облик самого поэта борца. Прежде всего бросается в глаза драматичность положений, своеобразность обстоятельств и психологического состояния лирического героя. В стихах, рожденных поэтом в период разрыва с Ханской ордой, он, лирический герой, - смелый обличитель злодеяний хана, далее он в народе, напоминая ему о времени тревожном, боевом, пробуждающих в джигитах честь и чувство достоинства, готовность к борьбе - «пока для баев свой клинок бережешь». В период участия в восстании Исатая Тайманова, благоговей перед ним, поэт скромно считает себя «подручным при нем». «С тех пор, о мой лев, как угас твой взор, желаний моих бесплоден порыв», скорбит он о павшем вожде. В облике лирического героя выделяется осознание им высокого долга борьбы с несправедливостью, преданность своему делу [4.7]. Социально-политические стихи Махамбета Утемисова, предельно ясные по теме и идее, блистательны и по художественному выражению. Поэт значительно расширил выразительные возможности казахского стиха. В поэзии Махамбета традиционные семи- и восьмисложные силлабические стихи получили удивительную гибкость и красоту, передавая самые различные явления жизни общества, мысли и настроения, чувства людей. Опираясь на народно-поэтические традиции, Махамбет Утемисов то прибегает к форме песенно-лирического монолога, то обращается непосредственно к народу, к его героям или врагам со страстной ораторской поэтической речью. Махамбету чужда сентиментально-чувствительная или религиозно-мистическая лирика некоторых современников, например, поэтов Дулата и Шортанбая. Стихи М.Утемисова, объединённые пафосом оптимизма, патриотизма, борьбы, ненавистью к деспотизму, к власти, близки к стилю гражданско-героического романтизма. Это горячие из сердца идущие монологи («Пока скакуна не смиришь ты, ездок», «Мглистый день», «Великая мечта», «Оставшийся лебедь», «Песня в изгнании»), оды («Беркут мой», «Таким я был, да, я таков»), элегии («Армак, настигнутый стрелой», «Нарын», «Чиби́с») и размышления («Что лучше?», «Если озеро станет бледно водой», «Как на севере красный изен») и др. Возвышенному пафосу стихов, приносящихся как бы с всенародной трибуны, сообщая им торжественность и эмоциональную приподнятость, служат выразительные эпитеты, метафоры, сравнения. Ряд стихов поэта

изобилует словами социально-политической окраски: «герой», «батыр», «стяг», «ключ боевой», «поход», «в дни войны», «битва», «воля», «вольность», «битва с рабством», «плен», «ставка хана», «злодей», «народа», «что делать, если твой народ забыт».

Эпитеты гиперболичны и эмоциональны, многие из них традиционны: «острый клинок», «лихой конь», «бесконечная степь», «степной ветер», «сочные луга», «высокий и надежный лук», «черный нар», «белая юрта», «унылый и мгlistый день», «горестный Махамбет», «родная крепость», «родительская, милая земля», «любимая страна», «безудержный страх», «смертельная тоска», «горючие печали», «жаркая борьба», «злые ханские сынки», «черный коршун», «рвусь в битву на огненно-рыжем коне», «смертельный удар», «буйный бег». Социальные ассоциации пламенных стихов поэта-воина усиливаются и метафорами, характеризующими непрестанно растущий накал страстей народных борцов. Наряду с традиционными метафорами «мой беркут», «поистине был львом», «ты-всех опережающий скакун», «лебедь я, был сокол отцом», «острым, грозным мечом я был», встречаются и метафоры, отражающие рост мятежного самосознания и художественного мужания самого Утемисова. Дух мятежности и бунтарства блистательно передается, например, в таких метафорах, как «топором, отточенном до сини был я», «разгневаюсь – стану булатом в бою», «я был стрелою красною, стрелою, разящего врага», «высок я – твоя не достанет рука, попробуй – не лучше ль достать облака», «вышли биться с рабством в чистом поле», «огонь страстей кипит в крови». Неизбывная тоска по отчужденности, которую Махамбет испытывал в изгнании, передается с помощью сравнения поэта с одиноким лебедем, отставшем от стаи. Так же выразительно сравнение поэта с тополем, под корни которого подкапывается враг, уподобление песен акына песням жаворонка. Глубоки по содержанию и выразительны, красивы по форме философские стихи-раздумья, стихи-размышления М. Утемисова: «Что лучше?», «Коль аргамаком твой конь рожден», «В небе жаворонок поет» и др. В них – поучительные мысли о смысле жизни, о пустой и содержательной жизни, о светлых и темных ее сторонах, о положении и судьбе народа. О чем бы поэт ни рассуждал, все его стихи пронизывает глубокая мысль о необходимости служения родному народу, родной стране [5.2]. Особенной частью произведений поэта являются образы Исатая и насилие феодалов. Махамбет – поэт стоял на стыке фольклора и письменной литературы, поэтому в его стихах об Исатае традиционное фольклорное изображение героя – борца включает в себя и реалистические черты и детали. Воспевая вождя восстания, поэт не забывает говорить и о неудачах, а его роковой оплошности, которую он допустил при осаде Ханской ставки. Впервые в истории казахской литературы Махамбет создал художественный образ положительного героя-борца, образ современный поэту исторической личности, образ руководителя восстания Исатая Тайманова. Восстание – это проявление могущества духа народа, народного гнева, ненависти к эксплуататорам, врагам. На борьбу способен не каждый, а люди исключительной смелости и отваги, храбрости и самоотверженности, готовые идти за интересы народа на трудности, даже на лишения. «Из героев героем» называет поэт Исатая Тайманова. Исатай – обладатель замечательных человеческих качеств, его отличает высокая нравственность, душевное благородство, преданность общему делу, готовность ради него пожертвовать собой. В традициях устно-поэтического творчества Махамбет описывает Исатая в стиле эпических богатырей, применяя такие художественные средства, как «...Исатай поистине был львом», «над высью гор парящий беркут мой», «тобою пущенная вдаль стрела от Яика до Волги бы дошла, и стрелы твои, частые, как град, все кровью на пути своем кропят». В стихах «Отважный герой», «Беркут мой», «Сын Таймана, Исатай» поэт подчеркивает роль и место Исатая в народном восстании. Исатая отличает высокая нравственность, благородство, отвага, готовность принять смерть в борьбе за счастье своего многострадального народа. Махамбет поэтизирует бесстрашие и стойкость Исатая: «Как был ты вынослив, могуч и тверд, В борьбе беспощадной настойчив и горд! Орел мой, твой голос вольный гремел, Бесстрашен ты был, упорен и смел». Во многих произведениях Махамбета, созданных после подавления восстания, звучат мотивы одиночества, вызванные потерей друзей и соратников,

необходимостью скрываться от властей. Но поэт-изгнанник остался верен прежним идеалам и мечтал продолжить борьбу за народное счастье: «Одного прошу у судьбы: Схватки новой, жаркой борьбы!», мужественно заявлял Махамбет, и в этих словах неутомимого борца ощущается его глубокая вера в то, что «возродятся дни борьбы и что они закончатся победой». Этой верой Махамбет наполнил свои последние песни, и они тоже воспринимались его врагами как острое оружие, угрожающее их благополучию. Создавая образ Исатая Тайманова, Махамбет широко использовал народные поэтические традиции. В песнях Махамбета батыр Исатай изображается «крылатым соколом», «куланом», «кошкарком», «львом», сравнивается с «китайским шелком». Все это обычные художественные средства, используемые в казахском героическом эпосе для создания образов батыров. С помощью гипербол, что тоже присуще казахской эпической традиции, поэт подчеркивал такие качества положительного героя, как волю, силу, мужество. Кроме того, традиции устного народного творчества помогли певцу выразить идею нерасторжимого единства героя с народом. Имя всегда было значимо в степи. Имя должно быть незапятнанно, чисто, светло. Вероятно, всем народам в связи с трепетным отношением к имени обязателен обряд имянаречения. Имя было воспето и в поэзии Махамбета. Он воспел имя своего близкого друга, соратника, батыра – Исатая. Они вместе начали борьбу против диктата двойной власти – ханской и царской. Они сумели поднять многотысячное войско казахской молодежи и всех угнетенных на эту борьбу, прозвучавшую, как набат, эхо которого не затихало долгие годы. Они знали себе цену, знали свое достоинство, знали свое Имя. Осознание этого лейтмотивом звучит почти во всей поэзии Махамбета. В названии его произведений, в тематике, смысловом содержании. Для казахской поэзии свойственно необычное наполнение образа автора. Батыр – это «ер». Ер – мужчина, защитник, герой. Честь мужчины возмечивает его род. Для философской лирики Махамбета характерен органический переход от отвлечённых суждений к злободневной публицистике. Лирика Махамбета отличается не только глубиной мысли и силой чувств, но и художественным совершенством. Значительная часть его стихотворений – страстная речь, призывающая соплеменников «вырвать утробу у злодея». В использовании изобразительных средств Махамбет следует традициям акынства. Образы и краски Махамбета тесно примыкают к поэтике, которая оттачивалась в поэтических состязаниях акынов того времени. Однако, величие темы, которую разработал поэт, и его взволнованное отношение к своему герою позволили Махамбету значительно расширить выразительные возможности казахского стиха. В устах Махамбета традиционный размер жыра (семи- восьмисложного силлабического стиха) получил удивительную гибкость, с одинаковой силой передавая самые различные интонации – от гнева до затаенной грусти. Нет нужды говорить, что великий казахский поэт сложил голову за честь и свободу родного народа. Пером ему служил боевой меч, а произносимые им пламенные стихотворные монологи падали не на бумагу, а в память народу, чтобы остаться в ней навсегда. Перед нами не просто творчество, а творение духа народного, воплотившееся в одном человеке. Явления Махамбета – национальная гордость казахов. Слово Махамбета, как и его меч, было действительно и остро. Казахские правители боялись его смертельно жалищей поэзии. И если жырау XV-XVIII веков ощущали себя адвокатами своего народа, то батыры XIX века – защитники своего народа от своих же правителей. Махамбет очень рано осознал свое место в обществе, свою роль.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адибаев Х.А. О языке казахской поэзии [Текст] / Х.А.Адибаев.–Алма-Ата: Изд-во Мектеп,–1967.–170 с.
2. Назарова О.В., Литвиненко В.В. Казахская литература: Учебник хрестоматия. Часть I [Текст] / О.В.Назарова, В.В.Литвиненко. –Астана: Изд-во Фолиант, 2007.–632 с.

3. Сатпаева Ш.К., Адибаев Х.А. Казахская литература. Учебник для студентов филологических факультетов [Текст] / Ш.К. Сатпаева, Х.А.Адибаев.–Алма-Ата: Изд-во Мектеп,–1985.–280 с.
4. Альмуратова А.Н. О новых переводах поэзии Махамбета Утемисова.[Текст]/ А.Н.Альмуратова.–Наука и высшая школа Казахстана.№1, 15.01.2005 г.
5. Антонов В. Разящее слово поэта.[Текст] / В.Антонов –Казахстанская правда.20 июня,2003 г.
6. Суйинулы Е. Махамбет вестник свободы. [Текст] / Е.Суйинулы.//Костанайские новости.- 2003.-10 июня.
7. Магауин М.Қобыз сарыны.Монография. [Текст]/М.Магауин.Алматы: Изд-во Атамұра, – 2006.–264 с.

ӘӨЖ 94(570)

¹Шәріпханов С.Д., ²Серік Ә.А.

¹Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Төтенше жағдайлар комитеті Көкшетау техникалық институтының бастығы, азаматтық қорғау полковнигі, ²Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Төтенше жағдайлар комитеті Көкшетау техникалық институты күндізгі оқу факультетінің 2 курс курсанты

ЖЕЛТОҚСАН ОҚИҒАСЫ-ЕЛ ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ БАСТАУЫ

Қуаныш пен қайғы, зейнет пен бейнет, рақат пен азап сияқты өмірдің күнгейі мен көлеңкесін қай пенде басынан өткермеген?! Қазан төңкерісінен кейінгі сталиндік зобалаңның қазақ жеріне әкелген қанды қырғын азабын да тарихтан жақсы білеміз. Соның бір айқын куәсі отызыншы, елуінші, сексенінші жылдардағы жаппай жазықсыз жазалау, атып-асу,бәле-жаламен игі жақсыларымызды Итжеккенге айдап, темір торда телмірту еді ғой [1].

1991 жылы 16 желтоқсанда Жоғарғы Кеңес Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін жариялады. Біздің еліміз демократиялық мемлекетке айналды.Өзінің егемендігі мен тәуелсіздігін алған Қазақстан елінің тарихында да ақтандақ беттер аз емес. Қантөгістер мен ашаршылық аз болған жоқ. Тәуелсіздік, азаттық жолында күрескен батырларымызды білеміз бе? Дұрыс, Қабанбай, Бөгенбай, Наурызбай, Исатай, Махамбет, Сырым батырларымыздың өнегелі өміріне еліктеп, өшпейтін ерліктерін дәріптеуіміз керек. Қазақтың үш биі: Төле би, Қазбек би, Әйтеке би, қазақ халқының қамын ойлаған адамдар. Төле би ақылды, әділ адам болған. Қаз дауысты Қазбек би тапқыр, батыл, шешен атанған адам. Ал Әйтеке би шешендігіне қоса, ел басқарған [2].

Қазақ хандарының арасында Абылайдың алар орны ерекше. Абылай хан қазақ елінің тәуелсіз мемлекет болуы жолында көп еңбек сіңірген. Ол Төле би, Қазбек би, Әйтеке би сынды билердің ақылына жүгінген. Халқымыз Қабанбай, Бөгенбай, Жәнібек, Наурызбай сынды батырлардың қаһарман ерлігіне сүйенген. Абылай үш жүздің басын құраған хандардың ішінде бірінші болып табылады. Бірнеше ғасырларға созылған ұлт – азаттық, бостандық күрестің, соңғысы – 1986 жылғы "Желтоқсан" оқиғасы екені рас. Қарлы жаңбыр аралас бұлыңғыр түндер мен күндер Қазақстанның сол күндегі астанасы Алматыда болып өткен шайқас, халқымыздың тарихында өзіндік мұңы мен сыры, соры мен шері бар оқиға ретінде мәңгілік есте қалды. Бүкіл әлемді дүр сілкіндірген 1986 жылғы "Желтоқсан" оқиғасы қазақ топырағына, ұлттық санасын намысы жетелеген жаңа, әрі қайсар буынның келгенін айқын көрсетеді. Олар осы "Желтоқсан" оқиғасының өрендері – Қайрат Рысқұлбеков, Ляззат Асанова, Гүлнар Есенқұлова, Ербол Спатаев, Сәбира Мухаметжановалар еді.

"Желтоқсан" Жанғырығын еске түсіре отырып, 1937 жылы ұлтшыл деген жаламен айдалып, қуғынға ұшыраған ақын – жазушыларды да атап өткен жөн. Олар: Сәкен Сейфуллин, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Мағжан Жұмабаев және тағы басқа көптеген қазақтың қайраткерлері [3].

17 желтоқсан күні таңертеңгі сағат 8-де

қаладағы Л.И.Брежнев атындағы алаңға қазіргі Республика алаңы саяси тәуелсіздікті талап еткен ұрандармен алғашында 300-дей адам жиналып, кешкісін көтерілісшілер саны 20 мыңға жетті. Бірақ көтерілісшілердің қойған талап-тілектері аяқ асты етіліп, “бұзақыларды” күшпен тарату мақсатында алаңға құқық қорғау органдарының қызметкерлері мен арнайы әскери күштер тобы жеткізілді. КСРО ПМ-нің бұйрығы негізінде дайындалған “Құйын — 86” операциясы бойынша көтеріліс қатыгездікпен басып жаншылды. 18 желтоқсан күні алаңға қайта жиналмақ болған көтерілісшілерге қарсы әскер күші қолданылды. Көтерілісшілердің қалған топтарын ығыстыру үшін жедел отряд, милиция мен жасақшылардан арнайы топтар құрылып, қала көшелеріне аттандырылды. Осы әскери күштер 19 желтоқсан күні қаланың әр тұсында қайтадан шеруге шықпақ болған 6 топты басып, таратты. Алаңдағы көтерілісшілер таратылған соң ішкі істер бөлімдеріне 2401 адам жеткізілген, Алматы түрмесіне сыймағандықтан, қала сыртына апарып тасталғандарды қосып есептегенде барлығы 8,5 мың адам ұсталған. Желтоқсан көтерілісі құрбандарының қатарында Е.Сыпатаев, С.Мұхаметжанова, К.Молданазарова, Қ.Рысқұлбеков, М.Әбдікүлов, Л.Асанова сынды ержүрек қазақ жастары бар.

Желтоқсанның 19 — 23 аралығында халықтың наразылық шерулері Қазақстанның Жезқазған, Талдықорған, Көкшетау, Қарағанды, Арқалық, Павлодар, Жамбыл, Талғар, Сарқан, т.б. қалалары мен Сарыөзек, Шамалған, Шелек елді мекендерінде жалғасты. 1986ж. Желтоқсан оқиғаларына тарихи-ғылыми баға беру үшін құрылған комиссия оларға ғасырлар бойы азаттық, тәуелсіздік үшін жүргізілген қозғалыстардың жалғасы, Кеңес еліндегі демократия жолындағы қозғалыстардың басы, жаршысы деп баға берді. Желтоқсан оқиғалары – Қазақстан тарихындағы естен кетпес, аса ауыр және қайғылы беттердің бірі. Бұл оқиғалар Қазақстанда ғана емес, бүкіл Кеңес Одағына жаңа еніп келе жатқан жас демократия үшін күрестің басы болды.

Біз үшін жанын берген желтоқсан оқиғаларының құрбандарына ерекше қарауымыз тиіс, олар туралы кітап жазып, оны әлемнің сан түрлі тілдеріне аударып, барша халыққа паш етіп, жарыққа шығаруымыз қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Асанбай Асқаров. «Қапаста жазылған хаттар». Жалын баспасы. 1992 ж. Алматы қаласы. 3 бет.
2. Ана тілі № 31. 14 желтоқсан 2000 ж. М.Қалматаев. «Желтоқсан десе ұйқымнан шошып оянам»
3. Гүлнұр Қыдырбек. «Менің Отаным — Тәуелсіз Қазақстан». Егемен Қазақстан. 2005 ж. № 277 9 желтоқсан. Жас қазақ. 2005 ж. № 49. 9 желтоқсан. Қайрат Рысқұлбеков «Естеліктер»

УДК - $\frac{9(СҚаз)2}{Е 82}$

Есембаева Г.Т.

КГКП «Колледж радиотехники и связи», г. Семей

ГОЛОД 30-Х ГОДОВ XX ВЕКА – ТРАГЕДИЯ КАЗАХСКОГО ЭТНОСА: ПРЕДПОСЫЛКИ И ПОСЛЕДСТВИЯ

*«История – это жизнь народа, какой бы она ни была, ее уже не переписать заново.
И хорошее, и недостатки должны получить правдивую оценку».*
Н. Назарбаев

Массовый голод на территории СССР в 1932-33 годах возник вследствие "репрессивных мер по обеспечению хлебозаготовок" (которые значительно усугубили

тяжелые последствия неурожая), а также бездумной политики советского руководства, проводившего курс на коллективизацию. Голод затронул Украину, Северный Кавказ, Южный Урал, а также Нижнее и Среднее Поволжье, Центральную черноземную область, Казахстан, Западную Сибирь. На Украине массовый голод в годы коллективизации получил название "Голодомор". В Киеве он был признан геноцидом украинского народа [3, 2].

Общие оценки погибших тогда людей колеблются от 2 до 10 миллионов. В Казахстане жертвами голода стали, по разным данным, от одного до двух миллионов человек. В течение 1931—1933 годов 48 процентов коренного населения погибло или покинуло Казахскую АССР [1, 15].

12 ноября 1991 года была создана специальная комиссия в которую входили видные ученые, общественные деятели и руководители правоохранительных органов. Комиссия работала до ноября 1992 года [1,4].

Заключение комиссии Президиума Верховного Совета Республики Казахстан по изучению постановлений КазЦИК и СНК КазССР от 27 августа 1928 года «О конфискации байских хозяйств», от 13 сентября 1928 года «Об уголовной ответственности за противодействие конфискации и выселению крупнейшего и полуфеодалного байства», от 19 февраля 1930 года «О мероприятиях по укреплению социалистического переустройства сельского хозяйства в районах сплошной коллективизации и по борьбе с кулачеством и байством» [2,177].

Комиссия Президиума Верховного Совета Республики Казахстан, изучив документальные материалы республиканских и ведомственных архивов, статистические источники, периодическую печать, свидетельства очевидцев, составила заключение о том, что «масштабы трагедии были столь чудовищны, что мы с полной моральной ответственностью можем обозначить её как проявление политики геноцида. Такая констатация вытекает из строгих норм международного права, зафиксированных в международной конвенции «О предупреждении преступления геноцида и наказании за него».

К сожалению, наше общественное сознание еще не до конца прониклось пониманием глубинной природы разыгравшейся трагедии, ассоциируя ее лишь со страшным голодом 1932/33 г. и силовой коллективизацией. Между тем ее предпосылки зарождались с самого начала существования режима.

Пролог разворачивающейся драмы был связан с 20-ми годами, когда система нанесла первый удар по традиционной структуре казахского этноса.

Так, обвальными разрушительными последствиями обернулась «ударная» кампания по ликвидации хозяйств так называемых баев-полуфеодалов, переросшая вскоре в массовые антикрестьянские репрессии, проводившиеся в рамках государственного курса на ликвидацию «кулачества как класса». В ноябре 1927 г. 6-я казахстанская партконференция обсуждала вопрос об экспроприации баев, посчитав возможным «допустить изъятие у крупных баев части скота и инвентаря», что должно привести к «осереднячиванию аула и развитию его производительных сил и еще большему закреплению союза пролетариата с трудящимися массами аула».

В декабре 1927 г. была образована комиссия для разработки проекта закона о конфискации хозяйств крупных баев. После рассмотрения и уточнения на бюро Казкрайкома он был одобрен ЦК ВКП(б) и ВЦИК. 15 августа 1928 г. Крайком создал комиссию для непосредственного руководства кампанией.

27 августа 1928 г на заседании ЦИК и СНК республики постановление «О конфискации байских хозяйств» было принято. Были назначены уполномоченные по проведению конфискации в округах республики. Непосредственно в аулы направили свыше тысячи уполномоченных. Кроме того, в комиссиях содействия работало 4700 человек.

Согласно документальным материалам об итогах кампании, фактически конфискации было подвергнуто 696 хозяйств, из них 619 были высланы за пределы округа проживания. У них было экспроприировано 145 тыс. голов скота (в переводе на крупный). Около 114 тысяч

голов скота перераспределялось между колхозами (29 тыс. или 26 процентов) и бедняцко-батрацкими хозяйствами (85 тыс. голов или 74 процента). Кроме скота, было экспроприровано 633 юрты, 475 домов, 44 амбара, 534 другие надворные постройки, 108 плугов, 113 борон, 248 сенокосилок, 1367 бричек и т.д. [2,178]

Вместе с тем ликвидация байских и зажиточных хозяйств, выполнявших вполне определенную функциональную роль в наработанной системе воспроизводственных связей, вызывало нарастание хаотических процессов в традиционной структуре хозяйства, вела к ее деформации. Таким образом, конфискация скота у баев обернулась не консолидацией середнячества в ауле и ростом благосостояния, а, напротив, — нараставшей пауперизацией населения нищавших аулов и разрушением хозяйства. Это и был реальный итог силовой кампании по конфискации.

Сильнейший удар по крестьянству нанесла кампания по заготовке сельхозпродукции и силовая налоговая политика.

По методам проведения хлебозаготовительные кампании вылились в форму прямых экспроприации. Для прикрытия откровенно неправового характера предпринимаемых акций власти распространили действие статьи 107 УК РСФСР, определив уголовное наказание за «злостное повышение цен на товары, сокрытие или невыпуск таковых на рынок», и ст.61 УК РСФСР, предполагавшей уголовную ответственность за «отказ от выполнения повинностей, имеющих общегосударственное значение».

Информационные сводки орготдела ВЦИК фиксировали настроения полного разочарования крестьянства политикой власти. На многочисленных сходах крестьяне откровенно заявляли; «Не нужно развивать сельское хозяйство, иначе правительство задавит налогом», «Советская власть установила крепостное право», «Середняка разоряют, предоставляя за его счет льготы лодырям-беднякам», «Советская власть зажала крестьян хуже, чем при старой власти. Такой власти помогать не надо» и т.п.

Сильнейший административный террор был развязан в ходе заготовительных кампаний в казахском ауле. Здесь кампания по заготовке скота с самого начала приняла характер чрезвычайной акции времен «военного коммунизма», хотя даже в тот трудный период казахское хозяйство не знало ничего подобного. Размеры заготовок определялись плановыми заданиями, но те, как оказалось, имели в своей расчетной основе фальсифицированные данные о количестве у населения скота. В результате в районы стали спускаться задания, намного превышающие реальную численность имевшегося в наличии скота. В этой связи характерен пример Балхашского района, располагавшего стадом в 183 тысячи голов скота, но получившего разверстку почти на 300 тысяч единиц.

Под прикрытием государственных интересов творились беззакония и при заготовках в ауле других видов сельскохозяйственной продукции. Так, в целях «ударного» проведения заготовки шерсти в ряде мест заставляли стричь овец в середине суровой зимы, что не могло не привести к массовому падежу скота. Обязательные хлебозаготовки, вопреки всякой логике, распространялись и на несеющие хозяйства сугубо животноводческих районов. Страхась быть обвиненным в саботаже, их население было вынуждено обменивать свой скот на хлеб и сдавать последний в счет заготовок. Вследствие этого норма потребления начинала тяготеть к минимуму, предвещая близкий голод.

В ходе заготовительных кампаний в Казахстане были проведены масштабные антикрестьянские репрессии. По выявленным архивным данным удалось установить; в этот период к административно-уголовной ответственности было привлечено 56 498 жителей села, из них 34 121 был осужден. На закрытом заседании Бюро Казкрайкома ВКП(б) в начале января 1930 г. Голошекин дал информацию, что в ходе заготовок с 1 октября 1928 г. по 1 декабря 1929 г. по судебной линии было приговорено к расстрелу 125 человек, а по линии ГПУ за этот же период расстреляно 152.

Кроме того, следует иметь к виду, что в процессе заготовок практически уже осуществлялось «раскулачивание».

Под воздействием резко возросшей нормы налогообложения значительная часть хозяйств, используя терминологию тех лет, «самораскулачивалась», или, попросту говоря, раскрестьянивалась, уходя в города или меняя источники дохода и формы деятельности. Что касается скотоводческих хозяйств, то они откочевывали целыми общинами за рубежи республики и даже страны. Таким образом, «чрезвычайщина» во время заготовок, и силовая налоговая политика значительно усугубили положение сельского населения Казахстана, создавая новые предпосылки для приближающейся катастрофы.

Сильнейший удар нанесла по казахскому хозяйству волонтаристско-силовая политика по переводу скотоводов-кочевников и полукочевников на так называемую оседлость.

Однако все эти моменты в одних случаях воспринимались не более как досадные мелочи, которые можно попросту не замечать, а в других — выдавались за злобный имидж, выдуманный некоей националистической оппозицией или «великодержавными шовинистами от науки». Не случайно, ученые, практики и общественные деятели, которых отличало альтернативное понимание проблемы оседания (М.Г.Сириус, С.П.Швецов, А.Букейханов, К.А.Чувелев, А.Донич, С.Садвокасов и многие другие), подверглись жесточайшей обструкции, а впоследствии и репрессиям.

В течение первой пятилетки (1928-1932 гг.) удельный вес Казахстана в общесоюзном производстве товарного зерна уменьшился примерно с 9 до 3 процентов. Хотя посевные площади под зерновыми культурами возросли с 1928 по 1940 гг почти в 1,5 раза, их валовой сбор не только не увеличивался, но, наоборот, сократился примерно в 1,5 раза, урожайность за те же годы упала с 9,2 ц/га до 4,3. Начинало сказываться безразличие, порожденное отчуждением крестьянина от земли и превращением его в наемного исполнителя воли начальства [5,39].

Беспрецедентный урон понесло животноводство. Динамика случившейся здесь катастрофы выглядела следующим образом. В 1928 году в республике насчитывалось 6509 тыс. голов крупного рогатого скота, а в 1932 г. — всего 965 тыс. голов крупного рогатого скота. Даже накануне войны, в 1941 г., доколхозный уровень не был восстановлен (3335 тыс. голов). Еще больше поражают цифры по мелкому скоту; из 18566 тыс. овец в 1932 г. осталось только 1386 тыс. (перед самой войной численность стада едва приближалась к 8 млн голов). Из конского поголовья, определявшегося на 1928 г. в размере 3516 тыс. фактически выбыло 3200 тыс. (в 1941 г. — 885 тыс. голов). Практически перестала существовать такая традиционная для края отрасль, как верблюдоводство: к 1935 г. осталось всего 63 тыс. верблюдов, тогда как в 1928 г. их насчитывалось 1042 тыс. голов.

Реакция на силовое давление и грубый произвол выразилась не только и резко упадке сельскохозяйственного производства. Как и по всей стране, в Казахстане население проявляло открытое недовольство, которое в ряде случаев выливалось в вооруженные выступления крестьянства. В 1929-1931 гг. в Казахстане имело место 372 восстания, в которые было вовлечено около 80 тыс. человек. Особо трагическую известность получили крестьянские движения в Сузакском, Шемонаихинском, Бухтарминском, Иргизском, Казалинском, Кармакчинском, Самарском, Абралинском, Биен-Аксуйском, Чингистауском, Барибаевском, Кастекеком, Балхашском, Чубартауском, Мангистауском и других районах. Восстания сопровождались массовыми откочевками населения за пределы республики, в том числе и за границу. Только с начала 1930 г. до середины 1931 г. с территории Казахстана откочевало 281 230 крестьянских хозяйств, значительная часть - на территорию Китая, Ирана и Афганистана. Всего за пределы республики в годы голода откочевало 1130 тыс. чел., из них 676 тыс. безвозвратно и 454 тыс. впоследствии вернулось в Казахстан. Силами регулярных войск и органов ОГПУ против мятежного населения проводились жестокие карательные акции. За участие в крупных восстаниях и волнениях в 1929-1931 гг. только органами ОГПУ осуждено 5551 человек, из которых 883 расстреляно [7,96].

Результатом всех этих акций стал небывалый голод, поразивший все без исключения районы Казахстана. Утратив скот, обитатели Степи лишались традиционного для них мясо-

молочного рациона питания. Хлеб в ауле в силу неурожая также отсутствовал. Покинуть зону бедствия не всегда удавалось. Для бесскотного казахского крестьянства огромная Степь из кормилицы превратилась в ловушку [6, с. 85].

В течение 1931–1933 годов от голода умерло около 2 млн казахов и 200–250 тыс. казахстанцев других национальностей: 11 процентов украинцев, 6 процентов русских, 8 процентов узбеков, 13 процентов уйгуров, 10 процентов татар, 11 процентов немцев также умерли от голода. [4,28]

Предварительный анализ, проведенный историками и демографами, показывает, что казахский этнос подвергся жесточайшему геноциду и понес тяжелейшие потери. От голода и связанных с ним эпидемий, а также постоянно высокого уровня естественной смертности народ потерял 2 млн 200 тыс. человек, т.е. около 49 % всего своего состава.

Однако сейчас, с высоты нынешнего времени, вспоминая жертв голода 1932 года, мы ни в коем случае не имеем права политизировать данную трагедию, тем более искать виновных и призывать к отмщению. Это была трагедия всего советского народа. Это горькая страница в истории наших народов, когда-то живших в одной стране, и эта трагедия действительно вселенского масштаба, и память о бесчисленных жертвах должна объединять народы. Объединившись, мы никогда не допустим повторения таких явлений.

По указу Главы государства Нурсултана Назарбаева, с 1997 года ежегодно в нашей стране 31 мая отмечается как День памяти жертв политических репрессий. Не нагружая наш годичный календарь еще одним трагическим днем памяти жертв великого голода, целесообразно рассмотреть вопрос об объявлении 31 мая Днем памяти жертв тоталитаризма. В этот день мы могли бы во всех мечетях и церквях страны провести молебны, соответствующие данному дню мероприятия в память обо всех убиенных тоталитарным режимом жертвах всех национальностей и конфессий [6, с.14].

ЛИТЕРАТУРА

1. Камал Бурханов «Казахстан: Голодомор 30-х годов прошлого столетия призывает нас помнить об уроках истории» - А., 2011г.
2. Цаплин В. В. Статистика жертв сталинизма в 30-е годы // Вопросы истории, 1989, № 4. С.177—178.
3. Максудов С. Воссоздание памяти. Был ли голод 1932—1933 годов на Украине геноцидом//Московские новости, 2007, № 18
4. Андреев Е. М., Дарский Л. Е., Харькова Т. Л. Население Советского Союза. 1922—1991 // М., 1993;
5. Ивницкий Н. А. Голод 1932—1933 годов // М., 1995
6. Абылхожин Ж. Б., Козыбаев М. К., Татимов М. Б. Казахстанская трагедия.
7. Алексеенко А. Сельское население Казахстана. 1920-1990 гг. Алматы. 1994

ӘӨЖ 343.81

Ниетуллаев Н.Н.
«КАЗГЮУ Университеті» АҚ, Астана

АЗАПТАУЛАРҒА ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМА

Қазақстан Республикасы 1998 жылдың 29 маусымынан бастап азаптауларға қарсы күрестің бүкіләлемдік қозғалысының толыққанды мүшесіне айналды. Осы күні Қазақстан Республикасы Біріккен Ұлттар Ұйымының 1984 жылдың 10 желтоқсанында қабылданған «Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы Конвенцияға» қосылып, азаптауларға қарсы ұлттық заңнаманы қалыптастыру процесін іске қосты [1].

Осы бағытта отандық заңнамашы тарапынан бірқанша маңызды қадамдар жасалғаны пайымдалады. Олардың қатарында қолданыстағы қылмыстық заңнамада азаптаулардың

криминализациялануын, сондай-ақ азаптаулардың алдын алу институты ретінде Ұлттық алдын алу тетігінің қалыптасуын ерекше атап өту керек. Заңнамашының азаптаулардың алдын алуға және оларға қарсы күрес саласында жүзеге асырған іс-шараларының теориялық та, тәжірибелік те маңыздылығы күмән туғызбайды. Сонымен бірге, қазіргі таңда азаптауларға қарсы күрес саласындағы халықаралық міндеттемелерін орындау ауқымдылығы еліміздің өзге бағыттағы халықаралық міндеттемелерін іске асырудан айтарлықтай асып түсетіндігін атап өту керек.

Азаптауларға қарсы конвенцияға қосылу арқылы Қазақстан Республикасы өзінің ұлттық қылмыстық заңнамасындағы азаптаулар үшін жауаптылық орнататын норманы осы Конвенция ережелеріне үйлестіру тиіс болатын. Сондықтан 2002 жылдың 21 желтоқсанында сол кезде қолданыста болған Қылмыстық кодексте азаптаулар (қинау) 347-1-бабында, сот төрелігіне және жазалардың орындалу тәртібіне қарсы қылмыстар қатарында криминализацияланады. Яғни, бастапқыда азаптаулардың өзі заңнамашының пайымдауында «азаптауларға қарсы Конвенция» тек алдын ала тергеу саласында орын алатын күштеу әрекеттері тұрғысында меңзеліп, сәйкесінше, ол нұқсан келтіретін қоғамдық қатынастар да сот төрелігінің әділдігі саласындағы қоғамдық қатынастар болатын. Дегенмен, БҰҰ-ның Азаптауларға қарсы комитетінің нұсқаулықтарында азаптаулардың және басқа да қатыгез және адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлері тек алдын ала тергеу саласындағы күдіктілерден, айыпталушылар мен сотталушылардан белгілі мазмұндағы мәліметтерді күштеп алу туралы ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің басқа да «жабық» мекемелеріндегі адам құқықтарының өрескел бұзылу жағдайлары қамтылатыны айтылады [2]. Мұндай «жабық» мекемелер қатарына бас бостандығынан айыру жазасын атқаратын орындар, алдын ала тергеу сатысында бұлтартпау шарасын атқаратын орындар, психиатриялық емханалар, наркологиялық диспансерлер, кәмелетке толмағандарға арналған арнаулы білім беру мекемелері және т.б. жатқызуға болады (Қазақстанда мұндай санаттағы мекемелер саны 600-ге жуық).

Осы тұста Қазақстан Республикасы азаптауларға қатысты қылмыстық заңнаманы Конвенцияда көзделген ережелерге сәйкестендіру қажеттігі туралы айтылған екінші мерзімді баяндамасының қорытындысы бойынша ескертуді «өздігінше» түсініп, 1997 жылғы ҚК-тің 347-1-бабының мазмұнын өзгертіп, криминализациялануға жататын қоғамдық қауіпті әрекеттер мен жауапқа тартылуға тиіс «субъекттер» аясын кеңейту орнына, осы бапты сот төрелігі мен жазалардың орындалу тәртібіне қарсы қылмыстар қатарынан алып тастап, оны адам және азаматтың конституциялық және өзге де құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстар қатарына ауыстырған болатын [3]. Бұл жағдай азаптаулардың қылмыстық құқық бұзушылықтар жүйесінде алатын орнын анықтауды әлдеқайда қиындата түскен.

Мұнда атап өтетін жағдай – заңнамашы бастапқыда азаптауларды «қинау» терминімен атаған болатын. Есесіне ҚК-тің 107-бабында (қазіргі қолданыстағы ҚК-те 109-бап) «азаптаулар» адам денсаулығына қарсы қылмыс түрі ретінде белгілі болатын. Бұл жағдай 1997 жылғы Қылмыстық кодекстің мәтінінде орын алғанын атап өту керек. Алайда 2014 жылы 3 шілдеде қабылданған Қылмыстық кодекстің редакциясында аталған терминдер өзара орын ауысқаны таң қалдырады – ендігіден былай бұрын қинау болып келген «пытки» «азаптаулар» деп, ал «азаптау» болып келген «истязание» «қинау» болып аталатын болды. Бұл бір жағынан іс жүзінде орын алған терминологиялық шатасуды жойды, өйткені әуелбастан-ақ 1998 жылы Қазақстан Республикасы БҰҰ-ның Азаптауларға қарсы конвенциясына қосыларда «пытки» «азаптаулар» деп аударылған болатын.

«Азаптаулар» және «қинау» сөздерінің семантикалық мазмұнына қатысты филологиялық ізденістің қажеттілігі бар екендігін ескере отырып, заңнамашының қолданыстағы қылмыстық құқықтық тәжірибеге осы қылмыстық құқық бұзушылықтардың құрамдарын өзара ажырату тұрғысында біршама қиыншылықты «қолдан жасап» отырғанын да айта кету керек.

Құқық қолдану тәжірибесінде азаптауларды қылмыстық құқықтық саралау бірнеше факторларға бола «күрделендірілгені» көзге түседі. Олардың қатарында азаптаулар үшін

жауаптылық орнататын норма диспозициясының шектен тыс «казуистикалығын» атап өту керек. Әрине, ҚК-тің 146-бабы (1997 ж. ҚК-тің 347-1 және 141-1-баптары) англо-саксондық нұсқада жазылған БҰҰ-ның Азаптауларға қарсы конвенциясының 1-бабының ұлттық заңнамаға имплементациялануының көрінісі екені белгілі. Дегенмен, заңнамашы бұл орайда азаптаулардың Конвенциядағы дефинициясын ұлттық заң техникасының ерекшеліктерін ескере отырып, біршама «жалпылама» сипатта баяндауына мүмкіндігінің болғанын да атап өту керек.

Сонымен бірге, азаптаулар үшін жауаптылық орнататын қылмыстық құқықтық норманың қолданыстағы қылмыстық заңнамада бірсыпыра «іргелес» нормаларының да болуы азаптауларды дұрыс саралауды айтарлықтай қиындата түседі. Атап айтқанда, қолданыстағы тәжірибеде азаптаулар айғақтары бойынша тергеп-тексеру іс-шараларын басым көпшілігінде азаптаулар орын алған ішкі істер органдарының өздері тексерумен айналысатындықтан, кінәлілердің әрекеттері ҚК-тің 146-бабы бойынша сараланып, жауапқа тартылуының орнына әлдеқайда «жеңіл» жауаптылықты көздейтін ҚК-тің 361-362-баптары бойынша лауазымдық өкілеттіліктерін асыра не теріс пайдалану үшін жауаптылыққа тартылатынына Азаптауларға қарсы комитет те нұсқаған болатын [4]. Кінәлілердің әрекеттерін осылайша «теріс» саралаудың астарында жататын факторлардың қатарында «теріс ұғынылатын әріптестікті», сыбайластықты, сондай-ақ ҚК-тің 146-бабындағы қылмыс субъектісінің нақтыланбауын атап өтуге де болады. Мысалы, жоғарыда атап өткеніміздей, психоневрологиялық емханалар мен диспансерлердің лауазымды адамдары, бас бостандығынан айыру орындарының қызметкерлері азаптаулар бойынша тура мағынада қылмыс субъектісі деп таныла алмайды. Сондықтан олардың азаптауларға қатысты әрекеттерін саралауда құқық қолданушы кейде осы «іргелес» нормаларды қолдануға мәжбүр болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстан Республикасының Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияға қосылуы туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 29 маусымдағы № 247 Заңы // www.adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000247_
2. Толығырақ қараңыз: Консолидированный доклад участников Национального превентивного механизма по итогам превентивных посещений, выполненных в 2015 году. – Астана, 2016. – 116 с.
3. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық заңнаманы одан әрі ізгілендіру және қылмыстық процестегі заңдылықтың кепілдіктерін күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 18 қаңтардағы № 393-IV Заңы // www.adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000393#z45
4. Толығырақ қараңыз: Заключительные замечания по третьему периодическому докладу Казахстана (Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания) от 12 декабря 2014 года.

ӘОЖ: 37 (091) (574.4) «18/19»

Болатова Қ.Б.¹, Болатова С.Б.²

т.ғ.к¹, тарих магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық заң университеті, Семей қ.²

САЯСИ ЖЕР АУДАРЫЛҒАНДАРДЫҢ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОҚУ-АҒАРТУ САЛАСЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Шығыс Қазақстан аймағына ХІХ ғасырдың екінші жарысынан бастап қоныстандыру саясатының барысында шаруалармен қатар орыс демократиялық қоғамының белді өкілдері мен саясаткерлер де қоныстана батады. Ішкі Ресейден жер аударылған демократиялық қоғам

мүшелері аймақтағы сауаттандыру, білім беру мен ағарту ісін дамытуда біршама қызметтер атқарды.

Шығыс Қазақстан аймағына саяси жер аударылғандардың белсенді көмегімен халықты сауаттандыру бағытында 1871 жылдан бастап «Семей облыстық жаршысы» басылымы жарыққа шықты. Аталмыш басылымда аймақтағы халыққа білім беру, жергілікті халық тұрмысы, кәсібі, өлкедегі зерттеулер және т.б. ақпараттар үнемі жарияланып отырды. Басылым бетінде олар өздерінің білім мен ағарту саласына қатысты ойларын халыққа жеткізуге тырысты. XIX ғасырдың екінші жартысында Шығыс Қазақстанда саяси жер аударылушылардың тікелей басшылығымен жергілікті мекендерде мектептер мен ағарту мекемелері бой көтерді.

Аталған аймақтың флорасы мен фаунасын зерттеу барысында олар көптеген экспедициялар ұйымдастырды. Әр жылдары ұйымдастырылған экспедицияларды Г.Н.Потанин, А.А. Уткин, Е.А. Воронин тәрізді білікті адамдар басқарып отырды [1, 280].

Осы демократиялық топтың өкілдері өлкенің ағарту саласын дамытуға да өзіндік үлестерін қосты. Мысалы, Шығыс Қазақстандағы Г.Н.Потанин басқаруымен 1863 жылы Өскеменде алғашқы жексенбілік мектеп ашылды. Халықшылдар қазақ даласында ағарту саласының кең етек жаюына өз үлестерін қосуға ұмтылып, «Общество попечение о начальном образовании казахских детей» атты қоғам ашуды қолдады. А.Н. Седельников жинақтаған зерттеулер материалдары негізінде «Озеро Зайсан» атты жинақ жарыққа шықты.

Белгілі саяхатшы Г.Н.Потаниннің “Очерки Северо-Западной Монголии” [2,160] атты еңбегі мен Тарбағатайдағы қазақ рулары, олардың мал шаруашылығы, қолөнері, сауаттылық турасындағы бірқатар мақалаларындағы мәліметтері өте құнды. Ал, оқу–ағарту мен мәдени мекемелер туралы мәліметтер белгілі түрколог В.В.Радловтың, белгілі зерттеуші Ш.Ш.Уәлихановтың еңбектерінде кездеседі. Орыс мерзімді басылымдар мен әдеби, әскери журналдарда қазақ халқының салт-дәстүрі, рухани дамуы т.б мәселелерге қатысты жарық көрген жарияланымдар баршылық. Солардың бірі – “П.” деген лақап атпен жариялаған автордың “Обычаи киргизов Семипалатинской области” [3,77] және К.Дужанның “Свадебные обряды у киргизов Кокбектинского округа” [4,47] деп аталатын көлемді мақалаларында осы өңір қазақтарының әдет-ғұрыптары жөнінде құнды деректер молынан келтірілген.

Орыс Географиялық Қоғамының жазбаларында жарияланған мақалалар ішінде Тарбағатай өңірі қазақтарына байланысты мақалалар біршама. Атап айтқанда, Г.Катанаев, Н.Я.Коншин өз мақалаларында қазақ халқының әлеуметтік-тұрмыстық жағдайына, салттарына кеңірек тоқтала отырып, ағарту саласының сандық құрамы жөнінде мол мағұлматтар келтіреді [5,38]. Тарбағатайдағы рулардың орналасуы халықтың сауаттылығы туралы құнды мәліметтер Г.Е.Грумм-Гржимайлоның “Западная Монголия и Урянхайский край” атты үш томдық еңбегінде кеңінен баяндалған.

Орыс демократиялық топтарының Қазақстанға жер аударылғандары Шығыс Қазақстан өңіріндегі жергілікті халыққа білім беру ісінің жағдайы жөнінде мол мағұлматтар жинақтап, басылым беттеріне жариялап отырған. Революционер-халықшылдар патша үкіметінің Ресейдің шеткері халықтарына білім беру саласындағы саясатына қарсы пікір айтып, қазақ халқын жаппай сауаттандыруды мақсат етті [6,352].

Жер аударылғандар қазақ даласындағы күнделікті қызметтері барысында сол кезеңдегі патша саясатына сай қалыптасқан «қазақтардың оқуға бейімі жоқ» деген пікірін жоққа шығаруға тырысты. Сонымен қатар, халықшыл демократ С.Л.Чудновскийдің Семей өңіріндегі қазақ балаларына білім беру жөнінде терең зерттеулер жүргізгендігін айтуға болады. Ол мәліметтерінің бірінде қазақ балаларының оқуға деген ынтасының төмендігін Семей өңіріндегі қазақ мектептерінің білім беру дәрежесінің нашарлығы деп түсіндіреді. С.Л.Чудновскийдің мәліметі бойынша Семей уезіндегі мектеп жасына толған 367 баланың 83-і ғана мектепке білім алуға тартылған, бұл көрсеткіштер жалпы осы аймақ бойынша қазақ балаларының 22,6% құрады. Мұндай көрсеткіш орыс балаларына қарағанда екі есе аз

болғандығын дәлелдейді. Келесі бір зерттеуші, халықшыл демократ С.П.Швецов Шығыс Қазақстан және Алтай өлкесіндегі халыққа білім беру ісінің барысын зерттеген. Оның көрсеткіші бойынша: Семей облысында XIX ғасырдың 80-90-шы жылдары 15 қазақ мұсылман мектебі болып, бұл мектептерде 798 ұл және 20 қыз бала оқығандығын келтірген. Оның айтуынша мектептерде ешқандай класс бөлмелері болмағандықтан аталған мектептерде шәкірттерге дұрыс білім беру мүмкін емес еді.

Сонымен қатар, Қазақстанға шетел демократиялық ойшылдар да қоныс аударған. XIX ғасырдағы қазақ халқының тарихын зерттеп, оның әлеуметтік-экономикалық, мәдени дамуына әділетті баға берген батыс зерттеушісінің бірі Адольф Янушкевичтің еңбегі орасан зор. Ол қазақ даласына саяси жер аударылғандардың бірі еді. Бұған дейін Сібірге жер аударылып, мерзімін өтеген А. Янушкевич 1841 жылы Омбыға ауыстырылды. Онда ол Сібір қырғыздары шекаралық басқармасы кеңсесінде қызметке орналасады. Бұл қызметке орналасу үшін де А. Янушкевич Сібір қырғыздары шекара бастығына «Қазіргі Сібір қырғыздары шекара басқармасында қызмет еткім келеді, ... сондықтан да 1841 жылғы қазанның 20-ғы берген өтінішіме сәйкес кеңсеге қызметкер ретінде қабылдауды сұраймын», - деген өтініш жазып, оның сұранысы Батыс Сібір генерал-губернаторлығы, тағы басқа орындар тарапынан ұзақ талқылаудан кейін қабылданды. Г.Зелинскийге жолдаған хаттарының бірінде ол: «Менің қазіргі жұмысым маған қырғыз тілі, салты, құқықтары мен дәстүрлерін білуімді талап етеді», - деп жазды [7,276].

Осы қызметте ол Сібір генерал-губернаторлығы басқармасының арнайы тапсырмасымен қазақ даласын көп аралады. Қазақтар арасындағы жан, мал санағын жүргізуге арналған комиссияның құрамында жұмыс істей отырып, А. Янушкевич жергілікті халықтың нақты жағдайымен танысты. Олардың мәдениетіне, тұрмысына назар аударды.

Шығыс Қазақстанның табиғатын, жергілікті халық тұрмысы мен шаруашылығын зерттеуде Е.П. Михаэлистің еңбегін ерекше айтуға болады. Е.П. Михаэлис замандастырының, осы кезеңдегі зерттеушілердің айтуынша аса жігерлі, терең ойлы адам болған. Ол өткен ғасырдың бірінші жартысында Петербург қаласында туып-өскен, сонда білім алған. Петербург университетінің физика-математика факультетінің жаратылыстану бөлімінде оқыған. Алғашқы кезден-ақ студенттер арасындағы халықшылдық қозғалысқа қатысты. Осы бағыттағы Петербург университеті студенттерінің ұйымдастырушы, жетекшісіне айналған. Студенттердің жасырын саяси үйірмесін ашып, оған жетекшілік жасады.

Н.В.Шелгуновтың жазуынша, Е.П. Михаэлис «...үлкен талантты, жігерлі, аса сыпайылығымен ерекшеленді. Михаэлистің дарындылығы сонда, ол Ресейдің өткен тарихында сирек кездесетін дарынды адамдардың бірі еді. Е. П. Михаэлис арқылы біз университеттегі саяси ахуалды біліп отыратын болдық. Жігерлі, ақылды, мақсаткер Михаэлис өзінің жастығына қарамастан (небәрі 18 жаста еді), студенттер арасындағы орасан беделі нәтижесінде депутаттыққа сайланды. Жастар арасындағы ондай адамды мен одан кейін көрген емеспін».

Осы кезде ол Н.Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов т.б. сол кездегі Ресейдегі революциялық қозғалыс жетекшілерімен тығыз байланыс жасап, үнемі кездесіп, пікір алысты. Мысалы оның апайы Л.П.Шелгунова былай деп жазады: «Студенттер арасындағы революциялық қызметімен таныс Н.А. Добролюбов Е.П.Михаэлиспен жақынырақ танысу үшін оны арнайы іздеп келген» [8,88-96].

1861 жылы Петербургте халықшыл Н.В.Шелгуновтың «Жас ұрпаққа» атты үндеуін таратқандығы, студенттер арасындағы патша үкіметіне қарсы ашық революциялық қызметі үшін ол тұтқынға алынды. Студенттер арасындағы аталған толқулардың басқарушысы деп танылған Е.П.Михаэлис алдымен Олонец губерниясының Петрозаводск қаласына, 1863 жылы Тобыл губерниясындағы Тару қаласына жер аударылды.

1869 жылы бұл іске Е.П.Михаэлистің шешесінің араласуымен жер аударылу Семей қаласында тұрумен ауыстырылды. Осы кезден бастап өмірінің соңына дейін (1913 жылға дейін) ғалым, этнограф, зерттеуші Е.П. Михаэлистің қазақ жеріндегі қызметі басталады.

Осы жылы 22-ші қазанда Е.П.Михаэлис Батыс Сібір генерал-губернаторлығының шешімімен 1869 жылғы 22-ші қазаннан Семей облыстық басқармасы шаруашылық бөлімінің іс жүргізушісінің көмекшісі қызметіне тағайындалды. Оның білімін, қаблетін ескере отыра, Семей облыстық басқармасы оған келесі жылдың көкек айында «Ерекше тапсырмалар» жөніндегі бөлімнің кіші қызметкері орнын ұсынады. Біраз уақыт өткеннен кейін Е. П. Михаэлиске Семей мен Қарқаралы арасындағы қолайлы пошта жолын іздестіру жұмысы тапсырылды.

Шығыс Қазақстан өлкенің экономикасын, мәдениетін зерттей отырып, ол 1875 жылы «Семей облысының экономикалық, әлеуметтік жағдайы» атты есеп жасады. Бұл есебінде Е.П.Михаэлис облыстың оңтүстік аудандарындағы жергілікті халықтың экономикалық, мәдени даму барысында талдау жасай отырып, осы аймақтардағы халыққа білім берудің барысы, мектептердің жағдайы, олардың уездер мен ауылдардағы халық санына байланысты орналасу жайын, мұғалімдер мен оқушылардың саны, жаңа мектептер, емдеу орындары, кітапханалар ашудың мүмкіндіктері, т.б. мәселелер жөнінде баяндайды. Е. П. Михаэлис өз есебінде жергілікті халық қоныстанған аудандарда мектептер, емдеу орындары, кітапханалар, мұғалімдер мен оқушылар санының мүлдем аздығына назар аударған. Мүмкіндігінше жергілікті халық өкілдерін білімге, отырықшылыққа тарту мәселелерін үнемі көтеріп отырған.

Е.П.Михаэлис 1875 жылдың қазанынан 1878 жылдың маусым айына дейін Семей облыстық хабаршысының редакторы қызметін атқарды. Осы кезеңдерде аталған басылымда Шығыс өлкесінің этнографиялық, этнологиялық, т.б. тақырыптарда мақалалар жиі жарияланып тұрды. Оның бастамасымен облыстық басқарма жанынан есеп комитеті құрылып, оның міндетіне облысты экономикалық зерттеуге талдау жасау міндеті кірді. Е. П. Михаэлис осы комитеттің хатшысы қызметін атқарды. Комитет жанындағы жинақталған құнды ғылыми әдебиеттер облыстық Гоголь атындағы қоғамдық-ғылыми кітапханаға беріліп, оның негізгі кітап қорына айналды. Е. П. Михаэлистің ұйымдастыруымен 1882 жылдың наурыз айында тұңғыш рет қала халқының санағы жүргізіліп, онда қала тұрғындарының ұлттық құрамы, білімі туралы анықтамалар жасалған. Санақ қорытындысы сарапталып, нәтижелері баспасөз беттерінде жарияланды. Е. П. Михаэлистің тікелей басшылығымен 1881 жылы Семейде халықтық кітапхана ашылып, ол қала халқының, соның ішінде, саяси жер аударылғандардың, оқыған қазақ ұлты өкілдерінің ғылым- білім үйренетін және демалыс орнына айналды. Онымен бірге осы кезеңде Е. П. Михаэлистің және қаладағы басқа да саяси жер аударылғандардың бастамасымен қалалық мұражайдағы ашылып, ондағы мұрағат бөлімін Е. П. Михаэлистің өзі басқарды.

Е.П.Михаэлис Шығыс Қазақстан өңіріндегі саяси жер аударылғандардың ішінде көрнекті тұлғаға айналды. Саяси жер аударылғандар өздерінің ғылыми, ағартушылық және қоғамдық жұмыстарын Семей санақ комитеті арқылы жүргізді. Бұл кезеңде аталған комитеттің бірінші хатшысы қызметін Е.П. Михаэлис атқарды. Осы кезде Семейде Ресейдегі революциялық қызметке қатысушылар қатарында А.Л. Блок, А.А. Леонтьев, П.Д. Лобановский, Н.И. Долгополов, С.С. Гросс, Г. Шестаков, т.б. болды. Олардың барлығы қаладағы айдалу мерзімдерін өтеген кездерінде комитетпен тығыз байланыста болды.

Н. Ф.Костылецкий әсіресе қазақтың ұлы ғалымы Шоқан Уәлихановтың Омскідегі кадет корпусындағы алғашқы мұғалімдерінің бірі болып, оның жан-жақты білім алуына, қазақ халқы ауыз әдебиетімен танысуына айырықша ықпал етті. Жас Шоқанды Омскідегі алдыңғы қатарлы, өз заманының білімді адамдарымен таныстырды.

Н.Ф.Костылецкийдің өмір жолы, ағартушылық, зерттеушілік еңбегі туралы мұрағат құжаттарында көптеген мәліметтер бар. Ол құжаттарда Николай Федорович Костылецкий Омск кадет корпусында тіл білімінен сабақ бергендігі, халықшылдық бағытты қолдағандығы жөнінде баяндалған.

1840 жылдың желтоқсан айынан бастап Н.Ф.Костылецкийдің Омск қаласындағы ағартушылық қызметі басталады. Міне осы кезеңде Н.Ф. Костылецкийден Шоқан Уәлиханов пен Григорий Потанин білім ала бастады.

Бірнеше жыл бойы Н.Ф. Костылецкий мен Шоқан Уәлиханов ерекше ықыласпен қазақ халық эпосын зерттеумен айналысты және олар осы салада бірлесе жүргізген жұмыстары өте табысты болды. Олар алғаш рет «Қозы Көрпеш - Баян сұлу» жырының көне нұсқасын орыс тіліне аударды [9]. Қазақстанның шығыс аймағы, Алтай өлкесінің тарихы мен табиғатын зерттеп, оны насихаттауда осы өлкенің азаматы, ғалым А.Н.Седельниковте өзіндік үлесі бар. Ол Өскемен қаласында жер аударылған мерзімдерін өтеп, одан кейін осы қалада қалған саяси жер аударылғандар А.Н.Федоров, О.Ф.Костюрин, Е.П.Михаэлис, т.б. тығыз қарым-қатынаста болды.

Б.Г.Герасимов аса ірі ғалымдар, жиһангерлер, ағартушылар, қоғам қайраткерлерімен, Сібір және Қазақстанның өлкетанушылары В.А. Обручев, В.В.Сапожников, В.Ф.Семенов, Г.Н.Потанин, А.И.Седельников, Мұхтар Әуезов, А.И.Линьков, Н.Я.Коншин, П.А.Соломин, К.М.Рынков, А.Н.Федоров, ағайынды Белослюдовтармен, т.б. зерттеушілермен достық қарым-қатынас жасады. Кеңес Одағы өлкетанушылары Орталық бюросының мүше-корреспонденті, Ресей географиялық қоғамы Батыс Сібір бөлімінің құрметті мүшесі болып сайланды.

Семей облыстық мемлекеттік мұрағатындағы «Губерниялық халыққа білім беру бөлімі» қорындағы мәліметте «Кәсібі және мамандығы» деген сұраққа Борис Георгиевич Герасимов «Педагог, қырғыз халқының тарихын зерттеуші» деп жазған [10].

Н.Я. Коншиннің бастауымен 1898 жылы Семей қаласында Ресей географиялық қоғамының бөлімшесін ашу туралы мәселе көтеріліп, 1902 жылы ол салтанатты жағдайда ашылды. Бөлімшенің іс басқарушысына Н.Я. Коншин сайланды. Сонымен қатар кептеген жылдар бойы ол қоғамдық негізде бөлімшенің кітапханасын басқарды, оның көп жылғы еңбегінің арқасында кітапхана сол кездегі Қазақстан мен Батыс Сібір өлкесіндегі ең бай кітапхана қорына айналды.

Осы жылдары Н.Я. Коншин өзінің Шығыс өлкесінің тарихын зерттеу жұмысын жүргізді. 1900 жылы оның басқаруымен археологиялық анықтамалар жинағы жасалып, «Семей облысындағы ежелгі тарихи ескерткіштері» атты мақалада атқарылған зерттеу жұмыстарына жан-жақты талдау жасалды.

Қорыта айтқанда, қазақ жерінің Ресей империясының құрамына қосылуынан кейінгі кезеңдегі қазақ даласында түрлі жағдайда және мақсатта болған орыс қоғамының алдыңғы қатарлы ғылым, білім өкілдері сол кездегі жергілікті халықтың теңсіздік жағдайын дұрыс түсініп, өлкенің болашақ дамуына өздерінің озық ойлы пікірлерін айтты. Осы тұрғыда олар нақты зерттеулер жүргізіп, бағалы да құнды еңбектер қалдырды. Олар, сонымен қатар өздерінің осы ғылыми зерттеулері, шолулары, шығармалары арқылы Қазақстанның, соның ішінде оның Шығыс және Алтай өлкесінің сол кездегі тарихын жасауға да өлшеусіз үлес қосты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Тәжібаев Т. Посвещения в школы Казахстана во второй половине 19 века. 1984 жыл, 280 бет.
2. КРОММ 369-қор, 454 – іс, 160-170 беттер
3. Обзор Семипалатинский области за 1903 г. – Семипалатинск. 1904. – 77 с.
4. Отчет о деятельности Семипалатинского подотдела Западно-Сибирского отдела ИРГО за 1902 г. – Семипалатинск, 1904. – 47 с.
5. Коншин Н. Я. Краткий исторический очерк Семипалатинского края. Семипалатинск. Семгубиздат., 1928. – 38с.
6. Жиренчин К.А. Политическое развитие Казахстана в XIX-начале XX веков.-Алматы: “Жеті жарғы”, 1996.-352 с
7. Ж.К.Касымбаев История города Семипалатинска (1718-1917г.г.)- А,1998-276с
8. Қарасаев Ғ.М Қазақстандағы алғашқы мектептер, арнайы оқу орындарының ашылуы тарихы, мақсаты мен міндеттері // Каз. МҰУ хабаршысы.-Тар. сер. –2003 жыл.- №3- 88-96 бет.

9. ШҚОММ қ 50.т. 1, іс 550, 34 п.

10. ШҚОММ қ. 50, Т.1. іс 550

УДҚ 340

Ғалы Ж.О., Ахметова И.Ә.

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

МЕДИАЦИЯ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ОРНЫ

Медиация – тараптардың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылатын, олардың өзара қолайлы шешімге қол жеткізуі мақсатында медиатордың (медиаторлардың) жәрдемдесуімен тараптар арасындағы дауды (дау-шарды) реттеу рәсімі [1].

Медиация ағылшын тілінен аударғанда mediation – делдал болу дегенді білдіреді. Бүгінде бүкіләлемдік тәжірибеде медиация ірі бизнестерден бастап, ажырасу мен дүниені бөлісу деген сияқты мәселелерге дейін кеңінен қолданылады. Халықаралық статистикаға жүгінетін болсақ, бүкіл келіспеушіліктердің 30-40 пайызы мадиация арқылы өткізіледі, ойдағыдай нәтижеге оның 85 пайызы ие болады екен. Айтпақшы, кеңестік дәуірден кейін медиацияны алғаш боп қылмыстық істерді шешу үшін Молдова мен Литва қолданған. Бұл елдердің соңғысы іс жүзінде мұндай тәжірибеден экономикалық тиімділікке қол жеткізген. Ал Қазақстанда билер сотының жүйесі осы медиацияның түптұлғасы боп табылады. Билер сотының өзі қаншама шаңырақты бейбітшілікке шақырып, бітімділігін ұстап отыр.

Медиацияның мүмкіншілігі, келіссөзге бейтарап жақтың қатысуының оны жүргізуге оң әсер етуі фактісін мойындауға негізделген. Медиация дауларды альтернативті реттеудің әдісіне жатады және мемлекеттік және аралық соттарға балама болып табылады.

Медиация соттан тыс тәртіпте қолданылуы мүмкін, дәлірек айтқанда дау тараптары дауды реттеу бойынша бір шешімге келе алмаса, және сотқа да жүгінгісі келмесе. Сотқа дейін медиация шартқа немесе басқа да құқықтық келісімдерге, туындаған дауды медиация қолдану арқылы шешу туралы, медиациялық ескертпе енгізу негізінде жүзеге асырылады. Сот процесі аясында да тараптар істі сотта қараудың кез келген кезеңінде процесі тоқтатып медиация рәсіміне жүгіне алады, сот та тараптарға медиация рәсіміне жүгіну туралы ұсыныс жасай алады. Медиацияны қолдану дауласушы тараптарға соттағы қағаз бастылықтан, мағынасыз уақыт және ақша жұмсаудан, қоғамдағы, БАҚ-ғы немесе Интернет желелеріндегі қажетсіз жарялылықтан құтылуға, сонымен қатар адамгершілік, іскерлік немесе серіктестік қатынастарды, бедел мен өз ортасындағы силастықты сақтауға мүмкіндік береді.

Медиатордың судьядан айырмашылығы – медиатор жанжалға қатысушылармен болатын келіссөздерге белсенді қатыса алады, ал судья мұны жасай алмайды, ол араласпаушылық принципін ұстануға міндетті. Медиацияға бар болғаны 30 күн уақыт беріледі, ал соттар айларға, тіпті жылдарға созылады.

Медиация туралы келісімге қол жеткізгеннен кейін, егер іс сотта қаралса, ол сотта бейбіт келісім секілді мақұлданады. Дауласушы тараптар медиация туралы келісім-шарт және сотқа дейінгі тәртіппен жанжалды реттеу туралы келісім жасаған жағдайда, келісім дауласушы тараптар оны ерікті түрде орындауға міндеттеледі дегенді білдіреді.

Медиация тарихы өз бастауын көне заманнан алады. Әр түрлі тарихи кезеңдерде даулы мәселелерді шешудің көптеген нысандары болды. Ол нысандар, тараптардың дауларын уақытша немесе түбегейлі жоя алатын және сол нақты тарихи қоғам үшін жарамды саналған көптеген шаралар мен шешімдердің кешенін қамтыды. Медиация рәсімі – дауды шешудің татуластыру тәсілдері алғашқы қауымдық қоғам пайда болғаннан бастап болған. Дуды шешуге үшінші бейтарап жақты қатыстыру қажеттілігі, бірінші кезекте, аман қалу қажеттілігінен туандады. Ежелгі дәуірде бұл рәсім ең алдымен сауда жақсы дамыған аймақтарда ерекше таралып дамыды. Тарихшылар медиацияның пайда болуын, негізі теңіз саудасы болған Финикия өркениетімен және Ежелгі Вавилонмен байланыстырып жатыр. Делдал болу институты Қытай мен Жапонияда да кең таралды. Бұл мемлекеттерде қазіргі

таңда да мораль нормалары, дауласушы тараптардың диалог арқылы татуласуын, мәселені мемлекеттік сотпен шешуден жоғары қояды.

Делдал болу институтының одан әрі дамуы Ежелгі Грецияда орын алды, ондағы медиаторла *proxenetes* атауымен әйгілі болды. Ежелгі Римде, Юстиниан Дигесталарынан бастап, медиаторларды жағдайын заң жүзінде бекіту жүзеге асырыла бастады. Рим құқығында олар әр түрлі атауларға ие болды: *internuncius*, *medium*, *intercessor*, *interpolator*, *conciliator*, *interlocutor*, *interpres* және сонымен қатар *mediator*. Орта ғасырларда Русьта да княздар арасындағы тартыстарды бейбіт жолмен шешу талпыныстары жасалды. Ол кездерде делдал-татуластырушылар ретінде көбінесе дін басылары шықты. Медиация халықаралық дауларды реттеу кезінде де жиі қолданылды. Ол қызмет әр түрлі аталды: «делдалдылық», «өтініш ету», «ізгі қызметтер ұсыну». XIX Ресей империясында коммерциялық соттар жүйесі құрылып белсенді қызмет етті. Олай деп аталуының себебі судьялардың жартысынан аз емесі саудагерлер өкілдері болды (1 немесе 2 гильдиядан төмен емес). Коммерциялық соттағы процестің өзі, әдет-ғұрып нормаларын қолдана отырып, татуластырушылық сіті қарау нысанында өтті.

Медиация институты қазіргі түрде алғашқы рет XX ғасырдың ортасында АҚШ-та пайда болды. XX ғасырдың басына қарай америкалық эконмикада шиеленістердің жаңа түрі пайда болды ол – кәсіп одақтар мен жұмыс берушілер арасындағы текетірес еді. Сол кезде АҚШ өкіметі дауларға қатысушыларға еңбек министірлігін бейтарап делдал ретінде пайдалануды ұсынды. 1947 жылы бұл міндетті орындау үшін арнайы федералдық орган – медиация және татуластырушы рәсімдер бойынша АҚШ федералдық қызметі (*Federal Mediation Conciliation Service, FMCS*) құрылды. Ол орган қазіргі таңда да қызмет етуде. Сол кезде алғашқы рет «медиация» термині қолданылды. Ол нысан дербес рәсім сипатында болмағанымен, дегенімен де, ол институттың әрі қарай дамуына негіз болды.

Медиация институтын қолдану қазақ әдет-ғұрып құқығының даму тарихында да көрініс тапты. Атап айтқанда, «Жеті жарғыда» құқық бұзушылықтың орнын құн және айып төлеу арқылы толтыру құқығы бекітілді. Медиаторлар рөлін билер атқарды. Билер сотының тарихи маңызы оның әділдіктің үлгісі ретінде болғандықта. Көшпенді демократияның қажетті шарты ретіндегі жариялылық, ежелгі дәстүрлер мен әдет-ғұрыптық құқықтың нормаларына сәйкес келетін қоғамдық пікір, сондай-ақ, кез келген заңнан жоғары тұратын, әділдік қағидасының берік бекітілуі, - осының барлығы, жұрттың барлығы сенім артқан билер сотын қамтамасыз етіп отырған кепілдіктер болып табылады.

Сот жарысы, адамдар даудың шешімін табу мақсатында келген жерде басталатын болды. Ал олар өздері сенген билерге ғана барды. Олар, халық даналығы мен руханилығының қоймасы саналған, халықтың нағыз беткеуістарлары болды.

Жоғары мораль соты болып табылатын билер соты, оның мызғымас негізін құрайтын, судьяның сатылмаушылығы, сот шешімдерінің мәні мен моральдық бағыт ұстанушылығы ретіндегі әділдік, соттардың қолжетімділігі мен жариялылығы, судьяның дәлелдеудің құралы және сот шешімінің негізділігі ретінде ораторлық өнерге ие болуы, соттың тараптарды татуластыруға бейім болу және құқықбұзушы келтірген зардаптың орнын толықтай толтыру сияқты фундаменталды қағидаларға негізделіп құрылды.

Билер сотының ерекшеліктерінің бірі – оның руханилігінде: қарастырылып отырған даулардың рухани астарлары әрдайым ерекше ескерілді, билер бірінші кезекте қоғамда қалыптасқан моральдік ұстанымдарды басшылыққа алуға тырысты. Егер 1917 жылдан кейін билер институты толықтай жойылмағанда, онда ондай дауларды сотқа дейін шешудің өзіндік ерекше және тиімді әдісі құрымас еді.

Бітімгершілік және делдалдық Қазақстанда тарихи қалыптасқан институттар болып табылады. Қазақстандық зерттеушілер Зиманов С.З., Кенжалиев З.Ж., Алимжан К., Культелеев Т.М. және тағы басқалары қазақ қоғамында сот билігі ежелден, сол кездегі қоғамның даулы мәселелерді реттеуге қажеттіліктерін қанағаттандырған, билер сотымен жүзеге асырылғанын айтқан болатын.

Сот төрелігі қазақтарда негізінен құқық қолдану институты емес, бітімгершілік институты ретінде көрініс тапқан болатын. Шешімді жүзеге асыру механизмінің болмауы да тараптардың арасында келісімнің орнауын қажет еткен болатын, себебі тек билікке ғана негізделген сот шешімі орындалмай қалуы мүмкін еді. Ру арасында туындаған дауларды шешуге ру аттарынан айыптаушы билер мен қорғаушы билер қатысатын болған, сотта іс қарау «кенес» және «жүгініс» сияқты мекемелерде қабылданған қағидалардың негізінде жүзеге асырылды. Бірақ сотта істі қарау және іс бойынша дәлелдемелерді зерттеу басталғанша сот дәстүр бойынша келесі жағдайларды ұсынуға міндетті болды: 1) тараптарға бейбіт келісімнің шарттарын - «бітім», «береке»; 2) кешірім жасау, істі ұмыт қалдыруға, және сол арқылы істі сотта қараусыз бейбіт шешу мүмкіндігін – «мәжіліс». Л. Баллюзек келесідей айтқан болатын: «соттың алдында міндетті түрде басқалар, яғни дауласушылар үшін бейтарап және беделді тұлғалар арқылы сендіру болу керек, дауласушылар «қазақ» атты бір ұлттық отбасының ұлдары болғандықтан араларында айтыс-тартысқа жол бермеуі үшін...» [2, 165 б.]. Егер тараптар дауды бейбіт шешуге келіспесе онда кезек сотқа берілді.

Кейінірек ресми билер соты өздерінің қызметінде қолданған татуластыру шаралары да кейбір авторлардың жоғары бағасын алды. И. Козлов билер соттарының «дауласушы тараптардың ар-ұяттарына және бітімшілік рухына» үндеуі билердің әрбір істі қарауларында басшылыққа алатынын айтқан болатын [3, 306 б.]. Қазақтардың әдет-ғұрыптық іс жүргізу құқығы және ежелгінің беделді билерінің сот тәжірибесі, басты мақсаты тараптарды бітімнің қажеттігін түсінуге мәжбүрлеу, көндіру, сендіру болған, дауласушы тараптардың бейбіт келісімдерінің әр түрлері болған - «бітім», «жарасу», «тоқтам» сияқты әдіс-тәсілдерді белген. Оларға сонымен қатар билердің келесі амалдары мен тәсілдері жатады: 1) Көп жағдайларда маңызды емес істерде ғана емес, сонымен қатар үлкен дауларда: қылмыстық істер мен рулық даулар «қарындас» амалымен шешілген. Қарындас келісімінің басты мақсаты бір рулас және ағайын адамдарды сот алдына апармай татуластыру 2) Дауды шешудің тағы бір тәсілі «жартылай» немесе «жарып алу» - егер іс бойынша сенімді дәлелдер мен айғақтар болмаса қолданылған. 3) Егер би немес жауапкер жағынан ант берген адам жауапкердің кінәсіз екеніне сенімсіз болса және оның мүддесін қорғауға қажетті негіздерді таппаса, онда олар талапкерге (оның келісімі бойынша) «тарту» жасап істі бейбіт аяқтауға кеңес беруге құқылы болды. Шешім шығару кезінде билер әдетте белгілі бір рәсімдерді, қоғамның көне ережелерін қолданатын болған. Атап айтқанда «достық» рәсімі сл кездегі қазақтардың санасында құқықтық мәнге ие болған. Достық рәсімі әр түрлі жолдармен жүзеге асырылған. Билер кейбір кездерде, билік жүргізуден бас тартумен қорқыту арқылы немесе басқа да сылтаулармен, тараптарды құшақтасуға мәжбүрлеген және бір бірін «дос-тамыр», «жекжатым» деп атауға шақырған. Кейде билер «қалау» құқығын берген. «Қалау» құқығы алдымен талапкерге, айыптаушыға берілген, ал содан кейін жауапкерге берілген, бірақ оған белгілі бір уақыт белгіленетін болған, ал оның мақсаты уақыт өте келе тараптардың ашуның басылуы, кек алу, жауласу ниеттерінің бәсеңдеуі және татуласу болды. Бидің бұл жағдайлардағы басты ойы көшпенділердің ақкөңілділігі мен кең пейілділігін пайдалану. Көп жағдайларда тараптардың «қалау» немесе «қолқа» құқығын жүзеге асыруларын ас беруге, тойлардың уақытына, діни мейрамдар айттың уақытына шегеріліп отырған, ол кездерде сот талқылаулары мен талап арыз берулер беделі жоғарырақ рулардың, лауазымды тұлғалардың, ресми билік органдарының араласуымен тоқтатылуы мүмкін болды [4, 225-226 б.].

Қазақ көшпелі қоғамының идеологиялық құрылымының ерекшелігі сонда, ол қоғам шешендік өнеріне халықтың өміршеңдігінің басты құралы ретінде санап, ерекше мән беріп, ол ерекше қасиетті бірінші кезекте билерге тиесілі еткен. Бірақ сонымен қатар билерге қатаң талап та қойған. Оның мысалы ретінде келесі сөздерді айтуға болады: «Ердің құны екі ауыз сөзбен бітеді» бұлай дауды тек дана билер ғана шешкен. Би – судья, сотта делдалдық рөл атқара отырып, іс бойынша сөзді өзінің айтуы керектігін ұмытпаған. Ол туралы оған ескерту ретінде келесі сөздер болған: Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні бар» - яғни көп сөзді даулы мәселе қысқа шешіммен аяқталу керек. Бірақ ол шешім дәледі және сендіре алатындай болу керек, ол туралы биге келесі тезистер ескертіп отырған: «Тілмен түйгенді,

тіспен шеше алмас». Билер стының қаулысы тек сондай болуы тиісті. Ең бастысы, қазақтардың ортағасырлық көшпенді қоғамының басты идеологиясы бойынша, билердің әділ сотының басты мақсаты, олардың қарым-қатынастарының күрделілігі мен шиеленіскендігіне қарамастан, сотқа қатысушы тараптардың татуласуы болды. «Даудың түбі біту» нұсқаушы нормасы болған [5, 94-95 б.].

Қазақ қоғамының құрылымы (билер соты, сұлтандар билігі) 1869 жылы Александр II – нің дала өлкесін басқару туралы «Уақытша ережелерге» қол қойып, ресейлік заңнаманың тарала бастағанға дейін, өзінің бұрынғы мәнін жоғалтқан жоқ еді. Ал ол ереже қабылданғаннан кейін билер сотының қарауына тек неке-отбасы істері, ұсақ талаптар мен даулар ғана жатты [6, 84 б.]. Билер сотынан басқа Қазақстанда, қылмыстық-құқықтық және азаматтық-құқықтық деликттерге ажыратусыз, құқықтық даулар мен талап арыздарды шешудің дербес түрі ретінде аралық соттар да XVIII ғасырдың аяғынан XX ғасырдың басына дейін қызмет етті.

Татуластыру рәсімдерінің тарихи-теориялық негіздері әдет-ғұрып құғында орналасқан, және қазіргі таңда оларды, қазіргі таңдағы құқытық материяға үйлесімді біріктіре отырып, жаңа сапалық деңгейде қолдануға уақыт келді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Медиация туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы
2. Баллюзек Л.Ф. Народные обычаи, имевшие, а отчасти и ныне имеющие в Малой Киргизской орде силу закона. Материалы по казахскому обычному праву. Сб.- Алма-Ата, 1948, с.228.
3. Козлов И.А. Обычное право киргизов. Материалы по казахскому обычному праву. Сб. Алма-Ата, 1948. с. 306.
4. Изразцов Н. Обычное право «адат» киргизов Семереченской области. // Этнографические обозрение. 1897, № 4.
5. Зиманов С.З. Казахский суд биев – уникальная судебная система. – Алматы : Атамұра, 2008. С. 406
6. Культелеев Т.М. Уголовное обычное право казахов. – Алма-Ата, 1955. С. 180.

ӘӨЖ: 323/324(574)

Байсеуова Г.Т.¹, Ығылова А.Қ.²

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті¹,
Атырау инженерлік-гуманитарлық институты²

ТӘУЕЛСІЗДІК – ҰЛТ ТҰҒЫРЫ, ХАЛЫҚ ҚАЗЫНАСЫ

Тәуелсіздігімізге қол жеткізіп, азаттықтың даңғыл жолына түскенімізге міне биыл, 25 жыл толмақ. Егеменді ел, боп, көк туымызды көкке желбіретіп, күннен-күнге өркендеп, даму үстіндеміз. Елбасымыз, Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап-ақ, тіл мәселесін басты назарда ұстап, оған мемлекеттік статус беріп, қазақ тілінің мәртебесін көтеріп, мерейін асыруға көп еңбегін сіңірді. «Ғасырлар бойы қазақтың ұлт ретіндегі мәдени тұтастығына ең негізгі ұйытқы болған – оның ғажайып тілі.» дей отырып, қазақ жерін өзінің тарихи отаны ретінде қабылдаған өзге ұлт өкілдерінің тіліне, діліне, дініне деген құрметпен қарауды, халықаралық ынтымақтастықты, бірлікті қолдап, өзінің көреген саясаткер, танымды көсем екендігін тағы бір мәрте дәлелдеді.

Бытырғы 2015 жылдың ең үлкен тарихи мерекесі Қазақ хандығының 550 жылдығы аталып өтті. 1465 жылы Керей мен Жәнібек құрған алғашқы қазақ хандығынан бүгінгі таңдағы қазақ елінің мемлекеттілік тарихы бастау алады.

Елбасы Н.Назарбаевтың Қазақ хандығының 550 жылдығына арналған салтанатты шарада «Қазақ хандығы кезеңі – ат жалында күн кешкен алаш жұртының қаһармандық

дәуірі.» деп айтып кеткен болатын. Міне, осы қаһарман елдің бүгінгі жалғасы бүгінгі таңдағы қазақ елі, қазақ мемлекеті.

16 - желтоқсан Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік күні болып жарияланған күннен, біз бұл атаулы күнді жыл сайынғы мереке ретінде қазақстандықтар болып тойлап келеміз. Алайда бұл күн тарих беттерінде қазақ жұртының ел боп еңіреген, тәуелсіздік мен азаттық жолында қазақтың қара көз қайсар ұлдары мен қыздарының қыршыннан қиылып, қазақтың ұлт ретіндегі әділетсіздікке қарсы көрсеткен тарландай тағы мінезін паш еткен күн болып қалмақ....

Тәуелсіздік – қазақ халқының ұзақ жылдарға созылған ұлы күрес пен қарбаласқа толы күрделі де, ауыр кезеңінің жемісі, қиын кезеңде ел басына қонақтаған бағы. Мұны біз ешқашан естен шығармай, жадымызда ұстауымыз қажет. Бүгінгі қазақ халқы еркін, азат, ғылым мен білімнің озық жетістіктерін меңгерген ойы озық, білімі жетік егенменді ел азаматтарына айналып отыр. Осының бәрі Тәуелсіздіктің бізге берген ғаламат мүмкіндіктері.

Елдің мемлекет болып қалыптасуында тәуелсіздіктің, ел бірлігі мен ынтымағының, билеушінің ұтқыр саясатының жетекші роль атқаратындығы жөнінде айтылған, ежелгі түрік жұртының билеушісі, Білге қағанның « Ел болып бірігуден асқан бақыт жоқ.», ғұн көсемі және патшасы Атилланың өз дәуірінде айтып кеткен : «Көреген көсем - сәттілікті ешқашан арқа тұтпайды, өз болашағын әрқашан ауыр еңбек, төзімділік, табандылық және оптимизммен жасайды.» деген сөздерін келтіріп өтсем деймін.

Шындығында да, ел-жұртымыз бытыраңқы, өзара өршелескен араз, басы бірікпейтін, ұйымшыл, жарастығы жоқ ел болса, қайтер едік? Тәуелсіздіктің 25 жылдығына қадам басқалы отырмыз. Осы кезеңге дейін Ұлт Лидері, Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлының жүргізіп отырған салиқалы саятының нәтижесінде, дүйім халықты бір отбасы адамындай, ортақ мақсат пен мүддеге жұдырықтай жұмылдыруының арқасында еліміз егемендігі мен еркіндігін одан әрі асқақтатып отыр.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы «Бәріміздің киелі атамекеніміз бар, ол –қазақтың Ұлы Даласы. Сол далада бабалардың ізгі аманатын орындау жолында біз құрған қасиетті Отанымыз бар. Ол – Тәуелсіз Қазақстан. Тәуелсіздік – біздің маңдайға басқан бағымыз, мәңгі сақтауға тиіс аманатымыз. Қасиетті Отанымызда қандай қиындықты да қайыспай қарсы алуға лайық өршіл рухты, азат ойлы, жасампаз халық бар. Ол – ержүрек қазақ халқы. Сол қаһарман халықтың алға қойған ізгі мұраты бар. Ол – Ұлы Дала төсінде өзі құрған мемлекетті Мәңгілік Ел жасау» - деген жалынды сөздерін Қазақ хандығының 550 жылдығындағы салтанатты шарада халыққа қарата сөйлеген еді.

Халқымызға талай ғасырлардан бері көкसेген мұратына айналған тәуелсіздікті, егемендікті Қазақстанның көк туымен бірге биікке көтеріп ұлағаттайтын Тәуелсіздік күні – Отанымыздың әр азаматы үшін қастерлі де қасиетті мереке.

Тәуелсіздікке қол жеткізіп, егемендігіміз жариялағаннан бергі әртүрлі сындарлы, күрделі кезеңдер ішінде үлкен-үлкен елеулі, зор табыстарға қол жеткіздік. Бұл Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлының жүргізіп отырған парасатты саясатының жемісі – Елімізде өркен жайған бейбітшілік пен мемлекет қауіпсіздігінің, көп ұлтты Қазақстан халқының жарастығы мен ынтымақтастығының арқасында болып отыр.

Еліміздің егемендігі мен мемлекеттілігінің нығайып, орныға түсуі, ұлттық қауіпсіздігі, экономикамыздың жедел қарқынды дамуы, Қазақстан халқының елдің алдағы жарқын болашағына деген нық сенімі, қазіргі замандағы өркениетті қауымдастық қоғамында іргелі мемлекетке айналуы – стратегиялық негізгі бағыттарды құрайды.

Сондықтан Тәуелсіздік мерекесі жас мемлекетіміз үшін – біртұтас елдіктің, ынтымақтастық пен татулықтың, сонымен қатар, өткен ұлы тарихымызға деген тағзымымыз бен болашаққа деген жарқын үміттің, сенімнің мерекесі болып табылады. Еліміздің ұлы тарихы мен бабалар рухына, аға ұрпақтардың қаһармандық өмір жолына құрметпен бас иіп, Отанымыз – Қазақстанымызға деген құрмет, сүйіспеншілік сезімін әкелетін осындай мереке күні болшаққа деген сеніміміз бен үмітімізді тауыспай, еліміздің болашақ

бейбітшілігінің негізін қалау үшін қазір де бұл бағыттағы іс-әрекеттерді жалғастыру керек деп ойлаймын. Тарих, тағдыр тағлымдары мен Отанымыздың мүддесі бүгінгі таңда отансүйгіштік дәстүрге сай жаңа міндеттерді алдымызға қойып отыр.

«Ұлттың болашағына, оның өзіндік «Мен» дегізерлік қасиеттерін сақтау мүмкіндіктеріне сеніммен қарау – жай әншейін кезекті қиялдың жемісі емес. Мұндай сенімнің бізде орнықты негізі бар.

Біріншіден, жиырмасыншы ғасырдың бас кезіне дейін небір қыспақ пен құбылтуларғы қарамастан, дәстүрлі өмір салттың «тұмшаланған» халде болуы аса тегеурінді этно-мәдени сананың сақталуына себепші болды. Бейнелеп айтқанда, біз өзіміздің тарихи түпкі біртектестігімізді былайғы жұрттар сияқты шашып-төккеніміз жоқ.

Екіншіден, қазақтар басқа ұлттармен кең көлемде араласқа түскен жоқ. Қазақстан жерінде ассимиляциялық үлгі қазақтар үшін ешқашан етек алған үрдіс болған емес. оның себептері көп, дегенмен ассимиляциялық тыйымның ұлттық сананы шындауға белгілі дәрежеде ықпал еткенін атап өткен жөн. Үшіншіден, барлық жасауымен төл мемлекеттікке қол жеткізу мейлінше тегеурінді психологиялық серпіліс тудырып, қазақ халқының өзін-өзі түсінуіне қатысты түбірлі өзгерістер әкелді. Төртіншіден, қазақтардың этногенетикалық жастығына және жастардың демографиялық құрылымына байланысты «этникалық энергияның» айтарлықтай қоры шоғырланды. Ең соңында бүгінгі дүниеде толыққанды ұлт санатында болу үшін және сәтімен тіршілік құру үшін қазақтардың «сын көтеретін саны» жеткілікті мөлшерде.»[3].

Елімізді осы бейбіт, тыныш, еркіндік қанаты кең жайылған заманға дейін жеткізген тарих парақтарында таңбаланып қалған оқиғалар – ел қорғау соғыстары, ұлт-азаттық көтерілістері, ата-бабаларымыздың жасымайтын асқақ жігерлі рухы, қайтпайтын қайсар табандылығы - өшпес өнеге, өлмес мұра ретінде сақталуға тиіс.

Кең байтақ еліміз, күн сәулетті Қазақстан бүгінде дамудың даңғыл жолына түсті. Өлшеусіз табиғат байлығымен ғана емес, ең алдымен сан түрлі ұлттардан құралған халқының ауызбірлігімен танымал. Бүгінгі Қазақстан - өзі орналасқан аймақтың ғана емес, бүкіләлемдік проблемаларды талқылауда және шешуде ықпалды рөл атқаратын ел.

Егемендік алған жылдар арасында өзіне тән барлық институттары бар, әлемдік қауымдастықтың ықпалды мүшесі болып табылатын мемлекет құрылды, оның қауіпсіздігі мен тәуелсіздігі қамтамасыз етілді. Конституциялық жолмен мемлекеттік және саяси билік құрылымдарын жаңарту негізінде елдің демократиялық жолмен дамудың берік іргетасы қаланды. Елдің ішкі экономикалық жүйесі өзгеріп, дамыған өркениетті елдердің ешқайсысынан кем түспейтін нарықтық қатынастар мен институттар құрылды. Соның негізінде Қазақстан дүниежүзілік экономикада өз орны бар зайырлы, толерантты елге айналды.

Тарихта талай-талай тауқыметтерді бастан кешірсе де, ешкімге бас иіп, тізе бүкпеген қазақ халқы қазір әлемдік дүбірге қосылып, әлем елдерімен иық тіресуде. Ендеше әрқашан да әрқайсымыздың «кішкене отбасымыздан бастау алатын байтақ ұлы Отанымыз Қазақстанның тәуелсіздігі нығая берсін, көк аспанымызбен астасқан көк туымыз құламай әрқашан биіктен желбіресін! демекпін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н.А. - «Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы» - Алматы: РГЖИ «Дәуір», 1992.-56б.
2. Назарбаев Н.Ә. - «Қазақстан -2030» Алматы: Білім, 1998, 76б.
3. Назарбаев Н.Ә. - «Тарих толқынында» – Алматы, 2002ж. [3].
4. Назарбаев Н.Ә. - «Бейбітшілік кіндігі»– Алматы, 2001 ж.

МӘН – МАҒЫНАСЫ ТЕРЕҢДЕ ЖАТҚАН ТӘУЕЛСІЗДІК

*Өткен күннен алыс жоқ,
Келер күннен жақын жоқ
(халық мақалы)*

Қазақстан - тәуелсіз ел. Сол тәуелсіздік жолында қазақ бабам не көрмеді десеңізші?! Еліміздің басынан азап та, аштық та, сұм соғыс та өтті. Әсіресе, XX ғасыр қазақ халқы үшін ауыр тиіп, қайғыға толы кезеңімен есте қалды.

Иә, ата-бабаларымыз сан ғасыр армандаған Тәуелсіздіктің 25 жылдығы еліміздегі іргелі істермен айшықталып, сәт сайын жақындап келеді.

Елдік туымыз тігілген үлкен үйіміз, алтын шаңырағымыз да осында. Жарастығымыздың да, жақсылығымыздың да, тыныштығымыздың да қиясы, махаббатымыздың да ұясы – Қазақстан. Тәуелсіз мемлекет бола салысымен, көптеген шұғыл сұрақтарға шешім табылды. Неше түрлі ауыртпашылық әкелген Семей полигоны жабылды, Арал теңізі мәселесі шешілді, тарихи мұра, мәдениетіміз, қазақ тілі қайта жаңғыртылды, табиғи байлығымызды өз иелігімізге қайтара алдық. Тәуелсіздікке дейінгі кезеңде өз жерімізде басымызды түсірдік. Экономика, ішкі және сыртқы саясатпен қатар, табиғи қорларымыз да, басқа мемлекеттің қарамағында еді. Сол қиын-қыстау кезеңде, қазақ халқының сана-сезімі, намысы оянды. Жігерлі қазақ жастары өз жерімізде лайықты күн көруге, өз ана тілімізді, мәдениетімізді құқылы қолдануға талпынды.

Бүгін міне, тәуелсіздіктің 25 жылдығы қарсаңында, біз артқа қарап, Кеңес Одағы кезеңіндегі тарихты, сөзбен жеткізе алмайтын қиын өмірді еске алып жатамыз. Сонау Горбачёв бастаған қайта құру кезеңі ұлттық сана-сезімді оятты. Жаппай қазақ мектептерінің жабылуы, қазақ тілінде шығарылған газет-журналдар, мақалалар, кітаптардың сатылымнан жоғалуы, жоғарғы билеуші таптың басымдылығы, біздің ержүрек, батыл, намысшыл жандарымызды ызаландырды. Сөйтіп, халықтың ұлттық мүддесі үшін күреске жол ашылды.

Осының бәрі, бізді 1986 жылғы Алматыда өткен желтоқсан оқиғаларына алып келеді. Себебі, жаңа алаңда өткен қазақ жастарының шерулері, тәуелсіздікке әкелген бастама десек, қателеспейміз. Бүгін міне, желтоқсан оқиғаларына 30 жыл. Уақыт келе, сол тарихи оқиғаның мәнісін енді ғана ұға бастағандаймыз.

Қазіргі таңда, Қазақстанның өзіндік үні, пікірі, мәртебесі бар. Біз әлемдік деңгейде аяғымызды сенімді басып, басқа елдер бізбен санасатын мемлекетке айналдық. Мұндай нәтижеге қол жеткізу үлкен шараларды, іс-әрекеттерді талап етеді. Яғни, ішкі және сыртқы саясатты дұрыс жүргізу, халықтың әлеуметтік-экономикалық тұрғыда өркендеуін, дүниежүзілік қауымдастықта өркениетті мемлекеттермен білікті қарым-қатынас жасау, әрине бір адамның қолында емес. Бірақ, халық атынан үлкен деңгейде сөйлей алатын, сөзін құлақ салып тындайтын, мемлекетке бағыт-бағдар беріп отыратын, ерекше тұлға, мемлекет басшысы – Президент.

Тәуелсіздік жариялаған сәттен бастап, Қазақстанды күтіп отырған оқиғалардың мән-жайын түсіну, ұғыну, мемлекеттің одан әрі даму үрдісін болжау және халықтың талғамына сай, ең тиімді даму стратегиясын таңдауда жан-жақты, қайсар, жігерлі, саясат жүргізуде көшбасшы және ой-өрісі кең, интеллектуалды тұлға ұқажет еді. Мұндай тарихи міндетті, Жаратушы осы қасиеттерге сай Елбасымыз - Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевқа бұйырды. Тәуелсіз мемлекеттің қазіргі келбеті, бастан өткен сәтсіздіктері және жеңістері тұңғыш президентіміз, Елбасының есімімен тікелей байланысты. Тарихи өтпелі кезеңде Елбасының рөлі айқын және ашық көрінеді.

Елбасымыздың сол кезеңдегі басты таңдаған стратегиялық бағыты – ашық нарықтық экономикаға көшу болды. Түбегейлі құрылымдық өзгерістерді жүргізуде шетелдік инвестицияны маңызды фактор деп есептеді. Осындай тарихи шешімдердің арқасында біз қазіргі таңда әлемнің 50 ең бәсекеге қабілетті елдері қатарына кірдік. Бұл, меніңше, мақтанш сезіміне бөлейтін ең маңызды жетістік.

Әрине, сонау 25 жылда, еліміз неше түрлі жетістіктерге жетті, биік белес, асуларды алды. Маңыздыларын Елбасымыз “Қазақстан – 2030” Стратегиясының толықтай орындалуында қорытындылап кетті. Яғни, ұлттық қауіпсіз, ішкі саяси тұрақтылық пен бірлік, ашық нарықтық экономикаға негізделген экономикалық өсу сияқты стратегияда белгіленген негізгі міндеттер орындалды.

Енді біздің алдымызда одан үлкен міндеттер тұр. 2012 жылы желтоқсан айында, Елбасымыз “Қазақстан – 2030” Стратегиясын қорытындылай отырып, мемлекеттің жаңа саяси бағытын жариялады. Ондағы басты мақсат 2050 жылға қарай мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам құру. Бұл мақсаттарға қол жеткізу үшін “Қазақстан – 2050” Стратегиясы жеті ұзақмерзімді басымдықтарды іске асыруды қарастырады. Әрине, бәрі маңызды, мейлінше кәсіпкерлікті, яғни ұлттық экономиканың жетекші күшін, ішкі нарықты әрі қарай жан-жақты қолдау керек. Өйткені, отандық кәсіпкерлік экономиканың негізгі қозғаушы күші болады. Шағын және орта бизнесті қолдауда 1997 жылы құрылған “Даму” Кәсіпкерлікті Дамыту Қоры” Акционерлік қоғамының еңбегі орасан зор. Қазіргі таңда “Даму” Қоры кәсіпкерлердің несиелерін сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау және банктердің алдында кәсіпкерлердің несиелерін кепілдендіру саясатын жүзеге асыратын қаржылық агент болып табылады.

Ірі бизнесті қолдауда да мемлекет тарапынан үлкен көлемде қаржылай көмек бөлініп отыр. Басты көздейтін мақсат – әртараптандыру арқылы ұлттық экономиканы шикізат секторынан тәуелсіз етуі. Осындай мақсатпен 2001 жылы “Қазақстанның Даму Банкі” Акционерлік қоғамы құрылған. Банк еліміздегі шикізат емес секторларға инвестицияларды жүзеге асыру арқылы ұлттық экономикамыздың тұрақты дамуына үлесін қосып жатыр. Осы жылы Банктің құрылғанына 15 жыл толады. Соңғы жылдардағы дағдарыстың салдарынан 2015 жылы экономиканың шикізат секторындағы өндіру көлемі тау-кен өндіруші саладағы шығару көлеміне дерлік теңестірілді. Сол себептен, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына оң әсер тигізетін, 2010 жылы қабылданған мемлекеттік индустриалдық-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасының екінші бесжылдығын ары қарай жүзеге асыру керек. Өңдеуші өнеркәсіптің бәсекеге жарамдылығын көтеру үшін шағын және орта бизнесті қаржыландыру ғана емес, сонымен қатар болашағы бар ірі жобаларды шетелдік инвесторлар арқылы қаржыландыруды тоқтатпаған жөн болар. Осы бағытта жыл сайын өткізілетін “Еуразиялық экономикалық форуммен” қатар “Астана экономикалық форумының” айтарлықтай пайдасы бар. Алдымызда “Еуразиялық кедендік одақ”, “Дүниежүзілік сауда ұйымы” сияқты халықаралық сауда-саттық нарығында сынақтар күтіп тұр.

Тағы айтып кететін жайт, бұл жастарды бизнеске деген құштарлығын ояту. Халықаралық тәжірибенің көрсетуі бойынша жастарды кәсіпкерлікте қолдау, жаңа жұмыс орындарды ашуымен қатар білікті мамандарды дайындауға жол ашылады. Сонымен қатар, еліміздің инновациялық даму жолына тезірек көшуіне мүмкіндік туғызады. Жастардың, менің ойымша, инновациялық жоғары белсенділігі, ойлаудың инновациялылығы, жедел түрде шешім қабылдауы, түрлі бөгеттерге иілгіштігі, тәуекелге бейімделуі сияқты күшті жақтары бар. Жыл сайын Алматы қаласында кәсіпкерліктің жаһандық аптасы шеңберінде “Жастар Кәсіпкерлігінің Форумы” өтіп келеді. Одан әрі жас кәсіпкерлер клубы, бизнес инкубатор сияқты жобалар ашылып жатыр. Мемлекет тарапынан осындай жобаларға қаржылай көмек бөліну керек деп ойлаймын.

Иә, 25 жылда мемлекетіміз күрт өзгерді. Экономикалық, әлеуметтік, интеллектуалды тұрғыда өркендеп келеміз. Оны архитектуралық тұрғыда қарасақ, Елбасы айтқандай, мемлекетіміздің басты күші – Астана қаласы. Астана тәуелсіздіктің белгісі, үні, келбеті деуге

де болады. Осы жерді басып жүріп, шын мәнінде, біздің болашағымыз жарқын екеніне қатты қуанам.

Алдымызда “ЭКСПО-2017” атты халықаралық көрме Астанада өткізілмекші. Ол Орталық Азияда және “Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына” кіретін мүше елдерде өтетін алғашқы көрме болмақ. Мұндай үлкен шараны біздің елде өткізу мемлекетіміздің жоғарғы деңгейін көрсетеді. Көрменің тақырыбы “болашақ энергиясы” деп аталады, яғни жасыл технологияларға арналған. Халықаралық көрмелер бюросына мүше елдерді таң қалдырған сұрақ, қазіргі таңда көкейкесті мәселе. Сарқылмайтын энергия көздері: күн сәулесі, жел, жер асты сулары арқылы энергия алу, болашақта адам баласына ең қажетті ресурс түрі. Бүкіл әлемдік көрме 3 айға дейін жалғасады. Оған әлемнің 100-ге жуық елі және 10-нан астам халықаралық ұйымы қатысады. Көрмеге 2 миллионнан астам адам қатысады деген болжам бар. Өтетін көрме, елдің өндірістік қуатына мықты серпін бере алады. Мұндай ауқымды және жауапкершілікті іс – шараны өткізуде біздің ел үшін пайдасы өте мол. Басқа елдермен достық қатынастар нығаюымен қатар, жоғарыда айтылғандай, елімізге инвесторлар алып келеді, еліміздің мәртебесін жоғарлатады.

Қорыта келгенде, 25 жыл ішінде жеткен жетістіктердің маңыздылығын бағалай отырып, біз болашаққа сеніммен қарай аламыз. Елбасымыздың 90-шы жылдарда анықтаған стратегиясының арқасында біздің еліміз осындай аз уақыт ішінде құрметке ие, жетістіктерін танытын, сөзіне құлақ салатын мемлекетке айналып отыр. Елбасымыздың осы қиын жолда сіңірген еңбегі зор, баға жетпес.

Біз өз ұлтымыздың, мемлекетіміздің тарихын ерекше қадірлеп, сақтауымыз керек. Келешек ұрпаққа да ақылын айтып, жеткізсек, біз де алып, мықты мемлекет бола аламыз.

Дүние керемет өзгеру жолында, бірақ біз ұлттық идеяны сақтап, тарихи мұра, құндылықтардың қасиетін жоғалтпай, кейінгі ұрпаққа аманат етуіміз керек. Әрине, ең бастысы, жеріміздегі ұлтаралық келісім, саяси тұрақтылық, ынтымақтастықты сақтай отырып, көптеген нәтижеге жете аламыз.

Сыртқы және ішкі саясатты жүргізіп отырған азаматтарымыздың еңбегі де өте зор. Біздің ел тәуелсіздігін жариялаған күннен бастап, дүниежүзілік қоғамдастықтың белсенді мүшесі екенін жан-жақты дәлелдеді. Абайдың 150 жылдығын “ЮНЕСКО” шеңберінде тойлады. “Біріккен Ұлттар Ұйымы” шеңберінде 2002 жылы Алматыда, яғни тұңғыш рет Азия құрлығында 24 мемлекет басшысын біріктіріп, кеңес өткізді. “Шанхай ынтымақтастық ұйымын” құрудың негізгі ұйытқысы, алғашқы ұсыныс жасаумен танылды. Одан әрі, 2003 жылы Астанада тұңғыш рет әлемдік діндер жетекшілерінің съезін өткізумен тарихта аты жазылды. Алдымызда, 100-ге жуық елдің басын қосатын халықаралық көрме “ЭКСПО-2017”. Осының бәрін бағалауымыз керек.

Қазір біз өркендеудің жаңа жолына, әлеуметтік дамудың жаңа кезеңіне бет алдық. Елбасы бекіткен жаңа экономикалық бағамда жаңа бағдарламалар, оның бағыттары және нәтижеге жету жолдары көрсетілген. Сол бағытты ұстанып, болашаққа сеніммен қарайық!

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1.«Қазақстан Республикасының Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конститутциялық Заңы, 1991ж. 16 желтоқсан;
2. Елбасының Қазақстан халқына Жолдауы, <https://egemen.kz/2015/11/30/8979>
3. EXPO 2017, <http://yznaika.com/notes/454-expo-2017-astana>

Мұратханова М.Б.¹, Махсотова Ж.Р.²

з.ғ.к., доцент¹, «Құқықтану» мамандығының 2 курс студенті²,
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана қаласы

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАМУ ЖОЛЫНДАҒЫ ТАРИХИ ҚАДАМДАР

Елімізге бойына ата – бабаларымыздың ел мен жерге деген сүйіспеншілік қасиеті дарыған, егеменді елімізге аянбай қызмет ететін, ой – өрісі кең, алғыр да, жүректі, білімді де білікті азаматтар керек.

Н.Ә.Назарбаев

Міне, Қазақстан да ХХІ ғасырдың жаңа онжылдығына қадам басты. Әрине, еліміздің арайлы таңының пердесін тек белсенді жастар ғана аша алады. Елбасы, Н. Назарбаев, жолдауында: «Мен сіздер, бүгінгі жастар, ерекше ұрпақ екендеріңізді қайталаудан жалықпаймын. Сіздер тәуелсіз Қазақстанда өмірге келдіңіздер және сонда ержетіп келесіздер. Сіздердің жастық шақтарыңыздың уақыты – біздің еліміздің көтерілу және гүлдену уақыты. Сіздер осы жетістіктер рухын және табысқа деген ұмтылушылықты бойларыңызға сіңірдіңіздер», - деп пайымдаған.

Өз елін сүйген әр бір жас – өз елінің өткенін толықтай білуі керек, болашағын болжауы және ел болашағына деген сенімі болуы шарт.

Айқындалған асуларымыз – аңыз емес, ақиқат – екендігіне халықтың көзі жете бастады. Еркіндіктің ақ таңы арайлап атқанына да ширек ғасыр болуына санаулы күндер қалды.

Тәуелсіз қазақ елін ойласақ – оның дамуы жолындағы тарихи қадамдарды ойласақ – есімізге осы елдің көшін бастап бара жатқан, елін жарқын болашаққа нық қадаммен бастап бара жатқан көшбасшымыз Н.Ә.Назарбаев көз алдымызға келеді.

Дүниеде тәуелсіз қазақ елі бар, оның көп ұлтты, тату, ынтымақшыл халқы бар! Қуатты экономикасы, сенімді саяси жүйесі бар! Ең бастысы – бүгінінен нұрлы, бүгінінен кемел – «болашағы» бар!

Сол күнге берік сенімі бар – бұл Елбасымыздың өз халқына деген махаббатынан туындаған ойы болатын! Бұл ой ақиқат болатын!

Ел көшін бастау маған – сын, мені қостау елге – сын деген ұстаныммен іс бастаған тәуелсіздіктің алғашқы күндерінде ол да қатты ойланған болатын: қалай бастаймын? – 70 жыл «бодан» болған халқымның «еңсесін қалай көтеремін» – деген ой Елбасымызды қатты толғандырған.[1]

1991 жылы 1 желтоқсанында КСРіне сайлау өткізіліп 98,9 ұпаймен бүкіл қазақ халқы жүрегінің әмірімен таңдаған Тұңғыш Президент Нұрсұлтан Әбішұлы болатын. Ел тізгінін халық сеніп тапсырған Нұрсұлтан Әбішұлы ел үмітін ақтады. Ең алғашқы күннен бастап Қазақ елін даму жолына салуға бар күш жігерін жұмсады.

Елбасының жүрегінде: Менің арманым қазақ елін өркениетті елдердің қатарына теңестіру мен Қазақстанды әр отбасында өз үйінің немесе пәтері бар, «жұмысы тұрақты» – қалтасында көлігінің кілті бар – ел ретінде көргім келеді, – деп сонау 1991 жылы айтқан еді!

Елбасының сол арманы бүгінгі таңда орындалғаны аян.

Елімізде шағын және орта бизнес саласында Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлының көрегендігі мен жолға қойылды. Мақсаты: елде жұмыссыздықты азайту және жоюға негізделген шара еді бұл! Кіші және орта бизнесті дамытуға төмен пайыздық несиелер ажыратып, халықтың жұмыссыз бөлігіне кәсібін айналдыруға мүмкіндік жасалғаны халықтың алғысы шексіз.

Қазақстан Халықтары ассамблеясының құрылуы – бейбіт өмір тұғыры.

Қазақ елі көп ұлтты мемлекет 200ге жақын ұлттың басын қосып, бір тудың астына жиып, бірлікпен тірлік етуді мақсат еткен Елбасымыз былай деген еді: Ата – бабаларымыз бізге бірліктің, ынтымақтың, тұтастықтың ұлы үлгісін көрсетіп кетті. Қазақ елін ғибратты ел – деп аталуының өзі осыдан – деп өз халқының бауырмалдығын, кеңдігін, мейірімділігін бағалаған болатын.

Ассамблеяның жәрдемімен ұлттық диаспоралар өздерінің тарихи отандарымен байланыстарын қалпына келтіре бастады. Мысалы, қазір «Қазақстан-Украина» достық қоғамы белсенді жұмыс істеп келеді. Қырғызстан халықтарының ассамблеясымен іскерлік байланыстары да жолға қойылды. Одан басқа «Қазақстан-Ресей» қоғамы құрылу үстінде. Аталмыш қоғамдар көрші мемлекеттер мен халықтар арасындағы достық ынтымақтығымыздың ұйтқысы болып отыр. Қазақстан халықтары ассамблеясының мүшелері әртүрлі ұлт өкілдерінің мүдделерін көтеру мақсатында қоғамдық, әлеуметтік-мәдени өмірге белсенді араласуда. Ұрпақтар сабақтастығы мен ұлттар бірлігін нығайта түсудегі Ассамблея миссиясы «Қазақстан-2030» даму стратегиясына толық сәйкестендірілген.[2]

Еліміздің болашағы білімді де білікті жастар – деп бағалаған Елбасымыз 1993 жыл 9-қарашада «Болашақ» стипендиясын белгілеуінің өзі – жастардың қамын ойлауы – болашақ елдің қамын ойлауы болды және алған тәжірибені әрі қарай мемлекет мүддесіне қолдану үшін шетелде жоғары білім алуға қаржыландырады. Қазіргі кезде стипендия алушылардың 23 елдің 200 озық жоғары оқу орындарында білім алу мүмкіндігі бар. «Болашақ» стипендиясы — түлектердің мансабының өсуінің және кәсіби өзін-өзі өсіру кепілі. Болашақ түлектерінің 74% мемлекеттік органдарда жұмыс істеуге ықылас білдірді.

Қазіргі кезде стипендия магистрлік және докторлық оқыту бағдарламаларына, және де Қазақстанда сұранысқа ие техникалық және медициналық саладағы мамандарды даярлауға бағытталған.

Еліміздің қайта өркендеу, өрлеу, жаңғыру, жаңару дәуірінде бұрын – соңды еліміздің тарихында қол жеткізе алмаған толып жатқан үрдіс, жаңа құбылыстарды, жаңа әлеуметтік құрылым, жаңа әлеуметтік жетістіктерді, ұлттық еңсеміздің рухани көтерілуіне халқымыз шексіз еңбек ете білді.

1997 жылы Егемен Қазақстанның Президенті Н.Ә.Назарбаев Жарлығымен елорданы Алматыдан Ақмолаға көшіру туралы шешім қабылдады. Елбасының жүрегінен жарып шыққан арман шындыққа айналды. **Арман қала Астана** салына бастады.

Қазақстанның жаңа елордасы — Астананың халықаралық тұсауы кесілді. 1998 жылы ЮНЕСКО-ның шешімі бойынша Астана қаласына «Бейбітшілік қаласы» жоғары атағы беріліп, медальмен марапатталды. Бұл атақ қысқа мерзім ішінде әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени дамуда неғұрлым әсерлі әрі қуатты өсуге, тұрақты этникааралық қатынасты орнықтыруға қол жеткізе алған ғаламшардың жас қалаларына беріледі. Бразилияда өткізілген бұл конкурста Астана барлық өлшемдер бойынша әлемнің әр түрлі елдерінің он екі қаласын басып озды.[3]

Қазақстан – 2030 Стратегиясы– ел дамуының 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған стратегиялық бағдарламасы. 1997 жылы 1 қазанда қабылданған. Президент Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдаған арнауында баяндалған. Стратегияда көзделген мақсат – ұлттық бірлікке, әлеуметтік әділеттілікке, бүкіл жұртшылықтың экономикалық әл-ауқатын жақсартуға қол жеткізу үшін тәуелсіз, гүлденген және саяси тұрақты Қазақстан мемлекетін орнату. Осы мақсатқа орай ұзақ мерзімді негізгі бағыттар бөліп көрсетілді. Елімізде ұлтаралық және діни келісім тұрақтылық өркен жайды.

Ядролық сынақты «Невада Семей» сынақ байқауы тоқтатылды.

Осы өткен 25 жыл ішінде «Невада – Семей» қозғалысы ауқымды жұмыстар атқарды. Еліміз алғаш болып әлемде ядролық полигонды жапты. Осылайша Қазақстан әлем бойынша қуаты жағынан төртінші орын алатын ядролық қарудан бас тартты. Әлемге алғаш болып ядролық жарылыстарды тоқтату туралы бастама көтердік. Мораторий бүгінгі күнге дейін жұмыс істеп тұр. Сондай-ақ, біз ядролық қарудан мүлде бас тарту туралы бастама көтердік.

Бүгінгі күні барлық әлем Қазақстанның ядролық қарусыз жолын зерттеуде, сол үшін қазақ халқы ел Президентіне алғысын білдіруде. [4]

Елбасымыз жыл сайынға халыққа жолдауында тек халық қамын ойлау, халықтың әл – ауқатын жақсарту мәселелерін бірінші орынға қойды.

«100 мектеп, 100 аурухана» бағдарламасы халыққа қаншама қуаныш әкелді!

Тәуелсіз Қазақстанның даму жолындағы қадамдары жеткілікті деп айтуға болады.

«**Жол картасы**» – бағдарламасы тағы елге үлкен қуаныш сыйлады. Қала аралық жолдар тіпті мемлекет аралық жолдар, елді мекендерді газбен қамту, ауылдарға көңіл бөлу аграрлық саясатты жақсарту, бұл да – Елбасымыздың еселі еңбегінің біреуі.

Бүгінгі күні ауылдық аймақтарда кадр жетіспеушілігі мәселесі туындап отыр. Өйткені жастар ауылға барғысы келмейді, ал жасы жеткен кадрлар зейнеткерлікке шығуда. Осындай басым мәселелерді шешу мақсатында «**Дипломмен ауылға**» – бағдарламасы жүзеге асырылып жатыр.

2009 жылы қолға алынған «Дипломмен ауылға» бағдарламасы аясында қазір жиырма мыңнан астам жас жұмысқа орналасып, елімізге адал қызметін және өздерінің жарқын болашағына жол ашуда.

«**Жасыл ел**» – бағдарламасы ел көңілінен шықты. 2005 жылдан бастап елбасының бастамасы бойынша жазғы демалыстар кезінде жастарға әр түрлі бағыттар бойынша студенттік отрядтарда жұмыс істеуге: құрылыс, елді мекендерді көгалдандыру (ағаштар отырғызу, кесу, ормандарды, су қоймаларын және т.б. санитарлық тазалау), өз қаланды көгалдандыруға мүмкіндік беретін «Жасыл Ел» бағдарламасы жұмысын бастады. Аталмыш бағдарлама соңғы жылдары өзін барынша белсенді ірі студенттік құрылымдардың бірі ретінде көрсете білді. Бүгінде елде 51 мыңнан астам «Жасыл ел» сарбаздары бар. Қозғалыс Республиканың он төрт облысында жеті жыл бойы әрекет етуде.

Қандай шара ұйымдастырылса да ол шара халыққа арналатын, олардың жағдайын жақсартуға арналатын.

Жұмыссыздықты жою, кіші бизнесті дамыту, кәсіпкерлікке кең жол ашу, шағын пайызбен несие беру – мәселелері болашақты көрегендікпен ойлаған бағдарламасы арқылы іске аса бастады.

«**Нұрлы жол**» – болашаққа, бақытқа бастар жол.

«Нұрлы жол» – еңбекші халықты бақытқа бастар жол болды. Заманға әсерін тигізіп отырған «нарық қыспағы» бізді де айналып өтпейтінін алдын – ала түсінген Елбасымыз ерекше ойлады. Қала мен қаланы, қала мен ауылды, облыс пен облысты, облыс пен орталықты Алматы мен Астананы байланыстыратын әлемдік деңгей талаптарына жауап беретін, халықаралық деңгейдегі жолдар салынды.

Қорытындылай келе, ХХІ ғасыр мәдениеттің ғылым мен ақыл – ой бәсекесінің ғасыры болмақ және нарық – ебі жоқтың ғана еншісін алып, құтын қашырады, арманшыл, еңбекшіл, амалшыл адамның несібесін асырады.

Тәуелсіз еліміз аман, болашағы жарқын болғай!

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бирюков С., Делягин М., Собозобов Ю. 2020 Стратегиялық жоспары: Көшбасшылыққа бастайтын Қазақстандық жол, 161 б.
2. Назарбаев Н.А. Қазақстан халықтар Ассамблеясының 11 сессиясы: бейбітшілікке, ұлтаралық келісім және татулыққа 10 жыл//Жизнь.-2006.-№1.4-9б.
3. Интернет ақпарат: <https://kk.wikipedia>.
4. Көбенов І. Халықаралық антиядролық «Невада – Семей» қозғалысының басқосуынан: Ваq.kz сайты материалы

Курманғалиева З.К.

«№26 жалпы орта білім беретін мектеп» КММ, Семей қаласы

ТӘУЕЛСІЗДІК- МӘҢГІЛІК МҰРАТЫМЫЗ

Тәуелсіздіктің біздің бәрімізге артар міндеті мол. Енді еңселі ел болудың жолына шыңдап түсуіміз керек. Әулетіміздің асуы да, дәулетіміздің тасуы да өз қолымызда. Кең байтақ жеріміздің байлығы осы даланың түпкілікті халқына да, тағдыр қосып бірге өмір сүріп жатқан басқа ұлт өкілдеріне де молынан жетеді. Не істесек те ақылмен істейік, арзан ұранға ермейік, ұшпа сезімге ерік бермейік дегім келеді. Әсіресе, жастар, салқынқандылықтан, үлкенді сыйлаудан, сөзге тоқтаудан айнымаса, қашан да достыққа адал болса, бауырмал, кеңпейіл болса, халықтың атына сөз келтіретін ұстамсыздық атаулыдан аулақ жүрсе деп тілейік.

Н.Назарбаев

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Назарбаев «Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде» еңбегінде елімізде мемлекеттік бастауларды нығайту, яғни болашақта құқықтық қоғам орнату маңызды ұлттық міндет екеніне баса көңіл аударды.

Кең байтақ қазақ жері – біздің кіндік кесіп, қанымыз тамған туған жеріміз. Ақ білектің күші, ақ найзаның ұшы сынға түскен жаугершілік заманда, яғни, 1458 жылы Әбілқайыр хандығынан іргесін бөлген Жәнібек пен Керей сұлтан Моғолстан жеріне Шу бойы мен Қозыбасқа алғаш, ең алғаш еркіндіктің ақ жалауын тіккен еді. Содан бері бұл киелі жер нелер талай оқиғаларды бастан өткізіп, қазіргі заманда тәуелсіз іргелі Қазақ елінің атамекеніне, бақ қонып, қыдыр дарыған қасиетті мекеніне айналды.

Қазақстан – ата-бабамыздың мекен еткен ежелгі қонысы. Елімізде сан түрлі ұлттардан құралған ұлт өкілдері қоян-қолтық еңбек етіп, тату-тәтті тұрып жатыр. Біздің еліміз бүкіл әлемге татулық пен ынтымақтастықты сақтаудың, мәдениет пен діндердің үйлесімді дамуына қамқорлық жасаудың ерен үлгісін көрсетіп отыр.

Ата-бабамыз ғасырлар бойы аңсап келген Тәуелсіздік 1991 жылдың 16 желтоқсанынан бастау алды.

Аз уақыттың ішінде еліміз ұлан-ғайыр жетістіктерге жетті. Елбасымыздың арман, тілегі жүзеге асып, адам таңқаларлықтай әсем де ару қала – астанамыз – Астана бой көтерді. Бұрын сайын далада орналасқан Ақмола адам танымастай өзгерді. Есіл өзенінің жағасында құрлыс тынымсыз дамып, сәулетті қала бой түзеді. Астана әлем халықтарының жиі-жиі бас қосып, түрлі симпозиумдар мен медиа-форумдар өтетін орталыққа айналды.

Қазіргі Қазақстан бүкіләлемдік проблемаларды талқылауда және шешуде ықпалды рөл атқарып келеді. Еліміздің тыныштығы мен қауіпсіздігі Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың жүргізіп отырған сарабал саясатының арқасы.

Еліміз 1991 жылы 21 желтоқсанда ТМД елдеріне, 1992 жылы 2 наурызда Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше болып қабылданды.

Тәуелсіздіктің ақ таңы арайлап атқан еліміз үшін 1992 жылдың қаңтары ерекше есте қалатын күн. Тарихтың алтын беті. Қазақ халқының ғасырлар бойы аңсап кеген Тәуелсіздігін бүкіл әлемге әйгілеп, Қазақстанды төрткүл дүниенің баршасына танытқан күн. Елбасы Н.Назарбаевтың атына Біріккен Ұлттар Ұйымының сол кездегі хатшысы Бутрос Галиден Қауіпсіздік Кеңесі Бас Ассамблеясының Қазақстан Республикасын Біріккен Ұлттар Ұйымына мүшелікке қабылдау туралы ұсынысын дауысқа салмай-ақ қабылданғаны жөнінде жеделхат келіп жетті. Осылайша әлемдегі ең беделді де белді ұйымдардың бірі БҰҰ-ның штаб-пәтері орналасқан Нью-Йорктегі зәулім ғимараттың алдында көгілдір аспан түстес туымыз Кіндік Еуразияда жас жаңа мемлекеттің өмірге келгенін паш етіп, желбірей бастады.

1995 жылы 30 тамызда Ата Заңымыз қабылданды. 25 жыл ішінде жүрек толқытар сәттер аз болған жоқ.

Білім саласында да қаншама оң өзгерістер бастау алып, білім беру ісінде тың бастамалар жүзеге асты. Заңғар жазушы М.О.Әуезов айтқандай: «Халықты халықпен, адамды адаммен теңестіретін – білім» десек, тәуелсіздік туын тіккелі елімізде өркениетке бастар жол - білім жолы жаңа бағыттарға, тың идеяларға қол жеткізді.

Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуы барысында орта білім берудің жүйелі реформалануы қоғамдық тұрғыдан үлкен маңызға ие болды. Жаңа педагогикалық технологиялар арқылы оқытуды ізгілендіру мен демократияландыруға, оқушылардың өздігінен бағыт-бағдарын анықтап, дамуына, өзін-өзі тәрбиелей алатын жеке тұлға ретінде қалыптасуына жағдай жасау жолға қойылды.

Қазақ тілі қазақ халқының салт-дәстүрі мен тұрмысын, мәдениетін, тарихын білуге жол ашып, көп ұлтты халықтың достық қарым қатынасын күшейтудің құралына айналды. Елбасы Н.Назарбаевтың ұлттық тәрбиеге байланысты айтқан пікірлері көпшілікке үлкен ой салары сөзсіз.

Мемлекет басшысы Н.Назарбаев «Егеменді Қазақстан» газетінде жариялаған «Ұлы Дала ұлағаттары» туындысы - әлем таныған тұлғаның ордалы ойы ел Тәуелсіздігінің 25 жылдығы қарсаңында жарық көрген құнды еңбек. Елбасы бұл еңбегінде ширек ғасыр ішінде еліміздің жеткен жетістігін саралап, белес биігінен көз тастай отырып, келешекті кемел көзқарасымен ой бөліседі.

«Қазақ – ойшыл халық, ақын халық. Сәби жүрегінде желпілдеген арман мен үміт, қиял мен ой көкірегінде сәулесі бар қазақ баласын өлең өлкесіне алып келеді. Халқымыздың ақынжандылығы – ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан мәңгілік мектеп. Телегей теңіз ауыз әдебиетінің қайнарынан сусындаған ұлтымыздың ұлы тарихындағы ұлағатты белестер бұған нақты дәлел. Біз тарихын тілмен де, ділмен де жазған халықпыз», - дейді Президент осы еңбегінің «Туған елім – тірегім» деген алғашқы тарауында. Одан әрі өз ойын Елбасы: «Ұлы Даламыз кейде ашық жатқан қыр кітабы сияқты болып та көрініп кетеді. Жадынды жаңғыртып, дұрыстап, жақсылап оқи алсаң, жан дүниені жадырап, бағы бабалардың баянды үнін, тарихтың тылсым сырын, туған елінің мәңгілік жырын қайыра естіп, байтақ әлемге құлашыңды кең жайғандай боласың», - деп кеңінен таратады.

«Ұлы Дала ұлағаттары» өткенімізге ой жүгіртер, келешегімізге бағдар сілтер сындарлы еңбек.

Қазақстанда тәуелсіздік алғаннан бері қаншама игі істер атқарылды. Алға қойған мақсат-мұраттарымыз да биік. «Қазақ халқы сан ғасырлар бойы өзінің егемендігі мен тәуелсіздігі үшін күресіп келді. Өзінің ең жақсы қасиеттерінің: қатер төнген сәтте бірігіп, ұйымдаса білуінің, сондай-ақ басқа халықтармен бейбітшілік, келісім мен тату көршілік жағдайында тұруға деген ынты-ықпалының арқасында ол тарих тасқынының астында қалып қоймай, өзінің мемлекеттігін қалпына келтіре алды», - деп Н.Назарбаев айтқандай Қазақ елі Мәңгілік Ел болу жолында әлі де атқарар істер жетерлік. Соған жету жолындағы мақсаттарымыз айқын, келешегіміз кемел.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Н.Назарбаев .Ұлы Дала ұлағаттары. «Егемен Қазақстан», 8 қараша, 2016 жыл.
2. Қазақстан Республикасы. Тәуелсіздік шежіресі, 2013 жыл.

МЕМЛЕКЕТ ФУНКЦИЯСЫНЫҢ ТҮСІНІГІН АНЫҚТАУДАҒЫ КЕЙБІР ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Жаһандану заманында көптеген қоғамдық құбылыстар үлкен өзгерістерге ұшырауда. Солардың бірі мемлекет десек қате болмас, өйткені жаһанданудың жасаған әсерінен мемлекеттің функциялары да өзгеруде. Шыныменде, осыдан 25-30 жыл бұрын ұйымдасқан халықаралық қылмысқа, лаңкестікке, діни экстремизмге және басқа да осындай қоғамдық дерттерге мемлекеттер тек бірігіп ғана төтеп бере алатындығына және жалғыздан жалғыз күші келместігіне кім сенер еді. Ал бүгінгі күні болса ИГИЛ (ДАИШ) сияқты халықаралық лаңкестік ұйым бір топ мемлекеттерге қарсы ашық соғыс жүргізуде. Сол сияқты, 30 жыл бұрын адам құқықтары мен бостандықтарының қорғалуын қамтамасыз ету мемлекеттің стратегиялық бағыттарының біріне айналады деп болжау мүмкін емес еді. Ал бүгінгі күні ол шындық, ақиқат.

Бұл факторды көптеген ғалымдар мойындайды. Мәселен, отандық зерттеушілердің бірі Е.Өміржанов бұл жөнінде былай дейді: "мемлекет қызметінің маңыздылығы белгілі тарихи даму кезеңіне сәйкес, қоғамның қажеттіліктеріне сәйкес өз орындарын ауыстырып отырады немесе өз маңызын жойып, сәйкесінше жаңа мемлекет қызметі пайда болады". Мұның мысалы ретінде бұл автор мемлекеттің экологиялық қызметін келтіреді [1, 34-б.].

Осындай мысалдар, мемлекеттер атқаратын функциялардың заманға сай өзгеріп отыратындығын байқатады. Ол функциялардың мазмұны, жүзеге асырылу нысандары, қолданылу бағыттары және т.с.с. тұстарының өзгеруі заңды әрі орынды деуге болады. Осыған орай мемлекеттің жаңа жағдайдағы функцияларын зерттеп, қайта айқындау – заман талабы.

Кез келген теориялық зерттеу, зерттеу нысанасын анықтаудан басталуы тиіс. Біз үшін, ол мемлекет функциясының түсінігі.

Мемлекет қызметін сипаттайтын басты ұғымдардың бірі –оның функциялары болса да, бүгінгі күнге дейін олардың дау мен пікір-талас туғызбайтын, бір мағыналы анықтамасы әлі де қалыптасқан емес.

Мемлекет және құқық теориясы бойынша көптеген оқулықтарды қарайтын болсақ, олардың басым көпшілігінде мемлекеттің функциялары ретінде оның атқаратын қызметінің басты бағыттары түсініледі. Мысалы, Е.Өміржанов мемлекет функциясын "мемлекеттің алға қойған мақсат-міндеттеріне қол жеткізу үшін жүзеге асыратын іс-шараларының бағыты ретінде" анықтайды [1, 34-б.]. Мұндай көзқарасты ғалымдардың басым көпшілігі ұстанады, мысалы, қазақстандық ғалым Т.А. Ағдарбеков [2, 88-б.], ресейлік ғалымдар Н.И. Матузов пен А.В. Малько [3, с.61], Н.И. Глазунова [4, с.101] және т.б.

Тіпті ғылыми әдебиеттерде де көбінесе осы көзқарас қалыптасып қалған. Мысалы, бір топ қазақстандық ғалымдардың дайындаған монографиялардың бірінде «мемлекеттің функциялары –басқа бағыттардан бөлініп, бөлшектеніп шыққан және мемлекет қызметінің қалыптасып тұрақтанған бағыттары» деген анықтама берілген [5, с.73].

Мемлекет функциясын оның қызметінің басты бағыттары ретінде қарастыратын көзқарас заң ғылымында Кеңес Одағы кезінен қалыптасып қалды. Сол кезде мемлекет функцияларын зерттеген заңгер-ғалымдар осы көзқарасты ұстанды. Олар, М.И. Байтин [6, с.190], Н.В. Черноголовкин [7, с.7], В.О. Тененбаум [8, с.138] және т.б. Бүгінгі күні де бұл көзқарасты басшылыққа алатын ғалымдар аз емес. Олар, Л.А. Морозова [9, с.98], В.Е. Чиркин [10, с.199], А.А. Куковский [11, с.7-8], А.В. Захаров [12, с.240-241] және т.с.с.

Мұндай анықтама кеңінен тарағандығына қарамастан, оған барлық ғалымдар келісе бермейді. Қалыптасып қалған анықтаманың осал жерлерін сезінген ғалымдар басқа да анықтамалар ұсынуға талпынып отыратындығын айта кетейік.

Мәселен, ресейлік ғалым С.В. Бабаев мемлекеттің функциясы ретінде оның қызметінің басты бағыттарының бірін, сондай-ақ бұл қызметті жүзеге асырудың мақсаттарын, әдістерін, нысандары мен тәсілдерін түсіну керек дейді [13, с.7]. Бұл жерде автордың мемлекет функциясын кең мағынада қарастыруға талпынғанын байқауға болады, бірақ, мемлекет қызметін жүзеге асырудың мақсаттарын, әдістерін, нысандары мен тәсілдерін мемлекеттің функциясы ретінде қарастыруға қандай негіз бар екендігі түсініксіз болып отыр. Аталған факторлар мемлекеттің қызмет етуін сипаттау үшін маңызды болғанымен, оның функциясының мазмұнын кұрай алмайтындығын А.А. Дембицкий басып айтады [14, с.236].

Сол сияқты тағы бір ресейлік ғалым мемлекет функциясын мемлекеттің белгілі бір даму кезеңіндегі оның әлеуметтік немесе таптық (сыныптық) мақсаты жарық көретін қоғамдық қатынастарға деген мемлекеттің әсер ету бағыттарын айқындайтын мемлекет мәнінің сәті ретінде анықтайды [15, с.7].

Бұл анықтама мемлекет функциясының мәндік белгілерін көрсетпейді. Дефиниция мемлекет функциясын анықтайтын факторлардың сипатамасына көбірек қатысты болып келеді [14, с.236].

Л.А. Резванованың анықтамасына тоқталсақ, ол былай дейді: "Мемлекетке қатысты функциялар мемлекет мәніне байланысты мемлекеттің "тұлға-қоғам" жүйесін өзара өзгертуге деген қабілеттері мен мүмкіндіктері, сондай-ақ олардың жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін тәсілдер мен құралдар" [16, с.15].

Бұл дефиниция да сын көтермейді, өйткені бұл анықтамада функция мемлекеттің табиғатына тән қабілеттері мен мүмкіндіктерінің көрініс табатыннақты қызметінің сипаты емес, мемлекетке тән потенциалдың сипатына айналады. Мемлекет функциясын былайша түсінуге келісу қиын, себебі "функция" мемлекеттің әрекет ету қабілетінің (оның қалай әрекет ете алатындығының) сипаты емес, нақты әрекетінің сипаты екендігі анық, дейді А.А. Дембицкий [14, с.237].

Ресейлік зерттеуші А.А. Дембицкий мемлекет функциясын оның қызмет ету бағыттары ретінде қарастыратынкеңінен таралғананықтаманы сынға алады. Оның айтуы бойынша, бағыт – ол қозғалыстың алдында жатқан жолы, немесе қозғалыстың бет алған жағы. Алайда, мұндай анықтамаларда мемлекет қызметінің бағыты ретінде мемлекеттің келе жатқан жолын ғана түсінуге болады. Функцияны мемлекет қызметінің (әрекетінің) бағыты ретінде, яғни мемлекеттің келе жатқан жолы ретінде түсіну, мұндай жолды жүзеге асыру нысандары туралы немесе іске асыру тетіктері жөнінде сөз қылудың өзін мүмкін емес қылатындығы анық дейді, - А.А. Дембицкий. Заң ғылымынан басқа бірде бір ғылыми таным саласында функция ұғымы қызметтің (қызмет етудің не әрекет етудің) бағытын анықтау үшін қолданылмайтындығы, әрине, мемлекет функциясын осылайша түсіндіру мүмкіндігіне күдік туғызады [14, с.236].

А.А.Дембицкий басқа ғылымсалаларындағы "функция" ұғымының анықтамаларын қарастырып шыққан. Оның зерттеуінің нәтижелеріне келсек, математика мен жаратылыс ғылымдарындағы "функция" ұғымына берілетін анықтамаларды екіге бөліп қарастыруға болады.

Тірі организмдерді зерттеуге байланысты биология сияқты ғылымдарда функция ретінде белгілі бір органның жалпы организмнің тіршілік ету қабілетін қамтамасыз ету үшін басқа органдармен жүйелене отырып қажетті, мақсатты және жеткілікті болып табылатын жұмысын түсінеді. Бұл тәсілді басқа ғылымдарда қолданған кезде оны органикалық тәсіл деп атайды.

Тірі емес объектілерді зерттеумен айналысатын жаратылыс ғылымдарында (физика, геология және т.с.с.) органикалық тәсілге ұқсас әдіс қолданылады, яғни функция жүйенің қажеттілігінен туындаған жұмыс ретінде түсініледі, бірақ бұл жерде жүйе ретінде организм емес, механизм қарастырылғандықтан функция түсінігінде де белгілі бір ерекшеліктер болады.

Механикалық тәсілдің органикалық тәсілден айырмашылығын былай сипаттауға болады: бұл тәсіл бойынша функция алдын ала сырттан белгіленеді, яғни жүйе басынан бастап белгілі бір атқарылатын жұмыс (функция) ретінде түсініледі. Биологияда белгілі бір организмнің қалай қызмет ететінін (функциясын атқаратынын) білу үшін бұл организмнің жүйесін түсіну керек және бұл жүйеге кіретін әрбір органның атқаратын функцияларын анықтау қажет. Механикада механизм мен оның бөліктерінің функцияларын анықтау үшін, ең алдымен, механизмінің мақсатын, ортаның оған жасайтын әсерінің ерекшелігін түсіну керек, және ең бастысы - механизмді қозғайтын импульсты (күшті) табу қажет [14, с.237].

Әлеуметтану (социология) ғылымында функция ұғымының екі түсінігі қалыптасқан. Біріншіден, функция - ол, белгілі бір әлеуметтік институттың, өзі соның бөлігі болып табылатын әлеуметтік жүйеге қатысты атқаратын рөлі. Екіншіден, функция ретінде бірыңғай әлеуметтік процестің әртүрлі компоненттері арасындағы өзара тәуелділік түсініледі [17, с.100].

Мемлекеттің функциясын түсіну мемлекеттің өзі қалай түсінілетіндігіне, оның қасиеттерінің қайсысы (яғни, организм, механизм әлде әлеуметтік институт ретіндегі қасиеттерінің қайсысы) маңызды болатындығына байланысты болмақ. Мемлекет, ең алдымен, әлеуметтік институт болғандықтан оның функцияларын анықтау не әлеуметтік институттың әлде әлеуметтік процестің ерекше рөлі ретінде, не әлеуметтік жағынан маңызды тәуелділік ретінде қарастырылуы керек. А.А. Думбицкий мемлекеттің әлеуметтік институт ретіндегі функцияларын белгілі бір тәуелділік ретінде емес, керісінше, мемлекет қызметінің тигізетін әсері, нақтырақ айтқанда, сыртта, әлеуметтік ортада, қоғамда табылатын әсер ретінде түсінеді және осы мағынада ғана мемлекеттің экономикалық, идеологиялық, әлеуметтік және өзге де функциялары туралы айтуға болады деп есептейді. Оның пікірі бойынша, мемлекеттің функциясын жоғарырақ деңгейде ұйымдастырылған жүйе ретіндегі қоғамның қажеттіліктерін немесе қоғамды құрайтын топтардың (сыныптардың), әлеуметтік топтардың, жекелеген индивидтердің мүдделерін жүзеге асыру үшін мемлекеттің атқаратын рөлі ретінде анықтауға болады [14, с.238].

Ресейлік ғалымның келтірген дәлелдемелерімен келісе отырып, оның берген анықтамасын сынға алуға болады.

Функцияның философиялық түсінігі бойынша оны «біреуінің өзгеруі екіншісінің өзгеруіне алып келетін екі (немес бір топ) объектінің қатынасы» ретінде қарастыруға болады [18, с.751]. Бұл функцияның математикалық ұғымына жақын көзқарас.

Әлеуметтану ғылымында функцияның екі түрлі түсінігі бар деп айттық, олар:

1) жоғарырақ деңгейде ұйымдастырылған қоғамдық жүйе қажеттіліктеріне немесе оны құрайтын топтардың (сыныптардың), әлеуметтік топтар мен индивидтердің мүдделеріне қатысты белгілі бір әлеуметтік институттың (немесе жеке әлеуметтік процестің) атқаратын рөлі [18, с.751];

2) осы қоғамдық жүйе шеңберіндегі әртүрлі әлеуметтік процесстер арасында байқалатын тәуелділік [18, с.751].

А.А. Дембицкий өзінің авторлық анықтамасын тұжырымдау үшін әлеуметтану ғылымындағы екі түсініктің біріншісіне сүйенгендігі бірден байқалады. Екі тәсілдің біреуін таңдап, екіншісін неге теріс қарағандығын бұл ғалым түсіндірмейді.

Біздің ойымыз бойынша, егер әлеуметтануда қалыптасқан екі тәсілдің біреуін ғана қолданатын болсақ, басшылыққа екінші тәсілді алған дұрыс болып көрінеді. Оның себептері, біріншіден, таңдаған дефиницияның басқа да, әсіресе, жаратылыс ғылымдарына көбірек сәйкес келуі, екіншіден, осы дефиницияның мемлекет пен қоғам арасындағы тығыз байланысты көрсету қабілеті.

Сонымен, мемлекеттің функциясына біз былайша анықтама берер едік: мемлекет функциясы дегеніміз «белгілі бір қоғамдық жүйе шеңберінде қалыптасып отыратын мемлекет пен қоғамарасындағы тәуелділік».

Бұл тәуелділік екі жақты болып келеді, яғни мемлекеттегі маңызды өзгерістер қоғамдағы өзгерістерге алып келеді, ал қоғамда орын алған маңызды өзгерістер мемлекеттің

өзгеруіне әкеледі. Бұл байланыстың табиғатын, ерекшеліктерін, заңдылықтарын, басқа да маңызды тұстарын жан жақты зерттеу керек. Бірақ ол басқа мақаланың нысанасы болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Өміржанов Е. Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық. - Алматы: Жеті Жарғы, 2015. - 176 бет.
2. Ағдарбеков Т.А. Мемлекет және құқық теориясы. - Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2003. - 320 б.
3. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. Курс лекций. - М.: Юристъ, 1999. - 672 с.
4. Глазунова Н.И. Система государственного управления: Учебник для вузов.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. - 551с.
5. Баймаханов М.Т. Функционирование государства и его функции: соотношение, формы, тенденции развития // Функции государства в условиях современного мира (на материалах независимого Казахстана) /Отв. ред. академик НАН РК М.Т. Баймаханов. – Алматы: Издательский дом КазГЮУ, 2005. – С.72-80.
6. Байтин М.И. Сущность и основные функции социалитического государства. - Саратов, 1979. - 301 с.
7. Черноголовкин Н.В. Теория функций социалистического государства. - М.: Юрид. лит., 1970. - 215 с.
8. Тененбаум В.О. Государство: система категорий. - Саратов, 1971. - 212 с.
9. Морозова Л.А. Функции Российского государства на современном этапе // Государство и право. – 1993. - №6. – С.98-108.
10. Чиркин В.Е. Современное государство. Монография. – М., 2001. – 416 с.
11. Куковский А.А. Некоторые вопросы определения понятия «функции государства» // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Право». – 2009. - №19. – С.6-9.
12. Захаров А.В. Функции государства и отражение в них борьбы с современными глобальными экологическими вызовами человечеству // Вестник Тамбовского университета. Серия «Гуманитарные науки». – 2012. – Т.105. - №1. – С.240-247.
13. Бабаев С.В. Теория функций современного российского государства. Дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. - Н.Новгород, 2001. - 201 с.
14. Дембицкий А.А. Понятие функции государства: сущность и определение // Ученые записки Орловского государственного университета. – 2014. - №4 (60). – С.236-238.
15. Андреев А.Г. Охранительная функция государства в современных условиях. Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. - М., 2002. - 23 с.
16. Резванова Л.А. Сущность социального государства и ее проявление в сфере образования. Дисс. ...канд. юрид. наук. - Ростов-на-Дону, 2004. - 209 с.
17. Малахов В.П. Общая теория права и государства. К проблеме правопонимания. Учебное пособие.– М.:Юнити-Дана: Закон и право,2013. -144 с.
18. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия,1983. - 840 с.

**СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ
КАЗАХСТАНОМ И ТУРЦИЕЙ В ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД**

После провозглашения Независимости, Казахстан был признан многими государствами мира как полноценный член мирового сообщества. Сегодня нашу республику признают свыше 120 стран мира и установили дипломатические отношения с нашим государством. Следует отметить, что большая и первая заслуга является признание Турцией нашей независимости. Казахстанско-турецкое сотрудничество характеризуется повышенной динамикой развития с первых дней установления дипломатических отношений (2 марта 1992 г.). Не прерываются плодотворные контакты на высшем уровне, в том числе в рамках саммитов тюркоязычных государств. Стороны подписали пакет важных межгосударственных соглашений, которые заложили фундамент долгосрочного сотрудничества [1]. Несмотря на отсутствие серьезных проблем в двусторонних отношениях, а также совпадение взглядов по многим международным проблемам, турецкий вектор стал весьма важным, но все же не доминирующим во внешней политике Казахстана (также, как и других Центрально-азиатских стран). Это подтвердили и итоговые документы встреч Глав тюркоязычных государств в Бишкеке (1995 г.), Ташкенте (1996 г.) и Астане (1998 г.), которые не содержали положений, указывающих на особые отношения указанных стран в какой-либо иной сфере, кроме образования и культуры.

Тем не менее, в Казахстане воздают должное турецкому руководству и народу этого государства за неизменно дружественное отношение к нашей стране. Турция была первым государством в мире, признавшим независимость Казахстана. Неоценимый вклад в становление и развитие плодотворного сотрудничества между нашими странами внесли Тургут Озал и Сулейман Демирель.

Следует признать, что Турция и другие сильные и средние акторы были заинтересованы в сотрудничестве с нашей республикой не только экономически, но и геополитически, так как территории Казахстана и Центральной Азии имеют выгодное географическое расположение в регионе.

Турецкое присутствие характеризуется двумя факторами: 1) она была частью стратегии Запада; 2) она развивалась под сильным влиянием тюркского фактора, особенно в первой половине 1990-х гг. [2,34]. После распада СССР Запад все еще рассматривал Турцию как своего агента для вмешательства в Центрально-азиатские дела. Тем не менее, визит министра обороны США Уильяма Перри (4 апреля 1995 г.) в Центральную Азию символизирует, что этот регион постепенно становится зоной прямых жизненных интересов США. Это действительно новая тенденция, имеющая историческое значение.

Вместе с тем, Анкара тоже начала укреплять дружественные отношения с центрально-азиатскими государствами. В начале июня 1995 г. президент и премьер-министр Турции нанесли ряд визитов в страны региона. 14 июня в Алматы президент Турции Сулейман Демирель подписал с президентом Казахстана Назарбаевым соглашение о создании консорциума для изучения возможности строительства нефтепровода для транспортировки казахстанской нефти через территорию Турции на западные рынки. Президент Демирель заявил, что в будущем этот нефтепровод сможет обслуживать все прикаспийские государства-производители нефти. После подписания этого соглашения США выразили горячую поддержку решению о перекачке казахстанской нефти через территорию Турции. Вслед за тем в августе, во время визита премьер-министра Турции Тансу Чиллер в Алматы, министрами нефтегазовой промышленности двух стран был подписан протокол о намерениях по созданию акционерной компании для строительства экспортного трубопровода к Средиземному морю через территорию Турции. Предполагается, что по нему

будет транспортироваться не только тенгизская нефть, но и та, которую надеются добывать на шельфе Каспийского моря [3, 143-144]. Вместе с тем, что в настоящий момент внешнеполитическая активность Анкары становится все менее существенным фактором и для самой Центральной Азии. Продемонстрированная в свое время Турцией неспособность оказать государствам региона достаточную финансово-экономическую и политическую поддержку существенно ограничила ее присутствие в Центральной Азии. Турецкие амбиции (особо не афишируемые в правительственных кругах) на лидерство в регионе, ассоциируемые с этно-идеологическим лозунгом пантюркизма, также не находят соответствующего отклика в государствах Центральной Азии.

В 1995г. США объявили Каспийский регион зоной своих жизненных интересов. Следом, когда при активной протекции «сверху» их корпорации закрепились в нефтяной отрасли Казахстана и Азербайджана, Вашингтон взялся за создание транскавказского энерготранспортного коридора к средиземноморским портам Турции. Широко разрекламированный проект получил название «Баку – Тбилиси – Джейхан» (БТД). Впоследствии этот трубопровод был переименован на «Актау - Баку – Тбилиси – Джейхан», так как Казахстан также стал экспортировать нефть по данному трубопроводу через танкерный терминал. И как отметил министр энергетики США Билл Ричардсон, БТД – это «не просто еще один трубопровод. Это стратегическая основа для продвижения интересов нашей национальной безопасности». Здесь преследовались следующие задачи: уменьшить зависимость от ОПЕК; перекрыть один из возможных источников энергоснабжения Китая; создать условия для поэтапной переориентации экономики Южного Кавказа и Центральной Азии на Запад; блокировать использование Российской и Иранской трубопроводной инфраструктуры; обеспечить установление политического контроля над столицами региона за счет контроля над энергоресурсами; отсечь Иран от Центральной Азии и России, и таким образом преодолеть американскую изоляцию; обеспечить доступ к стабильным поставкам неарабской нефти своим стратегическим союзникам – Турции и Израилю; подсобить экономикам лояльных Штатам на пространстве СНГ Грузии Азербайджану [4, 456].

Здесь, Турция играет огромную роль в обеспечении поставок черного золота через свою территорию в западные страны, а также удовлетворяет свои энергетические потребности. Немаловажную роль играет торгово-экономическое отношение. Предприниматели Турции занимают 4 место по объему инвестиции в неэнергетический сектор Казахстана, уступая США, Корею и Англию. В возведение новой столицы Казахстана Астаны были задействованы 60% турецких компаний. На сегодняшний день на казахской земле работают 500 совместных и 160 турецких предприятий.

Сегодня Казахстан своим поступательным движением вперед по пути развития в качестве одного из лидирующих государств своего региона стал уважаемым членом международного сообщества. В рамках этого источником гордости Турция поддержала председательство Казахстана в ОБСЕ. В 2010 году успешно был проведен Саммит ОБСЕ в Астане. Важным показателем признания Казахстана в качестве уважаемого участника международных процессов стало принятие Казахстаном периодического председательства в Организации Исламского Сотрудничества в июне следующего года. Благодаря своим успехам за прошедший короткий по историческим меркам 25-летний период превращение Казахстана в центр стабильности и безопасности в регионе стало важнейшим достижением.

Таким образом, Турция является одним из наиболее важных региональных партнеров Казахстана, с которой его связывают не только экономические отношения, но и глубокие культурно-исторические связи. Необходимо отметить, что именно Турция первой признала независимость Казахстана. На всем протяжении своего развития казахстанско-турецкие отношения опираются на совпадение или близость позиций по широкому кругу вопросов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Протокол об установлении дипломатических отношений между Республикой Казахстан и Турецкой Республикой. – А. Казахстанская правда, 1992. – 3 марта.
2. Лаумилин М. Т. Геополитика в Центральной Азии и безопасность РК. Диссертация доктора политических наук. – А., 2003.
3. Чан Хси-мо. Нефть и геополитическая реконфигурация после окончания «холодной войны: на примере стран СНГ и Восточной Азии. Дисс. на соиск. уч. к.э.н. - М., 1998.
4. Жумалы Р. Геополитика Центральной Азии. - А., 2006., 515 с.

УДК 321.7(574)

Түйебаев М.М., Ашимова Г.М.

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

ТӘУЕЛСІЗДІК ТАҒЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘНІ

Бүгінгі күні әлем таныған Қазақстан Республикасының берік тұғыры Конституцияда атап көрсетілгендей біздің басты байлығымыз адам және оның бостандығы, тәуелсіз елімізді дамыту, мемлекеттілігімізді нығайту жолындағы реформаларды жүзеге асырудағы адамның рөлін философиялық тұрғыдан жан-жақты саралаудың маңызы өте зор.

Тәуелсіздік-қасиетті ұғым. Қазақ елінің ғасырлар бойы армандаған мұраты жүзеге асты. «Бүгінгі күні тәуелсіздікті нығайту жолындағы өлшеусіз еңбегіміздің ширек ғасырлық белесін қорытындылайтын мерейлі сәт»-деген-ді, Елбасы халыққа жолдауында.

XX ғасырдың 90-ы жылдары қазақ тарихындағы алтын әріппен жазылатын кезең болды. Қазақ елінің тәуелсіздігін санаулы уақытта әлемнің көптеген елдері мойындады. Қазақ мемлекетінің қалыптасу тарихына шолу жасасақ, Қазақстан Республикасының мемлекетінің тарихы тереңде болғанымен белгілі бір кезеңде мемлекеттілігінің қалыптасуы, сипаты өзгерді, ғасырлар бойы қалыптасқан хандық билік жойылды. Ресейдің боданы болды. 1920 жылы қазан төңкерісінен кейін Ресейдің құрамына Қазақ АССР болып құрылды. 1936 жылы одақтас республика болды.

Қазақстан тәуелсіздік жылдары ішінде әлем мойындаған мемлекетке айналды. Ғасырлар бойы бабалар армандаған тәуелсіздік туы көкте желбіреді. Қазақ халқының дамудың қандай жолына түсетіндігі Елбасын XX ғасырдың 90-ы жылдарының басынан бастап ойландыра бастады. Сол кездегі әлемдік дамудағы қалыптасқан саяси, әлеуметтік, экономикалық жағдайды саралай келе, егеменді еліміздің даму жолы либералды идеяларды жүзеге асыру арқылы ғана мүмкін екендігін көрегендікпен айқындай білді.

Ұлт көшбасшысы бұл жөнінде ұдайы айта жүріп, мінез-құлық пен идеяларды қас-қағым сәтте өзгерту мүмкін емес екендігін, оны өркениетті тәсілмен шынайы реформаларды жасау негізінде адамдардың саяси мәдениетін жаңғырту қажеттілігін басты назарда ұстады. Сондықтан, тәуелсіздіктің алғашқы қадамдарынан бастап-ақ Қазақ елінің, Елбасының бұлжымас Стратегиялық бағыты республикада жаңа демократиялық қоғам орнату болып табылды. Соның жарқын дәлелі-1991 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық Заңда және 1993 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясында демократиялық қоғам мен құқықтық мемлекет құру жөніндегі міндеттердің басты бағыты ретінде айқындалуы. Ал, 1995 жылы қабылдаған Ата Заңда қоғамды одан әрі демократияландыруға басым бағыт берілді. Бір сөзбен айтқанда, демократиялық даму Қазақстанның ерікті таңдауы болып табылады. Бұл қазіргі жаңа қазақстандық мемлекеттің нығаюына, бәсекелестікке қабілетті халықтың шоғырлануына мүмкіндік берді. Тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдары әлеуметтік-саяси институттардың бірі ретінде шынайы демократияның маңызды элементіне айналып, ұлттар мен ұлттық мемлекетті ұйыстыруда қуатты құрал болып отыр.

Бүгінгі күні Конституция, шын мәнінде, саяси плюрализм мен көппартиялылықты қамтамасыз етуде. Еліміз тәуелсіздігіміздің 25 жылдығы қарсаңында саяси, әлеуметтік-экономикалық, рухани салада түбірлі өзгерістер жасай отырып, ұлттық құндылықтарды қалыптастыру, салт-дәстүрімізді жаңғырту жолында күрделі үдерістерді жүзеге асыруда. Соның нәтижесінде қоғам келбеті түбірінен өзгерді. Қоғамдағы саяси жаңарулардың нәтижесінде президенттік институт, кәсіби парламент, көппартиялық азаматтық қоғам, үкіметтік ұйымдар, тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдары сияқты жаңа құрылымдар қалыптасты.

Қазақстан Президенті бүгінгі күні мемлекет басшысы, мемлекетіміздің ішкі және сыртқы саясатының негізгі бағытын анықтаушы және Қазақстанды ел іші мен халықаралық қатынаста көрсетуші ең жоғарғы қызмет иесі болуымен қатар, әлем мойындаған көшбасшыға айналып отыр. Ал президенттік институт еліміздегі демократиялық өзгерістерді жүзеге асырудың іргелі негізі. Бірақ Президенттік институт кеңестік саяси жүйеде бұрын-соңды болмағандықтан, оның мемлекеттік басқару жүйесіндегі орнын анықтау барысында көптеген қиыншылықтарды еңсеруге тура келеді. Олардың қатарында, атап айтқанда, президенттік институтты ендіру мемлекеттік басқарудағы түбегейлі өзгерістерге бірден әкеле қоймағаны, оның басқа билік тармақтарымен қарым-қатынасын реттейтін механизмінің болмауы сияқты мәселелер тұрды.

Келесі бір іргелі мәселе-демократиялық құндылықтар мен демократиялық саяси институттар мәселесі. Қазіргі заманғы демократиялық қоғам мен саяси жүйені дамыған партиялық құрылымсыз көз алдымызға елестету мүмкін емес. Демократиялық режим жағдайында азаматтар, әлеуметтік топтар мен қоғам мүдделерін шынайы саяси үдеріске партиялар айналдыра алады. Осы мүдделерді білдіру тұрғысынан алғанда саяси партиялар азаматтық қоғамның басты тірегі. Дала демократиясына негізделген қазақ мемлекетінің басқару жүйесі ХХІ ғасыр басында жалғасын тапты деп айтуға болады.

Елімізде жүзеге асып жатқан саяси модернизацияға шетелдік ғалымдар да зор баға беруде. Тәуелсіз Қазақ елінің мемлекеттік құрылыс мәселесінде қазақ халқына ежелден тән болып келген басқарудың жекелеген формаларын өркен жайдыру үлкен маңызға ие.

Еліміз Евразия құрлығындағы, әлемдік саясаттың өзекті мәселелерін шешуде төрелік айтатын абыройға ие болған мемлекет ретінде танылды. Бүгінгі күні тәуелсіз Қазақстан Республикасы «Мәңгілік ел» идеясын жүзеге асыру мақсатында қоғамдық өмірдің барлық саласын қамтыған өміршең реформаларды жүзеге асыру үстінде. «Ұлы Дала» елі болу, осы Ұлы Далада көк туы желбіреген мәңгілік жасампаз ел орнату идеясы- Қазақстан Президентінің арманы. Мұны да нағыз ұлылық ұстанымынан туған Ұлттық идея деп бағалаған жөн, бұл идея халықтың әуелден жалғасып келе жатқан ұзақ та байтақ тарихының жалғасы. Асан қайғы бабамыздың желмаясына мініп шарқ ұрып іздейтін- Жерұйығы қандай жер, қандай ел десек, біздіңше, Асан атамыздың Жерұйығы-бақытты өмір, баянды тіршілік болса керек. Олай болса, Асан қайғының тұлғалық қасиетінен бүгінгі Елбасымыздың бейнесін айқын көреміз. Жапондар өздерін Күншығыс еліміз десе, қытайлар өздерін Аспан асты еліміз деп жатады, ал, біз-Ұлы Дала еліміз,- деп Президентіміз атап көрсеткеніндей, тәуелсіз қазақ елінің сан ғасырлар бұрын бастау алған мемлекеттілігін нығайту -бүгінгі күннің басты мәселесі. Бұл идеяның астарында, мемлекеттік институттарды жетілдірудің терең философиялық тұжырымдары жатыр.

Кеңес империясы тұсында тарихымыздан, дәстүрімізден, тілімізден айрылып қала жаздадық. Бүгінгі күні осы мәселелерді философиялық тұрғыдан талдап, шынайы бағасын беретін уақыт келді.

Қазақ халқы ғасырлар бойы армандаған тәуелсіздік ұлтымыздың болмысын, ұлттық санасын қайта оятты, ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан, рухани құндылықтарымыз-тіл, діл, дініміз қайта оралды. Мемлекет құрушы ұлт ретінде, қазақ халқының еліміздегі тұрақтылықты, қазақ жерін Отаным деп мойындаған ұлттар мен ұлыстардың бүгінгі күні шат тұрмысын, жарқын болашағын қамтамасыз етуде ролі зор. Біздің жетістіктеріміздің қайнар көзі, басты байлығымыз-Қазақстан халықтарының бірлігі.

Дегенмен, тәуелсіз ел болғанымызға 25 жыл болса да, әлі қазақ патриотизмін, жалпы қазақшылықты өз мәнінде қалыптастыра алғанымыз жоқ. Алаш арыстары армандаған ұлттық мүддеге негізделген мемлекеттілікті қалыптастырудың кейбір мәселелері ойлануды қажет етеді.

Қазақстан көпұлтты мемлекет. Тәуелсіз қазақстанда мекендейтін барлық этностар елімізді өз отаны санайды, мемлекетімізді нығайтуға үлес қосады.

Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаев БҰҰ төрінен, мемлекеттік тіліміздің мәртебесін асқақтатып, қазақ тілінде әлемдік саясаттың өзекті мәселелерін талдай отырып сөз сөйледі. Бұл қазақ халқының ұлттық рухының асқақ екендігінің дәлелі.

Тәуелсіз Қазақстан әлемдік қоғамдастықта іргелі мемлекетке айналып келеді. Соның жарқын дәлелі, бүгінгі таңда Қазақстанды әлемнің 130-ға жуық мемлекеті мойындады, елімізде 70-тен астам елшіліктер мен 20-дан аса халықаралық ұйымдардың өкілдіктері тіркелген. Қазақ елі шетелдерде өзінің дипломатиялық өкілдіктерін ашты, көптеген халықаралық ұйымдарға мүше болды.

XXI ғасыр барлық құндылықтарымызды қайта зерделеуді қажет етеді. Тәуелсіздігіміз баянды болу үшін, халыққа әлеуетті рух қажет, сондықтан елдің, жердің тарихын, салт-дәстүрді, тілін, дінін сақтап, ұрпақ тәрбиесіне, білім мен ғылымды дамытуға ерекше көңіл бөлу керек. Еркін өскен ұрпақтың рухы әрдайым биік болуы тиіс, жастары батыл, өршіл намысты биік рухты болса, еңсесі әрдайым жоғары тұрады.

Егеменді Қазақстан Республикасының ширек ғасыр аясында әлем таныған елге айналуы тәуелсіздік нәтижесінде жүзеге асып отыр. Бұл қазақ елінің мәңгілік мүдесі.

«Ел тәуелсіздігі, ұлт мұраты, ұрпақ болашағы сияқты ұлы құндылықтар ғана мәңгі»-деп Елбасы атап көрсеткендей, ұлы дала төсіндегі мәңгілік тәуелсіз қазақ елінің болашағын баянды ету біздің басты мұратымыз!

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстан Республикасының Конституциясы» Астана, 2008ж
2. Н.Ә.Назарбаев. «Ғасырлар тоғысында» Алматы, 1996ж
3. «Становление и развитие независимого Казахстана социогуманитарный анализ Алматы, 2011г
4. «Қазақ халқының тарихи тұлғалары» Алматы 2011ж
5. «Халық тарих толқынында» 1.2 том, Астана, 2013ж
6. Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсу, реформалар, даму» Ақиқат №1, 2016ж

УДК: 37

Идрисов Р. А.

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті

XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ЖЕРІНДЕГІ ШАРУАШЫЛЫҚ ЖҮРГІЗУ МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ СМАҒҰЛ СӘДУАҚАСҰЛЫ

XX ғасырдың 1920-1930 жж. республикада қоғамдық ұйымдастырудағы Смағұл Сәдуақасовтың рөлі, оның әсіресе жастар арасындағы көшбасшылығы айқындалады. Қазіргі уақыттағы қазақстандық тарихнамада бұл тұлғаның өмірі мен қызметі біршама қарастырылып, негізінен өмірлік кезеңдеріне, немесе кейбір күрделі мәселелерге назар аударылды. Ендігі кезекте тұлғаның саяси және экономикалық көзқарастары, сондай-ақ, отандық тарихта өлкелік және жалпы мемлекеттік дамуда, С.Сәдуақасовтың ойлары мен бағдарламалық идеялары қаншалықты біздің заманымызбен, яғни тарихи контексті құрайтынын сараптауға қадам жасалынды.

Ел қамын ойлаған Смағұл Сәдуақасұлының қайраткерлігі саясаттағы XX ғасыр басындағы реформалар тарихымен тікелей байланысты. Соның ішінде ауыл шаруашылығын кооперациялаудан бастау алған, қазіргі уақытта жартылай шешілген жерге қатысты шаруашылық жүргізудің өзекті мәселелер жетті. Олардың қатарына дәстүрлі шаруашылықтың күйреуі нәтижесінде қазақтар санының азаюы, қазақ даласында мыңдаған өзге ұлт қоныстанғаннан кейінгі этникалық дағдарыс, ұлттық тілдік ортаның бұзылуы сияқты мәселелер жатады.

Он сегіз жасар Смағұл Германиядағы өмір құрылымына сол кездің өзінде таңқалғанын білдіріп, қазақтар мен немістердің шаруашылық жүргізу нәтижелерін салыстыра отырып, қазақтардың артта қалышулығын жою үшін ол, саяси еркіндікке қол жеткізіп шаруашылықты жүргізудің жаңа әдістері мен жолдарын іздестірді. Сәдуақасов мұндай қиын жағдайдан шығудың жолы халыққа төмен баға мен киім, шай, ыдыс – аяқ сату үшін лавкалар ұйымдастыру, өте қажетісінушілерге ссудалар беру үшін несие серіктестіктерін құруды, халықтың мал тұқымы мен егіншілікті жақсартуға, сондай – ақ тері, жүн, май, малдың басқа да өнімдерін тиімді жағдайларда айырбастауға көмектесу үшін ауыл шаруашылық кооперативтерін құруды көздеді

1913 жылы С.Сәдуақасұлы республикалық Жоспарлау комитетінің жерді аудандастыру бөлімін басқарады. Осы жыл «Советская Киргизия» журналына мақала жариялай бастайды. Мақалада қаламгер қазақ жерін аудандастыру мәселесін көтерді. Кеңес билігі тұсында аса нәзік территориялық айырым мәселесі туралы салиқалы пікірді Смағұл сынды санаулы қайраткерлер айта алғаны белгілі. Бұл аталмыш мақала С.Сәдуақасұлының ұстаған концепциясын көрсететін еңбек. Жер мәселесі жөніндегі Смағұлдың осы жазбасынан Петропавл, Көкшетау, Атбасар, Ақмола, Қарқаралы, Зайсан, Өскемен, Семей, Павлодар қалаларының дүниеге келу тарихын біле аламыз.

Сәдуақасұлының 1923 жылы «Жас қайрат» газетіне жазған «Күнбатыс һәм күн шығыстың бостандық жолында күрестерінің тарихы» атты зерттеуі тарихнама ғылымына қажетті дүние. Қаламгер қазақ тарихын тұңғыш рет әлемдік бостандық жолындағы күрестің бағыт-бағдарына, жөн-жосығына шолу жасайды. Сол күрестегі Шығыс пен Батыстың айырым өзгешеліктерін тілге тиек етеді. «Бостандық ақ білектің күшімен, көк найзаның ұшымен келеді» - дейді ол. Сөйтіп астарлап қазақты оянуға шақырады[1,22].

Қазаққа бас болған қайраткерді әлімсақтан толғандырған жер мәселесі кеңес билігі орнаған жылдары тым ушығып кетті. Міне осы кезде қазаққа «Сенің жерің мынау», «Сен басқан жердің тарихы эне», деп қарапайым әрі нақты ұғыммен түсіндіретін кітаптар қажеттілігі анық байқалады. Осы жылдары қазақ оқығандары Ж.Сұлтанбекұлы «Бұрын һәм қазірде жер саясаты» (1925), Т.Шонаұлы «Қазақ жері мәселесінің тарихы» (1926) атты зерттеулер жазды. С.Сәдуақасұлы алдыңғы кітап шығысымен іле-шала «Еңбекші қазақ газетіне «Керекті кітап» атты мақала жариялайды. «Қазақстан жер мәселесі ең үлкен әңгіменің бірі, - дейді Смағұл. - ...Біз соңғы уақытқа дейін өз жерімізді өзіміз жөнді біле алмай келеміз. Сондықтан «қыс ішінде» келіп қалған бірер қазды қазақ оқушылары құттықтап қарсы алатын жөні бар.

Қазақ халқының сан ғасырлар бойы қалыптасып келе жатқан ұлттық үрдістерін, атап айтқанда жайылымдар мен жайлауларды рулық қауым болып иемденетін қазақ қауымында әлі де малға жекеменшік берік орныққанын жақсы біле тұра ауылдың шырқын тұзып, оны таптық қозғалысқа келтіру елдегі ауқаттыларды жоюды көздегендіктен азамат соғысының бастамасы еді. Қалыптасқан шаруашылықты бұзу кеңес өкіметіне аса қажет болды. «Кіші қазанның» идеялық авторы Голощекин тұсында жарық көрген ресми құжаттардан мынаны оқуға болады: «Қазақ ауылында жерді пайдалану жайылымдық жерлерді иемдену үшін жекелеген шаруашылық топтарының күресі нәтижесінде тарихи қатынасты 1926-27 жылдарға дейін ауылдағы жерді пайдалануға шаруашылық топтары арасында жерді тең бөлмеу де сондай-ақ осы топтар ішінде таңдаулы шабындық және жайылымдық жерлерді байлардың басып алуы да негіз болды. Мысалы: бұрынғы Сырдария губерниясына тиесілі

болыстың №17 ауылында жалпы саны 150 десятина жердің таңдаулы 100 десятина жері шын мәнінде бір бай қожалығында болды» [1,51].

1925 жылы сәуірде болып өткен Жалпы қазақтық V кеңестер съезінде осы мәселелер көтерілген еді. Осы мәселеге сәйкес Қазақстан өкіметі 1926 жылы 26 тамызда «Жерге орналаспай жер пайдаланатын көшпелі және жартылай көшпелі аудандардың шабындық және егістік жерлерін уақытша қайта бөлу туралы» заң қабылдады. Оған сол кездегі Қазақстанның халық комиссарлар кеңесінің төрағасы әрі Орталық Атқару Комитетінің төрағасы міндетін уақытша атқарушы Н.Нұрмақов қол қойған.

1927 жылы 3 ақпанда бұл заңға толықтыру енгізілді. Толықтыруға Н.Нұрмақовпен бірге Республика Орталық Атқару Комитетінің төрағасы Ж.Мыңбаев қол қойған. Заңда мұндай бөлудің «кедей және экономикалық жағынан әлсіз халықтың шаруашылық қызметіне қолайсыз жағдай» туғызуға байланысты орын алып отырғаны атап көрсетілді. Ал шабындықты бөлу жан басы бойынша жүргізілетін болды. Қиын жандайда және бұлай бөлу мүмкін болмағанда ауылдық кеңестердің қаулылары бойынша шабындықты үй бойынша бөлуге жол берілді. Шабындықты және егістік жерлерді бөлгенде кедейлерге ең сапалы және қыстауларына жақын жерлерді талап ету артықшылығы берілді. Бұл жұмыстарға бақылау жасау Қазақстанның егіншілік халық комиссариатына тапсырылды. Ол кезде бұл саланы Ж.Сұлтанбеков басқаратын. Сонымен қатар бұл жұмыстарды жандандыру үшін губерниялық, уездік және округтік атқару комитеттері жанынан ерекше жедел үштіктер құрылды. 1927 жылы 2 ақпанда болып өткен БК(б)П Қазақстан өлкелік комитетінің бюро мәжілісінде арнайы осы мәселелер қаралды. Онда Халық Комиссарлары Кеңесі мен Орталық Атқару Комитетінің біріккен қаулысына сәйкес жергілікті жерлерде жүргізілетін шараларға осы үштіктер тікелей жауапты болды және олардың құрамдары сол атқару комитеттері мен ауылдық кеңестерде бекітілді. «Үштіктердің» міндеттері мен құқықтары қаулыда атап көрсетілді [2,9].

С.Садуақасұлының ауыл шаруашылық, экономика саласында атқарған қызметі көп. Соның дәлелі ретінде алатын еңбегі – «Кооперация нәм – қазақ шаруасы». Кооперация – Смағұл аса жетік меңгерген саласы. Ол мұны арнайы оқыды, қазақ шаруасына ыңғайлы жерін сол шәкірт күнінде-ақ басына тоқыды. Бұл туралы әжептәуір мақалалар жазды. Мына еңбек солардың қорытындысы секілді. Кітапшаның алғы сөзінде Смағұл «алты жыл ұдайымен арпалысқан заманның» зардаптарын айта келе «Қазақ шаруасының қазіргі халін тексеріп, ... кооперация ашу керек» деген тақтан жасағанын мәлімдеді.

Қаламгер алғашқы бөлімінде кооперацияның мән-мағынасын, оның түрі мен саласы қайдан шығып, жұрты қалай көркейткені жөнінде түсіндіреді. Бұл ретте ол кооперацияның кіндігін кескен Англиядан бастап, Германия, Дания, Голландия, Швеция, Ресейге дейінгі елдердің бой тәжірибесін тілге тиек етіп, олардың қазақ тұрмысына жанасатын жерлерін межелейді және саяси сапырылыстарының алдында Омбы, Орынбор жеріндегі ауылдарда құрылған шаруа дүкендері мен ұлттық дәстүрде ертеден бар дәстүрді жандандырудың, жетілдірудің жолын қарастырады.

Еңбектің тамыры – қазақтың шаруа түрлерінен тыңғылықты статистикалық мағлұмат берген бөлімдер. Мұнда экономист Смағұл қазақ түріндегі мал, егін шаруашылығының 1913-1922 жылдар аралығындағы көрсеткіштеріне талдау жасайды.

Бұл туындыға С.Садуақасұлының ұстаған бағыты-қазақ шаруасының негізін сақтай отырып, жаңа түр тұрпат беру. Оның ойынша, туралаған шаруаға сан сипат берілмесе, ол мүлде құлдырайды. Мұны Смағұл: Шаруаның өзгерісі – тарихтың сыны. Мұндай өзгерісте халық не жер жүзінде жоғалып кетеді, не екінші рет қайта дәуірлегенде шаруасы бұрынғыдан орнықты тәртіпке түседі, - деп орынды түсіндіреді [3,72].

С.Садуақасұлы қазақ ішінде бұрын да бар, енді тағы құрылғалы отырған кооперация халық тұрмысының бауырын бұрынғыдан бүтіндейтін үш нәрсе іске асырады деп жасайды. Екінші қазақта әзірше зауыт-фабрика жоқ болғандықтан, шет жұрттың өндіріс бұйымдарын тек айырбас негізінде ауылға жеткізеді. Үшінші, нашарлардың әл-ауқатын түзету үшін несие қаржы береді.

Қайраткердің пікірінше, осы түрдегі кооперация ұйымдары бойы келе, бірігіп, орталарынан банк ашып оның қаржысымен фабрика-зауыт сала алады. Сәдуақасов: «Алашордашылармен» бірігіп, ұйымдасу қажет, отаршылыққа қарсы күресті жалғастыру үшін топшылдықты қойып, Қожановпен бірігу керек, - деді. Сонымен қатар: Смирновтың, Калининнің отаршыл бағыты үстемдік алып кетуі мүмкін, сондықтан да барлық қазақ коммунистері мен ұлтшылдары топшылдықты тастап, басын біріктіріп, жұмыла жұмыс істеу керек,- деді. Ол жер мәселесі жөнінде бағдарлама жасауды ұсынды.

V партия конференциясына арналған жер мәселесі жөніндегі тезистерді Жандосовтың жеке өзі дайындады... V партия конференциясы қарсаңында ұлтшылдар Жандосовтың үйінде бірнеше кеңес өткізді. Онда Сәдуақасов пен Қожановтың топтары жер мәселесіне байланысты бас қосты, оған Нұрмақов пен Жандосов белсене араласты. Жер жөніндегі және V партия конференциясына қатысты екінші мәжіліс Сәдуақасовтың үйінде өтті, оған: Сұлтанбеков, Смағұл Сәдуақасов, Мұстамбаев, Кадаленко қатысты. Мұхтар Мұрзин де қатысты-ау деймін. Ол кезде Ташкенттен Қабылов пен Жүргенов келген болатын. Мен атын атағандардан басқа, бұл мәжіліске Семейден келген Мұхамеджан Бейсенов қатысты. Бұл кеңесте жер мәселесі, тезистердің баптары, Өлкелік Комитеттің құрамы талқыланды.

Мұндай тиянақтылықпен баяндалған көрсетіндіге орай «1931 жылдың 10 қазаны күні ОГПУ-дің коллегиясына Әлімхан Ермеков мынадай мәлімдеме» жасайды. Ә.Ермеков: «Айыптау ісінде Сәдуақасовтан Байділдинге хат әкелгенім туралы көрсетіліпті. 1925-жылы Өлкелік Комитет пен Халық комиссариаты мемлекеттік жоспарлау комитетінің өкілдеріне қосып Сәдуақасовты және мені Мәскеуге іссапарға жіберді. Менің Өлкелік Комитеттің мүшесі Ежов пен Сәдуақасовтан білгенім - негізгі мақсатымыз шекараны анықтап, бекіту екен. Оңтүстіктегі облыстарды Орта Азия федерациясына, солтүстік облыстарды РСФСР-дің көрші облыстарына қосу туралы мәселе қойылмақ екен. Оңтүстік Қазақстанның төрағасы бұған ерекше ынта қойып, қызу қолдайтынын білдірді. Солтүстік облыстардағы қазақтарды оңтүстікке, Жетісуға көшіру жөнінде нақты ұсыныс жасалыпты. Бұған мен: ұлттық белгісіне қарап қазақ, орыс тұрғындарының арасына шекара қою қиын, олар аралас тұрады. Оңтүстік және солтүстік облыстардың экономикасы өзара тығыз байланысты. Жазда солтүстікке қарай көшіп, мал өрістететін Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда, Қазалы, Бөкей аймағындағы жер пайдаланушылар үшін де тиімсіз. Қостанай уезінің қазақтарын Оңтүстікке көшіру де мүмкін емес. Егерде солтүстік облыстар РСФСР-ға қосылатын болса, онда қазақ тұрғындары да Ресейдің көрші губернияларының қарамағына өтуі тиіс,- деп қарсы пікір білдірілді. Мәскеуге келгеннен кейін Ежов пен Сәдуақасов жолдастар: біздің мәселеміз қаралмайтын болды,- деді.

Әкімшіл-әміршіл жолмен жүре берді. Смағұл бұл ойды 1921 жылғы аштықтың қайталанбауы үшін айтқан болатын. Алайда қазақ елі кеңес үкіметінің кінәсінен 1932 жылы ашаршылыққа тағы ұрынып, сансыз малы мен жанынан бірдей айрылды.

Қазақ халқы қарастырып отырған жылдары орасан зор адам шығынына ұшырады. Егер де мұншалықты адам шығыны болмаса, бүгінгі күні қазақ өз жерінде азшылық болмас еді. Оның үстіне қазіргі Қазақстанда туындап отырған кейбір әлеуметтік және демографиялық проблемалар да сол кезеңнің жылдар бойы жалғасып келе жатқан салдарлары. ғалым Т.Омарбеков 1920 жылдардың соңындағы және 1930 жылдардағы отандық шаруалар тарихының тарихнамасын төмендегідей басты-басты үш кезеңге бөліп көрсетеді [1.28]: алғашқы кезең 20 жылдардың орта шенінен басталып жаппай ұжымдастырудың және зорлап отырықшыландырудың басталуына дейін, яғни 1929 жылдың соңына дейін барады, екінші кезең 1930 жылдан 1985 жылдың басына дейін, үшінші кезең 1985 жылдың орта шенінен бүгінгі күнге дейін созылады. Алғашқы кезең күштеп ұжымдастыру және отырықшыландыру басталғанға дейін ауыл шаруашылығын қайта құрудың сталиндік көзқарасына балама теориялық ұсыныстардың болғанын, бұл бағыттың Қазақстанда қазақ шаруаларының тарихи дәстүрлі даму жолын қорғау түрінде көрініс бергенін дәлелдейтін теориялық және ғылыми еңбектерді қамтиды. Кеңестік Қазақстан шаруалары тарихнамасындағы екінші кезең 1930 жылдан бастау алады. Бұл уақыт жеке шаруалар қожалықтарының мүддесін қорғайтын, Қазақстан үшін дәстүрлі мал

шаруашылығын дамытудың тиімділігін ғылыми тұрғыдан дәлелдейтін және көшпелілерді асықпай біртіндеп отырықшыландыруды жақтайтын, негізінен күштеп ұжымдастыруға және отырықшыландыруға дейінгі алғашқы кезде жарық көрген профессорлардың, ауыл шаруашылығы мамандарының еңбектерін «кондратьевшілдік», «рыбниковшілдік», «алашордашылдық», «сәдуақасовшілдық» немесе «зиянкестік» деп айыптайтын теориялық жұмыстардың жаппай жарық көруімен сипатталады.

Ел қамын ойлаған Смағұл Сәдуақасұлының қайраткерлігі саясатпен аралас болғандығы, ұлттық идеяны, жер, шаруашылық жүргізу кеңестік идеямен тоқайластырғысы келген қызметтері большевиктердің алашшыл іс-әрекеттерін жою деңгейін, тіпті алаш зиялыларының идеяларын жалғастырушы Сәдуақасовтай қайраткерлерді қалай құғындала басталғаны көпшілікке мәлім. Бір ғасырдай уақыт өтседе бұл тұлғаны толық ашық түрде зерттеу және жер мәселесін шешудің де саяси өзектіліктері күшейе түсті, өйткені осындай ұлтжанды тұлғалардың ғұмыры негізінен халықтың тағдырындағы оқиғалармен сипатталады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Омарбеков Т. Қазақ шаруаларын жеке меншік қожалықтарынан айыру және ұжымдастыру: тарихы мен тағылымы. // Тарих ғыл. докторы. дисс. авторефераты. - Алматы, 1994 - 35 б.
2. Сәдуақасұлы С. Ауыл саясатының негізі. // Еңбекші қазақ, 1927. I. 7
3. Садуақасұлы С. Кооперация һәм қазақ шаруасы. Орынбор, 1925.

УДК:930.1

Катаргина Е.А.

Торгайский гуманитарный колледж им. Н. Кулжановой, г. Аркалык

СТАНОВЛЕНИЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Все идеи и достижения разных цивилизаций впитывал и перерабатывал народ, живший на территории Казахстана, внося, в свою очередь, в сокровищницу мировой культуры свои достижения в хозяйстве и культуре: мобильное жилище - юрту, седло и стремя для лошади, военное искусство верхового боя, ковровые узоры и серебряные украшения, мелодичные напевы и напоминающую бег степных лошадей музыку. Все это определило целостность и преемственность древней и средневековой истории Казахстана. Процесс образования казахской народности в XIV-XV вв. в основном завершился.

Первое казахское государство было сформировано при хане Касыме (годы правления 1511-1523). При Хак-Назаре (1538-1580) в районах кочевков различных групп племен сформировались Старший жуз (Семиречье), Средний жуз (Центральный Казахстан) и Младший жуз (Западный Казахстан); у каждого жуза существовала клановая структура, а их ханы со временем стали самостоятельными правителями. Несмотря на это, казахи оставались единым народом. Периоды единства чередовались междуособными конфликтами.

Во 2-й половине XVI в. происходит новый политический подъем Казахского ханства, спад междуособиц, развитие скотоводческого и земледельческого хозяйства, торговых отношений, расширяются контакты с Россией и другими сопредельными странами.[1]

Присоединение Казахстана к России включает вхождение, мирную и военную колонизацию, открытое завоевание. Хотя в те времена Средний жуз, во главе которого стоял хан Аблай, был гораздо меньше связан с Россией, а Старший жуз находился под властью джунгар и кокандского хана, присяга Абулхайра положила начало постоянно возраставшему влиянию России на жизнь казахов. В 1741-1742 джунгарские войска вновь вторглись в Средний и Младший жузы, но вмешательство русских пограничных властей заставило их отступить. Казахи Младшего жуза поддержали крестьянское восстание Емельяна Пугачева

(1773-1775). Когда восстание было подавлено, русские власти стали вводить в казахских степях более централизованную систему управления. В 1787 казахам, которых теснили узбекские племена, было разрешено перейти р.Урал и кочевать в Заволжье. Это решение официально закрепил император Павел I в 1801, когда из 7500 казахских семейств была образована Букеевская (Внутренняя) Орда во главе с султаном Букеем.

Россия попыталась упорядочить административное управление казахами на основе "Устава о сибирских киргизах", разработанного М.М.Сперанским. Реформы Сперанского и политика российских наместников делали упор на превращение казахов в земледельцев. Эти попытки преобразований привели к эпизодическим конфликтам между казахами и русскими, но организованное сопротивление казахи оказали во время восстания КенесарыКасимова (1837-1844), когда им удалось установить контроль над частью территории Среднего жуза. После поражения восстания русские усилили свое присутствие в регионе. В общей сложности казахский народ поднимал знамя свободы более 300 раз. Со второй половины XIX в. Казахстан представляет собой окончательно оформившуюся колонию Российской империи.[2]

К началу XX в. территория Казахстана состояла из областей: Сырдарьинской и Семиреченской (Туркестанское генерал-губернаторство, центр - г. Ташкент); Акмолинской, Семипалатинской, Уральской, Тургайской (Степное ген.-губернаторство, центр - г. Омск); Мангышлак - Закаспийской обл.; Внутренняя (Букеевская) Орда (в Астраханской губ.).

Война 1916 г. завершает национально-освободительное движение казахов в составе Российской империи. Победа февральской революции в России (27 февраля) привела к свержению власти царизма. В стране установилась двоевластие. Власть пролетариата и крестьянства в лице Советов рабочих и солдатских депутатов и власть буржуазии и помещиков в лице Временного правительства.

После свержения царизма в Казахстане начали создаваться Советы рабочих и солдатских депутатов. Наряду с Советами, были созданы и органы буржуазной власти: "исполнительные комитеты", "гражданские комитеты" или назначены областные и уездные комиссары Временного правительства.

В 1936 Казахская АССР была преобразована в полноправную союзную республику в составе СССР - Казахскую ССР.

В 1939-1941 гг. Казахстан превращается в крупную базу по производству цветных металлов, добыче угля, нефти, район развитого сельского хозяйства. Важное значение для перехода к подлинному народовластию имели выборы народных депутатов СССР весной 1989 г. Впервые они прошли на основе альтернативного выдвижения и голосования, сопровождались политическим соперничеством. В июне 1989 первым секретарем ЦК КП Казахстана стал Н.А.Назарбаев, казах, занимавший должность председателя Совета министров Казахской ССР с 1984. Назарбаев был одним из первых, кто выступил против Кунаева и поддержал Горбачева.

1991 г. - 19 августа - попытка государственного переворота в Москве. Назарбаев продолжал оставаться сторонником сохранения СССР, даже когда президенты РСФСР, Украины и Белоруссии объявили о выходе из Советского Союза.[3]

В сентябре 1991 г. было принято решение о роспуске Компартии Казахстана. Углубляется экономический кризис. Создаются новые банковские структуры. Нарастает инфляция, происходит падение жизненного уровня основной части населения. В этих условиях был взят курс на развитие рыночной экономики. Назарбаев Н.А. обращается к народу республики. Выходят Указы Президента: "Об образовании Совета безопасности Казахской ССР", "О переходе государственных предприятий и организаций союзного подчинения в ведение правительства Казахской ССР", "О создании золотого и алмазного фонда Казахской ССР", "О закрытии Семипалатинского ядерного полигона и др".

Позиции Назарбаева еще больше усилились после избрания его президентом на всеобщих выборах в декабре 1991 г. После провозглашения независимости 16 декабря 1991 Назарбаев, укрепляя казахское государство, оставался активным сторонником идеи сильного

Содружества независимых государств (СНГ). В 1994, после того как стала очевидной слабость СНГ, Назарбаев предложил создать вместо него Евразийский союз. Этот союз должен был управляться Советом президентов, иметь выборный наднациональный законодательный орган, единую валюту, общую экономическую и внешнюю политику. Но отсутствие интереса к такой инициативе со стороны других государств-членов СНГ сделало ее осуществление нереальным.[4]

16 декабря 1991 года принимается Закон Республики Казахстан о независимости (имеющего силу Конституционного Закона). Объявив о своей независимости, Республика Казахстан стала представлять собой политически самостоятельное государство с многонациональным укладом, с единым монолитным организмом. 1995 г. 30 августа на всенародном референдуме принимается ныне действующая Конституция Республики Казахстан.

В настоящее время в республике происходит интенсивный рост числа совместных предприятий, открываются представительства крупнейших компаний мира, разрабатываются и осуществляются проекты совместной разработки природных ресурсов и переработки сырья и материалов, внедрение прогрессивных технологий в аграрной сфере и т.д.

Богатые природные ресурсы Казахстана, социальная и политическая стабильность в республике делают этот регион одним из наиболее привлекательных для вложения иностранного капитала среди республик бывшего Советского Союза. Республика Казахстан стала полноправным членом мирового сообщества, получив признание и поддержку абсолютного большинства государств мира. На сегодня Казахстан признан 113 государствами, со 105-ю из них установлены дипломатические отношения. Укрепляется взаимодействие, расширяется сотрудничество с наиболее авторитетными международными структурами. В их числе ООН, Европейское сообщество, Международный и Европейский банки реконструкции и развития, Международный валютный фонд, МАГАТЭ, Красный Крест, ЮНЕСКО, ВОЗ и др. Республика присоединилась более чем к 40 международным конвенциям, ею подписано около 400 многосторонних и более 700 двусторонних договоров и соглашений. В 1997 г. принято решение о переносе столицы из г. Алматы в г. Акмола, связанное с геополитическими, экономическими причинами развития Казахстана. Разработана и принята к реализации Программа "О мерах по реализации стратегического развития Казахстана до 2030 года".

Политическое утверждение Казахстана сегодня неразрывно связано с его политическим прошлым. Поскольку, как видно из настоящей работы, Казахстан издавна был свободным государством, а временный его союз с Россией был политическим шагом в борьбе за независимость.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь. М., 1989. С. 43.
2. История Казахстана с древнейших времен и до наших дней. Очерк / Под ред. М.К. Казыбаева и др. Алматы. 1993. С. 113.
3. Гумелев Л.И. Древняя Русь и Великая степь. М., 1989.
4. Асфендилов С. Д. История Казахстана с древнейших времен. Алма-Ата, 1993.

КЕҢЕС ДӘУІРІНІҢ КРИЗИС МЕНЕДЖЕРІ

Қазақстанның, жалпы посткеңестік республикалардың қазіргі заманғы тарихнамасында кеңес дәуірінің саяси тұлға-персоналилерін зерттеу үлкен маңызға ие. Егер, сталиндік заман дәстүріне сай кеңестік – партиялық жүйедегі адам, алып партиялық – мемлекеттік машинаның жансыз тетігі ретінде қарастырылғандықтан кеңес кезеңіндегі жеке адамның рөліне жете көңіл бөлінбей келген болса, қазіргі заманғы қазақ тарихнамасында ол тарихи зерттеулердегі басым тақырыптардың біріне айналды.

Қазіргі таңдағы тарих ғылымында «тарих жеке тұлғада, жеке тұлға тарихта» деген формула басымдығы байқалады. Қазақстанда Кеңес дәуірінде жаппай репрессиялардың құрбандарынан бастап 40-80-ші жж. саяси қайраткер-тұлғалардың бүтіндей галериясы жасалынды [1].

Кеңестік және посткеңестік кезеңдегі тарихи-тұлғалар ішінде бүгінгі күнге дейін тарих ғылымы тұрғысынан арнайы зерттелінбеген сол дәуірдің ерекше феномен тұлғалар қатарына кезінде Қазақстанның үш бірдей облысын басқарған, Одақтық дәрежеде үлкен қызмет атқарған Еркін Нұржанұлы да жатады. Еркін Нұржан ұлы Әуелбеков 1930 жылы 22-ші маусымда бұрынғы Қазақ Автономиялы Республикасының Ақмола губерниясының «Фрунзе» колхозында Көкшетау мен Айыртау өңіріне танымал Ленин орденді ұстаз Әуелбекұлы Нұржанның отбасында дүниеге келген. [2]

Еркін Әуелбеков Қазақстан тарихында ерекше орны бар Көкшетау өңірінің қазақтың елдік дәстүрі мен мінез-қалыбы күшті сақталған өңірдің тумасы. Әкесі Нұржан XX ғ. басындағы алаштың көрнекті қайраткерлері Жұмағали, Тлеулин, Біләл Малдыбаев сияқты белгілі азаматтарымен сыйлас, ескіше де жаңаша да сауатты өткен ғасырдың басында қазақ арасындағы кең өріс алған ағартушылық қозғалыстың белсенді өкілдерінің бірі болатын.

Осы өлкеден кеңес дәуірінде шыққан Қаз ССР –нің үкіметінің төрағасы қызметін көп жылдар бойы атқарған Бәйкен Әшімов, Қарақалпақ Автономиялы Республикасының бірінші хатшысы Кәкімбек Салықов, Қарағанды облыстық атқару комитетінің төрағасы Сұлтан Досмағамбетов, Қазақстанның бірқатар облыстарының бірінші хатшысы болған, Қазақ ССР-і Жоғары Кеңесінің төрағасы Мақтай Сағдиев сияқты тұлғалар шоғырында Еркін Нұржанұлы Әуелбековтің тұлғасы өз замандастары мен қызметтестері бір ауыздан айтып жүргендей ерекше дараланып тұрады [3]

Еркін Нұржанұлы қайтыс болған 1999 ж. бері ол турасында жүздеген естелік мақалалар мен естеліктер күні бүгінге дейін, орталық және жергілікті баспасөзде жарияланып келеді. Еркін Әуелбеков туралы көлемді тұңғыш еңбек Көкшетаулық белгілі жорналшы В.Терещук құрастырған «Туған жердің перзенті» естеліктер жинағы 2000 жылы Омбы қаласында жарыққа шықты, қазақша мәтінін аударған Балталы Сәрсенбаев [4]. Сондай-ақ 2000 ж. Еркін Әуелбековтің 70-жылдығына орай шығарылған «Азамат» атты Е.Н. Әуелбеков жайындағы естелікте мен әңгімелер жинағы, 2010 ж. Қызылорда қаласында М. Мұхамедовтың редакторлығымен қайраткердің 80- жылдығына орай «Дара тұлға» естеліктер, эсселер мен әңгімелер жинағы[5], 2012ж.Торғайлық қызметтестерінің ұйымдастыруымен «Қазақтың асыл перзенті» атты естелік-эсселер жинағы жарық көрді [6, 102]. Еркін Нұржанұлы Әуелбековке қатысты архив құжат материалдары өз туған өлкесі Көкшетау қаласының мемлекеттік архивінде, Қызылорда облыстық архиві мен Арқалық қаласы мен Петропавл архивінде, Алматы қ. Орталық Мемлекеттік архивінде, ҚР Президенті архиві және РФ Президенті архиві қорларында жинақталған. Осы жолдардың авторы Қазақстандағы ғылыми басылымдарда бес зерттеу мақаласын жариялаған.

Кеңестік заманда ұлттық республикалар формальді-саяси егемендік жағдайында өмір сүріп, бар билік пен саясат Мәскеулік Орталықтан жүргізіліп тұрған шақта да ұлттық

республикадағы ұлттық кадрлар ішінен Қазақ елі сияқты байтақты сол кездегі Орталыққа лайықты түрде танытқан алаштың асыл азаматтары аз болған жоқ. Еркін Әуелбековтың белсенді қайраткерлік қызметі негізінен посткеңестік уақытқа - «тоқырау жылдары» деп аталған тарихи кезеңге сәйкес келеді. [7, 234-236].

Нақты тарихи тұлғаның өмірі мен қызметін зерттеу арқылы XX ғ. екінші жартысындағы Қазақстандағы «тоқырау жылдары» деп аталған кезеңдегі тарихи үдерісті сол заманның көптеген құбылыстары мен реалды жағдайларын жаңаша пайымдауымызға мүмкіндік береді. Бұл ретте Қазақстанның XX ғ. тарихында қайшылықты құбылыстарға толы кеңестік дәуірді шамадан тыс идеализациялау немесе бірыңғай қара бояумен көрсету тарихи объективтілік қағидатына сәйкес келмесі анық. Қалай десек те, Еркін Нұржанұлы кеңес кезеңіндегі партиялық басқарушы – номенклатураның таңдаулы өкілі, оның жемісті қызметінің бастауы Қосыгин реформаларымен тұспа-тұс келеді [8]. Ол шын мәнісінде де кеңестік басқарушы-номенклатурасының реформашыл бөлігіне жататындығын сөзімен де, жасампаздық қызметімен дәлелдеген мемлекеттік қайраткер.

Қазіргі күнде Еркін Нұржан-ұлы кімнің кадры деп жатады, біздің зерттеуімізше, сол кезеңде Қазақстан басшысы болған Д. Қонаев оны өзі көтеріп, тәрбиелеген кадрлардың қатарында атамайды. Д.Қонаевтың 1994 жылы «Санат» баспасынан шыққан «Ақиқаттан аттауға болмайды» деген кітабында өзі өсірген кадрларды ашып айтып онда Президент Нұрсұлтан Назарбаевтан бастап Е. Дүйсенов, К. Аухадиев, З. Нұрқаділовке дейін тізбелеп өтеді бірақ онда Е. Әуелбековтың аты аталмайды. Еркін Нұржанұлы осы кітаптың 352-ші бетінде ғана өзіне қарата сын айтқан адам ретінде ғана аталып өтеді [9]. Сондықтан біз Әуелбеков кімнің кадры деген сұраққа басқа қырыннан келгенді жөн көрдік.

Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы КСРО басшылғы алдында зор беделге ие Ж. Шаяхметов соғыстан кейін И.В. Сталинге өз халқының сауатты адамдары 30-шы жылдары жойылып кеткенін, қалғандары соғыста мерт болғанын айтып, ұлттық кадрды Орталықтың жақсы оқу орындарында дайындауға көмектесу жөнінде өтініш жасады. Осыған байланысты Кеңес үкіметінің 1946 жылы «ҚССР-дегі ұлттық кадрлар жөнінде» қаулысы шығарылды [10].

Осы қаулы бойынша КСРО аумағындағы жоғары оқу орындары Қазақстан жастарын да оқытатын болды. Міне Қазақстанның осындай талапты жастарының санатында Еркін Нұржанұлы Әуелбеков 1948 ж Мәскеуге сол кездегі еліміздің ең таңдаулы ауылшаруашылық оқу орны Тимирязев академиясына түсуге арнайы жолдамамен жіберілді.[11]

Сөйтіп біз өз зерттеуімізде Еркін Нұржанұлының 1946-1954 жж. аралығында Қазақстан Компартиясының біріншісі хатшысы, қазақ кеңестік партиялық номенклатурасының негізін қалаушы Жұмабай Шаяхметовтың шығартқан қаулысымен Мәскеуге оқуға аттанған түлектер ішінен суырылып шығып, өзінің қабілет –қарымы арқасында, ешкімнің протекциясынсыз көтерілген кадр деп айтуға толық негіз бар деп санаймыз.

Еркін Әуелбековті бір ғана Д. Қонаев қана дарынды, өрелі басшы деп бағалаған жоқ оны Қазақстан Компартиясының Орталық партия Комитетіндегілер, тіпті КОКП-і Орталық комитетіндегі лауазымды тұлғалар жоғары бағалады. (1953 жылдан соң КСРО-да Сталин дәуіріндегі жеке дара басшылық жүйесінен доминантты тұлға жетекшілік жасайтын коллегиялды саяси басшылық жүйесі қалыптасты) [12]. Бұл турасында Шымкент, Семей облыстарының партия комитеттерінің бірінші хатшысы болған Аманолла Рамазанов былай деп еске алады: - 1959 жылы бірінші хатшыларды Мәскеуге шақыртты. КСРО Ауылшаруашылығы министрлігінде бес күнге созылған кеңес өтті. Бұл кеңесте бәрімізден батыл да өткір сөйлеген Еркін болған-ды.. Ол жалпы жасқанып-жалтақтауды білмейтін, өз ойын қай жерде болсын әрқашан ашық айтатын адам еді. Қазақ ауылдарының басына туған (тың игеруге байланысты) ахуал жайында ол әлгі кеңестен әлдеқайда көп бұрын мәселе көтерген. Сол тұстарда обкомның екінші хатшысы, облаткомның төрағасы боп жүрген кездерінде Орталық Комитеттің пленумдарында тың игеруге байланысты қазақ ауылдарының душар болып отырған халі, ондағы әрі-сәрі күйде қалған адамдар тағдыры

жайында әлденеше мәрте ашына сөйлеген болатын. [13, 351] Е. Әуелбеков ХХ ғ. 60-шы жылдарынан бастап, ел аузына іліккен, ресми атақ-даңқымен қатар партиялық номенклатура мен халық арасында үлкен бедел жинаған тұлғаның бірден бірі еді. Солтүстік Қазақстанда қызмет атқарған 12 жыл ішінде ол шаруашылық басқару мен партиялық жұмыстың үлкен мектебінен өтті. Сондықтан Д. Қонаев оның қабілет- дарынын жоғары бағалағанымен, болашақта өзіне бәсекелес саяси тұлға деп қарастыруы да әбден мүмкін жайт еді. Бұл жерде тағы да көрнекті мемлекет қайраткері Мақтай Сағдиев жорналшыларға берген сұқбатында осы пікірге маңыз береді: Д. Қонаев Юсуповтан бірінші хатшылық орнын қайтып алған уақытта Еркін Әуелбеков Солтүстік Қазақстан облысының облатком төрағасы қызметінде республика түгіл Одаққа танылып қалған білікті де беделді басшы еді. Сол қызметтен Қонаев оны 1965 жылдың наурызында Ауылшаруашылық министрінің орынбасары, ал 1967 жылы Астық өнімдері және құрама жем дайындау министрі етіп тағайындады. Бұл жоғарлату ма? Жоқ. Керісінше тұқырту. Содан бұл орында ол Одаққа танымал Әуелбеков үш жылдан астам отырып қалды. Тың игеріліп жатқан облыстарға Мәскеудегі Тимирязев академиясын үздік бітірген және тәжірибеде сыннан мүдірмей өткен білікті де білімді басшы аса қажет еді. Тіпті Әуелбековпен бірге оқыған адам бар болғаны – сегіз. Ал облыстық дәрежеде ысылғаны одан да аз. Ауыл шаруашылығын, облысты басқара алатындай білікті, ысылған маман жоқтың қасы. Мұндай кезеңде яғни 1968 жылы Көкшетау облыстық партия комитетінің бірінші хатшылығына жіберуді бір адамның жеке шешімі дегеннен гөрі өмір, уақыт талабы деп қараған жөн» [14] деп айтуы біздің жоғарыдағы пікірімізді қуаттай түседі. Отыз сегіз жасында туған өлке басшылығына жіберілген Еркін Әуелбеков бұл қызметке шаруашылық пен саяси басқарушылықтың сатыларынан абыроймен өтіп, аса зор тәжірибеден өткен кемел басшы ретінде келді.

Ол Көкшетау облысына 1968 жылы басшы болып келгенде облыс көлеміндегі шаруашылықтар түрлі қиындықтарға ұшырап, оған дейінгі басшылардың шаруашылықты рентабельді жүргізе алмағандығы салдарынан төрт бірдей аудан жабылған болатын [15]. Жігерлі, халық шаруашылығының әр саласынан тәжірибе-білігі мол, іскер басшы келгеннен кейін жабылып қалған төрт ауданды қайта келтіріп қана қоймай, жаңдан төрт аудан ашылды. Облыс халқын жерге біркелкі орналастырып, 30 дан астам қой шаруашылығына маманданған кеңшарларды ашудың сәті түсіп, облыстағы қой түлігінің ғана саны 950 мың басқа жеткізілді. Бұл шаруашылық жағынан негізінен егіншілікке маманданған облыста жүзеге асырылды. Жергілікті өндіріс пен құрылыс индустриясы дамытылды. Көкшетау қаласы мен ауылдық жердің инфрақұрлымы ол облысты басқарған он жыл ішінде түбірінен өзгереді. Көкшетау облысын Е. Әуелбеков басқарып тұрған кезде, 19 адам Социалистік Еңбек Ері деген ең сол кездегі жоғарғы марапатқа ие болды, бірде бір партиядағы басшы қызметкер қылмыстық жауапкершілікке тартылмады. Бұл Е. Әуелбековтың кадрларды іріктеу мен тәрбиелеудегі жеткен жетістігінің нәтижесі деп білуіміз керек.

Қазіргі әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай кез-келген реформаторлық әрекет әрі ұзағанда өз нәтижесін (не оң, не теріс) 10 жыл ішінде көрсетеді. Көкшетау облысын 10 жыл басқарған уақытта Қазақстанда артта қалған облыс қатарынан, Кеңестер Одағындағы ең алдыңғы қатарлы 10 үлгілі облыстың санатына қосып, Одақтағы егіншаруашылық мәдениеті жоғары дамыған облыс деген атаққа ие болды. Облыстың осындай биік дәрежеге жеткендігін мойындаудың жанама дәлелі ол 1972 жылы Бурабайдағы Республика басшысының Қарасу резиденциясында Бүкілодақтық ауылшаруашылық кеңесінің КОКП ОК Бас хатшысы Л.И.Брежневтің қатысуымен өткендігі дәлелдей түседі. 1973 жылы Еркін Нұржанұлы КСРО Жоғары Кеңесінің Указымен Социалистік Еңбек Ері атағына қоса Ленин орденімен марапатталды және ол марапатты кемеліне келіп тұрған КСРО-ның басшысы Бас хатшы Л.И.Брежневтің өз қолынан алды [16].

Е.Әуелбековтың Көкшетауда 10 жылға жуық уақыт ішіндегі атқарған ісі Д.Қонаевтың күткенінен де асып кетті деуге негіз бар. Сондықтан Е. Әуелбековты Көкшетауда одан әрі ұстай берудің де реті де қалмаған болатын. Сондықтан, Е. Әуелбековтің алдында екі жол тұрды не қайтадан министрлікке жоғарлату керек еді, не болмаса жаңа бір күрмеуі қиын іске

жұмсау қажет еді. Д.Қонаев Еркін Әуелбековтың кризис-менеджерлік қабілетін жаңа ашылған Торғай облысында қолдануды жөн деп тапты. Әрине Көкшетау облысындағы қызметі жергілікті жерде әсіресе, Қазақстан Компартиясы Орталық комитетіндегілердің қызғанышы мен кейбір пенделердің көре алмаушылығын тудырғаны сөзсіз. 1978 жылдың 26-шы қаңтарында Еркін Әуелбековты басқа қызметке ауысуына байланысты Көкшетау облысының бірінші хатшылғынан босатылатындығы жөніндегі ҚП Кокшетау облыстық партия комитетінің сегізінші пленумы қаулысы шықты [17].

Еркін Әуелбеков Торғай облысына 1978 жылы басшы болып келгенде ол облысты барлық даму параметрлері бойынша төмен көрсеткіштерімен қабылдап алды. (Бүтіндей аудандар электр жарығынсыз, телефон байланысынсыз және телехабарсыз отырды) Облысты өзінің ізбасары О. Қуанышевқа тапсырғанда Торғай облысы Одақтағы қамырлығы ең жоғары бидай өсірді, егістік айналымы ғылыми негізде ретке келтірілген 2 млн. га жер қалдырды. Арқалық қаласында Көкшетаудағы үлгімен құрылыс комбинаттарын дамытқанының нәтижесінде әр тоқсан сайын 70 пәтерлік бір үйден тапсырып отыратын дәрежеге жетті. Бір ғана Амангелді ауданында 270 мың бас қой бағылды. Қойшылар спутниктік байланыс жүйесіне ие болды. Олардың тұрмыстық жағдайлары мен өмір сүру деңгейі айтарлықтай көтерілді. Көкшетау облысында қолданылып, сыннан өткен реформаторлық іс-әрекет Торғай облысының өзіндік ерекшеліктеріне сай қолданылды. [18, 105]. Дарынды шаруашылық басшысының Көкшетау мен Торғайдағы еңбегі жоғары бағаланып, логика бойынша қызмет-лауазымы жоғарлауы тиіс еді, алайда Республикада қалыптасқан ішкі саяси жағдайға байланысты ол мүмкін болмады. Оның еңбегінің әділ бағасын өзі кіршіксіз, адал қызмет жасаған ел адамдары берді. Алыс ауылдар мен қарапайым қала тұрғындары оның ел басқарудағы қызметін аңызға айналдырды.

1982 жылдың күзінде Бас хатшы Л. И. Брежнев қайтыс болғаннан кейін, әлемдік супердержаваның басшыларының қайта-қайта ауысуы жергілікті жердегі тәртіпті бұзып, жалпы қоғамда елегізу мен алаңдаушылықты туғызды. Кезекті рет Қазақстан басшылығы Еркін Әуелбековты вертикаль бойынша емес, горизонталь бойынша ауыстырып экологиялық дағдарысқа ұшыраған тұрмыс деңгейі мен әлеуметтік-экономикалық жағдайы ең артта қалған облысқа басшы қылып жіберді. 1985 жылы 22 қаңтарда Қызылорда облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы болып Е. Әуелбеков сайланды. Ол облыс басшылығына келген күннен бастап-ақ аймақтағы әлеуметтік-экономикалық жағдаймен танысып, облыстағы көп жылдан бері қордаланып қалған мәселелер мен кемшіліктерді шешуді қолға алды. Қызылорда облысында өнеркәсіп өндірісі де басқа аймақтармен салыстырғанда едәуір артта қалды. Ол облысты екі айға жуық аралап, нақты жағдаймен танысқан соң 1985 жылдың 2 – ші ақпанында облыстық партия-шаруашылық активі мектебінің тыңдаушылары алдында сөйлеген сөзінде облыстағы жағдайға терең талдау жасап, алда тұрған міндеттерді баяндады, өзінің пікір-ұсыныстарын ортаға салды. 10-ші облысты басқарған 4 жылдың ішінде еңбек тәртібін ретке келтіріп, жемқорлық көріністерін қатты шектеді, парақорлармен аяусыз күрес жүргізді. 150 – ден астам басқару аппаратында істейтін қызметкерлерді ауыстырып, кадрлық тазалауды радикалды түрде жүргізіп, қарпайым халықтың ризашылығына бөленді. Ал бұл кездегі облыстағы ауыл шаруашылығындағы, өнеркәсіптегі, құрылыстағы және тағы басқа салалардағы жағдай республикадағы орташа деңгеймен салыстырғанда алаңдатарлықтай еді. Облысты басқарғанына екі жыл толғанда Е. Әуелбеков: «Республиканың нақты көмегі болмаса облыстың экономикасын жоғарлату өте қиынға соғады – деген тұжырымға тоқталып. Қазақстан Министрлер Кеңесі мен КСРО Министрлер Кеңесінің қаулыларын қабылдатуға бар беделі мен өнерін салды. Жоспарлау комитетінің 16 бөлім бастықтарының, 17 министрдің жазбаша түрде келісімі мен қолдарын алу жұмысын ұйымдастырды. Сонымен Қызылорда облысының бүкіл әлеуметтік- экономикалық ахуалына ықпал еткен қаулыны біржола бекітіру үшін Бас хатшы М. Горбачевтың келісімін алу үшін Мәскеуге өзі ұшып келіп, оны алып берді. Ол қаулы 1986 жылдың 25 жұлдызында КСРО Министрлер Кеңесінің төрағасы Н. И. Рыжков қол қойған «Қызылорда облысының (Қазақ ССР) әлеуметтік жағдайы мен экономикасының тез арада өркендеуі туралы» қаулы жарық

көрдi. Бұл Қызылорда облысы тарихындағы тұңғыш Одақтық қаулы едi. Осы қаулының негiзiнде облыс дамуына жарты миллиард сом қаржы бөлiндi. Облыс тарихында мұндай күрделi инвестициялық қаржы бөлiнiп көрмеген болатын. Құмкөл мұнайы игерiлгенге дейiн шаруашылығы негiзiнен мономәдени дақыл күрiш егуге негiзделген, iрi өндiрiс орындары болмаған Қызылорда облысының инфрақұрлымдық жағдайының дамуы да сын көтермедi. Сондықтан, Қызылорда облысының өндiрiстiк қуатын арттырудағы «Құмкөл» мұнай кен орнын игерудiң қаншалықты экономиканы әртараптандыруда қаншалықты өмiрлiк маңызды болғандығы айтпасақ та түсiнiктi, осы ретте осы кен орнын игеру iсi де Е.Әуелбековтың қажырлы қайратының арқасында игерiле бастағанын айта кеткен жөн [19].

Қортындылай келгенде «тоқырау жылдары» деп сәтсiз аталған кезеңде Косыгин реформалары кезiнде белсендiлiк танытқан кеңестiк партиялық номенклатураның бiр бөлiгi жоспарлы-дерективалы экономикалық жүйенiң үстемдiгiне қарамастан өздерiнiң реформаторлық мүмкiндiктерiн анық байқатты. Еркiн Нұржанұлы Қазақстан жағдайында өзiнiң реформаторлық, басқарушылық мүмкiндiгiн көрсете бiлген бiрден бiр – басқарушы, қазiргi тiлмен айтқанда кризис-менеджерлiк қасиетке ие басшы болатын. КСРО ыдырамай тұрып, оның экономика мен әлеуметтiк саланы реформалаудың эволюциялық жолы бар екендiгiн өз тәжiрбесi арқылы көрсете бiлген басшы болуымен де зерттеушiлер үшiн қызықты тарихи тұлға болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Тулепбаев К. Государственная и общественная деятельность Д.А. Кунаева. диссерт. на соиск. уч.степени канд. ист. наук- Алматы- 2005. 129 с.
2. Көкшетау қаласының мемлекеттiк архивi. Әуелбековтың жеке қоры. № 2376 iс п 1, 63-4
3. «Азамат» атты Е.Н. Әуелбеков жайындағы естелiкте мен әңгiмелер жинағы. Алматы, «Зерде», 2000 ж.
4. В.Терещук құрастырған (Сын земли) «Туған жердiң перзентi» естелiктер жинағы - Омбы, 2000 ж.
5. Дара тұлға» естелiктер, эсселер мен әңгiмелер жинағы.ред. М. Мұхамедов, Қызылорда 2010 ж.
6. «Қазақтың асыл перзентi» естелiк-эсселер жинағы. Астана 2012 ж.
7. Төлепбергенов Ғ.М. Еркiн Нұржанұлы және шығармашылық интеллигенция өкiлдерi /«Шоқан тағылымы -13». Халықаралық ғылыми - практикалық конференция материалдары. Көкшетау-2008, с. 234-236
8. Кудашин А.М. Партийная и государственная деятельность А.Н. Косыгина (1939-1980 гг) диссерт. на соиск. канд. ист. наук. М, 2005- 211 с.
9. Д. А. Қонаев «Ақиқаттан аттауға болмайды» Алматы, «Санат» 1994, 352 б.
10. Әзiмбай Ғали «Жумабай Шаяхметов - основатель казахской советской партийной номенклатуры» Навигатор интернет басылымы 2002 ж. 15 мамыр.
11. Төлепбергенов Ғ.М. Еркiн Әуелбековтың қоғамдық-саяси қызметi. магист. диссерт. Көкшетау 2013 ж. 129 б.
12. Некрич А.М. Золотой век номенклатуры // Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал: В 2 т. Т. 2. Апогей и крах сталинизма / Под общ. ред. Ю.Н. Афанасьева. - М.: Российск. гос. ун-т. 1997. ж.
13. «Қазақтың асыл перзентi» естелiк-эсселер жинағы. Астана 2012 ж. 351 б.
14. «Әуелбеков ұмытылып барады-ау» // 30 қараша 2001ж. ҚАЗАҚСТАН – ЗАМАН газетi.
15. Постановление пленума обкома партии от 6 марта 1968 г. «Об избрании Е.Н. Ауелбекова первым секретарем обкома партии». КҚММ қ., 2376. Тiзбе.1. Iс № 1. п 1
16. Указ Президиума Верховного Совета от 10 декабря 1973 г. «О присвоения Героя Социалистического Труда Е.Н. Ауелбекова». КҚММ қ.,2376. Тiзбе.1.Iс№1 . 6 п.
17. КҚММ қ.,2376. тiзбе.1, 8 п
18. «Қазақтың асыл перзентi» естелiк-эсселер жинағы. Астана, 2012 ж. 105 б.
19. «Құмкөл» кенiшi және Әуелбеков // Сыр бойы 9 қыркүйек 1999 ж. 3б.

Ногаева Н.М.

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

АДАМ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫҢ БАСТЫ ИНСТИТУТЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ

Дүние жүзілік тарихта және әлемдік саясатта, құқықтық жүйеде адам құқығының алар орны ерекше. Құқықтық мемлекетте адам құқығы мен бостандығы маңызды ең жоғарғы құндылық.

1948 жылы қабылданған «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы» екінші дүниежүзілік соғыстан кейін барлық адам баласына бірдей теңдік алып берді .

Осы құжаттың негізінде, көптеген мемлекеттерде заңнамалар заман талабына сай өзгерді. Бұл өз кезегінде құқықтық мемлекет қалыптастыру жүйесінің дамуына ықпал етті. Оның негізінде барлық елмен барлық мемлекет адам бостандығы мен құқығын құрметтеуге ниеттестік білдірді. АҚШ пен Ұлыбританияның бастамасымен қабылданған адам құқықтары декларациясы әлемнің 360 тіліне тәржімаланған [1;128].

1995 жылы 30-тамызда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясында «Қазақстан Республикасын демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы адам өмірі және бостандықтары» деген [2].

Соңғы кездері «құқықтық мемлекет» идеясы заңды ойлаудың тағы бір ең маңызды идеясына айналуға, себебі ол жалпы азаматтық құндылықтар санатына жатады.

Құқықтық мемлекет терминінің өзі XIX ғасырдың алғашқы жартысында неміс ғалымдарының еңбектерінде жарық көрді. Құқықтық мемлекетті қалыптастыру, дамыту адам қоғамының көне заманнан негізгі мақсаты болды. XIX ғасырдың соңы және XX ғасырдың алғашқы жартысында құқықтық мемлекет теориясы құқықтық мемлекет жөніндегі үстемдігін бекітті. В. М. Гессен былай деп көрсетті: «Құқықтық мемлекет деп өзінің қызметінде, үкіметтік және соттық функцияларды атқарғанда құқықпен шектелетін және байланысты болатын, құқықтан төмен тұратын, одан тыс және жоғары болмайтын мемлекетті айтамыз».

Қазіргі кезеңде теорияның даусыз мойындалып отырған белгісі – мемлекет пен адам арасындағы байланыста басымдықтың адамға берілуі. Мемлекеттің міндеті тек адамдардың кейбір топтарына ғана қатысты емес, жекелей алғанда әрбір адамның мүддесіне қатысты басқарушылық шешімдер мен бағдарламаларды жүзеге асыру болып табылады. Сондықтан да құқықтық мемлекетті қалыптастыру және дамыту кез-келген дамыған мемлекетте өзекті болып табылады[3;76].

Қазіргі заманда құқықтық мемлекет құру қалыптастыру мәселесі ғаламдық проблемаға айналды. Өйткені адам қоғамының даму тарихында ешқашан, еш елде 100 пайыз құқықтық мемлекет болған емес. Қазіргі кезде де жоқ. Болашақта да барлық елдерде бір мазмұнды, бір нысанды құқықтық мемлекет болуға мүмкін емес. Себебі әр елдің экономикасы, мәдениеті, әлеуметтік жағдайы, рухани санасы, саясаты бір деңгейде болмайды. Бұған қоса олардың географиялық, ұлттық ерекшеліктері болады.

Құқықтық мемлекет азаматтық қоғамның объективтік даму процесіне сәйкес ескіріп, жаңарып жататын көп қырлы құбылыс.

Құқықтық мемлекеттің экономикалық негізі - өндіргіш күш пен өндірістік қатынас және көп меншіктік шаруашылық арқылы дамуы. Құқықтық мемлекетте меншіктің басым көпшілігі - өндіруші мен тұтынушылық билігінде болуы қажет. Бұл билік шаруашылықтың жақсы, сапалы дамуын қамтамасыз ету үшін оларға толық бостандық беруі керек. Сонда ғана қоғамның әлеуметтік, экономикалық жағдайын көтеруге, нығайтуға болады.

Құқықтық мемлекеттің әлеуметтік негізі — өзін-өзі басқаратын азаматтық қоғамда адамдардың бостандығын, теңдігін қамтамасыз етіп, олардың жақсы еңбектенуіне, дұрыс жұмыс жасауына мүмкіншілік беру. Қоғамның әлеуметтік жағдайының жақсаруы құқықтық мемлекеттің нығаюы. Бұл екі процесс бір-бірімен тығыз байланысты. Құқықтық мемлекет сонымен бірге әлеуметтік мемлекет.

Құқықтық мемлекеттің моральдық негізі - гуманизм, әділеттік, бостандық, теңдік, адамдардың қадір-қасиетінің, ар-намысының деңгейі. Осы жоғары дәрежедегі принциптер болса құқықтық мемлекет болады. Өйткені мұндай қоғамда адамдардың рухани сана-сезімі де жоғары дәрежеде болады.

Құқықтық мемлекеттің саяси негізі — халықтың, ұлттық тәуелсіздігін қалыптастырып қоғамдық билікті жан-жақты дамытып, адамдардың бостандығын, теңдігін қорғап, әділеттікті, демократияны орнату, қарым-қатынастарды реттеп басқару. Міне қоғамның осы негіздеріне сүйене отырып құқықтық мемлекет орнатуға мүмкіншілік қалыптасады [4:8].

Қазіргі таңда әлемде жүз пайыз құқықтық мемлекет жоқ, бірақ құқықтық мемлекеттің қағидаларын ұстанып, құқықтық мемлекет талаптарын ұстанып жатқан құқықтық мемлекет құру бағытындағы мемлекеттер көп.

Құқықтық мемлекет атауы алғаш рет XIX ғасырдың бірінші ширегінде пайда болып, кейін Еуропаның бірқатар елдеріне таралды. Бірақ құқықтық мемлекет туралы негізгі көзқарастар антикалық заманда қалыптасып, мемлекет пен құқықтың арақатынасы жайлы тұжырымдамалар жасалған еді.

Құқықтық мемлекет - тек парасаттылықтың, әділеттіліктің шынайы белгісі ғана емес, сонымен бірге адамның бостандығын, қадір-қасиетін, ар-намысын, теңдігін қорғайтын, демократияны қалыптастыратын күш. Міне қоғамның алдында тұрған осы мүдде-мақсатты орындау мемлекеттің міндеті, ал осы бағытта қалыптасқан құқықтық нормаларды орындау, сол арқылы заңдылықты, құқықтық тәртіпті қатаң сақтауға үлес қосу адамдардың міндеті.

Құқықтық мемлекет екі жақты жауапты объективтік процесс. Құқықтық мемлекетті қалыптастыру, дамыту адам қоғамының көне заманнан негізгі мақсаты болды. Көне дәуірдің ойшылдары: Сократ, Демокрит, Платон, Аристотель, Цицерон құқық пен мемлекеттің өзара қатынасын инабаттылық, парасаттылық, әділеттілік жолмен дамуын армандады. Аристотель: Заң үстемдігі болмаса демократия жоқ - деді. Феодалдық дәуірде Н. Макиавелли, Ж. Боден т.б. саяси қайраткерлер құқықтық мемлекет орнату төңірегінде біраз пікірлер айтып кетті. Құқықтық мемлекет орнату концепциясына пікір айтып өте зор үлес қосқан атақты ғалымдар ретінде мына азаматтарды айтуға болады: Г. Гроций, Б. Спиноза, Д. Локк, Ш. Монтескье, Д. Дидро, П. Гольбах, Т. Джефферсон, Вольтер, Гельвеций, Кант, т.б. Гроций - қоғам тарихында қалыптасқан құқықты екіге бөлді: табиғи құқық - адамды қоршаған ортаның әсерінен және жеке адамның өзінің ақыл, парасаттылығынан қалыптасатын құқықтар; екіншісі - мемлекеттің қабылдаған нормативтік актілер арқылы ешкімге зиян келтірмей орындауға тиіс. Мемлекет қоғамдық жалпы халықтық шарт арқылы өмірге келді деп түсіндірді. Монтескье — мемлекет адамдардың саяси және азаматтық бостандығын, теңдігін қатаң орындауы керек. Сонда ғана құқықтық мемлекет болады. Локк - Маркс құқықтың мазмұнын өте дұрыс, ашық түсіндірді. Мемлекет адамдардың құқықтарын қорғау үшін қалыптасты.

Құқықтық мемлекеттің негізгі мазмұны халықтың табиғи бостандығын, теңдігін қорғау. Кант — құқықтық мемлекеттің философиялық негізін ғылыми тұрғыдан зерттеді. Мемлекеттік жұмыстың өзекті мәселесі жеке адамның қадір-қасиетін, ар-намысын, бостандығын, теңдігін қорғау, адамның қоғамда үстемдігін қалыптастыру деп түсіндірді. Гегель - қоғамдық ғылымдардың негізгі бағыттарының бірі құқықтық философия. Мемлекет дегеніміз жан-жақты дамыған құқық деп түсіндірді. Жаңа заманда құқықтық мемлекет туралы көзқарастардың қалыптасуы табиғи құқық доктринасының бекітілуі, зайырлы заң дүниетанымының пайда болуы мен нығаюы, абсолюттік және полициялық тәртіпті сыңға алу, адамдардың бостандықтары мен теңдігін, мызғымас құқықтарын тану, биліктің заң шығарушылық, атқарушылық және сот тармақтарына бөліну тұжырымдамасының

қалыптасуы, конституционализм теориясы мен тәжірибесінің дамуы бағытындағы ережелердің жасалуына

Г. Гроций, Б. Спиноза, Дж. Локк, Ш. Монтескье, Д. Адамс, Д. Медисон т.б. қомақты үлес қосты[5;196].

Құқықтық мемлекеттің негізі құқықтық мәдениет, азаматтық қоғам, заңдылық және құқықтық тәртіп болып табылады.

Құқықтық мемлекеттің белгілері: заңның үстемдігі, мемлекеттік биліктің бөлінуі, тұлға мен мемлекеттің өзара жауаптылығының болуы, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының шын мәнділігі, олардың құқықтық әлеуметтік қорғандастығы, азаматтық қоғамның орын алуы, ішкі заңдардың көпшілік таныған халықаралық нормаларға сәйкес келуі, азаматтық қоғамның орын алуы.

Құқықтық мемлекеттің негізгі принциптері: заңмен тыйым салынғаннан басқаның барлығына рұқсат етіледі (барлық азаматтарға және заңды тұлғаларға арналған), тек заңмен белгіленгендерге ғана рұқсат етіледі (мемлекеттік орган және лауазым иелеріне арналған)

Құқықтық мемлекеттің негізгі қағидалары адамзат тарихын мың жылдық дамуы барысында саяси-құқықтық ой-пікірде біртіндеп, эволюциялық жолмен қалыптасты. Олардың пайда болуларының ең негізгі себебі – жалпы адамның табиғатына жат бастық пен заңсыздыққа тосқауыл қою және деспотизммен бір адамның мемлекеттегі шексіз билігін тежеу қажеттігі болды. Бұл жалпы адам табиғатының сұранысы, бостандық, теңдік, бақытты өмір сүруге ұмтылудың негізгі талаптарының бірі. Құқықтық мемлекет ғасырлар бойы қалыптасқан гуманистік ой-сананы, прогрессивтік құқықтық идеялардың қорытындылаудың нәтижесінде арнайы қағидаларды қалыптастырады. Сол қағидалар үстемдік еткен мемлекетте ғана құқықтық мемлекет орнайды. Қазіргі заң әдебиетінде құқықтық мемлекеттің қағидаларының бөлінуін, олардың қанша екенін әр зерттеуші өздерінің тараптарынан баға беруде.

Адам құқықтарының ең жоғарғы құндылық деп танылуы, мазғымас болуы және жариялық өкімет тарапынан тиімді қорғалуы.

Атап атқанда өмір сүру құқы, меншікке ие болу, жеке адамның құқықтарына қол сұқпау, дін, сөз бостандықтары, тең құқылы сияқты адамдардың құқықтарын табиғи деп жариялады, оларды қорғау, қамтамасыз ету адамның шыққан әлеуметтік тегіне байланысты емес, адам болғандығынан қамтамасыз етілуі тиіс [6;142-143].

Адам құқықтарының мазғымас болуы туралы тұңғыш рет Англияның «Еркіндіктің ұлы хартиясы» 1215 жылы жариялауға ынта білдірді. Бұл құжаттың бірнеше баптарында заңсыз қамалмау, заңсыз меншіктен айыруға болмайтындығы, еркін, ешқандай кедергісіз Англиядан кетіп және қайтып келу (39, 41-баптар) және тағы басқа нормалар енгізілді.

Кейінгі ғасырларда адам құқықтарының негізгі қағидалары «АҚШ –тың тәуелсіздік декларациясынан» (1776. 4 шілде) өзінің нақтылы шешімін тауып, кейінгі қабылданған құқықтық құжаттарға өзінің нақтылы шешімін тапты. Атап айтқанда 1789 жылы Франция ұлы төңкерістің «Адам және азамат декларациясы»: «Адамдар өз құқықтарында еркін және тең болып туылады».

Қоғамдық айырмашылықтар тек қана көптің пайдасына негізделуі мүмкін», - деген норманы дүние жүзінде үлгі ретінде паш етті. Қазақстанның саяси-құқықтық ой пікірінде адам құқықтарының мазғымастығы, тиімді қорғалуы туралы идеялар негізінде ХХ ғасырдың басында тұңғыш рет «Қарқаралы петициясында» (1905) өзінің шешімін тапты. Адам құқықтарының табиғи екені және олардың ең жоғарғы құндылық болуы қажеттілік туралы 1911 жылы ірі реформатор, Қазақстанның тұңғыш Конституциясының авторы, қоғам қайраткері, демократ Барлыбек Сыртанов (1866-1914) өзінің «Қазақ елінің уставында» нақтылы, концептуалдық мағынада жариялады.

«Қазақ елінде адам баласының бәрі тең құқылы. Дініне қанына, тегіне, нәсіліне қарап адамдарға қорлауға жол жоқ. Адам тек заң алдында жауап береді». Қазақ елінде адам балалары бостандықта, теңдікте бақытты өмір сүруге құқығы бар. Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев Астана қаласында 2015 жылғы 6 мамырда өткен Үкіметтің кеңейтілген отырысында бес институционалдық реформаны жүзеге асырудың 100 нақты қадамын белгілеп берген болатын.[7]

Жоспарда бес институционалдық реформа көрсетілген:
1) Кәсіби мемлекеттік аппарат құру

- 2) Заңның үстемдігін қамтамасыз ету
- 3) индустрияландыру және экономикалық өсім
- 4) біртектілік пен бірлік
- 5) есеп беретін мемлекетті қалыптастыру[8]

Аталған реформалар құқықтық мемлекеттегі адам құқығын қорғаудағы маңыздылығынан туып отыр. "100 нақты қадам"- бұл еліміздің жаһандық және ішкі сындарда, қауіп-қатерлерге қарамастан 30 дамыған мемлекеттің қатарына ену жөніндегі жоспарымыз. Бұл реформалардың жоспарын Елбасының Ұлт жоспары деп атауының себебі, реформалар Қазақстанның әрбір азаматының тікелей қатысуын талап етеді. Онда көтерілген сұрақтар бүгінгі күнде туындап отырған өзекті мәселелерді шешу жолдарын анықтау болып табылады. Бұл реформаны қазақ елі бірауыздан қолдады. Себебі мемлекетімізді нығайту, көркейту жөніндегі мұндай жобалар бізгі керек. 85-қадамында "Мәңгілік ел патриоттық актісі жобасын әзірлеу" атап айтылған. Мемлекетіміздің мәңгілік болуының алғы шарттарының бірі- ұлтымызды сақтау болса, заңның үстемдігін қамтамасыз ету құқықтық мемлекеттің негізгі қағидасы екенін естен шығармайық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Антология мировой политической мысли в 5 томах / национальный общественно-научный фонд. Академия политических наук- М: Мысль 2007 с 128
2. Қ Р Конституциясы 1995ж 30 тамыз (2007, 2011жылдардағы өзгерістер мен толықтырулармен).
3. Мировая политика. Под ред. Картунова С. М., 2010. С76
4. Мұсатов С.Ш. "Азаматтың қоғам қалыптасуының саяси-әлеуметтік мәселері" Алматы 2007, 86
5. Политология: Политическая теория, политические технологий».Соловьев А.И. – М:Аспект Пресс, 2012, с196
6. Баянов Мемлекет және құқық А2005, 142-143
7. «Қазақстан жолы -2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы 2014 жыл 17 қаңтар
8. «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» атты Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы 2015 жылғы 30 қараша

Александрова В.Р.
Казахстанско-Американский свободный университет,
г. Усть-Каменогорск

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ ЖИВОТНОГО МИРА

Одной из существенных особенностей охраны природы является то, что многие проблемы, возникающие в данной сфере, невозможно решить силами одного государства. К таким проблемам относятся: защита трансграничных водных объектов; защита мигрирующих животных; контроль за трансграничным перемещением объектов фауны и флоры, находящихся на грани исчезновения, и многие другие. Решить эти проблемы возможно только согласованными действиями нескольких государств, а иногда и всего мирового сообщества.

Успешному решению проблем в области охраны окружающей среды должна способствовать добрая воля государств, конструктивный диалог, совместные их усилия по регулированию использования и охраны окружающей природной среды. Как справедливо отмечают Байдельдинов Д.Л. и Бекишева С.Д., «экологическая проблема едина для всех, и эффективность ее решения возможна лишь при совместном усилии всех субъектов мирового сообщества, развития международного сотрудничества в этом направлении» [1. с. 29].

На сегодняшний день сложился весьма обширный массив норм в области международно-правовой охраны животного мира оказывающих большое влияние на формирование основных институтов экологического права Республики Казахстан. Основными формами, в которых осуществляется международное сотрудничество в области охраны животного мира, являются двусторонняя и многосторонняя деятельность на основе заключаемых договоров и соглашений.

«Развитие регионализма объясняется не только социальными и политическими, но и юридическими факторами. Создать новые нормы легче в региональном масштабе. В том же масштабе можно достичь и более высокого уровня реализации универсальных норм» считает авторитетный юрист-международник Лукашук И.И. [2, с. 259]. В связи с этим необходимо рассмотреть опыт участия Республики Казахстан в региональном эколого-договорном сотрудничестве. Наиболее активно таковой вид взаимодействия нашего государства можно проследить на примере членства РК в СНГ. Согласно Уставу СНГ, охрана окружающей среды относится к сферам совместной деятельности государств-членов Содружества.

Важнейшим нормативным актом в области охраны окружающей среды на уровне СНГ являлось Соглашение СНГ «О взаимодействии в области экологии и охраны окружающей среды», подписанное 8 февраля 1992 г. Азербайджаном, Арменией, Белоруссией, Казахстаном, Киргизией, Молдовой, Российской Федерацией, Таджикистаном, Туркменистаном, Узбекистаном, Украиной.

31 мая 2013 г. в г. Минске было принято новое Соглашение «О сотрудничестве в области охраны окружающей среды государств — участников Содружества Независимых Государств» в целях активизации взаимодействия по поводу охраны окружающей среды на уровне СНГ. Новым соглашением был реформирован Межгосударственный экологический совет: принято новое положение, регулирующее его деятельность. Принятие данного документа направлено на активизацию сотрудничества государств СНГ в области охраны окружающей среды: в области охраны лесов, вод, недр, атмосферного воздуха, растительного и животного мира, озонового слоя и климата, на развитие сотрудничества в области охраны окружающей среды, на усиление взаимодействия между государствами в данной области.

Протокол совещания глав независимых государств СНГ 30 декабря 1991 положил основу начала сотрудничества глав СНГ именно в области охраны животного мира. Данный

акт является специальным. Он фактически декларацию представляет собой о намерении заключить специальное соглашение по сохранению рыбных ресурсов Каспийского моря между правительствами Азербайджанской Республики, Республики Казахстан, Российской Федерации, Туркменистана.

Решением заседания совета глав Правительств СНГ «О сохранении рыбных запасов Каспийского моря» (принято в г. Ташкенте 15.05.1992) в целях сохранения рыбных ресурсов Каспийского моря была создана рабочая группа из представителей Азербайджанской Республики, Республики Казахстан, Российской Федерации и Туркменистана в целях подготовки проекта Соглашения о сохранении и использовании биоресурсов бассейна Каспийского моря.

Правовое регулирование отношений по поводу охраны и использования животного мира на уровне СНГ осуществляется путем принятия отдельных межгосударственных соглашений, заключаемых между конкретными государствами по отношению к рыбным ресурсам, в первую очередь. Отсутствует единое соглашение, которое бы заключили государства участники СНГ в данной области, носящее комплексный характер. Это является недостатком правового регулирования.

Еще одним примером регионального сотрудничества РК в области охраны животного мира является Рамочная Конвенция по защите морской среды Каспийского моря. Данная конвенция была подписана 4 ноября 2003 года в Тегеране (Иран) представителями пяти прикаспийских стран: Азербайджанской Республики, Исламской Республики Иран, Республики Казахстан, Российской Федерации, Туркменистана. Конвенция вступила в силу 12 августа 2006 года. Целью Конвенции, которая часто именуется Тегеранской конвенцией, является защита морской среды Каспийского моря от загрязнения, включая защиту, сохранение, восстановление, устойчивое и рациональное использование его биологических ресурсов. В соответствии с Конвенцией стороны уделяют особое внимание защите, сохранению, восстановлению, а также рациональному использованию биологических ресурсов Каспийского моря.

Помимо участия Республики Казахстан в договорном сотрудничестве в рамках интеграционных образований, наше государство подписывает двусторонние соглашения об охране окружающей среды, а также об охране животного мира с различными государствами.

27 марта 1995 года в Вашингтоне было подписано межправительственное Соглашение Казахстана и США о сотрудничестве в области защиты окружающей среды и природных ресурсов. Казахстан и США взяли на себя обязательство сотрудничать по выработке взаимно согласованной политики в области защиты окружающей среды и природных ресурсов на двусторонней, региональной и глобальной основе.

15 декабря 1995 года Казахстан и Турция заключили Соглашение об охране здоровья животных, а 4 марта 1997 года – Соглашение о сотрудничестве в области защиты окружающей среды, одним из основных направлений которого является сохранение биологического разнообразия, защита находящихся под угрозой исчезновения видов флоры и фауны.

Принцип экологического межгосударственного регулирования состояния окружающей среды и природопользования лежит в основе Соглашения между Правительством РК и Правительством Азербайджанской Республики о сотрудничестве в области охраны окружающей среды от 10 июня 1997 года. Исходя из понимания целостности и неделимости окружающей среды, единства интересов Сторон в ее защите и устойчивом развитии наше государство подписало Соглашение о сотрудничестве в области охраны окружающей среды и рационального природопользования с Правительством Республики Узбекистан (г. Алматы, 2 июня 1997 г.).

Большое значение для Республики Казахстан имеет Соглашение между Правительством РК и Правительством Кыргызской Республики о сотрудничестве в области охраны окружающей среды от 8 апреля 1997 года. Статья 2 Соглашения четко указывает трансграничную сферу сотрудничества государств по управлению, охране, воспроизводству

и рациональному использованию природных объектов, разделяемых двумя сопредельными государствами: земельных и биологических ресурсов горных систем сопредельных территорий; водных ресурсов р.р. Чу, Талас, Каркары и малых рек, стекающих с хребтов Ала - Тоо - Кыргызский, Кюнгей и Теркей; популяций мигрирующих животных; водоплавающих, охотничье - промысловых и других мигрирующих птиц, разные периоды жизненного цикла которых проходят на территориях обоих государств. Этой же статьей предусмотрено, в случае, если в одной из государств мигрирующий вид является особо охраняемым, а в другой их добыча не запрещена, Стороны принимают согласованное решение по данному виду и разрабатывают рекомендации по его охране и рациональному использованию [3].

12 марта 1998 года вступило в силу Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Монголии о сотрудничестве в области охраны окружающей среды. Согласно которому Стороны осуществляют сотрудничество не только в области охраны и рационального использования всей окружающей среды, но и отдельных трансграничных природных объектов.

Международный механизм реализации норм по охране природных объектов создан двусторонним Соглашением между РК и РФ о сотрудничестве в области охраны окружающей среды от 22 декабря 2004 года. Для координации деятельности в рассматриваемой сфере Стороны создают Казахстанско-российскую комиссию по вопросам окружающей среды. Комиссия разрабатывает и утверждает рассчитанные на определенные сроки программы сотрудничества по защите атмосферного воздуха от загрязнения; по трансграничному перемещению и размещению на приграничных территориях опасных отходов производства и потребления; по организации совместного мониторинга состояния окружающей среды в приграничных территориях.

13 июня 2011 года в г. Астана было подписано Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о сотрудничестве в области охраны окружающей среды (Бюллетень международных договоров Республики Казахстан, 2012 г., № 6, ст. 79 - вступило в силу 18 июня 2012 года). Одним из направлений сотрудничества в соответствии с Соглашением, является сохранение биологического разнообразия.

Что касается универсальных международных соглашений, направленных на охрану и рациональное использование животного мира, то Казахстан проводит активную работу по присоединению к наиболее важным из них.

Первостепенное значение для сохранения и защиты экосистем планеты имеет Конвенция о биоразнообразии, принятая 5 июня 1992 г. в Рио-де-Жанейро. Казахстан подписал Конвенцию 9 июня 1992 года и ратифицировал ее 19 августа 1994 года. В соответствии с данной Конвенцией РК приняла на себя обязательство принимать необходимые меры для сохранения биологического разнообразия и устойчивого использования его компонентов. Среди мер, предусмотренных Конвенцией и подлежащих осуществлению государствами, основными являются: рациональное использование биологических ресурсов, имеющих важное значение для сохранения биологического разнообразия; содействие защите экосистем, естественных мест обитания и сохранению жизнеспособных популяций видов в естественных условиях; предотвращение интродукции чужеродных видов, которые угрожают экосистемам и местам обитания и т. д.

На основе положений Конвенции в Республике Казахстан разрабатываются главные направления своей экологической политики, осуществляется международное сотрудничество в области охраны окружающей среды не только на глобальном уровне, но и внутри регионов стран СНГ и Центральной Азии, а также применяются эти положения при заключении двусторонних соглашений.

6 апреля 1999 года Казахстан присоединился к Вашингтонской Конвенции 1973 года о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения, которая была принята и открыта для подписания 3 марта 1973 года в Вашингтоне, а вступила в силу 1 июля 1975 года. В соответствии с данной Конвенцией,

торговля образцами видов, включенных в три Приложения к Конвенции, должна осуществляться в строго определенном порядке. Так, экспорт, реэкспорт, импорт и интродукция из моря образцов таких видов требуют получения предварительного разрешения, которое выдается при наличии ряда условий.

Республика Казахстан в качестве участника Конвенции 1973 года приняла на себя обязательство принимать определенные меры, включая наказание за торговлю или владение образцами фауны и флоры, находящимися под угрозой уничтожения, а также конфискацию или возвращение таких образцов экспортирующему государству. Кроме того, стороны Конвенции могут предусмотреть любой способ материального возмещения связанных с конфискацией расходов и обеспечить упрощение формальностей, требуемых для законной торговли редкими животными и растениями. Участники Конвенции должны вести журналы торговли образцами редких видов и составлять периодические отчеты о выполнении данной Конвенции для направления Секретариату. Возможно это наиболее успешный из всех международных договоров по охране дикой природы.

21 октября 2000 года Республика Казахстан присоединилась к Конвенции об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте, принятой ЕЭК ООН в 1991 году в г. Эспо (Финляндия). Основным международным обязательством участников данной Конвенции является принятие всех надлежащих и эффективных мер по предотвращению значительного вредного трансграничного воздействия в результате определенных видов деятельности, а также по его уменьшению и контролю за ним. Как отметил начальник отдела государственной экологической экспертизы Карагандинского областного территориального управления охраны окружающей среды 2006 года Геннадий Сухоруков «Присоединение Казахстана к этой Конвенции, с одной стороны, повышает ответственность государства за последствия осуществляемой на территории нашей страны деятельности, а с другой – защищает государственные интересы на самых ранних этапах – на стадии проектирования, позволяя предусмотреть все возможные осложнения в процессе реализации проекта. В Конвенции отражены общие обязательства государств по уведомлению и проведению консультаций друг с другом в отношении всех рассматриваемых крупных проектов, способных вызвать значительное вредное воздействие на окружающую среду».

Важное значение имеет участие Республики Казахстан в Конвенции о доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды, принятой 25 июня 1998 года в датском городе Орхусе. В течение нескольких лет шел процесс подготовки к ратификации конвенции, и в 2001 году Конвенция ратифицирована. В соответствии с данной Конвенцией, каждое государство должно обеспечить, чтобы его должностные лица и государственные органы оказывали общественности помощь в получении доступа к информации, облегчении ее участия в принятии решений и получении доступа к правосудию по экологическим вопросам.

Участие Казахстана в работе по международным экологическим конвенциям способствует, с одной стороны, включению страны в общемировой процесс экологической деятельности, а с другой стороны - Казахстан становится равноправным членом мирового сообщества и имеет право на получение технической и финансовой помощи развитых стран, получает возможность внедрять новые современные технологии в производство, развивать нетрадиционные виды производства энергии.

Анализ договорной практики Республики Казахстан в области охраны животного мира позволяет сделать вывод о том, что внешнеполитический курс нашего государства строится на признании общепризнанных принципов международного экологического права. Казахстан стремится к углублению международного сотрудничества на двусторонней, региональной и глобальной основе в целях решения экологических проблем. Казахстаном ратифицировано немало конвенций, касающихся вопросов охраны, воспроизводства и использования животного мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. Байдельдинов Д.Л., Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан: Учебное пособие. – Алматы: «Интерлигал», 2004. – 312 с.
2. Лукашук И.И. Нормы международного права в международной нормативной системе. – М., 1997. – 322 с.
3. Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Кыргызской Республики о сотрудничестве в области охраны окружающей среды от 8 апреля 1997 г. // Информационная система «Параграф»

УДК: 349.444 (574)

Жайсанбаева А.Р., Мухтарова Н.А., Кунанбаева Г.К.
Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск

ВЫСЕЛЕНИЕ ИЗ ЖИЛИЩ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЖИЛИЩНОГО ФОНДА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Потеря жилища, а тем более единственного жилища, огромная жизненная проблема в жизни отдельно взятых людей, и, как следствие, самоподжоги, объявление голодовок, самоубийства, агрессивное поведение при общении с судебными исполнителями, физическое насилие и т.п. Принудительное выселение отрицательно сказывается на психологической, социально-экономической обстановке общества.

При применении выселения в качестве меры ответственности за нарушение закона, неисполнение или ненадлежащее исполнение обязанностей по договору напрямую затрагиваются права и интересы граждан, зачастую малоимущих и социально уязвимых категорий населения. Несмотря на то, что в большинстве случаев граждане сами виноваты в том, что к ним применяют такую меру, как выселение, не следует забывать, что высшей ценностью нашего государства являются человек, его жизнь, права и свободы (пункт 1 статьи 1 Конституции Республики Казахстан) [1].

Статья 25 Конституции Республики Казахстан гарантирует гражданам неприкосновенность их жилища, а также устанавливает, что не допускается лишение жилища, иначе как по решению суда. В этой связи гражданин может быть выселен из жилища в судебном порядке лишь при наличии оснований, предусмотренных законодательными актами Республики Казахстан.

Как известно, выселение означает лишение жилища человека, проживающего в нем временно или постоянно, но не имеющего или утратившего право на дальнейшее проживание в нем. Выселение производится только по решению суда, которое приводит в исполнение судебный исполнитель. Исполнительное производство по выселению - это сложный процесс, так как является крайней вынужденной мерой, которая применяется только тогда, когда граждане добровольно не выселяются из жилища в установленный для этого срок. При таком выселении определенную роль играют и морально-этические нормы.

Одним из наиболее распространенных случаев принудительного выселения является вынесение решения о сносе самовольной постройки. Не менее распространенным основанием выселения является принудительное отчуждение земельных участков для государственных нужд.

Прекращение договора найма жилища. Главой 14 Закона Республики Казахстан «О жилищных отношениях» предусматривается порядок прекращения права пользования и выселения из жилищ государственного жилищного фонда [2]. Основное деление оснований прекращения отношений жилищного найма связано с тем, предоставляется или не предоставляется при выселении по тому или иному основанию новое жилище взамен прежнего. В тех случаях, когда жилище взамен не предоставляется, основания выселения

учитывают противоправность поведения нанимателя (членов его семьи), особенности правового режима того или иного жилища из государственного жилищного фонда.

Наниматель вправе с согласия совершеннолетних членов семьи в любое время расторгнуть договор найма. Если наниматель и члены его семьи выезжают на постоянное жительство в другое место, договор найма жилища также прекращается. При этом он считается расторгнутым со дня выезда.

Договор найма жилища из государственного жилищного фонда может быть расторгнут по требованию наймодателя лишь по основаниям, предусмотренным Законом Республики Казахстан «О жилищных отношениях». Выселение может производиться вследствие расторжения с нанимателем договора найма жилища, а также по некоторым другим основаниям. При этом устанавливается ограничение на выселение несовершеннолетних детей, оставшихся без попечения родителей, оно не допускается без предоставления другого пригодного жилища из государственного жилищного фонда.

В целом выселение из жилищ государственного жилищного фонда всегда производится с предоставлением другого жилища, в некоторых случаях благоустроенного, в некоторых случаях пригодного для проживания.

Договор найма жилища из государственного жилищного фонда расторгается, а наниматель выселяется с предоставлением другого благоустроенного жилища, если:

- жилой дом (жилое здание), в котором находится жилище, подлежит сносу в связи с изъятием (выкупом) земельного участка для государственных надобностей;
- жилой дом подлежит переоборудованию в нежилое здание в силу непригодности его для дальнейшего проживания;
- жилище грозит обвалом (обрушением);
- договор найма жилища признается недействительным по иным основаниям, чем противоправные действия лиц, вследствие которых они получили жилище;
- условия проживания существенно изменяются в результате капитального ремонта жилища. Новое жилище должно быть предоставлено, когда жилище из государственного жилищного фонда, занимаемое нанимателем и членами его семьи, в результате капитального ремонта не может быть сохранено за ним. Другое жилище по требованию нанимателя или наймодателя предоставляется также тогда, когда в результате капитального ремонта помещение существенно увеличивается и у нанимателя образуются излишки жилой площади. Когда в результате капитального ремонта жилище уменьшается, нанимателю по его требованию предоставляется другое жилище из государственного жилищного фонда, отвечающее требованиям установленным законодательством.

Кроме случаев, указанных выше, когда может быть предоставлено не благоустроенное жилище, а жилище пригодное для проживания, неблагоустроенное жилище может предоставляться также при выселении из служебных жилищ семей, потерявших кормильца.

Жилище, предоставляемое гражданам в связи с выселением, должно, по общему правилу, предоставляться исходя из норм его предоставления, и, кроме того, быть благоустроенным. Оно не может быть меньше того жилища, которое занимали выселяемые. Если наниматель занимал более одной комнаты, ему должно быть предоставлено отдельное жилище, которое состоит из того же числа комнат, что и прежнее жилище. Однако если ранее наниматель имел излишки жилой площади, новое жилище предоставляется ему исходя из установленных норм (без излишков). Учитывается право гражданина на дополнительную жилую площадь.

Гражданам, проживающим в сносимом жилище не менее пятнадцати лет, по их желанию другое благоустроенное жилище предоставляется в жилых домах, построенных на месте сносимых строений или вблизи от них. До предоставления такого жилья граждане обеспечиваются временным жильем, пригодным для проживания. Жилище, пригодное для проживания должно находиться в черте данного населенного пункта и соответствовать санитарным и техническим нормам.

Переселение не должно приводить к ухудшению жилищных условий гражданина, вследствие чего он становится нуждающимся в улучшении жилищных условий. Расходы нанимателя, связанные с переселением из сносимого, аварийного, реконструируемого жилья должны быть возмещены наймодателем. Споры, возникшие при выселении, решаются в судебном порядке. Суд, удовлетворяя требование о выселении, принимает конкретное решение, в котором указывается жилище, предоставляемое выселяемым гражданам. Жилье, в которое подлежит выселению гражданин, не указывается в судебном решении, когда договор найма жилища в домах государственного жилищного фонда признается недействительным. Обязанность предоставления другого жилища возлагается на юридическое лицо, действия которого послужили основанием признания договора недействительным.

Выселение из жилищ государственного жилищного фонда без предоставления жилья допускается лишь по основаниям, установленным Законом. Так, ст. 107 Закона предусматривает основания выселения без предоставления другого жилища из государственного жилищного фонда или жилища, арендованного местным исполнительным органом в частном жилищном фонде. Выделение нанимателя (поднанимателя), членов его семьи или других совместно проживающих с ним лиц без предоставления другого жилища допускается в случаях, если: они систематически разрушают или портят жилище; используют жилище с нарушением требований ст. 4 настоящего Закона; систематическим нарушением правил общежития делают невозможным для других проживание с ними в одном помещении или в одном жилом доме; без уважительных причин уклоняются в течение шести месяцев подряд от внесения платы за пользование жилищем; лица лишены родительских прав и их совместное проживание с детьми, в отношении которых они лишены родительских прав, признано невозможным; лицо самоуправно заняло жилище; договор найма (поднайма) жилища был признан недействительным по основаниям, предусмотренным п. 1 ст. 108 настоящего Закона РК; они приобрели иное жилище на праве собственности, независимо от его места нахождения; возникли основания, предусмотренные ст.ст. 111 и 114 Закона.

Государственные служащие и работники бюджетных организаций, прекратившие трудовую деятельность на государственной службе или в бюджетных организациях (в связи с которой было предоставлено жилище, приравненное к служебному) до момента возникновения права приватизации занимаемого жилища, подлежат выселению со всеми проживающими с ними лицами без предоставления другого жилого помещения, кроме случаев увольнения по основаниям:

- ликвидации организации (предприятия);
- сокращения численности или штата работников;
- в связи с болезнью, препятствующей дальнейшей работе;
- в связи с выходом на пенсию.

Не могут быть также выселены семьи работников, погибших при исполнении служебных обязанностей (п. 3 ст. 101 Закона «О жилищных отношениях»).

Подлежат выселению со всеми проживающими с ними лицами без предоставления другого жилого помещения, военнослужащие, уволенные с воинской службы до момента возникновения права приватизации жилища, приравненного к служебному, кроме случаев увольнения по выслуге лет, болезни военнослужащего или сокращения штатной численности (п. 4 ст. 101 Закона «О жилищных отношениях»).

Следует отметить, что в судебной практике были случаи, когда лица, уволенные с военной службы в связи с выходом на пенсию, со стажем более 20 лет, выселены из служебного жилья без предоставления другого.

Вопрос выселения бывших военнослужащих, уволенных с воинской службы в связи с болезнью или в связи с выходом на пенсию и с выслугой лет более 20 лет, из служебного жилья расположенного в закрытых военных городках, стоит весьма остро.

Во-первых, это категория лиц, которые не могут быть уволены без предоставления жилья. Во-вторых, эти лица имеют право приватизировать служебное жилье, но не могут его реализовать в силу того, что предоставленное им служебное жилье расположено в закрытых военных городках. Конечно, закон позволяет им компенсировать стоимость служебного жилья, однако этот вопрос решается в судебном порядке и люди, не желая участвовать в судебных разбирательствах, просто занимают служебное жилье.

Также в практике есть случаи, когда бывшие военнослужащие ранее участвовали в приватизации жилья и отчуждали данное жилье, или не нуждаются в жилье в силу того, что у кого-то из членов семьи есть уже зарегистрированное жилье на праве собственности. Командование части должно проводить проверку и выявлять случаи нарушения законодательства о жилищных отношениях и обращаться в суд, поскольку в военных городках не хватает жилья для офицеров, и они вынуждены снимать квартиры.[3]

Считаем, что в целях обеспечения сохранности и возможности обеспечивать граждан, оказавшихся в трудной жизненной ситуации, временным жилищем, необходимо установить законодательный запрет на приватизацию таких жилищ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.02.2011 г.)|| http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029#pos=1;-255;
2. Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94-І «О жилищных отношениях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.07.2016 г.) // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007658#pos=1;-209;
3. Г. Турсунова. Жилище с особым правовым режимом // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31081004#pos=1;-293.

УДК 347.65/.68 (547)

Кунанбаева Г. К., Кусаинова А. К.

Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ НАСЛЕДСТВЕННОЙ ТРАНСМИССИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Институт наследственной трансмиссии позволяет заменить наследника, умершего после открытия наследства и не успевшего его принять (наследник-трансмисситент), его собственными наследниками (трансмиссарами). В начале XX века наследственная трансмиссия характеризовалась в науке как один из самых сложных и мало исследованных институтов [1].

Институт наследственной трансмиссии заимствован казахстанской правовой системой из римского права. В раннем римском праве право наследства понималось как сугубо личное; если наследник не смог принять по каким-либо причинам наследство, то открывалось наследство по закону. В преторском праве это означало, что наследник умирает, не успев принять наследство. Преторы стали давать ввод во владение, т.е. подключать наследников. Это и есть создание наследственной трансмиссии, т.е. переход права принять наследство, если прямой наследник не успел принять наследство из-за смерти. [2].

Правовую основу наследственной трансмиссии составляют нормы Конституции Республики Казахстан 1995 года; Гражданского кодекса Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І; Кодекса Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-ІV «О браке (супружестве) и семье»; Закона Республики Казахстан от 14 июля 1997 года № 155-І «О нотариате»; Приказа Министра юстиции Республики Казахстан от 31 января

2012 года № 31 «Об утверждении Правил совершения нотариальных действий нотариусами»; Приказа Министра юстиции Республики Казахстан от 31 января 2012 года № 32 «Об утверждении Правил по нотариальному делопроизводству»; Приказа Министра юстиции Республики Казахстан от 29 февраля 2016 года № 104 «Об утверждении форм нотариальных свидетельств и постановлений, удостоверяющих надписей на сделках и свидетельствуемых нотариусами документах»; Нормативного Постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 28 июня 2002 года N 13 «О судебной практике по делам об установлении фактов, имеющих юридическое значение»; Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2009 года № 5 «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании»; Конвенции «О правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам» (Минск, от 22 января 1993 г.); Конвенции «О правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам» (Кишинев, 7 октября 2002 года) и другие. Согласно пункту 1 статьи 4 Конституции Республики Казахстан действующим правом в Республике Казахстан являются нормы Конституции, соответствующих ей законов, иных нормативных правовых актов, международных договорных и иных обязательств Республики, а также нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда Республики [3]. Предлагаем рассмотреть законодательство Республики Казахстан в сфере регулирования отношений, связанных с наследственной трансмиссией с применением принципов иерархичности нормативно-правовых актов и хронологичности их принятия. В зависимости от иерархии нормативные правовые акты можно делить на основные и производные. К основным видам нормативных правовых актов относятся:

- 1) Конституция Республики Казахстан, конституционные законы Республики Казахстан, кодексы Республики Казахстан, консолидированные законы Республики Казахстан, законы Республики Казахстан;
- 2) указы Президента Республики Казахстан, имеющие силу конституционного закона; указы Президента Республики Казахстан, имеющие силу закона; иные нормативные правовые указы Президента Республики Казахстан;
- 3) нормативные правовые постановления Парламента Республики Казахстан и его Палат;
- 4) нормативные правовые постановления Правительства Республики Казахстан;
- 5) нормативные постановления Конституционного Совета Республики Казахстан, Верховного Суда Республики Казахстан;
- 6) нормативные правовые постановления Центральной избирательной комиссии Республики Казахстан, Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета Республики Казахстан, Национального Банка Республики Казахстан и иных центральных государственных органов;
- 7) нормативные правовые приказы министров Республики Казахстан и иных руководителей центральных государственных органов;
- 8) нормативные правовые приказы руководителей ведомств центральных государственных органов;
- 9) нормативные правовые решения маслихатов, нормативные правовые постановления акиматов, нормативные правовые решения акимов и нормативные правовые постановления ревизионных комиссий.

К производным видам нормативных правовых актов относятся:

- 1) положение;
- 2) технический регламент;
- 3) стандарт государственной услуги;
- 4) регламент государственной услуги;
- 5) правила;

б) инструкция.

Законодательными актами Республики Казахстан могут быть предусмотрены иные формы нормативных правовых актов производного вида [4].

В принятой 30 августа 1995 года на республиканском референдуме Конституции Республики Казахстан были закреплены положения, связанные с наследованием. Право человека иметь в частной собственности имущество, завещать и наследовать его, гарантировано п.2 ст.26 Конституции Республики Казахстан. Поскольку международные договоры, ратифицированные РК, являются источниками гражданского права, положения Минской Конвенции «О правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам» от 22 января 1993 года и протокола к ней от 28 марта 1997 года применяются к наследственным правоотношениям. В Конвенции, подписанной государствами СНГ, речь идет о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам. Эта Конвенция применяется в отношениях между государством-участником Кишиневской Конвенции и государством, являющимся ее участником, но для которого Кишиневская Конвенция не вступила в силу. В связи с совершенствованием законодательства, а также произошедшими социально-экономическими и правовыми изменениями в странах Содружества была разработана новая редакция Конвенции о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам, которая подписана 7 октября 2002 года в г. Кишиневе.

В соответствии со статьей 51 Кишиневской Конвенции о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам, имеющей юридическую силу для государств - участников этой Конвенции, производство по делам о наследовании движимого имущества компетентны вести уполномоченные учреждения Договаривающейся Стороны, на территории которой наследодатель имел место жительства в момент смерти.

Производство по делам о наследовании недвижимого имущества компетентны вести уполномоченные учреждения Договаривающейся Стороны, на территории которой находится имущество [5].

Нормы, регулирующие оформление наследственных прав, содержатся в Законе РК «О нотариате» от 14 июня 1997 года. Для приобретения наследства, наследник должен его принять. А для того, чтобы его принять, наследнику нужно обратиться с заявлением о выдаче свидетельства о праве на наследство к нотариусу по месту открытия наследства. Выдавать свидетельство о праве на наследство имеет право нотариус (пп.4 п.1 ст.34 Закона РК «О нотариате»), а также должностное лицо, осуществляющее консульские функции от имени Республики Казахстан (пп.1 п.3 ст.36 Закона РК «О нотариате»)[6].

В особенной части Гражданского кодекса РК (далее - ГК РК), принятого 1 июля 1999 года № 409-І, закреплен механизм наследственной трансмиссии. Правила принятия наследства разграничиваются по Гражданскому кодексу Казахской ССР и Гражданскому кодексу Республики Казахстан, в зависимости от того, открылось ли наследство до 1 июля 1999 г. или после. После внесения изменений в Гражданский кодекс Республики Казахстан Законом РК от 12 января 2007 г., существенно изменились возможности применения института наследственной трансмиссии. Ст. 1072-4 ГК РК в действующей редакции «Переход права на принятие наследства (наследственная трансмиссия)» гласит: «Если наследник по закону или по завещанию умер после открытия наследства, не успев его принять в срок, установленный ст. 1072-2 настоящего Кодекса, право на принятие причитающейся ему доли наследства переходит к его наследникам. Это право умершего наследника может быть осуществлено его наследниками на общих основаниях в течение оставшейся части срока для принятия наследства. Если оставшаяся часть срока менее трех месяцев, он удлиняется до трех месяцев. По истечении срока, установленного для принятия наследства, наследники умершего наследника могут быть признаны судом принявшими наследство в соответствии со ст. 1072-3 настоящего Кодекса, если суд найдет уважительными причины пропуска ими этого срока. Право наследника принять часть

наследства в качестве обязательной доли в соответствии со ст. 1069 настоящего Кодекса не переходит к его наследникам»[7].

В конце 2011 года был принят Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье», нормы которого также регулируют порядок осуществления права на получение наследства.

28 июня 2002 года Верховный суд РК принял нормативное постановление N13 «О судебной практике по делам об установлении фактов, имеющих юридическое значение», которое в дальнейшем помогло решить множество вопросов, касающиеся фактического принятия наследства и установления факта родства как основания включения в круг наследников по закону.

В целях единообразного применения законодательства о наследовании, пленарное заседание Верховного Суда Республики Казахстан принимает Нормативное постановление 29 июня 2009 года № 5 «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании».

31 января 2012 года Министр юстиции РК подписал Приказ № 31 «Об утверждении Правил совершения нотариальных действий нотариусами». Раздел 11 часть 137 этого приказа гласит: «Если наследник по закону или завещанию умер в течение шести месяцев после открытия наследства, не успев его принять в срок, установленный законом, права на принятие причитающейся ему доли наследства переходит к его наследникам (наследственная трансмиссия)» [8].

В этот же день был подписан Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 31 января 2012 года № 32 «Об утверждении Правил по нотариальному делопроизводству». Правила разработаны в соответствии со статьей 4 Закона Республики Казахстан «О нотариате».

Правила устанавливают единый порядок ведения нотариального делопроизводства, электронного реестра в Единой нотариальной информационной системе:

- нотариусом, занимающимся частной практикой;
- государственными нотариусами государственной нотариальной конторы [9].

29 февраля 2016 года Министр юстиции РК подписал Приказ № 104 «Об утверждении форм нотариальных свидетельств и постановлений, удостоверительных надписей на сделках и свидетельствуемых нотариусами документах». В приложении 3 данного приказа утверждена форма свидетельства о праве на наследство по закону (в порядке наследственной трансмиссии).

Таким образом, иерархично и хронологично рассмотрев законодательную базу Республики Казахстан, касающуюся наследственной трансмиссии, мы видим, что был проведен объемный правотворческий процесс.

Вместе с тем следует констатировать, что в правоприменительной практике возникает масса трудностей, связанных с толкованием норм законодательства о наследственной трансмиссии. Решение данной проблемы видится в системном анализе правоприменительной практики и совершенствовании законодательной базы её формирования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Каваллиоти С.Ф. Трансмиссия по бессарабскому праву // Вестник гражданского права. 1916. № 2. С. 174.
2. Грудцына Л.Ю. Справочник по наследственному праву: справочное издание / Л.Ю. Грудцына. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 507, с. 21.
3. Конституция Республики Казахстан // <http://online.zakon.kz/>
4. Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V «О правовых актах» // <http://online.zakon.kz/>
5. Конвенция «О правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам» (Кишинев, 7 октября 2002 года)

// <http://online.zakon.kz/>

6. Закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 года № 155-І «О нотариате» // <http://online.zakon.kz/>

7. А.Г. Диденко. Об изменениях наследственного законодательства Республики Казахстан. // <https://www.zakon.kz/96090-ob-izmenenijakh-nasledstvennogo.html>

8. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 31 января 2012 года № 31 «Об утверждении Правил совершения нотариальных действий нотариусами» // <http://online.zakon.kz/>

9. Аннотация к документу: Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 31 января 2012 года № 32 «Об утверждении Правил по нотариальному делопроизводству» // <https://www.zakon.kz/4482360-utverzhdeny-pravila-po-notarialnomu.html>

УДК343.98

Толысбаева А.Д.¹, Баймолдина А.Т.²

доктор PhD, Государственный университет имени Шакарима г. Семей¹, магистрант,
Казахский Гуманитарно-юридический инновационный университет, г. Семей²

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ И СТАНОВЛЕНИЕ АДМИНИСТРАТИВНОЙ РЕФОРМЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Реформирование системы государственного управления в Казахстане является одним из важных условий ускорения социально-экономического развития страны. В 2003 - 2005 годах были приняты важные решения по реализации административной реформы в Республики Казахстан. В Послании Президента Республики Казахстан Парламенту Республики Казахстан на 2003 год основным препятствием на пути экономических реформ названа недостаточная эффективность государственного аппарата, несоответствие количества его полномочий качеству власти. Приоритетными задачами развития государственного управления на 2003 год назывались радикальное сокращение функций, осуществляемых государственными органами, и формирование эффективно работающего механизма разрешения споров между гражданином и государством за счет совершенствования административных процедур и судебных механизмов[1,с.13].

Указом Президента Республики Казахстан от 23 июля 2003 г. № 824 "О мерах по проведению административной реформы в 2003 - 2004 годах" определены приоритетные направления административной реформы:

ограничение вмешательства государства в экономическую деятельность субъектов предпринимательства, в том числе прекращение избыточного государственного регулирования;

исключение дублирования функций и полномочий органов исполнительной власти;

развитие системы саморегулируемых организаций в области экономики;

организационное разделение функций регулирования экономической деятельности, надзора и контроля, управления государственным имуществом и предоставления государственными организациями услуг гражданам и юридическим лицам;

завершение процесса разграничения полномочий между органами исполнительной власти и органами местной исполнительной власти Республики Казахстан, оптимизация деятельности территориальных органов центральных органов исполнительной власти.

Решение указанных задач было возложено на Правительственную комиссию по проведению административной реформы, образованную постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 июля 2003 г. № 451.

В результате реализации начального этапа административной реформы к 2005 году были созданы необходимые предпосылки для дальнейшей комплексной модернизации системы государственного управления.

Проведены анализ и классификация функций, осуществляемых центральными органами исполнительной власти. Всего в рамках работы Правительственной комиссии по проведению административной реформы было проанализировано 5634 функции, из них признано избыточными - 1468, дублирующими - 263, требующими изменения - 868. Приняты и готовятся нормативные правовые акты по отмене ряда избыточных и дублирующих функций[2,с.56].

В соответствии с Указом Президента Республики Казахстан от 9 марта 2004 г. № 314 "О системе и структуре центральных органов исполнительной власти" образованы новая система и структура центральных органов исполнительной власти. Функции по выработке государственной политики и нормативно-правовому регулированию возложены на центральные министерства, функции контроля и надзора - на центральные службы, функции по оказанию государственных услуг и управлению государственным имуществом - на агентства.

Ведется работа по оптимизации сети подведомственных центральным органам исполнительной власти центральных государственных унитарных предприятий и центральных государственных учреждений. Правительственной комиссией по проведению административной реформы были подготовлены предложения, касающиеся оптимизации сети подведомственных центральным органам исполнительной власти центральных государственных учреждений (далее - учреждения) и центральных государственных унитарных предприятий (далее - предприятия), одобренные Правительством Республики Казахстан.

Проанализирована деятельность 18983 учреждений и 6478 предприятий, из них предполагается ликвидировать, реорганизовать либо приватизировать 5008 учреждений (36,4 процента) и 3353 предприятия (51,8 процента).

Приняты изменения для внесения в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях, связанные с устранением функций центральных органов исполнительной власти по внесудебному приостановлению работы организаций, отдельных производственных подразделений и оборудования при выявлении угрожающих жизни и здоровью людей нарушений требований законодательства Республики Казахстан.

Внесены изменения в законы "О лицензировании отдельных видов деятельности", "О защите прав юридических лиц и индивидуальных предпринимателей при проведении государственного контроля (надзора)" и в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях, предусматривающие поэтапную отмену лицензирования 49 из 123 видов деятельности.

Подготовлены законопроекты о передаче саморегулируемым организациям государственных функций в области финансового аудита и оценочной деятельности.

Постановлениями Правительства Республики Казахстан от 19 января 2005 г. № 30 "О Типовом регламенте взаимодействия центральных органов исполнительной власти" и от 28 июля 2005 г. № 452 "О Типовом регламенте внутренней организации центральных органов исполнительной власти" закреплены принципы административной реформы, применяемые для взаимодействия и организации деятельности центральных органов исполнительной власти.

Готовятся проекты законов об административных регламентах в органах исполнительной власти и о стандартах государственных услуг, ведется разработка перечней и стандартов государственных услуг, оказываемых на центральном уровне.

Разработан и одобрен Правительством Республики Казахстан проект закона "Об обеспечении доступа к информации о деятельности государственных органов и органов местного самоуправления", предусматривающий открытость информации о деятельности государственных органов и органов местного самоуправления.

Начато реформирование системы закупок для государственных и местных нужд: принят закон от 21 июля 2005 г. № 94-3 "О размещении заказов на поставки товаров, выполнение работ, оказание услуг для государственных и местных нужд".

В то же время стадии практической реализации достигла лишь относительно небольшая часть мероприятий административной реформы. По ряду ее приоритетных направлений работы еще не начаты. Прежде всего это касается механизмов реализации полномочий органов исполнительной власти, необходимых для работы в новых условиях.

Не разработаны стандарты качества и доступности государственных услуг и административные регламенты исполнения государственных функций и предоставления государственных услуг.

Должны получить развитие меры, направленные на дальнейшее сокращение административных ограничений в предпринимательстве и предусматривающие повышение эффективности государственного контроля и надзора, упорядочение лицензирования, проведения государственной регистрации, аккредитации, государственных экспертиз и других форм государственного регулирования административного характера.

Необходимо разработать механизмы противодействия коррупции. Требуется оптимизация взаимодействия центральных органов исполнительной власти, их территориальных органов с органами исполнительной власти субъектов Республики Казахстан, а также взаимодействие органов исполнительной власти с гражданским обществом[3, с.74].

Необходимо внедрить механизмы досудебного обжалования решений и действий государственных органов и должностных лиц.

Отсутствует необходимая координация деятельности Республиканских органов исполнительной власти по внедрению систем информационно-технологического обеспечения административных процессов. Уровень использования современных информационных технологий остается недостаточным для кардинального повышения эффективности деятельности органов государственной власти.

В основном административная реформа затронула местный уровень исполнительной власти. На региональном уровне она реализуется лишь в виде экспериментов.

По свидетельству международных экспертов, по эффективности государственного управления и качеству публичных услуг Республика Казахстан находится на одном уровне со странами, намного уступающими ей в экономическом развитии. А по ряду интегральных показателей, используемых в международной практике, Казахстан значительно уступает не только развитым странам, но и большинству стран Восточной Европы.

В частности, в рейтинге международной конкурентоспособности Всемирного экономического форума за последний год Республика Казахстан по показателю "качество государственных институтов" опустилась с 81-го на 89-е место.

Согласно индексу GRICS (Governance Research Indicator Country Snapshot), который определяется 1 раз в 2 года Всемирным Банком и оценивает эффективность государственного управления в 209 странах, Казахстан по таким показателям, как эффективность работы правительства, качество законодательства, верховенство закона и контроль за коррупцией, находится в нижней части рейтинга.

По индексу восприятия коррупции, рассчитываемому международной организацией "Транспэрэнси Интернэшнл", в 2004 году Казахстан среди 146 стран занимала 90-е место.

Система исполнительной власти является весьма закрытой для граждан и бизнеса. По данным международных исследований, по индексу непрозрачности Казахстан среди 48 крупнейших держав занимает 40-е место. При таком уровне непрозрачности дополнительные расходы казахстанских и иностранных инвесторов в связи с увеличением рисков составляют 5,64 процента вкладываемых средств. В то же время, по данным экспертов, сокращение уровня непрозрачности в среднем на 1 пункт коррелирует с увеличением среднегодового валового внутреннего продукта на душу населения на 986 долларов США, прямых иностранных инвестиций по отношению к валовому внутреннему продукту на 1 процент и сокращением инфляции на 0,46 процента.

Результаты казахстанских исследований состояния системы государственного управления также свидетельствуют о низкой эффективности государственной власти,

коррупционности государственного аппарата, падении доверия граждан к государственным институтам и государственным служащим. Данные опросов, проведенных фондом "Общественное мнение" в 2004 году в 7 областях Республики Казахстан, свидетельствуют об отрицательной оценке гражданами деятельности государственных служащих по оказанию государственных услуг (более 71 процента опрошенных). Более 76 процентов опрошенных сталкивались с проявлениями коррупции в государственном аппарате[4,с.98].

В Послании Президента Республики Казахстан Парламенту Республики Казахстан на 2005 год чиновничество названо замкнутой и подчас просто надменной кастой, понимающей государственную службу как разновидность бизнеса. В этой связи основными задачами определены повышение эффективности государственного управления, строгое соблюдение государственных служащими законности, предоставление ими качественных публичных услуг населению, обеспечение права граждан на объективную информацию.

По существу, сфера государственного управления превратилась в ограничивающий фактор для социально-экономического развития страны и повышения ее мировой конкурентоспособности.

Необходимо повысить эффективность государственного управления путем кардинального улучшения деятельности органов исполнительной власти. Для этой цели разработаны настоящая Концепция административной реформы в Республики Казахстан в 2006 - 2008 годах (далее - Концепция) и план мероприятий по проведению административной реформы в Республики Казахстан в 2006 - 2008 годах (далее - план мероприятий).

Целями административной реформы в Республики Казахстан в 2006 - 2008 годах являются:

- повышение качества и доступности государственных услуг;

- ограничение вмешательства государства в экономическую деятельность субъектов предпринимательства, в том числе прекращение избыточного государственного регулирования;

- повышение эффективности деятельности органов исполнительной власти.

Для достижения этих целей необходимо решение следующих задач:

- внедрение в органах исполнительной власти принципов и процедур управления по результатам;

- разработка и внедрение стандартов государственных услуг, предоставляемых органами исполнительной власти, а также административных регламентов в органах исполнительной власти;

- оптимизация функционирования органов исполнительной власти и введение механизмов противодействия коррупции в сферах деятельности органов исполнительной власти;

- повышение эффективности взаимодействия органов исполнительной власти и гражданского общества, а также повышение прозрачности деятельности органов исполнительной власти;

- модернизация системы информационного обеспечения органов исполнительной власти;

- формирование необходимого организационного, информационного, ресурсного и кадрового обеспечения административной реформы, совершенствование механизмов распространения успешного опыта государственного управления.

Основные мероприятия административной реформы должны быть реализованы в 2006 - 2008 годах[5,с.45].

В 2005 году в рамках текущей деятельности центральных органов исполнительной власти и органов местных исполнительной власти Республики Казахстан должны быть заложены основы реализации этих мероприятий: подготовлены планы работы на 2006 год и последующие годы, приняты первоочередные нормативные правовые акты, начата

разработка методической базы. Должна быть осуществлена координация действий центральных органов исполнительной власти и органов исполнительной власти субъектов Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Исаков В. Подготовка и принятие законов в правовом государстве // Казахстанская юстиция. 1997. №7. с.13
2. Исполнение законов. / "Круглый стол" журнала" Государство и право" // Государство и право. 1991. №6,7.с.56
- 3.Кененов А.А., Чернобель Г.Т. Логические основы законотворческого процесса . // Правоведение . 1991 №6. с.74
4. Керимов Д.А. Законодательная техника: М. 1998-с.98
5. Кудрявцев В.Н. О правопонимании и законности. // Государство и право. 1994. №3. с.45

ӘӨЖ 94.325.1. (574.4) «1950/1960»

Мұхаметжанова Н.А.¹, Бақытжанұлы Ұ.

т.ғ.к., доцент м.а.¹, магистрант

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті²

XX ҒАСЫРДЫҢ 50-60 ЖЫЛДАРЫНЫҢ БАСЫНДА ҚАЗАҚТАРДЫҢ ТАРИХИ ОТАНЫНА ОРАЛУ МӘСЕЛЕСІ

Қазақ тарихында Кеңес Одағының солақай саясатының салдарынан шекара асып, тағдырлары тәлкекке түскен қандастарымыздың тарихи отанына оралу мәселесі қай кезде болмасын өзекті. Себебі, қазақ жерінен жырақтағы, шет елдердегі қазақ халқының мәдениеті мен тарихын зерттеу бұл Қазақстан тарихының бөлінбес бір бөлшегін, ажырамас тұтастығын көрсетуге бағытталады. Бұның өзі шын мәнінде, қазақ халқының бірлігі мен ұлттық идеяны қалыптастыруда маңызды. Ол Қазақстан Республикасының тұрақты дамуына ықпал етеді. Мақаланың негізгі мақсаты қазақтардың тарихи отанына оралу мәселесін объективті шындық Қазақтардың көші – қон тарихына қалам тартып жүрген зерттеушілер қатарына Б.Ж. Атантаева [1], Г. М. Мендикулова [2], А.И. Құдайбергенова [3], М.Х. Асылбеков[4] сынды ғалымдарымызды жатқыза аламыз. Мәселен, ғалым Б.Ж. Атантаеваның «Қазақстанско-китайские межгосударственные миграции в середине XIX-начале XXI вв» ғылыми зерттеу еңбегінде XX ғасырдың 50-60 жылдарындағы қазақтардың тарихи Отанына оралу мәселесіне тарихнамалық сараптама жасалғанымен, аталған мәселеге нақты тоқталмаған. Ал осы көші – қон тарихына өзіндік зерттеу жүргізген Ж.А. Құдайбергенова қандастарымыздың елге оралу жағдайын тарихи – демографиялық тұрғыдан қарастырған. «История миграций между Казахстаном и Китаем в 1860-1960-е гг» деп аталатын монографияда КСРО мен Қытай арасындағы қарым-қатынас туралы жасалынған 10 жылдық келісім-шарт «кеңес азаматтарының» КСРО-ға қайтуына жол ашылуы жайында ғылыми сараптама жасалған. Мен үшін осы ғылыми зерттеу жұмысын жүргізуде негізгі басшылыққа осы еңбекті алдым. Дей тұрғанмен, Қытай елінен қазақ жеріне келіп қоныстанған қазақ диаспорасы туралы нақты ғылыми зерттеудің болмауы менің жұмысымның маңыздылығын арттыра түседі деген ойдамын.

Қытай жерінде пайда болған «кеңес азаматтары» деген контингент 1955 ж. Қазақстанға қайта бастады [4]. зерттеушілердің пікіріне көз салсақ, 1955 ж. Қытайдан келген «кеңес азаматтарын» қабылдау арнайы тәртіппен жүргізілген. Олар Хоргос станциясы арқылы өтіп, Сарыөзекке жіберіліп, одан ары қарай Іле, Аягөз және Отор станциялары жанынан құрылған 3 қабылдау-бөлу пункттері арқылы қабылданды. Әрбір қабылдау-бөлу пунктін ауыл шаруашылығы, кеңшар және құрылыс пен көлік министрліктерінің одақтық және республикалық көлемдегі өкілдері басқарды. Оларға көмекші ретінде әрбір облыс

орталықтары мен аудандардан есепшілер мен техникалық қызметкерлер бөлінді. Қабылдау арнайы жоспар мен график бойынша жүргізілді. Барлық пункттерде сауда орындары ашылып, дәрігерлік және мәдени қызмет көрсету ұйымдастырылды. Көшіп келген «кеңес азаматтарына» көмек ретінде: отбасы басшысына 3000 сом, мүшелеріне 600 сомнан қайтарылмайтын көмек ақша берілді. Әрбір отбасы мемлекеттік банкіден жеке үй құрылысы үшін 15 мыңға дейін, мал сатып алу үшін 3 мың сом көлемінде несие алуға құқылы болды.

Белгілі бір ұлт өкілдерінің жинақы орналасқан жерлеріне көшіп кетіп, орналастырған жерінде тұрақтамаған репатрианттар да кездесті. Несиені алып, қашып кетіп, орналастырған жерінде бекімей, кейіннен оларды милиция органдары арқылы таба алмаған немесе кейбір көшіп-қонушылардың кері Қытайға жіберуді сұраған оқиғалары да болған. 1960-жж. кеңес-қытай қарым-қатынасы шиеленіскенге дейін екі жақтың туыстары арнайы виза мен ресми куәліксіз бір-бірімен араласып тұрды. 1962 ж. жағдай өзгерді. Сол жылы Қытайдың Іле-Қазақ автономиялы облысынан өткендердің саны 100 мың болған (негізінен, қазақтар мен ұйғырлар). Шекара жабылады. Яғни, Қытайдағы қазақтарды қайтару халықтың сұранысы мен соған орай қабылданған Кеңес үкіметінің шешімдері негізінде жүрді.

1950-1960-жж. Қытайдан қайта оралған қазақтардың саны туралы мәліметтер әр түрлі. Зерттеулер бойынша, 1954-1963 жж. Қытайдан 268371 репатриант қайта оралды: 1954 ж. 2461 адам Қытайдан ұйымдасқан түрде келді. Келесі 1955 ж. мен 1963 ж. аралығында барлығы 199269 адам ұйымдасқан түрде, ал, 1962 ж. сәуір айында 66841 адам өз бетінше Қазақстанға оралды. Барлығын қоссақ, репатрианттар саны 268371 адам болып шығады. Реэмигранттардың бірқатары республикадан тыс кетіп, басқа республикаларға да барып орналасты. 1954-1965 жж. ҚХР-нан келген көші-қоншылардың 47569 отбасысының (259398 адам) республиканың 14 облысқа орналастырылғаны және 1849 отбасының (8984 адам) басқа республикаға жіберілгені туралы мәлімет беретін мұрағат құжаты бар. Сонда 1954-1965 жж. ҚХР-нан Қазақстанға барлығы 259, 4 мың репатриант келіп, орналасты [5, 275].

Сондықтан, бұл мәселеге орай қазақстандық пікір айтылды:

Аталған жылдары келген қазақтар Қазақстан халқының 2,8 %-ын құрады. Осы кезеңде жүрген ірі одақтық маңызы бар науқан – тың және тыңайған жерлерді игеру жылдарында басқа республикалардан келгендер жалпы халықтың 4 % болды. Қазақ жеріне келген өзге ұлт өкілдері қазақ жеріндегі халықтың этникалық арасалмағында қазақтардың үлесінің 29,8 пайызға төмендеуіне әсер етті. Осы екі шаманың халықтың құрамындағы үлесін алып салыстырар болсақ, шетелден келген қазақтардың сандық мөлшері қазақтар үшін мәнді болғаны көрінеді. Сол жылдары келген қазақтардың саны өсіп өнуі арқасында қазір 1 миллионнан асты деген ғылыми болжам бар. Тәуелсіздік алған жылдары елімізге келген оралмандар 1 миллионнан асады. Демек, 2 миллионнан аса қазақ шеттен көшіп келді.

«Кеңес азаматтары» деген айдармен қытайдан келген негізінен, жұмыс қолы жеткіліксіз және мал шаруашылығымен айналысатын Павлодар, Қостанай, Көкшетау, Батыс Қазақстан, Қарағанды және Ақтөбе облыстарының ұжымшар, кеңшарларына жіберілді. Сол сияқты, құрылыс пен көлік салалары бойынша да орналасты

Әр шаруашылық келісілген шарт бойынша, тиесілі малын, ақшалай көмегін беріп, өзінің экономикалық күш-қуатына қарай отын-су, азық-түлікпен қамтамасыз етуге тырысты. «Бір қой егіз туса, бір түп жусан артық өседі» дегендей аштан өліп, көштен қалмаудың жағдайлары жасалды. Тіпті, тұрғылықты адамдарға жетпейтін болғандықтан, тек қоныс аударушыларға ғана қолда бар азық-түлік т.б. қажетті заттарды берген шаруашылықтар да болды. Бұл тұрмыстық қиындықтар көріп жатқан жергілікті тұрғындардың арасында наразылықтардың туып, Қытайдан көшіп келуші «кеңес азаматтарына» суық қабақпен қараған жағдайларға әкелді.

Қазақстанға көшіп келушілердің негізгі қатынас тілі – орыс тілін білмегендіктен тұрмыста, жұмысқа орналасуда, дәрігерлік көмек қабылдауда, білім алуда және т.б. байланысты бірқатар қиыншылықтарды басынан өткізгенін байқаймыз. Бұл жағдай бүгінгі Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдардағы қоныс аударушылар тарапынан кездесіп қалатын мәселе.

Белгілі бір ұлт өкілдерінің жинақы орналасқан жерлеріне көшіп кетіп, орналастырған жерінде тұрақтамаған репатрианттар да кездесті. Несиені алып, қашып кетіп, орналастырған жерінде бекімей, кейіннен оларды милиция органдары арқылы таба алмаған немесе кейбір көшіп-қонушылардың кері Қытайға жіберуді сұраған оқиғалары да болған. 1960-жж. кеңес-қытай қарым-қатынасы шиеленіскенге дейін екі жақтың туыстары арнайы виза мен ресми куәліксіз бір-бірімен араласып тұрды. 1962 ж. жағдай өзгерді. Сол жылы Қытайдың Іле-Қазақ автономиялы облысынан өткендердің саны 100 мың болған (негізінен, қазақтар мен ұйғырлар). Шекара жабылады. Яғни, Қытайдағы қазақтарды қайтару халықтың сұранысы мен соған орай қабылданған Кеңес үкіметінің шешімдері негізінде жүрді.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Ұлттың рухани өмірі, оның мәдениетіне байланысты әлі де болса көпшілік қауымға жетпей жатқан тарихи, әдеби асыл мұраларымызды игеру жолында еңбектену, бұрын мән бермей келген халықтану, шығыстану, түркітану ілімдерін барынша дамытуға көңіл қою, ұлттық мәдени ерекшеліктерімізді сақтау, жинау, зерттеу ісін жетілдіре түсу – бүгінгі маңызды міндеттеріміздің қатарына кіреді» Демек, шеттегі қандастарымыздың тарихы – бұл біздің ұлтымыздың ақтаңдақ беті [6].

Шетелдегі қандастарымыздың қазақ жеріне оралу процесі әлі де өз жалғасын тауып келе жатқан мәселе. Елдігімізді артырамыз, ұлттық ерекшелігімізді сақтаймыз десек, онда қазақ халқы көбейіндер.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Б.Ж. Атантаева «Казахстанско-китайские межгосударственные миграции в середине XIX-начале XXI вв»: автореферат дис. ... доктора исторических наук: 07.00.03 / Атантаева Бакыт Жумагазиевна; [Место защиты: Ин-т востоковедения РАН]. - Алматы, 2008. - 50 с.
2. Г. М. Мендикулова «История миграций между Казахстаном и Китаем в 1860-1960-е гг»
3. А.И. Құдайбергенова Влияние миграционных процессов на изменение историко-демографической ситуации в Казахстане (вторая половина XIX - начало XX вв.) : Автореферат дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 / Құдайбергенова, Жанар Аделхановна, - Алматы: 2010. - 48,
4. Асылбеков М.Х., Құдайбергенова А.И. Қазақстан халқының әлеуметтік-демографиялық жағдайы (1939-1959 жж.). – Алматы: Өркениет, 2005. – 160 б.
5. Құдайбергенова А.И. Қазақстандағы көші-қон үдерістерінің тарихи-демографиялық қыры. – Алматы: Елтаным, 2011. – 416 б.
6. Назарбаев Н.Ә. «Құшағымыз бауырларымызға айқара ашық» // Дүниежүзі қазақтарының Құрылтайы (құжаттар жинағы) — Алматы: Атамұра, 1993. – 280 б.

ОӘЖ: 37.017.4.

Газизова Н.С.

п.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Семей қаласының
Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕФОРМАСЫ: КЕШЕ ЖӘНЕ БҮГІН

Адамзаттың көреген ұлы ойшылдары ертеден-ақ заңы дамыған елдің өзі де дамып, гүлденетінін болжап білген. Орта ғасырдың өзінде «Қасым ханның қасқа жолымен», «Есім ханның ескі жолымен», әз-Тәукенің «Жеті Жарғысымен» өмір сүріп, тіршілік еткен ата-бабаларымыз бәрінен де әділдік пен туралықты биік қойған. Бабаларымыздың осындай аманаты мен мұратын адалдықпен жалғаған Елбасымыз өз қызметінің алғашқы күнінен егеменді елімізде заңның сақталуына, қоғамның басты құндылығы саналатын адамның құқықтары мен бостандығының қорғалуына ерекше ден қойды. Бұл орайда Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың тәуелсіздіктің таңы атқан сонау 1992 жылдың өзінде-ақ:

«...демократия бостандық туралы идеялар мен принциптердің кешенін білдіреді, ол сондай-ақ, демократиялық қоғам өмір сүруге тиісті практикалық нормалар мен берік заңдардың кешенін қамтиды. Басқаша айтқанда, демократия – бостандықты заңның мәртебесімен белгілеп беру», - деп айтқаны еске түседі [1].

Еліміз әлемдік аренада жасампаз мемлекеттер қатарына қосылып отыр. Елбасы әрқашан құқықтық мемлекеттің талаптарына жауап беріп, халықаралық стандартқа сай келетін заманауи отандық сот жүйесін қалыптастыру ісіне үлкен мән беріп келеді. Содан бері өткен ширек ғасырда Президенттің жетекшілігімен Конституциядан бастап, ондаған заңнамалар қабылданып, оларды жетілдіру, жалпы құқықтық реформаны жүзеге асыру бағытында қыруар шаруалар тындырылды. Сондықтан да Мемлекет басшысы «Қазақстан жолы-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» деп аталатын Жолдауында: «Бейбітшілік пен тұрақтылық, әділ сот және тиімді құқық тәртібі дегеніміз - дамыған елдің негізі» екенін еске салып, «Әлемнің дамыған 30 елінің қатарына ұмтылыс кезінде бізге адал бәсекелестік, әділеттілік, заңның үстемдігі және жоғары құқықтық мәдениет ахуалы қажет... Заң алдындағы теңдік құқық тәртібінің шынайы негізі болуға тиіс», - дегенді айтты [2].

Ширек ғасыр ішінде Қазақстан әлемге тек демократиялық бағыттағы құқықтық мемлекет қана емес, сонымен қатар, өзге елдермен терезесі тең, жоғары беделге лайық мемлекет ретінде танылған. Аталған жылдар аясында республикамызда әлемдік стандарттарға сәйкес, сот жүйесі қалыптасты және үнемі дамып келеді. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында-ақ жаңа сот жүйесінің іргетасы қаланып, сот әділдігін жүзеге асырудың барлық басты принциптері бекітілді. Сот тәуелсіздігі мен судьялар мәртебесі нығайып, соның ішінде материалдық-техникалық тұрғыдағы мәселелер реттелді. Нақты айтқанда, «100 нақты қадам» Ұлт жоспарының қабылдануы сот жүйесін әрі қарай реформалаудың жаңа маңызды кезеңі болып табылады. Реформаны жүзеге асыру бүгінгі таңда оңды нәтижелерін беруде. 2016 жылдың басынан бастап Жоғарғы сот жаңа құрамда жұмыс істей бастады. Жаңа мамандандырылған сот алқасы нәтижелі жұмыс істеп, сот өндірісінің жаңа ережесі іске асырылуда. Сот инстанцияларын оңтайландыру нәтижесінде, дауларды қарау 1,5 жылдан 8 айға дейін қысқарды. Жаңа процессуалдық ережелердің енгізілуі соттардың ауыртпалықты жүктемелерді тиімді атқаруына мүмкіндік береді. Осыдан жиырма бес жыл бұрын бізде де бір кездері дамыған елдердегідей сот жүйесінің тәуелсіздігі мен кәсіптік деңгейі өсіп, экономикалық, әкімшілік, қылмыстық және жасөспірімдер істерін қарайтын мамандандырылған соттар жұмыс істейтін болады деп ешкім ойлаған жоқ. Бүгінде мұның бәрі қалыпты нәрсеге, үйреншікті көрініске айналды.

Елбасымыз республика судьяларының 1996-2016 жж. аралығында өткен съездерге тікелей өзі қатысып, бағдарламалық сөз сөйлеп, сот төрелігін жүзеге асырудағы кемшіліктер мен жетістіктерге де тоқталып, саланың алдындағы келелі міндеттер мен тапсырмаларды белгілеп берген. Өйткені Нұрсұлтан Әбішұлының судьялар қауымдастығының 2013 жылғы қарашада өткен VI - съезінде айтқанындай: «Сот төрелігінің әділдігі мен жедел, әрі толық орындалуы – кез келген елдің кемел болмысының көрінісі. Халқы заңын сыйлайтын, сотына сенетін қоғам – ең дамыған қоғам. Біздің мақсатымыз – дәл осындай қоғам құру» [3].

Ағымдағы жылдың қараша айында өткен Қазақстан Республикасы судьяларының VII съезінде Ұлт жоспарын жүзеге асырудың нәтижелері мен судьялардың соңғы құрылтайында алға қойған міндеттердің орындалуы, сот жүйесін одан әрі дамытудың өзекті мәселелері сараланды. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстанда түбегейлі жаңа өзгерістерге сай келетін заманауи сот жүйесі қалыптасқаны айшықталды. Біз Тәуелсіздік жылдары мемлекет құра отырып, Қазақстанда жүргізілген іргелі реформаларға сай қазіргі заманғы сот жүйесін қалыптастыруға айрықша көңіл бөлдік. Мұнсыз алға қарай шынайы жылжу болмайды. Алайда, біз атқарған орасан жұмысты жұртшылықтың оң бағалауы, тұтастай алғанда, сот қаншалық жылдам және ең бастысы, әділ болатындығына байланысты, деп мемлекет басшысы айтып өткендей, адамдар өз мәселелерін шешу үшін айлап-жылдап билік дәліздерінде жүгіруге тиіс емес. Заң бұзылған жағдайда адам сотқа баруы тиіс және сол жерде өз құқықтары мен бостандықтары қорғалатынына сенімді болуы керек. Барлық

өркениетті әлемде осылай. Демек, кез келген нағыз сот реформасының түпкі мақсаты – судьялардың адалдығы мен кәсібилігі, әділдік және әділ сотқа қолжетімділік болып саналатын тәуелсіз және сатылмайтын сот билігі [4].

Құқық қорғау органдары мен соттардың проблемаларының бүкіл қырын қамтитын Ұлт жоспары дәл осы міндеттердің ауқымын шешуге бағытталған. Бүгінгі таңда мемлекетіміздің қылмыспен күрестегі мүмкіндіктерінің күшейтілуі, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қорғалу деңгейінің өсуі Ұлт жоспарының сәтті жүзеге асырылып жатқанын білдіреді. Біз қазіргі кезде елімізде нормативтік-құқықтық база қалыптасты деп айта аламыз.

Бұл орайда судьяларының VII съезінде сөйлеген сөзінде: «...соттардың Ұлт жоспарының орындалуын қамтамасыз ететін ондаған заң қабылданды. Бұл заңдар 2016 жылғы 1 қаңтардан іске қосылды. Құқық қорғау органдарында кадр жөніндегі жұмыс жетілдіріліп жатыр. Құқық қорғау құрылымдары қызметкерлерін іріктеу жүйесі біліктілік негізінде жақсартылуда. Жергілікті полиция қызметі құрылып, жұмыс істеуде, ол жергілікті билік органы мен жергілікті қоғамдастыққа есепті. Полиция жұмысының ашықтығын қамтамасыз ету үшін қоғамдық кеңестер құрылды, олар полицейлердің этикалық нормаларды бұзатын әрекеттеріне қатысты шағымдарды қарайды. Жұртшылыққа полиция жұмысының тиімділігін бағалауға мүмкіндік беретін «Қылмыстық құқық бұзушылықтар картасы» интернет-порталы іске қосылды. Қылмыстық жазаны орындау жүйесі жаңғыртылуда. Бас бостандығынан айыру орындарынан босап шыққан азаматтарды әлеуметтік сауықтырудың жаңа жүйесі түзілуде» - деді Мемлекет басшысы.

Заңды білу және оны құрметтеу- құқықтық мемлекетті құрып отырған Қазақстан мемлекетінің әрбір тұрғынының қасиетті борышы. Құқықтық ағарту немесе құқықтық білім қалыптастырудың мақсаты - заң ережелерін насихаттап, азаматтардың күнделікті тұрмыста ұстана алатын дәрежеге жеткізу. Құқықтық білімді қалыптастыру, оны жүйелі түрде жүзеге асыру, жастардың алған білімнің күнделікті тұрмыс талаптарына сәйкестігі мен адамгершілік нормаларына сабақтастығы оның негізділігінің белгісі ретінде қарастырылады.

Құқықтық білім беру және қоғамды жетілдіру мәселелері өзара байланысты. Қоғам дамуының өзі осы мәселелерді оның қажетіне айналдырды, өйткені мемлекетіміздің дамуының түбегейлі жаңа сатысы оның зияткерлік, мәдени және ізгілік әлеуетіне тікелей байланысты. Мұның бәрі өзгерген қоғамдық өмір шындығына сай құқықтық білім берудің ерекше маңызын айқындап отыр. Елімізде құқықтық білімді, құқықтық сана мен тәрбиені одан әрі өмір талабына сай жетілдіру қажет. Жастардың құқықтық сауаттылығын арттыру қазіргі заман талабынан туындап отыр. Өскелең ұрпаққа олардың құқықтары мен жауапкершіліктерін түсіндіру маңызды. Болашақ Қазақстанның жастары жан-жақты сауатты болу керек. Жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастырып, дамыту өзіндік мақсатқа, арнайы әдістер жетістігімен және ұйымдастыру нысаны арқылы жетуді көздейді. Ол өзі көп мақсатты, қызметті, болжамды стратегиялық, ұзақ мерзімді мақсаттар және тактикалық мақсаттарды, таяудағы жалпы және жеке мақсаттарды көздейді. Мақсаттар жастар ерекшеліктерін есепке ала отырып тәрбиелік әсер етуді нақтылайды, ол белгілі бір форма және қызметке байланысты адамдар, сонымен қатар құқықтық тәрбиені жүзеге асырушы органдар арқылы жүргізіледі.

Қазіргі таңда құқықтық нигилизмді (құқықты жоққа шығаруды) жеңуіміз қажет, оған көпшіліктің таң қалуын тоқтатып, заңға деген сый, құрметтеуге тәрбиелеу және жауапкершілік сезімдерін ояту қажеттілігі, яғни бұл жерде коррупция, заңды басынушылықтар, заңды немқұрайлы қараудың құқықтық жүйеге кереғар екендігін түсіндіру және қоғамдық моральді бейтараптық жаулап алуына жол бермеу керек. Бұл салада Қазақстанда құқықтық нигилизм профилактикасын дамыту керек, себебі, жастар арасындағы құқықтық нигилизмге бой алдырушылық өз кезеңінде біршама қауіп тудырады. Сондықтан қолданылатын заңның қызметті сапалығын, заңның және құқықтық тәртіптің тұрақтылығын қамтамасыз ету қажет.

Бұл салада Елбасы Н.Ә.Назарбаев білім беру мекемелерінде «Қазақстан құқығы» пәнін арнайы пән ретінде енгізу қажет деп үкіметке тапсырма да берген еді. Жалпы білім беретін орта мектептерде аталмыш пәнді енгізу былай тұрсын, құқық пәнінің оқытылу сапасына көңілдің дұрыс бөлінбеуі қынжылтады. Бәлкім бұл пәннің ұлттық бірыңғай тестілеу пәндерінің қатарына енбеуі ме немесе оқу жүктемесінің аздығы ма ол жағы бізге түсініксіз болып отыр. ЖОО-дағы «Құқық негіздері» курсы міндетті пәндердің қатарынан алынып тасталды, бұл Елбасымыздың құқықтық мәдениетті арттыру бағытында көтерген тың бастамаларына қайшы келмей ме деген пікірдеміз. Шетел тәжірибесіне жүгінсек құқықтық білімге мемлекет тарапынан аса ерекше көңіл бөлінетіндігін байқауға болады. Әрине мектептердің ішінен құқықтық білімге басты назар аударатындардың бар екенін көргенімізде қуанып қалатынымызды жасырмаймыз. Сондықтан аталмыш салада құқықтық белсенділікті арттыру, құқықтық білім беруді дамыту мәселесі алдыңғы сапта болуы керек деп санаймыз.

Құқықтық ақпарат көзінің жүйесінде анықтаушы рөлге бұқаралық ақпарат құралдары иеленеді, сондай – ақ жалпы құқықтық оқыту бұл жерде мемлекет және құқық негіздерін тек заңгерлік мамандықта ғана емес, оны бала – бақшадан бастап барлық оқу орындарында оқыту керек. Құқықтық мәдениет – азаматты өзінің мемлекет және қоғам алдындағы міндетін саналы түрде жүзеге асыруын талап етеді. Президенттің «Жалпыға ортақ еңбек қоғамына қарай 20 қадам» атты мақаласында да құқық негіздері оқулығын даярлау, жоғары білімді оқу орындарын бітірген жастардың құқықтық білімді меңгеру қажеттілігі нақты көрсетілген [5]. Осыған орай, осы аталған пән бойынша жаңа оқулық дайындау қажеттілігі өзінен-өзі туындап отыр.

Әлемдік деңгейде мойындалып отырған Нұрсұлтан Назарбаевтай іскер және көреген қайраткердің құқық қорғау саласын дамытып, өркендетудегі қажырлы еңбегі мен тынымсыз қызметін көрсетуді мақсат еткен өнегелі идеяны жүзеге асыру баршамыздың ортақ ісіміз деп білемін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Законотворческий процесс в Республике Казахстан: Состояние и проблемы: Материалы международной научно-практической конференции-Алматы, 2000. – 624 с.
2. «Қазақстандық жол - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ». Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. //Егемен Қазақстан, 2014, 5 сәуір, Б.4-9.
3. ҚР судьялар қауымдастығының 2013 жылғы қарашада өткен VI – съезі материалдары. // <https://strategy2050.kz/news/3410>.
4. ҚР судьяларының VII съезі. // <http://sud.gov.kz/kaz/kategoriya/kr-sudyalarynyn-vii-sezi>.
5. Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам. // http://www.inform.kz/kz/nursultan-nazarbaev-kazakstannyn-aleumettik-zhangyrtlyuy-zhalpyga-ortak-enbek-kogamyna-karay-20-kadam_a2478341.
6. Назарбаев Н.А. Без подлинного конституционализма нет открытого цивилизованного общества. //Толковый словарь Конституции Республики Казахстан. – Алматы: Жеты Жарғы, 2003 – 366 с.

УДК 372(087.9)

Шахновская О.В.

д.ю.н., профессор, Центрально-Казахстанская Академия, г. Караганды

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ ФАКТОРЫ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕЛИГИОЗНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ

Несколько десятилетий деятельность религиозных организаций регулировалась в нашей стране так называемым законодательством о религиозных культах - совокупностью

различных нормативных актов и отдельных норм государственного, административного, финансового, уголовного и некоторых других отраслей права.

Анализируя марксистско-ленинские представления о взаимоотношениях государства и религиозных организаций в единстве с другими положениями марксистско-ленинской методологии и теории, сопоставляя требования первой Программы РСДРП с ленинскими поправками в проекте декрета СНК, получившего вскоре после его принятия название "Об отделении церкви от государства и школы от церкви", становится очевидным многоцелевой характер акта отделения церкви от государства. [1, 23].

Многогранное значение акта отделения церкви от государства наводит на мысль, что подобное отделение необходимо понимать в двух смыслах, исследовать в двух срезах:

а) как практическое политико-правовое мероприятие Советской власти, подчиненное ее непосредственным задачам;

б) как ведущий, основополагающий принцип, идейно-теоретический и методологический постулат соответствующей модели государственно-конфессиональных отношений.

Подобное разграничение дает возможность увидеть проблему в ее развитии, правильно уяснить цели, роль и значение отделения церкви от государства на каждом конкретном отрезке исторического пути общества. Так, если в первые годы Советской власти отделение выражалось преимущественно в виде сложного и продолжающегося мероприятия, то по мере его реализации, отделение все больше стало приобретать форму и значение идейно-политического принципа государственно-конфессиональных отношений, который в современных условиях следует формулировать как "отделенность религиозных организаций от государства". [2, 16].

По нашему мнению, следует отказаться от широкого использования, особенно в законодательных актах и официальных документах, христианского термина "церковь", неприемлемого для мусульманских, буддийских, иудейских и иных религиозных течений, как это, например, уже сделано в законе Латвийской Республики "О религиозных организациях", в котором в качестве синонима религиозных объединений применяется термин "конфессии". Подобное понимание термина "конфессия" заслуживает поддержки, тем более, что позволяет заменить узкое и неточное выражение "государственно-церковные отношения" на более подходящее - "государственно-конфессиональные отношения".

Взвешенный подход к определению правового статуса религиозных организаций и соответственно, законодательная регламентация их деятельности, предполагает признание их корпоративных потребностей объективной необходимостью, а также права удовлетворять подобные потребности законными путями и средствами. Вместе с тем корпоративные потребности не могут ставиться во главу угла деятельности таких организаций и ущемлять религиозные потребности верующих, хотя подобное прослеживается в практике многих конфессиональных объединений и получило закрепление в их нормативных документах.

Республика Казахстан является ярким примером страны межнационального и межконфессионального согласия. Основными принципами работы органов власти с религиозными объединениями являются толерантность, обеспечение свободы вероисповедания и равенства религий, укрепление в общественном сознании ценности межнационального и межэтнического согласия.

В 2011г. в Казахстане было создано Агентство по делам религий (которое явилось правопреемником Комитета по делам религий при Министерстве юстиции РК), уполномоченное взаимодействовать с религиозными объединениями. Очень важным, а главное своевременным, стало принятие нового законопроекта «О религиозной деятельности и религиозных объединениях», разработчиком которого, кстати, также выступило Агентство по делам религий.

Необходимость принятия нового Закона была обусловлена тем, что прежний Закон «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях» был принят еще в январе 1992 года, даже раньше, чем действующая Конституция. С тех пор в Закон несколько раз вносились

поправки, но они носили, в основном, редакционный характер. Серьёзной поправкой стало положение о регистрации религиозных объединений, принятое в 2005г. За прошедшие с момента обретения независимости 20 лет наше законодательство во всех сферах сильно изменилось, а этот Закон оставался почти в неизменном виде, и уже не отвечал современным реалиям.

За время действия закона «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях» 1992г. в него вносились изменения семь раз, однако они не имели принципиального характера, а касались отдельных вопросов. Поэтому и возникла необходимость в комплексном совершенствовании законодательства с учетом современной религиозной ситуации в стране. При подготовке законопроекта ныне действующего Закона «О религиозной деятельности и религиозных объединениях в РК» от 11.10.2011г. был учтен опыт таких стран, как РФ, Белоруссия, Армения, Грузия, Таджикистан, Литва, Испания и ряда других европейских стран, также являющихся светскими государствами, как и Казахстан. [3, 48]. Анализ законов о религиозных объединениях других стран позволяет сделать вывод о том, что при классификации религиозных объединений Казахстана критерием является количественная составляющая, а для зарубежных стран - статус религиозных объединений, основанный на его историчности для данной страны.

Так, например, в Италии, все религии подразделяются на католические и не католические. В Латвии - на так называемые нетрадиционные религиозные организации и религиозные конфессии. В Литве четко разделены традиционные и нетрадиционные религиозные общины.

В Бельгии также есть классификация признанных и непризнанных религий. В Австрии религиозные организации делятся на религиозные общества, имеющие преференции во взаимодействии с государствами, и ассоциации. Согласно Конституции Швейцарии, каждый кантон сам определяет отношения с религиозными организациями. Как правило, к числу признанных относятся католики. Остальные религиозные организации могут получить указанный статус при выполнении определенных условий.

В Португалии существуют четыре категории религиозных организаций: церкви и религиозные общины, имеющие корни в этой стране, религиозные корпорации, частные корпорации, незарегистрированные ассоциации. В Словакии религиозные организации делятся на зарегистрированные религиозные группы и гражданские ассоциации. Соответственно, права и обязанности религиозных объединений в этих странах четко регулируются и не предполагают пролонгации.

Европарламент принял постановление о сектах в Европе от 12 февраля 1996 года, в котором призывает государства-членов проверить эффективность налоговых, уголовных и судебно-процессуальных законов, чтобы предотвратить совершения этими группами противоправных действий. Произошли серьезные изменения в правовой базе Японии, где было ужесточено законодательство, согласно которому религиозные объединения ежегодно должны представлять финансовые документы для проверки. Кроме того, любой человек может обратиться в уполномоченный орган по делам религии с просьбой проверить то или иное религиозное объединение, если посчитает, что ему был нанесен ущерб или угрожает опасность со стороны религиозной организации.

Согласно ныне действующему закону, религиозным объединениям дается право изменений своего статуса в случае соответствия действующему законодательству. Так, например, местные религиозные объединения в ходе своего развития могут быть преобразованы в региональные или республиканские. Это еще раз подчеркивает демократичную и социальную направленность вышеуказанного закона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Орлеанский Н.Д. "Закон о религиозных объединениях СССР и действующие законы, инструкции, циркуляры с отдельными комментариями по вопросам, связанным с отделением церкви от государства и школы от церкви в СССР" М., 1930г.

2. Лупарев Г. Конституционные проблемы законодательства о религии и религиозных организациях. //«Религия и право»// М.,: Институт религии и права /, 2004г. - № 4. – С. 27.
3. Понкин И.В. Правовые основы светскости государства и образования. - М.: Про-Пресс, 2003г. – С. 119.

УДК 323.3.01/.06(574)

Койшибаев М.М.

ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана

ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ БАЗА ПОЛИТИКИ В ОТНОШЕНИИ ИНВАЛИДОВ В КАЗАХСТАНЕ

Соблюдения прав человека является одним из основных функциональных направлений деятельности каждого современного государства. В статье первой Конституции РК закреплено «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» [1]. Особого государственного внимания требует обеспечение прав такой социальной группы, как инвалиды и люди с ограниченными возможностями здоровья.

Президент РК Н.А. Назарбаев в своих посланиях народу «Стратегия «Казахстан-2050»- новый политический курс» от 14 декабря 2012 года [2] и «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» от 17 января 2014 года [3], программной статье «Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда» особо затрагивает вопрос в отношении лиц с ограниченными возможностями здоровья [4]. В этих документах говорится о необходимости развития механизма социализации данной группы населения, создании для них безбарьерной зоны, вовлечении их в активную жизнь, совершенствовании правовой базы деятельности инвалидов.

Законодательство Республики Казахстан в сфере защиты прав, свобод и интересов лиц с ограниченными возможностями, приводимая в соответствии с международными документами, имеет как множество самостоятельных нормативных правовых актов, так и нормы и положения, отраженные в общих законах.

Определяющим законодательным актом в сфере социальной защиты инвалидов в Республике Казахстан является Закон «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан» от 13 апреля 2005 года, регулирующий общественные отношения в области социальной защиты инвалидов в Республике Казахстан и определяет правовые, экономические и организационные условия обеспечения социальной защиты инвалидов, создания им равных возможностей для жизнедеятельности и интеграции в общество.

Социальное обеспечение в случае инвалидности, потери кормильца и по иным законным основаниям регулируется Законом «О государственных социальных пособиях по инвалидности, по случаю потери кормильца и по возрасту в Республике Казахстан» от 16 июня 1997 года.

В Законе РК «О специальных социальных услугах» от 29 декабря 2008 года прописаны единые принципы предоставления специальных социальных услуг в объеме гарантированного минимума, а также дополнительных специальных социальных услуг, определяется правовой статус социальных служб, устанавливаются права и обязанности социальных работников.

В Законе РК от 16 апреля 1997 года «О жилищных отношениях» указывается условия предоставления жилья из государственных жилищных фондов гражданам из малоимущих социально защищаемых слоев населения. К данной категории относятся инвалиды 1 и 2 групп, семьи с детьми-инвалидами, многодетные и неполные семьи.

Согласно Закону «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан» местные исполнительные органы обеспечивают оборудование жилых помещений, предоставляемых инвалидам и их семьям, специальными средствами и приспособлениями.

Также за местные исполнительными органами закреплено обеспечение инвалидам доступа к объектам социальной инфраструктуры и культурно-зрелищным мероприятиям.

Основными законодательными актами в области здравоохранения являются Закон РК «Об охране здоровья граждан» от 7 июля 2006 года, Закон РК от 4 июня 2003 года «О системе здравоохранения», которые регулируют отношения в данной сфере и обеспечивают реализацию прав граждан на охрану здоровья. Также вопросы реабилитации прописаны отдельных статьях Закона «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан»[5].

Согласно Закону РК «Об образовании» от 27 июля 2007 года государство обеспечивает гражданам с ограниченными возможностями в развитии условия для получения ими образования, коррекции нарушения развития и социальной адаптации.

Закон РК «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» от 11 июля 2002 года определяет формы и методы комплексной поддержки таких детей, решение проблем их воспитания и обучения.

По Трудовому Кодексу РК инвалиды имеют право заключать трудовые договоры с работодателями на обычных условиях труда, либо в специализированных организациях, применяющих труд инвалидов с учетом индивидуальных программ реабилитации.

В соответствии с Законом «О занятости населения» государство обеспечивает меры по содействию занятости целевым группам населения, в том числе и инвалидам, где прописываются организационный механизм профессиональной реабилитации инвалидов и местные исполнительные органы обеспечивают реализацию политики занятости инвалидов путем:

- организации общественных работ;
- установления квоты рабочих мест для инвалидов в размере 3 % от общей численности рабочих мест;
- создания специальных рабочих мест для трудоустройства инвалидов.

В настоящее время основным международным документом в данной сфере является Конвенция о правах инвалидов, принятая на заседании Генеральной Ассамблеи ООН 13 декабря 2006 года. Указом Президента РК № 711 от 11 декабря 2008 года было заявлено о присоединении Казахстана к этому международному документу. Реализуется «План мероприятий по обеспечению прав и улучшению качества жизни инвалидов в Республике Казахстан на 2012-2018 годы»[6].

Так, в ходе реализации первого этапа данного Плана мероприятий, который проходил в 2012-2013 годах, разработана и утверждена методика паспортизации объектов социальной инфраструктуры на предмет доступности и пользования инвалидами всех категорий. Проведен процесс паспортизации во всех регионах Казахстана. В закон «О социальной защите инвалидов в РК» изменен пункт 2 статьи 25 об обязательном участии НПО инвалидов в государственных комиссиях по приему объектов социальной инфраструктуры.

При активном участии НПО инвалидов разработаны предложения по изменению около 32 нормативно-правовых актов на предмет соответствия этих документов положениям Конвенции.

С целью изменения менталитета населения в отношении инвалидов разработаны и продолжают реализовываться республиканский и региональные медиапланы, в которых расписаны мероприятия по информированию населения о проблемах и нуждах инвалидов [7].

По мнению отечественных и зарубежных экспертов, обширное казахстанское законодательство в сфере защиты прав, свобод лиц с ограниченными возможностями здоровья до последнего времени отличалось отсутствием системности в вопросе социализации инвалидов в качестве полноправных членов общества, так как они до последнего времени считались уязвимой категорией, которая должна получить элементарный прожиточный

уровень необходимых благ. Медицинская модель социальной политики в отношении инвалидности в РК все еще не преодолена и снижает возможности интеграции инвалидов в общество, а в развитых государствах мира давно уже реализуется социальная модель, обеспечивающая равные возможности для инвалидов и здоровых людей.

Имеются проблемы устаревания, противоречивости национального законодательства и его несоответствия международным стандартам.

Юридические нормы, гарантирующие соблюдение прав и свобод инвалидов, далеко не всегда выполняются из-за неимения механизмов реализации, должного контроля и средств.

Государству и обществу предстоит сделать еще многое для устранения не только правовых, но и всех других барьеров, мешающих согражданам с ограниченными возможностями полноценно участвовать в социальной, экономической жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Казахстан [Электронный ресурс] / Официальный сайт Президента РК. Режим доступа: <http://www.akorda.kz/ru> (Дата обращения: 5. 10. 2016).
2. «Стратегия «Казахстан-2050» - новый политический курс» Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу. 14 декабря 2012 года.
3. «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу. 17 января 2014 года.
4. «Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда». Статья Президента РК Н.А. Назарбаева. 10 июля 2012 года.
5. Аубакиров Б.А. Эволюция ограниченных возможностей к безграничным. – Алматы: «Абзал-Ай». – 496 с.
6. Национальный отчет о человеческом развитии 2009 / От изолированности к равенству: реализация прав инвалидов в Казахстане. – Астана, 2009. – 171 с.
7. Совершенствование правозащитных механизмов в Казахстане и эффективная реализация рекомендаций Универсального периодического обзора ООН. – Астана, 2014.

ӘОЖ 323.1 (574)

Пұсырманов Н.С.

саясаттану мамандығының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫН ТОПТАСТЫРУДАҒЫ Н.Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ТАРИХИ ШЕШІМІ

Қазақстан қоғамы полиэтникалық күрделілік пен конфессиялық қарама-қайшылыққа қарамастан, өз даму жолында сәтті қазақстандық моделді қалыптастырды.

Қазақстандық моделдің бастауы Н.Ә. Назарбаевтың сындарлы саясаты мен тарихи шешімдерінің негізінде жатыр.

Ғасырлар тоғысында әлемдік сын-қатер мен ғаламдық ықпалды үрдістерге қарамастан түбегейлі өзгеріс жасап, жаңа Қазақстан Республикасын құру және халықаралық қауымдастықта мойындату – Н.Ә. Назарбаевтың тағдырымен туа біткен байлық.

Тарихқа қайта айналып, сол кезеңде жаңа тұлғаны жасамақ болсаң да, бұл кәдеге жарамайтын іс. Өйткені, Жаратқанның қалауы мен таңдауы әркімге беріле бермейтін мүмкіндік екені белгілі.

Өзіне жүктелген абыройлы да саяси жауапкершілікті сезіне отырып, қоғамдағы көшбасшылық басымдығы, саясатта салмақты мінезділігі, уақытқа сәйкес бәсекелестік қабілет пен кеңістіктің шексіз мүмкіндігін тәуекелге бұды.

Осы ретте, Қазақстанның қалыптасуындағы Н.Ә. Назарбаевтың айрықша мынадай еңбегін ерекше атап көрсету орынды:

Біріншіден, қоғамның дамуы жолы яғни тарихи тағдырлы кезеңде «Егер біз шыңдап аяғымыздан тік тұрып, қалыпты өмір сүргіміз келсе, бұл жолға түсуге тиіспіз», - деген жолдармен басталған 1992 жылы Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы қабылдауы.

Осы құжатта этникалық алуан түрліліктегі әлеуметтік біртұтастықтың стратегиясы, бір территорияда тұратын, тұрмыстың ортақ жағдайымен әрі туысқандық менталитетпен, игілік және бақыт идеясымен біріккен, бір демократиялық құқықтық мемлекет қорғайтын адамдардың үйлесімді қауымдастығын қолдау маңызды екендігі, сонымен бірге нарықтық қазыналардың қолайлығы мен әділдігіне адамдардың көзін жеткізуге қабілетті нарықтық идеологияны орнықтыру үшін жаппай негіз құрумен айналысу керек, - делінген [1].

Алдымен экономика, содан соң саясат логикасы осыдан туындайды.

Қазақстан-2030, Қазақстан-2050 стратегиялары стратегиялық мүмкіндік пен зияткерлік әлеуетке ие.

Екіншіден, 1993 жылы өтпелі кезең Конституциясын қабылдап, 1995 жылғы 30 тамызда заманауи жаңа Конституцияны орнықтыру мақсатында Конституцияның жобасын бүкілхалықтық референдумға ұсынуы.

Бұл ашықтық қағидаты, қоғамдық пікірмен санасуы демократияның шынайы үлгісі. Ресми мәліметтер бойынша референдумға 8 212 773 адам, яғни ел халқының 89,14 пайызы қатысты. Референдумға қатысқан халықтың 7 411 934 азамат қолдаса, 800 839 азамат қарсы дауыс берді, яғни бұл барлық қатысушылардың 9,9 пайызы, 78130 бюллетень жарамсыз деп табылды [2]. Нәтижесінде, қолданыстағы жаңа Конституцияны қабылдады. Қазақстан Республикасы ең қымбат қазына – адам және оның өмірі, құқықтары мен бостандықтарына жол ашты.

Үшіншіден, мемлекеттілігімізді айшықтаған төл теңгеміздің қолданысқа енгізуі.

Теңге Ұлыбританияда басылып шығарылды. Ескі жүйе мен нарықтық қатынастар қайшылығы тұсында, Н.Назарбаевтың саяси ұтымды шешімі жаңа кезеңге, яғни Қазақстанның ұлттық экономикасына жол ашты.

Төртіншіден, билік тармақтарының айқындалуы мен этносаралық және конфессияаралық қатынаста Қазақстан халқы Ассамблеясын жасақтауы.

Әлемдік саяси ойлардың жетік тәжірибесіне негізделген атқарушы билік құрылымдары, екі Палаталы Парламент және сот билігінің орталықтанған жүйесі орнықты. Әлемде жоқ, жаңа жоба Қазақстан халқы Ассамблеясы пайда болды. Қазақстан халқы Ассамблеясы этникалық бірегейлік, қоғамдық келісімде өміршендігін дәлелдеп келеді.

Қазақстан халықаралық қатынастардың саяси субъектісіне айналды.

Бесіншіден, мемлекет белгілерін анықтау, оның ішінде шекарамызды нақтылауы.

Геосаясатта тарихи тартыстар мен түрлі көзқарасты басып озып, мемлекет шекарасын шегендеуі Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың аймақаралық саясаттағы салмақты саяси беделі. Әлем картасында жаңа Қазақстан орналасты.

Алтыншыдан, саяси идеяларының заманауи өзектілігі.

Оның ішінде, «жаңа Астана», «Қазақ елі», «Мәңгілік ел», т.б. атауға болады.

Астана – Қазақстан жүрегі. Дәл осы жерде барша ауыл мен қала ғана емес, әлемдік өркениет пен кемелді мәдениет тоғысып жатыр.

Айта кетелік, тәуелсіздік алған тұста Президенттің беделі мен көшбасшылық рөлі жұрттың сана-сезімінде елеулі орын алып, бастапқы кезеңде ұлттық идея рөлін атқарды деуге негіз бар. Тағы бір басты фактор – Президенттің қазақ болуы және қазақ тілін жетік білуі, ұлттық құндылықтардың бойынан табылуы.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Біз үшін болашағымызға бағдар ететін, ұлтты ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетелейтін идея бар. Ол – Мәңгілік Ел идеясы. Қазақтың Мәңгілік Ғұмыры ұрпақтың Мәңгілік Болашағын баянды етуге арналады. Ендігі ұрпақ – Мәңгілік Қазақтың Перзенті. Ендеше, Қазақ Елінің Ұлттық Идеясы – Мәңгілік Ел!» деп Мәңгілік ел идеясын нақтылады [3].

Ұлттық идея - мемлекет халқының ұмтылыстарын, оның жетістіктерінің нәтижесі мен мақсатын бейнелейтін ұғым [4].

Жетіншіден, және бұл ең басты еңбегі сырдарлы сәтте өз отанында азшылыққа айналған қазақ этносына қоғамды топтастырушы миссиясын жүктеуі.

Бүгінде қазақ этносы санының артуында табиғи өсімі, қандастарымыздың да отанға оралуы да заңды құбылыс. Өйткені, Қазақстан Республикасы - ұлт құраушы қазақ ұлтының әлемдегі жалғыз Отаны әрі туған жері, құт атамекені болып табылады. Сондай-ақ, қазақ этносы санының көбеюі де ұлт сатысына көтерілуге септігін тигізеді.

Қазіргі кезде Қазақстан қоғамының қайшылықсыз топтасуы мен саяси тұрақтылығының кепілі Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың рөлі мен саяси шешімдерінің негізінде екендігіне ешкімнің дауы жоқ.

Елбасы есімі әрқашан дүниежүзілік тарихта орын алған Түркияда Мұстафа Кемал Ататүрік, Қытайда Дэн Сяопин, Сингапурдың Ли Куан Ю тәрізді тұлғаларымен қатар тұрады [5]. Кемал Ататүрік Түркияда түрік рухын оятты, Дэн Сяопин Қытай ғажабы, Ли Куан Ю Сингапур кереметтігімен танылса, Н.Ә.Назарбаев «Әлем. ХХІ ғасыр» атты манифесімен» ерекшеленеді. Бұл дегеніміз ХХІ ғасырда өмір сүретін және жұмыс істейтін өскелең ұрпақтың тағдырына шынайы алаңдаушылық. Осы құжаттың астарында бейбітшілік пен татулық, өзара ынтымақтастық, ядролық қарусызданудың өркениеттік бастамасы шоғырланған.

Түйіндей келе, уақыт сызығының жаңа талаптарына жаңаша жауап қалыптастырған саяси реформатор, Н.Ә.Назарбаев – Мәңгілік ел -Қазақстандық жолының бастауы, Қазақстан қоғамын топтастырудың – таптырмас кілті.

Өскелең ұрпаққа Елбасының елге сіңірген елеулі еңбегі мен тұлғалық бойындағы қарапайымдылық әрі әділетті сұлбасын, саясаттағы салмақты саяси шешімдері мен тарихтағы тағдырлы тағылымдары, саяси процестердегі қоғамдық келісім, сыйластыққа негізделген келбетін дарыту бүгінгі уақыттың күн тәртібіндегі келелі мәселесі болып қала бермек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстанның Егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы. Алматы, РГЖИ «Дәуір», 1992
2. <http://www.kazaly-maslihat.kz/index.php/kz/2013-02-13-21-08-22/419-2014-09-02-03-58-35.html>
3. «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2014 жылғы 17 қаңтар.
4. Қайдарова Ә.С., Қазақстан Республикасындағы ұлттық идеяның қалыптасуы (саясаттанулық талдау). Саяси ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. Алматы, 2010, - 40б.
5. Азия асқарлары // Егемен Қазақстан.-2005.-15 желтоқсан.

ӘӘЖ: 94(574)

Байсарина Қ.Қ.¹, Шаймарданова Н.²

т.ғ.д., профессор¹, 6M011400 Тарих мамандығының магистранты², Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

КЕҢЕС НҮРПЕЙІСОВТІҢ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Нұрпейіс Кеңес Нұрпейісұлы (15.03.1935) Алматы облысындағы Райымбек ауданы Саты ауылында туған. Кеңес Нұрпейісұлы ғалым, тарих ғылымдарының докторы, профессор ҰҒА - ның академигі, ҚР білім беру ісінің үздігі, Қазақстанның еңбек сіңірген ғылым және техника қайраткері. Қазақ мемлекеттік университетінің (қазіргі ҚазҰУ) тарих

факультетін бітірген. 1958 жылдан Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтында еңбек етеді. Нұрпейісов 460-тан астам ғылыми және ғылыми көпшілік еңбек жазған. Олардың ішінде 20-дан астам монография мен мектептерге арналған оқулықтар бар. Көптеген ұжымдық еңбектерді, олардың қатарында академиялық 5 томдық Қазақстан тарихының екі басылымын жазуға қатысқан. Ғылыми зерттеулерінің басты бағыттары: Қазақстандағы ұлт-азаттық тарихы, ұлттық-мемлекеттік құрылыс пен Қазақстанның ХХ ғасырындағы қоғамдық-саяси өмірінің өзекті мәселелері, аграрлық және шаруалар тарихының мәселелері, Алаш қозғалысы ХХ ғасырда Қазақстанда орын алған саяси қуғын-сүргін тарихы, т.б. Нұрпейісов 15 жыл бойы «Қазақ КСР ҒА хабарлары. Қоғамдық ғылымдар сериясы» журналы редакциялық алқасының жауапты хатшысы болды. Швецияда шығатын «Центральная Азия и Кавказ» қоғамдық-саяси журналы редакциялық алқа мүшесі міндеттерін үш жыл атқарды. 2003 жылдан бастап «Туған өлке» журналының бас редакторы. Республика тарихи-ағартушылық «Әділет» қоғамының (1989 жылы құрылған) құрылтайшысының бірі және вице президенті.

Кеңес Нұрпейісұлы 1989-2005 жылдары саяси қуғын-сүргін құрбандары болған. Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, Ә.Ермеков, Т.Рысқұлов, М.Тынышбаев, Х.Досмұхамедов, О.Жандосов мұраларын жариялап, бағалауға қомақты үлес қосты. Оның ғылыми жетекшілігімен 9 докторлық, 40-қа жуық кандидаттық диссертациялар қорғалды. [1].

Тәуелсіз Қазақстан мемлекетінің бір кезде бодандық және таптық жүйе қыспағанда бұрмаланып, ақтандық қалған беттерін қалпына келтіруде республикадағы тарихшылар қауымы талмай ізденіс жасап келеді. Оның соңғы үш-төрт жылдағы нәтижесі бүгінде жұртшылыққа аян. Осынау зейнеті мен бейнеті мол істің, көш басында келе жатқан маман тарихшылардың ішінде белгілі ғалым, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі Кеңес Нұрпейісовтың есімін ерекше ілтипатпен атауға болады.

Жастайынан білімге құмартып өскен балаң жігіт арман жетегімен ҚазМУ-дің тарих факультетіне келіп оқуға түсті. Ол кезде республикадағы бірден-бір ерекше білім ордасында оған Ермұқан Бекмаханов сияқты атақты ғалымдар дәріс берді. Университетті үздік бітірген жас маман 1958 жылы республика Ғылым академиясының Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтына қызметке қабылданды. Міне, содан бері ғалым 38 жыл бойы тапжылмай бір мекемеде қызмет етіп келеді. Кезінде лауазым қуып, әртүрлі қызметтерге кетіп қалуына да болатын еді. Ондай ұсыныстар да болған. Бірақ өзінің төл қызметін тастап, ғылым жолында қалап алған мақсатынан таюға барған жоқ.

Әуелде кіші ғылыми қызметкер болған Кеңес үш жыл ішінде кандидаттық диссертация қорғап, білікті ғалым ретінде тез көзге түсті. Сол кездегі институт директоры академик Ақай Нүсіпбеков, оның орынбасары Г.Ф. Дахшлейгер, профессор Т. Елеуов және басқалары талантты жас ғалымға көп үмітін артқан еді. Ұстаздарының үмітін ақтаған ғалым қаламынан 250-ден астам ғылыми зерттеулер мен көпшілік қауымға арналған мақалалар жарық көрді. Ғалым назарын аударып, оның зерттеулеріне арқау болған басты мәселе Қазақстандағы ұлт-азаттық көтерілісі; өлкенің төңкеріс пен азамат соғысы жылдарындағы тарихы, 20-жылдардағы қазақ ауылының ахуалы, Қазақ автономиясының құрылу тарихы еді. Осы мәселелер бойынша 60-70 жылдары оның «Қазақстан Советтерінің қалыптасуы», «Қазақстанның шаруалар Советтері», «Қазақстан Советтерінің Құрылтай съезі», «Қазақстан – республикам менің Қазақ совет мемлекеттігінің қалыптасуы» сияқты көлемді монографиялары мен кітаптары жарық көрді. 1973 жылы 38 жасында докторлық диссертация қорғады.

Әрине, бұрын шыққан тарихи зерттеулердің бүгінде келіспейтін жерлері көп екені белгілі. Әйтсе де өткеннің бәрін жоққа шығарып, оқиғаларды, саяси құбылыстарды нақты әлеуметтік – экономикалық жағдайдан бөліп қарауға болмайтыны да түсінікті. Таптық идеология мен КОКП үстемдігі жағдайында тарихшылар өздері көріп, құжаттардан оқып-білген талай шындықтарды айта алмады. Ондай жағдайда ол мүмкін де емес еді. Дегенмен

көңілдің түкпірінде, жиналған көп құжат пен деректердің арасында сәтін күтіп ондай мәселелер де жататын. Сондай күй кешкен ғалымның бірі – Кеңес Нұрпейісов.

Қазақстан тәуелсіз мемлекет болып, өз билігіне өзіне тиген, өткенді сараптап, келешекті болжауда бұрынғы тұмша күйден арылған шақта оның да кезі келді. Ең алдымен ғалымды көптен толғандырып жүрген мәселе «Алаш һәм Алашорда» тарихы еді. Баспасөз беттерінде алғаш жарияланған мақалаларында ғалым бұл мәселе бойынша өзінің терең де байыпты пікірімен көзге түсті. Мәселені толық білмей, 80-90 жылдар шегіндегі митингілік даңғой кезде көзге бұрынырақ түсіп қалуға асыққан кезде көзге бұрынырақ түсіп қалуға, асыққан кейбір авторлардың бүгін қарасы да көрінбейді. Оның есесіне терең зерделі тұжырымға негізделген, зерттеулер дүниеге келе бастады. Соның бір айғағы Кеңес Нұрпейісовтың «Ататек» баспасынан шыққан «Алаш һәм Алашорда» атты көлемді кітабы.

Автор бұл зерттеуінде қазақ халқының ХХ ғасырдың басындағы тарихын саралай отырып, ұлт-азаттық қозғалысының жаңа деңгейін, қазақ халқының зиялы қауым өкілдерінің осы жолдағы қызметін, қазақ мемлекеттігін қалпына келтіру үшін күресін, олардың қилы да қайғылы тағдырын көрсетеді.

Көп жылдар Алматының жоғары оқу орындарында профессор ретінде дәріс беріп, шәкірт тәрбиелеген ұлағатты ұстаздың өзінің жолын қуып, ғылымға келгендері де аз емес. Кеңес Нұрпейісов 20 ғылым кандидатын, екі ғылыми мектебін құрған ғалым.

Кеңес академияның, одан қалды Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының төл перзенті. Ол академиктер Ақай Нүсіпбеков, Сергей Николаевич Покровский, Әлкей Хақанұлы Марғұлан, Сақтаған Бәйшев академияның корреспондент-мүшелері Бек Сүлейменов, Григорий Федорович Дахшлейгер ғылым докторы, профессор Тәжен Елеуовтер сияқты аға ұрпақтан тәрбие алып өсті. Қазақша айқанда, көргені бар ғалым. [2]

Жиырмадан астам монография мен мектеп оқушыларына арналған оқулықтары жарық көрген академик К.Нұрпейіс жалпы тарихнама мәселелерімен қатар еліміздегі ұлт-азаттық қозғалыстар тарихы, ұлттық мемлекеттік құрылыс пен Қазақстанның 20-ғасырдағы саяси-қоғамдық өмірінің өзекті мәселелерін, аграрлық және шаруалар мәселелерін түбегейлі зерттеген ғалым. «Тарихи тұлғалар» атты кітабында кейінгі жылдары жазып, кезінде баспасөзде жарияланған материалдары жинақталған. Оқырман қауым Қазақстан тарихын жаңаша тұжырымдарға сай қайта зерделеу бағытымен танысып, коммунистік идеологияның кесірінен есімдері аталмай келген көрнекті алаш ардагерлерінің өмірі мен қоғамдық қызметтері тәуелсіздік жолындағы табанды күрестері жайлы дәйекті мағлұматтар алады.

Жалпы бұл кітап Алаш қозғалысының 90 жылдығы және қызыл қырғынның 70 жылдығына арналған. [3].

ҚР Білім және ғылым министрлігі Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор С.Ф. Мәжитов Кеңес Нұрпейісов туралы былай деп ой қозғайды.

Кеңес Нұрпейіс туралы көптеген мақалалар, кітаптар, диссертациялық жұмыстар мен зерттеу жобалары әлі талай жазылатыны сөзсіз.

Шоқан Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтына келгеніме жиырма жыл болыпты. Соның он сегіз жылын Кеңес Нұрпейіс ағаммен бірге өткізген екенмін. Кезінде ғылыми жетекші академик Манаш Қозыбаев болғанымен, кейбір адамдар – «осы сенің жетекшің Кеңес Нұрпейіс пе?» деп талай айтатын. Біраз уақытқа дейін мен «Манаш ағаның орны өз алдына бөлек қой» деп біртүрлі шәкірті болу қаншалықты маңызды, жауапкершілігі мен абыройы мол екенін. Әсіресе Манаш ағамыз о дүниеге кеткен соң, мен бұл мәселеге ерекше мән бере бастадым. Өйткені ұстаздан айырылған шәкірттің жолы екі талай, өрісі көбінесе тарылып, кейде қураған ағаштың тағдырын кешіп жататыны өмірде кездесетін жәйт. Бірақ, менің бағыма қарай Кеңес ағамыз о баста сездірген қамқорлығын өмірінің соңғы күндеріне дейін көрсете білді.

Ұлы Әбу Райхан Бирунидің айтқаны бар емес пе: «Бостандық ғалым үшін ауадай қажет». Кеңес аға осы сөздерді айтпай-ақ, өзінің ғылыми іс-қимылдары арқылы жүзеге асыра білген ғалым.

Кеңес Нұрпейіс екі тілге бірдей еді. Аптасына бірнеше мақала жазып, бұқаралық арқылы бір сұхбатын қазақша берсе, екіншісін орыс тілінде жариялап жататын. Ол ғалымның кең өрістігінің кеңдігінің нышаны еді. Ол олай ма, 2004 жылы Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы басталған кезде, мен «Тарих – адамзат ақыл-ойының қазынасы» атты 20 томдық кітаптар кітаптар сериясының жетекшісі болып тағайындалдым. Бұл жұмысты жүзеге асыру нәтижесінде бір қатар көне, ортағасырлық, шетелдік, яғни басқа тілдердегі мәтіндерді қазақ тіліне аударып, көпшілікке түсінікті мәтінмен сөйлетуге тура келді. Сонда академик ағамыз бірнеше бірнеше томның арнайы және ғылыми редакторы болуға келісімін беріп, көптеген іс атқарды. Ол туралы айтып отырғаным, көпшілік Кеңес Нұрпейісті тек кеңес дәуірі тарихы маманы ретінде ғана біледі. Олай емес, ол сонау көне Мысыр жазбалары мен антикалық тарихшылар деректерін, Еуропа классиктері мен АҚШ ғалымдарының еңбектерін жетік меңгерген болатын.

Кеңекеннің мындаған жақсы қасиеттерінің бірі – әріптестерін жасына қарап бөлмей, жастардың болашағына сеніммен қарап, қолынан келіп жатса жәрдемін аямастан, қол үшін беретіндігінде еді. Қашан да болсын қазақтың, басқа ұлттың балаларын бәйтеректей өзінің саясына жинап, оларға ақыл кеңесін берумен шектелмей, керек болса орнынан тұра салып, найзадай өткір сөзімен-ақ қорғап шығатын. Адами қасиеттерді жоғары қоятын Кеңес Нұрпейісұлы тырнақ астынан кір іздеп, майда іс-әрекеттерге көңіл бөліп адамдарды қинайтындарды ашығымен жек көретін...

Құлағымның ұшынан осы күнге дейін жиі естіліп тұратын ағаның бір диссертациялық қорғауда оппонент болғанымдағы мен туралы айтқан сөзі бар: «Біздің Саттар бауырымыз «левый-правый» дегенді білмейді, турасын айтады. Айтқанын дәлелдеп, жалтақтамайды. Болмай жатса, ойын астарлап жеткізеді...» деген. Ойлап отырсам бұл сөздердің маңыздылығы үлкен тәрбиелік мәнінде ғана емес, ағаның жастардың болашағына үлкен үміт артқанында екен.

Азаматтық қағидалары мен ұстанымдары жоғары болған Кеңес ағаның «өзім» деген адамдарға қоятын талаптары да дәл сондай деңгейде болатын. Әсіресе ғылымға келгенде. Айқындық пен ақиқатты аңсаған ғалым ретінде ол ғылымның құдығын инемен қазумен шектелмей, соның түбінен шыққан қасықтаған суды алдымен өзі ішпей, шәкірттерінің аузына тамыза білген.[4]

Кеңес Нұрпейісов өз өмір сүрген заманда халқының сүйікті ұлы, отбасы мен туыстарының қорғаны, шәкірттерінің ұлағатты ұстазы бола білді.

Кеңес Нұрпейісов бар ғұмырын ғылымға арнай білген жан. Кеңес Нұрпейісовтің қазақ ғылымның дамуы мен өркендеуіне қосқан үлесі орасан зор. Осындай Алаштың ардақты азаматының өзі өлгенімен, оның артына қалдырған мол мұрасы ешқашан өлмек емес.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Ұлттық энциклопедия Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы 2005. (92-93)
2. «Егемен Қазақстан», 1995 ж. 14 наурыз
3. «Тұлғалар тұғыры» Манаш Қозыбаев – Алматы «ҚазАқпарат», 2009. – (299-303)
4. Нұрпейіс К. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 2007. – (2)
5. Нұрпейісұлы К. Алаш ақиқаты. – Алматы: «Ан Арыс» баспасы, 2010. (3-8)

МҰСТАФА ШОҚАЙДЫҢ ТҮРКІСТАН АВТОНОМИЯСЫН ҚҰРУДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІ

«Ұлы тұлғаларды білмейінше, бірде-бір дәуірді дұрыстап тану мүмкін емес. Адам тарихының айнасынан біз тарих көшінің жүрісін ғана аңдап қоймаймыз, оның рухын, тынысын сезінеміз. Сондықтан халқы мен елінің алдындағы өздерінің перзенттік парызын айқын да анық түсінген, қандай да қиын-қыстау жағдайда оны адал орындаудан жалтармаған адамдар қай дәуірде өмір сүрсе де, дәйім жұртының азаматы болып қала бермек. Тарихтың қай кезеңінде болсын, олар өз ұлтының бетке ұстар мақтанышы болып келген», - дейді Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев [1].

Сондай тұлғалардың бірі – Алаш қозғалысының төл перзенті, Алаш идеялары мен мұраттары аясында қанаттанған қазақ, өзбек және басқа да түрік халықтарының ұлттық бостандығы үшін күресінің стратегиясы мен тактикасын айқындаған қайраткер – Мұстафа Шоқай (1890-1941 жж).

Мұстафа Шоқай ақпан төңкерісінен кейін Түркістан халқының саяси және рухани жетекшісі болуымен қатар, «Қоқан мұхтариятының» («Қоқан автономиясы») негізін салушы. Мұстафа Шоқай автономия туралы жазған мақаласында: «1927 жылғы 10 желтоқсан (ескі жыл санауы бойынша 27 қараша) Түркістан ұлттық қозғалысы тарихында аса маңызды орын алады. Өйткені бұдан тура он жыл бұрын Түркістан өзін мұхтар (автономия) деп жариялаған еді. «Қоқан мұхтарияты» – бұл Түркістан мұсылмандары ұлттық қозғалысының алғаш рет құрылып, қалыптасуы еді. Бұл – біздің отанымыздың ұлттық-азаттық жолында абайлап басқан алғашқы қадамы болатын. Соңғы кездері Түркістандағы коммунистік баспасөз беттерінде «Қоқан мұхтарияты» мен оның қалыптасуы жолында көптеген мақалалар жарияланып, түрлі жиындарда да жиі-жиі айтыла бастады. Онда «Қоқан Мұхтариятының» алғашқы құрушысы ретінде мені айтады. Бұл ретте ұлттық қозғалыс пен ұлттық мемлекеттің бастапқы іргетасын қалаушы екенін есту, әлбетте, кісінің көңілін мақтаныш сезіммен қуанышқа бөлейді. Алайда, бұл құрмет маған емес, Түркістан Ұлттық ұйымына тиесілі. Ал тікелей маған тиесілі құрмет болса, 27-28 қараша (10-11 желтоқсан) күні кешкісін Түркістанда «Мұхтар өлке» деп жарияланған әйгілі әрі тарихи төтенше ұлттық құрылтайға басшылық жасауым болатын. Күні бүгінгідей есімде, құрылтайдың «Түркістан мұхтарияты» туралы шешімін бүкіл өкілдер ерекше қуанышпен қарсы алған еді», – дейді [2, 536].

Мұстафа Шоқай ХХ ғасырдың басындағы ұлт-азаттық және әлеуметтік қайта жаңғыру үшін бастаған қозғалыстың күш бастаушыларының бірі болды. Ол басқа түркістандық зиялылар сияқты ақпан төңкерісі нәтижесін үлкен ынтамен қолдап, уақытша үкімет тұсындағы Түркістанда болып жатқан саяси оқиғаларға қызу араласты [3].

1917 жылы Ақпан революциясын Мұстафа Шоқай өзінің пікірлес досы, башқұрт қайраткері Зәки Валедимен бірге Петерборда зор қуанышпен, үлкен үмітпен қарсы алады. Олар бұдан кейін өз халықтарының бостандыққа қолын жеткізу жолында жанқиярлық әрекеттер жасады.

1917 жылғы Ақпан төңкерісі М. Шоқай тобының Түркістанда біртұтас Түркістан федерациясы құрамындағы ұлттық автономиялар құрылуға дайындалуына ықпал етті. Бірақ уақытша үкімет Түркістан халықтарының өзін-өзі билеуіне қарсы шықты [4, 1766].

Осы кезеңде Түркістан мұсылмандарының арасында екі үлкен топ қалыптасты. Біріншісі – консервативті бағыттағы «Улама жәмийаты» (Ғұламалар қоғамы), екіншісі «Шора-и-Исламия» (Мұсылмандар кеңесі). Бүкіл Түркістан тұрғындарының көңіл-күйіне ықпал жасамақ болған екі ұйым – «Шора-и-Исламия» мен «Ғұламалар қоғамы», Мұстафа Шоқайдың айтуынша, осы тарихи сахнада бір-бірімен қырқысып жатты, ал 7-15-ші сәуір

күндері Ташкентте жұмысшы депутаттары және мұсылман депутаттары кеңесінің бірлескен Түркістан өлкелік бірінші съезінде құрылып, М. Шоқай төрағасы болып сайланған [5, 2576] «Түркістан өлкелік Орталық Мұсылман Кеңесі» осы екеуін жақындастыра алмай әуреге түсті. Осы екі ұйым арасындағы алауыздық біздің ұлттық тәуелсіздік жолындағы күресті бәсеңдетіп, жұмысты былықтырды... Өлкелік ұйым деп атаған, шынында бүкіл өлке тұрғындарының көңіл-күйіне ықпал жасамақ болған екі мықты ұйым «Шора-и-Исламия» мен «Ғұламалар қоғамы» бір-бірімен қатты қырқысып жатты. Мунаууор Қари басқарған «Шора-и-Исламия» жаңа дәуір талабы мен өлкенің жағдайын ескеріп, реформа жасау жоспарын ортаға салды. Түркия, Ауғанстан, Иран, Мысыр мен басқа да араб елдері сияқты азат, тәуелсіз ислам елдерінде жинақталған тәжірибе ұлттық қайсы жол, қандай бағытта баруы қажет екенін айқын көрсетіп еді. Марқұм Серәлі Лапин басқаратын «Ғұламалар қоғамы» мәселеге басқашалау тұрғыдан келді. Революцияны, яғни Ресейдегі мемлекеттік режимнің өзгеруін «Ғұлама қоғамы» Әзіретті Осман заманынан бері мұсылман халықтарының тарихында болып көрмеген Хулафан Рашидтің мемлекеттік құрылысын қайталаған сәт демекші болды. «Ғұлама қоғамы» Ресей федерациясынан автономия беруді талап етті [6, 43-446].

1917 жылы шілде айының аяғы мен тамыз айының бас кезінде Петроградта Мұстафа Шоқай Уақытша үкіметтің бірнеше мүшесімен сұхбаттасып, құрылтай жиналысында Түркістан автономиясын қолдайтындығы туралы олардың уәдесін алды. Түркістанның өз ішінде бұл мәселеде Мұстафа Шоқайды көптен бергі досы, Ферғана жұмысшы және солдат депутаттары кеңесінде үлкен рөл атқарып жүрген социалист-революционер В.А. Чайкин қолдайды.

Түркістан автономиясы идеясын аса ұстамдылықпен, өлкедегі саяси күштердің арасалмағын есепке ала отырып тұжырымдауға тырысқан Мұстафа Шоқай Ташкентке келген күннен бастап басқа халықтармен тең құқылы өмір сүруді насихаттау және теориялық тұрғыдан негіздеумен қатар, жергілікті бұқара халықты автономиялық қозғалысқа белсенді түрде қатыстыру үшін бірнеше бағытта нақтылы жұмыстар жүргізеді.

Қазан төңкерісіне байланысты туындаған мәселелерді талқылау үшін Мұстафа Шоқай қазақ зиялыларымен бас қосуға Орынборға іссапармен барады. Қазақ зиялыларының мұнда М. Шоқаймен кездесуінде тәуелсіздік үшін күресті жалғыз Түркістанмен шектемей, оны қазақ облыстарымен башқұрт, татар халықтарының қозғалысымен ұштастыру, большевиктерді мойындамау, құрылтай жиналысына адалдықты сақтау жөнінде ортақ ұйғарым жасалады [6, 446].

1917 жылы 26 қарашада Қоқан қаласында өлкелік төтенше IV Мұсылмандар съезді шақырылды. Съезд төралқасында: М.Шоқай, У.Қожаев, Юргулы-Агаев, С.Герцфельд, О.Махмудов, И.Шагиахметов, Көшкінбаев, Камал-Кары, А.Уразаев, Пилиев, Каримбаев, М.Бехбудилер және т.б. болды.

Съездің күн тәртібінде мынандай мәселелер қаралды: Түркістанды басқару жүйесі, Атқару комитетін сайлау, Түркістан кеңесінің мұсылмандар депутаттарын қайта сайлау, милиция, қаржы және т.б. Басқосудың басты мәселесі - Түркістан өлкесін басқару жүйесі. Съездге қатысқандардың барлығы дерлік автономия және тәуелсіздік жариялау идеяларын қолдады. Сонымен қатар, өз нанымын, салтын, ұлттық құқықтарын сақтап қалуды көздеді. Бұл съезді кіріспе сөзбен Мұстафа Шоқайдың өзі ашты. Ол сөзінде: Ресей түгелдей және Түркістан өз келешегін өздері ойлау керек. Өлкедегі ауыр жағдайға ашаршылыққа ұласуы ықтимал азық-түлік тапшылығы қосылуда дей келіп, «осы жағдайдан қайтсек аман-есен шығамыз» деп сауал тастады. Одан әрі Мұстафа Шоқай өлкедегі орнаған Кеңес билігіне әкелген жолдың күнәсіз құрбандардың қанына боялғандығын, оған Ташкентте құрамына мұсылмандар өкілі енбеген үкіметтің құрылуы себепші болғандығын, төңкерістен кейін де жаңа билік басшыларының келісе жұмыс істеуге ықылас таныта қоймағандығын айтты [7, 66].

Сөйтіп 1917 жылдың 26-28 қарашасында Қоқанда жиналған төтенше IV Түркістан өлкелік құрылтайында ұлттық бірлік салтанат көрсетіліп, үш күн ішіндегі жұмыс

нәтижесінде 28 қарашада Ресей федеративтік Демократиялық республика құрамындағы территориялық Түркістан Мұхарияты (Түркістан автономиясы) жарияланды.

Кеңестік тарихнамада ол автономия құрылған қаланың атымен «Қоқан автономиясы» деп аталды. Автономия жарияланғанымен, кейін саяси билік Түркістан Уақытша Халық кеңесінің қолына көшті. Мәмбет Қойгелдиевтің айтуынша, сол кездегі Түркістан Уақытша Халық Кеңесі құрамына барлығы 54 адам енді, оның 32 Түркістаннан Бүкілресейлік Құрылтайға сайланған депутаттар еді. [8, 79-82б]. Олардың қатарында Ферғана облысынан: И.Шагиахметов, А.Күшбегиев, Камалхантураев, Д.Қарабеков, А.Уразаев, М.Мирзахметов; Сырдария облысынан: М.Шоқай, С.Лапин, У.Ходжаев, С.Байсейітов, Т.Нарботабеков, С.Мирджалилов, И.Ғұбайдуллин, С.Шәріпқожаев, К.Ходжинов; Самарқан облысынан: А.Абдулсалимов, С.Герцфельд, А.Дербісалин, М.Акчурин, Мажуров; Закаспий облысынан: Л.Ширинский, Ғ.Мұсабаев, А.Шакирхантураев, К.Рахманбердиев, А.Омаров, С.Юсупов, т.б. болды; қалалардың халықтық басқармасынан өкіл болып М.Бехбуди кірді [9].

Құрылтай жұмысы аяқталғаннан кейін Түркістан Уақытша Кеңесі үкімет құру үшін бас қосты. Түркістан автономиясының тұңғыш президенті кім болады дегенде – көпшілік делегаттар Мұстафа Шоқайұлын ұсынды. Осы істің жаны күйіп басында жүр, тәжірибесі білімі жетеді, президенттікке ұсынамыз деп қолқа салып отырып алады. Сонда Мұстафа беделді мінбеге қайырыла көтеріліп былай дейді: «Өз құрған отауымның төріне өзім шығып отырып алсам, басқаша саяси ренк алып кету кәдік. Онсыз да от боп жанып осы жұмыстың ортасында жүремін. Маған билікті берсендер, Түркістан автономиясының президенттігіне тарихты терең білетін алғыр, дарынды, қазірдің өзінде бірнеше кітаптың авторы – Мұхамеджан Тынышбаевты ұсынамын» - дейді. Сөйтіп, беделімен басып, салмағын салып сол кездегі 38 жасар, Жетісудан келген делегат Тынышбаевты президент етіп сайлайды [10, 21-22б]. Үкіметтің толық мүшелері мына қайраткерлерден құралды:

Мұхаметжан Тынышбаев – Бас министр және Ішкі істер министрі.

Ислам Шахахметов – Бас министр орынбасары.

Мұстафа Шоқай – Сыртқы істер министрі.

Убейдуллах Хожаев – Қорғаныс министрі.

Юрали Агаев – Жер асты және жер үсті қазба байлықтар министрі.

Абиджан Махмут – Азық-түлік министрі.

Абдырахман Оразаев – Ішкі істер министрінің орынбасары.

Соломон Абрамович Херзфельд – Қаржы министрі [11, 368-369б].

26-28 қараша күндері үш күнге созылған Түркістан мұсылмандарының IV Төтенше Құрылтайының ең маңызды шешімі – еш күмәнсіз Түркістан автономиясын жариялау болып табылады. Бұл шешімді Түркістан халқы үлкен толқу үстінде, қуанышпен қарсы алды. Түркістандағы көптеген қалаларда Қоқан, Наманган, тіпті большевиктер билігіндегі Ташкентте де халық автономияны мерекеледі. 1 желтоқсан күні Наманганда 10 мың адам автономияға қолдау шеруін өткізді. Шеруде «Жасасын Түркістан автономиясы мен үкіметі!» деген плакаттар алып жүрді. Осындай шерулер мен митингтер бір апта ішінде Түркістанның басқа қалаларында да жалғасты. Бұл турасында ең үлкен жиын 6 желтоқсан күні Ташкентте өткізілді. Жұма мешітінің іші мен сыртына 60 мыңдай адам жиналды. Жиналысты Саид Ғани Махдум, Мүневвер Кари және Серәлі Лапин басқарды. Жиналыста халық Түркістан Уақытша үкіметінен басқа ешқандай да өкіметті танымайтындықтары туралы шешім қабылдады [11, 369б].

«Қоқан автономиясы» жарияланған соң, Мұстафа Шоқай Орынбор қаласына шақырылған Екінші жалпықазақ съезіне қатысуға аттанады. 1917 жылдың 5-13 желтоқсандағы Екінші жалпы съезі барлық қазақ облыстары өкілдері қамтыған 15 адамнан тұратын Ұлт Кеңесі – Алашорда үкіметін құрғанда, оның құрамына Мұстафа Шоқай да енді. Ол Түркістан өңіріндегі жаңалықты Орынбор қаласында өткен Екінші жалпықазақ съезд делегаттарына жеткізіп, Қоқан автономиясының да, жаңадан құрылған Алашорда үкіметінің де мақсат-мүддесі ұлттық бірлік екенін баса айтқан еді [12, 176]. Съезд өз жұмысын аяқтағаннан күннің ертесінде біртұтас автономия мәселесін қорғау үшін Сырдария

қазақтарының құрылтайы шақырылуы туралы тиісті мекенжайларға жеделхат жолданады. Оған Алашорда үкіметі атынан Әлихан Бөкейханов пен Мұстафа Шоқай қол қойды. Мұстафа Шоқайдың сол кездегі жерлестеріне өз атынан жолдаған қайырылуында: «Сырдария халқына өз тарапымнан айтарым, тегінде Алаш баласының басы қосылатын кез осы бүгін. Айырылсақ мұнан соң жұрттың басын қосуымыз қиын. Алаш ұранына шаппайтын қазақ баласы болмас. Сырдария қазағы кешіктірмей алаш туының астына жиналар деген үміттеміз» – деген сөздері бар еді [6, 496]. Алайда сол кезде Орта Азия мен Қазақстанда Азамат соғысының басталуына байланысты және Сырдария облысының Түркістан автономиясы құрамынан бөлініп кетуі Түркістан ұлт-азаттық қозғалысына соққы болып тиеді деген пікір негізге алынып, екі автономияның қосылу мәселесі өз шешімін таппай қалады.

Большевиктер Қоқанды мемлекеттік құрылым ретінде мойындамады. Мұстафа Шоқай Кеңес үкіметінің Түркістан автономиясын «Мемлекет» деп көзге ілмегені туралы былай дейді: «Біздің дәрменсіздігімізді халық та сезді, жұмысшы, Солдат депутаттары да түсінген болатын. Сондықтан олар бізді көзге де ілмеді. Көпшіліктің 96-98 пайызы болғанымызбен біз Кеңестерге қарсы тұра алмадық», – деп ащы шындықты айтып, Түркістан автономиясының барған сайын әлсіреп бара жатқанын көрсетті [13, 26-276].

1918 жылы 18-23 қаңтарда Түркістан өлкесі кеңестерінің IV өлкелік съезді болып өтті. Ондағы басты мәселе өлкедегі автономия мәселесі еді. Большевиктер фракциясы атынан И.О. Тоболин сөз сөйледі: «Егер халықтың еркі осы өлке Россиядан бөліну керек деген пікірді қолдаса, онда біз оларға бөліну құқығын өздеріне береміз. Бірақ қазір тез арада автономия жүргізу жайлы айтуға болмайды. Өйткені автономияның бірінші талабы өлкеден әскерді алып кету. Егер біз осы басты мәселені орындасaq, онда біз революцияның артынан жұдырық көрсеткен боламыз. Сондықтан біз автономия, тіпті өз алды, бөлек ел болу үшін тек қана дайындық жүргізе аламыз», – деді.

Түркістан Кеңестерінің IV съезді Түркістан Мұхтарияты басшылығымен келіссөз жүргізуден бас тартып, Қоқан автономиясы үкіметін заңнан тыс деп жариялады. Оның басшыларын тұтқындау және автономияны тарату жөнінде қаулы қалбылдады. Ал қаңтардың 18-інен 19-ына қараған түні Ташкенттен Қоқанға Е.Перфильев басқарған Кеңестік жақсы қаруланған әскери бөлімдер мен Самарқанд пен Ферғанадан да большевиктік әскерлер келіп жетті. Түркістан Мұхтариятын жақтаушылардың көпшілігінің қолында сойыл, шокпар, балта болды, жекелеген адамдар аңшы мылтықтарымен қаруланды. Шың мәнінде күштің арасалмағы тең емес еді. 29-ынан 30 қаңтарға қараған түні автономия жақтаушылары қаладағы қамалды алуға әрекет жасады. Бірақ ол іске аспады. Автономия жағындағылар телефон станциясына келіп, жаңа қаладағы телефон байланыстарын өшіріп тастап, Қоқан кеңесінің ғимаратына баса көктеп кіреді. Қоқан кеңесінің басшысы Е.А. Бабушкин станцияға қашып барып, жиналған жұмысшылар мен қалалық өкімет органы – «революциялық комитет» құруға кірісті. 30 қаңтар күні азанда қамалда жұмысшы, теміржолшыларға қоңыраулата дабыл соқыт, сөйтіп оларға қару-жарақ берілді. «Қоқан қаласын 10 мыңдаған адамдармен қоршады, қаладағы өкімет көпке шыдамайды» деген сыбыс тарады. Осы күні (30 қаңтар) Қоқанқаласының жанынан 2 көпір өртелді. Қала мен Сереве станциясы арасындағы теміржол бөлшектелді, телеграф сымдары кесіліп тасталды [7, 76].

Революциялық комитет мүшесі Сазонов Бабушкиннен «Зигельді, Шоқаевты және хатшысын тұтқынға алыындар» делінген жеделхан алады. Ол революциялық комитет мүшесі Николаенкомен бірге екі солдат алып ескі қалаға шығып кетіп, тек хатшыны ғана тұтқынға алады.

М. Шоқай мен оның сенімді серіктері жасырын әрекетке көшуге мәжбүр болады. Үш күн бойы Қоқан қаласы озбыр күштердің аяусыз соққысына ұшырады. Қалаға басып кірген қызыл әскер бөлімдері мен оларға көмектескен жергілікті армяндардың «Дашнакцутюн» партиясы құрған қарулы жасақтары қаланы оқ құшағына орады, азық-түлік пен мақта-мата қоймалары өртенді, жаппай тонау мен Мұхтарият жақтаушыларын тұтқындау орын алды. Түркістан Мұхтарияты Уақытша үкіметінің 54 мүшесінің 30-ы тұтқындалып, олардың екеуі:

Х.Юралы-Агаев пен М.Мырзахметов атылды. Большевиктердің қолына түскендер қатарында наманғандық Насырхантөре, самархандық Харцфельд, бұхаралық Әбиджан, т.б. болды. Құтылғандары Ферғана тауларына қашып кетіп, 1928 жылға дейін партизандық күрес жүргізді [7, 76].

Ал, Мұстафа Шоқай Қоқан қаласынан большевиктердің оғынан қашып шығып, Иргаш құрбашы жасақтарының қолына түседі. Осы кезде ол санасы төмен өзбек нәсілдеріне кектенбей басынан өткен қиыншылықтары туралы былайша қорытындылайды: «Жеке жүрген бауырларыңның дос тұтқан халқынан дұшпандық көріп, көңілі қала болып тұр. Сөйтсе де үнбастаудан басқа жер көрмеген, сарттан басқа ел көрмеген адамдардың маған қылған жаманшылығын бүкіл сарт халқына жапсырғым келмейді». Мұстафа Шоқай өзі үшін көптеген халықтың қырылып кетпеуін, өзінің зияны тимейтін жағын ойластырды [7, 76].

Сөйтіп, Қоқан автономиясы большевиктер тарапынан құлатылды. Қоқан автономиясының Түркістан Уақытша үкіметі екі айдай ғана өмір сүре алды. Шоқай естеліктерінде өзі-өзіне «Қоқан Өкіметі нені жасай алды?» деген сауал қояды және бұған өзі былай деп жауап береді: « Ол бір жағынан аз, ал екінші жағынан қыруар жұмыс атқарды». Тарихи тұрғыдан қарағанда аз; бірақ ол дәуірде Түркістанның ғылыми, саяси және техникалық тұрғыдан мешеу қалғанын ойласақ, Қоқан өкіметінің қыруар іс атқарғанын айта аламыз [11, 3726].

Қоқан автономиясы бар болғаны екі ай, төрт күн ғана өмір сүрді. Олардың не офицері, не әскері болған жоқ. Пошта, телеграф, темір жолдардың бәрі де жау қолында болатын. Осындай қиын кезде дүниеге келіп, қысқа ғана ғұмыр кешкен Қоқан үкіметінің Түркістан халқының ұлттық талаптарын қанағаттандыру жолында көзге көрінерлік ешқандай жұмыс тындыра алмауы заңды еді. Тіпті, бұл үкіметтің осындай жағдайда құрылып, 64 күн өмір сүре алуының өзі таңқаларлық құбылыс деуге болады.

Мұстафа Шоқай идеялары қазіргі күнде тәуелсіз Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Орталық Азия мемлекеттерінің Одағын құру туралы бастамасында жалғасын табуда. Президент 2007 жылы 9 сәуірде қазақстандық жетекші телеарналардың сұрақтарына берген жауабында бұл идеяны бірінші болып Мұстафа Шоқайдың ұсынғанын еске түсіре келіп, былай деді: «... ең жақсысы Орталық Азия мемлекеттерінің одағын құру болар еді, мен бұған Қазақстан мен Орта Азияны қосамын. ... Бізге Құдайдың өзі бірігуді жазған: 55 миллион халық, тілдік кедергілер жоқ... бір кеңістікте жатырмыз. ... БАҚ-тар біздің мәдениетіміздің жақындығы, ортақ тарихымыз, тіліміз, біздің балаларымыздың болашағы туралы көбірек айтуға тиіс. ... Тарихты еске түсіретін болсақ, бізді бірігуге 1918 жылдың өзінде Мұстафа Шоқай шақырған болатын» [14, 96].

Мұстафа Шоқай – Түркістан автономиясын құрып, оның болашағына сеніп, өмірінің соңына дейін күрескен бірден-бір тұлға. Біз үшін бүгінгі күн биігінен қарап баға беру оңай болғанымен, Мұстафа Шоқай үшін Түркістандағы саяси жағдайды саралау сол кезде оңай емес еді. Бірақ Мұстафа Шоқай ойының дұрыстығын тарихтың өзі дәлелдеп отыр. Кез-келген мемлекеттің тарихы сол елдің, халықтың тәуелсіздік жолындағы саяси күресі тарихымен, өзектес келеді. Ал саяси күрестің нәтижелі болып, алға қойған мақсаттарын жүзеге асыруы оны басқарған қайраткерлердің еңбегі мен басшылыққа алған саяси және құқықтық ілімдерінің өміршендігіне байланысты. Осы тұрғыдан келгенде демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет құрудағы ұлы мақсаттарын жүзеге асыруға кіріскен Қазақстан Республикасының тұтас тарихын жасау үшін оның мемлекеттілігінің қайнар бастауына, әр дәуір, кезең сайын өсіп-өркендеп, қалың бұқараның басым көпшілігін өз соңына ерте білген, елдегі саяси күштерді, қозғалыстарды біртұтас Алаш қозғалысына ұластырып, ұлттық-демократиялық бағыттағы Алаш партиясын ұйымдастырған, Алаш, Түркістан автономияларын жариялаған, соның нәтижесінде европалық үлгідегі Алашорда үкіметін құрған ұлт зиялыларының өмірін және олардың саяси, құқықтық көзқарастарын зерттеудің маңызы әрқашанда ерекше болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н.Ә. Жасай бер, Тәуелсіз Қазақстан! Тәуелсіздік күніне арналған салтанатты мәжілісте сөйлеген сөзі // Егемен Қазақстан. 1998. 16 желтоқсан.
2. Қоқан Мұхтарияты жайында. «Йени Түркістан» журналы, №7, 1927. // Аударған – Дархан Қыдыралиев. – Алматы: «Ақиқат». №4. 2005.
3. Қойгелдиев М.К. Түркістанның ұлы перзенті // Қазақ тарихы. – 1997 – №2. – 15-22-б
4. Қазақтар: көпшілікке арналған 9 томдық анықтамалық: Алматы: Қазақстан даму институты, 1998. – 2-ші т. – 553 б.
5. Жарылқапова, Ж.Қ. Мұстафа Шоқайдың 1917 жылғы революциялық өзгерістер тұсындағы қоғамдық - саяси қызметі/ Ж.Қ. Жарылқапова // Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті хабаршы = Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Сер. Историческая.- 2014.- №4.- Б.256-260.
6. Тлеубердинов Қуат Амантайұлы Мұстафа Шоқай көзқарасының қалптасуы мен дамуының тарихи негіздері: Тарих ғылымд. канд. Ғылыми дәрежесін алу үшін дайынд. дис. / Қ.А. Тлеубердинов, Шәкәрім атынд. Семей мем. ун-ті. – Семей, 2010. – 148 б.
7. Жанат Ахметова. Мұстафа Шоқай және Түркістан автономиясы / Қазақ тарихы №2 (119), наурыз-сәуір, 2013, - 6-7б
8. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. – Алматы: Санат, 1995
9. Климов С. Военно-организаторская деятельность коммунистической партии в Средней Азии в 1917-1924 гг. Ташкент, 1982.
10. Досжан Д. Сүргін М. М. Шоқай туралы / Д. Досжан // Жалын.-1993.-№5.
11. Жарылқапова, Ж.Қ. Мұстафа Шоқай - дың Түркістан автономиясын құрудағы қызметі/ Ж.Қ. Жарылқапова // Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті хабаршы. Тарих сериясы = Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Сер. Историческая.- 2015.- №1.- Б.367-373.
12. Бәкір, Ә. Мұстафа Шоқай - ХХ ғасырдағы түркі әлемінің ұлы ойшылы және гуманисі/ Ә. Бәкір, Ә. Нысанбаев // Қазақ өркениеті =Казахская цивилизация.- 2012.- №2.- Б.12-37.
13. Шарафутдинов З. Түркістан және Алаш автономиялары // Қазақ тарихы, 2002. - №1.
14. Қыдыралина, Ж. Түркістанның тәуелсіздігі идеясы және Мұстафа Шоқай/ Ж. Қыдыралина // Қазақ тарихы.- 2012.- №4.- Б.5-9.

ӘӨЖ 94:329.4 (574)

Атангаева Б.Ж.¹, Махметова Н.А.²

т.ғ.д., профессор¹, «Тарих» мамандығының магистранты², Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

ҰЛТТАР БІРЛІГІНІҢ НЕГІЗІ - ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫ

Елімізде сақталып отырған толеранттылық әртүрлі ұлттар арасындағы ауызбіршіліктің нышаны. Бұл тек өз ішімізде ғана емес, саяси аренада да Қазақстан деген көпұлтты мемлекетіміздің өзіндік ерекшелігі. Кеңес дәуірінде көптеген езгіге түскен халық болсақта біз ынтымақтастығымызды берік ұстанып отырған тәуелсіз елміз. Тәуелсіздік алғалы бері, 1995 ж құрылған Қазақстан Халқы Ассамблеясының алатын орын ерекше. 21 жыл ішінде атқарылған жұмыстар легі оң нәтиже беріп, еліміздің өсіп өркендеуіне үлес қосты.

Халықтар Ассамблеясын құрудың қажеттігі туралы идеяны елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев 1992 жылғы Қазақстан халықтарының форумындағы сөзінде: «біздің ең басты байлығымыз – халықтар достығын қазақстандықтардың бір ғана ұрпағы жасаған жоқ. Бүгінде біздің тарихымызды қайтадан ой елегінен өткізе келіп, айтарымыз, біздер бұл байлықтан айрылуға, жақсы дәстүрлерді жоққа шығаруға құқылы емеспіз. Оның қалыптасуы соңғы онжылдықтара емес және партиялық нұсқаулармен емес. Күн сайын адам дауысын, әр халықтың, әр ұлттың дауысын есту керек. Міне, сондықтан да Форумды тұрақты негізге

көшірген жөн, қоғамды жаңа институт – Қазақстан халықтарының келісімі мен бірлігінің Ассамблеясының құрылуы тиіс» айтылған болатын[1, 119-120 б.]. Бұл сөзден Ассамблеяның ұлттар арасында тұрақтылық пен бірлікті сақтайтын бірден-бір ұйым екенін байқай аламыз.

Ассамблеяның өміршеңдігінің ең басты ерекшелігі – ол этностық топтардың қызметін бақылаумен айналысатын қарапайым ұйымға ғана айналып қоймай, сонымен қатар еліміздегі барлық ұлт пен ұлыстың мүдделерін бір арнаға тоғыстырушы, барлық азаматтардың этностық, діни ерекшеліктеріне қарамастан құқығы мен бостандығын сақтаушы толыққанды саяси институтқа айналуында. Қоғамдағы түрлі әлеуметтік және этностық топтар арасындағы және мемлекетаралық қатынастардағы келісімге қол жеткізу мәселесі - бағзы тарихтан мемлекет өміріндегі басты сұрақтардың бірі. Қазақстандағы аз ұлттардың өкілдерінің мұқтаждығын өтеуге, ұлтаралық қарым-қатынас аясында үйлесім орнатуға барынша жағдай жасалған. Барша ұлттардың азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени құқықтарын қорғауға байланысты жүзеге асырылатын шаралар халықаралық стандарттарға сай және осы орайда өзге мемлекеттерге үлгі бола алатынын айта еткен жөн.

Қазақстандық қоғам дамуының жаңа кезеңіндегі Ассамблеяның орны мен рөлін 2007 жылғы конституциялық реформа айқындап берді, оның нәтижесінде Ассамблея конституциялық орган мәртебесін алды, сондай-ақ Қазақстан Республикасы «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Заңы бойынша Ассамблея заңды тұлға құрылмай, Қазақстан Республикасының Президенті құратын, мемлекеттік ұлттық саясатты әзірлеуге және іске асыруға ықпал ететін мекеме ретінде заңнамамен бекітілді.

Осы Заң Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік этносаясатты іске асыруға, қоғамдық-саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуге, мемлекеттік және қоғамның азаматтық институттардың этносаралық қатынастар саласындағы өзара іс-қимылының тиімділігін арттыруға бағытталған Қазақстан халқы Ассамблеясының мәртебесін, оны қалыптастыру мен жұмысын ұйымдастыру тәртібін айқындайды. Орта мерзімді келешекте институционалдық тұрғыдан Ассамблеяның алдында көрсетілген конституциялық және заңнамалық нормаларды барынша толық іске асыру міндеті тұр. Ассамблея азаматтардың этноұлттық қатыстылығына, әлеуметтік жағдайына және саяси көзқарасына қарамастан, біріктіруші, мемлекет пен қоғамның дамуының өзекті мәселелері бойынша талқылау мен кең көлемді қоғамдық келісімді тұжырымдау үшін азаматтық сектордың топтастырушы алаңына айналуы тиіс[2, 234-236 б.].

Қазіргі таңда, Қазақстанда 130-ға тарта ұлт пен ұлыс өкілдері өмір сүріп, еңбек етуде. Әр ұлт өкілдері мемлекеттік құрылымды құру ісіне, нарықтық экономиканы жетілдіруге, мәдениетті көтеруге өз үлестерін қосуда. Қазақ халқы республикадағы барлық ұлт өкілдерін топтастыратын, Қазақстан азаматтарының бәріне ортақ ділді қалыптастыруға мұрындық болатын біріктіруші ұлт ретінде басқа халықтардың басын қосып, оған ұйтқы болуы қажет. Біз қазақстандық қоғамды мекен етуші әрбір халықтың сана-сезіміне «қазақстандық ұлтжандылық», «жалпықазақстандық мақтаныш» рухын қалыптастырғанымыз жөн. Демек, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев атап көрсеткендей: «Республикадағы қазіргі ұлтаралық жарасым ахуалын көздің қарашығындай сақтай білу барлық ұлттың, әрбір азаматтың ең жауапты міндеті. Қазақстандағы ұлтаралық жарастықтың негізгі ұйтқысы болу міндетін алдымен осы атамекеннің иесі – қазақ халқы өз мойнына алуы керек. Өйткені халқымыз ұлтаралық жарастықты, сыртқы дүниемен өзара тиімді ынтымақтастықты жүзеге асыра алса ғана өзінің өркениетті мемлекетіне ие болады.

Біздің туымыз – тәуелсіздік, тілегіміз – бейбітшілік, тыныштық, ынтымақтастық. Күш қолдану мен жанжал атаулыны болдырмауға бар ерік-жігерімізді аямаймыз. Осы мақсат жолында Қазақстандағы барлық ұлттар өкілдерінің аянбай еңбек етуде.

Тарихи болашағымыз үшін осынау жауапты сәтте баршамыз саналылық пен парасаттылық көрсетіп, байсалдылық пен ұстамдылық сақтауға борыштымыз. Қазіргідей алмағайып кезеңде бұл ерекше қажет» [5]. Ол үшін әр азаматтың ес білген кезінен бастап оларға қазақстандық қоғамдағы ұлттар арасындағы қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылықты сақтаудың маңыздылығын, сондай-ақ, мемлекеттік рәміздер мен саяси-рухани

құндылықтардың мәні жайында айтылып, түсіндірілуі қажет. Бұған қоса барлық қазақстандықтардың санасында ұлттық, діни, саяси көзқарастардың әр алуандылығына қарамастан ұлтаралық келісімсіз Қазақстан қоғамындағы демократиялық өзгерістерді тереңдету мен нарықтық экономиканы өрістетудің мүмкін болмайтындығын негіздеу жолында түбегейлі іс-шаралар жүйесі жүргізілгені маңызды. Қоғамдық келісімді одан әрі нығайту, сайып келгенде, еліміздің серпінді дамуын қамтамасыз ету өзіміз алдымызға қойған асқақ міндетті ойдағыдай орындаудың негізі болып табылады.

17 млн. халықты бір тудың астында біріктіру, Елбасымыздың "Бір ел, бір ту, бір тіл, бір діл" қағидатының мәнінде. Кең-байтақ қазақ жерінде, барлығы бір ғана «қазақстандық» деген атауға ие болып отырған ұлттар береке мен мереке ортасында өмір сүруде. Қай ұлт өкілі болса да, «Қазақстандықпын» деп мақтанышпен айта алуының себебі, барша ұлттардың азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени құқықтарын қорғауға байланысты жүзеге асырылатын шаралар халықаралық стандарттарға сай болуында [3]. Бұл біздің егемендігіміздің тұрақты болуында деп білемін.

Ассамблеяның мақсаты – қазақ халқының топтастырушылық рөлін арқау ете отырып, қазақстандық патриотизм, Қазақстан халқының азаматтық және рухани-мәдени ортақтығы негізінде қазақстандық біркелкілікті және бәсекеге қабілетті ұлтты қалыптастыру процесінде республикадағы этносаралық келісімді қамтамасыз ету.

Ассамблеяның негізгі міндеті – этносаралық қатынастар саласында мемлекеттік органдармен және азаматтық қоғам институттарымен тиімді өзара іс-қимылды қамтамасыз ету, қоғамда этносаралық келісімді және толеранттылықты одан әрі нығайту үшін қолайлы жағдай жасау, ел бірлігін нығайту, қазақстандық қоғамының негіз қалаушы құндылықтары бойынша қоғамдық келісімді қолдау және дамыту. Сонымен қатар, Қазақстан халқы Ассамблеясы мемлекеттік органдарға экстремизм мен радикализм көріністеріне қарсы әрекет етуге, азаматтардың демократия нормаларына негізделген саяси-құқықтық мәдениетін қалыптастыруға көмек көрсетеді. Ассамблея этномәдени бірлестіктердің күш біріктіруін қамтамасыз етеді, этно мәдени орталықтардың, Қазақстан халқының ұлттық мәдениеттері, тілдері мен дәстүрлерінің өркендеуін, сақталуын, және дамуын қамтамасыз етеді [4, 190-192 б.].

Қоғамдағы түрлі әлеуметтік және этностық топтар арасындағы және мемлекетаралық қатынастардағы келісімге қол жеткізу мәселесі - бағзы тарихтан мемлекет өміріндегі басты сұрақтардың бірі. Осы құбылыстың мәнін ашатын «консенсус» (лат. тіл. Consensus - келісім, ынтымақ, жарастық) термині, қоғамдық келісімнің қандай да болмасын деңгейде, саяси және әлеуметтік дамудың барлық формасында кез келген қоғам үшін қажет екенін айғақтайды [3]. Алдағы уақытта толеранттылық біздің халқымыздың күнделікті өмірінің дағдысына, дәстүріне айналуы керек. Сондай-ақ, біздер толерантты қоғам арқылы ұлттық болмысымызды жойып алмауға баса мән берген жөн.

Жоғары да аталған бірлік, ынтымақтастық, толеранттылықты сақтап отырған өңірлердің бірі - Шығыс Қазақстан облысы. Шығыс Қазақстан облысы Қазақстан халқы Ассамблеясы жұмысының негізгі бағыты қазақстандық отаншылдықты қалыптастыру мен нығайту және рухани-мәдени әрекеттестік пен этносаралық қатынастарды үйлестіру болып табылады. Оның ішінде, Семей қаласы да көптеген ұлт өкілдері бірлікте, татулықта, бейбіт өмір сүруде. Қазіргі таңда, «Достық үйі» ғимаратында 17 этно-мәдени бірлестік тіркелген. Сондай-ақ, 19 клубтық құрылымдар жұмыс жасайды. 2014 жылғы мәлімет бойынша, 1 жыл көлемінде 90 іс-шара 42100 адамның қатысуымен өткізілген.

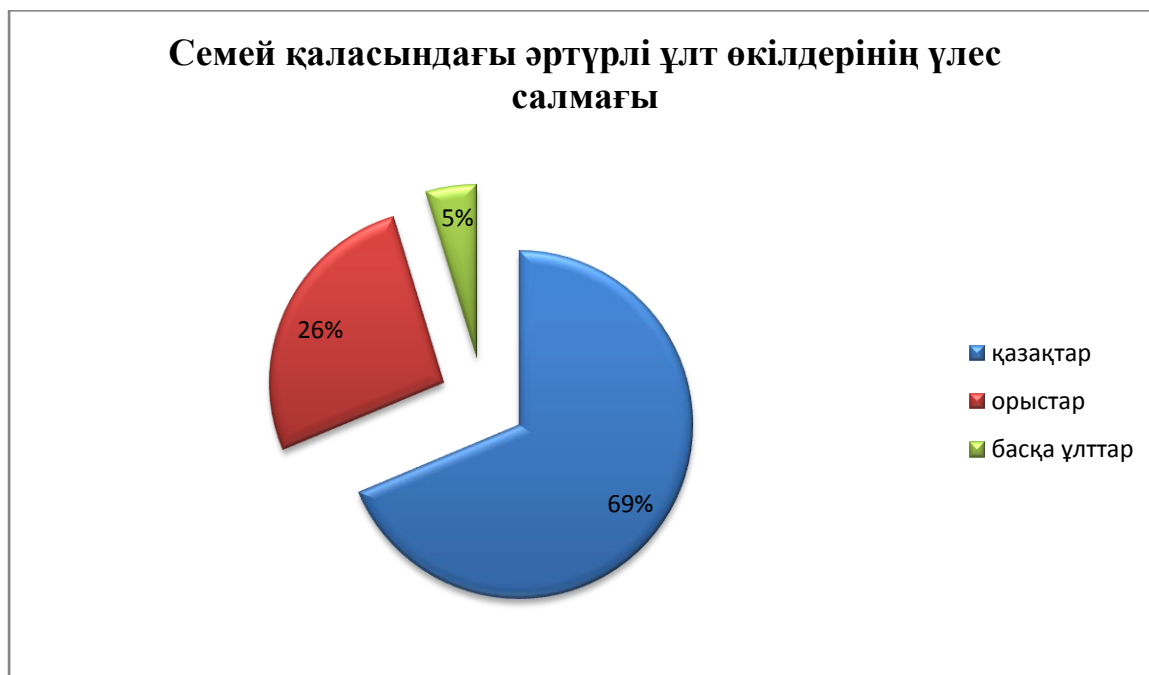

Диаграмма 1. Семей қаласындағы әртүрлі ұлт өкілдерінің үлес салмағы

Жалпы, Семей қаласында 337633 адам тұрады. Әртүрлі ұлт өкілдерінің үлес салмағы әртүрлі болып келеді. Олардың ішінде қазақтар 231883, орыстар 90004, татарлар 9154, немістер 2263, украиндар 936, белорустер 248, шешендер 165, әзірбайжандар 240, корейлер 406, ұйғырлар 297, өзбектер 427, армяндар 104, молдовандар 86, башқұрттар 85, қырғыздар 228, болгарлар 67, мордвалар 20 және 1020 басқа ұлт өкілдері бірлікте тату-тәтті өмір сүруде (Диаграмма 1) [6]. Қазақстанда ұлтаралық қатынастарды нығайтуға барша жағдай жасалынып отыр. Осындай бейбітшілік заманда өмір сүріп отырғанымыздың өзі көпұлтты еліміздің ынтымақтастығының белгісі. Соған дәлел әр ұлт өз мәдени, өнер іс-шараларды барлығы бірге ауызбіршілікте, қызығушылықпен атау өтуі. Бір шаңырақ астында татулығы жарасып, ел тарихын жасасып жатқан жүз отыздан астам ұлт өкілдері қазіргі таңда барша елге үлгі болып отыр.

Ассамблея еліміз дамуының жаңа кезеңінде мынадай міндеттерді дәйекті түрде шешуге тиіс:

Біріншіден, халықтардың бірлігін нығайту және Қазақстан қоғамын жаңартудың саяси идеология мен ағымдағы «сұраныстан» биік тұратын негіз қалаушы құндылықтары бойынша арнаулы қоғамдық келісімді қолдау мен дамыта беру.

Екіншіден, Қазақстанның барлық азаматтары үшін олардың ұлттық, әлеуметтік, былайша айтқанда, «зәуазаттық» шығу тегіне қарамастан, тең мүмкіндіктерге негізделген біртұтас азаматтығын нығайту.

Үшіншіден, қоғамдағы этносаралық және конфессияаралық келісім мен ықыластылықты одан әрі нығайтуға қажетті қолайлы жағдайларды қамтамасыз ету...» [7], – деп атап көрсетілген.

Осы, аталған құжатта көрсетілгендей: «...Конституциялық реформа аясында Қазақстан халқы Ассамблеясының мәртебесі мен өкілеттілігі өсті. Ассамблея қызметі этносаралық қатынастар мәселелерін тиімді шешіп келе жатқан ел ретінде Қазақстан Республикасының халықаралық беделінің өсуіне ықпал етуде. Бүгінде Н.Назарбаевтың этносаралық толеранттылық пен қоғамдық келісім үлгісі әлем назарын аударып отыр.

Елімізде құрылған Қазақстан халқы Ассамблеясы өзге елдерге, мелекеттерге үлгі көрсетіп қана қойған жоқ, бірліктің қазақстандық бірегей үлгісін қалыптастырды. Достыққа - дәнекер, ұлағатты істерге - ұйытқы болды. Өзара сыйластық пен төзімділікке, бейбітшілік

пен келісімге негізделген қоғамдық қатынастар әлем сахнасында Қазақстанның шынайы имиджін қалыптастыруға игі ықпал жасауда.

Халық бірлігі – мемлекеттілік негізі. Қоғамдық бірлікті ту етіп ұстау арқылы ғана біз алдымызға болашағы күшті, өркендеп, дамыған Қазақстан елі туралы ұлы мақсаттар қоя аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Н.Назарбаев этносаралық және конфессияаралық келісімнің қазақстандық үлгісінің негізін қалаушы / Жалпы редакциясын басқарған Ж.Ә.Әлиев. – Алматы: Жеті жарғы, 2006. – 212 б.
2. Қазақстан халқы Ассамблеясы: тарихи очерк/авторлары: Е.Л. Тоғжанов, Г.В. Кан, В.С. Коробков, Н.У. Шаяхметов. - Алматы: Паритет, 2010. - 326, б.
3. Е.М. Абенов Қазақстандық толеранттылық үлгісі / History.kz (<http://edu.e-history.kz/kz/contents/view/1730>)
4. Н.Назарбаев Қазақстан халықтарының Ассамблеясы 10 жыл=10 лет Ассамблеи народов Казахстана: Қазақстан халықтары Ассамблеясының 1-10 сессияларындағы баяндамалары жинағы / Нұрсұлтан Назарбаев. – Астана: Елорда, 2005. – 436 б.
5. Дүниежүзі қазақтарының құрылтайы. – Алматы: Атамұра–Қазақстан, 1993. – 11–12 бб.
6. Семей қалалық достық үйінен алынған мәлімет
7. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2007 ж. 28 ақпандағы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан, 2007. – 1-наурыз. – №55(24632).

УДК:930(574)

Исапова Д.С.

п.ғ.к., ассоц. профессор, Халықаралық білім беру корпорациясы (ҚАУ кампусы), Алматы қ.

ҰЛЫ ТӘУЕЛСІЗДІККЕ ТАҒЫМ

Тәуелсіздік-ұлы мұрат, шын ұққанға зор мәртебе. Тәуелсіздік-қан мен терін аямаған қазақтың кешкен азабының өтеуі. Ата-бабамыз аңсап, ерекше ықыласпен күткен еркіндік, бостандық таңы. Иә, қазағым тәуелсіз ел болу үшін қаншама азап пен мазакқа шыдады. «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым!» деп Абай айтқандай, қайран қаһарман ел, алпауыт халық түрлі сынақты көтере білді. Тәуелсіздік жолында еш аянбады, өмір ағынындағы түрлі бұралаң-белестер мен қиындықтардан еш сағы сынбады. Қайта, керісінше, қайсар мінезі шыңдала берді. Керей мен Жәнібек бастаған сұлтандар тобы Өзбек ұлысынан бөлініп, жеке дара Қазақ Хандығын құрғаны белгілі. Қазақ халқы біртіндеп көбейіп, жер аумағы да еселене берді. Қазақ халқы тіпті қой үстінде бозторғай жұмыртқалаған дәуірді де бастан кешірді. Қазағымның тыныштығын жоңғар халқы бұзды. Тыныш жатқан бейбіт елге шүйгіп, мазасын алды. Ұлы нәубетті бастан кешірген қазақ «елім-ай» деп елден безгеннен басқа амалы болмады. Бір жұдырықтай бірігіп, бірлігі жарасқан елім жоңғар елін тарих сахнасынан жойып жіберді. Қазақ елі Ресейге қосылып, «достас» мемлекет, яғни, терезесі тең, дәрежесі бір мемлекет болуды көздеді. Келіскен шарттарды Ресей патшалығы толық қанды орындамады. Қазақ халқын басынып, біртіндеп, өзіне бодан қылып алды. Онымен бірге шұрайлы жерімізді тартып алып, өзіндік крестьян-шаруаларына жерді бөліп берді. Тіпті, қазақ өзінің жерін жалға алуға мәжбүр болды. Ұлтымызды қорлаған ақ патша, қазақ жігіттерін қара жұмысқа салып қоймақшы болды. Бұған шыдай алмай көтерілген қазақтың көзін жойып, теңсіздік орнатты. Көтерілісшілерді басу үшін тайпа аралық қақтығыстарды шебер пайдаланды. Олар үшін қазақ елінің қараңғы болғаны тиімді еді. Сол себепті де түрлі жәрмеңкелерде қазақтың ақысын жеп күнелті. Мұндай мазакқа қой мінезді қазақ қана көніп, шыдады. Сарғайған сағымдай жеткен бостандық таңы енді атты деген қазақтың көңілі су сепкендей басылды. Әділсіз ақ патша алтын тақтан кеткенімен, керемет болашақты мақсат еткен кеңестірілген жұмысшы, шаруа, солдат депутаттарының билігі жеңіске жеткенімен,

халыққа ешбір жеңілдік болмады. «Отар болып келген ел, отар болып қалды»-деп С.Сәдуақасов сияқты зиялы қауым өкілдері күйінді. Қазақстан олар үшін тек шикізаттың мол сарқылмас қоры ретінде көрінді. Бар байлығын тартып алып, малмен күн көретін қазақтан байлықтарың кәніпсікілеп, шарасыз, панасыз қазақты шетел асуға итермеледі. «Кіші қазан» революциясын ойластырып, аштықты өз қолымен жасап, халықтың санын бірнеше есеге қысқартты. «Елім, халқым»- деп шырылдаған бетке ұстар азаматтарды, олардың отбасыларын түгел қинап, азаптап өлтірді. «Ұлтжанды» жанашыр зиялыларды «ұлтшыл» деп айыптады. Қазақты шоқындырып, орыстандырғысы келді. Қазақ халқының өр рухы, биік құндылықтары, әсем әдеп-ғұрпы, көркем діні басым болды. Еш уақытта қазағым өз ділін, тілін, дінін ұмытпады. Қандай тыйым салынған болса да, қазағым асыл қазынасын сақтап қала алды. Талай-талай қас батырлар жанын қиып, қорғап қалған, талай арулар махаббат құрбаны болған, талай өзегі өртенген өкінішті жандар мен қуаныштан жүрегі жарыла шаттанған пенделердің куәгері болған қасиетті Отанымыз-Қазақстан. Қазақстан –тәуелсіз ел. Сол тәуелсіздік жолында қазақ бабам не көрмеді десеңші?! Еліміздің басынан азап та, аштық та, сұм соғыс та өтті. Әсіресе, XX ғасыр қазақ халқы үшін ауыр тиіп, қайғыға толы кезеңімен есте қалды. Көп жыл шыдап, үндемеген қазақты Кеңес үкіметі одан әрі басынып, қазақ халқымен сорпасы қайнамаған, бөгде елдің екінші хатшысын басшы қылып қойды. 1986 жылы 15 желтоқсанда қазақ халқы мен еліне сіңірген орасан зор еңбегіне қарамастан Д.Қонаевты 2 минут ішінде лауазымынан босатты. Бұл талай шыдап та, жылап та баққан қазақтың шыдамының соңғы тамшысы еді. Дәл келесі күні бұл іске ашынған қазақ жастары, әсіресе, жас студенттер білімді жазылған түрлі транспараттармен көтеріліске шықты. Ондағы мақсат ұлтшылдық емес, қазақстанның жағдайынан хабардар, осында туып өскен басшы билеу болған еді. Әділдіктің салтанат құруын сұраған жалаң қолды бейбіт жандардың тілектеріне құлақ асқысы келмеген озбыр орталық жүйесі жүректері тітіркенбестен мұздай қаруланған әскермен шеруге шыққандарды аяусыз жаншыды, итке талатты, бас-көз жоқ ұрып соқты. Бір қару алып шықпаған қазағымға оқ жаудырды. Қоқыс секілді ауыр көліктерге тиіп, қала сыртына апарып тастады. Оқу орнынан шығарып жазалады. Қоғамнан қудалады. Қазақ бұзақыларының «ұлтшылдық» көрінісі деп бағалады. Талай көкөрім қыздарға қорлық көрсетті. Жігіттерімізді қинап, аямай жазалады. Түрмеге жапты. Дегенмен, қой мінезді деп жүрген қазақ кешегі көк бөрінің ұрпағы екенін білдіртті. «Досына адал, жауыңа қатал ел» өзіндік көзқарасы бар және онымен санасу керек екендігін солқылдақ басшылыққа жеткізді. Қазақ жастары Алматыда, Талдықорғанда, Ақмолада, Орталық Қазақстанның бірнеше елді мекендерінде тоталитарлық билік жүйесіне қарсы көтеріліп, өкіметке саяси талаптар қойды. Желтоқсан көтерілісі сол кездегі кеңес одағының керегесін шайқалтып, КСРО-дағы ашық демократиялық үрдісінің негізін қалаушы оқиғалардың бірі болды. Жазықсыз, қиянатпен жоғары оқу орындарынан шығарылған, сотталған сан мыңдаған қыз-жігіттер кейін ресми ақталды. Бірақ, олардың жүректерінде қалған қаяу, сызат-дақ кете қойды ма екен?! Талайы зардабын шегіп, қасіретін тартты. Қаншама өрімдей жасөспірімдер қанаты қайырылса да намысын жерге таптатпай, еңселерін биік ұстады. Бірақ, сырын сыртқа шығармай, шерін тарқата алмай іштен тынды. Неткен қайтпас қайсар, өр рухты биік халық. Таспен атқанды аспен атып, әрбір жамандыққа жақсылықпен жауап қатты. Сан ғасырда түрлі сыннан өтсе де, өзіндік көркем мінезі мен ұлттық байлықты тәрк етпеді. Мұндай ержүрек халықтың тарихымен сусындаған өскелең жас ұрпақ мол үлгі-өнеге алары сөзсіз. 1991 жылы Қазақ елі егемендікке қол жеткізіп, өз алдына тәуелсіз мемлекет атанды. Мұндай қиындықпен келген азаттықты бағалауымыз керек. Иә, тәуелсіз, дербес Қазақстанның ұландары-арыстандай айбатты, жолбарыстай қайратты, қырандай күшті қанатты. Мемлекетіміздің тағдыры мен болашағы енді жастардың қолында. Жастар неғұрлым жан-жақты дамыған, бәсекеге қабілетті, білімпаз болса-соғұрлым алтын бесік еліміздің көркеюі арта бермек. Бізге ата-бабамыз мирас қылып қалдырып кеткен рухани, материалды мәдениетті қорғау, сақтау-басты міндет. Тәуелсіздік-ең алдымен Қазақ халқының бостандыққа ұмтылған асқақ армандары мен қайсар рухының жемісі. Сондықтан Тәуелсіздік күні-ең қастерлі күн. Тәуелсіздік-ұлттық тілдің, дәстүрдің, салт-сананың мызғымас тірегі, күші, алтын дінгегі,

халықтың бақ жұлдызы. Тәуелсіз еліміз ширек ғасырға жуық уақыт ішінде қарды дағдарыстарының қиындықтарына қарсы тұра білді, тұрақты даму жолына түсіп, биік белестерді бағындырды, толағай жетістіктерге қол жеткізді, әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына енді. Мемлекет басшысының елді дамытуға стратегиялық бағдарламалары мерзімінен бұрын жүзеге асып келеді. Өзінің Жолдауында Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев тәуелсіз мемлекет атанғанымыздың 25 жылдығына аяқ басқалы тұрғанымызды айта келіп: «Бұл-тәуелсіздікті нығайту жолындағы өлшеусіз еңбегіміздің ширек ғасырлық белесін қорытындылайтын мерейлі сәт. Тәуелсіздікті баянды ету оған қол жеткізуден қиын. Мемлекеттігіміздің тұғырын мызғымастай нығайта түсу үшін бізге әлі талай өткелі күрделі, өкпегі көп бұралаң жолдардан өтуге тура келеді», -деп алдағы кезеңде кездесетін сын-кәтерлерден мүдірмей өтуге шақырды. Еліміз тәуелсіздігін жариялап, дербес мемлекет ретінде әлемге танылды. Елбасының «Қазақстанның тәуелсіздігі қазақтарға тартқан тағдырдың сыйы емес, өзінің ежелгі жерінде қилы кезеңді бастап кешу арқылы қол жеткен өз мемлекеттілігін құруға деген заңды құқығы бұл даусыз және саяси фактіге ешкім күмән келтірмеуі тиіс», -деп атап көрсетуінде үлкен мағына жатыр.[1,23] Ата-бабаларымыз сан ғасыр армандаған Тәуелсіздіктің 25 жылдығы еліміздегі іргелі істермен айшықталып, сәт сайын жақындап келеді. Осы жылдар ішінде елімізде қыруар істер атқарылды. Атап айтсақ, тарихи жеріміздің шекарасы халықаралық шарттарға сай бекітілді. Мемлекеттік рәміздеріміз, Ата заңымыз, ұлттық валютамыз және Сарыарқаның кең жазық даласында барша елдің өзінің тез көркейіп өсуімен таң қалдырып, жаңа Астанамыз дүниеге келді. Әлемдік қауымдастық алдында «Қазақстан Республикасы» деген асқақ рухты елдің екенін мойындаттық. Ел экономикасы да жылдан-жылға нығайып, мәдени, рухани даму деңгейі белеске көтерілуде. Өзіне тән барлық институттары бар, әлемдік қауымдастықтың ықпалды мүшесі болып табылатын тәуелсіз мемлекет құрылды. Жыл сайынғы ел Президентінің халыққа арналған Жолдаулары мен қабылданған мемлекеттік бағдарламалар, стратегиялық бағыттардың барлығы да қарапайым халықтың тұрмысын жақсартып, тәуелсіздігімізді нығайтуға бағытталды. Жас мемлекетіміз осындай аз ғана уақыттың ішінде көптеген ірі экономикалық, саяси және әлеуметтік жетістіктерге қол жеткізді. Қазіргі таңда Қазақстан жас мемлекет бола тұра, көптеген елдерден әлдеқайда алда. Еліміздің аяғынан нық тұруы, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және экономикамыздың жедел қарқынмен дамуы-қазіргі таңда негізгі стратегиялық бағыттар. Бүгінгі Қазақстан-тек өзі орналасқан аймақта ғана емес, бүкіләлемдік проблемаларды талқылауда және шешуде ықпалды рөл атқаратын ел. Қазақстан бүгін де әлем мойындаған дамушы мемлекет. Өзіндік территориясы, ата заңы, халқы мен басшысы бар бақытты мемлекет. Қазақпен бірге өзге 130-дан астам ұлт пен ұлысқа пана болған Отан-ана. Жаһандану заманында әлемдегі ең тыныш, бейбіт, қонақжай, тұрақты дамушы мемлекет. Халықаралық аренада да «Саммит-2012», «Алаулы ақ Азиада», «Әлемдік дін басшыларының съезі», «ЭСҚПО-2017», «Универсиада-2017» сияқты даңқты жобаларды жоғарғы деңгейде ұйымдастыруда. Жиырма бес жыл ішінде Қазақ халқының ұлттық санасы жаңғырып, өзін-өзі тану, өзінің бай ежелден қалыптасқан тарихы мен ұлттық дәстүрлерін құрметтеу, ұлы тұлғаларын бүкіл дүниеге таныту, бай рухани қазынасын әлемдік өркениетпен ұластыру бағытында қыруар шаруалар атқарылды. Ең бастысы, Қазақ халқымен бірге әр түрлі этностардың да отаны болып табылатын біздің еліміз бүкіл әлемге қоғамдағы татулық пен ынтымақтастықты сақтаудың, әр түрлі ұлттық мәдениеттер мен діндердің үйлесімді дамуына қамқорлық жасаудың жарқын үлгісін көрсетіп берді. Біз жыл өткен сайын сол бір тарихи таңдаудың сарқылмас құдыретін жан жүрегімізбен түсінеміз. Ол егемен мемлекетте бейбітшілік пен келісімде, өзара сенімде азат өмір сүру таңдауы. Ол туған жеріміздің қазынасы мен қазба байлығына дербес иелік етіп, барша қоғамның игілігі үшін өз қалауымызбен жұмсау таңдауы. Ол-өз тағдырымызды өзіміз айқындау, болашағымызды өз қолымызбен жасау таңдауы. Біздің жаңа Қазақстанымыз жарық жұлдыз болып дүниеге келді. Баршамызды Тәуелсіздіктің Ұлы рухы жебейді, біріктіреді, бойымызға қуат беріп, сенімімізді нығайтады. Ол алтын күндей жарқырап, алтын қыраны қалықтаған Қазақ Елінің ашық аспаны астында дүниеге келген әрбір сәбидің жүрегіне орнайды. Ол әрбір азаматтың

жүрегінде, әр шаңырақтың төрінде, елімізде бой көтерген әрбір үйде, әрбір қала мен ауылда салтанат құрды. Ол әрбір жаңа өндіріс орнымен, ұланғайыр Отанымызға төселген әрбір күре жолмен, дала төсіне өнген әрбір тонна алтын дәнмен нығаяды. Ұлы тәуелсіздікке тағзым ету-әрбір азаматтың қасиетті борышы.

ӘДЕБИЕТТЕР

І.Н.Ә.Назарбаев. «Қазақстан-2050. Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауы.-Астана, Ақорда.

ӘОЖ 94 (570) "1990-1995"

Қайырханова Ф.К.¹, Тоқбаева Д.Е.²

т.ғ.к., доцент¹, магистрант², Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

ТӘУЕЛСІЗ МЕМЛЕКЕТТІК ҚҰРЫЛЫМНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҮЛГІСІ: ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ТАРИХИ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Тәуелсіздік ұғымы - оны орнатумен, құрумен ғана шектелмейді. Тәуелсіздік - еліміздің әрбір күнінің, әрбір қадамының, қиыншылығы мен өркендеп дамуының, қателіктері мен табыстарының белесі, жүріп өтетін жолы, тарихи шежіресі. Мемлекеттіліктің барлық атрибуттары белгіленіп, құрылымдары нығайып алыстарға құлаш серпеп, биіктерге жететін күш-қуаты молайған 25 деген қайратқа толы жасқа енді келді. Бірақ осындай қысқа мерзімге қарамас-тан тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы экономикалық-әлеуметтік қиыншылықтарды еңсере жүріп, әлем мойындаған елдер қатарына қосылды.

Тәуелсіз Қазақстан мемлекетінің қалыптасуы мен дамуы, басқа да даму-дағы құбылыстар сияқты, үздіксіз процесс. Ол өзінің қалыптасу және даму процесінің барысында бірнеше кезеңдерден өтері заңдылық. Қазіргі тәуелсіз Қазақстан тарихын нақты белгілі бір күннен бастай алмаймыз. Мәселен, тәуелсіздік тарихын 1991-жылдың 16-желтоқсанынан бастасақ, оған жетер жолдағы қадамдар болған 1990-жылғы Қазақ КСР-ның Мемлекеттік Егемендігі Декларациясын, 1990-91 жылдары президенттік институттың пайда болуын және тіпті сонау Алаш қозғалысынан бастау алатын көптеген күрделі тарихи оқиғаларды ескермегендік болар еді. Сол кезде, Жоғарғы Кеңесте мемлекеттік тәуелсіздік туралы конституциялық заңның - "Қазақстан Республикасының мемлекеттік Тәуелсіздігі туралы Заң"- өзі екі күнге созылған талқылаулар нәтижесінде қабылданғанын ескеру керек. 21-желтоқсанда Алматыда Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы құрылуы, жыл соңында Мәскеуде КСРО Жоғарғы Кеңесінде Төраға Әнуар Әлімжановтың хабарлауымен КСРО-ның ресми түрде түпкілікті таралғаны жарияланды. Осылайша, Қазақстан ғана емес, әлем тарихында да айтулы оқиғалармен тарихқа енген бұл жыл - тоталитарлық тәртіп үстемдік еткен тұңғыш социалистік мемлекет КСРО-ның күйреуімен байланысты саяси оқиғаларға толы болып өткенін айта кету керек.

Қазақстан Республикасы өзінің мемлекеттік тәуелсіздігін КСРО сияқты алып империяның ыдырауы нәтижесінде ғана, басқа одақтас елдердің ең соңында жариялауының өзіндік себептері бар еді. Олар: біріншіден, ұлтаралық қақтығыс пен жанжалдың туып кету қаупі болатын. Өйткені, "халықтар достығының лабораториясына" айналған Қазақстан басқа республикаларға қарағанда түрлі кезеңдегі солақай-өктемшіл саясатқа байланысты өз территориясында жергілікті халықтың аз пайызына ие болған ел еді. 1989-жылғы санақ бойынша Қазақстанда қазақтардың үлестік пайызы 39,7 пайызды ғана құрады. Ал орыстардың үлесі 40 пайыздан асты. [1;47] Сондықтан да ұлттық тәуелсіздік идеясы 1917-жылы Алаш автономиясын жариялаудағы сияқты, жеріміздегі басқа ұлттардың қарсылығын туғызу мүмкіндігін жоққа шығармады.

Екіншіден, шекара мәселесінде дау туу мүмкіндігі еді. Сол 1991-жылғы күзде Қазақстандағы казачестволар қозғалысы мен М.Горбачев, Д.Сахаров бастаған ресейлік

кейбір саясаткерлердің Қазақстанның Солтүстік және Батыс пен Шығыстағы бес облыстары жері туралы даулы пікірлер айтып, мәселені ушықтыра түсті. Тек Елбасы Н.Назарбаевтың саликалы саясаты арқасында Ресеймен және басқа шекаралас мемлекеттермен арадағы келіссөздер шекара мәселесіне нүкте қойылды. Кезінде В.И.Ленин мен И.В.Сталинге нақты дерек-термен жолығып, Қазақ АКСР-ы құрамына байырғы қазақ жерінің барлығын дерлік қосқызып, ел мен жер тұтастықтығын сақтап қалған Алаш қайраткер-лерінің еңбегі еш кетпей, осылайша тарихи сабақтастығын тапты.

Үшіншіден, Президентке бүкіл халық атынан өкілдік беру қажет болды. Өйткені ел Перизиденті Н.Назарбаевты 1990-жылы 24-сәуірде Қазақ КСР Заңының 24-статьясына сәйкес Қазақ КСР-ы Жоғарғы Кеңесінде сайлаған еді. Ал 1991-жылы 16-қазанда Қазақстан Республикасының Жоғарғы кеңесі қаулысымен “Қазақ КСР Президентін сайлау туралы” Заңына сәйкес осы жыл-дың 1-желтоқсанда жалпыхалықтық Президент сайлауын өткізу белгіленді. Бұл мерзімді де күтуге тура келді. Жалпыхалықтық сайлау нәтижесінде сайланған Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев желтоқсанның 10-ынан бастап Қазақстан Республикасының Президенті қызметіне кірісті.

Төртіншіден, Қазақстан территориясы ауыр климаттық аймақта орналас-қанымен, оның жер асты байлығына қызығушылар аз болмады. КСРО-ның ыдырау қарсаңында Қазақстанның картасына қатысты саяси ойындар жүріп жатқан болатын. Дүниежүзінде ең үлкен шекаралардың қатарынан саналатын Ресеймен аралықтағы шекараны бүкіл республика халқы түгелдей шықса да қорғай алмас еді. Ресеймен шекаралас облыстар халқының 80-85 пайызы басқа ұлт өкілдері болатын. Сондықтан да ашық-шашық жатқан шекара мәселесі дауының тыныштануын да күтуге тура келді. Яғни, 1991-жыл Қазақстан басшылығының негізгі назары тәуелсіздік идеясын пісіп-жетілдіру және сабырлы да саликалы саясат арқылы тәуелсіз мемлекет құруға кірісуге әзірлік жасау, оны біртіндеп іске асыру жылы болды.

Өз тәуелсіздігін жариялаған Қазақстан Республикасы халқының, бірінші кезекте қазақ халқының алдында жаңа мемлекет қалыптастыру міндеті тұрды. Жаңа мемлекет құру ісінің өте қымбатқа түсетін, аса күрделі іс екендігін Н.Ә.Назарбаев КСРО-ның кезінде-ақ жете түсінген және оны ашық айтқан. Мысалы, 1991 жылдың наурыз-сәуір айларындадайындаған “Әділеттің ақ жолы” атты кітабында одақтас республикалар арасында сол кезде ондаған жылдар бойы қалыптасқан экономикалық байланыстарды үзудің бәрі үшін де қатерлі екендігін айта келе: “Оның үстіне бір-біріне мүлде тәуелсіз, жаңа мемлекеттерді құру дегеніңіз де өте қымбатқа түсетін іс екенін дәлел-деп жатудың сірә, керегі бола қоймас”- деуі соның дәлелі [2;257]. Дегенмен, көп ұзамай-ақ тағдыр оны дәл сол “өте қымбатқа түсетін” жаңа мемлекет құру ісімен айналысуға мәжбүр етті.

Ғасырлар бойы арман болған тәуелсіз мемлекеттігіміздің нығаюы, қазіргі жетістіктеріміз бен табыстарымыз қол жеткізу әсте де оңай болған жоқ. Шикізат шылауына байланған, "халықтар достығының лабораториясына" айналған Қазақстанның болашағы өз елімізде кейбіреулер үшін бұлыңғыр, Қазақстандағы жағдайдың өте қиын болуынан батыстық және ресейлік сыншы-сарапшылардың болжамдары бойынша Қазақстан жуық арада "үшін-ші әлемдегі" ең кедей елдердің біріне айналады, ол өз шикізатын сату арқылы бірнеше жыл тұрақтап тұра алса да, уақыт өте келе өз өнеркәсібінің түбіне жетеді деп есептелінді. Тіпті Қазақстанда 2005 жылға дейін әлеуметтік, ұлтаралық және т.б. наразылық дүмпуі орын алып, мемлекет іргесі шайқалады деген болжамдар да жасалды. “Егемен Қазақстан” газеті 2005 жылғы 15 желтоқсандағы нөмірінде, яғни 15 жыл 8 айдан кейін: “Сол бір ауыр жылдар-да жайсыздықтан, ертеңгі күнге сенімсіздіктен және этностық қақтығыстардан қорыққандықтан елді миллионнан астам адам тастап кетті. Толық күйреудің қаупі төне бастады”,- деп жазған еді. [3;2] Бірақ, мұндай болжамдар теріске шықты, өйткені сол кезде жас тәуелсіз мемлекеттің, оның көп ұлтты халқының алдағы атқарар міндеттері мен жүретін жолын дұрыс таңдай алатын, тиісті стратегиялық шешімдер қабылдай білетін өз Көшбасшысы болды.

Осындай жағдайда Қазақстанда тұңғыш Президент болып сайланған Н.Ә.Назарбаев “Әділеттің ақ жолында” 1991 жылдың көктеміне қарай елде қалыптасқан саяси-әлеуметтік жағдайға талдау жасай келе: “Шындықтың беті-не қаймықпай тура қарайтын кездің келгеніне көп болды: халық саяси айтыс-тартыстың нәтижесіз бос мылжыңынан мезі болып бітті, ендігі жерде қиын-дықтардан шығудың тиімді жолдарын табудың орнына оңшылдардың немесе сошылдардың, демократтардың немесе консерваторлардың арасынан қайдағы бір жағымсыздарды одан әрі шексіз іздестіре берумен айналысу арқылы халық-тың төзіміне қиянат жасауға болмайды. Тарихтың өзі куә: біз ондай жағдайды басымыздан кешіргенбіз. Бәрін де қайта жасау үшін ондай тағылым бізге өте-мөте қымбатқа түскен”- деп жазды [2;246].

Сол жылдары ел мен Елбасы алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі -көпұлтты республика халқын топтастыра білу еді. Ол туралы Н.Ә.Назарбаев: “Бізге керегі – қоғамдағы күштердің басын қосып, біріктіру, мұны құрғақ ұран деуге тіпті де болмайды. Бәрімізді біріктіре алатын қуатты күш ретінде дағда-рысты жағдайдан шығу, адамдардың аман-саулығы, республиканың гүлденуі, мемлекетіміздің нығайуы сияқты ортақ мақсаттарымыз күшті қызмет ете алады”-деп жазады [2;247]. Жаппай ыдырау мен идеологиялық қуыс кеңестік жағдайында көпэтносты Қазақстанда, басқа да бұрынғы кеңестік мемлекет-тердегі сияқты, ұлттық мәселенің өткірлігі бөлекше болды. Қазақстан КСРО-ның ең көпұлтты республикаларының бірі еді. Елде 45 діни конфессияға қарай-тын 130-дай ұлт пен ұлыс өмір сүретін. Олардың жартысына жуығы ғана қазақтар болды. Ашық немесе бүкпелі наразылық кез келген сәтте Югославия-дағы, Тәжікстандағы, Таулы Қарабақтағы, Приднестровьедегі, Абхазиядағы, Солтүстік Кавказдағы ағайын арасындағы соғыстар сияқты қанды қақтығыстарға ұласып кетуі мүмкін еді. Өйткені Қазақстаннан жер даулап, шекара мәселесін көтерген белгілі қайраткерлер пікірін Ресейлік баспасөзде де қолдап жатты.

Жаңа, тәуелсіз Қазақстан мемлекеттілігі тарихының бұрын-соңды қазақ жерінде өмір сүрген мемлекеттер тарихынан басты ерекшеліктерінің бірі – оның саяси жүйесінде президенттік басқару институтының қалыптасуы болды. Еліміз тарихында бұрын болмаған саяси институттардың, билік субъектілерінің бірі – президенттік басқару институты ХХ ғасыр басында айтылып, тек ғасыр-дың соңында өмірге келіп, қалыптаса бастады. Бүгінгі күні өз мемлекетіміздің ең жаңа тарихын, өз Президентімізсіз көзге елестету мүмкін емес. Бұл, жаңа билік жүйесінің, дәлірек айтсақ, президенттік басқару институтының қазақ қоғамына етене еніп, оның біртұтас саяси құрылымына айналғандығының айқын көрінісі.

Мемлекеттік билікте президенттік жүйенің қалыптасуын өзінің көлемі жағынан жаһандық құбылыс деп айтуға болады. Мысалы, 1993 жылы БҰҰ мүше 183 елдің 130-нан артығында мемлекеттік билікте Президенттік лауазым болған. Ал, әлемнің 84 мемлекетінде Президенттік басқару формасы бар. Олардың ішінде: АҚШ, Франция, Аргентина, Мексика, Россия т.б. елдер бар. Демек, Қазақстан да сол мемлекеттердің қатарына қосылды. Қазақстанда презид-енттік институтының іргесі, Қазақ ССР-інің “Қазақ ССР Президенті қызметін тағайындау және Қазақ ССР Конституциясына /Негізгі Заңына/ өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы” Заңына сәйкес қаланды

Дегенмен, Қазақстанда президенттік билік формасының қалыптасу тарихы-ның өзіндік ерекшелігі де бар. Мысалы, бізде мемлекеттік билікте президент-тік жүйе кеңестік кезең қойнауында дүниеге келсе, тәуелсіздік жылдары президенттік басқару формасына ұласты. Н.Ә.Назарбаев “Әділеттің ақ жолы” атты еңбегінде Президенттік басқару жүйесінің тек КСРО көлемінде ғана емес, одақтас республикаларда да пайда болу себебін: “Біріншіден, республика-лардағы қалыпты өкімет билігі орнамайынша, бүкіл мемлекет шеңберінде тәртіпті нығайту туралы сөз етуге де болмайды. Екіншіден, мен ССРО-ны жаңарту және одан әрі дамыту диалектикасын тек былай түсінемін: респу-бликалар күшті болса – орталық та күшті. Ал, орталық пен республикалар арасын-дағы өкілеттіліктерді бөлісу дегеніміз басқа мәселе”- деп, түсіндірген [2;238-239]. Демек, біріншіден, президенттік басқару жүйесінің ел көлемінде де, басқа одақтас республикаларда да пайда болуының басты себебі ескі кеңестік-

партиялық, әміршілдік-әкімшілдік басқару жүйесінің толық дағдарысқа ұшы-рауы, мемлекеттік өкімет билік құрылымының іргесінің шайқала бастауы, мемлекет шеңберінде тәртіптің қожырауы, т.б. болған. Оны басқа дерек көздері де дәлелдеп отыр.

Өмір көп ұзамай-ақ елде президенттік басқару жүйесін енгізу сияқты батыл қадамдар жасаудың дұрыстығын көрсетті. Ол туралы Н.Ә.Назарбаев: “Содан бері өткен бір жылдың өзі де мұндай қадам жасаудың өзін-өзі ақтағанын айқын көрсетіп берді ғой деп ойлаймын. Біріншіден, ондай қадам жасамайынша, республиканың егемендігі туралы Декларацияда қамтылған принциптерді дәйекті түрде жүзеге асыру мүмкін болмас еді. Бұл жерде әңгіме әміршілдік-әкімшілдік жүйенің әліде болса күшін сақтап қалған буындарының өктемдік жасауынан, өзгелердің ішкі ісіне қол сұғып, араласуынан егеменді мемлекетті оның өз Президенті арқылы қорғау туралы болып отыр. Екіншіден, турасын айту керек, әзірше Одақтық шартқа қол қойылмай тұрған кезде Одақтың мемлекеттік құрылымының қай сатыда екендігі туралы сөз етудің өзі қиын. Жаңа, біртұтас жаңартылған мемлекет дегеніміз әлі жоқ, ал оның ескі принциптері қазірдің өзінде ешкімді де қанағаттандыра алмайды. Міне, мұндай өтпелі кезеңде республикаға дәлдік пен айқындық өте-мөте қажет. Менің ойымша, біздің іс-қимылдарымыз тұтасымен алғанда халықтың тарапынан қолдау мен құптау тауып отыр. Ақырында, үшіншіден, қазір, әр бір күн қымбат, шұғыл шешілуін өмірдің өзі талап ететін жаңа проблемалар алдымыздан ұдайы ұшырасып отырған кезде, әрбір жасайтын қадамымызды парламенттік талқы-лауға салып жатуға болмайды”- деді [2;251-252].

Республиканың осындай ерекшеліктеріне талдау жасай келе Н.Назарбаев: “Қазақстанға тән өзіндік ерекшеліктердің бірі оның байырғы тұрғын халқы ең үлкен топ болғанымен де, жалпы халықтың көпшілігін құрай алмай отырған бірден-бір республика екендігінде. Тоталитарлық тәртіптің қатыгездікпен қана-ғанына, бір кездегі көсемдердің шамшылдықпен басынып, кемсіте қарағанына барынша төзіп келген қазақ халқының қайғы-қасіретке толы тарихындағы сойқанды іс-әрекеттер зардабы, міне, осындай. Республикадағы президенттік басқару институттары адамдардың салауатты ұлттық мақтаныш сезіміне неғұрлым толық сәйкес келді әрі сонымен қатар ұлтаралық қатынастар саласы-ндағы тұрақтылықты қамтамасыз етудің аса маңызды факторы болып табылады”, - деп жазды [2;248-250].

Қоғамда жүріп жатқан түбегейлі өзгерістер, күн тәртібінде тұрған саяси, әлеуметтік және экономикалық мәселелер биліктен шұғыл шешімдер қабылдауды талап етті. Ал, жаңа Конституция бойынша жұмыс істей бастаған Жоғарғы Кеңес ондай батыл да қажетті шешімдер қабылдаудың құқықтық негізін қалауға қаблетсіз болып шықты. Осындай Жоғары Кеңеспен қызмет жағдайында күнделікті бетпе-бет кездесіп, бірге жұмыс істегендіктен оның жұмысын жақсы білетін адам ретінде Н. Назарбаев Жоғарғы Кеңестің өте тез қарқанмен дами бастаған өмір талабына сай жұмыс істеуге қаблетсіздігі салдарында елде қалыптасқан жағдай туралы: “1993 жылдың желтоқсанында өте сын жағдайға душар болдық. Жаңа теңгемізге көшуді ойдағыдай жүзеге асырғанымызбен, жағдай жаңа әрі батыл шешімдерді талап етті. Экономика-лық сферадағы кезекті заңдық құжатты қабылдауды бір күнге кешеуілдету кейін бір жыл бойына орнына қайтып келмейтін өрескелдікке ұрындыру мүмкін еді. Алайда үкімет асыққанмен, парламент асықпады. Экономиканың берекесіздену қаупі күшейді. Жоғары Кеңестің қысыр таласы таусылмады. Атқарушы өкімет реформа жүргізе алмады... Мұндай уақытта статус-квоны сақтап тұрудың мүмкіндігі азайды. Президент пен үкіметке реформа жүргізуге кедергі келтіріп отырған Кеңестердің шешуші билігі жайлы мәселені түбегейлі шешпей болмайтын болды”. [4;177-178]. “Парасат жеңіске жетті. Жоғарғы Кеңес өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтатуға қатардағы депутаттар бастамшы болды. 360 депутаттың 200-і өз өкілеттігінен бас тартатындықтары жайында арыз берді. Кеңестік жүйенің күйреуі Жоғарғы Кеңесті өзін-өзі таратуға мәжбүр етті”, - деп жазды Н.Ә. Назарбаев [4;179]

Н.Ә.Назарбаев тарих сахнасынан осылай кеткен Жоғарғы Кеңес жұмысы туралы 1993 жылы 13- желтоқсанда өткен соңғы сессиясының отырысында: “Сіздер еліміздің мемлекеттік мүддесінен шыға отырып, біздің мемлекеті-міздің саяси жүйесін реформалау пайдасына

жауапты шешім қабылдады-ңыздар”-деп ризашылығын білдірсе [5;181], кейін “Ғасырлар тоғысында” кітабында: “Парламенттің ол құрамы жекелеген кемшіліктеріне қарамастан, тәуелсіз Қазақстан тарихында үлкен қызмет атқарды. Ең бастысы – егемен мемлекеттің ең бірінші Конституциясы қабылданды. Ол тәуелсіздігіміздің бастапқы кезеңіндегі, сөзсіз, саяси-құқықтық жетістігіміз еді”-деп, оның қызметін әділ бағалаған [4;178], Қоғамымызды саяси дағдарысқа алып келген, ең жаңа тарихымыздың ең күрделі мәселелерінің бірінің қалай шешілгендігі және оның нәтижесі туралы: “Таңдау қарапайым еді: күшті президенттік билік немесе биліксіз берекесіздік, реформалар немесе тұралау” [5;182], Президенттік басқару жүйесінің қалыптасуы Қазақстан тарихында болмаған жаңа құбылыс - парламент пен президенттік билік арасындағы күрес жағдайында жүрді. Еліміз-де президенттік биліктің толық қалыптасуының заңды негізі- 1995 жылдың 30-тамызында өткен бүкілхалықтық референдумда қабылданған Қазақстан Респуб-ликасының жаңа Конституциясында қаланды.

XX ғасырдың соңына қарай әлем картасынан өз орнын алған дербес мемлекет Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздігінің ішкі және сыртқы атрибуттары ішінде, өзіне ғана тән басты атрибуттары - мемлекеттік рәміздер, ұлттық валюта-“теңге” мен Ел Ордасы-Астана қаласының пайда болуы, ұлттың қауіпсіздігі мен мемлекеттілігін сақтауда орасан зор жұмыстар атқарып, ел іргесінің беріктігін, ұлттың тынышлығын қамтамасыз ету мақсатында әлем алпұыттарынан кепілдік ала білген ЕлПрезиденті Н.Ә.Назарбаевтың және ол басқарған мемлекетіміздің тарихтағы өзіндік орны да, тарихи маңыздылығы да ерекше екендігі талассыз. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және сонымен тығыз байланыста қалыптасқан мемлекеттік тәуелсіздігіміздің сыртқы атрибут-тары- ұлтымызға төнген ең басты қауіп – қазақ жерінде ядролық қаруды сынауды тоқтату, Семей палигонын жабу және жалпы ядролық қарудан бас тарту сияқты аса үлкен қатерден құтылу болған-ды. 1995 жылы 26-мамырда Қазақстан өз жерін атом қаруынан толық тазарту мәселесі тиянақты шешімін түгел тапты. Қазақстан мемлекеттігінің қалыптасуы өзіндік ерекшеліктері мен заңдылықтар мен ортақ қағидалары бар күрделі қоғамдық құбылыс екендігі де рас. Бұрынғы Кеңестер Одағы кезеңіндегі партиялық идеология мен саяси қағидалары қыспағынан құтылған елде тәуелсіз еркін ой-сана қоғамдық-рухани өмірімізде жаңа да түбірлі үдерістердің кең өріс алуына жол салды. Олай болса, Н.Ә.Назарбаевтың сөзімен айтсақ қазақ үшін: “Бүгінгі таңда, ұлттық тұтасты-ғымызға тұғыр болатын азат мемлекеттігіміздің құрлысын беріктей түсуден мәнді мақсат та, міндет те жоқ” [5;56].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мұхамедов М., Сырымбетұлы Б. Тәуелсіздіктің он сегіз асуы: құлдыраудан өрлеуге дейін.- Астана: "Сарыарқа" БҰ. - 2009. - 536 б. /47-б.
2. Назарбаев Н.Ә. Әділеттің ақ жолы. Алматы, 1992
3. Қазақстан жолы // Егемен Қазақстан. – 2005. – 15 желтоқсан.
4. Назарбаев Н.Ә. Ғасырлар тоғысында. – Алматы: Өнер, 1996.- 272 б.
5. Назарбаев Н. Тарих толқынында. – Алматы: - Атамұра, -1999.-296 б.

ӘОЖ 94 (570) «1920-1930»

Қайырханова Ф.К.¹, Молдаханова А.А.²
т.ғ.к. доцент¹, магистрант²,

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті Қазақстан, Семей қ.

ОРТА АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІНДЕ БІЛІМ АЛҒАН ЖӘНЕ ОҚЫТУШЫ БОЛҒАН ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ

Ұлттық тарих, мәдениетіміздегі мәңгілік ұлттық мүдделер әрқашан да мемлекеттің мықтылығына қызмет етеді. Бүгінгі қоғамдық өмірде жастарға білім мен тәрбие беретін, кәсіби мамандануына жағдай жасайтын жоғары оқу орындарының мемлекетіміздің

қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық дамуындағы ықпалының өсуі, білім мен ғылымның зор болашағы бізді үдемелі даму жолына алып шығады.

XX ғасыр басындағы жадидтік-ағартушылық қозғалыс өкілдерінің және "Мұсылмен секциясының" жергілікті ұлт өкілдерін оқуға тартудағы қызметі нәтижесінде Түркістан халық университеті құрылып, Түркістан халқының мәдениеті мен білімін көтеруде ерекше орын алған болатын. Алаш қайраткерлері, әсіресе Ташкенттегі қазақ зиялыларының ағартушылық қызметі Орта Азия мемлекеттік университетінде айқын байқалды. Көптеген себептерге байланысты 1920-шы жылдарға дейін Қазақстанда жеке дербес жоғары оқу орнын ашуға мүмкіндік болмады. Сол себептен де Қазақстандағы жоғары оқу орындарының құрылуы мен дамуы Ташкентте 1920-жылы ашылған Орта Азия мемлекеттік университетінің базасына тікелей байланысты болды. Ол кезде Ташкент қаласы Түркістан Автономиялық Республикасының орталығы бола-тын. Оның жоғарғы басшылық орындарында халқымыздан шыққан белгілі қоғам және мемлекет қайраткерлері Т.Рысқұлов, С.Қожанов, Н.Төреқұлов, С.Асфендияровтармен қатар, 1920-шы жылдары ТАКСР-да бұрынғы алашорда-шылар М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, М.Тынышбаев, Қ.Кемеңгеров, Х.Досмұха-медұлы, Д.Әділов және тағы басқа зиялылар әртүрлі деңгейде түрлі салада қызметтер атқарды.

Орта Азия мемлекеттік университеті (САГУ-ОАМУ) Орта Азия мен Қазақстанның бірден бір ғылыми орталығы ретінде халық шаруашылығы мен мәдени өмірін дамытуға көп көмегін тигізіп, сан мыңдаған қазақ мұғалімдері мен түрлі мамандар дайындауға өз үлесін қосты. Бұл университет Түркістан өлкесінде мекен ететін бүкіл халықтарға ортақ болды және Шығыстық Кеңес республика-сының ең беделді жоғары оқу орындарының біріне айналды.

Кеңес өкіметі қазақ өлкесінің сауаттылық деңгейінің төмендігі және оны көтеретін мамандардың аздығынан большевиктік саяси басшы органдарға партияда жоқ ұлттық қазақ зиялыларын оқу-ағарту жұмыстарына тартуды тапсырды. 1921-жылы мамыр-маусым айларында болған І-ші жалпықазақ партия конференциясында Қазақ АКСР облыстық партия комитеті басшыла-рының бірі Авдеев алаш қозғалысына ат салысқан қазақ зиялыларын қызметке тартуға қарсы болғандарға былай деп жауап береді: "Қазақ интеллигенция-сының сегізінің жетеуі- алашордалықтар. Қазақстанда сауатсыздық 97 пайыз, ал егер алашордалықтарды есептен шығарсақ, онда сауаттылардың үлесі 1/2 пайызға кеми түседі. Қажеттілікке байланысты бұрынғы партиялығы мен бел-сенділігін есепке ала отырып, көптеген оқығандарды жұмысқа тартуға тура келеді". [1;24] Жалпы, бұл тарихи кезеңде алаш қозғалысына қатынасқан зиялы қауымның қоғамдық-саяси ролін тура түсінген партия мүшелері аз болған жоқ. Сол жылдарда білімді азаматтардың аздығына байланысты бірнеше қызметті қатар атқару, мемлекет және шаруашылық мекемелерінің жұмысына жоғары оқу орындары мен техникумдарда оқитын тәжірибелі, сенімді студенттерді тарту мамандардың жетіспеушілігінен туған бір үрдіс еді.

Қазақ халқының оқу-ағарту саласын көтеруде А.Байтұрсыновпен қатар, кеңестік түрлі мекемелерде қызмет етіп, өкіметтің ықпалында жүрген зиялы-лар Орта Азия мемлекеттік университетінің қалыптасып, өркендеуіне көп еңбек сіңірді. Олар республиканың ауыр халде екеніне қарамастан, Түркістан өлкесіндегі бірден-бір жоғарғы оқу орнына жеткілікті түрде қаржы бөліп қана қоймай, оған жан-жақтан білікті оқытушыларды шақырды, кітапханаларын керекті оқу әдебиет-терімен және зерттеу лабораториялары мен кабинеттерін керекті құрал-жабдықтармен қамтамасыз етті. Сонымен қатар, ынталы студент-терге жоғары стипендиялар тағайындап, Ресейдің Москва, Ленинград және басқа да ірі қалалардағы оқу орындарына білім алуын жалғастыруға жіберген. Оқу іздеген түркістандық жастарды шетелге, соның ішінде Германияға аттандырып, оларға қаржылай көмек көрсетіп отырған. [2;375-п.]

Орта Азия мемлекеттік университетінде өз ізін қалдырған қазақ зиялы-ларының бірі - Иса Тоқтыбаев болды. Қоқан автономиясын құруға қатысқан ол, университеттің алғаш құрылған күнінен бастап-ақ университет басшыларының біріне айналды. 1918-жылы мамыр айында Түркістан Халық Университетінің басқарма мүшелігіне тағайындалған ол жергілікті ұлт өкілдерін барынша оқуға тарту мақсатында Санжар Асфендияров екеуі "Мұсылмандар

секциясын" құрады. "Бірлік туы" газетінің редакциясында мүше және "Ақ жол" газетінің редакторы болып қызмет атқарады, қазақтың тұңғыш Ағарту институтын ашуда белсенділік көрсетеді [3;18]. 1923-жылы Ташкентте Түркістан зиялыла-рының ұйымдастырумен "Талап" қоғамы құрылды. Оның бағдарламасы "Сана" журналының 1-ші санында жарияланды. Қоғамның басты мақсаттары- қазақ халқының әдеби тілін зерттеу, ұлттық ғылыми терминологияны қалыптастыру, ұлттық өнерді, халықтың салт-дәстүр-лерін зерттеу және насихаттау, мектеп жұмыстарына көмектесу болды. Кейін осы қоғамға Университет оқытушылары: профессор А.Шмидт, этнограф Ә.Диваев, К.Жаленұлы, Н.Архангельский және И.Тоқтыбаев қабылданды.[4;23] "Талап" қоғамының мүшелері көпшілік алдын-да дәріс оқып, баяндама жасап, түрлі көрмелер ұйымдастырып, өнердің неше түрлі үлгілерін, кітаптар мен қолжазбалар шығарып, кітапхана және оқу залын ашады, ұлт мәдениетін өркендетуге қомақты үлесін қосып үлгерді.

Орта Азия мемлекеттік университетінің құрылуына алғашқылардың бірі болып ат салысқан С.Асфендияров университеттің Орталық комиссиясының төрағасы ретінде ғылыми және оқытушылық қызмет атқара жүріп, Түркістан АКСР-інде басшы партия-кеңес органдарында қызмет істеді, Түркістан Респуб-ликасының Жер шаруашылығы, Денсаулық сақтау халық комиссариатын басқарады. 1919-1922 жылдары Ташкент қаласындағы қызметі көп әсер етіп, ол Орта Азия мемлекеттік университетінде басшылық қызмет атқарғанда, факультеттер мен кафедраларды басқару ісіне еуропалықтарды жергілікті ұлт өкіл-дерімен алмастыру жолында белсенділік танытады.[5;243-244пп.] Қазақстан тарихының көне дәуірінен 1917-жылғы Қазан революциясына дейінгі тарихын қамтыған тұңғыш монографиясы және онға тарта оқулықтары мен жүзге жуық мақалалары оның ғылым саласында жоғары белестерге көтерілгенін көрсетеді.

Алаш қозғалысының көшбасшыларының бірі болған Халел Досмұхамедұлы да 20-жылдардан бастап елдің мәдени өмірінің әр саласында белсене өнімді жұмыс жасады. Х.Досмұхамедұлы Орта Азия мемлекеттік университетінде "Педагогика" курсы бойынша доцент болып бекітіліп, оқытушылықпен қатар, дәрігерлік, шығармашылық қызмет атқарып, ТАКСР Денсаулық Сақтау комиссариатындағы және Қазақ-қырғыз Ғылым комиссиясындағы сан қырлы қызметтерге араласады. Ол Орта Азия мемлекеттік университеті жанынан ашылған Полтарацкий атындағы ауруханада қосымша ординатор болып қызмет атқарады, осы ауруханада көптеген сырқат студенттер емделеді.

1920-жылы 21-тамызда ТАКСР Халық Ағарту Комиссариаты алқасының кеңейтілген мәжілісінде Орта Азия мемлекеттік университетінің жанынан өлкенің рухани мәдениетін өркендету мақсатымен ғылым комиссиясын құрады. 1921-жылы қыркүйекте Қазақ ғылым комиссиясының төрағасы болып Х.Дос-мұхамедов, комиссия мүшелігіне Ә.Диваев, У.Танашев және Омаров тағайын-далады. Ғылым комиссиясы мектеп оқулықтарын даярлауға назар аударады, сонымен қатар мәдени-рухани өмірдегі жаңалықтарды насихаттауға, қазақ әндерін нотаға түсіруге, қазақ мектептерінде және жоғары оқу орындарында оқытылатын пәндердің бағдарламаларын, оқулықтар мен кітаптар, ғылыми терминологияны қалыптастыру, халық ауыз әдебиеті үлгілерін жинау мен бастыру сияқты жұмыстарды белсенді жүргізе отырып, қазақ тіліндегі тұңғыш географиялық карталарды, қазақша-орысша сөздіктер жасауға, әртүрлі ғылыми конференциялар ұйымдастыруға бастамашы болды. 1923-жылы 15-қыркүйекте ол Орта Азия мемлекеттік университеті баспасының Алқа мүшесі болып бекітіледі. [6;90-98пп.] Ғылым комиссиясының төрағасы Халел Досмұхамедов бастаған зиялылар университеттің баспасына бірнеше оқулықтар мен зерттеу еңбектер тапсырады. Солардың ішінде Х.Досмұхамедұлының "Табиғаттану", "Жануарлар", "Адамның тән тіршілігі", "Адам анатомиясы және физиология-сы", "Кенесары-Наурызбай" және т.б. еңбектері болды.[7;89-91п.] 1923-жылы 3-желтоқсанда Х.Досмұхамедұлы Университеттегі Түркістандық ғалымдардың тұрмысын жақсарту комиссиясының мүшесі болып тағайындалады.[8;15-п.]

Сонымен қатар, Х.Досмұхамедұлы Ташкентте Тұрар Рысқұловтың шақы-руымен Қырғыз (Қазақ) педагогикалық училищесінде дәрігер болып істейді. Қазақ педагогикалық

училищесінің негізі 1917-жылы қаланып, 1920-жылы ол Қазақ Халық Ағарту институты болып қайта құрылды. Х.Досмұхамедұлы да Қазақ Халық Ағарту институтына "Табиғаттану" пәнінің оқытушысы және дәрігер болып орналасады. 1925-жылы 8-қазанда ТАКСР Халық Ағарту комиссариатының қаулысымен Қазақ Халық Ағарту институты негізінде Қазақ педагогикалық институты құрылады. [8;17-18п.] 1926-жылы осы институттың проректоры болып Халел Досмұхамедұлы тағайындалады.

Орта Азия мемлекеттік университетінде дәріс беріп, белсенділік танытқан қазақ зиялыларының қатарында Көшке (Көшмұхамед) Кемеңгерұлының алар орны зор. Жастайынан білімге ұмтылған Көшке Кемеңгерұлы 1915-жылдан 1930-жылға дейін үзіліссіз қазақ әдебиеті мен драматургиясына, журна-листикасына және ғылымына қомақты үлес қосты. 1918-1919 жылдары алашшыл газет "Жас азаматтың" редакторы болады. Ташкентке келген Көшке мұнда 1921-1922 жылдары орныға бастаған Алаш зиялыларымен тығыз қарым-қатынас жасай бастайды. Бұл кезе Ахмет Байтұрсынов пен Міржақып Дулатов Орынборда, ал Әлихан Бөкейхан Мәскеудегі "Күншығыс" баспасының қазақ секциясында қызметте еді. Ташкентте Көшке Халел Досмұхамедұлы, Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытов, Мұхтар Әуезов, Даниял Ысқақұлы, Абдолла Байтас-ұлы сынды арыстармен араласып тұрды. Ташкентте Көшке "Ақ жол" газетінде жұмыс жасап, әлеуметтік, шаруашылық, ғылым мен білімге байла-нысты көптеген мақалалар жазады. Әдебиет жөніндегі айтыстарда сындарлы пікірлер білдіреді. 1924-1930 жылдары Орта Азия мемлекеттік университетін-де қызмет жасап, ғылыммен шұғылданады. Көшке Кемеңгерұлы тек қаламгер ғана емес, ағартушы-педагог ретінде тарихта есімі қалды.

Ол 1926-жылдан Орта Азия мемлекеттік университетінде және Түркістан әскери училищесінде дәріс берген. Көшке Орта Азия мемлекеттік университеті-нің жұмысшылар факультетінде, даярлық бөлімінде, шығыстану және педагогика факультеттерінде қазақ тілінде дәріс оқыған. Университетте 2 жыл қызмет жасағаннан кейін Көшке Кемеңгерұлы біржола ғылымға ден қойып, түркітану жолын таңдайды, 1928-жылы Көшке Шығыстану факультетінің түркітану кафедрасына аспирант болып қабылданады. Бұл кафедрада А.Э.Шмидт, М.Ф. Гаврилов, А.Б.Дубсон тәрізді мықты ориенталистер тәлімгерлік жасайтын. Ғылым жолына түскен К.Кемеңгерұлы батыл түрде белгілі ғалымдармен ашық, жүйелі пікірталасқа түсе білген. Мәселен, 1929-жылы мамыр айында өткен орфографияға арналған конференцияда жаңа орфография мен термин жасау принциптері жөнінде К.Кемеңгеров Елдос Омаров және Құдайберген Жұбановтармен бірге орнықты пікір білдіріп, Юдахин, Поливанов және Шмидт тәрізді тәлімгерлермен қатар, қазақ тілінің күрделі мәселелерін бұратартқан еуропалық ғалымдармен пікір айтысқан.[8;16-26 пп.] Көшке осы Орта Азия мемлекеттік университетінде жүріп, қазақтілі ғылымының мәселелері туралы бірқатар зерттеу еңбектер жазады. Соның бірі, 1927 жылы Г.В.Архангельскийдің құрас-тыруымен, орыс тілінде жарық көрген "Қазақ тілінің грамматикасы" еді. Сондай-ақ оның "Қазақ тарихынан", "Бұрынғы езілген ұлттар", "Егін салу турасында" деген зерттеулері қазақ ғылымында өзіне лайықты орнын алды.

XX ғасырдың 20-30-жылдарында Орта Азия мемлекеттік университеті-мен қазақ жоғары оқу орындары тарихында Темірбек Қараұлы Жүргеновтың орны айрықша. Ол 1923-жылы Орынбордағы жұмысшы факультетін аяқтаған соң, Ташкенттегі Орта Азия мемлекеттік университетінің заң факультетіне түседі. Бұл кезде университет екі мыңнан астам студент және 370 профессор мен оқытушысы бар ірі оқу орнына айналған-ды. Екінші семестрден бастап Темірбек Жүргенов те университеттегі оқуынан қол үзбей жауапты қызметке тартылды. 3-4 жыл қатарынан Қазақ АКСР-нің Түркістан Республикасындағы өкілетті уәкілі міндетін, соңғы курста Ташкенттегі Қазақ педагогикалық институтының ректоры қызметін қоса атқарады.

Қазақстан мен Түркістан Атқару Комитеттеріне мүшесі ретінде Көшке Орта Азия мен Қазақстанның ұлттық-мемекеттік шекарасын межелеу ісіне белсене араласып, Қазақстанның іргесін кеңейтуге және ұлттық жағынан тұтас-тануына студент кезінде-ақ зор үлес қосады. Оқуды мемлекеттік және қоғам-дық үлкен қызметпен қоса-қабат жүргізуі, болашақ заң

қызметкерінің білімін тәжірибе арқылы одан әрі толықтырып, құқық пен саяси экономика, тарих ғылымдарына шындап ден қойып, статистикалық және әлеуметтік-демографиялық зерттеулермен айналысуына көмектеседі. 1924-жылы Т.Жүргенов өзінің Орта Азиядағы қазақтардың тұрмыс күйі мен мәдениетіне қатысты мәселелерді анықтауға арналаған "Орта Азия республикаларында тұратын қазақтардың хал-жағдайы" атты тарихи-демографиялық очерктер жинағын жариялайды. Бұл еңбегінде ол, сондай-ақ қазақтардың қарақалпақ, қырғыз, өзбек және Орта Азияның басқа да халықтарымен этникалық және мәдени байланыстарын аша-ды. Соның ішінде автор бұл халықтардың құрамында ортақ рулар, ру бөліктері бар екендігін атап көрсетеді. [9;226]

1927-жылы ол Орта Азия мемлекеттік университетін үздік бітіріп, оның Қазақстан жерін әкімшілік-шаруашылық тұрғыдан аудандастыруға қатысты дипломдық жұмысы аса жоғары бағаланып, профессор Н.Н.Филатовтың алғы сөзімен жеке кітап болып басылып шығады. Сондай-ақ, өзі де мемлекеттік құқық пәні бойынша университетке ұстаздық қызметке қалдырылады. Университетте оқып жүріп-ақ Т.Жүргенов баспасөз беттерінде көптеген зерттеулері мен мақалаларын жариялайды. Оның еңбектерінде Қазан төңкерісі қарсаңындағы Орта Азия мен Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық, саяси және демографиялық жағдайы, 1916-жылғы ұлт-азаттық көтерілісінің алғышарттары мен қозғаушы күштері, социалистік мәдениеттің дамуы туралы пікірлері қарастырылған. Сонымен қатар, Т.Жүргенов университетте жүріп өзінің аудармалары, мақалалары және кітапшалары арқылы қазақтың әдеби тілін дамытуға, ғылыми терминология жасауға көп үлес қосып, аударма ісінің теориясы мен практикасын дамыта түсуге септігін тигізді. [9;267] 1928-жылы ол Қазақстанның алғашқы жоғары оқу орындары студенттеріне арнап Михайловскийдің "Саяси экономия" деп аталатын оқулығын қазақшаға аударды. Аударманың сәтті шыққандығы соншалықты, бұл оқулықты қазақ студенттерінің кең аудиториясы, ғылыми және творчестволық интеллигенция өкілдері ондаған жылдар бойы пайдаланады.

Орта Азия мемлекеттік университетімен байланысты тұлғалардың бірі - белгілі қоғам қайраткері, қазақ әдебиетінің классигі Мұхтар Әуезов болды. Ол 1919-20 жылдардан бастап Қазақстандағы саяси-қоғамдық және ағартушылық қозғалыстарға белсене араласа бастады. 1923-жылы Ташкент қаласында Түркістан Республикасының бастамасы бойынша белгілі археолог, этнограф және фольклортанушы А.А.Диваевтың ғылыми-практикалық қызметінің 40 жылдығы аталып өтілді. Ғылыми Кеңеске қатысушылар жас ғалым М.Әуезовтің қазақ эпосы жайлы баяндамасын тыңдайды. [10;157] Кезінде А.Диваев, Т.Рысқұлов, С.Қожанов және тағы басқа көрнекті қайраткерлердің ақыл-кеңесі және қолдауы нәтижесінде М.Әуезов Ленинград университетінің лингвистика-әдеби бөліміне оқуға түсіп, оны 1928-жылы бітірісімен Ташкенттегі Орта Азия мемлекеттік университетінің шығыс факультеті жанындағы аспирантурасына қабылданады. Бұл оқу орнында ол әдеби шығармашылығын ғылыми және педагогикалық жұмыстармен ұштастыра отырып, көп еңбек жасайды. Мұхтар Әуезов 1930-жылы 1-қазанда Орта Азия мемлекеттік университетінің аспирантурасын аяқтауға жақын қалғанда, қазақтың басқа да зиялы қауым өкілдерімен бірге тұтқындалады. Тұтқындалғандардың тізімі бастапқы кезде 20, кейін 1931-жылдың шілдесіне дейін 32 адамға жетіп, бәрі де "ұлтшыл" деген жаламен абақтыға қамалады. Олардың қатарында Мұхамеджан Тынышбаев, Жақып Ақбаев, Иса Қашқынбаев, Халел және Жаһанша Досмұхамедов, Көшке Кемеңгеров, Жұмахан Күдерин, Мұхтар Әуезов, Әлімхан Ермеков және тағы басқалары. Бұлардың көпшілігі Орта Азия мемлекеттік университеті мен Шығыс факультетінің оқытушылары мен студенттері еді. [11;6-7]

Алаш зиялысы, ғалым этнограф, географ, биолог жерлесіміз Жұмахан Маусымбайұлы Күдерин 1924-1930 жылдары Орта Азия мемлекеттік университетінде ауылшаруашылығы факультетінде оқыды. Студент бола жүріп, сонымен қатар курстарда, сауат ашу мектептерінде дәріс оқыды, қазақ-қырғыз жетім балалар мектебінің мұғалімі, 1925-жылы ашылған Қазақ педагогикалық инсти-тутында математика пәнінің оқытушы, 1925-1927 жылдары Қазақ ғылыми зерттеу орталығының ғылыми қызметкері, Рабфактың түрлі ағарту курстарының дәріскері, 1929-жылдан Қапланбек ауыл шаруашылығы техникумының

оқытушысы болып қызмет атқарады. Жұмахан Күдерин Түркістанның табиғи ресурстарын, осы өңірді аудандарға бөлуді зерттеумен айналысқан экспедиция жұмысына қатысты, топырақ зерттеу экспедицияларында тікелей ғылыми-зерттеу жұмыстармен айналысып, бірқатар ғылыми еңбектер жазады. Жұмахан Күдерин әсіресе биология, ботаника, мал шаруашылығы саласы бойынша көп (50-ден аса) ғылыми еңбектер жазып жариялады, жаратылыстану саласындағы алғашқы оқу құралдары мен жаңа терминдер сөздігінің авторы, көрнекті зерттеуші-ғалым. Ж.М.Күдерин 1930-жылы "Ғалым-агроном" мамандығы дипломын алады, сосын Ташкенттегі Орта Азиялық мақта ғылыми зерттеу станциясында ассистент, 1935-36 жылдары Қазақ КСР- Жер халкомының мал шаруашылығы ғылыми-зерттеу институтында аға ғылыми қызметкер, 1937-жылы "Каучуко-нос" трестінде нұсқаушы-агроном қызметтерін абыроймен атқарады. Басқа да алаштық ұлт зиялылары сияқты 1938-жылы ату жазасына кесіліп, жазған оқулықтары мен кітаптары тәуелсіздік жылдары қайта басылып шығуда.

Қорыта келгенде, автономиялық дәрежедегі болса да, Түркістанның әлеуметтік-экономикалық және мәдени-рухани өмірінде Орта Азия мемлекеттік университет маңызды орын алды. Әсіресе университет халық шаруашылығын қалпына келтіруде және оған қажетті мамандар дайындауда атқарған қызметі орасан зор еді. Орта Азия мемлекеттік университетінің негізін қалауда және оны өркендетуде қазақ зиялылары да өз үлестерін қосып, көптеген ғылыми жаңалықтар ашылып өлкедегі білім мен ғылымды дамытуда маңызды рөл атқарды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Еңсепов Б.Б. Қазақстанның қоғамдық мәдени өміріндегі Орта Азия мемлекеттік университетінің ролі (1918-1930 жж.) Тарих ғылым. канд....диссертация. авторефераты. Семей, 2010. 28 б. 14-18 бб.
2. Еңсепов Б.Б. Орта Азия мемлекеттік университетіндегі қазақ зиялыларының орны мен қызметі // Отан тарихы, 2008. - №4. - 49-64-бб.
3. Ұлт зиялы туралы деректер... // Қазақстан : Ұлттық энциклопедия. - Алматы, Қазақ энциклопедиясының Бас редакциясы. 2003 - 2005. 3-т. 107-б., 344-б.
4. Омарбеков Т.О. Қазақстан тарихының XX ғасырдағы өзекті мәселелері – Алматы: «Өнер», 2003. 552 б. 125-136 бб.

ӘОЖ 94 (570) «ҮІІІ-ХІХ»

Қайырханова Ф.К.¹, Сексенбаева А.М.²

т.ғ.к., доцент¹, магистрант², Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті Семей қ.

ҚАЗАҚСТАН КӨШПЕЛІ ХАЛЫҚТАРДЫҢ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ИСЛАМ

Ұлт өзінің дүниетанымын- тілі, діні, ділін, фольклор арқылы білдіріп отырады. Демек, ұлттық мүддені зерттеу үшін негізгі сүйетіміз-халықтың мәдениеті, рухани мұрасы, өмір сүру тәсілі, діни наным, күнделікті тұрмыс-та қолданылатын әдет-ғұрыпы, салт-санасы, халықтық деңгейде қалыптасқан образдары, дүние туралы ұлттық бейнесі және тағы басқалары жатады.

Халқымыздың ежелден бері қалыптасып, ғасырлар бойы сақталудағы әдет-ғұрып, салт-дәстүрлері заманның ағымына қарай өзгеріске ұшырап, ерекшелік-терге ие болғанымен, желісін үзбей жалғасын тауып келеді. Қазақ халқының әдет-ғұрыптары, тұрмыс салт-дәстүрлері, ырым- нанымдары қоғам сатылары-нан өткен көне дәуірлердің куәсі ретінде адам санасында ежелден қалыптасып, халық санасында тұрақтанған. Кеңес дәуірі билік құрған ондаған жылдар ішінде орын алған әлеуметтік-экономикалық дамудағы түбегейлі өзгерістер ғылыми-атеистік көзқарастарды қалыптастырғанымен, діни сенімдер, ырымдар мен әдет-ғұрыптар халық арасында қолданылып келеді.

Қазақтың салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарына қайта оралудың рөлі туралы Елбасы Н.Ә.Назарбаев еңбегінде былай деп жазған: «Әр халықтың өміріндегі терең имандылық пен рухани негіздерге - дәстүрлерге назар аудару керек. Оның халық өміріндегі рөлі еш даусыз. Мәдени дәстүрлер қашан да әлеуметтік қайта түлеудің қайнар көзі болып келді. Өзінің тарихи – мәдени тамырларына қайта оралу – бұл, әрине оң процесс». [1;10] Ұлттың өткен тарихы мен дәстүрлі рухани дүниетанымдық жаппай қалпына келтіру қазіргі заманға сай озық батыстық өркениеттік құндылықтар мен жанашылдықтарды жаппай жөн жосықсыз қабылдау үрдісімен қатар жүреді.

«Қай халық болса да өз тарихын, төл дәстүр-салтын, ауыз әдебиетін, тілін қастерлейтіндігі» туралы академик М.Қозыбаевта жазып кеткен. [2;8] Олай болса, қай халық болсын өзінің рухани-мәдени құндылықтарын көздің қарашы-ғындай сақтай алмаса, сыртқы күштердің рухани-мәдени жаулаушылығына қарсы тұра алмасы анық. Ондай халық өз мемлекеттілігін де сақтай алмайды. Бүгінгі күні жас Қазақ мемлекетінің қайта ту көтеріп, Тәуелсіз ел болуы – қазақ халқы мен мәдениетінің әлі де болса құрып кетпегендігінің айғағы. Оны баянды ету- бүгінгі және болашақ ұрпақтың қасиетті борышы. «Мәдени мұра» бағдарламасы да осы үшін қажет болды. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасын- да негізгі міндеттердің бірі «мәдени мұраны, оның ішінде қазіргі заманғы ұлттық мәдениетті, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды зерттеудің тұтастай жүйе-сін құру» делінген. [3;35]

Қазақ халқында тым ертеден келе жатқан көптеген әдет-ғұрыптар бар. Бұл әдет-ғұрыптар қазақ өмірінде жазбаға түспеген заң сияқты терең тамыр тапқан. Мұнда бәріміздің бас иер киелеріміз, халықтың тілі, ділі, діні жатқанын көреміз. Бұларсыз баянды болашақтың көк байрағы көтеріле алмайды, танымы мен зердесіне сеніп, болашағына батыл бет бұрған рухани түлеуге де қолы жетпей-ді. Ұлттық дәстүрді сақтай білу – ұрпақтардың өз тағдырына аялай қарауы, қадірлеп қастерлеуі, иманды тірлігінің ұятына сенуі. Өмірге келгеннен бастап, яғни пәниден бақиға кеткенше орындалуға тиісті салт-дәстүрлер мен жол-жоралғылардың түрлері жетіп артылады. Сөз жоқ, халық дәстүрінің жоғалуы тілдің жоғалуының алғышарты болып саналады. Ал тілдің жоғалуы халықтың тіршілік аренасынан мүлде кетуі, мәңгілік құрдымға батуы.

Халқымыздың ұлы рухани мұрасының бірі – жыраулар туындылары, батырлық жырлар, лиро-эпостық жырлар табиғатын қарастырғанда, біз бұл дәстүрдің жаңа заманда жаңа арнамен жалғасқаның және жыраулық дәстүрдің XXғасыр мәдениетінде де алатын орны бар екенің байқаймыз. Себебі, қазақ мәдениеті дәстүрлігімен, дәстүр жалғастығымен күшті. Рухани мәдениет салалары мен жырлары осындай консервативті құбылысымен көз тартады. Өзге көптеген халықтардың жаңа және қазіргі замандағы рухани мәдениеті орта ғасырлар дәстүрімен аз байланыста болса, қазақта бұл байланыс мығым. Және солай бола беретің сияқты. Бұл феномен халықтық рухтағы дәстүрлі мәдениеттің ертеде қалыптасуымен, оның тұрақты тілдік ырғақтық және саздық белгілерінің жаса-луымен және дүниетанымдық өміршендігімен түсіндіріледі. Халық поэзиясы мен музыкасында мәңгілік құндылық-қажеттіліктер айтылып, кестелене кескінделген. Сол тұрғыдан оған алып қосар жана мазмұн мен түр аздау. XX ғасыр тудырған сан алуан мәдениет үлгілері тұрғанда, халықтың байырғы рухани үлгілерді ұната беруінде белгілі бір себеп бар. Қазақтың дәстүрлі мәдениеті көпшілікке ұғынықты қасиетімен, қолданбалылығымен, өмірді ақыл-оймен терең түсінген, адамның жас-кәрісіне бірдей бағытталған толғанысымен құнды.

Поэзиялық шағармашылық саз өнерімен біте қайнасып дамыды. Ел түсінігінде, тіпті, «ән» мен «өлең» сөздері бір мағынада қолданыла берді. Жыр, толғау, өлең терме, дастан, қисса – бұлардың бәрі саз өнерінен өздері-не қажет түр-тұлға тапты. Өз кезегінде сөз, поэзия әнге қызмет жасады, сол себепті небір байырғы әндердің бертін замандарда жасалған сөздерін жасауға болады. Ал, күй деген ғажап өнер. Ол әннің де сөздің де, көз көрер қимыл қозғалыстың да ырғағы мен сазын өз бойына дарытып, музыканың дара бір түрін әйгіледі. Сезімді жырлап жеткізуде, оның тұңғыық-тереңін сездіруде күйге теңесе алатын халық өнері жоқ. XVIII ғасыр күйлерінің және күйші-лерінің қазақ тарихында алатын орны ерекше, Өйткені өз тұсында отарлық езгідегі халқына рухани күш беріп, заман тауқыметін халқымен

бірге аркалап ғұмыр кешкен күрескер Абылай мен Сырым күйшілердің өршіл рухы заманалық құбылыстарымен үндес, ол күй арқылы азаттық пен еркіндікті толғайды.

Қазақтың дәстүрлі мәдениетінің көші біржола тоқталған 1928 жылдан елуінші жылдардың басына дейінгі аралықта «тарих көшінің күл-қоқсығы» деп таңбаланған далалық әдет-ғұрыптарға, діни наным-сенімдерге қауым үрке қарауға мәжбүр болды. Оларды зерттеу тұрмақ, көркем сөзбен суреттеу-дің өзі жалаңаяқ шоқ басқандай көзсіздік болып көрінді. [4;17] Басқа басқа талантын әлем жұрты мойындаған заңғар жазушы М.О.Әуезовтің өзі осындай қыспақ шеңгеліне ілінуі сөзімізге дәлел бола алады.

Қазақ елінің рухани мәдениетінің бірі – дін. Қазақ халқы жалпы түркі әлемінің бір бөлігі екені белгілі. Әрине, қазақ халқының сан ғасырлық тари-хын түркілік кезеңнен бөліп қарастыруға болмайды. Сонымен қатар түркілік негізі-міз бір болып келетін көрші жатқан халықтардың ділі мен дінін, дүниетанымы мен әлемді игеру тәжірибесін қазіргі пәрменді дамуымызда, тәуелсіздікті нығайту аясында толығымен ескеруіміз қажет. Түркілік дүниетанымның басқа дүниетанымдардан өзіндік төлтумалығы сонау Тәңірге сенген тарихи кезеңдер-ден басталады. Түркілердің тарихи үдерісте әр түрлі діни дүниетанымның құрылымымен таныстығы да белгілі. Түркілер дәстүрлі дүниетаным негізіндегі көне түркілік діни идеологияның басты элементі - Тәңірі ұғымының бұлыңғыр тарта бастаған тұғырына исламның мемлекеттік идеологияға көтерілуімен қайта назар аударды. Орталық Азия аймағында исламның таралуы VII ғасырдың екінші жартысында басталады, Қазақстан аумағында ислам дінінің орнығуы ұзақ және қиын болды да, бірнеше ғасырларға созылды.

Ғалымдар (тарихшылар, дінтанушылар) Қазақстандағы исламның тара-луын бірнеше сатыға бөледі. Алғашқы сатысы - VIII-IX ғасырларда Еура-зия даласына исламның енуі. VIII ғасырдың соңында Орта Азия территориясында орныққан ислам осы жерден және Поволжьядан сауда керуендерімен бірге келген миссионерлер арқылы Қазақстанға тарай бастады. X- XVII ғасырларда орта-ғасырлық мемлекеттерде ислам діні басым болды. Осылайша ислам X ғасырда Жетісудағы Қараханидтер мемлекетінде мұсылманшылықтың мемлекеттік дәрежеге жетуінің арқасында қалалық мәдениет гүлденіп, сәулет өнерінің Айша Бибі, Алаша Хан Күмбезі, Әулие Ата Мазары, моншалар және су құбырлары (кәріз) сықылды бұл күнімізге жеткен үздік мұралары жасалды. Жетісудағы Баласағұнның сонау 940 жылы мұсылман қаласы, ең маңызды Ислам орталығының бірі болғаны деректен белгілі. Кейінірек Алтын Ордада, қазақ хандықтарында кеңінен таралып, орнықты.

Ортағасырлық түркі қоғамында саяси идеологиялық үстемдікке ие болған ислам діні өзінің шынайылығымен дәл осы кезеңде саяси-экономикалық, рухани-мәдени дағдарысқа тап келген түркі қоғамын қайта түлетуге лайықты ілім болды. Ислам көптеген түркі тайпалары үшін ортақ ішкі және сыртқы бағдарды белгілеп берген көзқарастар мен идеялардың ортақ кешенін қалыптастырды. Мемлекеттің идеологтары - халық даналары өз шығарма-ларында түркілерді жоғалтқан Тәңірімен қайта табысып, табынуға, оның құдіретіне бағынуға шақырды. Ортақ мәдени типтердің қалыптасуы өз кезегін-де білім мен ағартудың біртұтас кешенін қалыптастырды. Бұл халықтық рухани құндылықтардың жаңа деңгейге көтерілуіне түбегейлі әсер етті.

Түркілер ислам дінін қабылдағанымен, өзінің төлтума мәдениетінің ерекшеліктерін ұмытқан емес, тіптен, оның барлық мән-мазмұнын еркіндікке, даналыққа құмар кейпіне қарай бейімдеді, дамытты. Сондықтан араб-мұсылман мәдениеті де өздерінің діни құрылымдарын таратушы ғана емес, сонымен қатар түркілерден көптеген рухани дүниелерді қабылдады деуге болады. Сөйтіп, мәдениетаралық байланыстар Тұран жерінде екі жақты өзара байланыс сипатында өрбігенін байқаймыз. Әбу Насыр әл-Фараби, Қожа Ахмет Ясауи, Ахмет Иүгінеки және т.б. түркі әлеміне ортақ тарихи тұлғалар туысқан халық-тарға ортақ. Бұл ғұламалардың шығармаларын жан-жақты ғылыми-зерттеу арқылы барлығымыздың да рухани дүниеміз байи түсетіні анық. Ал жас ұрпақ шығыстық даналық үлгілерінің қайнар бұлағынан сусындауға мүмкіндік алады.

Сонымен бірге Қазақстандағы исламның екі ерекшелігін атап өту керек. Біріншіден, исламның өздігінен ену сипаты. Екіншіден, ұзаққа созылу үрдісі (VIII- XVI ғасырлар). Бұл өз

кезегінде көшпелі ортадағы діннің синтетикалық сипатына әсер етті. XVI ғасырда исламның тереңдеп енуі хандар билігінің (көшпелі қоғамға ғана тән) орталықтануына ғана емес, соған сәйкес қазақ тайпаларының бір тұтас этникалық қауымдастыққа бірігуіне де ықпалын тигізді. [5,171] XVIII ғасырдың басында исламның орнығуы Тәуке ханның «Жеті жарғы» заңында да айтылып, онда мұсылман дінін мемлекеттің қолдайтын-дығы туралы жазылған.

XVIII-XIX ғасырдың соңында Қазақстандағы ислам тарихының үшінші сатысы – Ресей империясының құрамына ену, суфизм рөлінің, Ресей отаршыл әкімшілігінің исламға деген екі жақты саясатына қатысты татар молдаларының миссионерлік қызметінің төмендеу кезеңі. Бұл кезеңде қазақ дін басылары Орынбор мүфтиатының қарамағына енген болатын. Қазақстанға исламның таралуына бірнеше факторлар ықпал етті: Алдымен бұл Орта Азия мен Поволжья елдерімен дәстүрлі экономикалық және мәдени байланыстардың болуы, олармен географиялық жақындық, Бұқара, Самарқанд, Ташкент, Хиуа, Қазан, Уфа және тағы басқа мұсылмандық орталықтардың діни ықпалының күшеюі, т.б. Қазақстанда исламдану үдерісі оның Ресейдің құрамына отарлауынан кейін күштірек жүрді. Бұл туралы Шоқан Уәлиханов былай деп жазады: «Қырғыз-қазақтар орыс бодандығына дейін мұсылман деген аты болмаса шын берілген діндар (фанатик) емес еді және мұсылман әлемінде ерекше суниттік бөлікті құрады. Мұсылман заңдары ешқашан қазақтарда қабылданған жоқ және ол заңдар далаға үкімет бастамасымен сыртқы приказдардың бюрократтық «тамашаларымен» бірге енгізілді» [4,171]

Патша өкіметінің қазақтар арасында христиандықты тарату әрекетінен түк шықпағаннан кейін, өзінің отарлау саясатын жүргізуге сенімді одақтас ретінде исламды ашық қолдай бастады. (Большевиктік-коммунистік партияның саяси идеологияны еркін ойды, ұлттарды қысымда ұстауда қолданғаны сияқты) Мешіттер салу, оларды молдалармен қамтамасыз ету туралы арнайы нұсқау-ереже шығады, өлкеде муфтият құрылады. Шығыстық баспахананы Петербурдан Қазанға ауыстыруға байланысты ол исламды таратушы басты орталыққа айналды. Діни мазмұндағы кітаптар Қазақстанда да көптеп тарады. Исламның күшеюіне этномиграция факторлары да әсер етті. XIX ғасырдың 70-80-ші жылдары екі ірі мұсылман қауымы ұйғырлар мен дүнгендер Қытайдың Іле өңірінен Жетісу аумағында қоныстанды. Бұл Қазақстанның оңтүстігінде исламның бағытын күшейтті. Қазақстандағы көші-қон процестері, ендігі жерде жекелеген мұсылман институттарының этникалық сипат алуына да ықпалын тигізді. Бұл исламға тән емес көрініс екенін атап өткен жөн. Осылайша XX ғасырдың басындағы орыс әкімшілігінің арнайы құжаттарында Верный қаласындағы (қазіргі Алматы) сегіз мешіттің болғандығы, олардың арасында татар, дүнген, ұйғыр, өзбек мешіттері тіркелген. Мешіттердің этникалық таңбалану дәстүрі кейін де және қазіргі күнде де кездеседі, бұл Қазақстандағы этникалық тұрақтылықтың нығаюына кедергі болады.

XIX ғасырдың аяғы – XX ғасырдың басын қамтиды. XIX ғасырдың соңынан бастап Қазақстан аумағында ислам бағытының нығаюы Ресей үкіметінің, отаршыл әкімшіліктің талаптарына сай келмеді. Белгілі бір дәрежеде бұл сыртқы факторлармен – орыс-түрік қатынастарының шиеленісуі, «мұсылмандық сепаратизмнен» сақта-ну сылтауы, жергілікті мұсылмандардың Осман Түркиясымен байланысының өсуімен байланысты болды. Нәтижесінде әртүрлі діни ағымдардың пайда болуы «панисламизмді» наихаттау деп көрсетілді. Кеңес дәуірінде исламға деген саясат жалпы дінге қатысты саясат аясында жүргізілді. Қазақ діни басқармасы 1923 жылдан кейін орталығы Уфа қаласы болып саналатын ішкі Ресей және Сібір мұсылмандарының орталық діни басқармасының қарамағына енді. 1920-жылдардың екінші жартысынан бастап тоталитарлық жүйенің діндерге, оның ішінде исламға қарсы қуғындау саясаты анық байқалды. Арнайы құжаттарда исламның «антикеңестік сипаты» 1920-жылдардың соңы -нда «исламмен күрес», «еңбекшілердің тап жауымен» күрес ретінде кең етек алды. Осылайша дінді, оның ішінде исламды бұрмалау бағыты күшей-тілді. Егер 1920-шы жылдары исламға қарсы күрестің негізгі формасы насихат жұмысы болса, 1930-шы жылдары бұл күрестің негізгі формасы әкімшілік тыйым салу болды. 1930-шы жылдары Кеңес өкіметімен ислам діні арасындағы мемлекеттік-

конфессиялық қатынастарда бірқатар елеулі өзгеріс-тер жүрді. Партиялық және мемлекеттік органдардың дінге қарсы, оның ішінде мұсылман дініне қатысты қызметінің тек формасы ғана емес, сонымен бірге мазмұны да өзгерді, енді насихаттық жұмыс формасын репрессиялық форма ығыстырды. Егер бұрын күрес нақты мұсылман дін басшыларына және дінге қарсы жүргізілсе, енді 1930-шы жылдары жаппай кең ауқымда сипат алды. Ислам дініне қарсы күрес желеуімен қазақ және басқа да мұсылман халық-тарының дәстүрлі мәдениетіне (дәстүрі жазуы, әдебиеті, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, мейрамдары жойылды, сәулет ескерткіштері талқандалды, т.б.) қарсы күрес кең жүре бастады.Әрине, ХХ ғасырдың 20-30 жылдарындағы мемлекеттік– конфессиялық қарым-қатынастардың қайғылы тәжірибесі болашақта қайталанбауы тиіс. Бұл тәжірибе мемлекеттік дамудың ұлттық концепциясында ескерілуі керек, рухани саладағы мәселелерге салмақты көзқарас, дұрыс назар аудару қажет және де енді басталған ұлттық мәдени жаңғыру-өрлеуде исламды да қайта қалпына келтіру тенденциясы белгіленген.

Бұл мәселе, яғни көшпелілердің дәстүрлі мәдениеті мен оған исламдық ықпал-өзгерістері,қазақ этносының өзіндік ерекшелігі ғылыми зерттеулерде әр уақытта әр түрлі бағаланып, зерделеніп отырған. Мұның басты себебі, қоғамның және адамның адамгершілік сипаты, мүмкіндігінің рухани және мәдени тұрғыдан дәлелденіп отыруы. Қоғамның рухани күйін, ондағы дүние-танымдық принциптер мен құндылықтық бағыт-бағдарлардың өзгеруін терең зерттеу, бұл мәселелерді дамыту қазіргі әлеуметтік- мәдени жағдайда рухани дамудың жаңғыру жолдарын іздеу мүмкіндігін туғызды. Жалпы айтқанда, ислам діні тараған көшпелілердің, қазақ халқының дәстүрлі мәдениеті, әдет-ғұрып, салт-дәстүрлері тарихы және дамуы, әлемдік мәдениет, өркениет тарихында алатын орны туралы жүйелі зерттеуге енді қадам жасалды.

Көшпелілерде табиғатқа негізделген дүниетаным, ақынжандылық, қиял-шылдық, түптеп келгенде, шығармашылықпен ойлау жүйесі қатты дамыды.Әрбір дәуірдің елеулі, кезеңді оқиғаларын заманының белгілі ақын-жазушыла-ры дастан-жырларға, ойшылдары тарихи шежіреге айналдырып, шеберлер сәулет өнерінде бейнелеп қалдырған. Тек түркі халықтары мәдениетінің ғана емес, сонымен бірге бүкіл дүние жүзі мәдениетінің тарихында елеулі орын алатын ондай ескерткіштердің мәні өте зор. Сондай құнды рухани мұралардың қазақ жерінде де көптеп жасалғандығы біздің халқымыз үшінүлкен мақтаныш.Көшпелілер мәдениетінің тағы бір ерекшелігі- олардың мәдениетінің көбінесе біртекті ғана емес, көпқырлы болып келуінде. Көне заманда қазақ жерінде өмір сүрген тайпалар, одан кейін орта ғасырлардағы түркілербүкіл Еуразиялық көне және ортағасырлық өркениеттермен әр түрлі себептер арқылы (миграция, жаулап алу, бейбіт көршілік жағдайы) араласты. Сол арқылы көшпелілер өздеріне түрліхалықтардың жақсы мәдени жетістіктерін қабылдады, өздерінің мәдени үлгілерін басқа халықтарға жұғыстырды. Көшпелілер түрлі мәдениет-тердің бір-бірімен араласуына, жақындасуына дәнекер қызметін атқарған.

Соңғы кезде біздің қоғамда қазақ халқының ұлттық мәдениетінің бастауларына, мүмкіндіктеріне деген толыққанды мәліметтерге сұранысы анық байқалады. Халқымыздың ежелден бері қалыптасып, ғасырлар бойы сақталудағы әдет-ғұрып, салт-дәстүрлері заманның ағымына қарай өзгеріске ұшырап, ерекшеліктерге ие болғанымен, желісін үзбей жалғасын тауып келеді.Қазақ халқының діни-нанымдары қоғам сатыларынан өткен көне дәуірдің куәсі ретінде адам санасында ежелден қалыптасып, халық санасында тұрақтанған.Ұлы даланы мекендеген қазақтардың көрші халықтармен тығыз байланыса отырып, өз тарихи, мәдени сана-сезімін қалыптастырғаны заңдылық.

Бүгінгі бүкіл даму – үрдістерінің жалпыға бірдей жаһандануы және модернизациясының заманында кез келген мемлекет, қоғам, халық үшін ұлттық Өрлеудің жандануына бағытталған өзінің шынайы ашық мәдени саясатын тиімді түрде іске асыру әрі құрастыру – бірінші кезекті мәселе. Сонымен қатар ол жаһандану мен модернизацияның ең маңызды (гуманистік) элементтерін өз бойына сіңіре білуі қажет. Өркениеттің гуманитарлық диалогының қарыштап дамып жатқан ғаламдық үрдістерінің арасында Қазақстан өзінің мәдениетін біліп, қадір тұтып қана қоймай, жаһан мәдениетінің негізін біліп, құрмет тұтатын

әрі қатарлас диалог жүргізіп, мәдени мұралармен алмаса білетін тең дәрежелі әріптес ретінде де өз орнын алуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н.Ә. Ғасырлар тоғысында. – Алматы: Өнер, 1996.- 272 б.
2. Назарбаев Н. Тарих толқынында. – Алматы: - Атамұра, -1999.-296 б.
3. Жолдасбеков М. Асыл арналар. Алматы, 1992.
4. Сейдимбеков А. Мир казахов А. 2001.
5. Нұртазина Н. Қазақ мәдениеті және ислам. А, 2002.
6. Наурыз. Жаңарған салт-дәстүрлер. Алматы, 1992.

ӘОЖ 94 (570) «1989-1993»

Қайырханова Ф.К.

т. ғ.к., доцент, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖОЛЫНДАҒЫ ҚАДАМДАР ТОҒЫСУЫ

Демократиялық жаңару, қайта құру бетбұрысынан бергі еліміз тарихында болған түбірлі өзгерістер, айтулы оқиғалар көп. Соның әрқайсысы қандай жағдайларда туындап, қандай міндеттерді қалай жүзеге асырғанын, "көздеген мақсат-тілегіне жетті ме, кейінгіге үлгі-өнеге боларлық мұра қалдырды ма, жоқ па" деген сұрақтар төңірегінде ой қорытып, олардың әр қайсысы өзіндік құндылығы бар үлкен бір істің маңызды бөлігі болып табылатындығына көз жеткіземіз. Ең алдымен ол, ұлт тағдыры үшін шешуші рөл атқарған аса маңызды тарихи құбылыс ретінде, осы елдің қазіргі және келешекте дүниеге келер жас ұрпағы үшін қымбат. Уақыт озған сайын қайта құрылған мемлекет-тіміздің алғашқы қалыптасу кезеңіне, яғни ірге тасының қайта қалану кезеңіне деген қызығушылықтың арта түсері, ол кезеңнің қарама-қайшылық-тарға толы күрделі де, маңызды кезең ретінде жан-жақты зерттелері, оның тарихына арналған іргелі еңбектердің дүниеге келері анық.

Республика күні мерекесі қарсаңында студенттермен Қазақстанның егеменді ел және тәуелсіз Қазақстан Республи-касы аталуында қандай өзгешелік, ерекшеліктері бар деген сұрақтар төңірегінде пікір алысу өткен еді. Сол пікір алмасуда менің Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаевтың тәуелсіз, дербес мемлекет құру жолындағы табанды күрескер, көреген басшы екендігі туралы өзім қатысқан, көрген оқиғалар мысалымен іште түйген ойларымды дәлелді жеткізуімнен кейін студенттер жаңаша ой қорытындылап, республикадағы қазіргі жағдай туралы өздерінің қарама-қайшы түрлі пікірлерін бір арнаға түсіріп, ортақ пікірге келді. Сондықтан да мұндағы айтарымыз, Президентіміз тұлғасындағы үлгі-өнеге боларлық көптеген қасиеттерден жастар рухани тәлім алып, жеке бас өмірінде және халық игілігі үшін қызмет етуде пайдалануына болатындығы. Оның мемлекет басшысы және жеке тұлға ретінде мол білімі мен біліктілігі, еңбекқорлығы мен шешімтал-дығы, қайсар-лығы мен табандылығы, талапшылдығы мен қарапайымдылығы, өзін-өзі жан-жақты дамытудағы жасампаздығы мен өнерпаздығы сияқты өзіндік қасиет-қырлары жас ұрпақты тәрбиелеу ісінде өзіндік мектеп. Өйткені жас буынның бүгінгі психологиясы мүлдем бөлек. Олар өзінің ой тәуелсіздігі-не, еркіндігіне сенген, қадамдары да нық, нарық жағдайында да белсене кірісіп, ширатып әкетіп бара жатқан да солар.

Еліміздегі қоғамдық бастамаларға шектеу қойған қатаң саясатқа қарамас-тан, 1980-жылдардың екінші жартысындағы саяси оқиғалардың нәтижесінде, Қазақстанда жаңа саяси атмосфера-ахуал қалыптаса бастады. Көптеген біржақ-ты емес қоғамдық қозғалыстар мен бейресми ұйымдар құрылып, біртіндеп көппартиялық жүйеге көшуге алғышарттар қаланып жатты. Прибалтикалық республикалардағы сияқты, жүйе құрушы рөл атқармаса да, Қазақстанда олар-дың саяси-қоғамдық шараларда, еліміздегі түйткіл мәселелерді талқылауға қатысуы Қазақстанның саяси бет-бедерінде қалыпты жағдайға айналды. 1988-жылы

Қазақстанда 3 мың белсенділерді біріктірген 300-ге жуық бейресми топтар мен бірлестіктер болды.[1;2] Халықтың, яғни төмендегілер бастамасы-мен құрылған бейресми қозғалыстар қайта құрудың адаптациялық-бейімделу кезеңінде психологиялық-әлеуметтік фактор рөлін атқарды. 1990-жылы қазан айында КСРО басшылығы "Қоғамдық бірлестіктер туралы" заң қабылдап, елде көппартиялықтың мүмкіндігі барлығын мойындады.

1990-жылы 24-сәуірде Қазақстанда Президент лауазымындағы қызмет бекітілді. Бұл бағыттағы сапалы жылжу сол жылғы 25-қазанда "Қазақ ССР-ның мемлекеттік егемендігі туралы" Декларацияның қабылдануы және Қазақ ССР-ның 1978-жылғы Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу жолы-мен президенттік институттың іргетасын қалау болды. Президент лауазымы қызметін уақытылы енгізу республика басшылығының шынайы егемендікті қорғаудағы және мемлекетті саяси және экономикалық-әлеуметтік дағдарыстан шығаруда уақытылы жасаған қадамы болды. Егемендік, тәуелсіздік өзінің құбылыстық мәні жағынан әрбір халықтың өмір сүру тәсіліне, дүниетанымдық жүйесіне алтын өзек болатындығы себепті, тәуелсіз дербестіктің қалыпты саяси-әлеуметтік, толық этностық рухани даму үдерісіне айнала қоюы оңай нәрсе емес еді. Өйткені, бұрынғы қоғамдық меншікке үйренген дәуірде халықтың санасына ондаған жылдар бойы үйреншікті болып кеткен айналадағы дүниені түсіну әдеттері мен әлеуметтік психологиясы қатпарланып жатқаны байқалды. Соған сай бұқара халық мемлекет тарапынан қамқорлыққа үйреніп алғандықтан, мұндай жағдай кейбір әлеуметтік топтар үшін үйреншікті бойкүйездікті, жауапкерсіздікті, тіптен, масылдықты қоғамдық психологияға бойлатып үлгерген болатын.

Жариялылық тоталитарлық қоғамда мұқият жабылған ұлттық және ұлтаралық қатынастар тарихындағы көптеген келеңсіздіктерді "жарқ еткізіп", сондай-ақ социализм дәуірінің "ақтандақтары", "әділет пен теңдік орнаған" қоғамдағы заңсыздықтар мен қайшылықты, жағымсыз құбылыстар туралы көптеген тарихи құжаттар мен зерттеу еңбектер түрлі бұқаралық ақпарат құралдары арқылы кең тарап, жарық көріп жатты. Осыған байланысты біріккен одақтас мемлекеттің "цементтеуші бастауы" рөлін атқаратын мемлекеттік құрылымдардың әлсіреген және компартияның беделі түсе бастаған тұста, республикаларда бұрыннан негізі қалыптасқан ұлттық-әлеуметтік қайшылықтар туралы түрлі сепаратистік пиғылдар көрініс бере бастады. Заңсыз саяси қудаланған халықтар өздерінің құқықтарын қалпына келтіру, саяси ақтау туралы талаптар қоя бастағанымен (поволжье немістері, қырым татарлары, түрік-месхетиндер, т.б.), Орталық билік олардың талабын қанағаттандыру орнына, оларды ұлтшылдықтың көрінісі деп бағалап, қатаң жазалап басып тастады. Қазақстанда ұлт саясатындағы бұрмалаушылықтар, қордаланған әлеуметтік мәселелерді көтерген митингілер мен шерулер өтіп, тоталитарлық Орталықтың орыстандыру саясатына қарсы Алматыда 1986-жылы 17-19 желтоқсан күндері болған "Желтоқсан оқиғасынан" кейін, 1987-жылы тамыз айында Прибалтика мен Украинада, 1989-1990 жылдары Кавказ бен Орта Азия республикаларында ұлттық қатынастар мәселесін көтерген митингілер, билік әскерімен қарулы қақтығыстар жалғаса түсті. Әлсірей бастаған одақтық билік ұлтаралық қайшылықтардың тасқын тәріздес өсуіне ештеңе істей алмады. Сепаратизмнің өсуіне барлық республикалардың халық шаруашылығын тұралатып тастаған экономилық дағдарыс және экономикалық байланыс-тардың ыдырауы да ықпал етті. Ұлтшылдық күштер Орталықты аймақтардан "қаржы мен күштерді сорып алуда" деп айыптады, алдымен экономикалық дербестікті-егемендікті беруді, содан кейін мемлекеттік тәуелсіздікті алуға шақырды.[2]

1990-жылы қоғамдық-саяси ұйымдар мен қозғалыстар басшылары республиканың өз дамуындағы жауапты кезеңде қоғамдық-саяси өмірінде сенімділік пен келісім ахуалын қалыптастыру үшін Қазақстан астанасында митингілер мен шерулер өткізуді 1991-жылдың 1-қазанына дейін тоқтата тұру туралы моратория жариялады. (Мәтіні 1990-жылы 4-қазанда баспасөз бетінде жарияланды). Республикада азаматтық келісім мен бейбітшілікке қол жеткізуге жасалған бұл салмақты қадам сол жылы 29-қыркүйекте Қазақ КСР-ның президенті Н.Ә.Назарбаевтың Алматы қаласындағы 40-тан аса кәсіби емес қоғамдық-саяси ұйымдар мен бейресми қозғалыстар басшыларымен кездесуі-нен кейін болды. Алматы қаласындағы

қоғамдық-саяси ұйымдар мен қозғалыс-тар басшылары бірлесіп қабылдаған бұл мәлімдемеде "Қазақ КСР-ның Президенті Н.Ә.Назарбаевпен кездесуде біз мынадай басты тоқтамға келдік: еліміз және республика саяси өмір мен экономикада терең өзгерістер табалдырығында тұрған сәтте, бәрінен бұрын қоғамдық тұрақтылық пен ұлтаралық келісім, азаматтық бейбітшілік өте керек болды. Біз көпұлтты Қазақстанның бірлігін жақтаушылармыз.

Бізге республика халықтары арасында ұлттық алауыздық, өзара жау көзқарас тудырушы, оның біртұтас территориясына көзалартушы топтармен жолымыз бір еместігін мәлімдейміз... Қазақстан Президентімен кездесуде біз азаматтық келісім кеңесін құру қажеттігі және республика астанасында 1991- жылдың 1-қазанға дейін көшеде митингілер мен шерулер өткізуге мораторий жариялау туралы қорытындыға келдік. Бұл шара қоғамдағы ширыққан күрделі жағдайды бәсеңдетуге ықпал етеді деп санаймыз...".[3] Әрине, осындай адамдар арасындағы өзара түсіністіктердің тереңдей түсуі әркім үшін қажет құбылыс және оның шынайы мағынада көрініс беруі өте маңызды. Республика азаматтары өздерінің мәдени және ұлттық бірегейлігін тәуелсіз мемлекетіміздің болашағымен байланыстыру арқылы ғана жасампаздық жолына түсе алады. Осындай саяси-әлеуметтік үдеріс қана Қазақстандағы саяси-әлеуметтік орнықтылықтың, этносаралық келісімнің тереңдеуіне себепкер болады.

КСРО- қоғамдастықта, әсіресе одақтас республикаларда, сепаратистік көңіл-күйдің өсуі 1988-1989 жылдары халық майдандары құрылып, олар өз бағдарламаларында республикада толық егемендік орнату үшін күресуді жариялады. Ал 1991-жылғы "тамыз бүлігінің" жеңілісінен кейін КПСС пен КСРО атына сындар күшейе түсіп, қыркүйекте өздерінің егемендігін әлі жария-ламаған көптеген республикалар толық егемендігі мен ұлттық тәуелсіздігін мәлімдей бастады. Республикалық билік органдары 1991-жылдың күзіне дейін-ақ билік өкілеттілігін өз пайдасына түбірімен қайта бөлуге мүдделі еді. Олардың артында қайта құру - бетбұрыс толқынында көтерілген жергілікті жаңа саяси элита мен бұрынғы партиялық-номенклатуралық элита тұрды. Біреулері билік басына келуге тырысса, біреулері оны сақтап қалуға ұмтылды. Олардың ешқайсысында өз республикаларындағы халықтың объективті мүдде-лері қызықтырмады, КСРО-ның ыдырауымен экономикалық байланыстардың шұғыл шиеленісуі қаупі, тұрғындардың өмір сүру жағдайының төмендеуі, ұлт-тық қайшылық-қақтығыстардың шиеленісуі азамат соғысы дейін әкелуі және кезінде жасанды жүргізілген шекараларға байланысты өзара территориялық талас-талаптарға әкелетіні туралы ойлаған да жоқ. Қоғамда КСРО-ны сақтап қалуға қабілетті ықпалды күштер де болмады.

Себебі, өткен ХХ ғасырдың 20-80 жылдары кеңес өкіметі сырт көрінісін-де «социалистік-демократиялық» жүйені қалыптастыруға тырысқандай болып көрінгенімен, шын мәнінде тоталитарлық қоғам құруға негізделгендігін анықтауға болады. Негізінде, жалпы ұлттық келісім саясатын бүгінгі күннің ағымы контекстінде ғана емес, сонымен қатар тоталитарлық жаппай қуғын-сүргін саясаты позициясымен салыстыра отырып бағалау орынды. Енді жаңа тарихи жағдайда дамыған өркениетті елдердегі сияқты әрбір азаматтың жеке белсенділігі мен жауапкершілігіне негізделген кәсіби біліктілігін өрбіту қажеттіліктері туындай бастады. Бұл тәуелсіздіктің іргетасын бекіте түсетін, әрбір азаматтың жеке бостандығын қорғай алатын жаңа заманның әлеуметтік болмысына сәйкес келетін тұжырымдаманың қалыптасуына итермелейді. Міне, сөйтіп, жалпы халқымыз бен тұтас мемлекетіміз шын мәнінде тәуелсіз болуы үшін алдымен әрбір азаматтың құқығы мен оның жеке даралылығын қорғай алатын қоғамды қалыптастыру қажеттілігі өзектене түседі.

Сондықтан да Демократиялық жаңару күні қарсаңында, 1986-жылы Алматыдағы оқиғалар барысына берілген баға, 16-17 желтоқсан күндерін аза тұтып, жалпықазақтық еске алу күні ретінде атап өту мүмкіндігіне Президенті-міз қосқан үлесі зор деп ойлаймын. Мұндай ой-пікір түйіндеуге 1989-90 жылғы алғашқы кездесуде Республика Президенті Нұрсұлтан Назарбаев туралы туған ой-пікірдің күнделікті өмір шындығымен растала түсуі себепші болып отыр. Республика Президенті 1989-90жылы 10-желтоқсанда Алматыдағы мақта-мата комбинатының Мәдениет сарайында өткен зиялы қауым өкілдері және жастармен болған кездесуінде КСРО құрамындағы республиканың төл экономикасын дамыту

жолдары, әлеуметтік жағдайды көтеру, полигондар, әскери қызмет, ұлттық тіл мен мәдениет, сыртқы-экономикалық байланыстар, түрлі ведомство-лық кәсіпорындар, завод-фабрикаларды жергілікті әкімшілікке бағындыру туралы айтып берді. Кездесу барысында демократиялық қайта құрулар негізінде еркіндік- теңдікті енді ұғына бастаған жастар халық ортасына өзі келіп, пікір алысуға шақырған Қазақ ССР-ы Президентіне әрі сенімсіздеу, әрі өзіміне қарап, кейбірі салқынқандылықпен, біреулері қызбалықпен өтініш-тіліктерін ашық айтып жатты. Кездесуде Желтоқсан толқуына қатысушылар жиналған-дарға өз бастарынан кешкен ауыр азаптары мен қиындықтарын, барлық әділетсіздікті, яғни жер аударылып барған алыс Сібір жақтағы климаттың қолайсыздығы, жазаны өтеуге барған жақтағы адам төзбес жағдайлар мен адамға дұрыс қарамаушылық салдарынан түрлі аурудан, түрмедегі орынсыз ұрып-соғу қорлығынан қаншама жастардың қайтыс болуы туралы нақты мысалдармен айтып берді. Сотталған сол жақтағы әсіресе қыз-келіншектердің жағдайы тым қиын екендігін, егер тез арада оларға жеңілдік беріп, не ақтап алып, елге қайтармаса, олардың ұзақ шыдай алмайтындығын баса айтты. Сотталу мерзімі біткен немесе өз бетімен қашып кеткен жас жігіттер елге жеткенде билік басындағы немесе әдебиет-мәдениет саласында істейтін кейбір азаматтарға арқа тұтып барғанда олардың қорқа, сенімсіздікпен қашқақтай қабылдағанын, ақтап алсақ-ау деген ишарат та танытпағанын тілге тиек етіп, мұның себебі неде деген сұрақтарын тікелей Президентке қойды. Адамдар теңдігі орнаған социалистік қоғамда осынша көп жастардың заңсыздықпен, әкімшілік бюрократтық солақайлықпен әділетсіз қуғын-сүргінге ұшырауы қатты толқыныспен, дәлелді айтылды.

Президентіміз Н.Ә.Назарбаев жастардың түрлі сұрақтары мен талап-өтініштеріне талдау жасай отырып, қазір алдымен демократиялық жолмен экономикалық бостандыққа қол жеткізу керектігін, сосын біртіндеп экономика-лық жағдайды нығайту барысында саяси, ұлттық тәуелсіздік алу туралы бағдарламалық саясатын қарапайым мысалдармен дәлелдеп бергенде, жиналған көпшілік Н.Назарбаевтың ұшқыр ойы мен білікті саясаткерлігіне, салмақты мінезіне тамсана қол соққан еді. Осы кездесуде Қазақстан компартиясының І-ші хатшысы, Қазақ ССР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың сахна төрінде жастармен, халық өкілдерімен бетпе-бет жолығуы Ел Президентінің батыл-дығын, ел жұртына сенген қажыр-қайратын, сөзі мен ісінің бір бағыттағы табандылығын жастар алдында бірден жарық еткізгендей болды. Қазақ КСР-ның Президентінің еліміздің болашақ дамуы туралы өз бағдарламасын жүзеге асыруда халық қамын шын ойлайтын нағыз ұлт зиялыларынан, білімді де қабілетті жастардан қолдау күтетіні, түбірлі де күрделі мәселелерді бірлесе шешуге шақыруы арқылы ел басқаруда жастарға, еліміздің интеллектуалды күштеріне сенетіндігін және арқа сүйейтіндігін байқаған жиналған қауым 1986-жылғы Желтоқсан оқиғаларына байланысты қазақ халқына тағылған "ұлтшылдық" деген айыптың қателігі туралы Қазақстан КП Орталық Комитеті-не осы мәселе жөнінде арнайы комиссия құру туралы өтініш айтты, заңсыздық пен зорлық-зомбылықтың негізгі айыпкерлерін ашық айтып, жаза қолдануды талап етті.

1990-жылы 10-сәуірде КПСС Орталық Комитеті саяси бюросының Қаулысы осының нәтижесі. Арнайы бөлімдердің дайындаған материалдары бойынша КПСС ОК "Қазақ республикалық партия ұйымының еңбекшілеріне интернационалдық және патриоттық тәрбие беру жұмысы туралы" қаулыны бақылаудан алу және Алматыдағы 1986-жылдың желтоқсанында жаппай қоғамдық тәртіптің бұзылуын қазақ ұлтшылдығы көрінісі деп бағалау қате деп табылсын" деген қаулы қабылдады. Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің Президиумы ұйымдастырған комиссия "1986-жылы 17-18 желтоқсанда Алматыда болған оқиғаларға байланысты жағдайға түпкілікті баға беру туралы тұжырым" қабылдайды. Онда бірқатар облыстарда және Алматыда 1986-жылы желтоқсан-да болған қазақ жастарының толқуы ұлтшылдық емес еді, бұл Конституцияда кепілдік берілген және қайта құрумен заңдастырылған әрбір адамның азамат-тық және саяси позициясын еркін білдіру көрінісі еді деп көрсетеді. Осындай адам бойындағы даралықты, шығармашылыққа деген еркіндікті мойындаған демократиялық елде ғана тәуелсіздікке ауадай қажетті бірлік те, ынтымақтас-тық та нығая түседі. Адамдар қоғамдағы қарапайым тобыр мүшесіне, бұқара-лық мәдениет

өкіліне айналмайды, олар бұл тіршілікте өзіндік лайықты өмір жолы бар, еркін азаматтар қауымдастығына айналады.

Егемендік алған Республикамызда дағдарысты экономика мәселелері дұрыс шешілмеген, ұлттық қатынастар, ұлттық кадр дайындау, білім беру, жастар тәрбиесі ісі туралы көптеген мәселелер әлі өз шешуін таппай,, баспасөз бетінде түрлі пікір-таластар туған еді. 1991 жылы көктемде Мәскеуден саяси-идеология қызметкерімен бірге болашақ саясаткерлер мен заңгерлер, тарихшы-лар мен журналистер, экономистер дайындалатын білім ордасы - ҚазМУ-ге, қазіргі Қазақ ұлттық университетіне келіп, ашық пікіралысуға шақыруы Н.Ә.Назарбаевтың белшешкен істен тайынбас қайсарлығын, көрегенділігін тағы бір дәлелдеп өтті. 1989-90 жылғы кездесуден кейін ақылды, іскер, талапты да талантты жастарды Республиканың күш-қуатын нығайтуға, шетелдерде жан-жақты терең білім алуға шықырған өзінің ұсынысын орындауға үлкен мән бергені және оны бұлжытпай іске асыруы туралы айтпасақ та белгілі. Үкімет пен мемлекеттік басқару аппараттың қанша жастар жұмыс істеуде, қаншама жастар шетелдерде өз мамандықтары мен білімдерін жетілдіруде. Тіпті мен өзім оқыған ҚазМУ-де 1980-ші жылдары студент болған көптеген таныстардың радиотеледидар, баспасөз, ғылым саласы мен жоғары білім беру ісінде, мемлекеттік және Президенттік басқару аппаратында істеп жүргенін көріп қуанамын. Қазақстан Президентімен бірге, жалпы халық та Республикамыздың болашағынан зор үміт күтудеміз.

Өтпелі тарихи кезеңдердегі қоғам өміріндегі өзгерістер билік басындағы жеке тұлғалардың қызметімен тығыз байланыста қаралатыны белгілі. Осы тұрғыдан алғанда, Н.Ә.Назарбаев ұлт тарихының аса жауапты да шешуші кезеңінде саяси билікпен бірге саяси жауапкершілікті де өз мойнына алып, асқан жауапкершілікпен қолындағы саяси билікті негізгі мақсатқа, яғни мемлекет құру ісіне жұмсай білді. Саяси лидер ретінде оның қызметіне баға берілгенде, осы негізгі өлшем есепке алынатын болады. «Тарихты оқыған жақсы, алайда оны жасаған қызықтырақ та көңілдірек» демекші, туасы ақыл мен өмірлік тәжірибе, терең білімнен туған өзіндік ойлау жүйесі мен еңбекқорлық, батылдық пен табандылық қасиеттері Президентіміз Н.Ә.Назарбаевқа мемлекет билігін берік ұстауына мүмкіндік берген болса, тәуелсіздік берген еркіндігіне сенген жас буынның нарық жағдайында да ел ісіне белсене араласуы "Қазақстан тағдыры - сіз бен біздің тағдырымыз" деген тұжырымға /әкелді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1.//Казахстанская правда.1988. 12 декабрь, 2 -с.
2. Назарбаев Н.Ә. Әділеттің ақ жолы.Алматы, 1992
3. Қазақстан жолы // Егемен Қазақстан. – 2005. – 15 желтоқсан.
4. Назарбаев Н.Ә. Ғасырлар тоғысында. – Алматы: Өнер, 1996.- 272 б.
5. Назарбаев Н. Тарих толқынында. – Алматы: - Атамұра, -1999.-296 б.

ӘОЖ 94 (570) «1985-1995»

Қайырханова Ф.К.¹, Арипова А.М.²

т.ғ.к., доцент¹, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.²

1986 ЖЫЛҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ЖЕЛТОҚСАН ҚОЗҒАЛЫСЫНА 30 ЖЫЛ

Бүгінгі таңда республикадағы этносаяси жағдай көптеген көрсеткіштер бойынша біршама тұрақты болып саналады. Алайда, этностар арасындағы қарым-қатынастар өзгеріп отырады, этникалық саясатты жүзеге асыру барысында осы жағдайды ескерген жөн. Тәуелсіз мемлекеттің қалыптасу процесінде этносаяси жағдайдың өзгеру ерекшелігін, осы қатынастардың эволюциясынан айқын көруге болды. Егер еліміздің егемендікке ие болған алғашқы кезеңінде ұлтаралық қарым-қатынасты шиеленістіруге қайтсе де әсері болатын этникалық сана-сезімнің өсуі байқалса, ұлтшыл және империялық көзқарастар пайда болып, нығая түссе, мемлекетті этнизациялау тенденциясы пайда болса, кейінгі кезеңдерде, мысалы

Қазақстан халықтары Ассамблеясы құрылып, 1995 жылы Мемлекеттің Негізгі Заңы — Конституциясы қабылданғаннан кейін, этностар қарым-қатынастары мәселесінде оң өзгерістер айқындала бастады.

Қазақстан өзінің мемлекеттік тәуелсіздік мәртебесіне қол жеткізген кезеңнен бері әртүрлі ірі кикілжіңдерден, қақтығыстар мен тартыстардан аман. Ондай теріс векторлы үрдістерден қорғап келе жатқан рухани күшіміз халқымыздың бірлікке деген ұмтылысында екенін ұмытпауымыз керек. Бастапқыда халық ішінде елімізде тұрақтылықтың сақталуы көп дәрежеде Н.Ә.Назарбаев билік басында тұрғандықтан, дұрыс саясаты салдарынан деген сөздер болған. Тіпті Н.Ә.Назарбаевтың көптеген белсенді сыншылары оның арқасында Қазақстанның көптеген бұрынғы кеңес республикаларында болған этникааралық ұрыс-таластардың құрбаны болмағанын мойындауға мәжбүр болды.

Қазақстанның отарлық бұғауға түскен кезеңінен, яғни XVIII ғасырдан басталатыны белгілі. Отан тарихындағы ұлт-азаттық қозғалыстың хроноло-гиялық шеңбері осы уақытқа дейін кеңестік ресми тарихтануда белгіленген мерзімнен, яғни 1916жылғы бас көтерумен шектелмейді. Ұлттың азаттығы, ел тәуелсіздігі жолындағы ұлт зиялыларының күресі XX ғасыр соңына дейін жалғасып, 1991жылы Қазақстан тарихында мүлдем жаңа тарихи кезеңнің басталуымен сипатталады. Биылғы жылы Қазақ тарихында ұзақ жылдар мен ғасырларға созылған тәуелсіздік жолындағы ұлт-азаттық күрестің соңғы кезеңі, нәтижелері, 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыстың 100 жылдығы, 1986 жылғы ұлт-азаттық Желтоқсан қозғалысына 30 жыл толып отыр. Желтоқсан оқиғалары тұсындағы империялық Орталықтың әрекеті 1916 жылғы патшалық биліктің Қазақстандағы көтеріліс ошақтарын басып жаншуға бағытталған әрекеттерін еске салатын еді. Мәселен, біріншіден, Қозғалысты тез басып тастауға басқа қалалардан арнайы дайындықтан өткен әскери күштер Алматыға жіберілді. 1916 жылы қазақ елінің қарсылығын басу үшін таңдаулы әскер қолдары Қазаннан, Пермнен, Орынбордан алдырылған болатын. Екіншіден, 1916 жылғы көтеріліс қарсаңында және көтеріліс тұсында патшалық билік Қазақстанға келіп қоныстанған орыс және басқа европалық шаруаларды саналы түрде қаруландыру шараларын іске асырды. Алматыда да көтеріліс күндері ҚКП ОК-нің, облыстық және қалалық партия комитеттерінің нұсқауымен Алматыда халық жасақтары үшін темір арматураның кесектерінен, резинкадан жасалған кабельдерден, шынжырлардан арнайы қару дайындалды. Басқарушы билік пен Қазақстан жеріне қоныс аударып келген келімсектер екеуінде де өзара бірін-бірі қолдады. Кеңестік биліктің қазақ халқына опат әкелген қателікке толы саясатына қарсы соңғы бас көтеруі 1929-1931 жылдары, яғни қазақ шаруаларының дәстүрлі шаруашылық жүйесін күрт күйретуге бағытталған большевиктер реформасына қарсылық түрінде көрінген күресінен кейін де жарты ғасырдан артық уақыт өтті. [1] Яғни одан 55 жыл өткенде жаңа буын жас үшінші ұрпақтың тоталитарлық кеңестік билікті ыдыратуға әкелген ұлт-азаттық Желтоқсан қозғалысы 1991 жылы еліміздің егемендік алуына, тәуелсіз мемлекет құруына, ұлттың бірігуіне қол жеткізді.

Енді тарихи кезеңдердегі ұлт зиялыларының ел тәуелсіздігі жолындағы күресінің негізгі ерекшеліктеріне тоқталып өтейік. Белгілі дәрежеде 1916 жылғы көтерілістің өзі де жүйелі мақсаттықтан туған емес, төтеннен басталған, осы мезгілдегі ұлт өмірінің көш бастаушысы ұлт зиялыларының еркінен тыс өрбіген тарихи құбылыс болатын. «1916 жылғы патша жарлығына қарсы бүкілхалықтық наразылық, 1917 жылғы төңкерістік сілкіністер кезіндегі барлық әлеуметтік топтар танытқан саяси белсенділік ең алдымен қазақ оқығандарының, ұлттық шығармашылық зиялыларының ағартушылық қызметінің ең ірі нәтижелері болатын». [2] Қазақ жерінде патшалық империяға қарсы күресте мақсаты шын мәнінде ұлттың азаттығы, тәуелсіз мемлекет құру жолындағы ұлттық күштерді біріктірген саяси қозғалыс 1917 жылғы ақпан төңкерісінен кейінгі кезеңде басталды. Осы жылдың ортасында Алаш партиясының, ал соңына қарай Түркістан автономиясының (Қоқанда), ал оның артын ала Алаш-Орда өкіметінің (Орынборда) құрылуы бұл қозғалыстың нақты нәтижелері болатын. Аталған құрылымдар 1918-1919 жылдары империялық күштер тарапынан зорлықпен таратылғанымен, азаттық идеясын ұстанушылар саяси күрес сахнасынан бірден кете қойған жоқ. Алаш қайраткерлері ұлт мүддесі үшін күресін мүлдем

жаңа саяси жағдайда, яғни өздері тұтқынға алынып, сотталған 1920-30 жылдардың соңына дейінгі кезеңде де жалғастырды.

Ұлттық идеология дүние жүзінің отарлық езгідегі көптеген елдерінде қалыптасты. Басқада елдердегі ұлт зиялылары отарлық мешеуліктен арылмай, өз халықтарының тұрмысын жаңа сапаға көтеру мүмкін еместігін анық сезінді. Осындай әлемдік үрдістер біздің елде, қазақ топырағында да жүрді. Осы негізде концептуалдық тұрғыдан «қазақ ұлтшылдығы» өмірге келді. Қазақ жерінің табиғи байлықтарын емін-еркін иемдену, ал халықтың өзін орыстандыру процесі жүріп жатты. Осының бәрін көріп және түсіне отырып қазақ саяси тобы үнін шығармауға тиіс болды. Олар әбден негізді «қазақ ұлтшылдығы» идеясын қалыптастырды. Халықтың осы кезеңдегі ауыр жағдайы, олардың күйзеліс пен ашаршылыққа ұшырауы республикадағы көптеген ұлт зиялыларының және халық тағдырына жаны ашитын барлық адал адамдардың ашу-ызасы мен қарсылық-наразылығын тудырды. Алайда, қаһарына мініп келе жатқан кеңестік репрессиялық аппарат оларды барынша тұқыртып ұстауға негізделген болатын. Ал егер қарсылық танытса «ұлтшыл», ретроград атанып, репрессияға алынуы қалыпты құбылысқа айналды. Сөйтіп әрбір Азамат отанына, әділдікке араша түсу құқынан айрылды. Қазақстанның саяси тарихы үшін сол кездегі қалыптасқан және алмасып отырған қоғамдық жағдайдағы әрекет еткен саяси күштердің ерекшеліктерін анықтаудың да маңызы зор. Мағжан ақынның «Ұлт үшін жаным садаға» дегеніндей, елім деген азаматтардың өркениетке ұмтылған жұртын, өзгелермен тең ету жолындағы жанкешті қызметке әзірлігін білдіретін ұстаным болатын. Яғни ұлтшылдықтың екінші түрі, аяқ астынан сусып кетіп бара жатқан жерін қорғау, ұлттық мемлекеттігін қалпына келтіру үшін күрес деген мағынаны береді. Егер мемлекеттігің болмаса, сен ештеңеге де ие бола алмайсың. Жерің де, салт-дәстүрің де, жалпы ұлттық құндылықтарың-ның бәрі де адыра қалады. Қысқасы, өзің кіріптар болған мемлекеттің құрамына сіңіп, ұлттық болмыс-сипатыңнан мүлдем айырыларың хақ. Сондықтан «қазақ ұлтшылдығы» бұл – қорғаныстық сипаттағы ұлтшылдық. Әлемдік азаттық қозғалыс арнасында өмірге келген «қазақ ұлтшылдығы» концептуалды деңгей-дегі гуманистік мазмұн- сипатта қалыптасып, ұлт зиялыларының сеніміне ие болып, олардың күрес қаруына айналды.

Әрине, жаңа биліктің ұлт саясатына нұқсан келтіретін мұндай қауіпті көріністерді партия және өкімет басшылығы өз назарынан тыс қалдырды деп айту қиын. Мәселен, партияның X-съезінде (1921-ж.) ұлт саясатына байланысты қабылданған қарарда былай делінген: «бір жағынан шеткері аймақтарда қызмет істейтін, «державалық» ұлт өмір сүріп тұрған жағдайларда өскен және ұлттық езгіні білмеген великорос коммунистері партия және кеңес жұмыстарында ұлт өзгешеліктерінің көбіне кішірейтіңгіреп жіберді немесе олармен мүлде санаспайды, сол халықтың таптық құрылымының, мәдениетінің, тұрмысының тарихта бастан кешкендерінің өзгешеліктерін өз жұмысында есепке алмайды, сөйтіп партияның ұлт мәселесіндегі саясатын тұрпайылап, бұрмалайды. Бұл жағдай коммунизмнен ұлы державалыққа, отаршылыққа, великоростық шови-низмге қарай тартатын уклонға апарып соғады. Екінші жағынан, жергілікті тұрғын халықтан шыққан, ұлттық езгінің ауыр дәуірін басынан кешірген және сол ұлттық езгінің елесінен әлі де толық арылып болмаған коммунистер партия және кеңес жұмысында ұлт өзгешелігінің маңызын көбінесе асыранқырап жібереді, еңбекшілердің таптық мүдделерін көлеңкеде қалдырады...». [3]

Ұлттық саясатта осы екі ағыммен бірдей күрес жүргізу қажеттігін айта келіп, съезд «ұлтшылдықтың және, ең алдымен, отаршылдықтың коммунизм-дегі бұлталақтарын жоюды партияның шеткері аймақтардағы ең маңызды міндеттерінің бірі» екендігін баса көрсеткен болатын. Бірақ, Қазақстан сияқты республикаға орталықтан келген кадрлардың қайсыбірі өз қызметінде съезд ұсынған бұл принципті басшылыққа ала қоймағандығын дәлелдейтін мысалдар аз емес. Ұлттың бас көтерер жетекші саяси топтарына қарсы ауық-ауық репрессиялық науқандарды жүргізіп отыру патшалық және кеңестік жүйелердің қалыптасып қалған үйреншікті шараларының бірі болатын. Тек XX ғасырдың өзінде ғана биліктің репрессиялық актілері 1907-1911, 1916-1922, 1925-1926, 1927-1932, 1933, 1937-1938, 1951-1954 жылдары

іске асырылды. Яғни репрессия перманентті түрде, бірде жабық-жасырын, бірде ашық, бірақ үзіліссіз жүргізіліп отырды. Тарихи фактілер соған мензейді.

Ал Академик К.Н.Нұрпейіс Қазақстандағы саяси репрессияны жан-жақты кең көлемді түрде алты кезеңге бөліп қарастырып, әр кезеңге анықтама төмендегідей береді: [4] - *бірінші кезең* - 1917-1920 жж. Бұл кезеңде кеңес өкіметі орнағаннан кейін азамат соғысы басталып, қоғамның «ақтар» мен «қызылдарға» бөлініп, бірін-бірі қудалағанын; - *екінші кезең*- 1920-шы жылдардың екінші жартысы. Бұл кезең жаппай моралдық репрессиямен ерекшеленіп, XIX ғ. соңы мен XX ғ. басында қалыптасып, Кеңес өкіметі жағына өтіп, 1919 жылы Алашорда қозғалысына қатысып амнистияланған, қазақ демократиялық интеллигенция өкілдеріне қарсы бағытталды. Осы кезеңде Қазақстанға Сталиннің төңірегіндегі және оның көңіліне жақпаған жекелеген мемлекет қайраткерлері мен ғалымдар жер аударылды. Осы кезеңде Қазақстанға Троцкий, ғалым-аграрниктер Чаянов, Кондратьев, т.б. жер аударылды;

- *үшінші кезең* -1920 жылдардың соңы 1930-шы жылдардың басын қамтиды. Бұл кезеңде алаш қозғалысына қатысқандарды жаппай тұтқындау, 1931 жылы ауылшаруашылық өнімдерін күштеу жолымен жаппай даярлап тартып алу, дәстүрлі мал шаруашылығын дамытуды тежеп, ұжымдастыру барысында заңсыздық белең алып, ол күштеумен ұласып, апатқа әкелді;

- *төртінші* – 1937 жылмен басталып, Кеңестер Одағының ұлы Отан соғысының аяқталуымен сәйкес келеді. Репрессияның бұл жылдары социалистік құрылыстың халық жауларымен және сатқындарымен арадағы күреспен ерекшеленді; Қазақстан лагерлер аймағына айналды. Соғыс қарсаңында және соғыс жылдары республикаға тұтастай халықтар депортацияланды;

- *бесінші* 1940-шы жылдардың ортасынан 1950-ші жылдардың басы. Соғыс жылдары фашистік концлагерлердің тұтқындарына айналған кеңес солдаттары, жау оккупациясында болған кеңес қалалары мен селоларының халқы да қуғындала бастады. Ғылым, өнер, әдебиет, медицинадағы «буржуазиялық ұлтшылдар» мен «тексіз космополиттерді» жаппай қудалау жүргізілді; 1951 жылдың күзінде Қазақстан КП(б) ОК-нің VIII пленумында Қ.И.Сәтбаев «буржуазиялық ұлтшылдардың қамқоршысы», «большевиктік сынды бүркемелеуші» деп айыпталды.

- *алтыншы* – 1960-80-шы жылдар. Бұл кезең тоталитарлық жүйенің диссе-денттікпен және хрущевтік жылымықпен байланысты «қазақ ұлтшылдығымен» күресі кезеңі, ол Қазақстандағы 1986 жылғы желтоқсан оқиғаларымен жалғасты.

Таза тоталитарлы мемлекетте қоғамның саяси жүйелерінің бірде-бір саласы еркіндікте болмады, бәрі қатаң бақылауда өмір сүрді. Тоталитарлы тәртіпте жаппай террорлық полицейлік бақылауға жол беріледі. Бұл тәртіпте полицейлік бақылау, күш қолдану қысым жасау басты әдіс болып табылады. Жалған интернационалистік қағидалармен қаруланған әміршіл жүйе өз саясатын жүргізуге лайықты, оны қолдап-қолпаштайтын жасанды идеология-ның қызметіне сүйенді. Билік басындағыларға халық мұңын жеткізу мүмкін болмады. Ақиқат бұрмаланды. Тарихтағы сол бұрмалаушылықтың зардабы күні – бүгінге дейін осы халықтың қоғамдық даму жолына зиянын тигізіп келеді.

Қазіргі таңда бұрын зерттеуге тыйым салынған ұлттық тарихтың құндылықтары терең талдау арқылы ой елегінен өткізіліп, өзінің лайықты бағасын алуда. Осы шындықты халқымыз тек тәуелсіздігін алған сәттен бастап қана оқып, білуге мүмкіншілік алды. Бүгінде өз тарихымызды жан-жақты білу және зерделеу, тәлімінен үйрену, одан сабақ алудың келешек үшін маңызы зор болып отыр. Осы өткен тарихи оқиғалардың маңыздылығы туралы өзінің "Жадымызда жатталсын, татулық дәйім сақталсын" деген еңбегінде Елбасы Н. Назарбаев: "Яғни өткенімізді тұтас күйінде, ешқандай боямасыз, қоспасыз, қаз-қалпында қабылдағанымыз لازым. Ал өткен жылдар шежіресін үнемі әрі бұрмалаусыз зерделеп отырудың жөні бөлек. Мұның өзі өткендегі тәжірибенің жақсысынан үйрену үшін, ескі қателіктерді қаулата бермес үшін, жаманнан жирену үшін қажет," - деп баға берген болатын [1]. Тәуелсіздік алған соң, ҚР-ның Президенті Н.Назарбаев 1991 ж.12 желтоқсанда «Қазақстандағы 1986 жылғы желтоқсанның 17-18-індегі оқиғаларға қатысқаны үшін

жауаптылыққа тартылған азаматтарды ақтау туралы» жарлығында «... Имандылық, объективтілік және әділеттік принциптерін басшылыққа алып, қаулы етемін:

1. 1986 жылғы желтоқсанның 17-18-індегі оқиғаларға қатысқаны үшін қылмыстық, әкімшілік және тәртіптік жауаптылыққа тартылған адамдар ақталған деп саналсын.

2. Қасақана кісі өлтіріп, қылмыс істегендер азаматтар үшін бұл жарлық қолданылмайды.

3. Желтоқсан оқиғасына қатысқан жастарды жазалап, соған байланысты наградталған әскери қызметкерлер мен құқық қорғау органдарының қызметкерлерін мемлекеттік наградтау туралы жарлықтарын жою туралы ұсыныс енгізілсін.

4. 17 желтоқсан – демократиялық жаңару күні деп жариялансын. Бұл жарлық қол қойылған соң күшіне енеді,» - деп тарихи шешім қабылдаған болатын. [5] Осындай әділетті шешімдерден кейін қазақ халқының тарихында жақсы жаққа түрлі өзгерістер белең алды. Осыған байланысты Қайрат Рысқұлбековтың отбасысы есімі ел есінде мәңгі қалған, әлі он екіде бір гүлі ашылмай қыршын кеткен боздақтың қабірінің басына ескерткіш құлыптас орнатып, Қайраттың рухын қастерлеп, алқалы жиын өткізіп, үлкен ас беріп, аруақты сыйлап, ардақ тұтқаны үшін Қазақстан халқына ыстық жүректен шыққан ыстық алғысын «Семей таңы» газетінде хабарлаған. Шымкент облысындағы Жетісай қаласындағы орталық саябаққа Қайраттың есімі берілгенін айта өтіп, Семей қаласынан бір көше атын беруін сұраған болатын. [6]

Біз тоталитаризмнен демократияға өткен мемлекетте өмір сүре отырып, шын мәнінде өткен жүйенің қаншалықты қасірет әкелгенін түсінеміз. Қоғам өміріне еніп жатқан жаңа ойлар мен идеялар жылдар бойы кеңестік насихаттаулар арқылы қалыптасқан сананы бір мезетте өзгертпейді. Ұрпақтар алмасуы, тәуелсіз еліміздің жастары ғана бүкіл адамзаттық құндылықтарды қабылдап, жаңа жүйеге өтуге мүмкіндік алу арқасында бұл міндет үдесінен шығуға болады. Кеңестік тоталитаризмнің жүргізген ең ауыр шарасы - саяси репрессиялар. Біздің ойымызша, саяси қудалау тоталитарлық жүйенің ұлттық сана - сезімді күйретуге арнаған бағыты еді.

Міне, сондай көкейкесті шытырман оқиғаларға, саяси науқандарға толы тарихи кезең - ол ХХ ғасыр, оның ішіндегі Кеңестер Одағының социализм құруды іс жүзіне асыруды қолға алған жылдар. Тоталитарлық мемлекет тарихы мен оның жұмыс істеу тетіктерінің мәселелерінің зерттелуі тақырыптың ерекше маңыздылығынан туындаған, өйткені тоталитаризмнің жойылуы болашақта халықтың демократиялық қағидалар негізінде өмір сүруіне мүмкіндік ашады. Демократиялық қоғамның дамып өркендеуі үшін тоталитаризм мәселесін зерттеудің саяси-құқықтық тұрғыдан алғанда маңызы зор. Жалпы ұлттық келісім саясаты тоталитарлық жаппай қуғын-сүргін саясатына түбірінен қарама-қайшылықта. Мұның екіншісі қоғам өмірінде жоғарыдағылардың көзқарасын жалпы халыққа барлық тәсілдермен күштеп таңып, оларды жеке көзқарастарынан айнуына мәжбүр етеді, сонымен қатар басқа идеялық тұғырдағы өкілдердің көзін жою әрекеттеріне дейін барады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Тарих толқынын-да» кітабында: «Ұлттық сипаттың барлық көріністері үшін тоталитаризм әсіресе апатты болды. Жүздеген және мыңдаған жылдар бойындағы ұлттық тарих оның небір нәзік, небір айшықтарымен қоса соншалықты өрескел озбыр-лыққа душар болды. Небір кеменгер билікшілері мен небір ғажайып өнерпаздары бар қазақ даласының нақты тарихы бүкіл дүниені түп-түгел қайта құрудың жаңа доктринасы шеңберінде түк құны жоқ қайдағы бір «жабайы тағылық» ретінде қайта жазылды. Ұлттық сананы қорлап, жер қылған осы содырлы нұсқадан біз әлі арыла алмай келеміз», - деп тарихты танып-білуге таптық әдістің тигізген зардабы турасында жазған еді [3].

1991 жылы Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде толық құқылы субъектілігін рәсімдеген тарихи оқиғадан кейін Қазақстан Республикасындағы қоғамның саяси жүйесін реформалау бағыты тұтастай алғанда әлеуметтік-саяси үрдістердің демократиялық құрылымға көшуіне жағдай жасады. Бұл үдерісті демократиялық транзит ретінде анықтай отырып, сонымен қатар осыған дейінгі қоғамның даму кезеңдерін зерттеудің өзектілігін

ұмытпағанымыз абзал. Себебі, ХХ ғасырдың 20-30 жылдары кеңес өкіметі сырт көрінісінде «социалистік-демократиялық» жүйені қалыптастыруға тырысқандай болып көрінгенімен, шын мәнінде тоталитарлық қоғам құруға негізделгендігін анықтауға болады. Негізінде, қазіргі жалпы ұлттық келісім саясатын бүгінгі күннің ағымы контекстінде ғана емес, сонымен қатар тоталитарлық жаппай қуғын-сүргін саясаты позициясымен салыстыра отырып бағалау орынды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қойгелдиев М. Ұлттық саяси элита. - Алматы: "Атамұра". - 2007. - 570 б. 7-б.
2. Назарбаев Н.Ә. Әділеттің ақ жолы. Алматы, 1992.
3. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. - Алматы: - Атамұра, -1999.-296 б.
4. Нұрпейсов К.Н. Алаш һәм Алаш Орда. Алматы, 1993
5. // Семей таңы. 1991. 14- желтоқсан, №236 (16636). 1-б
6. // Семей таңы. 1991. 1- қазан, №184(16534). 1-бет

ӘОЖ 94 (570) «ХҮ-ХҮІ ғғ.»

Қайырханова Ф.К.¹, Оразбекова М.Д.²

т.ғ.к., доцент¹, магистрант², Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ТАРИХЫ ТУРАЛЫ ЖАЗБА ДЕРЕКТЕР

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алуына байланысты Отандық тарих ғылымы да идеологиялық шырмаудан құтылып, үстем идеологияға емес сол тарихқа жасаған халықтың өзіне қызмет етуге бет бұрады. Тәуелсіздік алған жылдары тарих ғылымы барлық салалар бойынша даму жолына түседі. Сондай саланың бірі- деректану ғылымы. 20-ғасырдың 90- жылдары мен 21-ғасырдың алғашқы жылдары ортағасырлық Қазақстан тарихының мәселе-лерін жан-жақты көрсететін көптеген деректер қазақ тіліне аударылды және араб, парсы тілдерінен орыс тіліне аударылды. Олардың қатарына ХҮІ-ХҮІІ ғасырда түрік тілінде жазылған төл деректердің бірі Әбілғазының "Түрік шежіресі", Бабырдың "Бабырнамасы", Қ.Жалайырдың "Жылнамалар жинағы", Өтеміс қажының "Шыңғыснамасы", М.Х. Дулатидің "Тарих и Рашидин" жатқызамыз. Және де Қазақ хандығы туралы ұйғыр, араб жазулы ескерткіш-терінде де сақталып, ұлағатай тілінде де жазылғаны белгілі. Әсіресе М.Х.Дулатидің "Тарих и Рашиди" еңбегі орыс тілінде екі рет жаңа түпнұсқадан қазақ тіліне алғаш аударып жарыққа шығуы деректану ғылымының жетістігін көрсетті. Осын-дай деректердің негізінде Қазақ хандығының құрылуының кейбір мәселелері алғаш рет тарихшылардың назарына іліне бастайды. Ал кейбір мәселелер туралы нақты ой пікірлер айтылады. Бұнда ескерте кетсек, біз қазақ хандығының құрылуының деректері мен тарихнамасының мәселелерін бұл жерде қарас-тырмаймыз. Бұл мәселелер өте ауқымды болғандықтан ол арнайы түрде жесе қарасты-руды талап етеді. Біздің қарастыратынымыз тарихи процестердің өз мәселелері ғана.

Тарихта «Қазақ хандығы», «Қазақ ұлысы» деген сөз бар. Жалпы, осы хандық деген сөз біздің бүгінгі мемлекет деген ұғымымызды бере ала ма? «Қазақ хандығы» деген сөз бұл тәуелсіздікпен ұғымдас, мағыналас сөз болып есептелінеді. Алғаш бұл сөз «ел» деген мағынада қолданылды. Мысалы Үйсін елі, Қаңлы елі дегендей. Кейіннен «ел» деген ұғымды «қағандық», «қағанат» деген атаулар алмастырды. Ал, Шыңғысхан жорығынан кейін бұл аймақ «ұлыс», «орда» деген атаулармен белгілі бола бастады. Осылайша эволюция-лық сатыдан өткен ұғым. Сондықтан хандық сөзі қазақ мемлекеті деген ұғымды білдіреді деп есептейміз. Біздің осы қазақ мемлекеттігінің құрылуына байланысты бірден бір дерек жазба Мұхаммед Хайдар Дулатидің «Тарих-и-рашиди» еңбегінде сақталған. Онан кейін осы тақырыпты Махмут Ибн Уәли деген тарихшы қозғайды.

XV ғасырдың ортасында Қазақ хандығының құрылуы - Қазақстан аумағында ежелден бері жалғасып келе жатқан этникалық процестің мәдени, рухани дамулардың мемлекеттіліктің дамуының және 14-15 ғасырлардағы саяси просестердің заңды қорытындысы болып табылады. Сондай-ақ қазақ халқының құрылуының Евразия тарихында алатын тарихи маңызы ерекше. Күн сайын еліміздің мемлекеттілік тұғырының нығаюы бүкіл әлем алдында саяси және экономикалық беделінің өсуі Республикамыздың халықаралық аренадағы ролін айқындап отыр. Бүкіл дүниежүзі алдында қазақ мемлекеті өзінің дербестігімен және әртүрлі халықаралық саясаттағы ролімен көзге түсуде. Міне сол себепті де қазіргі мемлекетіміздің 15 ғасырдағы бір көрінісі, бір белесі болып табылатын қазақ хандығының тарихы, оның ішінде оның құрылуы кімді болса да қызықтырады анық.

Өкінішке қарай, біздің кейбір тарихшылар Жәнібек пен Керейдің Ақорда аймағынан – Көшпелі Өзбек ұлысынан бөлініп шыққан себебін сан саққа жүгіртеді. Бірі: «Әбілхайырдың Сығанақ түбіндегі қалмақтардан жеңілуімен байланысты» десе, енді бірі «Қара қыпшақ Қобыландының арғын биі Дайыр Қожаны (Ақжол би) өлтіруіне байланысты елдің екіге жарылуы», – дейді. Ал, бұл мәселе Шайбан әулеті мен Жошы әулетінің таққа таласуынан келіп шыққан. Керей мен Жәнібек – Жошы хан ұрпақтары. Керей – Тоқтамыс және Темірмен теке-тірескен Орыс ханның немересі. Жәнібек – Алтын Орданың соңғы ханы (1428-жылы қайтыс болған) Барақтың тұқымы. Ал, Әбілхайыр болса кіші бұтақтан тарайтын ұрпақ болғандықтан хандық таққа Жошы ұрпақтары отыруы керек еді. Шайбан сонау Бату хан тұсынан кіші ұлысты басқарған адам. Мұнда Орда Еженнің жолы үлкен. Сондықтан Шыңғысханнан бері келе жатқан дәстүрмен қарағанда Керей мен Жәнібектің жолы үлкен еді.

Енді осы Керей мен Жәнібекке ілесіп келген кімдер еді, қандай ру-тайпалар дегенге келейік. Қадырғали Жалайри 1602 жылы жазған «Жамиға-ат тауарих» еңбегінде «Алаш үш сан еді, үлкені Жалайыр» деп жазады. М.Х. Дулатидің «Тарих – и Рашиди» мен «Раузат ас – сафаның» дерегіне қарағанда, ХІҮ – ХҮ ғасырларда Іленің сол жағасында және Янги (Тараз) ауданында керейттер, Шу өзенінің оң жағасында арғындар мекендеген. Жалайырлар Қаратау баурайын, орта Сырдария өңірі мен Жетісуді қоныстанған. Сонымен қатар М.Х.Дулати-дың, «Шайбанинама» және тағы басқа деректемелердегі мәліметтерге қарағанда, қазақтардың этникалық территориясының негізгі аудандары қазақ хандығы-на Қасым хан тұсында біріктірілген. Ал, кейін Керей мен Жәнібек құрған Қазақ хандығының нығаюы алты сан алаштың арқасы. Алаш қауымдастығы қазақ қауымдастығынан бұрын құрылған. Солар екі сұлтанды қолдағаннан кейін ғана хандық құрылды. Кез келген мемлекетті халық құрады. Міне, осы айтылғандар-ды қорыта отырып, қазақ хандығының құрылған уақытын 1465-1466 жылы деп есептеуіміз керек.

Қазақ хандығының құрылуы ұзаққа созылған этно-мәдени, рухани және саяси дамулардың нәтижесінде жүзеге асқандығы белгілі. Қазақ хандығы-ның құрылуы белгілі бір дәрежеде тарихи процестердің заңды қорытындысы болғандықтан оның тарихи алғы шарттары болады. Енді қысқаша түрде осы факторларға назар аударсақ, алдымен қазақ хандығы құрылуының этникалық алғышарттары туралы. Кез-келген мемлекет белгілі бір этностың әлеуметтік территориялық ұйымы және қоғамның ішкі және сыртқы қатынастарын реттейтін басқару жүйесі болғандықтан этнос-мемлекет бір-біріне етене тығыз ұғым болып саналады. Қарапайым тілмен айтсақ мемлекетті этностар туғызады. Ал мемлекеттер этностың дамуына өркендеуіне жағдайлар жасайды. Осы қағиданы қазақ халқы мен қазақ хандығына қолданып көрсек, онда қазақ хандығын дүниеге әкелген қазақ этносы болып шығады. Ал тарихи деректерде қазақ этносы қазақ хандығы құрылғаннан кейін жүзеге асқан деп баяндалады. Әрине деректің авторлары орта ғасырдың адамдары болғандықтан олар тарихи процестің алғышарттарына терең бойламай, тек тарихи болмысты немесе объектіні баяндайды. Этнос-мемлекет принципіне сүйеніп біз қазақ хандығын дүниеге келтірген этникалық процестің дамуы деп түсіндіреміз. Яғни бұл жерде Дешті Қыпшақтағы тайпалар өз дамуының белгілі бір сатысында жаңа мемлекеттік жүйені қажет еткен. Ол қазақ хандығы болған. Қазақ хандығы құрылуының этникалық алғышарты деп аталатын бұл мәселе терең зерттеуді қажет етеді.

Қазақ хандығы құрылуының келесі бір алғышартына діни-рухани фактор-лар жатады. Кез-келген этнос немесе этносты құраған ру-тайпалар жиынтығы өздерін нақты бір этностың мүшесіміз деп санайды және басқа этностардан ерекшелендіріп көрсететін нәрсеге олардың ру-тайпалық санадан жоғары тұрған халықтың санасы жатады. Ал халықтық сананың пайда болуына діни фактор мен рухани факторлар жетекші роль атқарады. XIII-XV ғасырлардағы Қазақстан аумағында болған діни-рухани дамуларда ислам дінінің Алтын Орда мен Ақ Орда мемлекетінде ресми дінге айналуы шешуші роль атқарды. Бүкіл Дешті Қыпшақтағы тайпалардың толығымен және түпкілікті түрде мұсылманданып, ортақ бір дінге сенуі Аллахты ортақ құдай деп тануы, Мұхаммедті ортақ Пайғамбар деуі, құранды исламның ортақ қасиетті кітабы деп білуі, сондай-ақ шарифат жолының бүкіл тайпаға бірдей болуы ру-тайпаларды ортақ діни кеңестікпен қатар, ортақ рухани кеңестіке енгізеді. Осылардың нәтежесінде ру-тайпаларда ру-тайпалық санадан жоғары тұрған жаңа сана қалыптасады. Міне, осы сала этникалық процесті жаңа деңгейге көтеріп, соған сай мем-лекетті қалыптастырады. Яғни, бұл мәселеде қазақ хандығының құрылуының алғы шартын болашақта терең зерттеуді қажет етеді.

Қазақ хандығының құрылуындағы келесі алғышарттарға монғолдық фактор немесе моғолдар енгізген мемлекеттік жүйенің тікелей әсері жатады. XIII ғасырдың басында монғол жаулаушылығы нәтижесінде Дешті Қыпшақ-та саяси және әкімшілік жағдайлармен қатар мемлекеттік жүйесі де өзгереді. Бұрынғы монғолдарға дейінгі Дешті Қыпшақтағы қыпшақ мемлекеттігі ерте ортағасырлық феодалдық қатынастарға негізделмегендік-тен, ондағы билік түрлері, олардың бір-біріне қарым-қатынасы бір-біріне тәуелді болды. Ал Шыңғыс хан енгізген мемлекеттік жүйеде бұл жағдайлар басқаша көрініс тапты. Мұндағы билік түрлері ішінде хандық биліктің басқа түрлерінен жоғары тұрды. Биліктің басқа түрлерін өзіне тәуелді етті немесе атқарушы билік биліктің басқа түрлерін функционаларын өз қолына алды. Сөйтіп нәтижесінде 13-15 ғасырларда мемлекеттіліктің нығайтылған түрі өмір сүрді. Мұндай мемлекеттік жүйе халықтық санаға жете бастаған ру-тайпаларды басқаруда тиімділік көрсетті. Яғни халықтық деңгейге көтеріле бастаған этникалық процеске сай болуы үшін осындай нығайтылған мемлекеттік жүйе қажет болатын. Мұндай жүйенің қалыптасуын монғолдық мемлекеттік жүйе қамтамасыз етті. Сондықтан мұндай жүйені монғолдық фактордың тікелей әсері деп есептейміз. Бұл мәселені де ғылыми тұрғыдан терең зерттеу қазақ хандығы құрылуының алғышарттарын толық білуге мүмкіндіктер береді.

Қазақ хандығы құрылуындағы келесі бір маңызды мәселелердің қатарына хандықтың құрылуына қатысты, құрылу процесіне байланысты оқиғалар барысы жатады. Керей мен Жәнібектің көшуі, олардың Моғолстанда орнала-суы, сондай-ақ хандықтың құрылуының қай жылы құрылғандығы жөнінде біршама айтылады. Бұл проблемаларды тереңірек қарастыра келе біз мынадай тұжырымдар жасаймыз: Қазақ хандығының құрылуы бір саяси оқиғамен жүзеге асқан процесс емес, Керей мен Жәнібектің Әбілхайырдан бөлініп Моғолстанға көшуі тарихи процестегі маңызды оқиғаның бірі және маңыздысы. Қазақ хандығының құрылуы осы тарихи оқидан бастау алатындықтан кейбір зерттеушілер хандықтың құрылу процесіндегі басқа оқиғаларды аңғармайды. Хандықтың құрылуында осы оқиға, яғни Керей мен Жәнібектің көшуі басты рөл атқарса, одан кейінгі ірілі-ұсақты тарихи оқиғалар, сондай-ақ Әбілхайыр хандығы күйрегеннен кейін Дешті Қыпшақтың басым бөлігінде қазақ хандығы билігі-нің үстемдікке жетуі осы тарихи процесті аяқтаған оқиға деп есептейміз. Бұл хандықтың құрылу барысы шамамен 13-14 жылға созылған тарихи процес-терден тұрады.

Қадырғали Жалаиырдың айтуынша «Ұрысхан ұлы Құйыршықтан соң оның ұлы Барак хан болды. Тез арада әр тараптағы ұлыстарды өзіне бағындырды. Ақыр аяғында Еділ төңірегіндегі, Жайық бойында, Сарайшық қаласын жақын жердегі Қас наурыз өңірінде апат болды. Оның ұлы кіші Жәнібек хан деп атанған осы Жәнібек хан атасының ұлысын өзі биледі» деп жазды. Сондай – ақ Мұхаммед Хайдар Дулати еңбегінде Қасым ханның билікке келуі туралы: «...Оның қуатының өскендігі соншалық Бұрындық ханды қуып жіберді. Бұрындық хан Самарқанға кетіп, Солжақта қайтыс болды» – деп баяндалады. Тарихшы Розбехан Исфхани былай дейді: «Түр-кістанның халқы қазақ саудагерлерімен ешқандай

сауда келісімін жасама-сын олармен осы жердің тұрғындары арасында ешқандай қарым – қатынас және саудагерлердің араласуы болмасын деп ұлы мәртебелі хан (Мұхаммед Шайбани) жарлық шығарды. Ал тағы бір кезде Түркістанның кейбір аудандары мен Хорезм қалаларындағы қазақ саудагерлерін тонау жөнінде болған еді бұйрық та болған еді». Шайбани ханның жорықтары туралы баяндайтын Фазлаллах ибн Рузбехан Исфханидың «Михман наме – и – Бұхара» еңбегінде Бұрындық хан есімі сол тұстағы қазақ ханы ретінде аталады да, Шайбани хан әскерінің шабуылына қарсы тек қана Жәнібек хан ұлдарының есімдері жай айтылады. Шайбани ханның төртінші жорығы Абдаллах Балхидың «Зүбдат ал-асар» еңбегінде баяндалады. Мәуреннахыр әскерлері бұл жорыққа маскара болып жеңіліп, Самарқанға дейін қашып келеді. Шайбани ханның бұл жеңілісіне Абдаллах Балхи мынандай баға береді: «...Шахбахт ханның үлесіне ірі жеңіліс дейді, ең шарықтауға жеткен оның билігі енді құлдырауға түсе бастады».

Қазақстанның ортағасырлар тарихында XV ғасырдың орны ерекше. Біріншіден, көп ғасырлық этникалық үдерістер нәтижесінде қазақ халқы жеке хандық құрды. Екіншіден, құрылған хандықтың алғашқы кезеңінде ауыр жағдайларға қарсы тұра, халық өсімінің негіздері қаланды, тұрғылықты аумақты кеңейте, шаруашылық-мәдени өмірді нығайта алды.

Қазақ хандығының құрылу тарихы XIX ғасырда Шоқан Уәлиханов зерттеулерінде былайша беріледі: «..ауызша аңыз әңгіме бойынша қырғыздар (қазақтар) Барактың ұлы Жәнібекті өздерінің ханы санайды. Қалай болғанда да, аңыз бойынша Жәнібек Жошы ұрпағынан шыққан қазақтардың бірінші ханы болған... орданың екі жақыны, ноғайлар мен қазақтардың тұрмыстары бірге болған. Жәнібектің билік құрған кезеңі қырғыздың (қазақтың) поэмасында «Алтын ғасыр» ретінде жырланады». Бұл жерде Ш. Уәлихановтың кейінгі тарихи кезеңдегі бір-бірінен ажыраған туыс халықтар, қазақ және ноғайды бірге айтуы да бекер емес-ті.

Хандықтың атауының өзі, тарихи аренаға шыққан ұлттық және бұрын-соңды белгісіздеу жаңа мемлекеттің пайда болуы туралы айғақтады. XV ғасырдың ортасында Орталық Азияның кең даласында өздерін « Қазақ» деп атаған қауымдастық тарихи аренада пайда болып, Қазақ хандығы құрылуымен Қазақстанның (түрік те және Алтын орда дәуірі де емес) жеке тарихы басталады. Қазақ хандығының құрылуы Алтын Орда, Ақ Орда және Моғолстан сияқты мемлекеттердің даму тарихы мен өмір сүруінің жалғасы болды. Бірақ Орталық Азияның саяси картасында мықты Қазақ хандығының пайда болуының өзі Шыңғыс ұрпағы – Әбілқайыр хан және оның жақын туысқандары Жәнібек (басқа нұсқа бойынша – Абулсағит) пен Керей сұлтандардың есімдерімен тікелей байланысты болды.

XVIII және XIX ғасырларда тілінде, дінінде және антропологиялық типі бойынша да ортақ белгілерін жоғалтқан қазақтар мен казактар арасында бір-бірімен шиеленісті қақтығыстар болды. Олардың арасындағы болған бұрынғы байланыс бірнеше ғасыр бұрын үзілген еді: олар бір-біріне жат және тіпті де танымады. «Қазақ» этнонимін алып жүргендер XIX ғасырда мүлде басқа халықтар болып кеткен-ді. Сонымен қатар, олар бір-біріне қарама-қарсы екі жақта тұрды: біреуі Ресейге қатысы бойынша жері мен мемлекеті тәуелді (қазақтар), кейін отар-лы елге айналғандар, ал келесілері (казактар) – метрополия мүддесіне сай, олардың тілегін орындаушы топ болатын.

Ал Жәнібек пен Керей бастаған қауым әлемге «Қазақ хандығы, қазақ мемлекеті» келгенін көрсетті. Сол заманнан бері Қазақ есімі тарихи санаға, басқа елдерге танымал болды. Қазақ хандығының құрылуы, қазіргі Қазақстан аумағы мен оған шекаралас XIV–XV ғасырлардағы аймақтардағы күрделі этносаяси, әлеуметтік-экономикалық және этномәдени процестердің нәтижесі болып табылады. Бұл процестердің басты нәтижесі, моңғолдық кезеңнен кейінгі мемлекеттер аясында (Ақ Орда, Моғолстан, Ноғай Ордасы, Сібір хандығы), біртұтас саяси бірлестік жолында бірігуге қажеттілікке мұқтаж, қазақ халқының қалыптасуының аяқталуына әкелген. XV ғасырдың 60-шы жылдары сұлтандар билігі өздері құрған әлеуметтік құрылымда нығая түсті. Өздерінің көшпелі бірлестіктерге тән белгілері қалыптасты: билер соты, салық жүйесі, аумақтық шекаралары, т.б. Сығанақ қаласы билеушілер ордасы, хандықтың астанасына айналды.

Жұртшылыққа белгілі қазақтардың Алаш деген де атауы бар. Дұрысы «Алаш баласы» ұғымы болуы тиіс. Аңыз-әңгімелер бойынша қазақтың барлық тайпалары мифологиялық Алаш тұқымынан тарайды. Ал шынында осы мезгілге дейін Алаш этнонимінің пайда болуы әлі де жұмбақ. Қазақтың өздерінен басқа құрамына ноғайлар, өзбек, қырғыз, түркімен, қарақалпақтар, тіпті қалмақтар (ойраттар) кіретін «Алаштың алты баласы» ұғымының қалыптасуы ежелден бастау алған және оның тамыры ежелгі түріктерге немесе Алтын Орда кезеңіне жайылады. Қазір Кавказ ноғайлары бізді «Алаш» деп атайды.

Жас Қазақ хандығы өмір сүруге қабілетті болып шықты. Әбілқайыр өлімінен кейін оның ұлысы ыдырай бастайды, көптеген тайпалар Мұхаммед Хайдар Дулати көрсеткендей, қазақ сұлтандары Керей және Жәнібекке жаппай кете бастайды. Ал 1465-1466 жылдары қазақ хандарының билігі түпкілікті бекиді, Әбілқайыр хандығы аумағының үлкен бөлігі қазақтар жағына өтеді. Мұндай жағдайдың кереметтігі сол, хандық басында бір-бірімен туысқан екі адамның тұруы. Бірақ тарихшылар (М.Әбусейітова, Б.Карибай) тұжырымдағандай, алғашқы хан Керей болған-ды. Жас жағынан да үлкен болған еді, Керейдің өлімінен кейін 1470 жылы билік Жәнібекке өтеді. Жәнібек қайтыс болғанда, хандық билікке Бұрындық келеді. Ескеретін жайт, Қазақ хандығы құрамының түпкі негізі, қазіргі тілмен айтқанда, көпұлтты интернационалды болды. Қазақтардың өздерінен басқа қалыптасушы халықтың құрамына өзбектер, ноғайлар, қырғыздар, қарақалпақтар, қалмақтар, солтүстік кавказ халықтарының өкілдері және араб қожаларының ұрпақтары кірді. Тәуелсіз Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» еңбегінде «Қазақ хандығы» Орталық Азиядағы тұңғыш ұлттық мемлекет болғандығын атап өткен болатын. Және бұл мемлекет бір орталыққа бағынған саяси құрылым болды. Қазақ елінде ешқашан руаралық не аймақтық соғыс болмаған. 2010 жылы Қазақстанның жаңа астанасы – Астанада Жәнібек пен Керей хандарға ескерткіш орнатылды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қинаятұлы З. Көшпенділер мемлекетінің пайда болу ерекшеліктері мен типі: қазақ мемлекетінің кезеңге бәлу мәселелері // Қазақ тарихы. – 2006. –№2. – 21-25 бб.
2. Жұматаев Р.С. Көшпенділердің мемлекеттілігіне байланысты қалыптасқан пікірлерге шолу. // Вестник Казахского государственного женского педагогического университета. №2(7), 2012. С. 145-149-156.
3. Меңілбаев Ғ.А., Ермбетова Қ.М. Ежелгі Ордалармен Қазақстан Республикасы мемлекеттілігінің тарихи сабақтастығы. // Отан тарихы. 2015. №2. 43-45 бб.
4. Кәрібаев Б. ХҮ ғасырдың ортасындағы саяси жағдай және Қазақ хандығының құрылуы // "Қазақ хандығының Еуразия кеңістігіне саяси және мәдени ықпалы" халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. 16-қазан, 2015 ж. - Семей: Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, 2015. - 213 б. 153-157 бб.

ӘӨЖ: 94 (574)

Алғалиева Г.С.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

АЙҚЫН МАҚСАТ, АНЫҚ ЖОЛ

Қазақстан мемлекеттігін нығайтып, өз саясатын тәуелсіз етіп, мызғымас шекарасын белгілеп, территориялық тұтастығын қамтамасыз етіп алды. Дербес ел болу дегеніміздің өзі кез - келген этностың егеменді ел құру арманынан, мұрат биігінен туындайтын көзқарас. Тәуелсіздікке қол жеткізген әр халық өз мемлекетінің іргетасын қалаудан - оны әр кезеңде жаңа сапаға көтеріп отыруға ұмтылуы өмірлік аксиома екені ешбір дау тудырмақ емес.

Ұшқан құстың қанаты талатын қиырсыз кең даланың сайын сағалап, тауын жағалап, тарыдай шашылып жатқан көшпелі халқын көрнекті ел етемін-деп жан алыса, жан берісе жұлқысқан Абылайдан кейін халқымыздың тағдырына зор тауқымет түскен бірнеше ғасырлық бодандық дәуірі келді. Бірақ қаһарман қазақ халқы тәуелсіздік үшін күресін бір сәтте тоқтатқан жоқ. «Қасиетті қазақ жері ата-бабаларымыздың даңқты тарихын атының тұяғымен жазып кеткен жер», - деп Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың тебірене айтуы тегін емес.

Қазақтың арғы-бергі тарихын қарап отырсақ, ел бастаған ханы мен қостаған бұқарасының сан тарау өмір жолдарынан өткендігі жөнінде мол мағлұмат ала аламыз. Дегенмен, сол сан тарау жолда ұлттық қасиетімізді ұлықтап, жеке шаңырақ көтеріп, қазақ деген халықты сақтап қалу тек дана басшылардың ғана қолынан келгені сөзсіз. Ел бастаған хандар мен билердің алып жүрген жүгін артық-кемсіз арқалау бүгінгі күні Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың иығына түсіп отыр. Абыроймен атқарылып келе жатқан бұл қызметте бүгінгі күні басқа ешкімді елестету мүмкін емес.

Нұрсұлтан Әбішұлының “Қазақтың бүкіл тарихы – бірігу тарихы, тұтастану тарихы. Қазақ тек бірігу, бірлесу жолында келе жатқан халық” деуінде негіз бар. Өйткені, татулық пен бірлікті насихаттап қана қоймай, соның үлгісі болып келе жатқан Қазақстан – әлем тыныштығының тілекшісі. Тәуелсіз еліміздің өркениетті даму жолындағы ұлан-ғайыр ізденістері мен ұлы істері іргемізді бекіте түсуде.

Осының арқасында әр күнімізді бағалайтын салауатты өмірге жеттік. Қалың елі барын базарлап, бағы мен бақытын бөлісіп жататын Қазақстанның тіккен байрағы мен көтерген шаңырағы әлем елдері арасында аяндап келе жатқаны белгілі. Неге десеніз, қазақтың бағына туған Елбасымыздай нар тұлға өмірдің небір жауапты белестерінен елімізді биік дәрежеде алып өтіп келеді. Жоғары тапқырлықпен, жүз ойланып, мың толғанып ақыл-ойын салмақтап, парасат сүзгісінен өткізе отырып қабылданған, Елбасы қол қойған әрбір құжат – Қазақстан болашағына сәтті жасалған қадам. Сол қаламның ұшында тұрған ел тағдырына қаншалықты жауапты екенін барлығымыз да сезінеміз. Нәтижесін де көзбен көріп отырмыз.

Еліміздің еңсесі көтеріліп, белі бекіп, бұғанасы қатқан өсу жылдары да оңайлыққа түскен жоқ.

Қазақстан басшылығы мемлекеттік құрылыс және жаңғырту реформаларын іске асыруда демократияландыру және салауатты экономикалық бәсекелестікті қалыптастыру арқылы халқымыздың әл ауқаты бірнеше есе арттыруға қол жеткізуде.

Қазақстанда нәсіліне және діни көзқарастарға қарамастан, барлық азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының тең болуына заңдық база жасалынды, әртүрлі мәдениеттер арасында іс жүзінде өзара қарым-қатынас орнап, теңгерімді тіл саясатын жүргізу арқылы елімізде ортақ құндылықтары мен мақсаттары бар көп мәдениетті қоғам қалыптасып отыр.

Елбасымыз 1980 жылдардан бастап-ақ, елдің жағдайы, саяси ахуалы, жастардың болашағы толғандырар еді. Бұған, білікті қазақстандық мамандар дайындау жолындағы “Болашақ” бағдарламасынан бастап жыл сайын көтеріліп жатқан интеллектуалды мектептер орталығы мен заманға сай университеттердің жұмыс жасауы, осының дәлелі.

Сол жылдары Нұрсұлтан Әбішұлы жергілікті тұрғындардың әлеуметтік жағдайына, баса назар аударып, қатты көңіл бөлді.

80-ші жылдардың аяғына қарай КСРО халықтарының съездері болғандығы белгілі. Бұл маңызды жиындар Н.Ә. Назарбаевтың алмас қылыштай жарқылдап, көзге түскен сәттерінің бірі еді. Сол жылдары Елбасымыздың елдегі мемлекеттік саясат туралы АҚШ Президенті Джордж Буш өзінің досы Н.Ә. Назарбаев туралы жылы лебіздерін айтып, оған қоса үлкен ілтипат білдіруі бізге мақтаныш. Алып держава саналатын АҚШ елінің беделді басшысы Қазақстан турасында жағымды ой білдіріп, құрметтеуі Н.Ә. Назарбаевтың халықаралық дәрежедегі беделі өте жоғары екендігінің, олармен достық қарым-қатынаста болғандығының бірден бір дәлелі.

Қазіргі таңда еліміз үлкен жетістіктерге жетіп, әлемге танылуда. Яғни, әлемдік өркениет көшінде өзіндік бет-бейнесі: мәдениеті, лайықты салт-дәстүрлері бар, бастан

кешкен қасырет қатпары да қалың халқымыздың өміріндегі аса маңызды, ал біткен істермен бағамдар болсақ Қазақстанның дамуы қарқынды жылжуда.

Қазақ халқы ұлт болып ұйығалы бері тап бүгінгідей біртұтас, қуатты мемлекет құрып, өз тағдырын өзі шешуге мүмкіндігі болғанмағаны белгілі. Қазір ол Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше мемлекеттердің ортасынан лайықты орнын иеленіп, өзгелермен заман талабына сай, өркениетті қарам-қатынаста екеніне куәміз.

Әйтсе де, бүгінгі күнге дейін біздің еліміз үшін оңай болмағаны анық. Мемлекетіміздің келешек тағдыры қыл үстінде тұрған кездер аз болмаған.

Бірақ соның бәріне қарамастан, қиыншылықтарымыз әлі де бола тұрса да, халқымыз осы күнге дейін талай қауіп-қатерлерден аман өтіп еңсесін тіктей ұстап келеді. Оның үстіне халқымыздың бағына орай, осындай қиын кезеңде ел басқару тізгіні Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев сынды өз жұртының арман-мұңын сезіне білетін тәжрибиелі саясаткер, биік парасат иесінің қолында болуы, бүгінгі биігімізге жетуімізде еліміз үшін аз рөл болған жоқ.

Ел басқару ешқашан да оңай емес. Ал тәуелсіздікке қолы жаңа іліккен елді қиын кезеңде басқарудың ауыр жүгін тек ердің ері ғана көтере алатыны белгілі. Елбасымыздың осындай тұлға екеніне бүгінде тек өз халқымыз ғана емес, көзі ашық, көкірегі ояу әлем жұртшылығы хабардар.

Сонымен, біз бүгінде Тәуелсіз Қазақстанның жетістіктерін еліміздің Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың есімімен байланыстырамыз. Шын мәнінде Нұрсұлтан Әбішұлының еліміздің тарихынан ерекше орны алады. Қалың жұртшылықпен бірге әсіресе жастар жағының біліп, сезініп өсуі ерекше.

Қазіргі жастар қауымы Елбасымызды негізінен жігерлі, өткір, білімді басшы ретінде таниды. Әлем берекесі ең алдымен қауіпсіздікте, тыныштықта екені айтпаса да түсінікті. Дегенмен, осы байлықты адамзат баласы жеткілікті түрде бағалай бермейтіні мәлім. Өйткені, дүниені жаулаған өзімшілдік пен эгоизм бұдан басым түсіп жатады. Көршілерімен сыйыспай, бір-бірінің мазасын алып, оның соңы үлкен дау-дамайға соғып жүрген жағдайлар да орын алуда. Екі ортада қарапайым халық жапа шегетінін көріп келеміз. Осы орайда ежелгі көршілеріміз, Шығысымыз бен Солтүстігімізді барынша қауіпсіздендіру мақсатында шекарамызды айқындап алуымыздың өзі қаншалықты?! Аюдай айбатты Ресеймен және аждаһадай айбарлы Қытаймен тең дәрежеде мемлекетаралық қарым-қатынас орнатып, қазақтың көк байрағын бүкіл дүниеге мойындату ата-бабаларымыздан армандап келе жатқан ұлы мұратымыз екендігін ешкім де жоққа шығара қоймасы айқын.

Ел жүгін бір өзі арқалап, жаңа креативті ойларымен көптеген саясаткерлерді жолда қалдыратын Елбасымызға қызыға да, қызғана да қарайтындар біршама.

Әрине, Біздің Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың халыққа сіңірген еңбегі орасан. Оның басшылығының арқасында халқымыз азаттық алып, Қазақстан егемендікке, тәуелсіздікке қол жеткізді.

Н.Ә. Назарбаевтың 1992 жылғы 16 мамырда республикалық баспасөзде жарық көрген «Қазақстанның егемен мемлекет ретінде қалыптасу және даму стратегиясы» атты еңбегінде қоғамды реформалау, нарықтық экономиканы дамыту, демократияны, құқықтық мемлекетті орнықтыру мәселелері қозғалды:

1) Ішкі және сыртқы саясат саласында: жас егеменді мемлекетті күшті президенттік республика құру бағытында дамыту, көппартиялық жүйе құру, басты саяси сақсат ретін де тұрақтылықты қамтамасыз ету және экономикалық реформаны сәтті жүзеге асыру үшін жағдай жасау, республиканың егемендігі мен қауіпсіздігін қамтамасыз ететін өзін-өзі басқарудың геосаяси тәртібін ақтай отырып, көпқырлы және әр түрлі әскери саяси және экономикалық тепе-теңдікті сақтау еліміздің дүниежүзілік қаымдатығы саяси салмағын көтеру, демократиялық бостандық пен адам құқығын қорғау негізінде әлемдік экономикадан өз орнын табу, әлем шарушылық байланыстарына кіру технологиясында Қазақстанның тиімді геосаяси жағдайын пайдалану;

2) Экономика саласында: меншіктің негізгі түрлері жеке және мемлекеттік меншікті өзара үйлестіре отырып бәсекеге негізделген әлеуметтік нарықтық экономиканы

қалыптастыру, адамның экономикалық өзін-өзі анықтау қағидасын жүзеге асыру үшін құқықтық және өзге де жағдай жасау, әлемдік тауар нарығында өзіндік нақтылы ұстанымды қалыптастыру, қазіргі шетелдік техника мен технологияны енгізу арқылы өңдеуші салалар мен өндірісті дамыту, Қазақстанның дамуына шетелдік инвестицияны тарту;

3) әлуметтік даму саласында: халықтың әл-ауқатын жақсарту, яғни ұмтылған әрбір адамды кәсіпкерлік бостандықпен және де өзге де қызмет саласында өз мүмкіншілігін жүзеге асыруын қамтамасыз ету этникалық өзіндік болмысты дамыту мен Қазақстанның ұлттық-мәдени көпқырлылығын сақтау, экономиканың тұрақтануы мен өсіі бойынша зейнетақы мен жәрдемауларды, еңбек кірістерін, оның әлемдік шаруашылық байланыстарымен ыпалдасуын арттыру.

Республикадағы экономикалық дағдарыс жағдайында экономикалық қайта құруларды жүзеге асыру мен нарыққа өту курсы қолға алынды.

Сонымен бірге ғылыми-техникалық және өндірістік қуатты тиімді пайдалану, өңірлер мен шаруашылық қызметінің субъектілерінің балама меншік формаларын қалыптастыру қажеттілігі де назарда болды.

Қазақстан үшін ғана емес, әлемнің көптеген елдеріндегі экономикалық тұрақтылықты шайқалтып кеткен жылдары еліміз көп нәрседе ұтты, оған қоса сындарлы кезеңде ЕҚЫҰ-ға мүше 56 мемлекет арасынан белсене шығып, беделді ұйымға төрағалық етуінің өзі үлкен жетістікті білдіреді. Осындай абыройға жеткен де бар, жетпеген де бар. Әлемнің дамыған елдерінің қатарына жетуі үшін елімізде индустриялық-инновациялық даму жолында бірнеше ірі жобалар жүзеге асырылды. Азық-түлік өнімдерінің басым көпшілігі сырттан келетінін ескерсек, әлсіз тұсымызды нығайтуға көңіл бөлініп отырғандығы қуанта түседі.

Кешегі еркін көсілген атамекен Еуразияның дәл кіндігінен, Сарыарқаның төсінде жақсылықтың бәрін бойына жиған әсем де көркем қала Астанамыз көз алдымызда өсіп келеді. Кешегі елеусіз провинциалдық қаланың азғантай уақыт ішінде әлемнің әсем шаһарларының қатарынан орын алуы таң қалмайтын жағдай.

Өйткені, Астана жобасы – бүгінде іске асқан Елбасының ұлы жобалары ішіндегі сүбелісі екені белгілі. Қазір Астана тек астаналықтардың емес, кең байтақ қазақ даласын мекендеген барша қазақстандықтардың мақтанышы.

Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев туралы айтқанда нарықтық экономикасы мен бейбітшілікке негізделген сыртқы саясаты бар зайырлы, демократиялық ынтымақ бірлігі жарасқан еліміз, есімізге түсетіні белгілі.

«Елбасы әділ, парасатты, ой-танымы кемел, өнер-білімге жетік, сөзі майда, мінезі жұмсақ, сабырлы, жаудан қайтпайтын қайсар, қолы ашық жомарт, кек сақтамайтын кешірімшіл, дархан мінезді болып, халыққа құт - бақыт, дәулет әкелу, әділ заң орнату, кедей халықты бай етуі қажет» - деп өсиет қалдырған Жүсіп Хас Хаджиб Баласағұн бабамыз осы суреттемені Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевқа арнап айтқандай сезінесің. Біздің бұл тұжырымымыздың дұрыстығын - елбасымыз Н. Назарбаевтың бүгінгі таңдағы әлемдік қауымдастықты шарпып отырған қаржы дағдарысының салдарын қайткен күнде де Қазақстанға аз тигізу үшін атқарылатын шараларға ерекше көңіл бөліп, еліміздің қаржы - экономикалық әлеуетін төмендетпеу үшін барынша кең ауқымды бағдарламаны жүзеге асыруды ұйымдастырып, жетекшілік жасап отырғанын және Үкіметтің, Ұлттық банктің өзге де мемлекеттік органдардың қызметін үйлестіріп, саяси - экономикалық процесстердің ағымын жіті бақылап отырғандығын АЙҚЫН МАҚСАТ, АНЫҚ ЖОЛ деп білеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Н.Назарбаев. «Түркі өркениеті: дәуірлер жалғастығы» атты халықаралық еуразиялық конгресте сөйлеген сөзінен. Астана, 25.05.2010 ж.
2. Қазақстан тәуелсіздігінің қалыптасу тарихы Алматы, 2008
3. «Егменді Қазақстан». 2007, 1 наурыз
4. Елін сүйген, Елі сүйген Елбасы Астана, 2005

Құрмашева Г.Н.

Қызылорда облысы, Ғ.Мұратбаев атындағы орта мектебі

ТУҒАН ТІЛІМ - ТІРЛІГІМНІҢ АЙҒАҒЫ

Тәуелсіз Қазақ елінің төрткүл дүниеге өзін танытып, өзі басқаны таныған өрісті кезеңінде елдің ертеңі жастарды мемлекеттік тілдің рухында тәрбиелеп, сондай-ақ оны ардақтап, мерейін арттыруға өз үлестерін қосуға баулу бүгінде республикамызда жүргізіліп отырған тілдер саясатының стратегиялық нысандарының бірі болып табылады. Еліміздегі мемлекеттік тілдің бүгінгі мен ертеңі, оны оқытудың, меңгерудің тиімді жолдары бүгінгі күні өзекті мәселелердің бірі болып отырғандығы белгілі.

Олай болса, осы бағытта қандай жұмыстар жүргізілуде? Жас ұрпақ туған тілдің туын биікке көтеріп, орыс, ағылшын тілдері арқылы жаханның игіліктеріне ие бола ала ма деген сұрақтар қашанда көкейде тұратыны белгілі. Талай саяси жағдайдың құрбанына айналып, өз елінен кетуге мәжбүр болған көптеген ұлт пен ұлысқа пана болып, өзегінен теппеген дана халқымыздың парасатты ұрпағы бүгінде өзге ұлт өкілдеріне тілін, мәдениетін жаңғыртуына мүмкіндік беріп, олардың жергілікті халықпен тең құқылы өмір сүруіне жағдай жасауда. Осылай бірлігі жарасып, әлемді дербес мемлекет ретінде мойындатып отырған елімізде мемлекеттік тілдің қоғам өміріндегі маңызы күннен күнге арта түсуде. Тіл мәселесі – еліміздегі ең көп талқыға түсетін өзекті мәселе. Ұлтымыздың рухани көсемі А.Байтұрсынұлы: «Өз тілімен сөйлескен, өз тілімен жазған жұрттың ұлттығы, ешуақытта адамы құрымай жоғалмайды. Ұлттың сақталуына да, жоғалуына да себеп болатын нәрсенің ең қуаттысы – тілі. Сөзі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады», - деген болатын. Ендеше өз ұлтының тағдырына бей-жай қарамайтын кез келген адам мемлекеттік тілдің жағдайына үнемі алаңдайтыны белгілі.

Елбасы Н.Назарбаевтың «Тілден артық қазына жоқ, Тілден артық қасиет жоқ» деген тағылымды ойы бүгінгі жастардың көкірегінен орын алып, игіліктің дәнін сепсе екен деген арайлы үміт бар аға ұрпақтың арманы екені белгілі. Осыған орай білім беру саласында болып жатқан өзгерістер оқытуды, соның ішінде мемлекеттік тілді оқытуды жаңа сатыға көтеруді қажет етеді.

Бүгінгі таңда жоғары оқу орнының алдына бәсекеге қабілетті, білікті мамандарды даярлау міндеті қойылып отыр. Мемлекеттік тілді білу, оны өз қызмет әрекетіне қарай қолдана білу құзыреті болашақ маманға қойылатын негізгі талаптың бірі болып табылады. Осыған орай білім беру саласында болып жатқан өзгерістер оқытуды, соның ішінде қазақ тілін оқытуды жаңа сатыға көтеруді талап етеді. Жас қазақстандықтарды үш тілді, тіпті одан да көп тілді меңгерген, сол арқылы халықтың мәдениетін бойына жинақтаған көптілді тұлға ретінде тәрбиелеу ісінің маңыздылығы мен жауапкершілігі орасан зор екендігі даусыз.

Тілдерді дамытуда атқаратын жұмыстар ұлт болашағының кепілі ретіндегі маңызды іс – қазіргі заман талабына сай тілдің үштұғырлылық жобасымен тікелей байланыста ашылады. Елбасымыз «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз» деп аталған Жолдауында бірлікте, ынтымақта жұмыс істеуге бағыттай отыра, тәуелсіздігіміздің маңызды бір белгісі мемлекеттік тілге ерекше ықыласы мен қамқорлығын танытты. Жастар уақыттың қайда бастап бара жатқанын, өмірде тілдің қаншалықты маңызды орын алатынын да түсінеді. Араларында екі-үш, тіпті төрт-бес тілді қатар, еркін меңгергендері де бар. Алыс-жақын шетелдермен саяси-экономикалық, мәдени-рухани байланыстарда мұндай мамандарға қашанда сұраныс жоғары. Тіл білудің түрлі сипаттағы байланыстармен қатар, тарихымызды түгендеуде де берері көп. Университеттік білім жүйесінің аясында шешімін табуға тиіс бұл мәселелер тиімді әдістемені талап етеді. Осыған байланысты, шетелмен қатынас орнатудағы аталған екі түрлі бағыт тілді меңгерудің екі түрлі тиімді жолын көрсетіп отыр.

Тіл – халық мәдениетінің көрінісі. Халықтың жан-дүниесінің, қуатының көрінісі. Оның өміршеңдігінің өлшеуіші. Ағылшын тілі – бүгінде халықаралық қатынастың, ғылым мен техниканың, бизнес пен журналистиканың барлық салаларында кеңінен қолданылып келе жатқан тілдердің қатарында. Шетел тілін оқыту барысында инновациялық технологияларды қолдану студенттердің басқа тілде қарым – қатынас жасаудың, қырларын жан-жақты қалыптастырудың бірегей мүмкіндігі. Отанға деген сүйіспеншілік, туған жерге деген құрмет тілден бастау алатыны белгілі. Өз сөзінде: «Қазақстандықтардың өзіміз өмір сүріп, елімізді жақсылықтарға бастап бара жатқан туған жерге атауын берген мемлекеттік қазақ тілін құрметпен және лайықты оқып-үйрене бастағандығын атап өтудің өзі қуанышты» - деген ризалығын жасырмады.

«Тілге құрмет - елге құрмет» демекші, олардың негізінде мемлекеттік тілмен қоса, өзге тілдерге деген ықылас пен қамқорлықты көреміз, әркімнің өмірде табысты болуының кілті ретіндегі көзқарасты танимыз. Сол себепті де 2020 жылда ағылшын тілін білетін тұрғындар саны 20 пайызды құрауы тиіс екендігін Елбасымыз атап көрсетті. Алдағы уақытта 2011-2020 жылдарға арналған Тілдерді дамыту мен қолданудың жаңа бағдарламасын жүзеге асыру міндеті тұр.

Қазақстанның бәсекеге қабілетті экономикасы ғана емес, бәсекеге қабілетті азаматтары да болуы қажет. Қазақстан Республикасының қазіргі таңдағы экономикалық даму деңгейі, басқа елдермен халықаралық байланысының нығаюы, біліктілік деңгейі әлемдік стандарттарға сәйкес келетін, өз елінің тарихи құндылықтары тілі мен тарихына, мәдениетіне құрметпен қарап, мемлекетіміздің жедел дамуына үлес қосатын мамандарды даярлаудың қажеттігін туғызып отырғаны белгілі. Ақпараттық байланыстың өрісі кеңейген сайын бірнеше тіл білудің қажеттілігі де күшеюде. Ахмет Байтұрсынұлы: «Тіліміз бұзылмай сақталуын тілесек, өзгелерше әуелі өз тілімізбен оқытып, сонан соң басқаша оқуы тиіс», - деген еді. Олай болса қазақ тілінде жетік сөйлеу әрбір адамның мақтанышына айналып, өмірлік заңдылыққа өткен жағдайда ғана көптілділіктің пайдасын көретініміз анық.

Бұл сабақтастық әлеуметтік саладағы арнайы іс-шаралардың үздіксіз жалғасуы мен өзара жүйелі байланысын қамтамасыз етіп, мемлекеттік бағдарламалардың нақты іске асуын қадағалауға жағдай жасайды. Сөйтіп мемлекеттік тұрғыдан дайындалаған әлеуметтік саясатты жүзеге асыруда әлеуметтік басымдықтарды анықтауға негіз болады. Осындай басымдықтар қатарында қазақстандықтарға өмірдің алғашқы күндерінен бастап өмір бойы қалыпты тұрмыс жағдайын жасау, тұрмыстық жағдайын жақсартуда тұрғын-үй мәселесін шешу, сапалы білім, сапалы денсаулық сақтау ісі сияқты салалар бар. Сонымен қатар әлеуметтік саясат белгілі бір принциптердің қатаң сақталуын талап етеді. Бұл жерде әлеуметтік әділдік пен жауапкершілік, әлеуметтік кепілдіктер басты рөл атқарады.

Мемлекеттік әлеуметтік саясатты іске асыру барысында тұрғындар арасында масылдық көзқарасты болдырмауға басты назар аудару қажет. Өйткені кеңес билігі дәуіріндегі әлеуметтік теңдіктің шектен тыс шаралары кейбір топтар арасындағы еңбек етуге құлықсыздық пен масылдықтың туындауына әкеліп, жеке азаматтардың өз проблемаларын мемлекетке, яғни үкімет тарапынан болатын түрлі жеңілдіктер арқылы шешуге бейімдеп жіберді.

Сондықтан да мемлекет басшысы өзінің «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз» атты 2011 жылғы ел халқына жолдауында «әлеуметтік жаңғырту – жаңа әлеуметтік саясат. Біздің бағдарламаларымыздың басты мақсаты – халықтың әл-ауқатын нығайту» деп атап өтті.

Осы жолдау барысында білім беру, денсаулық сақтау, тілдерді дамыту саласындағы әлеуметтік маңызды бағдарламаларға жұмыспен қамту, тұрғын үй шаруашылығын жаңғырту, сапалы ауыз сумен қамту салалары қосылды. Егерде осы салаларды қамту мақсатында жасалған бағдарламаларды алып қарасақ, олардың бәрінің де әлеуметтік бағыттылығын көруге болады. Шындығына келгенде, осы арқылы мемлекеттің әлеуметтік тұрақтылығы дамудың негізгі құралы екені сөзсіз.

Мемлекеттік әлеуметтік саясаттың өз шеңберінде атқаратын арнайы қызметтері, яғни айтқанда, міндеті бар. Олардың ішінде ең бастысы қоғамдағы тұрақтылықты сақтап, қоғамның әлеуметтік қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады.

Патриотизм немесе отансүйгіштік сезімін қалыптастыру мәселесі бәрімізге таныс, күнделікті жұмысымыздағы басты қағидаттың бірі болғанымен, шын мәнінде ол үшін нақты қандай шаралар жасалып жатыр, патриоттық тәрбие жұмысының әдістемесі қалай деген сауалдар туындайтыны сөзсіз. Өзінің халқының, өзінің тұрғындарының патриотизміне сүйенбейтін, оны қажет етпейтін бірде бір ел, мемлекет болмайды. Мемлекет саясаты мен идеологиясы патриотизмді қалыптастыруға, патриотты тәрбиелеуге мән беруге міндетті. Патриотизм азаматтардың саяси мәдениетінен көрініс тауып, мемлекеттік тұтастықтың, халықтық бірліктің негізін құрайды. Шынайы патриотизм әрқашан әділеттілік, гуманизм, демократияға негізделеді. Патриотизм мен мораль нормалары, толеранттық пен ұлтаралық келісім құндылықтары меншіктің қандай түріндегі болсын оқу орындарында тәрбие негізіне алынады. Қазақстандық патриотизм, алдымен елге деген құрмет, оның көпұлтты халқына, қол жеткен табыстарына, мемлекеттің саяси институттары мен символдарына деген құрмет. Қазақстандық патриотизм көпұлтты Қазақстан халқына құрметпен қатар қазақ халқының және өзге де халықтардың мәдениеті мен дәстүріне, рухани құндылықтарына деген құрметті білдіруі тиіс. Ол зайырлы қоғамның негіздеріне сүйене отырып, барлық халықтардың тіліне, діни сенімдеріне, әдет-ғұрпына толеранттықты талап етеді. Олай болса, қазақстандық патриотизмді қалыптастырудың тәрбие институты мен құралы шығады.

Әлеуметтік саясаттың тағы бір функциясы сол мемлекеттегі саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету. Әлеуметтік әділдік пен жауапкершілік өзара қатар жүріп, оның принциптері сақталған кезде саяси биліктегі тұрақтылықты қамтамасыз етуге болады. Өмірдің жаңа сапасына қол жеткізіп, атқарылатын игі істерді игеруде сүйенетін тірегіміз – кемел біліміміз бен берекелі бірлігіміз екені түсінікті.

Елбасының мемлекетіміздің гүлденуі үшін халқына қалтқысыз қызмет етудегі адал еңбегі баршамызға үлгі болып, жүзеге асатын міндеттер жалпыхалықтық іске айналатынына сенеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Тарих толқынында. Н. Назарбаев. - А., 1997.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халықтары Ассамблеясының XXI сессиясында сөйлеген сөзі
3. Ғасырлар тоғысында. Н. Назарбаев. - А., 1996.
4. Тіл тағылымы. А. Байтұрсынұлы.- Алматы: 1992.

УДК: 351.35.07

Кузьмина Л.В., Нуркасымова М.А.

Государственный университет имени Шакарима города Семей

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ

Институт государственной службы в Казахстане получил свое законодательное оформление сравнительно недавно. Точкой отсчета становления государственной службы в Республике Казахстан можно считать Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу Закона «О государственной службе» от 26 декабря 1995 года [1]. Данным нормативным правовым актом впервые была институционализована система государственной службы, определены основные принципы ее организации. В дальнейшем государственная служба претерпела множество изменений, реформ, и, на сегодняшний день, мы можем сказать, что сформировалась казахстанская система государственной службы, безусловно, по своему

уникальная, имеющая свои особенности присущие только нашему государству. Казахская модель государственной службы сочетает в себе и передовой опыт зарубежных государств, и национальные традиции культуры управления.

Сегодня уже никто не сомневается в необходимости изучения зарубежного опыта. Но не существует «идеального» рецепта того, как за короткий промежуток времени и с минимальными издержками обеспечить решение проблем, стоящих перед государством. Несмотря на общие черты, обусловленные культурной и политической близостью, следует учесть, что каждое общество вырабатывает собственное понимание функций государства в зависимости от социальных характеристик, национальной философии, менталитета и идеологии, верований и традиций. В связи с этим, казахская система не может в чистом виде воспринять западную или азиатскую культуру управления, и при внедрении зарубежных моделей государственной службы идет процесс адаптации к казахским условиям.

На выбор модели государственной службы в конкретной стране влияет ряд факторов, среди которых следует выделить такие, как:

1) Специфика исторического развития этих стран (появление и нормативно-правовое регулирование института профессиональной государственной службы). Раньше всего институт профессионального чиновничества появился во Франции. В Великобритании и США законы, акты государственной службе и статусе государственных служащих появились только в конце XIX века.

2) Специфика правовой системы (позиционная модель/англосаксонская или карьерная/романо-германская правовые системы). Для стран англосаксонской правовой системы (Великобритания, Канада, Австралия, Новая Зеландия) характерно отсутствие унифицированной системы законодательства по вопросам государственной службы и наличие большого количества разрозненных нормативных правовых актов. В странах романо-германской правовой системы (Франция, Германия, Италия) основными регуляторами государственной службы являются Конституция и комплексные законы.

3) Специфика государственного устройства (государство федеративное или унитарное, тоталитарного или демократического типа). В странах с федеративным устройством (США, Канада) существует два уровня законодательства о государственной службе - федеральный и субъектов федерации. В странах с унитарным устройством, где сильны тенденции «регионализации» на общегосударственном уровне устанавливаются только общие вопросы государственной службы [2].

На сегодняшний день в Казахстане уже сформирована достаточно эффективная модель государственной службы с учетом международного опыта в данной сфере. Систему казахской государственной службы можно охарактеризовать как конкурсно-карьерную модель [3]. К характерным чертам казахской системы государственной службы можно отнести:

- разделение государственной службы в Казахстане на административную и политическую;
- отбор и продвижение государственных служащих, основанных на принципе меритократии;
- внедрение конкурсно - карьерной модели в систему государственной службы;
- применение новых технологий в управлении и мониторинге кадровых служб;
- стимулирование постоянного обучения государственных служащих;
- разработку и успешное внедрение информационной системы «электронное Правительство»[4].

Данная модель совмещает положительные черты конкурсной и карьерной моделей государственной службы, то есть граждане поступив на государственную службу на основе открытого конкурса, могут продвигаться внутри системы как по горизонтали, так и по вертикали без проведения конкурса, в порядке перевода.

С 1 января 2016 года в связи с введением в действие нового Закона «О государственной службе Республики Казахстан», модель государственной службы претерпевает некоторые изменения. Законом определена правовая основа для перехода к карьерной модели государственной службы в Казахстане. Внедрение такой модели будет обеспечено за счет следующих механизмов:

1) Продвижение государственных служащих будет осуществляться при наличии стажа работы на нижестоящих должностях и путем проведения внутренних конкурсов.

2) Низовые должности в госорганах, т.е. по сути на входе в госслужбу, будут замещаться только посредством проведения общего конкурса на основе трехэтапного отбора:

- на первом этапе кандидаты пройдут тестирование на знание законодательства;
- на втором будут оцениваться их личные качества и наличие базовых компетенций;
- на третьем – конкурсное собеседование в государственном органе по профильным знаниям.

3) Для впервые поступающих на государственную службу лиц устанавливается испытательный срок от 3-х до 6-ти месяцев с закреплением наставников.

4) Упраздняется институт кадрового резерва корпуса «Б».

5) Ограничивается институт переводов. Переводы сохраняются только для:

- должностей помощников, советников, пресс-секретарей;
- госорганов, отнесенных к группам категорий «А» (*Администрация Президента*) и «В» (*Канцелярия Премьер-Министра, аппараты палат Парламента, Центризбиркома, Верховного суда, Конституционного Совета, Счетный комитет, Управделами Президента*).

6) Вводится институт ротации руководящего состава корпуса «Б».

7) Введение ограничения для приема и ужесточение основания для прекращения политической службы лицами, достигшими пенсионного возраста [5].

Тем не менее, система государственной службы еще не полностью соответствует мировым стандартам. Следует отметить, что функционирование института государственной службы характеризуется не только положительной динамикой, но и имеет ряд проблемных аспектов развития. К ним можно отнести:

- проблему демократизации института государственной службы и его взаимодействия с институтами гражданского общества;
- проблему ответственности госслужащих и борьбы с коррупцией в органах государственной власти;
- вопросы стабилизации госаппарата [6].

Перед отечественным институтом государственной службы нерешенной остается задача усиления гласности в осуществлении основных полномочий государственных служащих, транспарентности деятельности государственных органов, повышения уровня подконтрольности институтам гражданского общества.

Казахстанская система государственной службы обладает значительным потенциалом для качественного развития и дальнейшего совершенствования. Основным направлением развития государственной службы в Республике Казахстан на современном этапе становится кардинальное повышение ее эффективности. Несмотря на существующий ряд проблем, в целом, государственная служба Республики Казахстан имеет положительные тенденции развития. По оценке международных организаций и экспертов, Казахстан добился высоких результатов в сфере совершенствования модели государственной службы, приблизив свои процедуры к международным стандартам.

Формирование современной системы государственной службы, отвечающей всем требованиям нового времени будет зависеть в разной степени от ряда внутренних и внешних факторов. К таковым будут относиться: привлечение гражданского сектора для установления

консолидированного контроля над деятельностью государственных органов и общая демократизация характера функционирования государственной службы, принятие более активных мер по профилактике и пресечению должностных преступлений и повышению нравственности среди чиновников, усиление мобильности и оперативности государственного аппарата и дальнейшая его оптимизация по количеству и составу, уровень технологизации государственных услуг и изживание бюрократических проволочек, продолжения политики плодотворного сотрудничества с зарубежными/международными организациями и освоение передовых управленческих технологий [7].

Таким образом, можно отметить, что Казахстан в процессе реформирования государственной службы воспринял наиболее сильные стороны и достоинства как карьерной, так и позиционной систем государственной службы, существующих в современном мире и наличие таких позитивных моментов в развитии системы государственной службы как внедрение передового опыта зарубежных стран, использование информационных технологий в сфере оказания услуг государственными органами населению и акцентирование внимания на непрерывном обучении государственных служащих, что, безусловно, повысило эффективность государственной службы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, от 26 декабря 1995 года № 2730 «О государственной службе» [Электронный ресурс]. Параграф. Информационные системы. Режим доступа: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=1004067 (дата обращения: 23.11.2016)
2. Модели организации государственной службы [Электронный ресурс]. Экономико-правовая библиотека. Режим доступа: <http://www.vuzlib.ru/> (дата обращения : 24.11.2016)
3. Орсариев А. (2011). Мировые модели государственной службы и опыт Казахстана [Электронный ресурс]. Информационно-аналитический центр. Режим доступа: <http://ia-centr.ru/expert/10135/> (дата обращения: 24.11.2016)
4. Турисбек А.З. (2012). Государственная служба в Республике Казахстан: проблемы теории и практики [Электронный ресурс]. Федерально-правовой портал «Юридическая Россия». Режим доступа: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1482172> (дата обращения: 20.11.2016)
5. Реализация новой модели государственной службы [Электронный ресурс]. Официальный интернет-ресурс Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции. Режим доступа: <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/realizaciya-novoy-modeli-gosudarstvennoy-sluzhby> (дата обращения : 26.11.2016)
6. Проблемные аспекты развития государственной службы в Республике Казахстан [Электронный ресурс]. Студенческая библиотека онлайн. Режим доступа: http://studbooks.net/935248/pravo/problemnye_aspekty_razvitiya_gosudarstvennoy_sluzhby_respublike_kazahstan (дата обращения : 21.11.2016)
7. Жангазы Р. Состояние и перспективы системы государственной службы Республики Казахстан [Электронный ресурс]. ТОО «Блог-платформа YourVision». Режим доступа: <http://yvision.kz/post/185614> (дата обращения : 27.11.2016)

Оразбаев О.С.

А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті

**МҮЛІКТІК ЕМЕС ӨЗІНДІК ҚҰҚЫҚТАРМЕН БАЙЛАНЫСТЫ
ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ КЕЙБІР
КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ**

Еліміздің әлемдік қауымдастыққа қарқынды интеграциялануына, қоғамды демократияландыруға бағытталған реформалардың жүйелі жүргізілуіне байланысты адам құқығы, сөз бостандығы сияқты түбегейлі құндылықтармен байланысты диффамация институты да мемлекетіміздің құқыққолдану практикасына белсенді еніп келеді. Соңғы кездері баспасөз беттерінде диффамация мәселелеріне арналған материалдар жиі жарияланып, әр түрлі пікірлер айтылуда. Бұл ретте бұқаралық ақпарат құралдары ғана емес, сонымен қатар құқыққорғау органдары, соның ішінде сот органдары өкілдері де айтарлықтай белсенділік танытуда. Осыдан біраз уақыт бұрын жалпы «диффамация» терминінің елімізде тіпті ғылыми айналымда болмағанын ескерсек, бұл сөзсіз, позитивтік құбылыс.

Әрине, диффамациямен байланысты құқықбұзушылықтар мәселесінің дискуссиялық болып қала беруіне, аталмыш институттың қазақстандық заңнамада және құқыққолдану практикасында түпкілікті қалыптасуы үшін әлі де біраз уақыт өтуі керек екені даусыз.

Қалай болғанда да демократиялық мемлекеттерде әбден қалыптасқан диффамация институтының еліміз үшін, қазақстандық қоғам үшін маңызы зор.

Диффамациямен байланысты проблемалардың транұлттық сипатын ескере отырып, шетелдік тәжірибені, соның ішінде диффамациямен байланысты істерді қараудағы Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың құқықтық позициясын терең зерделеп, зерттеудің маңызы зор.

Тәуелсіз жас мемлекетіміз үшін үлкен тарихи маңызы бар оқиға болып табылатын-Қазақстанның ЕҚЫҰ-на төрағалық етуі және «Еуропаға жол» Мемлекеттік бағдарламасының қабылдануы қазақстандық құқықтық институттарды қалыптасқан әлемдік және еуропалық стандарттарға сәйкестендіру ісіндегі республикамыздың стратегиялық бағыт-бағдары дұрыс екендігінің айғағы.

Жоғарыда атап өткен «Еуропаға жол» Мемлекеттік бағдарламасының басым бағыттарының бірі – сот жүйесі қызметін одан әрі жетілдіру болса, екінші бір маңызды бағыт – еуропалық позитивті тәжірибені ескере отырып, бұқаралық ақпарат құралдарын қызметін реттейтін заңнаманы, соның ішінде диффамациямен байланысты мәселелерді қамти отырып жетілдіру мәселесі [1].

Диффамациямен байланысты істердің қоғамдық маңыздылығы мен өзектілігі олардың конституциялық құқықтар және бостандықтармен тығыз байланыстылығында. Үстіміздегі жылы 21 жылдығын атап өткен Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясында декларацияланған құқықтық, демократиялық мемлекет құру жағдайында тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын жан-жақты, соның ішінде сот арқылы қорғау конституциялық заңдылықты қамтамасыз етудің маңызды алғышарттарының бірі болып табылады. Конституцияның 18-бабының нормалары әркімнің жеке өміріне қол сұғылмауына, өзінің және отбасының құпиясы болуына, абыройы мен ар-намысының қорғалуына құқығын бекітеді [2].

Таразының бір басында Конституциямен бекітілген басты құндылықтар ретінде адамның өмірі, ар-намысы, қадір-қасиеті және іскерлік беделі тұрса, екінші басында демократиялық дамудың басты критерийлерінің бірі ретінде – сөз және ақпарат бостандығы тұрады. Диффамациямен байланысты даулар кезінде осы категориялардың ара салмағын

сақтау, балансын қамтамасыз ету, және тек құқық талаптарын басшылыққа ала отырып шешім қабылдауды қамтамасыз етудің маңызы зор.

Диффамацияның антиконституциялық мәнін, демократия үшін қауіптілік дәрежесін терең түсіне білген жағдайда ғана, оған конституциялық-құқықтық талдау жасай білген жағдайда ғана онымен тиімді күресуге болады және диффамациялық істерге байланысты соттардың әділ де, объективті шешімдер қабылдауына қол жеткізуге болады.

Диффамациямен байланысты істер практика жүзінде негізінен азаматтық-құқықтық және қылмыстық-құқықтық аспектілерде қарастырылуда. Яғни құқықбұзушылық ретінде диффамация азаматтық немесе қылмыстық заңнама нормаларымен ғана реттелуі тиіс деген белгілі бір дәрежеде стереотиптік көзқарас қалыптасқан деуге болады. Диффамация мәселелерін зерттеумен айналысып жүрген бірқатар авторлардың пікірінше (біздің ойымызша мұндай көзқарастар негізсіз емес) диффамацияны құқықбұзушылық ретінде сипаттауда жоғарыда аталған екі құқық саласының ғана контекстінде қарастыру мүлдем жеткіліксіз.

Ал теориялық тұрғыдан келгенде диффамация институтын конституциялық құқық ғылымы тұрғысынан зерттеудің концептуалдық маңызы бар. Бірінші кезекте, мұндай зерттеулер диффамацияның құқықтық базасын дұрыс қалыптастыру үшін қажет.

Диффамациялық құқықбұзушылықтар мәселесін конституциялық-құқықтық аспектіде қарастыру ең алдымен аталмыш құқықбұзушылық субъектілерін және объектілерін айқындап алумен және белгілі бір диффамациялық құқықбұзушылық үшін заңдық жауапкершілікке тарту кезінде конституциялық-құқықтық принциптердің сақталуы қай деңгейде екенін айқындап алумен байланысты. Конституциялық-құқықтық қатынастардың субъектілік құрамының басқа да құқықтық қатынастардың (азаматтық-құқықтық, қылмыстық-құқықтық, т.б.) субъектілік құрамынан айтарлықтай ерекшеленетінін ескере отырып, конституциялық-құқықтық мәртебелеріне сай диффамация субъектілеріне қатысты *«барлығы заң және сот алдында тең құқықты»* деген принцип қаншалықты сақталуда деген сұраққа жауап берілуі керек. Диффамация үшін заңдық жауапкершілікке тарту перспективасы туындаған жағдайда диффамациялық құқықбұзушылықтың кімге бағытталғанына, – мемлекеттік басқару өкілеттігі жүктелген лауазым иесі немесе қарапайым азамат, – қарай санкцияның ауырлық дәрежесі қандай болмақ? Бұл ретте көршілес Ресей Федерациясы ғалымдарының осы тақырыпқа қатысты зерттеулері көрсетіп отырғандай, қазіргі таңда диффамациялық құқықбұзушылықтар үшін заңдық жауапқа тарту практикасында елеулі дисбаланс орын алып отыр. Мысалы, қатардағы азаматтарға қатысты диффамация үшін жазаға қарағанда, мемлекеттік билік өкілдеріне қатысты диффамация үшін жаза әлдеқайда қатал екендігін сот органдарының практикасы көрсетіп отыр [3].

Өкінішке орай, Қазақстанда жағдай мүлдем басқаша деуге әлі ертерек сияқты. Еліміздегі жекелеген соттардың диффамациялық сипаттағы құқықбұзушылықтарға қатысты істерді қарау практикасы көрсетіп отырғандай бұл мәселеге қатысты сот шешімдеріндегі төленуге жататын моральдық өтемақының мөлшері кей жағдайларда түсінбеушіліктер тудырып жатады. Мысалы, үлкен лауазым иесіне қарсы жасалған диффамациялық құқықбұзушылық үшін тағайындалатын моральдық өтемақының мөлшері миллиондаған теңгені құрауы мүмкін, ал диффамациялық құқықбұзушылық қатардағы азаматтарға қарсы жасалған жағдайда тағайындалатын моральдық өтемақының мөлшері әдетте 30-50 мың теңге көлемінен аспайды. Болашақта диффамацияға қатысты тиісті заң қабылданған жағдайда практикадағы мұндай дисбаланстарға жол бермеу жағын құқықтық реттеу қажет.

Бұл ретте диффамациямен байланысты заңнамасы қалыптасқан, аталған құқықбұзушылықпен байланысты құқыққолдану тәжірибесі бай демократиялық мемлекеттердің практикасымен таныс болған да дұрыс.

Бұл ретте бірқатар шетелдік мемлекеттердің диффамациялық құқығындағы привилегия (артықшылық) институты біршама қызығушылық тудырады сөзсіз.

Мысалы, АҚШ-тың құқыққолдану практикасында XX ғасырдың 60-жылдарында қалыптасқан «конституциялық привилегия» принципіне сәйкес диффамация бойынша сотқа

жүгінуші талапкер жауапкердің диффамациялық құқықбұзушылық әрекеттерінде «кінәнің тиісті дәрежесі» бар екендігін дәлелдеуге міндетті. Ал дәлелденуге жататын «кінәнің дәрежесі» талапкердің қоғамдық, әлеуметтік, саяси статусына байланысты өзгеріп отырады [4].

Мысалы өзіне қарсы «масқаралаушы материал» жарияланып, өзін жәбірленушімін деп есептейтін талапкер мемлекеттік лауазым иесі немесе ірі қоғам қайраткері болған жағдайда ол, сот процесі барысында талапкердің аталған «масқаралаушы материалды» қаскүнемдік ниетпен, қасақана жариялағанын дәлелдеуі тиіс. Яғни жауапкердің диффамациялық материалдағы деректердің жалған екендігін алдын ала біле тұрып жариялағаны дәлелденуі қажет.

Ал егер талапкер мемлекеттік лауазым иесі немесе басқа да «көпшілікке танымал» тұлға емес, «қатардағы азамат» болған жағдайда ол жауапкердің диффамациялық құқықбұзушылық әрекеттерінде «салақтық» немесе «абайсыздық» белгілері бар екенін дәлелдеуі тиіс. Яғни жауапкердің «масқаралаушы материалды» жариялаудан бұрын ондағы деректердің шындық немесе жалған екендігін анықтауға бағытталған шаралар қолданбағаны дәлелденуі қажет.

Осы аталған «қаскүнемдік» немесе «салақтық» немесе «абайсыздық» фактілері дәлелденген жағдайда талапкер өзіне келтірілген зиянды жауапкерден толық көлемде өндіріп алуға құқықты. Жекелеген жағдайларда сот талапкердің пайдасына жауапкерден негізгі зиянға қосымша «айыппұлдық зиян» деп аталатын өтемақы өндіріп алу жөнінде шешім қабылдауы мүмкін. Мұндай шешімдер негізінен кінәсі дәлелденген тарапты материалдық жазалау, сөйтіп болашақта осы тәріздес құқықбұзушылықтың алдын алу мақсатында жасалады.

Әрине, әңгіме шетелдік тәжірибені көзді жұмып, көшіріп алу туралы болмаса да, мәселенің жекелеген аспектілері көңіл аударуға тұрарлық екені сөзсіз.

Қазіргі кезде бірқатар ТМД мемлекеттерінде диффамация туралы заңдар қабылданса, бірқатар мемлекеттерде, соның ішінде Қазақстан Республикасында, аталмыш заңды қабылдау қажеттілігі белсенді талқылануда. Бұл ретте аталмыш контексте негізінен алғанда диффамациямен байланысты құқықбұзушылықтарды декриминализациялау, яғни қылмыстық заңмен қудаланатын құқықбұзушылықтар қатарынан алып тастау мәселесі жиі көтерілуде.

Біздің ойымызша, диффамациямен байланысты құқықбұзушылықтарды толықтай тек азаматтық деликтілер қатарына жатқызу мәселесі әлі де болса талқылауды қажет етеді. Бұған байланысты аргументтерді де көптеп келтіруге болады. Мысалы диффамациядан қорғауға жататын объектілердің тарихи, саяси, т.б. факторлардың әсерінен ұлттық заңнамаларда әр түрлі классификациялануы. Мысалы еуропа мемлекеттерінің басым көпшілігінде диффамациямен байланысты заңнамалық нормалар ұзақ жылдарғы құқыққолдану тәжірибесі негізінде әбден қалыптасты, жүйеленді және белгілі бір құқықбұзушылықтың диффамацияға жататын, жатпайтынын анықтау айтарлықтай қиындық тудырмайды. Ал демократиялық институттары енді дамып келе жатқан мемлекеттерде құқықбұзушылықтың диффамацияға жататын жатпайтынын анықтау механизмдері әлі де болса толық жетілмеген. Диффамациялық құқықбұзушылықтардың негізінен сөзбен байланысты болатынын ескерсек, бұл өз кезегінде мәтіндерге арнайы сараптамалар жасай алатын мамандарды қажет етеді, және мұндай сараптамалық қызмет үшін бір саланың ғана маманы болу жеткіліксіз болуы мүмкін.

Қазақстанда әзірше, өкінішке орай диффамация институты кеңінен танымал деуге болмайды. Ал еліміздегі құқықтық реформалардың даму, әлемдік озық тәжірибелерге ынтымақтасу динамикасы жаңа құқықтық категориялар мен институттарды жеделдете игеруді талап етеді. Бұған қоса жыл өткен сайын халықтың құқықтық сауаттылық деңгейінің артып келе жатқанын ескерсек, соттарда қаралатын диффамациялық істердің де санының арта берері сөзсіз.

Диффамациядан сот арқылы қорғау барысында туындайтын проблемалардың құқықтық, процестік, т.б. аспектілерін отандық юриспруденцияда зерттеу мәселесі алдағы уақытта да жаңаша қарқынмен жүзеге асырылатынына сенім мол.

Жалпы конституциялық құқықтар мен бостандықтар туралы сөз еткенде, жоғарыда атап өткеніміздей, диффамацияның антиконституциялық мәнін терең түсіне білгенде ғана, түрлі құқықтық бұрмалаушылықтарға жол бермеуге, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның басты атрибуттары – адам мен азаматтың шынайы құқықтары мен бостандықтарының, заңды мүдделерінің, сөз бостандығының қамтамасыз етілуіне қол жеткізуге болатындығын естен шығармауымыз қажет. Әрине бұл қысқа мерзімде жүзеге аса қоятын шара емес. Тиісінше жоспарлы да табанды жүзеге асырылатын, стратегиялық және тактикалық тұрғыдан дұрыс жолға қойылған саяси және құқықтық реформалар ғана оң нәтиже беретінін естен шығармауымыз қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2008 жылғы 29 тамыздағы Жарлығымен бекітілген 2009-2011 жылдарға арналған “Еуропаға жол” Мемлекеттік бағдарламасы.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы. “Қазақстан”, 2000.
3. Смирнов А. Некоторые проблемы защиты конституционных прав, свобод и законных интересов человека от диффамации // Вестник Тверского государственного университета. Серия «Право». 2008. №5. - С. 40-45.
4. Гражданский процесс зарубежных стран. Под редакцией доктора юридических наук А.Давтян. М., 2008. – С. 125–132.

УДК 346.22 (574)

Рахимова А.М.¹, Рахимов А.М.²

к.полит.н., и.о. ассоциированный профессор,

Государственный университет имени Шакарима города Семей¹

прокурор отдела по надзору за занятостью досудебного производства и оперативно-розыскной деятельностью, г. Семей²

ОБЪЕКТИВНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ СТАНОВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Как известно, в любом цивилизованном обществе существуют два совершенно противоположных начала жизни: интегративное и дифференцирующее. В их столкновении и взаимодействии определяется уровень обеспечения свободы и прав личности, формируется и развивается культура компромисса и консенсуса. Это качество общественно-политической жизни отмечал французский ученый Морис Дюверже: «Политическая теория колеблется между двумя драматически противостоящими интерпретациями политики. В соответствии с одной точки зрения – политика является конфликтом, борьбой, в которой те, кто обладают властью, обеспечивают себе контроль над обществом и получении благ. В соответствии с другой – политика представляет собой попытку осуществить правление порядка и справедливости. Первое понимание служит сохранению привилегий меньшинства за счет большинства. Вторая означает обеспечение интеграции всех граждан в сообщество» [1, С. 186].

Поиск согласия реализации взаимных интересов начался с возникновения социальных конфликтов. Вместе с тем, в общественных отношениях, наряду с тенденцией классового противоборства и противостояния, проявляется ее диаметрально противоположная тенденция – тенденция поиска согласия и компромисса. В определенные отрезки истории, в определенных условиях преобладает то тенденция конфликта, то тенденция сотрудничества и согласия.

Как известно, в основе отношений субъектов гражданского общества, лежат отношения сотрудничества, при котором они рассматривают друг друга как равноправных партнеров, умеющих на основе демократических технологий и консенсуса, совместно разрешать возникшие конфликтные ситуации практически во всех сферах жизни. В различных странах, в том числе и в Казахстане, это находит свое воплощение в становлении института социального партнерства.

Представляет интерес выяснение факторов, способствовавших усилению тенденции диалога и сотрудничества, согласия между основными социальными группами, а также предпосылок становления системы социального партнерства.

Научно-техническая революция радикально перестроила систему отношений собственности. Эволюция отношений собственности происходила по нескольким направлениям.

Первое направление эволюции собственности – сосредоточенность в руках отдельных людей и групп людей огромных средств, как в виде производства, так и в виде денег, привела к тому, что собственник, вследствие гигантского обобществления средств производства и производственного процесса, стал не властен в полной мере над своей же собственностью. Его власть ограничена: он лично может выйти из дела, но он не может по собственному произволу прикрыть предприятие. Усложнение содержания производственного процесса, возрастание интеллектуализации труда, укрупнение предприятий привело к возникновению слоя управляющих и дифференциации функций предпринимателей на функцию собственников и функцию управляющих делом. В результате так называемой деперсонификации капитала собственник разделил часть своей власти над делом с не собственником. И в принципе дело может развиваться и функционировать без собственника.

Второе направление эволюции феномена собственности – это как бы растворение его в массе населения. Слой собственников разросся почти до всего взрослого населения страны. По утверждению Дж. Ла Паломбара в 1987 году лишь один из четырех итальянцев не имел собственности [2, с. 89-90].

В результате у большей части трудящихся по найму преодолевается психология отчуждения от собственности на капитал. И хотя масштабы накопления у разных людей варьируются и часто зависят от личных устремлений, а контроль над основной массой средств производства и материального богатства остается в руках нескольких процентов населения, - это уже не воспринимается работающими по найму как результат эксплуатации.

Третье направление эволюции собственности состоит в том, что значительная часть предприятий стала государственной собственностью, и это существенным образом ограничивает сферу частной собственности. Политика приватизации, проводимая в различные периоды и особенно в 80-е и 90-е годы на Западе, мало что изменила в этом отношении. На базе государственной собственности происходило формирование государственных социальных фондов для решения экономических, социальных проблем. Этатизация различных сфер общественной жизни способствовала также и образованию значительного слоя государственных служащих, охватывающего иногда более 15% работающего населения страны.

Таким образом, функционирование и развитие экономически развитых стран Запада осуществлялось в распространении различных видов акционерной (ассоциированной) формы собственности и частичного огосударствления экономики. Однако, при всем значении названных факторов, способствовавших становлению механизмов саморазвития демократических стран с рыночной экономикой, переход от преобладания в прошлом стихийного типа развития к преобладанию регулируемого типа развития был бы невозможен, если бы отсутствовали необходимые *социально-политические, правовые и духовные предпосылки*, к которым следует отнести следующие:

1. Одной из таких предпосылок и слагаемых социального партнерства выступает признание того, что труд и капитал являются взаимно дополняющими элементами, без

которых невозможно нормальное развитие общества. Иными словами, социальное партнерство есть процесс взаимодействия социальных общностей, чьи коренные социально-экономические интересы принципиально различны, а иногда и противоположны, однако достижение этих интересов невозможно без определенного согласования позиций сторон. Стало общепризнанным право людей на объединение в профессиональные и другие общественные организации и ассоциации, которые в структуре социальных отношений, в самой системе социального партнерства выступают равноправными партнерами.

2. Важнейшим условием и одним из фундаментальных принципов социального партнерства является поддержание и укрепление рыночной конкуренции, отказ от монополизма и попыток решать социальные проблемы путем установления прямого государственного, либо частного контроля над рынком труда.

3. Другой предпосылкой социального партнерства выступает изменившийся баланс сил в соотношении, в борьбе между трудом и капиталом. Становление массового профсоюзного движения привело к возникновению новых форм защиты интересов людей наемного труда и, в определенной мере, способствовало достижению определенного баланса в реализации интересов работодателей и трудящихся, между трудом и капиталом. В результате многолетней борьбы наемных рабочих с предпринимателями на Западе сформировался новый образ жизни, с гораздо более высокими и разнообразными стандартами, который стал нормой для большинства населения.

Отношения между капиталистом (работодателем) и наемным рабочим в эпоху капиталистического способа производства определялись противоположностью их классовых интересов в условиях и оплате труда, уровне жизни в целом. При этом борьба между этими группами общества являлась объективным способом разрешения возникающих противоречий и конфликтов.

Немалую роль в утверждении коллективно-договорной формы регулирования социально-трудовых отношений сыграли конкретно-исторические условия, сложившиеся в промышленно развитых странах в послевоенный период и значительно ускорившие процесс формирования социального партнерства. Это экономические последствия Первой и Второй мировых войн, мировой экономической кризис 1929-1933 гг., «холодная война» и усиление социально-политического антагонизма классов и социальных групп после Второй мировой войны на фоне успехов советской системы в области решения социальных проблем. Все эти факторы в совокупности и составили основу, фундамент возникновения новой формы регулирования социально-трудовых отношений каким является социальное партнерство.

Как известно, еще в 60-70-х годах прошлого столетия западные страны потрясли крупные забастовки и митинги, когда трудящиеся требовали радикальных социально-экономических преобразований. Возникновение в промышленно развитых странах в этот период договорной формы регулирования социально-трудовых отношений результат длительного правового, экономического и социально-политического развития; оно стало возможным благодаря целому ряду *объективных и субъективных условий*. Среди них:

- усиление концентрации и централизации капитала и как следствие изменение форм организации труда и характера взаимоотношений наемных работников и работодателей в процессе производства;
- рост сплоченности рабочего и профсоюзного движения; активная социально – правовая политика государства;
- развитие демократических процедур управления обществом.

В современный период в западных государствах классовая борьба не является эффективным средством разрешения возникающих в обществе конфликтных ситуаций между субъектами социального партнерства, что привело к снижению забастовочного движения.

Таким образом, социальное партнерство реально проявилось в формировании таких условий, которые позволяют наемным работникам и членам их семей иметь необходимый для поддержания здоровья, благосостояния и достоинства человека жизненный уровень.

Получилась как бы замкнутая спираль причинно-следственной зависимости, когда благодаря усилиям наемных работников и их объединений в отстаивании своих прав сложились новые параметры качества жизни трудящихся, которые, в свою очередь, создают возможности и реальные условия для становления и развития атмосферы согласия и сотрудничества между субъектами социального партнерства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Duverger M. The Idea of Politics. – Indianapolis, 1966. – P.186.
2. Зиновьев А.А. Запад. Феномен западнизма. - М., 1995

ӘӨЖ 908-05 (574.41)«19»

Мухамеджанова Р.Ж.¹, Бальшинов А.У.²

т.ғ.к., профессор м.а., Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті¹, тарих пәнінің мұғалімі, Семей қаласының №10 мектебі²

ҚОҒАМНЫҢ РУХАНИ НЕГІЗІ ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА

XX ғасырдың бас кезеңіндегі саяси ахуал жаңа саяси-қоғамдық сипатқа ие болса да, ұлт зиялыларының қай кезеңде болмасын ең басты арман-тілегі қайтсем ұлтымды білім нәрімен сусындатам, қалай ғылым мен мәдениет жолына түсірем деген арналарға тоғысып жатқан. Сол тарихи кезеңде мәдени-ағарту саласында ұлт зиялылары оқу – білімнің пайдалылығын насихаттап қана қоймай, нақты іс-шараларды жүзеге асырды. Қоғамның рухани негізі ретінде ұлттық білім беру жүйесін қалыптастыруда зиялы қауым ұйымдастырушылық, педагогикалық-шығармашылық қызметтерімен де белсенділік танытты. Қазақ зиялыларының ұлттық білім беру жүйесін қалыптастырудағы ең негізгі міндеті халықтың сауатын ашу, халықты ілім-білім, мәдениет жолына түсіру болса, екінші бір маңызды міндеті – ұлт мектебі арқылы жас ұрпаққа ұлттық тәрбие беру, ұлттық намыстың дәнін себу болды. Бұл туралы «Сарыарқа» газеті Алаш қаласында мұғалімдік курстың ашылуына орай: «...сәті болып, қазақтың қазақтығын – жұрттығын сақтайтын іс басталды» деп жазса, оны ашудағы мақсат «... қазақ оқытушыларын шығарып, елге таратып, ұлттық, жұрттық намыстырының тұқымын жас қазақ балаларының жүрегіне егу» болғандығын атап көрсетеді [1; 84]. Ұлттық білім беру жүйесін қалыптастыру жұмыстары зиялылардың тарапынан стихиялы түрде жүргізілген жоқ еді. Себебі, бұрын қажылар, молдалар, ауқатты адамдар мектеп ашып, бала оқытқанда өз беттерінше оқу үрдісін жүргізген болатын. Әрине, бұл жағдай орталық жүйенің қысымымен түсіндірілді. Ал, Ақпан революциясынан соң білім берудің бағыты мен міндеттері қазақ съездерінде халықтың талқысына ұсынылып, кеңесіп, ақылдасқан соң ғана негізделген болатын. Жалпы Ақпан төңкерісінен кейінгі кезеңде, сондай-ақ кеңес өкіметінің алғашқы жылдары Семейде ұлттық білім беру жүйесінің негізі оңайлықпен қаналып, құрыла қалмағанын айқын аңғарамыз. Мәселен, 1917 ж. 27 сәуірден 7 мамыр аралығында өткен Семей облыстық қазақ съезінде білім берудің жұрт үшін маңыздылығын атап көрсете отырып, төмендегідей мазмұнда қаулылар қабылдыңған:

1. Жалпыға бірдей міндетті тегін оқу.
2. Қоғамдық мектептердің бәрінде оқу тек ана тілінде жүруі тиіс.
3. Мектептерді халыққа жақындастыру шараларын жүргізу.
4. Мектептер Земство және мемлекеттік қаржыға ұсталуы тиіс және жергілікті басқару органдарының қарамағында болады.
5. 1917-1918 ж. оқу жылының алдында қазақ мектептеріне мұғалімдер даярлау үшін педагогикалық курстар ашу қажет [2; 83].

Сонымен бірге, қазақ зиялыларын топтастырған «Алаш» партиясының қоғам мен мемлекеттің барлық саласына байланысты нақты айқындамасы мен бағдарламасы болғаны белгілі. Соның ішінде, тікелей білім беру саласы бойынша, 1917 жылы шілдедегі І жалпықазақ съезінде тұсауы кесілген «Алаш» партиясының бағдарлама жобасындағы ІХ бапта мына жолды ұсынған: «Ғылым мен білім үйрету. Оқу орындарының есігі кімге болса да ашық һәм ақысыз болу; Жұртқа жалпы оқу жайылуы. Бастауыш мектептерде оқуды ана тілде оқу; қазақ өз тілінде орта мектеп; университет ашу; оқу жолы өз алды автономия түрінде болу; үкімет оқу ісіне кіріспеу; мұғалімдер, профессорлар өзара сайлаумен қойылуы; ел ішіне кітапханалар ашылуы» [3;14]. Алашшыл зиялылардың оқу ісіне байланысты айқындалған бағдарламасының мәніне зер салсақ, ұлтық-рухани құндылық пен демократиялық принципке негізделген әлемдік өркениет жолын таңдағанын білдіреді. Ал, ІІ жалпықазақ съезінде (1917-ж. желтоқсан) мектеп комитетіне А. Байтұрсынов (төраға), Телжан Шонанов, Мағжан Жұмабаев, Елдес Омаров, Биамет Сәрсенев сынды ұлт зиялылары қалыптастырудың негізгі міндеттері мен идеологиялық бағыты белгіленген соң әр аймақта нақты іс-шараларды жүзеге асыра бастады. Сол сынатпай толқыған заманда, яғни, үкімет билігінің алма-кезек ауысып, саясат райының жиі өзгеруіне қарамастан ұлт зиялылары жоғарыда анықталған принциптік бағытын өзгерткен жоқ. Қай кезеңде болмасын білім беру жүйесінің ұлттық сипатын дінгек етіп ұстанады. Алайда, қабылданған қаулы-қарарларды жүзеге асыруда зиялылар көптеген кедергілер мен қиындықтарға тап болды. Сол тарихи кезеңде оқу ісін дамыту мәселесімен көп айналысқан семинарист Мұхтар Әуезов білім беру ісін ілгерілетуге қолбайлау болып отырған негізгі кедергілерді былайша айқындап берген: «... ұлт мектебін ашу қазірде біздің алдымызда қиын асудай үш түрлі кедергі тұр. Бірі: бастауыш мектептің бәріне мұғалім жоқтығы; екіншісі: оқу құралдарының жоқтығы; үшіншісі: ілгері оқитын мектептің жоқтығы һәм тез уақытта бола алмайтындығы» [4;83] – деп жазды. Зиялы қауым алдымен Семейде оқытушылар ұйымын құра отырып, (1917 ж. жазда) бастауыш мектептер жүйесін қалыптастыру үшін мұғалім кадрларын даярлау ісін қолға алды. Оқытушылар ұйымының төрағасы – Манан Тұрғанбаев, хатшысы – Мұхтар Әуезов болған. Бұл ұйым өз кезегінде ұлт мектептері үшін «Бастауыш мектептегі оқу бағдарламасын» әзірлеп, таратады. Жалпы оқытушылар ұйымы ұлттық педагогикалық кадрларды даярлау, қазақ мектептерін ашу, олардың жұмыстарына басшылық жасау, тағы сол сияқты маңызды мәселелерді көтеріп, үнемі қозғау салып отырды. Сол мақсатқа орай әрбір облыстармен уездерде 2 айлық жедел және 2 жылдық мұғалімдер даярлайтын курстар ашылды. Ең алғаш педагогикалық курс облыстық съезд қаулыларына сәйкес Алаш қаласында 1917 жылы күзде ашылған.

Қазақ ауылдарындағы бастауыш мектеп мұғалімдеріне деген мұқтаждықты ұлт зиялылары осындай тәртіппен шешуге тырысқандығын көреміз. Зайсан уезінің қазақтарының 7-11 қыркүйектегі (1917) болып өткен съезінде «10 болыс зайсан қазағы халықты ағартып, ілгері бастыру жолында мақсаты бар Зайсандағы «Қазақ жәрдемі» қауымына қосылсын. Бастауыш мектепте бала оқытатын жаңа жолмен таныс мұғалімдер жоқтықтан Семейде ашылатын мұғалімдік курсына әр волостан екі кісі жіберілсін. Мұғалімдер оқу бітірген соң жібереген елінде екі жылдан қызмет қылуға міндетті болсын» деп қаулылар қабылдаған. Бұдан оқу ісін ілгерілету мақсатында жергілікті жерлерде әр бір уезд ішкі мүмкіндіктеріне орай, әрі жүйелі түрде өздері әр-түрлі жолдармен шешіп отырғанын байқаймыз.

Қазақ қоғамында сол кезеңге тән ерекше құбылыс – білім беру мәселесінде қаражатқа мұқтаж шәкірттерге жәрдем беру ісі мен кедей балаларын ақысыз оқытуға көп мүмкіндіктер жасаған. Аягөз қаласына барған бір сапарында Көлбай Төгісов осы мәселе бойынша қазақ байларының расында жиналыс өткізіп, мұқтаж студенттер мен шәкірттерге жәрдем беру қажеттігін түсіндірді. Қаланың Р.Сасықбаев бастаған ардақты адамдары сөзін құп көріп, Томск университетінің студенті Асылбек Сейітовке, Қазаннан Құлжан Шантиевке, Варшавада малдәрігерлекті оқып жатқан Жәнек Сұлтанайұлына ақша жинап берді. «Қазақ» газетінің 1915 жылғы № 116 санында Берікбол Малдыбаевтың өзіне арнап жазған

мақаласына жауап ретінде Көлбай Төгісов осы жиналған ақшаларды кімдерге жібергендігін «Уақыт», «Тәржіман», «Юлдуз» газеттері мен «Айқап» журналына жариялау арқылы халық алдында есеп берген. Көлбай Төгісов «Айқап» журналы арқылы: «Біздің қолымызда тағы да азырақ ақша бар, ақшаға мұқтаж қандай студенттер барлығын біз білмейміз. Сол үшін пақыр қазақ студенттерінен өтінеміз: хат арқылы шаһар Қапалда маған немесе Мұсағалиевке білдірсеңіздер екен», - деп мұқтаж қазақ студенттерінің хабарласуын өтінді [2; 84].

Жер жерлерде осындай ұлт мектептері ашылып, жас ұрпаққа білім беру, ұлттық тәрбие беру жұмыстары жүргізіле бастаған соң, оқу жүйесін ретке келтіру мақсатында Семейдегі оқытушылар ұйымы ұлт мектептері үшін «Бастауыш мектептегі оқу программасын» жасап, оны қолдану үшін газет бетінде жариялап таратады. Бес жылдық бастауыш мектеп бағдарламасының негізгі мәні мына мазмұнға сайып келеді: 1. Бастауыш мектепте сабақ атаулы қазақ тілінде оқылады. 2. Орыс тілі төртінші бөлімнен басталып, кірме тіл есебінде оқытылады. 3. Бес жылдың әр жылында иман, ғибадат, дін сабақтары, Құран – ал – Кәрім, Ислам тарихы бойынша сабақ жүргізу міндетті болған.

Бастауыш мектеп үшін жасалған бағдарламаның мазмұнынан-ақ, оның шын мәнінде ұлт мектебіне сәйкестендіріп, жасалуы, ұлт зиялыларының жас ұрпақты тәрбиелеудің мәйегі ретінде иман, ғибадат, ислам дінін алуы және ұлттың рухани құндылықтарын негізге ала отырып, осы бағыт бойынша жүргізуі бүгінгі таңдағы қазақ мектептері үшін де өте құнды үлгі болып табылады. Бұл турада М.Жұмабаев сол тарихи кезеңде қазақ ұлтының болашағының іргетасы ұлт мектебі арқылы қаланатынын былайша негіздейді: «Қазақтың тағдыры, келешекте ел болуы да мектебінің қандай негізге құрылуына барып тіреледі. Мектебімізді таза, сау, берік һәм өз жанымызға (қазақ жанына) қабысатын, үйлесетін негізге құра білсек, келешегіміз үшін тайынбай-ақ серттесуге болады. Сондай негізге құра алмсақ, келешегіміз күңгірт» [5; 318]. Жұмабаевтың бұл ойының негізсіз болмағандығын бүгінгі тарих тәжірибесі көрсетіп отыр.

Ұлттық білім беру жүйесін қалыптастру бағытында ұлт зиялылары сауатсыздыққа қарсы күресті ұйымдастыра отырып, жасы ұлғайғандар мен қыз балалардың да оқып білім алуын назардан тыс қалдырмаған. Алайда, қыз балаларды оқыту мәселесін жолға қоюда қазақ қоғамындағы патриархалдық психология есебінен әр түрлі кедергілерге тап болып отырған. Бұл туралы М.Тұрғанбаев «Әйелдеріміздің надандығына кінә қоймай, әйелдің қамын жеп, көзін ашқалы Алаш қаласындағы қазақ оқытушыларының ұйымы әйелдерге арнап курс ашты. Ай жарым бұрын газет жүзінде жария қылды. Курсқа келуші болмаған соң дайындалған курс ашылмай қалды» деп, оның себебін былайша түсіндірді: «оқығысы келетін әйел балалар бар, оқытпай қисық оймен қыңыр айтып отырған әке – шешелері, баласына жан ашыған мейірімді ата-аналар әйел балаларын оқыту керек». Сондай-ақ, М.Әуезов даярланып отырған мұғалімдерінің білім сапасының жоғары болу қажеттілігін талап ете отырып, курс бітірушілер жайынан былай деп жазды: «Осы шығарып отырған мұғалімдеріміз қандай? Бұлардың жартысы 2-3 айлық курс, жартысы 1-2 жылдық курстарды бітіріп мұғалім болады... барлық керекті пәндерден өзі біреуді оқытатындай білім алуға бола ма? Бұл мұғалімнің алдынан шыққан шәкірт ұлт мектебінен шыққан, ұлт мақсатымен өскен, жақсы тәрбие алған бала болып табыла ма?» - деп, білім сапасын жетіліру оқу ісін ілгерілетудің мына жолын ұсынады: «Оқу ісіне менің ұсынатын жобам: бірінші, жалпы қазақ – қырғыз съезі сайлап шығарған Алаш орданың бөліміндегі бес кісілік оқу комиссиясы тез уақытта іске кірісіп, барлық бастауыш мектептерге һәм курстарға белгілі бір-ақ түрлі программа жасап, оқу құралдарын толықтыру керек. Оқу құралдарын толықтыру үшін арнаулы бір комиссия жасап, кітапты перевод қылуға отырғызу керек. Бұдан соң саясат ісінде жүрген Семинария бітірген учительдердің бәрін жиып, өзінің түбегейлі пайдалы жұмысын оқытушылыққа белгілеуі керек. Учительский институттарға шәкірттер жіберу керек. Екінші, жаздыгүні сабақтан босаған уақытта барлық қазақ ішіндегі мұсылманша оқыған мұғалімдерге жоғарғы курс ашу керек. Бұл курстағы сабақ лекционный жоғары дәрежелі мектептер сабағынша болу керек. Курста оқытылатын сабақ тәрбие ғылымдары, земство кооператив һәм басқа халыққа пайдалы шаруа ұйымдарын жүргізу ... ». Сондай-ақ,

Семей облыстық Земство жиылысының 1918 жылы 17 қазандағы II кезектен тыс отырысында Имам Әлімбеков оқу орндарына стипендия тағайындаған уақытта сапалы білім бере ала ма, жоқ па, осы мәселені біліп барып қана тағайындау қажеттілігін ескертеді [6; 69]. Қазақ зиялылары тарапынан айтылған сындар атқарылған істерді жоққа шығарғандық деп емес, керісінше олардың жас ұрпақтың білімі мен тәрбиесіне, яғни, ұлттың, мемлекеттің болашағы – жас жеткіншектердің қамы үшін айтылған жанайқайы деп түсінген жөн. Сонымен бірге, қоғамдық сынның өсу білім беру ісінің ілгерлеп дамуына шешуші ықпал еткен фактор болғанын естен шығармауымыз керек.

1919 жылы желтоқсан айында Семейде кеңес үкіметі орнап, Семей губерниялық революциялық комитеті құрылғанда Мұхтар Әуезов осы комитеттің қазақ бөліміне басшылық жасады. Сол уақыттан бастап Мұхтар Әуезовтың басшылығымен Жүсіпбек Аймауытов, Қаныш Сәтбаев, Ыдырыс Мұстанбаев және тағы басқа қазақ зиялылары ұлттық білім беру жүйесінің негізін қалауға кірісті. М.Әуезовтен кейін 1921 жылы Семей губерниялық атқару комитетінің халыққа білім беру бөлімінің бастығы Жүсіпбек Аймауытов, ал оның орынбасары болып Қаныш Сәтбаев жұмыс атқарды. Мұхтар Әуезов айтқандай, ұлттық педагог кадрлардың жетіспеушілігіне бастауыш қазақ мектептері мен оқу құралдарының жоқтығына қарамастан бұл күрделі мәселелерді асқан қажырлықпен шеше білді. 1920 жылдың 1 қазанында Семейде тұңғыш педагогикалық жоғары оқу орны – Семей қалалық білім беру институты ашылып, жұмыс істей бастады. 1921 жылы онда 19 қызметкер, 129 тыңдаушы болды. Аталған оқу жылында Семей уезінде, соның ішінде Семей қаласында қазақ мектептерінің саны айтарлықтай өсті. Мысалы, Семей және Алаш қалаларындағы № 8 қазақ мектебінде Нұрахман Тұрғанбаев меңгеруші болып істесе, Өзбекхан Оразханов, Сүлеймен Құжабаев, Елена Бродская сабақ берді. Сол сияқты № 10 қазақ мектебінің меңгерушісі Айтмұхамед Мусин, мұғалімдері Абзал және Тайба Жиенғалиевтер, № 11 қазақ мектебінің меңгерушісі Кәбір Махмұдов, мұғалімдері Ибрагим Сақатаев, Ғани Бұхараев, №12 қазақ мектебінің меңгерушісі Хайролла Ибрагимов, мұғалімдері Оразбибі Мамұдова, Ғалиакбар Төребаев, Ғали Бұхараев, №13 қазақ мектебінің меңгерішісі Дүйсенбі Иманқұлов болды. Осындағы № 11 және 12, 13-ші бастауыш қазақ мектептері Семейдің Алаш қаласы бөлігінде жұмыс істеді. Ал Семей уезі бойынша негізінен қазақтар басым тұратын 16 болыс елдің 29 бастауыш қазақ мектебінде, орыстардың үлес салмағы көбірек болып келген 22 болыс елдің 58 бастауыш орыс мектебінде бала оқытылды [7; 121].

Қоғамның рухани негізі – ұлттық білім беру жүйесін қалыптастыру мақсатында Алаш туы мен Алаш Орда үкіметінің құзырына бірге отырып жүргізген қажырлы еңбектердің нәтижесінде ұлт мектебін дамытудың іргетасы қаланды. Алайда, іргетасы қаланған білім беру жүйесінің тамырына сол кезеңдегі саяси оқиғалар балта шапты. Осылайша, қазақ зиялылары ұлттық білім беру жүйесін қалыптастырғанымен оны өз дәрежесінде өрбітіп өркендеуіне кедергілер көп болды. Қазақ халқына білім берудің кеңестік үлгісі танылды. Бірақ та, ұлт мектебін дамыту, жас ұрпаққа ұлттық тәрбие беру жолындағы күрес мұнымен тоқтап қалған жоқ еді. Бұл мақсаттағы күрес жүргізудің аясы тарылғанымен, большевиктік жүйеге бейімделе отырып, мәдени-ағарту, педагогикалық-шығармашылық жұмыстарын ұлт-азаттық күрестің жаңа кезеңінде, Кеңестік билік кезеңінде де өз жалғасын тапты. Бұл күрес – Алаш қозғалысының заңды сабақтастығы болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Сыдықов Е.Б. Алаш қаласының тарихы. Семей, 2010 – 84 б.
2. Мұратбек Кенемолдин. Алаш мектептері // Абай. – №4. – 83 бет. ХХІ ғасырдағы Алаштың ақ жолы Астана, 2015 ж. – 268 б.
3. Нүрпейісов. К. Алаш һәм Алашорда. – Алматы: «Ататек», 1995. 265 б.
4. Қойгелдиев. М. Алаш қозалысы. – Алматы: Санат, 1995. – 368 б.
5. Жұмабаев. М., Шығармалары. – Т-III. – Алматы: «Білім», 1992. – 318 б.
6. Бекмаханов. Н.Е. Ұлттық буржуазияның қалыптасуы // Қаз ҰУ Хабаршысы. Тар. сер. 2002. – №1. – 29 б.

7. Шаяхметов. Н.У. Қазақстанның – шығыс аймағындағы қазақ зиялыларының қос төңкеріс пен азаматтық қарсы тұру жолдарындағы қоғамдық -саяси қызметі. (Ақмола мен Семей облысының материалдары бойынша 1917-1920 ж.) – Алматы. 2000. – 121 б.

УДК 34.342

Сарбасова А.К., Ерімбет С.Т.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

ТӘУЕЛСІЗДІК - ТҰҒЫРЫ БИІК МӘНГІЛІК ЕЛДІҢ ІРГЕТАСЫ

1991 жыл — еліміздің Қазақстан деген атпен бүкіл әлемге алғаш қадам басқан жылы. Сол сәттен бері міне 25 жыл да қасқағым сәтте өте шықты. Қазіргі Қазақстан әлем сахнасында мақтанарлықтай беделге ие мемлекеттің бірі. Жас мемлекетіміз осындай аз ғана уақыттың ішінде көптеген ірі экономикалық, саяси және әлеуметтік жетістіктерге қол жеткізе білген, өзін әлемдік дәрежеде көрсете білген мемлекет. Бүгінгі Қазақстан – тек өзі орналасқан аймақта ғана емес, бүкіләлемдік проблемаларды талқылауда және шешуде ықпалды рөл атқаратын ел. Біз үшін тәуелсіздік - ғасырлар күресінің жемісі. Еліміз зарығып жеткен тәуелсіздік деген ұлы жеңіске қол жеткізуде әлі де жадымызда жаңғырып тұрған кешегі желтоқсан оқиғасының да ықпалы аз болған жоқ. Жүрегі тәуелсіздік, елім, жерім деп соғатын патриот жастардың көшеге шығып үндеуі және егемендік үшін зардап шегуге дайын екендігін көрсете білуі барша қазақстандықтардың көкірегіне сенім мен жігер ұялата білді.

1991 жылы 1 желтоқсанда Республикасының Жоғарғы Кеңес сессиясымен Қазақ Кеңес Социалистік Республикасын Қазақстан Республикасы атауына ауыстыру туралы бірегей шешім қабылданды. Міне, сол сәттен бастап Қазақ Кеңес Социалистік Республикасы өз тарихын аяқтап, оның аумағында Қазақстан Республикасы деген жаңа, жас мемлекет пайда болды. Байтақ жеріміздің, егемен еліміздің тәуелсіз ретінде жариялануын әлемнің 120-дан астам мемлекеті ресми мойындады. Қазақстан БҰҰ-ның толық құқылы белсенді мүшесі, сондай-ақ ол ынтымақтастығын Еуроодақ, Еуропалық қайта құру және даму банкі, Халықаралық валюта қоры, МАГАТЭ, Қызыл жарты ай, ЮНИСЕФ пен ЮНЕСКО сынды белді ұйымдармен нығайтуда. Қазақстан 400-ден астам көпжақты және 700 екіжақты келісімге қол қойды. Мұның өзі біз Қазақстандықтар үшін бірталай жетістік [1].

Тәуелсіздіктен кейінгі алғашқы жылдарда қабылданған заңдар елімізге елеулі ықпал ете отырып, елдігімізді қалыптастыруда негізгі бастама болып табылды. Қазақстанның конституциялық дамуының өзіндік тарихы бар және мемлекеттік құрылыстың тарихи міндеттерін шешуде орасан зор ықпал етеді. Еліміз тәуелсіздік алған жылдардан бері екі конституция қабылданды. Алғашқы Конституция 1993 жылы 28 қаңтарда Республиканың Жоғарғы Кеңесі арқылы қабылдаған болса, қазіргі Қазақстан үшін маңызы зор Ата заңымыз 1995 жылы 30 тамызда жалпы халықтық референдум нәтижесінде қабылданды. Оның құрылымы кіріспеден, 9 бөлімнен, 98 баптан, көптеген тармақтар мен тармақшалардан тұрады. Жаңа Конституцияның ең жоғары заңдық күші бар және ол ҚР-ның бүкіл аумағында тікелей қолданылады. Бұл Конституцияның 1993 жылғы Конституциядан айырмашылығы оның мазмұнының сапасында болатын. Жаңа Конституцияға алғаш рет азаматтың құқығына қатысты ғана емес, адам дүниеге келген сәттен одан ажырамас құқықтарына да қатысты нормалар енді. Сонымен бірге мемлекеттілік тетік, қоғамдық, саяси институттар ретінде қызметтің негізі боларлық принциптерін орнықтыра отырып, адам мен азаматтың конституциялық мәртебесін белгіледі, экономикалық құрылыстың негіздерін айқындады. Ол бойынша Қазақстан Республикасының Президенті саяси жүйенің басты тұлғасы болып табылады, билік тармақтарынан жоғары тұрады. Бұл президенттік басқару жүйесіндегі мемлекетке сай келеді. Сонымен қатар жаңа Конституцияда Парламент туралы бөлімі де өзгеріске ұшыратылды.

Конституцияның қабылдануы мемлекеттің ғана емес, сонымен қатар, қоғамдық өмірдің барлық жақтарын қамти отырып, көп мақсатты және кешенді сипатқа ие болатын конституциялық үдерістердің маңызды кезеңі болып табылды.

Ата заңымызда негізінен саяси бостандықтарға кең кепілдік берілген. Саяси қозғалыстар Конституция шеңберінде емін-еркін өмір сүріп, қызмет ете алады және ған ешқандай қысым, шектеуліктер қойылмайды.

Жаңа Конституцияның тағы бір ең басты артықшылығы – меншіктердің әралуандығын мойындап, оның мемлекет тарапынан қорғалатын мүдделерін бекітті. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында мемлекеттік меншікпен қатар жеке меншік те өз күшіне еніп, оған қолсұғылмаушылық заңмен қорғалады [2].

Қабылданған Конституция Қазақстан Республикасы атты тәуелсіз мемлекеттің құрылуының дәлелі іспеттес бола отырып, оны басқарудың, құрылымының түрлерін, әлеуметтік-экономикалық құрылыстың негіздерін, адам мен азамат мәртебесін белгіледі. Ол мемлекеттік биліктің ұйымдастыруымен, жүзеге асыруымен, тұлғаның құқықтық мәртебесімен байланысты қоғамдық қатынастардың басты, негізгі топтарын бекітеді, және еліміздегі барлық құқықтық - нормативтік актілердің, мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқаратын барлық заңдардың қайнар көзі, бастауы болып табылады.

Мемлекетіміздің құқықтық құрылысының дамуындағы жаңа кезең 2007 жылы 21 мамырда «Қазақстан Республикасы Конституциясына өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңды қабылдаумен белгіленді. Онда Негізгі Заңдағы ел үшін маңызды жаңалықтар жарияланды. Бұнымен қоса, уақыттың сынынан өткен мемлекеттік құрылыстың қазақстандық үлгісінің өлшемдері сақталды. Азаматтық институттың жан-жақты дамуына, мемлекет пен қоғамның қарым-қатынастарын үйлестіретін бағыттың арқасында осы Заң мемлекет пен тұлғаның белсенді өзара әрекет етуіне қойылған конституциялық тыйымдар мен шектеулерді алып тастады, жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін жаңартты. Ол қазіргі уақытта еліміздің ішкі жағдайы мен оның мұқтаждықтарына толық жауап береді. Айта кететін бір жайт, Қазақстан Республикасының Конституциясына соңғы өзгертулер 2011 жылы екінші ақпан күні енгізілді.

Елбасы егемендіктің алғашқы күндерінен бастап тәуелсіз сот, қуатты құқық қорғау органдарын құруды демократиялық, құқықтық мемлекетті нығайтудың басым бағыттарының бірі ретінде белгілеп, осыған қатысты шаралардың жедел жүзеге асырылуын талап етті.

Сондықтан мемлекеттік биліктің бір тармағы – сот жүйесінде болған тың өзгерістерге Президенттің қамқорлығы мен көреген саясаты серпіліс бергені сөзсіз [3].

2000 жылғы 25 желтоқсанда қабылданған «Қазақстан Республикасының соттары мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық заң сот жүйесін қалыптастыру мен жетілдірудің өте маңызды тұғыры болды. Атап айтқанда, соттар мен судьялардың мәртебесі конституциялық заңдармен белгіленді, соттар бір жүйеге біріктіріліп, сот құрылысы мен сот ісін жүргізудің оңтайлы және тиімді негізі қаланды, Жоғарғы Сот бірыңғай сот жүйесіндегі жоғары сот сатысы деп танылды. Судьялардың әлеуметтік жағдайы қажетті деңгейде қамсыздандырылды, қызметі материалдық-техникалық жағынан толық қамтамасыз етілді. Сонымен қатар, Конституциялық заң сот құзыретінің шегін кеңейте түсті, судьялар сот төрелігін жүзеге асырған кезде тек заңға ғана емес, әділеттілік атты аса маңызды моральдық, құқықтық және саяси ұғымға сүйенуге мүмкіндік алды. Судьялар тәуелсіздігінің кепілдіктері айқындалып, оның биік әлеуметтік мәртебесі бекітілді.

Сот жүйесіндегі әлеуметтік, ұйымдық, құрылымдық өзгерістермен бірге сот ісін жүргізудің заңнамалық қоры да молыға түсті. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, Қылмыстық іс жүргізу кодексі (қазіргі таңда Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі деп аталады), Қылмыстық атқару кодексі, Азаматтық кодекс (жалпы және ерекше бөлім), «Атқару өндірісі және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» Заң қабылданып, қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізу заңнамасын еліміздегі әлеуметтік-саяси және экономикалық жағдайларға, елдің конституциялық құрылысына сәйкестендіру, азаматтардың құқықтарын, меншік түрлерінің барлық нысандарын халықаралық

құқықтың жалпыға танымал принциптері мен нормаларына сәйкес сот арқылы қорғау нық қалыптасты.

Қорыта келгенде, 25 жыл ішінде жеткен жетістіктердің маңыздылығын бағалай отырып, біз болашаққа сеніммен қарай аламыз. Елбасымыздың 90-шы жылдарда анықтаған стратегиясының арқасында біздің еліміз осындай аз уақыт ішінде құрметке ие, жетістіктерін танытын, сөзіне құлақ салатын мемлекетке айналып отыр. Елбасымыздың осы қиын жолда сіңірген еңбегі зор, баға жетпес.

Меніңше, екі алып мемлекеттің арасында осындай халге жетуіміз Құдайдың бізге берген сыйы, мейірімі, аманаты деп есептеймін. Біз өз ұлтымыздың, мемлекетіміздің тарихын ерекше қадірлеп, сақтауымыз керек. Келешек ұрпаққа да ақылын айтып, жеткізсек, біз де алып, мықты мемлекет бола аламыз.

Дүние керемет өзгеру жолында, бірақ біз ұлттық идеяны сақтап, тарихи мұра, құндылықтардың қасиетін жоғалтпай, кейінгі ұрпаққа аманат етуіміз керек. Әрине, ең бастысы, жеріміздегі ұлтаралық келісім, саяси тұрақтылық, ыңтымақтастықты сақтай отырып, көптеген нәтижеге жете аламыз.

25 жыл аралығында елімізде орын алған жетістіктер өте көп. Біздің ел тәуелсіздігін жариялаған күннен бастап, дүниежүзілік қоғамдастықтың белсенді мүшесі екенін жан-жақты дәлелдеді. Абайдың 150 жылдығын “ЮНЕСКО” шеңберінде тойлады. “Біріккен Ұлттар Ұйымы” шеңберінде 2002 жылы Алматыда, яғни тұңғыш рет Азия құрлығында 24 мемлекет басшысын біріктіріп, кеңес өткізді. “Шанхай ыңтымақтастық ұйымын” құрудың негізгі ұйытқысы, алғашқы ұсыныс жасаумен танылды. Одан әрі, 2003 жылы Астанада тұңғыш рет әлемдік діндер жетекшілерінің съезін өткізумен тарихта аты жазылды. Алдымызда, 100-ге жуық елдің басын қосатын халықаралық көрме “ЭКСПО-2017”. Осының бәрін бағалауымыз керек.

Қазір біз өркендеудің жаңа жолына, әлеуметтік дамудың жаңа кезеңіне бет алдық. Елбасы бекіткен жаңа экономикалық бағамда жаңа бағдарламалар, оның бағыттары және нәтижеге жету жолдары көрсетілген. Сол бағытты ұстанып, болашаққа сеніммен қарайық!

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы Алматы 1995 жыл
2. Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы заңы 2000 жылғы 25 желтоқсан
3. Нысанбаев Ә. «Жалпы ұлттық келісім және демократиялық даму». Егеменді Қазақстан газеті. 2007 жыл. 25-26 наурыз

УДК 01-27

Кенжебулатова А.М.
ГУ им Шакарима г.Семей

ТОЛЕРАНТНОСТЬ И МЕЖЭТНИЧЕСКОЕ СОГЛАСИЕ В КАЗАХСТАНЕ

Толерантность — ключевая проблема для всего мира, существенная составляющая свободного общества и стабильного государственного устройства. Благодаря усилиям ЮНЕСКО в последние десятилетия понятие «толерантность» стало международным термином, важнейшим ключевым словом в проблематике мира. Оно наполнено особым смыслом, основанным на общей изначальной сути данного понятия в любом языке Земли. Эта суть отражает интуитивное восприятие единства человечества, взаимозависимости всех от каждого и каждого от всех и состоит в уважении прав другого (в том числе права быть иным), а также воздержании от причинения вреда, так как вред, причиняемый другому, означает вред для всех и для самого себя. В современном обществе

толерантность должна стать сознательно формируемой моделью взаимоотношений людей, народов и стран. В научной литературе толерантность рассматривается, прежде всего, как уважение и признание равенства, отказ от доминирования и насилия, признание многомерности и многообразия человеческой культуры, норм, верований и отказ от сведения этого многообразия к единообразию или к преобладанию какой-то одной точки зрения. Глобализация — одно из определяющих понятий наступившего XXI в. Это неотвратимый и не зависящий от нашей воли и желания процесс развития человечества, который имеет как положительные, так и отрицательные стороны. Процессы глобализации в современном мире привели к вовлечению в межкультурную коммуникацию огромных масс людей, принадлежащих к различным географическим и культурным ареалам, социальным и профессиональным кругам. Различия норм и стереотипов поведения становятся почвой для непонимания и конфликтов, в основе которых лежит отсутствие толерантности в обществе. Лишь при соблюдении принципов толерантности не будет наблюдаться конфликтов и противоречий на религиозной, расовой, национальной основе. Толерантность предполагает готовность принять других такими, какие они есть, и взаимодействовать с ними на основе согласия. Толерантность не должна сводиться к индифферентности, конформизму, ущемлению собственных интересов. В первую очередь она предполагает взаимность и активную позицию всех заинтересованных сторон. Толерантность является важным компонентом жизненной позиции зрелой личности, имеющей свои ценности и интересы и готовой, если потребуется, их защищать, но одновременно с уважением относящейся к позициям и ценностям других людей. Наиболее точное определение понятия «толерантность» дано в «Декларации принципов толерантности», согласно которой толерантность означает «уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, наших форм самовыражения и способов проявлений человеческой индивидуальности» [1]. Этническая толерантность понимается современными учеными не просто как отсутствие негативного, а скорее как наличие позитивного или нейтрального отношения к иной этнической группе, т.е. как готовность контактировать с представителями этой группы такими, какие они есть, при сохранении, однако, позитивного отношения к своей группе.

Республика Казахстан является многонациональным государством, где проживают представители более 130 национальностей. Вопрос о межэтническом согласии и мире в республике имеет исключительное значение. В Послании «Нұрлы Жол - путь в будущее» от 11 ноября 2014 года Президент РК Назарбаев Н.А. отметил: «Впереди - большая и ответственная работа. Чтобы пройти глобальный экзамен на зрелость, мы должны быть сплоченными. Мы должны крепить доверие между всеми казахстанцами! Быть толерантными друг к другу! Это ключи к будущему Казахстана. Межэтническое согласие - это живительный кислород. Мы не замечаем его, когда дышим, делаем это автоматически - мы просто живём. Мы должны сами беречь наше единство и межэтническое согласие. Извне, никто и никогда не придет делать это за нас. Наша молодежь растёт в новой, независимой стране. Нынешнее поколение не видело межэтнических войн и конфликтов, разрухи 90-х годов. И многие воспринимают стабильность и комфортную жизнь в Казахстане как нечто должное.

Ведь что такое стабильность и согласие? Это семейное благополучие, безопасность, крыша над головой. Мир - это радость отцовства и материнства, здоровье родителей и счастье наших детей. Мир - это стабильная работа, зарплата и уверенность в завтрашнем дне. Мир и стабильность - это общенародное достояние, которое нужно каждодневным трудом защищать и укреплять».

Сегодня Республика Казахстан — один из успешных образцов применения принципа толерантности в социокультурном измерении, где мирно и стабильно проживают представители 140 этносов, принадлежащих 17 религиозным конфессиям. Таким образом, теоретико-правовыми основами модели межэтнической толерантности в современном казахстанском обществе являются Конституция Республики Казахстан, Закон «Об Ассамблее

народа Казахстана» и другие нормативные правовые акты Республики Казахстан. Казахстан, втянутый в глобальную орбиту поиска универсальной модели многонационального и многоконфессионального взаимодействия, стал автором своей собственной, ставшей узнаваемой в мировом сообществе модели толерантного и гармоничного общества и заложил основу дальнейшего совершенствования общественных отношений на базе гражданского мира и согласия. Путь, пройденный Казахстаном за годы своей независимости, представляет собой уникальное явление и систему взаимодействия населяющих его народов. Казахстан стал особенной страной, включающей все мультикультурное многообразие с единым цивилизационным устремлением жить в мире и согласии, развиваться, быть защищенным от социальных бед, строить счастливое будущее для своих потомков. При этом одним из главных факторов, повлиявших на эффективность модели согласия, стал казахстанский менталитет, который характеризуется неприятием обособленности и националистических крайностей. Длительный опыт культурных контактов представителей разных этносов помог выработать сходные культурные ориентации у большинства населения страны и создать атмосферу межэтнической толерантности и взаимоуважения. Необходимо принимать во внимание, что сложившийся менталитет сбережен и развит благодаря действию в стране взвешенной этнонациональной политики. Она выстроена на стремлении к межэтническому взаимодействию, общественной стабильности, защите прав и свобод человека, верховенству закона. В этих рамках обеспечена безопасность существования всех этносов, созданы и условия для развития религиозных течений, а также необходимые правовые основы, препятствующие распространению нетерпимости и экстремизма.

Казахстанская модель межэтнической толерантности и общественного согласия реализуется на следующих уровнях обеспечения межэтнического согласия:

- конституционный и политико-правовой уровень (в Конституции заложено обеспечение общественного согласия, политической стабильности и казахстанского патриотизма);
- доктринальный уровень (в соответствии с Доктриной национального единства Казахстана укрепление независимости достижимо путем сохранения национального единства, общественного согласия и формирования культуры межэтнической толерантности);
- институциональный уровень (на уровне институтов гражданского общества при ведущей роли Ассамблеи народа Казахстана)

В Послании народу Казахстана Глава государства Н.А. Назарбаев подчеркнул, что «нас много, и мы все — одна Страна, один Народ. Мы сделали ценности единства и согласия фундаментом общества, основой нашей особой казахстанской толерантности. Мы должны бережно передавать эти ценности каждому будущему поколению казахстанцев».

ЛИТЕРАТУРА

1. Государственная этнополитика Казахстана: новые тренды: Метод. пособие / Под общ. ред. Е.Л.Тугжанова. — Астана: Академия гос. управления при Президенте РК, 2011. — 204 с.
2. Доктрина национального единства Казахстана // assembly.kz
3. Послание Президента Республики Казахстан — Лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан - 2050»: новый политический курс состоявшегося государства», Астана, 14 декабря 2012 г.
4. Послание Президента Республики Казахстан — Лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Нурлы жол - путь в будущее», Астана, 11 ноября 2015г.

КЕНЕСАРЫ ҚАСЫМҰЛЫ БАСТАҒАН ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІС

XIX ғасырдың 20-30-шы жылдарында отарлау жүйесінің дәстүрлі қазақ қоғамының барлық өрісінде кең етек алуына себепші болды. Қазақ қоғамын көтеріліске бастау, халықтың күш-жігерін Ресей үстемділігіне қарсы бағыттау үшін оның арасынан көсем болуға лайық тұлға шығуы қажет еді. Дәстүрлі қазақ қоғамында мұндай тұлға ақсүйек төрелердің ішінен шығуы – заңды құбылыс. Атадан балаға мирас болған билікке мүдделі ақсүйектер ішінен тарих осы рөлге Қасым сұлтанның отбасын, соның ішінде Кенесары Қасымовты бейімдеді. Қазақстан тәуелсіздік алғанға дейін патшалық Ресейдің әскери-отарлау басқыншылық саясатына қарсы қазақтардың 1837–1847 жылдардағы ұлт-азаттық көтерілісін ұйымдастырушы, көрнекті қолбасшы Кенесары Қасымұлы болатын. Ресей империясының қазақ даласындағы хандық билікті жоюы, шекаралық аймақтарда жаңа бекіністерді салып, қазақ жерлерін күштеп тартып алуды одан әрі жалғастыруы, қазақ қоғамында әлеуметтік қатынастардың шиеленісуі Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық көтерілістің шығуына себеп болды. Қазақтардың ХҮІІІ-ХІХ ғасырларда болған басқа барлық көтерілістермен салыстырғанда Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық күрестің ерекшелігі, оған үш жүздің бұқара халқы түгелге дерлік қатысты. Бұл күрестің кең қанат жайып, бүкілхалықтық сипат алуы, Кенесары күресінің өзіне тән саяси ерекшелігі деу керек. Азаттық күреске қатысушы рулардың саны күрестің алғашқы жылдарына қарағанда 1843-1845 жылдары көбейе түскені байқалады. Кенесарыны анағұрлым белсенді қолдаған рулар: Қыпшақ, Төртқара, Жағалбайлы, Табын, Тама, Бағаналы, Шекті, Алшын, Керей, Жаппас, Арғын, Үйсін, Дулат т.б. Кенесары жетекшілік жасаған азаттық күресіне ру басылары мен билер және басқа да аумақты топ өкілдері қатысты. Олар, мысалы, Ш. Едігенов, Шорман Күшіков, Мұса Шорманов және т.б. болатын.

1838 жылы Кенесары әскері Ақтау мен Ақмола арасындағы шептерге шабуыл жасап, онда орналасқан Симоновтың отрядын талқандап, 10 пистолет, 9 мылтық, 13 қылыш, 7 найза, 495 мың оқ, т.б., қару-жарақ, оқ-дәріні қолға түсірді. 1838 жылдың күзінде Кенесары сарбаздары патша үкіметінің жазалаушы әскерлерімен бірнеше дүркін қарулы қақтығысқа түсті. 1838 жылдың аяғына қарай Кенесары Орынбор әскери губернаторлығына қарасты Ырғыз бен Торғай жаққа көшеді. Ол кездегі Орынбордың генерал-губернаторы граф В.А.Перовский алғашқы кезеңде көтерілісшілермен арақатынасты бейбіт жолмен шешуге тырысқан еді. Арадағы келіссөздер барысында В.А.Перовский Кенесарыға көмектесетін болады. Жылдың аяғында Кенесары мен В.А.Перовский арасында уақытша бітім жасауға қол жетеді. Ол бітім бойынша Кенесары бастаған көтерілісшілер шекара шебіне шабуыл жасамауға уәде береді. Бұл тыныштық 1842 жылға дейін созылды. Бірақ, уақытша тыныштық орнаған тұста Батыс Сібір генерал-губернаторлығының әскери отрядтарымен қарулы қақтығыстар тоқталған жоқ болатын. 1841 жылдың қыркүйек айында қазақтың үш жүзінің атынан жиналған ықпалды билер мен сұлтандар Кенесары Қасымұлын ата салт бойынша ақ киізге салып көтеріп, бүкілқазақ халқына билігі жүретін хан етіп сайлады. Осылайша, Қазақ хандығы қайта құрылып, қазақ мемлекеттілігі қайтадан қалпына келтірілді. Ресей империясының билігі орныққан Ертіс, Есіл, Орал шептерінің бойындағы аудандардан басқа Қазақстанның барлық жерлеріне Кенесары ханның билігі жүрді. Кенесары Қасымұлы бастаған жасақтардың саны жүздеп саналды. Саяси ұстанымы – патша әкімшілігі билігінің орнаған, рубасылары отаршыл саясатқа бейімделген бекіністерді шабуылдау болды. Кенесары қойған басты талап – бекіністерді жою және ішкі пункттерге шегіну болды. Өзінің талаптарын орындату үшін Кенесары қуатты бекіністерді, соның ішінде Ақмоланы басып алуға тырысты, 1838 жылдың тамызында Ақмола алынып, өрт құшты, Кенесарының қолына

әскери тұтқындар түсті. Кенесары Абылайдың мұрагері ретінде Орта жүздің ханы болып мойындалғанмен, сонымен қатар Кіші жүздің рулары өзін хан ретінде мойындауын өте маңызды деп есептеді. Жалпы, қазақ ханы Абылайдың мұрагері ретінде ол өз билігінің заңдылығын нығайтуды және оны Торғай мен Ырғыз даласында бекітуді мақсат тұтты [1].

Кенесары қазақ жерлерінің тартып алынуына күйініп қана қойған жоқ, атамекенді кері қайтару үшін де халықты батыл күреске шақырды. «Ата-бабамызға тиесілі жерге салынған бекіністерді талқандап, өртеп жіберемін» деп өкіметке сес көрсетті. Қоқан ханымен тынымсыз күрес жүргізе отырып, Кенесары олардың шеңгеліндегі Ұлы жүздің жерлерін қазақтарға қайтаруды мақсат етті. Орынбор Шекара Комиссиясының төрағасы осыған байланысты Азиялық Департаментке былай деп жазды: «Өзінің Қоқан жерлерін басып алуға тырысуының түпкі мақсаты-сол жерді кейін қазақтарға бөліп беру». Кенесары «қазақтардың ежелгі тәуелсіздігін қалпына келтіреміз», яғни тәуелсіз Қазақ мемлекетін құрамыз деген ұранмен күрес жүргізді. Халық бұқарасының жанына жақын талаптар қазақ кедейлерінің де, сонымен қатар байғұстардың да, жатақтар мен егіншілердің де мүддесін қозғағандықтан олардың күреске белсене қатысуы табиғи еді. Көтеріліске Торғай және Ырғыз өзендерінің аңғарын мекендеген егінші қазақтар да қатысқан. Ал Торғай мен Ырғыз өлкесі көтерілісшілер қозғалысының орталығы болғаны белгілі [2].

Кенесары ханның соңғы шайқасы қырғыздардың Кекілік-Сенгір деген жерінде болады. Қырғыз манаптары мен Вишневскийдің отряды және Қоқан хандығының әскерлері "Алмалы сай" шатқалында Кенесарының сарбаздарын үш жақтан қоршауға алады. Таулы аймақ хан Кененің сарбаздарына басымдық көрсетуге мүмкіндік бермеді. Сонымен қатар, Рүстем сұлтан мен Сыпатай батыр бастаған жасақтардың ұрыс алаңынан кенеттен шегініп, кетіп қалуы да жағдайды қиындатқан болатын. Өздерінен бірнеше есе күші көп жаумен болған қаһармандық шайқаста Кенесары хан 32 қазақ сұлтанымен бірге тұтқынға түседі. Наурызбай батыр қаза табады. Қырғыздардың қолына тұтқынға түсіп қалған Кенесары хан патша чиновниктерінің алдауына түсіп, сыйлықтар алған қырғыз манаптарының тарапынан өлтірілді. Кенесары ханның қасіретті өлімінен кейін оның жетекшілігімен болған қасиетті азаттық күресі де жеңіліске ұшырады. Кене ханның отаршылдыққа қарсы күресінде Ағыбай, Ақғаш, Басығара, Жанайдар, Жәуке, Иман, Байсейіт, Сұраншы, Жоламан және т.б. батырлар қолдау көрсетіп, аянбай шайқас жүргізді [3].

Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық соғыстың жеңілуінің негізгі себептері мыналар: қазақ халқының бір тудың астына біріге алмауы, кейбір ру басыларының өз бетінше билік жүргізуге ұмтылуы және де кейбір қазақ билеуші топ өкілдерінің патшалық Ресейді жақтауы, Кенесарының Ресей, Қоқан, Бұхар хандықтарымен күресте күштің тең болмауы. Сонымен қатар, ол өзін жақтамаған кейбір қазақ және қырғыз ауылдарын шабуы кері әсерін тигізді, өйткені ол халықтың наразылығын тудырып, көтерілісті әлсірете түсті. Дегенмен де, Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық күрес жеңіліс тапқанымен, ол қазақ халқының тарихында мәңгілік өшпес із қалдырған, Қазақ мемлекеттілігін қайта жаңғыртуға тырысқан, тарихи маңызы зор күрес болды [4].

Халықтың қолдауының нәтижесінде ғана көтеріліс он жыл бойына созыла алды. Екінші бір даусыз нарсе, ол көтерілістегі басшылық рөл халық бұқарасында емес, Қазақстандағы бұрынғы патриархалдық рулық бытыраңқылықты жоюға тырысқан орта феодалдық топтардың қолында болғаны. Көтерілістің барысымен және Кенесарының саяси шараларымен танысқанымызда біздің оған көзіміз жетеді. Көтерілісте қоғамдық күштердің бұлайша орналасуы заңдылық екенін атап өтуге болады, себебі Кенесарының ұлт-азаттық қозғалысы феодализм жағдайында патриархалды-рулық тұрмыс сарқыншақтары күшейіп алған шақта дамыған еді. Қазақстанда патриархалдық-феодалдық қоғамдық қатынастар мен рулық тұрмыс үстемдік етіп тұрған кезде халық бұқарасы өзінің феодал басшы тобының билігінен және ықпалынан шыға алмаған болатын [5].

Қорыта келгенде Кенесары ханның қайшылығы мол күрделі тарихи тұлғасы толық зерттеліп болды деген пікір түюге әлі де ертерек деп ойлайм. Тіпті көтерілістің әскери жағынан ұйымдастыру мәселелері, Орта Азиядағы хандық билік иелерімен саяси қарым-

қатынастарының алмағайып өзгеріп отыруы, көтеріліске би-болыстардың қатысуы, сарбаздарды қару-жарақпен қамтамасыз ету және тағы басқа да мәселелер байыпты да терең зерттеуді қажет етеді деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бекмаханов Е. Қазақстан XIX ғасырдың 20-40 жылдарында.-Алматы, «Санат», 1994.-416 бет.
2. Ермұхан Бекмаханов. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2003.-200 бет.
3. Омарбеков Т., Омарбеков Ш. Қазақстан тарихына және тарихнамасына ұлттық көзқарас.- Алматы: Қазақ университеті, 2004.-388 б.
4. Махат Данагүл. Тіл мен діл тағдыры: Тарихи деректер, уақыт бедері және ақиқат.-Астана: «Ана тілі-Ата тарихы» баспа-зерттеу орталығы ЖШС.,2007.-192 бет.
5. Қазақ ұлт-азаттық қозғалысы: Көп томдық. Т.18. Ермұхан Бекмаханов. Қазақстан XIX ғасырдың 20-40 жылдарында.- Астана: Астана полиграфия, 2010.- 491 б.- (Мәдениетмұра). - (Қазақұлт-азаттыққозғалысы).

ЖОЖ 94(56)(574)

Мұқатаева А.А., Қауанова Ш.Ә.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

БАУЫРЛАС ЕЛДЕРДОСТАСТЫҒЫНА - 25 ЖЫЛ

XX ғасырдың 90–шы жылдарының басы адамзаттың даму тарихында үлкен бір өзгеріспен басталды. Бүкіл Еуразия материгіндегі ең қуатты деген, саяси аренада социализм мен коммунизм идеясын басшылыққа алған біртұтас республикалар жүйесі ыдырап, халықаралық аренада жас тәуелсіз мемлекеттердің пайда болуының өзі халықаралық қатынастардың даму тарихында жаңа бір кезең туғанын көрсетті.

Бүкіл экономикасы, саяси және әлеуметтік дамуы бір орталыққа бағындырылған бұрынғы Кеңестер Одағы мемлекеттерінің ендігі жерде нақты даму бағытын белгілеп, қалыптасқан жаңа жүйеде өзіндік орнын табуы негізгі өзекті мәселеге айналды. Осы ретте тәуелсіздігін алған Қазақстан Республикасының алдында өзінің бар мүмкіндіктерін пайдалана отырып, сыртқы саясатта дұрыс бағыт белгілеп, бүкіл әлемдік даму үрдісіне тез арада қосылу міндеті тұрды. Ал бұл мәселе шетел мемлекеттерінің қолдаусыз, халықаралық ұйымдардың көмегінсіз жүзеге асуы мүмкін емес жағдай еді.

Қазақстан Республикасы тәуелсіз мемлекет болып жарияланғаннан бергі әлемдік қауымдастыққа енуі іс жүзінде аяқталып, халықаралық геосаяси қатынастардағы орны мен рөлі айқындалды. Бүгінде Қазақстан Еуразия кеңістігіндегі өзінің тарихи дәнекерлік қызметін қайта жалғастырып, халықаралық аренада беделді де дәйекті бейбітшілік саясатын жүргізуде. Оған Қазақстанның халықаралық қауымдастық шеңберінде тең құқықты қарым-қатынастар орнатуымен бірге, баянды бейбітшілік саясатын қалыптастыру, мемлекетаралық шиеленістерді бәсеңдету, қазіргі Орталық Азия елдері арасындағы мәселелеріне байланысты қалыптасқан жағдаятты оңдастыру, шетелдермен экономикалық және мәдени байланыстарды кеңейту жөніндегі ұсыныстары мен нақты қадамдары айқын дәлел. Сонымен қатар отарлық және кеңестік кезеңдерде бұрмалауға ұшыраған халықтың тарихи санасын қалпына келтіру, өз мемлекеттігін сәйкестендіру аясында өтіп жатқан рухани және мәдени әрлеу барысында Қазақстан Республикасы көршілес елдермен, тарихи тамыры бір туысқан халықтармен ежелгі қарым-қатынастары мен байланыстарын жаңғыртуға да ерекше назар аударып келеді. алыс және жақын көрші мемлекеттермен жасалатын ресми халықаралық қарым-қатынастармен қатар елдерді жақындастыратын мәдени байланыстардың да маңызы зор. Қазіргі орталық-азиялық аймақ экономикалық деңгейі әрқилы, азаматтық-қоғамдық даму деңгейі де біргелкі емес бірнеше мемлекеттердің орналасқан өңірі. Осы аймақтың құрамдас

бір бөлігі болып табылатын Қазақ елінің бірегейлігі оның еуроазиялық геосаяси кеңістікте орналасқандығы, славяндық Солтүстік пен түріктік Оңтүстік, христиандық Солтүстік-Батыс пен конфуциандық-буддистік Оңтүстік-Шығыс, мұсылмандық Оңтүстік-Батыс арасындағы жанама үзбесі іспеттес. Осындай геосаяси тұрғыда ұтымды аймақта орналасқан және кен байлығы жағынан да кенде емес Қазақстанмен өзара ынтымақтастығын жандандыруды мақсат тұтқан елдер қатарындағы Түркия Республикасы Қазақ елінің алғашқы тәуелсіздік сәтінен бастап өзара байланыстың қалыптасуы мен дамуына өте ынталы екендігін білдірген мемлекеттердің бірі.

Түркия - түркі тілдес халықтар арасында оқ бойы озық тұрған ел. Түркия – саяхат саласын дамыта алған, мәдениеті жағынан да бірқатар елдерге өнеге бола алатын мемлекет. Түркияның Қазақ елімен жақындығы оның тілі мен діні, мәдениеті мен этникалық түп тамырларының біртектілігінде. Сонымен бірге кезінде Қазақстан Республикасының сыртқы істер Министрі болған Қасым-Жомарт Тоқаевтың пікірінше Қазақстанға Түркиямен жақын қарым-қатынаста болу өте маңызды мәнге ие. Оның пайымдауынша тәуелсіздіктің алғашқы күндері-ақ қазақстандық дипломатия алдына Түрік Республикасымен саяси, экономикалық, мәдени-гуманитарлық ынтымақтастықтың едәуір әлеуетін екіжақты тұрғыдан да, ЕҚЫҰ, ЭЫҰ шеңберінде де іске қосу міндеттері қойылған. «Түркияның мұнайды өз аумағы арқылы тасымалдау жобаларына қызығушылығы Қазақстанды транспорттық коммуникациялардың және әлемдік нарыққа шығудың балама арналарымен қамтамасыз ете алады.

Солтүстік-атлантикалық одақты қамтитын бірқатар маңызды халықаралық ұйымдардың мүшесі болып келетін Түркиямен тығыз қарым-қатынастар Қазақстанға еуропалық құрылымдарға интеграция тұрғысынан маңызды», - деп көрсетеді [1].

Сол ретте түріктер де бәсекелестіктен гөрі ынтымақтастық тұжырымдамасын берік ұстап Еуразиялық экономикалық қоғамдастық және Шанхай ынтымақтастық ұйымы сияқты аймақтық ұйымдармен тығыз қарым-қатынаста болуға ұмтылғаны айқын. Орталық Азия елдерімен, сол құрамдағы Қазақстан Республикасымен жандандыратын ынтымақтастық аясының басым бағыт-бағдарын айқындайтын болсақ, бұл біріншіден адам құқы, заңның үстемдігі мен демократияландыру саласы, екіншіден жастар мен білім беру мәселесі болса, үшінші сала экономикалық даму, сауда және қаржы салымы. Сондай-ақ Қазақстан өңірі ауылшаруашылық өнімдерімен де ерекшеленеді. Энергетикалық бағыт шеңберінде мүдделі елдер Каспий аумағынан энергोकөзін тасымалдау арқылы өз қажеттілігін қамтамасыз ету мүмкіндігіне ие бола алады. Келесі бағыт лаңкестік пен экстремизмге, есірткі тасымалдауға қарсы бірлесе күресу және жалпы аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз етуі орталық-азиялық елдердің экономикалық өркендеуі үшін ауадай қажет. Қазақстандағы, жалпы Орталық Азиядағы тұрақтылық осы аймаққа мүдделі барлық елдер үшін тиімді болары сөзсіз. Бүгінгі күні Қазақстан мен Түркияның халықаралық және аймақтық ұйымдардағы үйлестірілген ұстанымдары Ауғанстан, Ирак және т.б. өзекті мәселелерде бір арнадан шығуда [2].

Соған орай Түркия Республикасы Қазақстанмен ынтымақтастықты тереңдете түсу мақсатында мәдени салада, ғылым мен техникада, түркі халықтарының алмасуын кеңейте түсу бағытында, ізгілікті саладағы байланысты дамыту үшін жағдай жасау қажеттігін қарастыруға назар аударады. Тіпті сонау 1992 жылы экономикалық, мәдени және техникалық ұйым – Түріктік халықаралық кооперация агенттігі құрылған еді. Агенттіктің негізгі мақсаты аймақтағы елдерге әр түрлі саладағы жобалар мен бағдарламаларға оның ішінде ауыл шаруашылығы, білім беру, кіші және орта кәсіпкерлік, энергетика, саяхат және тағы басқада түріктік көмекті тиімді үйлестіру болатын.

Екі елдің әртүрлі саладағы ынтымақтастығы қазіргі кезеңде өзінің тұрақтылығы мен екі ел басшыларының дәстүрлі түрде саяси, сауда-экономикалық және мәдени-гуманитарлы байланыстарды нығайтуымен ерекшеленеді. Аталған үрдістерге екі ел халықтарының бір-бірімен тарихи, мәдени және этно-діни жақындықтары да өзіндік жағымды әсерін тигізуде.

Қазақстан мен Түркияның стратегиялық серіктестер екендігі 2003 жылы мамыр айында Қазақстан басшылығының Түркияға жасаған ресми сапары барысында мәлімделінген

болатын. 2004 жылғы маусымдағы Ыстамбұл қаласында өткен НАТО саммиті барысында, сондай-ақ 2005 жылғы 25 мамырда «Баку-Тбилиси-Джейхан» мұнай құбырының әзірбайжандық бөлігінің іске қосылу салтанаты кезіндегі екіжақты кездесулер барысында серіктестік жаңа серпінге ие болды. Түркияның саяси жетекшілері де Қазақстанды Орталық Азиядағы саяси және сауда-экономикалық саладағы сенімді әріптесі деп санайтындықтарын мәлімдеген болатын.

Қазақстан Республикасының Парламентінің депутаттары алдында Түркия Республикасының экс президенті Абдулла Гүл жаңа Жібек жолын жаңғыртудың тарихи рөліне екі елдің ие болғандығын жария еткен болатын. Ол өз сөзінде: «Түркия мен Қазақстанға жаңа көліктік, байланыс және энергетикалық дәліздерін дамыту ісінде маңызды рөл мен тарихи жауаптылық жүктелуде. Яғни, жаңа Жібек жолын жаңғырту, Еуропа мен Азияны, Батыс пен Шығысты өзара жақындатады, аймақ елдерінің экономикасының, олардың әл-ауқатының дамуына үлесін қосады», деген [3]. Оның пікірі бойынша Қытай мен Қиыр Шығысты Еуропа нарығымен байланыстыратын Баку – Тбилиси – Карс темір жолының жобасын Қазақстанның көмегімен жүзеге асырғаннан соң тарихи Жібек жолын жаңғыртуда маңызды қадам жасалынады.

Екі ел арасындағы сауда-экономикалық қатынастар да жедел қарқынмен даму үстінде. Түркия Республикасы Үкіметі жанындағы Сыртқы сауда жөніндегі агенттік мамандарының сараптамасына жүгінетін болсақ Қазақстан экономикасының даму қарқыны түркиялық іскер ортаның біздің елге деген қызығушылығын арттыра түсуде. Түріктік өндірушілердің экспорттық тауарлар атауларының ұлғаюы елге қажетті шикізат көздерін шет елдерден әкелуге мәжбүрлеуде. Бұл Қазақстан мен Түркия арасындағы сауда айналым көлемінің қатынастарының өзгеруіне ықпал етуде. Егер 2001 жылы Түркияның Қазақстанға деген экспорты бізден Түркияға кететін тауарларымыздан басым болса, енді 2002 жылдан бастап бұл қатынас біздің пайдамызға қарай ауыса бастады. Әрине экспорт-импорттық іс-әрекеттер қазақстандық тарап пайдасына жағымды болғанымен, біздің Түркияға жіберілетін экспорттың басым бөлігі шикізаттық сипатта (астық, мұнай, газ, көмір, металл және т.б.). Ал Қазақстанға жіберілетін түріктік экспорт өнеркәсіптік тауарлардан тұрады (металл және пластик өнімдері, жиһаз, тоқыма, тұрмыстық химия және т.б.). Дегенмен, ҚР статистика жөніндегі агенттігінің мәліметі бойынша 2006 жылдың қаңтар-тамыз айларындағы екі ел арасындағы сауда айналым 478,8 млн долл. құраса (экспорт – 136,6 млн, импорт – 342,2 млн), ал 2005 жылы – 556,9 млн долл. (экспорт -157 млн, импорт – 399,9 млн), 2004 жылы – 489,5 млн долл, (экспорт – 147,1 млн, импорт – 342,4 млн) [3]. Елдер арасындағы сауда-экономикалық байланыстардың дамуына қазақстандық-түріктік Үкіметаралық экономикалық комиссияның қызметі де өзіндік үлесін қосып келеді.

Сонымен бірге, Түркия мұнай өндіру, қуат көздерін, мұнай, газ және т.б. тасымалдау саласындағы жобаларға ерекше көңіл бөлуде. Сол бағыттағы Баку-Тбилиси-Джейхан құбыры жобасының белсенді қатысушысы болып табылады. Бұл жобаға 2006 жылдың мамырында Қазақстан жағы да қосылған болатын. Қазақстан мен Түркия Қара теңіз жағалауында мұнай өңдеу зауыттары құрылысы жөнінде келісім шартқа отырды. Яғни, осы мұнай өңдеу зауыттары қазақстандық мұнаймен қамтамасыз етілуге тиіс. Бұл, шикі мұнайды Новороссийскіден Түркияға тасымалдап сол жерде өңделген өнімді сатуға мүмкіндік береді. Қазақстандықтардың пікірі бойынша мұнайды өңдеу зауыттарының құрылысы Босфор бұғазының өткізу қабілеттілігінің жеткіліксіздігіне байланысты мәселені шешуге мүмкіндік туғызады. 2009 жылғы 29 қаңтарда Бүкіләлемдік экономикалық форум аясында Қазақстан Президенті Н. Назарбаев бірқатар екіжақты кездесулер өткізді. Сондай кездесулер кезінде сол кездегі мемлекет басшысы болған Түркия Премьер-министр Реджеп Тайип Эрдоғанмен бейресми кездесу өткізген болатын. Екіжақты сұхбат барысында екі ел арасындағы мәдени-гуманитарлық қатынастарды дамыту мәселесіне айрықша мән берілді. Екіжақты қатынастардың тығыз дамуына 2009 жылғы 3 қазан күні Нахчыван қаласында (Әзірбайжан Республикасы) өткен түркі тілдес мемлекеттер басшыларының ІХ саммиті де өзіндік үлес қосты. Сонымен қатар, екі ел Үкіметтері арасындағы ғылым мен техника, туризм, қоршаған

ортаны қорғау салаларындағы Ынтымақтастық туралы Келісімдерге қол қойған болатын. 23 қазанда Қазақстанның Елбасы Анкара қаласында ТҮРКСОЙ халықаралық ұйымының штаб-пәтерінде болып, ұйым жұмысымен танысқан еді. Ресми сапар барысында Қазақстан басшысы №1 Анкаралық индустриалды аймағындағы нысандармен, «Арчелик-Бико» электро-техникалық зауыттың өнімдерімен танысуы екіжақты қатынастарға өзіндік зор үлес қосары хақ[4].

Н.Назарбаев өз сөзінде атап өткендей, Түркі академиясын құру уақыт талабынан туындап отыр. Жаңа бірегей ғылыми-зерттеу орталығы соңғы бес жүз жылда жоғалған түркі әлемінің бірлігін қалпына келтіруде үлкен рөл ойнауы тиіс. Мемлекет басшысы бұдан былай археология, этнология, түркітану және әдебиет саласында зерттеулермен айланысып жүрген ғалымдар бір шаңырақ астында жұмылып жұмыс істейтініне сенім білдірді.

Түркия мемлекетімен мемлекетаралық кең көлемді қатынас орнату — Қазақстанның халықаралық қатынастар саласындағы басты міндеттерінің бірегейі. Бұл екі мемлекетті жақындастыратын басты фактор — екі халықтың түбі бір туыстығы, өткен тарихының ортақтығы, этнолингвистикалық жақындығы, геосаяси және экономикалық алғышарттарының бірлікті бастаулары барлығы. Айталық аз уақыттың ішінде-ақ екі ел арасында қызу қарым-қатынас жанданып жүре берді, заңды база қалыптасты. Оның мысалы екі ел мемлекеттері бірінші басшыларының үкіметтері мен министрліктерінің ведомстволар мен кәсіпорын басшыларының жоғары деңгейде қол қойған шарттары, декларациялар, келісімдер және алынған міндеттемелер. Екі ел парламенттері арасында да қызу достық, ынтымақтастық әрі өзара түсініскен мықты байланыс бар. Ал, мәдениет өнер және білім беру салаларындағы байланыстар екі халықтың бір-біріне жақындасуына, қарым-қатынастардың татулықпен негізделуіне ықпал етті[5]. Өйткені, екі елдің тарихында, тіл және мәдениетінде ортақ ұқсастықтар көп-ақ. Жоғарыда біз екшелеген жағдайларға, сондай-ақ екі ел арасында орныққан ортақ рухани, саяси және экономикалық мүдделердің ауқымды орын алып отырғандығына орай олардың арасындағы ынтымақтастық қарым-қатынастары әлі де өте қарқынды дамып келеді.

Түрік-қазақ мәдени, экономикалық және саяси қарым-қатынастар екі ел арасындағы ресми мемлекетаралық байланыстардың құрамдас бөлігі ретінде тәуелсіздік жылдары жан-жақты сипатқа ие болып, еліміздің әлемдік қауымдастық аясында өз орынын алуға септігін тигізуде. Тәуелсіздігін алған жылдар көлемінің ішінде еліміз алғашқылардың бірі болып әлемнің алдыңғы қатарлы мемлекеттерімен дипломатиялық байланыс орнатып, халықаралық ұйымдарға мүшелікке еніп, мемлекеттің тәуелсіздігін, территориялық тұтастығын және саяси тұрақтылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік алды. Сөйтіп, еліміз Орта Азия аймағында өзіндік үні бар мемлекетке айналды. Бұл ретте мемлекет басшыларының әлемнің даму үрдісіне қарай сыртқы саясатта дәйекті, сындарлы бағыт ұстап, дер кезінде оқиғалар желісінің өрбуіне қарай дұрыс шешімдер қабылдап, жүзеге асыра білуі еліміздің әлемдік даму үрдісіне сіңсіп кетуіне жағдай жасады. Осы жағдайда Қазақстанның Азия аймағында Батыс мемлекеттермен деңгейлес дамыған Түркия мемлекетімен өзара достық және ынтымақтастық қарым-қатынасының қалыптасып, даму деңгейіне сипат беріп, саралап, екі елдің арасындағы байланыстың қаншалықты тиімді, пайдалы жағдайда өрістеп отырғанына тұжырым жасай кеткен жөн. Түркия қазіргі таңда Қазақстан және тәуелсіздігін алған Орта Азия мемлекеттері үшін маңызды экономикалық және саяси әріптес. Азия мен Европаның арасындағы ыңғайлы орналасуы, соңғы он жылда елдің европалық үлгіде модернизацияланып, алдыңғы қатарлы елдердің біріне айналуы Қазақстан үшін тәжірибе алмасуда басқа Европа елдеріне қарағанда ыңғайлы серік екендігі анықталды [6].

Бүгінде Қазақстан мен Түркия арасындағы байланыстардың қатарында жалпы мәдениет пен өнер, білім мен ғылым, ақпарат құралдары мен баспасөз, діни-рухани байланыстардың өкшелеп, жалпы екі ел арасындағы ресми мемлекетаралық қатынастардың құрамдас бөлігі ретінде әрқайсысы өз саласында жеке бір ағымды құрайтынын айту қажет. Алғашқы кезде бұрын үзіліп немесе тоқырап қалған дәстүрлі туысқандық байланыстарды қалпына келтіру мақсатымен жалпы мәдени байланыстар көлемінде орнатылған осы

қатынастар бүгінгі ғылыми-техникалық мүмкіндіктер, нарықтық қатынастар ықпалымен әр салада нақты нәтижелерімен толығырақ түсуде. Оған Түркия мен Қазақстан арасындағы экономикалық байланыстардың нәтижелерін мысал ретінде келтіруге болады.

Қазақстан мен Түркия мемлекеті арасындағы кешенді мәдени байланыстардың бір тармағы театр және музыка өнері саласындағы қарым-қатынастардың дамуы болып табылады. Бұл мемлекетаралық мәдени-рухани байланыстардың заңды құбылысы. Себебі әрбір халықтың кім екенін, мәдениеті қандай екенін таныстыруда ең алдымен оның адамдарға ұғынықты, бейнелік жақтары маңызды рөл атқаратыны сөзсіз. Сондықтан халықтың тарихымен, байырғы салт-дәстүрімен тығыз байланысты ән-күйлер, сахналық қойылымдар, этнографиялық концерттермен қатар оның бүгінгі әлемдік өркениет деңгейімен бағаланатын кәсіби өнерімен мәдениетін де білдіретін, таныстыратын жетістіктерін басқа елге көрсету сол халықтың бүгінгі дүниежүзілік қауымдастықтағы алатын орнын білдірсе керек. Өйткені мәдени құндылықтар қатарында әр халықтың қол жеткізген табыстары оның дәстүрлі мәдениетінен бастап әлемдік мәдениеттің классикалық озық үлгілеріне дейінгі өткен жолымен, яғни бүгінгі қол жеткізген деңгейімен бағаланатыны дау тудырмаса керек.

Қазақ-түрік мәдени, білім және ғылым саласында қарым-қатынастар екі ел арасындағы ресми мемлекетаралық байланыстардың құрамдас бөлігі ретінде тәуелсіздік жылдары жан-жақты сипатқа ие болып, еліміздің илемдік қауымдастық аясында өз орнын алуға септігін тигізуде.

Түркі елдері ішіндегі Қазақстан мен Түркия арасындағы мейлінше дамыған екі жақты қарым-қатынастар аса ауқымды және тарихи тамырларға негізделген. Жоғарыда айтылғандардың бәрі де екі елдің арасындағы жемісті де нәтижелі ынтымақтастықтың қомақты көріністері болып табылатындығын, сондай-ақ екі жақты қарым-қатынастарды барынша нығайту шаралары үздіксіз дамытытын, жетілдіріліп, кеңейіп әрі тереңдеп келе жатқандығын атап өткеніміз жөн. Халықтар арасындағы сенім мен өзара түсінушілікті орнықтыруда және халықаралық ахуалды сауықтыруда мәдени байланыстардың маңызды орын алатыны анық. Бұл өзара қарым-қатынастар динамикалық және жоспарлы түрде іске асырылып, сонымен бірге мемлекеттер арасындағы ынтымақтастық аяқалысының ойдағыдай дамуының маңызды факторы болып саналады.

Қазіргі жағдайдағы Қазақстан мен Түркия Республикасының мәдени және ғылыми қарым-қатынастары мәселелері, сондай-ақ, оның алдағы даму мүмкіндіктері мен тенденциялары, оның деңгейі мен сапасын арттыру, мәдени және ғылыми ынтымақтастықты дамыту жөніндегі екі ел үкімет басшылары деңгейінде жаңа келісімдер жасау және қол қою, ортақ ғылыми-мәдени потенциал мен қор құру, бүгінгі күн талабына сай өзекті мәселелердің бірі. Екі елдің арасында жиырма бес жылдың ішінде талай істердің атқарылғанына куә болдық. Бұл тұжырым біздің егемендігімізді қалыптастыру және шынайы тәуелсіздігімізді нығайту кезеңінде тұрған 25 жастағы мемлекетіміздің міндеттеріне сай келеді. Екі ел арасындағы байланыстардың көкейкестілігі, сонымен бірге, географиялық және мәдени-тарихи сабақтастығы күннен күнге дамып, шарықтап келеді.

Бүгінгі таңда Қазақстан мен Түркия Республикаларының достастығына 25 жыл. Екі бауырлас елдердің арасындағы байланыстың нығайып келе жатқандығы көңілге қуаныш ұялатады. Осы орайда бауырлас елдердің болашақта да достығы нығайып, одан жалғасын табады деген нық сенімдеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Тоқаев К. Дипломатия Республики Казахстан. –Астана, 2001. –Б.33.
2. Мұхамедов М.Б. Тәуелсіз Қазақстанның сыртқы саясатында негізгі басым бағыттардың қалыптасуы. / Мұхамедов М.Б. Алматы, 1999, 29 б.
3. Бәкіроғлы Б. Мемлекет басшылары бас қосты // Жетісу, -1994-12 шілде.
4. Turksoy Turk Dunyasi Kultur, Sanat, Bilim, Haber ve Arastirma Dergisi. Sayi1 haziran-2000.
5. Сотрудничество Республики Казахстан с Турецкой Республикой //http://www.mfa.gov.kz

УДК 94 (574) «1917/1920»

Серіков Қ.Ж.

6M020300 Тарих мамандығының магистранты,
Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

АХМЕТЖАН ҚОЗЫБАҒАРОВТЫҢ ӨМІРІ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ САЯСИ ҚЫЗМЕТІ

Халқымыздың тарихын саралап, жаңғырту негізгі азаматтық борышымыз десек, - өткен өмір кезеңдерінің жазылмаған «ақтандақтарын» әлі де толықтырып зерттеу тарихшы қауымға артылған зор міндет. Мұндай көкейкесті мәселелердің бірі «Алаш» партиясы мен «Алашорда» үкіметі және оның орнығуына өздерінің қомақты үлестерін қосқан ұлт зиялыларының қоғамдық-саяси қызметімен байланысты.

Солардың бірі Қазақ елінің тәуелсіздігі жолында жан аянбай күрескен Семей өңіріндегі тұңғыш кәсіпқой медицина қызметкері Ахметжан Қозбағаров. Ол өлкеміздің қоғамдық-саяси қызметіне айтарлықтай қомақты үлес қосқан Алаш қайраткері. 1879 жылы бұрынғы Семей облысы Бұғылы болысына қарасты Әтей ауылында (қазіргі Шығыс Қазақстан облысы, Абай ауданы) орташа дәулетті отбасында дүниеге келген. Ол орта жүздегі ормандай қалың Арғынның бел баласы Тобықтының Жүзбенбетінен тарайды. Өз жанұясының естеліктері бойынша Ахметжанның әкесі Қозбағар Ұлы ақын Абаймен замандас, құрдас, сырлас болған адам. Абайдың кеңесімен Қозбағар өзінің екі ұлын Семей қаласына әкеліп оқытқан екен [1;3]. Ахметжан осында ауылшаруашылық мектеп-интернатын ойдағыдай тамамдағаннан кейін, 1900-1902 жылдары Семей уезінде №4 емдеу бөлімшесінде шешекке қарсы егуші болып жұмыс істейді. Өзінің медициналық сауаттылығын арттыру мақсатында 1902 жылы Омбы қаласындағы төрт жылдық фельдшерлік оқуға түсіп оны 1906 жылы бітіреді.

Фельдшерлік оқу жылдарында Ахметжан мектепшілік қоғамдық жұмыстарға белсене қатысып, өзі сияқты білім іздеп келген жастармен қоян-қолтық араласады. Елде болып жатқан саяси, әлеуметтік жағдайларды қадағалап отырады. Ол мектепте орын алған жағдайларға байланысты петиция жазып, 1906 жылы 9 қаңтарда мектеп әкімшілігінің қатаң тыйым салуына қарамастан Петербургтегі қаза болғандарды еске алу шарасына оқушыларды ұйымдастырады [2]. Бұл кезең Ахметжанның қоғамдық-саяси ой санасының қалыптасып, болашақтағы туған елінің мүддесі жолындағы күрес жолын айқындап берді.

Омбыдағы оқуынан кейін Ахметжан Қозбағаров Семейге келіп атақты Базаралының немересі Тұрарханыммен отасады, фелдшерлік қызметін жалғастырып, қоғамның саяси, мәдени, әлеуметтік қызметіне белсене араласады [3;].

А.Қозбағарұлының саяси-әлеуметтік көзқарасын, идеялық бағыт-бағдарын, істес болған ортасын, қарым-қатынас жасаған адамдары кімдер екенін, оның Семейде «Алаш» партиясының облыстық комитетін құруға, земстволық басқару жүйесін енгізуге және Бүкілресейлік Құрылтай жиналысына депутаттар сайлауына қатысты қыруар жұмыстарды атқаруда ұлттың біртуар перзенттерімен тізе қосып қатар жүргенін түрлі ғылыми басылымдар, мұрағат қорынан табылған тарихи құжаттар мен сол кездегі баспасөз беттеріне берілген мақалалардан айқын білуге болады.

А.Қозбағаровтың қоғамдық-саяси қызметі тікелей «Алаш» партиясымен, соның ішінде Семейдегі уездік земствоға төрағалық етуімен байланысты. 1917 жылы Алаш партиясы құрылғанда, Ахметжан Алаш партиясының Семей облыстық комитетінің мүшесі болып, комитет председателінің орынбасарлығына сайланған [4.560-б].

Ә.Бөкейхан: «...Земство – жұрт өзі сайлап қоятын мәжіліс мекеме. Жұрттың көзі, жанашыры, күзетшісі, қамқоры, қорғаушысы. Тұрмыс-тіршілікте земство билемейтін іс болмайды. Земство үш орында, үш дәрежеде болады: болосной, уездной, областной...» - деп зор үміт артқан земстволық басқару жүйесі Семей өңіріне енгізілген шақта Ахметжан Қозбағаров 14 қараша күні Семей уездік земствосы жиынына №5 округтан Шәкәрім Құдайбердиев, Тәңірбердин Дінсіләм, Арапов Дінсіләм, Шүлембаев Жәмшірбай, Үкібаев Жұмжұма, Мусин Байтемірлермен бірге сайлауға түседі. Осы жылдың желтоқсан айында (10.12.1917ж.) Р.Мәрсековтың төрағалық етуімен Семей уездік земствосының І-ші төтенше земство жиналысы өтіп, басқарма құрамы бекітіледі. Басқарма төрағалығына Ахметжан Қозбағаров, мүшелікке Айтмухамет Булатов, Сыздық Дүйсембин, Богатырев Иван, Воробьев Никонор сайланып, олардың ішінен Н.Воробьев төрағаның орынбасарлығы міндетін атқаруға тағайындалады. Уездік земство басқармасы бөлімдерінің атқаратын қызметтері анықталып, түрлі комиссиялардың құрамы (финансметалық, бағалау, халыққа білім беру, ревизиялық) мен Семей облыстық земствосына өтетін гласнойлар тізімі бекітілді.

Семей уездік земствосы мәдени-ағарту, экономикалық жұмыстармен қоса сол кездегі қоғамдық-саяси істерде де зор белсенділік таныта білді. Көршілес Сібір губернияларымен шекаралас аймақтардағы орыс пен қазақ арасындағы жер мәселесіне қатысты даулы істерге қызу араласты. Бірбеткейлік көрсетіп, батыл шешімдер қабылдады [5].

1918 жылдың басында өңірде большевиктер билігінің орнығуына байланысты облыс уездерінде өзгерістер бола бастайды. Атап айтқанда наурыз айының 23/10 күні болған Семей уездік жұмысшы шаруалар және қырғыз (қазақ) депутаттар өкілдерінің біріккен отырысы болады. Мұнда облыстық шаруалар мен қырғыз (қазақ) және кеңестік депутаттар сиезінің қаулысы оқылып, земстволық жиналыстардың таратылуы және олардың Кеңес өкіметінің қолына көшіріп совдеп құрамына енгізу туралы айтылады. Біріккен отырыс нәтижесінде Семей уездік земствосы кеңестік орган ретінде қайта құрылып «Семей уездік жұмысшы шаруалар және қырғыз (қазақ) депутаттар кеңесі» деген атпен өз жұмыстарына кірісетіндігі және оған алдын-ала уақытша төрағалыққа азамат Қозбағаров, орынбасарлығына азамат Ветошкин мен Кадуковтар сайланады [6].

Жергілікті жердегі большевиктік өкімет органдарымен ымыраға келе отырып, Ахметжан Қозбағаров ұлт мүддесінің жолында белсенді әрекет жүргізеді. Ол сол кездегі мәселесі шешілмеген жер дауынан туындаған саяси күрестер барысында ұлт зиялыларымен бірігіп, саяси пікірталастарда Уақытша үкіметтің де, Кеңес билігінің де жерге байланысты ұстанған саясаты патшалық Ресейдің отарлық саясатымен сабақтасып жатқандығын ресми билік мінбелерінен батыл әшкерелей білді. Мәселен, 1918 жылдың 12 наурызындағы шаруалардың, жұмысшы мен солдат депутаттарының біріккен сиезінде А.Қозбағаров жер мәселесі төңірегіндегі айтыста Қоныстандыру Басқармасының қазақтарға қарсы саясат жүргізіп отырғандығын, елге келетін қоныс аударушылар көптеген жеңілдіктерге ие екендігін айтып, жеңілдіктердің ең алдымен қазақ халқына жасалуын талап етеді.

Наурыз айының 26-сы күні жаңадан құралған Семей уездік жұмысшы шаруалар және қырғыз (қазақ) депутаттар кеңесі лауазымды тұлғаларды сайлауын өткізеді. Сайлау нәтижесінде: медико-санитарлық бөліміне – комиссарлыққа А.Қ.Қозбағаров сайланады.

Семейдегі большевиктік үкімет көп тұрақтамай, ұлт зиялылары мен ақ гвардияшылардың біріккен күшінің қарсылығымен қуылады. Сөйтіп, 1918 жылдың 11 маусымынан Семей уездік земствосы қайта өз жұмысын бастайды. Басқарма төрағалығына А.Қ.Қозбағаров, төрағаның орынбасарлығына Н.П.Воробьев, мүшелікке А.Е.Булатов, И.Е.Богатырев, С.Д.Дюсембин, Семей казак станицасынан П.А.Лихачев кіреді.

Семей уездік земство басқармасы «Алаш» партиясы, облыстық қазақ комитеті мен мұсылман мұғалімдер одағының көмегімен бастауыш білім беру жүйесін қалыптастыру, жер-жерде дәрігерлік көмек көрсету, сот, милиция құру, шаруашылық жұмыстарын жүргізу шараларын жүзеге асыра бастайды.

Әлихан Бөкейхан «Земство қолға алып қылатын істің бір зоры – бала оқыту» деп айтқандай, Семей уездік земствосы өзінің өмір сүрген уақытында оқу-ағарту саласында

тыңғылықты еңбектер жасап, уезде мектептер салу ісін ұйымдастырды. Қазақ комитеттері, Алаш қайраткерлері, Совдеппен біріге отырып мектептер, училищелер салу ісін жолға қояды. Құрылысқа қажетті материалдарды көршілес Ресейдің Ново-Николаевск, Томск, Омск және басқа да Сібір аймақтарынан алдырып отырған. Атап айтар болсақ, сол кезде Семей уездік земствосына жұмысқа қабылданған қазақтың тұңғыш инженері М.Тынышпаевқа арнайы қатынас қағаздарымен жоғарыда аталған Ресейдің қаларына барып, құрылыс жабдықтарын әкелу тапсырмасы жүктелген.

Алаш партиясының бағдарламасында ғылым-білім үйрету мәселесі жөнінде: «Оқу ордаларының есігі кімге де болса ашық һәм ақысыз болу; жұртқа жалпы оқу жайылу. Бастауыш мектептерінде ана тілінде оқу; қазақ өз тілінде орта мектеп, университет ашу; оқу жолы өз алды автономия түрінде болу» делінген. Бұл іс Семей уезінде айқын кәрініс тапты. Сауатсыздықты жою ісі жолға қойылып, тұңғыш қазақ мектептері ашылды. 1917-1920 жылдар аралығында өңірде орыс мектептерін қоспағанда, 11 мұсылман (қазақтатар) мектебі болған. Алаш қаласының өзінде 3 бастауыш қазақ мектебі мен 1 қазақ қыздар гимназиясы жұмыс істеді. Бұл мектептерде Алаш қайраткерлері сабақ берумен қоса земствоның Халыққа білім беру бөлімінде жауапты қызметтер атқарған. Олардың қатарында М.Тұрғанбаев, Ә.Сәтбаев, Б.Сәрсенов, Ж.Аймауытов, М.Әуезов, С.Мұстафин, Қ.Ибрагимов, А.Жиенбаев және т.б. болды.

Алаш партиясының бағдарламасында ғылым-білім үйрету мәселесі жөнінде: «Оқу ордаларының есігі кімге де болса ашық һәм ақысыз болу; жұртқа жалпы оқу жайылу. Бастауыш мектептерінде ана тілінде оқу; қазақ өз тілінде орта мектеп, университет ашу; оқу жолы өз алды автономия түрінде болу» делінген. Бұл іс Семей уезінде айқын көрініс тапты. Сауатсыздықты жою ісі жолға қойылып, тұңғыш қазақ мектептері ашылды. 1917-1920 жылдар аралығында әңірде орыс мектептерін қоспағанда, 11 мұсылман (қазақтатар) мектебі болған. Алаш қаласының өзінде 3 бастауыш қазақ мектебі мен 1 қазақ қыздар гимназиясы жұмыс істеді [6]. Бұл мектептерде Алаш қайраткерлері сабақ берумен қоса земствоның Халыққа білім беру бөлімінде жауапты қызметтер атқарған. Олардың қатарында М.Тұрғанбаев, Ә.Сәтбаев, Б.Сәрсенов, Ж.Аймауытов, М.Әуезов, С.Мұстафин, Қ.Ибрагимов, А.Жиенбаев және т.б. болды.

Сол кездегі қазақ мектептеріне мұғалім кадрларын дайындау өзекті мәселелердің бірі еді. Алаш қаласында ауыл мектептеріне арнайы бастауыш сынып мұғалімдерін даярлайтын қысқа мерзімді педагогикалық курстар ашылды. Сөйтіп, Семей уездік земствосы оқу-ағарту саласында ұлттық мектептерді ашып, оларды қаржыландыру, қазақ балаларын оқуға орналастыру, мектептерді қажетті оқу құралдарымен қамтамасыз ету мәселелерін орынды шешіп отырған.

Ахметжан Қозбағаров Алашорда милициясын (әскерін) құру ісіне де көп ат салысты. Әлихан Бөкейхан 1918 жылы 25/12 маусымда «Бек тығыз. Семей уезінің земский управасының бастығы Ахметжан Қозбағарұлына. Семей уезінен болыс басына 30 милиционер алуға қаулы қылынды. Осы жігіттерді тоқтаусыз жиясыз. Жиылған азамат, ат Семейге келеді. Алаш Орда бастығы Ғалихан» деп қол қойған №2 қатынас қағазындағы нұсқауға орай А.Қозбағаров іле-шала 26 маусымда Семей уезінің барлық болыстарынан ат әбзелдерін сайлап, 30 жігіттен милиция даярлауды қатаң тапсырады. Сол кезде Семей уездік земствосына Айғыржал, Аққұм, Аршалы, Белағаш, Беген, Бесқарағай, Бұғылы, Делбегетей, Еңірекей, Кеңтүбек, Көкен, Қайынды, Қызыладыр, Қызылмола, Қандығатай, Малыбай, Машан, Мұқыр, Сейтен, Семейтау, Свободная, Төлентай, Шаған, Шыңғыс болыстары кірген. Сол кездегі санақ мәліметтеріне қарағанда уездің басым көпшілігі қазақтар болған.

Ахметжан Қозбағарұлы меценаттық қызмет атқарған Шыңғыстаулық бай-бағландар Бейсекұлы Жақия қажы, Қаражан Үкібаев, Мендебай Арыстанбаевтар сынды байлармен Семейдің әлеуметтік, экономикалық мәселелерін бірлесіп шешіп отырған. Семейдегі уездік земство басқармасының жиналыстары Қаражан Үкібаевтің үйінде орналасса 1921 -1922 жылдары өзі ұйымдастырушы болып жергілікті тұрғындармен Мендебай Арыстанбаев деген байдың қаржысымен Ахметжан Арқатта емхана салғызған. Асты-үсті тақтайланып, темірмен

шатырланған, 16 бөлмесі бар емханада Алпысбай Көккөзов деген фельдшер, Кенесарин Бекежан т.б. қаладан барған емші қызметкерлер жұмыс жасаған. Ол емхананың орны әлі бар [5]

1919 жылы 1-ші сәуірде Уездік Земствоның төтенше жиналысы болып, онда уезд және болыс земстволарының есептері, Семей уездік земствосының Сібірдің земстволар одағына кіру, Статистика бөлімін ұйымдастыру мәселесі қаралады. Земствоға төрағалық қызметті екінші кезеңге қалған А.Қозбағаров атқарады [6].

Мұрағат қорларындағы құжаттар мен қазіргі зерттеулерге қарағанда Семей уездік земствосы 1919 жылдың желтоқсан айына дейін жұмыс істеген.

1919 жылы көктемде кеңес үкіметі Алаш қайраткерлеріне кешірім жасағанымен алаштықтардың көбі қуғындауға түседі. Олар біртіндеп мемлекеттік қызметтерден аластатылып, кейін жұмыстарында экономикалық қылмыстардың орын алғандығы айтылып, қылмыстық істер қозғалады.

1920 жылдардан бастап Ахметжан Қозбағаров өзінің медициналық қызметіне қайта оралып өзі ұйымдастырып салғызған Архаттағы емханада меңгеруші болады, кейін 1927-1937 жылдары Марқакөлде, Алматының Қараталында, биокOMBинатында, Таласта, Түргенде, кірпіш заводында мамандығы бойынша еңбек етеді. 1933 жылы Медиктер қоғамының мүшесі болған Ахметжан Қозбағарұлына «Ударник» деген атақ беріледі.

1929-1932 жылдар аралығында А.Қозбағаров екі мәрте РСФСР Қылмыстық Кодексінің 58-10 бабы бойынша тұтқындалып, екеуінде де қылмыс әрекеті табылмай босатылған.

1937 жылы 26 тамызда Алматының Ішкі Істер Комитеті Басқармасының (НКВД) мүшелері Ковалев пен Садыковтар Ахметжанның үйін тінтіп, өзін қамауға алады. Оған Қылмыстық Кодексінің 58-4, 11 баптары бойынша айып тағылады. Қазан айының 9 - ы күні Ахметжан Қозбағарұлына «контрреволюциялық ұйымға мүше болдың, зиянкестік топқа жетекшілік атқардың, Кеңс үкіметіне қарсы белсенді күрес жүргіздің» - деген жала жабылып, ШКБ-ның шешімімен ату жазасына кесіледі. Ахметжанмен бірге Қуанов Жағыпар, Хәкімов Жағыпар, Бигелдин Баймұхамет, Иманбаев Мұқатай, Азимбаев Зулфатан, Еркебаев Қайырхан, Діқанбаев Мәжиттер де болған. Жаза 1937 жылы 11 қазанда іске асырылды.

Сөйтіп Ахметжан Қозбағарұлы Қозбағаров 58 жасына қараған шақта қаза табады. Оның артында бес баласымен әйелі Тұрар жесір қалады. Тек қана жиырма жыл өткеннен кейін 1957 жылдың 28-ші қарашасында Түркістан әскери Трибуналының шешімімен Ахметжан Қозбағаров қылмыс құрамының болмауына байланысты ақталады [7]. Ахметжан Қозбағарұлының балалары да қоғам өміріне айтарлықтай белсенді араласты. Олардың бірі Алаш Ахметжанұлы «Қызыл Жұлдыз», «І дәрежелі Отан соғысы», «Құрмет белгісі» иегері, көп жылдар бойы еліміздің медицина саласына қомақты үлес қосса, енді бірі Жошы Ахметжанұлы ҚазақССР-на еңбегі сіңген экономист, «Құрмет белгісі» иегері, Алматыда қалалық партияда, Кеңес органдарының банк жүйесінің мадақтауында болған адам. Ахметжан Қозбағаровтың өмірі толық зерттелмегендіктен, болашақта оның медицина саласы мен қоғамдық-саяси қызыметіне байланысты әлі талай тың зерттеулер шығары сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. ЦДНИ ВКО. «Дарю тебе жизнь...» /Брошюра посвященная жизни и деятельности врача РК А.А.Козбагарова/. С., 2007, 36-с.
2. Жанболат М. Тобықты Шыңғыстау шежіресі. 1-ші том. А., 2004, 520-б.
3. «Қазақ» газеті. 1917 жылы, 2 желтоқсан, №253.
4. «Қазақ» газеті. /Бас редактор Ә.Нысанбай/. – А., «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. – 560-б.
5. Сейсенұлы Д. Алаштың Ахметжаны еді... //Дидар.- 2000.- 3 маусым.- 4 б.
6. Кенемолдин М. Семей Земствосы және ұлт зиялылары. // Абай, №2, 2007, 94-99б.
7. Құл-Мұхамед М. «Алаш» бағдарламасы: қиянат пен ақиқат. – А.: Атамұра, 2000, - 240б.

2 СЕКЦИЯ

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА

УДК 94 (570)

Атангаева Б.Ж.¹, Ахметова Р.Д.²
д.и.н., профессор¹, к.и.н., доцент²

Государственный университет имени Шакарима г. Семей

ЗДОРОВЬЕ НАЦИИ – ОСНОВА УСПЕШНОГО БУДУЩЕГО

Состояние человеческого капитала в национальной экономике определяется как качественными, так и количественными показателями, среди которых в последние годы особое внимание уделяется здоровью населения как главной основы активной жизнедеятельности людей во всех сферах казахстанского социума. Это особенно важно в условиях финансового и экономического кризиса.

Здоровье относится к главному качественному показателю человеческого развития. Именно в основе создания конкурентноспособного человеческого капитала в первую очередь лежит необходимость обеспечения здоровья. Казахская мудрость гласит: «Денсаулық – зор байлық», т.е. здоровье – главное богатство. От фактора здоровья зависят экономическая и творческая активность людей, их стремление к знаниям.

В современном Казахстане инвестиции в здравоохранение и его модернизацию стали рассматривать как вложения в формирование человеческого капитала. И это находится в полном соответствии с теорией человеческого капитала (Т.Шульц, Г.Беккер и др.). Создание Единой национальной системы здравоохранения Казахстана должно обеспечиваться увеличением финансирования до 5-6% ВВП, что характерно для развитых стран мира.

И уже сейчас, как отмечает Президент страны Н.А.Назарбаев в Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050», в Республике «удалось добиться заметного прогресса в деле улучшения здоровья нации. Для повышения эффективности сферы здравоохранения реформирована ее система организации и финансирования. За последние пять лет материнская смертность снизилась почти в 3 раза, в полтора раза выросла рождаемость». [1].

Устав Всемирной организации здравоохранения определяет здоровье как «состояние полного физического, духовного и социального благополучия, а не только отсутствие болезней и физических дефектов». Здоровье как социально-экономическая категория проявляет себя, по меньшей мере, в перечисленных аспектах:

1. Общественное здоровье, как и здоровье каждого гражданина, представляет стратегическую цель государства и народа, условие национальной безопасности страны.

2. Здоровье – экономический ресурс общества и главное условие воспроизводства трудового потенциала.

3. Здоровье обеспечивается значительным использованием экономических ресурсов, денежных средств государства и населения.

4. Здоровье выступает в качестве самого представительного показателя уровня, образа, качества жизни людей [2, С.208].

Здоровье – основа общественного благополучия нации, ее экономического и социального процветания.

Главная цель системы здравоохранения заключается в улучшении здоровья. Она достигается двумя путями: хорошим качеством медицинских услуг и справедливостью в доступе к медицинской помощи.

Основные принципы оценки результативности систем здравоохранения были разработаны Всемирной организацией здравоохранения и включают в себя три социально значимые цели, осуществлению которых способствует система здравоохранения, а именно: 1. повышение состояния здоровья населения, 2. улучшение отзывчивости системы здравоохранения, 3. обеспечение справедливого финансового вклада в охрану здоровья.

Достижение целей, поставленных перед здравоохранением, зависит от четырех важных функций: предоставления помощи, обеспечения ресурсов, финансирования и руководства.

Президент РК Н.А. Назарбаев в своем Послании народу Казахстана «Новый Казахстан в новом мире» подчеркнул, что одним из направлений государственной политики на новом этапе развития нашей страны должно стать улучшение качества медицинских услуг и развитие высокотехнологичной системы здравоохранения. Качество медицинских услуг является комплексным понятием и зависит от множества емких причин, среди которых следует выделить материально-техническую оснащенность медицинских организаций, уровень профессионализма и наличие мотивации клинических специалистов к его повышению, внедрение современных технологий управления процессами организации и оказания медицинской помощи, внедрение эффективных методов оплаты медицинской помощи. Совершенствование управления качеством медицинских услуг занимает важное место в контексте стратегического развития здравоохранения Казахстана до 2020 года.

В Послании 2010 года Президент поставил конкретные задачи на ближайшее десятилетие: «Здоровый образ жизни и принцип солидарной ответственности человека за свое здоровье – вот что должно стать главным в государственной политике в сфере здравоохранения, и повседневной жизни населения» [3].

В соответствии с вышеуказанным, а также на основе проведенного анализа современного состояния здоровья населения и системы здравоохранения Республики Казахстан были определены приоритетные стратегические направления и механизмы реализации Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Қазақстан» на 2011 – 2015 годы.

В Программе предусмотрены меры по законодательному, инвестиционному, структурному, экономическому и кадровому обеспечению выполнения планируемых мероприятий с учетом межведомственного и межсекторального взаимодействия. Предусматривается создание рынка медицинских услуг и конкурентных отношений среди медицинских организаций.

Реализация Программы будет способствовать динамичному развитию системы здравоохранения путем создания условий для перехода к малозатратным формам медицинского обслуживания, обеспечения профилактической направленности отрасли, повышения уровня доступности и качества медицинской помощи, внедрения специальных социальных услуг, а также создания условий для мотивации у населения самосохранительного поведения, профессионального и личностного роста медицинского персонала, адаптации системы здравоохранения к современным требованиям и рыночным условиям общества.

За эти годы сформировалась определенная тенденция в показателях здоровья населения республики. Наряду с некоторым увеличением средней продолжительности жизни по республике происходит снижение показателя общей смертности. Отмечается снижение значений уровней смертности от болезней системы кровообращения, злокачественных новообразований, туберкулеза, материнской смертности. Выявлен не только рост заболеваемости хроническими неинфекционными заболеваниями (за счет скринингов), но снижение заболеваемости злокачественными новообразованиями. С 1 января 2010 года внедряется Единая национальная система здравоохранения (ЕНСЗ), целью которой является

создание системы здравоохранения Республики Казахстан, основанной на принципах свободного выбора пациентом врача и медицинской организации, формирования конкурентной среды и транспарентности процесса оказания медицинских услуг. К первым положительным результатам внедрения ЕНСЗ можно отнести то, что около трех с половиной тысяч граждан республики выбрали больницы вне своих районов жительства, что характеризует ситуацию конкуренции [4].

В рамках информационного обеспечения реализации Единой национальной системы здравоохранения функционирует портал «Бюро госпитализации». Создаются равные условия в государственном и частном секторах для оказания гарантированного объема бесплатной медицинской помощи. В результате отмечается рост поставщиков негосударственного сектора до 17%. Обеспечивается доступность медицинской помощи для отдаленных районов, чему способствует работа передвижных медицинских пунктов и оборудованных современными лечебно-диагностическими технологиями трех консультативно-диагностических поездов «Денсаулық», «Жәрдем» и «Саламатты Қазақстан». Увеличение финансирования поездов в 2012 году до 213 млн. тенге (в 2011 г. – 123,9 млн. тенге) позволило оказать более 380 тыс. медицинских услуг [5, С.11].

В программном документе «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» Президентом республики Н.А.Назарбаевым одним из ключевых приоритетов выделено **«Здоровье нации – основа нашего успешного будущего»**. Главой государства поставлены новые задачи: предоставление качественных и доступных медицинских услуг; диагностирование и лечение максимально широкого спектра болезней; развитие профилактической медицины; внедрение услуги «смарт-медицины», дистанционной профилактики и лечения, «электронной медицины»; обеспечение всех детей в возрасте до 16 лет всем спектром медицинского обслуживания; законодательное закрепление минимальных стандартов жизни, улучшение качества медицинского обслуживания сельских жителей, которые составляют 43% от всего населения, создание условий для роста частной медицины. Будет расширен гарантированный объем бесплатной медицинской помощи детям. Продолжится обеспечение детей лекарствами на бесплатной основе.

В 2011 году было объявлено о проведении всеобщего добровольного скрининга казахстанцев. Правительством был инициирован повсеместный осмотр граждан на наличие каких-либо заболеваний, ведь предупредить болезнь или вылечить ее на ранней стадии – лучше, чем бороться с тяжелыми последствиями недугов. В стране внедрена Национальная скрининговая программа, направленная на раннюю диагностику и профилактику наиболее распространенных социально-значимых заболеваний.

Также для повышения доступности медицинской помощи используются и возможности современных информационных технологий. Так, в настоящее время функционируют более 180 телемедицинских центров, благодаря которым стало возможным проведение телемедицинских консультаций с ведущими зарубежными клиниками.

Состояние здоровья людей существенно зависит от того, как они живут, какие блага потребляют, каков их уровень жизни. В то же время образ и качество жизни людей отражают и состояние их здоровья: чем лучше здоровье, тем выше качество жизни.

Основная цель определения приоритетных направлений развития медицинской науки – наметить пути улучшения здоровья, качества жизни населения республики, снижения преждевременных и предотвратимых потерь общества в связи с заболеваемостью и смертностью больших групп населения, содействовать переходу на инновационный путь развития. Перспективное будущее здравоохранения Казахстана – создание персональной медицины, особенностями которой являются индивидуальный характер и профилактическая направленность. В этой связи при реализации приоритетных направлений медицинской науки будет соблюдаться принцип перехода от массовой, популяционной медицины к пациентоориентированной медицине.

Программа «Казахстан - 2050» определяет здоровье нации как основу нашего успешного будущего. В рамках долгосрочной модернизации национальной системы здравоохранения планируется внедрение на всей территории страны единых стандартов качества медицинских услуг, а также усовершенствование и унифицирование материально-технического оснащения медицинских учреждений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стратегия "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства. г. Астана, 14.12. 2012 г.// akorda.kz
2. Управление и экономика здравоохранения. Учебное пособие для вузов // под редакцией акад. РАМН А.И. Вялкова, Москва, 2009, 664 с.
3. Послание Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 29 января 2010 года // akorda.kz
4. Аканов А.А., Камалиев М.А. Система здравоохранения Республики Казахстан: современное состояние, проблемы, перспективы // sovmin.kz/ru/publications
5. Калиева Г. ЕНСЗ: динамика положительная// Казахстанский медицинский журнал, №6 (30), 2012.

УДК 331.5

Байтенизов Д.Т.

Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, г.Астана

ФОРМИРОВАНИЕ ВИРТУАЛЬНОЙ САМОЗАНЯТОСТИ В КАЗАХСТАНЕ: ОПЫТ ТЕЛЕРАБОТЫ В США

Во всем мире активно развивается виртуальная глобализация в связи с перманентным появлением новых технологий, а также диффузией инноваций. Поэтому для решения вопросов, связанных с выполнением работы, через использование Интернет-технологий видится все более перспективным. Особенно это касается стран с транзитной экономикой, так как есть определенный потенциал роста.

Актуальной проблемой для Казахстана остается высокая доля самостоятельно занятых в составе занятого населения страны, согласно данным Комитета статистики РК, эта цифра составила 27% в 2015г. Виртуальная самозанятость распространилась в мире еще во второй половине XX века. Опыт США как основного двигателя виртуальной работы или телеработы имеет важное значение для определения общих положительных и отрицательных сторон данного объективного явления. Кроме того, необходимо использовать данный опыт в условиях современного Казахстана. Ранние инициативы по внедрению телеработы в Соединенных Штатах были укоренены в вопросах социальной политики, ориентированной на благотворное влияние, что удаленная работа может оказать на окружающую среду и автомобильное движение в городе. Европейский союз, национальные правительства активно содействуют телеработе как средству уменьшения заторов, а также в качестве средства расширения возможностей трудоустройства для тех, кто не может физически поехать на работу.

Общественные политические инициативы, которые способствовали телеработе, изначально были задуманы и разработаны для того, чтобы уменьшить трафик и результирующие уровни загрязнения путем уменьшения количества транспортных средств на дорогах, так как телеработа дает возможности для обеспечения значительного социального эффекта за счет снижения воздействия на окружающую среду автомобильного движения. Во вторую очередь, удаленная работа использовалась также как средство уменьшения напряжения на систему общественного транспорта.

Преимущества телеработы аккумулируются следующим образом: Во-первых, аргументы, используемые для продвижения телеработы, были основаны на том, что удаленная работа имеет положительное влияние на качество воздуха и уменьшают пробки на дорогах в часы пик, которые являются основным источником загрязнения воздуха. Кроме того, меньшее количество автомобилей на дорогах, скорее всего, приведет к уменьшению числа несчастных случаев на шоссе. Одним документально подтвержденным экологическим эффектом от удаленной работы в Соединенных Штатах является снижение пробега до 35 млрд транспортных миль за год с результирующим снижением потребления бензина до 1,7 млрд галлонов топлива [1]. Все оценки и все преимущества от телеработы на экономику США могут быть реализованы при полном воплощении в жизнь опций телеработы. Если все сотрудники, которые в настоящее время могут заниматься телеработой в полной мере воспользовались бы этой возможностью, уменьшенные мили вождения могли бы сохранить экономике США \$ 3,9 млрд в год расходов на топливо, и совокупная экономия времени будет равна 470000 полных рабочих дней [2].

Во-вторых, существуют социальные преимущества. В то время как общественные блага телеработы сосредоточились на окружающей среде, более позднее внимание было уделено занятости и социальной политике преимуществ удаленной работы. С принятием американцами Закона об инвалидах, работодатели стали гораздо более остро осознавать права работников и соискателей с инвалидностью, а также проблемы лиц с ограниченными возможностями, когда они находятся в поисках работы. Потому что многие люди с ограниченными возможностями физически не в состоянии получить работу, несмотря на имеющуюся квалификацию к множеству рабочих мест, а возможности телеработы могут позволить работодателям более полно использовать навыки и способности таких людей. Это верно не только для лиц с ограниченными возможностями, которые могут иметь ограниченную физическую мобильность, но и для других людей, которые могут быть ограничены по другим причинам, например, пожилые люди или молодые родители, которым нужно быть дома с ребенком.

В-третьих, есть преимущества для работодателя. Как работодатели изначально были мотивированы, чтобы предложить программы телеработы бескорыстно, будучи убежденными в экологических, социальных и политических преимуществах того, что программы телеработы могут обеспечить, так более недавние инициативы были сосредоточены на вопросе их организации. Интерес к удаленной работе в США во многом подпитывался сообщениями о повышении производительности труда и расширении общего качества жизни для сотрудников. Работодатели смогли воспользоваться повышениями производительности труда и снизить эксплуатационные расходы, но и в то же время им предоставлен дополнительный инструмент для найма и удержания сотрудников.

В-четвертых, имеются преимущества для сотрудников. В дополнение к преимуществам, которые получают работодатели из реализованных программ телеработы, сотрудники, которые работают удаленно, также получают многочисленные преимущества, вызванные спросом на дистанционный труд и желательность телеработы среди сотрудников.

Несмотря на очевидные положительные стороны телеработы, существует ряд потенциальных ограничений телеработы. Несмотря на многочисленные преимущества, которыми программы телеработы обеспечивают работодателей, работников и общество (см. таблицу 1), некоторые работодатели фактически реализовали программы телеработы, но впоследствии вернули "работу в офисе" после опыта телеработы. Причиной этого является тот факт, что были некоторые потенциальные недостатки или ограничения программы телеработы, которые неконцептуализированы, нереализуемы и неуправляемы соответственно. Эти потенциальные проблемы, которые описаны и представлены в таблице 2, могут быть вызваны как личностью работника, так и самой организацией.

Есть три основных вопроса, касающиеся сотрудников, которые должны быть решены для того, чтобы убедиться, что программа удаленной работы обеспечивает преимущества, которые превышают недостатки. Первым из них является то, что программы телеработы

могут привести к сотрудникам, испытывающим изоляцию от компании, культуру коммуникации [3]. Будучи физически отсутствуя, удаляется значительный компонент взаимодействия сотрудник / коллега/ руководитель. Некоторые сотрудники опасаются о потере такого социального взаимодействия, в связи с этим появляется страх, что продвижение карьеры может остановиться для внеофисных работников, которые являются одновременно "вне работы" и "вне разума".

Таблица 1. Выгода от телеработы

Для экологии	Для общества	Для работодателя	Для сотрудника
1.Снижение трафика дорожного движения и загрязнения воздуха 2. Уменьшение нагрузки на систему общественного транспорта	Участие в занятости лиц с ограниченными возможностями, пожилых людей, новоявленных родителей, других, которые не могут физически добраться до работы	1. Увеличение производительности 2. Улучшенная мораль и мотивация 3. Повышение уровня обслуживания клиента/заказчика 4. Снижение оперативных расходов 5. Сохранение выручки 6. Снижение прогулов и текучки 7. Эластичность 8. Географическое рассредоточение 9. Возросшие опции набора	1.Возросшее удовлетворение от работы 2. Сохранение личных расходов/времени 3. Возросшая производительность 4. Расширенные возможности трудоустройства

Источник: Jeffrey A. Mello (2007): Managing Telework Programs Effectively/Employ Respons Rights J (2007) 19:247–261 DOI 10.1007/s10672-007-9051-1

Таблица 2. Потенциальные ограничения телеработы

Для сотрудников	Для работодателя
Потенциальная изоляция Обеспокоенность «видимости» Потенциал для конфликта работа/семья	Измерение производительности Воздействие на командную работу Безопасность и ответственность Достаточность технологии Безопасность информации Выбор подходящих сотрудников Обеспечение телекоммуникационного оборудования Дискомфорт руководителя

Источник: Jeffrey A. Mello (2007): Managing Telework Programs Effectively/Employ Respons Rights J (2007) 19:247–261 DOI 10.1007/s10672-007-9051-1

Наконец, сами работодатели должны рассмотреть дискомфорт руководителя, который может существовать в отношении подчинения в удаленной работе. Руководители часто чувствуют, что они имеют меньше контроля над поведением сотрудников и производительностью, когда сотрудники за пределами офиса. К тому же, вопросы шефа, касающиеся телеработы, часто выходят за рамки доступности и производительность

сотрудника и расширяют опасения, что рабочие места руководителей могут устареть, если сотрудники смогут показывать результаты на достаточном уровне без непосредственного "живого" руководства.

Как все большее число организаций снижают уровни управления, такое восприятие по поводу части менеджеров может быть очень реальным на самом деле. Тем не менее, в то же время, даже когда подчиненные на месте, очень немногие руководители когда-нибудь делают "живой" отклик на работе. Чаще сотрудник может отвечать голосом или по электронной почте, а не при встрече лично. Следовательно, мандат «постоянной доступности» руководителей вряд ли реален или необходим. Тем не менее, дискомфорт / сопротивление руководителя, вероятно, является главной причиной меньшего количества сотрудников, участвующих в дистанционной работе.

Изложенное выше показывает, что программы телеработы могут обеспечить значительные преимущества. Тем не менее они должны быть осуществлены осторожно, чтобы избежать ряда потенциальных проблем, которые могут привести к тому, что все преимущества телеработы будут перечеркнуты. (см. Таблицу 2)

Во-первых, должностные обязанности на позиции, которые в настоящее время рассматриваются для удаленной работы, должны подходить для исполнения «оффсайт». Обязанности, которые требуют немало разъяснений, связи и обмена информацией, что включает в себя интерпретацию, необходимость обмена информацией назад-вперед, что может быть достигнуто более эффективно путем "живого" обсуждения и встреч, нежели телекомьютингом. Должностные обязанности, которые связаны с самостоятельной работой или работой, требующей большой концентрации «без прерывания» могут хорошо подходить для удаленной работы.

Во-вторых, любой сотрудник, который имеет возможность участвовать в телеработе должен работать с минимальным количеством или без непосредственного руководства и с минимальным контактом лицом к лицу с коллегами.

Некоторые сотрудники нуждаются и / или желают тесного взаимодействия с коллегами и более социальной среды в работе, тогда как другие предпочитают работать в большей социальной изоляции. Кроме того, некоторые сотрудники должны и / или желают от руководителей регулярного или непрерывного наблюдения и контроля за своей работой, тогда как другие сотрудники более целеустремленны и / или удовлетворены самостоятельной организацией обратной связи с самой работой и ее результатом. Некоторое потерянное взаимодействие может заменено виртуальными кабинетами "Площадка", где сотрудники могут создавать комические полосы и анекдоты и прокомментировать все, от пикников сотрудников до футбольных матчей и конкретных телевизионных шоу.

В-третьих, для того чтобы программа удаленной работы была успешной, работодатель и руководители сотрудников, которые вовлечены в телеработу должны принять ее как законную, выгодную и желательную деятельность и поддержать ее с помощью соответствующих информационных технологий. Удаленная работа требует финансовых инвестиций в сетевых системах, а также требует того, чтобы организации видели удаленную работу в качестве важного стратегического аспекта работы. А сотрудники через призму всей организации должны понять всю легитимность такой деятельности, а не воспринимать телеработу как вариант, чтобы "травить" таким способом некоторых из сотрудников.

В-четвертых, руководители сотрудников, которые участвуют в телеработе, должны видеть и верить в выгоды, предоставляемые телеработой. Наиболее распространенной причиной для отказа от программ телеработы является управленческое сопротивление из-за восприятия, что сотрудники должны быть непосредственно под присмотром, чтобы убедиться, что они остаются заняты. Менеджеры с подчиненными, которые участвуют в телеработе, как правило, проводят чрезмерное количество времени для проверки на то, что сотрудники на самом деле делают дома, а не на проверку работы. Фокус должен быть на качестве и своевременности работы, а не часов или сколько времени необходимо на каждую

задачу. Программа телеработы может опираться на систему, что позволит сотрудникам сообщать периодический прогресс по задачам и получать соответствующую обратную связь. Реальность телеработы также заключается в том, что надзор сотрудников "вне места" фактически не отличается от надзора "на месте" сотрудников. В идеале, прямые руководители назначают работу и удерживают подчиненных к ответственности за согласованные, измеримые результаты.

Наконец, сотрудники должны иметь соответствующее рабочее пространство дома, свободного от отвлечений и с соответствующими мерами безопасности и надежности. Подходящим рабочим местом является эргономически "правильное" место, которое способно предотвратить любые повторяющиеся движения и / или глазные травмы. Это место должно иметь возможности телекоммуникационного обеспечения достаточного для виртуального "присутствия" на работе на протяжении согласованных рабочих часов, а также являться достаточно отделенным от жилой площади работника и возможных отвлекающих действий, чтобы сотрудник мог сосредоточиться только на своей работе [4].

Таким образом, для эффективного использования современных форм занятости в Казахстане предлагаем следующее:

- необходимо убедиться, что должностные обязанности могут быть выполнены за пределами площадки;
- необходимо убедиться, что сотрудники могут работать с минимальным контролем / прямым контактом;
- необходимо убедиться, что программа телеработы имеет широкую институциональную поддержку;
- необходимо убедиться, что руководители понимают и верят в ценности телеработы;
- необходимо убедиться, что для рабочего пространства вне площадки отвлечением является - бесплатность, безопасность и надежность.

ЛИТЕРАТУРА

1. United States Bureau of Transportation Services (2006). Transportation Implications of Telecommuting. National Transportation Library, a program of the Bureau of Transportation Services; retrieved from <http://ntl.bts.gov/DOCS/telecommute.html> (on August 7, 2006).
2. Rockridge Associates, Inc. (2006). 2005/2006 National technology Readiness Survey. July 12, 2006. Retrieved from http://www.management-issues.com/display_page.asp?section=research&id=3403 (on August 8, 2006).
3. Crandall, W., & Gao, L. (2005). An update on telecommuting: Review and prospects for emerging issues. *S. A. M. Advanced Management Journal*, 70(3), 30–37.
4. Jeffrey A. Mello (2007): *Managing Telework Programs Effectively/Employ Respons Rights J* (2007) 19:247–261 DOI 10.1007/s10672-007-9051-1

УДК 305.357

Дорожко Т.П.

к.э.н., доцент, Костанайский социально-технический университет им. академика З.Алдамжар

ДИНАМИКА РЕГИОНАЛЬНОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года нацелена на создание конкурентоспособного финансового сектора и повышение его эффективности в перераспределении ресурсов в экономике.

Для решения поставленной цели повышения конкурентоспособности предусматривается реализация следующих задач:

- снижение издержек общества и государства на поддержание устойчивости финансовой системы в случае возникновения потенциальных шоков;
- повышение эффективности финансового сектора в условиях экономической интеграции и глобализации;
- совершенствование инфраструктуры и создание оптимальных условий для качественного развития финансовой системы;
- расширение ресурсов роста финансового сектора, в том числе за счет финансовых продуктов, отвечающих потребностям экономики;
- поддержание сбалансированных экономических условий и снижение кредитных рисков в экономике [1].

Костанайская область стала лидером по уровню развития агропромышленного комплекса с привлекательной предпринимательской средой и динамично развивающейся диверсифицированной экономикой, направленной на создание продукции с высокой добавленной стоимостью, конкурентоспособной как на внутреннем, так и внешнем рынках, способного создавать благоприятные условия для жизни и работы населения региона.

На период до 2015 года основным приоритетом индустриализации Костанайской области и повышения конкурентоспособности стала реализация крупных инвестиционных проектов в различных отраслях экономики.

Качество жизни и благосостояние населения улучшится за счет роста экономики региона. Рост ВРП в среднем на 6,9% ежегодно, к 2015 году - 6,7%.

Коэффициент объема инвестиций в основной капитал к 2015 году составит 117%, а доля инновационно-активных предприятий - 5,1%.

Увеличится доля местного содержания в общем объеме закупок товаров, работ, услуг на 65,8%.

Главной стратегической целью повышения конкурентоспособности и развития области является формирование индустриального и агропромышленного комплекса, конкурентоспособного на внутреннем и внешнем рынках со стабильными рынками сбыта. Важнейшим результатом реализации главной цели в регионе является создание динамично развивающейся, сбалансированной и конкурентоспособной экономики, обеспечивающей высокий уровень благосостояния населения, высокие стандарты качества жизни в областях здравоохранения, социального обеспечения, образования, культуры, спорта, транспортной инфраструктуры и комфортного жилья. Инструментами реализации Программы на различных этапах ее выполнения являются: План мероприятий по реализации Программы развития территории Костанайской области на 2015-2020 годы, стратегические и операционные планы управлений соответствующих государственных структур, бизнес-планы и проекты коммерческих и общественных организаций.

Тенденции развития основных отраслей промышленности, обеспечивающих их диверсификацию и повышение уровня конкурентоспособности области, представлены в таблице 1.

Таблица 1 Динамика развития основных отраслей Костанайской области

Целевые индикаторы	2013г	2014г	2015г
Доля промышленности в валовом региональном продукте, %	29,2	29,5	31
Увеличение валовой добавленной стоимости продукции, млрд. тенге	319,1	320,2	321,0
Добычи руд цветных металлов, %	115,0	116,0	117,0
Добычи железной руды, %	100,0	100,0	100,0
Объем производства в металлургической отрасли, млн. тенге	25,2	26,0	34,8
Уровень производительности труда в машиностроительной отрасли, %	5,3	5,4	5,5

Объем производства легкой промышленности, млрд. тенге	3,9	4,0	4,2
---	-----	-----	-----

Для повышения диверсификации и конкурентоспособности планируется увеличение доли промышленности в валовом региональном продукте до 27,3 % в 2011 году, а в 2015 - до 31 %; добыча руды цветных металлов с 113,7 до 117%.

Эффективное администрирование и создание условий для приоритетного развития отдельных отраслей с наиболее высокой добавленной стоимостью, а также организационно-экономических предпосылок для приоритетного развития отраслей, в которых эксперты прогнозируют максимальные темпы роста. Эффективное использование бюджетных средств развития.

Увеличение валовой добавленной стоимости продукции возможно на 3795,6 млн. тенге или на 1 %.

Объем производства в металлургической отрасли млн. тенге повысится на 10,6 млн. тенге или на 44 %.

Планируется участие в реализации Государственной программы форсированного индустриально-инновационного развития через реализацию инвестиционных проектов.

На АО «АгромашХолдинг» планируется организация сборочного производства мощностью до 7,5 тыс. единиц автомобилей марки «Ssang Yong» в год. Там же будет осуществлено производство самоходных зерноуборочных комбайнов ESSIL КЗС-740 и другой сельскохозяйственной техники [2].

Уровень конкурентоспособности повышает долю инвестиций в ВРП представлен в таблице 2.

Таблица 2 Доля инвестиций в ВРП

Наименование	2011г	2012г	2013г	2014г	Изменения 2011г в % к 2014 г
Доля инвестиционной продукции в ВРП, %	0,69	0,51	0,66	0,86	124

За анализируемый период 2010 - 2014 годы доля инновационной продукции в ВРП повысилась на 24 %. В последнее десятилетие для повышения эффективности и доходности национальной экономики отводится главная роль инвестиционно - инновационной деятельности.

На период до 2015 года основным приоритетом политики форсированной индустриализации страны станет реализация крупных инвестиционных проектов в различных отраслях экономики.

Повышение диверсификации и конкурентоспособности связано с реализацией финансовой и инвестиционной политики на региональном макроэкономическом уровне, которые позволяют повысить уровень валового регионального продукта Костанайской области, представлен в таблице 3.

Таблица 3 Уровень валового регионального продукта Костанайской области

Целевые индикаторы	2013г	2014г	2015г
Коэффициент объема ВРП, % к предыдущему году	105,8	105,2	107,0
Объем валового регионального продукта, млрд. тенге	1191,6	1256,5	1343,2
Коэффициент объема промышленной продукции, %	107,7	108,1	113,6
Уровень инфляции, %	107	107	107

Если в 2011 году коэффициент валового регионального продукта Костанайской области составлял 115,7 % к уровню 2010 года, то он планируется на снижение до 107,0% в 2015 году, но сам объем вырастет с 1162,3 до 1343,2 млрд. тенге или на 16 %. Уровень инфляции планируется на уровне 6-8% в год.

В целях реализации Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию РК на 2015-2020 годы сформирован и действует региональный Координационный Совет, реализуются инвестпроекты в рамках Республиканской и Региональной Карты индустриализации.

Следующим критерием, повышающим конкурентоспособность, является рост региональной экономики произойдет не только за счет роста отраслевых показателей, но и развития внешнеэкономической деятельности области (таблица 4).

Таблица 4 Динамика внешнеэкономической деятельности Костанайской области

Целевые индикаторы	2013г	2014г	2015г
Объем экспорта, млн. долларов	3619	3981,2	4578,3
Объем импорта, млн. долларов	917,4	972,4	1050,1

Уровень внешнеэкономической деятельности области за счет экспорта вырастет на 12,3 млрд. долларов или на 36,8 %, за счет объема импорта на 193,6 или 122 %.

В целях реализации Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию РК на 2015-2020 годы сформирован и действует региональный Координационный Совет, реализуются инвестпроекты в рамках Республиканской и Региональной Карты индустриализации.

В Республиканскую карту индустриализации Казахстана включено 11 проектов общей стоимостью 185,6 млрд. тенге.

В Региональную карту индустриализации включено 6 проектов общей стоимостью 6,8 млрд. тенге.

В настоящее время в рамках Республиканских Управляющих центров по области осуществляется контроль над реализацией 17 инвестиционных проектов общей стоимостью 192,4 млрд. тенге. ?

Повышение диверсификации и конкурентоспособности осуществляется за счет:

- финансирования и внедрения инноваций путем долевого неконтрольного участия в уставном капитале инвестируемых компаний;
- участия в создании элементов национальной инновационной инфраструктуры (технополисов, технопарков, бизнес-инкубаторов, инновационных центров);
- участия в формировании рынка научно-технической продукции;
- развития международного сотрудничества в области "переноса, заимствования и наращивания инновационных технологий", их коммерциализации и внедрения[3].

В Стратегии выделены следующие направления для укрепления конкурентоспособности:

- воспитание инвестиционной и инновационной ментальности через образование, науку и профессиональное обучение;
- развитие инвестиционной и инновационной инфраструктуры.
- развитие предпринимательства как основы для инвестиций и инноваций;
- снижение административных барьеров и налоговое стимулирование
- расширение доступа к финансам;
- совершенствование мер государственного стимулирования поддержки спроса на инвестиции и инновации;

- повышение роли регионов в развитии инвестиционной и инновационной активности бизнеса;
- обеспечение взаимосвязи науки и бизнеса.

Исходя из вышеизложенного, следует сделать вывод, что Костанайская область имеет высокие перспективы финансово-экономического развития. Анализ тенденций развития, а также выделенные приоритетные направления будут способствовать повышению диверсификации и конкурентоспособности региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стратегия индустриально- инновационного развития Республики Казахстан до 2020 г.
2. Концепции устойчивого развития АПК Костанайской области 2013-2015 годы
3. Концепция по внедрению системы государственного планирования, ориентированного на результаты. - Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 декабря 2007 года № 1297//www.minplan.kz
4. Мазилкина Е.И., Паничкина Г.Г. Управление конкурентоспособностью. М.: Омега-Л, 2009, 328 с.

ӘӨЖ: 33.338

Тажибекова К.Б.¹, Ауезова К.Т.²

э.ғ.к., доцент, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті¹
тех.ғ.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана²

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ БОЛЖАМЫ

Қазақстан экономикасы дамуының әлеуметтік бағдарының өсуі халықтың өмір сүру сапасын жақсарту үшін қажетті шарттарының бірі болып табылады. Өз кезегінде, елде әлеуметтік бағдар траекториясының дамуы аймақтардағы әлеуметтік саланың жағдайы мен динамикасыны байланысты болады. Әлеуметтік саланың дамуының негізгі міндеттері мыналар болып табылады: нарықтық тетіктерді пайдалануға кедергілерді азайту, бәсекелестік, инновациялық дамудың басты факторларын ынталандыру (жаңа технологиялардың ағыны, әлеуметтік қызметтер сапасын арттыру, әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыру әдістерін оңтайландыру).

Қазақстанда тәуелсіздік алғаннан бері 25 жыл бойы әлеуметтік бағытталған мемлекет құрып келеді, осы уақыт аралығында әр жылдағы Елбасының Жолдауларында, әсіресе 2012 жылғы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту - Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Жолдауында, «Қазақстан 2030», «Қазақстан 2050» Стратегияларында әлеуметтік саланы дамытуға аса зор мән берілген. Бәсекеге төзімді экономика құру үшін ең алдымен әлеуметтік мәселелерді шеші қажет екені барлығына мәлім.

Әлеуметтік саланы дамыту, оны құраушы элементтері құқықтық, әдістемелік, қаржылық ақпараттық технологиялар болып табылатын басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыру, оның жұмыс істеуінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Мұндай жүйенің болмауы әлеуметтік саланы дамытудың стратегиялық бағыттарын таңдауды қиындатады, ол аймақтық билік органдарымен қабылданған шешімдердің субъективті сипатын күшейтеді. Болашақта ол халықты кепілденген әлеуметтік қызмет көлемімен қамтамасыз етуде практикалық міндеттерді шешу кезінде қақтығыстар тудыруы мүмкін.

Қазіргі кездегі әлеуметтік-экономикалық дамуға талдау жасап өтейік.

2016 жылғы қаңтар-маусымда ЖІӨ-нің өсуі өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 0,1%-ды құрады. Бұл ел экономикасында өсім бар екенін білдіреді. Инфляция жыл басынан бастап (2015ж. желтоқсанға қарағанда 2016ж. маусым) 4,6%, жылдық мәнде – 17,3% құрады. Жыл басынан бастап инфляцияға негізгі үлес – 1,85 пайыздық тармақты азық-түлік тауарларының 5,0%-ға қымбаттауы қосты. Азық-түлік емес тауарлар бағалары 4,7%-ға

(үлесі – 1,49 пайыздық тармақ), ақылы көрсетілетін қызметтер бағалары – 4,1%-ға (үлесі – 1,3, пайыздық тармақ) өсті. Бұл бағыттағы өсімдер доллар курсының өсуімен және мұнай бағасының ауытқуымен тікелей байланыста болып отыр.

Халықтың жан басына шаққандағы номиналды ақшалай табыстары 2016 жылғы қаңтар-мамырда 350,2 мың теңгені құрап, 2015 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда номиналды мәнде 10,3%-ға өсті, нақты мәнде 4,7%-ға төмендеді. Орташа айлық номиналды жалақы 2016 жылғы (бағалау) қаңтар-маусымда 133,5 мың теңгені құрады және номиналды мәнде 9,9%-ға ұлғайды, нақты мәнде 5,2%-ға төмендеді.

Жұмыссыздық деңгейі 2016 жылғы маусымда 4,9%-ды құрады.

2016 жылғы қаңтар-маусымда тұрғын үйлерді пайдалануға енгізу Ақмола (68,9%-ға), Павлодар (66,1%-ға), Оңтүстік Қазақстан (55,0%-ға) және Маңғыстау (46,8%-ға) облыстарында тұрғын үйді пайдалануға енгізу қарқынының айтарлықтай ұлғаюы есебінен 16,9%-ға өсті.

Құрылыс көлемінің өсуі республиканың 7 өңірінде байқалады. Құрылыстың неғұрылым жоғары өсу қарқыны Атырау облысында (123,7%-ға) және Астана қаласында (35,1%-ға) тіркелген.

Құрылыс жұмыстары көлемінің елеулі төмендеуі Павлодар (41,1%-ға), Қызылорда (38,0%-ға) және Қостанай (31,0%-ға) облыстарында байқалады.

Жаңа индустрияландыру аясында 116 миллиард теңгенің 33 жобасы іске қосылды. Құны шамамен 600 миллиард теңге болатын тағы 23 жобаны іске қосу кезек күтіп тұр. Соның ішінде «Тараз Химпарк» арнайы экономикалық аймағының базасында химия кластерін, каустикалық сода мен хлор өндірісін жолға қою, Ақбақай алтын өндіру комбинатын жаңғырту шаралары бар. Жалпы, осы нысандардың барлығында 11 мыңнан астам адам жұмыс істейтін болады.

Жалпы алғанда елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдай оң өсімге ие болып отыр, тек кері әсер етіп отырған жағдай – инфляция деңгейінің жоғары болуы. Алдағы кезеңде елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды жақсату мақсатында Қазақстан Республикасының 2015 – 2019 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық саясаты құрылды, ол мемлекет басшысының 2014 жылғы 17 қаңтардағы «Қазақстан жолы - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында айқындалған стратегиялық сипаттағы шараларды жүзеге асыруға бағытталды.

Саясаттағы орта мерзімді кезеңдегі әлеуметтік-экономикалық саясаттың негізгі мақсаты – Қазақстан Республикасы дамуының жаңа бағыттарын іске асыруды жалғастыру, табыстың тұрақты өсу қарқыны есебінен, өндіріске салынатын инвестициялар және адами капиталдың экономиканың тиімді және сапалы өсуін қамтамасыз ету.

Елдің экономикалық әл-ауқаты адами капитал, денсаулық, әлеуметтік икемделу, инклюзивтілік, тіршілік ортасының қауіпсіздігі мен өнімді және тұрақты экономикасы бар мемлекеттік басқарудың тиімділігі деңгейімен айқындалуы тиіс.

Көрсетілген мақсатқа жеткізуге және елдің экономикалық әл-ауқатын қамтамасыз етуге жүргізіліп жатқан әлеуметтік-экономикалық саясат ықпал ететін болады.

Орта мерзімді кезеңге айқындалған әлеуметтік-экономикалық саясаттың негізгі басымдылықтары:

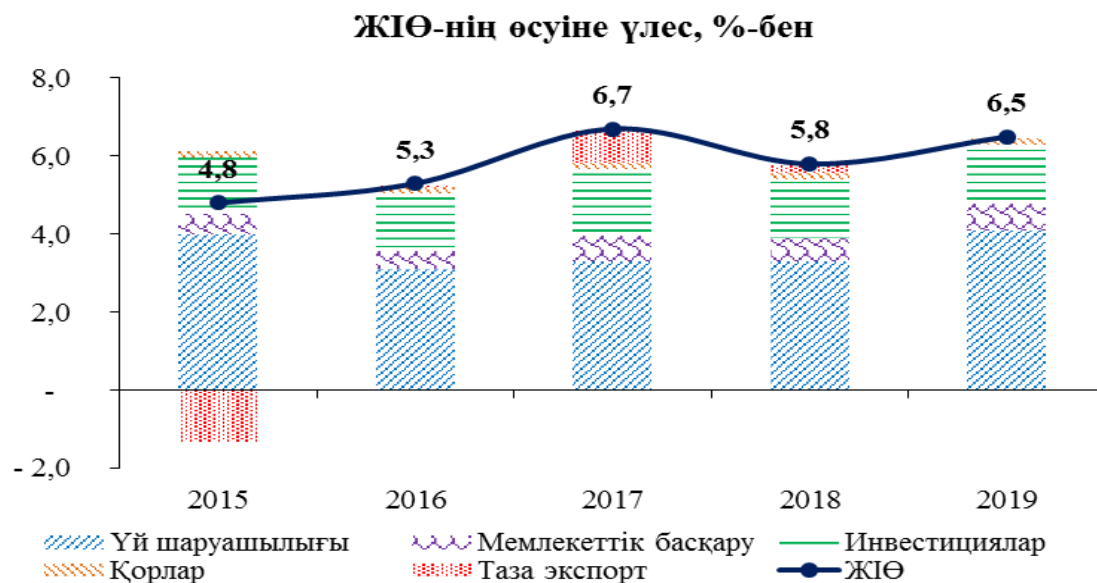
- 1) макроэкономикалық және қаржылық тұрақтылықты сақтау;
- 2) экономиканың тұрақты өсуін қамтамасыз ету;
- 3) қоғамды әлеуметтік жаңғырту;
- 4) өңірлік даму және урбанизация процесін басқару;
- 5) мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі қалыптастыру;
- 6) халықаралық интеграция.

Әлеуметтік саланы жаңғырту білім берудің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, халықтың мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту ұйымдарының сапалы қызметіне деген сұранысын қанағаттандыру, елдің тұрақты әлеуметтік-демографиялық дамуы үшін Қазақстан азаматтарының денсаулығын жақсарту, тұрақты жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету үшін

жұмыссыздықты қысқарту арқылы жүзеге асырылатын болады.

Болжамды кезеңдегі пайдалану бойынша ЖІӨ-нің құрылымы айтарлықтай өзгерістерге ұшырамайды. ЖІӨ-де үй шаруашылықтары тұтынуының үлес салмағының 2015 жылы 52,6 %-дан 2019 жылға қарай 59,1 %-ға дейін өсуі байқалатын болады.

1-сурет

Инвестициялар экономикалық өсуді қолдаудың елеулі факторы болады. Ірі индустриялық және инфрақұрылымдық жобаларды іске асыруға арналған мемлекеттік инвестициялар ішкі сұраныс серпініне инвестиция салымын арттыруға мүмкіндік береді. Инвестицияның орташа жылдық өсу қарқыны 6,3 % шегінде күтілуде.

Халықты қолайлы өмір сүру жағдайларымен, қолжетімді тұрғын үймен, сапалы ауыз сумен және су бұру қызметтерімен қамтамасыз ету мақсатында оларды біріктіру негізінде қабылданған «2020 жылға дейінгі өңірлерді дамыту» бағдарламасы шеңберінде бұрын қолданыста болған Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығын жаңғыртудың бағдарламасын, «Қолжетімді тұрғын үй - 2020» және «2011-2020 жылдарға арналған «Ақ бұлақ» бағдарламаларын іске асыру жалғасатын болады.

Тұрғын үйдің қолжетімділігін одан әрі жоғарылату үшін көрсетілген Бағдарлама шеңберінде мемлекет қаражаты есебінен тұрғын үйді пайдалануға беру көлемін айтарлықтай ұлғайту мәселесі қаралатын болады.

Елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуға арналған көптеген бағдарламалар өнделді, солардың бірі - «Нұрлы жол» инфрақұрылымды дамытудың 2015 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, оның аясында елдің экономикасы келесі түрде болжанған (Кесте 1).

Кестеден, 2019 жылы ЖІӨ-нің 106,5 пайыз өсімі қамтамасыз етілетінің, 62,4 мың адамға жұмыс орындары құрылатының және Базалық инфрақұрылым сапасы бойынша ДЭФ рейтингін 53 орынға дейін жоғарылату жүзеге асатының байқап отырмыз.

Кесте 1 – Елдегі басты көрсеткіштердің болжамы

Көрсеткіштер	Өлшем бірлігі	2014 (бағалау)	2015	2016	2017	2018	2019
ЖІӨ-нің болжанатын өсімін қамтамасыз ету	алдыңғы жылға %-бен	104,3	104,8	105,3	106,7	105,8	106,5
Жұмыс орындарын құру, оның ішінде:	мың адам	10,5	94,4	97,7	85,1	62,9	62,4
тұрақты	мың адам	4,6	24,5	26,3	19,8	11,6	11,7
уақытша	мың адам	5,9	69,9	71,4	65,3	51,3	50,7
Базалық инфрақұрылым сапасы бойынша ДЭФ рейтингін жоғарылату	әлемдегі орын	62	61	60	57	55	53

Алдыңғы қатарлы технологияны қолдану және үлгі жобаларды пайдалану негізінде құрылыстың өзіндік құнын төмендетуге байланысты шаралар қабылданатын болады.

Техникалық объектілерді реконструкциялау және жаңғырту бойынша іс-шараларды іске асыру қажетті шығындардың нақты деңгейін көрсететін жалпы әрбір нақты қала бойынша қажетті инвестициялар және жоспарланған жұмыстар көлемін жүргізудің техникалық-экономикалық негіздемесін ұсынғаннан кейін жүргізілетін болады.

Өмірді қамтамасыз ететін саладағы қатынастарды құқықтық реттеуге, ауыз сумен жабдықтаудың мемлекеттік кепілдігін анықтауға, мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлерінің өкілетіліктері мен міндеттерін, сондай-ақ сумен жабдықтау және су бұру қызметі тұтынушыларының құқықтары мен міндеттерін анықтауға бағытталған сумен жабдықтау және су бұру мәселелері бойынша заңнамалық және нормативтік-құқықтық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізілетін болады.

Тұтынушылардың барынша кең аумағын экономикалық тиімді газбен қамтамасыз ету үшін жағдайлар жасау мақсатында тауарлы және суйытылған мұнай газына Қазақстанның ішкі қажеттілігін қамтамасыз етудің артықшылығын ескере отырып, Қазақстан Республикасын газдандырудың бас схемасы шеңберінде ішкі газ тұтыну жүйесі реттелетін болады, оған сәйкес республика аумағын газдандыру жүзеге асырылады.

Экономикада құрылымдық реформалар жүргізу Халықаралық қаржы ұйымдарымен (ХҚҰ) (Дүниежүзілік банк тобы, Еуропа Қайта құру және Даму банкі, Азия Даму банкі, Ислам Даму банкі) ынтымақтастықта жүзеге асырылатын болады, олар Қазақстан Республикасының Үкіметі мен ХҚҰ арасындағы әріптестік туралы негіздемелік келісімдерге сәйкес Қазақстан Республикасына қаржылық және техникалық қолдау көрсетеді.

Қазақстан Республикасы экономикасын әртараптандыру бағыттары:

- 1) қаржы секторын дамыту;
- 2) жеке сектордың экономикадағы рөлін күшейту, шағын және орта бизнесті дамыту және іскерлік климатты жетілдіру;
- 3) ғылым мен инновациялардың дамуын ынталандыру;
- 4) адами капиталды дамыту, еңбек нарығын дамыту;
- 5) экономикаға инвестициялар тарту және мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті дамыту;
- 6) өңірлерді орнықты экологиялық дамыту және энергия тиімділігін арттыру, көлік инфрақұрылымын дамыту;

- 7) институционалдық реформалар жүргізуде қолдау көрсету;
- 8) өңірлік даму мен ықпалдастыруда қолдау көрсету арқылы бәсекеге қабілеттілікті арттыру бойынша реформаларды жүргізуге жәрдем көрсету болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Лексин, В.Н. Государство и регионы: теория и практика государственного регулирования территориального развития / В.Н. Лексин, А.Н. Швецов, - М.: УРСС, 2007. - 368 с.
2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің отырысында өзгерістерді ескере отырып 2014 жылғы 27 тамыздағы №37 хаттама Қазақстан республикасының 2015 – 2019 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамы. Астана – 2014 жыл
3. «Нұрлы жол» инфрақұрылымды дамытудың 2015 - 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 30 желтоқсандағы № 1400 қаулысы

УДК 37.03

Агумбаева А.Е.¹, Сұлтанова И.А.¹, Абдиров Е.Ш.²

¹ Государственный университет имени Шакарима города Семей,

² НИИШ г. Караганды

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА

Вопросы формирования и интеллектуальное развитие нового поколения казахстанцев–будущее нашего государства является одной из приоритетных вопросов первоочередных задач. Данной проблемой были озадачены многие отечественные ученые, среди них Пралиев С.Ж., Иманбердиев Б.Д., Касымов С.М., Л.П. Нода, Р. Жангазы. Так, Пралиев С.Ж. пишет, «интеллектуализация личности и общества становится жизненно важным инструментом обеспечения конкурентоспособности в условиях глобального открытого мира» [1]. Л.П. Нода, резюмируя свое исследование, отметил «Казахстан готов к созданию интеллектуальной нации» [2]. Оптимистическим взглядом на будущее поколение Р. Жангазы поделился так: «Благодаря блестящему профессионализму и преданности своему делу, сегодняшние молодые Казахи завтра станут государственниками по типу своего мышления, сумеют сотворить национальный успех, модернизационный прорыв...» [3]. Таким образом, проблема предлагаемая нами многоаспектна, она охватывает разные направления, такие как формирование интеллектуального гражданина Казахстана, воспитание и развитие интеллектуальных способностей у подрастающего поколения, обеспечение необходимых условий для комфортного обретения знаний, всестороннего и повсеместного стремления к обретению, обновлению, накоплению знаний для использования на благо страны.

С точки зрения важности интеллектуального развития нации для социально-экономического процветания страны отметим следующее. Как известно интеллектуальный капитал как таковой характеризуется нематериальной основой. Как итог вложенных инвестиций интеллектуальный капитал ориентирован на будущее. Обладателями интеллектуального капитала принято называть профессионалов своего дела, имеющих уникальные способности, значение которых для общества, бесспорно. Знания означают бесценный ресурс, поэтому вложения в образование всегда оправданны. Интеллектуальный капитал есть основа богатства любого государства, отражаясь как в масштабе определенной семьи, организации, страны в целом. Казахстан ориентирован на прорывное экономическое развитие в рамках проводимой индустриально-инновационной политики. Это означает, что динамика роста экономики предприятий и республики в целом полностью зависят от уровня,

масштабов, качества развития интеллектуального капитала. Можно отметить положительные изменения в области развития интеллектуального уровня в стране в рамках государственных программ. Среди государственных проектов можно отметить «Интеллектуальная нация – 2020», в котором определено понятие интеллектуальный капитал нации. Под этим понятием в проекте подразумевается вся накапливаемая научная, профессиональная, культурная информация, знания и умения специалистов всех отраслей и сфер жизни, интеллектуальное, моральное и культурное развитие каждого отдельного человека и позитивные психические и моральные особенности, ее социально-позитивные обычаи и привычки, а также социально-позитивные народные традиции; хорошие профессиональные навыки, образованность, хорошая воспитанность, патриотизм, гражданская активность, дисциплинированность, смелость, честность, трудолюбие, умение самоорганизовываться в социально-позитивные группы [4]. Вместе с тем, в Казахстане, как вы знаете, разработана и функционирует индустриально-инновационная программа развития, нацеленная обеспечить приоритетное развитие образования и науки, которая также будет способствовать условиям для сохранения и повышения интеллектуального потенциала страны. Основу для формирования и развития интеллектуального капитала в Казахстане уже заложен Главой государства, были созданы Назарбаев интеллектуальные школы, Назарбаев университет, международная программа «Болашак». Практическими шагами в этом направлении стало создание инновационно-интеллектуального кластера, который будет способствовать трансферу и созданию новых технологий с их последующим внедрением в производство, реализуются научно-исследовательские проекты, финансируемые Министерством образования и науки, ежегодно реализуются грантовые проекты научных центров. В целом, важно отметить, что финансирование фундаментальных и прикладных исследований в области экономических, социальных и гуманитарных наук Министерством образования и науки РК осуществляется по приоритету «Интеллектуальный потенциал страны».

Важность развития интеллектуального уровня молодого поколения отмечают во многих официальных документах руководителями страны. Так, в политическом акте «Мәңгілік ел» на XXIV сессии АНК (2014) Главой государства было замечено: «Сегодня в развитых странах интеллект и политика, объединившись в единый фронт, служат интересам государственности. Гарантом успехов этих стран является именно то, что элита ставит развитие государственности превыше всего. Сюда относятся формирование национальной идеи, служение ее реализации, выдвижение новых идей и концепций развития общества в новых условиях, представление образа, в котором объединены идеалы и ценности всего социума» [5]. Интеллектуальное развитие Казахстана — это новые грани новой реальности, огромные возможности для роста, вызов времени. «Чтобы стать развитым конкурентоспособным государством, мы должны стать высокообразованной нацией» отмечает Н.А Назарбаев [6].

Стремление к обретению высокого интеллектуального статуса в мире это по сути задача высшего порядка, требующая огромных усилий как со стороны управления государством, так и высокий уровень нравственного, духовного одаренности самих граждан страны.

Анализируя ситуацию в мире в данном вопросе, выяснилось следующее. Известно, что многие страны мира ставят перед собой такого рода задачи достижения результатов, однако от них требуются разные усилия и уровни компетентности. Следовательно, как отмечает Ушаков Д.В (2011) «уровень компетентностей – это лишь один из факторов, определяющих экономический успех, но, как будет видно из дальнейшего, весьма существенный фактор, объясняющий значительную часть дисперсии экономических показателей» [7].

В целях определения зависимости между способностями, компетентностями и экономическими показателями в современном мире обычно пользуются данными, собранными известным английским психологом Р. Линном. Р. Линн и финский политолог Т. Ванханен в книге «Коэффициент интеллекта и благосостояние наций», утверждают, что

«интеллект населения стран является существенным фактором, оказывающим влияние на состояние их экономик» (Lynn, Vanhanen, 2002) [8]. В книге приведен перечень среднего интеллекта для 81 страны мира на основании опубликованных данных исследований интеллекта (Рисунок. 1). Учеными было обнаружена высокая корреляция национального интеллекта как с доходом на душу населения в этих странах (корреляция составила примерно 0,7), так и с экономическим ростом в периоды 1950-1990 и 1976-1998 гг. (корреляция 0,6-0,65).

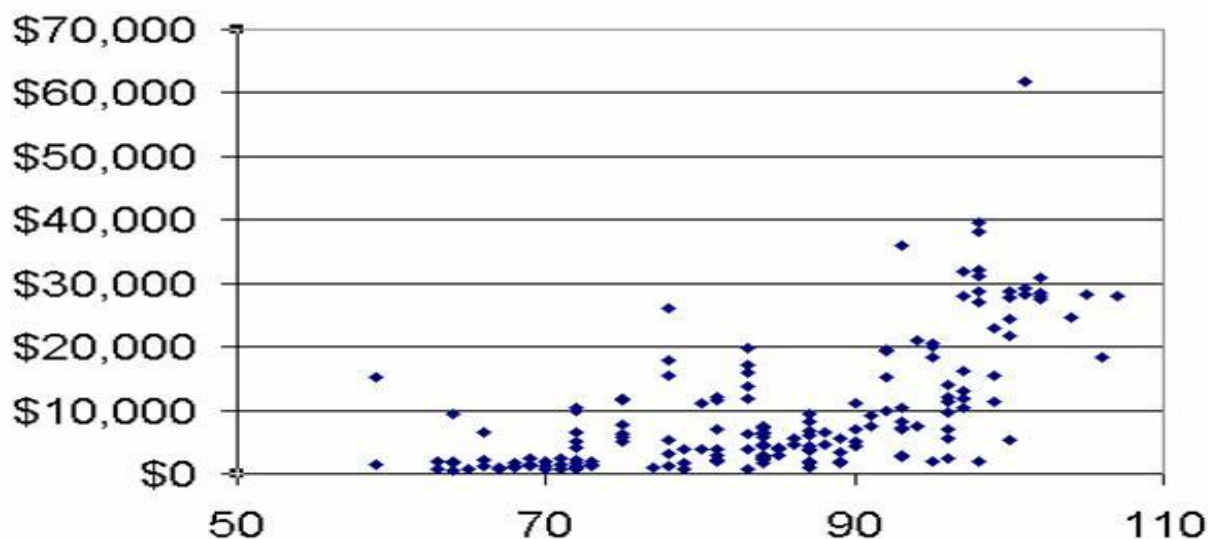

Рисунок -1. Связь национального интеллекта и среднедушевого дохода в различных странах мира ([ссылка: http://megaobuchalka.ru/7/10648.html](http://megaobuchalka.ru/7/10648.html))

Более интересные результаты показало исследование Р. Дикерсона, который на материалах Р. Линна и Т. Ванханена уточнил зависимость между интеллектом с доходами страны, которые аппроксимируются экспоненциальной зависимостью лучше, чем линейной (R.Dickerson, 2006). Р.Дикерсоном было обнаружено, что при повышении коэффициента интеллекта на 10 баллов национальный доход на душу населения удваивается.

Таким образом, как отмечает Ушаков Д.В. модель зависимости между интеллектом и экономическими показателями опосредована компетентностями людей. Отсюда следует, что, если измерить в межгосударственном масштабе компетентности, можно ожидать, что их корреляции как с национальным интеллектом, так и с экономическими показателями окажутся выше, чем между собой.

Не менее интересно исследование метода Байесовского усреднения классических оценок (BACE – Bayesian Averaging of Classical Estimates), которое показало, что интеллект проявляет себя более мощным предиктором экономического развития, чем различные параметры системы образования как средняя продолжительность образования, его охват и прочее, как, и рыночная свобода, демократия, инвестиции (Weede, Kampf, 2002; Jones, Schneider, 2006).

Другими словами, интеллектуальный уровень и степень компетентности это две стороны одной монеты, каждая из которых имеют разные характеристики и степень влияния на экономический рост страны.

Таким образом, интеллектуальное развитие нового поколения любой страны — это весьма длительный и не простой путь. Рост интеллектуального обновления связан со степенью нравственной позиции граждан, укрепления духовного развития, наращиванием знаний и компетенций актуальных реалиям настоящего времени. Экономический рост страны, конкурентоспособность нового поколения зависимы друг от друга понятия, требующие одинаковых усилий и имеющие одну общую цель.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пралиев С. Ж., Иманбердиев Б. Д., Касымов С. М. Интеллектуальное будущее Казахстана // Международный журнал экспериментального образования. 2014. №3-1. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/intellektualnoe-budushee-kazahstana> (дата обращения: 19.11.2016). Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/intellektualnoe-budushee-kazahstana#ixzz4QR2SwRdx>
2. Л.П Нода. Интеллектуальный потенциал нации: новый вектор развития // Вестник КазНУ им аль-Фараби, 2012.
3. Р.Жангазы. Независимость Республики Казахстан: новое поколение – энергия развития – национальный успех. <http://yvision.kz/post/112283>
4. Стратегические направления развития Казахстана как основа успехов социально-экономических реформ. [<http://e-history.kz/ru/contents/view/901>]
5. Патриотический акт "Мәңгілік ел" <http://www.kazpravda.kz/news/politika/patrioticheskii-akt--mangilik-el-polnii-tekst/>
6. <http://e-history.kz/ru/contents/view/1074>
7. Ушаков Д.В. Психология интеллекта и одаренности. Москва, 2011г
8. R.Lynn, T. Vanhanen. IQ and the Wealth of Nations, Greenwood Publishing Group, 2002

ӘӨЖ 339.5:346

Айдарова А.Б.¹, Изенова А.Б.²

э.ғ.к., доцент¹, магистрант², М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент қаласы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

Бүгінгі таңда Қазақстан мемлекетінің сыртқы саясатының басым бағыттарын жүзеге асыруда «Қазақстан-2050» Стратегиясы аса маңызды құжат болып табылады. Ұзақ мерзімге арналған бұл стратегия мемлекеттің көпсалалы дамуының жаңа парадигмасын қалыптастырады әрі соған жол ашады. Құжаттың негізгі маңызды тезисі – Қазақстанның әлемдегі дамыған 30 елдің қатарына кіру мақсатын айқындап беруінде [1].

Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан–2050» Стратегиясында қалыптасқан Қазақстанның жаңа саяси бағытын белгілеп берді. Аталған құжатта дәйекті және болжамды сыртқы саясаттың, ұлттық мүдделерді ілгерілету мен аймақтық және жаһандық қауіпсіздікті нығайтудың мақсаттары айқындалды. Осыған орай еліміздің сыртқы саясатын жаңғыртудың төмендегідей басымдықтары: аймақтық және ұлттық қауіпсіздікті жан-жақты нығайту; экономикалық және сауда дипломатиясын белсенді дамыту; мәдени-гуманитарлық, ғылым-білім және басқа шектес салалардағы халықаралық ынтымақтастықты арттыру; азаматтарымызды құқықтық қорғауды, олардың шетелдердегі жеке, отбасылық, іскерлік мүдделерін қорғауды күшейту тәрізді міндеттер белгіленді. Назар аударатын маңызды жайт, жаһандану заманында әлемдегі әрбір мемлекеттің дамуы ішкі жағдаймен қатар, оның әлемдік қоғамдастықтың мүшелерімен орнатқан сыртқы қарым-қатынасына да тәуелді болып келеді. Осы тұрғыдан алғанда, кез келген мемлекеттің өзінің мүмкіндігін жіберіп алмай, әлемдік экономикаға кірігуі қажеттігі туындайды. Себебі қай елдің де табысты дамуы өзге дамыған және дамушы мемлекеттермен дәйекті ынтымақтастық орнатуына тығыз байланысты болып келеді. Бұл ретте өзге мемлекеттермен экономикалық қатынастарды дамыту, инвестициялар тарту, олардың озық үлгідегі технологияларын пайдалану сияқты әрекеттер жүйесі маңызды міндеттерге айналатыны сөзсіз. Ал әлемдік қоғамдастық субъектілерімен өзара сенімділік қағидаларына негізделген Қазақстанның негізгі басымдықтары республиканың үдемелі экономикалық және әлеуметтік-саяси дамуына қажетті қолайлы сыртқы саясатты қалыптастыруға бағытталған.

Қазақстанның сыртқы саясатындағы маңызды бағыттардың бірі болып халықаралық экономикалық ынтымақтастықтың бағдарларына, қазақстандық сыртқы экономикалық бастамалардың жүзеге асуына жәрдемдесуге, экспортты көтермелеуге және шетелдік инвестиция тартуға бағытталады [2].

Қазақстан Республикасына инвестиция тарту бойынша кешенді тапсырмаларды жүзеге асыру шеңберінде және қазақстандық экспортты көтермелеу, Трансұлттық компанияларды экономиканың басымды салаларына тартуға аса зор назар аударылады, сонымен қатар кіші және орташа кәсіпорындардың әлеуетті инвесторлармен байланысын дамыту қарастырылады. Бұл жұмыс онымен қоса, Мемлекеттік үдемелі индустриалды инновациялық даму бағдарламасы және оның екінші бесжылдығы, Қазақстан Республикасына инвестициялар тарту, арнайы экономикалық аймақтарды дамыту және экспортты ынталандыру жөніндегі бағдарлама, Тікелей инвестициялар тарту жөніндегі кешенді жоспар бойынша жүргізіледі [3].

Сыртқы экономикалық қызмет – сыртқы экономиканың байланыстарды реттеу тәртібін анықтау және елдің халықаралық еңбек бөлінісіне қатысуын оңтайландыру бойынша мемлекет пен оның органдарының нысаналы түрде бағытталған іс-әрекеті.

Сыртқы экономиканың негізін құраушыларға жататындар:

- сыртқы сауда саясаты (құрамына экспорттық және импорттық саясат кіреді)

- шетел инвесторларын тарту және шетелдегі ұлттық капитал салымдарын реттеу саласындағы саясат.

- Валюталық саясат.

Сонымен бірге, сыртқы экономикалық саясат жекелеген мемлекеттермен, аймақтармен сыртқы экономикалық операцияларды жүргізудің географиялық теңестірілуі міндеттерін де шешеді, бұл іс елдің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етумен байланысқан.

Сыртқы экономикалық саясат – сыртқы экономикалық қасиетті де (СЭҚ) реттейді, оның айрықша белгілеріне мыналар жатады:

- тауарлар мен қызметтердің халықаралық сауда саттығы.

- Материалдық, ақша, еңбек және интеллектуалдық ресурстардың халықаралық қозғалысы.

Сыртқы экономиканың құраушыларының бірі болып сыртқы сауда саясаты табылады.

Ал сыртқы сауда саласындағы саясатты жүзеге асыру құралдарына: кедендік тарифтер, шеттен әкелу және шетке шығаруды реттеудің бейтарифтік шаралары; саудалық эмбарго; кедендік одақтар және еркін сауда аймағы; валюталық қатынастар саласын: валюталарды сатып алу – сату операциялары, коммерциялық және басқа мақсаттардағы валюталық операцияларға шектеулік белгілеу жатады. Төлемдік қатынастар мен несиелік саясат сферасында займдар (қарыз) экспорттық несиелер және экспорттық несиелерді сақтандыру бойынша есептеу мөлшерлемелері мен проценттерінің деңгейлері реттеледі.

Көптеген мемлекеттерде сыртқы экономикалық саясат құралдарының кең ауқымды жиынтығының болуы - өздерінің сыртқы экономикалық байланысының құрылымымен даму бағыттарын құруға ғана емес, сонымен бірге басқа елдермен сыртқы экономикалық байланысы мен сыртқы экономикалық саясатына да белсенді түрде ықпал етуге мүмкіндік береді. Сыртқы экономикалық саясат құралдарының бұл жиынтығын саудалық саяси механизм ретінде қарастыруға болады.

Сыртқы сауда - тауарлармен қызметті ішке енгізуден (импорттан) және сыртқы шығарудан (экспорттан) тұратын елдер арасындағы сауда. Сыртқы экономиканың басты көздерінің бірі - сыртқы сауда. Ал сыртқы сауда саясатына келетін болсақ – белгілі бір елдің немесе елдер тобының сыртқы сауда қатынастарын дамыту жөніндегі экономикалық, саяси, ұйымдық шаралар жүйесі және де экспортпен импорттың географиялық және тауарлық құрылымының көлемін анықтауды қамтиды. Сыртқы сауда айналымы – сыртқы сауда дамуының жинақталған көрсеткіші, алыс-беріс арқылы жүзеге асырылады.

Жалпы сауда саясаты бұл - ұлттық өнеркәсіпті шетелдік бәсекелестерден қорғау, экспортты ынталандырумен диверсификациялау, елде жұмыс орындарды құру сондай-ақ т.б. елдің дамуын жетілдіретін шараларды іске асыру жөніндегі саясатты айтамыз.

Отандық өнімді экспортқа ілгерілету шеңберінде транзиттік-көліктік әлеуетті барынша дамытуға және Қазақстанды ыңғайлы халықаралық логистикалық хаб ретінде насихаттауға ерекше көңіл бөлінуде. 2015 жылы Қытай шекарасында жаңа көліктік-логистикалық хабымен танысқан, оның жұмыс істеу шарттары, шетел бизнесімен және инвесторлармен іскерлік серіктестік туралы толық ақпарат алған Қазақстанда тіркелген шетелдік дипломатиялық корпустың «Хоргос -Шығыс қақпасы» арнайы экономикалық аумағының нысандары мен Шекаралық ынтымақтастықтың халықаралық орталығына бағытталған, ҚТЖ-мен бірге ұйымдастырылған іссапары осының нақты мысалы болып табылады. Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымының (ЭЫДҰ) шеңберінде 2015 жылғы 22 қаңтарда Давоста қол қойылған Қазақстан мен ЭЫДҰ арасындағы 2015-2016 жылдарға арналған Ұнтымақтастық жөніндегі Елдік бағдарламаны бекіту де маңызды оқиға болып табылады. Қазақстанмен бірге, осындай ынтымақтастық жөніндегі бағдарламалық құжатқа Таиланд, Перу және Марокко елдері ғана қол қойғанын атап өту маңызды. Көршілес елдердегі дағдарыстық жағдайлар мен олардың көрсеткіштерінің төмендеген кезде ЭЫДҰ басшылығы Қазақстанның экономикалық реформаларына жоғары баға беріп отыр. 2015 жылы қазанда жарияланған Doing Business 2016 (Бизнес жүргізу) рейтингінде Қазақстан 189 мемлекет арасында 41 орынға ие болды, бұл Қазақстанның тарихта болған әзірше ең жоғары көрсеткіші болып табылады [4].

Қазақстан Республикасының қазіргі кездегі дамуы өзара бағыныштылық және өзара араласу үдерісінің күшейген кезеңінде жүріп жатыр. ҚР-ның геосаяси орны, жалпы шекарасы, басқа аймақтармен байланыс жасайтын көлік қатынасы, сондай-ақ бай табиғи ресурс қуаты өндірістік өнеркәсіпті кооперациялауға, біріккен кәсіпорындар ұйымдастыруға, агроөнеркәсіптік кешендердің қызметінің дамуына алғы шарттар жасайды. Айта кететін жәйт, жаңа жағдайда бұрынғы одақ мемлекеттерінің арақатынасындағы стиль де өзгереді. Қазақстан ТМД елдері мен сауда-экономикалық байланыстарында дүние жүзінде белгіленген сауда-құқық негіздеріне, сауда және тариф жөніндегі бас ассоциация ұйымының қағидаттарына сүйенеді. Саудадағы әртүрлі лицензия түрінде квота, баж салығы, т.б. кедергілерден құтылуға алғашқы қадамдар жасауда.

Қазіргі кезде жалпы экономикалық бірігудің әртүрлі жолдары бар екені белгілі болды: ТМД елдерімен екі жақты келісімдер негізінде, көпжақты келісімдерді тереңдету, аймақтық интеграциялық бағдарламаларды іске қосу (Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан). Сыртқы сауданы либерализациялау және оның еркін іс-әрекетіне жағдай жасау сыртқы сауда айналымының дамуына ықпал етеді. Шетел мемлекеттерімен сыртқы сауда саясатын іске қосу құралдарына мемлекетаралық комиссиялар жатады, олар екі жақты байланыстардың дамуы мен ұйымдастыру жұмыстарын, сондай-ақ ынтымақтастық көлемінде туындаған кезек күттірмейтін мәселелерді.

Сыртқы экономикалық қызметті әрі қарай либерализациялау Қазақстан экономикасына шетел инвесторының қатысуы, Қазақстанның интеграциялық мүддесі және тағы басқалар кедендік саясат құралы мен кеден мақсаттарын сақтай отырып, кеден ісінің элементтерін унификациялауды, жетілдіруді қажет етеді.

Кеден статистикасын құруға кіретін мемлекеттерге тауарларды декларантпен рәсімдеуде толтырылған кеден декларациясындағы жүк жөнінде белгіленген ақпарат жатады.

Мемлекеттік жоғарғы билік органдарының кеден саясаты мен сыртқы экономикалық қызметті мемлекеттік реттеу саласында дұрыс шешім қабылдауы үшін оның макроэкономикалық жағдайларын зерттеудің, сыртқы сауда динамикасына, құрылымына, деңгейіне негізделген нақты талдаудың маңызы зор.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 14.12.2012
2. Сыртқы саясат: басымдықтар мен негізгі бағыттар //Егемен Қазақстан. – 2013. – 13
3. <http://www.mfa.kz/index.php/kz/aza-stanny-syrt-y-sayasaty/syrt-y-ekonomikaly-sayasat/ekonomikaly-diplomatiya/r-ekonomikaly-diplomatiyasy>
4. <http://mfa.gov.kz/index.php/kz/component/content/article/9-ministrdi-blogy/5834-memleket-basshysy-otandy-diplomatiyany-ekonomikaly-t-r-ydan-zhand>

УДК 338.242.2:001.895

Айдарова А.Б., Сапарбаева Э.А., Абдулла К.Б.

Южно-Казахстанский государственный университет им.М.Ауэзова, Шымкент

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА КАЗАХСТАНА

Важнейшей политической и экономической задачей Республики Казахстан является повышение и значительное укрепление позиций страны в мировом рынке. Путь к достижению поставленной цели лежит через решение стратегических задач: повышение конкурентоспособности продукции отечественных товаропроизводителей, нахождение и завоевание ими новых рыночных пространств, предложение рынку товаров новейших достижений. Решение указанных задач возможно лишь при развитии экономики нашей страны по инновационному сценарию, раскрытии инновационного и научно-технического потенциала отдельных регионов, стимулировании инновационной активности предпринимательства.

В последние годы в Казахстане взят курс на развитие отечественного наукоемкого производства, разработку и освоение новых информационных технологий, ориентированных на производство конкурентоспособной продукции и обеспечение интересов национальной экономической безопасности и развития промышленного и инновационного потенциала республики.

В этих условиях активизируются инновационные процессы, совершенствуются и внедряются новые технологические уклады, осваиваются новые направления в обрабатывающей промышленности, получает развитие национальный научно-технический потенциал, преодолевается разрыв между наукой и производством, обеспечивается реальное продвижение передовой иностранной технологии и внедрение международных стандартов [1].

Инновационная стратегия – самый надежный путь, по которому и все развивающиеся страны могут выйти из кризиса, решая одновременно общую задачу форсированной индустриализации. Эксперты мировой экономики единодушны во мнении, что индустриализация стран настигающего развития и инновация развитых стран после кризиса с большей вероятностью получают большое ускорение. Материальной основой выхода из кризиса является массовое обновление производства передовой инновационной технологией. Тем более проблема ускоренного обновления основных фондов по ведущим отраслям стоит особо остро, когда мир решает сложные задачи полноправного освоения пятого технологического уклада и последовательного перехода к шестому укладу на базе ультрасовременной концепции NBI (нанотехнологии, биотехнологии, информационной технологии и науки). Ожидается резкий и значительный взлет нанотехнологий. После 2020 г. вероятен цивилизационный перелом, связанный с биоэкономикой [2]. США самым серьезным образом делают ставку на инновационный рынок, как основу новой национальной конкурентоспособности в XXI веке. Американская наука опирается на крупнейшую экономику в мире (25% производства мирового ВВП при объеме 16 трлн. долл.), что позволяет ежегодно выделять 87 млрд. долл. на науку, новые разработки. В мире

существуют методы интегрированной оценки и опыт интеграционных сопоставлений национальных инновационных систем. Россия - недалеко от группы инновационно отставших стран. Китай – в группе инновационных преследователей, притом со ставкой на собственные инновации [3].

В общем подходе в мире определенно обозначились четыре стратегии инновационного роста:

Стратегии инновационного роста			
<p>1. Тотальное лидерство по всем направлениям, к чему стремятся США.</p>	<p>2. Настигающее развитие, массированное заимствование технологий. Эту стратегию успешно использовали Япония, Южная Корея, сегодня – Китай. Этим же путем идет казахстанский сектор мобильной связи.</p>	<p>3. Локализация инноваций, когда приглашаются иностранные компании в обмен на доступ к природным ресурсам с условием передовых технологий добычи, геологоразведки, а также размещения исследовательских производств в стране. Стратегия локализации инноваций с жесткими условиями удачно использована Норвегией на шельфовых месторождениях с выходом на целый кластер передовых технологий. Так Норвегия из сырьевого придатка Европы превратилась в экспортера инноваций. Сейчас этот путь повторяет Саудовская Аравия. Казахстану с идентичными исходными парадигмами предстоит разработать четкие условия заимствования технологий и строго придерживаться их в плане развития технологически</p>	<p>4. Четвертая стратегия заключается в использовании технологий оборонного комплекса для целей потребительского рынка. Одна из глубинных особенностей современной мировой экономики заключается в том, что развитой мир находится на этапе перехода на новый пятый технологический уклад, развивающиеся страны с новыми рынками, или страны E-7 (Китай, Индия, Бразилия, Россия, Мексика, Индонезия и Турция), именуемые странами настигающего развития, обладают большим потенциалом роста [4].</p>

		взаимосвязанных производств.	
--	--	------------------------------	--

Если «модернизация» и «инновации» как экономические категории общепризнаны в экономической науке, как решающие рычаги прорыва в новое качество мировых производительных сил и социальных отношений, то проблемы по их содержанию – предмет напряженных дискуссий. Ибо в содержательном плане эти категории для каждой группы стран со специфическими задачами обновления и модернизации имеют собственное значение в аспекте определения стратегических программ, временных пределов обновления и преобразования их экономик.

Инновациями принято считать некие прорывы в науке и, как следствие, возникающие принципиально новые технологии, обеспечивающие качественно новый уровень производительности труда.

Модернизация - замена оборудования на более современное. Если иметь в виду изношенность оборудования существующих отраслей и сфер на уровне 60–70%, а то и потерь целых важных звеньев в технологической цепи взаимосвязанных производств в экономике Казахстана, в равной мере и в большинстве стран СНГ, то, безусловно, приоритетной задачей представляется модернизация. Состояние промышленной базы в Казахстане таково, что за исключением сырьевых отраслей остальные блоки индустриального комплекса выглядят устаревшим, а ряд важных звеньев машиностроения, целые отрасли легкой и пищевой промышленности оказались вообще утерянными. Потому невозможно стартовать к инновациям с не модернизированным и устаревшим производством. Модернизация должна предшествовать инновациям. Модернизация должна явиться всеобщей исходной базой одновременного решения задач постиндустриальной и инновационной экономики.

Инновации можно стимулировать на проектной основе с принятием схем реализации прорывных решений, венчурных механизмов, институтов развития и прочее, чем в мире принято стимулировать инновационный бизнес [5]. Еще более определенно стратегическую задачу обновления, модернизации экономики Казахстана выразил Президент РК Н.А. Назарбаев в послании 2010 года народу «Новое десятилетие – новый экономический подъем – новые возможности Казахстана». Обозначенная Президентом страны стратегия развития, предполагает ускоренную диверсификацию и повышение конкурентоспособности национальной экономики за счет снижения ее сырьевой зависимости. В рамках программы индустриально-инновационного развития выделено несколько приоритетных отраслей, модернизации и развитию которых будет уделено особое внимание. По сути, эти отрасли являются базовыми элементами национальной экономики Казахстана. От их успешного развития зависит в целом долгосрочное экономическое развитие Казахстана.

Решается задача масштабного обновления всей производственной базы реального сектора экономики республики. Теперь, за счет форсированной индустриализации и развития инфраструктуры акцент смещается с экстенсивного роста экономики на индустриально-инновационный на базе диверсификации и формирования более современной отраслевой структуры. Реальное исходное положение республики, несмотря на высокую динамику экономического роста, активное участие в интеграционных процессах, оказывается достаточно сложным и реализация программных задач индустриализации с элементами инновационного развития сопряжена со значительными трудностями. Интенсивный рост экспортного сектора экономики в последние десятилетия не был связан с воспроизводственным процессом в других секторах экономики [6].

Программа индустриально-инновационного развития Казахстана нацелена на решение сложнейшей этапной задачи по переориентации экономики на модель перехода от уровня добывающей сырьевой экономики к инновационно-индустриальному типу. Несмотря на объективную обусловленность, исторически сложившегося стартового уровня структуры с доминированием сырьевой составляющей совершается переход к инновационно-

индустриальному развитию с ориентацией на наукоемкие технологии и сферы услуг. Эта политика, обеспечив последовательный и сбалансированный рост технически диверсифицированных добывающих компаний и инновационно оснащенных перерабатывающих производств, явится основой современной реальной экономики, повышения казахстанского содержания в ее основных блоках и сегментах [7]. В этом залог закрепления лидерства Казахстана не только в Центральной Азии, но и на евразийском пространстве.

ЛИТЕРАТУРА

1. Наука и новые технологии в Казахстане 28.11.2015 <http://www.naukakaz.kz>
2. По материалам Фонда «Политика» // Известия. 15.07.2010.
3. А. Дынкин. Нефть, бриллианты и мозги – главная ценность по всему миру // Известия. 13.03.2010.
4. МВФ. Научный доклад о перспективах роста мировой экономики // Деловой Казахстан. Республиканская экономическая газета. 20.01.2010. <http://www.drnnews.kz>.
5. А. Шохин. Инновации против модернизации // Известия. 25.03.2010.
6. Н.А. Назарбаев. «Новое десятилетие – новый экономический подъем – новые возможности Казахстана». Астана, 2010.
7. Потенциал индустриально-инновационной модернизации Казахстана 28.11.2015 <http://e-history.kz>

ӘӨЖ: 336.02

Отешова А.К., Тапмай А.Ж.

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, Ақтөбе қаласы

ЖАҒАНДАНУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада, энергетикалық қауіпсіздік Қазақстан мен Ресейдің ұлттық қауіпсіздігінің маңызды бөлігі екені анық көрсетілген. Сондықтан ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету энергетикалық саясаттың негізгі міндеттерінің бірі. Қазіргі замандық жаһанданулық жағдайда кеңістік пен уақыттың жаңа өлшемдерін игеру қажеттілігінің пайда болуы, энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды қағидалары, оларды ескеріп орындау керек талаптары қарастырылған.

Тақырыптың өзектілігі. Энергетикалық сектор ұлттық шаруашылықтың барлық салаларының қызметін қамтамасыз етеді, елдің негізгі қаржы экономикалық көрсеткіштерін анықтайды. Табиғи жанармай энергетикалық ресурстар, экономиканың энергетикалық секторының өндірістік, ғылыми техникалық және мамандар әлеуеті Қазақстанның және Ресейдің ұлттық мақтаньштары болып табылады. Оны тиімді пайдалану халықтың өмір деңгейін, әлеуметтік жағдайын көтеруді қамтамасыз ететін елдің экономикасын тұрақты даму жолына қоюда қажетті алғышарттар жасауда.

Энергетикалық қауіпсіздік Қазақстан мен Ресейдің ұлттық қауіпсіздігінің маңызды бөлігі екені анық. Сондықтан ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету энергетикалық саясаттың негізгі міндеттерінің бірі.

Энергетикалық қауіпсіздік елдің, оның азаматтарының, қоғамның, мемлекеттің, экономиканың сенімді жанармай және энергиямен қамтамасыз етілуде қауіптерден қорғалуы болып табылады. Бұл қауіптер тек сыртқы факторлармен ғана емес, елдің энергетикалық секторының жағдайы мен қызметімен де анықталады.

Жанармай энергетикалық кешеннің дамуын тежейтін аталған факторлар Ресейдің энергетикалық қауіпсіздігіне қауіп төндіретін негізгі көз болып табылады.

Энергетикалық қауіпсіздікпен қамтамасыз ету үшін, алдымен екі маңызды мәселені шешу керек.

Біріншіден, әбден ескірген Отын Энергетикалық Комплекстің (ОЭК) технологиялық базасының модернизациясын жүзеге асыру және оның шығаратын ресурстық базасын өндіріспен қамтамасыз ету (көбінесе жаңа аймақтарда және нашар табиғи - геологиялық жағдайларда).

Болашақ онжылдықта инвестициялардың (мұнай саласынан басқа) шектеулі болғандығынан, бірінші бар өндіріс қуаттылығының технологиялық модернизациясы жүзеге асады (олардың қызметін жалғастыру мақсатымен), ал кейіннен тамырлық қайта қалпына келтіру мен ең жақсы отандық және шет елдік технологиялардың қолданылуымен жаңа өндіріс қуатының пайда болуын жүзеге асыру.

Екіншіден, қолдану құрылымын өзгерту мен отын - энергетикалық ресурстарының өндірісін орналастыру. Атомдық және гидро энергияны қолдануды, көмірлік өндіріс пен жаңартылған көздерін қолдануды көбейту, сонымен қатар Батыс Сібірден басқа аймақтарға (Шығыс Сібір, Еуропалық солтүстік және Каспийлік аймақ) көмірсутек табуды бытыратып орналастыру.

Қазіргі замандық жаһанданулық жағдайда кеңістік пен уақыттың жаңа өлшемдерін игеру қажеттілігінің пайда болуы анық. Жаңа ақпараттық технологиялардың, олардың жаңа өрістер мен әлемдік аймақтарды қамтуының маңызы өсе түсуі әлемнің «тұтас жазық» түсуінің үрдісі.

Қазіргі таңда қауіпсіздіктің қауіп - қатерлері көбейгені айқын. Бір жағынан қарағанда әлемдік қауымдастық үшін тікелей қауіп жоқ, дегенімен, әлемнің саяси сахнасындағы ойыншылардың күштер балансы өзгеріске ұшырағаны Ресей Федерациясы сияқты мемлекеттің энергетикалық саясаты әлемдік энергетикалық саясатқа әсерін тигізбей қоймайды.

Энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды қағидалары:

- энергетикалық стратегиясына халқы мен экономикаларын қауіп-қатердің астында немесе әртүрлі төтенше жағдай пайда болған кезде толық мөлшерде қалыпты шарттарда және ең аз қажетті мөлшерлі энергиямен қамтамасыз етуіне кепілдік және сенімділік;

- таусылатын ресурстардың толықтырылуы (отынның таусылатын ресурстарының қолданылу екіні олардың орнын толтыратын энергия көз-қайнарларын игеру екінімен келісілуге тиісті);

- қолданылатын отын мен энергия түрлерінің әртараптандырылуы ;

- экологиялық қауіпсіздігінің талаптарының есебі ;

- энергиялық ысырақорлықты болдырмау (энергетикалық тиімділігінің саясатпен өзара байланысы, РФ энергетикалық стратегиясының іске асырылуына саяси (геосаяси) факторлардың әсер етуіне жол бермеу;

- ішкі және сыртқы нарықтарға энергиялық ресурстарды жеткізудің, өзара тиімділікті және экспорт құрылымының рационалдандырылуын қамтамасыз ететін экономикалық шарттары мен жағдайларды жасау (ең алдымен салық және кеден шараларының арқасында);

- барлық технологиялық процесстер мен жобаларында бәсекеге қабілетті жабдықтауды барынша қолдану.

Ресей сарапшыларының пікірінше Энергетикалық қауіпсіздігінің қағидаларын ескеріп, мынаны орындау керек:

- жаңартылған энергия көздерін барынша қолдану (мысалы, гидроэнергиялық ресурстарын) және электр беру тұрақты желісін қамтамасыз ету;

- тарифтік саясатты үндестіру үшін шарттарды жасау және болашақта – электроэнергияны тасымалдауына біртұтас тарифтік ұтысты қабылдау;

- мемлекеттердің энергетикалық теңдестігінде мұнайлы және газ көз-қайнарларының үлесін азайту арқылы, энергияның басқа көз-қайнарларының үлесін көбейту мақсатымен көрсеткіштерді бекіту.

Жаһанданудың өскелең жағдайында білім мен денсаулық сақтау мәселелері тұрлаулы прогрестің кепіліне және ажырағысыз құрамдасына айналуға, жаһандық экономикалық қауіпсіздік пен ұлттардың өркендеуі соларға байланысты болады.

Осы мәселелерге жеткілікті назар аудармаушылық экономикалық даму жолында елеулі тосқауылдар туындата алады, бұл өздеріне байланысты «қалыптаспаған мемлекеттер» термині қолданылатын үшінші дүниенің бірқатар мемлекеттерінің мысалынан айқын көрінді және жаһандық сипаттағы бүлдірушілік салдары болмақ. Бұл сондай-ақ тұтас ұрпақтарды жақсы болашаққа деген үмітінен айыруы мүмкін [1].

Бүгінгі таңда энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесі әлем елдерінің барлығы үшін ең маңызды мәселе болып отыр. Энергия қуатынсыз өндіріс те, ауылшарушылығы да, ғылым мен техника да, өркениетте дамымайтындығы сөзсіз. Сондықтан бүгінгі күннің өзекті мәселесі сол энергия қуатын беретін табиғи ресурстарды үнемдеп, тиімді пайдаланып, энергия көздерінің жаңа балама жолдарын іздестіру арқылы қауіпсіздікті қамтамасыз ету болып отыр.

Қазақстан табиғи ресурстардың, әсіресе энергетика ресурстарының орасан зор қорына ие. Біздің еліміздің аумағында, бағам бойынша мұнайлы алғашқы он елдің қатарына қосарлық мұнай мен газ кен орындары бар. Сонымен қатар Қазақстанда көмірдің, уранның, алтынның және басқа да бағалы минералдардың мол қоры бар.

Қазақстан Республикасының президенті Н.Назарбаев Ресейдің Сыртқы істер министрлігі Мәскеу мемлекеттік халықаралық қатынастар институтының оқытушы - профессорлар құрамымен кездесуде сөйлеген сөзінде:

«Кейінгі кездері энергетикалық қауіпсіздік деген ұғымды түсіну аясы өзгеру ағымы байқалуда. Ал бұрын оны тұтынушыларды энергетикалық ресурстармен тұрақты қамтамасыз ету ғана деген пайым болды. Қазір оған қуат көздерін халықаралық нарықта өндіру, тасымалдау мен сату қамтылады. Сатушы елдер мен транзитті елдер, тұтынушылар мен трансұлттық энергетикалық корпорацияларға дейінгі энергетикалық тізбектің барлық бұтақтары энергетикалық қауіпсіздік үшін бірдей жауапты болуға тиіс», - деп мәлімдеді Қазақстан президенті [2].

Н. Назарбаевтың пайымдауынша, «әлемдік саясаттағы энергетикалық фактордың түсінігі аясын әдістемелік тұрғыда біршама кеңейте түсуді ұсыну арқылы әжептәуір қызықты тұжырымдарға келуге болады, ал олар қазіргі замандағы кейбір іргелі процестердің мән - маңызы мен түп - тамырын айқын әрі ашық түсінуге мүмкіндік береді» [2].

«Жаңа ғасырдың бірінші онжылдығында әлем мұнай өндірудің шыңырау шегіне жетті деп саналады. Мұнай беретін негізгі көздер қуатының ең жоғарғы шегінде пайдаланылуда, сонымен бірге, энергетикалық ресурстардың аумақтық тұрғыда төтенше біркелкі таралмағандығын және біркелкі шоғырланбағандығын атап өту керек. Ғаламның экономиканың басты ресурсы ретінде мұнай біздің өркениетіміздің энергетикалық негізіне айналды. Жер бетінде мұнай қорының ала - құла таралуы қазіргі заманғы экономиканың тепе-теңсіздік сипатының негізі ретінде қабылданатын болды», - деді Қазақстан президенті.

«Қазіргі әлем ашықтық идеалы мен әлемнің жекелеген өңірлерін жабық әрі жанға жайлы бекіністерге айналдыру қиялының арасында, әртүрлілік пен бірізділікке талпыныс арасында, декларациялық ұрандар мен кәтігез қазіргі ахуал арасында аласұруда. Жалпы адазат өміріндегі ілгерілеушілік жолындағы әрбір қадамның төтенше құндылығына біз жаңа түскендейміз», - деді Н. Назарбаев [2].

Жаңа ғасырда жаһандық экономиканың күрт өсуіне орай олардың энергетикалық қуаттарды тұтыну деңгейінің қалыпты деңгейден артып кетуі, сондай-ақ әлемдегі мұнай және мұнай өнімдері рыноктарындағы бағаның тұрлаусыздығы салдарынан энергияны тұтынушы өңірлердің қуат көздерін таратушы мемлекеттерге деген тәуелділігін үдете түсті. Осы орайда Қазақстанның жаһандық энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде әлемдік қоғамдастықта сенімді, тұрақты әрі келешегі зор мемлекет ретінде қарастырылуын Қазақстанның осы бағытта жүргізіп отырған саясатының нәтижесі, Елбасының қажырлы еңбегінің өтеуі деп түсінген жөн.

Таяу болашақта әлемдегі бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына кіру жөнінде алдына өршіл міндет қойған Қазақстан әлемдегі мұнай және газ экспорттаушылардың алғашқы

жетілігіне кіруді жоспарлап отыр. Егер еліміздің әлемдік мұнай сұранысы үрдісіне шұғыл икемделе бастауын ескеретін болсақ, мұны нақты мақсат деп бағалаған жөн.

Сондай - ақ энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде қуат көздеріне деген жаһандық сұраныстың келешекте өсе түсетінін ескеретін болсақ, Қазақстанның бұл бағыттағы рөлі жыл өткен сайын арта түспек [3].

Тағы бір мәселе. Энергетикалық қауіпсіздікке төнетін қатерлердің келесісі жер жүзіндегі көптеген өндірісі өркендеген елдер мен ірі өңірлердің жеке энергетикалық ресурстармен қамтамасыз етілмеуі салдарынан олардың қуат көздеріне деген мұқтажының орын алуы болмақ. Егер де 1990 жылы мұндай елдер әлемдік ДЖӨ-нің 87 пайызын өндіріп келсе, осы ғасырдың басында олар өндіретін әлемдік ДЖӨ көлемі 90 пайызға жетті. Мұның өзі қойнауы қазынаға толы Қазақстанды жаһандық энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі жетекші рөлге шығаратынын айқындап бермек.

Әлемдегі энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету шын мәнінде жыл өткен сайын маңыздылана және өткірлене түсуде. Қазіргі таңда энергетикалық саладағы мүдделер қақтығысы соғыс әрекеттеріне ұласып жатқаны да жасырын емес. Ал әлемдік қауіпсіздікті қамтамасыз етуде шешуші рөл атқаратын Еуразия кеңістігінде мұндайға жол беруге әсте болмайды.

Энергетикалық сектор Қазақстан мен Ресей қарым - қатынасындағы ең маңызды әрі перспективалы саланың бірі. Бұл ынтымақтастық мұнай мен газды өндіру және өңдеу; оларды тасымалдау; электроэнергетика; атом энергетикасы салаларында жақсы дамып келеді. Осылардың ішінде, әрине, мұнай - газ саласының орны бөлек.

Себебі, екі ел де оларға өте бай мемлекеттер. Соның арқасында қазір Еуразия кеңістігінің ғана емес, Еуропа құрлығының да энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды ойыншыларға айналды. Тараптар осы рөлін одан әрі нығайту үшін ресейлік магистральді құбыр желілерін пайдалану арқылы қазақстандық көмірсутекті шикізатты тасымалдауда өзара ықпалдасуын жалғастыруда. Сонымен қатар мұнай мен газ өндіретін өндірісті бірлесіп жаңарту бағытындағы жобаларды бірлесіп жүзеге асыруда.

Міне, қарап отырсақ Қазақстан мен Ресейдің энергетикалық сектордағы ынтымақтастығы жыл сайын нығайып келеді. Бұл өз кезегінде экономикаларымыздың ықпалдаса қарқынды дамуына септігін тигізуде. Мәліметтерге сүйенсек, Қазақстан расталған мұнай қоры жөнінен әлемде 9-шы орында тұр. Болашақта көмірсутек өндірісінің көлемі елеулі өседі деп күтілуде. Қазақстан өндірістің шырқау шегіне әлі жетпеген әлемдегі аз ғана елдің бірі. Еліміздің мұндай әлеуетін жақсы білетін Ресей бізбен энергетикалық сектордағы ынтымағын одан әрі өрістетуге мүдделі. Біз де бұл ынтымақтастықты қалаймыз. Ал жалпы сайып келгенде Қазақстан мен Ресей энергоресурстарының ортақ нарығын қалыптастыру экономикалық жағынан да, саяси қырынан да, екі елге пайдалы болмақ.

Қорыта келгенде, Қазақстанның энергетикалық ресурстары халықты толық қамтамасыз етуге жететіндей мөлшерде екендігі айқын болып отыр. Алайда сол энергетикалық ресурстарды тиімді пайдаланғанда ғана болашақ ұрпақтарды да қамтамасыз ететіндей жағдай туады. Сондықтан қазірден бастап Қазақстан территориясындағы көмір, мұнай, газ, уран кендерін үнемдеп өндіріп, тиімді пайдаланып халық шаруашылығын электр қуатымен үздіксіз қамтамасыз етудің барлық жағдайын жасауымыз қажет. Осы ретте елдің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің барлық жағдайын жасау ішкі және сыртқы саясатымыздың басты мәселесі екендігін алға қойуымыз қажет.

Қазіргі әлемде энергия көзіне деген сұраныс артып келеді. Бұл ретте энергия шикізатына бай елдердің үлес салмағы артатыны сөзсіз. Сонымен бірге энергия көдерін игерумен қатар, оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету және соған байланысты экологиялық қауіпсіздікті де сақтау мәселесі өзекті екені анық. Осы ретте Қазақстан да, Ресей де шикізаттың осы бір түріне бай болғандықтан, ендігі жерде екі мемлекеттің арасындағы экономикалық қатынастардың негізі – энергия көздерін тиімді пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуде ынтымақтасуға бағыттылатыны сөзсіз.

Біріншіден, жаһанды энергетикалық қауіпсіздік көптеген факторлармен анықталады, соның ішінде демографиялық, әскери-саяси, макро экономикалық, экологиялық, ғылыми - технологиялық және ресурсты -шикізатты. Демографиялық фактор негізінде жердегі адамзат өсуімен анықталады, бұл дамушы елдердегі энергиямен қамтамасыз етудегі қиыншылықтарға әкеліп соқтыруы мүмкін. Энергоресурстарды қолдануда экономикалық даму шешуші фактор болып табылады, себебі ең көп энергоресурстарды қолдану индустриалды дамыған елдерде кездеседі екен. Экологиялық фактор да маңызды болып келеді. Себебі энергетика қоршаған ортаны ластауда бірінші орынды алады және жаһанды экологиялық мәселелерге әкеліп соқтырады.

Екіншіден, әлемдік энергетиканы қауіпсіздікпен қамтамасыз ету халықаралық, мемлекетішілік те, соның ішінде компаниялардың үкіметтің, оның ішінде энергетикалық, экономикалық, әскери, құқыққорғаушы облыстарда бірлесіп жұмыс атқару керек. Бірақ, әлемдік қауымдастықтың жаһанды энергетикалық қауіпсіздікпен қамтамасыз етуде қатысушылардың санының көбеюі тепе-теңдікті бұзуы мүмкін. Бұл қатысушы мемлекеттердің геосаяси және басқа қызығушылықтарына қауіп төндіруі мүмкін.

Халықаралық қатынастар көрсеткеніндей энергетика халықаралық қатынастарда конструктивті және деструктивті функцияларды атқарады. Ол әлемдік қауымдастыққа көптеген халықаралық ұйымдарға энергетикалық мәселелерді шешу үшін, бірігуге, сонымен қатар мемлекеттер арасындағы қарым-қатынастардың шиелінісуіне де алып келуі мүмкін. Кеңес Одағы ыдырағаннан Еуразияда кейін энергетика айналасында мықты тұрақсыздық пайда болды.

Үшіншіден, Еуразиялық энергетикалық кеңістіктегі бақылау үшін энерготұтынушы және энергоөндіруші мемлекеттер арасында күрес жүрде. ЕО, Ресей, посткеңістіктік мемлекеттер және АҚШ ең басты ойыншылар болып табылады. Энергетикалық бәсекелестікті аймақтағы мемлекеттер өздерінің геосаяси статусын көтеру үшін және максималды экономикалық пайда көру үшін пайдаланады. Аймақтағы энергетикалық серіктестік белсенді жүргенімен, мемлекеттердің стратегиялық қызығушылықтары өте әр түрлі.

Төртінші, әлемнің «Энергетикалық картасының өзгеруі» жаңа «геосаяси жүйелердің» және жаңа стратегиялық альянстардың қалыптасуы алып келеді. АҚШ-тың энергетика саласындағы планетаның барлық континенттерінде антиамериканизмді тудырды. Ресей, Иран, Венесуэла және Қытай секілді энергоресурстарды экспорттаушы елдер әр түрлі бағыттарда стратегиялық серіктестікке түсіп, АҚШтың Латын Америкасында, Орталық Азияда және Таяу Шығыстағы әсерін кішірейткісі келеді. Бұның барлығы көпполярлы әлемдік жүйені тудыруы мүмкін.

Бесіншіден, Қазақстан және Ресей қазіргі таңда өзінің халықаралық саясатын энергетиканы сыртқы саясатындағы орталықтандырылған фактор ретінде қолданады. Бұл жұмысындағы оның маңызды бағыты оның шығысқа деген көзқарасы болып келеді.

Ең басты міндеттер болып бұл жерде мемлекеттер мен аймақтардың энергетикалық қауіпсіздігі, энергетиканың экологиялық қауіпсіздігі, жанармай-энергетикалық комплекстің территориялды-энергетикалық құрылымының жақсаруы, елдің шығысындағы транспортты - энергетикалық инфрақұрылымның қалыптасуы, демек мұнай жүйесінде – газ құбырларында, Ресейде бірдей транспорттық - экономикалық кеңістіктің құрылуы болып келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жағыпарұлы Ж. Жахандық энергетикалық қауіп: аңыз бен ақиқат//Егемен Қазақстан. – 2011. – 12- қазан.
2. Казахстан Сегодня//kaz.gazeta.kz/
3. Бораш Қ. Жахандық энергетикалық қауіпсіздік// www. egemen. kz/

УДК:33.336

Калияуов Ж.Т., Кусаинова А.Б.

НОВОЕ ВИДЕНИЕ КОЛЛЕКТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА РЫНКЕ КРЕДИТОВАНИЯ

Во всех развитых странах коллекторские организации уже давно стали неотъемлемой частью делового сообщества, их услугами пользуются многие организации, в том числе банки, страховые, телекоммуникационные и другие организации, в процессе деятельности которых возникает просроченная задолженность за услуги или товары.

Коллекторской деятельностью в Казахстане стали заниматься относительно недавно: профессиональный характер она приобрела с развитием рынка кредитования. Что же представляет собой коллекторская деятельность в настоящее время? Коллекторская деятельность – это осуществляемая от своего имени или от имени кредитора систематическая деятельность, направленная на добровольное погашение должником его задолженности перед кредитором или на принудительное взыскание задолженности должника, а также деятельность по приобретению денежных требований к должникам коллекторским агентством с целью их самостоятельного предъявления. [1, 54]

В настоящее время отсутствуют нормативные правовые акты, регулирующие правоотношения в области коллекторской деятельности. Соответственно, коллекторскими агентствами не предоставляется отчетность в Национальный банк Республики Казахстан. Отдельные сферы деятельности коллекторских компаний регулируются некоторыми положениями Гражданского кодекса, Предпринимательским кодексом, а также Законом Республики Казахстан от 31 августа 1995 года «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан», Законом Республики Казахстан от 28 декабря 2004 года «О третейских судах» и Законом Республики Казахстан от 28 января 2011 года «О медиации.

Однако эти законодательные акты не регулируют должным образом коллекторский рынок, этот факт и стал определяющей причиной разработки законопроекта.

Национальный банк активно ведет работу над законопроектами «О коллекторской деятельности» и «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам коллекторской деятельности».

Создание такого законодательного акта призвано решить задачи по усилению прав должников и механизмов их защиты, устранению практики недобросовестного взыскания долгов со стороны коллекторских агентств, неправомерные действия которых повышают нестабильность в личной жизни должников, приводят к потере работы и нарушению нравственных устоев в государстве.

Анализ информации, публикуемой в СМИ, а также запросов заемщиков (должников), поступающих в адрес Национального банка, позволяет говорить о непрозрачности функционирования коллекторских агентств.

Законопроекты предусматривают введение механизма учетной регистрации коллекторских агентств. Согласно разрабатываемым документам контроль будет осуществляться путем предоставления отчетности Национальному банку коллекторскими агентствами, а также проведения проверок деятельности коллекторов со стороны Национального банка.

Нормы законопроекта можно оценить, как в большей степени защищающие права заемщиков. Коллекторские организации будут работать цивилизованно, и получают право на работу только после учетной регистрации в реестре Национального банка РК. Информация о реестре будет доступна на сайте Национального банка. Соответственно, банки смогут взаимодействовать только с коллекторами, которые вошли в реестр.

Другая новация: коллекторов обяжут не разглашать информацию о заемщике. Коллекторы не будут иметь права передавать информацию о заемщике и сумме его займа родственникам, соседям, работодателям или каким-либо третьим лицам, данные о местонахождении заемщика, сведения о его работе, доходах. Также коллекторским

агентствам запрещено размещать информацию о заемщике публично. Более того, коллекторы не имеют права угрожать заемщику.

Один из самых важных моментов, которые оговариваются в законопроекте: время, когда коллектор может обратиться к заемщику. Коллектор сможет позвонить должнику по кредиту в рабочие дни только с 8:00 до 21:00, в выходные и праздничные дни - с 10:00 до 17:00. При этом коллектор имеет право провести личную встречу с заемщиком только один раз в день, а позвонить, написать sms – не чаще трех раз в день. На наш взгляд, предлагаемый график «общения» – тоже уж очень насыщенный, и можно было бы рассмотреть возможность более редкого взаимодействия «вышибал» с должниками.

Также коллекторов обяжут фиксировать на аудио и видео разговор с заемщиком. Запись они должны будут сохранять до того момента, пока заемщик не погасит свой кредит. В Национальном банке считают, что аудио и видео записи, в первую очередь, защитят интересы заемщиков. При возникновении каких-то неправомерных действий со стороны коллекторов заемщик может обратиться в Национальный банк, и эти записи могут пригодиться. Например, если со стороны коллекторов последовали угрозы в адрес заемщика. Регулятор при наличии такого заявления от заемщика проведет расследование и примет решение. В случаях, если коллекторы будут систематически нарушать Закон «О коллекторской деятельности» (например, звонить после 21.00, раскрывать третьим лицам конфиденциальную информацию о заемщике и прочее), то Национальный банк сначала сделает предписание коллектору.

Затем может последовать и уголовная ответственность. Одна из норм законопроекта прописывает: за нарушение Закона «О коллекторской деятельности» руководители и учредители коллекторских агентств могут понести уголовную ответственность вплоть до лишения свободы сроком до трех лет. Наряду с этим, коллекторов могут обязать выплатить штраф, доходящий до 5 тыс. МРП – это 10 млн 605 тыс. тенге.

Вполне естественно, что значимость коллекторской деятельности и ее масштабы приводят к регуляции, и это всегда эффективно для рынка и всех его участников.

Закон о коллекторской деятельности должен решить две проблемы: четко определить порядок деятельности коллекторов, их права и возможности, а также защитить заемщиков от недобросовестных действий коллекторов.

В настоящее время, в Республике Казахстан, по данным из открытых источников, свою деятельность осуществляют более 50 организаций (точной статистики и учета таких организаций не ведется), которые именуют себя бюро по взысканию задолженностей или коллекторскими агентствами. За последнее десятилетие Главой государства, Правительством РК, а также Национальным Банком РК неоднократно предпринимались попытки регламентировать деятельность, права, обязанности и ответственность коллекторских агентств, которые по поручению и от имени кредитора за определенное вознаграждение осуществляют воздействие на заемщика, с целью побудить его погасить задолженность по договору банковского займа или договору о предоставлении микрокредита.

Несмотря на большое количество противников осуществления коллекторской деятельности в стране, считаем что коллекторские организации необходимы, самое главное учесть следующие моменты:

1. Предусмотренный законопроектом статус и функции коллекторских агентств должны регулироваться общим законодательством «О хозяйственных товариществах» и «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью». Вместе с тем, ответственность и подотчетность коллекторских агентств только лишь рекомендованная («должны руководствоваться») и должна обеспечиваться законодательством о финансовых организациях (законами Республики Казахстан «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» и «О микрофинансовых организациях»), которыми они не являются, а соответственно вопрос о применении к ним норм этого законодательства может быть оспорен.

2. Законопроект предлагает рассматривать коллекторские агентства как инфраструктуру финансового рынка с правом получать персональные данные заемщиков и распоряжаться ими без письменного уведомления и согласия самого заемщика на взаимодействие с конкретным коллекторским агентством (при получении займа заемщик лишь соглашается на возможную передачу его персональных данных третьим лицам, однако не соглашается на работу с конкретным коллекторским агентством). Фактически, данный законопроект предлагает придать функции и особый статус финансовых организаций отдельным юридическим лицам, которые таковыми не являются и не имеют соответствующих лицензий. Это, в свою очередь, ограничивает возможности уполномоченного органа в осуществлении контроля за их деятельностью.

3. Статья 4 «Основания осуществления коллекторской деятельности» предусматривает в п.5, что «Правила осуществления коллекторской деятельности и взаимодействия с должником утверждаются высшим органом коллекторского агентства». Предоставляя полномочия коллекторским агентствам по досудебному взысканию задолженностей в общем, функции и ответственность по их работе оговаривается лишь в части взаимодействия с финансовыми учреждениями. Однако, принимая во внимание практику работы коллекторских агентств, которая насчитывает уже более 10 лет, а именно тот факт, что они предлагают своим клиентам взыскание задолженностей любых видов, в том числе и не связанных с деятельностью финансовых организаций, законопроект обходит своим вниманием эту разновидность услуг. Методы работы и условия обладания персональными данными заемщика в таких случаях, в том числе и режим их использования работниками коллекторского агентства, остаются на рассмотрение самих коллекторских агентств. Считаем, что Правила осуществления коллекторской деятельности и взаимодействия с должником должны быть предметом разработки и контроля уполномоченного органа, в том числе и потому, что законопроектом предусмотрена ответственность за нарушение этих правил. А так как правила являются предметом разработки коллекторского агентства, нарушения будет сложно выявить, поскольку они могут быть изменены в любой момент и неограниченное количество раз высшим органом агентства, с целью избежать ответственности.

4. Правила также должны учитывать четкий, без отсылочных положений, правовой режим хранения, использования и распространения персональных данных, поступивших в распоряжение коллекторских агентств, вопросы защиты частной жизни и репутации, которые могут быть затронуты в процессе взимания задолженности. Также возникает вопрос каким образом будет обеспечено исполнение нормы, предусмотренной законодательством о финансовых организациях, о письменном уведомлении заемщика по работе с конкретным коллекторским агентством и др. Какие имеются гарантии, что переуступка права взимания задолженности не может быть передана неограниченному количеству физических и юридических лиц после начала деятельности по конкретному заемщику.

5. Законопроект предусматривает, что учетную регистрацию и ведение реестра коллекторских организаций ведет уполномоченный орган. Постановка в реестр производится на основании заявления коллекторского агентства. Реестр, согласно законопроекту, по факту, является лишь таблицей со списком организаций, размещенной на веб-ресурсе уполномоченного органа. Вместе с тем, ст.5 законопроекта не предусматривает сроков, в течение которых коллекторское агентство должно подать документы на учетную регистрацию со дня его государственной регистрации (перерегистрации) в органах юстиции. П.3 ст.6 предусматривает, что основанием для отказа в учетной регистрации является, в том числе, следующее условие «если коллекторское агентство в течение года со дня его государственной регистрации (перерегистрации) в органах юстиции не обратилось в уполномоченный орган с заявлением о прохождении учетной регистрации». Получается, что до постановления на учетную регистрацию, коллекторское агентство может спокойно работать один год, не являясь подконтрольным уполномоченному органу, при этом обладая всеми

правами и функционалом коллекторской организации, предусмотренной настоящим законопроектом?

6. Законопроектом четко не оговаривается, является ли тайна коллекторской деятельности предметом/частью банковской тайны, а также не прописано, каким образом задолжник может соглашаться или нет в письменной форме на передачу своих данных третьим лицам в отношениях с коллекторским агентством, если в договоре о займе его не уведомляют о том, с каким коллекторским агентством работает банк/микrokредитная организация и, соответственно, получает от заемщика право передавать его данные третьим лицам, в данном случае коллекторскому агентству.

Таким образом, принимая это во внимание, любые взаимоотношения банка и коллекторских агентств должны регулироваться и быть оформлены договором поручения в соответствии с требованиями законодательства. Это обеспечит разумное развитие взаимовыгодного сотрудничества для всех участников на рынке кредитования. Развитие финансово-кредитной системы приводит к росту количества должников.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев С.С. Общая теория права: учебное пособие/ Алексеев С.С. - М.: Юрид. лит., 2011.
2. Гафарова Г.Р. Защита прав. / Фаткудинова З.М. - М.: Юстицинформ, - 2010.-с.148
3. Осипов А.В. Институт личного банкротства как антикризисный механизм долговых отношений//Проблемы современной экономики. - 2015.- № 2.- С. 106-109.

ӘӘЖ: 72.025 (595)

Женсхан Д.¹, Дюсенова А.А.²

ә.ғ.к.¹, магистрант², С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АГРОТУРИЗМНІҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасын туристік-рекреациялық потенциалы жоғары елдер қатарына жатқызуға болды. Себебі, Республикамыздың территориясында айрықша табиғи және рекреациондық ресурстардың, тарихи және әлемдік мәдени мұралардың, ұлттық объектілердің болуы елімізде әр-түрлі экономикалық және мәдени, қоғамдық және спорттық шаралардың өтуіне негіз жасап отырады. Қазақстанның көптеген аймақтары отандық және шетелдік туристтердің үлкен сұранысына ие бола отырып, потенциалдық тартымдылығымен, туристік кешендер санының ауқымдылығымен сипатталады.

Еліміздің туристік-рекреациондық ресурстардың алуан түрлілігінің болуы туризмнің барлық түрлерін, соның ішінде рекреациялық, мәдени-танымдық, іскерлік, белсенді, сауықтыру және экологиялық, сонымен қатар, круиздік, ауылдық туризм дамытуға мүмкіндік береді. Демек, Қазақстанда туризмнің көп түрлерін дамытуға үлкен потенциал бар. Дегенмен, аталған туризм түрлерінің ішінде дамуы баяу және бір жүйеге келтірілмеген туризм түрлерінің бар екендігін атап өткен жөн. Олардың бірі – агротуризм.

Туризм индустриясының дамуына және қосымша туристер (соның ішінде шетелдік) тарту үшін ерекше көңіл аударуға тиіс туризмнің басым түрі – ауылдық туризм (агротуризм). Қазақстан үшін бұл бағыт маңызды, себебі ауылдық аумақтарға табыс табу көзі ретінде және көптеген ауылдық кәсіпкерлер үшін нарықта өз орнын табуға үлесін қосады.

Агротуризм – ауыл экономикасының дамуына қосымша табыс көзі мен жаңа жұмыс орындарын қалыптастыру арқылы үлес қосуға және отбасы табысын ұлғайту нәтижесінде ауыл халқының өмір сүру деңгейі мен сапасын жақсартуға бағытталған ауылдық жердегі шаруа қожалықтарының баламалы бизнесі.[1] Оны отандық ғалым Курманғалиев С.Г. еңбектерінен көруге болады.

Ауылдық туризм – ауылдық өңірде демалу, қабылдап алушы жақ туристтердің барлық ұйымдастырушылық өмір сүру жағдайын (оның ішінде тамақтандыру, бос уақыт өткізу, қызмет көрсету және т.б.) қамтамасыз етілуін қарастырады. Ауылдық туризм барлық жас категория демалушыларына арналған. Тартымды белгілеріне таза ауа, жылы атмосфера, көркем табиғат, табиғи өнімдер, тыныштық және бірқалыпты тұрмыс. Мамандардың бағалауы бойынша, бұл туризмнің түріне потенциалды әр жылдық сұраныс 600 мың адам құрайды [2]. Демек, ауылдық туризм туризмнің басқа түрлерімен салыстырғанда – Қазақстан үшін жаңа және перспективті бағыт болып табылады. Себебі туризмнің бұл түрі қалалық тұрғындарға ауылдық тұрғындардың дәстүрлі өмір сүру дағдысын үйретуге, ұлттық мәдениетті насихаттауға, ауылдық территорияларда жаңа жұмыс орындарын қалыптастыра отыпы, шағын және орта бизнесті дамытуға т.б. орасан зор мүмкіндік береді.

Дамыған мемлекеттер тәжірибесін ескерсек, бұл мемлекеттерде табыстың көп бөлігі туризм саласынан келіп отыр.

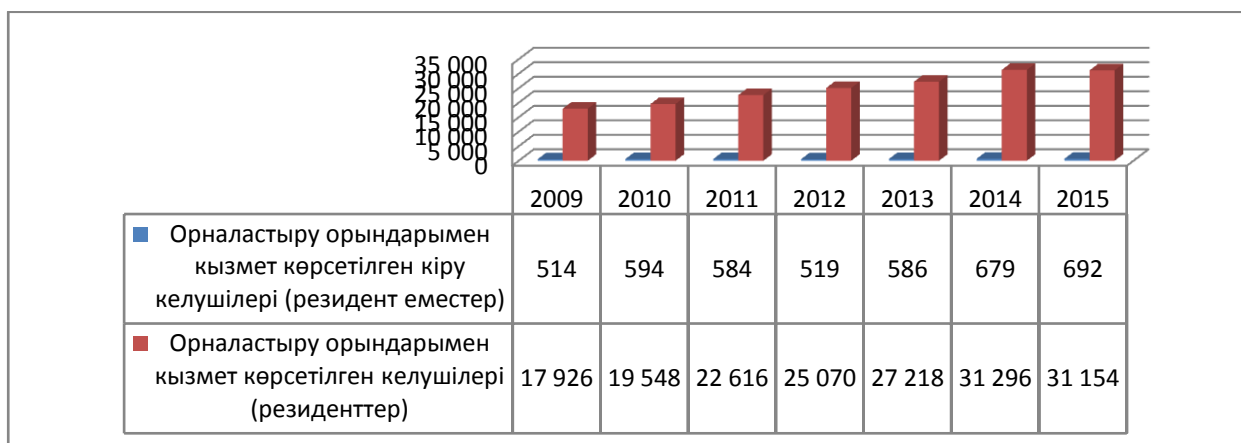
Сурет 1 - Ауылдық туризмнің жалпы көрінісі

Әлемдік тәжірибеде ауылдық өңірлерде қосымша табыс табу көзі ретінде ауылдық туризм қарастырылады. 1972 жылдан бастап, агротуризм экономиканың жеке саласы ретінде дамып келеді. Атап айтсақ, Батыс Еуропа елдерінде, ауылдық туризм 1960-ы жылдардан бастап тұрақты дамуда. Қазіргі кезде бұл жаппай құбылыс, алайда аймақтық жұмыс істеу үлгілері берілген дестинациялар түрі бойынша едәуір ажыратылады. Ол мемлекеттерде қазіргі кезде ауылдық туризм басқа туризм түрлерімен салыстарғанда аса қарқындылықпен дамуымен сипатталады. Кейбір елдерде шетелдік туристтердің көп бөлігі ауылдық туризмді таңдаумен ерекшеленеді. Мысал ретінде Италия, Ирландия, Франция, Швейцария, Скандинав елдерін, Испанияны атауға болады. Бұл елдер ауылдық туризм бойынша көшбасшылар, табыс бойынша жүздеген миллион доллар құрайды [2]. Қалаға ауылдық тұрғындардың екпінді кетуіне реакция ретінде Еуропада тарихи ауылдық туризм интенсивті дамуды 1950 – 1960 жж бастады. Соған байланысты, аграрлы секторда кенет жұмысбастылардың саны төмендеу үрдісі байқалып, нәтижесінде өмір сүру деңгейінің нашарланды. Агротуризм – баламалы еңбек түрі және ауылдық өңірлерде кәсіпкерлікті дамытуға және ауылдық ұйықарушылықтардың табыс көзі болуға арналған. Туризм ұлттық дамыту концепцияларында агротуризм туризмнің жетекші саласы ретінде анықталады. Францияда ауылдық туризм Ұлттық демалыс үйлері мен жасыл туризм (Maison des Gites de France et du Tourisme Vert) ұйымымен көрсетілген. Бұл ұйым сертификатталған сервистің жоғары ұлттық стандарттарға сай демалысты ұйымдастырады. Елді жыл сайын ауылда демалуды қалайтын 7 млн. туристер келеді. Францияда ауылдық өңірлерде балаларға арналған мектеп демалысы кезінде бағдарлама жасалынып, іске асуда. 3-тен 13 жасқа дейінгі балалар отбасыларға тұрақтанып, ауылдық қоныспен (лақтармен, торайлармен,

қояндармен) танысады, табиғатта өздерінің ауылдық құрдастарымен белсенді ойын ойнап, сапарларға шығады. Олар ұлттық биді, көркем өнерді, өңірлік фольклорды, шетелдік тілдерді үйренуге мүмкіндік алады. Демалыстың сапасы — Денсаулық сақтау және әлеуметтік қамсыздандыру Министрлігімен және жастар және спорт Министрлігімен бақыланып және сертификатталады DDASS.

Батыс Еуропа агротуристік қызмет нарығында Францияға шынайы бәсекелестікті Испания көрсетеді. Испанияда шетелдік туристтер жыл сайын 1,2 млн адамды құрайды, ішкі агротуристік ағымдардан асады. Испанияда ауылдық өңірлерде 5000-нан аса демалу нұсқалары бар. Бір мезгілде елде 27000 агротуристер орналаса алады. Агротуристік секторда адам басына тұрақтану түнеу құны 25 – 120 АҚШ доллар.

Польшада арнайы білім беретін «Жасыл мектептер» атты бағдарлама жұмыс жасайды. Ол бағдарламада қала балаларының ауылда міндетті мамандандырылған агротуристік шаруашылықтарында түрде екі апта болады. Мұндай демалыс балаларға демалуға ғана емес, ауылдық өмір сүру қалпымен танысуға, арнайы оқытуға мүмкіндік алады. Шаруашылықтарда арнайы оқыту курстары өтеді. Солардың бірі - «От зёрнышка до буханки» — нанды өңдеуде балалардың қатысуын болжайды (жел диірменінде ұн тарту, қамыр араластыру және нанды пісіру) [4]. Келтірілген мәліметтер агротуризмнің дамыған мемлекеттер үшін негізгі табыс көзі екендігін көрсетеді және ауыл туризмі сол елдің экономикасының дамуында өзіндік маңызы бар екендігімен ерекшеленеді. Сондықтан Қазақстанның басты саласы болып табылатын ауыл шаруашылығы үшін агротуризмді дамыту маңызды және зерттеуді қажет ететін өзекті сұрақтардың бірі болып табылады. Нақты осы саланың дамуын сандық және сапалық көрсеткіштермен сипаттап көрсетуге болады (2 сурет).

2 Сурет. 2009-2015 жж. Қазақстандағы туристер қозғалысының динамикасы (мың адам)

Берілген мәліметтерге сүйене отырып, Қазақстандаға келген резидент және резидент емес туристер санының соңғы жылдарда бірқалыпты өсіп отрғандығын көруге болады. Республикамызға келушілер санының (резидент емес) жоғары көрсеткіші 2015 жылға тиісілі. Келуші туристер резидент емес тұлғалар саны 2009 – 2013 жылдар аралығында бірқалыпты, аса өзгеріс байқалмайды, дегенмен 2014-2015 жылдарда өсімді көре аламыз, ал резидент тұлғалардың саны тек динамикалық өсуін көре аламыз. Бұл дегеніміз халықаралық туристік нарықта Қазақстанның тартымдылығының артуын, еліміздің азаматтарының әл-ауқатының жақсарғандығын көрсетеді. Дегенмен, Қазақстанда жоғарыда көрсетіп кеткендей, ауыл шаруашылығы мен туризмнің өте жоғары потенциалының болуына қарамастан, бұл салалардың қазіргі кездегі дамуы бірқатар кемшіліктермен түсіндіріледі.

1. Елеулі мемлекеттік қолдау болмауы;

2. Аграрлық туризм туралы жеткіліксіз білу және ауыл шаруашылық инфрақұрылымына инвестициялардың шағын көлемі;

3. Ауылдық туризм шаруашылықтары мен құрылымдарының мәртебесін заңнамалық айқын болмауы;

4. Туристік қызмет көрсетудің сапасы [3].

Осы мәселелерді шешу үшін негізгі тетіктер ретінде келесідей іс шаралар жүргізу керек деп есептейміз.

1. Ауылдық туризмді мемлекет тарапынан елеулі қолдау, яғни материалдық-техникалық базасын кең ауқымды дамыту. Агротуризмді дамыту бағдарламасында қайта құрылымдау және туристер қабылдау үшін ауылдық аймақтардағы дәстүрлі үйлер мен жабдықтарды қалпына келтіру, халық кәсібiнiң және рекреационды аймағының даму мақсаттарында қаржылық көмек көрсетеді.

2. Ішкі және ауылдық кіру туризм үшін, Қазақстан имиджін қалыптастыру.

3. Аймақтық мақсатты бағдарламалар шеңберінде табиғат, тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғауда қолдау көрсету;

4. Аудандарында туристік инфрақұрылымды дамыту;

5. Ауылдық туризм және онымен байланысты салалар үшін кадрлар даярлау;

6. Ішкі және халықаралық туристік нарықтарда аймақтық ауылдық туристік өнімдерді алға жылжуына қолдау;

7. Агротуризм дамуының ең тиімді тетіктерінің бірі – ауылдық туризм бизнес қауымдастығын құру қажет. Себебі, қауымдастық агротуристік фирмалардың мақсаттары мен мүддерлерін қорғау, агротуристік қызметтің стандарттары мен сертификациялау, туристік қызметтердің сапасын сақтап қалу мәселелерін шешеді. Ол дегеніміз, аймақтағы және жалпы Қазақстан агротуризм секторының бәсекеге қабілеттілігін арттыру деген сөз. Егерде фермерлерді оқыту, шетел тілдері бойынша курстары, тамақ дайындау курстары, интернет технологияларды қолдану курстары, және т.б. пайдаланатын болсақ, онда ауылдық туризмнің ілгері басуына септігін тигізеді. Агротехникалық қызметтерді ғаламтор арқылы көрсету керек, мұнда негізгі АӨК-туристік өнімді электрондық ақпарат нысанға аудару болып табылады. Ғаламторда агротехникалық фермерлік шаруашылықтар туралы интерактивті деректер базасын құру, онлайн каталогтар қалыптастыру, республика бойынша агротуристік фермерлік шаруашылықтарының интерактивті карталарын құру, аймақтық ақпараттық порталдарды құру арқылы ауылдық туризмді дамытуға болады.

Аталған негізгі тетіктерді қолдана отырып, Қазақстан маңызды экономикалық және әлеуметтік дивидендтерге сене алады. Себебі, ауылдық туристік өнімдерді дұрыс және тиімді ұйымдастыру және ілгерілету арқылы көптеген жетістіктерге жетуге болады. Ауылдық туризм негізгі әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге қабілетті, өзін-өзі ұйымдастыру жүйесі бола алады. Ауылдық туризмді дамыта арқылы, біз мынадай нәтижелерге жете аламыз:

- ✓ ауылдық жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету (әсіресе, жастар үшін);
- ✓ ауылдық табыс деңгейін арттыру;
- ✓ ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамыту;
- ✓ ауыл экономиканы әртараптандыру;
- ✓ қазақ ауылын жаңғыртуға жәрдемдесу;
- ✓ Жеке шаруашылықтардың өнім сату;
- ✓ қалада ауыл тұрғындарының көшін тоқтату;
- ✓ қоршаған ортаға антропогендік жүктемені азайту.

Қорыта келгенде, агротуризм бұл өңірдің туристік тиімділігін арттырып қана қоймай, ауылды дамытуға септігін тигізіп, оның әлеуметтік-экономикалық ахуалын жақсартуға бірден-бір үлес қосады. Агротуризм аймақтың жағдайын жақсарту, ауыл халқының экономикалық әл-ауқатын көтеру, жергілікті халықты жұмыспен қамту, табиғи, тарихи, мәдени мұра біртұтастығын сақтау, өңірге деген шет елдік әрі отандық туристердің мәдени,

тарихи, экзотикалық қызығушылығын ояту мен арттыру, өңірдің туристік имиджін қалыптастыру сынды бірқатар өзекті мәселелерді шешудің тиімді жолы да бола алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Курманғалиев С.Г., Сельский туризм может стать источником стабильного дохода // материалы статьи, 2016
2. Адамеску А.А., Воскресенский В.Ю. Аграрный туризм как инновационный фактор развития агропромышленного комплекса. //Журнал «Региональная экономика: теория и практика». 13(70) - 2008 май.
3. Улаков С.Н., Борбасова З. Н. Социально-экономическая роль и перспективы развития агротуризма в Казахстане. // «Экотуризм в Казахстане» материалы международной конференции. Караганда 2010.
4. Здоров А.Б. Экономические аспекты аграрного туризма // В уч.: Экономика туризма.: М.: Финансы и статистика, 2011

ӘОЖ 330.101

Кубеев Т.Г., Жаксыбаев Қ.Р.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КЕН – МЕТАЛЛУРГИЯЛЫҚ КЕШЕНІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

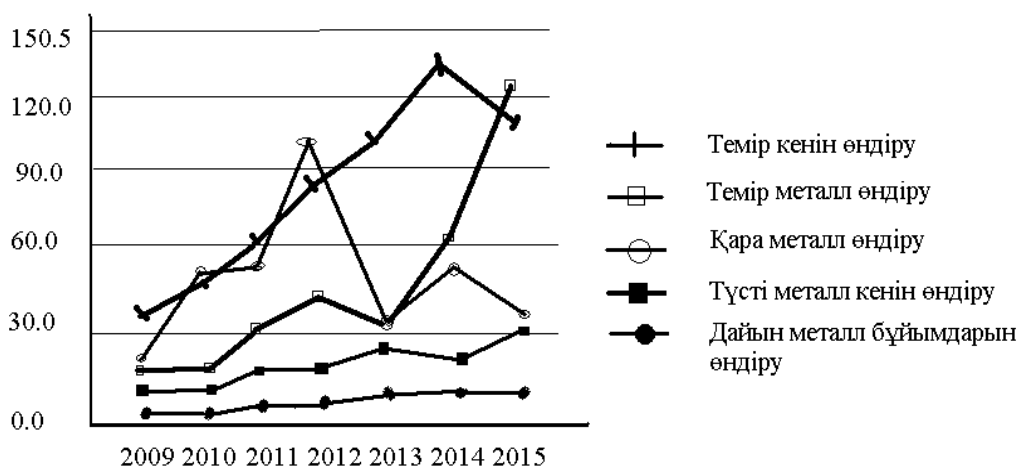
Тау-кен-металлургия саласы ел экономикасының стратегиялық саласын білдіреді, оның рөлі жоғары технологиялық және ғылымды қажетсінетін түпкілікті өнім өндірісін шикізатпен қамтамасыз ету болып табылады. Бүгінде Қазақстанның тау-кен-металлургия саласы шикізаттың және бастапқы металдар экспортына бағдарланған. Алдағы жылдары саланы дамытудың негізгі міндеті жоғары технологиялық өнім өндірісінің өсімі мен оның сыртқы нарықтарға экспортын ұлғайтуды да, ішкі нарық қажеттілігін қанағаттандыруды да қамтамасыз ететін, қосылған құны жоғары өнімді шығарумен байланысты металлургия өнеркәсібінің жаңа қайта өңдеу өндірістерін кезең-кезеңмен құру болу тиіс.

Елдің тау-кен металлургия саласын дамытудағы мемлекеттік саясат ірі кәсіпорындардың негізгі өндірісін ынталандыру мен шағын және орта бизнес кәсіпорындарының базалық металдар негізінде жоғары қайта бөлудің түпкі өнімін жасауға бағытталатын болады.

Тау-кен-металлургия саласы - еліміздің өнеркәсібінің барынша серпінді дамып келе жатқан секторы, Қазақстанның маңызды құрамдас бөлігі. Ол Қазақстанның барынша бәсекеге қабілетті саласының бірі бола отырып, 2015 жылдың қорытындысы бойынша тау-кен металлургия саласы елдің 16,9 % өнеркәсіп өнімін шығарды, оның экспорттың жалпы көлеміндегі үлесі 19,6 % ды құрайды. Салада шамамен негізгі қызмет персоналы ретінде 164,5 мың адам жұмыс істейді. 2015 жылғы қорытынды бойынша тау-кен металлургия саласы кәсіпорындарының негізгі құралдарының құны 2,2 трлн. астам теңгені немесе елдегі барлық негізгі құралдардың 17 %-ын құраған. Осы кезден бастап металл көздерді өндіру көлемі шамамен 3,5 есеге өскен.

Таяудағы бес жыл ішінде тау-кен металлургия саласы жобаларына салынатын инвестициялар көлемі 2 трлн. теңгені (\$ 13 млрд. астам) құрауы тиіс. Индустрияландыру бағдарламасын іске-асыру шеңберінде бұл салада 16 мың тұрақты жұмыс орнын құру болжанып отыр.

Кейінгі жылдары сапа кәсіпорындарының негізгі капиталына салынған инвестициялар 1,42 трлн. теңгені (1-сурет) құрады, олардың негізгі үлесі түсті металдар өндірісіне (42 %) тиесілі.

1-сурет. Негізгі капиталға салынатын инвестициялар. (млрд.тенге)

Металлургия өнеркәсібінің үлесіне өңдеуші өнеркәсіп көлемінің 35 %-дан астамы тиесілі. Қазақстанда әлемдік хром кені қорының 30 %-ы, марганец кенінің 25 %-ы, темір кенінің 10 %-ы шоғырланған. Мыс, қорғасын және мырыш қоры әлемдік қордың тиісінше 10 және 13 %-ын құрайды. Тәуелсіз мемлекеттер достастығы елдерінің арасында хромиттер қорының басым салмағы 90 %-ды, вольфрам 60 %-ды, қорғасын мен мыс 50 %-ды, бокситтер 30 %-ды, фосфориттер 25 %-ды, темір кені 15 %-ды құрайды. Қазіргі кезде Қазақстан титан өндірісі бойынша әлемде 3-орынды, мырыш бойынша - 7, қорғасын - 8, темір кені - 13, мыс - 15, болат - 35-орынды иемденеді.

Қара металлургия өнімі өндірісі көлемі (өндіруші және өңдеуші өнеркәсіп) 2009 жылғы 264,7 млрд. теңгеден 2015 жылғы 579 млрд. теңгеге дейін, ал түсті металлургия (өндіруші және өңдеуші өнеркәсіп) тиісінше 290,1 млрд. теңгеден 796,6 млрд. теңгеге дейін ұлғайды. Түсті металлургияда кен өндіру серпіні бір қалыпты емес. Алюминий (2009 жылғы 4,7 млн. тоннадан, 2015 жылғы 5,1 млн. тоннаға дейін) және қорғасын-мырыш (тиісінше 6,4 млн. тоннадан 7,1 млн. тонна дейін) кендерін өндіру ұлғайды. Дегенмен, қаралып отырған кезеңде мыс (2009 жылғы 34,9 млн. тоннадан 2015 жылғы 31,2 млн. тоннаға дейін) және мыс-мырыш кендерін (тиісінше 6,2 млн. тоннадан 5 млн. тоннаға дейін) өндіру төмендеген. Қара металлургия өндірісінің серпіні шойын өндірісі көлемінің 2009-2015 жылдар ішінде 4,1 млн. тоннадан 2,9 млн. тоннаға дейін, шикі болаттың 5,1 млн. тоннадан 4,1 млн. тоннаға дейін және тегіс прокаттың тиісінше 3,8 млн. тоннадан 3 млн. тоннаға дейін төмендегенін көрсетеді. Сонымен қатар, талданып отырған кезеңде көміртекті электрлік болат өндірісінің көлемі 0,2-ден 0,5 млн. тоннаға дейін, құрылысқа арналған шыбықтар 0-ден 97,2 мың тоннаға дейін және құбыр өнімі тиісінше 65,3 -тен 150,2 мың тоннаға дейін өскені байқалады.

1-кесте. Қара және түсті металлургия өндірісінің динамикасы

Көрсеткіштің атауы	2009ж.	2010ж.	2011ж.	2012ж.	2013ж.	2014ж.	2015ж.
Қара металлургия, млрд. теңге	264,7	365,5	387,4	374,0	558,9	844,2	579,0
Темір кенін өндіру, млрд. теңге	40,7	85,4	111,5	93,4	117,2	179,0	135,4
Қара металлургияда темір кенін өндіру үлесі, %	15,4	23,4	28,8	25,0	21,0	21,2	23,4
Қара металлургия	224,0	280,1	275,9	280,6	441,7	665,2	443,7

өнімдерін-өндіру, млрд. теңге							
Қара металлургиядағы өңдеудің үлесі, %	84,6	76,6	71,2	75,0	79,0	78,8	76,6
Түсті металлургия, млрд. теңге	284,7	377,5	487,3	846,6	904,1	886,2	796,6
Түсті метал кендерін өндіру, млрд. теңге	55,8	70,1	90,4	138,5	187,0	240,5	204,2
Түсті металлургиядағы кен өндірудің үлесі, %	19,2	18,0	18,2	16,1	20,0	25,0	25,6
Түсті металдарды өндіру, млрд. теңге	228,9	307,4	396,9	708,1	717,1	645,7	592,4
Түсті металлургиядағы өңдеудің үлесі, %	80,8	82,0	81,8	83,9	80,0	75,0	78,0

Металлургия саласының негізін кендерді өндіру және оларды одан әрі өңдеу құрайды. 1-кестеде көрсетілгендей негізгі көлем қара және түсті металлургияда металл кендерді өңдеуге келеді. Бұл ретте құндық көрсеткіштерде қара және түсті металдарды өндіру және өңдеудің оң өсу динамикасы байқалады.

Сонымен бірге қара металлургияда өңдеу үлесінің 2009 жылы 34,6 % -дан 2015 жылы 76,6 %-ға дейін біртіндеп төмендегенін, темір кендерін өндіру үлесінің тиісінше 15,4 %-дан 23,4 %-ға дейін өскенін атап өту қажет. Осыған ұқсас жағдай түсті металлургияда да байқалады. Қайта өңдеудің үлесі 2009 жылғы 80,8 %-дан 2015 жылы 78 %-ға дейін төмендеді.

Қазіргі кезде сала өнімінің экспорты шамамен 1 248,4 млрд. теңгені (\$ 8,5 млрд.), импорт шамамен 875,8 млрд. теңгені (\$ 6 млрд.) құрайды, оның \$ 5,3 млрд. сәл астамы жоғары қайта бөлу өнімдерінің үлесіне тиесілі. 2015 жылы сала өнімінің экспорты үлесіне экспорттың жалпы көлемінің 19,6 %-ы, сала өнімі импортының үлесіне 20,9 % тиесілі болды.

Тау-кен металлургия саласын дамытудың мемлекеттік мақсаттарын іске асыру, мемлекеттік активтерді шоғырландыру және тау-кен кеніш, металлургия салаларындағы мемлекеттік меншік құнын өсіру, тау-кен кеніш активтерінің және жеке сектормен әріптестікте қатты пайдалы қазбаларды барлау, өндіру және қайта өңдеуге қатысу арқылы Қазақстан Республикасының тау-кен металлургия саласы өнімінің бәсекеге қабілеттігін өсіруге жәрдемдесу үшін «Тау-Кен Самұрық» ұлттық тау-кен компаниясы акционерлік қоғамымен ұйымдастырылған.

2-кесте. Тау-кен металлургия саласы өндірісінің нақты көлемі индексінің динамикасы

Көрсеткіштің атауы	2009 ж	2010ж	2011ж	2012ж	2013ж	2014ж	2016 ж
Алдағы жылға қарай өнеркәсіп өнімінің ФКИ, %	109,1	110,4	104,8	107,2	105,0	102,1	101,7
Алдағы жылға қарай отын-энергетикалық пайдалы, қазбаларды өндіруден басқа, кен өндіруші ФКИ, %	108,9	102,5	91,5	111,7	99,6	99,3	99,7

Металлургия өнеркәсібінің ФКИ және дайын металл бұйымдарын өндіру, алдағы жылға қарай, %	101,0	104,6	94,1	106,8	103,8	96,2	94,3
--	-------	-------	------	-------	-------	------	------

Тау-кен-металлургия саласының өнімдерін өндірудің нақты көлемінің индексын талдау тұрақсыз динамиканы көрсетеді (2-кесте). Өндіруші және қайта өңдеуші секторда да 2011, 2013-2015 жылдары саланың өндіру көлемінің табиғи көрсеткіштерінің құлдырауы байқалды.

Тұтастай алғанда металлургия саласы өндірісі көлемінің серпінін талдау кен өндірісінің, концентраттар мен бастапқы металдар өндірісінің елеулі үлесі-кезінде қосылған құны жоғары шығарылатын өнім тізбесінің өте ауқымсыз екенін көрсетіп отыр. Қазақстан Республикасында тау-кен металлургия саласы негізінен экспортқа бағдарланған, оның өнімінің 20%-нан азы ішкі нарыққа түседі. Өндіріс құрылымында шикізат тауарлары басым, содан соң ғана шетелдерде қайта өңделеді.

Шетелдік талдаушылар Қазақстанның тау-кен металлургия саласының әлеуетін жоғары бағалайды және таяудағы 5 жылға оның серпінді дамуын болжап отыр. Шетелдік инвесторлар республикамен кен өндіру және кейіннен өңдеу саласында ынтымақтасу перспективаларын қарастыруда, түсті металдар өндіру және өңдеу аса қызығушылық тудырып отыр. Business Monitor International жүргізген зерттеулеріне сәйкес «Әлемнің алаңы бойынша 10 ірі елдері ішінде Қазақстан Республикасы серпінді дамып келе жатқан тау-кен өндіру өнеркәсібі көшбасшысы болып табылады». Түсті металдардың 29 түрінің, қара металдардың үш түрінің, қымбат бағалы металдың екі түрінің үлкен қорлары әзірленіп, өндірілу үстінде. Тау-кен өндіру саласы елдің экспорттық пайдасының 30%-ын әкеледі және барлық өнеркәсіп өндірісінің 19 %-ы үшін жауап береді. Қазақстан мысының ағымдағы резервін шетелдік сарапшылар 36 млн. тонна деп бағалап отыр. ВМІ зерттеулерінде марганец кені қоры бойынша Қазақстан әлемде екінші орын алады (600 млн. тонна) деп атап өтіледі. Жаһандық экономикалық дағдарыс әсерінен металл бағасының құлдырауына қарамастан ВМІ талдаушылары Қазақстанның тау-кен өндіру саласында айтарлықтай өсім болатынын болжап отыр. 2017 жылға қарай бұл нарық 2015 жылғы 2 775 млрд. теңге (\$ 18,5 млрд.) салыстырғанда 4 725 млрд. теңге (\$ 31,5 млрд.) сомасына бағаланатын болады. Бұдан өзге CRU Strategies Британ компаниясының бағалауы бойынша бағалардың өзгеру серпіні мынадай түрде болжанып отыр: мыс бағасының өсуі жалғаса береді, ол сым мен кәбілдің тапшылығымен және оған деген сұраныстың өсуімен байланысты болып отыр; - қорғасын бағасы Қытай мен Үндістандағы автомобиль өнеркәсібінің дамуына қарай орынды қарқынмен жоғарылауы тиіс; - алюминий бағасы барынша тұрақты күйінде қалмақ, алюминий саласын талдау Қазақстан энергияға арналған тарифте пайдалы жағдайда тұрғанын көрсетіп отыр; - мырышқа деген сұраныс төмендеу үстінде, бұл металл артығымен болуына байланысты баға өсімі ықтималдығы шектеулі. Сұрыпты прокат нарығын талдау тәуелсіз мемлекеттер достастығы елдері нарықтарының толықтығы кезінде (өндіріс тұтынудан жылына 41,5. млн. тоннаға артық) Таяу Шығыс нарығындағы сұраныстың кемшілігін (жылына 15.4 млн. тонна, сондай-ақ жергілікті өндірушілермен бәсекелестік) айқындады және тек жеткілікті баға басымдығы кезіне ғана бәсекелестік үшін мүмкіндік тұмақ. Марганец кені үшін әлемдік ауқымдағы перспектива қолайлы болып отыр, CRU сарапшылары 2007 жылы болған бағаның күрт көтерілуіне әкелген олардың тапшылығының тағы да қайталануы екіталай деп санайды. Қазақстанның ферроқорытпа өнімін, атап айтқанда феррохромды дамыту бойынша зор әлеуеті бар. Шикізаттың жоғары сапасы мен айрықша төменгі шығынды өндіріс басымдық болып табылады және осыған орай олардың ең аз құны бағалардың құлдырауына әкелмейтін болады.

Қазіргі кезде республикада 20 миллиард. тоннадан астам өнеркәсіптік қалдықтар жиналған, олардың ішінде түсті металлургия кәсіпорындарының техногендік қалдықтары

10,1 миллиард. тоннаны, қара металлургия қалдықтары 8,7. миллиард. тоннаны құрайды. Жыл сайын шамамен 700 миллион тонна өнеркәсіптік қалдықтар құралса, оның шамамен 250 миллион. тоннасы уытты болып саналады. Республикада техногендік қалдықтардың 2 %-нан азы қайта өңделеді және кәдеге жаратылады. Экологиялық, әсіресе өндіру өнеркәсібі, металлургия және химия өндіру кәсіпорындары шоғырланған аудандардағы жағдайды сауықтыру мақсатында қалдықтарды қайталама пайдалану жүйесін дамыту мен түсті, қымбат бағалы және сирек кездесетін металдарды алу бойынша ресурс үнемдейтін және кешенді қайта өңдеу жүйесіне көшудің маңызы зор. Техногендік қалдықтарды толық және тиімді пайдалану қоршаған ортаның жағдайын жақсарту бойынша маңызды бағытқа ие.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Каренов Р.С. Формирование рынка минерально-сырьевых ресурсов Казахстана. – Караганда: ИПЦ «Профобразование», 2008. – 276 с.
2. Тонкопий М.С. Экономика природопользования, Алматы, 2000. -290 с.
3. Шимова А.С., Соколовский Н.К. Основы экологии и экономика природопользования, Минск, 2001.-237 с.

ӘОЖ 330.101

Абдумаликова Г.А., Жаксыбаев Қ.Р.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

ӘЛЕУМЕТТІК САЛАНЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ

Қазақстан Республикасының орта мерзімді перспективаға арналған әлеуметтік-экономикалық саясаты салаларды, кәсіпорындарды және халықты дағдарыстан кейін қолдауға бағытталған шаралардан, «Қазақстан - 2050» стратегиясы. Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Мемлекет басшысының Қазақстанның негізгі мақсаты – 2050 жылға қарай әлемнің ең дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіруге, қол жеткізуді қамтамасыз етуі тиісті.

Тұрмыс деңгейі көпжақты санат және сандық бағалауға қолжетімді едәуір кеңестік мінездемеге ие. Тұрмыс деңгейін өлшеу серпінде және әлеуметтік нормативтермен немесе ең аз әлеуметтік стандарттармен салыстырғанда тұрмыс деңгейінің маңызды индикаторларын бақылауды жорамалдайды. Адамдардың әркелкі сапалы қажеттіліктеріне қарамастан тұрмыс деңгейінің жалпыға ортақ бірыңғай агрегатты көрсеткіші жоқ, бірақ оны қалыптастыру мәселесі өзекті болып қалуда. Дегенмен, әр түрлі елдердегі статистикалық көрсеткіштердің тізімі жеке қалыптастырылады, ал Қазақстандағы тұрмыс деңгейі индикаторларын таңдау халықаралық тәжірибені және ТМД-ның Мемлекетаралық Статистикалық Комитетінің ұсыныстарын ескере отырып әзірленеді.

Тұрмыс деңгейі әлеуметтік-экономикалық статистиканың нысаны ретінде адамның тауарлар мен қызметтердегі әр түрлі қажеттіліктеріне қанағаттанудың деңгейін сипаттайды. Экономикалық әдебиеттерде тұрмыс деңгейінің бір мәнді анықтамасы жоқ, алайда тұрмыс деңгейін шынайы қажеттілікті қанағаттандыру мүмкіндігін қамтамасыз ететін жағдайлар жиынтығымен халықтың әл-ауқатын, адамның материалдық, мәдени, әлеуметтік игіліктерді және қызметтерді тұтынуды сипаттайтын әлеуметтік-экономикалық санат ретінде анықтауға болады. Тұрмыс деңгейі ұғымының жүйелік қалыптастырылуының негізі тұтыну саласында пайда болатын және жүзеге асырылатын адамның әр түрлі қажеттіліктері болып табылады.

Қазақстан Республика азаматтарының әрбір топтары мен мемлекеттік дәрежеде қызмет көрсетудің негіздерін дүниежүзілік озат тәжірибие тұрғысындағы саяси-әлеуметтік маңызы бар мәселеге айналады. Сондықтан Республиканың әлеуметтік жүйесін жетілдіру қазіргі көкейкісті, ең басты мемлекеттік маңызы бар міндеттерінің бірі. Әлеуметтік саясат

кешенді шаралар болып табылады, олар мемлекетпен ойластырылып, жүзеге асырылады. Оның ішіне қалың бұқара топтарының әл-ауқаттарын көтеру, әртүрлі топтардың табыстары арасындағы пропорциясыздықты жою, әлеуметтік теңсіздікті азайту мен жеңілдету, кедейлерге және жарлыларға, қариялар мен мүгедектерге қанағат етерлік жағдай жасау мен тағы басқа міндеттерді шешу дипломдық жұмыс тақырыбының өзектілігін көрсетеді.

Атап айтқанда, әлеуметтік сала мен мемлекеттік басқару, қоғамдық өмірді жан-жақты қамтиды. Мемлекет нарықтық қатынастардың әлеуметтік бағыттылықтың кепілі болып табылады және де кәсіпкершіліктің қоғам мүдделеріне бағыттталатынына кепіл береді. Еркін бәсекелестіктің және еркін нарықтың принциптерін нағыз алғанда, оның мағынасы нольдік сомамен ойнағандай болып көрінеді, яғни бір жақтың жеңісі басқа жақтың жеңілісіне айналады және керісінше. Мемлекет тарапынан лайықты түзетулер енгізілмесе, ондай жағдай қоғамдағы әлеуметтік таластың және тұрақсыздықтың факторы болып шығады, әрине бұл жеке кәсіпорындарға, корпорацияларға, фирмаларға, салаларға, сондай-ақ жалпы елдің экономикасына өз әсерін тигізеді. Бұл табиғи нәрсе, өйткені әлеуметтік-нарықтық қатынастарды ұйымдастырудың маңызды принципі – еркін кәсіпкершіліктің принциптерін қоғамның кедей топтарына әлеуметтік жәрдем беру принциптерімен үйлестіру болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, мемлекеттік қызметтің басты бағыты – бұл халықтың жиынтық сұранысының лайықты дәрежеде болуына жәрдемдесетін бағдарламаларын жүзеге асыру, жұмыс бастылықтың жоғары дәрежесін қамтамасыз ету, әлеуметтік саланы қамту, инвесторларға арнайы салық жеңілдіктерін және кепілдікті ұсыну.

Сонымен қатар, мемлекет оларды өндіру жауапкершілігін өзіне алуға міндетті емес. Өйткені, онда ресурстарды бөлу үрдістерін дұрыс бағытқа жіберу мақсатымен мемлекеттік тапсырыстар, салықтар, субсидия мен бағалар механизмдері арқылы кәсіпкершілік саласына тікелей немесе жанаманы ықпал етуге мүмкіндіктері жеткілікті.

Жалпы алғанда, қоғамдық игілік қоғам мен ол үшін жалпыға маңызды параметрлеріне кіретін ішкі және сыртқы қауіпсіздіктің кепілдік дәрежесіне, қоғамдағы жанжал мен мәміленің арақастығына, әлеуметтік инфрақұрылым институттарына жататын білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қатынастар мекемелерінің бар болғаны мен қалыпты жұмыс істеуіне байланысты.

Әлеуметтік саясат кешенді шаралар болып табылады, олар мемлекетпен ойластырылып, жүзеге асырылады. Оның ішіне қалың бұқара топтарының әл-ауқаттарын көтеру, әртүрлі топтардың табыстары арасындағы пропорциясыздықты жою, әлеуметтік теңсіздікті азайту мен жеңілдету, кедейлерге және жарлыларға, қариялар мен мүгедектерге қанағат етерлік жағдай жасау мен тағы басқа міндеттер кіреді.

Алғашқыда, әлеуметтік саясат әлеуметтік теңсіздіктің мәселелерін шешу аясында пайда болған. Бірақ бірте-бірте ол өзіне басқа мәселелерді қосып, әжептәуір өзгеріске ұшыраған, енді бір жақты түсіндірмеден кең ұғымға дейін жетіп, мемлекеттің жиынтық шараларына айналған. Олар әлеуметтік қатынастарына; әртүрлі халық топтарының қайта өндірілу үрдістеріне; барлық топтардың және барша қоғамның қалыпты өмір сүруін қамтамасыз етуге; минималдық еңбекақы мөлшерін, жұмыссыздық бойынша жәрдем ақы мөлшерін орнатуға; сол біресе, басқа халық топтарының табыстарын көтеру мақсатымен бағаларды белгілеуге; әртүрлі топтардағы халықтың табыстарына дифференциалдық салық ставкаларын белгілеуге және тағы басқа ықпал етеді.

Сонымен, мемлекет нарықтың жұмыс істеуіне тікелей араласып және салықтар мен басқа төлемдер арқылы жанамалы түрде табысты бөлуді реттеудің міндеттерін өзіне алады. Салық салу мен әлеуметтік қамтамасыздандыру бойынша мемлекеттік шығыстардың механизмдері арқылы ұлттық табыстардың едәуір мөлшері байлардан кедейлерге көшеді.[2]

Әлеуметтік сала немесе әлеуметтік инфрақұрылым азаматтық қоғамның барлық аспектілерін, құрамдағы элементтерін, институттарын, қатынастарын қамтиды.

Еліміздің әлеуметтік саясатының басым бағыттарының бірі – халықтың әлсіз бөлігін тиімді әлеуметтік қорғау жөніндегі шаралармен қамту. Өткен онжылдықта әлеуметтік саланың дамуы күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайда жүзеге асырылды. Мемлекеттің

басымдық жүйесінде әлеуметтік байсалды саясат ұдайы жүргізіліп келеді. Сөйтіп, 2002 жылдан бастап республикалық бюджеттің әлеуметтік қорғау мен әлеуметтік қамтамасыз етудің жыл сайынғы шығындары, 2006 жылға жоспарланған шығындарды қоса есептегенде 160 миллиард теңгеден 362 миллиард теңгеге, яғни екі еседен астамға өсті. Мүмкіндіктердің өсу шамасына қарай, мемлекет оларға көрсетілетін жәрдем мөлшерін ұлғайтуды жалғастыра беретін болады.

Мемлекет басшысы біз аға буын өкілдерін, ана мен баланы, жастарды мейірім мен ілтипатқа бөлейтін әлеуметтік бағыттағы қоғамды, ел халқының барша бөліктерінің өмірінде жоғары сапа мен алдыңғы қатардағы әлеуметтік стандарттарды қамтамасыз ететін қоғамды орнатып жатқанымызды атап өтті. Жолдауды жүзеге асыру мақсатында осы жылдың маусым айында “Қазақстан Республикасының кейбір заң актілеріне әлеуметтік қамсыздандыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы” Заңы қабылданды. Оның аясында осы жылдың 1 шілдесінен бастап күшті құрылымдар зейнеткерлерінің зейнетақысы бір мезгілдік дифференцияланған түрде өсетін болды.

Қоғам үшін өндіріс, бөлу және айырбас кезеңдерімен қатар экономикалық, әлеуметтік көрсеткіштері бар тұтыну кезеңінің де маңызы зор. Өнімді алу жеткіліксіз, оны тиісті қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін қолдану керек. Өнім кейде сапасыз болуы, істен тез шығуы, үлкен шығындарды қажет етуі мүмкін. Кейде қымбат өнімнің өзі өзіне барабар қажеттілікті қанағаттандыра алмайды. Нәтижелі тұтыну ұғымы өндіріс құралдарын пайдалану деңгейін сипаттайды. Өсім беретін, еңбек өнімділігін арттыратын, ұлттық табысты құрайтын осы нәтижелі тұтыну. Сондықтан тұтыну кезеңінде өнімнің қоғамға, адамдарға қандай пайда әкелетінін білген жөн. Оны біз басқару тиімділігінің үшінші түрі - әлеуметтік тиімділікті қарастыру барысында анықтай аламыз.

Әлеуметтік тиімділік – бұл қоғамның қандай да бір өнімді қолдану немесе нақты жұмыс түрін атқару барысында, сонымен қатар тиісті материалдық, әлеуметтік және рухани құндылықтарды пайдалануда жалпы оң нәтижелерге қол жеткізуі. Егер оны “өндіріс-бөлу-айырбас-тұтыну” жүйесіне қолданатын болсақ, ол тек өндіріс кезеңінде ғана емес, басқа да кезеңдерде орын алып, жүйе үшін ортақ болып, жалпы оның жағдайын сипаттайды.

Әлеуметтік тиімділік кез келген еңбектің маңыздылығын, ұтымдылығын және тиімділігін көрсетеді. Егер өнімге кеткен шикізаттық, энергетикалық және басқа да материалдық шығындарды “шегеріп тастасақ”, онда адамдардың еңбегі және таланты, білімі мен тәжірибесі, біліктілігі мен ар-ұяты толығымен әлеуметтік тиімділікте көрініс табады. Әлеуметтік тиімділіктің көлемі қоғамдық құрылымдар мен реттеуіштердің ұтымдылығын сипаттайды. Егер экономикалық немесе өндірістік тиімділікке табиғатқа және қоғамдық өмірдің басқа жағдайлары мен факторларына (әлеуметтік инфрақұрылымға, адамдардың денсаулығына және т.б.) зиян келтіру есебінен қол жеткізілсе, онда мұндай жағдайларды әлеуметтік тиімділік деп айта алмаймыз. Сонымен қатар тапқан табыстарға сай келмейтін қорларды қолдану арқылы уақытша, қысқамерзімді қол жеткізген жетістіктер әлеуметтік тиімділікті білдірмейді.

Әлеуметтік тиімділік жоғары сапа мен қазіргі заманғы техникo-технологиялық көрсеткіштерге негізделген. Онда ғылыми-техникалық революцияның жетіктіктері толық көрініс табады. Ол тек басқару субъектілерін, ең алдымен мемлекеттік билік пен жергілікті басқару органдарын ұтымды ұйымдастыру, басқарылатын объектілердің оптималды қызмет жасауы, олардың белсенділігінің қоғам заңдылықтарымен және мүдделерімен сәйкес үйлесуінің нәтижесінде пайда болады. Әлеуметтік тиімділіктің мәні оның тұрақты, өндіруші, прогрессивті болуында, жүзеге асқан қызметтің қолданған нәтижесі ғана емес, сонымен қатар болашақта дамудың қайнар көзі мен құралына айналып, қоғамдық өмірдің ұдайы өндірісінде берік және тұрақты буыны ретінде көрініс табуында.

Мемлекеттік басқару жайлы жоғарыда айтылғандар онымен атқарылатын іс-әрекеттің барлығы басқарудың әлеуметтік тиімділігімен өлшеніп, бағалануы керек деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Мемлекетке қоғамның нысаны ретінде барлық қоғам үшін, онда болып жатқан құбылыстар, қарым-қатынастар мен процестер жүйесі үшін жауапкершілік

жүктеледі. Ол адамдардың құқықтары мен бостандықтарын заң жүзінде анықтап және қорғай отырып, сонымен бірге олардың ұтымдылық пен тиімділік тұрғысынан пайдалануын қадағалайды. Адамдардың тек ұятына, адал ниетіне, адамгершілік қылықтарына ғана сенім білдіру жеткіліксіз. Тек қана заңға, мінез-құлық пен іс-әрекет нормаларының орындалу міндеттілігіне ғана сенім артуға болады. Ал олардың нақты орындалу деңгейі қоғамға, адамдарға белгілі пайда әкелетін, оларды материалдық және рухани аспектіде дамытатын әлеуметтік тиімділікпен анықталуы қажет.

Мемлекеттік басқару қызмет түрі ретінде басқа басқару түрлерінен ең алдымен, мемлекеттік билік және мемлекеттік органдар арқылы жүзеге асырылатындығымен, әлеуметтік топтар мен азаматтардың қоғамдық мүддесін білдіретін саяси басшылықтың, саясаттың басым рөлге ие болатындығымен ерекшеленеді. Сондықтан “мемлекеттік басқарудың тиімділігі” түсінігінің және оның өлшемдерінің мазмұнды анықтамасы “шығындар-өнім шығару” моделі бойынша технологиялық операцияларды емес, бірқатар саяси аспектіден тұратын саяси субъектінің басқару қызметінің элементі болып табылады.

Мемлекеттік басқарудың тиімділігі қабылданған шешімдердің іске асырылуының “шығындар-өнім шығару” немесе “шығындар-нәтиже” іспетті объективті көрсеткіштерімен емес, саяси жүйенің стратегиялық мақсаттарына жету және жалпы мемлекеттік мүдделерді жүзеге асырудың нәтижелері мен қолданылған әртүрлі ресурстардың арақатынасы арқылы анықталады. Шығындар мен нәтижелердің арақатынасының өлшемі жеке, нақты шешімдердің тиімділігінің шартты көрсеткіші ретінде қолданылады, бірақ экономикалық талдауларға қарағанда аталған терминдердің мағынасы кең ауқымда қолданылады. Қызмет (минималды шығындар тұрғысынан алғанда) тиімді-үнемді болуы мүмкін, бірақ алға қойылған әлеуметтік – саяси мақсаттарға жету жағынан тіпті тиімді болмауы мүмкін. Тиімді қызмет әлеуметтік-саяси аспектіде нәтижелі болғанымен де үнемі үнемді, әсіресе ұтымды бола бермейді.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылайтын болсақ, мемлекеттік басқару тиімділігінің түсінігіне оның мақсатты бағытталған және мақсатқа сай қызмет ретінде өзіндік мәні көрініс табатын анықтамасы тән. Мемлекеттік басқарудың тиімділігі нәтижелер мен қол жеткізген қоғамдық мақсаттардың және пайдаланылған мемлекеттік ресурстардың арақатынасын білідретін ұғым. Тиімді басқару – қоғамдық қажеттіліктер мен мүдделерді қанағаттандыру барысында оң нәтижелерге қол жеткізетін қызмет түрі. Тиімділік – басқарушы субъектінің және қоғамның алдыға қойылған мәселелерді шешу үшін жұмсаған күш-жігерінің (ресурстар) қаншалықты әлеуметтік маңызы зор нәтижелерде іске асқанын (көрініс тапқанын) білдіретін көрсеткіш.

Сонымен “мемлекеттік басқарудың тиімділігінің” категориясы келесідей түсініктер арқылы анықталады: “қоғамдық мақсаттар”, “нәтижелер”, “қоғамдық қажеттіліктер мен мүдделер”. Олардың әрқайсысы мемлекеттік басқарудың саяси астарымен бірге өзіндік белгілерін анықтайды. “Қоғамдық мақсаттар” – түптеп келгенде – бұл саяси мәнді мақсаттар; “нәтижелер”- (саясатта көрініс тапқан) қоғамдық қажеттіліктер мен мүдделерді қанағаттандырумен байланысты болатын объектілер, қызметтер, үрдістер; “мемлекеттік ресурстар” – қоғамдық мақсаттарға сай болу тұрғысынан да, құқықтық негізделуі жағынан да мемлекетпен белгіленетін экономикалық, әлеуметтік, саяси, идеологиялық, ақпараттық капиталдар.

“Мемлекеттік басқарудың тиімділігінің” түсінігін анықтағаннан кейін тиімділік өлшемдерін қарастырған жөн. Тиімділік өлшемдері басқарудың көрініс табуының белгілерін, қырларын, әртүрлі жақтарын білдіреді. Оларды талдау арқылы басқару деңгейі және сапасы, оның қоғамның қажеттіліктері мен мүдделеріне сәйкес келуі анықталады.

Жүйенің, яғни мемлекеттік басқарудың субъектілері мен басқарушы объектілерінің жиынтығының, атқарған қызметінің нәтижесін көрсететін мемлекеттік басқарудың жалпы әлеуметтік тиімділігінің өлшемдері (критерилері) құрайды. Мұндай өлшемдер бір жағынан, қоғамдық дамудың (жалпыұлттық, аймақтық) қажеттіліктерімен, мүдделерімен және мақсаттарымен объективті түрде байланысты, ал екінші жағынан, толғағы жеткен

қажеттіліктердің, мүдделер және мақсаттардың мемлекеттік басқару арқылы қанағаттандырылатын шамасын көруге және бағалауға мүмкіндік береді. Осылардың негізінде мемлекеттік басқарудың қоғамның серпінділігі мен үйлесімділігін қамтамасыз етуге қаншылықты дайын екендігін анықтауға болады.

Мемлекеттік басқару қоғамдық, ұжымдық және жеке қажеттіліктердің, мүдделер мен мақсаттардың дамуын үнемі және объективті түрде зерттеуі, бағалауы және талдауы, сонымен бірге оларды жүзеге асырудың ұтымды формаларын, ресурстары мен құралдарын табуы қажет. Мемлекеттік басқарудың тиімділігі мен ұтымдылығы тұрғысынан алғанда қажеттіліктер мен олардың негізінде туындайтын мәселелердің қоғамдық ресурстарды ұтымды қолдану арқылы, тұрақты да сенімді түрде дер кезінде және толығымен қанағаттандырылуы және шешілуі өте маңызды.

Басқарудың жалпы әлеуметтік тиімділігінің өлшемдеріне (критерилеріне) келесілерді жатқызуға болады:

а) өзінің сәйкес түрлері бойынша әлемдік параметрлермен салыстырылатын еңбек өнімділігінің деңгейі;

ә) БҰҰ-ң әдістемесі бойынша есептелетін ұлттық байлықтың қарқыны мен ауқымы;

б) жан басына шаққандағы және әртүрлі категориялардың табыстарына бөлгендегі, сонымен бірге дамыған елдердің стандарттарымен салыстырғандағы адамдардың өмір сүру деңгейі;

в) қоғамдық қатынастардың тәртіптілігі, қауіпсіздігі және сенімділігі, олардың оң нәтижелерге қол жеткізе отырып одан әрі дамуы.

Аталған мемлекеттік басқарудың жалпы әлеуметтік тиімділігінің өлшемдері қоғамдық өмірдің салалары бойынша бөлінеді. Егер қарқынды дамушы елдердің экономикасындағы процестерге көңіл аударатын болсақ, мұнда ең бастысы – еңбек өнімділігінің өсуіне, шығарылатын өнімнің сапасының, түрлерінің артуына алып келетін жаңа ғылыми-техникалық жетістіктерге негізделген қоғамдық өндірісті ұлғайту екендігін аңғаруға болады. Әлеуметтік салада әр елде әртүрлі болып келетін қоғамдық қатынастардың заңдылықтары мен нысандарын ескере отырып, әлеуметтік әділеттілік қағидасын жүзеге асыруға ұмтылыс жасалуда. Рухани сферада, зиялы қауым арасында әрбір адам адамгершілік деңгейі, ішкі-сыртқы мәдениеті жоғары болып, еркін, демократиялық қоғамның тұлғасы ретінде қалыптасуы керек деген түсінік орын алуда. Мемлекеттік басқару үшін саяси сферадан туындайтын жалпы әлеуметтік тиімділік өлшемдерінің маңызы зор. Ол басқару нәтижелерін талдау үшін қажет өлшемдер емес, керісінше, қоғамның әлеуметтік, рухани, экономикалық сфераларының тиімді даму көрсеткіштеріне басқарудың қандай нысандарын, әдістерін, тәсілдерін қолдану арқылы қол жеткізуге болатынын көрсететін өлшем-құралдары. Себебі саяси құралдар да басқарудың нәтижелері үшін аса маңызды. Саясат саясат үшін емес, қоғам үшін қажет.

ӘДЕБИЕТЕР

1. Н.Ә.Назарбаев. «Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» жолдауы //Егемен Қазақстан, Астана 12 желтоқсан 2012 ж.
2. Мамыров Н.Қ. Халықаралық экономикалық қатынастар.Оқу құралы. Алматы: Экономика 2011. 350 б.
3. Одинцова Г.С., Ковалев Р.И., Мельтихова Н.Н. Организационное проектирование и планирование развития систем управления. – Киев: Наукова думка, 2012. С.365
4. Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің сайты //www.stat.gov.kz

ӘӨЖ: 332.336

Наримбетова А.Ж.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана қ.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК САЛАНЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қоғамның әлеуметтік-экономикалық маңыздылығын, азаматтардың әлеуметтік жағдайын көтеру, олардың өмір сүру сапасы мен өмір сүру деңгейі көрсеткіштерін көтеру, тұрғындардың жұмысбастылығын арттыра отырып, кедейшілік мәселесін шешу және ұлттық қауіпсіздік тұрғысында әлеуметтік тұрақтылықты қамту сияқты өзекті әлеуметтік-экономикалық, саяси мәселелерді жүйелі түрде қарастыру, оларды шешімін табу қазіргі жаһандану жағдайында ғаламдық сипаттағы мәселелер болып отыр. Өркениетті дамыған елдерге қарағанда Қазақстанның әлеуметтік саласы әлі де болса жаңа, тың жобаларды іске асыруды талап етеді. Халықтың аз қамтылған бөлігін қамтамасыз етуден бөлек, еңбекке жарамды халыққа жұмыс тауып беру маңызды. Егер елде жұмыссыздықтың деңгейі көбейіп кететін болса, онда оның мынадай кері жақтары байқалады:

- Егер адам жұмыссыз болып қалса, ол қалай да табыс табуды қарастырады. Бұл кезде үкімет жұмыссыздарға қолдау көрсетуді міндет етеді. Бірақ жұмыссыздығына берілген төлемақы өнім өндіргені үшін айырбас болмайды, өйткені жұмыссыз адамдар ештеңе өндірмейді, сондықтан да мемлекеттің жағдайы жақсармайды.

- Жұмыссыздардың артуы қызмет және өнімге сұранысты кемітеді. Халық табысының кемуі сұранысты азайтады. Тауарға сұраныстың кемуі өнім көлемінің, сондай-ақ жұмыссыздықтың ары қарай көбеюіне жағдай жасайды, өйткені өнім көлемінің азаюы өндірістің кеміп, еңбекақының азаюына алып келеді. Сосын үкімет өзінің жасаған қақпанына өзі түседі.

- Қоғамда жұмыссыздық саяси жағдайды күшейтіп жіберуі мүмкін, өйткені қатты ашынған халық кәсіптің, табыстың жоқтығынан шаршаған халық билік ауысса тұрмысыз дұрысталар деп қандай да бір, митинг, ереуіл, төңкеріс жасауға дайын болады.

- Жұмыссыз қалу қылмыстың туындауына себеп, өйткені адам өмір сүру үшін, көп жағдайда қылмыс арқылы күнкөріс көзін іздейді.

Соңғы кездерде еуроодақ елдерінде күрделі мәселелердің бірі жұмыссыздық болып табылады. Ол елдерде жұмыссыздыққа қарсы іс-шаралар жасалғанымен, оң нәтижелер санаулы ғана. Себебі, 2014 жылы бүкіл елде басталған дағдарыс әсері біраз елге кесірін тигізді. Дамуға қадам басқан Еуроодақты да мазалап жатқан жұмыссыздық ғаламдық мәселеге айналып жатыр. Бүгінгі Еуроодақ мемлекеттерінде жұмыссыздық деңгейі 14 пайызға жуықтаса, 30 жасқа дейінгі жастарда жұмыссыздық 23 пайыздан көбірек. «Жұмыссыздық деңгейінің артуы күрделенген мәселені ары қарай қиындататын бүкіләлемдік сипатқа ие болуы мүмкін[1]. Әйтсе де біздің ел бұл салада сәтті реформалармен қаруланды десек артық айтқандық болмайды. Біздің мемлекетте жұмыссыздықтың орташа шамасы 5-6 %- ға тең. Оның себебі, елдегі индустрияландырудың шынымен де сәтті әрі пайдалы болуымен тікелей байланысты. Индустрияландырудың бірінші жылдары жақсы көрсеткіштер көрсетті. Міне сол себепті біздің ел үшін әлеуметтік сала мен экономиканы байланыстыра дамыту, кіші және орта бизнес, кәсіпкерлікпен айналысу негізінде экономиканы әртараптандыру мен адамдардың жұмысбастылығын көтеру маңызын ешқашан жоғалтпаған. 2050 жыл нысанасына ұмтыла отырып, еліміз халықтың экономикалық белсенділігі мен жұмыспен қамту деңгейін әрдайым арттырып келеді.

Халықты әлеуметтік қолдаудағы еліміздегі ең негізгі бағдарламалардың бірі - Жұмыспен қамту 2020-жол картасы мемлекеттік бағдарламасы еңбек нарығының алға жылжуына өз септігін тигізуде. Бұл бағдарлама 2010 жылдардағы жол картасымен Жұмыспен қамту 2020 бағдарламасын жүзеге асырудың алдағы кезге жалғасы болып отыр. Бағдарламада негізінен дағдарысқа төтеп беру, еңбек нарығының тиімділігін арттыру, өзара еңбек нарығының алдағы уақыттардағы жай күйін анықтау және мониторингілеу, жұмыссыз мен өзін-өзі кәсіппен қамтыған азаматтарды жұмыспен қамтудың белсенді шараларын қамтиды. Бағдарламаға қатысушылар ішіндегі ерекше артықшылықтарға ие болатындар:

- 29 жасқа дейінгі жастар;

- балалар үйлерінің тәрбиленушілері, жетім балалар және ата-ананың қамқорлығынсыз қалған он сегізден 29 жасқа дейінгі балалар;
- ауылдық жерде тұратын әйелдер;
- 50 жастан асқан зейнеткерлік жасқа толғанға дейінгі азаматтар;
- ауыр жұмыстарға, зиянды және қауіпті еңбек шарттарындағы қызметтерге қамтылған және мемлекеттік төлемақы алатын азаматтар;
- Қазақстан Республикасының Қарулы күштері қатарынан шыққан азаматтар;
- бас бостандығынан айырылу немесе мәжбүрлеп емдеу орындарынан босатылып шыққан азаматтар;
- жұмыс беруші заңды тұлғаның таратылуы себепті немесе жұмысшылар саны мен штаты қысқаруына байланысты жұмыс беруші жеке тұлғаның қызметінің тоқтауына сәйкес босатылған азаматтар.

Бағдарлама екі кезеңде жүзеге асады: бірінші кезең 2013–2015 жыл аралығы, екінші бөлігі 2016–2020 жылдар аралығы. Алғашқы кезеңде пилоттық режимде үшінші тармақта (экономикалық өсу орталықтарына және әлеуметтік-экономикалық даму әлеуеті жоғары елді мекендерге көшу) қызметтік баспананы иелену, салу және қоныстану жұмыс берушінің қатысуымен іске асырылатын болады. Екінші кезеңде: 2016 – 2020 жылдары – Бағдарламаның өңірлік бөліктері әзірленіп, келісіледі және орындауға қабылданады, еңбек нарығында пайда болатын қауіптерді басқару және жұмыспен тиімді қамтуға көмектесу бағдарламада көрсетілген механизмдер мен құралдар бойынша атқарылатын болады. Бағдарлама негізінен 3 бағытта жұмыс жүргізеді.

Бірінші бағыт: өз еркімен жұмыспен жасайтын, жұмыссыз және аз қамтылған азаматтарды оқыту және жұмысқа орналасуға жәрдемдесу – тұрақты жері бойынша жұмысқа орналасуға жәрдемдесудің еңбек әлеуетін дамыту арқылы халықтың тұрақты және нәтижелі жұмыспен қамтылуын қамтамасыз етуге бағытталған. Ол бағыттағы қатысушылар негізінен өз бетімен айналысатын кәсіпкерлер, жұмыссыз және әлеуметтік жағдайы төмен азаматтар, отандастар және кейбірікәсіппен қамтамасыз етілген жалдамалы жұмысшылар болып табылады. Ауылдағы жастар мен әйелдер бағдарламаға сай басты қатысушылар болып табылады.

Екінші бағыт: кәсіпкерліктің ауылдық жерлерде дамуына көмектесу.

Азаматтардың жеке кәсіпкерлігін ашуы мен көлемін ұлғайту үшін кәсіпкерлік қызметті ынталандыру керек, сол арқылы экономикалық белсендік артады.

Елімізде екінші бағыт бойынша мынадай адамдар тобы қатысады:

- 1) әкімшілік бөлінуіне қарамай, ауылдық елді мекендер тұрғындары;
- 2) аудандық маңызы бар аймақтардағы және заңнамаға сай қала аумағына кіретін кент тұрғындары;
- 3) әкімшілік бөлінуіне қарамастан, ауылдық жерлердегі кәсіпкерлік қызметін іске асырған кезде облыстық, республикалық маңызы бар қалаларда, жеке ісін ұйымдастыруды немесе ұлғайтуды көздейтін және оған мүмкіндігі жоғары, өз күшімен жұмыс жасайтын, жұмыссыз және аз қамтылған, жұмыссыз адамдар мен оралмандар. Мұнда да негізгі басымдық ауыл тұрғындарына беріледі..

Үшінші бағыт: еңбек ресурстарының ұтқырлығын арттыру.

Үшінші бағыттың негізгі мәні экономикалық әлеуеті төмен аймақтардан дамушы және экономикалық өсу орталықтарына өз еркімен көшуіне көмектесу арқылы еңбек ресурстарының ұтқырлығын көбейту қызметін көздейді. Негізгі қатысушылары азаматтығын алған этникалық қазақтар болып табылатын жаңадан қоныс аударып келушілер. Бағдарламаға қатысушылардың ішіне 137305 адам кіргізіліп, 136 007 адам әлеуметтік келісімшартқа қол қойды. Қол қоюшылардың ішінде 72 651 адам (53,3%) жұмыссыз, 63205 адам (46,4 %) өзін-өзі жұмыспен қамтығандар, 157 адам (0,1 %) ішінара жалдамалы жұмысшылар.

Кесте 1 2020 жылға дейін 5 % жұмыссыздық деңгейін қамтамасыз ету үшін жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету жоспары

Өңірлер	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.
Ақмола облысы	4171	2613	2560	2569	2695	3046	3523	3861
Ақтөбе облысы	4104	2571	2519	2527	2652	2997	3466	3798
Алматы облысы	9702	6077	5954	5973	6267	7083	8191	8976
Атырау облысы	2767	1733	1698	1704	1788	2020	2337	2560
Батыс Қазақстан облысы	3147	1972	1932	1938	2034	2299	2658	2913
Жамбыл облысы	5557	3481	3410	3422	3590	4057	4692	5141
Қарағанды облысы	7012	4393	4304	4318	4530	5120	5921	6488
Қостанай облысы	5075	3178	3115	3125	3278	3705	4285	4695
Қызылорда облысы	3278	2053	2012	2018	2118	2393	2768	3033
Маңғыстау облысы	2550	1597	1565	1570	1647	1861	2153	2359
Оңтүстік Қазақстан облысы	11709	7335	7187	7210	7565	8550	9888	10834
Павлодар облысы	4136	2591	2539	2547	2672	3020	3493	3827
Солтүстік Қазақстан облысы	3268	2048	2006	2012	2111	2386	2759	3024
Шығыс Қазақстан облысы	7102	4450	4359	4373	4589	5186	5997	6571
Алматы қ.	3942	2470	2420	2427	2547	2878	3329	3648
Астана қ.	7304	4576	4483	4498	4719	5333	6168	6758
Қазақстан Республикасы	84826	53138	52063	52231	54802	61934	71628	78485
Ескерту: [2] ақпарат көзінен алынды								

1-кестеде бағдарлама жоспарына сәйкес 5 % жұмыссыздық деңгейін қамтамасыз ете отырып жұмыспен қамтуды қамтамасыз етудің әр өңірлер бойынша саны көрсетілген. Бағдарламаның алғашқы кезеңінде 2013-2015 жылдар аралығында барлық өңірлер бойынша жұмыспен қамту көлемі кемиді. Ал екінші кезеңнен бастап, яғни 2016 жылдан 2020-ға дейін жұмыспен қамтамасыз етілетін адамдар саны артады. Кестеде ең көп жұмыспен қамтылатын өңір Оңтүстік Қазақстан облысы болады, бұл ең алдымен халық санының көптігімен байланысты болса, ең аз жұмыспен Маңғыстау облысының азаматтары қамтылады. Жалпы елімізде 2016 жылдан бастап 52231 адамнан 2020 жылға қарай 78485 адам жұмыспен қамтылатын болады. Бағдарламаны іске асыру тиімділігін артыру және еңбек нарығын болжау үшін өңірлердің жұмыспен қамту картасы арқылы мониторинг жүргізу тетіктері енгізілуде. Нәтижесінде еңбек ресурстарына қосымша қажеттілікке, еңбек ресурстарының көздері мен қозғалысына, еңбек ресурстарының теңгеріміне (сұраныс пен ұсыныс) мониторинг қамтамасыз етілетін болады.

Қазіргі кезде елімізде әлеуметтік көмек жүйесін жаңарту бойынша пилоттық жобаны іске асыру жүруде. Халықты әлеуметтік қорғау заңнамасына сәйкес азаматтарға тұрғын үй көмегі, атаулы әлеуметтік көмек және 18 жасқа дейінгі балаларға арналған ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақы төленеді. Бұл көмектерді алу үшін отбасы үкіметке табыстары мен шығындары жайлы толық ақпарат беруі қажет. Бірақ та көмекті шартсыз ұсыну қағидасы адамдардың жұмысқа ынталарын төмендетіп, осылай оңай жолмен ақша табуға әкеледі. Ал бұл өз кезегінде еңбек ресурстарын толық пайдаланбауға әкеледі. Сондықтан 2015 жылы шартты ақшалай көмек көрсету (ШАК) принципіне Өрлеу пилоттық жобасы арқылы келесідей өзгерістер енгізілді:

1. Шартты ақшалай көмекті алушыларды ұлғайту үшін:

Егер де керекті медициналық ұйымнан тиісті құжаттарды ұсынған кезде стационарлық ем алатын адамдарды, оқушы, студент, мүгедектерді, курсанттарды қосу

2. Кірісі төмен жанұяларға көмектесу үшін:

Жеке шаруашылықты дамытуға, жеке ісін ұйымдастыруға қажетті 3 айлық шартты ақшалай көмекті көмекті біржолға төлеу мүмкіндігі;

әлеуметтік келісімшартқа сай жанұяларға берілетін көмектің жеке жоспарын жасау;

Өрлеу пилоттық жобасы Ақмола, Жамбыл, Шығыс Қазақстан облыстарында 2015 жылдан бастап жүзеге асырылып, табысы төмен адамдарға әлеуметтік көмек көрсетуде. Бұл жобаның миссиясы табыстарды қайта бөлу мен белсенді әлеуметтік саясатқа көшу және өркениетті елдердің тәжірибесін қолдану болып табылады. Аз қамтылған отбасыларды әлеуметтік қолдау жүйесін жетілдіруде бүгінгі күндері осы жүйені Еуроодақ және Жапония пайдаланбақ. Ал өзіміздің көрші елдерден Ресейде ғана атаулы әлеуметтік көмек көрсету қызметінде белсенді іс-шаралар жүргізілуде. Өрлеу пилоттық жобасының 2015 жылғы қорытындысы бойынша халықты әлеуметтік қорғаудың жергілікті мекемелері 3966 жанұямен отбасыны белсендіру келісімшарты жасалып, 20,4 мың азаматқа 398,7 млн. теңге шартты ақшалай көмек берілді. Жан басына шаққандағы шартты ақшалай көмектің көлемі 4420 теңге болды. Ақшалай көмекті ең көп алушылар балалар (60,5 %), ал қалған бөлігіндегілерге нәресте күтімдегілер (8,1 %), жалдамалы жұмысшылар (3,1%), студенттер (2%), мүгедектер (0,7 %), зейнеткерлер (0,2%) кіреді. Өрлеу жобасына қатысушылардың 26 %-ы жұмысқа орналасуға көмектесу бойынша еңбекке тартылды. Жобаға өтініш бергендердің 88 %-ы еңбекке қабілетті адамдар, сондықтан да олардың 12 %-ы қайта даярлаудан өтіп, қоғамдық жұмысқа 25 %-ы жіберілді.

Қазақстанның 2030 жылға дейінгі әлеуметтік дамытудың жоспарына сай 2030 жылға қарай ең төменгі мемлекеттік әлеуметтік стандартқа мұқтаж жандардың барлығының қолы жетуі керек. Сонымен қатар жалпы халықтың үлесінен табысы ең төменгі кедейшілік деңгейінен төмен адамдардың үлесі 5 %-дан аспауы керек. Еліміздің экономикалық әлеуетін ескере отырып, 2018 жылға таман ең төменгі күнкөріс деңгейі артуы керек. Қазіргі кезде елімізде мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы жан басынан шаққандағы кіріс көзі ең төменгі күнкөріс деңгейінің 40 %-нан аспайтын отбасыларға беріледі. Алдағы уақыттарда кедейшілікті анықтаудың жаңа тәсілдерін қамти отырып, табыс төмен отбасыларға, егер де олар жұмыспен қамту шараларына белсене қатысқан жағдайда оларға берілетін жәрдемақы көлемі артатын болады[3].

Болашақта мүгедектіктің дәрежесіне қарамай мүгедектер, қарт адамдар, жүкті әйелдер мен балаларға арналып қоғамдық инфрақұрылымды жетілдіру нәтижесінде барлық қызметтерді кедергісіз қолдануға жағдай жасалынуы қажет. Мемлекет мүмкінділігі шектеулі жандарды егер де олардың ішінде еңбекке қабілеттілері болса оларды жұмысқа орналастыруға көмектесуі қажет. Ол үшін мүгедектерге арналып жұмыс орындары ашылуы керек және ол жұмыс берушілерді мемлекет субсидиялауы қажет, тиісінше субсидияға ие болу үшін жұмыс беруші мүгедекті кемінде 1 жыл еңбекпен қамтуы шарт. Қазіргі кезде Сонымен, еліміздегі әлеуметтік саланың негізгі мәселелері жұмыссыздық, бай және кедей азаматтардың табысының арасындағы өте үлкен айырмашылық, мүгедектер мен еңбекке қабілетсіз адамдарға әлеуметтік қолдау көрсету, білім беру мен денсаулық сақтау салаларын жетілдіру болып табылады. Халыққа қажетті инфрақұрылымды қалыптастыру мен осал топтарға көмектесу маңызды. Еліміздің жер көлемінің үлкендігі аймақтар арасында айырмашылыққа себеп болып отыр, кейбір аймақтардың экономикалық, экологиялық жағдайы өзгеше. Сондықтан сол аймақтарда тұратын халықтардың әлеуметтік жағдайы, тұрмыс деңгейі, тіршілік көздері әртүрлі. Еліміздің бүкіл ел бойынша қабылдаған заңы, мемлекеттік бағдарлама, реформалары мен жоспарларымен қатар әр облыстың жергілікті атқарушы органдарының әлеуметтік салада жүргізіп жатқан белгілі бір жобалары мен бағдарламалары бар. Біздің елдің Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігі жыл сайын ең үздік әлеуметтік жобалар көрмесін өткізіп тұрады.

Әлеуметтік төмен халық санатына жататын азаматтардың әлеуметтену механизмін дамыту үшін «Әлеуметтік жұмыс орындары туралы» арнайы заңды жасау туралы мәселе қарастырылатын болады.

Аталғандарды заңдық регламенттеу туралы мәселелер пысықталатын болады:

- отбасындағы санына байланысты балалардың балабақшаға бару төлемінің шығысы бөлігінде ата-аналарға өтемақы;

- бала күтіміне сай демалысынан кейін жұмысын қайта бастайтын әйелдерге біліктілігін арттыруға және мемлекет есебінен талап етілетін жаңа мамандықты алуға мүмкіндік ұсыну;

- ҚР Салық кодексіне көп балалы жанұяларға және өзгелері үшін кіріс салығы бойынша жеңілдіктер туралы ережені енгізу және т.б.

Еліміздегі әлеуметтік саланың негізгі мәселелері болып жұмыссыздық және олармен күресу жолдары, әлеуметтік көмекті жаңарту мәселелері, мүгедектердің құқықтары бойынша олқылықтар және қазіргі нарық жағдайында жұмыс істейтін кәсіпорындар үшін білікті кадрлардың жетіспеуі, білім беруді жетілдіру мәселелері тұр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Баймағамбетов С. Современная социально-культурная политика.- Астана: Елорда, 2001.- 304 с
2. stat.gov.kz- ҚР Ұлттық Экономика Министрлігі Статистика комитеті
3. Габдуалиева Р.С., Муханова Р.Г., Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік әлеуметтік саясаттың негізгі бағыттары // Ғылым және білім. -2009. - № 2. - С. 95-98

УДК: 343.3

Каспаева Р.С.

Костанайский социально-технический университет
имени академика З. Алдамжар

ЭТАПЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И ИХ НАПРАВЛЕНИЯ

В целях реализации Стратегии вхождения Казахстана в число 50 конкурентоспособных стран мира возрастает значимость реформирования государственного управления. Она важна потому, что устойчивость и эффективность государственного управления является основанием и условием, при котором могут успешно проводиться все другие экономические и социальные реформы. В Казахстане на сегодняшний день в стране осуществляется более 16 общенациональных реформ [1].

Темп и ход реформ по каждому направлению различен. Ключевым же направлением, на основе которого осуществляются все остальные реформы, является реформа государственного управления.

Сегодня можно утверждать, что новая модель государственного управления в ее политико-административной и организационно-правовой форме в республике Казахстана состоялась. Государство, являясь особой организацией публичной политической власти, имеет свои задачи и функции. Эти задачи и функции практически реализуются посредством конкретных действий личного состава, находящегося на службе у государства - государственных служащих.

От государственных служащих зависит работа государства. Поэтому одним из важных направлений реформы государственного управления стала реформа государственной службы Республики Казахстан. Государство приобретает реальность и силу именно в кадрах и в контингенте его служащих. Государственная служба продолжает и завершает организацию механизма государства, практически реализует задачи и функции государства.

В каждое звено государственного механизма служба вносит комплекс мер, средств, форм и методов для реальной, практической деятельности. В становлении государственности любого вида, государственная служба выступает в качестве первого организационного средства выполнения государством своих целей [1]. В структуре государственной службы различаются чётко две стороны, две группы отношений: организация государственной службы её подготовка и служебная деятельность, осуществление каждым служащим и всеми ими вместе своих служебных практических полномочий. Организация государственной службы означает её формирование для деятельности и включает большой круг вопросов как установление должностных наименований и определение полномочий по каждой должности. Выработка правил поступления на государственную службу. Подготовка кадров и повышение их квалификации, правила продвижения по службе, применения мер поощрения и мер дисциплинарной и иной ответственности, правил прохождения службы и прекращения служебных отношений и некоторые другие правила. Это большая область отношений связанная с кадрами и имеющая подготовительные цели для практической деятельности.

Другая сторона государственной службы - это практическая деятельность государственных служащих по реализации порученных им полномочий. Каждый служащий занимает должность, определяющую объём его полномочий, которые и подлежат реализации. Со стороны материального содержания эти полномочия весьма разнообразны в сфере властной деятельности, исполнительной, в правосудии и т.д., разнообразны они и по правовым формам своей реализации как например, составление документов, работа с ними, приём лиц, рассмотрение жалоб и т.д.

Следующим этапом реформирования государственной службы, думается является создание системы управления кадрами в сфере государственной службы в Республике Казахстан, что предусмотрено Стратегией «Казахстан-2030», где говорится, что «необходимо создать общегосударственную систему управления кадрами с единой информационной системной социальной защиты, с бережным отношением к основополагающему ресурсу управления-человеческую капиталу» [2]. А если взять все виды реформ и проанализировать их ход, то, вне всякого сомнения, мы увидим, множество подходов, мнений, суждений о происходящих реформах, заявленных Президентом Республики Казахстан. Поэтому устранение противоречивости и неопределённости является основной задачей сегодняшнего дня. Одним из приоритетных направлений государственно-административной реформы, наряду с реформированием государственной службы является децентрализация власти в Республике Казахстан.

Разграничение полномочий между органами государственного управления, введение системы местного самоуправления направлены на реализацию главного принципа демократии - вовлечение в управление страной всех граждан республики. Для разработки этих вопросов в октябре 2001 года была создана Государственная Комиссия по децентрализации и совершенствованию межбюджетных отношений. Постановлением Правительства № 147 от 10 февраля 2003 года была утверждена «Концепция разграничения полномочий между уровнями государственного управления и совершенствования межбюджетных отношений» [3]. На основании анализа исполнения Концепции можно отметить, что Законом Республики Казахстан «Об объемах официальных трансфертов общего характера между республиканским и областными бюджетами, бюджетами города республиканского значения, столицы на 2005-2007 годы», заложены основы формирования новой модели межбюджетных отношений. В Бюджетном Кодексе четко распределены расходные полномочия уровней бюджетов. Важными мероприятиями по реализации задачи децентрализации являются принятие законов, направленных на четкое разграничение функций, полномочий и ответственности между разными уровнями государственного управления. Внесены изменения и дополнения в 3 Конституционных закона и в 122 законодательных акта [3]. Функции государственных органов разделены на стратегические (министерства), реализационные и контрольные (комитеты при министерствах). Утверждены типовая структура и лимиты численности по местным исполнительным органам.

Но еще нерешенной остается задача институционального и функционального укрепления сельского, поселкового, городского (районного значения) уровней государственного управления, которые отражены в проекте Государственной программы по разграничению полномочий между уровнями государственного управления и развитию системы местного самоуправления на 2005-2010 годы [4]. Отправной точкой при разработке документа служит принцип укрепления унитарного Казахстана, его центральной власти и в то же время - расширение самостоятельности и ответственности местных органов власти, усиление общественного контроля над их деятельностью через Парламент, маслихаты, СМИ, общественные организации. Эти меры призваны рассредоточить центр тяжести проведения реформ с центральных органов управления на областной и районный уровни, передаче ответственности в решении большинства вопросов территориального развития местному уровню государственного управления[5]. Вместе с тем до сих пор остаются не разработанными механизмы реализации нормативных документов на практике.

Так, остаются 6 невыполненных проблем разделения коммунальной собственности, формирования аппаратов акимов сел, поселков, городов районного значения. Не решена задача расширения самостоятельности акимов в планировании и исполнении своих расходов, обеспечения их деятельности реальными бюджетами. Не выполнены положения Концепции о выработке единых государственных стандартов социальных услуг населению. С вступлением в силу законов о разграничении полномочий между уровнями государственного управления, Постановления Правительства РК «О типовой структуре местных органов управления» на местах наблюдается неподготовленность к проведению реформ [3]. Поэтому слабым звеном административной реформы являются сельский и районный уровни государственного управления. Объясняется это, прежде всего, отсутствием однозначных подходов к организационной форме и уровню государственного управления, на котором должно осуществляться местное самоуправление. Распределение функций между областным, районным (городским) и сельским уровнями власти на сегодняшний день предоставлено областному уровню и зачастую принимает жестко централизованную схему управления, что не соответствует идеологии проводимых реформ. Наличие этих недостатков является фактором, сдерживающим создание институтов местного самоуправления.

В целом, можно выделить ряд основных направлений работы Правительства Республики Казахстан для решения проблем и противоречий, характерных для современного этапа политико-административного реформирования Республики Казахстан:

- первое, разработка государственного реестра функций государственных органов и органов местного самоуправления;
- второе, реализация задачи разграничения полномочий между уровнями государственного управления и сокращения надзорно-контрольных функций государственных органов;
- третье, определение политико-правовой основы и законодательной базы функционирования и разделения коммунальной собственности по уровням местного государственного управления, что предполагает предварительную работу по оценке активов, устранению беспорядков в сфере определения формы собственности коммунальных предприятий;
- четвертое, создание единой системы стандартов государственных услуг и качества жизни;
- пятое, приняты меры по усилению органов представительной власти на местах - маслихатов районов и городов, а также введены сельские маслихаты. В этих целях местные представительные органы должны быть обеспечены необходимой материально-технической базой, большими контрольными функциями, особенно за исполнением местного бюджета и программ развития регионов. При этом рассматривается возможность введения должности освобожденного председателя маслихата и председателей постоянных комиссий, членов ревизионных комиссий;

- шестое, рассматриваются вопросы формирования республиканского бюджета снизу, т.е. с уровня сельского и районного бюджетов, что позволит более четко планировать государственный бюджет, исполнять государственные программы развития.

Определив расходную часть бюджетов низового уровня, и только после этого приступать к разработке республиканского бюджета. Для введения этого принципа необходимо разработать систему нормативов по оказанию государственных услуг.

В настоящее время в Казахстане можно отметить, что прорабатываются вопросы финансовых и бюджетных отношений, и проводится анализ принципов формирования республиканского и местных бюджетов, с учетом вопросов реального обеспечения минимальных потребностей населения госуслугами. Основная задача заключается в необходимости определения подходов и путей решения формирования бюджетов «снизу» - с уровня аульных (сельских) округов, районов, городов районного и областного значения, что предполагает анализ структуры налоговых доходов и расходов местных бюджетов. Сложным и неразрешенным остается вопрос разграничения коммунальной собственности.

Также не существует единого утвержденного реестра госсобственности с четким разграничением коммунальной собственности между уровнями местного государственного управления. Также требуется информация об объектах коммунальной собственности на местных уровнях область, район, сельские территории, и о состоянии коммунальной собственности как объекты здравоохранения, образования, социальной инфраструктуры - дороги, обеспечение водой, теплом и т.д., необходима разработка законопроекта «О коммунальной собственности», одним из принципов которого должно быть разграничение государственной коммунальной собственности, находящейся под управлением местных органов государственного управления и коммунальной собственности, которая может находиться под управлением органов местного самоуправления [3].

Политико-административная реформа в республике Казахстан, несмотря на успехи и обозримые результаты находится еще на начальном этапе своего развития, так как нерешенных задач и нереализованных мероприятий гораздо больше. Нынешний этап реформирования характеризуется процессом институционализации политико-правовой и законодательной базы всех уровней государственной власти, где оформляется собственная национальная модель системы государственного управления Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Турисбеков З. Казахстанская модель реформирования государственной службы // Государственная служба - 2002. - Март-апрель. С.11-16
2. Назарбаев Н.А. Казахстан 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента страны народу Казахстана. - Алматы: Білім. 1977. - С.33.
3. Децентрализация - одно из приоритетных направлений демократических преобразований. //Материалы 3-го заседания Национальной комиссии по вопросам демократии и гражданского общества. - 29 марта 2005 г.
4. Капаров С.Г. История административной реформы Казахстана. //Деловой мир. - 2006. - октябрь.
5. Кадыржанов Р.К. от старой номенклатуры к новой элите //Байтерек. - 2006. - №4. - С. 11-15

ӘӘЖ 338.1

Умарова Н.С.

аға оқытушы, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қаласы

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢДЕРІНДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК-
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ БАҒЫТТАРЫ**

*«Бүгінгі күнді түсініп-түйсіну үшін де,
болашақтың дидарын көзге елестету үшін де
кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек»
Н. Ә. Назарбаев*

Біздің салауатты экономикалық өрлеу стратегиямыз мықты нарықтық экономикаға, мемлекеттің белсенді рөліне және айтарлықтай шетел инвестицияларын тартуға негізделеді.

Жаңа әлемдік экономикалық үлгілерге сай болу үшін біз мемлекеттік басқарудың тиімділігі мен сапасын едәуір көтеруге, жекеше сектор мен ұлттық капиталға жәрдемдесуге, оларды ынталандыруға және олардың белсенділігін арттыруға тиіспіз.

Осымен бір мезгілде мемлекеттің өзі еркін экономиканың кепілі болуы керек. Оның міндеті нарық ережелерін белгілеу, бұл ретте әділ әрі зайыпты іс-қимыл жасай отырып, ол ережелердің орындалуын қамтамасыз ету болып табылады.[1]

Қазақстанда нарықтық экономикаға көшудің алғашқы кезде үш кезеңі белгіленді. Бірінші кезең — 1991—1992 жылдар, екінші кезең — 1993—1995 жылдар аралығы болып, осы мерзімде жүргізілетін іс бағдарламасы Жоғарғы Кеңестің сессиясында мақұлданып, Президенттің Жарлығымен бекіді. Ал үшінші кезең — 1996—1998 жылдарды қамтуға тиіс болды. Осыған байланысты көптеген жаңа заңдар, реформаны жүзеге асыруға қажет басқа да құжаттар қабылданды.

Бағаны ырықтандырудан кейінгі екінші атқарылған іс — жекешелендіру. Мемлекеттік меншікті жекешелендірусіз нарыққа нақты көшу мүмкін емес еді. Сондықтан да республикада ауқымды жекешелендіру жүргізілді. Бүгінде оны өткізудің 4 кезеңін даралап айтуға болады. Алғашқы үшеуі мемлекет иелігінен алу мен жекешелендірудің ерекшелігімен байланысты болса, төртінші кезең мемлекеттік меншікті басқаруды жетілдіруге екпін түсуімен сипатталады. Біз шағын жекешелендіруден бастадық.

Екінші кезең «Қазақстан Республикасында мемлекет иелігінен алу мен мемлекеттік меншікті жекешелендірудің 1993—1995 жылдарға арналған Ұлттық бағдарламасы» негізінде жүргізілді. Бұл кезеңнің аса маңызды қадамы мемлекеттік меншікті басқару мен жекешелендірудің біртұтас жүйесі болды.

Сол кезде шағын және орта бизнесті дамытуға белгі берілді. Көтерме-сауда буынын қоса алғанда бұрынғы кеңестік сауда жүйесін өзгерту басталды. Қызмет көрсету саласында бәсекелестік орта пайда болды. Үшінші кезең 1995 жылғы желтоқсанда заң күші бар «Жекешелендіру туралы» Жарлықпен басталып, 1999 жылға дейін жалғасты. 1999 жылдан кейін бірінші кезекке мемлекеттік мүлікті басқаруды жетілдіру мәселелері шықты. Төртінші кезеңде мемлекеттік меншікті басқару және онымен айналысу мәселелері бойынша мемлекеттік органдар арасындағы өкілеттіктерді бөлуге жаңа көзқарас қолданыла бастады. Олар «Қазақстан — 2030» ел дамуының Стратегиясында тұжырымдалды.

1997 жылдың қазан айында Президент Н.Ә.Назарбаев республика халқына «Қазақстан — 2030» деген атпен жолдау қабылдап, онда еліміздегі дағдарыстан шығудың және жүріп жатқан реформаларды аяқтаудың, сондай-ақ алдыңғы қатарлы мемлекеттердің қатарына қосылудың, немесе «Қазақстан барысын» қалыптастырудың жаңа бағдарламасын ұсынды.

Бағдарламада еліміздің саяси, әлеуметтік-экономикалық дамуының жақын арадағы және стратегиялық ұзақ мерзімдегі даму жолдары мен мүмкіндіктері жан-жақты көрсетілді.

Олар: 1) ұлттық қауіпсіздікті сақтау; 2) ішкі саяси тұрақтылық пен қоғамның топтасуын нығайту; 3) нарықтық қатынастар негізінде экономикалық өсу; 4) Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі мен әл-ауқатын көтеру; 5) энергетика ресурстарын жете пайдалану; 6) инфрақұрылым, көлік және байланысты дамыту; 7) демократиялық кәсіби мемлекетті құру. Тек осы аса маңызды шараларды іске асырғанда ғана Қазақстан халқының өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы мүмкін екендігіне сенім білдірілді.

«Қазақстан — 2030» бағдарламасының талаптарына орай соңғы жылдары еліміздің егемендігі мен тәуелсіздігін нығайту, әлемдік стандарттарға сай түзілген заңнамалық-

құқықтық базаны жетілдіру жөнінде орасан зор жұмыстар жүргізілді. Атап айтқанда, биліктің, сот және құқық қорғау органдарын қоса алғанда, оның барлық тармақтарының құрылымы мен қызметінің қағидаттары едәуір жетілдірілді. Сондай-ақ, демократия мен азаматтық қоғам институттары даму жолына түсті.

Қазақстан геосаяси кеңістікте әлемдік қоғамдастықтың тең құқылы мүшесі ретінде лайықты орын алды. Қалыптасқан әріптестік саяси және экономикалық қатынастар мемлекетімізді барлық дүние жүзі елдерімен байланыстыруға мүмкіндік берді. Қазақстан жетекші халықаралық ұйымдарда, соның ішінде, БҰҰ-да белсенді жұмыс жүргізіп, антиядролық қозғалысқа, жаппай қарусыздануға, бітімгершілік және терроризмге қарсы күрес ісіне лайықты үлесін қосып келеді. [2]

«Қазақстан — 2030» стратегиясында көрсетілгендей, әсіресе, соңғы жылдары республикада тұрақты экономикалық өрлеу, өндіріс ауқымының өсуі байқалып отыр. Тек 2000 жылдары жалпы ішкі өнімнің жиынтық өсімі 35,5 пайызды құрады. Сауатты макроэкономикалық саясат еліміздің халықаралық беделін едәуір көтеруге жағдай жасады. Қазақстан бұл жылдары ТМД елдерінің арасында жан басына шаққанда шетелдік инвестициялар тарту жөнінен көш бастады. Шетелдік инвесторларды, соның ішінде әлемдегі аса ірі компанияларды да тарту бірқатар маңызды міндеттерді шешіп берді.

Әлемдік деңгейдегі менеджмент қызметі құлдырау жағдайында болған аса ірі кәсіпорындарды қысқа мерзімде қайта өркендетуге мүмкіндік берді. Әлемдік рынокқа шығу және әлемдік шаруашылық байланысқа белсенді кірісу қамтамасыз етілді. Осының нәтижесінде республика экономикасының барлық дерлік салаларында, әсіресе, ауыл шаруашылығында, сауда мен қызмет көрсету саласында жеке меншік секторы басым бола түсті. Нарықтық экономиканың жетекші бір факторы мемлекеттік емес сектор үлесін серпінді ұлғайту болып табылады. [3]

Әсіресе, шағын кәсіпкерліктің дамуын атап көрсетуге тұрарлық. «Қазақстан — 2030» бағдарламасын жүзеге асыру барысында тәуелсіз еліміздің басты табыстары мен жетістіктері — мемлекеттің қауіпсіздігін нығайту және экономикалық өрлеу болды. Бұл барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуіне, әл-ауқатының артуына кең өріс ашты. Қазір біздің республикада нарықтық экономиканың іргесі қаланып қана қойған жоқ, сонымен қатар барлық қазақстандықтардың игілігі үшін ішкі ресурстары мол әлеуметтік-экономикалық дамудың нақты нышандары қалыптасты.

Мысалы, Батыс Қазақстан облысының 2016 жылғы қаңтар-қазандағы әлеуметтік-экономикалық даму қорытындылары бойынша статистика мәліметтеріне сүйенсек ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің көлемі 105,0 млрд. теңге немесе 2015 жылдың тиісті кезең деңгейіне 108,3% құрады.

61,3 мың тонна ет (тірі салмағында) өндірілді немесе 2015 жылдың тиісті кезең деңгейіне 104,0% құрады, сүт – 208,5 мың тонна (103,8%), жұмыртқа – 129,9 млн. дана (103,4%).

2016 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша 2015 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда шаруашылықтың барлық санаттарында мүйізді ірі қара мал саны -3,5%-ға (оның ішінде сиыр – 11,4%-ға), қой – 2,7%-ға, жылқы 11,4%-ға көбейді.

Тауар айналымы. Бөлшек тауар айналымының көлемі 200,3 млрд. теңге, 2015 жылдың тиісті кезең деңгейіне нақты көлем индексі 97,5% құрады.

Бағаның өсуіне байланысты халықтың тұтыну белсенділігінің төмендеуінен бөлшек тауар айналымының көлемі азайды. Бөлшек сауда құрылымында тұтынушылар сұранысы азық-түлік тауарлары сұранысының ұлғаю жағына ауысты.

Инфляцияның жалпы деңгейі 106,4% құрады (республикалық көрсеткіш – 106,2%).

Азық-түлік тауарларының бағасы 5,0%-ға өсті, (республикалық көрсеткіш – 5,7%-ға). Алкогольді ішімдіктер мен құс етінің бағасы - 3,9%-ға, кондитер өнімдері – 9,0%-ға, ұн – 7,2%-ға, сиыр еті – 7,4%-ға, май және тоң май – 10,9%-ға, алкогольсіз ішімдіктер – 17,2%-ға, құмшекер - 20,8%-ға, нан – 23,1%-ға, жарма 28,8%-ға өсті.

Азық-түлік емес тауарлардың баға индексі 105,8% құрады (республикалық көрсеткіш – 107,6%). Киім мен аяқ киім – 6,2%, тұрмыстық құралдар – 7,2%-ға, автомобильдер – 9,4%-ға, фармацевтикалық өнімдер 16,2%-ға қымбаттады. Бензин – 1,3%-ға, дизель отыны 32,0%-ға қымбаттады. [4]

Сонымен, қорыта келгенде, жер жүзіндегі қазіргі 182 елдің 15 мемлекеті нарықтың қарқынды даму жолын игерген, 156 ел — нарықтық даму жолына түскен, соның бірі — Қазақстан. Әлемдік экономиканың заңдары мен талаптарына сай біз де елімізде нарықтық (кәсіпкерлік) қоғам құрып жатырмыз. Сол себепті де Қазақстан байлығының 80 пайыздан астамы жекешелендірілген, қазірдің өзінде республикамызда 800 мыңға жуық кәсіпкерлік субъектілер құрылған.

Міне, осындай мемлекеттік маңызды шараларды жүзеге асыру ба- рысында республикада тұрақты экономикалық өрлеу, өндіріс ауқымының өсуі байқалды.

90- жылдардың басында ауыл шаруашылығы елеулі дағдарысты бастан кешірді. Оның басты себебі — ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп салалары өнімдерінің арасындағы үлкен алшақтық еді. Сөйтіп, аграрлық сектор мен ауыл адамдарының проблемаларын кешенді шешу үшін «Ауыл жылдары» жарияланып, іске асырылды.

Тәуелсіз Қазақстанның алдына қойып отырған басты мақсаттарының бірі — адамдардың жақсы тұрмысын іс жүзінде қамтамасыз ететін қоғам орнату. Осы орайда әрбір адамға кәсіпкерлік еркіндік пен мүмкіндік туғызып, жоғары әлеуметтік мәртебеге жетуін қамтамасыз ету, зейнетақыны және жәрдемақыны арттыру бүгінгі күннің қажеттілігінен туындап отыр. Әлеуметтік саладағы басты міндеттер: ұлттық байлықты көбейту, халықтың тұрмыс-тіршілігі жөнінен дүние жүзіндегі озық дамыған елдермен арамыздағы артта қалушылық пен алшақтықты азайту, яғни технологиялық дамудағы және тұрмыс жағдайы деңгейіндегі айырмашылықты қысқарту.

Біз әрине, Тәуелсіз Қазақстанның жарқын болашағына, әлеуметтік-экономикалық жағдайының жоғары деңгейде дамуына сенеміз!!!

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстан – 2030» Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы, Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы
2. Назарбаев Н.Ә. Сындарлы онжылдық, Атамұра 2003ж., 171-173б
3. Қорғанбаева Г.А., э.ғ.к. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК – ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ: ҚАЗІРГІ КҮЙІ МЕН ӨСУ ПЕРСПЕКТИВАСЫН БАҒАЛАУ// «Қоғам және Дәуір», 2004 ж. №1
4. www.bko.gov.kz. Экономика және қаржы бөлімі материалдары

УДҚ:338.24:339.138

Мурат Ж.Е.

Государственный университет имени Шакарима города Семей

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

В современных условиях каждое предприятие заинтересовано в эффективном управлении своей маркетинговой деятельностью. В частности, ему нужно знать, как анализировать рыночные возможности, отбирать подходящие целевые рынки, разрабатывать эффективный комплекс маркетинга и успешно управлять претворением в жизнь маркетинговых усилий.

В Казахстане реализация задач стратегического маркетинга усложнена тем обстоятельством, что опыт реального применения стратегического маркетинга весьма небольшой, во многих, даже крупных компаниях, не осознается необходимость организации службы маркетинга как самостоятельного подразделения. Мало внимания уделяется вопросам стратегического планирования, как правило, о стратегических целях организации персонал имеет лишь общее представление.

Но все же динамично развивающаяся деловая среда настойчиво ставит перед менеджерами целый ряд проблем, одной из которых является повышение конкурентоспособности товаров и услуг. Ее решение невозможно без анализа факторов внешней и внутренней среды организации, конкурентного анализа и других важных элементов деловой среды.

Выбор стратегии зависит от ситуации, в которой находится предприятие, поэтому маркетинговые программы как краткосрочные, так и долгосрочные требуют разработки и применения такой стратегии, которая при заданных условиях максимально отвечала бы государственной экономической политике и в то же время обеспечивала коммерческим структурам необходимую эффективность, рентабельность и материальную заинтересованность в результатах труда. Использование методов маркетинга позволяет тесно стыковать интересы и цели предпринимательства, отдельных хозяйствующих структур с общественными целями и интересами, обеспечивать единство микро- и макроэкономического подходов к развитию экономики, что в конечном итоге способствует снижению риска банкротства.[1]

Главными целями маркетинговой стратегии обычно являются: увеличение объема продаж (в т.ч. увеличение клиентского потока или увеличение числа заказов); увеличение прибыли; увеличение доли рынка; лидерство в своем сегменте. Цели должны быть согласованы с миссией компании и стратегическими целями бизнеса в целом.

Маркетинговая стратегия является фундаментом маркетинговой деятельности компании. Все мероприятия в области маркетинга, рекламы, связей с общественностью (PR) и продаж должны работать в одном направлении, а значит — согласовываться с данной стратегией и не противоречить ей. Именно такие мероприятия и реализовывают маркетинговую стратегию на практике, претворяя её в жизнь.

Если маркетинговая стратегия — это ствол дерева, то реклама, связи с общественностью (PR), выставки, полиграфическая продукция, места продаж, торговые представители и др. — его ветви. Поэтому маркетинговая стратегия будет максимально эффективной только в том случае, если все тактические шаги последовательны и являются её следствием. Часто происходит подмена понятий, маркетинговая стратегия отождествляется со стратегией бизнеса, либо рассматривается как набор маркетинговых действий. [2]

Ключевыми понятиями маркетинговой стратегии являются: сегменты рынка, цели в отношении рынка и его сегментов, позиция компании на рынке и разрабатываемые на их основе альтернативные решения в отношении комплекса маркетинга. Маркетинговая стратегия - это средства, с помощью которых должна быть достигнута маркетинговая цель. Обычно её характеризуют целевой рынок и программа его освоения.

Западные специалисты отмечают, что гораздо проще воплотить маркетинговую стратегию в удачном слогане, чем реализовать её на практике.

Коммерческий успех, для которого и вырабатывается маркетинговая стратегия, должен быть четко описан и выражен в цифрах. Это может быть как объем продаж, в процентном соотношении к общему объему рынка, в прибыли, в единицах продукции. Именно наличие конкретной цели позволяет контролировать, насколько близко к цели

находится предприятие. Кроме того, как и любая другая цель, маркетинговая стратегия должна иметь сроки, за которые должен быть достигнут результат. [3]

Таким образом, суть стратегического маркетинга заключается в опирающемся на современный инструментарий поиске решений, направленных на удовлетворение потребностей потребителей и на получение у них преимуществ по сравнению с конкурентами с помощью специальных рыночных мероприятий. Грамотное, обоснованное маркетинговое решение поможет предприятию выжить в неблагоприятной внешней среде.

Процесс маркетингового стратегического планирования обеспечивает основу для управления организацией и персоналом. Стратегия предприятия дает основу руководителям компании для принятия управленческих решений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аакер, Д. Стратегическое рыночное управление : учебное пособие / Д. Аакер. – СПб. : Питер, 2012. – 496 с.
2. Ефремова, Л. Совершенствование стратегического управления предприятием / Л. Ефремова // Проблемы теории и практики управления. – 2011. – № 8. – С. 105-111.
3. Система маркетинга и ее внедрение на предприятии/ Предпринимательство 2013 № 12, с.76-78.

УДК 338.43

Темиртас А.М., Аманкосова Г.Х.

Казахстанский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, г. Астана

РАЗВИТИЕ АПК КАЗАХСТАНА

Насегоднешний день актуальные проблемы в общей системе реформирования национальной экономики являются преобразования в аграрном секторе РК. АПК представляет собой сложную, многоотраслевую производственно-экономическую систему, повышение конкурентоспособности которой является стратегической задачей для Казахстана.

Президент РК Н.А.Назарбаев, определяя стратегические приоритеты нового этапа модернизации казахстанского общества в программе долгосрочного развития республики – Стратегии «Казахстан-2050», отметил модернизацию сельского хозяйства как необходимость.

Практика реализации политики реформирования национальной экономики поставила в сложное положение АПК страны. Так как в мире не было аналогов преобразования командно-административной экономики в рыночную, поэтому переход к рынку Казахстана и других постсоциалистических государств происходил путем проб и ошибок, не учитывая особенностей национального производства, в частности, специфики аграрного сектора. В результате произошла разбалансировка имеющейся региональной цепи взаимоотношений, деградированы производственные мощности, разрушен технический потенциал [1].

Республика Казахстан за годы независимости прошла сложный путь реформирования всех сфер АПК. Сегодня сельское хозяйство преодолело пик спада производства, который был на этапе перевода экономики на рыночные механизмы управления, и начиная с 1999 г. отрасли сельскохозяйственного производства и связанные с ним сферы переработки продукции развиваются во всех регионах достаточными темпами. Этому в немалой степени способствовали адаптация товаропроизводителей к новым экономическим условиям, развитие других отраслей народного хозяйства, повышение доходов населения, несколько увеличивших спрос на продукты сельского хозяйства и его переработки, проводимая государством аграрная политика, развитие экспорта [2].

Валовая внутренняя продукция республики за 1999-2003 гг. возросла с 2016, 5 млрд. до 4449, 8 млрд. тенге, или на 220, 7%. При этом улучшились основные социальные показатели.

Казахстан традиционно был агропромышленной страной, а освоение целинных земель превратило его в одного из крупнейших производителей зерна и мяса в общесоюзном разделении труда. В этот период были освоены и обжиты новые территории, решены многие проблемы социального обустройства села, получили развитие производства, связанные с поставкой средств производства сельскому хозяйству и перерабатывающим его продукцию отраслям. В этой связи в республике были созданы объективные материальные предпосылки для формирования агропромышленного комплекса, как ведущей части экономики страны.

В итоге в последние 4-5 лет в 2, 5 раза увеличился поток инвестиций, направляемых в отрасли АПК. Во всех регионах довольно высокими темпами происходило развитие центральной его сферы - сельского хозяйства. Рост его валовой продукции (в текущих ценах) за этот период составил 1, 6 раза. Расширение объемов сельского хозяйства осуществлялось как за счет экстенсивных (увеличение посевных площадей, поголовья скота и птицы), так и интенсивных (особенно в растениеводстве) факторов. Выполняются принятые меры по развитию семеноводства и племенного дела, увеличивается использование минеральных удобрений и средств защиты растений, создаются сервисные центры и информационно-маркетинговая система, растет объем продаж на внешнем рынке зерна, но за это время не произошло увеличение производства зернофуражных и крупяных культур, медленно внедрялись новые технологии.

Современные тенденции развития животноводства дают основание полагать, что и в перспективе можно сохранить ежегодные темпы роста поголовья в пределах 2-4%. Проблему составляет недостаточная продуктивность поголовья скота, что обуславливает высокие затраты и низкую эффективность производства, поскольку недостаточная платежеспособность населения не позволяет выдержать высокие цены на эту продукцию.

Поэтому задачей на предстоящий период является не столько рост поголовья крупного рогатого скота, сколько увеличение его веса путем развития кормовой базы и системы кормоснабжения, а также племенного усиления стада. Поголовье, по нашим расчетам, может увеличиться до 9, 5-10 млн. условных голов (против 7, 7 млн. в настоящее время). В структуре поголовья предстоит усилить такие виды, как овцы и птица. Это обосновано в первом случае наиболее низкой себестоимостью производства одной тонны баранины по сравнению с говядиной (на 22%), необходимостью использования большого массива пастбищ, повышением насыщенности рынка с целью удовлетворения растущего спроса и уменьшением розничных цен на баранину [1].

Однако увеличение поголовья пастбищных видов скота будет возможно при решении проблемы использования пастбищ. Введение частной собственности на земли сельскохозяйственного назначения вызывает необходимость разработки механизма аренды частных пастбищ, или предоставления этих угодий в коллективное пользование. В птицеводстве отмечается восстановление промышленного производства, интеграция его с зерновыми компаниями. Развитие данного производства позволяет в значительной степени провести импортозамещение аналогичной продукции.

Продукция сельскохозяйственных товаропроизводителей, независимо от формы собственности предприятия, в форме товара поступает в потребление только через сделку купли-продажи на рынке. Во многих источниках воды не рассматривают как механизм взаимодействия покупателей и продавцов по достижению своей цели каждым, или как сферу, где в конкретной форме проявляются товарно-денежные отношения, где непосредственно осуществляется обмен денег на товары и наоборот.

Рынок обеспечивает признание общественного характера труда. Особенностью действия рыночного механизма является то, что общественное признание труда, воплощенного в товаре, происходит за пределами производства в сфере обмена тогда когда

продукция продана. Только рынок способен определить, какие условия производства общественно необходимые и на основе этого установить величину стоимости товара.

Рынок является посредником между производителями и потребителями, давая им возможность найти выгодный вариант купли-продажи. Выполняя функцию посредника рынок создает условия обмена результатами их деятельности. Только в рамках рыночной экономики созданы благоприятные условия для достаточного развития конкуренции, и потребитель может выбрать себе выгодного поставщика, а продавец - покупателя.

Рынок обеспечивает сбыт продукции высокого качества. Продукция низкого качества не будет пользоваться должным спросом у потребителей, если рядом есть достаточно продукции лучшего качества. В такой ситуации продукция низкого качества может остаться непроданной или реализованной по более низкой цене, которая не обеспечит высокой доходности или повлечет убыточность предприятия.

Основная черта рынка и что он выравнивает предложение и спрос на товары с помощью цены. В случае появления избытка продукции определенного вида на рынке цена на него снижается, чем привлекает потребителей к приобретению товара.

Поэтому рынок следует рассматривать шире - как совокупность экономических отношений с помощью которых осуществляется обращение общественного продукта в товарно-денежной форме с опорой на производство товаров, подлежащих реализации через куплю-продажу и рынок является не связующим звеном между производством и распределением, между производством и потреблением, а единственной средой, где в равной степени заинтересованность товаропроизводителя, посредника и предпринимателя направлены на развитие и удовлетворение потребностей потребителя.

При таком подходе можно утверждать, что рынок - это система экономических отношений в условиях которых происходит производство, обращение и распределение товаров.

ЛИТЕРАТУРА

1. <http://www.kazportal.kz/apk-v-kazahstane-stanovlenie-i-perespektivy-i-razvitiya/>
2. Агропромышленный комплекс Казахстана/ <http://institutiones.com/agroindustrial/125-2008-06-12-18-00-19.html>

ӘӘЖ 33.338

Тажибекова К.Б.¹, Битенова А.Г.²

э.ғ.к., доцент, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті¹,
оқытушы, Жезқазған политехникалық колледжі²

АЙМАҚТЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫН БАҒАЛАУ

Қазақстан Республикасының Президенті, ұлт Жетекшісі Н.Ә. Назарбаевтың 2014 жылдың 17 қаңтарындағы ел халқына жолдауына сәйкес Қазақстан дамуындағы негізгі басымдық ретінде ғылыми сыйымдылығы жоғары экономика құру - ең бастысы, қазақстандық ғылымның әлеуетін арттырумен байланысты болып табылады.

Қазақстан үшін территориялық фактор аса маңызды болып табылады: мемлекеттің үлкен территориясы, табиғи ресурстардың әртүрлілігі, шаруашылық жүргізу ерекшеліктері, бір жағынан, экономиканың әртүрлі салаларының дамуында мәселелер туғызса, екінші жағынан, аймақтардың инновациялық дамуы мен экономикалық өсу сапасы мен қарқынының арту үшін кең мүмкіндіктер туғызады.

Бүгінгі күні Қазақстанда мемлекеттік экономикалық саясатты іске асыру барысында инновацияның маңызына баса назар аударылады. Арнайы экономикалық аймақтар және технопарктер түріндегі инновациялық инфрақұрылымды дамыту бойынша бірқатар шаралар жүзеге асырылып, ұлттық жоба шеңберіндегі инновациялық бағдарламаларды

қаржыландыру бойынша ғылыми және білім беру мекемелерінің арасында конкурстар өткізілуде. Ғылыми-техникалық қызметтер нәтижелеріне деген құқықтарды реттеу саласындағы құқықтық қалыптарды өзгерту әрекеттері жасалып жатыр.

Инновацияны енгізу нәтижесінде кәсіпкердің алатын пайдасы кез-келген коммерциялық шаруашылық субъект мақсатының функциясына тікелей сәйкес келеді. Бұл құбылыс кәсіпкердің жаңа инновацияларға стимул ретінде қызмет атқарады, әрқашанда оған сұранысты үйренуге, маркетингтік істерді жүргізуді ынталандыруға, қаржылық басқарудың жаңа қасиеттерін қолдануға (реинжиниринг, брэнд-стратегия, бенчмаркинг және т.б.) қызығушылық тудырады [1].

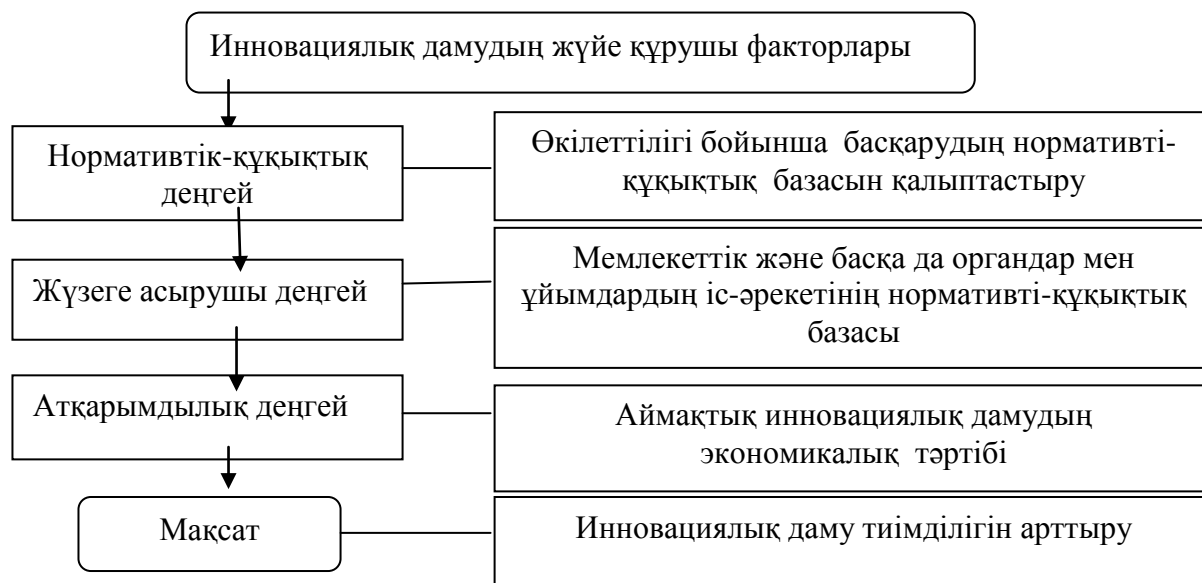
Қазіргі уақытта инновациялық жүйелерді өлшеу және бағалауда негізгі күштерін қатысушылар арасында өзара іс-қимылымен олардың динамикасына бағытталады. Өзара байланыстар өзінің құрамына кооперацияның әртүрлі нысандарын, идеялармен алмасу, бірлескен іс-қимылдарды ескеріп, қамтиды.

Төменде 1-кестеде инновациялар жөнінде көзқарастардың даму кезеңдері және оған сәйкес инновация «метрикалары» ұсынылған.

Кесте 1 - Инновация өлшемінің эволюциясы

Кезең	1950-1960	1970-1980	1990	2000-жылдан бастап
Көңіл бөлінді	Шығындар	Нәтижелер	Үрдіс	Жүйе
Көрсеткіштер	Ғылыми - техникалық персонал Зерттеулер мен талдамалар жұмсалған шығын	Патенттер Өнімдер Сапасы Баспадан шығару	Инновациялық қызметті тексеру Бенчмаркинг индекстері	Басқару әдістері, Жүйелік динамикасы, Білім, Материалдық емес активтер, Желі, Кластерлер

Инновациялық дамуға әртүрлі факторлар әсер етеді, оларды мақсатына қарай келесі деңгейлерге бөлуге болады (1-сурет).

Сурет 1- Жүйе құрушы факторлар бойынша инновациялық дамуды басқару механизмі

Тұжырымдама негізінде аймақтық экономиканы басқару факторларының сипатын орындау қарастырылады. Инновациялық дамуды басқару механизмі жүйе құрушы факторларға сүйенеді.

Кәсіпорындардың инновациялық белсенділіктерінің төмендігі ұлттық проблема болып табылады. Республика деңгейінде инновациялық белсенділік 8,1%-ды құраса, инновациялық даму бойынша көшбасшы – Қарағанды облысында – 8,5%.

Қарағанды облысы Қазақстан Республикасының индустриялық аймақтарының бірі болып табылады. Бұл жерде түсті және қара металлургияның, машиана жасау, тамақ, жеңіл және ағаш өңдеу өнеркәсібінің, құрылыс индустриясы мен энергетиканың ірі кәсіпорындары шоғырланған [2].

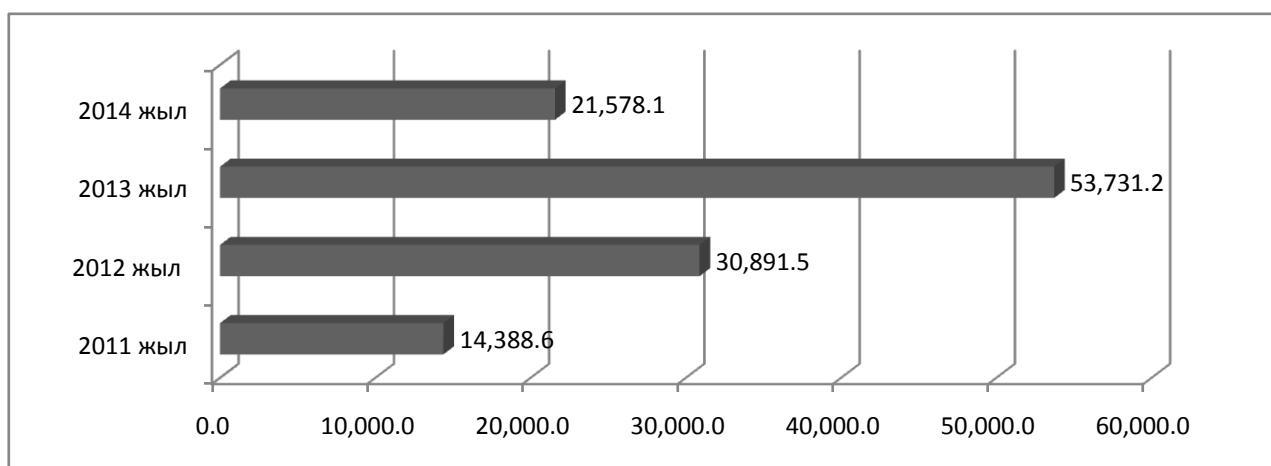
Қарағанды облысында экономиканың негізі тау-кен және өндіруші өнеркәсіп болып табылады, оларда өңірдің 41%-дан жалпы артық қосылған құны құрылады.

2011-2015 жылдарда инновациялық өнім көлемі қолданыстағы баға бойынша 113,9 млрд. теңге болды.

2015 жылдың қорытындылары бойынша Қарағанды облысының 1957 кәсіпорындарында инновациялық қызметті статистикалық бақылау жүргізілді. 2015 жылы инновациялық көрсеткіштерді 159 кәсіпорын көрсетті (2014 жылы – 148 кәсіпорын).

Барынша жоғары инновациялық белсенділік ірі кәсіпорындар арасында байқалды, инновациялық қызметті 21 кәсіпорын атқарды (15,2%).

2013 жылы 2012 жылмен салыстырғанда инновациялық өнім көлемі 73,9% ұлғайды және 53731,2 млн. теңгені құрастырды. Сонымен қатар сатылған өнім көлемі 34123,8 млн. теңгені (өндірілген инновациялық өнімнің жалпы көлемінің 63,5%), экспортқа шығарылған инновациялық өнім көлемі 8721,9 млн. теңгені құрайды (жалпы көлемнің 16,2%). 2014 жылы 2013 жылмен салыстырғанда инновациялық өнім көлемі қысқарып 21578,1 млн.теңге құрап отыр, ол өткен жылмен салыстырғанда екі еседей кем (сурет 2).

Сурет 2 – Қарағанды облысының инновациялық өнім көлемінің динамикасы

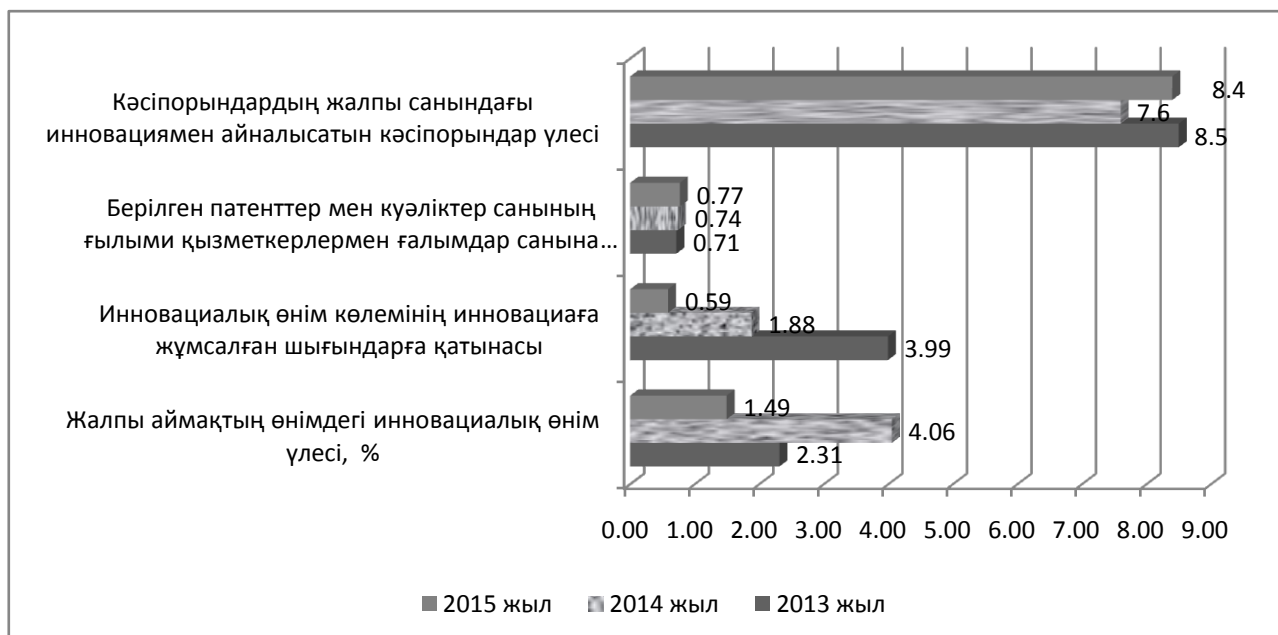
Жалпы аймақта инновациялық дамуыдың өсуіне жүргізіліп жатқан бағдарламалар өз әсерін тигізеді, соның ішінде инновацияға жұмсалған өнімдік және үдерістік шығындар көлеміне тәуелді болады.

Азық – түліктік және процесстік инновацияларға шығын 32782,7 млн. теңгені құрастырды (2012 жылы – 9319,1 млн теңге). Соның ішінде, кәсіпорындардың өз қаражаты есебінен шығындар 29608,6 млн. теңгені құрастырды, бұл инновациялық қызметті іске асыруға жалпы шағандардың 90,3% құрды [3].

Өнеркәсіптегі өнімдік және үдерістік инновацияларға жұмсалған шығындар көлемі бірқалпсыз деңгейде жұмсалғаның байқауға болады, ең аз шығын 2009 жылға келсе, ол жылдағы инновациялық өнім көлемі сәйкесінше ең төменгі деңгейлердің бірін сипаттайды, ал 2014 жылы ең жоғары шығын болғанымен 32744,2 млн.теңге, инновациялық өнім көлемі 2013 жылға қарағанда екі есе аз өндірілген. Бұл осы инновациялық шығындардың жаңа өнімдерді шығаруға жағдай жасағаның және ол өнімдер әлі толық шығарылмағаның

көрсетеді, яғни ғылыми зерттеулерге, өнімдерді сынауға жұмсалғанын айта кету жөн болады [3].

Ендігі кезекте Қарағанды облысының инновациялық белсенділігін бағалайық. Ең алдымен инновациялық белсенділік индексін қарастырайық, ол белсенді кәсіпорындар арасында қанша үлесі инновацияны енгізігені туралы мәлімет береді (сурет 3).

Сурет 3 – Қарағанды облысының инновациялық белсенділігін бағалау көрсеткіштерінің динамикасы

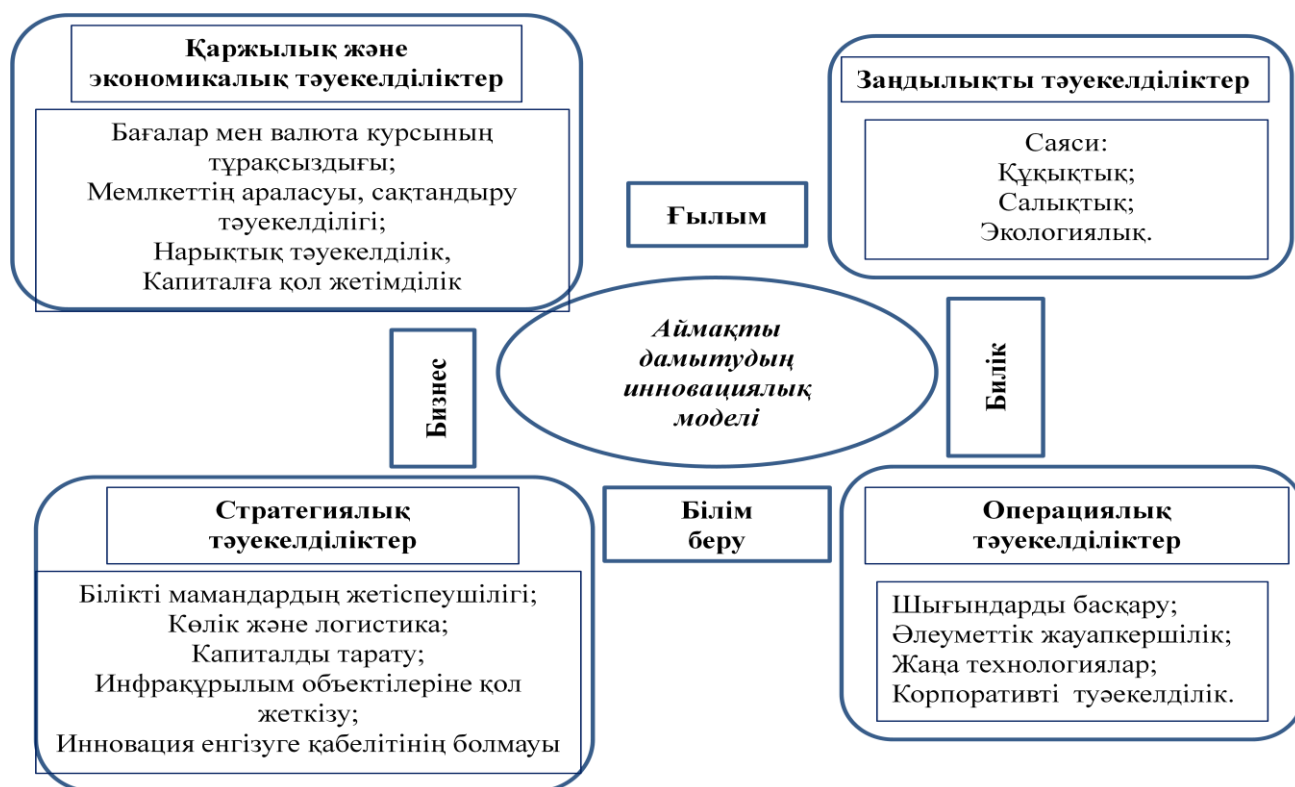
Суреттен көріп отырғанымыздай, 2014 жылы өткен жылмен салыстырғанда жалпы аймақтың өнімдегі инновациялық өнім үлесі көрсеткішінен басқа барлық көрсеткіштер төмендеу тенденциясында болып отыр, ол дегеніміз инновацияға жанама әсер ететін факторларға қарамастан нәтижелі көрсеткіш, яғни инновациялық өнім көлемі 1,77 пайызға өсіп отыр, ал 2015 жылы тек кәсіпорындардың жалпы санындағы инновациямен айналысатын кәсіпорындар үлесі ғана өсіп, қалған көрсеткіштер төмендеп отыр.

Бұл жалпы аймақтағы инновациялық даму бірқалыпсыз екенін көрсетеді және осы саланы мемлекет тарапынан қатаң қадағалау қажет екені көрініп тұр.

Сонымен, талдаулар нәтижесінде Қазақстан аймақтарының инновациялық потенциалы елдегі инновациялық белсенділікті бағдарламаларда берілген өлшемдерге көтеруге мүмкіндік береді, оған куә ретінде Индустриализациялау картасын келтіруге болады, мемлекеттік қолдау арқасында елдегі инновациялық белсендікті және ел экономикасының бәсекеге төзімділігін елдегі және әлемдегі дағдарысқа қарамастан көтеруге мүмкіндігіміз бар.

Өткізілген зерттеу деректері бойынша азық – түліктік, процесстік, ұйымдық және маркетингті инновациялары бар барынша көп кәсіпорындар Қарағанды қаласында (56,1%), Теміртау қаласында (16,9%) және Балқаш қаласында (5,4%) әрекет етеді [5].

Бірақ, аймақта осы инновациялық модель жұмыс істеу үшін «тәуекелділіктер алаңынан» өту қажет (сурет 4).

Сурет 4 – Аймақты инновациялық дамыту моделінің тәуекелділіктер алаңы

Сонымен, суретте көрініп тұрғандай, аймақтың инновациялық дамуында төрт бағыттағы тәуекелділік өзіндің әсерін тигізеді, ол ең алдымен, заңдылықты тәуекелділіктер, оның жалғасы ретінде қаржылық және экономикалық тәуекелділік, сонымен қатар стратегиялық және операциялық тәуекелділіктер, яғни ең алдымен алғашқы екі тәуекелділіктен өту, қалған екі тәуекелділікке қол жеткізудің жолы болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 июля 2011 года № 862 «Программа «Развитие регионов» //Официальный сайт Министерства регионального развития Республики Казахстан.
2. Аньшин В.М., Дагаев А.А. Инновационный менеджмент: Концепции, многоуровневые стратегии и механизмы инновационного развития: учеб. пособие. - 3-е изд., перераб., доп. - М.: Дело, 2007. — 584 с.
3. Бабаскин С.Я. Инновационный проект: методы отбора и инструменты анализа рисков. - М.: «Дело» АНХ, 2009. – 240 с.
4. Балдин К.В., Передеряев И.И., Голов Р.С. Инвестиции в инновации: учеб. пособие. – 2-е изд., перераб., доп. - М.: Дашков и К, 2012. – 238 с.
5. Крылов Э.И., Власова В.М., Оводенко А.А. Анализ эффективности инвестиций и инноваций: учеб. пособие. – СПб.: СПбГУАП, 2003. – 506 с.

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ В МОНОПРОФИЛЬНЫХ ГОРОДАХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Задача данной статьи – краткое изложение некоторых результатов проведенного эмпирического исследования особенностей социальной дифференциации различных групп населения среднего казахстанского города. В рамках исследования были выявлены и проанализированы основные устоявшиеся и формирующиеся социальные группы и их действительные социальные различия в социально-экономической, социально-культурной и иных полях социального пространства средних городов монопрофильного типа Республики Казахстан.

В соответствии с разработанной исследовательской методологии, были проведены два социологических исследования, которые включали в себя анкетный опрос жителей ряда средних городов Республики Казахстан, а именно Балхаш (Карагандинская область), Сатпаев (Карагандинская область) и Жанаозен (Мангыстауская область).

В рамках Программы развития моногородов на 2012-2020 годы разработчиками был использован следующий основной критерий классификации монопрофильных городов: наличие одного либо нескольких градообразующих предприятий, объемы промышленного производства которых составляют более 20% от общего по городу и на которых занято более 20% трудоспособного населения [1].

Актуальность данного исследования была продиктована проблемами моногородов, перспектив их дальнейшего существования и развития. Известно, что моногорода существуют в большинстве развитых стран мира и практика показывает, что многие характеризуются общими проблемами, вне зависимости от страны и региона. В Казахстане, вследствие больших территориальных размеров, проблемы моногородов на сегодня встали в ряд наиболее значимых проблем, разрешение которых обеспечит снижение негативных последствий финансового кризиса и обусловит будущее развитие республики.

Сегодня в Республике Казахстан официально насчитывается 27 моногородов, население которых превышает полтора миллиона человек и составляет более 16% городского населения Казахстана. В соответствии с экспертной оценкой градообразующих предприятий, в 19 из них они функционируют; в 5 - частично функционируют, в 3 - не функционируют (ТОО «Текелийский горно-перерабатывающий комплекс» в Текели, филиал АО «ПК Южполиметалл» в Кентау). При этом отраслевая принадлежность градообразующих предприятий имеет явно сырьевую направленность: добыча угля (4), нефтегазодобыча (3), добыча металлической руды (10), добыча прочих видов сырья (4) [2].

В специальной литературе неоднократно высказывалось мнение, что монопрофильность явилась следствием просчетов при планировании, недостатка инвестиций. Однако причиной возникновения моногородов является не только содержание экономической базы. По мнению исследователей, монопрофильность является характерной чертой большинства малых и средних городов, поскольку в системе населенных пунктов не все они могут быть крупными городами, так и все малые и средние города не могут быть полипрофильными [3]. Существование моногородов в той или иной стране в течение длительного периода говорит об объективности данного явления, обусловленной характерными особенностями экономического и пространственного освоения территорий [4].

Стабильное развитие моногородов может быть достигнуто посредством упорядочивания разветвленной структуры всего комплекса городских подсистем – социально-экономической, экологической, институциональной. При этом социально-экономический фактор стабильного развития напрямую связан с повышением активности

социально-управленческих ресурсов, и, как следствие, с активизацией совокупного потенциала конструктивных групп населения, которые осознают важность своего участия в разрешении проблем моногородов.

Поэтому изучение этой научной проблемы уместно начать с фиксации и осмысления контура изменяющейся социальной структуры современного среднего города Республики Казахстан. Потому как, социальная структура есть фундамент, скрытая основа отслеживаемого опыта людей, того, что происходит на поверхности, в конкретной общественной жизни, всего что люди делают и думают, к чему стремятся, за что борются. Исследование социальной структуры позволяет через внешние проявления выявить скрытые и незаметные повседневному мышлению структуры общественной жизни.

Для фиксации социальной структуры мы использовали широко применяемые способы социологической академической среды, такие как: графический тест самооценки, предназначенный для измерения «образа» социальной структуры общества в массовом сознании, а так же для построения модели социальной структуры использовались результаты теста интегральной самооценки своего социального статуса по десятибалльной шкале и для классификации населения была применена процедура кластерного анализа. Использование триангуляции продиктована, во-первых, собственными задачами исследования, во-вторых, стремлением максимально приблизить очертание границ социальных групп, составляющих данное общество.

Изучение социальной структуры среднего города мы начали с использования графического теста самооценки, предназначенный для измерения «образа» социальной дифференциации общества в массовом сознании. Потому как жители каждого населенного пункта, имеют свои представления о сложившемся у них социальном порядке. Имея весьма смутные представления о социальной структуре в целом и затрудняясь определить свое собственное социальное положение, тем не менее, они «знают», какие группы находятся на вершине социальной пирамиды, а какие — в ее основании, внизу [5].

При использовании графического теста, респондентам предлагалось выбрать одну из фигур, отражающую модель социальной структуры города.

Результаты ответов на данный тест дали понять, что значительная часть респондентов в целом по массиву характеризуют существующую модель социальной структуры в городе как модель с широким основанием, где сформировался высокий уровень социального неравенства при ограниченных возможностях движения снизу вверх.

Для правильности интерпретации распределения различных представлений об «образе» социальной дифференциации общества в массовом сознании ответы были дополнены сконструированной моделью социальной структуры города.

Несмотря на то, что самоидентификация своей социальной позиции на статустной лестнице является субъективным мнением, она опирается на конкретные объективные показатели, а также формируется в процессе сравнения возможностей опеределенной группы, которая ее окружает. С целью определения того, с каким социальным сообществом идентифицируют себя жители средних городов, во время анкетирования также мы задавали и другой вопрос «К какому социальному слою общества вы себя относите?». Но результаты анкетирования выдали противоречивые показатели. Во-первых, 40% балхашцев, 41,8% сатпаевцев, 38,1% жанаозенцев, принявших участие в анкетировании, среди них респонденты с низким доходом, с высоким доходом, со средне-специальным, высшим образованием, предприниматели, служащие бюджетной сферы, отнесли себя к среднему слою. Это может связано, во-первых, с проявлением присущей всему населению чувства быть как все, и тем самым люди из низшего слоя пытаются показать свою близость среднему слою, во-вторых, тенденцией приукрашивать свою социально-экономическую ситуацию.

Поэтому, для того, чтобы уточнить месторасположение жителей в структуре социальной иерархии, во время анкетирования мы использовали стандартную 10-балльную шкалу оценки социального статуса. Отталкиваясь от модели социальной структуры на основе оценки социального статуса, разработанной Н.Е. Тихоновой, была смоделирована

социальная структура среднего монопрофильного города, что дало наглядно усмотреть степень социальной дифференциации городской социальной структуры [6].

Модель показала, что наибольшая часть опрошенных жителей поставила себя на нижние социальные позиции, что свидетельствует об отягощенности нижней части геометрического изображения социальной структуры, большей смещенности в сторону нижнего полюса и подтверждает предыдущие результаты, полученные с помощью графического теста.

Суммируя все вышесказанное о представлении респондентами «образа» социальной дифференциации общества и о восприятии своего статуса, можно сказать, что в сознании жителей среднего монопрофильного города доминируют такие представления о социальном пространстве, в котором социальная топология среднего города признается как куполообразная модель.

Следующий шаг в исследовании был направлен на классификацию населения рассматриваемых городов с применением кластерного анализа.

В результате классификации населения с помощью кластерного анализа мы имеем в социальном пространстве рассматриваемых средних городов 4 кластера: кластер «богатые» (3,8%); «состоятельные» (11,1%); «малообеспеченные» (79,7%); «бедные» (5,5%).

Основным стержнем первого кластера как представляющий собой отдельный социально-стратифицирующую группу являются дифференцирующие признаки профессионального статуса, выраженная во властных полномочиях и признаки экономического поля, а именно представленные критериями материальной обеспеченности.

В центре второго кластера находятся те жители, кто имеет уровень дохода, позволяющий отнести их к обеспеченным. В отличие от кластера «богатые» здесь расположены респонденты с не самым высоким уровнем культурного капитала в виде среднего специального образования (56,1%), но обладающие властными полномочиями и кто активно приспособился к новым условиям рыночной экономики.

Третий кластер отражает наличие в средних городах таких респондентов, которые обладают высоким культурным капиталом в виде высшего образования, а также имеющие под своим руководством незначительное количество подчиненных, но при этом реальная материальная обеспеченность ниже среднего уровня, что обусловлена недостаточностью денежных средств для нормального жизнеобеспечения. Основной особенностью данного кластера является то, что около половины данного кластера составили социальные группы, представители которых занимают ведущие специалисты с высоким уровнем образования в бюджетных организациях. А их низкий материальный уровень жизни в виде малообеспеченности говорит о том, что в результате плохой адаптации к рыночным реформам произошло обеднение высокообразованной части населения. Вместе с тем, данный кластер наполняют социальные группы, представители которых при отсутствии властных полномочий, обладая средне-специальным образованием, также находятся в неперспективных условиях, чем обеспеченные группы и их сравнительно тяжелое материальное положение, усугубленное повсеместно распространенным обладанием всякого рода кредита, не дает возможности адаптироваться к новым рыночным общественным практикам.

Четвертый кластер «бедные» очень небольшой – всего 5,5%, но отражает наличие таких социальных групп, которые находятся по их реальному уровню жизни за чертой бедности, они в своей повседневной жизни хронически сталкиваются с материальными трудностями, в результате чего они могут удовлетворять только частично повседневные потребности и вынуждены жить постоянно в недостатке. Представителей этого кластера характеризуют самые низкие значения материального, профессионального, самоидентификационного статуса.

Результаты кластерного анализа полностью подтверждают выводы предыдущих двух методов, где была смоделирована социальная структура города на основе представлении респондентами «образа» социальной дифференциации общества и о восприятии своего

статуса. А именно результаты графического теста самооценки, предназначенный для измерения «образа» социальной структуры общества в массовом сознании и теста интегральной самооценки своего социального статуса по десятибальной шкале утверждали, во-первых, что в средних городах по субъективному мнению опрошенных имеет место модель социальной структуры с широким основанием, где сформировался высокий уровень социального неравенства при ограниченных возможностях движения снизу вверх. Во-вторых, как мы увидели наибольшая часть опрошенных жителей поставила себя на нижние социальные позиции, что свидетельствует об отягощенности нижней части геометрического изображения социальной структуры, большей смещенности в сторону нижнего полюса, что напоминало форму куполообразной фигуры.

Эти утверждения нашли свое подтверждение, например, кластерный анализ позволил выявить сужение вверх по социальной лестнице иерархии, а также большей смещенности в сторону нижних слоев общества. А куполообразность социальной структуры находит отражение в наиболее массовом слое – слое малообеспеченных (79,7%), который находится между средними и нижними слоями общества.

Результаты исследования в целом показали, что ухудшение состояния городской среды, вместе с уменьшением уровня оплаты труда и безработицей, влечет за собой перемены в статусе разных социальных групп на рынке труда в средних городах. Количество малообеспеченных, которые продолжительное время живут на грани нижних слоев, выросло. Эти изменения в социальной структуре средних городов могут стать причиной ряда негативных последствий: ухудшения социального настроения общества, отрицательного влияния на экономику не только местного значения, но и в целом региона, также привести к потерям человеческого капитала, увеличению количества депривированного и маргинализованного населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Программа развития моногородов на 2012-2020 годы, утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 25 мая 2012 года № 683 «Об утверждении Программы развития моногородов на 2012-2020 годы».
2. Шеденов У.К., Мырзалиев Б.С. Проблемы развития монопрофильных городов Казахстана // Вестник КазНУ. 2013. № 5.
3. Колесников А.И., Антонов Г.Д., Иванова О.П. Развитие моногородов и социальная ответственность предприятия. М.: Наука, 2007. 240 с.
4. Ушаков В.А. Специфика проявления феномена городской монофункциональности // Чиновникъ. 2008. 108 (53).
5. Дехант Д., Моляренко О., Кордонский С. Мифологемы о социальной иерархии в России // Отечественные записки. 2012. №1.– Режим доступа: <http://www.intelros.ru/readroom/otechestvennye-zapiski/o1-2012/14844>.
6. Тихонова Н.Е. Социальная структура России: теории и реальность. — М. Новый хронограф: Ин-т социологии РАН, 2014. С. 56.

УДК: 338.1

Болатханова З.А.

к.э.н., доцент, Алматинский технологический университет

ПЕРСПЕКТИВЫ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В сложной финансово-экономической ситуации государственно-частное партнерство может стать одним из путей реализации крупных социально значимых инвестиционных проектов и поэтому на него возлагают большие надежды, цели и задачи.

Государство организует регулирующую деятельность в сфере партнерства с частным бизнесом в трех направлениях. Во-первых, оно вырабатывает стратегию и принципы, на которых действуют отношения бизнеса с обществом в целом и с публичной властью в частности. Во-вторых, оно формирует институциональную среду для разработки и реализации партнерских проектов. В-третьих, оно непосредственно занимается организацией и управлением государственно-частным партнерством, разрабатывает его формы и методы, а также конкретные механизмы. Важнейшим аспектом ГЧП является практическое разделение многочисленных рисков между сторонами партнерства, неизбежно возникающих в процессе сооружения и эксплуатации объектов.

Сам термин "государственно-частное партнерство" является дословным переводом английского термина "public-private partnership" (PPP) и давно применяется в зарубежных государствах: Франции, Великобритании, США, Канаде, Австрии, Бельгии, Дании, Австралии. Во Франции такой опыт сотрудничества государства и бизнеса впервые был реализован еще в 1552 году при постройке канала по концессионному принципу. В Великобритании стоимость объектов частной финансовой инициативы, которая является там основной формой ГЧП, в течение последних 10 лет составляет 24 млрд. фунтов стерлингов, а в течение следующих трех лет планируется реализовать проекты на общую сумму 12 млрд. фунтов стерлингов. Ежегодно заключается до 80 новых соглашений. По данным британского правительства, такие проекты обеспечивают 17% экономии для бюджета страны/1/.

По данным Национального совета по частно-государственной кооперации, в США из 65 базовых видов деятельности муниципальных властей (водопровод, канализация, уборка мусора, школьное образование и др.) средний город использует коммерческие фирмы при исполнении 23 из них /2/.

Практическое применение государственно-частного партнерства в Казахстане осуществляется с 1991 года в форме корпоративной формы управления; приватизации, доверительного управления объектами государственной собственности (аренда), концессии.

Для любой деятельности необходима правовая основа. В 2006-м был принят Закон РК «О концессиях» и Закон «О государственно-частном партнерстве» был подписан Президентом РК 31 октября 2015 года. Он разработан в целях реализации поручения Главы государства в рамках новой бюджетной политики и Плана нации «100 конкретных шагов».

Целью закона является формирование и усиление долгосрочного сотрудничества между государством и частным сектором путем объединения ресурсов для повышения доступности и качества общественных услуг. Задачей закона является снижение нагрузки на бюджет и привлечение частного сектора к управлению государственными активами.

В настоящее время на республиканском уровне на этапе разработки находятся 8 проектов общей стоимостью строительства 290,7 млрд тенге. Среди них – большая Алматинская кольцевая дорога (БАКАД) с объемом инвестиций 124,5 млрд. тенге.

Два крупных проекта по линии министерства по инвестициям и развитию реализуется на сумму 71,8 млрд. тенге и 12 млрд. тенге – строительство обводной железнодорожной линии в обход железнодорожного узла станции Алматы и строительство автомобильной дороги «Юго-Западный обход города Шымкент» протяженностью 48 км.

По линии Министерства труда и социального развития ведется строительство и эксплуатация многопрофильной больницы на 300 коек при РГКП «Казахский национальный медицинский университет имени Асфендиярова» в Алматы стоимостью 16,5 млрд. тенге и строительство и эксплуатация многопрофильной клинической больницы на 300 коек при РГП «Карагандинский государственный медицинский университет» -15,5 млрд. тенге.

По линии министерства образования и науки инвесторы внесут 25,7 млрд. тенге в организацию инновационного кластера КазНУ им. аль-Фараби, строительство бизнес-инкубатора, технопарка, производственного центра, лабораторных корпусов в НИИ и Дома молодого ученого -общежитие на 1500 мест.

В Алматы посредством ГЧП будет построена и сдана в эксплуатацию линия легкорельсового транспорта (ЛРТ) на сумму 96,3 млрд. тенге, а также построено пять детских садов/3/.

В рамках Антикризисного плана действий Правительства на 2016–2018 годы в целях дальнейшего развития ГЧП на региональном уровне в Программы развития территорий в качестве целевого индикатора в каждом регионе РК включен показатель по реализации проектов через механизм ГЧП – не менее пяти ежегодно.

Однако основными проблемами развития ГЧП на уровне региональных проектов являются отсутствие доступного фондирования, особенно в национальной валюте, высокие процентные ставки банковских займов, недостаток квалифицированных кадров. Казахстанские институты развития ввиду долгосрочности проектов ГЧП, жизненный цикл которых составляет от 3 до 30 лет, высоких рисков возврата капитала активного участия в проектах ГЧП не принимают. Отечественные банки второго уровня, пенсионные фонды, страховые компании остаются незадействованными ввиду восприятия ими проектов ГЧП как рискованных инвестиций.

В связи с тем, что в проекты заходят, как правило, зарубежные инвесторы, которые вкладывают средства в условных единицах, у них возникает вопрос, будет ли государство покрывать валютные риски. По проекту БАКАД было принято решение, что правительство Казахстана возьмет на себя валютные риски при реализации проекта и компенсирует инвесторам курсовую разницу в случае возникновения такой необходимости.

При реализации проектов в регионах страны возникает еще одна проблема- это отсутствие необходимого залогового обеспечения у отечественных инвесторов с применением механизмов ГЧП, необходимое для получения кредита в коммерческих банках. Банкам необходимы гарантии, кредиты выдаются на условиях платности, срочности и возвратности. За рубежом эту проблему решают посредством инструментов проектного финансирования. Механизм предполагает, что залогом выступают не твердые активы, а будущие денежные потоки, то есть банк дает кредит под гарантию того, что завтра этот проект принесет доход.

Слово « партнерство» означает сотрудничество, основанное на принципах взаимного уважения, равноправия и взаимовыручки. Поэтому объединение усилий государства и бизнеса в реализации проектов государственно- частного партнерства и решении его проблем важно для социально- ориентированного государства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айрапетян М.С. Зарубежный опыт государственно-частного партнерства. / <http://wbase.duma.gov.ru>
2. Агроскин В. Переходные меры и рецепты реформирования // www.prompolit.ru.
3. Егизбаев С. О государственно- частном партнерстве в Казахстане. Астана. 2016.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ВВЕДЕНИЯ МОРАТОРИЯ НА ПРОВЕДЕНИЕ ПРОВЕРОК МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РК

Цель исследования – оценить последствия, идущие после завершения моратория на проверку предприятий малого и среднего бизнеса.

Основная ценность работы заключена в оценке эффективности и поиске положительных и отрицательных сторон проведения моратория на проверки МСБ в РК.

Результаты исследования заключаются в подведении итогов и анализе последствий влияния проведения моратория на проверки предприятий находящихся на территории Республики Казахстан.

Современные условия требуют немалых усилий со стороны государства в целях дальнейшего улучшения условий для ведения бизнеса жителями Казахстана. Вследствие чего в 2014 году президентом Казахстана был введен мораторий на проведение проверок организаций МСБ [1].

Развитие малого и среднего бизнеса на территории Республики Казахстан является одной из основных задач нашего правительства. Все это можно подтвердить тем, что в 2012 году был издан закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам сокращения разрешительных документов и оптимизации контрольно-надзорных функций государственных органов». Этот закон предусматривает запрет на проверку новых субъектов малого и среднего бизнеса в течении трех лет. Также действие данного закона повлияло на ряд государственных разрешений. В пример можно привести следующее: было выявлено 1096 разрешений, а в итоге, количество отмененных, которые не могли обезопасить от угроз высокого уровня, составило всего 257. Вследствие чего, общее число разрешений, которые не были связаны непосредственно с риском для самих граждан, иными словами, переведенных на уведомительный порядок, составило 40. А говоря о процентном показателе общего количества разрешений по сокращениям, то он равен 30 [2].

Немаловажным аспектом структуры управления государства является государственный контроль. Он представляет собой деятельность государственного органа основной целью которого является проверка и наблюдение за проверяемыми субъектами на предмет соответствия их деятельности требованиям, установленным законодательством Республики Казахстан.

Данные проверки проводятся периодически и определяются в соответствии со степенью риска. Частота проведения проверок относительно степени риска, показана на рисунке 1 [3].

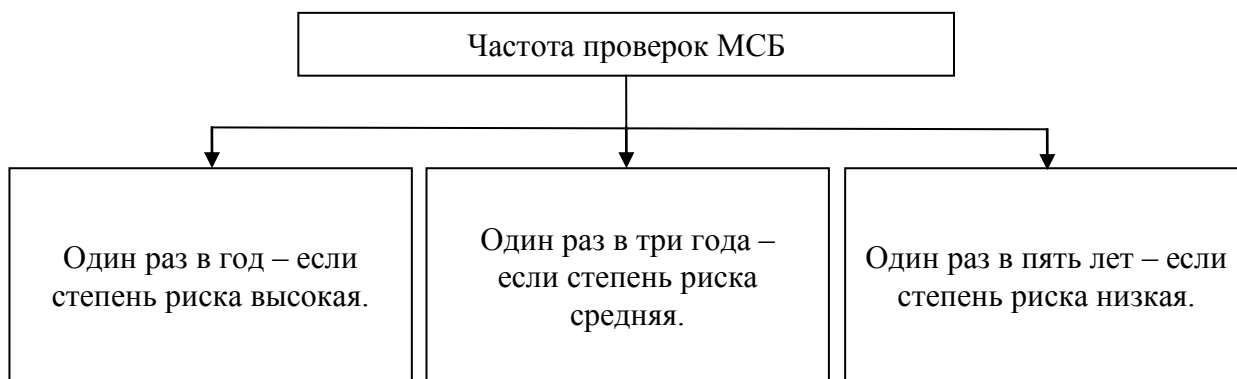

Рисунок 1 – Частота проведения проверок, основанная на степени риска

В соответствии с Указом Президента Республики Казахстан «О кардинальных мерах по улучшению условий для предпринимательской деятельности в Республике Казахстан» центральным местным и государственным исполнительным органам постановлено прекратить в 2014-2015-х годах проверки субъектов малого и среднего бизнеса, не принимая в учет следующие проверки:

1) деятельности юридических и физических лиц, которые заняты в сфере оборота вооружения, ядов, военной техники и отдельных видов оружия, в том числе служебного и гражданского, пиротехнических, а также взрывчатых веществ, включая изделия с их применением;

2) целью которых является устранение или же предотвращение действий, которые несут любого типа угрозу национальной безопасности, конституционному строю, законности и общественному порядку;

3) финансовых организаций;

4) причиной проведения которых является заявление предпринимателя из области малого или же среднего бизнеса относительно встречных проверок, собственной деятельности, которые связаны с этим заявлением;

5) в сфере атомной энергии, радиоактивных веществ [4].

Первые пол года функционирования моратория способствовали прохождению проверки 1561 субъектов малого и среднего бизнеса, зарегистрированными органами прокуратуры, но исключительной особенностью этих проверок являлся тот факт, что их инициаторами были сами предприниматели.

Если же сравнивать количество проверок, то за 2012 год их количество было равно 242 698, в 2013 же году число проверок сократилось почти на 25% и составило 182 126, что же касается текущего года, то итоги нам будут известны лишь через несколько месяцев [5].

Подводя итоги, следует отметить одну из главных причин введения моратория на проведения проверок малого и среднего бизнеса на территории РК. Данной причиной являются коррупционные административно-бюрократические действия, которые замедляют и, можно сказать, уничтожают как бизнес, так и экономическую систему страны, и это еще один важный шаг на пути к вхождению Казахстана в число 30 наиболее развитых стран мира. Данный ход со стороны правительства дал заметный толчок для роста нашей экономики, способствовал повышению рабочих мест, а также увеличению благосостояния народа Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

1. <http://tengrinews.kz/>
2. Грачев И. Развитие малого предпринимательства // Деньги и кредит. 2014
3. Омурзаков Т. Особенности национальной инновационной системы Казахстана. // Саясат. – 2008. - №1. – с.38-43.
4. Закон «О государственном контроле и надзоре в Республике Казахстан» № 377-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2014 г.).
5. Гражданское право РК. - Алматы: “Жеті Жарғы”.2013 г.

ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ЗАИМСТВОВАНИЯ КАПИТАЛА НА ФИНАНСОВОМ РЫНКЕ

В современных условиях развития экономических отношений вопрос привлечения заемных источников финансирования, образующих структуру капитала организаций, приобретает все большую актуальность. С одной стороны, появление все большего спектра возможностей привлечения капитала дает определенную свободу выбора источника деятельности, а с другой стороны, существующие конфликты интересов противоположных сторон заемных отношений, преимущества и недостатки того или иного источника, особенности различных сфер деятельности, нестабильность внешней среды, ограничивают варианты принимаемых финансовым менеджером решений. Структура капитала представляет собой соотношение собственных и заемных источников, используемых организацией в процессе своей деятельности. [1] Источники, авансированные/инвестированные в активы приобретают форму капитала.

Применение как собственного, так и заемного капитала имеет для организации положительные и отрицательные стороны, представленные в таблице 1.

Таблица 1. Преимущества и недостатки применения собственного и заемного капитала

	Преимущества	недостатки
Собственный капитал (акционерный)	Не предполагает обязательных платежей	Ограниченность объема привлечения
	Гибкость выхода из бизнеса	Высокая стоимость в сравнении с альтернативными заемными источниками
	Обеспечение финансовой устойчивости, платежеспособности	Неиспользуемая возможность прироста коэффициента стабильности собственного капитала нет привлечения заемного капитала
	Положительный имидж	Право участия в управлении
		Сложность организации
Заемный капитал	Широкие возможности привлечения	Рост финансового риска
	Обеспечение прироста финансового потенциала	Обязательность выплат
	Возможность поднять рентабельность собственного капитала	Зависимость от колебаний конъюнктуры фондового рынка
	Фиксированная стоимость и	Сложность процедуры привлечения
	Размер платы не зависит от объема организации	Ограничивающие условия
	Плата за использование уменьшает налогооблагаемую	Наличие требований к обеспечению
	Отсутствие права на привлечение	Ограничения по срокам и объемам
		Рост заемного капитала приводит

		к снижению финансовой устойчивости, как одного из критериев кредитоспособности
--	--	---

Среди проблем, с которыми сталкиваются отечественные организации, является эффективное управление заемным капиталом.

В настоящее время существуют две модели заимствования капитала на финансовом рынке:

- Англо-саксонская (система экзогенного предложения денег), для которой характерны заимствования через механизм фондового рынка
- Континентальная (система эндогенного предложения денег), которая характеризуется активным участием в процессе заимствования банковского кредита.

В качестве основных форм привлечения заемного капитала в настоящее время выделяются: банковский кредит, выпуск облигаций, кредиторская задолженность и лизинг. Рассмотрим подробнее указанные формы.

Кредит является классической и наиболее известной формой привлечения заемного капитала. Кредит представляет собой денежные средства, предоставляемые кредитором заемщику на условиях срочности, платности и возвратности. Банковский кредит может быть предоставлен как на краткосрочной, так и на долгосрочной основе в том случае, если заемщик удовлетворяет требованиям кредитоспособности. При этом необходимо учитывать высокую цену кредита для заемщика в современной российской практике.

Другой популярной формой заемного финансирования является облигационный займ, который представляет собой форму выпуска облигаций организацией на определенных, заранее оговоренных правовых условиях. Целесообразность выпуска облигаций определяется спросом на них на рынке ценных бумаг и издержками выпуска. Процентная ставка по облигациям (купон) на практике в целом значительно ниже, чем по банковскому кредиту, однако наличествуют дополнительные расходы, связанные с эмиссией.

Потребности организаций в непрерывном техническом перевооружении, внедрении новейших технологий, расширении производства товаров и услуг привели к возникновению новых форм привлечения капитала, одной из которых является использование такого инструмента, как лизинг, который представляет собой специфическую форму кредитования, используемую при приобретении предприятиями основных фондов. [2] Как правило, цена привлечения ниже классического банковского кредита, кроме того, обеспечением по умолчанию выступает залог приобретаемого оборудования.

Нужно всегда учитывать, что изменение объемов источников финансирования как в абсолютном, так и в относительном значении будет влиять на финансовую устойчивость предприятия. Кроме того, на структуру привлекаемых источников средств влияет жизненный цикл компании (например, на начальной стадии развития предприятия оно недостаточно известно, и часто возникает много сложностей с привлечением заемного капитала, однако уже на этапе роста организации самым лучшим и приемлемым способом формирования капитала является его привлечение средств с финансовых рынков). При появлении новых инвестиционных целей и рисков у данной организации денежный поток будет становиться более неустойчивым, и могут возникать трудности с привлечением капитала. Если организация занимается вложением средств в специфичные активы, то и риски будут выше, и будет в большей степени использоваться собственный капитал.

С помощью привлечения заемного капитала повышается эффективность деятельности организации. Поэтому в ходе управления заемным капиталом необходимо обеспечить нужный объем финансовых ресурсов, определить оптимальное соотношение собственных и заемных средств (со стороны риска и доходности), в общем, сформировать определенную финансовую стратегию.

При поиске источника формирования заемного капитала также возникают сложности: если необходимо профинансировать инвестиционный проект, то он может быть

рискованным и средства кредиторам могут не вернуться, к тому же, чем больше риск, тем больше стоимость такого капитала, а также есть отрасли низкорентабельные, организации данных сфер деятельности составляют зону риска для кредитора.

При определении объемов и сроков привлекаемых средств необходимо их сопоставлять с потребностью при реализации того или иного проекта и будущими возможностями погашения, например, в банках необходимо соотносить источники и активы по срокам и суммам для обеспечения устойчивости и стабильности деятельности; если финансируется инвестиционный проект, то необходим долгосрочный источник (долгосрочный кредит, выпуск долгосрочных облигаций, лизинг). Кроме того, часто кредитование осуществляется под определенную цель, например, проект, соответственно, нельзя данные средства использовать по другому направлению. Финансовая стратегия должна быть составлена так, чтобы минимизировать риски для компании. Финансовая стратегия должна соответствовать финансовой политике организации.

Основными направлениями данной политики является формирование долгосрочных и краткосрочных кредитных источников финансирования деятельности организации.

В процессе формирования финансовой политики, в том числе политики привлечения заемного капитала, перед руководством организации встает ряд вопросов и проблем, которые необходимо решить.

1) Необходимо точно определить цели и направления привлечения заемных средств. Возможно, это будет пополнение части оборотных активов, приобретение основных средств, проведение рекламных компаний, реализация научных разработок.

2) Определение оптимального размера заемных средств. На данном этапе менеджмент организации определяет уровень эффекта финансового рычага, обеспечивающего разумный уровень заимствования.

3) Необходимо рассчитать стоимость привлечения заемного капитала. Ведь от срока, вида и формы заимствований, а также от различных видов кредиторов будет зависеть ставка процента.

4) Определение формы привлечения заемных средств. Если кредит банка, то в форме возобновляемой или не возобновляемой кредитной линии, овердрафта или классической формы кредитования будут привлечены средства.

5) Определение приемлемых условий привлечения заемных средств. Это и форма и сроки выплаты процентов, суммы основного долга, возможности пролонгации, изменения ставки процента и др.

При формировании заемного капитала также необходимо учитывать, что возможность компании привлечь необходимые ей средства зависит от ее репутации, от доступности тех или иных источников финансирования, от гибкости и устойчивости компании, ее размера, а при финансировании инвестиционного проекта также от его рискованности и доходности, социальной и экономической значимости.

Таким образом, в целом привлечение заемных финансовых ресурсов увеличивает финансовый риск, поэтому объем привлечения по оптимальным ставкам для компании ограничен; целевой характер большинства заемных ресурсов не дает свободы в распоряжении средствами, поэтому часто приводит к упущенной выгоде; необходимо предоставлять обеспечение и пользоваться данными средствами можно только в определенное время, так как необходимо вернуть одолженный капитал.

ЛИТЕРАТУРА

1. Нелюбов В. А. Стратегия управления капиталом предприятия. // диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Нижний Новгород, 1999
2. Семенова С.В. Управление источниками финансирования коммерческих организаций в современных условиях // диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Ставрополь. 2011

3. Афанасьев И.В. Экономическая природа отношений заимствования капитала на финансовом рынке. // Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – №32(323). – с.10-17

УДК 336

Тлекина А.Б.
ҚазИГЗИ, Семей қ

КӘСІПОРЫН ҚЫЗМЕТІН ТИІМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Кәсіпорын қызметі нарықтық экономика дамуындағы қомақты фактор ретінде бағаланбауы 60-ы жылдардағы Батыс елдерінің экономикалық стратегиясына тән болды. Сол кезде кәсіпорындар мұның алдындағы экономикалық даму сатысының қалдығы және соған байланысты олар түгел жойылуы тиіс деп пайымдалған. Ғылыми-техникалық үрдістің дамуы нарықтық экономика кезінде кәсіпорындардың болу қажеттігін анықтап берді. Жеке дара және технологиялық мамандану тұтас өндірістік кешеннің сұранымына қызмет көрсететін буын ретінде үрдістің технологиялық бөлінуінің негізі болып табылатындығын дәлелдеді.

Сондықтан 60-70-ші жылдардан бастап АҚШ, Жапония, Германия, Франция, Канада, одан сәл кейінірек Италия, Испания және басқа да елдер экономикасының құрылымында жалпы ұлттық өнімді жасау бойынша жаңа технологияларды игерумен айналысатын кәсіпорындар санында шағын және орта кәсіпорындар нық орнықты [1,12-13].

Әлемдік дамудың қазіргі кезеңінде барлық дамушы елдер, анығын айтқанда, жаһандық экономикалық кешеннің ғылым немесе өндіріс саласының кез-келген саласында лидер болуға ұмтылады. Мейлі ол ғылыми-техникалық жаңалық және әлемдік нарыққа ұсынатын тауардың сапасы жағынан болсын, ҒЗЖ нәтижесі, материалдық өнім немесе қызмет көрсету болсын сол елдің басқа мемлекеттер арасында нақты қызмет саласы бойынша басым болуы лидер болудың басты қағидасы болып табылады. Әлемдік нарыққа әлемде теңдесі жоқ сапасы жоғары өнім ұсына отырып, лидерлі ел монополист құқығына ие болады және бағаны қояды, оған барлық халықаралық еңбек бөлінісіне қатысушалар мақұлдауға мүдделі. Сондықтан өндірісі дамыған елдердің басым көпшілігі технологияның одан әрі өсуі мен дамуына бағытталған саясатты таңдап алады. Ол саясаттардың бірі қазіргі заманғы инновациялық жүйелер болып табылады.

АҚШ-та инноваторлар сәтсіздігінің деңгейі 90% бағаланады, соған сәйкес жаңа өнімнің тиімділігі де оны нарыққа енгізу стратегиясына орай сол деңгейде болады. Сондықтан мемлекеттің нақты нарықта “кәсіпорын – өндіруші – кіріс” барынша көбейту принципі бойынша лидерлікті сақтап қалуға мүмкіндігі бар. Әлемдік қауымдастық елдерінде ғылыми-техникалық және инновациялық саясатты жүзеге асыру және қалыптастыру механизмі әртүрлі, себебі әртүрлі елдерде мемлекет пен нарықтың қызметтік арақатынастары бірдей емес, ғылымды басқару бойынша ұйымдастырушылық құрылымдары әртүрлі. Бірақ нарықтық экономика қалыптасқан елдерде өндірістің дамуы мен инновациялық қызметке көзқарастары, олардың тенденциялары мен зардаптарын есепке алғанда бірдей. Әралуан елдерде ғылыми және инновациялық саясатты жүзеге асыру ерекшеліктеріне жалпы ұлттық өнімді зерттеу мен әзірлеуге жұмсалған шығынның бір бөлігі жатады. Аталған көрсеткіш бойынша Швейцария, Жапония, Швеция, Оңтүстік Корея және АҚШ лидер болып табылады. Ғылыми-зерттеу әзірлемелерін қаржыландыру көлемі бойынша лидерлер қатарына Жапония, Германия, Швеция, Швейцария, Оңтүстік Корея және АҚШ жатады [1,15-16].

Экономиканы инновациялық жолға көшіру Қазақстанның ХХІ ғасырдағы дамуының баламасыз нұсқасы болып табылады. Елдің ұлттық мүдделері осыны талап етеді, әлемдік дамудың негізгі үдерістері осыны қуаттайды. Соңғы кездері мемлекет инновациялық қызметті дамыту үшін кең ауқымды шаралар қабылдауда. Алайда, мойындау керек,

инновация біздің экономикамыз үшін нөмірі бірінші басымдыққа айналды десек те, оның іске асырылуы уақыт талап еткен деңгейге көтеріле қойған жоқ. Ал шын мәнінде елдің технологиялық инновацияларға қабілеті осы заманғы қоғамның базалық сипаты болып табылады. Мұндай қабілеттілік ақыр соңында жаңа өнім дүниеге келетін зерттеулер мен талдамаларға ғана келіп саймауы керек. Ол осы заманғы өндіріспен, маркетингпен, сатып өткізумен, сондай-ақ тұтынумен байланысты нәрселердің бәрін қамтуы тиіс. Бұл тұрғыда Елбасы “Жаңа кезең – жаңа экономика” атты еңбегінде жан-жақты айтқан болатын[2].

Инновациялық қызмет тиімділігі – бұл кәсіпорын инновациясында өндірістің ұтымдылығын арттыру негізінде оң коммерциялық нәтижеге жеткізуге бағытталған тәжірибенің қолданылуы. Кәсіпорын тиімділігінің даму факторы коммерциялық тиімділіктің инновациялық қызметінің нәтижесінде анықталған. Бұл қызметтің маңыздысы болып инновация белсенділігі табылады. Сонымен қатар қазіргі заманғы басқару әдісі және инновациялық саланың мақсаты кәсіпорын қызметкерінің алға қойған мақсатына жетуіне бағытталған[3].

Егер кәсіпкерлер бір бағытта ғана өнім өндірмей, өз шаруашылығының астына бірнеше бағытта өнім өндіру экономикалық тиімді болар еді. Мәселен, егер де қазақстандық кәсіпкерлер мал шаруашылығымен айналысатын болса, онда дәл сол малдың өнімін өзі қайта өңдеуге тырысса: еті, сүті, жүні, терісі сондай-ақ олардың жем-суын да өздері қамтамасыз етсе, яғни егін егумен де өздері айналысса, олардың шығыны аз да пайдасы көп болар еді. Немесе, малдың бір ғана өнімі – оның сүтін қайта өңдеу арқылы одан май, ірімшік, қаймақ, құрт, қымыз, шұбат және т.б. жасаса, одан шығатын қосалқы өнімдерден шаруашылықтың келесі бір түрін, мәселен, құс шаруашылығымен айналысуға болады. Яғни, ірімшік, одан бөлінетін сары су сияқты сүт қосалқы өнімдерін жем ретінде пайдаланып, экологиялық таза әрі өсімі мол құс өнімін алуға болады. Бұндағы логика дәл мұнай өндірісіне сай келеді. Мұнай өндіруден шығатын қосалқы өнімдерді мұнай-химия саласында қалай өңдеуге болса, дәл сол сияқты ешбір шығын болмайды, қалдықтар қалмайды. Тіпті, кәсіпкер демей-ақ кез-келген ауыл тұрғыны осындай шаруашылық жүргізетін болса, онда ол өзін толықтай азық-түлікпен қамтамасыз еткен болар еді. Бұнымен қоса бау-бақша өнімі өз алдына. Бұндай қосалқы шаруашылықты қоса дамыту Ресей, Беларусь елдерінде ерекше маңызға ие болып отыр. Қысқаша қайырғанда, Қазақстан экономикасын диверсификациялауды «қалдықсыз ауылшаруашылығы өнімдерін өндіруге негіздеу қажет». Ол үшін біріншіден нарықта бәсекеге қабілеттілігі жоғары кәсіпорындар санын жоғарлату қажет. Олар отандық технологияға негізделуі қажет. Бұл тапсырманың орындалуының құраушы бөліктері болып келесілер анықталады:

–бәсеке қабілетті зерттеулер, оның кеңеюіне керекті шарттармен бірге жасалатын жоспарлар секторын құру;

– тиімді ұлттық инновациялық жүйені функционалдандыру;

– интеллектуалды меншік құқығын қорғау және қолдану

институтының дамыту;

– технологиялық инновация негізінде экономиканы диверсификациялау.

Ғылым жетістіктерін, техника және технологияны іздеу және өндіру әрбір аймақта ғылыми-техникалық потенциал мониторингінің арнайы жүйесін қажет етеді. Ғылыми-техникалық потенциал мониторингінің деректер қорын құру территориялардың өндірістік(экономикалық) потенциалын толық жұмсауды ескеретін ауыл шаруашылықты зоналарға орналастыруға ынталандыруды; өндіріс салаларының оптималды сәйкестігі және оның концентрациясын; шығындарды минимализациялауды қарастырады. Бұнда құрылатын ауыл шаруашылық өнімдердің арнайы ірі тауар зоналарына мемлекеттік қолдау көрсетудің келесі шараларын қарастыру қажет:

– өнімдер қауіпсіздігі және сапа сертификациясын бақылау жүйесін;

-басқару, лабораторияларды модернизациялау және халықаралық аккредитациялау;

- өткізу нарығы туралы өндірушілердің және қайта өндірушілердің ақпаратпен қамтамасыз етілуін күшейту;
- фермерлер үшін ақпаратты бірқалыпты алып отыру мүмкіндігі;
- халықаралық нарықта республиканың ауыл шаруашылықтың жоғары имиджін қамтамасыз ету;
- приоритеттерді анықтау, зерттеуді іске асыру және қаржыландыруда жеке сектордың қатыстылық деңгейін жоғарылату;
- инновациялық жобаларды жасаушылар мен ғылыми өнімдерді тұтынушылар арасындағы қатынасты күшейту.

Экономика үшін, жағдайды түзету – ішкі өнімділікті арттырып, кәсіпорындарға көптеп инновацияларды ендіру керек. Инновациялар ғана еңбек өнімділігінің шұғыл артуына жеткізеді. Тек осылай ғана біз әлемнің бәсекеге қабілетті 50 елінің қатарына ене аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бердашкевич А.П. Об основах инновационной политики и деятельности в США. // Инновации. – 2002. – №4-5 – 12-15 б;
2. Шумпетер Й. Теория экономического развития: исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры. – М.: Прогресс, 1982. – 462 б.
3. Ахымет Ә. Отандық кәсіпорындарды дамытуда инновация рөлі // Саясат. – 2001. – № 2 – 3-6 б;

УДК 336

Молдажанов М.Б.¹, Аскарова К.А.², Мытыева Ж.И.³

к.э.н., ст. преподаватель¹, магистрант специальности 6М050900-Финансы², магистрант специальности 6М050600-Экономика³, КазГЮИУ, Г. Семей

АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Острой проблемой для Восточно-Казахстанской области является демографическая, что связано с низкой рождаемостью и высокой смертностью, а также миграциями населения. Казахстан, чтобы сохранить свою территориальную целостность и безопасность, должен по максимуму увеличить свое население, как за счет внутреннего резерва (увеличение рождаемости и уменьшение смертности), так и за счет внешнего резерва (этнических казахов). За период независимости в Казахстане дважды проводилась перепись населения в 1999 и 2014 годах. Вопросы социально-демографической истории получили отражение в трудах казахстанских историков, таких как М.Х. Асылбекова, Н.В. Алексеенко, А.Н. Алексеенко, Г.И. Панковской и мн. др. Важным элементом социальной структуры региона является демографическая ее составляющая, которая за последние годы претерпела существенные изменения. Для региона характерны и типичны те процессы, которые происходят в соседних областях Казахстана.

Под Восточно-Казахстанской областью мы подразумеваем, современные границы и административно-территориальное деление, в частности в ее состав входят 19 административных единиц. На территории области находятся 10 городов, 25 поселков городского типа, 825 сельских населённых пунктов. Восточный Казахстан занимает территорию 283,23 тыс. кв. км, что составляет чуть более 10% от всей территории Казахстана. Численность населения за пятилетний период с 2010 года до 2015 года, что отражено на рисунке 1, существенно изменилась. Если в 2010 году численность населения составляла 1442,1 тысяч человек, то в 2015 году численность населения составила 1418,8 тысяч человек. Численность населения уменьшилось на 23,3 тысячи человек, то есть на 1,6 %. Динамика снижения численности особо стала заметна с 2011 года, где численность

населения составила 1431,2 тысяч человек. В 2012 году динамика на снижение продолжается, численность составила 1424,5 тысячи человек. В 2013 году численность населения снизилась на 7,1 тыс. человек. С 2014 года численность населения начала расти и составила 1417,8 тысяч человек, то есть увеличилось на 0,4 тыс. человек. В 2015 году наблюдается увеличение численности на 1 тыс. человек. На рост или сокращение численности населения области влияют на наш взгляд экономические проблемы, экологическая ситуация в регионе, эволюция этнического состава, ну и конечно естественный прирост и миграция населения.

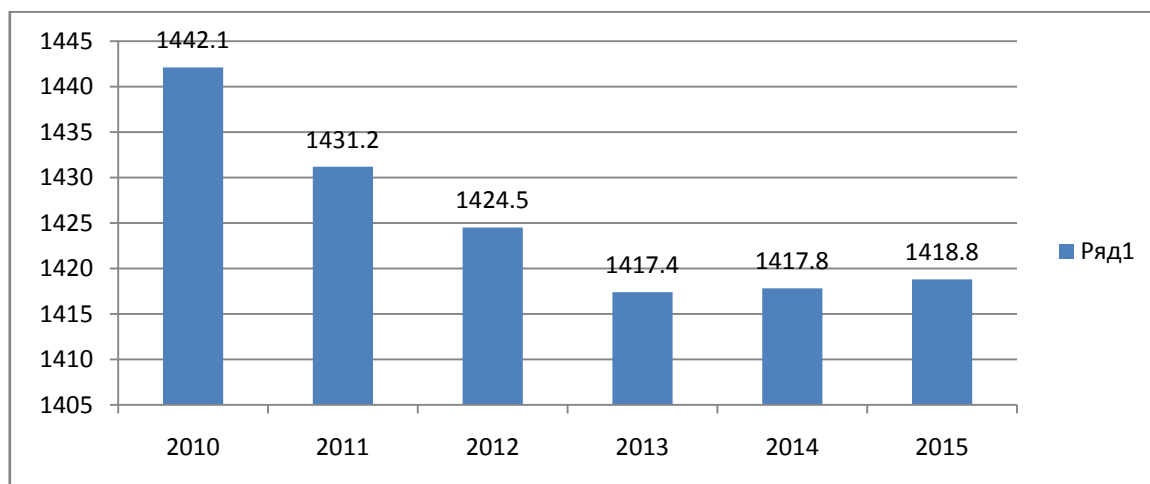

Рисунок 1 – Численность населения Восточно-Казахстанской области за КО 2010-2015 годы.

Одним из факторов роста и сокращения численности населения является естественный прирост и убыль, то есть увеличение рождаемости и смертности в регионе. Что можно проследить на рисунке 1. В 2010 году показатели рождаемости и смертности практически одинаковые. С 2011 года идет тенденция на увеличение рождаемости и уменьшения смертности. Если в 2010 году число родившихся составило 19638 человек, а число умерших 19055, то в 2011 году родилось 21205 человек, а умерло 18878 человек. Тенденция на рост рождаемости продолжается и в 2012 году, число родившихся увеличилось на 10,7 %, а число умерших уменьшилось на 0,9 %, по сравнению с 2010 годом. В 2013 году число родившихся составило 23661 человек, а число умерших – 17955. В 2014 году тенденция на увеличение рождаемости и уменьшение смертности продолжается и в 2014 году.

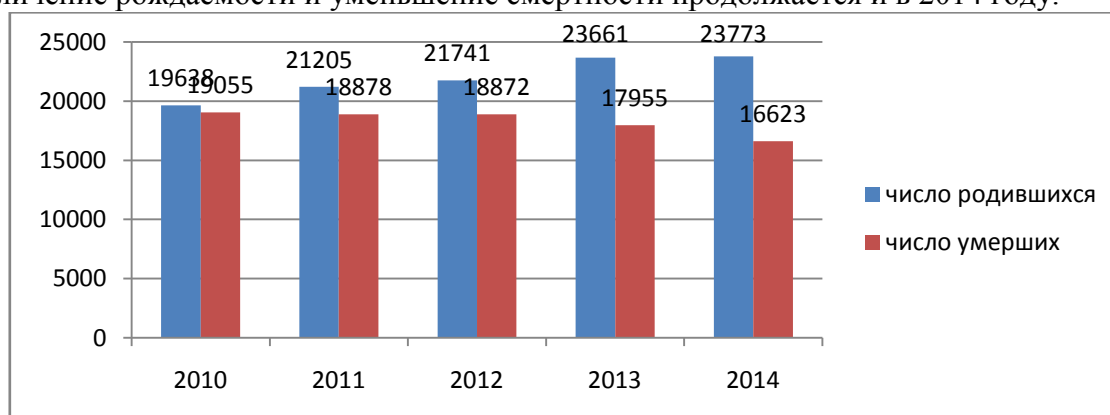

Рисунок 2 – Данные рождаемости и смертности в ВКО за 2010-2014 гг.

По сравнению с 2010 годом число родившихся увеличилось на 21 %, а число умерших уменьшилось на 12,7 %. На рост рождаемости, на наш взгляд влияет социально-экономическая стабилизация в Восточно-Казахстанской области и в Казахстане в целом.

Каждый год увеличиваются размеры социальных пособий, ежемесячные пособия по уходу за ребенком по достижению им одного года, увеличение с 2015 года единовременных пособий на рождение 4-го и более ребенка более чем в 4 раза по отношению к 2012 году. Так же оказывают влияние государственные программы по обеспечению бесплатного медицинского обслуживания.

На изменение численности оказывает влияние миграция населения. В 2010 году число эмигрантов составило 7291 человек, а иммигрантов 2402 человек, сальдо миграции составляет – 4889. То есть количество выбывших больше чем количество прибывших. В 2011 году сократилось число эмигрантов на 2853 человек по сравнению с 2010 годом. А число иммигрантов тоже уменьшилось на 324 человека. Сальдо миграции в 2011 году составило – 2360. В 2012 году так же продолжается выбывание населения из региона. Число эмигрантов составило 5888 человек, а иммигрантов 2448 человек, а сальдо миграции – 3440. На протяжении 2010- 2012 года из региона выбыло 17617 человек, а прибыло 6928 человек. С 2013 года увеличивается число прибывших в регион, в этом году число иммигрантов составило 7234 человек, а эмигрантов 6204 человек. Сальдо миграции в 2013 году положительное, оно составило 1030 человек. В 2014 году число прибывших так же больше чем число выбывших. В регион прибыло 5583 человек, а выбыло 5147, сальдо составило 436 человек. С 2013 года увеличилось число не только прибывших, но и выбывших. По сравнению с 2010 годом число эмигрантов в 2013 году увеличилось на 3802 человека. С 2013 года наблюдается усиление интенсивности миграционных потоков, как на пребывание, так и на убывание населения. На миграционный процесс так же влияет этнический состав мигрантов. Миграционные потоки этнически выражены: тенденции иммиграции определяют казахи, эмиграции – русские. В основном в регион пребывают казахи, они возвращаются на свою историческую родину. А уезжают европейские этносы (русские, украинцы, немцы и т.д.). Это связано с тем, что идут интенсивные государственные социальные программы для репатриантов, то есть выделяются для них жилье, пособия. Эти программы действуют практически во всех государствах. В основном люди уезжают на территорию СНГ, в страны Европы и Азии. А пребывают из Узбекистана, Монголии, Туркменистана, Киргизии и т.д.

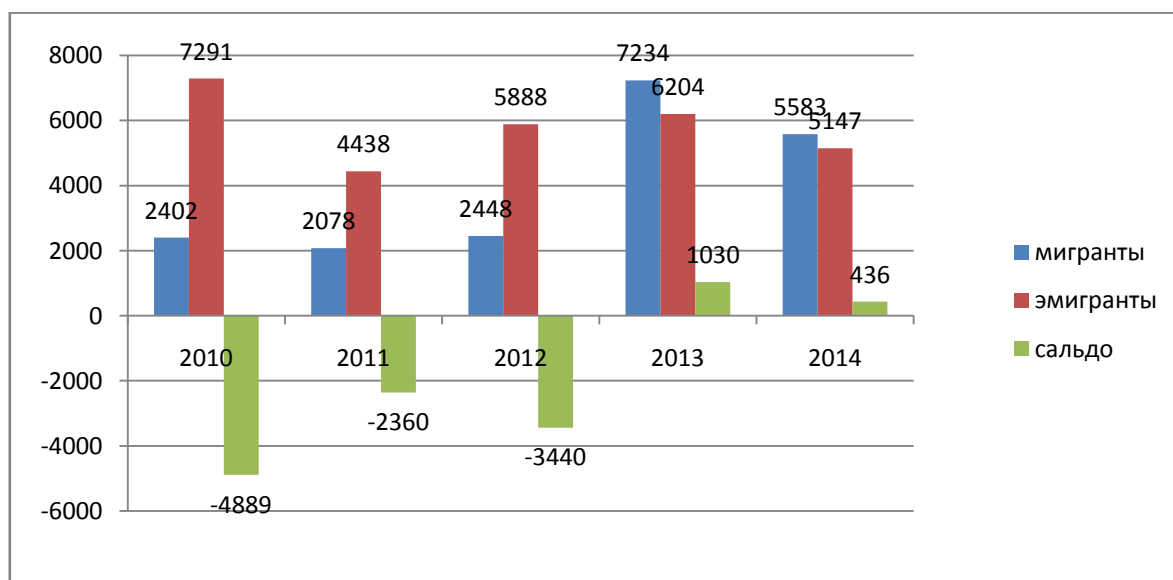

Рисунок 2.3 – Миграция населения ВКО за 2010-2014 гг.

Численность мужчин в 2011 году насчитывается 679954 человек, а женщин 751226 человек. Соотношение численности мужчин и женщин сложилось с перевесом женского населения над мужским (52,5% и 47,5% соответственно). В 2012 году эта картина не

изменилась, продолжается преобладание женского населения. В этом году численность женщин составило 748593 человек, а мужчин 675920 человек. Женщины составили 52,5 % от общей численности населения, а мужчины 47,5%. Таким образом, практически никаких изменений за год не произошло. В 2013 году женщины – 745427 человек, мужчины – 671957 человек. От общей численности населения женщины составляют 52,6 %, а мужчины 47,4%, то есть в 2013 году численность женщин увеличилось на 0,1 % по сравнению с 2011 годом. В 2014 году численность женщин и мужчин в целом уменьшилось по сравнению с 2011 годом. Женщины составили – 745412 человек, мужчины – 672352 человек. В 2015 году существенных изменений не, произошло, численность женщин составило 745604 человек, а мужчин 673180 человек. В процентном соотношении численность женщин и мужчин представлена в таком виде 52,6% и 47,4% соответственно. На соотношение численности женщин и мужчин влияет возрастной фактор. Практически одинаковое соотношение численности мужчин и женщин представлено в возрасте моложе трудоспособного и трудоспособного возраста. В возрасте старше трудоспособного видно значительный перевес женского населения. Это связано с тем что, практически все тяжелые работы выполняет мужское население, и доля курящих и пьющих тоже приходится на мужчин. Все эти факторы подкашивают их здоровье, и многие не доживают до этого возраста.

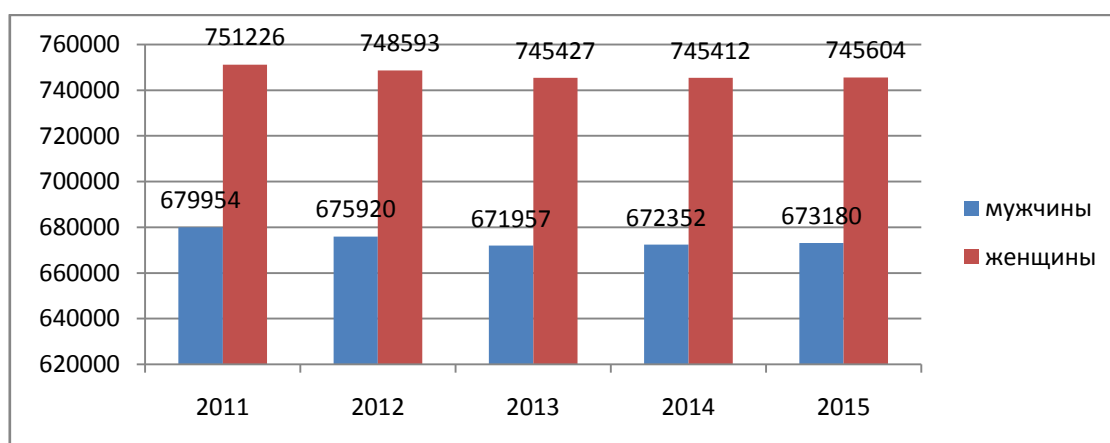

Рисунок 2.4 – Соотношение численности мужчин и женщин в ВКО в 2011-2015 гг.

Проведенный аналитический обзор материалов органов государственной статистики ВКО за указанный хронологический период затрагивал следующие направления: численность населения региона, половозрастной анализ, данные рождаемости и смертности, миграции. В результате проведенного исследования можно говорить о том, что численность населения в Восточном Казахстане в 2010 году составила 1442,1 млн. человек, 9,5 % по отношению к Казахстану, в 2015 году составила 1418,8 млн. человек, 8,7 % по отношению к Казахстану, что свидетельствует об убыли населения на 0,8%.

Половозрастной анализ населения Восточного Казахстана показывает, в 2011 году численность мужчин составила 679954 – 47,5 %, в 2015 году – 673180 – 47,4% человек, женщин 2011 году - 751226 - 52,5%, в 2015 году – 745604- 52,6% человек, что свидетельствует о неизменности соотношении численности мужчин и женщин.

ЛИТЕРАТУРА

1. Статистический сборник «Демографический ежегодник за 2015 год» //Восточно-Казахстанский Статистический департамент. Усть-Каменогорск 2016 г.
2. Статистический сборник «Восточно-Казахстанская область в 2014 году» //Восточно-Казахстанский Статистический департамент. Усть-Каменогорск 2015 г.
3. Статистический сборник «Регионы Казахстана в 2014 году»// Комитет по статистике Республики Казахстан. Астана 2015 г.

РАЗВИТИЕ ФОНДОВОГО РЫНКА ЧЕРЕЗ ПРОГРАММУ «НАРОДНОГО IPO»

Актуальность данной темы высока, так как фондовый рынок не развит на территории Казахстана, хотя имеет большие перспективы. Фондовый рынок является одним из простейших инструментов в получении прибыли [1].

В последние годы рыночное реформирование казахстанской экономики позволило достичь ряда серьезных успехов. С началом функционирования фондового рынка осуществлен переход к качественно новым источникам финансовых ресурсов, как в корпоративной сфере, так и в сфере государственных финансов.

Фондовый рынок (или Рынок акций, облигаций и иных ценных бумаг, англ. Securities market) — составная часть рынка капиталов; рынок торговли ценными бумагами, как допущенными к торгам на какой-либо бирже, так и торгуемыми вне биржи, то есть на внебиржевом рынке, который на английском языке называется OTC Market (Over The Counter) [4].

Дальнейшее развитие рынка ценных бумаг связано с внедрением Программы «Народное IPO», утвержденное Правительством Казахстана в сентябре 2011 г. [3]. Программа «Народное IPO» является одной из важных мер по развитию фондового рынка и активному вовлечению частных инвесторов на рынок ценных бумаг. Именно вовлечение на рынок ценных бумаг розничных инвесторов — это задача, которая была поставлена Президентом перед Правительством в Послании народу [6]. Это выгодно и для простого гражданина Казахстана, и для экономики, и для государства.

Во-первых, будет предложен новый надежный и доходный инструмент инвестирования, что позволит повысить благосостояние граждан республики, а также позволит населению участвовать в доходах государственных компаний через дивиденды и прирост стоимости ценных бумаг. На сегодняшний день финансовая ситуация складывается таким образом, что большое количество капитала скоплено в банках второго уровня. На депозитах на сегодняшний день сумма перевалила почти за 1,5 триллиона тенге, это депозиты физических лиц. И соответственно, они не участвуют в прямом действии в развитии экономики. Гражданам Казахстана предоставляется возможность инвестировать свои сбережения и получить определенный доход.

Во-вторых, развитие фондового рынка даст возможность населению пополнить свою корзину дополнительным инструментом, который снизит риск падения доходности за счет диверсификации инвестиций. На сегодняшний день в основном инвестиции населения находятся в депозитах, в недвижимости, а теперь появился третий инструмент — это акции, выпущенные в рамках программы «Народное IPO».

Ну и, в-третьих, эти деньги дадут возможность развитию экономики, которые будут инвестированы в различные перспективные, стратегические проекты.

Само название «Народное IPO» (англ. Initial Public Offering) подразумевает размещение ценных бумаг среди населения. Так, возможность инвестировать в ценные бумаги будет иметь любой гражданин Республики Казахстан, имеющий соответствующий регистрационный номер налогоплательщика и удостоверение личности. К сожалению, основное население не располагает достаточной финансовой грамотностью, из этого следует, что население не владеет инвестиционными навыками.

IPO — первое публичное предложение акций компании для продажи. «Народное» означает, что ценные бумаги будут предлагаться только гражданам Казахстана. Определен перечень акционерных обществ, акции которых будут предлагаться на продажу поэтапно - до

2015 года. Предприятия-участники «Народного IPO» входят в группу АО «Фонд национального благосостояния «Самрук-Казына» [6]. Это четверть экономики страны, стратегические активы Казахстана. Это инфраструктура: нефте- и газопроводы, электрические сети, железные дороги, электростанции, самолеты, морской флот. Она помогает строить новые заводы, открывать производства. Государство сохранит контроль над базовыми предприятиями - на продажу выставляются небольшие пакеты акций.

Для участия в Программе отобраны компании, не имеющие значительной зависимости от конъюнктуры мировых цен на сырье (таблица 2).

Таблица 1 - Предприятия-участники «Народного IPO»

Этапы	Участники
2012 год	АО «КазТрансОйл»
2013 год	АО «KEGOC», АО «Эйр Астана», АО «КазТрансГаз», АО «Самрук-Энерго», АО «НМСК «Казмортрансфлот»
2014 год	АО «НК «Қазақстантеміржолы», АО «Қазтеміртранс»
2015 год	АО «Казатомпром», АО «КазМунайГаз»

Источник: О Программе «Народное IPO» в инфографике, 2012 г.

«Народное IPO» позволит повысить прозрачность государственных предприятий и усилить общественный контроль за их деятельностью.

«Народными акционерами» могут стать только граждане Республики Казахстан. Они имеют приоритетное право на покупку акций. Во вторую очередь ценные бумаги смогут приобрести накопительные пенсионные фонды страны. Это будет способствовать нивелированию резких скачков цен на акции.

Казахстанские граждане, став владельцами акций, смогут участвовать в управлении национальными компаниями, в частности, голосовать на общих собраниях акционеров. «Народные акционеры» имеют право на дивиденды – часть дохода. По правилам АО «Фонд национального благосостояния «Самрук-Казына», его «дочки» - национальные компании, должны ежегодно направлять на эти цели часть своей чистой прибыли.

На «Народное IPO» выводятся акции стратегически важных предприятий и, конечно, государство сохранит контрольный пакет в данных компаниях. Это нужно для обеспечения национальной безопасности, комплексного развития экономики страны. К продаже будет предлагаться небольшая доля акций – до 15%.

Владельцы акций могут заработать на изменении их цены. Следует помнить о рисках: цена акций может, как возрасти, так и снизиться. С реализацией Программы «Народное IPO» население получит новые возможности для вложения свободных денег. Акции крупнейших предприятий страны смогут купить и пенсионные фонды. Это хороший способ долгосрочных инвестиций. Ведь речь идет о будущих пенсиях граждан.

Возможности «Народного IPO»:

1) Ежегодно, подводя итоги финансового года, компании отчитываются перед своими акционерами, объявляя величину чистой прибыли. Владельцы акций на общем собрании принимают решение, какую часть заработанной прибыли направить инвесторам в виде дивидендов, а какую оставить в компании.

2) Покупая акции, гражданин получает право участвовать в управлении компанией. Оно реализуется в виде голосования на общем собрании акционеров. Там принимаются важнейшие решения о деятельности предприятия. Кроме того, в случае ликвидации компании акционеры претендуют на часть её имущества, согласно закрепленной законом очередности.

3) Предела роста цены акций не существует. В теории, при успешной деятельности компании и благоприятных рыночных условиях стоимость акции может увеличиться многократно, обеспечивая инвестору дополнительный доход.

Количество участников Программы «Народное IPO» составило 22724 человека. На 1 января 2013 года число заявок от физических лиц составляет 22 724 на сумму 14,1 млрд. тенге. А общий объем заявок, включая накопительные пенсионные фонды, превысил 39 млрд. тенге [6].

Отечественный рынок ценных бумаг должен предоставить гражданам Республики Казахстана возможность беспрепятственного участия в процессе становления рынка и использования ценных бумаг как альтернативного варианта инвестирования свободных финансовых ресурсов. Именно эти возможности позволят реализовать предлагаемую Национальной комиссией Республики Казахстан по ценным бумагам модель развития рынка ценных бумаг [7].

В целом, при выполнении всех запланированных мероприятий в Казахстане удастся создать все необходимые условия для развития рынка ценных бумаг в качестве регулятора всех рыночных отношений и механизма мобилизации свободных финансовых ресурсов в различные отрасли и секторы экономики.

В данной связи актуальным встает вопрос о финансовой грамотности потенциальных инвесторов. Необходимо предоставлять информационную поддержку населения в финансовых вопросах, проведение семинаров и обучающих лекций по вопросам фондового рынка [10,11].

В процессе становления и развития отечественного фондового рынка сделано очень много, с нуля построена и действует признанная Казахстанская модель фондового рынка. Комитет по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций, опираясь на опыт первых лет становления фондового рынка, сможет продолжить сложившиеся традиции, используя накопленные знания и опыт. Достижение новых высот с такой тенденцией не за горами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Саханова А.Н. Проблемы и перспективы развития фондового рынка Казахстана, Алматы, 2003 г., 219 с.
2. Закон Республики Казахстан «О рынке ценных бумаг» от 02.07.2003г. № 461-П;
3. Статистический отчет Национального Банка Республики Казахстан за 2010 год от 01.02.2011г.
4. Шапошников В.В. Фондовый рынок и фондовая биржа. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004 г., 331 с.
5. Джаналеева А. Инвестиции в пенсионные фонды Республики Казахстан.// Журнал «Юрист», 2013 г., №2, февраль, с.11-13;
6. Программа «Народное IPO» в инфографике.
7. Кучукова А.В. Фондовый рынок в повышении эффективности использования финансовых ресурсов Казахстана. – Алматы, КазЭУ им. Рыскулова, 2009 г., 185 с.
8. Пак П. «У индекса KASE появился близнец в Европе». -//Газета «Курсив» от 31.01.2013 г., с.2;
9. Дрозд Н., Цалюк Г. «Конвертация долга MRCA вызывает различные оценки на рынке» - //Газета «Панорама» от 18.01.2013 г., с.-3.
10. www.kase.kz
11. www.afn.kz

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ РИСКАМИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Важной функцией управления в условиях антикризисного менеджмента выступает защита организации от риска. Зарубежная практика накопила множество методов защиты от риска [1]. Главное внимание рискowego менеджера направлено на соблюдение параметров риска как до разработки и принятия решения, так и в ходе его выполнения, быстрое реагирование в случаях отклонения параметров риска и принятие мер по снижению отрицательных последствий деятельности. Успешное выполнение данных функций в значительной степени зависит от маркетингового подхода в менеджменте и эффективной организации системы информации и коммуникаций.

Хотя проблем анализа финансовых рисков на российских предприятиях на сегодняшний день достаточно много, сейчас уже можно констатировать, что в целом решена основная проблема - постановочная. Осознание самого факта существования финансовых рисков и необходимости их анализа, еще несколько лет назад не для всех в России очевидного, стало практически массовым. Причем по степени осознания необходимости анализа рисков существует достаточно большой разрыв между категориями предприятий - крупными и мелкими, московскими и региональными, выходящими на международный рынок и оперирующими исключительно на внутреннем рынке и т.п. - что естественно связано, хотя и не в полной мере, с разрывом в объеме принимаемых рисков, сложности осуществляемых операций, требованиях контрагентов к отчетности и т.п.

Российское предпринимательство в целом уже достигло того уровня, когда наиболее актуальными являются информационные и методологические аспекты анализа финансовых рисков, что само по себе является достаточно серьезным достижением [2]. Потому как само существование ненулевой оценки риска - более или менее точной, строго методологически обоснованной или «экспертной» - означает признание проблемы, отслеживание и осознанное управление рисками.

С точки зрения управления финансовой системой организации это очень важно, поскольку снижает системный риск. Настолько, насколько это возможно при существующем уровне макроэкономической, организационно-правовой и политико-экономической неопределенности, в условиях которой существуют российские предприятия. Если классифицировать проблемы российских предприятий в области анализа финансовых рисков с точки зрения вызываемой ими погрешности в оценке риска, то системный риск и общеэкономическая неопределенность должны быть поставлены на I место.

Второй проблемой с точки зрения указанной классификации, вероятно, может быть признана проблема исторических данных. И здесь важно не только повсеместно упоминаемые отсутствие необходимых для анализа длительных исторических рядов и качественные изменения рыночных условий после кризиса 1998 г., но также слабая насыщенность информационного рынка конъюнктурно-статистическими индикаторами. Несомненно, такого рода показатели существуют, но их системное качество - полнота покрытия, оперативность и степень соответствия конъюнктуре рынка - на сегодняшний день не обеспечивают адекватной базы для анализа финансовых рисков.

Следующий фактор, который необходимо выделить, актуальный не для всех, но для существенной части предприятий, и, по мере своего присутствия вносящий колоссальный вклад в превращение анализа финансовых рисков в проблему-уровень автоматизации обработки данных. Это касается, в первую очередь, применяемых на предприятиях систем обработки и передачи информации-их полноты и оперативности, причем как на этапе

информационного обеспечения анализа рисков, так и в части обеспечения формирования отчетности по рискам и ее оперативного продвижения руководству, а также в части информационного обеспечения непосредственно проведения операций. Другим не менее важным аспектом автоматизации обработки данных является связь с внешней средой деятельности организации и составляющие ее информационные потоки, призванные обеспечить анализ финансовых рисков необходимыми и весьма существенными данными.

Также большую роль играет методологическая проблема - отсутствие специалистов, обладающих необходимой квалификацией и не адекватности существующих (и преимущественно разработанных за рубежом) подходов к современным российским условиям - по уровню системного риска, на который они исходно не рассчитаны, по требованиям к информационному обеспечению и т.д.

На уровне отдельного предприятия проблемы анализа финансовых рисков в современных российских условиях являются достаточно стандартными, понятными и решаемыми - с определенными затратами средств, времени и доброй воли руководства, а также с определенной, большей или меньшей, но неизбежной погрешностью оценки. На российском уровне проблема анализа финансовых рисков методологически, информационно и организационно крайне сложна, и в обозримом будущем на хорошем уровне практически не решается. Однако некий минимальный уровень выявления финансовых рисков уже достигнут, и есть все основания рассчитывать на прогрессивное развитие в этом направлении.

В настоящее время широкое развитие получили процессы диверсификации: развитие производств, находящихся на разных уровнях или разных регионах страны, направление инвестиций в разные сферы деятельности, формирование параллельных структур по изготовлению модификаций изделий или решению сложной проблемы.

Распределение риска между партнерами и снижение его уровня для каждого партнера создается при взаимном владении акциями в условиях объединений, корпораций, финансово-промышленных групп (ФПГ). Так, промышленные организации в составе ФПГ приобретают акции банка, защищая тем самым свои активы и получая льготы по кредитам. Банковская структура в составе ФПГ приобретает акции промышленных организаций, способствуя их развитию и осуществляя контроль за их деятельностью.

Используется новый взгляд на отношения с конкурентами. Крупные автомобильные корпорации США «Форд», «Крайслер», «Дженерал Моторс» идут на взаимовыгодное сотрудничество и интеграцию в автомобильном бизнесе.

В зарубежной практике информация о потенциальном партнере, конкуренте или клиенте содержится в бизнес-справках, предоставляемых рынков информационных услуг. Для оценки риска взаимоотношений представляют интерес неформальные контакты, встречи «без галстука», которые позволяют получить информацию о потенциальном партнере и своевременно разработать стратегию поведения с минимизацией риска.

Мерой защиты и компенсации негативного воздействия неуправляемых факторов выступает страхование имущества, которое защищает владельца от гибели и порчи материальных ценностей.

Страхование коммерческих рисков включает риски арендной платы, предоплаты, задержки платежей и неплатежей; риски учредителей; риски несвоевременной отгрузки товаров и недопоставки.

Проблема оценки рисков финансовой и производственной деятельности предприятий, включая различные методы учета и способы снижения рисков, является на сегодняшний день наиболее актуальной. Оценка финансовых рисков становится неотъемлемой частью производственного процесса, частью влияя на само направление его развития. Использование же финансовых инструментов при верном определении рисков, позволяет устранить возможные негативные последствия в изменчивых рыночных условиях.

Существуют определенные виды рисков, действию которых подвержены все без исключения предпринимательские организации, но наряду с общими есть, специфические виды риска, характерные для определенных видов деятельности.

Следует учитывать, как минимум, следующие виды рисков:

производственные, связанные с различными нарушениями в производственном процессе или процессе поставок сырья, материалов и комплектующих;

коммерческие, связанные с реализацией продукции на рынке не в полном объеме;

финансовые риски, которые вызываются инфляционными процессами, неплатежами, колебаниями валютных курсов и т.п.;

риски, связанные с форс – мажорными обстоятельствами, которые могут быть вызваны непредвиденными обстоятельствами (от смены политического курса до стихийных бедствий).

Кроме этого, экономическое и политическое развитие современного мира порождает новые виды риска, которые довольно трудно определить, оценить количественно. Транснационализация бизнеса сопровождается созданием сложных финансовых и производственных взаимосвязей. Возникает «эффект домино», который в случае краха одной компании влечет за собой ряд банкротств компаний, связанных с компанией-банкротом. Усиление компьютеризации и автоматизации производственно-хозяйственной деятельности предпринимательских организаций приводит к возможности потерь в результате сбоя компьютерной системы, сбоя вычислительной техники. Особое значение в последние годы приобрели риски, связанные с политическими факторами, так как они несут с собой крупные потери для предпринимательства.

Методы снижения влияния рисков различны, однако наиболее действенным является коммерческое страхования, создание резервного фонда и функционирование предприятия с большим запасом финансовой прочности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Королева, Е.А. Управление рисками в системе функционального управления предприятием нефтегазового сервиса / Е.А. Королева // Проблемы экономики и управления нефтегазовым комплексом. – 2015. – №10. – С.19-22.
2. Галиева, Г.М. Экономическая сущность и определение риска / Г.М. Галиева // Вопросы экономических наук. – 2015. – №6. – С.8-9.

УДК 336

Айдарханова Т.Д.

Қазақ инновациялық гуманитарлық заң университеті, Семей қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЛЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ДАМУ БАҒЫТТАРЫ

Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев өткен жылғы Қазақстан халқына арнаған Жолдауында және жақында жарық көрген «Ұлт Жоспары–қазақстандық арманға бастайтын жол» атты мақаласында салықтық әкімшілік жүргізуді оңтайландыру мәселесіне ерекше басымдық берді. Елбасы аталмыш мақаласында алдағы уақытта «Салықтық және кедендік әкімшілік жүргізуді жақсартуға бағытталған шаралар зор маңызға ие болады», деп атап көрсетеді. Осыған байланысты біз төменде еліміздің салық жүйесінің өзіндік ерекшеліктері мен даму бағыттарына тоқталып өтпекпіз.

Қазақстан егемендік алып, тәуелсіз мемлекет болғанына да, міне, ширек ғасырға аяқ басты. Осы кезең аралығында салық жүйесіне көптеген өзгерістер енгізілді. Салықтар мемлекеттің саяси және экономикалық қызметтерін қаржыландырудың негізгі көзі болып табылады. Ол мемлекеттің өмір сүруінің негізі болып саналады.

Қазақстан Республикасы салық жүйесінің өзіндік бір ерекшелігі бар. Мәселен, Германияда салықтың 50 түрі, біздің елде 13 түрі бар. Неге? Өйткені, салықтың басқа төлемдерден ерекше екеніне байланысты оған арнайы мәртебе беріп отырмыз. Салықтар және басқа да бюджетке төленетін міндетті төлемдерді қоссақ, яғни салықтың 13 түрі бар.

Нарықты экономика мен мемлекеттің салық саясатының негізгі мақсаты бюджеттің кіріс бөлігін қаржы ресурстарымен қамтамасыз ету болып табылады. Ал салық саясатының басты мақсаты—салық жүйесін құру және оның тиімді қызмет етуіне мүмкіндік беретін салық тетігін іске асыру.

Салық жүйесі өз алдына сала болып қалыптасуы үшін, біршама қиындықтарды бастан кешіре отырып, көптеген өзгерістер мен толықтырулар жасалынып, қазіргі кезде тұрақты жүйеге түсті. Мемлекеттік басқару жүйелеріне көптеген өзгерістер жасалып, бірнеше заң жобалары қабылданды. Оларға қаншама өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Дамыған мемлекеттер мен көрші мемлекеттердің жүргізіп отырған саясаттарын сараптай отырып, өзіміздің ұлттық менталитетке сай, қажетті жақтарын алып отырды. Міне, осындай жан-жақты даму мен толықтырудың нәтижесінде еліміздің салық жүйесі жетілдіріліп келеді.

2008 жылдың 10 желтоқсанында жаңа Салық кодексі қабылданып, 2009 жылдың 1 қаңтарынан бастап қолданысқа енгізілді. Осыған байланысты Елбасы Қазақстан халқына арнаған 2009 жылғы «Дағдарыстан жаңару мен дамуға» атты Жолдауында «Негізгі салықтар бойынша мөлшерлемелерді әлдеқайда төмендеткен жаңа Салық кодексі іске қосылды. Өткен жылмен салыстырғанда, корпоративтік табыс салығы биылғы жылдың өзінде үштен бірге төмендетіліп, 20 пайызды құрайды, ал 2015 жылы 15 пайыз болады. ҚҚС мөлшерлемесі 12 пайызға дейін төмендетілді. Әлеуметтік салық мөлшерлемесінің регресті шкаласының орнына 11 пайыз көлеміндегі бірыңғай мөлшерлеме енгізілді. Инвестицияларды жүзеге асыратын кәсіпорындар үшін салық преференциялары көзделген. Осының бәрі экономиканың шикізаттық емес секторын, шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың аса маңызды ынталандырғышының біріне айналды», деп атап көрсетті.

Барлық елде де салық мемлекет бюджетін толтырудың негізгі көзі болып саналатыны белгілі. Салық кірісі арқылы үкімет ел экономикасының өсімі мен өзге де салаларды бақылап, болашақты болжай алады. Дамыған мемлекеттерде салық түрлері өте үлкен. Мәселен, АҚШ-та ЖӨ-ге түсетін салық 28 пайызды құраса, Англияда – 36 пайыз, Дания мен Швецияда 48 пайызды құрайды. Сол себепті бұл елдерде жемқорлық деңгейі төмен. Керісінше, білім беру мен медициналық қызметтердің сапасы жоғары. Дамыған мемлекеттердің тұрғындары да үлкен салықтан үлкен табыс келеріне көздері анық жетеді және сенеді. Елімізде жалпы деректерге сүйенетін болсақ, ЖӨ-ден түсетін салық кірісінің көлемі 11 пайыз. Бұл әрине, шикізат қоры мол, экономикалық өсімі жыл санап артып келе жатқан ел үшін өте аз көрсеткіш.

Халықаралық стандарттарға сәйкес және әлемдік тәжірибелерге сүйеніп, еліміздің жалпы әлеуетін ескере отырып, 2008 жылдың 10 желтоқсанында қабылданған жаңа Салық кодексіне салықты есептеу тәртібінде және салық мөлшерлемелері бойынша бірнеше өзгертулер мен толықтырулар енгізілді, атап айтқанда, көлік салығы, мүлік салығы, акциз салығы. «Молшылық салығы» дер кезінде қабылданған іс-шара болды. Аталған салық түрлері бойынша бюджетке бірнеше есе салықтық түсімдер түсті. 2015 жылдың қаңтар айында БҰҰ-ның сарапшылары «2014 салық жиынтығы—жаһандық көрініс» атты баяндамасын жариялады. Онда көрсетілгендей, дамушы мемлекеттер ішінде Қазақстандағы кәсіпорындар төлейтін салық деңгейі ең төменгі көрсеткіш (28,6 пайыз) деп саналады. БҰҰ-ның бұл тізімінде біздің ел 17-орында тұр. Ал, ең жоғары салық Өзбекстанда (98,5 пайыз). Жалпы, Шығыс Еуропа елдері мен Орталық Азияда кәсіпорындар мен өндіріс орындарына салынатын салықтың орташа көлемі 41 пайызды құрайды.

Сонымен қатар, Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев ұсынған Бес институттық реформаны жүзеге асырудағы «100 нақты қадам» Ұлт Жоспары бұл жаһандық және ішкі сын-кәтерлерге жауап және сонымен бір мезгілде, жаңа тарихи жағдайларда ұлттың дамыған мемлекеттердің отыздығына кіруі жөніндегі жоспары болып табылады. Ұлт Жоспары елімізге «2050»

Стратегиясын жүзеге асыру мен Қазақстан мемлекеттілігін нығайтуға, жолдан адаспауға, күрделі кезеңнен сенімді өтуге жағдай туғызатын беріктік қорын жасап беретін болады. Жоспардың негізгі мақсаты «аурулардың сыртқы белгілерін» сылап-сипап қою емес, оларды жүйелі емдеу болып табылатын қоғам мен мемлекетті түбегейлі қайта өзгертуге негіз қалайды. Соның ішінде үшінші институттық реформа «Индустрияландыру және экономикалық өсім» деп аталады. «100 нақты қадамда» салыққа қатысты бірнеше қадамдар бар, атап айтқанда, 37-қадамда «Салық және кеден саясатын және ресімдерін оңтайландыру», 39-қадамда «Кеден және салық жүйелерін интеграциялау. Тауар салық салу мақсатында Қазақстан аумағына кірген кезеңнен бастап оны сатқанға дейін бақылауға алынады», 42-қадамда «2017 жылдың 1 қаңтарынан мемлекеттік қызметкерлер үшін, одан әрі барлық азаматтар үшін кірісті және шығысты жалпы жариялауды кезең-кезеңмен енгізу», 43-қадамда «Салық декларацияларын қабылдау және өңдеудің орталық желісін құру. Орталық салық төлеушілердің электронды құжаттарының бірыңғай мұрағатына кіру мүмкіндігіне ие болады. Декларанттар салықты бақылау бойынша шешім қабылдау үшін тәуекел санаттарына бөлінетін болады. Жариялауды бірінші рет тапсырған жеке тұлғалар үш жыл мерзімде қайта тексерістен өтпейтін болады», 44-қадамда «Жанама салық салу тетіктерін жетілдіру. Қосылған құн салығының орнына сатудан салық алуды енгізу мәселесін жан-жақты зерттеу», 45-қадамда «Кіріске және шығысқа салық есебін міндетті түрде енгізу арқылы қолданыстағы салық режимін оңтайландыру» міндеттері күн тәртібіне қойылған. Осы бағытта Үкіметіміз тындырымды жұмыстар атқаруда.

Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына арнаған 2015 жылғы «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» атты Жолдауында «Бүгінде біз бюджетке салықтық түсімдердің 20 пайызға дерлік төмендегенін айтып отырмыз. Қосылған құн салығын төлеу көлемі төрттен бірге, ал табысқа корпоративтік салық бойынша 13 пайызға төмендеді. Бұл бар болғаны бизнеске қосымша қысымды білдіретін болады. Бюджет шығындарын Ұлттық қор есебінен жабу – көрегендік емес. Біз алдағы жылдардың қандай боларын білмейміз. Сондықтан менің ұстанымым қағидатты – Ұлттық қор қаржыларын ағымдағы шығындарға пайдалану тоқтатылуы тиіс. Ұлттық қордан республикалық бюджетке жыл сайынғы кепілдендірілген, шектеулі трансферт бірден-бір тетік болуы керек. Үкіметке Ұлттық қор қаржыларын жаңа жаһандық өмір шындығы жағдайында қалыптастыру мен пайдаланудың жаңа тұжырымдамасын әзірлеуді тапсырамын. Бізге мемлекеттік кірістер мен шығыстардың бүкіл жүйесін қайта қарау қажет. Ең алдымен, бюджеттің кіріс базасын ұлғайту керек. 2017 жылы қазіргі ҚҚС-тың орнына сатудан түсетін салықты енгізу қажет. Барлық тиімсіз салықтық жеңілдіктерді жойған жөн. Салықтық режимдерді оңтайландыру қажет – тек үш деңгей ғана қалуы керек. Олар – жалпы, жеке кәсіпкерлер үшін патент және шағын және орта бизнес, сондай-ақ, аграрлық сектор үшін арнайы салық режимі. Мұндай механизм «көлеңкелі экономиканы» жарыққа алып шығатын болады» деп атап көрсетті.

Осыған орай Қазақстан Үкіметі және тиісті министрліктер мен мекемелер бірнеше бағдарламалар әзірлеп, жүзеге асыруда. Уақытында төленбеген салықтың айыппұлы мен өсімпұлы өте жоғары болады. Қазақстан Республикасында салықты мерзімінде төлеу әрбір азаматтың парызы болуы тиіс, яғни төленген салық арқылы дер кезінде ата-әжелеріміз зейнетақысын, аналарымыз әлеуметтік жәрдемақыларын, мемлекеттік қызметкерлер жалақысын, ал білім алушылар (студенттер, магистранттар, докторанттар) шәкіртақыларын алатынын ескеруіміз, сонымен қатар, егемен еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін өзіндік бір үлес қостық деп есептеуіміз қажет.

Сонымен, қорыта келгенде, біздің мақсатымыз – еліміздің салық саясатындағы жүзеге асырып жатқан іс шараларын насихаттау, салық төлеушілердің арасында «салық мәдениетін» қалыптастыру, әрбір тұлғаның салық төлеуге деген азаматтық борышын арттыру.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. ҚР «Бюджет жүйесі туралы» Заңы

2. ҚР «Республикалық бюджет туралы» Заңы

3. «Салықтар және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» ҚР кодексі.

УДК: 371.13

Аликенова К.Н., Мырзағали М.А., Есейқызы А.

Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

ПРИМЕНЕНИЕ ТРЕХМЕРНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В РАЗЛИЧНЫХ СФЕРАХ

Современный мир находится в постоянном движении и развитии. Изменению подвергается всё, начиная от проектирования дизайна обычных телефонов и заканчивая методами строительства космических станций. И то, и другое требует некоторых навыков, способов и знаний в области построения изображений и чтения чертежей. Старые 2-D методы постепенно уходят в прошлое, на смену им приходят 3-D построения моделей в специальных программах.

3D моделирование - это сложный и, в то же время, увлекательный процесс. Трехмерное моделирование позволяет создавать предметы и миры не существующие в природе. После создания, объект можно вращать во все стороны, взглянуть на него под любым ракурсом, перекрасить, разобрать и собрать вновь. Трехмерное моделирование - это более широкое понятие по сравнению с рисованием картин. Благодаря расширенным возможностям манипулирования объектом, появляется эффект присутствия. Создается ощущение, что он не виртуальный, а вполне реальный. Трехмерное моделирование позволяет решить ряд наиболее сложных задач; получить в свое распоряжение предмет, которого, на самом деле, у тебя нет или вообще не существует в природе и, использовать его в компьютерной графике, видео продукции, промышленном и архитектурном дизайне.

Трехмерная графика зародилась в "золотом веке" кибернетики. Рождение компьютерной графики специалисты связывают с Иваном Сазерлендом - автором программы Sketchpad, позволявшей создавать примитивные трехмерные объекты. В 60-х годах прошлого столетия он открыл первую кафедру компьютерной графики в университете штата Юта. Если учесть, что компьютеры в те времена могли занимать целый спортзал, можно представить, насколько новаторским было это начинание.[1]

Среди студентов кафедры был Эд Катмулл, ныне технический директор корпорации Pixar. Кстати, Эд Катмулл впервые смоделировал компьютерный объект - собственную руку.

Другим студентом Сазерленда был Джим Блинн. Много позже он создал первую компьютерную анимацию для NASA. Спустя несколько лет, в 1969 году, Сазерленд и его партнер Эванс открыли первую компанию по производству компьютерной графики - Evans & Sutherland.

Свое применение компьютерная графика на первых порах находила в рекламе и на телевидении. Например, компания Mathematics Application Group, Inc (MAGI) создала первую в истории коммерческую компьютерную анимацию - вращающийся логотип IBM.

Другая заслуга этой компании - разработка метода "трассировки лучей" ("ray-tracing"), который позволяет хорошо просчитывать отражения, тени, блики, геометрические объекты и т.д.

Отметим также систему моделирования, разработанную компанией MAGI. Система моделирования являлась процедурной - модели создавались путем комбинирования 25 геометрических фигур, имевшихся в библиотеке программы. Из простейших фигур, вроде пирамиды, сферы и цилиндра создавались более сложные, которые впоследствии становились основой для конечной 3D-модели.

Всемирная известность 3D графики дала о себе знать - в те далекие 70-е технологии трехмерного изображения использовались лишь в рамках телевизионных проектов, таких как реклама. Пример первой коммерческой 3D анимации - вращающийся на 360° логотип IBM при запуске одноименных компьютеров был создан в 70-х годах.

В середине 60-х несколькими талантливыми физиками была организована компания «Высших Математических Технологий», которая должна была заниматься изучением радиационных полей. Именно они сделали следующий широкий шаг вперед - их ПО Synthavision, запущенное для изучения радиации перенесло ряд изменений - после глобальной адаптации, Synthavision стало возможным применять для рендеринга и основы «трассировки лучей» - именно способом трассировки лучей стало возможно просчитывать геометрические объекты, отражения, различные блики и т.д. Российский ученый Евгений Трубецкой и англичанин Карл Людвиг внесли, пожалуй, самый большой вклад в развитие "ray-tracing", внося

большое количество различных изменений и отладив ее работу до мелочей.

Несмотря на то, что основоположники современных компьютеров были колоссально большими - графика, воспроизводимая ими, была очень неуклюжей и «топорной». Но благодаря трудам тысяч (возможно и миллионов) людей был создан микропроцессор, что позволило сделать компьютер компактным и не менее функциональным. Однако компьютеры в то время отличались достаточно скромными техническими характеристиками, что препятствовало продвижению и работе 3D графики. Необходим был приемлемый результат, а следовательно, и более мощные рабочие станции.[2]

Но помощь подошла оттуда, откуда её не ждали - Джим Кларк - один из профессоров кафедры CG Стэнфордского университета - объединившись с Эбби Сильверстоуном, открывает в конце 1981 года компанию, известную как «Силиконовая графика». Выпустив IRIS 1000 - современную по тем меркам и очень мощную машину, Джим и Эбби решили продолжить свою деятельность. И уже спустя пару месяцев, в свет выходит несколько компьютеров, оснащенных ОС Unix. SGI сделала действительно мощные ЭВМ, включающие пакет ПО Geometry Pipelines, ускоряющий работу трехмерного изображения.

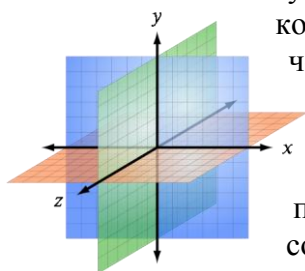
Но в основе вышесказанного прогресса, да и самой идеи передачи трехмерного изображения, лежат научные открытия, сделанные даже не десятки, а сотни и тысячи лет назад. Без геометрии и функций невозможно задать поверхность в пространстве, без описания поверхности невозможно создать ее представление в компьютерной графике с помощью кривых, полигонов или векселей. Все открытия, которые были сделаны в математике до XX века, так или иначе являются базисом современной трехмерной графики.

Евклид нам известен больше как основоположник «евклидовой геометрии», но мало кто понимает, что аксиомы, которые он ввел в своем 13-томном собрании «Начала», были многократно доработаны и формализованы, прежде чем дошли до наших дней. Однако его трактат является одним из первых действительно систематизированных собраний аксиом и теорем в области математики и геометрии.

Все (ну или почти все) знают про формулы Виета для нахождения корней квадратного уравнения, однако многим ли известно, что именно он положил начало символьному анализу в алгебре, в результате чего все мы сейчас обозначаем неизвестные как x , y или z , а коэффициенты — как a , b , c ? Без его трудов ни одна формула, отражающая функцию в трехмерном пространстве, не выглядела бы так, как она выглядит сейчас.

Из школьных учебников мы помним про декартово произведение и декартову систему координат, однако нам забывают объяснить, что свои открытия этот человек делал во времена инквизиции. Решиться на то, чтобы опубликовать труды по аналитической геометрии, когда «наградой» за научное открытие могло стать аутодафе, требовало немало мужества. Именно исследования Декарта стали решающим шагом в переходе к понятию «функция», а без «функции» не существовало бы современной математики, программирования и многих других областей.

Спустя десятилетия после Декарта в математике наступила эпоха

Эйлера. Он положил начало топологии, написал первый учебник по аналитической геометрии и основам дифференциальной геометрии.

В начале XX века в России жили Борис Делоне и Георгий Вороной. Первый предложил метод триангуляции, который стал основой для создания современных методов разбиения поверхности трехмерных объектов на так называемые полигоны. Второй создал «диаграмму Вороного», которая тесно связана с триангуляцией Делоне. Прошло сто лет, а математическая составляющая этой диаграммы и сейчас применяется в анализе данных при кластеризации объектов.

Помимо алгоритмов развивались техника и технологии для обработки подобного рода информации. Нельзя не упомянуть имя Алана Тьюринга, который участвовал в разработке первого транзисторного компьютера в мире — «дедушки» современных iMac'ов и PC. В 1956 году Уильяму Шокли, Джону Бардину и Уолтеру Браттейну была присвоена Нобелевская премия по физике за открытие биполярных транзисторов. На транзисторах сейчас базируется практически вся электроника включая видеокарты современных компьютеров. Конечно, на развитие современной полупроводниковой схемотехники повлияли и исследования Жореса Алферова, также лауреата Нобелевской премии.

Современные вычислительные мощности, используемые во многих проектах, являются прямым результатом эволюции человеческой мысли, трудов сотен философов, математиков и инженеров. И открытия философов таких как Евклид, Декарт и Эйлер дали большой технологический прорыв в 3-х мерной графике.

Области применения трехмерной графики поистине безграничны. И это действительно так — сегодня 3D моделирование используется практически во всех сферах:

20. **Наука и техника** В данной сфере 3D-визуализация используется в основном для проектирования технических изделий. Современные технологии позволяют создать визуализацию проектируемого объекта, максимально приближенного к реальному устройству, оценить его наглядно. Трехмерная модель будущего механизма ускоряет и облегчает работу инженера-конструктора, избавляя его от процесса черчения.

21. **Реклама и маркетинг.** Любимые зверушки, говорящие продукты питания или узоры, в считанные мгновения появляющиеся на стенках рекламируемого гаджета – все это делается для привлечения внимания потребителей. Все чаще маркетологи используют 3D-визуализацию объектов, создавая анимационные рекламные ролики.

22. Дизайн интерьера, архитектура, строительство. 3D-визуализацией интерьера или здания с использованием компьютерных программ заинтересовались сравнительно недавно, так как раньше для этого изготавливали макеты из картона или специальных материалов. Сегодня 3D-визуализация дома – важный этап перед началом строительных работ. Данная технология позволяет посмотреть на готовый объект и внести изменения при необходимости.

Однако роль визуальных макетов в сфере дизайна интерьера и строительства не ограничивается демонстрацией объекта сотрудникам архитектурного бюро. Трехмерная визуализация используется при создании рекламы интерьера или зданий с целью ознакомить потребителей с конкретным предложением. Особенность рекламы в сфере строительства и архитектуры заключается в том, что она предлагает то, чего пока не существует.

23. Кинематограф, компьютерные игры, анимация.

Одной из наиболее интересных сфер применения 3D-графики является ее использование при создании компьютерных игр. 3D-дизайнер может создать практически что угодно: от детализированных персонажей и трехмерной «реальности» (Quake III, Max Payne) до анимационных заставок и видеофрагментов (они возникают в виде небольшого клипа, когда игра ставится на паузу).

Сегодня распространенными приемами в компьютерных играх стало использование панорамной технологии (возможность обзора в 360 градусов, что создает эффект присутствия в трехмерном пространстве), трехмерной графики реального времени (т.е. графики, которая визуализируется не в процессе создания игры, а сразу на компьютере пользователя в виде изображения или анимации), а также инструменты, которые позволяют в короткие сроки изменять окружающую обстановку, создавать высокую скорость передвижения персонажей и быстроту их реагирования (это необходимо в сценах рукопашного боя, симуляции полета, космических сражений и пр.)

- **Ветеринария**

3D-принтеры сегодня используют не только для строительства домов, ювелирных изделий или же печати предметов интерьера, но и для производства протезов для животных. Данная технология помогает ветеринарам и любителям зверушек спасти им жизнь.[3]

На данный момент при помощи 3D-печати уже создали протезы лапки для черепахи, лапки и клювика для утки, ходули и коляски для собак и даже «обувь» для лошади.

- **Медицина**

Медицина – одна из тех сфер, где применение трехмерной печати стало новым толчком для масштабных перемен.

Уже сейчас на 3D-принтерах печатают имплантаты, протезы с учетом индивидуальных особенностей человека, межпозвоночные диски, фрагменты печени. Печать активно применяется в хирургии и стоматологии, для создания 3D моделей и построения контура имплантата.

С помощью 3D моделирование можно восстанавливать детали архитектурных сооружений, портретов, текстов, конструкций животных.

Ученые из Израиля с помощью принтера 3D восстановили из пепла самый древний свиток с отрывками библейской книги Левит. Обугленный свиток был найден при раскопках синагоги неподалеку от Мертвого моря еще 45 лет назад. Возраст свитка составляет около 1,5 тысячи лет. После того, как остаток свитка просканировали, его отправили профессору Brentu Silzu из университета Кентукки, который разработал программу, позволяющую виртуально «развернуть» обугленный лист. После этого свиток расшифровывали целый год, и ученым удалось прочитать сканированные надписи. Представленный текст оказался отрывком из начала самой древней библейской ветхозаветной книги Левит

Историки восстановили голову одной из древнеегипетских мумий из музея Университета Мельбурна (Австралия) с помощью трехмерной печати. Сначала учёные просканировали череп мумии и напечатали его точную копию на трехмерном принтере. Затем, используя методику советского антрополога Михаила Герасимова, они «нарастили»

на копии мускулы и «напечатали» на ней кожу, глаза, рот и т.д. В результате был воссоздан облик 25-летней египтянки, которую назвали Меритамун. По всей видимости, она была знатной женщиной, так как в противном случае вряд ли бы удостоилась чести «вечной жизни» в качестве мумии. Судя по тонкости костей черепа, девушка страдала от анемии, и серьезных проблем с зубами. Причины её смерти в столь молодом возрасте ещё предстоит выяснить. [4]

Методика точного восстановления лица по черепу появилась в середине 20 века, благодаря работе советского антрополога Михаила Герасимова. Сначала специалисты изготавливают копию черепа, анализируют его форму и затем покрывают пластилином и другими мягкими материалами по законам, выведенным Герасимовым и его учениками, имитируя расположение мускул при жизни. Благодаря такой методике мы смогли узнать, как выглядели первые гоминиды, «познакомиться» с Андреем Боголюбским, Иваном Грозным, Ричардом III и рядом других исторических лиц.

Однако использование этого метода для восстановления облика мумий крайне затруднено, так как их череп обычно бывает покрыт иссохшей кожей и мускулами. Поэтому историки не знают, как выглядели правители Древнего Египта – Рамзес II, Тутанхамон или Эхнатон, несмотря на их великолепно сохранившиеся останки, но современные 3D-технологии помогли успешно преодолеть это препятствие. Исследователи из Лундского университета создали трёхмерную видеореконструкцию дома богатого вольноотпущенника Луция Цецилия Юкунда в Помпеях, используя методы традиционной археологии и современные 3D-технологии. Древнеримский город близ Неаполя был погребён под слоем вулканического пепла после извержения Везувия в 79 г. н.э. Видео было недавно опубликовано на официальном канале университета на YouTube. В работе также участвовал пизанский Институт информационных наук и технологий. Цифровая модель демонстрирует архитектуру и оформление интерьеров дома, включая оригинальную цветовую гамму. Её авторы отмечают, что дом принадлежал более чем зажиточному жителю Помпей (предприимчивого Юкунда исследователи нередко называют банкиром), поэтому по реконструкции нельзя судить о жизни большинства горожан. Российские ученые создали сверхточную 3D-модель Пальмиры

Заместитель директора Института истории материальной культуры русской академии, руководитель русской научной экспедиции в Пальмире Наталья Соловьева проинформировала, что российские профессионалы выполнили аэрофотосъемку Пальмиры, а на основе приобретенных материалов построили ландшафтно-архитектурную 3D-модель старинного города.

Представитель Института истории материальной культуры РАН выделила, что особого снобизма деньгами у экспедиции не было: «Все работали добровольно». По ее словам, 3D-модель даст возможность наметить план восстановления Пальмиры. Это единственный документ современного состояния монумента, который был причислен ЮНЕСКО к объектам Всемирного культурного наследия.

Соловьева заявляет, что террористы до «мелкой крошки» разрушили храм Бэла, а еще - скульптуры людей. Результаты работы планируется представить в ЮНЕСКО.

Пальмира (Тадмор) — старинный торговый город в Сирии, располагавшийся в оазисе между Дамаском и Евфратом. Город занимал главное положение в фронтальной Азии, через него проходили основные торговые пути, включая Великий шелковый путь. Мировую известность как красивейший монумент древности Пальмира получила в XVIII веке. За период оккупации достаточно серьезно пострадали многие культурные объекты, в том числе национальный музей, который на 100% разграбили исламисты. В 1980-ом Пальмира включена в список Всемирного наследия ЮНЕСКО.

Dreadnoughtus schrani - крупнейшее наземное животное, для которого ученые оказались способны точно рассчитать массу тела. Обнаружив его останки во второй половине 2000-х годов на юге Аргентины, археологи из Университета

Дрекселя (США) смогли собрать 70% его скелета, а сейчас провели 3D моделирование и представили гиганта миру.

Dreadnoughtus schrani был потрясающе огромен. Он весил столько же, сколько дюжина африканских слонов или семь тираннозавров. Впечатляет еще и то, что обнаруженный нами 65-тонный представитель, судя по всему, умер даже до того, как полностью вырос. На данный момент это лучший из образцов самых огромных существ, когда-либо ходивших по Земле, который у нас есть. Динозавр относился к группе травоядных титанозавров, а его имя, по словам Лаковары, было выбрано из-за его угрожающего размера – *Dreadnoughtus*, что означает «не боится ничего».

Как стало известно, недавно учёные сделали сенсационное открытие. Они представили миру лица выдающихся исторических личностей. По словам исследователей, им удалось с максимальной точностью передать образ Ивана Мазепы и жены Ярослава Мудрого Ингигерды.[5]

Кости княгини хранились в Национальном заповеднике «София Киевская». При открытии саркофага учёные надеялись найти останки Ярослава Мудрого, но там лежал женский скелет, который позже был идентифицирован как кости Ингигерды.

После находки исследователи сделали всё возможное, чтобы показать миру внешний вид легендарной личности. Было проведено 3D-сканирование, томография и другие процедуры. Вся информация находилась на внешних носителях и впоследствии была отправлена на украинский телеканал, где его сотрудники совместно с зарубежными специалистами смогли «оживить» образ княгини.

Учёные уверяют, что образ жены Ярослава Мудрого получился очень реалистичным. Её черты лица полностью подходят под описания скандинавских женщин того периода. Некоторые учёные не верили тому, что в саркофаге лежали женские останки, и утверждали, что скелет принадлежит мужчине. Но как показали исследования, кости всё же женские.

Также экспертам удалось воссоздать образ Ивана Мазепы. Это было сделать нелегко, ведь существует огромное количество портретов украинского гетмана, и на многих из них он изображен по-разному. Учёные очень гордятся проделанной работой и называют Мазепу «красивым мужчиной».

Исследователи подчеркнули, что они прикладывают немалые усилия для того, чтобы вернуть останки Ярослава Мудрого из Америки, чтобы восстановить облик великого князя Киевского.

князя Киевского.

В Атланте восстановили сгоревшую статую Зевса с помощью 3D-печати

В музее Миллениум-гейт в Атланте планируют установить восстановленную с помощью 3D-принтера скульптуру Зевса Олимпийского.

Оригинал статуи остался только в описаниях историков и на монетах. Однако фирмы США *Stratasys* и *3DPTree*, которые занимаются трехмерной печатью, все же смогли воссоздать произведение искусства.

Мастера проработали над телом Зевса два дня, после чего еще 20 часов печатали его ноги. Все

детали отпечатывали в термопластике с помощью трехмерной модели.

Высота трехмерной скульптуры 1,8 метра, тогда как "рост" оригинала составлял около 13 метров. Еще в пятом веке статуя, сделанная из дерева, слоновой кости и золота, была уничтожена в пожаре. Специалист компании Stratasys Джесс Ройтенберг заявил, что 3D-печать помогла вернуть утраченную статую к жизни.[6]

Ученые представили портрет, нарисованный с помощью 3D-принтера, который получил название "Следующий Рембрандт". Портрет является результатом 18-месячной работы по созданию новой картины великого художника. Как сообщает The Guardian, портрет был "написан" совместными усилиями ученых, разработчиков, инженеров и исследователей искусства из Microsoft, Дельфтского технического университета, Королевской галереи Маурицхейс и дома-музея Рембрандта. Портрет состоит из 148 миллионов

пикселей и базируется на 168263 фрагментах работ Рембрандта. Созданная программа проанализировала работы художника и определила наиболее характерные для него геометрию, композицию и материалы. Кроме того, алгоритм выделил типичные для работ Рембрандта черты лица.

Современные достижения в 3D моделировании, являются прямым результатом эволюции человеческой мысли, трудов сотен философов, математиков и инженеров. Понятие трехмерного пространства зародилась уже в древние времена Евклида и Декарта. По появлению трехмерного моделирования компьютерная графика перешла на новый уровень, появилось понятие как виртуальная реальность.

На данный момент трехмерная графика является мощнейшим инструментом при создании фантастических пейзажей, архитектурных сооружений, а также является незаменимой технологией для восстановления наследия человечества. Создание трехмерных моделей и сцен открывает безграничные возможности во всех сферах современного мира. С каждым днем увеличиваются аппаратные возможности рабочих станций, что дает возможность эффективно использовать инструментарий для работы с трехмерной графикой. Если сравнить с остальными отраслями научный путь трехмерной графики только начинается, и нет сомнения, что в будущем 3-D технология еще не мало удивит нас.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шикин А. В., Компьютерная графика. Полигональные модели: Учебник/ Боресков А. В. – М.: Москва, 2010. 356с.
2. Шикин А. В., Компьютерная графика. Динамика, реалистические изображения: / Боресков А. В. – М.: Москва 2012 . 255 с.
3. Фурман Я. А., Цифровые методы обработки и распознавания бинарных изображений: Книга/Юрьев А. Н., Яншин В. В. –М.: КнРус, 2010.388 с.
4. Прэйтт У. Цифровая обработка изображений: Книга 1/ М.: - Санкт-Петербург, 2013. 325 стр.
5. Большаков В. П. Создание трехмерных моделей и конструкторской документации в системе КОМПАС-3В. Практикум. — СПб.: БХВ-Петербург, 2010. — 496 с.
6. Большаков В. П. В мир оптических иллюзий и невозможных объектов с КОМПАС-3D. / Компьютерные инструменты в образовании. — 2005. — № 2. — С. 87–92.

МОТИВАЦИЯ ТРУДА БАНКОВСКИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

В основных разделах банковского менеджмента – экономическом, организационном, социальном, психологическом, правовом – мотивация трудовой деятельности персонала банка становится все более и более актуальной.

В условиях понижения доходности банковских операций и ужесточения конкуренции именно в мотивации сотрудников могут быть найдены те резервы, которые позволят банку не только пережить трудные времена, но и создать предпосылки для развития и процветания в будущем.

Обеспечение трудовой мотивации (т.е. побуждение к достижению необходимых результатов в деятельности) сотрудников банка является одной из важнейших функций современного руководителя.

В связи с ростом интенсивности работы в банковской сфере, а также внедрением новых банковских технологий и возрастанием уровня сложности работ решение производственных задач все сильнее увязывается с человеческим фактором, с отношением персонала к работе, личной заинтересованностью в повышении качества работ, готовности творчески подходить к решению задач.

В данной ситуации для достижения целей организации руководитель все больше должен ориентироваться на внутренние побудительные факторы – потребности и ценностные ориентации работника. Руководители не всегда четко представляют, какие мотивы стимулируют их подчиненных на эффективную работу. Эта проблема присуща многим организациям и предприятиям во всем мире. Исследования, проведенные в организациях Западной Европы и Америки, показали, что руководители часто переоценивают значимость для работников «базовых мотивов», таких как зарплата, безопасность, надежность и недооценивают внутренние стимулы к работе – самостоятельность, творчество, желание достичь высоких результатов. Так, при выборе из десяти основных факторов удовлетворенности работой их подчиненных руководители на первые места выделили: хорошую зарплату, надежность рабочего места, возможность должностного роста, хорошие условия труда. Когда отвечали сами работники, они на первые места поставили такие факторы: человеческое признание, владение полной информацией, стимулы помощь в различных делах, интересная работа.

Руководители часто недооценивают данные стимулы к труду, как: четкая постановка задач и организация работы, положительный результат в работе, своевременная информированность, хорошая психологическая атмосфера в коллективе, а также факторы, дестимулирующие работников к труду: необоснованную критику, отсутствие признания, некомпетентность руководителя, перегруженность или недогруженность работой, неясность, функций, целей. [1, с. 123]

Известный японский менеджер А.Морита обращал внимание руководителей на необходимость учитывать внутренние мотивы работников к труду: «Людам нужны деньги, но они хотят получать удовольствие от своей работы и гордиться ею».

Сотрудник должен обладать известной свободой действий, иметь возможность самостоятельного выбора путей решения задачи, и, в то же время, должен жестко вписываться в существующие технологии, при этом хорошо понимая не только цели своей деятельности, но и цели своего подразделения, а также цели и приоритеты банка в целом.

Трудовая мотивация – это процесс стимулирования отдельного исполнителя или группы людей к деятельности, направленный на достижение целей организации, к продуктивному выполнению принятых решений или намеченных работ.

Это определение показывает тесную взаимосвязь управленческого и индивидуально-психологического содержания мотивации, основанную на том обстоятельстве, что управление социальной системой и человеком, в отличие от управления техническими системами, содержит в себе, как необходимый элемент согласование цепей объекта и субъекта управления. Результатом его будет трудовое поведение объектом управления и в конечном итоге определенный результат трудовой деятельности.

Система мотивации сотрудников, равно как любая другая система работы в организации, должна полностью соответствовать стратегии компании, ее структуре, ресурсам и корпоративной культуре.

Для того чтобы привлечь и удержать в своих рядах квалифицированных специалистов, надо попытаться обнаружить ключевой мотивирующий на выбор места работы фактор и предлагать потенциальным кандидатам именно его.

Многие эксперты считают, что в ситуации кадрового голода, которая, по прогнозам мировых аналитиков, будет только усиливаться в ближайшие годы, компаниям в первую очередь нужно ориентироваться на удержание «старых» сотрудников, эффективно работающих, досконально знающих определенный рынок и специфику своей компании.

Система мотивации, как в ее денежной части, так и в отношении различных корпоративных льгот, существенным образом зависит от корпоративной культуры.

Поэтому мотивация и удержание сотрудников становится не только политикой компании, а жизненной необходимостью для нее одним из залогов успешного функционирования на рынке.

Надо отметить, что в современных условиях банковские учреждения, прежде всего должны быть ориентированы на удержание так называемого «золотого кадрового резерва». Этот термин, ставший довольно распространенным в последнее время и пришедший к нам с Запада, обозначает наиболее ценных и перспективных для банка сотрудников. К ним могут относиться топ-менеджеры, узкоспециализированные работники, сотрудники, приносящие организации реальный доход, например талантливые менеджеры. Именно «золотой резерв» становится в условиях кадрового голода той прослойкой, которая чаще всего подвергается атакам со стороны внешнего рынка – на хороших специалистов выходят работодатели, конкуренты, сотрудники кадровых агентств, частные «охотники за головами».

Материальное вознаграждение как часть системы мотивации персонала играет серьезную роль, хотя оно является уже не единственным фактором, удерживающим персонал. Если же в компании существуют проблемы с корпоративной культурой, плохой внутренний микроклимат, то деньгами и различными льготами сотрудников не удержишь. Они могут перейти в другую организацию даже с понижением заработной платы, лишь бы сменить окружение и рабочую среду. [2, с. 203]

И все же когда решается конкретная задача, например в продажах (а банковская деятельность – это продажи банковских услуг), то лучше работает материальная мотивация.

Оплата труда является мотивирующим фактором, только если она непосредственно связана с итогами труда. Работники должны быть убеждены в наличии устойчивой связи между получаемым материальным вознаграждением и производительностью труда. В заработной плате обязательно должна присутствовать составляющая зависящая от достигнутых результатов. Хотелось бы также отметить, что система мотивации труда кредитных специалистов, применявшаяся в последние годы отечественными банками несовершенна. Предусмотренная система процентного вознаграждения от проведенных кредитных сделок не учитывает качество выдаваемых займов, в учет берутся только их объемы. Этим и объясняется резкий рост удельного веса сомнительных и безнадежных займов в ссудном портфеле банков. Наиболее оптимальный вариант начисления бонусов кредитным специалистам по итогам их труда, на мой взгляд, это система, применяемая

Европейским Банком Реконструкции и Развития. При начислении вознаграждения по итогам месяца, в данном случае учитывается и количество выданных займов за отчетный период, и их объем в суммарном выражении, а также, что особенно важно, наличие либо отсутствие проблемных займов в кредитном портфеле каждого конкретного менеджера. С хорошими продавцами необходимо делиться прибылью.

Исследование микроклимата внутри компании, проведенного одним из российских банков, выявило ключевые компоненты системы мотивации сотрудников. Так положительный ответ на реплику «У меня есть ясное представление о стратегии и целях банка» является одним из главных мотивирующих моментов для сотрудников. Еще один пункт, важность которого отмечает большинство опрошенных – «В банке отсутствуют двойные стандарты, ведение бизнеса прозрачно». Что это означает для сотрудника на практике? Те сотрудники, чье вознаграждение формируется в том числе за счет премий и процентного вознаграждения от проведенных сделок, четко понимают, как складывается общая сумма. То есть успешно работающий сотрудник знает, сколько он получит за свою работу. [3, с. 25]

Таким образом, иногда прозрачность системы компенсации и поощрения даже важнее для сотрудника, чем некая общая планка уровня зарплаты.

ЛИТЕРАТУРА

1. С. А. Шапиро. Основы трудовой мотивации. – М.: КноРус, 2012. – С. 121-126.
2. Р. А. Исаев. Секреты успешных банков. Бизнес-процессы и технологии. – М.: Инфра-М, 2012. – С. 201-205.
3. Н.Г.Бублик. Специалисты творческого труда в коммерческих банках: проблемы внешней и внутренней мотивации. Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2011. – Вып. 5 (23) – С. 25-28

УДК 336

Арыкова А.А.

магистрант Казахского Гуманитарно-Юридического Инновационного Университета г. Семей

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

Определение оптимальной структуры основных средств является одним из наиболее эффективных путей совершенствования состояния основных средств.

Говоря об улучшении структуры основных средств, предполагается что на предприятии необходимо:

- провести обновление и модернизацию оборудования;
- усовершенствовать структуру основных фондов в результате увеличения доли прогрессивных видов оборудования и машин;
- повысить удельный вес активной части основных средств до оптимальной величины с установлением рационального соотношения различных видов оборудования;
- улучшить использование зданий и сооружений;
- установить дополнительное оборудование на свободных площадях;
- грамотно разрабатывать различные проекты строительства;
- ликвидировать лишнее и малоиспользуемое оборудование;
- устанавливать оборудование, которое обеспечивает более правильные пропорции между его отдельными группами.

Также нельзя недооценивать разработку мероприятий по освоению выявления резервов. Такими мероприятиями могут быть, например, усиление контроля за рациональным использованием времени работы оборудования, применение

автоматизированных приборов контроля у учета работы предприятия, базирующейся на использовании вычислительной техники.

Для улучшения воспроизводства основных фондов в предлагается использования лизинга.

Лизинг – это инвестирование временно свободных или привлеченных финансовых средств, при котором лизингодатель обязуется приобрести в собственность обусловленное договором имущество у определенного продавца и предоставить это имущество лизингополучателю за плату во временное пользование с правом последующего выкупа. Лизинг – вид инвестиционной деятельности по приобретению имущества и передачи его на основе договора на установленный срок с правом последующего выкупа имущества.

Лизинг представляет собой один из способов обновления, модернизации основных средств с меньшими, чем при покупке издержками. Одним из ключевых моментов привлекательности лизинга для предприятия является повышение прибыли над лизинговыми платежами. Так же лизинг стимулирует развитие производства. Это происходит за счет включения лизинговых платежей в себестоимость, а значит снижения налогооблагаемой базы. Предметом лизинга могут быть любые вещи здания, сооружения, оборудование, транспортные средства и другое движимое и недвижимое имущество, которое может использоваться для предпринимательской деятельности. Обязательным участником лизинговой операции является лизингодатель, в качестве которого могут выступать либо предприятия - производители объекта лизинга, либо самостоятельные лизинговые фирмы, для которых соответствующая деятельность является основной уставной целью. Другим обязательным участником сделки является лизингополучатель, т.е. предприятие любой организационно - правовой формы собственности, нуждающееся в конкретном имуществе и испытывающее финансовые проблемы, препятствующие приобретению требуемого имущества на собственные или заемные средства.

Согласно законодательству существуют 2 основные формы лизинга: внутренний и международный.

Существует 3 основных типа лизинга по сроку:

- 1) долгосрочный лизинг - лизинг, осуществляемый в течение трех и более лет;
- 2) среднесрочный лизинг - лизинг, осуществляемый в течение от полутора до трех лет;
- 3) краткосрочный лизинг - лизинг, осуществляемый в течение менее полутора лет.

В настоящее время в хозяйственной практике применяются различные виды лизинга, каждая из которых характеризуется своими специфическими особенностями. Наиболее распространенными являются:

- оперативный (сервисный) лизинг (operating lease);
- финансовый (капитальный) лизинг (Financial lease);
- возвратный лизинг (sale and lease back);
- долевого лизинг (с участием третьей стороны) (leveraged lease);
- прямой лизинг (direct lease);
- сублизинг (sub-lease).

Оперативный (сервисный) лизинг – это соглашение о текущей аренде. Как правило, срок такого соглашения меньше периода полной амортизации арендуемого средства. Таким образом, предусмотренная контрактом арендная плата не покрывает полной стоимости предмета лизинга, что вызывает необходимость сдавать его в лизинг несколько раз.

Важнейшая отличительная черта оперативного лизинга – право лизингополучателя (арендатора) на досрочное прекращение контракта. Подобные соглашения также могут предусматривать указание различных услуг по установке и текущему техническому обслуживанию сдаваемого в аренду оборудования.

К основным объектам оперативного лизинга относятся быстро устаревающие виды оборудования (компьютеры, копировальная и множительная техника и т.д.) и технически

сложные, требующие постоянного сервисного обслуживания (грузовые и легковые автомобили, воздушные авиалайнеры, железнодорожный и морской транспорт).

Финансовый (капитальный) лизинг - это долгосрочное соглашение, предусматривающее полную амортизацию арендуемого оборудования за счет платы, вносимой арендатором. При этой форме лизинга все расходы по установке и текущему обслуживанию имущества возлагается, как правило, на арендатора. Часто подобные соглашения предусматривают право арендатора на выкуп имущества по истечении срока контракта по льготной или остаточной стоимости (такая стоимость может быть чисто символической).

К объектам финансового лизинга относятся недвижимость (земля, здания и сооружения), а также долгосрочные средства производства. Финансовый лизинг служит базой для образования двух других форм долгосрочной аренды – возвратной и долевого (с участием третьей стороны).

Возвратный лизинг представляет собой систему из двух соглашений, при которой владелец продает оборудование в собственность другой стороне с одновременным заключением договора о его долгосрочной аренде у покупателя. В качестве покупателя здесь обычно выступают коммерческие банки, инвестиционные, страховые или лизинговые компании. В результате проведения такой операции меняется лишь собственник оборудования, а его пользователь остается прежним, получив в свое распоряжение дополнительные средства финансирования. Инвестор же, по сути, кредитует бывшего владельца, получая в качестве обеспечения права собственности на его имущество. Подобные операции часто проводятся в условиях делового спада в целях стабилизации финансового положения предприятий.

Долевой лизинг – предусматривающая участие в сделке третьей стороны – инвестора, в качестве которого обычно выступает банк, страховая или инвестиционная компания. В этом случае лизинговая фирма, предварительно заключив контракт на долгосрочную аренду некоторого оборудования, приобретает его в собственность, оплатив часть стоимости за счет заемных средств. В качестве обеспечения полученного займа используются приобретенное имущество и будущие арендные платежи, соответствующая часть которых может выплачиваться арендатором непосредственно инвестору. Основные объекты этой формы лизинга – дорогостоящие активы, такие, как месторождения полезных ископаемых, оборудование для добывающих отраслей и т.д.

Прямой лизинг. При прямом лизинге арендатор заключает с лизинговой фирмой соглашение о покупке требуемого оборудования и последующей сдачей ему в аренду. Часто соглашение об аренде может быть заключено непосредственно с фирмой-производителем (т.е. напрямую)

Сублизинг – особый вид отношений, возникающих в связи с переуступкой прав пользования предметом лизинга третьему лицу, что оформляется договором сублизинга.

При сублизинге лицо, осуществляющее сублизинг, принимает предмет лизинга у лизингодателя по договору лизинга и передает его во временное пользование лизингополучателю по договору сублизинга. Согласно закону "О лизинге" переуступка лизингополучателем третьему лицу своих обязательств по выплате лизинговых платежей третьему лицу не допускается. При сублизинге основной арендодатель получает преимущественное право на получение арендных платежей. В договоре обычно обуславливается, что в случае банкротства третьего звена арендная плата поступает основному арендодателю.

Леваредж (кредитный, паевой, раздельный) лизинг или лизинг с дополнительным привлечением средств

Отличительной чертой этого вида лизинга является то, что лизингодатель, покупая оборудование, выплачивает из своих средств не всю его сумму, а только часть. Остальную сумму он берет в ссуду у одного или нескольких кредиторов. При этом лизинговая компания

продолжает пользоваться всеми налоговыми льготами, которые рассчитываются из полной стоимости имущества.

Таким образом с помощью лизинга происходит выгодное обновление основных средств с меньшими издержками и увеличивается эффективность использования основных производственных фондов. Что является очень актуальным для предприятия, так как за исследуемый период (2007-2009гг.) произошло значительное выбытие основных средств, в связи с износом.

Из-за тяжелого экономического положения предприятия, как и большинство других сельскохозяйственных предприятий не может поддерживать необходимый уровень готовности машин и оборудования и постоянно обновлять его. Выход из сложившегося положения находится в использовании лизинга и привлечении инвестиций.

Успешное функционирование основных фондов зависит от того, насколько полно реализуются экстенсивные и интенсивные факторы улучшения их использования. Экстенсивное улучшение использование основных фондов предполагает, что, с одной стороны, будет увеличено время работы действующего оборудования в календарный период, а с другой – повысится удельный вес действующего оборудования, имеющегося на предприятии. Хотя экстенсивный путь улучшения использования основных фондов использован пока не полностью, он имеет свой предел. Значительно шире возможности интенсивного пути. Поэтому рекомендуется использование именно этого направления улучшения использования основных фондов.

Интенсивное улучшение использования основных фондов предполагает повышение степени загрузки оборудования в единицу времени. Увеличение интенсивной загрузки основных фондов может быть достигнуто при модернизации действующих машин и механизмов, установлении оптимального режима их работы.

Работа при оптимальном режиме технологического процесса обеспечивает увеличение выпуска продукции без изменения состава основных фондов, без роста численности работающих и при снижении расхода материальных ресурсов на единицу продукции.

Интенсивность использования основных фондов повышается также за счет:

- внедрение в производство усовершенствованных машин;
- технического совершенствования орудий труда;
- совершенствования технологии производства, повышения уровня механизации производственных процессов;
- ликвидации "узких мест" в производственном процессе, сокращение сроков достижения проектной производительности техники;
- совершенствование научной организации труда, производства и управления;
- использование скоростных методов работы;
- повышение квалификации и профессионального мастерства рабочих.

ЛИТЕРАТУРА

1. Семенова С.В. Управление источниками финансирования коммерческих организаций в современных условиях // диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Ставрополь. 2011
2. Вахрушина, М.А. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности [Текст]: учеб.пособие для вузов / М.А. Вахрушина. – М.: Вузов.учебник, 2011. – 395 с. 2.
3. Насакина, Л.А. Медведева Е.В. Бухгалтерская модель управления по центрам ответственности на предприятиях сферы услуг

ЛИЗИНГ ЖӘНЕ ОНЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ

Лизинг — бұл лизинг берушінің (жалға берушінің) өзіне тиесілі құрал-жабдықтарды, машиналарды, ЭЕМ, ұйымдастыру техникаларды, өндіріске, сауда-саттыққа және қоймаға арналған құрылғыларды лизинг алушыға (жалгерге) лизингтік төлем төлеу шартымен, белгіленген мерзімге пайдалануға беруін қарастыратын жалға беру шарты.

Банктердің лизингтік операциялары несиелік операциялармен ұқсас болып келеді. Алайда, лизингтің несиеден бір айырмашылығын келісімшартта көрсетілген төлемдер төленіп, мерзімі аяқталғаннан кейін де лизинг объектісінің лизинг берушінің меншігінде қала беруінен көруге болады. Ал несиеле банкнің меншік объектісі ретінде қарыз алушының берген кепілдігі қалады.

Лизинг қаражаттарды қайтарымды негізде салу нысаны болып табылады, яғни лизинг беруші белгіленген уақытта қайтып алатын қаражаттарды белгілі бір кезеңге ұсыну. Лизинг беруші меншігіне толық құнына өндірушіден мүлік ала отырып, лизинг алушыға қаржылық қызмет көрсетеді, ал лизинг алушы несиеле үшін пайыздармен кезеңдік жарналар (төлемдер) арқылы осы құнды қайтарады. Өзінің мазмұны бойынша лизинг несиелік қатынастарға сәйкес келеді. Әдетте, лизингті несиелемен салыстырып отырады, бұл осы қаржылық құралдардың белгілі бір ұқсастығына негізделген. Мәселен, лизингтік жобаның несиелік құрылымы өзара байланысты екі бөліктен тұрады – лизинг берушінің несиесі және тікелей лизинг алушының лизингі. Іс жүзінде лизинг беруші қаржылық делдал болып табылады, ал өндірістік мақсатта алынатын активтерді пайдаланатын және займ бойынша қарызды төлейтін лизинг алушы нақты қарыз алушы болып табылады [2].

Лизингтік мәміленің қатысушылары лизинг беруші, лизинг алушы лизинг затын шығарушы (сатушы) болып табылады. Лизингтің негізгі субъектілері ретінде, яғни лизинг шартының тараптары лизинг беруші және лизинг алушы танылады. Мүлікті шығарушы (сатушы) мәмілеге қатысады, дегенмен лизинг шартының тікелей тарабы болып табылмайды. Лизинг мәні лизингтік мәмілелерге қатысушылары арасындағы туындайтын, экономикалық қатынастардың күрделі жиынтығын білдіреді.

Жеке кәсіпкер ретінде тіркелген, заңды тұлғаны құрмастан, лизингтік қызметті жүзеге асырушы заңды тұлға немесе азамат лизинг беруші болып табылады. Көбінесе лизинг беруші ретінде тәуелсіз лизингтік компания немесе ірі өндірістік дайындаушы – кәсіпорынның филиал-компаниясы болады.

Кәсіпкерлік қызметпен шұғылданатын заңды тұлға немесе азамат лизинг алушы болады. Мүлік иелері, өндіруші-кәсіпорындар, сауда фирмалары, лизинг берушімен сатып алу-сату шартын жасасатын және оған лизингті өндірген (сатып алынған) мүлкін (лизинг затын) сататын, қамтамасыз етуші-өткізуші ұйымдар лизинг нысандарын сатушылар болып табылады. Халықаралық лизингте лизингтік қызметтің қазақстандық нарық субъектілері лизинг беруші, лизинг алушы, немесе жеткізушілер ретінде кіретін шетелдік заңды тұлғалар бола алады.

Лизингті бірлескен элементтердің тұтас құрылымы ретіндегі құқықтық, экономикалық ұйымдық қатынастардың жиынтығы ретінде қарастыруға болады, олардың арасындағы өзара әрекеттің бұзылуы барлық жүйенің тұрақсыздығының азаюына әкелуі мүмкін. Лизингтегі өндірістік қатынастар – лизингтік мәмілеге қатысушылар арасындағы объективті қалыптасқан қатынастар, оларды зерттеу лизинг шеңберіндегі қоғамдық қатынастарды талдауға мүмкіндік беріп қана қоймайды, сонымен қатар олардың дамуын талдау, нақты кәсіпорын деңгейіндегі шартты жүзеге

асырудан алынған, сондай салалардың және ұлттық шаруашылықтың бүтіндей элеуметтік және экономикалық тиімділігін анықтауға мүмкіндік береді.

Лизингтік компаниялар және фирмалар үшін лизинг инвестициялаудың жаңа нысаны ретінде артықшылық береді, ол басқа қызмет түрлерінің табыстылығына қарағанда капитал бірлігіне неғұрлым жоғары табыстан көрінеді. Лизинг берушінің пайдаға салық төлеу бойынша ғана емес, сонымен қатар лизингтік қызметті орындауда қосылған құн салығы бойынша лизинг шартын жүзеге асырудан алынған салықтар бойынша да жеңілдіктері бар. Лизинг беруші үшін салықтық және амортизациялық жеңілдіктің болуы лизинг бойынша міндеттемені жабатын, табыстың таралуына кепілдік беретін, оларды төлеу үшін тараптар үшін ыңғайлы кесте орнататын, лизинг алушымен лизингтік келісімді өзара пайдалы шарт жасасуға ынталандырады.

Дегенмен лизингтің кемшіліктері де бар олардың ең бастысы – лизинг алушыға жеке немесе несиелік қаржысы есебінен сатып алуға қарағанда лизинг бойынша заттың салыстырмалы түрдегі қымбатшылығы. Лизинг шартын жасасу кезінде тартылатын заемдік капиталдың құны несиені пайдаланудан гөрі көбірек, өйткені лизингтік компания лизингтік операция өткізу үшін сыйақы алады. Одан өзге, лизинг берушіге мүліктің моральдық ескіруі және лизингтік төлемдер тәуекелі артылады [3].

Лизингтік төлемдерді өнімнің өзіндік құнына жатқызып, сонысымен салық салынатын табысты азайтқанымен, жоғарлатылғандықтан дәл сол төлемдер тауар бағасының өсуіне және оның бәсекеге қабілеттілігін төмендетуге қабілетті. Сонымен қатар, қаржылық лизингке тән жоғарыда аталған кемшіліктер инвестициялаудың осы тиімді тәсілін қолданудың жалпы оң бағасын өзгертпейді.

Лизингтік компаниялар мен фирмалар үшін басқа қызмет түрлерінің пайдасымен салыстырғанда капитал бірлігіне неғұрлым жоғары табыс алудан тұратын инвестициялаудың жаңа нысаны ретіндегі лизингтің артықшылығы бар. Лизинг беруші лизинг шартын жүзеге асырудан алған табысына салық төлеу бойынша ғана жеңілдік салық салуға ие болып қана қоймай, лизингтік қызметтерді көрсеткен кезде де қосылған құн салығынан жеңілдік алады. Лизинг берушіде амортизациялық және салықтық жеңілдіктердің болуы лизинг алушымен өзара тиімді лизингтік келісімдерді жасасуды ынталандырады, бұл лизингтік төлемдер мөлшерін азайтады және тараптар үшін оларды төлеу кестесін ыңғайлы етеді.

Әзірлеуші кәсіпорындардан тапсырыс бойынша техника мен жабдықтарды ала отырып, лизинг алушы кәсіпкерлік қызметті ынталандырады, оны объективті сұранымдарға сәйкес дамытады, нарықтық қатынастар аясын кеңейтеді. Лизинг қаржылық қызметтер нарығындағы бәсекені дамытып, бағалардың төмендеуіне ықпал етеді. Осылайша лизингті шаруашылық тәжірибеде қолдану жалпы алғандағы инвестициялық процесті белсендендіруге мүмкіндік береді.

Лизингтік қызмет инвесторы инвестициялық және өзге жеңілдіктер түрінде мемлекеттік қолдаумен қамтамасыз етіледі. Банктер мен сақтандыру компаниялары үшін лизинг комиссиялық төлемдер түріндегі табыстың жаңа көзін қалыптастырады, лизингтік операциялардың салыстырмалы түрдегі қарапайымдығы есебінен және лизингтік төлемдердің ұзақ мерзімге несиелеу операцияларымен салыстырғанда және т.с.с экономикалық тиімділікті қамтамасыз етеді.

Банктердің ең бірінші сілтеме жасайтыны – бұл мәміле құнын едәуір төмендетуге мүмкіндік беретін және батыс елдерінде лизингтің дамуына ықпал ететін елеулі салықтық артықшылықтар. Мәміленің неғұрлым төменгі құны жобаларды жасасудың ықтималдығын арттырады және займ алушы үшін қарыз ауыртпалығын төмендетеді.

Лизинг алушы үшін лизингтің артықшылығы келесі жағдайлардан білінеді. Лизинг алушы мүліктің бір жолғы толық құнын төлеуден босатылады, техника мен жабдықты пайдалануға белгілі бір төлемдерді шегеру арқылы алады. Лизинг шартымен мүлікті алу несиені пайдалануға қарағанда жеңілірек, өйткені лизингтік мүліктің өзі кепіл болып табылады. Сонымен қатар, шағын бастапқы капитал бола тұра өз ісінді

бастауға болады (1/3 немесе одан да аз қаражат болған жағдайда) немесе сұранымы жоқ өнімнің өндірісін жабдықтарды меншік иесіне (лизинг берушіге) қайтара отырып, жауып тастауға болады. Лизинг алушы сол активті сатып алғанға қарағанда көбірек өндірістік қуаттарды пайдалану мүмкіндігін алады, өйткені уақытша босатылған қаржылық қорларды жалға алушы басқа мақсаттарға пайдалана алады [4].

Кәсіпкерлер дамудың перспективалық жоспарларын әзірлейді, алайда олардың қаржылық мүмкіндіктері шектеулі болуы мүмкін, лизинг бұл шектеулерді жеңуге және инвестициялық және қаржылық жоспарлау кезінде ұтқырлықты арттыра отырып, мүмкіндік береді. Егер сатып алу кезінде тек қана «сатып алмау» баламасы тұрса, лизинг жағдайында жалға алушының таңдауы неғұрлым кең, өйткені түрлі жағдайлары қарастырылып әзірленген лизингтік шарттардың ішінен лизинг алушы өзінің сұранымдары мен мүмкіндіктеріне неғұрлым дәл жауап беретінін таңдап ала алады.

Лизинг алушы төлейтін лизингтік төлемдер әзірленетін өнімнің өзіндік құнында ескеріледі, яғни оларды төлейтін қаражат салық салынатын табыс құралмай тұрып, қалыптасады. Сонымен қатар лизинг лизинг алушының балансындағы қарызды арттырмайды, өйткені лизинг алушының қосымша займ алу бойынша мүмкіндіктері төмендемейді. Елдегі жүргізіліп отырған мемлекеттік саясат лизингтік операцияларды ынталандыруға және кеңейтуге бағытталғандығы маңызды болып табылады.

Банк қарыздарын тарту нұсқасымен салыстырғанда қайтарымды лизинг капиталдық салымдарды неғұрлым төменгі шығындармен қайта қаржыландыру мүмкіндігін береді, әсіресе егер кәсіпорынның төлем қабілеттелігі несиелеуді жүзеге асыратын құрылымдар тарапынан оның қаржылық капиталы мен займ қорлары арасындағы жағымсыз ара қатынастары үшін күмәнділер қатарына жатқызылса. Лизинг неғұрлым аз шығындар кезінде кәсіпорынның табыстылығын қамтамасыз етеді, бұл кәсіпкерлік қызмет барысында капиталды өсіруге мүмкіндік беріп қана қоймай, экономикалық қорларды тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

Лизингтік төлемдерді жүзеге асыру тәртібі лизингтік мәмілелердің артықшылығы болып табылады. Шартта мәміленің барлық тараптарының мүдделері жан-жақты ескеріле алады, өйткені төлемдердің мөлшері мен мерзімі бірлескен келісім негізінде айқындалады.

Қазіргі заман жағдайында лизинг кәсіпорындардың инвестициялық қажеттіліктерін қанағаттандырудың дәстүрлі қаражат көзіне қосымша болып табылады [1]. Шаруашылық тәжірибеде лизингті қолдану инвестициялық процесті белсендіруге мүмкіндік береді, лизинг алушылардың қаржылық жағдайын жақсартады, бәсекеге қабілеттілікті арттырады.

Лизингтің тиімділігі болып мыналар табылады:

- кәсіпорынның негізгі қорларының ликвидтігін сақтау және қондырғыны сатып алуда үлкен қаражаттарды жұмсамау және жалдық қаражаттар тартылмайды;
 - кәсіпорын қаражаттарының капиталдық салымдарға бөлінуінің қажеттілігінің азаюы;
 - есептеулер үшін тұрақты негіз, яғни жабдықты сатып алуға кеткен шығындарды келісімшарттың барлық мерзіміне біркелкі тарату. Аванстық төлемдер талап етілмейді;
 - лизингілік төлемді өтеу кезінде лизингберуші мен лизингалушы өзара уақыты мен өлшемі туралы келісуге болады;
 - лизингке алған қондырғыны пайдалану арқылы табылған пайдадан лизингілік төлемдер жасауға болады;
 - негізгі қондырғыларға жеделдетілген амортизацияны қолдану мүмкіншілігі бар;
 - баланстық артықшылықтар, яғни лизингілік төлемдер баланста ағымды шығындар ретінде жүреді.
- сонымен қатар бұл төлемдер елдің сыртқы қарыздарының көрсеткішіне есепке алынбайды;
- салықтық жеңілдіктер және инвестициялық ынталандыру;

- сақтандырудың тиімділігі;
- пайдаланушыға кепілдеме беру жөнінде талаптарының жоқтығы;
- пайдаланушының төлем қабілетсіздігінен зиян келтірудегі тәуекелін төмендету.

Лизингілік бизнесті қалыптастыру және дамыту, ең алдымен, өндірісті және оның құрылымдық жылжуын кеңейтумен айналысатын қызмет етуші кәсіпорын үшін маңызды тұжырымға ие. Әсіресе, моральді және физикалық жағынан туған негізгі қорларды пайдаланатын, сонымен қатар қалып қойған ресурс сыйымдылықты технологияны қолданатын кәсіпорындар үшін маңызды. Оларды лизингтің осы мақсатта пайдалану іс-әрекет етуші қондырғыны модернизациялауды іске асыруға, өндірістік техниканың деңгейін көтеруге, машиналар паркін және басқа да жылжитын құралдарды, өнімді тасымалдау үшін лизингілік мәміленің негізі, сонымен қатар лизингілік операциялардың элементтері мен мазмұны ашылады. Лизинг түрлерінің жіктелуі және лизингілік үрдісті ұйымдастыру сұлбасы – лизингілік келісімшарттың мазмұны және лизингілік мәмілені рәсімдеу тәртібінде қарастырылады. Лизинг субъектілерінің құқықтық жағдайы келісімшартта анықталады. Негізгі қорлардың және ұзақ мерзімді салымдардың бухгалтерлік есебі халықаралық стандарттарға сәйкес бухгалтерлік жазулармен беріледі. Лизингтің жоғарыда аталған дәстүрлі түрлері көлік қатынасы, әсіресе, авиация мен темір жолда, құрылыс, жол салу, тұрмыстық қызмет, агроөнеркәсіптік кешен салаларында мейлінше жылдамырақ дамиды. Қазақстанның қазіргі дамуындағы нақты экономикалық жағдай, жекешелендірудің барысы мен мемлекеттік мүлікті басқарудың үлгісі ретінде пайдалануды мүмкін етіп, соған жол ашады.

Қазақстанның шаруашылық субъектілері соңғы кездерге дейін несиенің осы түрі туралы қажетті ақпараттың жоқтығына, құқықтық базаның дамымағанына байланысты лизингке аса көңіл аудармаған болатын.

Республика аймағында лизинг әзірге кеңінен таралған жоқ. Мұның себебі Қазақстан Республикасы азаматтық кодексінің (ерекше бөлім) жаңа редакциясы осы уақытқа дейін қабылданбаған, ал Үкіметтің нормативті акт-қаулылары, уәзірліктер (министрліктер) мен ведомстволардың ережелері қоғамдық қатынастардың осы түрінің құқықтық реттелуін нақты түсіндіре алмай отыр. Нарықтық экономиканы қалыптастыру мақсатымен әртүрлі салалар ғылым мен техниканың жаңа жетістіктерін ендіруге, өнеркәсіптік өндірісті және импорттық-экспорттық операцияларды жаңартып, нығайтуға тиіс. Сонда ғана лизинг операциялары біртіндеп кеңейе түседі және олар Қазақстан Республикасы нарықтық қатынастар жүйесінде нақты орын алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының ұлттық инновациялық жүйесін қалыптастыру және дамыту жөніндегі 2005-2015 жылдарға арналған бағдарламаны бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 25 сәуірдегі №387 қаулысы.
2. Шабашев В.А., Федулова Е.А., Кошкин А.В. Лизинг: основы теории и практики: Учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2004. С. 192.
3. Карп М.В., Масленченков Ю.С., Тавасиев А.М. и др. Лизинг: экономические, правовые и организационные основы. Учебное пособие. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. С. 320.
4. Смагулов А. Лизинг: Учебное пособие. – Алматы: Балауса, 1994. С. 176.

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ МЕХАНИЗМЫ АКТИВИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Система экономических методов и механизмов в рамках средне- и долгосрочной инвестиционной стратегии должна проводиться в направлении комплексной аккумуляции и мобилизации всех инвестиционных ресурсов, привлечения зарубежного капитала, их эффективного распределения и целевого использования, посредством регулирования инструментами денежно-кредитной, бюджетно-налоговой и внешнеэкономической политик.

В настоящее время можно выделить следующие направления инвестирования государственных средств:

- 1) государственные инвестиционные программы;
- 2) приоритетные национальные проекты;
- 3) специальные экономические зоны.

Можно выделить несколько сегментов, где государственные инвестиции необходимы:

— формирование инфраструктурного комплекса пригодного для максимально широко использования (с целью снижения селективности политики). Среди инфраструктурных проектов особое внимание нужно уделить развитию транспортной системы РК, в силу специфики ее протяженности и климатических особенностей, требующих государственного вмешательства;

— не менее важны государственные инвестиции в человеческий капитал и высокие технологии [1].

Безусловно, система инвестирования должна сопровождаться серьезной институциональной перестройкой в приоритетных отраслях для повышения их эффективности, что требует решения двух блоков задач, каждый из которых носит фундаментальный характер.

Задачи первого блока:

— формирование эффективной системы государственного инвестиционного менеджмента;

— определение направлений формирования перспективной структуры и приоритетных инвестиционных программ национального хозяйства на долго- и среднесрочный периоды;

— реструктуризация отраслей АПК, общего и наукоемкого машиностроения с целью формирования промышленно-финансовых комплексов.

Задачи второго блока:

— совершенствование нормативно-правовой базы, регламентирующей инвестиционные процессы;

— создание эффективного механизма финансового, налогового, кредитного регулирования для стимулирования государственных и частных инвестиций;

— осуществление перманентного мониторинга инвестиционной сферы и оперативное корректирование негативных тенденций средствами государственного регулирования [2].

Для достижения поставленных задач необходимы: изменение вектора финансовой политики в направлении полномасштабного финансового обеспечения инвестиционной деятельности и реального хозяйственного оборота; обеспечение прозрачности формирования затрат и финансовых результатов; преодоление диспропорций как необходимого атрибута для выравнивания условий хозяйственной деятельности в различных отраслях национального хозяйства и межотраслевого перелива капитала; формирование прозрачной контрактной системы государственных закупок.

В рамках индикативного планирования инвестиций необходимо обоснование среднесрочных и долгосрочных приоритетов национального экономического развития в отраслевом и региональном аспектах, а также разработка мер денежно-кредитной и инвестиционной политики, обеспечивающих необходимую ресурсную поддержку их реализации.

Непосредственное инвестирование и кредитование предприятий могут осуществлять государственные институты развития, способствующие реализации государственной инвестиционной политики. Аккумулированные в бюджете развития средства могут распределяться среди институтов развития для дальнейшего их вложения в конкретные комплексные программы. Возможно создание институтов развития в сфере промышленности, сельского хозяйства, жилищного строительства, кредитования малого и среднего бизнеса, инфраструктуры.

Институты развития должны иметь возможность привлечения дополнительных кредитных ресурсов в рамках, устанавливаемых Правительством. Созданные кредитные организации обеспечат возможность концентрации ресурсов с достижением текущей ликвидности и доходности при активном и профессиональном управлении, направление адресных инвестиций в приоритетные отрасли с соответствующей квалифицированной экспертизой.

Дальнейшее развитие институциональных инвесторов, которые будут аккумулировать внутренние национальные сбережения, является необходимым условием для проведения инвестиционной политики и формирования фондов бюджета развития. Распределение средств бюджета развития должно осуществляться на принципах открытости, прозрачности, доступности и равноправия. Государственный инвестиционный портфель должен содержать как коммерчески окупаемые проекты, так и имеющие косвенный экономический эффект реализуемых проектов. Помимо механизмов бюджета получают возможность финансирования реального сектора экономики накопительные пенсионные фонды и страховые организации путем расширения спектра возможных вложений своих активов в корпоративные ценные бумаги и акции казахстанских предприятий, прошедших листинг на Казахстанской фондовой бирже.

В связи с этим следует продолжать мероприятия по формированию современной инфраструктуры страхового рынка, повышению финансовой устойчивости страховых организаций. В условиях, когда в Казахстане имеются объективные препятствия для создания и функционирования полноценных и самоокупающихся инвестиционных фондов как институтов аккумулирования накоплений мелких инвесторов, нужно разработать механизмы по привлечению сбережений немногочисленной, но относительно обеспеченной прослойки населения (в том числе через систему доверительного инвестиционного управления деньгами и ценными бумагами).

Успех проведения государством широкомасштабной инвестиционной деятельности будет зависеть от эффективности управления государственной собственностью и внешним долгом, собираемости налогов, преодоления коррупции.

Другой сферой приложения государственного регулирования является фондовый рынок, требующий проведения мероприятий по привлечению на фондовый рынок внутренних инвесторов, формированию различных форм коллективного инвестирования, поощрению новых эмитентов к листингу, активизации обращения ценных бумаг на вторичном рынке. Для расширения деятельности институциональных инвесторов необходимо:

- 1) создать новые возможности инвестирования на казахстанском фондовом рынке за счет выпуска различных финансовых инструментов: акций, корпоративных облигаций, ипотечных облигаций, производных ценных бумаг;

- 2) повысить надежность и безопасность инвестирования средств на фондовом рынке за счет ограничения операций на неорганизованном рынке [3].

Для выведения на фондовый рынок новых эмитентов требуется:

1) законодательно определить максимальный размер активов предприятия, при превышении которого предприятие должно переводиться в организационно-правовую форму акционерного общества;

2) продажу госпакетов акций казахстанских предприятий, не имеющих стратегического значения, проводить через фондовый рынок. При этом размещение акций должно производиться среди широкого круга разных не аффилированных между собой инвесторов.

Правовые и административные меры с точки зрения национальных интересов должны обеспечить условия, отвечающие задачам привлечения иностранных инвестиций и интересам самих инвесторов. Вместе с тем необходимо разработать механизмы, позволяющие блокировать или, по крайней мере, ослаблять нежелательные для экономики Казахстана последствия от деятельности иностранных инвесторов.

Приоритетом для привлечения иностранных инвестиций должны стать обрабатывающие отрасли промышленности, за счет которых возможно создание технологически сложных производств с применением современных методов маркетинга и менеджмента.

Важным инструментом воздействия на иностранные инвестиции станут инвестиционные преференции (налоговые и таможенные льготы, государственные натурные гранты). Система государственной поддержки иностранных и отечественных инвесторов должна предусматривать более жесткую зависимость получения инвестиционных преференций от выполнения обязательств инвесторов по вложению инвестиций в основные средства, а также оздоровление конкурентной среды за счет замены освобождения от уплаты налогов ее отсрочкой (ускоренная амортизация) и отмены льгот по земельному налогу.

В части денежно-кредитной политики это потребует перейти от формального планирования прироста денежной массы к эмиссионной политике, ориентированной на:

1) поддержание предложения денег на уровне достаточном для кредитного обеспечения инвестиционной деятельности в отраслях обрабатывающего сектора;

2) поддержание процентной ставки на уровне, дающем возможность обеспечивать производственные инвестиции и пополнять оборотные средства предприятий;

3) вытеснение иностранной валюты из внутреннего платежного оборота [4].

Таким образом, для оживления инвестиционной активности необходима система неотложных мер государственного регулирования, которая должна включать: рациональное использование государственных и частных инвестиций; совершенствование механизма формирования государственных инвестиционных программ; определение конкретных направлений инвестиционной деятельности с целью восстановления воспроизводственных процессов в экономике; содействие со стороны государства развитию рынка ценных бумаг и созданию эффективной системы трансформации сбережений в инвестиции; реорганизацию банковской сферы с целью усиления инвестиционной ориентации их финансовых ресурсов; продолжение работы в направлении по созданию эффективной системы гарантирования инвестиций, направляемых в сферу производства; совершенствование амортизационной политики для увеличения собственных средств предприятий на инвестиционные вложения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дейнеко А.В. Привлечение иностранных инвестиций в экономику Казахстана: состояние и развитие процесса //Капитал, инвестиции, технологии.- 2014, - 1. – С. 15-19.
2. Марченко Г., Мачульская О. Рейтинг инвестиционной привлекательности Казахстана //Эксперт.- 2013. – №11. – С.31-34.
3. Национальный инвестиционный веб-сайт: <http://invest.gov.kz>
4. Кадрова Н.Н. Финансирование и кредитование инвестиций. Учебное пособие. – Алматы, 2015. – 632 с.

СОДЕРЖАНИЕ РАЗНЫХ ФОРМ АЗОТА В ВОДНОЙ ТОЛЩЕ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ ЧАСТИ КАСПИЙСКОГО МОРЯ

Соединения азота. На акватории северо-восточного Каспия проводилось определение уровня содержания различных форм азота – общего, органического, аммонийного, нитритного и нитратного. Результаты приведены в таблице 1

Таблица 1. Содержание разных форм азота в водной толще северо-восточной части Каспийского моря

Показатель	Горизонт	Весна	Осень
Общий азот	Поверхностный	<u>425-1321</u> 775	<u>318-1265</u> 642
	Придонный	<u>413-1418</u> 793	<u>317-1329</u> 644
Органический азот	Поверхностный	<u>342-1290</u> 685	<u>238-1189</u> 593
	Придонный	<u>327-1335</u> 717	<u>222-1170</u> 588
Аммонийный азот	Поверхностный	<u>14-95</u> 46	<u>5-148</u> 25
	Придонный	<u>14-87</u> 48	<u>6-82</u> 25
Нитритный азот	Поверхностный	Менее 5-98,4	Менее 5-5,8
	Придонный	Менее 5-98,7	Менее 5-7,8
Нитратный азот	Поверхностный	<u>3-136</u> 37	<u>3-115</u> 27
	Придонный	<u>4-127</u> 35	<u>4-88</u> 26

Общий азот. В поверхностных водах на акватории северо-восточного Каспия концентрация общего азота весной изменялась в пределах от 425 до 1321 при средней величине 775 мкг/л, в придонных водах от 413 до 1418 при средней величине 793 мкг/л. Концентрация общего азота как на поверхности, так и у дна постепенно уменьшалась при продвижении с северо-запада на юго-восток. Максимальные значения были зафиксированы в поверхностном и придонном слоях в северо-западной части исследуемой акватории, минимальные – в поверхностных и придонных водах южной части акватории. Эта тенденция прослеживалась и в осенний период наблюдений. Следует отметить небольшое уменьшение содержания общего азота в водной толще от весны к осени.

Органический азот. Концентрация органического азота изменялась весной на поверхности от 342 до 1290 при средней величине 685 мкг/л, у дна – от 327 до 1335 при средней 717 мкг/л. К осени в поверхностных и придонных горизонтах моря содержание органического азота, как и общего, уменьшилось в 1,2 раза. По всей толще водной массы наблюдалось постепенное уменьшение концентрации органического азота при продвижении с северо-запада на юго-восток.

Аммонийный азот. Концентрация аммонийного азота в поверхностных водах на акватории изменялась от 14 до 95 мкг/л (средняя – 46 мкг/л). Содержание аммонийного азота в придонных водах на исследуемой акватории варьировало практически в тех же пределах (14-87 мкг/л). Осенью диапазон колебаний количества аммонийного азота был гораздо шире по сравнению с весной (у поверхности – 5-148, у дна 6-82 мкг/л). Следует отметить снижение его содержания в воде от весны к осени в 1,8-1,9 раза. Превышения значения ПДК (500 мкг/л) в поверхностных и придонных водах исследуемой акватории зафиксировано не было.

Нитритный азот. Значения концентрации нитритного азота в поверхностных и придонных водах северо-восточного Каспия практически на всей части акватории были ниже предела обнаружения используемого метода анализа (менее 5,0 мкг/л). Исключение составили локальные участки в северо-западной и центральной части структуры, где в поверхностном слое зафиксированы концентрации нитритного азота до 11, придонном – до 37 мкг/л. В этих же районах весной концентрации нитритного азота повысились до 98,7 мкг/л (4,9 ПДК).

Нитратный азот. Концентрация нитратного азота в поверхностных водах на обследованной акватории изменялась весной в пределах от 3 до 136, осенью – от 3 до 115 мкг/л. В придонных водах содержание нитратного азота было незначительно меньше (4-127 и 4-88 мкг/л соответственно). Осенью отмечено уменьшение в 1,4 раза (поверхностный слой) и 1,3 раза (придонный слой) количества этой формы азота по сравнению с весной. Наибольшее количество нитратного азота обычно отмечалось в западной части. Превышений значения ПДК нитратного азота (40 мг/л) в поверхностных и придонных водах на акватории структуры не зафиксировано.

В целом для вод северо-восточного Каспия характерно преобладание органических форм азота над минеральными, что видно из приведенных выше результатов обследования поверхностных и придонных вод. Сопоставление полученных результатов с результатами весенних исследований обнаружило уменьшение концентрации общего и органического азота в водах структуры осенью. Указанная тенденция характерна и для аммонийного азота.

В целом значения концентрации и характер пространственного распределения соединений азота на рассматриваемой акватории Северного Каспия являются типичными для исследуемых сезонов [1]. Следует отметить, что основной чертой пространственного распределения соединений азота в мелководной части северо-восточного Каспия является повышение их содержания в распресненных водах приустьевых районов в прибрежной зоне.

ЛИТЕРАТУРА

1. Автореферат диссертации Калимановой Д.Ж. «Экологические особенности зообентоса северо-восточной части Каспийского моря (зоны, предстоящей к освоению нефтегазовых месторождений Казахстанского сектора)». Астрахань, 2008г.

ӘӘЖ: 81-112.2

Оразбаева А.С.

А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті

ЮРИСЛИНГВИСТИКАНЫҢ ӨЗЕКТІ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Отандық ғылымда бүгінге дейін тілдің заңдық аспектісі және тіл білімінің юриспруденциямен байланысты мәселелері зерттеу объектісіне айналмай келеді. Кейбір дереккөздерде ғана бұндай аспектінің объективті түрде бар екендігі және лингвистика

ғылымындағы мәнінің маңызды екендігі айтылады. Қазақстан үшін жаңа ғылым – юрислингвистиканың бұл контекстегі теориялық және практикалық мәселелерін зерттеу, оның фундаменталды және қолданбалы аспектілерін қарастыру келесідей негізгі факторлармен түсіндіріледі: юрислингвистиканы жасаудың әлеуметтік, саяси және коммуникативті-тілдік өзектілігімен; юриспруденцияның даму процесінде құқықтың түрлі лингвистикалық аспектілерінің жасалуымен.

Қазіргі таңда бұл проблеманы юриспруденцияның басым спецификасын нақтылай отырып және лингвистиканың спецификасын неғұрлым қарапайым түсіндіре отырып, негізінен құқықтанушы-ғалымдар зерттеуде, бірақ сонда да болса жекелеген авторлар лингвистиканың құқықтағы ролін бұлайша біржақты, «ведомстволық» тұрғыдан қарастырудың қате екендігін атап көрсетуде. Проблеманың теориялық және практикалық маңыздылығына қарамастан, өкінішке орай, юрислингвистика отандық лингвистика ғылымында қазіргі күнге дейін дербес зерттеу объектісіне айналған жоқ. Бұл тақырыпқа жазылған, негізінен заңгерлер тарапынан жазылған азғана мақалалар ғана бар. Отандық юрислингвистиканың осындай жағдайы мемлекеттік тіл мәртебесіндегі қазақ тілі мен қазақстандық құқықтың өзара байланысын зерттеушілердің алдына тиісті сипаттағы проблемалар қояды: жаңа ғылым – юрислингвистиканың объектісі мен пәнін тану, тіл мен құқықтың тоғысындағы құбылыстардың заңдық және лингвистикалық аспектілерін ажырату.

Әлеуметтік әрекеттіктің кез-келген формасы, сонымен бірге коммуникациялық қатынастар юридикацияның қажеттілігін туғызады. Тілдік құбылыстармен байланысты конфликтілі ситуациялар заңмен реттелетін әлеуметтік қатынастарға жатады. Конфликтілі мәтіндерді лингвистикалық зерттеу проблемасы тіл юридикациясы және оны лингвистикалық позициядан сипаттаумен анықталады. Тілдің заңдық аспектісін сипаттаудың өзектілігі лингвистикалық факторларға сүйенеді.

Отандық тіл білімінде тіл мен қоғамның түрлі қатынастарын және тілдік әрекеттіліктердің әлеуметтік аспектілерін талдайтын, әлеуметтік лингвистиканың күрделі мәселесі болып табылатын тілдің заңдық аспектісінің жүйелі жасалымдары жетіспейді. Тілдің заңмен анықталатын функциясы соңғы уақыттарға дейін әлеуметтік лингвистиканың жүйелі зерттеу нысаны болған емес. Тіл юридикациясы мәселесін жүйелі түрде қарастыру тілдің заңдық аспектісін талдауға арналған тілдің лингвистикалық және заңдық аспектілерінің динамизациясын қабілеттендіреді.

Қоғамда соңғы уақыттарда тілдің заңдық аспектісін зерттеуге деген әлеуметтік сұраныс қалыптасты. Сөз либерализациясы қоғамда көптеген конфликтілі тілдік ситуацияларды туғызды. Ал отандық лингвистика және юриспруденция салалары әлеуметтік конфликтілі тілдік ситуацияларды шешіп беруге дайын еместігін көрсетті.

Проблеманың теориялық және практикалық маңыздылығына қарамастан, өкінішке орай, юрислингвистика отандық лингвистика ғылымында қазіргі күнге дейін дербес зерттеу объектісіне айналған жоқ. Бұл тақырыпқа жазылған, негізінен заңгерлер тарапынан жазылған азғана мақалалар ғана бар. Отандық юрислингвистиканың осындай жағдайы мемлекеттік тіл мәртебесіндегі-қазақ тілі мен қазақстандық құқықтың өзара байланысын зерттеушілердің алдына тиісті сипаттағы проблемалар қояды: жаңа ғылым – юрислингвистиканың объектісі мен пәнін тану, тіл мен құқықтың тоғысындағы құбылыстардың заңдық және лингвистикалық аспектілерін ажырату.

Юрислингвистика бағытындағы қолданбалы сипатты лингвистикалық сараптаманың БАҚ-на, саяси қызметкерлерге және басқа жауапкерлерге соттық талап арыздар бойынша сараптама қорытындыларымен жұмыс барысында пайда болатын проблемалармен байланысты болады. Қазіргі кезде сарапшы-лингвистер көбінесе өз ұғымдары бойынша жұмыс істейді, әрине, ғылыми негізделген әдістемелер көптеген қиындықтарды болдырмауға және соттармен және тергеуші органдармен тағайындалған және өткізілген сараптамалардың сапасын көтеруге көмектесер еді. Юрислингвистика саласындағы зерттеулер, сонымен бірге, білім беру саласындағы бір уақытта лингвистикалық және юриспруденциялық кәсіптік білімдерін меңгерген мамандардың қажеттілігіне байланысты

Лингвистика және юриспруденцияның тоғысындағы юрислингвистика мәселелерін қарастырумен қазір юриспруденция мамандары айналысып келеді. Әрине, олар өз зерттеулерінде маман ретінде юриспруденцияның басым бағыттарын атап көрсетеді де, лингвистика қағидаларының ерекшеліктерін көрсетуді айналып өтеді немесе юриспруденциядағы лингвистиканың «тәуелді» мәселелерін сөз етумен ғана шектеледі. Лингвистиканың әлеуметтік, саяси және коммуникативтік мәселелерінің теориялық және практикалық өзектілігі юриспруденцияда, бұқаралық-ақпарат құралдарында және саяси салаларда ғылыми айналымға түсуге сұраныс туғызады. Тілдің заңдық аспектісінің әмбебап қажеттілігімен қатар тарихи маңыздылығы да бар. Тілдік қатынас – «юримдизацияны» қажет ететін әлеуметтік әрекеттесу құралдарының бір формасы. Әлеуметтік әрекеттесу арқылы пайда болған тілдік қатынастың кейбір даулы мәселелерін «юримдизациямен» шешу көзделеді. Бұл юрислингвистиканың, яғни тілдің заңдық аспектісінің теориялық және практикалық мәселелерін қарастыру қажеттілігін алдымызға тартады.

Қазіргі лингвистиканың жаңаша мақсат-міндеттері лингвистика және юриспруденцияның ортақ мәселелерін қозғайтын сала юрислингвистикамен тығыз байланысты. Юрислингвистиканың аралас, қолданбалы және жеке аспектілеріне заңдық материалдарды қолдануды жатқызамыз. Заңдық материалдардың практикалық маңызы өте зор. Юриспруденцияда заң шығару техникасы мен заңдарды түсіну және түсіндіру техникасы, соттардың тілдерінің құрылымы және түрлі құжаттарды рәсімдеу ретіндегі лингвистикалық аспектілер өте маңызды роль атқарады. Юрислингвистика әдеби тілдік норманы БАҚ-ндағы дәрекі қарапайым тіл мен өзге тілдердің лексикасынан қорғайды. Қазіргі таңда лингвистика коммуникативті-прагматикалық қызметте жаңаша мақсат-міндеттерді көздейтіндігі айтылып жүр.

Әлеуметтік ортаның кез келген саласында қоғамдық қатынас құралы тіл табиғатының бұзылып жатқандығы байқалып тұрады. Ондай жағдайларда азаматтардың ар-ожданы заң алдында қорғалуы тиіс. Лингвистикалық сараптама азаматтардың ар-намыс, қадір-қасиеттері мен іскери бедел, жала жабу, балағаттау және т.б. жөніндегі қылмыстық істер бойынша сот процесіндегі даулы мәселелерді шешуге көмектеседі. Лингвистикалық сараптама – тіл қызметінің өнімін зерттеу жолымен фактілерді анықтауға бағытталған сот сараптамасының бір түрі. Сот сараптамасының бұл түрі газет-журналдар, кітап, электронды материалдар, жарнамалық хабарландырулар, ауызша сөйленімдер мен әңгімелер, интернет-коммуникациялық өнімдер (форумдар, блоктар т.б.), түрлі құжаттар мен нормативті актілер, тауар белгілері мен фирмалық атаулар және т.б. мәтіндеріне жасалады, сонымен бірге азаматтардың авторлық құқықтарын қорғауға қызмет етеді. Бұл проблемалар Ресейде де өзекті мәселе ретінде юрислингвистика саласындағы мамандар өз еңбектерінде қарастыруда: «К объектам, направляемым для лингвистического исследования, относятся следующие: это текстовые объекты, товарные знаки, фирменные наименования, доменные имена, иные коммерческие обозначения, произведения рекламы, литературы, науки, которые незаконно копируются, тиражируются, воспроизводятся без ссылок на автора или издаются под чужой фамилией» [1, с.57].

Сот қызметінде сараптаманың бұл түрі келесідей: азаматтардың ар-намыс, қадір-қасиет және қызметтік репутациясына нұқсан келтіру жағдайларында; тауар белгілері, фирмалық атаулар және т.б. интеллектуалды меншік, авторлық құқық нысандарының сәйкестігін бекіту үшін; авторлық құқықты бұзуға байлынысты (плагиат) жағдайларды анықтауға; құжаттардың, нормативті актілердің, келісім-шарттардың және т.б. ауызша, жазбаша мәтіндердің мағыналарын анықтауға, сондай-ақ сөз формалары арқылы күш көрсету немесе мәжбүрлеуге байланысты жағдайларда қажет болады.

Кейбір сараптамалық ситуацияларда жан-жақты зерттеулер жүргізу үшін басқа салалардың мамандары да (психолог, мәдениеттанушы, саясаттанушы, тарихшы, және т.б.) тартылады. Бұндай жағдайда сот процесі кешенді сараптама қызметімен қамтамасыз етіледі. Сот қызметі жүйесінде сараптама өндірісіне қажетті материалдар ұсынылуы қажет. Атап айтқанда, лингвистикалық сараптама қызметі үшін ауызша немесе жазбаша мәтін, сонымен

бірге, тілдік ситуация туралы мәліметтер (даулы мәтіннің пайда болуына себепкерлер туралы, мәтіннің пайда болу орны немесе аталмыш ситуацияның өту орны мен мерзімі туралы). Егер сараптаманың нысаны ауызша мәтін болған жағдайда, лингвист-сарапшыға әңгіменің аудиотаспасы немесе тілдік ситуацияның куаландырылған жазбаша мәтіні беріледі. Сондай-ақ, сот қызметінде лингвист-сарапшыға даулы мәтінге байланысты нақты сұрақтар ұсынылады. Лингвист-сарапшы мәтін бойынша сот қызметі ұсынған сұрақтарға зерттеу жұмыстарын жүргізу арқылы дәлелді жауап әзірлеуі қажет. Заманауи мәтінге лингвистикалық талдау жасау үшін қазіргі қазақ әдеби тілінің лексикасы мен фразеологиясын қамтитын сөздіктер мен теориялық лингвистикалық әдебиеттерді қолдану қажет дейміз және де бұл пікіріміз аталмыш проблемаларды зертеуші ғалымдардың тұжырымдарымен сәйкес келеді: «Для лингвистического анализа современного текста, отдельных слов и выражений, употребляемых в современном тексте, необходимо использовать те словари, в которых находит отражение современное состояние лексики и фразеологии русского литературного языка, современное словоупотребление, а также активная, актуальная часть той лексики и фразеологии, которая – за рамками литературного языка» [2, с.140].

Сот қызметінде лингвист-сарапшыға дау туғызған мәтіннің мазмұнына байланысты нақты сұрақтар даярланып ұсынылады. Лингвист-сарапшы ұсынылған сұрақтар бойынша ғылыми-теориялық зерттеу жұмыстарын жүргізеді. Лингвист-сарапшыға ұсынылатын сұрақтар мәтіндік ситуациялардың мазмұндарына қарай әр түрлі болып келеді. Атап айтқанда, ұсынылатын сұрақтардың түрі мынадай болып келуі мүмкін:

1 Ар-намыс, қадір-қасиет және іскерлік репутацияға нұқсан келтіру ситуацияларын анықтау мақсатында ұсынылатын сұрақтар:

1) «... ..» (мақаланың атауын көрсету) мақаласында белгілі бір тұлғаға қатысты (аты-тегін көрсету) негативті ақпарат бар ма?

2) Егер негативті ақпарат бар болса, ол қандай формада берілген (фактілердің шындыққа қатысты анықталуы) ?

3) Мәтіннің коммуникативтік бағыты қандай?

4) Мәтіннің бұқаралық сипаты бар ма?

2 Тауар белгісінің, фирмалық атаулардың және интеллектуалды меншік пен авторлық құқықтың басқа нысандарының сәйкестік дәрежелерін анықтау мақсатында ұсынылатын сұрақтар:

1) «... ..» тауар белгісінің «... ..» тауар белгісімен қаншалықты сәйкестігі бар?

2) «... ..» атауының өзіндік дербестігі неде? Түрлі функцияларды атқару қабілеті қандай?

3) «... ..» сөзінің дербестік немесе жалпылауыштық мәні қандай?

4) «... ..» атауы дербес тілдік единица бола ала ма?

5) «... ..» тауар белгісіндегі сөздер ғылым мен техниканың немесе өндірістің белгілі бір саласының термині болып табыла ма?

6) Тауар белгісіндегі сөздер тауар сипаттамасы және өндіруші жөнінде мәлімет бере ала ма?

3 Авторлық құқықты (плагиат) бұзуға қатысты мәселелерді анықтау мақсатында ұсынылатын сұрақтар:

1) «... ..» шығармасының өзіндік дербес ерекшелігі бар ма?

2) «... ..» шығармасы басқа шығармалармен қаншалықты сәйкес болып табылады?

3) «... ..» және «... ..» шығармаларының мәтіндерінде сөзбе-сөз қайталанулар бар ма?

4) «... ..» және «... ..» атты шығармаларда дербес авторлық тілдік ерекшеліктер қайталана ма?

5) «... ..» шығармасы өзіне ғана тән дербестік белгілерімен, жаңалығымен, шығармалық сипатымен ерекшелене ме?

4 Жарнамалық өнім қызметіне қатысты жағдайларды анықтау мақсатында ұсынылатын сұрақтар:

1) Жарнамалық мәтіннің белгілері қандай? Аталмыш мәтін жарнамалық болып табыла ма?

2) Жарнамалық хабарламада салыстыру бар ма?

3) Жарнамалық хабарламада өзге компанияның тауарлары немесе қызметі туралы мәліметтер бар ма?

4) Жарнамалық хабарламада қосымша ақпараттардың мағыналарын беретін тілдік құралдар бар ма?

5) Аталмыш жарнаманың кейбір тұлғаларға деген негативті қатысы жоқ па?

6) Жарнамалық хабарлама үгіттеу мағынасын білдірмей ме?

5 Күш көрсету немесе мәжбүрлеуге байланысты жағдайларды анықтау мақсатында ұсынылатын сұрақтар:

1) Мәтінде күш көрсету мазмұнында қолданылған сөздер бар ма?

2) Диалогқа қатысушылардың (өтінуші, талап етуші, тәуелді) әрқайсысының ролі қандай?

3) Диалогта талап етуге, күш көрсетуге және басқа да мәжбүрлеуге қатысты вербалды құралдар бар ма?

Лингвист-сарапшы сұрақтар бойынша жасаған лингвистикалық сараптамасының қорытындысын сот қызметіне ұсынады. Лингвистикалық сараптама қызметінің мақсаты - сот қызметінде лингвист-сарапшы қызметін талап ететін даулы мәтіндік ситуацияларға байланысты ұсынылған сұрақтарға нақты да дәлелді жауаптар ұсыну. Кез келген мәтіндік ситуацияларды талдауда сарапшы-лингвист теориялық лингвистика негіздеріне сүйенуі тиіс. Біздің бұл пікіріміз Ресей юрислингвистика саласын зерттеушілердің пікірлерімен сәйкес келеді: «Любая лингвистическая теория решает какие-то дескриптивные проблемы и описывает какие-либо факты, эффективность решения этих проблем и описания фактов является одним из критериев принятия и отбрасывания теории. Прикладные исследования представляют собой один из типов дескриптивных проблем, которые могут и должны рассматриваться в рамках теоретической лингвистики. Резкое противопоставление прикладного и теоретического не является эффективным и ослабляет роль теоретического знания в решении проблем прикладного характера. Любое прикладное исследование основано на какой-либо теории, при этом прикладное исследование может не быть основано на теоретических принципах, находящихся в ядре теоретической лингвистики» [3, с.70].

Лингвистикалық сараптаманың мақсаты – белгілі бір іске қатысты деректерді шындыққа қатысты филологиялық негізде дәлелдеу. Сарапшы-лингвист ұсынылған сұрақтарға ғана жауап береді және өз күзіреттілігі шеңберінде ғана әрекет етеді және заң терминдерін қолдануға құқығы жоқ. Лингвист-сарапшының ұсынылған сұрақтарға сараптама нәтижесінде нақты да дәлелді жауаптар ұсынуы оның кәсіби біліктілігін қажет етеді. Лингвистикалық сараптама - сарапшының лингвистикалық теориялық терең білімін қажет етеді.

Отандық юрислингвистиканы қалыптастыруда және оны ғылыми айналымға енгізуде мемлекеттік тілдің ролі ерекше болуы қажет. Бұл мақсаттағы басты бағыттардың бірі – мемлекеттік тілдегі юрислингвистиканың қазақстандық үлгісін қалыптастыру болып табылады.

Әлеуметтік ортаның кез келген саласында қоғамдық қатынас құралы тіл табиғатының бұзылып жатқандығы байқалып тұрады. Ондай жағдайларда азаматтардың ар-ожданы заң алдында қорғалуы тиіс. Лингвистикалық сараптама ар-намыс, қадір-қасиеттері мен іскери бедел, жала жабу, балағаттау және т.б. жөніндегі істер бойынша сот процесіндегі даулы мәселелерді шешуде азаматтардың құқықтарын заң арқылы қорғайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Галяшина, Е.И. Возможности судебных речеведческих экспертиз по делам о защите прав интеллектуальной собственности // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. 2005. - № 9. - С. 50-59.
2. Бринев, К. И. О презумпциях лингвистической экспертизы: конфликтные высказывания на шкале сведение / мнение // Юрислингвистика –7: язык как феномен правовой коммуникации. – Барнаул, 2006. – С. 138–154.
3. Бельчиков, Ю. А. Инвективная лексика в контексте некоторых тенденций в современной русской языковой коммуникации // Филологические науки. 2002. - № 4. - С. 66-73.

УДК 336 (574)

Ибраимова С.Ж.¹, Макажанова А.Ж.²

PhD доктор, доцент¹, магистрант²

Государственный университет имени Шакарима города Семей

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НОВОЙ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

В целях дальнейшего совершенствования системы государственного планирования разработана Концепция Стратегии развития Казахстана до 2050 года и скорректирован Стратегический план до 2020 года с учетом достигнутых результатов и новых вызовов [1].

Концепция новой бюджетной политики разработана в соответствии с Посланием Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 14 декабря 2012 года «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства», в котором отмечалось: «Мы должны вооружиться новым принципом бюджетной политики – тратить только в пределах своих возможностей и сократить дефицит до максимально возможного минимума».

Новый экономический курс, угрозы и вызовы стабильному развитию страны требуют изменения подходов к формированию и реализации бюджетной политики, являющейся важнейшей составляющей государственной экономической политики и инструментом реализации поставленных задач социально-экономического развития.

В соответствии с пунктом 5 Общенационального плана мероприятий по реализации Послания Главы государства «Стратегия «Казахстан - 2050»: новый политический курс состоявшегося государства» поручено принять Концепцию новой бюджетной политики, направленной на использование бюджетных ресурсов в пределах возможностей и сокращение дефицита, обеспечение бережного и продуманного бюджетно-финансового процесса, инвестирование бюджетных средств и средств Национального фонда в продуктивные стратегические общенациональные проекты с точки зрения долгосрочной перспективы с применением жесткой системы отбора.

С момента обретения независимости в Казахстане сформированы основы современной системы управления государственными финансами. Созданы система государственных финансов, отвечающая условиям и требованиям рыночной экономики, законодательные основы финансового обеспечения деятельности органов государственной власти на центральном и местном уровнях. Внедрено программное бюджетирование и программная классификация расходов. Закреплены на постоянной основе источники доходов с их распределением между республиканским и местными бюджетами. В целях макроэкономической стабилизации финансирование дефицита государственного бюджета с 1998 года перешло на неинфляционные источники.

Важной реформой в бюджетной системе Казахстана стало создание в 2000 году Национального фонда Республики Казахстан (далее – Национальный фонд) в целях накопления финансовых ресурсов для будущих поколений посредством сбережения

нефтяных доходов, а также снижения зависимости республиканского бюджета от ситуации на мировых сырьевых рынках. Национальный фонд стал важным инструментом поддержания макроэкономической стабильности в стране.

В 2004 году был принят первый Бюджетный кодекс Республики Казахстан, в котором были упорядочены и систематизированы действующие нормы законодательства в бюджетной системе. В целях обеспечения взаимосвязи экономического, стратегического и бюджетного планирования было проведено разграничение полномочий между центральными государственными органами и уровнями государственного управления, в том числе в бюджетной системе. Обеспечена стабильность межбюджетных отношений между республиканским и местными бюджетами путем законодательного определения объемов трансфертов общего характера на трехлетний период.

В 2007 году начата работа по выстраиванию качественно новой модели государственного управления на принципах корпоративного управления, результативности, транспарентности и подотчетности обществу. В целях формирования целостной и эффективной системы государственного планирования, ориентированного на достижение стратегических целей и реализацию приоритетных задач социально-экономического развития страны, в декабре 2007 года была утверждена Концепция по внедрению системы государственного планирования, ориентированного на результаты [2].

На основе Концепции в 2008 году был принят новый Бюджетный кодекс Республики Казахстан, который заложил законодательную основу перехода к бюджетированию, ориентированному на результат [3].

Осуществлен переход от бюджетного планирования на один год на трехлетний бюджет, который стал основой новой модели государственного планирования.

Таким образом, с момента обретения независимости в Казахстане сформированы основы современной системы управления бюджетными средствами. Создана целостная система регулирования бюджетных правоотношений, установлены единые принципы бюджетной системы, внедрен механизм сбережения нефтяных доходов, выстроена система межбюджетных отношений [4].

Вместе с тем, в формировании бюджетной политики существуют проблемы и негативные тенденции, которые в средне и долгосрочном периоде могут негативно отразиться на ее эффективности. В течение нескольких лет наблюдается тенденция увеличения обязательств государства, усиливается «бюджетное иждивенчество». Текущие расходы в общем объеме расходов государственного бюджета выросли с 59,6 % в 2005 году до 81,1 % в 2013 году.

Ежегодно увеличиваются текущие расходы и объемы субсидий из государственного бюджета на поддержку жилищно-коммунальной сферы, транспортной отрасли, сельского хозяйства. Несмотря на ежегодный рост расходов государственного бюджета, их результативность снижается. При этом политика налогообложения, не сопровождающаяся ростом доходной базы, в перспективе может оказаться неадекватной возрастающим обязательствам. В долгосрочном периоде это может привести к разбалансировке государственных финансов. Эффективное управление бюджетными ресурсами затрудняется также большим количеством программ, реализация которых закреплена за различными государственными органами. Имеет место дублирование направлений финансирования и инструментов реализации программ.

Текущая ситуация показывает все еще слабую взаимосвязь стратегического и бюджетного планирования. Выделение бюджетных средств осуществляется под смету, а не под конечный результат. В связи с незавершенностью и продолжением структурных реформ достаточно сложно обеспечить в Казахстане, как стране с развивающейся экономикой, стабильность среднесрочного бюджетного планирования. Отсутствует комплексность планирования бюджетных инвестиций, что снижает их эффективность. Происходит замещение частных инвестиций государственными. Нерешенной остается проблема удорожания проектов, строящихся за счет бюджетных средств. Несогласованная

инвестиционная политика квазигосударственного сектора и бюджетных инвестиций приводит к снижению эффективности государственных вложений.

Ежегодно увеличивается количество создаваемых юридических лиц с участием государства, растут расходы на их капитализацию. Средства, выделяемые субъектам квазигосударственного сектора, используются неэффективно, что сопровождается «проеданием» активов.

Характерная для нынешней бюджетной системы централизация приводит к дисбалансам в бюджетной системе. Система целевых трансфертов регионам, призванная выполнять только поддерживающий (выравнивающий) характер, превратилась во «второй местный бюджет». В 2012 году трансферты регионам составили в среднем 61,7 % в общем объеме доходов местных бюджетов. Увеличилось финансирование из республиканского бюджета мероприятий регионального характера. Действующая практика выделения целевых трансфертов нижестоящим бюджетам имеет ряд проблем. Это многочисленность целевых трансфертов, усложненность планирования, несовершенство механизма передачи средств конечным получателям, размытость ответственности между администратором республиканской бюджетной программы и местным исполнительным органом, ослабление самостоятельности регионов в принятии решений.

Действующая оценка эффективности деятельности местных органов власти не имеет прямого стимулирующего эффекта, необходимого для полноценного внедрения бюджетирования, ориентированного на результат, не предполагает системы поощрения достижения высоких результатов, оценки эффективности. В результате снижается самостоятельность, ответственность и эффективность работы местных органов в решении задач социально-экономического развития регионов. Основные принципы новой бюджетной политики. В целях эффективного решения поставленных задач основными принципами бюджетной политики должны стать:

- реалистичность доходной и расходной части бюджета;
- результативность и эффективность выделяемых бюджетных средств;
- обоснованность увеличения государственных расходов и обязательств;
- полнота учета поступлений в государственный бюджет;
- последовательность в выделении бюджетных средств;
- адресность государственной поддержки;
- повышение ответственности за использование бюджетных средств;
- бережливость в расходовании средств.

Основные подходы к новой бюджетной политике.

Учитывая развивающийся характер экономики и стоящие задачи дальнейшего роста реального ВВП, бюджетная политика будет формироваться на основе следующих подходов:

- 1) определение объема расходов бюджета в пределах фискальных ограничений;
- 2) эффективное распределение бюджетных средств, обеспечивающее наибольший социально-экономический эффект;
- 3) сбалансированность бюджетной политики (сочетание активной бюджетной инвестиционной политики и контрциклического регулирования);
- 4) поэтапный рост обязательств государства, исходя из возможностей бюджета, с расширением солидарной ответственности частного сектора;
- 5) усиление результативности бюджетного планирования посредством применения принципов бюджетирования, ориентированного на результат;
- 6) стимулирование инвестиций частного сектора, а не их замещение;
- 7) адекватность налоговой политики возрастающим обязательствам;
- 8) продолжение накопления финансовых ресурсов в Национальном фонде;
- 9) расширение финансовой самостоятельности и повышение ответственности местных органов в решении вопросов регионального развития.

Обеспечение макроэкономической стабильности и сбалансированности государственного бюджета. В целях обеспечения макроэкономической

стабильности и сбалансированности государственных финансов бюджетная политика будет формироваться на основе следующих фискальных ограничений. Основным правилом бюджетной политики должно стать управление размером дефицита.

Для поддержания государственного долга на умеренном уровне (к 2020 году 13,9 % к ВВП) дефицит государственного бюджета к 2020 году будет снижен до 1,4 % к ВВП. Средства Национального фонда для финансирования расходов бюджета будут использоваться в ограниченном объеме, обеспечивающем сбережение нефтяных доходов. Увеличение объема государственных расходов будет сопровождаться расширением налогооблагаемой базы.

С 2018 года доходы от ненефтяного сектора должны полностью покрывать текущие расходы государственного бюджета. Снижение дефицита, рост доходов от ненефтяного сектора и ограниченное использование Национального фонда позволит снизить ненефтяной дефицит к 2020 году до 2,8 % к ВВП. Накопление средств в Национальном фонде не должно замещаться правительственным заимствованием.

С учетом поставленных долгосрочных задач социально-экономического развития основными приоритетами государственных расходов до 2020 года будут:

- 1 модернизация и диверсификация экономики;
- 2 социальная модернизация и повышение качества государственных услуг;
- 3 качественное обновление инфраструктуры жизнеобеспечения.

В целях дальнейшей модернизации и диверсификации экономики продолжится развитие отраслей в рамках Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию, также планируется поддержка агропромышленного комплекса, реализация крупных инфраструктурных проектов, решение проблем энергодефицита, переход на зеленую экономику.

Социальная модернизация и повышение качества государственных услуг будет предполагать поэтапное внедрение минимальных социальных стандартов, внедрение подушевого финансирования в системе образования и здравоохранения, совершенствование солидарной и накопительной системы пенсионного обеспечения, дальнейшее совершенствование системы оплаты труда в бюджетной сфере с привязкой к результатам, адресную поддержку отдельных категорий граждан. Будет продолжено финансирование мероприятий по обеспечению устойчивой и продуктивной занятости населения.

Строительство дошкольных организаций и школ, объектов здравоохранения будет осуществляться с учетом решения в первоочередном порядке существующих проблем по ликвидации аварийных объектов, трехсменных школ, их сейсмоустойчивости.

Для качественного обновления инфраструктуры жизнеобеспечения будет финансироваться строительство доступного жилья, ремонт жилищного фонда и инфраструктуры жилищно-коммунального хозяйства, мероприятия по обеспечению населения качественной питьевой водой. Также, продолжится реализация мер по укреплению обороноспособности, национальной безопасности, правопорядка и мер предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций. Для повышения качества государственных услуг продолжится финансирование мероприятий по развитию информационных систем, переводу предоставления услуг в электронный формат. Для недопущения увеличения неэффективных расходов в перспективе в 2014 году будет проведена инвентаризация сложившейся базы по текущим и инвестиционным расходам. По итогам инвентаризации должно быть сокращено финансирование мероприятий, которые ложатся «тяжелым грузом» на бюджет и не способствуют экономическому росту.

В целях повышения эффективности использования бюджетных средств и сокращения «бюджетного иждивенчества» будут приняты меры по следующим направлениям:

- переход от управления бюджетными затратами к управлению результатами;
- оптимизация текущих расходов бюджета и расширение солидарной ответственности частного сектора;
- реформирование подходов по бюджетным инвестициям;

- развитие механизмов ГЧП как инструмента снижения нагрузки на бюджет;
- совершенствование системы учета и управления государственными финансами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 14 декабря 2012 г. Стратегия «Казахстан – 2050» Новый политический курс состоявшегося государства». www.akorda.kz/
2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 декабря 2007 года N 1297 «О Концепции по внедрению системы государственного планирования, ориентированного на результаты». www.akorda.kz/
3. Постановление Правительства Республики Казахстан «Стратегический план Министерства финансов Республики Казахстан на 2014 – 2018 годы»
4. Кучукова Н. К. Законодательные основы реформирования бюджетной системы Республики Казахстан. Финансы. No 7. С. 58-62.

УДК: 341.7

Файзуллаева Н.

Университет мировой экономики и дипломатии города Ташкент,
Республика Узбекистан

МЕСТО МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН: СРАВНИТЕЛЬНО- ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Международный договор является основным регулятором международного права, важным инструментом осуществления внешней функции государств. Международные договора являются тем средством, с помощью которого субъекты международного права могут на основе консенсуса согласовать свои не всегда близкие подходы по тому или иному вопросу международных отношений.

Вместе с тем, отметим и то, что какими бы универсальными по своему значению не являлись международные договоры, сила их реального действия, в конечном счете, зависит от фактического признания их государствами путем присоединения к ним. Очевидно лишь то, что государства в силу ими же заключаемых соглашений обязаны в наибольшей степени использовать существующие возможности и резервы.

В Конституцию Республики Узбекистан (преамбула) включено положение, устанавливающее приоритет общепризнанных норм международного права, и практически все законодательные акты содержат положение, что если международным договором Республики Узбекистан установлены иные правила, чем те которые предусмотрены законодательством Узбекистана, то применяются правила международного договора.[1] В результате принятия преамбулы Конституции возникла проблема конкуренции норм международного и национального права. Решение этой проблемы требует, прежде всего, определения четкого места международных договоров и иных международно-правовых актов (например, основополагающих принципов международного права, международных обычаев и решений международных организаций и судебных учреждений) в национальном праве Республики Узбекистан.

В этой связи, мы согласны с мнением профессора Р.А. Мюллерсона, о том, что международное право не является определенной частью национального права какого-либо государства и не включает в себя нормы национального права – они автономны по отношению друг к другу, но активно взаимодействуют. Это взаимодействие происходит в виде взаимовлияния.[2]

Схожее мнение высказывается отечественными учеными. Так, проф. Х.Т. Адилкариев и Б.Э. Очиллов: «Несмотря на ряд существенных различий между международным и

национальным правом, обе эти правовые системы весьма тесно взаимодействуют между собой, оказывают одна на другую заметное влияние».[3]

В целях решения вопроса о соотношении международного и национального права государства в своих конституциях или иных нормативных правовых актах закрепляют положения, которые определяют юридическую силу международных договоров и их национальную применимость.

Имеется несколько подходов касательно места международных договоров в правовой системе отдельно взятых государств.

Так, целый ряд государств закрепили приоритет норм международных договоров, к которым они присоединились, перед национальным законодательством. Как правило, монистически ориентированные государства признают за международной нормой либо статус, равный норме национального права, либо верховенство нормы международного права над законом. Дуалистически ориентированные государства (Англия, Канада, Швеция, Израиль, Финляндия) допускают возможность действия договора или обычая на территории соответствующих государств только после введения их в правовую систему соответствующим законом.[4]

В некоторых странах международный договор рассматривается как часть национального права или национальной правовой системы. Такие положения содержатся в конституциях Аргентины (ст. 31), Болгарии (ст. 5), Египта (ст. 151), Японии (ст. 98), Киргизии (ст. 12), Литвы (ст. 138), Нидерландов (ст. 93), Румынии (ст. 10), Швейцарии (ст. 113), Венесуэлы (ст. 128), Югославии (ст. 124).

В других конституциях предусмотрено положение о том, что международные договоры или соглашения, должным образом ратифицированные, имеют силу, превышающую силу закона, с момента опубликования, при условии применения каждого соглашения или договора другой стороной. Подобные положения содержатся в конституциях Франции (ст. 55), Мали (ст. 116), Того (ст. 23), Туниса (ст. 23), Буркина-Фасо (ст. 151), Гвинеи (ст. 79).

В конституциях ряда государств провозглашается приоритет международных договоров только по конкретному объекту регулирования. Так, в Конституции Чешской Республики устанавливается, что ратифицированные и промульжированные международные соглашения относительно прав человека и фундаментальных свобод немедленно вступают в силу и имеют верховенство по отношению к закону (ст. 10).

Так, в большинстве стран СНГ в конституциях закреплено, что общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры являются составной частью ее правовой системы.

Например, согласно Конституции Российской Федерации, общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры Российской Федерации являются составной частью ее правовой системы. Если международным договором Российской Федерации установлены иные правила, чем предусмотренные законодательством, то применяются правила международного договора (п.4 ст.15). Эти положения почти дословно воспроизводятся в Законе "О международных договорах Российской Федерации" (п.1, 2 ст.5). Кроме того, в постановлении Пленума Верховного Суда России от 31 октября 1995г. №8 судам при осуществлении правосудия рекомендуется принимать во внимание тот факт, что общепризнанные принципы и нормы международного права наряду с международными договорами являются составной частью правовой системы Российской Федерации (п.5).[5]

Согласно Конституции Республики Беларусь в редакции 1996г., признается приоритет общепризнанных принципов международного права и обеспечения соответствия им законодательства Республики Беларусь (ст. 8). Закон о международных договорах Республики Беларусь от 8 июля 1998г., обобщив предшествующую законодательную базу, прямо указал, что "общепризнанные принципы и нормы международных договоров Республики Беларусь, вступивших в силу, являются частью действующего на территории

права" (ст. 15). Республика Беларусь провозглашает не только верховенство норм международного права, но и возможность их прямого действия на территории страны и использования в правоприменительной практике судов.

В Украине признается приоритет международного права над национальным. В соответствии с п. 2 ст. 17 Закона Украины «О международных договорах Украины» при расхождении правил международного договора Украины с правилами ее внутригосударственного законодательства следует применять правила международного договора.

Международные договоры, заключенные Республикой Казахстан в соответствии с Конституцией Республики в установленном порядке и ратифицированные Парламентом Республики Казахстан, имеют приоритет перед ее законами (пункт 3 статьи 4 Конституции Республики Казахстан). В соответствии с пунктом 4 статьи 4 Конституции Республики Казахстан и исходя из смысла статьи 24 Закона Республики Казахстан "О международных договорах Республики Казахстан" применяются официально опубликованные и вступившие в силу международные договоры Республики Казахстан. Официально неопубликованные международные договоры, касающиеся прав, свобод и обязанностей граждан, применению не подлежат.[6]

В европейских странах подходы более разнообразны в этом плане. Так, по голландскому конституционному праву договоры, которые по своему содержанию могут обязывать всех лиц, становятся обязательными во внутригосударственной сфере с момента их опубликования. Схожая практика действует и во Франции - согласно статье 55 Конституции надлежащим образом ратифицированный международный договор превалирует перед национальными законами с момента опубликования, при условии, что договор применяет партнером по договору.

В то же время практика стран Северной Европы отличается от вышеуказанных стран. В этих странах общепризнанные принципы международного права, заключаемые договоры, пакты, к которым они присоединились, должны быть имплементированы в текущее законодательство. В конституциях Дании и Исландии указаний на приоритет национального законодательства перед нормами международного права не содержится. Но отдельные положения основных законов этих стран определяют, что те или иные вопросы могут регулироваться только законом. Что касается реальной практики, можно видеть, что суды северных стран стали чаще ссылаться на международные документы.[7]

Касательно других регионов, в Конституции Соединённых Штатов Америки (далее США), нет ни слова о роли и значении международного права для национального законодательства. В высшем законе страны нет ни слова о приоритете норм международного права над нормами национального. Но в США юридическая практика постоянно сталкивается с вопросом о том, имеют ли положения международных договоров преимущество перед нормами федеральных законодательных актов США в случае возникновения противоречия между ними. Ведь формально в соответствии со статьей 6 Конституции Соединённых Штатов они обладают одинаковой юридической силой. Указанная проблема решается в США при помощи выработанной судебной практикой правила "последнего по времени акта", основные тезисы которого сводятся к следующему: если более поздний по времени принятия договор вступает в противоречие с ранее принятым федеральным законом, то договорные положения отменяют действие соответствующего национального правового акта, но только в том случае, если нормы договора являются самоисполнимыми. В том же случае, когда нормы международного договора несамоисполнимы, они не будут иметь никакого преимущества до тех пор, пока Конгресс США не примет в рамках процесса имплементации этого договора новый федеральный законодательный акт. Ситуация становится гораздо более сложной, когда последний по времени принятия федеральный закон вступает в противоречие с ранее принятым международным договором. В подобных случаях американская юридическая практика, как правило, исходит из того, что Конгресс США вправе отвергнуть или аннулировать

внутригосударственный эффект международных обязательств США. При этом, однако, специально подчеркивается, что, хотя положения международного договора перестают обладать обязывающей силой для американских судов или административных органов, они сохраняют свою юридическую силу в международном плане.

В ст. 98 Конституции Японии закрепляется положение в соответствии, с которым Конституция Японии является Верховным законом страны, и никакие законы, указы, рескрипты или другие государственные акты, противоречащие в целом или в части ее положениям, не имеют законной силы. Заключенные Японией договоры и установленные нормы международного права должны добросовестно соблюдаться.

Таким образом, рассмотрев конституции некоторых государств, можно сделать вывод о том, что на конституционном уровне подходы к месту и роли международного права, а также его реализации в законодательствах рассмотренных стран очень отличаются.[8]

Таким образом, мы можем видеть, что в современном мире отсутствует единая модель, единый подход к месту и роли международного договора в национально-правовой системе. Данное обстоятельство по нашему мнению, возникает вследствие двух причины:

во-первых, вышеупомянутые страны относятся к различным региональным доктринам международного права (латиноамериканская, североамериканская, европейская и азиатская), в которых существует различное отношение к источникам международного права;

во-вторых, все страны мира в той или иной мере относятся к различным правовым системам (англо-саксонская, англо-американская, континентальная, романо-германская, религиозные и др.) в рамках которых опять таки существуют большие различия в отношении уже национально-правовых источников.

Суммировать вышесказанное можно словами С.М. Пунжин: «Подходы к формированию национального законодательства при имплементации варьируются в зависимости от особенностей каждого государства, его правовой системы и его правовой модели имплементационного законодательства».[9]

Конституция Республики Узбекистан не содержит специальной нормы, посвященной месту международного договора в правовой системе Узбекистана.

В законодательстве Республики Узбекистан отсутствует специальная норма, указывающая на место международных договоров в правовой системе Республики Узбекистан. В этой связи отечественный ученый, доцент Н.А. Нугманов справедливо указывает на то, что «отсутствие в Конституции Республики Узбекистан специальной статьи о приоритете норм международного права над национальным законом, несомненно, является пробелом, который необходимо устранить внесением соответствующего дополнения в Конституцию».[10]

В этой связи, считаем вполне оправданным и уместным включение в Конституцию Республики Узбекистан специальной статьи, посвященной месту международных договоров в правовой системе Республики Узбекистан. Непосредственная формулировка такой статьи была предложена в диссертации отечественного ученого, доцента Д.Ю. Саттарова.[11]

Внесение такой статьи в Конституцию станет действенным шагом по облегчения деятельности национальных судов республики по прямому применению в судопроизводстве международных договоров, ратифицированных Республикой Узбекистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Земельный кодекс Республики Узбекистан. – Т.: Адолат, 1998; Воздушный кодекс Республики Узбекистан от 7 мая 1993 г. (В редакции Закона Республики Узбекистан от 26 мая 2000 г.). – Т.: Адолат, 2000; Гражданский кодекс Республики Узбекистан. – Т.: Адолат, 2003; Таможенный кодекс Республики Узбекистан. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2003; Налоговый кодекс Республики Узбекистан. – Т.: Адолат, 2009.
2. Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. – М.: Международные отношения, 1982. – С. 29.

3. Адилкариев Х.Т., Очиллов Б.Э. Международное право и внутригосударственное (национальное) право // Международное публичное право: Учебник. – Т.: «Zarqalam»; ТГЮИ; ЦИПЧГП, 2003. – С. 6.
4. Павлова Л. Международное право в правовой системе государств // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – Минск, 1999. – № 3.
5. Бояршинов Б.Г. Международные договоры в правовой системе Российской Федерации // Законодательство. – М., 1997. – № 4 // <http://constitution.garant.ru/science-work/modern/3540062/>.
6. Постановлением Верховного Суда РК от 30.12.2011 № 5
7. Рыхтикова Л.Ю. Конституционно-правовые основы имплементации норм международного права в Российской Федерации. – М., 2004.
8. Разумов Ю. А. Некоторые конституционно-правовые особенности реализации норм международного права в военной сфере в зарубежных странах // Международное право. – М., 2013. – № 1. – С. 171-183.
9. Пунжин С.М. Требование к имплементационному законодательству в Конвенции о запрещении химического оружия и их реализация на практике // Московский журнал международного права. – М., 1997. – № 1. – С. 61.
10. Нугманов Н. Применение международно-правовых норм по правам человека в Республике Узбекистан: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Т.: УМЭД, 2005. – С. 13.
11. Саттаров Д.Ю. Халқаро ҳуқуқнинг асосий принциплари БМТ Халқаро Суди фаолиятининг асоси сифатида: ю.ф.н. дис. Автореф. – Т.: ЖИДУ, 2007. – Б. 23.

УДК: 658.155: 66/68 (574.41)

Мухамадиева А.А.

к.э.н., Казахстанский инновационный университет, г. Семей

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Обрабатывающая промышленность играет важную роль в обеспечении стабильного роста экономики в долгосрочной перспективе, в настоящее время актуальной является разработка мер для увеличения доли обрабатывающей промышленности в промышленности Республики Казахстан.

Обрабатывающая промышленность РК является наиболее «уязвимой» частью экономики, прежде всего, вследствие низкой эффективности и недостаточной конкурентоспособности продукции как на внутреннем казахстанском, так и на мировых рынках.

Относительно низкая конкурентоспособность отечественных предприятий обрабатывающей промышленности по сравнению с производителями других стран проявляется в значительно меньшей экспортной активности и преимущественной ориентации на внутренний рынок.

На данный момент в развитии промышленности республики имеется ряд серьезных проблем. Во-первых, продолжает сохраняться преимущественно сырьевая направленность экономики республики.

Известно, что рост экономики за счет сырьевого сектора возможен ограниченное время, причем только в условиях благоприятной конъюнктуры мировых товарно-сырьевых рынков, в частности, рынков углеводородного сырья. Развитие высокотехнологичных, наукоемких отраслей сдерживается ввиду крайне низких объемов финансирования [1–4].

Следует отметить, что между динамикой роста обрабатывающей промышленности и тенденцией укрепления экономики существует прямая пропорциональная взаимосвязь.

В Послании Президента РК, Лидера Нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Стратегия Казахстана - 2050» поставлена задача увеличить долю не сырьевого экспорта в общем объеме экспорта в два раза к 2025 году и в три раза к 2040 году [5].

Решить эту задачу призвана Государственная Программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Казахстана (далее - ГПФИИР) [6].

Это долгосрочная программа (первый этап которой был рассчитан на 5 лет (2010-2014гг.)), индикаторы которой отражены в Стратегии развития страны до 2020 года. Ее главная цель это диверсификация и повышение конкурентоспособности экономики путем развития не сырьевого сектора экономики и улучшение благосостояния народа за счет роста доходов.

ГПФИИР на сегодняшний день по факту представляет собой программу модернизации всей экономики, состоящую из системы инструментов господдержки, отраслевых программ и программ развития регионов.

В ГПФИИР было сфокусировано внимание на 3-х направлениях:

- Максимальная отдача от природных ресурсов (глубина переработки сырья, развитие смежных производств, энергоэффективность);
- Повышение эффективности человеческих ресурсов (производительность труда, вовлечение неэффективно занятого населения);
- Реализация геополитического потенциала (максимальная реализация ТС - рынок 170 млн. человек, завоевание позиции посредника - Эксперт по Азии и СНГ).

Одним из основополагающих принципов ГПФИИР является рациональная территориальная политика, повышение роли и ответственности местных исполнительных органов (акиматов) за привлечение прямых инвестиций и создание благоприятных условий для ведения бизнеса на вверенных им территориях.

В Программе индустриально-инновационного развития дается ответ на вопрос: Какой именно бизнес надо развивать?

В соответствии с поручением Главы государства основной акцент реализации ГПФИИР должен быть сделан на регионы. Поэтому в региональные карты индустриализации включено 136 проектов на сумму 3.3 млрд. долларов США. Причем каждый инвестпроект рассматривается на региональном уровне. Проводится работа по определению точек роста, которыми могут стать следующие:

- улучшение бизнес-среды;
- подготовка конкурентоспособных кадров;
- привлечение прямых иностранных инвестиций;
- торговая политика;
- развитие инновации и содействие технологической модернизации;
- инфраструктурное и ресурсное обеспечение;
- техническое регулирование;
- тарифная политика.

Для законодательного обеспечения реализации ГПФИИР внесены поправки в 30 действующих и приняты 3 новых закона, такие как «О государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности», «О СЭЗ», «Об энергоэффективности и энергосбережении».

На стратегическом уровне приняты 13 отраслевых и 9 функциональных программ развития. Схема рационального размещения производственных 4 мощностей, Карта индустриализации. Перестраивается работа институтов развития и национальных компании. И наконец, что особенно важно, принято 16 программ развития территорий.

В результате начались системные сдвиги.

Предусмотренный в ГПФИИР индикатор АО увеличению ВВП к 2015г. по отношению к 2008г. в номинальном выражении не менее чем 7 трлн. тенге и на 15 % в реальном выражении достигнут уже в 2011 году - ВВП составил 27,6 трлн. тенге, увеличившись к 2008 году на 11,2 трлн. тенге. Реальный прирост 16,7%, а к 2010 году - 7,5%.

Валовой внутренний продукт за 2012 год по сравнению с 2011 годом вырос на 5,6%.

К лидерам по объему ВРП относятся г.Алматы (1128,4 млрд. тенге или 18,9% от общего объема ВРП), Атырауская (771,5 млрд. тенге или 12,9%) и Карагандинская (526,6 млрд.тенге или 8,8%) области, на долю которых приходится 40,6%) от общего объема ВРП.

По итогам 2012 года реальный прирост ВРП наблюдается во всех 16 регионах. Наиболее значительный реальный прирост ВРП в регионах с наиболее низким объемом ВРП - в Восточно-Казахстанской (13,5%), г.Астана (12,8%), г.Алматы (9,5%), наименьший - в Акмолинской (0,5%), Мангистауской (2,2%) и Алматинской (2,9%) областях.

В 2012 году продолжилась тенденция устойчивого роста обрабатывающей промышленности, ее прирост составил 4,4%. Активное развитие обрабатывающей промышленности обеспечило прирост в целом всей промышленности на 1,6%. При этом, в горнодобывающем секторе наблюдается снижение до 99,8%.

Рост отмечается практически во всех отраслях обрабатывающей промышленности. В 2012 году наибольший прирост отмечается в машиностроении - на 18,4%, легкой промышленности - на 11,8%, фармацевтической промышленности и химической промышленности - на 4,8% и 3,1% соответственно.

Можно сделать вывод, что в целом ГПФИИР осуществляется довольно успешно.

Как отметил Глава государства Н.А.Назарбаев в своём выступлении на расширенном заседании Правительства от 11 октября 2013 года, где рассматривался в числе других вопросов и ход реализации Программы индустриально-инновационного развития, что «первая пятилетка индустриализации» дала положительный эффект. В эксплуатацию введено 563 объекта стоимостью 2,1 трлн.тенге, на которых уже произведено продукции на 2,2 трлн.тенге. Создано около 70 тыс.рабочих мест.

В тоже время Президент страны обратил внимание на необходимость поддержки реального сектора экономики на региональном уровне, в том числе и на институциональные аспекты, а именно на дублирование функций между органами государственного управления и местного управления.

Большое значение в реализации ГПФИИР имеют специальные экономические зоны (СЭЗ). Принятие нового закона о СЭЗ в 2009 году позволило увеличить объем инвестиций почти в 2 раза в 2012 году по сравнению с 2010 годом (с 50 млрд.тенге до 94 млрд.тенге), а объём выпускаемой продукции почти в 9 раз (с 21 млрд.тенге до 180 млрд.тенге).

Но в последнее время здесь тоже наметились определённые перегибы. СЭЗ стали создавать практически в каждом регионе, не слишком заботясь о надлежащих результатах. Поэтому в Атырауской области на базе СЭЗ реализовано всего 3 проекта, в Алматинской и Павлодарской ни одного. Требуется более тщательный анализ проектов, которым оказывается государственная поддержка. Уже после пуска в эксплуатацию выясняется, что у некоторых предприятий нет рынка сбыта, у других проблемы с кадрами, у третьих с поставками сырья, например в ЮКО простаивают текстильные фабрики, в то время как отечественный хлопок экспортируется, потому что ранее были заключены долгосрочные контракты. В прессе были критические материалы, что в Караганде завод по производству самолетов выпустили всего один самолёт.

Но в целом ГПФИИР, как уже выше отмечалось, даёт очень хорошие результаты. По итогам 2012 года в сравнении с 2008 годом в Казахстане отмечается положительная динамика прироста по основным индикаторам ГПФИИР: валовой внутренний продукт - на 22,5 %; валовая добавленная стоимость несырьевого сектора - на 23,4%; объём производства в обрабатывающей промышленности - на 20,5%; производительность труда в обрабатывающей промышленности - в 1,7 раза; объём несырьевого экспорта - на 27,1%; уровень инновационной активности предприятий - с 4,0% до 7,6%; объём инновационной продукции - в 3,4 раза.

Основные положительные результаты ГПФИИР:

1) Заложены основы современной промышленной политики в Республике Казахстан. Приняты основные правовые акты, опробованы различные инструменты поддержки

промышленности и новые направления политики. В частности, были запущены механизмы привлечения ПИИ и поддержки экспорта, начат процесс трансформации специальных экономических зон;

2) Начата диверсификация экономики за счёт ускоренного развития обрабатывающей промышленности, увеличения несырьевого экспорта и привлечения ПИИ в несырьевые сектора. Освоено производство более 150 новых видов продукции. Это высокотехнологичные продукты машиностроения, фармацевтики, химической промышленности;

3) Получили поддержку новые крупные производственные проекты, реализуемые в рамках Карты индустриализации, что позволило избежать сокращения производства. На сегодняшний день введено более 500 новых производств. Указанными объектами произведено продукции на сумму 2,3 трлн.тенге, их доля в промышленности составила 6.4%, в обрабатывающей промышленности - 9,4%;

4) Количество занятых в промышленности (за 4 года) выросло на 9,3% и превысило 1 млн.человек (1004,4 тыс.чел.). В рамках Карты индустриализации создано более 60 тысяч новых рабочих мест в обрабатывающей промышленности, что позволило избежать роста уровня безработицы;

5) По итогам 2013 года по сравнению с 2008 годом производительность труда в обрабатывающей промышленности выросла в 1,7 раза (при плане в 1,5 раза к 2015 году), увеличившись с 37 тыс. долларов США до 61,8 тыс.долларов США;

6) Привлечено более 90 млрд. долл. США прямых иностранных инвестиции, что составляет более 40% от всего объема привлеченных ПИИ за годы независимости;

7) Создана система институтов развития промышленности, что позволило реализовать эффективные меры поддержки.

Вместе с тем, в ходе реализации ГПФИИР было выявлено ряд системных уроков и нерешенных проблем, которые необходимо учесть при разработке следующего этапа Программы, в том числе:

1) Излишне широкий спектр отраслей для государственной поддержки не позволил эффективно сосредоточить ограниченные доступные ресурсы на поддержку отраслей промышленности, обладающих наибольшим потенциалом для развития;

2) Недостаточно сфокусированное распределение бюджетного финансирования между мероприятиями, непосредственно влияющими на достижение заявленных целей программы (прямые) и мероприятиями, не связанными с непосредственной реализацией промышленной политики (косвенные). Лишь менее половины бюджетных ресурсов, выделенных на реализацию ГПФИИР, было затрачено на реализацию прямых мероприятий и более 60% - на косвенные мероприятия;

3) Недоработки в системе реализации и мониторинга программы. В составе ГПФИИР принято 25 различных программ для поддержки 14 отраслей экономики. Ряд мероприятий отраслевых программ не был направлен на достижение поставленных целей и задач ГПФИИР;

4) Недостаточно оперативное взаимодействие между государственными, местными исполнительными органами и институтами развития, что привело к увеличению сроков принятия решений и снижению эффективности государственной поддержки.

Поэтому Президент страны на расширенном заседании Правительства от 11 октября 2013 года дал поручения «качественно разработать Программу второй «пяtilетки» и не снижать динамику в этом направлении».

Следующий этап реализации ГПФИИР должен быть осуществлён с акцентом на переход к «зелёной экономике». Этому будет способствовать проведение в Астане «ЭКСПО-2017». То есть, индустриально-инновационное развитие экономики сегодня закладывает фундамент для «несырьевой экономики» и условия для перехода к «зеленой». Таким образом, за этот период должна быть создана основа новой индустриальной платформы страны.

Но в этой новой программе обязательно должен быть учтен региональный аспект развития, который бы обеспечивал выравнивание экономических потенциалов регионов и способствовал повышению качественного уровня жизни населения независимо от места проживания.

Мировой опыт показывает, что некоторые развивающиеся страны, богатые сырьевыми ресурсами, не достигают устойчивого экономического развития и остаются в большой зависимости от изменения конъюнктуры на мировых товарных рынках сырья.

Располагая значительными доходами от сырьевых секторов экономики, государство и частный сектор не имеют стимулов к развитию новых отраслей экономики. В то же время страны с незначительными или скудными ресурсами, находясь на грани выживания, постоянно предпринимают попытки развития новых секторов экономики.

На современном этапе в Республике Казахстан необходимо поднимать обрабатывающую промышленность, которая насытит внутренний рынок товарами собственного производства, что положительно повлияет на финансовую стабилизацию в стране. Развитие обрабатывающей промышленности создаст дополнительные рабочие места, инвестирует отечественное производство.

ЛИТЕРАТУРА

1. . Сабден О., Кошанов А.К., Хусаинов Б.Д. и др. Днишев Ф.М., Додонов В.Ю., Аханов С.А., Нурланова Н.К., Альжанова Ф.Г. Конкурентоспособность национальной экономики: критерии оценки и пути повышения: Монография / под науч. ред. д-ра экон. наук, проф., акад. НИА РК О. Сабдена. – Алматы: Экономика, 2007. – 175 с.
2. . Сабден О. Основные направления повышения конкурентоспособности экономики Казахстана. – Алматы: Ин-т экономики МОН РК, 2007. – 34 с.
3. . Мамыров Н.К., Дугалова Г.Н. Социально-экономические проблемы адаптации промышленности Казахстана к рынку. – Алматы: Экономика, 1998. – 235 с.
4. . Стратегический план развития Республики Казахстан на период до 2010 года // Собрание актов Президента Республики Казахстан и Правительства Республики Казахстан. – Астана, 2001. – № 43–44.
5. . Послание Президента РК, Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия Казахстана - 2050».
6. . Государственная Программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Казахстана.

УДК 551.588.4

Тауова Н. Р., Сагынғалиева А., Темирбеков Т.
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ СЕКТОРЫНДАҒЫ ҚАУІПТІЛІК ЖАҒДАЙЛАРЫНЫҢ ӘСЕРІ ЖӘНЕ АПАТТАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ

Каспий теңізінің тұйықтығына және Әлемдік мұхитпен байланысының болмауына байланысты оның жоғары экологиялық сезімталдығы оның акваториясында мұнай операцияларын кеңейту Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарына және халықаралық құқықтық актілердің шарттарына сәйкес теңіз жобаларының операторлары мен қатысушыларының өңірдің, соның ішінде мұнайдың авариялық төгілуі және олардың зардаптарын жою кезінде, толық экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуін талап етеді.

Мұнай операцияларын жүргізудің халықаралық практикасына сәйкес төгілген мұнай көлеміне, ластану және экологиялық-экономикалық зардап ауқымына, зардаптарды жою үшін тартылатын материалдық, қаржы және адам ресурстарының санына қарай мұнайдың төгілуінің үш деңгейін ажыратады. 1-інші деңгейдегі төгілуді оқшаулау және жою үшін

компанияның да, мамандандырылған мердігерлік ұйымдардың да меншікті ресурстарын пайдалану көзделеді.

Мұнайдың апаттық төгілуін жою жөніндегі техникалық және адам ресурстарымен жер қойнауын пайдаланушылардың қамтамасыз етілуін талдау бүгінгі күні қолда бар 1-інші және 2-нші деңгейдегі мұнайдың төгілуін оқшаулау жөніндегі күштер мен құралдардың ажырап кеткендігін және ұңғымалардың бақылаудан шығу жағдайларын айтпағанның өзінде, 3-інші деңгейдегі төгілуді жою үшін жеткіліксіз екендігін көрсетіп отыр.

Қазіргі таңда мұнайдың төгілуіне қарау-бақылау жүйесі Қашаған және Тенгиз жобаларында жұмыс істейтін Аджип ККО компаниясының базасында құрал-жабдық және техникасы бар шетел компаниялары және орындаушы фирмалар, (Ұлыбританияның Саутгемптон қаласында орналасқан «Ойл Спилл Риспонс Лимитед», және т.б.) шетелдің арнаулы мекемелерінің бөлектенген күштерінің арқасында жүзеге асып жатыр.

Мемлекеттік қолдауға ие болып, Солтүстік-Каспий экологиялық базасының қарау жоғарғы деңгейлі құрылыс жобасы пайда болды.

Жобаның мақсаты Каспий Теңізінің Қазақстан Секторының солтүстік бөлігінде теңіз мұнай операцияларын іске асыратын операторларды мұнайдың 2-ші дәрежелі төгілуіне қарау қызметінде қамтамасыз ету үшін база ашу. Солтүстік-Каспий экологиялық базасын қараудың негізгі міндеті жануарлар әлемін қайта жаңғырту, экологиялық және әдіснамалық мониторингті өткізу, мұнайдың төгілуін жоятын жабдықтың техникалық қызметі, оны сақтау болып табылады.

Каспий теңізінде теңіз мұнай операцияларын жүргізу қауіпсіздігі авариялық фонтандарды сөндіру және өртті сөндіру жөніндегі қаржылық, техникалық және адам ресурстарымен толық қамтамасыз етілмегендігі уайым тудырады. Сонымен бірге, Каспий теңізінің жабық су айдыны ретіндегі ерекшелігін ескере отырып, теңізде мұнай кен орындарын барлау және игеру кезінде кез келген аварияның туындауы халықаралық деңгейдегі экологиялық апатқа әкеліп соқтыруы мүмкін екендігін атап өткен жөн.

Бұл ретте, түп тереңдігінің әр түрлілігіне (солтүстік – таяз сулы, ал оңтүстік – терең сулы) байланысты КТҚС-та мұнайдың төгілуіне ден қоюды және жоюды қамтамасыз ету таяз су үшін және терең су үшін бөлек, теңіздің толқуы жағдайында өту қабілеті (шөгуі), сондай-ақ олардың меншікті қауіпсіздігі тұрғысынан да әртүрлі үлгідегі мамандандырылған кемелердің (мұнай жинаушылардың, өрт сөндіру, фонтанға қарсы, құтқару, мұз жарғыш және басқа), сондай-ақ арнайы жабдықтың қолданылуын талап ететіндігін ескеру керек. Практика көрсетіп отырғандай аварияларды жоюға арналған жаңа бірегей жабдық әзірлеуге тура келіп отыр.

Сондықтан да кем дегенде үш ден қою базасын құру қажет, өйткені ден қою тиімділігі мұнайдың төгілуінің басталуы мен оны оқшаулау және зардаптарын жою уақыты арасындағы уақыт аралығымен анықталады.

Қазақстан Республикасы мұнайдың төгілуіне ден қою және трансшекаралық контексте ластану жөніндегі соңғы халықаралық құжаттар (Мұнайдың төгілуіне Қазақстанның ден қою дайындығы жөніндегі ЕҚЫҰ Дөңгелек стөлінің хаттамасы, Каспий теңізі жөніндегі Негізгі конвенцияға Тегеран хаттамасы) аясында Каспий теңізінде қауіпсіздіктің қамтамасыз етілуі үшін үлкен жауапкершілікте болады[1].

Осыған байланысты КТҚС мұнайдың төгілуі салдарының алдын алу үшін 3-інші деңгейдегі төгілуге ден қоюдың бірыңғай мемлекеттік жүйесін құру, оны қазіргі заманғы техникалық құралдармен және жабдықпен жарактау, сондай-ақ жоғары білікті мамандарды даярлау мәселесін Қазақстан Республикасының Үкіметі немесе Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Қауіпсіздік Кеңесі деңгейінде қарауға аса қажеттілік болып отыр.

Сондай-ақ құқықтық сипаттағы күрделі мәселелер де бар. Мысалы, нақты жер қойнауын пайдаланушымен шарт жасасқан мұнайдың авариялық төгілуін жою жөніндегі мамандандырылған ұйымдардың ұңғымаларды сөндіру және өрт сөндіру құралдары жоқ, күш пен құралдарды шоғырландыру қажет болған жағдайда басқа келісім-шарттық учаскеде мұнайдың төгілуі үшін жауап бермейді және оны жоюға құқығы жоқ. Сондай-ақ

мамандандырылған шетелдік ұйымдар тартылған жағдайда кедендік рәсімдерді оңайлату жөнінде проблемалық мәселелер бар, бұл қолданыстағы заңнамаға және жасалған келісім-шарттарға өзгерістер мен толықтырулар енгізуді талап етеді [2].

1) Мұнай төгілгені үшін жауапкершілікпен қоса табиғатқа залалы үшін, апаттың құқықтық мәселелерін;

2) Ұңғымалардағы қысымды бақылайтын лақтырындыға қарсы құрылғының бар болуын, компания-операторлардың апатқа қарсы техникалық құрал-жабдығының жағдайын;

3) Оқытуға қолданылатын шараларды және компания-операторлар штатының дайындығын;

4) Қолданылатын технологиялардың инспекция жүйесінің тиімділігін, техникамен жабдықталғанын, қауіпсіз химикаттарды, биорагенттерді, қышқылдарды, төгілген мұнайды өртеуге арналған құралдарды, компания-операторлардың апаттардың алдын-алуына дайындығын және олардың салдарымен күресті бағалау жөнінде жұмыс атқару қажет.

Екі экспорттаушы құбырларының әрқайсысы үшін шығындалудың 3 мөлшері үлгілендірілген: 5мм, 50мм және толық кескінді шығыны. Кейбір жағдайларда бір құбыр үшін бірнеше шығындылық ескерілген.

3 мөлшерлі шығындылық үшін апаттардың үш түрі талданған болатын: өрттер, жарылыстар, газдардың жану өнімдері (СО). Олардың әр түрлері үшін сипаттамасы төменде беріледі.

Өрттер. Өрттердің 3 түрлері үлгіге алынған болатын: ағымды өрттер, төгілген сұйықтық өрті және тұтану-өрті. Ағымды өрттер, ағым қысым үстіндегі құбыр немесе резервуардан шығу сәтінде жанған кезде қалыптасады. Төгілген сұйықтық өрті, егер сұйықтық жоғарғы қабатқа шығып, содан соң өртенетін жағдайда қалыптасады.

Тұтану-өрті жанармай сұйықтығының қалдықтарынан қалыптасатын, газ немесе булардың қалдықтары жанармай газының бұлтын құрады, және желмен бірге таралып, тұтанған кезде қалыптасады. Экспортталатын мұнай жанармай буларының бұлтын қалыптастыру үшін қажетті мөлшердегі буды түзе алмайды. Өрттен бөлінетін жылу мен оттың әсері, оның ұзақтылығы мен интенсивтілігіне тәуелді жаракатқа немесе өлімге әкелуі мүмкін [5].

Жарылыстар. Жиі жағдайларда жанармай газының өртенуі немесе газ буларының бұлт түзуі булы бұлттарының сабырсыз жарылыстарына әкеледі. Бұл жағдайда өрттің жылдамдығы жоғары дыбыстық көрсеткішке дейін қарқындайды, соның нәтижесінде соққы толқындарының елеулі шығынды қысымы құрылады. Табиғи газдың үлкен мөлшердегі шығыны болуы қажет, және ол тепе теңдікте атмосферамен араласуы тиіс. Экспортталатын мұнай жарылыстың себебі болуы үшін, қажетті булардың мөлшерін түзе алмайды.

Жанармай өнімдері. Газ қалдықтарының жартылай өртенуі үлкен көлемдегі иісі бар газдың (СО) қалыптасуына әкеледі. СО токсинді.

Жану процесінде қалыптасатын өте жоғары температуралары шлейфты құрады, ол бастапқыда жоғарыға көтеріледі. Үлгілендіру көрсеткендей, көптеген жағдайларда СО потенциалды қауіпті концентрациялары жердің бетіне дейін жетпейді. Кейбір жағдайларда, потенциалды қауіпті концентрация көрсеткіштері 500м қашықтықта жер бетіне түсе алады.

Қолданылатын үлгілер: Барлық үлгілендіру технологиялық процестің қауіптерін талдау (ТПҚТ) үшін бағдарламалық қамсыздандыру негізінде орындалды.

ТПҚТ адам өмірі, тұрғын үй/мүлік және қоршаған орта үшін потенциалды қауіп төндіретін жағдайларды бағалаумен айналысатын, өнеркәсіп және ұйымдары ретінде халықаралық тұрғыда танылды

Осы мақсатта қалалар мен өнеркәсіп орталықтарындағы атмосфералық ауаның, су көздерінің жай-күйі, өндіріс пен тұтыну қалдықтары, сондай-ақ Қазақстанда табиғатты пайдалануды мемлекеттік реттеу мен қоршаған ортаны қорғау туралы ақпарат зерделенді [3].

Кесте 1-Төгілген мұнай өрттері барысындағы қауіпті қашықтықтары

МС	Желдің жылдамдығы, 1м/с: F тұрақтылық коэф		
	Жылу сәулесіне дейінгі қашықтық (м)		
1	2	3	4
Мұнай төгіндісі резервуарының көлемі, м ³	4 kW/m ²	12.5 kW/m ²	37.5 kW/m ²
1 000	180	120	50
10 000	600	300	120
100 000	1800	1130	490
1 000 000	5550	2650	1220

Жарылыстар. Экспорттаушы мұнайдың төгіндісі барысында будың шағын саны қалыптасады, будың жарылу ықтималдылығы күтілмейді, сондықтан жарылыстарды үлгілендіру орындалмаған. Экспорттаушы газ құбыры: Экспорттаушы газ құбырларының екі альтернативты маршруттары бар. Талдауда қолданылатын, экспорттаушы газ құбырларының сипаттамасы 10- кестеде көрсетілген.

Кесте 2-Тұтану-өрттері барысында қауіпті қашықтығы

1	2	3
МС	Желдің жылд. 1м/с F тұрақт. коэф.	Желдің жылд. 1м/с D тұрақт. коэф.
Саңылау көлемі	Қашықтығы (м) 50% төменгі өртенуге дейін	Қашықтығы (м) 50% төменгі өртенуге дейін
5мм	45	36
50мм	462	411
Толық құбыр бөліні	1600	1070

Кесте 3-Ағымды өрттері барысында қауіпті қашықтығы

1	2			3		
МС	Желдің жылд. 1м/с F тұрақт. коэф.			Желдің жылд. 5м/с D тұрақт. коэф.		
Саңылау көлемі	Жылу сәулесіне дейінгі қашықтық (м)			Жылу сәулесіне дейінгі қашықтық (м)		
	4 kW/m ²	12.5 kW/m ²	37.5 kW/m ²	4 kW/m ²	12.5 kW/m ²	37.5 kW/m ²
5мм	6	4	1	5	4	1
50мм	54	41	34	53	33	27
Толық құбыр бөліні	450	307	263	442	263	204

Өрттер. Экспортталатын мұнай газды құрамайтындықтан, ол ағымды өрттің себебі бола алмайды. Сонымен қатар, экспорттаушы мұнай жанармай газында қалыптасатын, будың үлкен көлемін қалыптастыра алмайды. Мұнай төгілуі барысында жер бетінен мұнай дағы таралады. Егер төгінді жанатын болса, онда төгілген сұйықтықтың өрті жүреді.

Төгілген сұйықтықтың өрті жылу көзін қалыптастырады, ол жақын арадағы учаскесі үшін қауіп төндіреді. Төгілген мұнайдың өртінен қауіпті қашықтығы өрт болып жатқан учаскесіне тәуелді болады. 9-кесте әр түрлі мөлшерде төгілген сұйықтықтың өрттері үшін жылу қауіптерінің қашықтықтарын көрсетеді. Экологиялық қауіпсіз және орнықты дамуға көшу қазіргі уақытта Қазақстанның даму стратегиясындағы басым бағыттардың біріне

айналып келеді, мұнда оның құрамдас бөліктерінің бірі қоршаған ортаны қорғау болып табылады [4].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Аджип ККО, 2002. Техническое обоснование выбора вариантов строительства объектов опытно-промышленной разработки месторождения Кашаган. Предварительная оценка воздействия на окружающую среду (ПредОВОС), 2002.
2. Вредные химические вещества. Углеводороды. Справочник. Под редакцией В.А.Филатова, Ленинград, 1990.
3. Гольдберг В.М. и др. Техногенное загрязнение природных вод углеводородами и его экологические последствия, М.Наука, 2001.
4. Гусева К.А. Влияние нефтепродуктов на развитие планктонных водорослей в пресноводных водоемах // Антропогенные факторы в жизни водоемов. Ленинград: Наука, 1975. С. 127-130.
5. Диаров М.Д. Кудайкулова А. К и др. Экология и нефтегазовый комплекс. Тома 1-5. Алматы, 2003.

УДК.551.438

Абишева Ф.Н., Тауова Н.Р.

Атырауский государственный университет им.Х.Досмухамедова

АНТРОПОГЕННЫЕ ФАКТОРЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА РАСТИТЕЛЬНОСТЬ В АКВАТОРИИ СЕВЕРНОГО КАСПИЯ

В акватории казахстанской части Каспийского моря проводятся работы, связанные с освоением месторождений углеводородного сырья:

- геофизические исследования;
- строительство берм и искусственных островов;
- установка буровых платформ;
- разведочное и оценочное бурение;
- создание вспомогательной инфраструктуры;
- судоходство.

Все перечисленные виды деятельности сопровождаются воздействием следующих факторов на компоненты биоты и абиотической среды, в том числе на растительность:

- загрязнение воды и донных отложений;
- увеличение мутности воды;
- деградация донной поверхности;
- создание форм техногенного рельефа;
- возможные разливы нефти.

Основными источниками загрязнения Каспия являются речной сток, нефтедобыча, судоходство, транспортировка нефтепродуктов, сброс сточных вод, поступление коллекторно-дренажных и бытовых стоков, обломочного материала. Несмотря на то, что некоторые из перечисленных источников загрязнения в казахстанских водах не значительны, опосредованное их воздействие имеет место в связи с циркуляцией водных масс. Водная среда в Северном Каспии характеризуется как относительно чистая, а в Среднем – как умеренно загрязненная. Основным поставщиком загрязняющих веществ в Средний Каспий по-прежнему является Азербайджан, здесь же велика доля источников реликтового загрязнения.

Водные растения, особенно водоросли, особенно чувствительны к загрязнению воды. Индикаторами загрязнения являются представители полисапробной группы зеленых водорослей (*Enteromorpha intestinalis*, *E.linsa*, *E. prolifera*).

Бурые водоросли очень плохо переносят загрязнение. Из морских трав наиболее чувствителен к загрязнению взморник морской (*Zosteramarina*). Красные водоросли достаточно лабильны по отношению к загрязнению, но виды рода полисифония заметно сокращают свое обилие и при увеличении загрязнения заменяются эпифитным, более устойчивым видом *Acrochetiumthretii* [2].

В связи с планомерно возрастающим масштабом производственных работ в море значительно увеличивается судоходство.

Многократное прохождение судов по определенным маршрутам вызывает взмучивание воды, перетиравание, перенос грунтов, формирование антропогенных форм микрорельефа дна. Воздействие работы судовых двигателей, винтов, сброс якорей, якорных цепей, а также строительство островов, берм из завезенной породы, приводит к образованию значительной массы мельчайших, неплотно связанных между собой (как бы насыщенных водой) глинисто-илистых отложений. Подобные отложения в естественных условиях (после штормов, в районе свала глубин), осаждаются на донной поверхности, но в масштабах моря эти процессы не значительны. Дополнительный принос частиц мелких фракций антропогенного происхождения многократно усиливает естественные процессы седиментации. Это отрицательно сказывается на растительности. По трассам судов и вблизи объектов отсыпки грунта наблюдается погребение растений и отмирание из-за нарушения процессов дыхания и фотосинтеза. Кроме того, переносимые водой отдельные вегетативные побеги растений, способные укорениться на описываемых местообитаниях попадают на наносный слой (жидкий ил) и не могут на нем закрепиться (укорениться), из-за его «аморфного» состояния.

Развитие инфраструктуры нефтедобычи неизбежно связано с дноуглубительными (судоходные каналы) и насыпными (острова, бермы) работами, изменяющими рельеф дна, а на локальных участках в зоне их влияния и структуру донных отложений. Кроме того, имеет место внедрение искусственных сооружений (сваи, эстакады и т.п.). В процессе строительства на локальных участках полностью уничтожается растительность. Но это воздействие по эффекту можно сравнить с соскабливанием растительности при движении льдов. К тому же все виды макрофитов вегетативно-подвижные растения и они быстро восстанавливаются на нарушенных участках. Поэтому уничтожение растительности на локальных участках дна можно не расценивать как негативный фактор.

После сооружения объектов они обрастают водорослями, в основном разными видами зеленых нитчатых и харовых. Это также можно рассматривать как положительный фактор, так как формируется дополнительная кормовая база для бентосных организмов и донных рыб.

Влияние разлива нефтепродуктов на сообщества погруженной водной растительности будет проявляться через изменение физико-химических показателей воды и загрязнение донных отложений.

Углеводородная пленка пятна разлива, препятствуя проникновению в водную толщу кислорода и солнечных лучей, может замедлить фотосинтез водных растений, снизить их продуктивность, а водорастворимые компоненты дизельного топлива, поступающие в водную толщу, и плохорастворимые или более тяжелые фракции, осаждающиеся на дно, могут оказывать токсическое воздействие на сообщества погруженной водной растительности.

Токсические эффекты будут проявляться в появлении морфологических аномалий клеток, замедлении деления клеток, снижении фотосинтетической активности. В зависимости от концентрации загрязнителя, может проявляться подавление жизненных функций, воспроизводства, и даже гибель организмов. На ценоотическом уровне воздействие может выражаться в снижении видового разнообразия за счет элиминирования наиболее чувствительных видов и, таким образом, в перестройке сообществ водной растительности в сторону их упрощения и снижения продуктивности.

Токсические эффекты воздействия разлива нефти или дизельного топлива на сообщества водной растительности будут зависеть от интенсивности, пространственного и временного масштаба воздействия [1].

Критерии устойчивости водной растительности к антропогенным воздействиям базируются на эколого-биологических особенностях отдельных видов и фитоценотической структуре сообществ.

Эколого-биологическими критериями устойчивости видов являются:

- смешанный тип размножения (вегетативное и семенное или споровое);
- эластичность механических тканей стеблей и листьев (возможность растягиваться во время волновой деятельности);
- способность быстрого укоренения отдельных побегов (оторванных при механическом повреждении);
- достаточное количество пигмента хлорофилла для реакции фотосинтеза при возможном увеличении мутности воды;
- хорошо развитый устьичный аппарат, обеспечивающий дыхание растений, в том числе при кратковременном заиливании или засыпании грунтом;
- широкая экологическая амплитуда по отношению к разнообразию типов местообитаний.

Фитоценотические критерии устойчивости растительности следующие:

- высокое проективное покрытие почвы растениями;
- двух или многоярусная вертикальная структура;
- гомогенная горизонтальная структура;
- значительный по площади ареал распространения;
- полидоминантность и флористическая полночленность сообществ, обеспечивающая компенсационные возможности в случае трансформации или деградации;
- доминирующая роль вегетативно-подвижных видов (тростник, взморник) или стелонных водорослей (полисифония).

Многолетние наблюдения позволили выявить некоторые особенности динамики водной растительности. В Северном Каспии на глубинах более 2-х метров в динамике растительности преобладают циклические изменения (флюктуации), обусловленные изменениями некоторых параметров среды обитания в зависимости от динамики метеорологических, климатических и гидрологических факторов. Они накладываются на медленно текущие сукцессии (направленные изменения), обусловленные повышением уровня моря. На отдельных участках с интенсивной производственной деятельностью (структуры Западный и Восточный Кашаган) в последние 10 лет наметились тенденции антропогенных сукцессий [3].

На глубинах менее 2-х метров природная динамика растительности имеет характер направленных смен (сукцессий), обусловленных повышением уровня моря и изменением типов местообитаний по многим показателям (температура, мутность, соленость воды, микрорельеф дна). Темпы сукцессий здесь более быстрые, чем на глубоководье, что связано с коренной перестройкой местообитаний (бывшая суша). При стабилизации условий темпы экзогенных (внешнее воздействие) сукцессий замедлились и в динамике стали превалировать эндогенные изменения, связанные с формированием популяционной и ценотической структуры. На них накладываются циклические флюктуации, вызванные, как разногодичными изменениями метеорологических параметров, так и сезонными колебаниями экологических условий, в особенности сгонно-нагонными явлениями. В переходной зоне наблюдается периодическое пространственное перемещение растительных сообществ по направлению к берегу вслед за смещением уреза воды и сгонно-нагонными явлениями. Также как и на глубоководье, на участках производственной деятельности имеют место антропогенные и антропогенно-стимулированные изменения краткосрочного и долгосрочного характера.

В целом современная динамика растительности Каспия характеризуется наложением двух мощных по интенсивности процессов природного (повышение уровня моря) и антропогенного (операции, связанные с разведкой и добычей нефти) характера. Их уникальность заключается в синхронности начальной стадии, поэтому до настоящего времени трудно оценить вклад каждого из этих факторов в происходящие изменения растительного покрова.

ЛИТЕРАТУРА

1. Карпский М. Современное состояние донной фауны экосистемы Каспийского моря. Биологические ресурсы Каспийского моря. Тезисы докладов I международной конференции (сентябрь, 1992 г.). Астрахань, с. 155-158.
2. Каспийское море. Гидрохимические условия и океанологические основы формирования биологической продуктивности // Гидрометеорология и гидрохимия морей. – Санкт-Петербург: Гидрометеоиздат, 1996. – Т.6.- Вып.2.- 260 с.
3. Каспийское море. Фауна и биологическая продуктивность. М., Наука.

УДК 551.588.74

Тауова Н.Р., Абишева Ф.Н.

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

АТМОСФЕРАНЫҢ ЛАСТАНУ ЖАҒДАЙЫН БАҒАЛАУ

Атмосфера (ауа ортасы) екі аспектілермен бағаланады:

1) *климат* және оның табиғи себептерге байланысты, сондай-ақ антропогенді (макроклимат) әсерлерге және нақты жобаның (микроклимат) әсерінен мүмкін болатын өзгерістері;

2) *атмосфераның ластануы*.

Ең алдымен атмосфераның ластануы кешенді көрсеткіштерінің біреуімен бағаланады: атмосфераның ластану дәрежесі, атмосфераның ыдыратушы қабілеті және т.б. Содан соң осы ауданда атмосфераның ластану деңгейі бағаланады. Климаттық-метеорологиялық ерекшеліктері мен атмосфераның ластануы жөніндегі қорытынды тұжырымдамасы ең алдымен жергілікті Гидрометео қызметтеріне, санитарлы-эпидемиологиялық қызметтердің мәліметтеріне және Мемлекеттік экологиялық комитетінің арнайы аналитикалық инспекциясына сүйенеді. Жобаланатын объектінің атмосферасына нақты лақтырылған қалдықтар туралы алынған мәліметтері мен бағалары негізінде атмосфераның, арнайы компьютерлік бағдарламаларын («Эколог», «Кепіл», «Эфир» және т.б.) пайдаланумен, жобалық бағалары есептелінеді. Атмосфераның ластану дәрежесін бағалау критерийі ластанушы заттардың шекті рауалды концентрациясы (ШРК) болып табылады. Ауадағы ластанушы заттардың (ЛЗ) өлшенген немесе есептелінген концентрациялары ШЖК-мен салыстырылады, және осыған орай атмосфераның ластануы ШРК мөлшерінде өлшенеді [4].

Атмосферадағы ЛЗ-дың концентрациясын олардың атмосфераға лақтырылатын қалдықтарымен шатыстырмау қажет. *Концентрация* – бұл көлем бірлігіндегі заттың массасы, ал *қалдық* – уақыт бірлігінде келіп түскен заттың массасы. Қалдық атмосфера ластануының критерийі бола алмайды, өйткені ауаның ластануы тек қалдық мөлшеріне ғана емес, сондай-ақ бірқатар факторларға да (метеопараметрлері, қалдық көзінің биіктігі және т.б.) тәуелді болып келеді. Атмосфераның ластануын болжамды түрде бағалау қоршаған ортаға әсерді бағалаудың басқа да бөлімдерінде қолданылады.

Қоршаған ортаға әсерді бағалауды жүргізу барысында атмосфераның күйін бағалау зерттелінетін территорияның ауа бассейнінің ластануын интегралды бағалауына негізделінген, оны анықтау үшін тура, жанама және индикаторлы критерийлер қолданылады [5].

Ауа бассейнінің ластануын бағалайтын *тура* критерийлеріне ШРК жатқызылады. Сонымен қатар атмосфера техногенді ластаушы заттарды тасымалдайтын орта бола отырып, экожүйеде ерекше орын алатынын ескеру қажет. Сондықтан атмосфераның ластануын бағалау үшін уақыт бойынша дифференциаланған бағалау көрсеткіштері; максималды реттік ШРК (қысқа мерзімді эффектілер үшін); және орта тәулікті ШРК, сондай-ақ орта жылдық ЖШК (ұзақ мерзімді әсер үшін) қолданылады.

Атмосфераның ластану дәрежесі ШРК-ның қауіптілік классының ескерілуімен, сондай-ақ ластаушы заттардың сомаландырылған биологиялық әрекеті негізінде бағаланады.

Қауіптілік классының әр түріндегі ластаушы заттарымен ластанған ауаның деңгейін кей кезде олардың ШРК-сы бойынша нормаландырылған концентрациясын 3-классы қауіптілігі бар ластаушы заттардың концентрациясына келтірумен бағалайды.

Ауа бассейніндегі ластаушы заттар адам ағзасына әсер ету дәрежесіне қарай төрт классқа бөлінеді: аса қауіпті, жоғары қауіпті, орташа қауіпті және әлсіз қауіпті. Әдетте максималды реттік, орта тәуліктік және орта жылдық ШЖК қолданылады.[2].

Ауаның ластануының ең жалпыланған және ақпараттандырылған көрсеткіші атмосфераның орта жылдық ластануының кешенді индексі болып есептеледі. Оның атмосфера күйі бойынша сандық топтамасы 3.15-ші кестеде көрсетілген.

Климаттық-метеорологиялық ерекшеліктері мен атмосфераның ластануы жөніндегі қорытынды тұжырымдамасы ең алдымен жергілікті Гидрометеоқызметтеріне, санитарлы-эпидемиологиялық қызметтердің мәліметтеріне және Мемлекеттік экологиялық комитетінің арнайы аналитикалық инспекциясына сүйенеді. [1].

1-Кесте. Атмосфера ластануының жағдайын бағалау критерийлері

Көрсеткіштер	Атмосфераның экологиялық жағдайының класстары			
	норма	Тәуекел	тоқырау	Апаттылық
Ауаның ластану деңгейі (J)	5-тен кем	5-8	8-15	15-тен артық

Атмосфера жағдайының класстары бойынша топтама төрт баллдық шкала негізіндегі ластану деңгейінің классификациясымен сәйкес орындалған;

Мұндағы:

(Н) – «норма» елдің қала аймақтары бойынша ауаның ластану деңгейінің орташа көрсеткішінен төмен деңгейге сәйкес келеді;

(Т) – «тәуекел» орташа деңгейге тең;

(К) – «кризис» орташа деңгейден жоғары;

(А) – «апат» жоғары деңгейден едәуір жоғары.

Әдетте зерттелінетін территорияның (қалалар, аудандар және т.б.) алуан түрлі учаскелерінің атмосфералық ластануын салыстыру үшін және атмосфералық ластанудың уақытша өзгеру тенденциясын бағалау үшін қолданылады.[7].

Территорияның атмосферасының ресурсты потенциалы оның қосылыстарды ыдырату және тарату қабілетімен, ластану деңгейі мен ШЖК деңгейінің қатынасымен анықталады. Атмосфераның ыдыратушы қабілетін бағалау мынадай кешенді климаттық және метеорологиялық көрсеткіштеріне негізделінген: *атмосфераның ластану потенциалы* (АЛП) және *ауаның тұтынушылық параметрі* (АТП). Бұл сипаттамаларымен атмосферадан қосылыстарды шығару және жинауға мүмкіндік беретін, метеошарттарына тәуелді ластану деңгейінің қалыптасу ерекшеліктерімен анықталады.

АЛП тепе тең шарттары *барысында ластанудың бір немесе бірнеше деңгейінің ықтималдылығы* сипатталады, ал кейбір авторлардың пікірінше ол ауа бассейнінде қосылыстарды ыдырату үшін жағымсыз, метеорологиялық шарттарының қайтарымдылық көрсеткішінің кешенді сипаттамасы дегенді білдіреді. АТП *ластаушы заттардың қалдықтарын орташа жетікті концентрация деңгейіне дейін ыдырату үшін қажетті таза*

ауаның көлемі түрінде болады. Бұл параметр ауа бассейнінің сапасын басқару барысында ерекше маңызды болады. Осы параметр негізінде қалдықтардың көлемі бүкіл аудан үшін орнатылады, ал содан соң оның территориясындағы кәсіпорындар үшін. Атмосфераның ресурстық потенциалын бағалау территория климатының гигиеналық параметрлерінің есебімен жүргізіледі, территорияны рекреациялық және селитебты мақсаттарда қолдану мүмкін болады. Осындай бағалау барысында ең маңыздысы ауа райының физиологиялық-гигиеналық топтамасы (яғни, ауа температурасы мен ылғалдылығы, күн радиациясы және т.б. секілді метеосарттарының қосылыстары), жылдың суық және жылы мерзімдері болып табылады.

Атмосфераның ластаушы көздерінің оңтайлы орындарын бағалаудың критерийі атмосфералық ауаның ыдыратушы қоры болып есептеледі.[6].

Атмосфералық ауа табиғи орталар мен объектілердің ластануы тізбегіндегі «бастапқы звеносы» ретінде қарастырылады. Топырақ пен жер үсті сулары кейбір жағдайларда атмосфераның туынды ластануының көздері болуы мүмкін, немесе керісінше, оның ластануының жанама көрсеткіштері болып табылады. Бұл ауа бассейнінің ластануын бағалауды қажет етеді.

Атмосфераның ластануын бағалаудың жанама көрсеткіштері атмосфералық қосылыстарының топырақ қабаты мен су объектілеріне құрғақ түсуі барысындағы интенсивтілігі, сондай-ақ оның атмосфералық жауын шашындарымен шайылуы болып табылады. Осы бағалаудың критерийі уақыт интервалының есебімен тығыздық бірлігінде сипатталған, жеткілікті және тоқыраулық жүктемелер көлемі ретінде қызмет етеді. Еуропалық елдерінің сарапшылары қышқылды орман топырақтары, жер үсті және жер асты сулары үшін келесідей критикалық жүктемелерді ұсынады: күкірт қосылыстары үшін 0,2-0,4 (г/км²)*жыл; азот қосылыстары үшін 1-2 (г/км²)*жыл. Атмосфералық ауаның ластануын кешенді бағалаудың соңғы сатысы техногенді динамикасын талдау және қысқа-, ұзақ мерзімде ықтималды теріс салдарларын бағалау болып табылады. Атмосфераның ластануының адам денсаулығына және экожүйелердің күйіне теріс әсерінің уақытша динамикасы мен кеңістікті ерекшеліктерін талдау барысында ауданның табиғи шарттарын сипаттайтын, картографиялық материалдардың жиынтығын қолданумен картографиялау әдісі қолданылады. Атмосфераның күйін интегралды бағалаудың оңтайлы компоненттерінің жүйесі мыналарды қамтиды:

- санитарлы-гигиеналық тұрғысынан ластану деңгейін бағалау;
- атмосфераның ресурстық потенциалын бағалау;
- белгілі бір ортаға әсердің дәрежесін бағалау;
- табиғи техникалық жүйелерді антропогенді дамыту процестерінің тенденциясы мен интенсивтілігі;
- антропогенді әсердің ықтималды теріс салдарларының кеңістікті және уақытша масштабтарын анықтау.

Осы аталғандарды, соған қоса МЭС-ны жүргізу тәртібін ескере отырып, атмосфераға әсерді дәйектеу және бағалау барысында келесілерді қарастыру қажет болады:

- 1) атмосфералық ауадағы ластаушы заттардың ыдырау шарттарын анықтайтын, метеорологиялық сипаттамалары мен коэффициенттері;
- 2) ластаушы заттардың қалдық көздерінің параметрлері, атмосфералық ауадағы ластаушы заттардың сандық және сапалық көрсеткіштері;
- 3) ластаушы заттар туралы мәліметтердің дәйектілігі атмосфераға ластаушы заттардың келіп түсуін алдын алу және кеміту шараларының тізімін қамтуы қажет;
- 4) ықтималды қалдықтардың сипаттамасын;
- 5) ықтималды қалдықтардың сипаттамасын;
- 6) ластаушы заттар мен зиянды әсері бар заттардың топтық тізімін;
- 7) ШРШ нормативтерін бекіту бойынша ұсыныстары;
- 8) Атмосфераға лақтырылатын ластаушы заттардың қалдықтарын кеміту бойынша қосымша шаралары;

9) Атмосфералық ауаның болжамды ластануының сипаттамасы. Нақты объектінің әсер ету зонасындағы ерекше күзетілетін және басқа да табиғи территориялар мен объектілерде, тұрғын үйлерде, санитарлы-қорғау зонасы шекарасында жобаланушы объектіні тұтынысқа енгізгеннен ейін, атмосфералық ауаның ықтималды ластануын есепке алу және талдау;

10) Санитарлы-қорғау зонасы қабылданған көлемін дәлелдеу (жел бағыттарының есебімен);

11) Технологиялық режимнің бұзылуы барысында, апатты жағдайлар барысында ықтималды апаттардың тізімі;

12) Апаттық жағдайлар мен олардың салдарларын жою шараларын, ықтималды апаттардың масштабын талдау;

13) Адам мен қоршаған орта үшін атмосфералық ауаның апатты ластану салдарын бағалау;

14) Жағымсыз метеорологиялық шарттары кезеңдерінде атмосфералық ауаға ЛЗ қалдықтарын реттеу шаралары;

15) Атмосфералық ауаның ластануын бақылауды ұйымдастыру;

16) Табиғатты қорғау шараларының көлемі мен атмосфералық ауаны ластанудан қорғау шараларына капиталды салымдарының құнын бағалау [3].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Экологиялық Кодексі, Астана, 2007 ж.
2. Қазақстан Республикасының Су кодексі. 31 наурыз, 1193 ж.
3. Қазақстан Республикасының «Ерекше қорғалатын аймақтар туралы» заңы, Алматы, 24.12.2001 ж.
4. Қазақстан Республикасының «Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану» заңнамасы. 21 қазан 1193 ж.
5. Қазақстан Республикасының «Тұрғындардың радиациялық қауіпсіздігі және пайдалану» заңы 23.04.1998 ж.
6. Аристархова Е. В. Геоморфологический анализ при геологических исследованиях в Прикаспийской впадине. Москва, 1968 г.
7. Инструкция по проведению оценки воздействия намечаемой хозяйственной предплановой, предпроектной и проектной документации, 28.06.2007 г., №204-П.

УДК: 371.38

Толматова Т.Ю.

Коммунальное государственное учреждение «Средняя общеобразовательная школа №1 им. Н.Г. Чернышевского», г. Семей

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ТВОРЧЕСТВО

Хочу поделиться своим опытом, как в рамках, отведенных временем урока, грамотно освоить понятия технологии, экономики и декоративно-прикладного искусства. Чтобы знания этих дисциплин не были разорванными, мы нашли способы соединить, интегрировать эти разделы науки и искусства.

Специфика предмета технология такова, что изучая новый материал, знакомясь с различными технологиями, мы выполняем практические творческие работы. Хотелось бы провести с максимальной пользой время, отведенное рамками урока. Так возник вопрос о целесообразности, функциональности тех работ, которые мы выполняем во время учебного процесса.

Словарное значение слова «технология», определяется как «совокупность производственных методов и процессов в определенной отрасли производства, а также

научное описание способов производства. Применение научного знания для решения практических задач.

Учащиеся сегодня понимают, что сфера предпринимательства остается одной из ключевых механизмов активизации социально-экономической жизни общества. В нашей стране много внимания отводится на решение проблем развития малого и среднего бизнеса, осуществляются программы поддержки для обеспечения производства конкурентоспособной продукции. И возможно кто-то из ребят свяжет свою жизнь с данным направлением деятельности. Так возникла идея создать на базе школьных занятий модель предприятия - изготовителя мебели, соединив два направления –экономику и творчество.

Для решения поставленных задач мы использовали методы анализа, наблюдения, сбора материала и творческого эксперимента.

Согласно научному обоснованию многочисленные проявления декоративно-прикладного творчества могут иметь практическое употребление в повседневной жизни. Произведения декоративно-прикладного искусства отвечают нескольким характеристикам: обладают эстетическим качеством; рассчитаны на художественный эффект; служат для оформления быта и интерьера.

Изучая экономику, мы знакомимся с деятельностью предприятий малого и среднего бизнеса в нашем городе, знакомимся со структурой ценообразования и ее отраслевыми особенностями. В частности у предприятий-производителей мебели, имеющих очень высокие торговые надбавки, обуславливающие достаточно высокие цены на изделия мебельного производства. Данная информация и подтолкнула нас попробовать сделать альтернативный продукт, в котором будет совмещена творческая оригинальность, которая привлечет внимание потребителя, невысокая себестоимость и функциональность данного изделия.

Ну и, конечно, что немаловажно для нас. Наша школа не совсем обычная. Она старейшая в нашем городе. В этом году она отметит свой 120-летний юбилей. И очень хорошей мотивацией для старшеклассников послужило предложение о возможности через созданные ими изделия оставить в родных стенах какую-либо память о себе. Почему бы не создать то, что украсит интерьер нашей школы?

Целью было доказать, что мы можем сделать творчество на уроках технологии функциональным. Т.е. опираясь на полученные знания, рассчитать и организовать изготовление в условиях школы эстетичного, качественного, конкурентоспособного, востребованного потребителем продукта. Востребованного в данном случае нашей школой. Рассчитывая затраты, выбирая материалы, обосновывая экономически, построить экспериментальную модель индивидуального производства.

Так как в круг социальных требований эстетики труда входит обязательное соответствие производимых изделий общественно необходимым потребностям, мы учитывали, какие изделия будут действительно необходимы нашей школе. В пустых школьных коридорах давно назрела необходимость поставить лавочки, которые выполняют разные функции, и как место отдыха, и их же используют при проведении различных мероприятий, и как дополнительные места при проведении общешкольных родительских собраний, и как эстетическое оформление помещений школы.

На изготовление данного изделия нас натолкнула еще и идея утилизации металлолома, хранившегося в подвале школы, состоящего из устаревших сломанных металлических оснований школьных стульев. В данном случае интересным было решение еще одной задачи. Задачи повторного использования. Так возникла идея создания школьных скамеек, где самая дорогостоящая часть - металлическое основание - будет выполнено из отходов, что должно сформировать низкую себестоимость изделия.

На основе разработанных технологий было предложено в рамках темы проектной деятельности для старшеклассников организовать изготовление таких же изделий, только с оригинальным дизайном.

Стремление к эстетическому совершенству в изделиях материального производства обладает рядом особенностей. Во-первых, форма предметов должна отвечать требованию единства функции и материальной основы. Эстетически полноценными становятся только технически совершенные изделия, экономичные и удобные в эксплуатации.

Что такое функциональность продукции с позиций потребительского выбора? Как показывает практика, критерии этого понятия значительно шире, чем принято считать. Так, функциональность обиходных предметов определяется не только их техническими характеристиками, но и возможностью максимально комфортного использования. А качество подразумевает не только срок службы и надежность, но и удобство в обращении. Эти и многие другие особенности определяет понятие эргономичности изделия.

Нужно было достигнуть такого уровня качества продукции, который позволит удовлетворить спрос на нее по сравнению с соответствующими базовыми изделиями при тех условиях потребления, которые существуют в общеобразовательной школе. Уровень качества продукции определялся с помощью выбранных для его определения показателей, которые предъявляются к аналогичным изделиям, предлагаемым рынком продаж продукции для школы.

Когда мы просчитывали затраты на необходимые материалы, продумывали сведение к минимуму количества отходов, не могли не заинтересоваться мировой практикой об извлечении максимума из материалов, понятием «циркулярной экономики». Например, интересен в этом направлении опыт Финляндии, которая может поделиться своими богатыми знаниями о том, как можно использовать инновационные технологии в ключевых отраслях, отдает приоритет инвестициям в продвижение циркулярной экономики среди новых важнейших проектов.

Понятие «циркулярная экономика» », т.е. экономика полного цикла – это когда все материалы полностью утилизируются и перерабатываются – приобретает все большую ценность и становится важнейшей целью в мире, сталкиваемом с такими критическими проблемами, как изменение климата и истощение природных ресурсов.

При разработке технологии изготовления для уменьшения себестоимости мы разработали вариант использования лома старых школьных стульев для выполнения самой дорогостоящей части изделия - металлической основы скамеек вместо дорогой металлоконструкции (причем во время работы возникло много других идей вторичного использования этих вышедших из употребления материалов, которые можно найти наверное в каждой школе).

Так как нашей целью не является продажа произведенных нами мебельных изделий, такие направления бизнес-плана, как анализ рынка, уникальность продукта, конкурентоспособность нас интересовали в целях преимущества и экономической выгоды по отношению к другим производителям подобной продукции.

Для учеников очень важно знать что то, что они делают на уроке, должно быть нужным и необходимым. Полученный результат может быть применим для чего-либо. А понятия экономики становятся более реальными и осязаемыми, когда мы можем приложить эти понятия к тому, что делаем сами.

Мы хотим обратить внимание, что найденные нами технологии изготовления скамеек и доски магнитной являются целиком нашей идеей и разработкой.

Наша работа была построена так, чтобы наши индивидуальные работы в итоге были объединены в одну общую композицию, которая смотрелась бы целостно в коридорах нашей школы. Поэтому мы все были в нашей совместной деятельности соавторами, соучастниками в выполнении данной работы. Этому и способствовало объединение индивидуальных работ в единую композицию, которая сейчас украшает коридоры нашей школы.

Ну и конечно, если наш опыт заинтересует кого-то, мы рады будем поделиться нашими разработками и технологиями выполнения данных изделий.

УДК 005.35/962

Байгабулова К.К., Рахметова Ж.М., Утепов Д.Ж.

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, г.Астана

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРОДУКЦИИ В УСЛОВИЯХ РЫНКА

Конкурентоспособность продукции - это ее способность быть привлекательной по сравнению с другими изделиями аналогичного вида и назначения благодаря лучшему соответствию своих характеристик требованиям рынка и потребительским оценкам. Чтобы выжить на динамически развивающемся рынке, от руководства фирмы требуется видение перспектив и направлений ее развития, умение предугадать шаги конкурентов и выбрать направления превентивных и ответных шагов. Рыночная деятельность фирмы немыслима без участия в конкурентной борьбе. Конкуренция является механизмом соперничества, состязательности участников рынка за право поиска покупателя, за возможность продажи товара на наиболее выгодных условиях, захвата определенной доли рынка и получение прибыли. Она побуждает товаропроизводителя совершенствоваться и обновлять свою продукцию, повышать ее качество, и делать ее конкурентоспособной.

Одной из составляющих конкурентоспособности является качество продукции. Качество продукции – это определенная совокупность свойств товара, способная в той или иной мере удовлетворять требуемым потребностям при их использовании по назначению, включая утилизацию или уничтожение [1,].

Конкурентоспособность отражает качественную сторону предлагаемой продукции. Конкурентоспособным является тот товар, который выгодно отличается от аналогов-конкурентов по качественным и социально-экономическим признакам. Параметры качества товара, как правило, определяются исходя из интересов производителя, а параметры его конкурентоспособности - из интересов потребителя. Качество продукции и ее технический уровень задаются техническими условиями производства. Для оценки конкурентоспособности товара необходимо сопоставить его с уровнем развития потребностей [2]. Производство и реализация конкурентоспособных товаров и услуг - обобщающий показатель жизнестойкости предприятия. Однако производство конкурентоспособной продукции может быть ресурсоемким и высокзатратным, что в условиях рынка неизбежно приведет к снижению эффективности, уменьшению прибыли, ухудшению финансового положения предприятия. В этом случае требуется дополнительное финансирование, что в результате понижает конкурентоспособность производителя.

Применение интенсивных технологий, высокий уровень механизации - это необходимые условия для получения дохода от производства продукции. Для того чтобы производить товар на уровне мировых стандартов, необходимы новые технологии и современное оборудование. Это требует значительных инвестиций, способных обеспечить не только высокое качество российских товаров, но и создать новые рабочие места.

Процесс формирования конкурентоспособности товара представляет собой совокупность организационно-экономических мер по приведению производственных

программ выпуска продукции определенного объема, ассортимента и качества в соответствие с имеющимся производственным потенциалом.

Факторы конкурентоспособности товара, выделенные М. Портером, представлены на Рисунке 1.

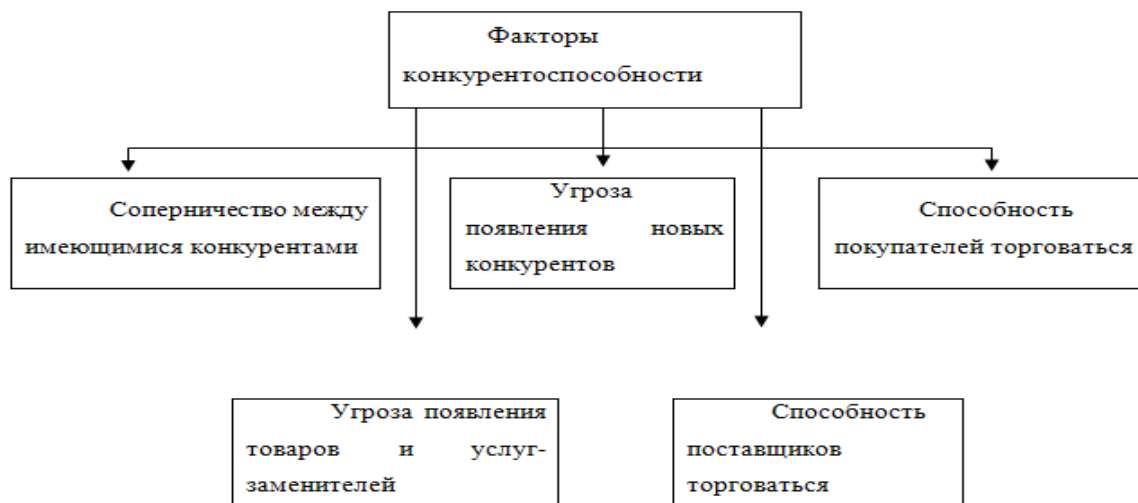

Рис. 1 Факторы, определяющие конкурентоспособность товара [3].

Одним из главных факторов формирования конкурентоспособности продукции является максимальное использование конкурентных преимуществ предприятия. Вторую группу факторов составляют показатели качества товара, определяемые действующими стандартами, нормами, рекомендациями. К третьей группе факторов, влияющих на уровень конкурентоспособности, относят экономические показатели, формирующие себестоимость и цену товара. [4]

Управление конкурентоспособностью продукции является многогранным процессом, так как этот показатель характеризует не только определенный уровень технической базы, технологии, экономики, организации производства и культуры, но и соответствующий уровень профессионализма и культуры управленческих отношений.

Сегодня предприятия осознают необходимость маркетингового подхода к управлению производством и реализации продукции, обеспечивающего рыночную ориентацию всей управленческой деятельности. Руководитель предприятия должен быть, прежде всего, нацелен на повышение конкурентоспособности своей продукции на внутреннем и на внешнем рынках. Маркетинг, изучение рынка и адаптация производства к его требованиям, а также усиление инновационной деятельности и модернизации технологических процессов должны стать главной сферой управленческих структур предприятий.

Целью системы управления конкурентоспособностью в процессе производства на современном этапе является организация выпуска необходимой продукции требуемого качества в нужное время и в необходимом количестве. [5]

Основные функции системы управления конкурентоспособностью продукции реализуются через:

1. оперативное регулирование объема и номенклатуры производства, что помогает гибко приспосабливаться к изменениям спроса;
2. концентрацию внимания на предупредительных мерах по обеспечению качества в процессе выбора сырья, вспомогательных материалов, технологий и т.д.;
3. технологический контроль по всем стадиям производства, что исключает возможность поступления дефектной продукции (полуфабриката) от одного цикла производственного процесса к другому, вследствие чего повышается качество готовой продукции;

4. активизацию производственного персонала и повышения ответственности за выпуск качественной продукции путем внедрения новых форм организации труда и стимулирования;

5. постоянное обучение персонала. Новая категория специалистов менеджеров по коммерциализации технологий и управлению технологическими инновациями, организациями и предприятием будет способствовать его развитию и превращению научно-технического потенциала в решающий фактор экономического роста многопрофильного производства продукции.

К общим функциям управления конкурентоспособностью относятся: планирование уровня конкурентоспособности продукции; организация работ по его обеспечению; координация и контроль за уровнем конкурентоспособности продукции.

Процесс управления конкурентоспособностью товара осуществляется в несколько этапов:

1. комплексный анализ ситуации;
2. оценка уровня конкурентоспособности продукции;
3. управленческое обследование;
4. целеполагание и разработка стратегий производства и реализации продукции;
5. прогнозирование, оценка и оптимизация альтернативных вариантов;
6. разработка плана;
7. организация выполнения плана;
8. контроль выполнения плана.

Конкурентоспособность продукции зависит от нескольких факторов: качество, цена, уровень квалификации персонала, производящего данную продукцию, уровень менеджмента организации и др.

Для повышения конкурентоспособности продукции для организации, во-первых, необходимо снизить себестоимость продукции, а вследствие этого и отпускную цену, с помощью внедрения прогрессивной технологии на базе использования современного оборудования. [6]

Снижение себестоимости товара является важной проблемой, одним из основных условий повышения конкурентоспособности продукции. Руководству предприятия далеко не безразлично, ценой каких затрат осуществляется производство продукции, ибо от этого в конечном счете зависит уровень прибыли предприятия. Оно очень заинтересовано в том, чтобы при меньших затратах производственных ресурсов производилось больше продукции и лучшего качества.

Современное производство, работающее в условиях жесткой конкуренции, широкого выбора товаров на рынке и быстрого обновления их номенклатуры, постоянно диктует высокие требования к оборудованию. В значительной мере это относится к оборудованию для тепловой обработки продукта, которая позволяет увеличить срок хранения, реализации или получить продукт с новыми свойствами.

Для того чтобы снизить производственные издержки предприятия, повысить рентабельность выпускаемой продукции и рентабельность предприятия в целом и повысить конкурентоспособность необходимо купить новое технологическое оборудование для увеличения объемов производства, экономичности использования сырья, повышения качества выпускаемой продукции. Сбыт продукции – это один из аспектов коммерческой деятельности предприятия, который в современной рыночной экономике играет очень важную роль. Сбыт является средством достижения поставленных целей предприятия и завершающим этапом выявления вкусов и предпочтений покупателей. Сбыт готовой продукции напрямую связан с маркетинговой деятельностью предприятия.

В настоящее время важнейшей предпосылкой стратегического планирования и роста объемов производства на отечественных предприятиях стало развитие свободных рыночных отношений, их постоянное и непрерывное совершенствование.

Таким образом, проблемы конкурентоспособности и конкуренции выходят на первый план развития национальной экономики, которая обеспечит стабильное политическое, социальное и экономическое развитие страны в условиях жесткой конкуренции. [7]

ЛИТЕРАТУРА

1. Грибов В.Д., Грузинов В.П., Кузьменко В.А. Экономика организации (предприятия): учебное пособие. – 2-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2009. – 416 с.
2. Лифиц И.М. Теория и практика конкурентоспособности товаров и услуг 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт-Издательство, 2009. – 464 с.
3. Портер М.Э. Конкуренция: Учеб. пособие. — М.: Издательский дом «Вильямс», 2010. — 101 с.
4. Методы стимулирования сбыта: учеб. пособие / Рыбченко, С. А., Евстигнеева Т. В. – Ульяновск.: УлГТУ, 2007. – 184 с.
5. Давыдов И.О. Теоретическое исследование процесса функционирования системы управления конкурентоспособностью продукции // Российское предпринимательство. — 2008. — № 8 Вып. 1 (116). — С. 71-74.
6. Малхасьян Л.С. Количественная оценка конкурентоспособности продукции // Российское предпринимательство. — 2011. — № 11 Вып. 2 (196). — С. 184-188.
7. Методы стимулирования сбыта: учеб. пособие / Рыбченко, С. А., Евстигнеева Т. В. – Ульяновск.: УлГТУ, 2007. – 184 с.

УДК 338:625.7/8(075.8)

Наурызбеков С.

к.э.н., Таразский государственный университет имени М.Х.Дулати

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ВНЕБЮДЖЕТНЫХ ИСТОЧНИКОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ В ДОРОЖНУЮ ОТРАСЛЬ

Дорожное хозяйство является важнейшим элементом производственной и социальной инфраструктуры Казахстана. Его эффективное функционирование и устойчивое развитие – необходимое условие стабилизации, структурной перестройки и перехода к подъему экономики, обеспечения целостности и национальной безопасности страны, повышения уровня и улучшения условий жизни населения. Это требует реализации программы создания качественно новой дорожной сети Казахстана за счет строительства новых дорог, реконструкции и повышения транспортно-эксплуатационного состояния существующих автомобильных дорог. Главным условием осуществления требуемых объемов развития сети автомобильных дорог становится устойчивое их финансирование во все возрастающих размерах.

В настоящее время развитие сети автомобильных дорог Казахстана отстает от потребностей транспорта и экономики страны. Реализация мер по ликвидации подобного отставания требует привлечения для целей строительства, реконструкции и содержания автомобильных дорог средств различных финансовых учреждений, корпоративных структур, а также пользователей дорог.

В зарубежных странах получили распространение различные способы привлечения средств в дорожную отрасль за счет внутренних источников. Некоторые из них приведены ниже.

Платные дороги. Выбор конкретных форм и методов привлечения финансовых средств для создания платных дорожных объектов зависит от характера и стоимости объекта, состояния и особенностей нормативно-правовой базы, финансовых возможностей инвесторов. Как правило, созданием платных автомобильных дорог занимаются акционерное общество, выполняющие проектирование, строительство и эксплуатацию дорог,

мостов, тоннелей и путепроводов по соглашению с существующими органами государственного управления. Поскольку дорожное строительство характеризуется высокой капиталоемкостью и длительным инвестиционным циклом, в большинстве развитых стран основной формой реализации проектов платных дорог стали долгосрочные концессии. В этом случае государственный орган передает автомобильную дорогу на определенный период в управление концессионерам, которые получают право взимать плату с пользователей с целью возврата инвестиций, возмещения затрат по эксплуатации объекта и компенсации рисков. По истечении срока договора концессии весь комплекс дорожных сооружений вновь переходит в собственности государства.

Использование придорожной полосы. Наряду со строительством платных автомобильных дорог осуществленные перспективы по привлечению внебюджетных средств в дорожную отрасль связаны с использованием придорожной полосы отвода основных дорог для обустройства стандартизированных и сертифицированных сервисных пунктов, перевалочных терминалов контейнерных перевозок и других видов платных услуг. Не отрицая зависимости поступлений от пользователей платных участков автомобильных дорог, мостов и других сооружений, следует отметить достаточно ограниченное их количество и в большинстве своем сравнительно короткие отрезки времени их работы в коммерческом режиме, что не позволяет быстро наращивать финансовые ресурсы из этого источника даже при сравнительно высокой средней величине тарифа. Поэтому более активное и широкое привлечение частных инвестиций в дорожный сектор зависит от перспектив коммерческого использования придорожной полосы. Так, практически создана сеть таких важных объектов сопутствующей инфраструктуры, как автозаправочные станции, станции технического обслуживания, придорожные предприятия торговли и питания. Организация работы этих объектов, их расположение, мероприятия по обеспечению безопасности движения, воздействия на окружающую среду по-прежнему вызывают оправданные претензии, но, тем не менее, первичная потребность в обслуживании участников движения удовлетворена на значительной части дорожной сети Казахстана. К настоящему времени коммерческие структуры построили на дорогах большое количество автозаправочных станций, но чаще всего это строительство ведется бессистемно. Кроме того, еще мало на дорогах пунктов автосервиса, охраняемых стоянок, пунктов связи, кафе, гостиниц и кемпингов.

Сервисное обслуживание объектов инфраструктуры и дорожно-строительной техники. В настоящее время в Казахстане сформировались три уровня сервисного обслуживания и соответственно пополнения бюджета дорожно-строительных организаций и фирм в том числе:

-объекты, входящие в комплекс дороги, - аварийно-вызывная связь, площадки отдыха и автобусные остановки,- которые строятся за счет средств, выделяемых на дорожное строительство;

-автовокзалы и автостанции, пункты медицинской помощи, финансирование которых осуществляется из местных бюджетов;

-платные объекты сервиса: АЗС, СТО, моечные пункты, терминалы, гостиницы и т.д., которые могут существовать только как хозрасчетные предприятия малого и среднего бизнеса, создаваемые за счет частных инвестиций, включая иностранные.

Следует иметь в виду, что дорожный сервис-это элемент общей инфраструктуры транспортного коридора. Поэтому прежде всего необходимо осуществлять комплексное инвестирование в так называемые узловые точки смешанной системы перевозок (центры перевозок грузового транспорта, логистические центры, терминалы комбинированного транспорта). Эти точки, являющиеся местами пересечения различных видов транспортных средств в составе транспортной системы, берут на себя также выполнение задач в области глобальной логистики, дистрибуции и продажи товаров.

Перевалочные терминалы контейнерных перевозок. В Казахстане, как и во всем мире, ускоренными темпами развивается контейнеризация перевозок, которая позволяет обеспечивать своевременную перевозку грузов, их сохранность и быстрейшую доставку с

наименьшими трудовыми и материальными затратами. Контейнеризация перевозок создает предпосылки для широкого развития терминальной системы междугородних автомобильных перевозок. По этой системе загруженные для отправки контейнеры доставляются на специализированные контейнерные площадки автомобилями средней грузоподъемности, комплектуются по направлениям перевозки в укрупненные партии, для перевозки которых используются наиболее эффективные большегрузные транспортные средства. По экспертным оценкам, применение терминальной системы перевозок позволяет снизить себестоимость последних на 20-30%. В связи с развитием терминальной системы представляется целесообразной проработка вопроса использования придорожной полосы для обустройства терминальных площадок, с последующей сдачей их в аренду или же эксплуатацией на коммерческой основе. Комплексное обустройство контейнерных терминалов является капиталоемким проектом, поэтому на начальном этапе государственные организации, опираясь на существующие дорожные службы и их подрядчиков, могли бы взять на себя строительство площадок с твердым покрытием, поведение к ним подъездных путей и коммуникаций. Такого рода объекты могли бы передаваться на договорной основе заинтересованным организациям для дальнейшего обустройства и эксплуатации, а получаемые доходы являлись бы дополнительным источником финансирования дорожного строительства. Наиболее перспективными местами строительства такого рода площадок являются подъезды к крупным городам на международных трассах, а также места их пересечения с другими трассами общегосударственного и международного значения.

Предприятия придорожного обслуживания (АЗС, организации общепита, гостиницы, моечные пункты). При расположении их в полосе отвода сборы с таких предприятий за право их размещения и деятельности на территории автомагистрали могут быть фиксированными или переменными в зависимости от объема продаж или услуг. Как показывает зарубежный опыт, затраты проезжающих по дороге на различные нужды, не связанные непосредственно с проездом (различные закупки, питание, ночлег), соизмеримы с транспортными издержками, в связи с чем чистый доход от затрат на развитие дороги может увеличиться на 30-40% и более. Большие перспективы в качестве источника дохода заложены также в оплате за размещение рекламы на территории дороги и предоставление прав использования территории дороги для прокладки параллельных линий связи или других коммуникаций, а также объектов их инженерного обустройства, если это окажется допустимым по техническим возможностям.

Динамичное развитие инфраструктуры автомагистралей и придорожного сервиса в полосе отвода, в первую очередь, связывается с развитием малого бизнеса в виде различных бензоколонок, небольших кемпингов, моек, кафе и мотелей вдоль дороги. В настоящее время малый бизнес в Казахстане наиболее мобилен, он быстро привлечет капитал в эту сеть, в связи с чем значительно расширится налогооблагаемая база и возрастут поступления в бюджет.

Развитие грузовых автомобильных перевозок является фактором, обеспечивающим усиление внимания среднего и крупного бизнеса к автодорожному комплексу. В частности, недавно появившаяся возможность участия корпоративных структур в договорах концессии будет способствовать росту объемов вложений средств крупных компаний в создание автотранспортной инфраструктуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан от 17 июня 2001г. «Об автомобильных дорогах». www.government.kz
2. С.К.Наурызбеков Финансирование автомобильных дорог в Республике Казахстан: Учебное пособие для студ.высш.учеб.заведений.-Тараз,2015-161с.

3.Постановления Правительства Республики Казахстан от 9 декабря 2005 года №1227 «О программе развития автодорожной отрасли Республики Казахстан на 2006-2012годы». www.government.kz

УДК 338:625.7/8(075.8)

Наурызбеков С.

к.э.н., Таразский государственный университет имени М.Х.Дулати

**СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПРОЕКТА АВТОДОРОГ
«ЗАПАДНАЯ ЕВРОПА-ЗАПАДНЫЙ КИТАЙ»
В ЭКОНОМИКЕ КАЗАХСТАНА**

Наметились общемировые тенденции формирования коммуникаций будущего, для их воплощения все меньше остается экономических ограничений. Приоритетное значение получают мультимодальные транспортные коридоры (системы), концентрирующие на генеральных направлениях транспорт общего пользования - железнодорожный, автомобильный, морской, трубопроводный, а также телекоммуникации. На пересечении основных мультимодальных коридоров формируются коммуникационные узлы, которые в условиях преференциального режима обеспечивают высокое качество обслуживания и разнообразие оказываемых услуг. Возрастает роль международного сотрудничества, объединяются усилия для преодоления таможенных и налоговых барьеров, согласованных действий при установлении портовых и других транспортных сборов.

Еще в конце прошлого столетия аналитики прогнозировали, что основной оборот товаров и услуг XXI веке будет сосредоточен в «треугольнике» США-Европа-Дальний Восток. По оценкам международных аналитических центров транзитные потоки по направлениям Юго-Восточная и Восточная Азия - Европа оцениваются в 330-400 млрд.долларов США, до 20% из которых должны проходить через территорию Российской Федерации и Казахстана[1]. Сборы за транзитные перевозки - это прямые доходы государственного бюджета и доходы различных экономических агентов, которые присутствует на этом сегменте рынка.

Кроме этого глобализация мира обеспечивает движение постоянных потоков товаров, людей, услуг, информации, финансов. И с ростом этих потоков все более тщательно просчитывается издержки на транспортировку, вычисляется, где удобнее, короче и дешевле пройти. Именно в этих «удобных местах» и останутся деньги от транзита.

Казахстан, расположенный в центре Евроазиатского континента, последовательно осуществляет формирование и развитие современной транспортной инфраструктуры, в частности, автомобильных магистралей международного значения. Идет активный процесс интеграции в Европейскую и Азиатскую региональные системы автомобильных дорог с выходом на большинство государств Евроазиатского континента, крупнейшие транспортные узлы и терминалы. В этой связи трансконтинентальный автодорожный коридор «Западная Европа – Западный Китай» является главным проектом отрасли начала этого столетия. В его развитии заинтересованы главные торговые партнеры Казахстана[2].

Сквозные, высокого уровня шоссейные дороги, наличие качественного обслуживания на маршрутах прохода грузовых поездов, оборудование заправочных станций, а также минимальные закорочки с таможенными и другими службами на пути товаров должны обеспечить кратчайшие пути для китайских товаров на рынки стран Западной Европы, а с их стороны – поставки в КНР технологического и машинного оборудования, а также сырья. При этом наиболее выгодными с точки зрения денежных затрат и временных рамок финансовой отдачи от осуществления проекта считается именно направление из Западного Китая через государства Центральной Азии, а точнее - часть территории Казахстана. Дальнейшее направление через территории России, Белоруссии на Польшу и далее на

Германию и Францию должно обеспечить сокращение сроков доставки товаров между Западной Европой и Китаем примерно в 3,5 раза.

Рисунок-1 Евроазиатские транспортные коридоры

Основными положительными показателями данного проекта по сравнению с существующими альтернативными коридорами (автодорожный Транссиб, морской через Суэцкий канал) является его протяженность и время нахождения в пути (см. рис. 1). Если при использовании морского коридора время нахождения в пути доходит до 45 суток, а по "Транссибу" 14 суток, то по коридору "Западная Европа - Западный Китай", от порта Ляньюньгань до границ с Европейскими государствами, время в пути составит порядка 10 суток. Проект обеспечит грузоперевозки по трем основным направлениям Китай - Казахстан, Китай - Центральная Азия, Китай - Казахстан - Россия - Западная Европа (см. рис. 2) [3].

Использование приграничных торгово-экономических зон рассматривается в рамках данного проекта в качестве эффективных экономических рычагов стимулирования международного транзитного грузопотока через территорию Республики Казахстан.

Рисунок-2 Основные направления грузоперевозок по коридору

Анализ мирового опыта показывает, что в большинстве странах приграничные отношения и территории являются объектами международной торговли и развиваются путем создания международных зон приграничного сотрудничества на территориях, близлежащих к пограничным транспортным переходам - сухим портам, морским портам, аэропортам, крупным железнодорожным узлам, расположенным на международных транспортных коридорах.

Крупные международные центры торгово-экономического сотрудничества с мощными транспортно-логистическими системами, способными обслуживать значительные потоки транзитных и прямых контейнерных грузов «от границы-до границы», должны быть размещены на входе и выходе по пути следования международного транзитного коридора на основных пограничных переходах Казахстан - Россия и Казахстан – Китай.

Предложенная модель транспортно-логистической системы на направлении международного транзитного коридора «Западный Китай – Западная Европа» включает в себя:

- четыре международных транспортно-логистических центра (на территории Алматинской области, в г. Актобе, в Таскалинском районе Западно-Казахстанской области и в г. Шымкент Южно-Казахстанской области);

- двенадцать региональных транспортно-логистических центров в городах и населенных пунктах Уральск, Актюбинск, Карабутақ, Аральск, Байконур, Кызылорда, Туркестан, Шымкент, Тараз, Шу, Алматы, Хоргос.

Кроме этого выбор мест дислокации ПТЭЗ осуществлялся с учетом принятых на сегодняшний момент политико-экономических решений. 4 июля 2005 года в Астане был проведен саммит ШОС, на котором председатель Китайской Народной Республики Ху Цзиньтао и Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев подписали соглашение о совместном строительстве Международного торгового центра «Хоргос».

Во исполнение международных договоренностей в Республике Казахстан утверждена Концепция и Программа дальнейшего развития Международного центра приграничного сотрудничества «Хоргос» на 2007-2015 годы, в соответствии с которой создание приграничной торгово-экономической зоны «Хоргос-Восточные ворота» предусмотрено на участке казахстанско-китайской границы в Панфиловском районе Алматинской области.

Размещение ПТЭЗ на западной части создаваемого международного транспортного коридора предлагается в районе пограничных переходов:

- «Жайсан» Актюбинской области;
- «Таскала» Западно-Казахстанской области.

Проведенные исследования показали, что к 2020 году объем грузоперевозок увеличиться в 2,5 раза. Среднегодовой суммарный экономический эффект от реализации проекта оценочно от сокращения времени пути составит 33,9 млрд.тенге, от сокращения количества ДТП - 49,9 млн. тг., связи с ростом валового регионального продукта (ВРП) - 82,9 млрд. тг.

Огромное значение проект имеет и в плане развития регионов. Только в текущем году его реализация создаст 5 тысяч новых рабочих мест, а в пиковом 2016 это цифра достигнет 50 тысяч. Значительный импульс будет дан развитию малого и среднего бизнеса, сервисной индустрии, туризма и другим секторами экономики.

Таким образом, проект будет способствовать активизации торговли, повышению конкурентоспособности, улучшению логистики и инфраструктурных связей с миром, как в Казахстане, так и на территории соседних государств, образуя артерию для социально-экономического сотрудничества в регионе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Программа по развитию транспортной инфраструктуры в Республике Казахстан на 2010-2014 годы. Утверждена постановлением правительства Республики Казахстан от «30» сентября 2010 года №1006
2. Новый путь в Европу-от мечты к реальности [Http://www.europe-china.kz](http://www.europe-china.kz)
3. Значение проекта «Западная Европа -Западный Китай» в развитии регионов Казахстана [Http://www.europe-china.kz](http://www.europe-china.kz)
4. С.К.Наурызбеков Финансирование автомобильных дорог в Республике Казахстан: Учебное пособие для студ.высш.учеб.заведений.-Тараз,2015-161с.

ӘӘЖ 336.73

Молдабекова А.Ш., Молдабек А.Б., Құлтай А.Е.
М.Х.Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті

БАНКТІК ТӘУЕКЕЛ – МЕНЕДЖМЕНТТІҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ КОНЦЕПЦИЯСЫ

Банкілік қызметтерінің мақсаттарының бірі – мүмкін болғанша төменгі (минималды) тәуекелмен жоғары (максималды) кіріс алу. Біздің көзқарасымыз бойынша, тәуекел – кірістілік ара қатынасы үшін минимумға қол жеткізілгені оңтайлы жағдай болып табылады.

Кірістілікпен тәуекелдің оңтайлы ара қатынасы болса, бір мезетте келесі жағдайлар атқарылады: тәуекелдің берілген немесе жоғары деңгейіндегі кірістілік пен тәуекелдің басқа ешқандай қиылысуы төмен тәуекелді қамтамасыз ете алмайды.

Мұндай комбинация тәуекелдің бір түрін қабылдағында және табыстың балама (альтернативті) көздерін елемегенде біреу ғана болатын байқау қиын емес)

Бірақ парасатты тәуекел мен оны азайту (минимизациялау) туралы шешім қабылдағыннан басқа банк өз қызметін ең төменгі деңгейден (минимумнан) асатын белгілі бір кіріс түсіруді қамтамасыз ететіндей етіп жүргізуі керек. Мұндай табыстың түрін жоғары деңгейдегі (максималды) жеткілікті табыс деп атаймыз. Мұнда әрқайсысы қызметтің белгілі бір ерекше жағдайлары арқылы сипатталатын табыстылықты – тәуекелдің бітнеше аймағын бөліп көрсетуге болады. Аймақта қызмет түрін жүргізгенде банк өзі үшін ең төменгі қажетті табысты қамтамасыз етпейді, сол себепте бұл аймақта ұзақ уақыт жұмыс істеген ол қалай да болсын үлкен проблемаларға кезігетін болады. Бұл аймақты жеткіліксіз кірістілік аймағы деп айқындап қояйық.

2- банк өзіне қолайсыздығы алдын ала айқын тәуекел қабылдайды; жоспарланған мол табыс алу анағұрлым төмсендейді. Бұл саланы сенім ақтамайтын тәуекел аймағы деп анықтаймы.

Және ең соңынан 3-аймақты қарастырамыз: мұнда банк өзіне ең төменгі қажетті түснді қамтамасыз етеді және өзіне парасатты тәуекел қабылдайды. Табыстылық пен тәуекелдің оңтайлы үйлесуі тап осы аймақта екені даусыз. Бұл саланы жетуілікті кірістілігі бар салыстырмалы түрдегі қауыпсіз қызмет етудің аймағы деп анықтаймыз.

Оңтайлы аймақты таңдаудағы тәуекелдерді басқару процесінде қол жетеді. Тәуекелдерді басқару – қызметтің әртүрлі саласында пайда болуы мүмкін керексіз өзгерістердің нәтижесінде пайда болатын жағдайларды анықтайтын және бақылайтын басқару саласы. Шешім қабылдау кезеңінде бұл жоғары деңгейдегі белгісіздік кезеңі болғандықтан тәуекелді басқару айрықша мәнгі ие болады. Тәуекелдік жағдайлардың өмірлік кезеңінің ішінде тәуекелді басқару кезеңнен кезеңге дейін қайталанатын сызба бойынша жүзеге асырылады.

Соңғы уақыттардағы банкілік тәуекелдердің жүйелеренін құрудың бастау үшін отандық және шетелдік зерттеушілер Базель комитетінің банкілік бақылау бойынша ұсынымдарын қолданып жүр. Базель комитеті ұсынған тізімде дербес тәуекелдердің келесі – кредиттік, операциялық, құқықтық, мемлекетаралық, валюталық шектеулер енгізу,

трансферттік, нарықтық, пайыздық, өтімділік тәуекелі және іскерлік репутациясын (беделін жоғалту) жоғалту түрлері бар. Бұл атаулы құндар қауіптердің тегі мен түр ерекшеліктерінің белгілерін жеткілікті түрде ашып көрсетпейді, тәуекелдің түзілуінің ерекше қасиеттеріне сілтеулер жасамайды.

Қауіптің мазмұны туралы толық мағлұматты «базалық» тәуекелдердің әр түріне жеке атау береді, осындай жеке атаулар екінші деңгейлі банкілерде корпорациялық басқару мен тәуекелді басқару жүйелерін ұйымдастыру жөнінде Ұлттық банкінің әдістемелік ұсынымдарында жасалынған (ҚРҰБ Басқармасының 20.06.1995 ж №76; 20.04.2001 ж. №116 қаулылары).

Банкінің қауіпсіздігіне қатысы бар тәуекелдің мүмкін болатын түрлерінің толық тізімі тіпті көп болуы мүмкін. Бұл бербес «базалық» тәуекелдер де, олардың құрылымдық жекеленген элементтері де қауіптің түрі ретінде көрініп (себептік салдарлық байланыстың шексіз тізбегі), көптеген түрлі құрамдас (комбинация) құрылуы мүмкін. Сонымен қатар осылай болуы мүмкін құрамдастардың саны банкінің алдында тұрған мәселелер мен оның қандай жағдайда жұмыс істеп жатқанына байланысты өзгеріп отырады. Осы себептен әрбір белгісіздіктің көзін тәуекелдің жеке түрі ретінде белгілеп қоюға ұмтылуы өзін - өзі ақтамайды.

Айтылғандарды басшылыққа ала отырып, біз тәуекелдіктерін арнайы неғұрлым жалпы формада бекіту үшін тәжірибелік қажеттілігіне сәйкес әрбір аталған топ пен оларға енетін жекелеген тәуекелдердің әрі қарайғы жүйелі бөлінуіне мүмкіндік беретін бастапқы жеті топ жеткілікті деп есептейміз.

Ұсынылған жүйелеудің негізіне жататындар тәуекелдердің келесі негіздер бойынша бірігеді, ол негіздер: 1) қауіптерді жинақтап қорыту дәрежесі; 2) қауіп нысанына деген қатынас; 3) қауіптерді игеру тәсілі (механизмі); 4) қауіптерді игеруді реттеу; 5) қауіпті игеруге қатысты тұлғалар; 6) тұлғалардың қауіпті игеруге субъективтік қатынасы; 7) қауіпті игерудің салдары.

Банкілік тәуекелдердің әдебиеттерде суреттелгендері мен нормативтік актілерде аталғандарының көпшілігі тәжірибе жүзінде тәуекелдердің басқа түрлерін жалпылай қорыту болып келеді. Банкілік тәуекелдердің барлық түрлерін жалпылай қорыту болып келеді. Банкілік тәуекелдердің барлық түрін жалпылау дәрежесі бойынша үш санатқа бөлуге болады: 1) құндылықтарды жымқыру тәуекелі, банкілік операцияларға техникалық қамтамасыз етудің істен шығуы сияқты элементарлық тәуекелдер; 2) мағынасына Ұлттық банкінің ұсынымы сай банкіні басқару процесіндегі қателіктер тәуекелі, алаяқтық тәуекелі, өкілеттіліктерді асыра қолдану тәуекелі, қабылданған қызмет стандартын, этикалық нормаларды немесе тәуекелдің парасатты шектерін бұзу тәуекелі енетін «операциялық тәуекел» сияқты бірнеше элементарлық тәуекелдерді біріктіретін құрамдас тәуекелдер; 3) элементарлық және құрамдас тәуекелдің зиянды зардаптарының бірігуі (жинақталуы) нәтижесінде пайда болатын жиынтық тәуекелдер.

Жиынтық тәуекелдер тұтастау алғанда жұмысқа және банкінің өміріне қауіп төндіреді. Олардың қатарына өтімділікті, табыстылықты және банкіні басқаруды жоғалтып алу тәуекелдерін жатқызу керек.

Банкілік тәуекелдердің негізгі элементтері банкіге төнетін қауіп нысаны ретінде көрінеді. Сондықтан тәуекелдерді, біздің ойымызша, қауіп төніп тұруы мүмкін банкілік құрылымдардың элементтерімен нақты байланыстыру керек.

Тәуекелдердің болуы мен тәуекелдік жағдайлардың көптігі белгісіздік факторымен келісілген. Тәуекелдік жағдайдың тууы сыни көрсеткіштердің қалыпты, тұрақты, орташа немесе альтернативті деңгейлерінен, фактілік мағыналарының ауытқуларынан тұрады.

Басқару мәселесі ретінде тәуекелді бағалау статистикалық тәсілдермен шешіледі, оның бірі болып Z-статистика қызмет етеді, сонымен қатар дисперсияның есептеулері, стандарттық ауытқулар мен вариациялар коэффициентінің көмегі арқылы тәуекелдерді сандық бағалаудың математикалық тәсілдері – қалыпты тарату (бөлу) заңдарының негізінде шешіледі.

Тәуекелді сандық бағалаудың математикалық тәсілдері қалыпты тарату заңдарының негізін тірек етеді. Нақты операцияның тәуекелін өлшеу мақсатында математикалық күту формуласы бойынша неғұрлым күтілетін нәтижесінің параметрін бағалаған мақсатқа лайықтырақ болып шығады: [1].

$$re = \sum p_i \times r_i \quad i \in [1; p] \quad (1)$$

Мұнда: p – мүмкін болатын нәтиже саны; p_i – i -інші нәтижесінің ықтималдылығы; r_i – операцияның i -інші ықтимал нәтижесі.

Белгілі бі операцияның сандық бағалауы болып күтілетін мәніне қатысты операцияның мүмкін болу нәтижелерінің шашылуын вариацияны (var) есептеу қалыптасқан. Мүмкіндіктер теорисына және математикалық статистикаға сәйкес бұл көрсеткіш күтілетін нәтижеден орта квадраттық ауытқу деп есептеледі:

$$var = \sum p_i \times (r_i - re)^2 \quad i \in [1; p] \quad (2)$$

Сонымен қатар тәуекелді бағалау үшін дисперия деп аталатын орта желілік ауытқудың көрсеткіші (Q) қолданылады:

$$\sigma = \sqrt{var} \quad (3)$$

Салыстырмалы жілілік ауытқушылық стандартты ауытқу көрсеткіші немесе тербелістілігі (γ) бойынша бағаланады. Мұндай көрсеткіш неғұрлым жоғары болған сайын операция да соғұрлым тәуекелді болады:

$$\gamma = \sigma / re \quad (4)$$

Мысалға алғанда, осылайша банкіге екі операцияның тәуекелінің дәрежесін бағалау керек болды, оның біріншісіне 600 мың теңге қаражат салып, нәтижесінде 95% ықтималдық дәрежесімен 12 мың теңге кіріс алуға болады; екінші операцияға салым 900 мың теңгені құрайды, түскен кіріс 80% ықтималдық дәрежесімен 400 мың теңге кірісті құрайды.

Оқиғаның өрбуінің болуы мүмкін төрт нұсқасын қарастырайық. Бірінші нұсқасында екеуі де шығы алып келсе, онда банкінің зияны 1,5 млн теңгені (600 мың теңге + 900 мың теңге) құрайды; екінші нұсқа, егер де бірінші операция кіріс, екіншісі шығы алып келсе, банкінің нәтижесі 780 мың теңге зиян (120 мың теңге – 900 мың теңге) болады; үшінші нұсқа бойынша, егер де бірінші операция шығыс, екіншісі кіріс алып келетін болса, банкінің нәтижесі 200 мың теңге зиян (-600 + 400 мың теңге) болады; және ең соңғы төртінші нұсқа бойынша екі операция да кіріс алып келетін болса, банкінің нәтижесі 520 мың теңге кіріс (120 мың + 400 мың теңге) болады.

$re = -1500$ мың теңге $\times 0,95 \times 0,2 - 780$ мың теңге $\times 0,95 \times 0,2 - 200$ мың теңге $\times 0,05 \times 0,8 + 520$ мың теңге $\times 0,95 \times 0,8 = 224$ мың теңге (банкі үшін неғұрлым күтілетін нәтиженің сомасы);

$var = (-1500 \text{ мың теңге} - 224 \text{ мың теңге})^2 \times 0,05 \times 0,2 + (-780 \text{ мың теңге} - 224 \text{ мың теңге})^2 \times 0,95 \times 0,2 + (-200 \text{ мың теңге} - 224 \text{ мың теңге})^2 \times 0,05 \times 0,8 + (520 \text{ мың теңге} - 224 \text{ мың теңге})^2 \times 0,95 \times 0,8 = 295024$ мың теңге ($n = 2$);

$$\sigma = \sqrt{295024} = 543 \text{ мың теңге}$$

$$\gamma = 543 / 224 = 2,4 = 240\%$$

Осылайша тәуекелді бағалау үшін жорамалданған тәуекелдің көлемін көрсетуші стандарттық ауытқулардың есебі маңызға ие болады (*ex ante risk*), тәуекелдің шынайы көлемі тәуекелдік оқиғалар жүзеге асырылғанда ғана көрінетін болады (*ex post risk*). Сондықтан тәуекелді бағалау кезінде болжаудың қолданылатын тәсілдері үлкен рөл атқарады. Соның ішінде соңғы жылдары танымал болған Value – at – risk (VaR) әдістемесі көп қолданылады. Тарихи және ықтимал сценарийлерді модельдеу негізі арқылы алынуы мүмкін белгілі бір

енуші мәліметтерге сүйене отырып, VaR әдістемесі нарықтық стандартты қолайсыз толқулар жағдайында кредиттік институттың белгілі бір ықтималдылық үлесі мен максималды зиян шегу мүмкіндігін есептейді. Тәуекелдің көлемінің сандық өлшеуі деп оның сараптамасы мен бағалауын айтамыз. Тәуекелдің сараптамасы оның көлеміне әсер ететін тәуекел факторын анықтау деп болжанады. Тәуекелдің жағдайда пайда болған осы тектес тәуекел факторлар мен олардың үлес салмағын ең жоғары деңгейде тіркеп отыру тәуекелді саластырмалы түрде дәл анықтауға мүмкіндік береді. Осылайша Morgan Stanley Dean Witter – дегі VaR нарықтық тәуекелдерді бағалау жүйесінде 500 – ге тарта, ал Dresdener Bank – та 1200-ге тарта тәуекелдер факторының сараптамасы жүргізіледі. Бұл банкілердің тәуекелдерді басқарудағы бағалаудың өзіндік жүйелерін енгізу қажеттілігімен түсіндіріледі. Сандық бағалау дегеніміз сандық параметрлерді сапалыққа айналдыру дегенді білдіреді. Ол тәуекелдердің барлық түрімен салыстыруға болатын база жасауға мүмкіндік береді. Қазақстан Ұлттық банкінің Ережесінде қарастырылған қарыз қоржынын жіктеу және Қазақстан республикасының екінші деңгейдегі банкілерінің кредиттік қызметінің шығындарын жабу үшін кредиттік тәуекелдің тобына байланысты резервтерді (провизияларды) құруға қарыз беру ықтималдық шығындар резервін құрастыну механизмін сапалық бағалаудың мысалы болып табылады.

Тәуекел қоржынын сандық бағалаудың жиынтығы шығындардың шегін құрайды.

Тәуекелді балмен бағалау тәсілі – тәуекел дәрежесі көрсеткіштерінің сараптаушы – бағалаушы мәнінің бірқатарын есептеп шығаратын жиынтық көрсеткіштің негізіндегі тәуекелді сараптайтын тәсілдердің бірі. Ол мынадай кезеңдерден тұрады: операцияның тәуекел деңгейін анықтайтын факторлардың тізімін анықтау; әрбір фактордың байқалу ауқымындағы әсер етуші және тәуекелді (немесе олардың жиынтығы) сипаттаушы көрсеткіштердің құрамын жасау; факторлар бойынша ірбі көрсеткіштің әсерін бағалау, ал факторларды – тәуекелдің дәрежесін жинақтаушы бағалау; (көрсеткіштердің мәнін бағалаудың салмақтық коэффициенті түрінде); әрбір көрсеткіш бойынша (соның ішінде сапалық бағалау, алгоритмдік (логикалық – математикалық) және т.б.) құрастыру.

«Шешімдер қазығы» тәсілі – шешімдерді іске асыру нұсқаларына байланысты жұмыс нәтижесінің неғұрлым мүмкін мәндерін бағалаушы тәсіл. Ол шешім қабылдау мен оны іске асырудың реттілігін, аралық нәтижелерді, олардың ықтималдылығы бағалауды көрсететін кеңістіктік – бағдарланған графикті құруға негізделген. Шешімдерді жүзеге асырудың әрбір нұсқасы нәтижелердің математикалық күтуін есептеуге мүмкіндік береді.

Тәуекелді модельдеу – тәуекелдің әр түрлі аумақтарында көрінетін болжанған тәуекелді сараптау және бағалау тәсілі [2].

Тәуекелді модельдеу үшін көптеген көрсеткіштер мен ықтимал мәндердің диапазоны алдын ала анықталады, бұлардың көмегі арқылы өзгертілетін факторлардың серпінділік сипаттамасы мен олардың бағаланатын көрсеткіштерге әсерін құруға болады. Сонан соң еркін түрде ауыспалылардың мәні тандап алынады (оларға алдын ала берілген ықтималдықтарды есепке ала отырып) және түпкі көрсеткіш есептелінеді. Монте – Карло тәсілі – тәуекелді модельдеу нұсқаларының бірі болып табылады.

Монте – Карло (статистикалық сынау) тәсілі – болжауға неғұрлым күрделі жағдайларда қолданылатын белгісіздікті сипаттау тәсілі. Бұл тәсіл бірқатар ұқсас жағдайларда шешімді іске асыру процестерінің статистикасын зерттейді. Бұл нақты нәтижелерді алудың әсері мен сараптаудағы көрсеткіштердің диапазоны мен динамикасына шектеу қою мүмкіндігін береді. Статистикалық мәліметтер мен шектелулер шешімдерді жүзеге асырудың көптеген сценарийлерін жасауға және оның неғұрлым мүмкіндігін назарға алуға мүмкіндік беретін имитациялаушы модельдердің негізі болып қызмет етеді.

Тәуекелді сараптамалық бағалау тәсілі – сараптамашылардың қорытындыларына негізделген тәуекелді болжау және сараптау тәсілдерінің тобы. Неғұрлым кең таралғандарға Дельфи тәсілі, ранжирлеу, қосарлап салыстыру, балдық бағалау тәсілі жатады.

Тәуекелді басқарудың стратегиялық шешімдеріне мыналар жатады: тәуекелді болдырмау – тәуекелдік жағдайлардың пайды болуына жол бермейтін стратегиялық және тактикалық шешімдер жасау (операцияларды өткізуден бас тарту); тәуекелді тоқтату

(шектеу) – тәуекелдік жағдайларың салдары жобаны іске асыруға жағымсыз әсер етпейтіндей етіп құқықтық, өкілеттік мен жауапкершілік жүйесін шектеу; әртараптандыру – операцияның бір түрімен екіншісіне өтемақы төлеу мүмкіндігі есебінен тәуекелді азауту; сақтандыру – күтілген әртүрлі тәуекелдердің пайда болуы зияндарын өтеуге арналған ресурстарды алдын ала резервтеу формасы; лимиттеу – тактикалық шешімдер қабылдаудағы көрсеткіштердің шектік мәндерін анықтау[3].

Банктің жүргізілетін операциялары мен ұсынылатын қызметтерінің тиімділігін арттыру үшін келесі іс-шаралар жүргізу қажет:

1. Қарыздар мен салымдар бойынша банктің пайыздық саясаты тиімділігін арттыру,
2. Тәуекелдерді басқару: несиелік тәуекелді басқару, нарықтық тәуекелдерді басқару, операциялық тәуекелдерді басқару,
3. Банктің сыныпталған активтері және олар бойынша провизияларды есептеуді жүргізу.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мақыш С.Б. Коммерциялық банктер операциялары. Оқу құралы. 2-ші басылым, қайта өңделген және толықтырылған. – Алматы: Издат Маркет, 2009. – 272 бет.
2. Молдабекова А.Ш. «Қаржы және несие»: Оқу құралы.-Тараз, 2011.-333 б
3. Молдабекова А.Ш. «Қаржы ақша айналымы және несие»: Оқу құралы, -Алматы: «Үш қиян» 2012-560 бет

УДК: 379.85

Кайыргали А.К., Муканова Д.Т., Отешова А.К.
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, Ақтөбе қаласы

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ ТУРИЗМНІҢ ОРНЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ, ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖӘНЕ ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Туризм Қазақстан экономикасындағы қарқынды салалардың бірі, Халықаралық сарапшылардың пікірінше қазіргі кезде туризм әлемдік экономикадағы қарқынды төмендемейтін саланы біріне жатады. Туризм көп елдерде жалпы ішкі өнімнің қалыптасуына, қосымша жұмыс орнын құруға және сыртқы сауда балансының белсенділігіне ықпал етеді. Соңғы жылдары туризм әлемдегі ең табысты бизнестің бірі. Туризмнің маңызы жылдан-жылға өсуде, оның халықаралық байланыста және валюталық түсім көз ретінде маңызы артуда.

Туризм индустриясының мемлекеттік бюджетке түсіретін валюталық түсімі, орта және шағын бизнеске көмегі, тауар мен қызмет көрсету нарығы арқылы аймақтардың экономикасының дамуына ықпалы өте зор. Сонымен қатар, туризмнің қоғамдық, әлеуметтік-экономикалық дамуы келесі көрсеткіштермен сипатталады. Ішкі және халықаралық туризмнің жалпы шығыны әлемдік ұлттық ішкі өнімнің 12%-ін құрайды, жыл сайын 1,5млрд. Ішкі және халықаралық саяхаттау тіркелді.

Туризм саласының дамуына ықпал ететін факторлар:

- кез-келген елде, Қазақстанда да туристік рекреациялық ресурстың болуы;
- туризмге тура немесе жанама салалардың және кәсіпорындардың дамуы;
- сыртқа шығу туризмнің елге шетелдік валютаны тартуы;
- аз мөлшерде шығын шығарып табыс табу;
- алғашқы өндіріс факторын қамтамасыз етудегі шығынның болмауы;
- халықты жұмыс орнымен қамтамасыз ететін орта және шағын бизнестің дамуы;
- қызмет көрсету секторының өсуі;
- елдің әлемдік қауымдастыққа белгілі болуы және бет-бейнесінің қалыптасуы.

Қазақстанда 400-ден астам туристік фирмалар қызмет етеді, 80 елдің туристік фирмаларымен келісім жасаған. Туризмнің дамыған аймақтары - Алматы, Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Павлодар, Оңтүстік Қазақстан облыстары, сондай-ақ Алматы және Астана қалалары. Осы облыстардың және қалалардың туристік фирмалары қызмет көрсетудің 88%-ін құрайды. Қазақстаннан туристердің мейлінше көп баратын елдері: Ресей, Қытай, Германия, Корея, Польша, Турция, БАЭ. Ал біздің елге келетін туристердің елдері: Ресей, Қытай, Германия, Пакістан, Польша және Турция. Туристерді тасымалдауда авиакомпаниялардың ролі зор [1].

Туризмдегі мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру туристік қызметті жүзеге асырудың өзгерген әлеуметтік—экономикалық жағдайларға толық жауап беретін мақсаттарына, қағидаттарына және міндеттеріне сай жаңа көзқарастарды талап етеді. Бүгінгі таңда атқарушы билік органдарымен туризм саласында әрекет ететін ұйымдардың арасындағы өзара іс-қимылды реттеудегі мемлекеттің ролін арттыру қажет. Саланы орталықтандырып басқару Қазақстан Республикасының Туризм және спорт жөніндегі агенттігіне жүктеледі.

Туризмді кешенді дамытудың табысты іске асырылуын қамтамасыз ету саланы мемлекеттік басқару әдістерін дұрыс таңдауға тікелей байланысты. Қазіргі уақытта, саланы мемлекеттік реттеу мынадай шараларды жүзеге асыруға бағытталуға тиіс:

- Республикалық және аймақтық деңгейлерде туризмді дамыту саясаты мен жоспарлауды үйлестіру;
- Статистиканы және зерттеу қызметін жетілдіру;
- Туризмді дамытудың нақты аудандарында жерді пайдалануды және құрылыс салу нормаларын қолдануды бақылау;
- Халық арасында туризм құндылықтарын және қоршаған ортаны қорғауды насихаттау;

Визалық және кедендік рәсімдерді барынша оңайлату:

- Мемлекеттің туристік көрнекті орындарын құру және қорғау; [2]

Туризм инфрақұрылымын дамыту. Республикада жүзеге асырылып жатқан әлеуметтік - экономикалық өмірді реформалау туризмді және оның инфрақұрылымын толық қамти қойған жоқ. Туризмнің материалдық базасының нашарлығынан Қазақстан жыл сайын миллиондаған долларды жоғалтуда, бұл туристік салаға күрделі қаржыны, сондай-ақ отандық және шетелдік инвесторлар қаражатын тартуды қажет етеді.

Ұлттық туристік өнім ерекшелігін ескеріп, тұрақты туристер ағынын қамтамасыз етуге қабілетті елдің туризм инфрақұрылымын дамыту үшін:

- Туристік кешендерді, этнографиялық мұражайларды және демалыс аймақтарын құру;

– Жыл бойы пайдаланылуын ескере отырып, туристік объектілер жобаларын, оның ішінде орташа және шағын орналастыру құралдарын жасау және оларды салу қажет.

Ұлттық туристік өнім және оны дамытудың әлеуметіне сәйкес маркетинг стратегиясын әзірлеу қажеттілігі бар.

- Қазақстанды ерекшелейтін сипаттамаларға және артықшылықтарға негізделген маркетингтік іс-шараларды әзірлеу және жүзеге асыру;

– Қосымша мүмкіндіктер бере отырып, төлем қабілеті жоғары деңгейдегі туристерді тарту;

- Жеке сектордың маркетингтік жұмысына қолдау көрсету;

– Германия, АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Ресей, Қытай, Жапония және тағы басқа туристер ағынының дәстүрлі рыноктарына ұлттық туристік өнімнің енгізілуін күшейту;

- Рыноктың жаңа сегменттерін айқындауға бағытталған зерттеулер жүргізу;

– Ел аумағында орналасқан көрнекті туристік орындар мен объектілердің бүкіл ауқымын әлемдік рынокқа жылжыту;

– Ғылыми негізделген өткізу элеуетін ескере отырып, республика аумақтарына туристік ағынның теңдестіре бөлінуін қамтамасыз ету;

– Жыл ішінде туристік инфрақұрылымның бірқалыпты жүктемесін қамтамасыз етуге бағытталған маркетингтік және базалық тәсілдерді қолдану арқылы туризмнің маусымдық жылжытылуын күшейту;

– Ұлттық, туристік өнімді жылжытудың жаңа ақпараттық технологияларын пайдалану;

– Туризмді дамытудың тұрақты сипатын насихаттау қажет [3].

Қазақстанның туристік бейнесін қалыптастыру

Қазақстанның тартымды туристік беделін құру тиісті кең ауқымды шаралар кешенін әзірлеуді талап етеді.

Туризмдегі халықаралық ынтымақтастық ЮНЕСКО және ДТҰ-ның Ұлы Жібек жолына байланысты жобаларын әзірлеумен іске асыруға қатысу, шет мемлекеттермен екіжақты және көп жақты келісімдер жасасу арқылы жүзеге асырылады.

Елдің туристік беделін қалыптастыруда республика аймақтарында және шет елдерде туристік ақпараттық орталықтарды ұйымдастыру да маңызды рөл атқарады.

Жаңа буындағы «Туризм» мамандығы бойынша жоғары кәсіптік білімнің мемлекеттік стандартын әзірлеу;

Туристік кадрларды даярлауды жүзеге асыратын жоғары оқу орындарында туристік қызметтің әртүрлі қажеттілігі мен даму деңгейін ескере отырып, мамандануын анықтау;

Мамандарды оқытуда олардың отандық туристік ресурстарды игеруіне, оларды пайдалану әдістеріне, жаңа ақпараттық технологияларды, білуіне тілдік дайындауға негізінен иек арту;

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі Жоғары аттестациялық комитетінің ғылыми мамандықтары тізбесіне «Туризмнің құқықтық негіздері», «Туризм географиясы», «Туризмнің педагогикасы мен психологиясы» жаңа ғылыми бағыттарды енгізудің қажеттілігі пісіп жетілді. Бұл Республикада ғалымдар контингентін құруға және туризмді дамытуды ұйымдастыру мен басқаруды дамытудың мәселелерін бүкіл кешенін ғылыми зерттеумен қамтуға мүмкіндік береді [4].

Қазіргі кезде Қазақстанда 270 лицензия алған туристік фирмалар жұмыс істейді. Оның 83 % халықаралық туризммен шұғылданады. Соған қарамастан Қазақстан кәсіпкерлері туризмді қазірше жоғарғы табысты қызмет сферасы деп қарамайды. Олар қаржы шығаруға жүрексінеді. Себебі өндіріс саласындағы салық салудың жеңілдіктеріне, жоғарғы табысқа қызығыды.

Қазақстан әлемде туристік бағытта әлі де болса белгісіз ел. Сондықтан Қазақстанның туристік бейнесін көтеру үшін бірқатар кең көлемде шаралар қажет. Негізгі шаралардың бірі туристік негізгі шаралардың бірі туристік фирмалар мен агентсволардың халықаралық туристік жәрмеңке, көрме конференция т.б. әлемдік деңгейдегі шараларға қатысуы және Қазақстан жерінде де өткізу.

Туристік бет-бейнені қалыптастыру үшін туристік хабарлама орталықтарын ұйымдастыру, сондай-ақ шет елдердегі Қазақстан елшілігіндегі өкілетті тұлғаларды араластыру жұмыстарына көңіл бөлуі керек. Еліміздің туристік қуатын жарнамалауда ұлттық әуе қатынасын және басқа да транспорттық кәсіпорындарда пайдалана білу.

Қазақстанның туристік бет-бейнесін көтеруде Республика территориясына келіп кету тәртібін жеңілдетуі, кедендік шараларды бір тұтас компьютерлендіру жүйесін енгізу. Қорыта айтқанда Қазақстан Республикасында туризмді дамыту мақсаты:

— туризмді экономиканың табысты салаларының біріне айналдыру;

— Республиканың туристік потенциалын дамыту;

— Мәдениет тарихын және табиғи байлықтарымызды сақтау және ұтымды пайдалану;

— Халықты ынталандыру;

— Мемлекеттік және жеке меншіктік туризм сферасының тиімділігін арттыру;

— Орта және шағын кәсіпкерлерді дамыту.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения: Учеб. Пособие.-М.: ИВЦ Маркетинг, 1996.
2. Байгісіев М. Халықаралық экономикалық қатынастар: Оқу құралы -Алматы: Санат, 1998.-192б.
3. Доғалова Г.Н. Халықаралық экономика : Оқу құралы — Алматы: Экономика, 2000. — 88б.
4. Друкер, Питер Ф. Нарық: топжарып, алға шығу: Практика мен принциптер. / Орыс тілінен аударғандар Р.Шаймерденов, Н. Бөлекбаев.-Алматы: Білім, 1994-320б.

УДК 379.85

Подсухина О.В., Омарова К.А.

Евразийский Национальный Университет им. Л.Н.Гумилева, г.Астана

РОЛЬ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ КАЗАХСТАНА В РАЗВИТИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ТУРИЗМА

В настоящее время туризм превращается в одну из важных составляющих экономической системы страны, способной в перспективе стать локомотивом развития всей национальной экономики. Туризм в Казахстане, как самостоятельная отрасль существует со дня обретения независимости нашим государством. Наша конечная цель - это создание конкурентоспособной туристской индустрии для обеспечения занятости населения, стабильного роста доходов государства и населения за счет увеличения объемов въездного и внутреннего туризма.

Являясь сложной социально-экономической системой, туризм подвержен влиянию со стороны многочисленных факторов, роль которых в каждый момент может быть различной как по силе, так и по продолжительности воздействия на развитие туризма. Поэтому их учет объективно необходим для организации эффективной туристской деятельности.

К числу важнейших внешних факторов, влияющих на развитие туризма, относятся природно-географические (море, горы, леса, флора, фауна, климат и т.д.) и культурно-исторические (памятники архитектуры, истории и культуры). Эти факторы как основа туристских ресурсов являются определяющими при выборе туристами того или иного региона для посещения. Культура наряду с природой является важнейшим условием, определяющим развитие всех без исключения видов и направлений туризма.

Природно-географические и культурно-исторические факторы создают предпосылки для развития туризма и имеют непреходящую, неизменную ценность. Человек может лишь приспособить их к своим нуждам и сделать более доступными для использования в туристских целях [1].

Туризм, как крупнейшая отрасль, находится в сложном взаимодействии с окружающей средой. Ни одна отрасль мировой экономики не зависит в такой степени от чистоты воды, пляжей, воздуха, и вообще от идеального состояния природы, как индустрия отдыха. Туристские ресурсы являются национальным достоянием. Однако часть из них, имеющих особое значение, отнесены к объектам и памятникам мирового значения. Такой перечень ежегодно устанавливает и обновляет ЮНЕСКО. Все памятники культуры и природные объекты находятся под охраной государства, на поддержание и сохранение памятников и объектов всемирного значения выделяются также средства ООН.

По последним данным ВТО в 2015 году общее количество международных поездок составило 1186 млн., доход от международного туризма составил – 1260 млрд.долл., каждое

одиннадцатое рабочее место в мире приходится на туристскую отрасль, туризм занимает 7% от мирового экспорта [2].

Можно заметить некую взаимосвязь между популярностью той или иной туристской дестинации и наличием в ней культурно-исторического потенциала. Данная взаимосвязь была найдена при анализе списка всемирного наследия за 2016 год и списка наиболее популярных туристских направлений за 2015 год из отчетов ЮНЕСКО и ВТО (таблица 1). По состоянию на осень 2016 года в Списке всемирного наследия — 1052 объекта, из которых 814 являются культурными, 203 — природными и 35 — смешанными в 165 странах-членах Конвенции ЮНЕСКО об охране всемирного культурного и природного наследия [3].

Таблица 1. Популярность, доходность туристских дестинаций и количество объектов всемирного наследия среди стран, входящих в топ-10

Рейтинг стран:	по международным туристским прибытиям (млн. чел.)	по доходам от международного туризма (млрд. долл.)	по количеству объектов всемирного наследия
1	Франция (84,5)	Соединенные Штаты Америки (204,5)	Италия (51)
2	Соединенные Штаты Америки (77,5)	Китай (114,1)	Китай (50)
3	Испания (68,2)	Испания (56,5)	Испания (45)
4	Китай (56,9)	Франция (45,9)	Франция (42)
5	Италия (50,7)	Великобритания (45,5)	Германия (41)
6	Турция (39,5)	Таиланд (44,6)	Индия (35)
7	Германия (35)	Италия (39,4)	Мексика (34)
8	Великобритания (34,4)	Германия (36,9)	Великобритания (30)
9	Мексика (32,1)	Гонконг (Китай) (36,2)	Россия (26)
10	Россия (31,3)	Макао (Китай) (31,3)	США (23)
-	-	-	-
-	Украина (12,4)	Украина (1,08)	Украина (7)
-	Казахстан (4,5 за 2014 год)	Казахстан (1,6)	Казахстан (5)
-	Кыргызстан (2,8 за 2014 год)	Кыргызстан (426)	Кыргызстан (3)

Из таблицы наглядно видно, что дестинации, наиболее привлекательные для международных туристских прибытий, обладают огромным культурно-историческим наследием и потенциалом. Семь стран из десятки лидеров присутствуют в каждой из категорий. Это на практике доказывает мысль, что на привлекательность национального туристского продукта влияет и культурное наследие страны: наличие исторических культурных памятников, музеев и сохранных самобытных национальных заповедников. В связи с этим необходимо двигаться дальше и продвигать целый ряд объектов культурного наследия Республиканского значения. На сегодняшний момент 11 объектов от Казахстана внесены в предварительный список ЮНЕСКО, которые впоследствии могут быть включены в основной список после определенных процедур, консультаций и оценки рядом международных организаций.

Современное состояние историко-культурного наследия Казахстана характеризуется предпринимаемым государством комплексом мер по сохранению и развитию многовековых традиций, открытием новых памятников истории и культуры, реставрацией мавзолеев, старинных мечетей, созданием новых историко-культурных музеев-заповедников, выявлением архивных документов, имеющих историческое значение в культурном наследии народов Казахстана.

Казахстан имеет многовековую историю, является обладателем культурных ценностей, вошедших в сокровищницу мировой цивилизации. По количеству и разнообразию памятников

Казахстан не уступает многим государствам Средиземноморья и Ближнего Востока. Археологические находки подтверждают высокий уровень развития цивилизации оседло-земледельческой и кочевой культур древних племен, населявших территорию Казахстана. Плюс к этому, в этом году Алматы получила статус культурной столицы СНГ, а Астана 19 ноября 2016 года победила в номинации «Город будущего» на «National Geographic Traveler Awards 2016» в Москве, где выбираются лучшие туристические направления.

Экономические, политические, социальные изменения, происходящие в Республике Казахстан в конце XX - начале XXI вв., привели к качественным изменениям в отношении государства и общества к историко-культурному наследию. Охрана исторического и культурного наследия, создание правовых гарантий для сохранения исторического наследия казахстанского народа и этнических диаспор являются одними из основных принципов государственной политики Республики Казахстан в области культуры.

Основные документы, определяющие государственную политику в данной сфере это: Закон «О культуре», Закон «Об охране и использовании объектов историко-культурного наследия», Законы «О Национальном архивном фонде и архивах» и «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан», «Об особо охраняемых природных территориях» и Закон «О туристской деятельности в Республике Казахстан». В апреле 1994 г. Казахстан присоединился к Конвенции ЮНЕСКО «Об охране всемирного культурного и природного наследия».

В Законе Республики Казахстан «О туристской деятельности в РК» туристские ресурсы определяются как – природно-климатические, исторические, социально-культурные, оздоровительные объекты туристского показа, а также иные объекты, способные удовлетворить духовные потребности туристов, содействовать восстановлению и развитию их физических сил. Классификация и оценка туристских ресурсов РК, режим их охраны, порядок использования определяются в порядке, установленном законодательством страны [4].

Культурное наследие народа Республики Казахстан представляет совокупность культурных ценностей, имеющих государственное значение, принадлежащих исключительно Республике Казахстан без права их передачи иным государствам. Такое определение приведено в п. 3 ст. 1 Закона «О культуре» [5].

По степени культурной значимости памятники подразделяются на следующие виды, что соответствует общепринятой классификации:

1) памятники истории и культуры международного значения. По данным Всемирного наследия специализированного учреждения Организации Объединенных Наций в список объектов всемирного наследия ЮНЕСКО в Казахстане входят следующие объекты [3]:

1- Мавзолей Ходжи Ахмеда Ясави (2003 год);

2- Петроглифы археологического ландшафта Тамгалы (2004 год);

3- Сарыарка — Степи и озера Северного Казахстана (2008 год);

4- Объекты Великого Шёлкового пути в Чанъань-Тянь-Шанском коридоре: Китай, Киргизия, Казахстан (2014 год);

5- Западный Тянь-Шань: Казахстан, Киргизия, Узбекистан (2016 год). Два последних объекта имеют транснациональное значение.

2) памятники истории и культуры республиканского значения (Таблица 2) [6];

Таблица 2. Памятники истории и культуры Казахстана республиканского значения

№	Город или область	Количество памятников истории и культуры республиканского значения
1	Астана	2
2	Алма-Аты	28
3	Акмолинская область	4
4	Актюбинская область	9

5	Алматинская область	10
6	Атырауская область	4
7	Восточно-Казахстанская область	16
8	Жамбылская область	28
9	Западно-Казахстанская область	5
10	Карагандинская область	22
11	Костанайская область	5
12	Кызылординская область	21
13	Мангистауская область	21
14	Павлодарская область	3
15	Северо-Казахстанская область	7
16	Южно-Казахстанская область	33
Всего:		218

Из таблицы видно, что наибольшее количество памятников истории и культуры республиканского значения находятся в Южно-Казахстанской, Жамбылской областях и в городе Алматы.

3) памятники истории и культуры местного значения.

Если рассмотреть ряд показателей развития туристской отрасли в Казахстане за 2015 год, то по данным КС МНЭ РК местами размещения, по целям поездок, местные жители практически одинаковое количество поездок совершили как с деловой (1505), так и с личной целью (1611) [7]. Что касается иностранных посетителей, то у них разница существенна: с личными целями около 20% (127), а с деловыми целями – 80% (566).

Все категории туристов как резиденты, так и нерезиденты при путешествии как по личным целям, так и по деловым, совершают посещение музеев, экскурсий, памятников истории, культуры и архитектуры и т.д., очень часто дополняя возможно другую цель поездки, другой вид туризма.

Необходимо повышать экскурсионную заинтересованность для увеличения туристских потоков. Пока Казахстан занимает 85-е место в Рейтинге конкурентоспособности в области туризма и путешествий, составленном на Всемирном Экономическом Форуме 2015 года. Один из самых «слабых» показателей в этом рейтинге у Казахстана приходится на природные и культурные ресурсы [8]. Это связано с рядом проблем инфраструктурного характера, качества обслуживания, уровня сервиса, системы образования, доступности и известности объектов, финансирования и т.д., а не с отсутствием туристских ресурсов, в том числе культурно-исторических. Поэтому очень важно на сегодняшний момент заниматься охраной не только культурно-исторических объектов, но и созданием новых охраняемых природных зон и территорий, так как Казахстан с его огромной территорией имеет относительно небольшое количество заповедников, заказников и национальных парков.

На основании рассмотренных данных можно с полной уверенностью заявить, что Казахстан имеет ресурсную возможность для развития культурно-познавательного туризма (этнический, культурный туризм, изучение природных объектов). Основой данного вида туризма является потребность в расширении знаний по различным направлениям. Среди основных целей культурно-познавательного туризма — знакомство с культурой других стран, городов, посещение различных достопримечательностей, музеев, галерей, исторических мест, национальных парков, уникальных природных объектов и т.д. Этот вид туризма также предполагает изучение местных обычаев, знакомство с уникальными природными объектами.

Развитие культурного туризма имеет в стране законодательную поддержку. Это отражено, помимо нормативно-правовых актов и законов, упомянутых выше, в Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2020 года, на основании создания туристских кластеров [9]. Что в свою очередь будет фактически определять

позиционирование территории и влиять на формирование положительного имиджа региона, что в целом создаст высоко интегрированные туристские предложения и конкурентоспособные туристские продукты.

Все эти меры, несомненно, направлены на формирование конкурентоспособной экономики, в том числе - туристической отрасли, как локомотива развития национальной экономики. А создание современной туристической инфраструктуры и отрасли невозможно без применения инновационных технологий не только в создании современной индустрии туризма, разработке пилотных проектов и кластеров, подготовке туристских кадров, но и в сохранении и продвижении на международный туристский рынок культурно-исторических объектов страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мартыненко И. Понятие и состав культурного наследия Республики Казахстан//ЮРИСТ.-2013.-№3.
2. http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2016.UNWTO Tourism Highlights 2016 Edition.
3. <http://whc.unesco.org/en/list/> World Heritage List.
4. <http://online.zakon.kz/>Закон Республики Казахстан от 13 июня 2001 года № 211-ІІ. О туристской деятельности в Республике Казахстан.
5. О культуре: Закон Республики Казахстан, 15 декабря 2006 г. Ведомости Парламента Республики Казахстан. 2006. № 24. Ст. 147; Казахстанская правда. 2006. № 271. - 26 декабря.
- 6.<https://ru.wikipedia.org> Памятники истории и культуры Казахстана республиканского значения.
7. <http://www.stat.gov.kz/>Министерство Национальной Экономики Республики Казахстан Комитет по Статистике.
8. <http://group-global.org/>, Александр Кайгородцев.
- 9.<http://dep-turizm.mid.gov.kz/>Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2020 года

ӘӘЖ 336.71

Молдабекова А.Ш., Серікқызы Д., Жамбыл Ж.
М.Х.Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті

САЛЫҚ САЛУ ЖҮЙЕСІНДЕ САЛЫҚТЫҚ САНКЦИЯЛАРДЫҢ АЛАТЫН РӨЛІ

Салықтық санкция ел мен қоғамдық маңызы бар ерекше объективті – субъективтік экономикалық-әлеуметтік жағдайын жалпы қамти отырып, осы кіріс салу саласындағы тоқталып айтатындай тұрақты ұйымдастырушы және материалдық жағдайдағы кірістік қатынастарды реттеп отыратын, әлеуметтік-экономикалық және қайта бөлу саясатының ұстанымы – бағыттарын көздеуі, ел басшылығының әкімшілік және экономикалық жағдайының кірістік меншігіндегі заңнамалық және экономикалық мазмұнды құқықтық актілердің жиынақтарынан тұратын заңнамалық-құқықтық нормалардың құрылымы болып табылады және оның кірістік заңнамалық құқықтық нормаларында ел мен кіріс төлеушілердің экономикалық – қаржылық жағдайының қарсылығы ескеріліп отырылады.Мемлекеттің нарықтық экономикалық-әлеуметтік әлеуетінің қоғамдағы қандай болмасын жүйелерге елдің әкімшілік жүргізу арқылы тікелей бағытта әсер ету мүмкіндігінің қысқара бастағаны бүгінгі күнде баршаға мәлім.

Бұл кезеңде әлемдік өркениеттің стандарттары мен нарықтық экономиканың талаптарына сәйкес болуы, сонымен бірге қоғамдық және елдік мүдделерге қол жеткізу үшін жол ашатын экономикалық сырттай әсер етудің елеулі құрал- сайманы салықтар, кіріс салу жүйесі және кірістік санкциялардың механикалық қолданылуы пайдаланылады.

Салықтық санкция дегеніміз–кірістік заңнамалық құқықтық нормалардың ретімен сақталып отырылуы, олардың құртылмауын және ережеден ауытқыған құқықты қалпына келтіру жағдайын қарастыра отырып, алда жүзеге асырылатын мәжбүрлеуді пайдалану аясындағы елдің әлеуметтік қабілетін суреттейді. Кірістік санкцияның басты мақсат-міндеттері елдің кірістік заңнамалары мен кіріс мәселелерімен байланысты сот шешімдерінің рөлінің жоғары екендігінің хабардар етуге; ел аумағындағы кірістер мен басқа да міндетті түсімдерді белгілеу, оларды қысым көрсетіп алу, кіріс әкімшілігін жүргізу, салықтық бақылауларды ұйымдастыру және жүргізу жүйесінің заңнамалық құқықтық негіздері мен пайдалану механизмдері жайлы ақпараттар алуға; кірістік құқықтық ережелерді бұзғаны үшін белгіленетін заңдық жауапкершілік түрлерімен және оларды пайдалану құқықтық негіздерімен, сонымен бірге кіріс салу кезінде үкметтік қысым көрсету шараларымен жеке-жеке танысуға; елдің кіріс процесінің экономикалық-әлеуметтік және құқықтық өзекті мәселелерін шешуге, салық салу мен қайта бөлу жұмыстарына қатысты заңнамалық нормативтік құқықтық актілерге сай кірістік – құқықтық нормаларды іс жүзінде пайдалануға; кірістік заңдарды зерттеп – талқылау арқылы кіріс салу кезінде жиі туындап отыратын даулы мәселелер мен талаптар бойынша заң бойынша негізделген тиісті іс- шараларды пайдалану болып табылады.

Мемлекетіміздің ата заңы бойынша айқындалып, салық кодексінің талаптары бойынша заңнамалық көрініс тапқан елдің кірістік құзыры тиесілі елдің басшылық органдарының кірістермен басқа да міндетті түсімдерді белгіленуі және алып қолдану жөніндегі елдік өктем өкілеттіктері қамтып отыратыны баршамызға белгілі.

Елдің салықтық заңнамасының айналасында жүргізіліп отыратын кірісәкімшілігі макроэкономикалық жағынан дамуы және әлемдік кіріс салу стандарттарының өркениетті мысалдарына сай қоғам мен елдің, сонымен қатар кәсіпкерлік шаруашылық субъектілерінің экономикалық – қаржылық жағдайларының тең болуын көздеп және соны қамтамасыз етіп отыруға ат салысып отырады. Кірістік заңнамалық қатынастарының төңірегінде елдік және кәсіпкерлік шаруашылық сатылары мен салаларын, сонымен қатар барлық заңды тұлғалар мен жеке тұлғалар ауқымын қамтып отыратын салықтық санкция мен салық құқықтарына деген кіріс төлеуші заңды және жеке азаматтардың, мемлекетте қызмет істейтіндердің, құқық қорғау органдарындағы және басқа салалардағы заңгерлердің, экономистердің және аудиторлардың қызығушылықтары мен ынталары күн санап артып келуде. Негізінен, салықтық санкциялар елдің кірістік жұмысының аясында туындап отыратын проблемаларға байланысты елдік қысым көрсетуіс-шараларымен қамтылып отырған, барлық жеке азаматтарға қатысты нақты айқындалып отыратын міндеттері мен құқықтары белгіленген және ел мен салық төлеушілердің араларындағы туындап отыратын келеңсіз жағдайлардың шешімін табуға негізделген салықтық заңнамалық-құқықтық нормалар болып табылады. Салықтық заңнамалық нормалары деп, елдің кірістік қызметтерінің жүйесінде туындап отыратын кірістік бөлулердің қатысушыларына арналған жүріп – тұру қағидаттарына белгілеп отыратын құқықтық нормаларды атап отырамыз. Салықтық құқықтық актілердің негізгі элементтері санкция болып есептеледі.

Салықтық заңнаманың санкцияныңөзіне тән белгілері:

- тек ақшалай сипаттамада болып отыруы;
- тек елдің табысына түсіп отыруы;
- оны тек елдің мүддесін көздеп отыратын субъектінің пайдаланып отыруы.

Мазмұнына қарай – бағыттары, жай-күйлері мен заңнамалық құқықтық мән-жағдайына қарай әртүрлі бағыттарға қарай бөлінетін кірістік құқықтық нормалардың ішіндегі өте қажет болып табылатыны – реттеп отыратын салықтық заңнамалық құқықтық санкциялар болып есептеледі.

Реттеп отыратын кірістік құқықтық санкциялар өзіне қатысты заңнамалық мәніне байланысты болып келеді:

- Міндеттерді жүктеп отыратын кірістік құқықтық санкциялар;
- Тыйымдар салып отыратын кірістік құқықтық санкциялар;

- Рұқсаттар беріп отыратын кірістік құқықтық санкциялар болып бөлініп отырады;

Қоғамдық ортада туындап отыратын әртүрлі құқықтық бөлулердің ішінен салықтық құқықтық бөлулерде өздеріне тән орнындарды алып отырады. Кірістік заңнамалық құқықтық бөлулер деп ерекше қаржылық заңнамалық нормалардың негізінде ел мен салық төлеп отырушылардың араларында туындап отыратын қоғамдық байланыстарды айтамыз. Бұл жағдайда ең бастысы ерекшеліктері бойынша сипатталып отырады: елдің салық төлеп отырушылардан кіріс төлеулерін талап етіп отыруға қажетті құқықтары бар; ал кіріс төлеп отырушылардың салықты төлеп отыру жөніндегі заңнамалық міндеттемелері бар.

Салықтық бөлулерді әркезде мүліктік сипаттарда, сонымен қатар салық төлеушілердің елдің белгілеп берген соммаларын төлеп отыруға міндетті болып отырғандықтан бірақ жақты сипатта болып келеді. Кірістік құқықтық бөлулердің туындап отыруы заңнамаларға және жоғарғы заңнамалық күштері бар нормаларға сәйкес болып келеді. Кірістік құқықтық бөлулер өте маңызды, басымырақ әрі өте күрделірек қоғамдық қатынастар болып отырғандықтан, оларды заң шығару арқылы белгілеп, бекітіп отыру және реттеп отыру қажеттіліктері, бірінші болып тұратындығы бәрімізге аян.

Осымен қатар салықтық құқықтық бөлулердің құрамына заңнамалық мәндеріне қарай субъективтік құқықтар мен міндеттемелерінің жиынтығы болып табылады, ал материалдық мәндері жағынан субъектілерінің нақты іс – қимылдары жағынан көрініс тауып отыратын сол заңнамалар мен міндеттемелердің жүзіне асырып отыратын субъектілер және объектілер енгізіледі. Кірістік заңнамалардың субъектілері өзіне тән субъективтік құқықтық заңнамалары мен міндеттері арқылы байланысып отырады. Мемлекеттік органдар ел тарапынан жүктеліп отыратын міндеттемелерді тек өздеріне тән рұқсат берілген жүріп – тұру қызметтері мен қағидаттарының арқасында іс – жүзіне асырып отырады. Олардың биліктері талап етуі, алып қоюы, бұйрық беруі және т.б. өктем түрде бейнеленуі рұқсат берілген тәртіп іс – шаралары екінші деңгейдің заңнамалық міндеттерімен қамтылған.

Салықтық құқықтық бөлулердің негізгі субъектілеріне төмендегілер жатады: [1].

- елдің өзі;
- Парламент;
- Үкімет;
- Қаржы министрлігінің Кірістер комитеті;
- Қаржы министрлігі;
- Кіріс комитетінің өңірлердегі және т.б. кірістер органдары;
- Қаржы министрлігіндегі Қаржылық бақылау және елдің сатып алу комитеттері;
- Қордан басқа елдік бюджеттердің органдары;
- Қаржы министрлігіндегі Кедендік бақылаушы комитеттері;
- аймақтық маслихаттар;
- аймақтық әкімшіліктер кіреді.

Кірістік құқықтық бөлулердің қосымша қатысушылары келесілер болып табылады:

- банктер;
- банктік жүйелердің дараланған түрлерін іс – жүзіне асырып отыратын ұйымдар;
- кірістік консультанттар;
- тіркеу органдары;
- лицензиялар беру органдары;
- құқықтық қорғау органдары;
- Қаржылық агенттігі;
- Қаржы нарықтары мен қаржылық ұйымдарды реттеп отыру және бақылау қызметін атқаратын агенттік;
- судьялар;
- нотариустар және тағы басқалар кіреді.

Салықтық міндеттемелерде бекітілген мерзімнен және көзделіп қойған тәртіп, ережелер бойынша кіріс төлемдерінің соммаларын ел табысына өткізу жөніндегі заңнамалық міндеттемелер жүктелген азаматтар кіріс төлеушілер деп танылады. Кірістік

құқықтық бөлулердің қатысушылары – салық төлеушілердің өздеріне пайда әкеліп отыратын жұмыстарының қандай болмасын әр түрін ерекшелеп алса да, сол жұмыстарына қарай салық заңнамалары мен билік органдар ықпалынан бекітілетін тиісті нормативтік құқықтық актілерге сәйкес бекітілетін салықтық міндеттемелерден қаша алмайды. Жоғарыда айтылған әрекеттерге қарамастан кірістік құқықтық бөлулердің қатысушыларын кіріс органдары мен салық төлеушілердің заңнамаларға бағындырып отыру және жүгіндіріп осы салықтық құқықтық бөлулердің мәні мен маңызы болып отыр. Яғни, кіріс органдары жүргізіп отыратын кіріс әкімшілігінің негізгі мақсаты кіріс төлеушілерді өздеріне бағынышты қылу емес, тек кіріс заңнамаларына бағындыру болып табылады.

Салықтарды бекітіп беру және мемлекетіміздің экономикалық аймақтарында заңдық күшіне енгізу кезінде жоспарланатын мақсат елдің табысына бағытталған бір мөлшердегі ақша қаражаттарын алу болып табылады. Елде кірістік құқықтық бөлулерге тек кіріс төлемдерінің соммаларын алу үшін ғана қатысса, ал кіріс төлеуші өзіне белгіленіп берілген заңдық міндетке сәйкес сол кіріс төлемдерінің соммаларын елге бертін болғандықтан қатысып отырады.

Соған байланысты мемлекеттік материалдық сипаттардағы кірістік заңнамалар қатынастарының объектісіне тек кіріс төлеушіге ғана қатысты, оның кіріс төлеуге қатысты іс-қимылдары кіреді. Кіріс төлеушілердің дұрыс есептеп отыруын, нақты мөлшерде әрі белгілеп берген тәртіптер бойынша уақыттары бойынша төленген кіріс төлемдерінің ақша соммалары міндетті түрде қабылдап алатын, сонымен қатар өзінің ішкі және сыртқы саясаттарына орай өзі қажетті деп тапқан жоспарлар бойынша қайта бөле алады.

Кіріс төлеушілердің салық заңнамаларына сай ел алдында пайда болған міндеттемелер салық міндеттемелері деп есептелінеді, оған ұқсас салық төлеуші кіріс органдарына тіркеу есептері тұруға, кіріс салу объектілері мен кіріс салуға қатысты объектілерді анықтауға, кіріс және қорға төленетін басқа да міндетті түсімдерді есептеуге, кірістер есептілігін жасап отыруға, оны белгілеп қойған уақыт бойынша табыс етуге, кіріс және қорға төленетін басқа да міндетті түсімдерді төлеп отыруға міндетті болып табылады.

Сондай кезеңдерде кіріс міндеттемелерін орындау барысында кіріс комитетінің тапсырған жазбаша «Хабарландыру» арқылы іс жүзіне асырылып отырады – «Хабарландыру» негізінде төленетін кіріс мерзімі хабарландыру түрлеріне сәйкес төмендегі 1-кестеде қарастыруға болады.

1-кесте Хабарландыру түрлері

Хабарландыру түрлері	Салық міндеттемесін орындау мерзімі
Салық орган салық кодексіне сәйкес есептеген салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер сомасы туралы	Есептен шығарылған күннен бастап үш жұмыс күнінен кешіктірмей
Салық тексеруі нәтижелері бойынша салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер, өсімпұлдар мен айыппұлдардың есептелген сомасы туралы	Салық тексеруі актісін табыс еткен күннен бастап бес жұмыс күнінен кешіктірмей
Мерзімінде орындалмаған салық міндеттемесінің орындалуын қамтамасыз ету жөнінде қолданылатын шаралар туралы	Аталған мерзімдер аяқталғанға дейін
Салық берешегі мәжбүрлеп өндіріп алудың қолданылатын шаралары туралы	Мәжбүрлеп өндіріп алу шаралары қолданыла бастағанға дейін бес жұмыс күнінен кешіктірмей
Дебиторлардың банк шоттарындағы ақшадан өндіріп алу туралы	Өндіріп алуға дейін он жұмыс күнінен кешіктірмей
Салық заңдарын бұзушылықты жою туралы	Оларды анықтаған күннен бастап бес жұмыс күнінен кешіктірмей
Ескертпе: Султанова Б.Б. «Салық есебі». Оқу құралы: Алматы, 2012 жыл. – 85 бет.	

Салықтар және қорға төленіп отыратын басқа да міндетті түсімдер туралы хабарландыру берген жағдайларда, кіріс міндеттемелері кіріс төлеушілерге хабарландыру берген күннен кейін он жұмыс күндер ішінде орындалуы тиіс.

Заңды бұзған тұлғалардың жауапкершілікке тартылудан құтылып кету мүмкін еместігін түсіну – салықтық бақылаудың негізгі міндеті болып саналады.

Ол үшін салықта бақылауды оны төлеушілерді түгелімен тексерілуі қамтылуы керек.

Салықты бақылаудың нәтижесі тек салықты төлеушілердің заңсыздығы мен қатар, салық органы қызметкерлері тарапынан жіберілетін ескерту керек. Салықтық құқық бұзушылықты талдау негізінен төменгі жағдайларда заң бұзушылықтар жиі кездеседі: [2].

- қосылған құн салығы салым айналуын анықтауды;
- салық органдарына есеп бермейтін тіркеуде жоқ, шот-фактуралары мен реквизиті жоқ жеткізушілердің қосылған құн салығын есепке жатқызуға;
- қосымша құн салығы бойынша жеңілдіктерді дұрыс қолданбау;
- айыппұлдар мен өсімпұлдарды есептеуде.

Салықтық санкцияны қолдану механизмнің тиімділігін арттыру арқылы келесі мәселерді шешуге мүмкіндік береді:

1. Салықтық бақылаудың құқықтық негіздерін дамытудағы жаңа заңнамалар мен нормативтік актілердің жобасын салық төлеушілермен тікелей жұмыс істейтін төменгі сатыдағы салық комитеттері тәжірибеде кездесетін проблемелерді ескере отырып ұсынуы керек, көптеген жобаларды қатар ала отырып, тәуелсіз комиссия құрылып керек жобаны таңдаулары қажет. Заңның немесе нормативтік актінің шығуынан кейін барынша тез арада салықтық санкцияны қолдануды жүзеге асыру бойынша әдістемелік материалдарды жасап шығару қажет.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік салық қызметі жобалардың сынағы өткізілетін базалық салық комитетін сәйкес комитеттермен және Қазақстан Республикасының Үкіметі комиссиясымен т.б. жалпы жиналыста келісілуі керек.

2. Мемлекеттік салық қызметінің тәуелсіздік, бірлік және орталықтандыру қағидаларының жүзеге асырылуы, салықтық бақылау процесінің нормалық инфрақұрылымының жасалуы жағдайында ғана мүмкін: салық комитеттерін орналастыру, материалдық-техникалық қатамасыз ету, қаржыландыру, т.б. Ақпараттық, техникалық және материалдық қатамасыз етілуі сияқты мәселелері жұмыс тиімділігін арттыруға әсер етуші факторлардың бірі.

1) Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының салық қызметі жүйесінде салық органының жұмысын перспективалық және орта мерзімдік жоспарлау бойынша шектеу жоқ.

2) Салықтан жаппай жалтару салық органы жұмысының объективті және субъективті себептерден жетілмеуін, ел көлемі мен басқа да жағдайлар салық органдарымен, басқа да көптеген сыртқы органдармен, бірінші кезекте, ақпарат алмасу мәселесі бойынша өзара қарым-қатынастың қажеттілігін көрсетті. Сондықтан да, салық органының басқа үкімет органдарымен, құқық қорғау органдарымен, басқару және банктік органдармен жүйелер аралық ақпарат алмасуының тәртібі мен нысанын заңның арнайы баптарымен бекіту керек.

3) Салық қызметін бағалаудың критериларын сапалық сипатта негіз беріп қайта бағалау керек. Салық органы жұмысының тиімділігін кешендік бағалау үшін салықтардың есептелуінің толықтық дәрежесін көрсететін жалпылама көрсеткіш қолданылуы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Салық Кодексі .Астана, Ақорда, 2008 жылғы желтоқсанның 10-ы. № 99-IV ҚРЗ
2. Үмбеталиев А.Д. Керімбек Ғ.Е. «Салық және салық салу».Оқулық Алматы.Экономика.2006 ж.-326 б.

Шакирова Г.А., Касымова А.Г., Атабаева А.К.
Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ И ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Управление - целенаправленное воздействие на коллективы людей для организации и координации их деятельности по достижению целей организации. Достижение целей управления осуществляется путем подготовки и реализации управленческих воздействий на людей, активизирующих их работу в организации. Основной формой такого воздействия является управленческое решение, понимаемое в деловом и научном обиходе как единовременный акт окончательного выбора одного из возможных вариантов действий [1].

Управленческое решение является результатом деятельности менеджера, основные функции которого заключаются в анализе информации о внутренней и внешней среде организации, о ее сильных и слабых сторонах и принятии решений для достижения целей организации.

Управленческие решения также являются основным элементом каждой функции управления: планирования, организации, координации, мотивации и контроля, так как их осуществление также требует принятия решения.

Необходимость принятия решения вызвана тем, что предприятие подвержено воздействию со стороны окружающей его среды и вынуждено адаптироваться к ней с помощью обратных связей. Поэтому управленческое решение есть результат обработки менеджером обратной связи - информации о состоянии объекта управления, представленной в виде отклонений параметров объекта управления от нормы (цели). Цель - идеальное, мысленное предвосхищение результата деятельности.

Содержание цели зависит от реальных возможностей субъекта и приемлемых средств для ее достижения [2].

Управленческие решения являются важнейшим элементом процесса управления фирмой, своеобразным центром, вокруг которого вращается жизнь организации. Решение можно рассматривать как продукт управленческого труда, а его принятие - как процесс, ведущий к появлению этого продукта. Во многих случаях от решений, принимаемых руководителями, зависят реальные возможности достижения целей фирмы, ее эффективное функционирование.

Г.А. Саймон (Herber A. Simon, 1960) в своей классической работе о науке принятия решений в менеджменте определяет управленческое решение как процесс, синонимичный самим процессам руководства. Когда в ходе выполнения своих обязанностей менеджеры принимают решения, то всегда присутствует ожидание успеха. Менеджеры всегда получают вознаграждение в той или иной форме за принятие эффективных решений, и их неизбежно критикуют или даже «наказывают» за допущенные ошибки. Неизбежным атрибутом эффективного менеджмента являются достигнутые успехи в области принятия решений. Они являются наиболее эффективным показателем управленческих навыков и умений. Они также являются наиболее существенным вкладом, который каждый менеджер может внести в профессиональную организацию [3].

С позиций общей теории принятия решений управленческие решения - это выбор из множества наиболее предпочтительного варианта действий (альтернативы). Под решением же понимается: элемент множества возможных альтернатив; нормативный документ, регламентирующий деятельность системы управления; устные или письменные распоряжения необходимости выполнения конкретного действия, операции, процесса; регламентируемая последовательность действий для достижения поставленной цели; нечто, отражающее осуществление поставленной цели (материальный объект, число, показатель и др.); реакция на раздражитель.

Так, Харрисон (Harrison, 1999) управленческое решение определяет как «момент в постоянно текущем процессе оценки различных возможностей для достижения определенной цели. При этом имеющиеся ожидания, касающиеся одного какого-либо конкретного образа действий, заставляют менеджера, принимающего решение, выбрать именно данный образ действий, который по его мнению, предоставляет ему наилучшие возможности для достижения цели» [4].

«Решения - это основные операции, проходящие в организациях. Организации, добивающиеся успеха, способны «перерешать» своих конкурентов в следующих трех аспектах: они принимают более правильные решения; они принимают решения быстрее; они более успешно реализуют принятые решения» (McLaughlin, 1995). Таким образом, принятие решения является самым важным видом деятельности, выполняемой менеджерами в деловых организациях; этот вид деятельности лучше всего характеризует поведение и компетенции менеджеров и отличает менеджмент от другой социальной деятельности человека, т.к. принятие решений является основной заботой и обязанностью менеджеров [5].

Друкер (Drucker) отмечает, что принятие решений является только одной из многих обязанностей руководителя. Решение занимает лишь небольшую часть времени менеджера, однако принятие важных решений является конкретной обязанностью именно руководителя. Только руководитель высшего уровня принимает важные стратегические решения [6].

«Из всех управленческих обязанностей, выполняемых руководителями и менеджерами акт принятия решений не имеет себе равных по своей значимости, принятие решений является неотрывной чертой каждого проявления взаимоотношений людей, машин, материалов и технологий» (Cornell, 1988) [7].

Высокая значимость решений в менеджменте предопределяется тем обстоятельством, что управленческие решения оказывают влияние на все функции менеджмента в любой формальной организации; показатели работы менеджера также неразрывно связаны с эффективностью принимаемых им решений. Более того, управленческое поведение в своей основе может быть объяснено именно в контексте управленческого решения, т.к. подлинная сущность менеджмента проявляется в успехе принятых решений по прошествии определенного промежутка времени.

Управленческое решение представляет собой творческий акт субъекта управления (индивида или группы), определяющий программу деятельности фирмы по эффективному разрешению назревшей проблемы на основе знания объективных законов функционирования управляемой системы и анализа информации о ее состоянии.

Часто решением называют как акт выбора, так и результат выбора (ответ). Далее употребление термина «решение» понимается как результат выбора; акт выбора называют «принятием решения»; а процедуру выбора - «процедурой принятия решения» [8].

В составе управленческого решения выделяют следующие аспекты (рисунок 1): организационный, психологический, социальный, информационный, экономический, технологический, правовой.

Рисунок 1. Содержание управленческих решений

Содержание управленческих решений выражается в следующем:

- экономическая сущность УР проявляется в том, что на подготовку и реализацию любого УР требуются финансовые, материальные и другие затраты. Каждое УР имеет реальную стоимость. Реализация эффективного УР принесет компании прямой или косвенный доход, а ошибочное решение – убытки.

- организационная сущность УР – в том, что к этой работе привлекается персонал компании. Для эффективной работы необходимо сформировать работоспособный коллектив, разработать инструкции и положения, наделить работников полномочиями, правами, обязанностями и ответственностью, наладить систему контроля, выделить необходимые ресурсы, в том числе информационные, обеспечить работников необходимой техникой и технологией, постоянно координировать их работу.

- социальная сущность УР заложена в механизме управления персоналом, который включает рычаги воздействия на человека для согласования их деятельности в коллективе. К этим рычагам относятся потребности и интересы человека, мотивы и стимулы, установки и ценности. Социальная сущность УР проявляется прежде всего в цели УР.

- правовая сущность УР - точное соблюдение законодательных актов РК и ее международных обязательств, уставных и других документов самой компании.

- технологическая сущность УР – возможность обеспечения персонала необходимыми техническими, информационными средствами и ресурсами для подготовки и реализации УР.

К параметрам (аспектам) изучения управленческих решений относятся (рисунок 2): их значимость, рациональность, стратегия, исход, неопределенность, организация и уровень принятия решений.

Рисунок 2. Аспекты изучения управленческих решений

Значимость. Управленческие решения имеют исключительно важное значение для всей организации. Принятие таких решений является главным аспектом деятельности руководства. Основным критерием организационной эффективности и управленческого успеха является список успешных решений, которые были приняты ранее и которые способствуют росту и процветанию организации (Harrison и Pelletier, 1998) [9].

Рациональность. Управленческие решения в высшей степени рациональны; это выражается в том, что они всегда ориентированы на достижение долгосрочных целей организации. Другие типы решений не могут на это претендовать.

Стратегия всей организации неразрывно связана с управленческими решениями. В стратегии определяется, как и когда нужно выполнить задачи организации, при этом выполнение задач, естественно, осуществляется через управленческие решения. Следовательно, стратегия является неотъемлемой частью управленческих решений.

Исход. Ожидаемый исход конкретного управленческого решения – это достижение цели, которая и привела в действие процесс принятия данного управленческого решения. Успешные исходы чаще достигаются в случае, когда речь идет о достижении удовлетворительных результатов, а не о максимизации какого-либо конкретного результата.

Исход управленческого решения – это те результаты, которых ожидает руководство при принятии решения. Исход является основным аспектом управленческого решения просто потому, что в нем отражается преобладающее отношение менеджеров к проблеме, причем речь здесь идет о том отношении, которое существовало на момент принятия решения (Harrison и Pelletier, 1997). Существующее отношение лиц, принимающих решение, предопределяет, попытаются ли они достичь максимально приемлемого исхода при данных условиях с сопутствующей им возможностью неудачи, или они просто попытаются достичь цели посредством использования «удовлетворительного» подхода, в рамках которого не может быть речи о максимизации успеха, но который гарантирует более стабильный положительный результат. В любом случае ожидания менеджеров относительно исхода обязательно являются основным импульсом, предопределяющим выбор, и поэтому требуют особого внимания при анализе различных аспектов управленческого решения.

Неопределенность. Присутствие неопределенности, связанной с конкретным исходом, является константой в процессе принятия решений. Неопределенность никогда нельзя полностью вывести из управленческого решения. Однако степень неопределенности может быть уменьшена до приемлемых пропорций посредством использования различных теорий и концепций, касающихся процесса принятия решений.

Организация. Место принятия управленческих решений - формальные бизнес-организации. Управленческие решения принимаются профессиональными менеджерами, которые стремятся выполнить задачи, стоящие перед организацией. Эти цели являются основой для управленческого решения.

Для управленческого решения большое значение имеет организация, в которой оно принято. Именно в процессе выполнения целей организации и возникает потребность в принятии управленческих решений. Поэтому именно организационные цели и могут служить основой для оценки успеха принятого решения. Управленческие решения и организации существуют в рамках взаимозависимых отношений.

При рассмотрении менеджера как лица, принимающего решения, в основном ориентируются на поведенческие аспекты. Различные типы принимаемых решений рассматриваются по-разному, им уделяется различное значение. То же самое можно сказать о различных психологических силах, заставляющих менеджера выбрать какой-либо определенный образ действия для достижения поставленной задачи. С поведенческой точки зрения часто рассматриваются склонность данного менеджера к принятию риска или к уклонению от риска, а также влияние подсознательного сознания на выбор среди имеющихся возможностей. Хотя поведенческая точка зрения сама по себе довольно важна и вполне оправдана, тем не менее она недостаточна для раскрытия полной сущности управленческого решения.

Менеджеры и организации представляют собой подсистему в рамках более крупной окружающей их системы, частью которой они и являются (Harrison, 1999). Внешней средой конкретной организации являются ее акционеры, которые прямо заинтересованы в результатах решений, принимаемых менеджерами. Корни управленческого решения уходят в окружающую среду, где в случае наличия необходимости и возможности формируется управленческая задача. Эта управленческая задача приводит в действие процесс принятия решений, который в случае удачи приводит к достижению поставленной задачи в заранее определенных временных и ценовых рамках. Успех или неуспех управленческого решения определяется его принятием или непринятием. То есть можно сказать, таким образом, что управленческое решение берет свое начало во внешней среде, которая также является основой для его конечной оценки. Ясно, что в таком случае внешняя среда имеет наиважнейшее значение для оценки различных аспектов управленческого решения [10].

Любые управленческие решения необходимо рассматривать как комплекс мер на пути к достижению поставленных предприятием целей. Неправильный выбор цели может привести к тому, что время и силы будут направлены на тщательное выполнение действий, которые не следовало бы предпринимать вообще. Таким образом, выбор и принятие верных управленческих решений в зависимости от целей компании позволяет руководителю действовать по намеченному курсу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абакумова О.Г. Разработка управленческих решений. – М.: Приор, 2006. – 160 с.
2. Глущенко В.В. Разработка управленческого решения: прогнозирование-планирование: Теория проектирования экспериментов. - Железнодорожный : Крылья, 2000. - 398с.
3. Ахметов К.Г. Основы менеджмента. - Актобе-Уральск : А-Полиграфия, 2005. - 435 с.
4. Ерали А. К. Производственный менеджмент. - Алматы : Атамұра, 2005. - 611 с.
5. Баттрик Р. Техника принятия эффективных управленческих решений. – СПб.: Питер, 2006. – 416 с.
6. Каренов Р. С. Энергетический менеджмент. - Караганда : Арка и К, 2015. - 295 с.
7. Орлов А.И. Принятие решений. Теория и методы разработки управленческих решений. – М.: МарТ, 2005. – 496 с.
8. Каренов Р. С. Менеджмент технологий. - Астана : Изд-во КазУЭФМТ, 2009. - 362 с.
9. Голубков Е.П. Технология принятия управленческих решений. – М.: ДиС, 2005. – 544 с.
10. Бельгибаев, А. К. Менеджмент. - Алматы : Юрид. лит., 2005. - 164 с.

ӘӘЖ 336.73

Молдабекова А.Ш., Тезекбаева А.К.

М.Х.Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті

БЮДЖЕТ ШЫҒЫСТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мемлекеттің қызметтерін іске асыру мүмкін, егерде олар материалдық құралдармен қамтамасыз етілсе, себебі мемлекеттің іс- әрекеті мемлекеттік құралдардың тікелей шығыстарымен байланысты. Шығыстар нақты шығындардың көлемін көрсетеді. Сондықтан, бюджеттердің барлық деңгейлері бойынша мемлекеттік шығыстардың бір – бірімен өзара байланысты нақты түрлерінің жиынтығы әрбі мемлекеттің бюджет шығыстар жүйесі болып табылады. Шығыстар жүйесін құру – құралдардың арнаулы бағыттау, үнем режимі мен мемлекеттік құралдарды жұмсаудың қайтып оралмас қағидаларына негізделеді.

Мемлекеттік шығыстар мақсатты белгілеулен бойынша қатаң іске асыруға тиіс, яғни бюджетте қарастырылған бағыттар бойынша. Құралдардың қайта оралмас қағидасы негізінде әлеуметтік саланы қаржыландыруда пайдаланады. Ал, егерде экономиканың дамуын қаржыландыру құралдары жөнінде айтсақ, онда нәтижелік инвестициялауорын алады, яғни бұл арада бөлінген бюджеттік құралдарды қайтару принципі әрекетте болады. Үнем режимін сақтау қағидасы –ол өз алды бюджет шығыстарын төмендетудің формалары мен әдістерінің жүйесі. Бұл жүйе бюджетресурстарын нәтижелі және тиімді пайдалануды іске асыруға мүмкіншілік береді.

Мемлекеттік бюджет шығыстары жүйесі бірнеше факторлармен шарттанады, олардың ішінде негізгі болып мемлекеттік табиғаты мен функциялары, елдің әлеуметі – экономикалық даму деңгейі, мемлекеттің әкімшілік –аумақтық жайластырушылығы, бюджеттік құралдар беру формалары саналады. Мемлекеттік бюджетшығыстарының құрамы мен құрылымы олардың экономикалық мазмұны және жалпы ішкі өнім бөлу жөніндегі мемлекет алдында тұрған мақсаттарымен анықталады. Бюджет шығыстарының ел

экономикасындағы рөлі мен мәнін анықтау мақсатпен олар әртүрлі белгілер бойынша жіктеледі.

Мемлекеттің барлық шығыстары негізінде мемлекеттік бюджетте шоғырланған құралдар арқылы қаржыландырылады. Бұл шығыстарды қоғамдық қайта өндірістегі рөліне байланысты келесі екі топқа бөлуге болады: [1]

- өндірістік қорларды ұлғайту мен өндірістің үздіксіз жүрісін қамтамасыз ету үшін;
- қоғам мүшелерінің әлеуметті-мәдениеттік мұқтаждықтарын қанағаттандыру үшін.

Бірінші топқа – мемлекеттік бюджеттің экономиканы қаржыландыруға бағытталған шығыстары жатады. Екінші топқа – әлеуметті – мәдениеттік шараларды, білім беруді, ғылым, қорғаныс пен мемлекетті басқаруды қаржыландыру үшін арналған бюджетшығыстары жатады.

Осы екі топ арасындағы арақатынас бюджеттің тиімділігін анықтайды. Экономиканың бәсекеге қабілеттілігі дамуға бағытталған шығындардың деңгейі қаншалықты жоғары және бюджеттің тұтынушылық шығындары соған сәйкес төмен болса, соғұрлым бюджет құралдарын пайдалану тиімділігі жоғары болады. Әрине, бюджет құралдарын пайдалану тиімділігі бұл арада мемлекеттік бюджеттің шығыстарын қалыптастыру әдістеріне, мемлекеттің жүргізіп жатқан әлеуметтік саясатына және елдің бүгінгі күнгі әлеуметті – экономикалық ахуалына байланысты болады.

Қазақстан Республикасы шоғырландырылған бюджетінің шығындары жергілікті бюджеттердің, республикалық бюджеттің шығындарынан және Ұлттық қордың шығыстарынан тұрады. Көптеген функционалдық топтар бойынша шығыстар жергілікті және республикалық бюджеттен жүзеге асырылады, сол уақытта Ұлттық қордан республикалық бюджетке ҚР Президенті айқындайтын мақсаттарға нысаналы трансферттерді қаржыландыру жүзеге асырылады.

Жергілікті бюджеттердің шығыстары да республикалық бюджеттің шығыстары сияқты негізінен мына бағыттар бойынша жүзеге асырылады: жалпы сипаттағы мемлекеттік қызметтер көрсету; қорғаныс; қоғамдық тәртіп және қауіпсіздік; білім беру; денсаулық сақтау; әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыру; тұрғын үй коммуналдық шаруашылығы; мәдениет; спорт, туризм және ақпараттық кеңістік; ауыл, су, орман, балық шаруашылығы және қоршаған ортаны қорғау; өнеркәсіп және құрылыс; көлік және байланыс; экономикалық қызметті реттеу (кәсіпкерлік қызметті қолдау); басқа да бағыттар; аудандар (облыстық маңызы бар қалалар) бюджеттеріне берілетін ресми трансферттер, жергілікті атқарушы органдардың борышына қызмет көрсету. Аудан (облыстық маңызы бар қала) бюджетінің шығыстарында денсаулық сақтау, сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі, экономикалық қызметті реттеу бағыттары бойынша жүзеге асырылу көзделінбейді.

Жергілікті бюджеттерден кадрларды қайта даярлауды және мемлекеттік мекемелер қызметкерлерінің біліктілігін арттыруды қоса алғанда, қызмет түрлерін орындайтын мемлекеттік мекемелердің қызметін қамтамасыз етуге, бюджеттік иевестициялық жобаларға (бағдарламаларға), жергілікті басқару органдарының заңдарында көзделген өзге де функцияларына жұмсалатын шығындар да қаржыландырылады. Жергілікті бюджеттерден қаржыландырылатын жергілікті атқарушы органдарды ұстауға арналған шығындар Үкімет бекітетін штат санының жалпы лимиті және заттай нормалар негізінде жоспарланады. Шығыстар бойынша бюджетті атқару маңында бюджеттік құралдар арқылы қаржыландырылатын бюджеттік бағдарламаларды (ішкі бағдарламаларды) орындауға бағытталған шараларды іске асыру түсініледі. Нақты атқару республикалық бюджет жөніндегі заңда және жергілікті бюджет жөніндегі маслихат шешімінде тиісті қаржы жылға бекітілген құралдар сомасының көлемінде жіберіледі. Сондай-ақ бюджеттік бағдарламада қарастырылмаған мақсаттарға ақша қаражаттары бағыттаумен байланысты шараларды іске асыру да бюджетті атқару үрдісіне кіреді. Мемлекеттік мекемелер мен әкімшіліктердің бюджеттік бағдарламаларын (ішкі бағдарламаларын) қаржыландыру олардың міндеттемелері мен төлемдері бойынша қаржыландыру жоспарлары және қаржыландырудың жиынтық жоспарлары негізінде іске асырылады, Бұл жоспарлар тиісті қаржы жылдың республикалық

бюджет жөніндегі заң мен жергілікті бюджеттер жөніндегі маслихаттар шешімдеріне сәйкес жасалады. Жоспарларды іске асыру ҚР Үкіметі мен жергілікті атқарушы-органдардың шешімдері, бюджеттік бағдарламалар паспорттары, бірыңғай бюджеттік жіктеу, бірыңғай стандарттық шоттар жоспары негіздерінде және әрекеттегі республикалық және жергілікті бюджеттерді атқару.

Мемлекеттік мекемелердің міндеттемелері бойынша бюджеттік бағдарламаларды (ішкі бағдарламаларды) қаржыландыру жоспарлар бюджетті атқару жөніндегі негізгі құжаттар болады, себебі бұл құжаттарда паспорттармен қарастырылған шараларды іске асыру үшін мемлекеттік мекемелердің міндеттемелер қабылдауға құқы бар бюджеттік құралдар көлемінің шекті мөлшері анықталады. Сондықтан мемлекеттік мекеменің міндеттемелері бойынша қаржыландыру жоспарының жылдық сомаларын ай сайын бөліп таратуы әрбір бюджеттік бағдарламада тиісті қаржы жыл бойы қарастырылған шараларды іске асыру мерзімі негізінде міндеттемелер қабылдау мерзімге сәйкестік болуы тиіс.

Мемлекеттік мекемелердің төлемдері бойынша қаржыландыру жоспары паспорттарда қарастырылған шараларды іске асыру үшін қабылданатын міндеттемелер бойынша төлемдер жүргізуге мемлекеттік мекеменің құқы бар құралдар көлемін анықтайды. Сондықтан мемлекеттік мекеменің төлемдері бойынша қаржыландыру жоспарының жылдық сомасын ай сайын бөліп таратуы әрбір бюджеттік бағдарламада қарастырылған шараларды іске асыру мерзімі негізінде алынатын тауарлар, жұмыстар, қызметтер бойынша төлемдер жүргізетін мерзімге сәйкес болуы тиіс. Мемлекеттік мекемелер міндеттемелері мен төлемдері бойынша қаржыландыру жоспарларын арнайы формада және келесі шарттарды сақтау негізінде жасайды: [2].

- бюджеттік бағдарламалар әкімшіліктері бюджеттік сұранымда ұсынған сол бағдарлама бойынша есептемелер;

- паспорттар көрсеткіштері, мысалы бағдарламалар бойынша шараларды іске асыру мерзімі, тауарларды мемлекеттік сатып алу конкурстар жүргізу мерзімі;

- бюджеттік бағдарламалар жөніндегі нормативтік құқықтық актілерге сәйкестікті ;

- бірыңғай бюджеттік жіктеудің шығыстар экономикалық жіктеуіне сәйкестікті; - шығыстар экономикалық жіктеу ерекшеліктері құрылымына сәйкестікті.

1-сызба. Бюджет шығыстарының сыныптамасы

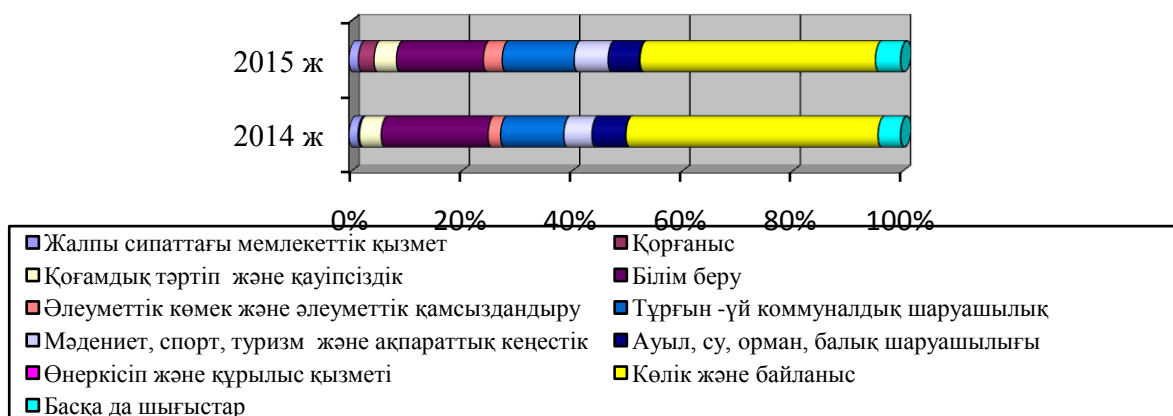
Бюджет шығындарына бюджет қаржылары, мемлекеттік органдардың қызметі және өкілеттігі арқылы орындалатын және игерілетін бюджет шығындары жатады. Негізгі шығындарды ажырату категориясының белгісі, бюджеттік қаржыны қайтарымсыз негізде бөлу болып табылады. Шығындарды басқа да шығыс түрлерімен салыстырсақ, мысалы, бюджеттік несиелер, қаржы активтеріне ие болу, қарыздардың өтелуі және қызмет көрсетуі, басқа шығыстарға қарағанда қайтарылуы, яғни белгіленген шарттарға сәйкес белгілі бюджетке қайтарылуға тиіс. Бюджеттен мемлекеттің өзінің функцияларын орындауға сәйкес кеткен шығындарын, бюджет шығындары деп атайды (шығындар, бюджеттік несиелер, қаржы активтеріне ие болу, қарыздардың өтелуі). Енді, Жамбыл облысы әкімдігінің қаржы

басқармасы бойынша бюджетшығындарының құрамы мен құрылымын келесі 1-кестеде қарастырамыз.

1-кесте Бюджеттің шығындарының құрамы мен құрылымы

Көрсеткіштер	2014 жыл		2015 жыл		Ауытқуы (+;-)
	Сомасы , мың теңге	Үлес салмағы, %	Сомасы , мың теңге	Үлес салмағы, %	
Шығындар - барлығы	148312790,1	100,0	161215912,2	100,0	12903122,1
1.Жалпы сипаттағы мемлекеттік қызмет	1959437,3	1,3	2396987	1,4	437549,7
2.Қорғаныс	306886,7	0,2	3775844,2	2,3	3468957,5
3.Қоғамдық тәртіп және қаіпсіздік	4630795,3	3,1	5475094	3,3	844298,7
4.Білім беру	22624789,6	15,2	20740124,6	12,8	-1884665
5.Әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыру	2762481,0	1,8	4569410	2,8	1806929
6.Денсаулық сақтау	31319162,4	18,2	35633023,4	18,39	4313861
7.Тұрғын-үй коммуналдық шаруашылық	13408657,4	9,0	17230342,7	10,6	3821685,3
8.Мәдениет,спорт, туризм және ақпараттық кеңістік	7155496,8	4,8	8091013,5	5,0	935519,7
9.Ауыл, су, орман, балық шаруашылығы	8476358,3	5,7	7428042,9	4,6	-1048315,4
10.Өнеркәсіп және құрылыс қызметі	78812,4	0,05	182853	0,11	104040,6
11.Жылу энергетикалық кешен	2479346,6	1,6	591219	0,3	-1888127,6
12. Көлік және байланыс	5334555,9	35,9	5599392,2	34,7	2648363
11.Басқа да шығыстар	4758918,1	3,2	5969782,1	3,7	1210864
Ескерту: Жамбыл облысы бюджетінің орындалуы туралы есеп мәліметтері негізінде есептелген.					

Есептеу нәтижелері бойынша 2015 жылдың нақты түсімін 2014 жылдың нақты түсімімен салыстырғанда шығындар 8,6 пайызға артқан, себебі ол төмендегідей салаларға қаржының артуына байланысты болған, жалпы сипаттағы мемлекеттік қызмет саласына 22,3 пайызға, қоғамдық тәртіп және қауіпсіздік саласының 17,7 пайызға, әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыру 65,4 пайызға, мәдениет, спорт, туризм және ақпараттық кеңестік 13,1 пайызға, өнеркәсіп және құрылыс қызмет саласының 132,0 пайызға, көлік және байланыс саласының 4,9 пайызға, басқа да шығыстарға 25,4 пайызға қаржының артқанын байқадық. Осы мәліметтерге сүйене отырып бюджеттен салаларға бөлінген қаржыны 1-суретте қарастырамыз.

1-сурет. Бюджеттен салаларға бөлінген қаржылардың қозғалысы

Есептеу нәтижелері бойынша 2014-2015 жылдар аралығында бюджеттен бөлінген қаржы төмендегідей пайызды құраған; жалпы сипаттағы мемлекеттік қызмет саласына 1,35 пайызды, қорғаныс 1,25 пайызды, қоғамдық тәртіп және қауіпсіздік саласының 3,2 пайызды, білім беру 14 пайызды әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыру 2,3 пайызды, тұрғын үй коммуналдық шаруашылық 9,8 пайызды, мәдениет, спорт, туризм және ақпараттық кеңестік 4,9 пайызды, ауыл, су, орман, балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын аудандар, қоршаған ортаны және жануарлар әлемін қорғау саласы 5,2 пайызды, өнеркәсіп және құрылыс қызмет саласының 0,08 пайызды, көлік және байланыс саласының 35,3 пайызды, басқа да шығыстарға 3,5 пайызға қаржы артқан.

Бюджетті құру, бекіту және атқару барысы бюджеттің тапшылығын қысқарту қажеттілікке негізделеді, яғни бюджетте қарастырылған шығыстар мөлшері бюджет кірістерінің сомасы мен оның тапшылығын қаржыландыратын көздер түсімдеріне сәйкестік болуы тиіс. Бірақ бюджет кірістері мен шығыстарының қашанда теңдік болуы мүмкін емес, сондай-ақ тапшылық болса да ол төтенше жағдай деп есептелмейді, себебі бүкіл әлемде бюджеттік тапшылықсыз бір де бір ел жоқ.

Сонымен бірге бюджеттік тапшылық пайда болуының негізін айыру қажет, себебі ол, негіз, әр түрлі болады және тапшылықтың сапасын сипаттайды. Тапшылықтың шығуы, біріншіден, ел экономикасының әрі қарай дамуын мемлекеттік реттеу үшін оған бірталай мемлекеттік салымдар жасау қажеттілігіне байланысты болуы мүмкін. Екіншіден, тапшылық төтенше жағдайлар себебінен шығуы мүмкін, үшіншіден, экономиканың дағдарысына байланысты, яғни экономика құлауда, ал Үкіметтің қаржы ахуалын басқаруға қабілеті жоқ болған жағдайда[2].

Бюджеттік тапшылық (профицит) мынандай жағдайда орын алады - егерде бюджет шығыстарының (кірістерінің) мөлшері оның кірістері (шығыстары) көлемінен басым болса. Ал тапшылықтың (профициттің) мөлшері таза бюджеттік несиелеуді минустан алынған операциялық қалдық пен қаржы активтері бойынша операциялар қалдығы араларындағы айырмашылық ретінде анықталады және оның шекті мүмкін мөлшері елдің әлеуметті-экономикалық дамуының орташа мерзімді жоспарында белгіле-неді. Осы мақсаттар үшін Үкімет шеттен алып пайдалануды іске асырады, қайсысы профицит болған жағдайда Үкіметтік борышты қайта қаржыландыруға пайдалануы мүмкін. Бюджет тапшылығын қаржыландыру көлемі алынған заемдар сомасы мен бюджет құралдарының қозғалысы қосындысының заемдар бойынша негізгі борышты өтеу сомасынан арттыруы мөлшерінде тағайындалады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Өтебаев Б.С. Мемлекеттік бюджет: Оқулық – Алматы: Экономика, 2006.-320 бет.
2. Илиясов Қ.Қ., Құлпыбаев С. Қаржы: Оқулық. – Алматы: 2009. – 552 бет

**САЛЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҮДЕРІСТЕРГЕ ӘСЕР ЕТУ МЕХАНИЗМІН
ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ**

Салық жүйесі мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік үдерістірге әсер етудің маңызды әкімшілік құралының бірі болып табылады.

Салық жүйесінің көмегімен мемлекет субъектілерге шаруашылық жүргізудің және қоғамдағы әлеуметтік мәселелерді шешудің жағымды жағдайын жасауы немесе оны тежеуі мүмкін.

Салық жүйесі экономикалық және әлеуметтік үдерістерге түрлі бағыттағы орындалатын өзінің функциялары, оның ішінде, ең алдымен түрлі деңгейдегі бюджет пен бюджеттік емес қорларды құру және екінші жағынан қызмет етуші шаруашылық субъектілеріне ыңғайлы жағдай туғызу арқылы әсер ете алады.

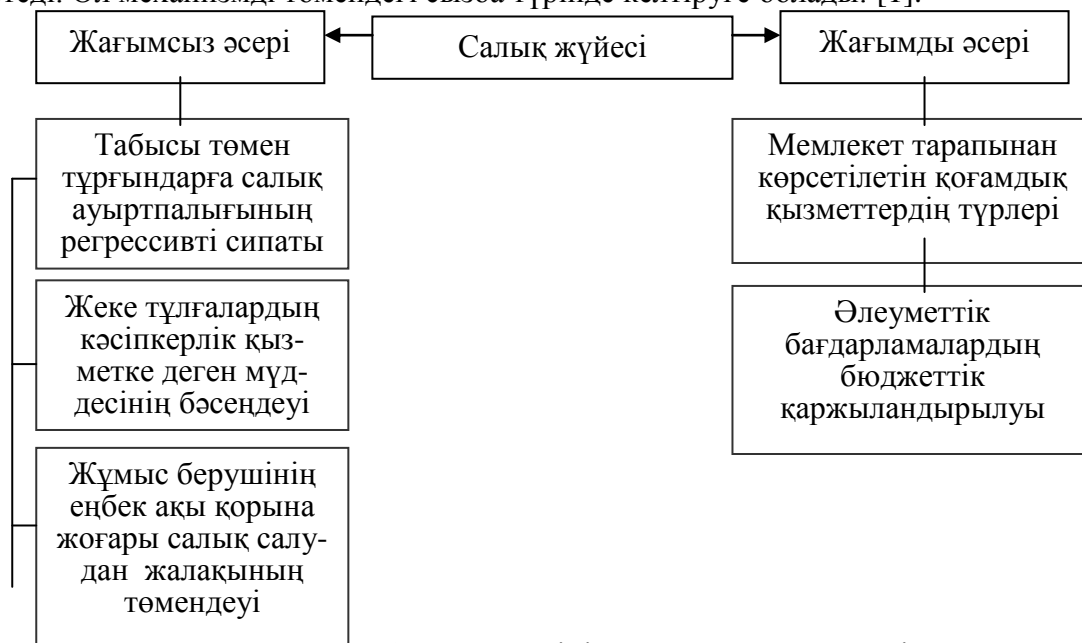
«Салық функциялары – оның мәнінің іс - әрекетте көрінуі және оның қасиеттерін бейнелеу тәсілі. Функция табыстарды құндық бөлу және қайта бөлу құралы ретіндегі аталған экономикалық категорияның қоғамдық міндетінің қалай жүзеге асырылатынын көрсетеді» [1].

Ғалымдар салық функцияларына әдетте: фискалды, экономикалық, бөлу және қайта бөлушілік, бақылау, реттеу, әлеуметтік және ынталандыру функцияларын кіріктіреді.

Фискалды функция арқылы салықтардың негізгі арналымы (міндеті) - бюджет жүйесіне, бюджеттен тыс қорларға және мемлекеттің өзіндік функцияларын (қорғаныс, әлеуметтік, қоршаған ортаны қорғау, білім беру, денсаулық сақтау және т.б.) жүзеге асыру үшін қаржы ресурстарын тарту жүзеге асырылады. Аталған тізімнің бәрі кез келген деңгейдегі бюджеттің маңыздылығын көрсетеді. Бюджеттің көлеміне мемлекеттің өз азаматтарының қауіпсіздігіне қатысты функцияларын қаншалықты толық түрде орындайтындығы тікелей байланысты болады.

Фискалды функцияның орындалуы, сонымен бірге, қоғамдағы әлеуметтік жағдайларға оң әсерін тигізе алады, өйткені, салық салу жүйесін белгілі бір мағынада қоғам мен мемлекеттің арасындағы мәмілелерді жүзеге асыру жолдарының бірі ретінде де қарауға болады, ал, оған негіз болатын факторлардың бірі салық салу. Бюджет неғұрлым көп мөлшерде толтырылса салық жүйесінің фискалды қызметі соғұрлым тиімді деп қабылданады. Дегенмен, әлеуметтік тұрғыдан қарастыратын болсақ оның донорлары экономиканың негізі және қоғамның басты әлеуметтік құндылықтары болып табылатын жеке тұлғалар мен кәсіпорындар. Қаржылық құралдарды алу адамдардың тұрмыс - жағдайын жақсартуды көздемейді ал керісінше оларға зиян әкеледі, яғни салық төлеушілер тікелей салық салу кезінде табыстарының бір бөлігін жоғалтады немесе жанама салық салу кезінде баға көтеріледі (мысалға ҚҚС). Баршаға белгілі, салықтық ресурстар бюджетке түскеннен кейін қайта бөлінеді, оның ішінде әлеуметтік бағдарламаларға да, ал бірақ адамдардың немесе кәсіпорындардың салық төлеу үшін қаражаттарының бір бөлігін жоғалтуы оң әлеуметтік салдарларға емес, салықтардың кері әлеуметтік салдарларына әкеледі. Оның орнына, мемлекетке берген сол қаражаттары олардың өздерінің әлеуметтік қажеттілігіне жұмылдырылатын еді: жұмысшылардың еңбек жағдайын түзету, еңбек ақыны жоғарылату, кәсіпорын деңгейінде әлеуметтік саланы дамыту (демалыс үйлерін ұстау, ауруханаларды және балалар лагерлерін ұстау). Мұндай жағдайда материалдық игіліктерді қалыптастыру және жүзеге асыру жөнінде кәсіпорындар мен жеке тұлғалар арасын бөліп тұратын ешнәрсе болмас еді, бұл сонысымен экономикалық жағынан тиімді болып келеді, өйткені ол қаржылық ресурстарды жинау үшін шығындарды аса көп қажет етпейді. Басқа салықтарға

қарағанда (мүлік, жер және көлік құралдарына салынатын салық) жеке тұлғалардан алынатын табыс салығы мен жанама салықтардың «жері әлеуметтік салдары» басым болып келеді, өйткені, кәсіпорындардан гөрі кез келген адам қалай да өздерінің табыстарын әлеуметтік қажеттіліктерге жұмсауға тырысады. Сонымен қатар, жеке тұлғалардан алынатын табыс салығы, шын мәнінде негізгі мүшесі қоғамның болашағы және негізгі құндылығы болып келетін отбасынан алынады, олардың материалдық және әлеуметтік жағдайына әсер етеді. Ол механизмді төмендегі сызба түрінде келтіруге болады: [1].

Тсурет - Салық жүйесінің отбасының әлеуметтік жағдайына әсер ету механизмі

Салық жүйесінің азаматтардың материалдық және әлеуметтік жағдайына екі жақты әсері бар: жағымды және жағымсыз.

Жағымды жағы сол, заңды және жеке тұлғалар төлеген салықтар бюджет пен бюджеттік емес қорларға жинақталып, олар қайта бөлініп, көп бөлігі тұрғындардың кейбір бөлігіне (зейнеткерлер, мүгедектер, көп балалы аналар, балаларға) жәрдемақы ретінде беріледі және халыққа түрлі қоғамдық қызметтер көрсетіледі.

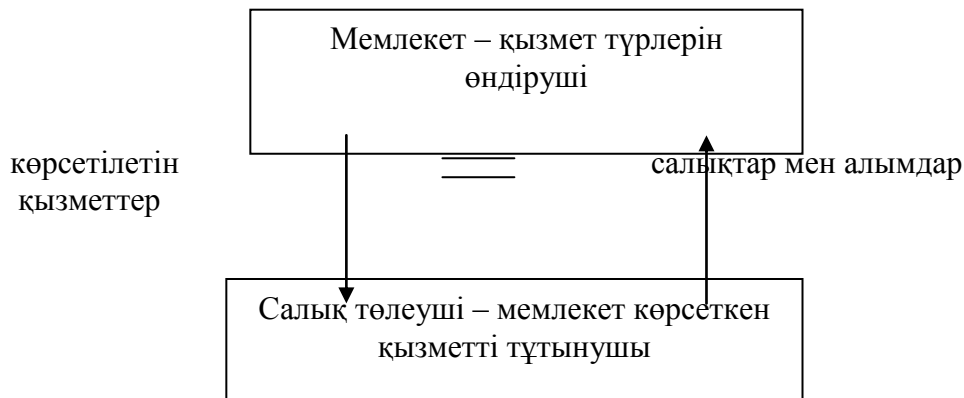
Жағымсыз жағы үш бөліктен тұрады. Біріншісі, табысы төмен жеке тұлғалардың салық төлеуі (жеке табыс салығы мен ҚҚС) олардың материалдық жағдайына кері әсерін тигізеді, екіншісі, жеке кәсіпкерлердің салық ауыртпалығының жоғары болуы олардың кәсіпкерлікпен айналысуға деген қызығушылығының төмендеуіне әкеледі, соңғысы, барлық коммерциялық ұйымдар мен кәсіпорындар аңбек ақы қорынан салық төлейді, соның салдарынан олардың өз жұмысшыларына төлейтін еңбек ақысын қажет мөлшерде төлеу мүмкіндігі азаяды.

Салық салудың жағымды және жағымсыз әсері неғұрлым теңестірілетін болса, салық жүйесі әлеуметтік үдеріске соғұрлым жақсы әсерін тигізеді.

Мемлекет пен салық төлеушілердің салық жүйесіне деген қатынасы әр түрлі. Мемлекет салықтық түсімдердің көп болуына мүдделі, ал, салық төлеуші керісінше.

Мемлекет салық саясатын оның қайшылығын неғұрлым азайта отырып жүргізуі керек. Бұл, салық жүйесі салық төлеушіге неғұрлым аз салмақ салған кезде мүмкін болады, сонда ғана, салық төлеуші салықтық төлемдердің ұтымды түрде пайдаланылып жатқандығын, оның қоғамның болашағы үшін жиналатындығын сезінеді.

В.Я.Савченко «Салық ауыртпалығын анықтау әдістемесі» деген мақаласында мемлекет пен салық төлеуші арасындағы арақатынасты төмендегідей сызба түрінде береді [3].

2 сурет - Мемлекет пен салық төлеушінің арасындағы байланыс сызбасы

Бұл сызбадан салық төлеушінің оның төлеген салық сомасының мөлшерінде ақысыз қызмет көрсетілу керек екендігін білуге болады.

Осыған орай Лаффер теориясына сүйенетін болсақ, онда, салықтардың жоғары мөлшерлемесі түсімнің көбеюіне емес, ал керісінше олардың төмендеуіне әкеледі, өйткені кәсіпкерлер өмір сүру үшін өздерінің табыстарын жасыруға тырысып бағады. Сондықтан фискалды функцияның әлеуметтік мақсаты әрбір жекелеген салық төлеушіге оның тигізетін кері салдарларын неғұрлым азайта отырып, ал сәйкесінше салықтық түсімдерді көбейту болып табылады. Әлеуметтік жағынан ұтымды салық жүйесінің салық төлеушісі мынандай пікірде болуы керек: « мемлекет мен қанша төлей алатын болсам, соншалықты салық алады, сонымен қатар бюджеттегі салықтардың жалпы түсімдерінің маңыздылығы сонда, ол арқылы мемлекет қоғамдағы әлеуметтік – экономикалық міндеттерді шешеуге мүмкіндігі бар». Мәселенің осылай деп келтірілуі Батыс Еуропаның дамыған елдерінде, оның ішінде Швеция мен Германияда орын алған «әлеуметтік нарықтық экономика» теориясына сәйкес келеді.

Аталған теорияға сәйкес қоғамның барлық мүшелері экономикадағы (оның ішінде салық жүйесіндегі) «ойын ережесіне» құлақ асулары керек. Бірақ, олар алдымен экономикада «... оның қызмет етуінің заңды түрдегі нәтижесін мойындаулары қажет. Егер, олар оны саналы түрде мойындайтын болса, онда қандай да бір нәтижелер экономиканың тиімділігін арттыруды ынталандырады; ал егер қоғамның барлық мүшелері оны заңсыз деп қабылдайтын болса, онда олар шиеленіскен конфликт туғызуға себеп болады». Мұндағы «конфликт» негізі болып, кәсіпорынның салықты төлеуден бас тартуы табылады және ол мемлекет пен кәсіпорынның арасын алшақтатады, фискалды функцияның жүзеге асырылу тиімділігінің төмендеуіне әкеледі.

Кез келген елдің экономикасында фискалды міндет жүктелетін негізгі базалық салықтар бөліп қарастырылады. Айта кету керек, тек қана әлеуметтік- экономикалық дамыған елдерде ғана жеке табыс салығы жетекші салықтардың біріне жатқызылады. Бұл ереже қазіргі кездегі дамыған (Жапония, АҚШ) және бұрынғы кездердегі елдер (Ежелгі Индияның өркендеу дәуірінен) тәжірибесінде сақталып қалған. Бір жағынан бұл жағдай, жеке тұлғалардың табыстылығының жоғары екендігін байқататын болса, екінші жағынан жеке азаматтар бюджеттің кіріс бөлігін қалыптастыруға көбірек ат салысуы қажет екенін көрсетеді. Жоғары дамыған елдердегі жеке табыс салығының жетекші орынға ие болуы салық салу деңгейінің мемлекет пен қоғам арасында жарияланбаған мәміле бар екенін дәлелдейтіндей. Яғни, қоғам неғұрлым бай болатын болса, оның мүшелері де салықтан жалтаруға соғұрлым аз икемделеді.

Салықтар тарихи жағынан алым-салық ретінде қарастырылып, қоғамдық қажеттілікті жабу мақсатында пайда болған ұғым. Көп уақыт бойы салықтардың фискалды қызметі оның мәні мен мазмұнын ашып көрсету үшін жеткілікті деп саналып келді. Тоталитарлы және

экономикалық жағынан кешеуілдеген мемлекеттерде, фискалды қызмет басқаларға қарағанда басымдық танытып отырды. Салықтық ауыртпалықтардың шамадан тыс салмағы және салық салудың толықтай қазына мүддесіне бағыныштылығы салық төлеушілердің өзіне жүктелген салықтық міндетті орындамағанымен қоймай, сонымен бірге салықтардан жалтарудың заңды және заңсыз жолдарын қарастырып бағуына мүмкіндік береді.

Салық салу объектісіне тоқтала келе, біз салықтардың бөлу қызметіне жақындай түстік. Әлеуметтік тұрғыдан қарастыратын болсақ, аталған функция маңызды да анықтаушы болып келеді. Сонымен бірге, салық жүйесінің бұл функциясы жүзеге асырылмайтын болса, қаржылық құралдарды алу кезіндегі қандай да бір әлеуметтік салдарлар туралы ешқандай сөз болмаған болар еді.

Фискалды және бөлу функциясы бір бірімен тығыз байланысты және салық төлеушілердің табыстарын салық төлеушілерден мемлекетке қайта бөлген кезде бір уақытта орындалып отырады. Салық жүйесінің бақылау функциясының жүзеге асырылуы, оның толыққандылығы мен тереңдігі белгілі бір мөлшерде салықтық тәртіпке де байланысты. Салықтардың бөлу функциясы оның ұдайыөндірістік үрдістегі атқаратын рөлінің көпқырлылығын сипаттайды. Мемлекеттің шаруашылық өмірге белсенді түрде араласуы қажет екені белгілі болғаннан кейін, елде салық механизмі арқылы жүзеге асырылатын реттеушілік қасиет етек алды. Өндірістің қалыптасатын орны – коммерциялық ұйымдар экономиканың дамуының негізі болып табылады. Оның даму деңгейі мен қарқынана түрлі деңгейдегі бюджеттің, ұлттық табыстың және ЖІӨ қалыптасуы тікелей байланысты. Сондықтан, мемлекеттің негізгі міндеті солардың дамуына жағымды жағдай жасау болып табылады, яғни, бюджетке максималды түрде салықтарды тарту және сонымен бірге, ұйымдар мен кәсіпорындардың салық ауыртпалығын төмендету мүмкіндігін арттыру.

3 сурет -Салық жүйесінің коммерциялық ұйымдар қызметінің нәтижесіне әсер ету механизмі

Сызба салық жүйесінің өндірістік өнімдердің бәсекеге қабілеттілігіне, баға мен тарифке, өнімнің өзіндік құнына, сату көлеміне және ең соңында қаржылық нәтижеге және таза пайдаға тигізетін әсерінің бар екенін көрсетеді [4].

Кәсіпорындар төлейтін салықтардың бәрі қаржылық нәтижеге бірдей әсер ете бермейді. Қаржылық нәтижеге жанама салықтардан қарағанда тікелей салықтардың әсері жоғары деп есептеледі. Жанама салықтар тауар бағасына қосылады және оның соңғы төлеушісі халық болып табылады. Бірақ, бұл жанама салықтардың кәсіпорынның жұмыс

нәтижесіне әсері жоқ екенін білдірмейді. Әсер ету механизмін сызба арқылы төмендегідей беруге болады.

4 сурет - Жанама салықтардың кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтижесіне әсер ету механизмі

Жанама салықтар өнімнің бағасына қосылады, оның салдарынан баға жоғарылайды, сәйкесінше өнімнің бәсекеге қабілеттілігі төмендейді. Бәсекеге қабілеттіліктің төмендеуі сату көлеміне өзінің кері әсерін тигізеді, ал, ол сәйкесінше өзіндік құнға және кәсіпорынның пайдасына әсер етеді. Жанама салықтар сөйтіп жанама түрде (өнімнің бәсекеге қабілеттілігі, сату көлемі арқылы) әсер етеді.

Салық жүйесі салықтардың реттеуші функциясы арқылы кейбір өнімді өндіруді шектеуге күш салады, қоғамға қажетті емес тауарлар түрін, мысалы, темекі өнімдері мен алкогольді ішімдіктерді саналы түрде тауарлардың түріне акциз салығын сала отырып, оларды тұтынуды шектейді. Мұндай функцияны ойын бизнесіне салық салу үдерісі да орындайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Бюджет Кодексі .Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы N 95-IV Кодекс .Егемен Қазақстан" 2008 жылғы 5 желтоқсан, N 370-374 (25343); "РЕСМИ ГАЗЕТ" 2009 жылғы 3 қаңтар N 3
2. Қазақстан Республикасының Салық Кодексі .Астана, Ақорда, 2008 жылғы желтоқсанның 10-ы. № 99-IV ҚРЗ
3. Үмбеталиев А.Д. Керімбек Ф.Е. «Салық және салық салу».Оқулық Алматы.Экономика.2006 ж.-326 б.

УДК 332.8

Кенжеғалиева З.Ж.

Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, г.Астана

РАЗВИТИЕ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

В современном урбанизированном обществе жилищно-коммунальное хозяйство (далее ЖКХ) является важнейшей неотъемлемой отраслью жизнеобеспечения и безопасности городского населения. Во многих развитых странах ЖКХ является одной из самых прибыльных отраслей экономики, т.к., во-первых, в данном секторе экономики вращаются большие финансы- это денежные платежи населения за услуги ЖКХ и субсидии государства; во-вторых, существует постоянный спрос на услуги компаний, осуществляющих жилищно-коммунальное обслуживание - ведь неслучайно в этой отрасли работают транснациональные компании, такие как Suez или American Water Works.

На современном этапе развития социально-экономической системы Республики Казахстан проблемы ЖКХ получили новый виток развития благодаря, принятой в 2011 году

Правительством Казахстана Программы модернизации и развития жилищно-коммунального хозяйства до 2020 года (далее – Программа ЖКХ), которая была направлена на улучшение коммунальной инфраструктуры, построение оптимальной модели управления сектором ЖКХ, повышение энергоэффективности отрасли и создание инвестиционной привлекательности коммунальных предприятий [1].

Вместе с тем в целях создания условий для развития социально-экономического потенциала регионов через формирование рациональной территориальной организации страны, стимулирование концентрации населения и капитала в центрах экономического роста на основании программ «Развитие регионов», «Программы развития моногородов на 2012 – 2020 годы», «Модернизации жилищно-коммунального хозяйства на 2011 – 2020 годы», «Ақбұлақ на 2011– 2020 годы», «Доступное жилье – 2020» была разработана Программа развития регионов до 2020 года. При этом существенное внимание уделяется развитию процессов урбанизации и агломераций, являющихся важнейшими точками экономического роста национальной экономики, развитию и поддержке перспективных населенных пунктов, обладающих экономическим и демографическим потенциалами, что соответствует мировым тенденциям развития процессов урбанизации и регионального развития [2].

В настоящее время в Казахстане городами «первого уровня» определены агломерации с центрами в городах Астане, Алматы, Шымкенте и на западе республики будущая агломерация с центром в городе Актобе. Предполагается увеличение логистического потенциала в агломерациях в связи со строительством международных транспортных коридоров, которые проходят через города Алматы, Шымкент, Актобе, Астану.

В связи с этим возрастает особый интерес к тенденциям развития жилищно-коммунального хозяйства Актюбинской агломерации, что позволит повысить эффективность функционирования инфраструктуры региона. Решение вопроса очевидно будет достигнуто определением текущего состояния ЖКХ Актюбинской области и определении проблем дальнейшего развития отрасли.

Основными показателями, характеризующими текущее состояние сферы ЖКХ, являются доступ населения к водным и энергоресурсам, износ коммунальных сетей, баланс выработки и потребления ресурсов.

В период 2014-2016 г.г. по Актюбинской области в результате реализации государственных отраслевых программ удалось достичь роста показателей доступа населенных пунктов и населения к централизованному водо-, тепло- и газоснабжению в среднем на 15%, а износ коммунальных сетей сократить на 20% [3].

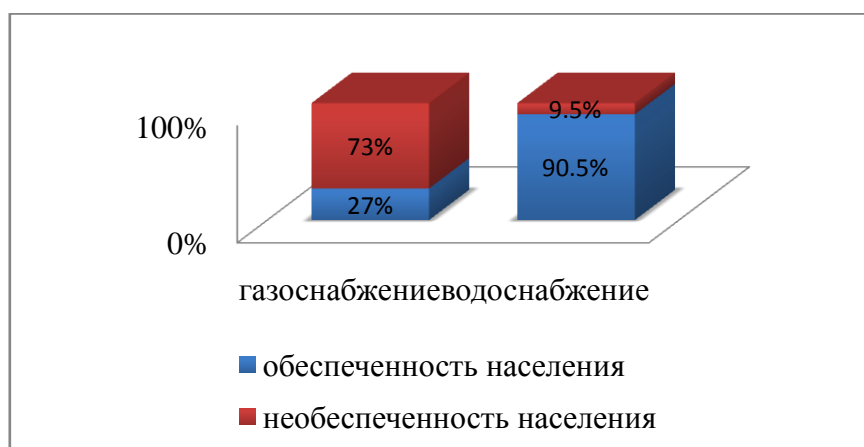

Рисунок 1- Обеспеченность населения Актюбинской области газоснабжением и водоснабжением на 2016 г. (в %)

Газоснабжение. По газоснабжению населенных пунктов Актюбинской области в текущем году наблюдается относительно низкая обеспеченность природным газом- 100 населенных пунктов из 375, в которых проживают 694 532 человека (84%) из 822 700 человек (рисунок 1).

Вместе с тем продолжается активная газификация региона за счет субсидирования из государственного бюджета. Так, в 2015 году за счет бюджетных средств завершено строительство подводящего газопровода к селу Иргиз Иргизского района, внутрипоселковых газопроводных сетей в селах Аккемер Мугалжарского и Каракудык Алгинского районов.

В 2016 году за счет бюджетных средств будет завершено строительство подводящего газопровода к с.Жайсан Мартукского района, начатого в 2014 году.

Водоснабжение. Обеспеченность населения региона в текущем году централизованным водоснабжением составляет 90,5%, населенных пунктов - 45,3% (рисунок 1).

В рамках Государственных Программ «Ақбұлақ», «Развитие регионов до 2020 года» в 2011-2015 годы реализованы 100 проектов по водоснабжению и водоотведению с охватом 68 населенных пунктов общей численностью населения более 54 780 человек на сумму 22,5 млрд.тенге, выделенных из республиканского и областного бюджетов [4].

Таблица 1- Сведения о реализованных и заявленных проектах по газо-, водо- и теплоснабжению Актюбинской области

	2016 г.		2017 г.	
	Количество реализованных проектов	Сумма проектов, млрд.тенге	Количество заявленных проектов	Сумма проектов, млрд.тенге
газоснабжение	12	14,9	15	4,5
водоснабжение	16	4,1	30	8,8
Составлено автором				

В текущем году также будут реализованы 12 проектов на сумму 14,9 млрд.тенге, в т.ч. газификация сел Комсомол Айтекебийского, Уил Уилского, Кос-Истек Каргалинского, Талдысай, Енбек, Алтынды Мугалжарского, Ушкудук (Богословка) Алгинского и Аккудук Хромтауского районов, строительство АГРС в городах Актобе и Кандыгааш. Таким образом, в 2016 году будут газифицированы все 12 районных центра (таблица 1).

На 2017 год в Министерство национальной экономики Республики Казахстан для финансирования из республиканского бюджета заявлено 15 проектов на общую сумму 4,5 млрд.тенге. В 2016 году в целях газификации 23 сельских населенных пунктов (СНП) будут разработаны 30 проектно-сметных документаций (ПСД) на сумму 628,3 млн.тенге.

В 2016 году в рамках Программы инфраструктурного развития «Нурлы Жол» будут реализованы 12 проектов по строительству и реконструкции систем водоснабжения, водоотведения г.Актобе и 9-ти населенных пунктов Алгинского, Айтекебийского, Шалкарского, Мугалжарского, Темирского районов на общую сумму 4,1 млрд.тенге [5].

Теплоснабжение. Централизованным теплоснабжением обеспечены г.Актобе и 8 населенных пунктов области. В 2012-2015 годы реконструировано 33,3 км тепловых сетей и модернизировано 3 центральные котельные в городах Алга, Шалкар и с.Бадамша Каргалинского района, реализовано 10 проектов по модернизации систем теплоснабжения в 10 населенных пунктах на общую сумму 2,7 млрд.тенге, завершена реконструкция 21 объекта магистральных, внутриквартальных тепловых сетей участка «ремонта и эксплуатации котельных» г.Актобе и модернизация тепловых сетей г.Кандыгааш с объемом государственных инвестиций в 2,5 млрд.тенге.

В рамках Программы инфраструктурного развития «Нұрлы Жол» из Национального Фонда выделено 3,7 млрд.тенге на реализацию 13 проектов по реконструкции объектов теплоснабжения, в т.ч. 12 проектов по реконструкции котельных и тепловых сетей г.Актобе, 1 проект по реконструкции тепловых сетей с.Бадамша Каргалинского района проект - в с.Бадамша. Проекты по с.Бадамша и реконструкция котельной по ул.Шевченко в г.Актобе будут завершены в 2016 году.

В 2016 году в рамках Программы «Нурлы Жол» будет модернизирована центральная котельная в г.Алга Алгинского района на сумму 285,7 млн.тенге.

Энергетика. Электроснабжение региона осуществляется стабильно. Баланс электроэнергии изменился в сторону увеличения мощности собственных источников и составил 485 против 600 МВт. В зимний период дефицит покрывался в основном за счет перетоков электроэнергии с северных источников по ВЛ-500 кВ «Житикара - Ульке».

В 2015 году реализовано 2 крупных проекта на общую сумму 18,1 млрд.тенге - строительство подстанции «Акжар-2» и газопоршневой электрической станции ТОО «Актюбинский рельсобалочный завод» мощностью 40 МВт. На АТЭЦ введена 3 турбина мощностью 30 МВт.

В результате планируется экономия топливно-энергетических ресурсов в сфере образования 445 т.у.т. (тонна условного топлива), в сфере здравоохранения 450 т.у.т., в сфере культуры 114 т.у.т. Экономия в денежном выражении составит 765,1 млн.тенге.

Жилищный фонд. Общая площадь жилищного фонда Актюбинской области составляет 15,1 млн.м², из них, 67% - жилфонд городов, 33% - СНП.

Удельный вес общей площади, оборудованной водопроводом ниже среднереспубликанского значения (81,3%). Удельный вес общей площади, обеспеченной канализацией, центральным отоплением, горячим водоснабжением и газом выше среднереспубликанского уровня [6].

Таблица 2- Сведения о состоянии многоквартирных жилых домов (МЖД) Актюбинской области в 2016 г.

	Всего МЖД	Отремонтировано МЖД в 2016 г.	Требуют капитального ремонта МЖД
Всего, в том числе:	2 237	156	741
г.Актобе	1 615	128	350
районы	622	28	391
Составлено автором			

Как показано в таблице 2, в регионе насчитывается 2 237 многоквартирных жилых домов (МЖД) общей площадью 10,6 млн. кв.м., из них требуют капитального ремонта 33% МЖД, в том числе по г. Актобе 22% и по районам 62,8% МЖД.

В рамках Программы модернизации ЖКХ в 2011-2015 годах отремонтировано 138 дома на общую сумму 2,2 млрд.тенге. Возврат средств собственников помещений (квартир) составляет 360,9 млн.тенге или 68% при плане 529,7 млн.тенге. За счет возвратных средств отремонтировано 17 домов на общую сумму 213,6 млн.тенге. Вместе с тем, в 2011-2014 годы в рамках Программы модернизации ЖКХ по области установлены общедомовые приборы учета (ОПУ) - 236 единиц и автоматизированные тепловые пункты (АТП) - 68 единиц, что позволило обеспечить надежное функционирование системы теплоснабжения и экономичное потребление теплоты домов. В результате термомодернизации и установок ОПУ к отопительному сезону экономия составила 55,0 млн.тенге - финансовых средств, 30,2 тыс. Гкал/ч. - теплового потребления.

Таким образом, за годы реализации Программы доля объектов, требующего капитального ремонта снижена с 29% до 22%.

Тем не менее, на сегодня в сфере развития ЖКХ Актыобинской области выделяются такие проблемы:

1. Техническое состояние основных фондов ЖКХ на сегодня требует дальнейших капиталовложений в модернизацию и реконструкцию коммунальных сетей. Наряду с ежегодными убытками, возрастает и уровень технического износа основных фондов. На сегодня износ сетей водоснабжения составляет 49%, водоотведения - 62%, тепло и электроснабжения – 61%.

2. Кризисные проявления в отечественной экономике существенно сокращают государственное финансирование проектов ЖКХ.

Для решения указанных проблем, в ближайшую перспективу ставится задача привлечения инвестиций и реализации проектов ЖКХ на основе государственно-частного партнерства, с участием международных финансовых институтов, банков второго уровня, а также частных инвесторов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Программа модернизации жилищно-коммунального хозяйства Республики Казахстан на 2011 - 2020 годы», утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 30 апреля 2011 года № 473
2. Программа развития регионов до 2020 года, утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 28 июня 2014 года № 728
3. aktobe.gov.kz
4. www.zhkh.kz
5. Государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлыжол» на 2015 - 2019 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 6 апреля 2015 года № 1030.
6. <http://www.kds.gov.kz>

УДК 657

Темирбекова Л.А., Сейтжапбарова А.М., Қонысбекова А.Ж.
Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ

ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІК НЕГІЗІНДЕ КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Қаржылық есептілікті талдау – тиімді экономикалық шешімдер қабылдау үшін кәсіпорынның қаржылық есептілігін талдау процесі болып табылады. Бұл талдауға кәсіпорынның қаржылық жағдайы туралы есептілік, пайда мен залалдар туралы есептілік, ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептілік, сондай-ақ, капиталдағы өзгерістер туралы есептілік кіреді. Қаржылық есептілікті талдау кәсіпорынның болашақ перспективаларын қамтитын әдіс-тәсілдерді қамтиды[1].

Қаржылық талдау кәсіпорынның шаруашылық қызметін талдаудың ең соңғы кезеңі. Ол ішкі және сыртқы қаржылық талдау болып бөлінеді. Олар бір-бірінен мақсаты мен мазмұны бойынша ерекшеленеді.

Кәсіпорынның қаржысын жемісті басқарудың ең негізгі шарты – оның қаржылық жағдайын талдау.

Кәсіпорынның қаржылық талдау жағдайының ақпараттық базасы қаржылық есептілік болып табылады. Оларға кіреді: бухгалтерлік баланс, пайда мен залалдар туралы есептілік, капитал өзгерісі туралы есептілік, ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептілік.

Бірінші есептік кезең үшін құрылған есептіліктен басқа әрбір қаржылық есептіліктің көрсеткіштері бойынша алдыңғы кезең үшін мәліметтер келтірілуі керек.

Қаржылық жағдай – бұл анықталған кезде кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын

және шаруашылық қызметтерін тоқтаусыз қамтамасыз ету үшін оның қаржылық ресурстармен қамсыздандыратын және өз уақытында өзінің ұзақ мерзімді міндеттемелерін өтейтін кешенді ұғым.

Қаржылық талдау мақсаты кез келген бизнес түрінің нәтижесі қаржы ресурстардың бар болумен оларды пайдалану тиімділігіне тәуелді. Қаржы ресурстарын кәсіби басқару қазіргі сандық талдау әдістерін пайдалана отырып, кәсіпорынның қаржылық-экономикалық жағдайына терең талдау жүргізуді талап етеді. Осыған байланысты бүгінгі күні қаржылық талдаудың маңызы артып отыр. Себебі қаржылық талдаудың негізгі мақсаты кәсіпорынның шынайы және кешенді қаржылық- шаруашылық қызметін талдау.

Осының негізінде келесідей сұрақтарға жауап алуға мүмкіндік береді:

- кәсіпорынның тиімділігі қандай;
- кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын қалпына келтіру мен нығайту жолдары қандай;

- кәсіпорынның іскерлік белсенділігін қалай жоғарылату керек.

Шаруашылық субъект қаражаттарын табысты басқарудың ең маңызды шарттарының бірі оның қаржылық жағдайын талдау болып табылады.

Қаржылық талдаудың негізгі міндеттері:

- өндірістік, саудалық және қаражаттық қызметтердің әртүрлі көрсеткіштерінің арасындағы өзара себеп;

- шаруашылық қызметінің нақтылы жағдайлары мен меншікті және қарызға алынған қорлардың бар болуымен,

- мүмкін қаржылық нәтижелерді және экономикалық рентабелділікті болжау;

- қорларды пайдаланудың әртүрлі варианттарында қаржылық жағдайдың модельдерін жасау;

- қаржылық қорларды тиімдірек қолдану және кәсіпорынның қаржылық жағдайын бекітуге бағытталған нақты шараларды қолдану.

Жоғарыдағы міндеттерге қол жеткізу үшін кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау келесідей кезектілікте жүргізілуі тиіс:

- 1) кәсіпорынның мүліктік жағдайы мен капитал құрылымын талдау.

- 2) капиталды пайдалану тиімділігі мен интенсивтілігін талдау.

- 3) кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы мен төлем қабілеттілігін талдау.

- 4) кәсіпорынның несие қабілеттілігі мен банкроттылығының ықтималдығын талдау.

- 5) кәсіпорынның қаржылық жағдайын сауықтыру бағыттарын жобалау.

Қаржылық талдауды әрбір қолданушы анықталған көрсеткіштерге үлкен көңіл аударады және осыған сәйкес талдаудың әдістемесі мен әдістері үшін өте қолайлысын тандайды.

Қаржылық талдауды орындау кезінде келесі әдістер кеңінен қолданылады: көлденең талдау, тігінен, трендік талдау, қаржылық коэффициент әдістері, факторлық талдау.

Қаржылық талдауда негізгі ақпараттық база қаржылық есептілік болып табылады. «Космонавт» қонақ үйінің мүлігін талдау 1 кесте келтірілген.

1 кестеде көрсетілгендей барлық активтер саны жыл басына қарағанда жыл соңында 2195705 мың те-ге өскен. Оған ағымдағы активтер 1506039 мың тг, ұзақ мерзімді активтер 689666 мың тг-ге өскені әсер еткен. Ағымдағы активтер өсуіне елеулі әсері пайда мен залалдар бойынша әділ құнымен есептегендегі қаржылық активтің 605701 мың тг, ақша қаражаттарының 526287 мың тг және басқа қысқа мерзімді активтердің 358403 мың тг-ге өсуі. Ағымдағы активтердің бір ғана бабының қысқа мерзімді дебиторлық берешегі 8198 мың тг-ге төмендеуін көруге болады. Ұзақ мерзімді активтердің 689666 мың тг-ге өсуіне негізгі құралдардың 419869 мың тг-ге өсуі, инвестициялық жылжымайтын мүліктің 120094 мың тг, басқа да ұзақ мерзімді активтердің 145138 мың тг-ге төмендеуі.

Кесте 1 «Космонавт»қонақ үйінің мүлігін көлденең және тігінен талдау

Актив	01.01.2015 ж.		31.12.2015 ж.		Ауытқуы		Өсу қарқын ы
	Мыңтг	%	мыңтг	%	мыңтг.	%	
Барлығы	1957176	100,0	4152881	100,0	2195705		2,12
Ағымдағы активтер	1358950	69,4	2864989	68,99	1506039	-0,45	2,11
Оның ішінде:							
Қорлар	2914	0,1	19144	0,46	16230	0,31	6,57
Қысқа мерзімді дебиторлық берешек	12247	0,6	4049	0,10	-8198	-0,53	0,33
Пайда мен залалдар бойынша әділ құнымен есептегендегі қаржылық активтер	1088432	55,6	1694133	40,79	605701	-14,82	1,56
Ағымдағы табыс салығы	1082	0,1	8698	0,21	7616	0,15	8,04
Ақша қаражаттары	43105	2,2	569392	13,71	526287	11,51	13,21
Басқа қысқа мерзімді активтер	211170	10,8	569573	13,72	358403	2,93	2,70
Ұзақ мерзімді активтер	598226	30,6	1287892	31,01	689666	0,45	2,15
Материалдық емес активтер	0	0,0	4565	0,11	4565	0,11	-
Негізгі құралдар	35281	1,8	455150	10,96	419869	9,16	12,90
Инвестициялық жылжымайтын мүлік	250415	12,8	370509	8,92	120094	-3,87	1,48
Басқа да ұзақ мерзімді активтер	312530	16,0	457668	11,02	145138	-4,95	1,46

Активтер ішінде ағымдағы активтер үлесі жыл басында 69,4%, ал жыл соңында 68,99% құрады. Ағымдағы активтер 0,45 пунктке азайған. Оның жоғары үлесін пайда мен залалдар бойынша әділ құнымен есептегендегі қаржылық активтер есеп беру жылында 40,79 % құрады. Жыл басына қарағанда 14,82 пунктке азайды. Ақша қаражаттары есеп беру жылы 13,71% болды. Жыл басына қарағанда 11,51 пунктке өсті. Ұзақ мерзімді активтердің үлесі жыл басында 30,6 %жыл соңында 31,01% болды. Ұзақ мерзімді активтер 0,45 пунктке өсті. Оған елеулі әсерін тигізген үлесі негізгі құралдар 9,16 пунктке өсуі.

2 кестеде «Космонавт»қонақ үйінің мүлігінің пайда болу көздеріне талдау жүргізілген.

Кесте 2 «Космонавт» қонақ үйінің мүлігінің пайда болу көздерін көлденең және тігінен талдау

Капитал мен міндеттемелер	01.01.2015 ж.		31.12.2015 ж.		Ауытқуы		Өсу қарқыны
	мың тг	%	Мыңтг	%	мыңтг.	%	
Барлығы	1957176	100,0	4152881	100,0	2195705		2,12
Капитал	1462195	74,719	3432827	82,66	1970632	7,95	2,35
Жарғылық капитал	195000	9,96	1819800	43,82	1624800	33,86	9,33
Бөлінбеген пайда	1267195	64,75	1557291	37,50	290096	-27,25	1,23
Резерв	0	0	55736	1,34	55736	1,34	-
Міндеттемелер	494981	25,29	720054	17,34	225073	-7,95	1,45
Қысқа мерзімді міндеттемелер	109104	5,57	569885	13,72	460781	8,15	5,22
басқа да қысқа мерзімді қаржылық міндеттеме	0	0	1061	0,03	1061	0,03	-
Банк несиелері	108758	5,56	545054	13,12	436296	7,57	5,01
Ағымдағы табыс салығы бойынша салық міндеттемелері	76	0,004	871	0,02	795	0,02	11,46
Қысқа мерзімді кредиторлық берешек	270	0,01	6958	0,17	6688	0,15	25,77
Басқа да қысқа мерзімді міндеттемелер	0	0	15941	0,38	6688	0,38	-
Ұзақ мерзімді міндеттеме	385877	19,71	150169	3,62	-235708	-16,10	0,39
Басқа да ұзақ мерзімді қаржылық міндеттеме	385877	19,71	150169	3,62	-235708	-16,10	0,39

Кестеде көріп тұрғанымыздай барлық міндеттемелер мен капиталдың саны жыл басына қарағанда жыл соңында 2195705 мың тг-ге өскен. Оған капиталдың 1970632 мың тг, міндеттемелердің 220573 мың тг-ге өсуі әсер еткен. Капиталдың өсуіне жоғары әсер еткен жарғылық капиталдың 1624800 мың тг-ге өсуі. Міндеттемелердің көбеюіне әсер еткен қысқа мерзімді міндеттемелердің 460781 мың тг-ге өсуі.

Капитал мен міндеттемелердің ішінде капиталдың үлесі жыл басында 74,709% болса, жыл соңында 82,66 % құрады. Капитал үлесі жыл басына қарағанда жыл соңында 7,95 пунктке өскен. Жарғылық капиталдың 33,86 пунктке, резервтің 1,34 пунктке өсуі және бөлінбеген пайданың 27,25 пунктке азаюы. Міндеттемелердің үлесі жыл басында 25,291%, жыл соңында 17,34 % болды. Міндеттемелердің үлесі 7,95 пунктке төмендеген. Оған жоғары үлесті қысқа мерзімді міндеттемелер үлесі 8,15 пунктке өсуі және ұзақ мерзімді міндеттемелердің үлесі 6,10 пунктке төмендеуі.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы – бұл тәуекелділіктің мүмкін болатын

деңгейінде төлем қабілеттілігі мен несие қабілеттілігін сақтай отырып, табысты өсіру негізінде қаржыны тарату мен пайдалану арқылы кәсіпорынның дамуын көрсететін қаржы реурсының жағдайы.

Қаржылық талдау – ол кәсіпорынның даму бағытын бақылауға, оның шаруашылық қызметіне кешенді түрде баға беруге мүмкіндік береді және осындай жолмен басқарушылық шешімдерді өңдеумен кәсіпорынның өзінің өндірістік кәсіпкерлік қызметі арасында байланыстырушы қызметін атқарады. Кәсіпорынның қаржылық жағдайы осы кәсіпорынның белгілі бір кезеңдегі қаржылық тұрақтылығын және оның өз шаруашылық қызметін үздіксіз жүргізуі мен өзінің қарыз міндеттемелерін уақтылы өтеуі үшін қаржы ресурстарымен қамтамасыз етілуін көрсетеді.

Белгіленген мақсатта жету – бизнестің тиімділігін арттыру – транзиттік экономикалық жағдайда шаруашылық жүргізуші субъектілерінің іс-қызметін қаржы – экономикалық талдау мен бухгалтерлік есеп, ішкі бақылау жүйелерін реформалаудың принциптері мен тұжырымдамаларына негізделуі тиіс. Активтерді, меншікті және міндеттемелерді басқарудың ғылыми негізделген стратегиясы мен бағдарламасын жасау қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Дюсембаев К.Ш. Анализ финансовой отчетности : учебник / К. Ш. Дюсембаев. - Алматы : Экономика, 2009. - 366 с. - Библиогр.: с. 361-363.
2. Чечевицына Л. Н. Анализ финансово - хозяйственной деятельности : учебник / Л. Н. Чечевицына. - Изд. 5-е, доп. и перераб. - Ростов н/Д : Феникс, 2010. – 379.
3. Касымова А.Ғ., Темірбекова Л.А. Экономикалық талдау: оқу-әдістемелік құрал / Касымова А.Ғ., Темірбекова Л.А. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2015. – 365с.

УДК 338.31

Темирбекова Л.А., Атабаева А.К.
КарГУ имени академика Е.А. Букетова

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ КАК ОБОБЩАЮЩИЙ ПОКАЗАТЕЛЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В условиях рынка каждое предприятие, будучи экономически самостоятельным товаропроизводителем, вправе использовать любые оценки эффективности развития собственного производства в рамках установленных государством налоговых отчислений и социальных ограничений.

Оценка эффективности деятельности предприятия является необходимым условием грамотного принятия управленческих и предпринимательских решений. Как правило, оценка эффективности работы предприятия основывается на анализе различных финансовых показателей. На основании расчетов данных показателей управление предприятием должно корректировать процессы производства, совершенствовать управление производством предприятия в целях повышения эффективности производства [1].

Анализ эффективности деятельности предприятия необходим не только его руководителю для оценки финансового положения, но и ряду лиц, которые принимают непосредственное участие в хозяйственной практике:

- 1) инвесторам, которым необходимо принять решение о формировании портфеля ценных бумаг предприятия
- 2) кредиторам, которые должны выдать при необходимости кредиты предприятию и быть уверенными, что их кредиты вернут вместе с процентами, раньше чем предприятие обанкротится;
- 3) аудиторам, которым необходимо проверить отчетность и хозяйственную деятельность предприятия и дать соответствующие рекомендации по ведению

бухгалтерского учета;

5) руководителям маркетинговых и рекламных отделов, которые на основе этой информации создают стратегию продвижения товара на рынки [2].

Экономическая эффективность предприятия - количественная (измеримая) система ключевых показателей и их значений, определяемая на основании стратегии предприятия по достижению цели, поставленной собственником перед предприятием и характеризующая результативность деятельности конкретного предприятия с точки зрения его собственника, как текущую, так и в ближней и дальней перспективах.

Эффективность производства – важнейшая качественная характеристика хозяйствования на всех уровнях. Под экономической эффективностью производства понимается степень использования производственного потенциала, которая выявляется соотношением результатов и затрат общественного производства. Чем выше результат при тех же затратах, чем быстрее он растет в расчете на единицу затрат общественно необходимого труда, или чем меньше затрат на единицу полезного эффекта, тем выше эффективность производства. Обобщающим критерием экономической эффективности общественного производства служит уровень производительности общественного труда.

Эффективность производства – это показатель деятельности производства по распределению и переработке ресурсов с целью производства товаров. Эффективность можно измерить через коэффициент – отношение результатов на выходе к ресурсам на входе или через объемы выпуска продукции, её номенклатуры [3].

Суть проблемы повышения экономической эффективности производства состоит в том, чтобы на каждую единицу трудовых, материальных и финансовых ресурсов добиваться существенного увеличения объема производства продукции. Это, в конечном счете, означает повышение производительности общественного труда, что и является критерием повышения эффективности производства.

Необходимость и возможность повышения эффективности производства обуславливается как совокупностью постоянно действующих факторов, так и рядом особенностей современного этапа экономического развития страны. Проблема эффективности в целом не нова, она существует в той или иной интерпретации с периода возникновения материального производства и отражает взаимосвязь производственных отношений определенного способа производства. В условиях формирования рыночных отношений, когда результаты работы одних субъектов рынка зависят от четкости и слаженности работы других субъектов, проблема эффективности становится определяющей.

Важное значение в системе управления производством занимает умение наиболее объективно определять эффективность производства предприятия. Длительное время в среде экономистов велась дискуссия о том, что с помощью показателей можно наиболее объективно определять эффективность производства. Эффективность производства представляет собой комплексное отражение конечных результатов использования всех ресурсов производства за определенный промежуток времени.

Эффективность производства характеризует повышение производительности труда, наиболее полное использование производственных мощностей, сырьевых и материальных ресурсов, достижение наибольших результатов при наименьших затратах.

Оценка экономической эффективности производится путем сопоставления результатов производства с затратами:

$$\mathcal{E} = \frac{\text{результат}}{\text{ресурсы (затраты)}} \quad (1)$$

Под результатами производства понимают его полезный конечный результат в виде:

- 1) материализованного результата процесса производства, измеряемого объемом продукции в натуральной и стоимостной формах;
- 2) народнохозяйственного результата деятельности предприятия, который включает

не только количество изготовленной продукции, но и охватывает ее потребительскую стоимость.

Конечным результатом производственно-хозяйственной деятельности предприятия за определенный промежуток времени является чистая продукция, т.е. вновь созданная стоимость, а конечным финансовым результатом коммерческой деятельности - прибыль.

Эффективность производства можно классифицировать по отдельным признакам на следующие виды:

- по последствиям - экономическая, социальная и экологическая;
- по месту получения эффекта - локальная (хозрасчетная) и народнохозяйственная;
- по степени увеличения (повторения) - первичная (одноразовый эффект) и мультипликационная (многократно-повторяющаяся);
- по цели определения - абсолютная (характеризует общую величину эффекта или в расчете на единицу затрат или ресурсов) и сравнительная (при выборе оптимального варианта из нескольких вариантов хозяйственных или других решений).

Все вместе взятые виды эффективности формируют общую интегральную эффективность деятельности предприятия.

Достижение экономического или социального эффекта связано с необходимостью осуществления текущих и единовременных затрат. К текущим относятся затраты, включаемые в себестоимость продукции. Единовременные затраты - это авансированные средства на создание основных и прирост оборотных фондов в форме капитальных вложений, которые дают отдачу только через некоторое время [3].

Эффективность организации определяется по ряду показателей. Оценить эффективность работы фирмы только по ее экономическим достижениям - например, по прибыли, полученной в результате деятельности, - недостаточно. Огромную прибыль можно получить и на основе жесточайшей эксплуатации работников, и на основе современных методов организации производства с использованием социально-психологических факторов. Для нас важно изучение второго, гуманного пути достижения эффективности. Эффективность организации оценивается комплексно, по показателям двух блоков.

Первый блок включает в себя объективные (экономические) показатели:

- 1) результативность. По этому показателю оценивается, достигнуты ли организацией поставленные цели;
- 2) производительность. Этот показатель выявляет, достигнута ли цель посредством минимальных трудовых затрат;
- 3) продуктивность. По этому показателю оценивается количество и качество продукции;
- 4) рентабельность. Это показатель прибыльности в процессе всего товарооборота от приобретения сырья и оборудования до продажи произведенного товара;
- 5) экологичность. К современному производству предъявляется требование применения экологически чистых технологий. Загрязнение окружающей среды является одним из важных показателей неэффективности промышленного предприятия;
- 6) энергоемкость. Любое производство приближается к идеальному, если потребляется минимум энергии. Поэтому показатель энергозатрат, израсходованных в технологическом процессе, говорит об эффективности всего производства в целом.

Второй блок включает в себя субъективные (психологические, физиологические, социально-психологические) показатели:

- 1) трудовая, духовная и общественная активность сотрудников. Активность - это деятельностный компонент психологии людей. Трудовая активность отражается на таких показателях, как производительность труда, качество выпускаемой продукции и т.д. Активность людей в духовной сфере определяется не только уровнем их профессионального мастерства, а прежде всего творческим отношением к делу, участием в рационализаторской деятельности. Общественная активность проявляется в участии в общественно-политической жизни страны, социальных движениях, освоении новых экономических условий. Показатель

активности свидетельствует об уровнях психофизической и социально-психологической жизнедеятельности сотрудников. Уровень психофизической активности оценивается в основном по величине энергозатрат работника, а социально-психологический уровень по таким параметрам, как – факт трудовой, духовной или общественной активности;

– время, затраченное на эту деятельность;

– проявление инициативы в труде, познании или общественном поведении;

2) удовлетворенность трудовой деятельностью. Это показатель личностного отношения человека к своему труду и членам группы;

3) относительная стабильность организации. В каждой группе образуется ядро кадровых работников, вокруг которого концентрируется остальной кадровый состав. Показатель стабильности связан с показателем текучести кадров. Определенный уровень текучести кадров - это нормальное явление для каждой организации. Если группа на протяжении долгого времени абсолютно стабильна, законсервирована, то это негативно сказывается на ее развитии, на взаимоотношениях людей, выработке новых идей и пр. Поэтому мы и говорим об относительной стабильности организации, имея в виду важность и необходимость определенной текучести кадров;

4) сработанность организации. Этот показатель характеризует устойчивость и прочность межличностных взаимодействий. С его помощью оценивается психологическое состояние системы функционального взаимодействия сотрудников. Сработанность людей в группе говорит об отлаженных организационных и психологических механизмах их деятельности и является предпосылкой сплоченности и совместимости членов организации.

Ю.П. Платонов на основе анализа специальной научной литературы и результатов собственных многолетних исследований в качестве социально-психологических факторов эффективности организации определяет следующие:

1) целенаправленность. Характеризует готовность организации к достижению целей совместного взаимодействия. Цель совместной деятельности выражает потребности, интересы, ценностные ориентации членов трудового коллектива, их идеальное представление будущего результата, что, в свою очередь, определяет средства и способы взаимодействия;

2) мотивированность. Раскрывает причины трудовой, познавательной, коммуникативной и прочей активности членов группы. В конкретной ситуации социального взаимодействия мотивация выполняет три психологические функции: побуждающую, направляющую и регулирующую. Побуждающая функция состоит в осознании человеком потребности в совместном с другими людьми достижении целей группы и является «пусковой кнопкой» деятельности. Направляющая функция определяет цели и способы совместной деятельности, согласованные между всеми членами группы. Регулирующая функция способствует выбору наиболее оптимальных и законных средств достижения групповых целей и удовлетворения потребностей.

Индивидуальные мотивы совместной деятельности интегрируются и представляют собой достаточно широкий спектр мотивов, среди которых мы выделяем:

1) меркантильные – мотивы заработка средств существования;

2) коммуникативные – мотивы общения с другими людьми;

3) мериториальные – мотивы заслужить положительную оценку, похвалу, награду со стороны других людей;

4) коллективистские – мотивы трудиться совместно с другими людьми;

5) мотивы полезности – желание трудиться на благо других, приносить пользу, быть необходимым и незаменимым в процессе совместной деятельности;

6) мотивы достижения – желание достигнуть цели, получить результат совместного труда, стремление к успеху, самоактуализации;

3) эмоциональность. Проявляется в эмоциональном отношении людей к взаимодействию, прежде всего в специфике эмоциональных, неформальных отношений в организации. Возникает при переживании людьми близких по направленности и

интенсивности эмоциональных состояний. Групповые эмоции выражаются в сходных способах переживания членами организации одних и тех же событий, подобии настроений, особенностях эмоциональных взаимоотношений (симпатия, антипатия, дружба и пр.). Интенсивность и направленность эмоциональности группы может оказывать стимулирующее или подавляющее влияние на его эффективность [4].

Экономическая эффективность предприятия — одна из центральных проблем экономики. Для успешного решения многообразных экономических и социальных задач нет другого пути, кроме резкого повышения эффективности всего общественного производства. Количественная определенность и содержание критерия отображаются в конкретных показателях эффективности производственно-хозяйственной и другой деятельности субъектов ведения хозяйства. Формируя систему показателей эффективности деятельности субъектов ведения хозяйства, целесообразно придерживаться определенных принципов, а именно:

- обеспечение органической взаимосвязи критерия и системы конкретных показателей эффективности деятельности;
- отображение эффективности использования всех видов использованных ресурсов;
- возможности применения показателей эффективности в управлении разными звеньями производства на предприятии (деятельности в организации);
- выполнение ведущими показателями стимулирующей функции в процессе использования имеющихся резервов роста эффективности производства.

Эффективность в сфере экономики — воспроизводственная категория. В результате движения продукции через фазы воспроизводства имеют место экономические отношения по поводу эффективного использования ресурсов для достижения конечных результатов.

Эффективность использования ресурсов влияет на эффективность деятельности предприятия.

Предприятие не может быть эффективным, если оно неконкурентоспособно. Таким образом, в рыночной среде, термины «Эффективность предприятия» и «Конкурентоспособность предприятия» являются синонимами. Но, в настоящее время, не существует единых критериев как «конкурентоспособности», так и «эффективности» предприятия и многое определяется той концепцией, которая принимается при рассмотрении данного вопроса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Нуреев Р. М. Основы экономической теории: Микроэкономика: Учеб. для вузов. – М.: Высш. шк., 2003. – С.230.
2. Чуев И.Н., Чуева Л.Н. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: Учебник для вузов – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2006- 368 с.
3. Яркина Т.В. Основы экономики предприятия: учебное пособие // www.aup.ru
4. Экономика предприятия (фирмы): Учебник / Под ред. проф. О.И. Волкова и доц. О.В.Девяткина. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 480 с.

ӘӨЖ 336.73

Молдабекова А.Ш., Жолтаев Н.А.

М.Х.Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті

ХАЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫН МЕМЛЕКЕТ ТАРАПЫНАН ҚАРЖЫЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қаржының жүйесінің дербес буыны ретінде сақтандыру әдетте ойда болмаған және төтенше оқиғаларға байланысты белгілі бір объектіні сақтандыру мен әлеуметтік

қамсыздандыру (сақтандыру) сияқты екі оқшаулаған нысанды іс әрекет ететіні белгілі. Сақтандыру мәселесі, медициналықты қоспағанда, әлеуметтік сақтандыру проблемасымен халықпен тікелей байланысты.

Конституцияның 28-бабы Қазақстан Республикасының азаматы жасына келген, науқастанған, мүгедек болған, асыраушысынан айырылған жағдайда және өзге де заңды негіздерде оған жалақы мен зейнетақының ең төмен мөлшеріне, әлеуметтік қамсыздандырылуына кепілдік береді.

Халықты әлеуметтік қорғау жүйесінде әртүрлі жәрдемақылар маңызды орын алады. Оларға мемлекеттік жәрдемақылар, мемлекеттік арнайы жәрдемақы, еңбекке уақытша жарамсыздық, жүктілік және босану бойынша және тағы басқа әлеуметтік жәрдемақылар мен өтемақылар, женилдіктер жатады.

Мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар - мемлекеттік әлеуметтік қамсыздандыру жүйесіне кіреді және мүгедектігіне, асыраушысынан айрылуына байланысты оларды алуға мұқтаж және толық мемлекет есебінен қамтылған азаматтарға ақша қаражатын мемлекеттік мезгіл-мезгіл төлеп тұруы болып табылады. Бұл жәрдемақының түріне байланысты болады.

Мүгедектігі бойынша жәрдемақылар мүгедектікке душар болған жағдайда жәрдемақыға өтініш жасалған уақытта жұмыстығы тоқталған немесе жалғасуына, қашан болғанына (жұмыс немесе қызмет кезінде, жұмысқа кіріскенге дейін немесе жұмысты тоқтатқаннан кейін) қарамастан тағайындалады. Мүгедек адамдарға зейнетақы төлеу тағайындалған кезде мүгедектігі бойынша жәрдемақы тоқталады немесе зейнетақы төлеу жөніндегі мемлекеттік орталық пен жинақтаушы зейнетақы қорларынан алынатын зейнетақы төлемдерін мөлшері ескеріле отырып қайта қаралады. Асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша - жәрдемақы алуға, асыраушысы қайтыс болған отбасының еңбекке жарамсыз, оның асырауында болған мүшелерінің құқығы бар. Жәрдемақыға құқығы бар отбасының барлық мүшелеріне ортақ бір жәрдемақы тағайындалады. Асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша айлық жәрдемақы ең жоғары мөлшері отбасының еңбекке жарамсыз барлық мүшелеріне 10 айлық есептік көрсеткіштен аспауы тиіс. Жасына байланысты жәрдемақы азаматтарға зейнетақы төлемдеріне құқығы болмаған жағдайда Заңда белгіленген жасқа жеткен кезде, не зейнетақы төлемін ең төмен мөлшерінен аз мөлшерде алған жағдайда орталықтан, жинақтаушы зейнетақы қорларынан тағайындалады. Жәрдемақы 3 айлық есептік көрсеткіш мөлшеріне тағайындалады. «Қазақстан Республикасындағы арнайы мемлекеттік жәрдемақы» заңында және оған сәйкес қабылданған өзге де заң кесімдерінде көзделген негіздерде және тәртіппен азаматтардың арнайы мемлекеттік жәрдемақы әлеуметтік қорғауға мұқтаж адамдарға және жәрдемақылардың өзге түрлеріне қарамастан берілетін ақшалай өтемақы алуға құқығы бар.

Еңбекке уақытша жарамсыздығы бойынша әлеуметтік жәрдемақылар жалпы ауруларға байланысты (жарақат алуға, жүктілікті жасанды жолмен бұзуға карантинге байланысты, туберкулез немесе кәсіби ауру себебінен уақытша басқа жұмысқа ауыстырылған кезде) еңбекке уақытша жарамсыз жағдайларында және заңдарға белгіленген басқа да жағдайларда тағайындалады. Егер еңбекке уақытша жарамсыз еңбекте мертігуге немесе кәсіби ауруға байланысты болса, әлеуметтік жәрдемақыны жұмыс беруші еңбекке жарамсыздық алған күннен бастап, жұмысқа шыққанға дейін немесе мүгедектігі анықталғанға дейін орташа жәрдемақының жүз пайызы мөлшерінде төлейді. Отбастарына және бала туғанда берілетін жәрдемақылар түріндегі әлеуметтік көмек, жұмыссыздарға берілетін материалдық көмек, жұмыс істеген азаматтар мен жұмыссыздары жерлеуге берілетін көмек және басқа атаулы көмектер жергілікті бюджеттерден осы мақсаттарға бөлінген қаражаттар шегінде төленеді. Ұлттық сақтық нарығының қалыптасуының бастапқы кезеңі Қазақстан дербес мемлекет ретінде құрылған күрделі жағдайларда өтті. Осы жылдардың ішінде сақтық ұйымдар сақтандыру және қайта сақтандыру және жөніндегі өзінің кәсіпкерлік қызметін жүзеге асыруда белгілі бір тәжірибе жинақтады.

Қазақстан Республикасындағы мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттің аясаты: [1].

- заңдылық, ізгілік, адам құқықтарының сақталуы;
- әлеуметтік, қорғауға кепілдік берулі, медициналық, әлеуметтік және кәсіптік оңалтуға қол жетімділікті қамтамасыз ету;
- мүгедектердің денсаулық сақтауға, білімдарыны бұзылуы және тіршілік тынысының шектелуі дәрежесіне қарай «мүгедек бала» санатына қарай;
- Қазақстан Республикасындағы мүгедектерге берілетін көмектер:
- әлеуметтік қорғауға, соның ішінде оңалтуға, қоғамға етене араласуға;
- әлеуметтік инфрақұрылым объектілеріне кіріп-шығуын қамтамасыз етуге;
- ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз етуге;
- білім алуға, қызмет түрін, соның ішінде еңбек қызметі түрін еркін таңдауға;
- Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемін алуға;
- Кәсіптік даярлыққа және қайта даярлыққа, еңбек қабілетін қалпына келтіруге және жұмысқа орналасуға;
- Қазақстан Республикасының тұрғын үй заңнамасына сәйкес тұрғын үйге;
- Мемлекеттік және өзге ұйымдарға, соның ішінде денсаулық сақтау, мәдениет, байланыс, көлік, қызмет көрсету саласындағы ұйымдарда бірінші кезекте қызмет көрсетілуіне тиіс.

Мүгедектердің шығармашылық қабілеттерін қолдауға арналған құқықтарын қоса алғанда, Қазақстан Республикасының Конституциясымен, Қазақстан Республикасының басқа да заңнамалық актілермен бекітілген әлеуметтік-экономикалық және жеке басының құқықтары мен бостандықтары толығымен ие болады.

Мүгедектерді әлеуметтік қорғау, әлеуметтік көмек көрсету, медициналық, әлеуметтік және кәсіптік оңалту, білім беру және олардың қоғам өміріне басқа азаматтармен бірдей қатысуына мүмкіндіктер жасауға бағытталған өзге де шаралар арқылы қамтамасыз етіледі. Мүгедектерге көрсетілген әлеуметтік көмек мемлекеттік жәрдемақылар, өтемақы түріндегі төлемдерді және Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де төлемдерді қамтиды. Жергікті атқарушы органдар мен жұмыс беруші әлеуметтік көмекті қосымша түрлерін көрсетуге құқылы. Мүгедектерді оңалту организм функциялары тұрақты бұзылып, денсаулықтың бұзылуынан тіршілік-тынысының шектелуін жоюға немесе орнын мүмкіндігінше толықтай толтыру бағытталған медициналық, әлеуметтік және кәсіптік іс-шаралар кешенін қамтиды. Мүгедектерді оңалтудың кешенді бағдарламасына және медициналық-әлеуметтік сараптама негізінде анықталады мүгедекті оңалтудың жеке бағдарламасына сәйкес жүзеге асырылады. Оңалтудың кешенді бағдарламасы мүгедектерді оңалту ұйымдары мен мекемелері желісін дамытуға, олардың материалдық-техникалық базасын нығайтуға, мүгедектерді техникалық көмекші (орнын толтырушы) құралдармен, арнаулы жүріп-тұру құралдарымен, санаторий-курорттық емдеумен қамтамасыз етуге, әлеуметтік қызметке көрсетуге және әлеуметтік инфрақұрылым объектілеріне кедергісіз кіріп-шығуын, мүгедектерді оңалту мәселелерімен айналысатын қызметкерлерді даярлауға бағытталған іс-шаралардың кепілдік берілген тізбесін көздейді. Оңалтудың жеке бағдарламасы организмнің бұзылған және жоғалтқан функцияларын қалпына келтіруге және олардың толтыруға бағытталған медициналық, әлеуметтік, кәсіптік оңалту шаралар қамтитын оңалту іс-шаралары кешенін айқындайды. Оңалтудың жеке бағдарламасы Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мүгедекке тегін көрсетілетін оңалту іс-шараларын, сол сияқты ақысын төлеуге мүгедектің өзі немесе оның жұмыста мертігуіне немесе кәсіптік ауруға шалдығуына кінәлі жұмыс беруші қатысатын оңалту шараларын да қамтиды.

Мүгедектерді медициналық оңалту: [2].

- қалпына келтіру терапиясын (дәрі-дәрмекпен, физикалық, санаторий-курорттық емдеуді және организмнің бұзылған немесе жоғалтқан функциялары мен денсаулықты қалпына келтіруге бағытталған басқа да емдеу әдістерін);
- қайта жасау хирургиясын;

- протездік-ортепиядалық көмекті қамтиды.
- медициналық оңалту жөніндегі іс-шаралар;
- өзінің негізгі өмірлік қажеттіліктерін өз бетімен қанағаттандыру мүмкіндігін, өзінің өзі қарап-күту және (немесе) жүріп тұру қабілетін ішінара немесе толық жоғалтуына байланысты басқа адамның күтімі мен көмегіне мұқтаж жалғыздықты мүгедектерге әлеуметтік қызмет көрсетуді бөлімшелері және қарттар мен мүгедектерге әлеуметтік қызмет көрсететін аумақтық орталықтары әлеуметтік стандарттарына сәйкес жүзеге асырады.

Үйде және қарттар мен мүгедектерге әлеуметтік қызмет көрсететін аумақтық орталықтарда әлеуметтік қызмет көрсету бюджет қаражаты есебінен жүзеге асырылады.

Денсаулық жағдайына байланысты басқа адамның тұрақты күтіміне және медициналық қызмет көрсету мұқтаж жалғыздықты мүгедектерге, мүгедек балаларға әлеуметтік қызмет көрсету мүгедектердің жасына, денсаулық жағдайына сәйкес бейімделген қарттар мен мүгедектерге арналған интернат-үйлерде жүзеге асырылады және тіршілік-тынысына жағдайлар жасауды, күтіммен қамтамасыз етуде, медициналық қызмет көрсетуді, оңалтуды, әлеуметтік еңбекке бейімдеуді, демалыс пен бос уақытын ұйымдастыруды қамтиды.

Мелекеттік медициналық-әлеуметтік мекемелерде және мелекеттік емес медициналық-әлеуметтік қызмет көрсетудің мелекеттік стандарттарына сәйкес беріледі. Мемлекеттік медициналық-әлеуметтік мекемелердегі әлеуметтік қызмет көрсету бюджет қаражаты және (немесе) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес өзге де материалдық және қаржылай түсімдер есебінен жүзеге асырылады. Мемлекеттік емес медициналық-әлеуметтік ұйымдардағы әлеуметтік қызмет көрсету, құрылтайшылардың қаражатын қоса алғанда, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес ақылы негізінде жүзеге асырылады.

Мүгедектер тегін жалпы орта білім алуға кепілдік береді.

Бірінші және екінші топтардағы мүгедектер мен мүгедек балалар үшін орта білім беру ұйымдарына оқуға түсу кезінде Қазақстан Республикасының Үкіметі белгіленетін мөлшерде қабылдау квотасы көзделді.

Мемлекеттік білім беру гранттары мен несиелерін бюджеттік қаржыландыру арқылы тегін мемлекеттік білім алу конкурсына қатысқан кезде көрсеткіштер бірдей болған жағдайда, медициналық-әлеуметтік сараптаманың қорытындысы бойынша тиісті білім беру ұйымдарында оқуының болатын бірінші және екінші топтардағы мүгедектердің, бала кезінен мүгедектердің, мүгедек балалардың басым құқығы болады.

Мемлекеттік тапсырыс немесе грант бойынша жоғары оқу орындарында оқитын, білім беру ұйымдарында оқитын мүгедектерге степендиямен қамтамасыз ету жөніндегі жеңілдіктер Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес беріледі.

Мүгедек балаларды жалпы немесе арнаулы мектепке дейінгі ұйымдарда және басқа оқу орындарында тәрбиелеу мен оқыту мүмкін болмаған жағдайда, оларды тәрбиелеу мен оқыту ата-анасының немесе заңды өкілдерінің тілегі ескеріле отырып, Қазақстан Республикасының заңнамасына белгіленген тәртіппен үйде жүргізіледі [3].

1. Мүгедектерді кәсіптік оңалту:

- кәсіптік бағдар беруді;
- кәсіптік оқытуды (қайта оқытуды);
- жұмысқа орналастыруды қамтиды;
- кәсіптік бағдар беруді халықты әлеуметтік қорғау саласындағы уәкілетті органның аумақтық бөлімшелері жүзеге асырылады.

2. Мүгедектерді кәсіптік оқытуды (қайта оқытуды) Қазақстан Республикасының заңнамасына белгіленген тәртіппен алынған лицензия негізінде білім беру қызметін жүргізетін ұйымдар жүзеге асырады.

- жұмыс орындарының жалпы санының үш проценті мөлшерінде мүгедек үшін жұмыс орындарының квотасын белгілеу;

- жеке кәсіпкерлікті, шағын және орта бизнесті дамыту арқылы мүгедектер үшін қосымша жұмыс орындарын құру;
- мүгедектерді Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жұмысқа орналастыру үшін арнаулы, сондай-ақ әлеуметтік жұмыс орындарын құру;
- мүгедектерге кәсіптік оқуды ұйымдастыру арқылы қамтамасыз етеді;
- бірінші және екінші топтардағы мүгедектер үшін ұзақтығы аптасына отыз алты сағаттан аспайтын қысқартылған жұмыс уақыты белгіленеді, жыл сайын ұзақтығы он бес жұмыс күнге дейін ақы төленетін қосымша демалыс беріледі;
- түнгі уақыттағы жұмысқа мүгедектің келісімімен және егер оның мұндай жұмыс істеуіне денсаулық жағдайы бойынша тыйым салынбаған болса, рұхсат етіледі

Мүгедектік белгісі бойынша кемсітуге тыйым салу принциптері негізінде жүргізіледі. Адамның мүгедектігі мен еңбек қабілетін жоғалту дәрежесін белгілеу халықты әлеуметтік қорғау саласындағы уәкілетті органның аумақтық бөлімшелерінің медициналық-әлеуметтік сараптама жүргізуі жолымен жүзеге асырылады.

Медициналық-әлеуметтік сараптама Қазақстан Республикасының үкіметі белгіленген тәртіппен, куәландыратын адамның клиникалық-функционалдық, әлеуметтік, кәсіби және психологиялық деректерін талдау негізінде организмнің жай-күйін кешенді бағалауда сүйеніп жүзеге асырылады. Адамның мүгедек деп таныған және еңбек қабілетін жоғалту дәрежесін белгілеген кезде олардың себептері, мерзімі, басталған уақыты, қосымша көмек түрлеріне және техникалық көмекші (орнын толтырушы) құралдармен, арнаулы жұрт тұру құралдарымен қамтамасыз етудегі қажеттіліктері анықталады, сондай-ақ мүгедектің оңалтудың жеке бағдарламасы әзірленеді.

Жұмыс берушінің кінәсінен жұмыста мертітуге ұшыраған немесе кәсіптік ауруға шалдыққан мүгедекке санаторий-курорттық емдеуге жолдама Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жұмыс берушінің есебінен беріледі. Жұмыс беруші – жеке кәсіпкердің қызметі тоқтатылған немесе заңды тұлға таратылған жағдайда, жұмыс берушінің кінәсінен жұмысты менгеруге немесе кәсіптік ауруға шалдыққан мүгедекке санаторий курорттық емдеу осы баптың тармағына сәйкес жұмыс берушінің есебінен беріледі.

Мүгедектерді әлеуметтік оңалту: [4].

мүгедектердің жеке басы гигиенасының, өзін-өзі қарап-күтуді, жүріп-тұруды, қарым-қатынастың негізі әлеуметтік дағдыларына үйрету;

Мүгедектерді техникалық көмекші (орнын толтырушы) және арнаулы жүріп-тұру құралдарымен қамтамасыз етуді;

Басқа адамның күтімі мен көмегіне мұқтаж мүгедектерге, соның ішінде мүгедек балаларға үйде әлеуметтік қызмет көрсету;

Жеке оңалту бағдарламасына сәйкес мынадай әлеуметтік қызметтер көрсету.

Жүріп тұруы қиын бірінші топтағы мүгедектерге жеке көмекші беруде;

Естімейтіндігі бойынша мүгедектерге жылына отыз сағатқа ымдау тілі маманын беруде;

Медициналық - әлеуметтік мекемелерге әлеуметтік қызмет көрсетуде;

Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес құқығын көмек көрсетуді;

Мүгедектерді оңалтудың жеке бағдарламасына сәйкес әлеуметтік оңалтудың өзге де түрлерін қамтиды.

Мүгедектерді әлеуметтік оңалтуды: медициналық - әлеуметтік мекемелер (қарттар мен мүгедектер балаларға арналған интернат үйлер), қарттар мен мүгедектерге әлеуметтік қызмет көрсететін бөлімшелер, арнаулы білім беру ұйымдары (психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялар, оңалту орталықтары, психологиялық түзеу кабинеттері) және меншік нысанына қарамастан басқа мамандандырылған ұйымдар жүзеге асырылады.

Оңалтудың жеке бағдарламасына сәйкес мүгедектер протездік-ортепидальдық көмекпен, техникалық көмекші (орнын толтырушы) құралдармен, Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын тізбе бойынша және тәртіппен қамтамасыз етіледі.

Жұмыс берушінің кінәсінен жұмыста мертігуге ұшыраған немесе кәсіптік ауруға шалдыққан мүгедектер жеке арнаулы жүріп-тұру құралдарымен Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жұмыс берушінің қаражаты есебінен етіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Бюджет Кодексі. Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы N 95-IV Кодекс "Егемен Қазақстан" 2008 жылғы 5 желтоқсан, N 370-374 (25343); "РЕСМИ ГАЗЕТ" 2009 жылғы 3 қаңтар N 3
2. Қазақстан Республикасының Салық Кодексі. Астана, Ақорда, 2008 жылғы желтоқсанның 10-ы. № 99-IV ҚРЗ
3. Б.С.Өтебаев. Мемлекеттік бюджет: Оқулық. – Алматы: Экономика, 2006 – 320 бет.
4. Илиясов Қ.Қ., Құлпыбаев С. Қаржы: Оқулық. – Алматы: 2009. – 552 бет

УДК 338.1

Әсемжар Н.Д.

Евразийский Национальный университет им Л.Н. Гумилева, г. Астана

РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ТУРИЗМА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

По мнению некоторых авторов, инфраструктура представляет собой совокупность различных отраслей сферы услуг и деятельности для обеспечения производства товаров и необходимый уровень жизни. Некоторые авторы заявили, что инфраструктура означает сочетание объектов и инженерных сооружений в целях обеспечения эффективного функционирования предприятий в сфере материального производства в жизни той или иной территории. В других случаях эксперты предлагают рассмотреть инфраструктуру как часть материально-технической базы, обеспечивая общие условия экономических и социальных процессов [1 р. 5-6].

Следует отметить, что, несмотря на различные интерпретации «инфраструктуры» концепции большинства авторов пытаются охарактеризовать эту категорию как творение, сделанное человеком для эффективного потока производственных процессов. Обобщая различные мнения, можно определить, что функции инфраструктуры как целостного объекта, деятельность которого создают общие условия производства и социального развития. Представляется, что в рамках инфраструктуры индустрии туризма следует понимать как систему материальных объектов и деятельности по предоставлению туристических услуг населению, укреплению здоровья и возможность зарабатывать деньги [2 р. 40-41].

Туризм в Республике Казахстан является приоритетным направлением развития нефтегазового сектора экономики. Основной целью развития туризма в Казахстане является создание современного, высокоэффективного и конкурентоспособного туристического комплекса, который обеспечит условия для развития отрасли как сектора экономики и интеграции в глобальную систему туристического рынка и развития дальнейшего международного сотрудничества в области туризма. Для развития туризма в Казахстане необходимо осуществить ряд шагов с учетом специфики национального туристического продукта. Шаги, заключается в следующем: развитие инфраструктуры транспорта и автомобильных дорог; развитие существующей инфраструктуры, создание туристического комплекса, этно музеев и зон отдыха; восстановление исторических и этнографических памятников; проектирование и строительство туристических мест и гостиницы [3].

Учитывая, что Казахстан обладает уникальным природным потенциалом, страна имеет все возможности для развития различных видов туризма: культурный, образовательный, экологический, приключенческий, бизнес, здоровье и другие. Как отмечают международные эксперты в области туризма, состояние развития отрасли туризма

в Казахстане в последние годы характеризуется своим прогрессивным и устойчивым развитием. Казахстан начинает считаться иностранцами в качестве одной из самых стабильных стран с уникальным туристическим потенциалом.

Первая система связи необходимо обеспечить в районах развития пляжного туризма и индустрии развлечений в водохранилище Капшагай, озеро Алаколь в Алматинской области, на побережье Каспийского моря в Мангистауской области (Кендерли район), в центре казахстанского участка Шелкового пути - в городе Туркестан Южно-Казахстанской области.

Развитие инфраструктуры туризма является комплексный подход к удовлетворению спроса, как стратегические активы жизненно важных туристов и для отдельных объектов класса люкс, которые создают добавленную стоимость туристических услуг. Решение проблем инфраструктуры, таких как транспортные услуги, инжиниринг, надежного электроснабжения, строительство очистных сооружений, строительство новых отелей и курортов, спортивных сооружений, формирование современных пляжей является крупномасштабный характер, требует значительного объема финансирования. Она должна быть солидарными усилиями государственных и бизнес-структур с целью повышения эффективности осуществления намеченных целей программы и принятия мер по усилению государственно-частного партнерства в форме концессии, договоров, аутсорсинг и другие. Тем не менее, государственно-частное партнерство в виде концессии ограничивается тем, что закон не предусматривает порядок обеспечения обязательств государства концессионеру, означающий отсутствие гарантий защиты своих инвестиций. Это делает его рискованно использовать концессионные соглашения для частного сектора [5].

В рамках стимулирования государственно-частного партнерства для этого нужно расширить использование аутсорсинга для достижения программных целей, что позволяет клиенту привлечь внимание общественности к ключевым функциям управления целевой программы более эффективно следить за ходом его реализации. Кроме того, специализированная компания может значительно улучшить качество их исполнения, обладая необходимой квалификацией в реализации аутсорсинговых функций.

Инвестиции в развитие инфраструктуры туризма должна включать в себя процессы масштабных проектов с точки зрения бизнеса инвестиционных фондов и государства на основе доходности и срока окупаемости критерия; деятельность по обеспечению прозрачности системы путем размещения информации о существующих и новых проектов в сети Интернет на веб-сайте Комитета индустрии туризма Казахстана.

В развитии региональной инфраструктуры туризма должен присутствовать принцип постепенного развития туристической инфраструктуры в рамках государственно-частного партнерства с использованием государственного и муниципального имущества. Она включает в себя программы создания, которые развивают инфраструктуру туризма; выделение приоритетных направлений строительства и реконструкции объектов индустрии туризма; разработка маршрутов с самой высокой привлекательности для населения в долгосрочном условиях; предоставление информации общественности о намерениях индустрии туризма.

Принцип постепенного развития туристической инфраструктуры посредством государственно-частного партнерства с использованием государственного и муниципального имущества предполагает создание методов развития туризма инфраструктуры. Этот метод развития региональной инфраструктуры туризма включает в себя общие области для региональных программ: политику повышения туристической привлекательности, расположение государственно-частного партнерства; политика образования и повышения квалификации специалистов в туристической поданной; организация стандарта туристической инфраструктуры.

Подходы к построению этих региональных программ основаны на принципе координации задач для развития пропускной способности инфраструктуры в программах развития региона и туризма в регионе. Предложенный подход позволит более эффективно улучшить качество жизни в стране и создать региональную программу, которая организует

массовый отдых в короткий период [7 с. 15-16]. Развитием инфраструктуры туризма в условиях слабого материально - технической базы практически невозможно без осуществления мер по привлечению иностранных инвестиций. В связи с тем, что туризм является отраслью, необходимо иметь инвестиции для того, чтобы создать высокоразвитых туристических объектов. Некоторые развивающиеся страны решить подобную проблему, прибегая к услугам иностранного капитала. В целях развития туризма оказывает положительное влияние на экономику региона, желателен строить и эксплуатировать туристические объекты, связавшись с местными органами власти.

Возможность привлечения инвестиций для развития инфраструктуры туризма является наиболее важным фактом в рамках кластерных инициатив. Наиболее благоприятная вещь в создании туристического кластера является необходимость создания технологических связей между предприятиями и секторами экономики, участвующих в производстве, реализации туристского продукта и услуг, создание условий для реализации туристического потенциала региона. Таким образом, он эффективен, когда инвестор заинтересован в развитии не только основного производства, но и вспомогательной инфраструктуры [6 стр. 127].

Кластеры туризма формируются на основе ключевых туристических и рекреационных ресурсов региона. Например, будут созданы условия для строительства сети гостиниц, караван-сараев на отрезке Шелкового пути. Существует также концепция создания современных, многофункциональных и мирового класса туристических центров в Алматы, Акмолинской и Мангистауской областях. Запланированный объем привлечения инвестиций для этих проектов составляет более 30 миллиардов долларов США [8].

Развитие инфраструктуры туризма напрямую связано с созданием сети транспортной инфраструктуры. Кроме того, важно создать условия для любого типа путешественников, чтобы получить доступ к воздушным, железнодорожным, автомобильным и водным транспортом. Рассматривая, что большинство иностранных туристов приезжают в Казахстан по воздуху, необходимо обновить свой флот, расширить географию пассажирских перевозок, определить сбалансированную цену и тарифной политики с целью увеличения туристического потока, повышения качества обслуживания. Для внутреннего туризма наибольший интерес является автомобильный транспорт. Кроме того, необходимо проанализировать популярность дорог среди туристов и сосредоточить внимание на этих областях в целях улучшения качества дорог, дорожной инфраструктуры, а также создание мотелей [9].

Строительство международного транспортного коридора Западная Европа - Западный Китай создает стратегическое значение в конкурентной отрасли туризма. Планируется создать национальный туристический кластер страны, которая позволит туризму Казахстана, чтобы найти свою нишу на туристическом рынке, а не только в Центрально-Азиатском регионе, но и в Азиатско-Тихоокеанском регионе и европейские рынки. Эта длина транспортного коридора 2700 километров, проходит через пять регионов Казахстана (Алматы, Жамбылской, Южно-Казахстанской, Кызылординской и Актюбинской), на маршруте, где проживает около пяти миллионов человек. 30 придорожной инфраструктуры, 8 мотелей каждые 600 км, а также крупные туристические сложные проекты были построены в период реализации программы форсированного индустриально - инновационного развития [3 с. 28-31].

Для мониторинга и анализа условий придорожной туристской инфраструктуры в регионе предполагается создать рабочие комитеты, которые должны применяться к проектируемой дорожной карты существующих и будущих объектов в национальных магистралей и местных дорог, ведущих к уникальным туристических рекреационных зон, памятников археология, история и природа. Необходимо также проанализировать обеспечение выделения земельных участков местными исполнительными органами для строительства объектов придорожной инфраструктуры вдоль транспортного коридора; привлечение инвестиций в развитие инфраструктуры; обеспечение мер по льготному

финансированию и налогообложения для малых и средних предприятий, участвующих в создании связанных с туризмом отраслей.

Сдерживающим фактором развития индустрии туризма, как отсутствие развития инфраструктуры гостиничного бизнеса, а также ограниченные финансовые ресурсы для строительства и реконструкции основных фондов гостиничных предприятий также следует отметить [5]. Для целей принудительного развития как важного сегмента туристической отрасли Казахстана необходимо определить приоритеты строительства приоритетной сети гостиниц, гостевых домов и мотелей и кемпингов в рамках проекта "Evrokemping" на региональном уровне, направленных на создание сети отелей в следующих регионах:

- Акмолинская область - Кокшетау, Зерендинский и Щучинск; ,
- Алматинская область - Текели, Жаркент;
- Жамбылская область - Тараз (на территории архитектурного комплекса "Тектурмас") Байзакского района (на территории древнего поселения "Акыртасе", Б. Момышулы в районе Zhualynskiy
- Восточный Казахстан регион - озера Алаколь и Маркаколь Бухтарм резервуар;
- Кызылординская область - в районе Шелкового пути по маршруту Шымкент, Самарканд;
- Атырауская область - на месте сарая;
- Мангистауская область - Шетпе Мангистауской области;
- Павлодарская область - на территории Баянаульской ННП.

Учитывая прогноз, к концу 2015 года, в стране необходимо построить отель на 468 300 кровати [4].

В целом, учитывая состояние развития туризма в Казахстане на современном этапе следует отметить, что правительство уделяет большое внимание к отрасли на государственном уровне. Комитет индустрии туризма Казахстана, вместе со списком инвесторов разработали инновационные туристические проекты. Учитывая темпы развития и строительства инфраструктуры туризма в регионах, так и в крупных прорывных проектов общенационального значения, следует отметить, что в будущем отечественной индустрии туризма будет конкурентоспособной на международном рынке туризма.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барабалина Е.К: (2009) Управление развития государственно-частного партнерство в сфере туризма. Москва: Академия, 2009. 5-6с.
2. Шашкова. О. (2010) Туризм в «Шелковом пути»//Курсив, 2010, №15 40-41с
3. Бондаренко Т. (2014) Основные направления развития туризма в Республике Казахстан. Симферополь: ВиТроПринт. 2014. 28-31с.
4. (2014) Концепция развития туристической индустрии Республики Казахстан: заимствованный 19 марта, 2014, №508
5. (2014) Постановление Правительства Республики Казахстан. На Совете по туризму (с последующими изменениями): заимствованный 4 сентября, 2014, №1631
6. Дуйсен Г.М. (2002) Основы формирования и развития индустрии туризма в Казахстане. Алматы: "LEM", 2002. 127с.
7. Вахитова Д. (2010) Развитие инфраструктуры туризма в регионах Казахстана // Эксперт, 2010, №7 15-16с.
8. (2015) Ведение государственного реестра туристических маршрутов и трасс // Доступен: www.kit.gov.kz/index.php/ru/razvitie-infrastruktury (Получено: 14.09.2016)
9. (2015) Кадровая проблема в развитии туристического кластера Казахстана // Доступен: www.arbir.ru/articles/a_2925.htm (Получено: 14.09.2016)

РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РК

Основой успешного развития являются достижения в экономике. Анализ экономического развития за годы независимости показывает, что Казахстан на основе продуманной стратегии успешно движется поступательно, не смотря на сложности в условиях мирового кризиса.

В Казахстане приняты и реализуются программы инновационного и индустриального развития. Создана национальная инновационная система, принята новая законодательная нормативная база. Создаются инновационные, исследовательские университеты, современные лаборатории, возросло финансирование науки, осуществлен переход на новую систему подготовки научных кадров.

Таблица 1. Динамика ВВП РК за 2000-2015гг.

Годы	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Млн. Дол	57,1	81	104,9	133,4	115,3	148	200	215	244	227	184
Темп роста ВВП, %	9,7	10,7	8,9	3,2	1,2	7,3	7,5	5,5	6	-6,7	-18,9

Данные таблицы 1. свидетельствуют о неуклонном росте ВВП, если в 2005г составлял 57,1 млн. дол, то в 2015г численность возросла в три раза.

За период независимости, в агропромышленном комплексе страны достигнуты значительные результаты: наблюдается абсолютный рост производства на базе рыночных отношений, увеличивается продуктивность и производительность труда, производится обновление основных фондов и восстановление инфраструктуры отрасли, достигнуто самообеспечение по основным продуктам питания, произошел значительный рост экспорта зерновых, масличных культур, продукции рыболовства.

В производстве зерна Казахстан достиг определенных успехов и стабильности, но в условиях рыночной экономики объем производства и реализационная цена на производимую продукцию определяется спросом рынка, поэтому диверсификация является актуальным вопросом земледельцев.

В таблице 2 рассмотрим валовый выпуск продукции растениеводства за 2010-2014 годы в млн. тенге.

Таблица 2. Валовый выпуск продукции за 2010-2014 годы

Наименование	2010	2011	2012	2013	2014
Валовый выпуск					
Республика Казахстан	1 442 630,1	2 286 042,3	1 999 046,6	2 386 103,5	2 527 890,3
Акмолинская	108 906,3	246 247,9	148 822,9	231 590,4	238 622,6
Актюбинская	82 276,1	116 037,0	113 468,0	125 376,4	125 066,2
Алматинская	217 769,6	290 983,9	342 543,2	377 013,9	425 307,9
Атырауская	19 475,1	33 478,2	40 376,1	44 029,9	48 824,0
Западно-Казахстанская	52 808,2	82 756,0	73 418,9	79 678,4	84 573,0

Жамбылская	68 461,6	89 360,3	94 393,8	127 346,6	166 387,5
Карагандинская	83 625,1	119 298,4	114 056,7	142 864,8	143 812,9
Костанайская	213 494,7	394 419,8	184 938,9	230 861,6	235 396,7
Кызылординская	44 241,9	45 362,6	48 505,2	48 569,1	48 238,1
Мангистауская	4 429,2	6 563,8	7 822,5	8 036,6	8 724,7
Южно-Казахстанская	163 832,8	207 914,9	259 203,7	296 993,7	322 824,0
Павлодарская	60 689,7	94 522,2	79 643,4	118 680,7	106 849,0
Северо-Казахстанская	166 754,7	353 527,5	252 501,9	264 936,4	280 476,8
Восточно-Казахстанская	153 133,2	202 249,2	237 221,8	287 755,2	288 776,1
г. Астана	1 346,7	1 813,8	1 436,5	1 696,7	1 507,3
г. Алматы	1 385,2	1 506,8	693,1	673,1	2 503,5

В рамках Программы диверсификации растениеводства Костанайской области площадь посева из года в год нарастают. Если в 2009 году площадь масличных культур составила только 54,9 тыс.га, в 2010 году-153,4 тыс.га, в2014 году- 324,2 тыс.га, в 2015 году – 335,8 тыс.га. Значительно расширены площади посева: фуражные – 372 тыс.га, крупяные - 146 тыс.га, зернобобовые 29 тыс.га, озимая рожь -1,7 тыс.га.

Посевные площади на альтернативные масличные и зернобобовые культуры увеличиваются особенно на такие культуры ,как рапс яровой , подсолнечник, сафлор и лен масличный. Если в 2012г площадь посева масличных культур составила 175,8 тыс.га с урожайностью 2,5ц/га, то в 2015г соответственно 335,8тыс.га с урожаем 8,0 ц/га.

Многие хозяйства приобрели урожайные и высокомасличные сорта:

- Рапса-Абилити, Герос, Хантер, Липецкий;
- Подсолнечника -Жайна, Казахстанский 5,Заречный;
- Лен масличный-Казар, Карабалыкский7,Костанайский Янтарь
- Сафлор-Акмай;
- Чечевицы – Петровская 4, Нарядная 3, Степная 24

Диверсификацией растениеводства занимаются в основном зерносеющие хозяйства северных районов Костанайской области, где почвенно-климатические условия позволяют получить ожидаемый урожай.

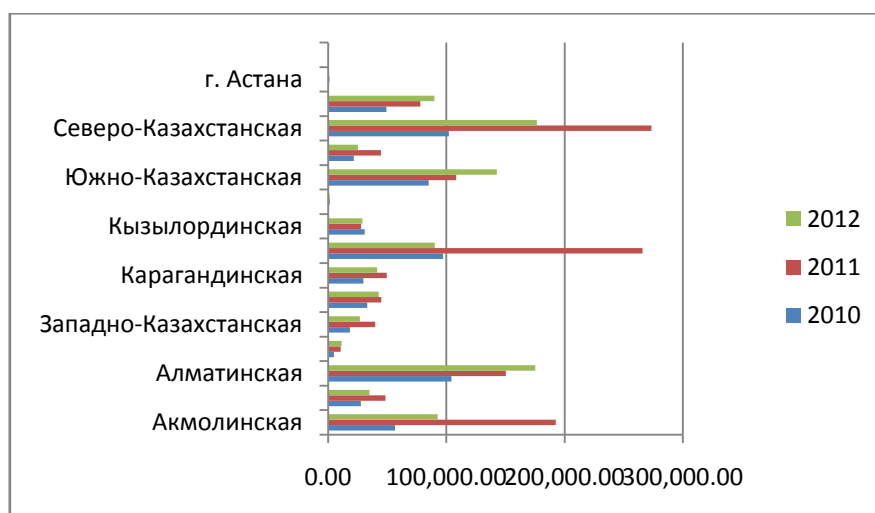
Данные показывают, что площади и урожайности масличных культур растут и позволят в дальнейшем перейти товаропроизводителям к плодосменным севооборотам.

В целях дальнейшего расширения посевных площадей альтернативных культур и разнообразить производство продукции растениеводства в текущем 2016году в Иране был меморандум о сотрудничестве между Костанайскимакиматом и ТОО «Каз-Іr-агро». Иранская компания намерена выращивать сафлор в Житигаринском районе и планирует строительство завода по производству сафлорового масла в г.Житигара увеличив площадь посева масличных культур в 3раза.

Внедрение во всех зерносеющих регионах Казахстана короткоротационных севооборотов с минимализацией обработок почвы продолжается.

Переход и внедрение в производстве влаги и ресурсосберегающей технологии стало очередным фактором повышения зерновых культур. При этом нужно отметить, что в Казахстане значительно сократилась площадь зерновых культур, но прибавка урожая произошла за счет масличных (рапс, соя) и других фуражных культур.табл.3

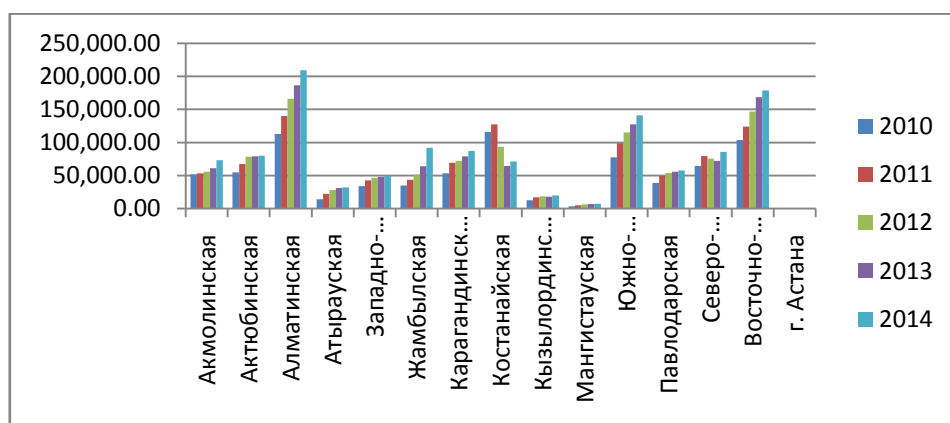
Таблица 3. Валовая продукция продукции растениеводства за 2010-2014 годы, в млн. тенге

Диверсификация растениеводства позволит снизить риск выращивания одной культуры, расширит рынок сбыта продукции, обеспечит хорошего предшественника для пшеницы и позволит обеспечить растущее население необходимыми видами сельскохозяйственной продукции.[1]

В таблице 4 покажем валовый выпуск продукции животноводства за 210-2014 годы, в млн. тенге.

Таблица 4 Валовая продукция животноводства за 2010-2014 годы, в млн.тенге.

На основании вышеприведенных данных за 2010-2014 годы, мы видим, что объем валовой продукции сельского хозяйства в 2014 году в целом по республике составил 2527,9 млрд. тенге, что больше уровня соответствующего периода предыдущего года на 1% (в т.ч. выпуск продукции растениеводства составил 1327,9 млрд. тенге, животноводства – 1189,6 млрд. тенге). ИФО продукции растениеводства составил 98,5%, продукции животноводства в 103,9%.

На основании данных таблиц покажем в графическом виде состояние АПК за 2010-2014 годы

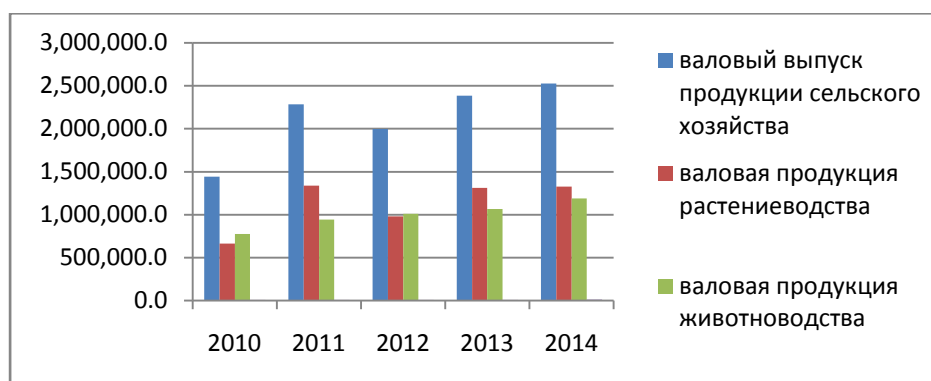

Рисунок 1. Диаграмма валовой продукции за 2010-2014 годы

Составлено: на основании статистических данных Министерства Национальной Экономики Республики Казахстан по Статистике.

Снижение ИФО растениеводства в 2014 году связано с тем, что в 2013 году объем валовой продукции растениеводства составил 120,7%. Необходимо отметить, что существующая структура растениеводства характеризуется высокими ежегодными колебаниями производства. При этом в среднем за последние пять лет в отрасли сельского хозяйства обеспечен 5-ти процентный рост производства.

Экспорт сельскохозяйственной продукции и продуктов ее переработки за 2014 года снизился на 6,2% и составил 2,6 млрд. долларов США. При этом отмечается снижение импорта продукции АПК на 6% (4,2млрд. тенге). Объем инвестиций в основной капитал сельского хозяйства за 2014 года увеличился на 19,1% и составил 173,3 млрд. тенге.

Объем инвестиций в основной капитал производства продуктов питания за 2014 года увеличился на 21,9% и составил 42,7 млрд. тенге. Обеспеченность внутреннего рынка по основным видам продовольствия за счет отечественного производства составляет более 80%. В целом объем производства продуктов питания за 2014 года вырос на 3,8% и составил 1103,5 млрд. тенге.

Государственная поддержка растениеводческой отрасли определена в следующих направлениях

1) Субсидирование приоритетных культур

В 2014 году на субсидирование приоритетных культур трансфертами общего характера (ТОХ) регионам выделено 34,3 млрд. тенге, дополнительно местными бюджетами областей выделено 6,9 млрд. тенге (в сумме - 41,2 млрд. тенге), просубсидированная площадь приоритетных сельскохозяйственных культур составила 13,8 млн. га (в 2013 году – выделено ТОХ 18,6 млрд. тенге, утверждено МБ – 21 млрд. тенге, просубсидированная площадь составила 16,4 млн. га).

На 2015 год на указанные цели предусмотрено 34,7 млрд. тенге.

2) Субсидирование плодоводства и виноградарства

В целях развития отрасли плодоводства и виноградарства в 2014 году из республиканского бюджета выделено 3,1 млрд. тенге, за счет которых заложены насаждения плодово-ягодных культур и винограда на площади 3,5 тыс. га, в том числе плодово-ягодные культуры – 2,7 тыс. га и виноград – 0,8 тыс. га.

2) Субсидирование минеральных удобрений и гербицидов

В 2014 году на субсидирование стоимости удобрений предусмотрено по республике 15,0 млрд. тенге (в 3 раза больше, чем в 2013 году), из них 9,6 млрд. тенге направлены трансфертами общего характера в 2014 году и 5,4 млрд. тенге затраты постоянного характера, включенные в базу расходов местных бюджетов).

В местном бюджете на указанные цели утверждено 8,4 млрд. тенге (56% от предусмотренных), объем приобретенных удобрений составил 274,1 тыс. т.

На субсидирование стоимости гербицидов в 2014 году было предусмотрено 11,0 млрд. тенге, из них освоено 10,8 млрд. тенге, объем приобретенных гербицидов составил 12782,0 тыс. литров.

3) Субсидирование семеноводства

В 2014 году в базу местного бюджета областей на субсидирование семеноводства передано 2,6 млрд. тенге, просубсидировано 80,2 тыс. тонн элитных семян, 3392,4 тыс. штук саженцев плодово-ягодных культур и винограда, произведена закладка маточников многолетних насаждений плодово-ягодных культур и винограда на площади 16,25 га и обслуживание незавершенного производства заложенных маточников плодовых культур на площади 20,17 га.

На сегодняшний день, «КазАгроФинансом» одобрено 5 проектов (хранения зерна) совокупной мощностью 65тыс.т., в Северо-Казахстанской и Акмолинской областях. В перспективе планируется увеличить мощности хранения до1,5 млн.т. зерна, из которых 700 тыс.т. продкорпорацией (Каз ТАГ), путем приобретения действующих, строительства новых и модернизацией существующих емкостей. Емкости хранения на800 тыс.т. для товаропроизводителей профинансирует «КазАгроФинанс» за счет средств национального фонда. В рамках увеличения мощностей на 700 тыс.т. хранения зерна продкорпорацией ведутся работы на 6 хлебоприемных пунктах следующих областей: Южно-Казахстанской, СКО, Акмолинской, Мангистауской и Актюбинской.

Таким образом, для обеспечения роста инновационной активности агропромышленного комплекса Республики Казахстан является создание благоприятных условий для формирования фонда инновации и их освоения в производстве при сглаживании существующих различий между получаемыми результатами и потенциалом научно-технических разработок. Имеются в виду как имеющийся в наличии и доступный потребителям количественный набор нововведений, так и их возможности улучшать производственные, экономические и другие показатели агропромышленной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Р.А. Уразалив Диверсификация зернового производства Казахстана. Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана, 2001 №1с-12
2. С.Ш. Шортан, М.К. Сулейменов, А.В. Хассан, Ж.А. Каскарбаев Экономический потенциал диверсификации растениеводства. Научно-производственный центр зернового хозяйства им.Бараева, Шортанды-1.
3. М.Койшыбаев Диверсификация растениеводства- осознанный выбор. Казахстанская правда 20.04.2011г(№133).

УДК336(574)

Ибраимова С.Ж.¹, Жақаев Т.Е.²

э.ғ.к., доцент¹, «Қаржы» мамандығының магистранты², Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЛЫҚ САЛУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қай кезде болмасын, кез-келген елдің қоғамдық әлеуеті мен тұрақтылығы, экономикалық дамуы мен өркендеуі салық жүйесінің іс-әрекетіне байланысты. Бүгінде еліміздің тәуелсіздігімен бірге сапқа тұрған салық жүйесі іргелі де маңызды салаға айналған.

Орталық бюджетті қалыптастыратын салықтар жалпы алғанда мемлекеттің фискальды қызығушылығын тудырады. Оларды тиімді пайдалану баға құру процесіне және тұтыну құрлысына оң әсеріне тигізеді. Сонымен қатар салық төлеушілер үшін кірістерге тура салық салу және оның ставкаларының көлемі нақты әсерін тигізеді. Салықтарсыз мемлекет

өмір сүре алмайды. Себебі нарықтық қатынастарға көшкен кезде және жеке меншік басым болғанда салықтар кірістерді жинаудың басты әдістеріне айналады. Салықтар жаңа құнда қайта бөлу процесіне қатысқан кезде ұдайы өндіріс барысының бір бөлігі ретінде қызмет атқарады. Сонымен қатар салықтар өндірістік қатынастардың спецификалық түрі болып табылады. Ал өндірістік қатынастар салықтардың қоғамдық мазмұнын қалыптастырады. Ол арқылы салықтың табиғатын, эволюциясын негізгі сипаттары мен ерекшеліктерін және қоғамдағы өндірістік қатынастарға салықтардың әсер етуі механизімін көре аламыз.

Қоғамдық мазмұннан басқа салықтар материалдық негізге ие немесе салықтар дегеніміз мемлекет жинайтын қоғамның нақты ақша қаражаттарының сомасы. Ұлттық табысты қайта бөлген кезде салықтар мемлекеттік билік органдардың жаңа құнның ақшалай түрдегі бір бөлігімен қамтамасыз етеді. Салықтар түрінде бүкіл халық төлеген ұлттық табыс. Бұл бөлігі мемлекеттің орталықтандырылған қаржы ресурстар қорына айналады.

Қазақстанның нарықтық қатынастарға көшуіне орай, мемлекет, салықты қоғамда болып жатқан экономикалық үдерістерге ғана емес, сондай-ақ әлеуметтік үдерістерге әсер ету құралы ретінде қолданып, ол негізгі реттеуіштердің біріне айналды.

Мемлекет заңдар мен ережелерді, оның ішінде салық пен бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы заңдарды шығару арқылы, жекелей алғанда ұсақ және ірі кәсіпорындарға әсер етеді және олардың ішкі іс жүргізу саясатына, әрі есептік және салық есебі саясатының жүргізілуіне де тікелей ықпал етеді. Әрі олардың қандай болуына әрбір мемлекеттің экономикалық атмосферасы тәуелді болады. Салық механизм құрылымы бойынша заманауи әдебиеттерде салық саясатының «кәсіпорын тарапынан таңдалған салық салу тәртібінің жиынтығы ретінде» берілген анықтамасы басым түседі. Мысалы, В.Н. Жуковтың пікірінше, салық салу мақсаттарына арналған салық саясаты – бұл салық декларациясындағы ұйымның пайдасы туралы дәйекті ақпаратты қалыптастыру мақсатында мүліктің, шаруашылық операциялардың, кіріс пен шығыстардың, оңтайлы салық салу бағыттары. Анықтамаға сүйенсек, ұйымның салық саясаты келесі мәселелерді шешу кезіндегі тәсілдемелерін ашып көрсетуі тиіс:

- мүлікті бағалау;
- салық базасын анықтау;
- бюджет алындағы салық міндеттемелерін қалыптастыру;
- салық кезеңдерінің арасындағы шығындарды үлестіру [3].

А.В. Брызгалиннің жетекшілік етуімен авторлық ұжым салық салу мақсаттары үшін салық саясаты деген ұғымды кәсіпорын таңдаған салық есебін жүргізу тәсілдерінің және салық пен алымдарды есептеу тәртібінің жиынтығы деп түсінеді.

Бұл келесіні білдіреді:

1) кәсіпорын салық базасын анықтау және қандай да бір салық пен алымдарды есептеу тәртібін реттейтін заңнамалық актілермен рұқсат етілген бірнеше тәсілдердің бірін таңдайды;

2) таңдалған тәсілдер кәсіпорында, яғни құрылымдық бөлімшелердің орналасқан жерінен тәуелсіз, олардың барлығында белгіленеді;

3) аталмыш тәсілдер тиісті құжатпен бекітіледі [3].

Н.А. Нестеренко мен Е.С. Цепилованың пікірінше, салық салу мақсаттары үшін салық саясаты салықтар бойынша салық базасын анықтау үшін ақпаратты жалпыландыруға мүмкіндік беретін ережелер мен әдістердің жиынтығы болып табылады және ұйым қызметінің ерекшеліктеріне және заңдылық талаптарына сәйкес қалыптасады [4].

М.Л. Пятовтың пікірінше, салық салу мақсаттары үшін кәсіпорынның салық саясаты ретінде – салық төлеуші жасайтын шаруашылық операцияларға салық салу режимдерінің бірін таңдау бойынша салық заңнамасының салық төлеушіге ұсынатын ықтимал шешімдердің кешені деп түсінген жөн [4].

Біршама өзгеше көзқарастағы Л.И. Куликованың пайымдауынша, салық салу мақсаттары үшін кәсіпорынның салық саясаты – бұл салық базасын анықтау үшін ақпаратты жалпылауға мүмкіндік беретін ережелер мен әдістердің жиынтығы, әрі ол ұйым қызметінің ерекшеліктері мен салық есебінің басты қағидаттарына сәйкес қалыптасады.

Осылайша, салық салу мақсаттары үшін есеп саясаты түрлі авторлардың анықтамасында процедуралар, ережелер, әдістер, тәсілдер ретінде көрінеді.

Осынша сан алуан тұжырымдаулардың себебі құбылыстың мәнін әркелкі түсінуден гөрі, зерттеліп отырған ұғымның мазмұны жағынан бірыңғай терминологияның болмауында.

Кейбір авторлар «кәсіпорынның салық саясаты» деген сөз орамын қолданса, басқалары – «салық саясаты» және «есептік-салықтық саясаты» деген сөз тіркестерін қолданады. Д.С. Жакипбековтың пікірінше, кәсіпорынның салық саясаты Қазақстан Республикасында салық жүйесін ұйымдастыру негізі болып табылады.

Біздің пікірімізше, кәсіпорынның салық саясатын нақты есептік кезеңдегі ұйымның салық есебінің барлық ерекшеліктерін ашып көрсететін, ішкі нормативтік-құқықтық негізі ретінде тұжырымдауға болады.

Кәсіпорынның салық саясаты салық заңнамасында ұйымдарға салық салу мақсаттары үшін ескерілетін бірнеше баламалы нұсқалар мен әдістердің бірін таңдауға мүмкіндік беретін белгілі бір нормалар бар болуымен кәсіпорындарға қажет. Ұйым шаруашылық қызметтің жаңа түрлерін жүзеге асыруды бастаған жағдайда, ол кәсіпорынның салық саясатында бұл қызмет түрлеріне салық салу мақсаттары үшін есепке балу қағидаттары мен мен тәртібін анықтауға және көрсетуге міндетті. Осыған орай, кәсіпорынның салық саясаты дегеніміз – бұл салық заңнамасының талаптарын сақтай отырып, салық есебін жүргізу тәртібі.

Салық төлеуші кәсіпорынның салық саясатын өз бетімен әзірлейді және бекітеді [2].

Салық заңнамасына кәсіпорынның салық саясаты келесі талаптарға сай болуы тиіс:

1) салық төлеуші тарапынан әзірленген салық тіркемелерінің нысаны мен құру тәртібі;

2) стандарттау бойынша мемлекеттік уәкілетті органмен бекітілген экономикалық қызмет түрлерінің жалпы жіктеуішіне сәйкес жүзеге асырылатын қызмет түрлерінің тізімі;

3) кәсіпорынның салық саясатын сақталуына жауапты тұлғалар лауазымдарының атаулары;

4) корпоративтік табыс салығын есептеу мақсатында шығыстарды шегерудің сонымен қатар қосылған құн салығының есебіне жатқызудың салық төлеуші таңдаған әдістері.

В.П. Проскурина, өзінің кітабында жазғандай, кәсіпорынның салық саясатын әзірлеу үшін үш шарт қажет:

- ниет;

- ұқыптылық пен жауапкершілік;

- салық төлеушілер салық есептілігін құруға негіз етіп алған нормативтік құжаттар, дәлірек айтқанда:

- төлеушісі субъекті болып табылатын, барлық салық түрлері мен бюджетке төленетін міндетті төлемдер бойынша есеп беру үшін уәкілетті органмен (белгілі бір жылы) бекітілген салық нысандарының бланкілері;

- төлеушісі субъекті болып табылатын, барлық салық түрлері мен бюджетке төленетін міндетті төлемдер бойынша есеп беру үшін уәкілетті органмен (белгілі бір жылы) бекітілген салық есептілігін құру ережелері.

- Ұйымның салық саясаты бірінші бөлігінің мәтіні сипаттау бөлігі түрінде болады, онда нақты ұйымның ерекшелігіне сәйкес қабылданған кәсіпорынның салық саясатының «технологиясы» көрсетіледі. Осылайша, келесі сұлба бойынша әрекет етуді ұсынамыз (сурет1).

Сурет 1 – Кәсіпорынның салық саясатын құру кезеңдері
Ескерту–автормен құрастырылған

Дұрыс құрастырылған салық есеп саясаты, салық төлеушіге салық қызметі органдарының тарапынан білдірілген артық наразылықтардан құтылуға, салық дауларының туындау ықтималдылығын төмендетуге, сонымен қатар оның салыққа жұмсайтын шығындарын барынша азайтуға мүмкіндік береді. Сауатты түрде құрылған салық есебі компанияға табысты барынша арттырып, ал салық міндеттемелерін барынша азайту үшін өз әлеуетін анағұрлым тиімді қолдануға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства»–2012.
- 2 .“Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы” Салық Кодексі- А.,2016ж.
- 3 Салық және салық салу., Абиева С.Н, Алматы 2012жыл.
- 4 Хегай И.Отложенные налоги. – 2010.
- 5 Налоги на прибыль. – 2011 // <http://www.nnre.ru>

УДК: 635.35

Байгабулова К. К., Илюхина С. Ю., Сафронова М. С.

Евразийски й Национальный Университет имени Л. Н. Гумилёва, г. Астана

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Предпринимательская деятельность — рискованная экономическая деятельность, направленная на систематическое получение прибыли от производства и продажи товаров, оказания услуг, выполнения работ, осуществляемая от своего имени, на свой риск и под чьей-то имущественную ответственность. [2]

Основными средствами воздействия предпринимателя на потребителя выступают следующие факторы:

- новизна товара и его соответствие интересу потребителя;
- качество;
- цена, доступность товара;
- степень универсальности товара;
- внешний вид и упаковка;

- позитивные отличительные характеристики товара от товаров других производителей и возможность потребителя ознакомиться с такими отличиями;
- возможность воспользоваться услугами послепродажного сервиса;
- соответствие общепринятым или государственным стандартам;
- престижность и привлекательность рекламы товара и т. д. [7]

Роль государства как субъекта предпринимательского процесса может быть разной в зависимости от того, какие цели при этом ставит перед собой государство.

Давайте посмотрим, каким может быть государство в зависимости от различных ситуаций:

- тормозом развития предпринимательства, когда оно создает крайне неблагоприятную обстановку для развития предпринимательства или даже запрещает его;
- посторонним наблюдателем, когда государство прямо не противодействует развитию предпринимательства, но в то же время и не способствует этому развитию;
- ускорителем предпринимательского процесса, когда государство ведет постоянный и активный поиск мер по вовлечению в предпринимательский процесс новых экономических агентов (нередко такая целенаправленная деятельность государства вызывает "взрыв" предпринимательской активности и приводит к "буму" предпринимательства). [7]

В сегодняшнем Казахстане предпринимательство уже свершившийся факт, конечно, оно претерпевает много трудностей, но на настоящий момент государство всеми силами старается поддержать его развитие. Оно защищено законом и будет развиваться. В нашей стране роль малого бизнеса постоянно растет. И в сегодняшней экономике предпринимательство призвано решить такие проблемы как:

- значительно и без существенных капитальных вложений расширить производство многих потребительских товаров и услуг с использованием местных источников сырья;
- создать условия для трудоустройства рабочей силы, высвобождающейся на крупных предприятиях;
- ускорить научно-технический прогресс;
- составить позитивную альтернативу криминальному бизнесу и многие другие.

Государственная поддержка предпринимательства:

- государство создает льготные условия использования субъектами предпринимательства государственных финансовых, статистических, материально-технических и информационных ресурсов, а также научно-технических разработок и технологий;
- устанавливает упрощенный порядок государственной регистрации субъектов предпринимательства, лицензирования их деятельности, сертификации их продукции;
- устраняет правовой режим благоприятствования для субъектов предпринимательства, включающего в себя льготный режим налогообложения, уплаты таможенных пошлин;
- создает системы привлечения и использования инвестиций, включая иностранные, для поддержки и развития предпринимательства;
- принимает специальные программы кредитования субъектов предпринимательства с определением финансовых источников;
- предоставляет преференции субъектам предпринимательства при размещении государственных закупок на производство продукции, выполнение работ, услуг;
- поддерживает внешнеэкономическую деятельность субъектов предпринимательства, включая развитие их торговых, научно-технических, производственных и иных связей с зарубежными партнерами;
- организует подготовку, переподготовку и повышение квалификации кадров для субъектов предпринимательства. [5]

Государство, уделяя большое внимание развитию предпринимательства, для развития экономики в целом с целью защиты и поддержки субъектов предпринимательства устанавливает законодательным путем определенные льготы для них.

В современных условиях рынка существуют следующие трудности на пути предпринимательства:

1. Финансовые: отсутствие основного капитала (служебных и производственных помещений, машин, оборудования, земли и др.), отсутствие или недостаток оборотных средств.

2. Институциональные: отсутствие или недостаточное развитие института предпринимательства, неразвитая рыночная инфраструктура

3. Образовательные: недостаток систематических знаний, навыков и опыта организации и управления бизнесом в рыночных условиях.

4. Государственные: бюрократизм, волокита, коррупция, вымогательство.

5. Информационные: слабый уровень отражения проблем предпринимательства и распространения положительного опыта с СМИ, слабая информированность предпринимателей и общества, экономическая, правовая и налоговая культура. [6]

Рассмотрим проблемы развития малого бизнеса в Казахстане. Первая проблема или самая первая ловушка. Регистрация субъекта малого бизнеса в Казахстане упрощена до невозможности. Можно Свидетельство ИП получить за два дня, ТОО открыть за дней 10. На первый взгляд кажется, что все хорошо, но в реальности государство ставит ловушку: простая регистрация — неопытный предприниматель — нарушение налогового законодательства (сроки, неправильный расчет, глюки программы и пр.) — коррупция или огромные штрафы.

Вторая проблема. В Казахстане действует, так называемая упрощенная форма сдачи налоговой отчетности — 3% от оборота. Это выгодно для малого бизнеса сферы торговли, но не для предприятий перерабатывающей промышленности. Поэтому большинство субъектов малого бизнеса (не торговля) переходят на общеустановленный порядок расчета налогов. Искусственно увеличивают свою расходную часть и делают предприятия на бумаге не прибыльными.

Третья проблема - это система государственных закупок Республики Казахстан. Ни для кого не секрет, что все предприятия развиваются за счет государственных заказов. Вспомним конец 2008 начало 2009 года, когда встали все предприятия. Но кризис прошел, а система осталась. Существует целый ряд предприятий, которые выигрывают все государственные заказы, а потом делают переказ другим предприятиям. Предприятие, которое выполняет заказ в лучшем случае получает процентов 60 от выделенных средств. Часть уходит на откаты — 20-30%, часть оседает у посредников — 10-20%.

Четвертая проблема - вопрос компетенции. Чем друг от друга отличаются малый, средний и крупный бизнес? В крупном бизнесе есть три основных участника – управленец, учредитель, работник. Это – три разных человека. В среднем бизнесе в большинстве случаев то же самое (но не всегда), а вот в малом происходит слияние трех этих позиций: управленец, учредитель и работник – один человек, а один человек физически не может все знать и успевать. Стартап никак не обойдется без определенного опыта руководителя, и руководитель должен постоянно самосовершенствоваться.

Пятая проблема - отсутствие наглядных примеров успешного бизнеса.

В некоторых странах существуют школы развития предпринимательства, так называемые бизнес-инкубаторы, где разного рода эксперты (экономисты, юристы, психологи) консультируют, обучают предпринимательству, учат разрабатывать бизнес-планы, налаживать контакты с партнерами и т.д. [3]

Основными проблемами предпринимательства являются преобладание сырьевого экспорта, низкая доля МСП в ВВП Казахстана, сравнительно неразвитый пласт предприятий, выпускающих продукцию с добавленной стоимостью. Доля продукции, выпускаемой субъектами малого и среднего бизнеса в ВВП сохранилась на среднем уровне 15-16%. Также

экспертами отмечаются ряд факторов, тормозящих развитие предпринимательства в Казахстане: слабая информированность населения, высокие кредитные ставки для предпринимательства, административные барьеры и т.д.

Улучшение экономической ситуации в стране во многом зависит от решения проблем, препятствующих развитию предпринимательства. На сегодняшний день рейтинг проблем выглядит следующим образом (рис.1):

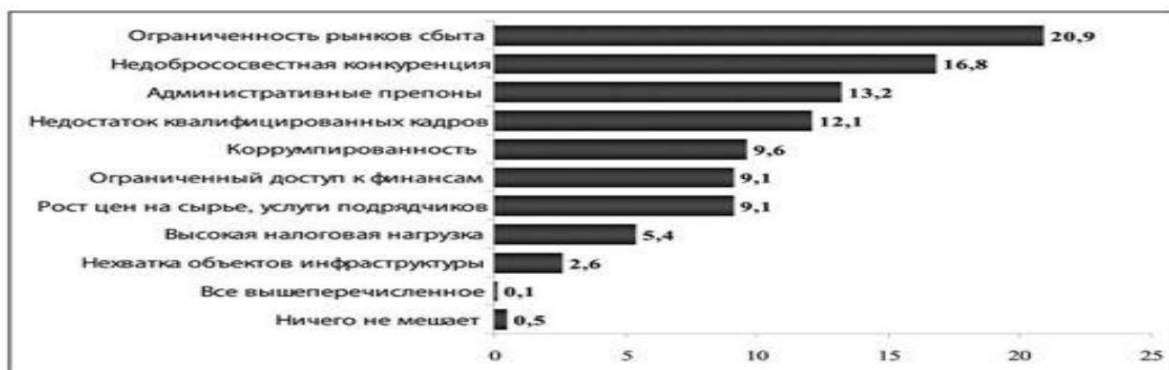

Рис.1 Данные Агентства Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций.

Согласно данным Агентства РК по статистике, количество активных субъектов малого и среднего предпринимательства на 1 января 2015 года в целом по республике составило 675 937 единиц: в том числе индивидуальных предпринимателей – 430614 (63,7%), крестьянских/фермерских хозяйств – 170119 (25,2%), юридических лиц, являющихся субъектами малого предпринимательства, – 66492 (9,8%), юридических лиц, являющихся субъектами среднего предпринимательства, – 8712 (1,3%) (рис.2). [4]

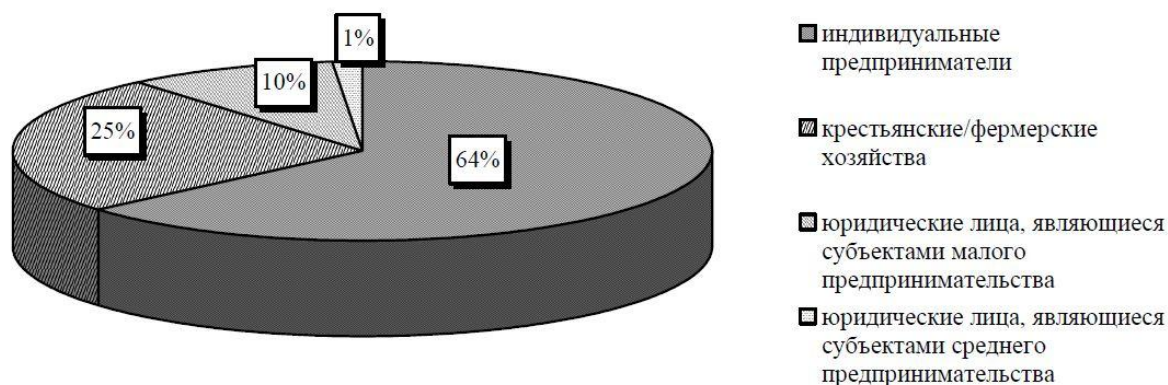

Рис.2 Количество активных субъектов малого и среднего предпринимательства по данным Агентства Республики Казахстан по статистике.

Если на продукты и услуги, которые способны производить предприятия малого и среднего бизнеса, не будет проявлен платежеспособный спрос со стороны населения, то данная область не сможет активно развиваться. Тем же, кто сейчас решился реализовать свой потенциал именно в данной области, необходимо четко понимать, какие услуги будут наиболее востребованы на рынке в ближайшее время. Кроме того, малый бизнес для того, чтобы выжить, должен быть максимально мобильным. Следовательно, если спрос на товары или услуги в одной области начинает снижаться, а в перспективе данная тенденция будет только усиливаться, то представителю малого бизнеса следует быстро переориентироваться и выходить на потенциально растущие рынки, без сожаления оставив в прошлом прежнее направление.

На наш взгляд, основные направления преодоления проблем малого бизнеса в РК следующие:

- создание правовых и организационных условий для роста деловой активности малых предприятий;
- реализацию экономической политики, включая научно-техническую, инновационную, инвестиционную, ценовую;
- реализацию налоговой и кредитно-финансовой политики для обеспечения эффективного развития малого бизнеса;
- оказание малым предприятиям содействия в осуществлении внешнеэкономической деятельности;
- применение по отношению к малым предприятиям специальных мер поддержки с учетом особенностей каждой отрасли и региона, отдельных групп предпринимателей и видов деятельности: поощрение ремесел, сезонных работ, артельных и семейных форм организации деятельности;
- упрощение порядка регистрации и форм отчетности, сокращение перечня лицензируемых видов деятельности.
- снижение расходов по социальному страхованию. Содействие развитию малого предпринимательства призвано обеспечить реализацию целей государственной политики регулирования, а именно:
 - поддержание занятости, социально-экономической стабильности, роста общего благосостояния населения;
 - интенсификацию инвестиционных процессов;
 - стимулирование инноваций путем финансирования разработок новой продукции

[1]

В рамках развития казахстанского предпринимательства был создан специальный государственный фонд «Даму» в 1997 году, целью которого является оказание финансовой и консультативной помощи предпринимательству. Также, предпринимательству оказываются услуги на региональном уровне областными департаментами предпринимательства. В 2011 году создана специальная программа «Дорожная карта бизнеса-2020», согласно которой осуществляется сервисная поддержка субъектам малого предпринимательства. Основным оператором данной программы является государственный фонд «Даму». В Казахстане действует ряд профильных ассоциаций, оказывающих поддержку предпринимательству. В частности, можно отметить национальную палату «Атамекен», объединяющую в своих рядах предпринимательские союзы Казахстана. Одним из старейших неправительственных институтов поддержки предпринимательства в Казахстане является «Форум предпринимателей Казахстана», созданный в 1992 году.

Дальнейшее развитие бизнеса, использование инновационного потенциала, его стимулирование, развитие таких форм взаимодействия, как подрядное кооперирование, совместное производство, выполнение госзаказов, лизинг, франчайзинг и венчурное финансирование, должны обеспечить устойчивое функционирование либеральной экономической системы Республики Казахстан, главной опорой которой будет выступать сильный предпринимательский класс.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон РК № 131-1 от 06.1997 г. «О государственной поддержке малого предпринимательства»
2. Гражданский Кодекс Республики Казахстан (общая часть) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.11.2012 г.).
3. Грядов С.И., Подгорбунских П.Е. Организация предпринимательской деятельности. - М: Колос, – 416 с.
4. Данные Агентства Республики Казахстан по статистике. // [Электронный ресурс] <http://www.stat.kz>.
5. Сахнова Н.Г., Мамыров Н.К. Государство и бизнес: государство, предпринимательство и общество. – Алматы.: Атамур, 2002. – 452 с.

6. Зейнельгабдин А. Б. Проблемы управления финансовыми ресурсами в республике. Финансовый менеджмент. - 2008. - № 7. - Ст. 13. - С. 66-72
7. Лапуста М.Г. Предпринимательство: Учебник. - М: Инфра, 2009. – 608 с.

ӘӨЖ: 316.334.2

Габдуалиева Р.С.¹, Ханатов Т.С.²

э.ғ.д., профессор¹, , 2 курс магистранты², Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал қаласы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Кез келген қоғам, мемлекет өзінің болашақтағы даму перспективасын жетілдіріп, әлеуметтік және экономикалық жағдайын жақсартып, алға қарай қадам басып даму үшін мемлекеттің даму мақсаттары мен жолдарын анықтайды. Мемлекеттік биліктің ең маңызды функцияларының бірі осы мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық стратегиялық мақсаттарын құрастыруы болып табылады. Бұл мақсаттар барлық аймақтың кәсіпкерлік деңгейін және оның тұрғындарының тұрмыс-тіршілік сапасының жоғарылатуына бағытталуы тиіс. Сондықтан елдің әлеуметтік-экономикалық мақсаттарын және оған жету жолдарын дұрыс таңдау – мемлекеттің келешегіне үлкен әсер ететін маңызды үдеріс.

Осы мемлекеттің даму мақсатын, осы мақсатқа жетуге қажетті экономикалық ресурстар көлемін – ұзақ, орта, қысқа мерзімдік жоспардың тиімді варианттарын, үкіметтің экономикалық, техникалық саясаттарының негізгі бағыттарын анықтау үшін, халықтың осы таңдағы әл-ауқатын анықтауға бағытталған шаралар, экономикалық болжамдар, жоспарлаулар жасалынады. Әлеуметтік-экономикалық дамыту стратегияның сапасы болжаудың алдыңғы қатарлы технологиялары, ішкі және сыртқы ортаның талдауы, дамудың тиімді әдістерін қалыптастыру, мемлекеттің тиімді басқару құралдарын қолдану және мониторинг пен жоспарларды жүзеге асыру негізіне байланысты.[1]

Тәуелсіздікті алып, өз алдына дербес мемлекет болып қалыптасқан отанымыз, Қазақстан Республикасы үшін әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттары мен жолдарын дұрыс негіздеу маңызды болып табылады. Елбасымыздың қабылдаған даму стратегияларында еліміздің келешекке қойған алып мақсаттары анық көрсетілген және де осы мақсаттарға жету үшін қолдан келер әрекеттер жасалынуда.

Басқарушылық мақсаттары – бұл қоғамдық қажеттікті және басқарма мүдделерін нақты қанағаттандыру бойынша басқарушылық шешімдер және әрекеттерді қалыптастырумен және жүзеге асырумен байланысты мақсаттар. Кез келген мемлекетті басқару ісінде мақсаттарды қою ерекше рөл атқарады. Экономикалық саясат дегеніміздің өзі белгілі бір мақсаттарды жүзеге асыру процесі болып табылады. Өмірдің өзі қоғамды дамыту барысында бір уақытта бірнеше мақсаттардың жиынын шешу керектігін көрсетеді. Олардың толық түсінілуі, белгіленуі және дұрыс орындалуы үшін қоғамның барлық мәселелерінің құрылымын айқын түрде ұсыну керек.

Қазақстан Республикасы – нарықтық экономикасына жаңадан қадам басушы жас мемлекет. Сондықтан да мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттары мен жолдары негіздеуі ел үшін өте маңызды іс болып табылады. Осы мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарын басшылық әрдайым халыққа жария етіп, және жаңа мақсаттар мен қол жеткізген нәтижелерді Жолдаулар, Дамудың стратегиялық бағдарламалары, халықаралық ұйымдардың қолдауымен жасалынған декларациялар және тағы да басқа жолдармен бекітіліп отырады. [1]

Мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуының мақсаттары айқын көрсетілген тағы бір құжатта елбасымыз қабылдаған Қазақстан-2020 стратегиялық даму бағдарламасында – бекітілген мақсаттарға және Қазақстанның 2020 жылға дейінгі

дамуының түйінді бағыттарына тоқталайық. Қазақстан 2020 жылы әлемдік дағдарыстан біршама қуатты және бәсекеге қабілетті, экономикасы әртараптандырылған және халқы белсенді түрде жаңа экономикаға тартыла отырып шыныққан елге айналады.

2020 жылға қарай Қазақстан ел экономикасының шикізат емес секторына елеулі шетелдік инвестиция тартуға мүмкіндік беретін қолайлы іскерлік ахуал қалыптасқан әлемнің бәсекеге барынша қабілетті отыз елдің қатарында болады. Экономика келесі экономикалық дағдарыстарға жақсырақ дайын болады. Қазақстан шектес елдермен және басқа да мемлекеттермен өзінің саяси және экономикалық байланыстарын нығайтпақ. [2]

2020 жылға қарай ел әртараптандырылған экономиканы дамыту үшін қажетті адами ресурстарға, сондай-ақ отандық кәсіпкерлер мен экспорттаушыларға қызмет көрсету үшін қажетті инфрақұрылымға ие болады. Көлік инфрақұрылымы мен телекоммуникацияны қарқынды дамыту арқылы өзге әлеммен үзіліссіз байланыс қамтамасыз етіледі. Қазақстанның өңдеуші өнеркәсібі, ауыл шаруашылығы мен қызмет көрсету саласы тау-кен өнеркәсібімен қатар лайықты орын алады. Әлеуметтік салада және қоршаған ортаны қорғау саласында айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізіледі.

2020 жылға қарай Қазақстан экономикасы нақты мәнде алғанда 2009 жылғы деңгейінің үштен бірінен жоғары өседі. Экономиканы әртараптандыру жоспарларын табысты іске асыру есебінен экономиканың қайта өңдеу салаларының өсу көрсеткіштері 2020 жылға қарай өндіруші салалардың өсу көрсеткіштерінен жоғары немесе оларға тең болады.

2020 жылға қарай табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі 8%-ға төмендейді. Халықтың әлеуметтік осал топтарының өкілдері, мүмкіндігі шектеулі адамдар, әйелдер, балалар мен жастар өздерінің барынша қорғалғанын сезінеді және өздерінің қоғамдағы мүмкіндіктерін кеңейтетін болады. Бала-бақшадан университетке дейін сапалы білім беру бүкіл ел бойынша қолжетімді болады, халық денсаулығының жағдайы айтарлықтай жақсарады. Денсаулық сақтау қызметтері әлемнің үздік стандарттарына сай болады. Қазақстандықтар барынша салауатты өмір салтын ұстанып, темекі шегетіндер мен алкогольді асыра пайдаланатындар саны азаяды. Қоғамның тыныс-тіршілігінің барлық салаларында мемлекеттік тілді қолдану дәйекті және кезең-кезеңімен кеңейеді. Әртүрлі этностық топтар мен діни конфессия өкілдері ішкі тұрақтылық, қауіпсіздік, бейбітшілік пен келісім жағдайында өмір сүруін жалғастыратын болады.

«Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» - Елбасының Қазақстан халқына Жолдауыда да осы әлеуметтік экономикалық даму мақсаттары мен оған жету бағыттарының маңыздылығы мен өзектілігі туралы айтылып өтілген.

Ел экономикасының қарышты қадамдары қандай болмасын саяси-экономикалық шешімдердің түпкі мақсатына сәйкес халықтың әл-ауқатын арттыру үшін зор міндеттерді жүзеге асыруға мүмкіндіктер береді. Сондықтан Президенттік жолдаудың алғашқы бабында тұрғындарды жұмыспен қамтудың тиімді жүйесін жасау арқылы әрбір жұмыс жасындағы адамға жұмыс орнын ашып беруге ұмтылыстың әлеуметтік маңыздылығын асыра бағалау мүмкін емес. Мұның өзі мемлекет пен халық мүдделерінің бір бағытта тоғысуының жарқын белгісі. Қазіргі дамыған мемлекеттердің ешқайсысы да халықтың өмір сүру жағдайы, жұмыспен қамтылуы, әлеуметтік сақтандырылуы туралы толық жауапкершілікті өз мойнына алмайды. Елдегі әлеуметтік болмыс сипаты, әлеуметтік игіліктер және тауарлар мен қызметтер үшін толық жауапкершілікті болатын материалистік концепцияның негізі жоқ және ешқандай экономикада жүзеге аса қоймайды. Ал Қазақстан Президентінің жолдауындағы жұмыспен мейлінше қамту, халықты қолжетімді баспанамен қамтамасыздандыру міндеттері мемлекеттік әлеуметтік саясаттың жемісті болуының кепілі болып отыр.

Әл-ауқаттылықты арттыру бойынша әлеуметтік саясаттың көздеген мақсаттарға жетуі үшін экономикалық база экономикалық негіз қажет. Бұл үшін Н.Ә.Назарбаев халыққа жолдауында қазақстандық аймақтардың өсу нүктелерін анықтау, қажеттілігін атап

көрсеткен. Экономикалық өсудің өзін жалпы ішкі өнім, ұлттық табыс саясаты макроэкономикалық көрсеткіштердің өзгеруі динамикасы анықтайтын ұлттық шаруашылықтың даму үстіндегі қозғалысы деп білсек, онда біздің ел үшін өндіргіш күштерді аумақтық оңтайлы орналастыруды жалғастыру күн тәртібінен түспейтін мәселелердің бірі болып табылады. Президенттің жолдауында мұндай өсу нүктелеріне Алматы, Шымкент, Павлодар және т.б. қалалар жатқызылып отыр. Қазақстан өңірлерінде жаңа кәсіпорындар құрылысын жандандыру, олардың тиімді жұмыс істеуі үшін қажетті инфрақұрылымдар жүйесін дамыта түсу керек.

Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарында көрсетілген мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарына тоқталып өтейік. Экономиканы қалпына келтіруге дайындық үдерісінде Қазақстан оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік беретін реформаларды жеделдетіп іске асыруы керек. Бірінші түйінді бағыт — дағдарыстан кейінгі дамуға дайындық — бірінші онжылдық кезеңінде нәтижесі көрінетін шараларды қамтиды. Бұл біршама қолайлы бизнес орта құру, қаржы секторын нығайту және құқықтық жүйені жетілдіру.

Екінші түйінді бағыт шеңберіндегі іс-қимылдар елді үдемелі индустрияландыру бағдарламасын іске асыру және инфрақұрылымды дамыту нәтижесінде Қазақстан экономикасын әртараптандыруды жеделдетуге ықпал ететін болады. Бұл экономикалық үлгіні өзгертуге және экстенсивті, шикізаттық даму жолынан индустриялық-инновациялық дамуға көшуге мүмкіндік береді. Елді инфрақұрылымдық дамыту жоспарлары экономиканы үдемелі әртараптандыруға және елге шетел инвестицияларын тартуға ықпал ететін энергетика, көлік және телекоммуникация салаларын жаңғыртуға шоғырланады.

Адами ресурстардың саны мен сапасы кез келген елдің болашағын айқындайтын негізгі құрушы факторлар болып табылады. Адами капитал — бұл инновациялардың және экономиканың тиімділігін арттырудың негізгі қозғаушы күші. Үшінші бағыт — болашаққа салынған инвестициялар — Қазақстанның адами ресурстарының сапасын ұзақ мерзімді кезеңде арттыру үшін қажетті шараларды қамтитын болады.

Төртінші түйінді бағыт — азаматтар үшін қызмет көрсету шеңберінде — халықты әлеуметтік қорғау және тұрғын үй-коммуналдық қызметтерін тиімді көрсету жөніндегі шаралар күшейтілетін болады.

Бесінші түйінді бағыт — ұлтаралық келісім, қауіпсіздік, халықаралық қатынастардың тұрақтылығы шеңберінде — ішкі тұрақтылықты, қауіпсіздікті, бейбітшілік пен келісімді нығайту, бейбіт, сүйгіш сыртқы саясатты дамыту жөніндегі шаралар көзделетін болады.

Стратегиялық жоспар – 2020-ны іске асырудың алғашқы жылдары мемлекет отандық кәсіпкерлер үшін де және халықаралық инвесторлар үшін де бизнес жүргізудің құнын азайтуға бағытталған белсенді шараларға бастама жасайды. Әкімшілік рәсімдердің шеңберін белгілей және оларды жүзеге асырудың ашықтығын арттыра отырып, мемлекет төрешілдік пен сыбайлас жемқорлықтың Қазақстандағы іскерлік ахуалдың маңызды аспектілеріне ықпал етуін төмендетуге ұмтылатын болады.

Мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарын негіздеу кез келген мемлекет үшін орасан зор маңызы бар екендігіне көз жеткіздік. Мемлекетке қоғамның нысаны ретінде барлық қоғам үшін, онда болып жатқан құбылыстар, қарым-қатынастар мен процестер жүйесі үшін жауапкершілік жүктеледі. Ол адамдардың құқықтары мен бостандықтарын заң жүзінде анықтап және қорғай отырып, сонымен бірге олардың ұтымдылық пен тиімділік тұрғысынан пайдалануын қадағалайды. Ал даму мақсаттарын бекіту мемлекеттің осы жауапкершілікті орындауды жүзеге асыруға қажет бірден-бір функциясы болып табылады. Және де осы мақсаттар мемлекеттердің миллиондаған адамдарының өмір сүру жағдайларын жақсартуға бағытталған болып келеді.

Даму мақсаттарын негіздеудің негізгі құралдары алуан түрлі болуы мүмкін. Алайда олардың барлығы халықтың әл-ауқатын, қажеттіліктері мен мүдделерін ескере келе, мемлекеттің саяси және экономикалық жағдайларын зерттей отырып негізделеді. Өйткені кез келген мақсат ел үшін тиімді және ұтымды, әрі қолжетімді болуы тиіс. Мемлекеттің

әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттары жалпы экономикалық саясаттың мақсаты секілді бірінші кезекте халықтың әл-ауқаттылығын, тұрмыс-жағдайын жақсартуға, экономикалық тұрақтылық орнатуға, сонымен қатар қоғамның еркін дамуына жол ашуға және ішкі мен сыртқы қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталады.

Келешекке қандай даму мақсаттарының негізделуі мемлекеттің сол таңдағы жағдайы мен мүмкіншіліктеріне байланысты. Мысалы, экономикалық дағдарыс орын алған жағдайда, мемлекеттің даму мақсаттары сол дағдарыстан қысқа мерзімде аз шығынмен шығуға ниеттеледі. Мақсаттарды бекітпес бұрын басқарма органдары мемлекеттегі басты экономикалық және әлеуметтік ахуалдар мен мәселелерді толыққанды, әрі жан-жақты анықтап, зерттеуге тырысады. Және де соған сай мақсаттарға қол жеткізулері үшін нақтылы және өлшемді көрсеткіштер белгілейді.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарына келетін болсақ, елбасымыздың жүргізіп отырған ұтымды саясаттарының арқасында дұрыс және айқын түрде белгіленген. Мемлекетіміздің ұзақ және қысқа мерзімді даму мақсаттарын стратегиялық даму бағдарламалары, жылда жарияланатын халық жолдауларынан білуге болады. Қазіргі таңда мемлекетіміз бәсекеге қабілетті тұрақты экономикалық орта қалыптастыру, әлемнің экономикасы дамыған отыз елдің қатарына ену, кедейлік пен аштықты жою, жалпыға бірдей орта білімді қамтамасыз ету, балалар өлімін азайту, экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету және тағы да басқа осы сияқты әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарын алға қойған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Қазақстан жолы – 2050 стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Қазақстан халқына Жолдауы - 2012, желтоқсан.
2. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» 2012, қаңтар

УДК: 354.757

Алибаева А.К., Кульова С.К., Отешова А.К.

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, Ақтөбе қаласы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕЙРАМХАНА БИЗНЕСІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАЙ – КҮЙІ

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаев «Нұр Отан» партиясы саяси кеңесінің отырысында халыққа жолдауын жария етіп, жолдау аясында Елбасы «Нұрлы жол» – болашаққа бастар жол атты жаңа экономикалық саясаттың жүргізілетінін мәлімдеді. Мемлекет басшысы осы жолдауында да «Туризм үшін инфрақұрылым – жеке бағыт. Оның басты басымдағы жұмыс орындары санын көптеп құру мүмкіндігі болып табылады. Мұнда бір жұмыс орнын құру өнеркәсіпке қарағанда 10 есе арзанға түседі» - деп, тағы да еліміздегі туризм саласын дамытудың қажеттілігін атап көрсетті [1].

Туризм саласы экономиканың 32 саласымен тікелей байланысады, елімізге келуші туристер, сонымен қатар, өз азаматтарымыз өз елімізде саяхат жасап, қаржысын еліміздің экономикасына дамуына жұмсады десек, осы бағытта зор жұмыстарды атқаруымыз қажет.

Қазіргі кезде мейрамхана бизнесін дамытудың маңызы жоғары. Себебі, ол ең біріншіден, адамның тамақтануға қажеттілігін қанағаттандырып жалпы қоғамға, адамзатқа үлкен пайда келтіреді;

екіншіден, жүздеген мың адамды жұмыспен қамтамасыз ете отырып, халықтың әл – ауқатын көтереді; үшіншіден, өзі тікелей байланысқан ауылшаруашылық, шикізат өндіру, тамақ өнеркәсіп және т.б салаларды дамытуға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда мейрамханалық бизнестің сапасы мен бағасын сәйкестендіре отырып дамыту өзекті мәселелердің бірі болып табылады, себебі Қазақстанға келуші туристер үшін де, өз еліміздің азаматтары үшін де тәтті тағам мен жағымды көңіл күй сыйлау арқылы қыдырып келген туристердің қажеттілігін қанағаттандыру өте маңызды. Соңғы жылдары көптеген тамақтандыру қызметтерін сан түрлі мейрамханалар мен дәмханалар ашылып, сәтті жұмыс істеуі – бизнес түріне сұраныстың жоғары екендігінің бір дәлелі. Сұранысқа әсер етуші факторлар – халықтың тұрмыс деңгейінің табысының жоғарылауы, халықаралық интеграцияның дамуына байланысты елімізге шетел азаматтарының сапар шегіп келуі және де жұмыс жасайтын азаматтардың үй атмосферасынан тыс жерде тамақтанып, бос уақытын мәдени дем алуға деген қажеттілігінен туындайды.

Бұл жұмысты алып отқан мақсатым – Қазақстандағы мейрамхана бизнесінің дамуын зерттеу;

- Мейрамхана қызметінің қалыптасу және даму тарихын қарастыру;
- Мейрамхананың түрлерге жіктелуі мен оған қойылатын халықаралық стандарттарды анықтау ;
- Мейрамханан бизнесінде қызмет көрсету технологиясының ерешіліктеріне сипаттама жасау ;
- Қазақстандағы мейрамхана бизнесінің қазіргі даму қарқыны мен жағдайын талдау және басты мәселелерді анықтау болды

Келуші туристердің саяхаты көңілдеріне толықтай шығуы, тек әсем жерлерді көру, тарихи орындармен танысумен ғана шектелмейді, сондай – ақ орналастыру орындарының жайлылығымен қоғамдық тамақтану орындарының жоғары деңгейде қызмет көрсетуі де маңызды. Әрбір келуші турист өз қаржысының шамамен 20-25% - ын тамақтануға деген қажеттілігін қанағаттандыруға жұмсайды екен. Мейрамхана бизнесі тек туристерге ғана емес жергілікті халықтың бос уақытын көңілді өткізу, бір – бірімен кездесетін өмірінің маңызды күндерінің өткізетін орындарының бірі болып табылады. Мейрамханалардың басым бөлігі Алматы және Астана қалаларында орналасқан. Қазіргі уақытта Астана қаласының тез қарқынмен өсуімен байланысты, мейрамхан сандары да өсіп келеді. Сәйкесінше тұтынушылар саны да артады [3]. Мейрамханалық қызметтен ең көп табысты Алматы (46%) және Астана (14%) қаласы алды. Ең аз үлесі Ақмола, Жамбыл, Қызылдорда облыстары алды. Мейрамханалық қызметте олардың алатын үлес салмағы 1% - дан аспайды. Елімізде мейрамхана бизнесінде сапасы мен саны жөнінен көшбасшы сөзсіз, Алматы мен Астана қалалары.

Қазақстандағы тұрғындарының табысының деңгейі ең жоғары аймақтардың бірі – Маңғыстау және Атырау облыстары. Мұнай өндірісі саласының дамуы осы қалалардың территориясында ауқатты адамдардың аудиториясының және тұтынушыларының орта классын қалыптасуына әсер етеді. Атырау нарығы алматылықтан 6-7, астаналық нарықтан 4-5 жылға артта қалып келеді. Оның дамуына қаланың тұрғындарының саны мен орта тап санының аздығынан тежеп тұр. Бұл факторлар облстардағы инвестициялық тартымдылығын төмендетеді [2].

Елімізде мейрамхана бизнесі біршама реттеледі, ел азаматтары одан түсетін пайда көлемін ажырата алады, шағын бизнес ретінде даму жолына түскен мейрамхана орындары адам санының сйымдылығына қарай жіктеліп, өзінің тұрақты клиенттерін жинауда, ол әсіресе, Астана, Алматы қалалары мен ірі Қарағанда, Шымкент, Атырау сияқты қалаларда белең алуда. Қазіргі таңда еліміздің экономикасының қозғаушы қызмет көрсету сферасының үлес салмағы басым шағын кәсіпорындар болып табылады.

Қоғамдық тамақтандыру қызметінде, қымбат мейрамханаларға қарағанда дәмхана, асханан, кафе сынды шағын кәсіпорындардың саны жылдам артып келе жатқандағы байқалады. Бұл саланың жыл сайын мұндай жылдамдықпен өсуінің бірден – бір себебі франчайзингтің жақсы дамығандығы [3].

Ас мәзіріне келер болсақ, мамандар тағамдар үшін отандық тауарлар сатылып алынып жатыр, алайда тауар жеткізушілер бағаны жоғарылатып отыр. Қазіргі девальвация

жағдайында мейрамханалар ондай сұранысты орындай алмайды. Қазақстандық мейрамханалар нарығында ішкі және сыртқы дизайнер көбінесе шығыс үлгісіне ұқсатып жасалады. Еуропалық тағамдар сәнге айналғанымен көпшілігі шығыс тағамдарын ұнатады. Онымен қоса мейрамхана ғимаратын доллармен жалға алған кәсіпкерлер төлемді жаңа бағаммен беруге мәжбүр екен. Елордада элиталы, көздің жауын алатын мейрамханалар жетерлік, тек, қазір олардың көпшілігі қанырап тұр. Девальвация нәтижесінде адамдар ақшасын үнемдеуге көшті.

Мейрамханалардың орта 30 пайызға дейін қысқарды. 2015 жылы клиенттер сәл азайса, 2016 жылдан бастап тіпті күніне бірен саран адам келеді. Бірақ келушілер үнемшілдігінен емес мейрамханаларда тамақ бағасының өте жоғары болып кеткендігі тұтынушылар санын азайтып отыр. Ал кәсіпкерлер өз кезегінде бағаны өсірмесе шығында алтынын алға тартады.

Қазіргі таңда адамдар мейрамханаларда тапсырыс жасағанда, көбінесе жақсы қызмет көрсетуді қалайды. Күнделікті дамып келе жатқан бәсекеге байланысты нашар қызмет көрсету өткен шақта қалуда. Мейрамханалар сервиске көп көңіл аудартатыны жаңа қызметкерлердің мейрамханалық этикет негіздерін үйретуге бөлінетін уақытты көбейткенімен айқындалады. Мысалы (Сан-Франциско) мейрамханасында бұл уақыт 40 сағаттан 100 ағатқа дейін көбейген. Мейрамханалық бизнес өз қызметінде толығымен клиенттің сенімі мен жылы қатынасын жаулап алуға бағытталған.

Тұтынушылардың талғамы үнемі өзгеріп, жоғарылап отырады. Сервис сапасын жетілдіру саясатының келесі қадамы - қызмет көрсетуге жаңашылдық енгізе отырып жетілдіру. Заманның өзгеруіне, технологияның дамуына, тұтынушы талабына қарай, кез - келген салаға өзгерістер мен жаңашылдық енгізу қажеттілігі туындайды. Мейрамханалық салада да дәл солай.

Тұтынушы талабының артуы мейрамханалық бизнестің дамуына алғышарт болады. Жаға тағамдар әзірлеу, қызмет көрсету технологиясының жаңа стилін қалыптастыру сапаны жетілдіруге негіз болып отырады. Мейрамхана сәттілігі үшін кадрларды дұрыс іріктеу маңызды рөл атқарады. Менеджердің қаншалықты кадрларды дұрыс іріктеуіне байланысты кәсіпорынның ары қарайғы жұмысы айқындалады. Менеджер жоғарғы нәтижелерге жету үшін берік еңбек ұжымына үміткерлердің қандай түрі қажет екенінін өте жақсы білуі керек. Кейінгі уақытта тұтынушылар талабының өсуіне қарай мейрамханалар тағам мен қызмет көрсету сапасын жоғарылтауға тырысып жүр. Сәйкесінше жоғары білікті кадрларға деген қажеттілік те жоғарылауда [4].

Мейрамхана бизнесінде қызмет көрсетудің стандарттары барлығына ортақ болғанымен әр елдің экономикалық – әлеуметтік жағдайына байланысты дамып отыр. Әсіресе жылдар бойы қалыптасқан Еуропа мемлекеттеріндегі мейрамхана бизнесінің мәдениеті туристер үшін қызықты. Біздің елімізде туризм индустриясын дамыту бағытында, оның ішінде тамақтандыру саласы үшін көптеген жұмыстарды атқару керек. Салт дәстүріміздің ерекшеліктерін айқындайтын бағыттағы мейрамханалардың саны мен сапасын арттыру еліміздің болашағы үшін маңызды. Туристерге сапалы қызмет көрсету үшін мейрамхана бизнесінің қызмет сапасын жетілдіру қажет. Астана қаласында ұлттық асханасы бар мейрамханалар болғанымен, ұлттық деңгейге сай келетін мейрамханалар тапшы. Әрине елімізде туризм индустриясы енді ғана қолға алынып жатқандықтан, ұлттық мейрамханаларды жетілдірудің мемлекеттік стандарттары әлі қарастырылмаған.

Қорытындылай келгенде мейрамхана – дайындалу күрделі тағамдар ассортименті және келушілерге қызметтің жоғары деңгейімен (интерьер сервис жасау, этикет және т.б) ерекшеленетін қоғамдық тамақтандыру кәсіпорны болып табылады. Ол сонау антика дәуірінен бастап бүгінгі күнге дейін дамып, тұтынушылардың талғамына сәйкес өзгеріп, жылдан – жылға өркендеп жаңа заман талаптарына сәйкес жетіліп жатыр. Бүгінгі күнде мейрамхана бизнесі ең біріншіден, адамның тамқтануға қажеттілігін қанағаттандырып қоғамға үлкен пайда келтіреді; екіншіден жүздеген мың адамды жұмыспен қамтамсыз ете отырып, халықтың әл-ауқатын көтереді; үшіншіден, өзі тікелей байланысқан

ауылшаруашылық, шикізат өндіру, тамақ өнеркәсіп және т.б салаларды дамытуға мүмкіндік береді.

Еліміздегі мейрамхана бизнесі кәсіпорындардың дамуы келесідей факторларға тәуелді:

- мемлекет экономикасының даму деңгейіне ;
- тұрғындардың материалдық игіліктер мен қызметтерді пайдалану мен тұтыну көрсеткіштеріне;
- тұрғындардың табысының дифференциациясының, кедейлік шекарасы мен деңгейінің көрсеткіштеріне
- тұрғындардың жинақталған мүлікпен қамтылу деңгейі мен оның ең қажетті әлеуметтік – экономикалық мәселелерді шеше алу қабілеті;
- тұрғындардың өмір сүру деңгейі мен сапасының жалпылама көрсеткіштеріне;
- мемлекет тұрғындарының әлеуметтік демографиялық сипаттамаларына.

Қазақстандағы туристік кәсіпкерлік қызметтің әлеуметтік аспектісін дамыту тек халықтың барлығына туризмнің қолжетімділігін қалыптастыруға жағымды әсер етіп қана қоймай, сонымен бірге туристік қызметтердің ішкі және сыртқы нарықтарында ұлттық туристік өнімнің бәсекеге қабілеттілігін құруға және кіру туризмнің тұрақты түрде көлемінің өсуіне халықтың әлеуметтік – экономикалық мүдделерін ескеретін рекреациялық аумақтар мен туристік орталықтардың кешкенді дамуын қамтамасыз етуге ықпалын тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә Назарбаевтың «Қазақстан жолы-2050: бір мақсат, бір мүдде , бір болашақ жолдауы// Егемен Қазақстан
2. Қазақстан Республикасындағы туристік қызметі нормативтік құқықтық актілер жинағы
3. Қазақстан Республикасында мейрамхана қызметіне қажетті ресурстар [Электрондық ресурс]
4. Қазақстан республикасының статистика агентінің ресми сайты. Электрондық ресурс; Кіру тәртібі // stat.gov.rz

ӘОЖ: 316.334.2

Габдуалиева Р.С.¹, Туманова А.М.²

э.ғ.д., профессор¹, , магистрант², Батыс-Қазақстан инновациялық технологиялық университеті, Орал қаласы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АЙМАҚТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-экономикалық даму деңгейлерінің айырмашылығы шынайы болып табылады, ол әлемнің кез келген еліне тән. Республикамызда соңғы жылдары аймақтың экономикалық өсуіне, әлеуметтік жағдайына, қаржы жағдайын тұрақтандыруға, халықтың әл – ауқатын көтеруге, отандық және шетелдік инвестицияларды тарту және оны тиімді пайдалануға, өнеркәсіпті, ауыл шаруашылығын, сонымен қатар шағын және орта бизнесті дамыту сияқты мәселелерді шешуге айтарлықтай көңіл бөлініп, нақты іс- шаралар кешені жүзеге асыруда.

Аймақтардың дамуының қазіргі жағдайын саралау олардың дамуының экономикалық қауіпсіздігін бағалауды талап етеді. Аймақтың экономикалық қауіпсіздігі – аймақ экономикасының оның дамуының әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси тұрақтылығын қамтамасыз етуге қабілеттілігі, халықтың өмір сүру сапасын жоғары әлеуметтік стандарттар деңгейіне жеткізу, табиғат ресурстарын ұтымды пайдалана отырып, ішкі және сыртқы қауіптердің ықпалына қарсы тұру. Демек, аймақ экономикасының қауіпсіздігін қамтамасыз ету – тұтас ел экономикасы өркендеуінің негізгі шарттарының бірі

деп тұжырымдауға болады. осыған байланысты экономикалық қауіпсіздіктің қатерлерін аймақтық деңгейде анықтаудың маңызы да арта түспек[1].

Аймақтар дамуының тікелей қатерлеріне келесілерді жатқызуға болады:

- орталық және жергілікті билік органдарының арасындағы өкілеттіліктер мен жауапкершіліктердің айқын бөлінбеуі;

- аймақтардағы реформалардың жүргізілу қарқынындағы айырмашылықтар;

- халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасы бойынша аймақтардың саралануы;

- әлемдік нарық сұранысына сәйкес Қазақстан экономикасының салалық және аймақтық құрылымының өзгеруі, нәтижесінде өнеркәсіптік және аграрлық аймақтардан басымшикізат пен отын өндіретін аймақтар иерархиясы қалыптасты;

- аймақтар дамуындағы аумақтық және салалық үйлестіру қағидасының бұзылуы.

Барлық аймақтар үшін жалпы қатерлер:

- жұмыссыздық;

- ірі өңдеуші кәсіпорындардың тоқтап қалуы немесе толық қуатында жұмыс істемеуі;

- экологиялық проблемалардың көбеюі;

- шағын қалалардың дағдарысты жағдайы.

Аймақ дамуының әлеуметтік қатерлері:

- жан басына шаққандағы табыстың төмен деңгейі және табыстары күнкөріс минимумынан төмен халық үлесінің артуы. Кедейшілік шикізат әлеуеті төмен және жұмыссыздық жоғары (Алматы, Оңтүстік Қазақстан және Жамбыл) аймақтар үшін ғана тән болып отырған жоқ. Кедейшіліктің күшейе түсуі мұнай өңдеу және металлургия салаларының жоғары және орта өсу қарқындары бар және осындай аймақтардың ауылдық жерлерінде шоғырланғаны байқалып отыр;

- халықтың жалақысының төмен деңгейі. Бес облыста Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл, Алматы, Ақмола және Солтүстік Қазақстан – орташа айлық жалақы республикадағы орташа деңгейге жетпейді;

- жан басына шаққандағы табыс пен орташа айлық жалақы деңгейі бойынша аймақтардың өте саралануы (резкая дифференциация). Мысалы, Атырау облысындағы жалақының жоғары деңгейі мен ақмола облысындағы төмен деңгей арасындағы айырмашылық үш еседен артық;

- аймақтар ішіндегі айтарлықтай саралану – қала және ауыл тұрғындарының, өңдеуші және металлургия салаларында жұмыс істейтіндер мен қалған халық табыстарының арасындағы;

- барлық аймақтарда әлеуметтік аясы (сфера) салаларының дамуындағы жағымсыз тенденциялардың сақталуы[2].

Бірінші топтағы аймақтар (Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Павлодар) үшін тән қатерлер:

Аймақтардағы өнеркәсіп өндірісі құрылымының өндіруші сала жағына қарай өзгеруі, өңдеуші сала үлесінің төмендеуі. Қара және түсті металлургия салалары басымдыққа ие болып келеді.

Шығыс Қазақстан облысында түсті металл рудалары кен орындарының азаюы.

Қарағанды көмір өнеркәсібінің проблемалары: жер асты көмірін өндірудің жоғары шығындары, өнімге сұраныстың азаюы және т.б. Павлодар көмір өнеркәсібінің проблемалары: қоңыр көмірді (лигнитті) өткізудің тұрақты нарықтарының жоқтығы, меншік проблемаларының әлі де шешімін таппауы. Аймақтағы ірі кәсіпорындардың көпшілігі шетелдік компанияларға басқаруға берілгендіктен, жалдамалы еңбекке қатысты әлеуметтік проблемалардың туындауы.

Аймақтардың (Ақтөбе, Жамбыл, Қостанай, Оңтүстік Қазақстан) екінші тобына тән қатерлер:

Оңтүстік Қазақстан облысы энергия тапшы аймақтар қатарына жатқызылады. Бұл облыста энергия ресурстары жеткіліксіз болғандықтан, тасылып әкелінетін көмір мен газға

сүйенед. Қажеттіліктің біршама бөлігі Орта Азия республикаларынан импорттау есебінен қанағаттандырылады. Оңтүстік аймақ облыстары Қырғызстан мен Өзбекстанға шығатын жалпы электр желісіне біріктірілген. Ақтөбе облысы да Ресейден тасымалданатын электр энергиясына тәуелді.

Жамбыл облысында өндірілетін фосфор минерал тыңайтқыштарына сұраныстың жоқтығы.

Орташа республикалық деңгейдің 60-80%-ын құрайтын халық табысының төмендігі.

Аймақтардың (Атырау, Маңғыстау) үшінші тобына тән қатерлер:

Өнеркәсіптік өндіріс құрылымында мұнай өндіру өнеркәсібінің басымдығы;

Сыртқы факторларға, мұнайдың әлемдік нарығындағы конъюнктураның өзгеруіне тәуелділік салдарынан аймақтың дамуындағы тұрақтылықтың төмендеуі;

Өңдеуші өнеркәсіп жұмысшыларының экономиканың басқа салаларындағы жұмысшылардың табыстарымен салыстырғанда өте қарама-қарсылығы;

Көлік коммуникацияларының дамуы, автомобиль және темір жолдардың тығыздығының төмендігі.

Аймақтардың (Батыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан) төртінші тобына тән қатерлер:

Өнеркәсіптік өндірістің, ең алдымен бұрын аймақтағы дамыған салалардың бірі болған машина жасау саласының құлдырауы;

Машина жасау кәсіпорындарының, әсіресе қорғаныс өнімдері үшін өткізу нарықтарын табу проблемасы;

Қаржы ресурстарының жеткіліксіздігі. Облыстар республикалық бюджеттен жәрдем қаржы (субвенция) алады. Салықтың түсімдер жергілікті бюджеттің табыс бөлігінің 60-80% - ын қамтамасыз етеді.

Электр энергиясына ішкі сұраныс аймақтың өзіндегі өндіріспен қамтамасыз етілмейді, Ресейден тасымалданатын электр энергиясына деген тәуелділік жоғары.

Жер сапасы мен топырақ құнарлылығының төмендеуі;

Ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізу нарықтарын жоғалту.

Аймақтардың (Ақмола, Алматы, Қызылорда) бесінші тобы үшін тән қатерлер:

Қызылорда облысының өнеркәсіп өндірісінің құрылымында мұнай өндіру өнеркәсібінің басымдығы;

Алматы облысын электрмен, газбен, жабдықтаудың тұрақсыздығы;

Алматы облысында туризмнің төмен даму деңгейі.

Аймақтардың (Астана, Алматы) алтыншы тобы үшін тән қатерлер:

Қалалық коммуналдық шаруашылықтың материалдық-техникалық базасының «әлсіздігі»;

Алматы қаласы үшін сейсмикалық және сел қаупінің болуы.

Жоғарыда көрсетілгендей, қатерлер әрбір аймақ үшін ерекше және әр түрлі әлеуетке ие. Сондықтан бұл объективті түрде көрсетілген нақты қатерлер факторын анықтау негізінде экономикалық қауіпсіздік қатерін терең зерттеу, талдау және нақты аймақтардың экономикалық қауіпсіздігін бағалаудың қажеттілігін негіздейді.

Аймақтық шаруашылықтың жекелеген элементтерінің дамуындағы қажетті қатынастардың бұзылуы, әлеуметтік мәселелерді шешудегі артта қалушылық, экологиялық жағдайдың нашарлауы және аймақтық ресурстарды тиімсіз қолдану макро-деңгейдегі экономикалық қауіпсіздік қатерлерін күшейтеді[3].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Закон Республики Казахстан «О бюджетной системе Республики Казахстан» от 17.12.1991 года № 1010-ХІІ и во внесении изменений в данный Закон ВуКАЗЕ Президента Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые Законы Республики Казахстан и Указы Президента Республики Казахстан, имеющие силу Закона» от 26.01.1994 года № 2824.

2. Вустер Д. Реформа межбюджетных отношений в Казахстане. // Ал – Пари. -2000. №2. С. 43-48.
3. Махмутова М.М. совершенствование механизма межбюджетных отношений в Республики Казахстан. Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук.-Алматы, 2000.-134с.

УДК 37.012

Агумбаева А.Е., Турсын Е.С.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

ТӘУЕКЕЛДІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМИ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫ

Тәуекелді еліміздің инновациялық дамуы мен экономикалық бәсекелестігі туралы айтпас бұрын, әуелі инновациялық даму мен экономикалық бәсекелестік деген экономикалық терминдерге тоқталып өтелік.

Инновациялық даму - ең соңғы ғылым жаңалықтары мен жетістіктерін, техника мен технологияларды өндіріске және экономикалық қызметтерге енгізе отырып жетілдіру болса, экономикалық бәсекелестік - нарық субъектілерінің дербес жасаған іс-әрекеттері тиісті тауар нарығындағы тауарлар айналымының жалпы жағдайына олардың әрқайсысының біржақты ықпал ету мүмкіндігін тиімді шектейтін жарыстастығы.

Қазіргі жағдайда еліміздің инновациялық дамуы орташа дәрежеде деп есептеймін. Дәлел ретінде 2012 жылы 30 шілдеде "Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі инновациялық даму тұжырымдамасын бекіту туралы" Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы негізінде қазіргі жағдайға талдау жасаймын. Жобада қазіргі уақытта Қазақстанда инновациялық белсенділік деңгейі 4,3%-ды құрайды, ал Германияда бұл көрсеткіш – 80%-ды, АҚШ-та, Швецияда, Францияда – шамамен 50%-ды, Ресейде – 9,1%-ды құрайды. Ресей Федерациясымен және Беларусь Республикасымен Бірыңғай экономикалық кеңістіктің құрылуына байланысты күшейіп келе жатқан бәсеке, сондай-ақ Қазақстанның Дүниежүзілік сауда ұйымына кіру жөніндегі ниеті дамудың келешектегі жолы – инновациялық экономикаға жеделдетіп өтуді айқындап берді. Осыған орай Н.Ә.Назарбаев Қазақстанды инновациялық дамытудың 2020 жылға дейінгі пайымы мен бағыттарын тұжырымдауды тапсырып, осы жоба құрылды. Тұжырымдама Қазақстан Республикасы Конституциясына, «Қазақстан – 2030» Қазақстанның даму стратегиясына, Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарына, «Индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы» және «Ғылым туралы» Қазақстан Республикасының заңдарына негізделіп құралған.

Әр ел өз экономикасының, даму деңгейінің ерекшеліктерін есепке ала отырып, жаһандық инновациялық экономикада өз тетігін табады. Тәуекелді Қазақстанның артықшылықтары – дамыған іргелі ғылым, білім берудің, әсіресе, математикалық, жаратылыстану-ғылыми және техникалық білімнің жоғары деңгейі. Мамандардың кең ой-өрісі, ғылыми және технологиялық мәселелерді шешудегі тәсілдердің тривиалсыздығы іргелі тиімділікке негізделген қағидатты түрдегі жаңа, озық технологияларды жасау үшін қолданылуы мүмкін. Осы артықшылықтар біздің еліміздің инновациялық экономикаға көшуінің алғы-шарттары болып табылады.

Инновациялық экономиканың қалыптасуы Қазақстанның ХХІ ғасырдағы дамуының баламасыз нұсқасы болып табылады. Экономикалық дамудағы жеткен жетістіктер, саяси және әлеуметтік тұрақтылық Қазақстанның әрі қарай дамуын тұрақты, заманауи және перспективалы негізге қоюға мүмкіндік береді.

Қазақстан тарихи көлемдегі алға секіру алдында тұр, оның алдында тауарлардың, қызметтердің, еңбек ресурстарының, капиталдың, заманауи идеялар мен технологиялардың әлемдік рыногының бөлінбес және динамикалы бөлшегі болу міндеті тұр. Осы жолдағы

негізгі міндеттердің бірі «білім экономикасы» негіздерін қалыптастыру, жаңа технологияларды қолдану, инновациялық экономиканы дамыту болып табылады. Ол үшін меншікті, адами капиталды дамыту, елдің интеллектуалдық әлеуетін нығайту талап етіледі. Бұл ғылым мен білім беру ісінің алдына үлкен міндеттерді қояды, оларды дамытуда радикалды өзгерістерді талап етеді.

«Инновациялы Қазақстан-2020» форумында сөйлеген сөзінде Президент Н.Назарбаев бізге инновациялық дамудың ұзақ мерзімді және бүтін стратегиясы қажет екендігін атап өткен болатын. Мәселенің осылай қойылуы әлемдік тәжірибеге сәйкес келеді, оның көрсетуі бойынша нарық инновациялық белсенділікті ынталандыруда маңызды рөл ойнағанымен, ол инновацияның ырғақты дамуын қамтамасыз ете алмайды. Мемлекеттің реттеуші рөлі барған сайын маңыздырақ болып келе жатыр, ол, бір жағынан, инновациялық қызметтің ұзақ мерзімді даму стратегиясын әлеуметтік-экономикалық даму тұжырымдамасымен бірге қалыптастыра отырып, екінші жағынан, инновациялық қызметті қолдау және ынталандыру бойынша нақты шараларды жүзеге асырады. Осындай тәсілді қолдану арқылы Қазақстанда қарқынды индустриялық-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасы ойдағыдай жүзеге асырылуда.

Соңғы 8 жылда елдегі инновациялық қызметтің басты көрсеткіштері өсуінің оң үрдісін атап өтуге болады.

Айталық, 2003 жылмен салыстырғанда 2010 жылы зерттеулер мен әзірлемелерге жұмсалған абсолютті мәндегі шығындар 2,9 есе өсіп, шамамен 33,5 млрд. теңгені құрады. 2003 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 2010 жылы инновациялық өнімнің көлемі 2,2 есе ұлғайып, 142 млрд. теңгеден асты.

Ұлттық экономиканың ғаламдану жағдайындағы сақталынатын бәсекелестік артықшылықтары қарастырылады. Ұлттық инновациялық қор және жеке капиталдың бірігуімен жиынтық жарғылық қоры \$85 млн. құрайтын 5 венчурлық қор құрылды.

Инновациялық қызметті дамыту үшін арнайы қаржылық қолдау құралдары кеңейтіліп, отандық кәсіпорындар үшін салықтық жаңа жеңілдіктер мен преференциялар енгізілді. Соңғы 2011 жылдың өзінде ғана технологиялар сатып алу гранттарына сұраныс 2 есе ұлғайды. Әлемдік дағдарыстың созылып кеткеніне қарамастан, Қазақстан индустриялық-инновациялық жобалар арқылы экономиканың 7% орнықты өсуін қамтамасыз етіп келеді.

Инновациялық дамудың бастапқы тізгіні ғылым болғандықтан, осы саланы инновациялық даму үдерістеріне қосу шаралары маңызды бағыт болуы керек. Бұл жерде Қазақстан ғылымы алдымыздағы басымдықты салаларды дамыту бойынша нақты ғылыми - технологиялық міндеттерді шешуге бағытталған, қалыптасып келе жатқан ұлттық ғылыми-инновациялық жүйеге сәйкес келуі керек.

Қазақстандағы ғылымның дамуының қиын мәселелерінің бірі оның қаржыландырылуы болып табылады. Ұзақ уақыт бойы бұл сала қаржыландырудың жетіспеушілігін сезініп келді. Соңғы жылдары жағдай ЖЖӨ-ге шаққанда 3 % жуық қаражат ғылымға кететін шығындар үлесін көрсетіп отыр.

Ғылымды қаржыландыру мәселелері шығындардың абсолютті көлемінің өсуімен шешілмейді. Қаржыландыру механизмдерінің өздерін өзгерту қажет. Қаржыландырудың ұлғаюымен бірге, іске жарамды ұйымдардың шектеулі тобын қолдау үшін ресурстарды жинақтау мақсатында тура бюджетті алушылар санын шектеу қажет. Сондықтан, «Ғылым туралы» жаңа заңға сәйкес ғылымды қаржыландыруды ұлғайтумен бірге ғылымды қаржыландыру тәсілдері өзгертілді. Ғылыми зерттеулерді қаржыландырудың үш тәсілі енгізілді: гранттық – елдің ұлттық басымдықтарына сәйкес келетін ғылыми жобаларды қаржыландыру; бағдарламалық-мақсаттық – стратегиялық бағыттар бойынша қаржыландыру; базалық – мемлекеттік тапсырмалар арқылы ғылыми ұйымдар үшін қаржыландыру.

Тұтастай алғанда, бүгінгі күні Қазақстандағы инновациялық қызметтің қомақты бөлігін мемлекет тікелей ынталандырады және ғылыми-зерттеу жұмыстарының көпшілігі мемлекеттік зертханаларда жүргізіледі. Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің

деректері бойынша 2010 жылы ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстардағы жеке сектордың үлесі 36,6 %-ды ғана құрады, ал Жапонияда (78,5 %), Қытайда (73,3 %) және АҚШ-та (72,6 %) ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарының қомақты бөлігін жеке сектор жүзеге асырады. Осы ретте зерттеу барысында инновациялық дамуға кедергі болатын төмендегідей мәселерге айтуға болады.

Біріншіден, тұтастай алғанда, экономиканың инновациялық дамуының төмен деңгейі кейде мемлекеттік секторда инновацияларды енгізу дәрежесінің жеткіліксіз болуымен де негізделеді.

Екіншіден, ғылымның тиімдігіне ықпал ететін факторлардың болуы. Соңғы жылдары Қазақстанда ғылым мен ғылыми-техникалық саланы басқаруды жетілдіру мәселелеріне мемлекет зор көңіл бөліп отыр. Ұлттық мемлекеттік ғылыми-техникалық сараптама орталығы құрылды.

Инфрақұрылым дамытылуда, мысалға қазақстандық және шетелдік ғалымдардың барлығы үшін қолжетімді ашық үлгідегі ұлттық 5 зертхана және инженерлік бейіндегі 15 зертхана құрылып, заманауи жабдықтармен жарақталды. Ғылымды қаржыландыруды жалпы ішкі өнімнің өсімін басып озатын қарқынмен айтарлықтай ұлғайту басталды. Айталық, 2011 жылы ғылыми зерттеулерге бюджеттен бөлінген қаражаттың жалпы көлемі 23 миллиард теңгені құрады. Дегенмен, ғылымның экономика мен инновацияларға іс жүзінде шығуы әзірге әлі де өте төмен.

Үшіншіден, кәсіпкерліктің даму деңгейінің жеткіліксіз болуы елдегі инновациялық белсенділіктің жоғарылауына кедергі келтіреді. 2004 – 2010 жылдар кезеңінде кәсіпорындардың инновациялық белсенділігі 2,3 %-дан 4,3 %-ға дейін айтарлықтай өскеніне қарамастан, машиналар мен жабдықтарды сатып алуға қомақты қаржы кетеді.

Инновациялық әл-ауқат мемлекеттің қазіргі әлемдік нарықта бәсекелестігінің көрінісі болып табылады. Себебі инновациялық дамыған, дамуы бар мемлекеттің ғана экономикасы шарықтамақ. Сол себепті инновациялық даму экономикадағы өзекті сала болып келе жатқанына көзіміз жетіп келеді және еліміздің болашақта инновациялық дамыған, экономикалық бәсекелестігі жоғары мемлекет болатынына сенімдіміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Арыстанов А.К. Экономика будущего – это инновационная экономика // Альпари. - 2010.- №4.
2. “KazakhstanToday” БАҚ құралы, 26.12.2012 жылы жарық көрген мақала// электронды ресурс: <http://kt.kz/?lang=rus&uin=1133168007&chapter=1153566928>
3. «Бәсекелестік туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 30 тамыздағы № 815 Қаулысы.
4. 2012 жылы 30 шілдеде «Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі инновациялық даму тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығы.

УДК332.145

Агумбаева А.Е., Касымова А.Е.
ГУ имени Шакарима города Семей

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ БЮДЖЕТНЫХ ПРОГРАММ В КАЗАХСТАНЕ С НАЧАЛА ОБРЕТЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ

После обретения независимости Казахстан отказавшись от ранее существовавших субвенций и дотаций из союзного бюджета, составлявшую в 1991 году шестую часть бюджета нашей республики, а также ведомственных источников финансирования стал испытывать последствия кризиса отраслей и предприятий, бывших ранее в так называемом союзном подчинении и занимавших свыше 90% в общем объеме производства республики.

Было необходимо создание новой бюджетной системы. Как известно, с помощью государственного бюджета осуществлялось перераспределение преобладающей доли денежных доходов народного хозяйства. Государственный бюджет был финансовым источником расширенного воспроизводства большей части формально хозрасчётных предприятий и отраслей народного хозяйства и ключевым для доходов и расходов всего общества, всех его частей, национально-государственных структур.

Действительно, одним из первых мероприятий по реформированию сферы государственных финансов стало принятие в 1991 году собственного казахстанского закона о бюджетной системе. Так, были изменены принципы формирования бюджетов Республики Казахстан, определены взаимоотношения между республиканским и местными бюджетами. Основополагающим его принципом являлась самостоятельность республиканского и местных бюджетов. В 1991 году был принят республиканский пакет нормативных правовых актов по налогам, включивший в себя четырнадцать законов. В числе которых Закон «О налоговой системе в Республике Казахстан» предусматривал 16 общегосударственных, 10 общеобязательных и 17 местных налогов. Данный Закон стал одним из первых шагов в реформировании экономики государства.

Известно, что до 1994 года в Казахстане было 3045 местных бюджетов. В связи с проведением централизации бюджетной системы были ликвидированы 2500 местных бюджетов - поселковых, аульных. При этом до 1994 года исполнением государственного бюджета занимались и Национальный банк, и Министерство финансов. Такого рода смешанная система не обеспечивала действенного контроля. В целях ее совершенствования было принято решение о создании Главного управления Казначейства в составе Министерства финансов.

В 1996 году был принят новый Закон РК «О бюджетной системе». Принятие этого закона стало еще одним шагом развития бюджетной системы. В нем были четко обозначены принципы бюджетной системы, регламентирован порядок составления, рассмотрения, утверждения, исполнения и контроль над исполнением бюджета. В бюджетную практику вводились новые понятия и термины: субвенции, государственные гарантии, займы, заимствование, долг. Введено деление доходов государственного бюджета на общегосударственные налоги, сборы, платежи и местные налоги и сборы. Создан Счетный комитет по контролю за исполнением республиканского бюджета как орган, осуществляющий контроль за эффективностью использования бюджетных средств.

Один из значительных шагов был сделан в этой сфере в 1997 году. Им стало внедрение новой бюджетной классификации доходов и расходов, соответствующей требованиям международных стандартов. Ее внедрение позволило обеспечить взаимную увязку расходов бюджетов всех уровней с выполнением программных задач государства, а также улучшить исполнительскую дисциплину и повысить прозрачность формирования бюджета.

В 1999 году был принят третий Закон Республики Казахстан «О бюджетной системе». Этот Закон позволил обеспечить принцип единства бюджетной системы, предоставить одинаковый уровень государственных услуг населению по всей территории республики и выровнять диспропорции между регионами. Также этим законом были установлены межбюджетные отношения, механизмы бюджетных изъятий и субвенций, разграничено финансирование определенных государственных функций из средств республиканского и местных бюджетов соответственно. В этот период основной упор в реформировании был сделан на обеспечение целевого и эффективного расходования бюджетных денег и предотвращение роста кредиторской задолженности бюджета.

Впервые законодательно было определено, что все государственные учреждения не вправе брать на себя финансовые обязательства сверх сумм бюджетных назначений, установленных бюджетным законодательством на соответствующий финансовый год. Созданные на постоянной основе бюджетные комиссии позволили решить приоритетный для республики вопрос: обеспечение рационализации затрат государства при формировании

бюджета на очередной год. Было осуществлено разделение государственного бюджета на текущий бюджет, за счет которого, осуществлялись программы, направленные на выполнение текущих нужд государства, и бюджет развития, включающий инвестиционные расходы в экономику, т.е. расходы на развитие инфраструктуры, градостроительство, создание и развитие информационных систем, науку, инвестиций в человеческий капитал и т. п. Такое разделение бюджета позволило реально оценить стоимость выполнения государством своих функций, определенных законодательством и направленных на содержание имеющейся сети государственных учреждений, объем инвестиционного вклада государства в социально-экономическое развитие, а также систематизировать бюджетные программы.

В национальной экономике Казахстана в результате формирования рыночных основ экономики формируется иной, нежели это было при плановой экономике, тип бюджета и бюджетной системы. В централизованной экономике государственный бюджет являлся бюджетом всего народного хозяйства. Такая концепция организации бюджетной системы государства отражала огосударствление всего воспроизводственного процесса, централизацию производства, распределения, перераспределения и использования значительной части национального дохода, в том числе ресурсов накопления и возмещения, в масштабах государства.

Новая бюджетная система Республики Казахстан выглядит следующим образом как показано на рисунке 1.

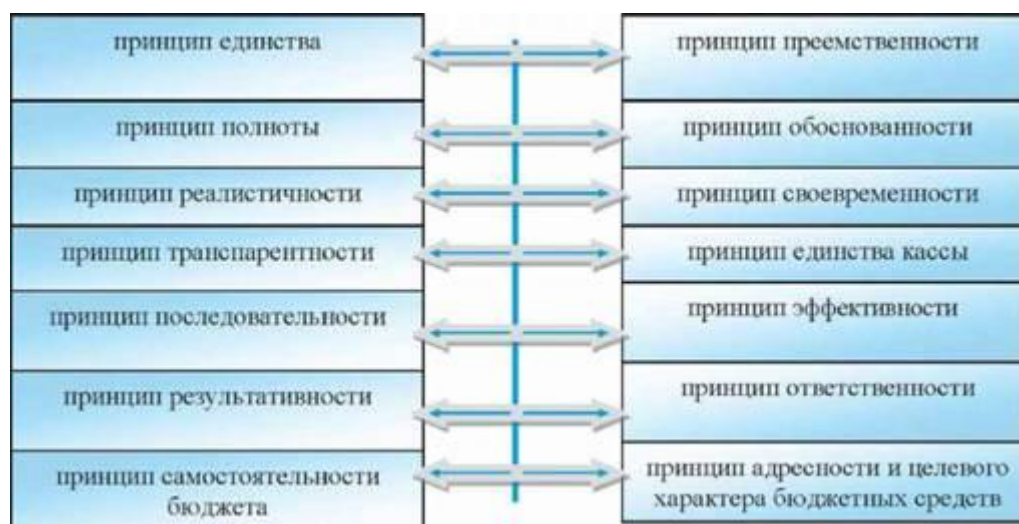

Рисунок 1 – Бюджетная система Республики Казахстан

Программа "Развитие регионов" разработана в рамках реализации Прогнозной схемы территориально-пространственного развития страны до 2020 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 21 июля 2011 года № 118; Посланий Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 28 января 2011 года "Построим будущее вместе!" и от 27 января 2012 года "Социально-экономическая модернизация - главный вектор развития Казахстана!".

Важнейшей частью Прогнозной схемы пространственного развития страны до 2020 года является новая региональная политика, целью которой является создание рациональной территориальной организации экономического потенциала и благоприятных условий для жизнедеятельности населения. Необходимо отметить, что в настоящее время формируется новая территориальная организация Казахстана. Это выражается, в первую очередь, в опережающем росте крупных городов - агломераций.

Рассматривая основные тенденции формирования городских агломераций в современном Казахстане после обретения независимости, следует отметить их

неоднородность, связанную с выраженной природной зональностью территории и унаследованных от плановой экономики особенностей расселения.

В настоящее время формирующиеся городские агломерации концентрируют более трети всего населения страны. Наиболее масштабные из них (с учетом численности населения и сложности структуры агломерации, включающей город-ядро с пригородами) развиваются вокруг Алматы и Шымкента. Астана, стремительный рост которой обусловлен современной политикой государства, направленной на повышение роли новой столицы в системе расселения, еще не успела сформировать развитую пригородную зону. На западе республики перспективными являются агломерации с центрами в городах Актобе и Актау.

При этом в состав Астанинской агломерации тяготеют город Караганда и прилегающие к нему населенные пункты (города-спутники, поселки), способные образовать единое агломерационное образование.

С другой стороны, слом сложившихся в плановой экономике центров (например, моногорода, сельские населенные пункты) (далее - СНП) привел к появлению зон депрессивности и вызвал болезненные социальные процессы в обществе (миграция, деградация инфраструктуры, безработица, социальная маргинализация).

Однако, несмотря на происходящие процессы в территориальной организации страны, в региональной политике сохраняются прежние подходы, в частности в вопросах финансирования регионов (бюджетная политика). Так, продолжается практика направления бюджетных средств на развитие отдельных населенных пунктов, не имеющих перспектив экономического роста и соответствующего демографического потенциала.

Необходимо концентрировать ресурсы государства на действительно необходимых и перспективных проектах в регионах. Это в конечном итоге приведет к высокой эффективности бюджетных расходов.

Направления Программы напрямую связаны с основными приоритетами, обозначенными в принятых государственных и отраслевых программах. Мероприятия и проекты Программы направлены на повышение занятости посредством создания новых рабочих мест, внедрение современных инновационных технологий практически во всех сферах экономики. В рамках Программы также рассматриваются проекты по строительству и реконструкции в регионах объектов социально-рекреационной сферы, в том числе образования, здравоохранения, спорта, парковых зон и другие (отраслевых программ "Занятость 2020", "Производительность 2020", "Ак, булак" на 2011-2020 годы, Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы, Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан "СаламаттыҚазақстан" на 2011-2015 годы).

1) Межведомственной комиссией по вопросам региональной политики (далее – МВК) – консультативно-совещательным органом при Правительстве Республики Казахстан;

2) уполномоченным органом – Министерством регионального развития Республики Казахстан, ответственным за реализацию Программы (далее – уполномоченный орган);

3) рабочим органом – Министерством регионального развития Республики Казахстан (далее - рабочий орган);

4) администратором республиканской бюджетной программы – Министерством регионального развития Республики Казахстан;

5) координатором Программы на местном уровне – управлениями экономики и бюджетного планирования областей, городов Алматы и Астаны, которые несут ответственность за реализацию Программы на местах (далее – координаторы Программы).

В настоящее время, мероприятия по развитию сельских территорий реализуются в рамках действующих государственных, отраслевых программ и программ развития территорий областей. Так, меры по инфраструктурному развитию сельских территорий реализуются в рамках Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011 – 2020 годы, Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «СаламаттыҚазақстан» на 2011 – 2015 годы, Программы по развитию

транспортной инфраструктуры в Республике Казахстан на 2010 – 2014 годы, Дорожной карты занятости 2020, Программы «Ақбұлақ» на 2011 – 2020 годы, Программы модернизации жилищно-коммунального хозяйства Республики Казахстан на 2011 – 2020 годы и других.

Кроме того, в 2013 году принята и утверждена Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013 – 2020 годы «Агробизнес – 2020», где предусмотрено увеличение физических объемов производства сельскохозяйственной продукции в 1,5 раза, привлечение более 10 трлн. тенге частных денежных средств для развития отрасли.

Вместе с тем решение вопросов развития сельских территорий в рамках различных программных документов, отсутствие комплексного подхода в данном направлении не позволяют достичь желаемых результатов.

Дальнейшее развитие сельских территорий в соответствии с пунктом 5.3 раздела 2 Прогнозной схемы территориально-пространственного развития страны до 2020 года предусмотрено через определение и развитие опорных сельских населенных пунктов.

В связи с этим, наряду с решением общих проблем развития сельских территорий необходимо приступить к новому этапу комплексного развития ОСНП с обеспечением более высокого уровня жизни сельского населения.

На расширенном заседании Правительства с участием Президента Республики Казахстан от 17 апреля 2011 года № 01-7.4 дано поручение разработать комплекс мер по развитию местного самоуправления в Республике Казахстан.

Необходимо отметить, что в настоящее время создана вся правовая, организационная и экономическая база для полноценного функционирования органов местного самоуправления. Однако эффективность местного самоуправления во многом зависит не только от наличия всего комплекса необходимых законов, обеспечивающих осуществление деятельности органов местного самоуправления, но и от практического и непосредственного участия самого населения в осуществлении местного самоуправления, то есть от действительной (фактической) способности реализации права населения на местное самоуправление.

В этом плане Программой также предусматривается привлечение населения к выработке предложений по определению проектов (мероприятий), направленных на развитие сельских населенных пунктов и улучшение жизнеобеспечения сельского населения.

При этом необходимо отметить, что финансовая поддержка будет оказываться только тем СНП, которые имеют высокий и средний потенциал социально-экономического развития и положительные демографические тенденции (согласно критериям для определения населенных пунктов с низким, средним и высоким потенциалом социально-экономического развития, утвержденным приказом уполномоченного органа в области регионального развития).

В связи с вышеизложенным предлагается внедрение в бюджетную практику Республики Казахстан специального финансового инструмента как Программа "Развитие регионов", которая будет нацелена на поддержку территорий с потенциалом роста и высокой экономической активностью. Это позволит определить "узкие места" и дать импульс дальнейшему развитию регионов, обладающих потенциалом развития. В силу своей специфики такие регионы могут дать наибольший совокупный мультипликативный эффект от использования данного инструмента. В конечном итоге, основные направления реализации Программы, предусматривающие решение социально-экономических проблем регионов на перспективу, а также финансовую поддержку регионального развития и продвижение местных инициатив по активизации потенциала роста, приведут к уменьшению диспропорций в развитии между регионами.

В результате реализации Программы предусматривается увеличение финансовой поддержки региональному развитию и продвижению региональных инициатив по активизации потенциала роста.

Основными результатами Программы станут:

- 1) повышение экономической активности в регионах путем строительства и реконструкции инженерно-транспортной инфраструктуры;
- 2) повышение инвестиционной привлекательности регионов;
- 3) обеспечение пространственного развития с соблюдением требований охраны окружающей среды и экологической безопасности;
- 4) повышение территориальной концентрации посредством поддержки развития агломераций и перспективных поселений в стране;

4.1 обустройство 320 опорных сельских населенных пунктов.

4.2 уменьшение различий между регионами с низким и высоким уровнем валового регионального продукта на душу населения снизится с 10 в 2009 году до 8 раз в 2020 году.

Государственные органы, ответственные за достижение целей, целевых индикаторов, задач, показателей результатов: Министерство регионального развития Республики Казахстан, Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан, Министерство финансов Республики Казахстан, Министерство труда и социальной защиты населения Республики Казахстан, Министерство транспорта и коммуникаций Республики Казахстан, Министерство охраны окружающей среды Республики Казахстан, акимы областей, городов Алматы и Астаны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011 – 2020 годы,
2. Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Қазақстан» на 2011 – 2015 годы,
3. Программа по развитию транспортной инфраструктуры в Республике Казахстан на 2010 – 2014 годы,
4. Дорожная карта занятости 2020,
5. Программа «Ақбұлақ» на 2011 – 2020 годы,
6. Программа модернизации жилищно-коммунального хозяйства Республики Казахстан на 2011 – 2020 годы

УДК 330.131.7 (574)

Ситенко Д.А.

Карагандинский государственный университет
имени академика Е.А. Букетова

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА

Сегодняшнее развитие инновационной деятельности в Республике Казахстан проходит на фоне мирового экономического кризиса, связанного с падением цен на энергоносители. Кризисные явления в экономике в очередной раз поднимают вопрос о необходимости развития инновационной составляющей экономической среды, которая в дальнейшем поможет снизить зависимость экономики страны от природных ресурсов.

Процесс перехода экономики Казахстана на инновационный путь развития формирования протекал в несколько этапов и на каждом этапе правительством приняты нормативно-правовые акты, основным предназначением которых было формирование механизмов повышения инновационной активности экономических субъектов.

3 июля 2002 года впервые в республике был принят закон «Об инновационной деятельности», определяющий основные принципы, формы и направления реализации государственной инновационной политики. В дальнейшем, он утратил силу в связи с принятием Закона РК «О государственной поддержке инновационной деятельности» в 2006 году.

В рамках данного закона были закреплены такие важные для развития инновационной системы понятия, как «инновационная инфраструктура», «технологический парк (технопарк)», «инновационный проект», «инновационный грант».

Инновационные гранты предоставлялись для таких целей, как выполнение опытно-конструкторских работ, прикладных исследований, подготовки ТЭО инновационного проекта, приобретение инновационных технологий, а также патентования изобретений в зарубежных странах и международных патентных ведомствах. Условием получения гранта на выполнение опытно-конструкторских работ и проведения прикладных исследований является внедрение в течение трех лет результатов на предприятиях республики.

В 2003 году была разработана и принята Стратегия индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 годы. Принятие Стратегии ознаменовало начало нового этапа в экономическом развитии Казахстана: переход от экономики, базирующейся на эксплуатации природных ресурсов, к индустриально-инновационной экономике, основанной на знаниях [1].

Главной целью Стратегии явилось достижение устойчивого развития страны, отхода от сырьевой направленности экономики, путем ускорения процессов модернизации, диверсификации и повышения конкурентоспособности национальной экономики.

Принятие Стратегии способствовало формированию новых субъектов инновационной системы. Так, правительством был создан ряд институтов развития: Национальный инновационный фонд, Казахстанский инвестиционный фонд, Банк Развития Казахстана, Корпорация по страхованию экспорта, Центр маркетингово-аналитических исследований, Центр инжиниринга и трансферта технологий, а также Фонд науки. Посредством институтов развития государство принимает участие в проектах, направленных на создание цепочек производств, выпускающих конкурентоспособную продукцию с высокой добавленной стоимостью.

Принятие Стратегии индустриально-инновационного развития создало необходимые условия для формирования в стране инновационной системы, в рамках которой могли бы получить свое развитие отечественные наукоемкие производства, опираясь на эффективное использование интеллектуального и научного потенциала страны, разработки отечественных ученых-новаторов. В связи с этим, в 2005 году в целях модернизации экономики в стране была принята Программа по формированию и развитию национальной инновационной системы Республики Казахстан на 2005 - 2015 годы (ПФР НИС). Программа явилась основополагающим документом по формированию и развитию отечественной инновационной системы.

Цель программы заключалась в формировании эффективной инновационной системы, способной обеспечить создание конкурентоспособной конечной продукции, задействовать научно-технический потенциал (отечественный и зарубежный), активизировать инновационную активность предпринимательского сектора.

Среди задач программы можно выделить следующие:

- формирование и развитие инновационного предпринимательства;
- развитие научного потенциала страны через вовлечение науки в инновационную деятельность;
- формирование и развитие элементов инновационной и финансовой инфраструктуры, механизмов их функционирования, расширение спектра предоставляемых грантов, создание венчурных фондов;
- формирование многоуровневой инновационной инфраструктуры, опирающейся на бизнес-инкубаторы, технопарки и др.;
- создание механизмов эффективного взаимодействия между элементами и подсистемами НИС;
- совершенствование законодательства в сфере инновационной деятельности, защиты прав интеллектуальной деятельности [2].

НИС была определена программой как ключевой механизм формирования

экономики, основанной на знаниях. В программе ПФРНИС была обозначена структура отечественной инновационной системы, выделены ее основные подсистемы и элементы, участвующие в инновационном процессе.

В целом, с принятием стратегии и программы по формированию НИС Казахстана правительством были созданы основные институты, обеспечивающие инновационное развитие:

- Национальный фонд, обеспечивающий стабильное социально-экономическое развитие страны;
- АО «Фонд НБ «Самрук-Казына», основным направлением деятельности которого является содействие в модернизации и диверсификации национальной экономики;
- институты развития, способствующие реализации инновационных проектов;
- технологические парки национального и регионального уровней, специальные экономические зоны. Также в рамках совершенствования инвестиционной политики была сформирована законодательная база, определяющая правовые и экономические основы стимулирования инвестиций.

Для преодоления расхождения приоритетов государственной политики и частного бизнеса в 2010 году в Казахстане была принята Государственная программа форсированного индустриально-инновационного развития Казахстана на 2010-2014 гг. (далее - Программа ГПФИИР). Сегодня в республике реализуется вторая пятилетка ГПФИИР до 2019 года.

Реализация программ форсированного индустриально-инновационного развития опирается на совершенствование законодательства в сфере инновационной деятельности, в частности, в таких важных аспектах, как финансирование НИОКР, предоставление преференций для компаний, работающих в инновационной сфере, формирования комплекса косвенных мер поддержки субъектов НИС и др.

Так, согласно Закона Республики Казахстан от 24 июня 2010 года «О недрах и недропользовании» недропользователи обязаны ежегодно осуществлять финансирование научно-исследовательских, научно-технических и (или) опытно-конструкторских работ, оказываемых казахстанскими производителями товаров, работ и услуг, в размере не менее одного процента от совокупного годового дохода по контрактной деятельности.

Закон РК «О науке» от 18 февраля 2011 года внес изменения в систему государственного финансирования научной и научно-технической деятельности. Законом выделены такие формы финансирования, как базовое финансирование; грантовое финансирование; программно-целевое финансирование.

Конкретные научные исследования и проекты финансируются посредством государственных грантов. При этом гранты могут получить не только научные организации, но также отдельные исследователи и научные коллективы.

9 января 2012 года был принят новый Закон РК «О государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности». Данный закон закрепил следующие меры господдержки со стороны различных национальных институтов развития: кредитование, субсидирование ставки вознаграждения по кредитам, долгосрочное лизинговое финансирование, гарантированный заказ, осуществление инвестиций в уставные капиталы, инновационные гранты, развитие и продвижение экспорта отечественных обработанных товаров, услуг и т.д.

Расширены полномочия местных исполнительных органов (акиматов) областей, крупных городов. В соответствии с Законом они могут участвовать (или быть учредителями) в уставном капитале юридических лиц, основная деятельность которых направлена на развитие инноваций (к примеру, в фондах венчурного финансирования). Запланировано внесение изменений и дополнений и в другие законодательные акты, прямо или косвенно связанные с развитием индустриально-инновационной деятельности в Казахстане.

В целом, за годы реализации программы ГПФИИР республике удалось достичь ряда положительных результатов в сфере индустриально-инновационного развития:

- уровень инновационной активности предприятий вырос с 4,3% в 2010 году до 8,1% в

2014 г.;

- объем инновационной продукции в ВВП составил 1,5% в 2014г. (в 2010 г. данный показатель был на уровне 0,7%);
- рост ВВП по итогам 2014 года по сравнению с 2008 годом составил 55,3%;
- ВДС несырьевого сектора в реальном выражении к уровню 2008г. составил 130,4% (2013 г.) [3].

В тоже время Программа ГПФИИР не позволила уйти от зависимости экономики от экспорта минеральных ресурсов. По данным Комитета по статистике Республики Казахстан, доля минеральных продуктов в структуре экспорта за 2003 –2013 годы выросла с 64,5% до 80%. С ростом мировых цен на ресурсы зависимость экономики от природных ресурсов может усугубиться. При этом обрабатывающая промышленность Казахстана формирует менее 7% занятости и 11% ВДС экономики страны. Для сравнения уровень производительности в обрабатывающей промышленности Казахстана в 2 раза ниже, чем в среднем по странам–членам ОЭСР.

Учитывая опыт реализации Программы ГПФИИР, в Казахстане на следующий период была разработана Государственная Программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015 – 2019 годы (ГПИИР). Программа является логическим продолжением программы ГПФИИР, выступает частью промышленной политики Казахстана и сфокусирована на развитии обрабатывающей промышленности. Планируется достижение следующих результатов в обрабатывающей промышленности к 2019 году (относительно уровня 2012 года):

- прироста объемов произведенной продукции на 43% в реальном выражении;
- рост валовой добавленной стоимости не менее чем в 1,4 раза в реальном выражении;
- рост производительности труда в 1,4 раза в реальном выражении;
- роста стоимостного объема несырьевого (обработанного) экспорта не менее чем в 1,1 раза;
- роста занятости в обрабатывающей промышленности на 29,2 тыс. чел.

Общие расходы, предусмотренные в республиканском бюджете на реализацию Программы в 2015 – 2019 годах, составят 643 909, 6 млн. тг.

Таким образом, в формировании инновационной экономики в Казахстане можно выделить три взаимосвязанных этапа, на каждом из которых Правительством были приняты определенные шаги для поддержки и развития научно-технического потенциала страны, создания необходимых условий для развития наукоемких отраслей промышленности.

На первом этапе государством создана необходимая нормативно-правовая база, законодательно закреплены такие понятия, как «частная собственность», «частное предпринимательство», «инновационная деятельность», определены долгосрочные приоритеты экономического развития страны. Начиная со второго этапа, усилия Правительства направлены на формирование в республике национальной инновационной системы с активным участием государства. В рамках принятых Стратегии и Программы ПФР НИС определены механизмы государственного стимулирования НИОКР и инновационных проектов, приняты меры по развитию научного потенциала, инновационного предпринимательства, инновационной и финансовой инфраструктуры. Именно на этом этапе созданы такие необходимые элементы инновационной системы как государственные институты развития и венчурные фонды.

Третий этап развития инновационной экономики стал логическим продолжением курса Правительства на формирование в республике экономики знаний, развития несырьевых отраслей экономики. На основании опыта реализации первых двух этапов, некоторые механизмы государственного стимулирования инноваций были пересмотрены. Так, в рамках принятой программы ГПФИИР созданы условия для трансферта новых технологий с учетом потребностей промышленных предприятий. Необходимые условия для обновления технико-технологической базы созданы не только для крупных корпораций, но также и для малого и среднего бизнеса посредством механизма «Дорожной карты бизнеса».

Не остались без внимания и разработки отечественных ученых-новаторов. Законом «О науке» определен новый механизм финансирования НИОКР, упрощена процедура рассмотрения научных проектов. Законодательно закреплен вопрос о праве на интеллектуальную собственность, полученную в результате научно-технической деятельности, финансируемой из государственного бюджета.

В целом, принятые на различных этапах законодательные акты и программы в области инновационной деятельности охватывают все сферы взаимоотношений, которые возникают в результате создания, внедрения и распространения инноваций и послужили основой для развития в республике эффективной национальной инновационной системы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ситенко Д.А. Основные направления государственного содействия развитию национальной инновационной системы в Казахстане// Интеллект. Инновации. Инвестиции. - 2010. - № 4. - С. 33-37.
2. Программа по формированию и развитию национальной инновационной системы Республики Казахстан 2003-2015. Постановление Правительства Республики Казахстан от 25 апреля 2005 года №387 //http://ru.government.kz/docs/p050387_rus.html
3. Показатели Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010-2014гг. – Астана, 2015. – 72с.

ӘӨЖ: 338.439:339.13(574)(045)

Айкупешева Д.М.¹, Абдалиева А.Г.²

ә.ғ.к.¹, магистрант², Астана қаласының С.Сейфуллин атындағы
Қазақ Агротехникалық Университеті

АСТАНА ҚАЛАСЫ АЗЫҚ-ТҮЛІК БЕЛДЕУІ НАРЫҒЫНЫҢ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ТАЛДАУ

Әлемдік халық саны өсуінің жоғары қарқыны азық-түлік проблемасын күрт шиеленістіріп отыр.

Бүгіннің өзінде әлемде миллиондаған адам аштыққа ұшырап, миллиардқа жуық адам тағамның ұдайы жетіспеушілігін бастан кешіруде. Тамақ өнімдерін өндіруде революциялық өзгерістер жасамаса, осынау үрейлі цифрлар тек өсе түспек.

Біз қазірдің өзінде астық дақылдарын *аса ірі экспорттаушылар қатары-на ендік*. Бізде аса ірі экологиялық таза аумақтар бар және экологиялық таза тағам өнімдерін шығара аламыз [1].

Қазақстан ет және сүт өнімдерін экспорттайтын өңірлік ірі елге айналуға тиіс. Егін шаруашылығында суды көп қажет ететін тиімділігі төмен дақылдар көлемін қысқарту, оларды көкөніспен, майлы және азықтық өнімдермен алмас-тыру жолына бет бұру керек. Агротехникаттарды тиімді тұтынудың, қуаң жер-лерде топырақты нөлдік өңдеудің заманауи технологиялары мен өзге де инновацияларды қолдануды кеңейтудің кешенді шаралары қажет.

«Жасыл» экономикаға көшу жөніндегі қабылданған тұжырымдамаға сәй-кес, 2030 жылға қарай егіс алқаптарының 15 пайызы суды үнемдеу технология-ларына көшірілетін болады. Біз аграрлық ғылымды дамытып, сынақтық аграр-лық-инновациялық кластерлер құруымыз қажет. Уақыт көшінен қалмай, табиғи азық-түлік өндірумен қатар құрғақшылыққа төзімді гендік-модификацияланған өнімдер өндірісін де жүргізу маңызды [2].

Қазіргі кезеңде елімізде азық-түлік белдеуін қалыптастыру механизмде-ріне сәйкес көптеген жұмыстар атқарылып, өнімдердің экспорттық әлеуетін арттыру, оның ішінде азық-түлік өнімдері – ет пен сүт т.б. өндірістерді дамыту қолға алынып отыр.

Қазіргі таңда Астана қаласының азық-түлік белдеуін дамыту мәселесінің бірі болып табылады, және де көлік-логистика мәселелерін шешу қажеттілігін атап өтуге болады. Бұл азық-түлік бағаларының төмендеуіне оң ықпал етпек.

Заманауи экономикалық үрдістердің қажет етуімен «Агробизнес-2020» бағдарламасының тетіктерімен бірге жаңа іс-шаралар кешенін ұсынады, бұл агроөнеркәсіптік кешеннің дамуын реттейді, бүгінгі таңда елордада азық-түлік деңгейі өнімнің негізгі түрлері бойынша 80%, ал көкөністер, ет, ұн, макарон, қышқыл сүт өнімдері, өсімдік майлары сияқты тауарлармен қамтамасыз ету 100% құрады. Мысалы, тұтынушы мен өндірушінің арасында делдалдардың көп болуы. Құс фабрикасында он жұмыртканың бағасы 170–180 теңге болса, дүкенде – 300 теңгеге жуық. Сонымен қатар, бұл факторды төмендетуге көкөніс қоймаларының аздығы, мемлекеттік сатып алулар нарығының отандық фермерлер үшін қолжетімсіз болуы да әсер етеді. Айта кетейік, ЭКСПО-2017 қарсаңында арнайы жұмыс тобы құрылды. Ол келесі жылға дейін қаланы азық-түліктің барлық түрімен қамтамасыз етумен айналысады. Сондай-ақ, көлік логистика инфрақұрылымы проблемаларын да шешу керек. Бүгінде «Агро-биз-нес-2020» бағдарламасына ауыл шаруашылық тауарларын өндіруге ынталан-дыруға, өзіндік бағаны төмендетуге ықпал ететін өзгерістер енгізілуде. Өнімнің сапасын арттыру мен жақсарту мақсатында өткен жылы қабылданған ауыл шаруашылығы кооперациялары туралы заң ұсақ ауыл шаруашылық тауарларын өндірушілерге бірлесіп, мемлекеттік қолдауға қол жеткізуге сеп-тігін тигізеді.

Ауыл шаруашылығында азық-түлік проблемалары басым елде саяси-әлеуметтік тұрақтылық орнамайды. Бүкіләлемдік банктің есебіне сүйенетін болсақ, қазіргі уақытта тұрақсыздық, инфляцияның шарықтауы негізінде азық-түліктің қымбаттауы секілді қиындықтарға душар болып отырған отыздан астам мемлекет бар. Мысалы, 2008 жылғы әлемдік дағдарысқа қатысты тамақ өнімдерінің қымбаттау жағдайына сәйкес көптеген елдерде экономикалық кері толқулар көрініс тапты. Осыған байланысты Рим мемлекетінің саяси декларациясында аталғандай, кез-келген мемлекетке әрбір адамның денсаулығын сақтап қалу мақсатында халықты қауіпсіз және толыққанды азықты тұтыну құқығымен қорғау міндеттелуі тиіс. Қазақстанға КСРО елінен қалып қойған, сол кезден бері келе жатқан өндіріс пен азық-түлікке қажеттіліктің сәй-кессіздігінен, ішкі нарықтың азық өнімдері импортына жоғары деңгейде тәуелді болу мәселесі пайда болды.

Елдің азық-түлік белдеуі жағдайын әлсіретіп алу қауіпі, импорттан, яғни әлемдік аренадағы экономикалық және саяси конъюнктурадан халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету жағдайына тәуелді болуы, азық өнімдерінде денсаулық үшін көптеген зиян келтіретін микроэлементтердің болуынан өнім саны мен сапасының төмендеуі сияқты жағдайларға алып келеді.

Қазіргі таңда отандық азық-түлік белдеуіндегі сауда айналысында өнім-дердің бағасының көтерілгені байқалады. Бұл мәселеде, кейбір себептерді қа-растырсақ:

- 1) өнімді импорттаушылар қызметі жүйесіндегі ашықтықтың болмауы;
- 2) сауда нарығындағы делдалдардың алыпсатарлық іс-әрекеттері, яғни уақытша пайда табу көзіндегі өз пайдасын арттыру әрекеті;
- 3) ішкі сауда саттықта делдалдар санының артуы.

Қазақстан ауылшаруашылығы саясатында азық-түлік белдеуін қалыптас-тыру мақсатында жүргізілетін іс-шаралардың басым бөлігі өнім бағасын тұрақ-тандырумен басталған. Осыған сәйкес жергілікті елді мекендердегі азық-түлік нарығының негізгі жағдайына талдау жасау, азық-түлік өнім-деріне сауда жәр-меңкелерін тұрақты, жиі ұйымдастыру және алып-сатар делдалдар санын қыс-қартып, тауарлар мен өнімдердің халыққа тікелей жеткізілуін қадағалау сияқты көптеген іс-шаралар жүргізілуде. Мемлекет азық-түлік белдеуін дамыту саяса-тында бұл аталған шаралардан өзгеде әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауар-ларының кейбір негізгі түрлерін инфляциялық жағдайда ұстап тұруға бағыттал-ған шараларды дамытып, елдің әлеуметтік-экономикалық тұрақтылық жағда-йын қамтамасыз етуді басты мақсатқа қойды.

Болашақта елдің алға қойған міндеттерді жүзеге асыру мақсатында бір-неше бағыт түрлерін қарастыруға болады:

- ішкі нарықтағы халықтың тұтынуы бойынша негізгі азық-түлік өнімдері түрлерімен толық көлемде қанағаттандыру;

- азық-түлік өнімдерін өндірушілердің жоғары көлемде және сапалы та-уар өндіруге және қызығушылығын арттыру мақсатында қызмет атқаруға мүм-кіндіктер қатарын кеңейту;

- ауылшаруашылығы саласында азық-түлік белдеуін қалыптастыру және оның барлық аймақтардағы қызметтерін нығайтып, дамыту.

Басты назарға алатын жағдай нарықтық экономикалық заңдарды ауыл шаруашылығында пайдаланып оны жүзеге асыру, ауыл тұрғындарын әлеумет-тік-экономикалық жағдайын жақсарту мақсатында азық-түлік белдеуін дамы-тып, өндірісті жылжытудың жүйесі мен түрлерін әрбір аймаққа сәйкес етіп таң-дап, іске асыру.

Осы мемлекет қайраткерлерінің көрсеткіштерімен көрсетілгендей халы-қаралық құралдар бірдей. Жан-жақты бағалау ретінде ТМД-ға қатысушы елдер азық-түлік белдеуін қамтамасыз ету үшін – тауар ресурстарының жалпы көлемі аспектісі ауыл шаруашылығы және балық өнімдерін мерзімді өндірілген ко-эффицентін, ішкі нарық шикізат пен азық-түлікті пайдаланылады.

ТМД-ға қатысушы мемлекеттер үшін орта мерзімді перспективада мына-дай табалдырықтар ұсынылады(1-кесте)

1-кесте. ТМД елдерінің өзін-өзі қамтамасыз ететін негізгі азық-түлік өнімдері түрлерінің шекті деңгейі,мың тонна

Өнімнің атауы	Өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейіндегі шекті мән-дері, кемінде%
Астық	95
Сүт және сүт өнімдері	90
Ет және ет өнімдері	85
Балық өнімдері, өсімдік майы, қант	80

Осы 1-кесте бойынша, негізгі табалдырықтары мен халықаралық ұйым-дардың құжаттарымен ұсынылған азық-түлік белдеуі және қауіпсіздігі көрсет-кіштерімен қатар, азық-түлік белдеуінің келесі бағыттары мен критерийлер есепке алынады:

- өлшенетін ауыл шаруашылығы өндірістік қуаты, өндірістік нысандар, жер жә-не еңбек ресурстарының болуы;

- АӨК ұйымдардың және ауыл шаруашылығы өндірісін тұрақтылық қолдан-ыстағы жабдықтар мен технологиялардың нақты сапасы, саланың қаржылық-экономикалық жай-күйі және оларды бағалау, даму деңгейі;

- Мемлекеттік қаржыландыру және басқа да көздерден, соның ішінде отандық өндіріс ресурстарының жарамдылық дәрежесі;

- Отандық ұйымдар өндірген ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлік сапа-сы;

Міне, жоспарланған жұмыстар бойынша Астана қаласын азық-түлік белдеуімен қанағаттандыру жұмысына Целиноград ауданының «Родина АФ» ЖШС, «Ижевский» ӨК, Аршалы ауданының «Поиск» ЖШС, «Дастархан» ШҚ, Шортанды ауданының «Возрождение» ЖШС, Еңбекшілдер ауданының «Ақ бас» ЖШС және т.б. өндіріс орындарымен аймақтар қала тұрғындарын толықтай азық-түлік өнімдерімен, көкөністің барлық түрлерімен қамтамасыз ету туралы кешенді шаралар жасалды.

2013-2016 жылдары ет, шұжық, басқа да ет өнімдерінің 8000-ға жуықтоннасы өндірілген, соның ішінде 2013 жылы шамамен 2300-тонна, 2014 жылы – 2564 тонна, 2015 жылы – 3136 тонна. 2016 жылы кәсіпорындардың жүктемесі шамамен 25-29 пайыз болды. Кәсіпорындардың жүктемесінің төмендігі негізінен шикізаттың жоғары бағасы және

аздығы, сапасының төмендігі, құрылғылардың тозуы және механизацияның төмен деңгейі[3].

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы бойынша сүт өндірісіне келетін болсақ, статистикалық деректер бойынша, елімізде қалыптасқан норма бойынша жыл сайын әр адам 260 келі сүт және сүт өнімдерін тұтынатынын байқай-мыз. Осы бір қарапайым цифрадан-ақ, қыруар қаржымыздың сыртқа кетіп жат-қанын аңғаруға болады. Қазір Қазақстан жылына 5 млн. 400 мың тонна сүт өндіріледі. Осы өндірілген сүт көлемі Қазақстан халқының және басқа да ұлттық шаруашылық салаларының нақты тұтынуларын қамтамасыз етуі тиіс. Бірақ жыл сайын импортталған сүт өнімдерінің үлесі артып келеді. Айталық, 2013 жылы құрғақ сүттің импорты 24 664 тонна жетті. Ал пайызға шаққанда сырттан келетін қоюлатылған сүт – 75 %, сыр және ірімшік – 59 %, сары май – 34 % құраған. Осы деректерден Қазақстан әлі де өз-өзін тұтастай сүт және сүт өнімдерімен қамтамасыз ету мәселелерін шешілмегенін аңғарамыз.

Сүт Одағының мәліметтері бойынша, қазіргі таңда отандық сүт және сүт өнімдері халықты сапалы өнімдермен толық қамтамасыз ете алмайды. Өндірілген шикізаттың тек 1\3 бөлігі өнеркәсіптік қайта өндеуден өткізіледі. Отандық кәсіпорындар оралған сүт өнімдерімен тұтынушылардың қажеттіліктерінің тек 27% қамтамасыз етеді. Бүгінде сүт және сүт өндірісінің 90% үй шаруашылығында өндіріледі, сол себепті ең алдымен өнеркәсіп кәсіпорындары ша-руадан алатын шикізаттың сапасын жоғарылату үшін бағасына, тасымалдау құ-нына, тапсырыс уақытына келісімді алдын ала жасаудың маңызы зор. Негізінен үй шаруашылығында өндірілетін Қазақстандық сүт сапа стандарттарына жауап бермейді. Жеке үй шаруашылықтарындағы сүт өндіру ісін басқару қиын. Елі-міздегі жалпы сауылатын сиырлардың 90%-ы жекенің қолында. Олардың сани-тарлық нормаларға сай, сапалы өнім өндіруін бақылау өте қиын. Осы бір жайт та саланың аяғына тік тұрып кетуіне қолбайлау болып тұрғаны жасырын емес. Кедендік одақ бойынша әріптестеріміз Ресейде сауын сиырлардың 42%-ы жеке-нің қолында болса, Беларусьте бұл көрсеткіш бар болғаны 5 %-ды құрайды. Тағы да айта түссек, бүгінде елімізде сүтті, асыл тұқымды малдардың үлесі 5,2% болса, ауыл шаруашылығы арқылы ырысын арттырып, экономикасын дамытып отырған елдерде асыл тұқымды малдар ара салмағы 47-50%-ға дейін жетеді. [4].

Сиыр сүтінен мол пайдаға кенелуді мақсат етіп қойған ел тек қана асыл тұқымды малдың санын көбейтіп қоймайды. Сонымен сапалы мал азығын дайындау ісін де жолға қояды. Бұл ретте мал азығын өндіруші мекемелердің жұмыс істеуіне қолайлы жағдай туғызудың маңызы зор. Мақсатты бағдар-ламалар қабылдап, мәселен олардың ауыл шаруашылығы техникаларын жеңіл-діктермен, ұзақ мерзімге сатып алуына жол ашқан жөн. Мал шаруашылығы тұлғаларын лизинг негізінде жем-шөптік дақылдарды өсіріп, көбейтуге ар-налған арнайы құрал-жабдық алуына мүмкіндік туғызатын кез жетті. Бұл өз кезегінде өндірген сүттің сапасын арттырады, сапалы сүттен сапалы өнім алуды қамтамасыз етеді.

Елорданы азық-түлікпен қамтамасыз ету мақсатында арнайы қоймалар қажет. Қазіргі таңда қала аумағында 29 мың тонна құрайтын 7 көкөніс қоймасы («СЗЦ Астана Агро» ЖШС, «Астана-Агро-АА» ЖШС, «АгроНива» ЖШС, «Картофель и овощи» ЖШС, «Agul communication» ЖШС, «Целинсельмаш» ЖШС, «Astana Food Storage» ЖШС) жүзеге асырылуда. Кәсіпорын желісін кеңейту мақсатында сақтау көлемі 14,5 мың тонна болатын 5 көкөніс қоймасы салынып жатыр. Елорда аумағында 2 жылыжай салуды «АстанаЭкоСтандарт» ЖШС және «Наурзалина» ЖК жүзеге асыруда. Бүгінде жылына 4,8 мың тонналық қуаты бар 2 жылыжай салынып жатыр. Бұдан бөлек, жалпы көлемі жылына 10 000 тоннадан астам өнім шығаратын 7 жылыжай жоспарлану сатысында тұр.[5]

Шетелдерге өткізілетін шикізат көлемі азайып, өз Отанымызда өңделуде және өндіріс көлемдері де ұлғаю үстінде. Болашақта Қазақстан Республикасы экспорт аймағына айналып, еліміздің экономикасы алдыңғы қатарлы үздік елдер қатарынан көрінеді деген үміттемін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жылғы 14 желтоқсан. "«Қазақстан-2050» Стратегиясы Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты"
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар"Қазақстанжолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ"
3. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіп кешенін дамытудың 2013-2014 жылға арналған «Агробизнес-2020» бағдарламасы.
4. <http://erkindik.kz/s-t-nerk-sibi/>
5. <http://astana.gov.kz>.

УДК: 331.075

Төлеубаева Ф.Қ.

Государственный университет имени Шакарима города Семей

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

Одним из важнейших факторов, влияющих на уровень производительности труда на любом предприятии, а, следовательно, и эффективности производства, являются кадры (персонал) предприятия.

В целом эффективность предприятия зависит от квалификации служащих, их расстановки и использования, что влияет на объем и темпы прироста вырабатываемой продукции, использование материально-технических средств.

То или иное использование кадров прямым образом связано с изменением показателя производительности труда. Рост этого показателя является важнейшим условием развития производительных сил страны и главным источником роста национального дохода.

Стратегическое управление персоналом - это управление формированием конкурентоспособного трудового потенциала организации с учетом происходящих и предстоящих изменений в ее внешней и внутренней среде, позволяющее организации выживать, развиваться и достигать своих целей в долгосрочной перспективе.

Цель стратегического управления персоналом - обеспечить скоординированное и адекватное состоянию внешней и внутренней среды формирование трудового потенциала организации в расчете на предстоящий длительный период.[1]

Под конкурентоспособным трудовым потенциалом организации следует понимать способность ее работников выдерживать конкуренцию по сравнению с работниками (и их трудовым потенциалом) аналогичных организаций. Конкурентоспособность обеспечивается за счет высокого уровня профессионализма и компетентности, личностных качеств, инновационного и мотивационного потенциала работников.

Методы управления персоналом (далее по тексту МУП) - способы воздействия на коллективы и отдельных работников с целью осуществления координации их деятельности в процессе функционирования организации. Наука и практика выработали три группы МУП: административные, экономические и социально-психологические.

Административные методы базируются на власти, дисциплине и взысканиях и известны в истории как «методы кнута».

Экономические методы основываются на правильном использовании экономических законов и по способам воздействия известны как «методы пряника».[1]

Социально-психологические методы исходят из мотивации и морального воздействия на людей и известны как «методы убеждения».

Административные методы ориентированы на такие мотивы поведения, как осознанная необходимость дисциплины труда, чувство долга, стремление человека трудиться в определенной организации, на культуру трудовой деятельности.

Экономические методы - это элементы экономического механизма, с помощью которого обеспечивается прогрессивное развитие организации. Важнейшим экономическим методом управления персоналом является технико-экономическое планирование, которое объединяет и синтезирует в себе все экономические методы управления.[2]

Стратегия управления персоналом предполагает:

- определение целей управления персоналом, т.е. при принятии решений в сфере управления персоналом должны быть учтены как экономические аспекты (принятая стратегия управления персоналом), так и потребности и интересы работников (достойная оплата труда, удовлетворительные условия труда, возможности развития и реализации способностей работников и т.п.);

- формирование идеологии и принципов кадровой работы, т.е. идеология кадровой работы должна быть отражена в виде документа и реализоваться в повседневной работе всеми руководителями структурных подразделений организации начиная с руководителя организации;

- определение условий для обеспечения баланса между экономической и социальной эффективностью использования трудовых ресурсов в организации. Обеспечение экономической эффективности в области управления персоналом означает оптимальное использование персонала для достижения целей предпринимательской деятельности организации при ограниченности соответствующих организации трудовых ресурсов.

Чем же обусловлена необходимость применения принципов стратегического управления в управлении персоналом?

Поскольку конечным результатом стратегического управления в целом является усиление потенциала (который включает производственную, инновационную, ресурсную, человеческую составляющие) для достижения целей организации в будущем, важное место в процессе стратегического управления отводится персоналу и, в частности, повышению уровня его компетентности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Базаров Т.Ю. Управление персоналом. Практикум: Учебное пособие для студентов вузов/-М.; ЮНИТИ, 2012.-239с.
2. Баткаева И.А., Кибанов А.Я., Управление персоналом организации: Учеб. / и др.; Под ред. А.Я.Кибанова - 4-е изд., доп. и перераб. - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. - 695 с. //

УДК 332.146(574)

Атабаева А.К., Сыздыкова Э.Ж., Амиркулова М.Б.

Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова

ЭТАПЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Инвестиционная привлекательность страны для международных и национальных инвесторов напрямую зависит от фактического состояния и специфики государственной инвестиционной политики, инструментов, которые она использует для ее реализации.

Реформирование системы государственного регулирования инвестиционного процесса в Казахстане прошло три основных этапа:

- 1) стадию формирования нормативно-правового поля функционирования инвестиционной сферы;
- 2) этап приватизации и разгосударствления;

3) этап институционализации инвестиционных процессов.

В настоящее время инвестиционная сфера регулируется свыше 20 законодательными и нормативно-правовыми актами, в которых четко определены механизмы гарантирования, защиты и страхования инвестиций, в том числе Законом «Об инвестициях» от 8 января 2003 года. В соответствии с ними в Казахстане инвестиции могут вкладываться в любые объекты и виды деятельности во всех разрешенных организационно-правовых формах, в том числе путем создания иностранных фирм, то есть полностью принадлежащих иностранным инвесторам, их филиалов и представительств, либо совместных предприятий, в которых им принадлежит определенная часть имущества. Также законодательством установлены инвестиционные преференции такие как – освобождение от уплаты таможенных пошлин на импортируемое оборудование и комплектующие к нему, необходимых для реализации инвестиционного проекта, инвесторам гарантируется использование по своему усмотрению доходов, полученных от своей деятельности, для реинвестиций, для приобретения товаров и других целей.

В рамках улучшения инвестиционного климата был предпринят ряд мер, касающихся участников инвестиционного процесса как: Указ Президента РК «Об утверждении положения о системе льгот и преференций и порядок их предоставления при заключении контрактов с инвесторами и Указ Президента РК «Об утверждении Правил предоставления льгот и преференций при заключении контрактов с инвесторами, осуществляющими инвестиционную деятельность в приоритетных секторах экономики».

Данные законодательно-нормативные акты предоставляли инвесторам льготы по налогообложению прибыли, использовали механизмы освобождения от налога на добавленную стоимость (НДС) и специального налога на необходимое технологическое оборудование для реализации инвестиционного проекта, снимали ограничения на количество расчетных и бюджетных счетов предприятий и т.д.

Особое внимание в Программе было уделено развитию законодательной базы инвестиционного процесса. В этом вопросе, мы считаем, приемлемым для казахстанской экономики опыт КНР, где эффективная система правового регулирования инвестиций была создана в сжатые сроки, что не отразилось на ее качественной стороне. В Китае разработка правовой системы началась в 1978 году в качестве доминантной составляющей экономической реформы, а к началу 90-х годов уже было принято свыше 200 законодательных актов регламентирующих инвестиционную деятельность, на основе которых инвестиционный климат в КНР на 75% приблизился к мировым стандартам [1].

В целом комплекс мер предпринятых в рамках программы Правительства Казахстана по углублению программ и выходу из экономического кризиса сводится к следующему:

- 1) стабилизации финансового положения предприятий;
- 2) повышению экономической отдачи инвестиций до уровня, превышающих доходность безрисковых инструментов финансового рынка.

В условиях острого дефицита государственных средств и традиционно низкой эффективности их использования разработан комплекс мер по формированию четкой системы контроля и методики конкурсного их распределения.

В целом и развитии инвестиционной сферы в Казахстане важную роль сыграли приватизационные преобразования, вследствие чего, считаем необходимым, рассмотреть итоги данного процесса более подробно.

Основной целью Программы разгосударствления и приватизации являлось формирование и закрепление института частной собственности в экономической практике, которая должна была реализовываться на основе транспарентности и экономических механизмов здоровой конкуренции. Основным направлением программы являлась демонополизация и изменение пропорций государственной собственности в экономике в спектре приоритетного развития малого и среднего бизнеса.

Программа разгосударствления и приватизации государственной собственности была направлена на реализацию комплекса мер по: завершению процесса передачи, путем

продажи, государственных пакетов акций предприятий, выставленных на приватизацию; реализации индивидуальных проектов приватизации; разработке и осуществлению секторных программ; определению стратегических инвесторов; расширению участия иностранного капитала.

В ходе институциональных преобразований в целях активизации привлечения в экономику страны крупномасштабных инвестиционных ресурсов, рационального и эффективного их использования Указом Президента создан единый уполномоченный орган – Государственный комитет Республики Казахстан по инвестициям. Также, Указом Президента РК образован консультативно-совещательный орган – Совет иностранных инвесторов при Президенте РК. Совет создан с целью внесения на рассмотрение Президенту РК предложений по совершенствованию законодательства, регулирующего вопросы инвестиционной деятельности, предложений по вопросам, связанным с реализацией крупных инвестиционных программ и проектов РК, имеющих международное значение [2].

Органом, непосредственно определяющим условия, для повышения инвестиционной активности в экономике страны является Комитет по инвестициям РК. Он создан с целью осуществления единой государственной политики по привлечению инвестиций, активизации работы по обеспечению широкомасштабного участия капитала финансовых, кредитных организаций, компаний, международных организаций в реальном секторе экономики.

В задачи Комитета по инвестициям входит:

- 1) содействие привлечению иностранных инвестиций в экономику республики;
- 2) разработка и реализация мер по улучшению инвестиционного климата в стране;
- 3) координация деятельности государственных органов по работе с инвесторами;
- 4) содействие привлечению финансовых ресурсов для реализации государственных программ за счет займов и грантов,
- 5) предоставляемых международными экономическими и финансовыми странами-донорами;
- 6) создание эффективной системы взаимодействия с иностранными и отечественными инвесторами, обеспечение условий соблюдения гарантий, установленных законодательством РК, а также прав и интересов инвесторов;
- 7) содействие деятельности центральных и местных органов в вопросах привлечения прямых финансовых ресурсов со стороны международных экономических и финансовых институтов для осуществления государственных программ и приоритетных инвестиционных проектов в стране;
- 8) обобщение, анализ и последующее продвижение в установленном законодательством порядке в центральных и исполнительных органах РК предложений и проектов, полученных от зарубежных учреждений, а также контроль за их реализацией;
- 9) оказание в установленном законодательством порядке помощи казахстанским и иностранным юридическим и физическим лицам в урегулировании хозяйственных споров в досудебном состоянии;
- 10) организация и проведение совместно с заинтересованными государствами саммитов, презентаций, конференций и других мероприятий в Казахстане и за рубежом с целью популяризации и показа достижений инвестиционных возможностей Казахстана [3].

Функциями Комитета по инвестициям РК являются:

- проведение анализа потоков прямых иностранных инвестиций, изучение и обобщение мирового опыта стимулирования;
- подготовка предложений по реализации мер, направленных на улучшение инвестиционного климата в республике и др.,

Эффективными инструментами реализации стратегии должны стать государственные институты развития:

- 1) Инновационный фонд должен охватить научно-прикладные исследования, результатом которых может стать его доленое участие в коммерциализированных проектах;

2) наращивание объемов производства и полное восстановление предприятий возьмет на себя Инвестиционный фонд;

3) финансирование проектов посредством банковского кредитования, расширение и модернизацию производства будет осуществлять Банк развития [4].

Дополнительным источником финансирования инвестиций в Казахстане могут быть специальные отраслевые внебюджетные инвестиционные фонды, формируемые путем принудительной капитализации прибыли предприятий, полученных сверх установленной рентабельности. Изъятие сверхприбыли в эти фонды целесообразно осуществлять не на безвозмездной основе, а путем обмена на акции предприятий. Предложенная схема должна способствовать не только аккумулированию инвестиционных средств, но и оживление РЦБ. При этом прибыль, направляемая в инвестиционные фонды, целесообразно освободить от налогообложения. Одним из наиболее интересных продуктов, которые могут быть предложены инвестиционными фондами корпоративным клиентам может быть размещение в инвестиционных паях страховых резервов и активов Накопительный Пенсионный Фонд (НПФ).

Наиболее привлекательным путем развития инвестиционных фондов в Казахстане является кредитование через покупку фондами корпоративных облигаций. Покупая паи фондов, формирующих портфели из валютных инструментов, предприятие может сохранить валютную стоимость своих временно свободных тенговых средств.

В целом государство должно формировать такую систему регулирования инвестиций, в рамках которой финансовые ресурсы частного сектора, иностранных инвесторов, государственного бюджета и финансовых институтов государства будут работать в едином направлении и комплексно решать проблемы развития инфраструктуры, реконструкции, расширения действующих предприятий и создания новых производств. При этом будет обеспечиваться пропорциональное развитие крупных, средних и малых предприятий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Нурланова Н.А., Бейсенбина А.К. Оценка потенциальных инвестиционных возможностей регионов // Капитал, инвестиции, технологии.- 2014, - №11. – С. 29-32.
2. Марченко Г., Мачульская О. Рейтинг инвестиционной привлекательности Казахстана //Эксперт.- 2013. – №11. – С.31-34.
3. Национальный инвестиционный веб-сайт: <http://invest.gov.kz>
4. Кадерова Н.Н. Финансирование и кредитование инвестиций. Учебное пособие. – Алматы, 2013. – 632 с.

ӘӘЖ: 330.5 (685)

Мерғалиев Б.К., Турлубекова А.Б., Ахметова А.С.

Қазақ экономика, қаржы және алықаралық сауда университеті, Астана қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚОРЫ: НЕГІЗГІ МАҚСАТЫ, ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ПАЙДАЛАНУ ҚАҒИДАЛАРЫ МЕН ОНЫҢ НЕГІЗГІ ҚЫЗМЕТТЕРІ

2000 жылы негізі қаланған Қазақстанның Ұлттық қоры еліміздің қаржы ресурсының бірден-бір маңызды көзі болып табылады. Ұлттық қордың негізгі мақсаты болашақ ұрпаққа арналған жинақтарды қалыптастыру арқылы қаржы ресурстарын жинау және республикалық бюджеттің әлемдік шикізат нарықтарындағы жағдайға тәуелділігін төмендету болып табылады. Тиісінше, Ұлттық қордың функциялары жинақтау және тұрақтандыру болып табылады.

Ұлттық қордың жинақтау функциясын орындау үшін Ұлттық қорда төмендетілмейтін қалдық белгіленеді, сондай-ақ Ұлттық қордың ең жоғарғы мөлшеріне шек қойылмайды. Ал тұрақтандыру функциясын іске асыру республикалық бюджетке

кепілдендірілген трансфертті қамтамасыз етуді көздейді. Жалпы алғанда ұлттық қор қаражатын бөлудің ашықтығына қол жеткізу үшін олар ел экономикасына тек республикалық бюджет арқылы жіберілетінігі көрсетілген.

«Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатын қалыптастыру және пайдалану тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 25 наурыздағы № 231 Қаулысын негізге алатын болсақ, Ұлттық қордың қаражатын қалыптастыру және пайдалану мынадай қағидаттарға негізделді:

- транспаренттілік - Ұлттық қордың бекітілген (нақтыланған, түзетілген) көрсеткіштерін, Ұлттық қордың қаражатын қалыптастыру туралы және пайдалану туралы есептерді, Ұлттық қордың қаражатын инвестициялық басқару туралы есептерді міндетті түрде жариялау;

- толықтық - Ұлттық қор туралы есептілікте Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген барлық түсімдер мен шығыстарды көрсету;

- уақтылылық - Ұлттық қордың қолма-қол ақшаны бақылау шотына есепке алу және оларды Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкіндегі Үкіметтің шоттарына тиісті нормативтік құқықтық актілерде белгіленген тәртіпті сақтай отырып мерзімінде аудару;

- тиімділік - Ұлттық қорды тәуекел деңгейі орташа болған жағдайда ұзақ мерзімді перспективада активтерді сақтау мен кірістілікті қамтамасыз ету қажеттілігіне сүйене отырып басқару.

Аталған тұжырымдама бойынша Ұлттық қордың қаражатын жинақтау мынадай түсімдердің есебінен жүзеге асырылды:

1) мұнай секторы ұйымдарынан түсетін тікелей салықтар (жергілікті бюджеттерге есепке алынатын салықтарды қоспағанда), оларға мыналар жатады: корпоративтік табыс салығы, пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салық, бонустар, экспортқа салынатын ренталық салық, үстеме пайдаға салынатын салық, өнімді бөлу бойынша үлес және қызметін өнімді бөлу туралы келісім-шарт бойынша жүзеге асыратын жер қойнауын пайдаланушылардың қосымша төлемі;

2) мұнай секторының ұйымдары жүзеге асыратын операциялардан түсетін басқа түсімдер (жергілікті бюджеттерге есепке алынатын түсімдерді қоспағанда), оның ішінде мұнай келісім-шарттарының талаптарын бұзғаны үшін түсімдер (жергілікті бюджеттерге есепке алынатын түсімдерді қоспағанда);

3) республикалық меншіктегі және тау-кен өндіру және өңдеуші салаларға жататын мемлекеттік мүлікті жекешелендіруден түсетін түсімдер;

4) ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелерін сатудан түсетін түсімдер;

5) ұлттық қорды басқарудан түсетін инвестициялық кіріс;

6) Қазақстан Республикасының заңнамасында тыйым салынбаған өзге де түсімдер мен кірістер[1].

Ішкі нарықтағы ақша ұсынысы шамадан тыс болған жағдайда инфляцияның өсуіне жол бермеу үшін, сондай-ақ табиғи ресурстарды экспорттаудан түсетін кірістердің Қазақстан экономикасының басқа секторларының дамуына теріс әсерін жою мақсатында Ұлттық қорға өзге де түсімдер шоғырландырылуы мүмкін. Ұлттық қордың ең жоғарғы мөлшері шектелмейтін болады.

Қазіргі кезде ұлттық қордың қаражатын пайдалану өзіндік ерекшеліктерімен сипатталады. Қаражатты пайдаланудың келесі онжылдыққа арналған жаңа тәсіліне сәйкес 2010 жылдан бастап абсолютті мәні 8 млрд. АҚШ доллары мөлшеріндегі кепілдендірілген трансфертті республикалық бюджетке тіркеу оның жаңалығы болып табылады.

Шығыстардың басқа түрлерін қаржыландыруға, соның ішінде республикалық бюджетке нысаналы трансферттер белуге, мемлекеттік, квазимемлекеттік және жеке секторлар субъектілерінің қазақстандық бағалы қағаздарды сатып алуға, заңды және жеке тұлғаларға кредит беруге, міндеттемелерді орындауды қамтамасыз ету ретіндегі активтерді пайдалануға тыйым салынады.

Ұлттық қордан республикалық бюджетке берілетін жыл сайынғы тіркелген кепілдендірілген трансферттің мөлшері бюджет шығыстарының «тарихи» қалыптасқан құрылымы ескеріле отырып айқындалады. Бұл ретте кепілдендірілген трансферт жобаларды инвестициялауды көздейтін ағымдағы бюджеттік бағдарламалар мен бюджеттік даму бағдарламаларының шығыстарын қаржыландыруға бағытталады, олардың нәтижелерін болашақ ұрпақ пайдаланатын болады.

Тұтастай алғанда, Ұлттық қордың қаражаты тіркелген кепілдендірілген трансфертті қамтамасыз етуге және басқару мен аудитке байланысты шығыстарды қаржыландыруға бағытталуы тиіс. Ай сайын (тоқсан сайын) Ұлттық қордың шотында республикалық бюджетке берілетін айлық (тоқсандық) кепілдендірілген трансфертті қамтамасыз етуге арналған қаражат қалыптастырылады. Көрсетілген шамадан асып кеткен сома рұқсат етілген қаржы құралдарына инвестициялануы тиіс.

«Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатын қалыптастыру және пайдалану тұжырымдамасы» бойынша қорды одан әрі тиімді пайдалану мақсатында келесілерді ерекше назарда ұстау қажеттілігі көрсетілген:

экономиканы тұрақты дамытуды және оның активтерінің сақталуын, сондай-ақ бюджеттің мұнай кірістерінен тәуелділігін азайтуды қамтамасыз ету; әлемдік экономикадағы қазіргі тәуекелдерді ескере отырып, Ұлттық қорға түсетін мұнай секторының кірістерін шектеулі түрде пайдалану жолымен Ұлттық қорда қаражат жинақтауды жалғастыру;

Ұлттық қор активтерінің сақталуы мен өтімділігін қамтамасыз ету шараларының бірі олардың құрамын әртараптандыруды жалғастыру; инвестициялық қоржынының құрамында алтын қоржыны, баламалы және ұзақ мерзімді қоржындар бөлінетін болады.

ұзақ мерзімді кезеңде Ұлттық қордың қаражаты экономикадағы стратегиялық инвестициялық жобаларды қаржыландыру көздерінің біріне айналдыру; бола алады. Ұлттық қордың қаражатын өтелетін, өнімді стратегиялық жобаларды іске асыруға бағыттау активтерді әртараптандыру;

Ұлттық қордан қаржыландыру айқын және қатаң іріктеу өлшемдері негізінде жүзеге асыру т.б.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының Ұлттық қорының қаржысын үйлесімді қалыптастыру, сапалы басқару және ең бастысы тиімді қолдану сұрақтары әлі де болса кеңінен талқылау және оларды шешу жолдарын табу өте өзекті болып қала бермек. Әсіресе бұл сұрақтар Ұлттық қордан республика бюджетіне жыл сайын 2015-2017 жылдар аралығында «Нұрлы жол» бағдарламасын іске асыру үшін қосымша 3 млрд. доллардың бөлінуіне байланысты күшейе тусуде.

Қазіргі кездегі әлемдік дағдарыстық жағдай, Қазақстан Республикасының Ұлттық қорының қызметін арттыру бойынша өзекті сұрақтарды шешудің негізгі әдістерін табуға мүмкіндік береді. Бұл үшін негізінен осындай қорларды құрудың мақсаттарына және олардың атқаратын қызметтеріне бет бұру қажет.

2008 жылы жүргізілген Халықаралық валюта қорының (ХВҚ) зерттеуінде егеменді қорлардың келесідей негізгі мақсаттары анықталған:

–өтемақылық (халықаралық конъюнктураның ауытқушылығынан, экспорттық түсімдермен байланысты бюджеттік табыстардың тұрақсыздығын толықтыру);

–теңдестіруші (қайта қалпына келмейтін табиғи ресурстардың экспортынан түсетін табыстары арқылы ішкі экономика салаларын ынталандыру, экономикада «ұзын ақша» көздерін қалыптастыру);

–табыстық (халықаралық қормен салыстырғанда, қаржы құралдарының көп түрлерін қолдану арқылы жоғары деңгейде табыс алу);

–қайта бөлу (қайта қалпына келмейтін табиғи ресурстарды экспорттаудан түсетін түсімдерді болашақ ұрпақтар пайдасы үшін қайта бөлу);

–тұрақтандыру (дағдарыс кезінде егеменді қорлардың қаржысын қолдану) [2].

Егер әлемдегі егеменді қорлардың қызметінің бағыттарын талдап қорытсақ, онда олар келесідей міндеттерді (функцияларды) орындауы керек: жинақтау; бөлу; ынталандыру; әлеуметтік.

Қазақстанның Ұлттық қоры да жоғарыда аталған мақсаттарға сәйкестендіріліп құрылды және соларға сәйкес міндеттерді орындауы тиіс. «Ұлттық әл-ауқат қоры туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы қабылданған заңы бойынша Қор қызметінің мақсаты оның активтерінің тиімді басқару арқылы Қазақстан Республикасының ұлттық әл-ауқатын арттыру болып табылады [3].

Қазақстан Республикасы Бюджет Кодексінің 23-бабына сәйкес, Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры келесідей бағыттарда жұмсалады:

–Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан республикалық бюджетке кепілдендірілген трансферт түрінде (аударым) сәйкес жылдың бюджеттік бағдарламаларын іске асыру үшін;

–Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан республикалық бюджетке мақсатты трансферт түрінде Қазақстан Республикасы Президенті анықтайтын мақсаттарды орындау үшін беріледі;

–Қазақстан Республикасының Ұлттық қорын басқарумен және жыл сайынғы тексеруді жүргізуге байланысты шығындарды жабу [4].

Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатын тиімді қолдану қорды басқару мәселесін шешудің бастамасы болып саналады. Қорды басқару сұрақтарын зерттеп жүрген көптеген авторлардың айтуы бойынша, осы мәселелердің арасында транспарентті (ашық) еместік, пайданы жіберіп алу, айқындылық, нақты керек бағыттарға салымдардың болмауы аталады. Бұдан басқа, Ұлттық қорды сырттай басқарушылар туралы ақпарат жарияланбайды. Мысалы, Ұлттық банк мұнай табыстарын қандай шет ел компаниялары басқаратындығын айтпайды, бұл компания талаптары деп түсіндіреді.

Ұлттық қорды басқару сұрақтарын зерттеп жүрген көптеген авторлардың ойынша, дәл осы айқынсыздықтың әсерінен қор қаражатты дәл уақытында және толық бөлмеу мәселесіне тап бола бастады.

Даму қорының қызметінде айқындылықты арттыру, тұрақты аудит, даму Қорының қызметінде түсінікті және ашық «бенчмаркинг» жүйесін тұрғызу – міне дәл осы шаралар қор қаражаттарын мақсатсыз қолдануды болдырмауда және инвестиция тиімділігін жалпы қадағалауды күшейтуде қажетті болады. Жекелей алғанда, ақпаратты ашу деңгейі келесідей аспектілерді қосу керек: жүргізілген операциялардың жалпы табысы/шығысы, резервтік жинақтардың келуі, инвестицияланатын нысандардың және құнды қағаздар портфелінің толықтай құрылымы және т.б. [5].

Қазақстан басшылары бірнеше рет ресми түрде Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қызметінің басым бағыттарын қайта қарастыру қажеттігін атап айтқан болатын. Алайда, мәселелер әлі шешілген жоқ. Біздің ойымызша, қордың айқындылығын арттыру мақсатында Ұлттық қордың қаражатын қолдану туралы толық ақпарат көрсетілетін веб-сайт құру дұрыс болады.

Қорытынды

Осылайша, Қазақстанның Ұлттық қорының қызметінде қазіргі уақытта бірқатар мәселелер бар. Олар қаражатты тиімді қолдануға және қамтамасыз етуге негізделген, қорды басқаруды жетілдірумен байланысты. Ұлттық қор қызметінің үлгісі өзгермей қалуы мүмкін емес. Ел экономикасының алдында тұрған ағымдағы және болашағы бар міндеттерді ескере отырып, бірінші кезекке оның осы немесе басқа қызметтері шығуы керек. Қазіргі кезде, әлемдік экономикада пайда болған тұрақсыз жағдайға байланысты және «Нұрлы жол» бағдарламасында көрсетілген Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарына жету қажеттілігін ойға ала отырып, Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының инвестициялық қызметі толықтай іске асырылуы қажет. Осыған қоса, қорды басқаруды жетілдірудің шешілмеген мәселелері өз шешімдерін талап етіп отыр, ең алдымен, оның

құрылуы және қолданылуы туралы қоғамға толықтай ақпараттың қол жетімді болуын қамтамасыз ету.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатын қалыптастыру және пайдалану тұжырымдамасы туралы» ҚР-ы Үкіметінің 2010 жылғы 25 наурыздағы № 231 Қаулысы// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/>
2. Sovereign Wealth Funds – A Work Agenda. IMF. //<<http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2008/022908.pdf>> [29.02.2008]
3. Ұлттық әл-ауқат қоры туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 1 ақпандағы № 550-IV Заңы //< <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000550>> [1.02.2012]
4. Устименко А.: Национальный фонд РК: Изменения назрели. Журнал KAZENERGY. №3 (58). //<<http://www.kazenergy.com/ru/3-58-2013/9597.html>> [18.04.2013]
5. А. Юрин. Парадоксы казахстанского бюджета. //<<http://lsm.kz/paradoksy-kazahstanskogo-byudzheta.html>> [18.03.15]

УДК: 338.246

Канапин М.Б.

Государственный университет имени Шакарима города Семей

ФОРМИРОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ИНДУСТРИАЛЬНО-ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

В Казахстане за 25 лет независимости сформированы правовые основы инвестиционной деятельности, определены стратегические направления инвестирования. В результате в экономику страны были привлечены значительные инвестиции: вложения в промышленность Казахстана в 2015 году составили 3807532222 тыс.тенге, в том числе в обрабатывающую промышленность 774234671 тыс.тенге, что по сравнению с 2014 годом больше на 3,4%. Доля вложений в обрабатывающую промышленность в общем объеме инвестиций в основной капитал составила 11,0%. Собственные средства инвесторов остаются преобладающим источником финансирования отрасли (53,5%) и составляют 414,3 млрд. тенге [1]. Анализ инвестиций в основной капитал показывает устойчивый рост на протяжении всего периода развития Казахстана, как независимого государства (таблица 1).

Таблица 1 – Динамика инвестиций в основной капитал и затраты на НИОКР*

Показатели	Годы						
	1991	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Инвестиции в основной капитал млн. тенге	47	4 653 528	5 010 231	5 473 161	6 072 687	6 591 482	7 024 709
млн. долларов США	-	31 581,5	34 171,5	36 953,3	33 293,2	36 784,9	31 681,4
Внутренние затраты на НИОКР (текущие затраты (оплата труда и капитальные вложения в здания и оборудование для НИОКР)), млн.тенге	-	33 466,8	43 351,6	51 253,1	61 672,7	66 347,6	69 302,9

Количество организаций (предприятий) осуществлявших НИОКР, единиц	-	424	412	345	341	392	390
Численность работников, осуществлявших НИОКР, человек	-	17 021	18 003	20 404	23 712	25 793	24 735

*Источник - <http://stat.gov.kz>

На современном этапе, в качестве стратегически важного направления развития Республики Казахстан определены инновации. В принятой Концепции инновационного развития РК до 2020 года отмечено, финансирование науки в 2012 году было удвоено (47 млрд.тенге) и достигло 0,22 % к валовому внутреннему продукту. Введены новые механизмы финансирования: базовое, программно-целевое и грантовое. Кроме того, финансирование научных исследований выведено из-под действия законодательства о государственных закупках. На этом фоне произошли заметные изменения в показателях научно-инновационного развития. Показатель инновационной активности возрос с 4 % в 2009 году до 7,1 % в 2011 году. В 6,2 раза по сравнению с 2009 годом возросли затраты на технологические инновации (с 31 до 194,9 млрд. тенге). Значительным фактором является 20-кратное увеличение иностранных инвестиций в технологические инновации - с 2,1 до 40 млрд. тенге, доля которых теперь составляет 20 %. Примерно на треть вырос объем выпускаемой инновационной продукции - с 142,1 до 235,9 млрд. тенге[2].

В сложившихся условиях инвестиционная стратегия выступает эффективным инструментом перспективного управления и долгосрочного планирования инвестиций, направленного на развитие инновационного потенциала предприятия. Обзор литературы показал, что проблемам разработки инвестиционной стратегии предприятия уделяется достаточно много внимания, в том числе и раскрытию сути понятий, связанных с инвестиционной деятельностью предприятия. С принятием Предпринимательского Кодекса РК данные понятия определены более четко и дополнены с учетом изменившихся аспектов индустриально-инновационной деятельности (далее ИИД), обзор основных понятий приведен в таблице 2 [3].

Таблица 2 - Модификации определений, связанных с ИИД РК

Понятие	Определение
Индустриально-инновационная деятельность	- деятельность физических или юридических лиц, связанная с реализацией индустриально-инновационных проектов с учетом обеспечения экологической безопасности в целях повышения производительности труда и обеспечения стимулирования развития приоритетных секторов экономики либо продвижением отечественных обработанных товаров, работ и услуг на внутренний и (или) внешние рынки
Индустриально-инновационный проект	- комплекс мероприятий, направленных на трансферт технологий, создание новых или усовершенствование действующих производств, технологий, товаров, работ и услуг, реализуемых в течение определенного срока времени.
Инновация	- введение в употребление какого-либо нового или значительно улучшенного продукта (товара или услуги) или процесса, нового метода маркетинга или нового организационного метода в деловой практике, организации рабочих мест или внешних связей.

Технология	- процесс и (или) комплекс оборудования, работающего в едином производственном цикле, использование которого обеспечивает получение новых или усовершенствованных товаров, работ и услуг.
Субъекты ИИД	- физические и (или) юридические лица, реализующие индустриально-инновационные проекты в приоритетных секторах экономики либо осуществляющие деятельность по продвижению отечественных обработанных товаров, работ и услуг на внутренний и (или) внешние рынки.
Цель государственной поддержки ИИД	-повышение конкурентоспособности национальной экономики на основе стимулирования развития приоритетных секторов экономики, определяемых Президентом Республики Казахстан
Индустриально-инновационная система	- состоит из субъектов, участвующих в государственной поддержке ИИД, инфраструктуры и инструментов
Элементы индустриально-инновационной инфраструктуры	1) специальные экономические зоны, в том числе автономный кластерный фонд; 2) индустриальные зоны; 3) технопарки; 4) акционерные инвестиционные фонды рискованного инвестирования; 5) центры коммерциализации технологий; 6) конструкторские бюро; 7) международные центры трансфера технологий; 8) инновационные кластеры.
Инвестиции в основной капитал	- вложения средств с целью получения инвесторами экономического, социального или экологического эффекта в случае нового строительства, расширения, а также реконструкции и модернизации объектов, которые приводят к увеличению первоначальной стоимости объекта, а также на приобретение машин, оборудования, транспортных средств, на формирование основного стада, многолетних насаждений и т.д.

Перейдем от определений, связанных с ИИД непосредственно к самой методике разработки инвестиционной стратегии. Всем известно, что «стратегия» военный термин, означающий «искусство ведения войны». Стратегия предполагает длительные действия в условиях дефицита ресурсов с целью победы над противником. Цель стратегии выиграть «войну» в целом. Таким образом, именно ограниченность инвестиционных ресурсов и является отправным пунктом при разработке инвестиционной стратегии предприятия.

Одним из методических подходов разработки инвестиционной стратегии является предварительное выделение объектов стратегического менеджмента, а именно: инвестиционная деятельность предприятия в целом; инвестиционная деятельность стратегической зоны хозяйствования; инвестиционная деятельность стратегического инвестиционного центра.

Если рассматривать предприятие как объект стратегического инвестиционного менеджмента, то это, прежде всего открытая комплексная система, интегрирующая все направления и формы инвестиционной деятельности различных его структурных хозяйственных подразделений. Данный подход соответствует принципу инвайронментализма, который рассматривает предприятие как открытую для активного взаимодействия с внешней инвестиционной средой социально-экономическую систему, способную к самоорганизации. В условиях индустриально-инновационного развития этот принцип позволяет обеспечить качественно иной уровень формирования инвестиционной

стратегии предприятия. В противовес данному принципу конституционализм предполагает наличие закрытой организации, деятельность которой не предполагает инвестиций и каких-либо отношений с внешней средой.

Стратегическая зона хозяйствования – самостоятельный хозяйственный сегмент в рамках предприятия, осуществляющий свою деятельность в ряде смежных отраслей, объединенных общностью спроса, используемого сырья или производственной технологии. Инвестиционная стратегия выступает обычно как самостоятельный раздел в общей системе стратегического инвестиционного управления предприятием. Такая ситуация характерна для предприятий перерабатывающей промышленности, выбравших одной из стратегий своего развития – диверсификацию.

Стратегический инвестиционный центр – самостоятельная структурная единица предприятия, выполняющая отдельные функции или направления инвестиционной деятельности, обеспечивающая эффективную хозяйственную деятельность отдельных стратегических зон хозяйствования и предприятия в целом.

Формирование инвестиционной стратегии предприятия включает общие этапы, характерные, на наш взгляд, для всех объектов стратегического менеджмента и в том числе и для предприятий реального сектора экономики. Перечислим данные этапы: формирование стратегических целей ИИД → обоснование приоритетных направлений и форм ИИД → определение стратегических направлений формирования инвестиционных ресурсов → формирование инвестиционной политики по основным направлениям инвестиционной деятельности → определение методов реализации инвестиционной стратегии → оценка результативности разработанной инвестиционной стратегии.

Все этапы формирования инвестиционной стратегии должны быть подчинены общей стратегии предприятия, являться ее составной частью [4].

Кроме того, при формировании инвестиционной стратегии следует знать и учитывать типы стратегического конкурентного инновационного поведения организаций. Как правило, выделяют четыре основных типа: виолентное, пациентное, эксплерентное и коммутантное.

Виолентное поведение: виоленты – это лидеры, обладающие монопольным положением, их поведенческая стратегия направлена на уверенное удержание ранее занятых позиций; стратегия, характерная для крупных компаний, ТНК, осуществляющих массовое производство. В выборе инновационной стратегии они чаще всего ограничиваются таким видами, как защитная или промежуточная стратегия.

Пациентное поведение: пациенты – это предприятия, занимающие узкие ниши и часто специализирующиеся на выпуске новой или модернизированной продукции с уникальными характеристиками. Выбирают разбойничью стратегию и меняют мир потребления и производства.

Эксплерентное. Эксплеренты – это те, кто выживают за счет постоянного перетекания из одних условий в другие. Такие производители часто выходят на рынок с инновационным продуктом, захватывая с его помощью часть рынка, не занятую другими организациями.

Коммутантное. Это особое состояние эксплерентов, которые приспосабливаются к условиям местного рынка, протискиваясь в маленькие ниши, не занятые виолентами и пациентами. Их выигрышная стратегия – это инновационная имитация. Именно она позволяет быстро маневрировать между крупными производителями, осваивая новые услуги и продукты.

Для реальной инвестиционной деятельности, к которой можно отнести деятельность перерабатывающих предприятий, основные виды инвестиционных стратегий сводятся к следующим: стратегии ограниченного роста; ускоренного роста; инерционного роста; комбинированная стратегия [5,6].

Стратегия ограниченного роста используется предприятиями, имеющими уверенное положение на рынке, уникальную продукцию при практическом отсутствии конкурентов.

Инвестиции направляются в расширение производства. Предприятия с ограниченными ресурсами, для них недостаток ресурсов и невозможность их увеличить приводит к стратегии самоограничения развития предприятия.

Инвестиционная стратегия ускоренного роста выбирается при инновационном подходе к развитию предприятия. Упор делается на новых технологиях в производстве и управлении предприятиями.

Инвестиционная стратегия инерционного роста избирается предприятиями при завершении инвестиционного проекта или при ликвидации предприятия.

Комбинируемая инвестиционная стратегия применяется крупными предприятиями, в недрах которых идут различные процессы, участвуют различные подразделения, имеющие каждый свою инвестиционную стратегию развития.

В заключение следует отметить, что формирование инвестиционной стратегии играет большую роль в обеспечении реализации общей стратегии предприятия, направленной на эффективное использование всех ресурсов предприятия, а именно:

- инвестиционная стратегия позволяет оптимально распределить и рационально использовать ограниченные инвестиционные ресурсы;
- обеспечивает механизм реализации долгосрочных планов: общих и планов подразделений;
- позволяет обеспечить максимальное использование внутреннего инвестиционного потенциала;
- обеспечивает быструю реализацию инновационных идей;
- учитывает сценарии развития предприятия, что позволяет свести к минимуму риски и негативные последствия для деятельности предприятия;
- позволяет сформировать опережающие сравнительные конкурентные преимущества;
- обеспечивает четкую взаимосвязь стратегического, текущего и оперативного управления инвестиционной деятельностью предприятия;
- подводит к выбору наиболее реальных индустриально-инновационных проектов и финансовых инструментов инвестирования.

Таким образом, исследования по данной теме показали необходимость дальнейшей разработки теоретических и практических положений реализации инвестиционной стратегии, исходя из новых задач индустриально-инновационного развития Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Социально-экономические показатели РК [Электронный ресурс]: Министерство национальной экономики РК, Комитет по статистике. Режим доступа: <http://stat.gov.kz>, свободный - Загл. с экрана.
2. Концепция инновационного развития РК до 2020 года. Принята 04.06.2013г. Указ Президента РК от № 579, 2013.- 43с.
3. Предпринимательский Кодекс РК, принят 29.10.2015 г. введен в действие с 01.01.2016 г. № 375-V ЗРК, 2016-181с.
4. О.Н. Гладкова. Инвестиционные стратегии промышленных предприятий [Электронный ресурс] / О.Н. Гладкова. - Режим доступа : <http://cyberleninka.ru> свободный - Загл. с экрана.
5. Г.А. Копжасарова. Классификация типов конкурентного поведения фирм инновационного характера на эксплеренты, пациенты, виоленты и коммутанты / Г.А. Копжасарова // Вестник КарГУ – 2015. - №3.- с.24-28.
6. <http://kudainvestiruem.ru/>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ КЕЙБІР СҰРАҚТАРЫ

«Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» сыбайлас жемқорлықты ұлттық қауіпсіздікке тікелей қауіп-қатер қатарына қояды және мемлекет пен қоғамды осы келеңсіз құбылыспен күресте күш-жігерді біріктіруге бағыттайды. Елбасы айтып өткендей: «Мемлекет пен қоғам біртұтас майдан құрып жемқорлыққа қарсы шығуы тиіс. Жемқорлық – жай құқық бұзушылық емес. Ол мемлекеттің тиімділігіне деген сенімді сетінетеді және ұлттық қауіпсіздікке төнген тікелей қатер болып табылады».

Сыбайлас жемқорлық Қазақстанның барлық табыстарына қол жеткізуге мүмкіндік туғызған мемлекетіміздің негізгі құндылығы – тәуелсіздікке қауіп төндіреді. Сыбайлас жемқорлық мемлекеттік басқарудың тиімділігін, елдің инвестициялық тартымдылығын төмендететіні, әлеуметтік-экономикалық қарыштап дамуды тежейтіні баршаға мәлім [1].

Тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бері сыбайлас жемқорлықпен күрес республикамыздың мемлекеттік саясатының басты басымдығының бірі болып келеді. Қазақстан ТМД елдерінің ішінде ең алғаш «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» (1998 жыл) және «Мемлекеттік қызмет туралы» (1999 жыл) заңдарды қабылдап, сыбайлас жемқорлықпен күрес жөніндегі арнайы мемлекеттік орган құрды.

Алайда қабылданған шараларға қарамастан елдегі жемқорлық деңгейінің жоғарылығы күрделі мәселе күйінде қалып отыр. 2014-2015 жылдарға арналған Бәсекеге қабілеттіліктің Жаһандық Индексінің мәліметіне сәйкес Қазақстанда бизнес жүргізудегі бірінші кезектегі проблема сыбайлас жемқорлық болып табылады (16,7 балл), бейресми төлемдер мен парақорлықтың жайылғандығы жағынан да ахуал нашарлады (2014 жылы – 144 елдің ішінде 80-орында, 2013 жылы – 65-орында). Transparency International көрсеткіші бойынша сыбайлас жемқорлықты түйсіну жағынан Қазақстан 2013 жылы 177 елдің арасынан 140-орын алды (2012 жылы – 133).

Әлеуметтік сауалнамалардың дерегіне сүйенсек, сұралғандардың 42%-ы сыбайлас жемқорлық кеңінен тараған деп есептейді, ал 33%-ы онымен тікелей ұшырасқан. Сауал салынғандардың үштен бірі үшін лауазымды тұлғаның сондай жағдай туғызуы пара берудегі негізгі себеп болған.

Сыбайлас жемқорлық мәселесін зерттеген кезде мынадай сауал туындайды: сыбайлас жемқорлықтың пайда болу себептері және осы құбылыспен күресудің тиімді жолдары қандай.

Осыған орай, жекелеген шет мемлекеттердің сыбайлас жемқорлықпен күресу бойынша жағымды тәжірибесі мен осындай қылмыстардың ауқымын тарылтуға байланысты құқықтық механизмдер қалыптастырғанын көруге болады. Әсіресе, Дания, Швеция, Жаңа Зеландия, Сингапур, Финляндия, Швейцария, Исландия, Нидерланды, Австралия, Канада, Люксембург, Австрия, Гонконг, Германия, Норвегия, Ирландия, Ұлыбритания, АҚШ, Жапония. Бұл мемлекеттер сыбайлас жемқорлықпен күресте белгілі бір жетістіктерге жетті. Бұл елдердің тәжірибеде жеткен жағымды жетістіктері біздің еліміз үшін де ішінара болса да тиімді болуы мүмкін [2, 29].

Әсіресе соңғы кездері еліміздің басшысы да айтып жүргендей, Сингапур, Оңтүстік Корея, АҚШ сияқты елдердің сыбайлас жемқорлықпен күрес бойынша тәжірибесі біздің көпұлтты еліміздің мемлекеттік органдарында осындай қылмыстармен күресуде қолдануға жарарлықтай деңгейде.

Маңыздысы, бұл елдерде сыбайлас жемқорлық ұлттық қауіпсіздікке сырттай да іштей де төнген қатер ретінде бағаланады. Сыбайлас жемқорлықтың саяси түрі (елдегі саяси

жағдайдың ырқынан шығып кетіп, демократиялық институттарға қатер төндіріп, билік тармақтарының тепе-теңдігін бұзуға әкеледі) және экономикалық түрі (елдегі нарықтық институттардың тиімділігін төмендетеді) нақты ажыратылады.

Сингапурдың тәжірибесіне сүйенсек, біріншіден, қоғам мүшелері мемлекеттік билікке келгенде оны табыс көзі деп емес, баю жолы деп емес, тазалық, ар намысын бірінші орынға қоюы керек.

Екіншіден, сыбайлас жемқорлықпен күресті саяси көшбасшыларынан бастап жоғары лауазымды адамдарға дейін жүргізеді, оны көпшілік қолдап алып кетеді; оны 1952 жылы құрылған Коррупция жағдайларын тергеу бойынша Бюро тұрақты түрде жүзеге асырады.

Үшіншіден, Бюро ешқандай органға тәуелсіз және ол тек елдің премьер-министріне ғана тікелей есеп береді, басқа органдар мен лауазымды адамдар оның жұмысына араласа алмайды.

Төртіншіден, Бюро қандай мемлекеттік органда сыбайлас жемқорлыққа жол тез ашылатынын анықтап, одан қалай құтылуға болатын жолдарды әзірлейді.

Бесіншіден, мемлекеттік қызметкерлерге жалақысын өте қомақты етіп көтерді. Себебі, егер мемлекеттік қызметкер кәсіби болуы тиіс және материалдық жағынан қамсыздандырылған болуы тиіс деп дәйектеді. Бірнеше кезеңмен жүргізу нәтижесінде бүгінде айына \$20-25 мыңға жетіп отыр.

Алтыншыдан, шенеунік кәсібін тек қана жоғары жалақылы етіп қоймай, сыйлы кәсіптердің біріне айналдырды. Сингапурде мемлекеттік деңгейде меритократия принципі ұсталынады. Яғни жоғары қарай жол тек қана ақылды, қабілетті, прогрессивті ойлайтындар алдынан ғана ашылатынын дәріптейді. Мектеп қабырғасынан бастап мемлекеттік қызметкер болуға лайықтылар таңдалып (Бюро таңдайды) әрі қарай шенеунік болуына дейін көмекті мемлекет аямайды.

Сингапур да Қазақстан сияқты көпұлтты мемлекет. Сыбайлас жемқорлықты ауыздықтау елдің экономикалық жағдайына да оң ықпалын береді. Қатаң заңдар, мемлекеттік қызметкерлерге сәйкес жалақы, сыбайласқан лауазымды адамдарды жазалау, коррупциямен күресу органдарының тиімді қызметі, жоғары лауазымды басшылардың жеке үлгілері және т.б. жағдайлар кешенді түрде Сингапурдың сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламасының негізін құрайды. Және басқа елдерге үлгі болып, өмірдің барлық саласында кешенді түрде жүргізу ғана сыбайлас жемқорлықпен күресуге ықпал етеді деп айтуға негіз құрайды.

Бүгінде сыбайлас жемқорлыққа жол бермеу мемлекеттің одан әрі табысты дамуы үшін сөзсіз басымдық болып табылады. Сыбайлас жемқорлықтың кез келген көріністері қоғамның мүддесіне зардабын тигізіп және мемлекеттің экономикалық өсуіне орасан кедергі келтіреді. Сондықтан да біздің еліміз сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелерінде халықаралық тәжірибелерге сүйеніп әртүрлі шаралар мен модельдерді үйлестіріп отырады [3, 43].

Сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін қатал жауапкершілік қажеттілігі Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында көзделген.

2015 жылы құрылған Мемлекеттік қызмет істері министрлігі бірегей орган болып табылады. Ол мемлекеттік қызмет саласындағы менеджмент, мемлекеттік қызмет көрсету сапасын бағалау және бақылау, сыбайлас жемқорлықты ескерту және оның алдын алу, құқық қорғау қызметі сияқты жұмыс бағыттарын үйлестіреді.

Бұдан бұрын сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жүйесі жемқорлықтың салдарымен ғана күресуге және кінәлі адамдарды жазалауға бағытталған болатын. Қазір елдің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатына елеулі түзетулер енгізілуде. Атап айтқанда, жемқорлыққа қарсы іс-қимылдағы басты назар оның алдын алуға, мемлекет пен қоғамның күшін сыбайлас жемқорлықты барынша азайту жолына ұштастыруға бағытталған. Осы бағыттағы кешенді іс-шара 2014 жылғы желтоқсанда қабылданған Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы

стратегиясында көзделген. Стратегияның негізгі бағыттары: мемлекеттік қызмет саласындағы, квазимемлекеттік және жеке секторлардағы, соттардағы және құқық қорғау органдарындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жасау, қоғамдық бақылау институтын енгізу, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет деңгейін арттыру, халықаралық ынтымақтастықты дамыту. Оны әзірлеу кезінде жемқорлыққа қарсы іс-қимылда елеулі табыстарға қол жеткізген елдердің тәжірибелері зерделенді.

2015 жылғы сәуірде осы Стратегияны іске асыру жөніндегі Үкіметтің жоспары бекітілді. Онда алдағы үш жыл ішіндегі көлеңкелі экономика мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі шаралар анықталды. Сонымен қатар, Елбасымыз ұсынған «100 нақты қадам» Ұлт жоспарын іске асыру мақсатында кәсіби мемлекеттік аппарат құру мен сыбайлас жемқорлықты барынша азайту басым бағыттардың бірі болып белгіленді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелеріндегі кешенді көзқарасқа 2015 жылғы 23 қарашадағы «Мемлекеттік қызмет туралы», 2015 жылғы 18 қарашадағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы», 2015 жылғы 2 қарашадағы «Қоғамдық кеңестер туралы», 2015 жылғы 16 қарашадағы «Ақпаратқа қол жеткізу туралы», 2015 жылғы 4 желтоқсандағы «Мемлекеттік сатып алу туралы», 2015 жылғы 12 қарашадағы «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы», 2015 жылғы 24 қарашадағы «Ақпараттандыру туралы» заңдар, сондай-ақ, Кәсіпкерлік және Этика кодекстері сияқты бірқатар заңнамалық актілер арқылы қол жеткізілді.

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» ҚР Заңның басты мақсаты сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы заңнаманы жетілдіру арқылы, қоғамда сыбайлас жемқорлықты жою, жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау болып табылады. Сонымен бірге құжаттағы нормалар мемлекеттік аппарат пен өзге де салаларда сыбайлас жемқорлықтың көрінуінен туындайтын қатерлерден Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталады. Атап айтқанда, қолданыстағы заңнамада белгіленген сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың басым бөлігі формальды және тәртіптік сипатта болғандықтан, әрі материалдық игіліктер алуды көздемейтіндіктен, заң жобасымен сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтың жаңа көріністері енгізіліп отыр.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуге, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын іске асыруға бағытталған.

Бұдан бөлек, құжат арқылы мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын іске асыру, сонымен бірге сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің қызметін үйлестіру жөніндегі өкілеттіктер берілген уәкілетті орган айқындалады. «Сыбайлас жемқорлық», «сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат», «сыбайлас жемқорлыққа тәуекел» ұғымдары ашылады.

Сонымен бірге заң жобасына сәйкес, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг пен талдау шаралары қамтылмақ. Бұл ретте сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг барлық сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерімен жүргізілетін болады. Ондай мониторинг нәтижелері сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне талдау жүргізу үшін негіз болып табылады. Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін талдауды барлық сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілері де жүзеге асыратыны болжанған.

Мемлекеттік қызметті реформалаудың жаңа кезеңі мансаптық жолға ауысуды және мемлекеттік аппаратқа кадрларды іріктеу мен жылжыту үдерістерін кешенді өзгертуді қалайды. Сонымен қатар, жаңа тетіктер меритократия қағидаларын күшейтуге, мемлекеттік қызметте есеп беру мен сыбайлас жемқорлықтан тыс басқару аппаратын құруға бағытталған.

Мемлекеттік қызметке іріктеу және мансаптық жоғарылау кезінде біліміне және жұмыс өтіліне қойылатын талаптармен қатар, маңызды талаптар – қызметшілердің атқарып отырған лауазымдары бойынша нақты міндеттерін тиімді атқаруға қажетті құзыреттерінің болуы. Мұндай тәсіл Қазақстанда бірінші рет қолданылатын болады.

Сонымен қатар, мемлекеттік қызметшілерге еңбекақы төлеу жүйесі де елеулі өзгеріске ұшырады. Мемлекеттік органдардың стратегиялық мақсаттарына қол жеткізуі жұмыс нәтижесіндегі жетістіктеріне сай еңбекақы өсімі есебінен қамтамасыз етілетін болады. Бұл Парламент қабылдаған «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңда көрсетілген. Демек, бұл қабылдап жатқан шаралар мемлекеттік аппараттың кадр құрамын кәсібилендіруге, сондай-ақ, өзара бәсекелестік пен өз құзыреттерін дұрыс пайдалануға ынталандыра түседі.

Жалпы, меритократияны қорғау және жемқорлықты болдырмау бойынша қабылданып жатқан шараларды іске асыруда Этика кодексінің маңызы зор. Ол мемлекеттік қызметшілердің мінез-құлықтарына қойылатын талаптарды қатаң сақтауға бағытталған. Оның Ар-намыс кодексінен ерекшелігі жаңа Этика кодексі мемлекеттік қызметшілердің қызметіндегі нақты этикалық стандарттарды белгілейді, жемқорлыққа қарсы шектеулерді қамтиды, нақты жағдайлардағы басқарушылық мінез-құлықтарды жүйелейді.

Кодекске этика жөніндегі уәкіл институтын енгізу арқылы этика нормаларының сақталуын бақылау жүйесін анықтау, мемлекеттік органдардың басшыларына сыбайлас жемқорлыққа қарсы ахуалды қамтамасыз етпегені үшін дербес тәртіптік немесе әкімшілік жауаптылықты күшейту де қарастырылған. Ал соған сәйкес мүдделер қайшылығы мәселелері бойынша түзетулер де енгізіліп отыр.

Аталған реформа шеңберінде сыбайлас жемқорлыққа жол бермеу мәселелеріне де үлкен мән берілуде. Мемлекеттік қызмет көрсету сапасын арттыру бойынша жүйелі жұмыстар жүргізілуде. Атап айтқанда, «Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» Заңға сай мемлекеттік органдар мемлекеттік қызметтердің бизнес пен халық қамы үшін бағытталуын қамтамасыз етеді, қызмет көрсету стандарттары бекітіледі. Бұл үшін қазіргі уақытта мемлекет көрсететін қызметтердің электронды форматына ауысуы бойынша белсенді жұмыстар жүйелі түрде жүргізілуде (2015 жылы электронды үкіметті дамытудың әлемдік рейтингісінің нәтижесі бойынша Қазақстан 28-орынды иеленді). Бұған қоса, мемлекеттік қызмет көрсетудің сапасын бағалау мен бақылау жүргізіліп, халық пен бизнестің қанағаттанушылық деңгейі қадағаланады [4, 17].

Бұған қоса, 2015 жылдың басынан бастап қолданыстағы төрт жаңа Қылмыстық, Қылмыстық-процестік, Қылмыстық-атқарушылық және Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстер аясында мемлекеттік аппаратта сыбайлас жемқорлыққа жол бермеу жөніндегі кешенді шаралар қолға алынды. Парақорлықтың барлық түрлері бойынша жазаның балама шараларын енгізуді жаңалық ретінде атап өткен жөн, яғни алынған параның мөлшеріне сай еселеп айыппұл салу амалы халықаралық стандарттарға сәйкес келеді.

Сонымен қатар, жазасыз қалдырмау қағидатына сүйеніп, жемқорлық қылмыс жасағаны үшін атағы мен лауазымына қарамастан кез келген адам жауапкершілікке тартылады. Сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған адам мемлекеттік қызметте жұмыс істеу құқығынан өмір бойы айырылады.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарын жасаған адамдарға мерзімнің ескіруі қолданылмайды, шартты түрде соттауға тыйым салынған, мемлекеттік қызметте лауазымға орналасу құқығына өмір бойына тыйым салу енгізілді. Қылмыстық жолмен алынған мүлікті тәркілеу, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл үшін басшылардың дербес жауапкершілігі жөніндегі нормалармен толықтырылды. Онда «мүдделер қақтығысы» деген маңызды ұғым бекітілген.

Сыбайлас жемқорлық әлеуметтік-экономикалық даму, нарықтық экономиканы құру инвестициялар тарту процесін баяулататын және демократиялық мемлекеттің саяси және қоғамдық институттарына кері әсер ететін, елдің даму болашағына айтарлықтай қауіп төндіретін құбылыс. Кез-келген өркениетті қоғам үшін сыбайлас жемқорлықпен күрес ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлық мемлекетті ішінен жоюдың бастамасы мен жетістіктерді жоққа шығаратын, ұлттық қауіпсіздікке қауіп-қатер әкелетіндігі күмәнсіз. Сондықтан да Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының негізгі басымдылықтарының бірі болып осы зұлымдықпен күресу болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы № 986 Жарлығы // «Параграф» ақпараттық жүйесі.
2. Әбдіжәми А.Ж. Кейбір шет мемлекеттерде сыбайлас жемқорлықпен күресу мәселелері / А.Ж.Әбдіжәми // Фемида. - 2014. - №4. – Б.28-31.
3. Шпекбаев А. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іске асырудағы жүйелі әрекеттер / А.Шпекбаев // Заң және заман. - 2015. - №9. – Б.41-44.
4. Әміров И. Сыбайлас жемқорлық - мемлекеттің беделіне нұқсан келтіретін дерт. / Әміров И. // Фемида. - 2015. - №8. – Б.15-18.

УДК 338.242.2

Атабаев Ж.Т.

к.э.н., и.о.доцента, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет,
г. Семей

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

По итогам Отчета о глобальной конкурентоспособности Всемирного экономического форума (ВЭФ) 2014-2015 гг., Казахстан занимает 50 место среди 144 стран мира, что аналогично позиции предыдущего года. В то же время, по уровню развития инноваций Казахстан занимает 85 место, что является основанием для совершенствования государственной политики и национальных приоритетов.

Основным средством обобщённой оценки конкурентоспособности стран является Индекс глобальной конкурентоспособности (GCI), созданный для Всемирного экономического форума профессором Колумбийского Университета Ксавье Сала-и-Мартином (Xavier Sala-i-Martin) и впервые опубликованный в 2004 году.

GCI составлен из 12 слагаемых конкурентоспособности, которые детально характеризуют конкурентоспособность стран мира, находящихся на разных уровнях экономического развития. Этими слагаемыми являются: «Качество институтов», «Инфраструктура», «Макроэкономическая стабильность», «Здоровье и начальное образование», «Высшее образование и профессиональная подготовка», «Эффективность рынка товаров и услуг», «Эффективность рынка труда», «Развитость финансового рынка», «Технологический уровень», «Размер внутреннего рынка», «Конкурентоспособность компаний» и «Инновационный потенциал».

Для каждой из экономик, охваченных исследованием, отчёт содержит детальные описания страны и национальной экономики с подробными итогами по общей позиции в рейтинге и по наиболее выдающимся конкурентным преимуществам и недостаткам, которые были выявлены на основании анализа, используемого для расчёта индекса (таблица 1).

Конкурентными преимуществами Казахстана, по оценке экспертов ВЭФ, остаются эффективность рынка труда (15, 2013 – 15) и макроэкономическая среда (27 место, 2013 – 23).

Наиболее слабые позиции Казахстан демонстрирует по таким факторам, как здравоохранение и начальное образование (96, 2013 – 97), развитие финансового рынка (98, 2013 – 103), конкурентоспособность компаний (91, 2013 – 94) и инновации (85, 2013 – 84).

По остальным шести факторам, согласно оценке ВЭФ, конкурентоспособность Казахстана находится на среднем уровне: институты 57 место (2013 – 55), инфраструктура – 62 (2013 – 62), высшее образование и профессиональная подготовка – 62 (2013 – 54),

эффективность рынка товаров – 54 (2013 – 56), технологическая готовность – 61 (2013 – 57) и размер рынка – 52 (2013 – 54).

Таблица 1. Позиции Казахстана в рейтинге GCI Всемирного экономического форума

№	Показатель	2013-2014	2014-2015	изменение
	Общий рейтинг Казахстана	50	50	0
	12 - слагаемое: Инновации	84	85	-1
1.	Способность к инновациям	74	69	5
2.	Качество научно-исследовательских организаций	102	99	3
3.	Расходы компаний на НИОКР	77	68	9
4.	Сотрудничество университетов и бизнеса в сфере НИОКР	79	88	-9
5.	Госзакупки высокотехнологичной продукции	58	74	-16
6.	Доступность ученых и инженеров	98	83	15
7.	Патенты на 1 млн. населения	67	70	-3

Примечание – Составлено автором по данным /1/.

Технологический прогресс, будучи одним из центральных принципов неоклассической теории роста, является единственным устойчивым источником экономического процветания, так как стандарты жизни не могут быть расширены без технологических инноваций. Наиболее индуктивная к инновациям среда включает в себя: современные университеты и научно-исследовательские учреждения, защиту прав интеллектуальной собственности, государственные учреждения, привлекающие ученых и инженеров с целью улучшения технологического процесса, и т.д. В данной категории Республика Казахстан имеет средний показатель по всем параметрам, который в общем равен 85 из 144. Наиболее худший показатель связан с качеством отечественных научно-исследовательских институтов – 99 место, а также с сотрудничеством университетов и промышленности в сфере научных исследований и разработок – 88 место [1, р. 230-231].

Все страны, участвующие в рейтинге распределяются по стадиям развития экономики. Критерием распределения стран является показатель уровня ВВП на душу населения. Однако для определения стадии развития стран с высокой зависимостью от минеральных ресурсов, в том числе и для Казахстана, применяется второй критерий, который измеряет степень зависимости развития страны от основных факторов. Данный критерий определяется по доле экспорта сырья в общей структуре экспорта (товаров и услуг) за последние пять лет. Страны, в которых доля экспорта сырьевых ресурсов в общем экспорте составляет 70% и более, относятся к 1-ой категории развития (стадия факторного развития).

Аналитики S&P отмечают, что экономика Казахстана по-прежнему в значительной степени зависит от ресурсной базы, в частности, от нефтяного сектора. На его долю, по оценкам агентства, приходится 20–30% ВВП Казахстана, более 50% налоговых поступлений и 60% экспорта.

На рейтинги Казахстана позитивно влияют сильные бюджетные показатели. Вместе с тем рейтинги сдерживаются ограниченной институциональной и управленческой эффективностью государства [2].

В GCI 2014-2015 Казахстан расположился на переходной от 2 стадии (стадия эффективного развития) к 3 стадии (стадия инновационного развития).

По существующим оценкам, в развитых странах от 50 до 90% роста ВВП определяется инновациями и технологическим прогрессом [3, с.15].

Инновационная активность казахстанских предприятий заметна в отраслях, производящих продукцию с низкой степенью переработки (таблица 2).

Таблица 2. Основные показатели инновационной деятельности в Казахстане

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Доля инновационной продукции в ВВП, %	1,27	1,58	1,53	1,19	0,69	0,51	0,66	0,86	1,25	1,64	1,5	-
Уровень инновационной активности (по технологическим инновациям), %	2,3	3,4	4,8	4,8	4,0	4,0	4,3	5,7	5,7	8,0	8,1	-
Внутренние затраты на исследования и разработки, в % к ВВП	0,25	0,28	0,24	0,21	0,22	0,23	0,15	0,16	0,17	0,17	0,16	0,17

Примечание – Рассчитано автором по данным [4, 5].

Инновационная активность предприятий страны хоть и демонстрирует неустойчивый рост, все же недостаточна. Для сравнения: доля инновационно активных предприятий в США составляет около 50%, Турции – 33%, Венгрии – 47%, Эстонии – 36%, России – 9,1% [3, с.16].

Инновационная активность в странах Европейского союза (ЕС) в последние годы возросла, показатель инновационной деятельности вырос с 0,493 в 2006 году до 0,554 в 2013 году [6].

Развитие инновационной сферы Казахстана напрямую связано с масштабными инвестициями и прежде всего в обрабатывающую промышленность, агробизнес, логистику. Несмотря на положительную динамику инвестиций в экономику страны, их существенной диверсификации так и не произошло.

К числу факторов, удерживающих инвесторов от участия в несырьевых проектах Казахстана, относятся:

- ✓ отсутствие системности в проведении государственной инвестиционной политики;
- ✓ нестабильность законодательства и отсутствие механизмов, обеспечивающих соблюдение законов и договорных отношений;
- ✓ слабоконкурентные условия по привлечению инвестиций (включая таможенный и валютный режимы);
- ✓ неразвитость инфраструктуры и сферы услуг, обеспечивающих привлечение инвестиций (в том числе финансовую, банковскую, информационно-аналитическую, консалтинговую, транспортную, СЭЗ и т. д.);
- ✓ нестабильность системы государственного управления в области привлечения инвестиций (постоянные реорганизации центрального ведомства, занимающегося вопросами

иностранного капитала, «разброс» прав, компетенций и ответственности по многочисленным ведомствам, а также запутанность их функции);

✓ действующий визовый режим [7, p.91].

Принято считать, что от качества образования зависит не менее 40% экономического роста. А экономический рост, в свою очередь, зависит от наличия товаров, которые пользуются спросом на каких-либо рынках. В данное время Германия тратит примерно 2,7% своего ВВП на инновационные процессы (Казахстан, как следует из таблицы 2, менее 0,2%, планируется поднять этот показатель до 2020 г. до 1%) и 5% от ВВП на образование (Казахстан – 2,8%). По эффективности инновационных процессов немецкая экономика занимает 4-ое место в мировом масштабе [8, с.105-106].

Сегодня в мире насчитывается всего 12 нанотехнологических стран, живущих за счет высоких технологий. Например, Тайвань, лидер в области микроэлектроники, производит 80% мобильных телефонов в мире. Кроме того, эта крошечная страна производит: ноутбуки – 94% мирового производства, серверы – 87%, кабельные модемы – 86%, память ROM – 94%. В число мировой четверки передовых наук входят США, ЕС, Япония и Китай. Затраты на науку в Китае растут на 17% ежегодно. На США приходится 36% мирового рынка наукоемкой продукции, на Японию – 30%, Германию – 17% [9, с.29-30].

Образование является важнейшим средством формирования человеческого капитала и тесно связано с исследованиями и инновациями. Политика поддержки инноваций должна способствовать системному взаимодействию между тремя факторами деятельности – образованием, наукой и бизнесом. Эти три понятия, которые являются центральными движущими силами общества, образуют так называемый «треугольник знаний» (Triangle of Knowledge) (рисунок 1).

Стратегия инновационного развития предполагает приобретение и сохранение технологического преимущества (конкурентоспособности). Однако такие факторы, как качественное образование, научные исследования высокого уровня, приобретенный профессиональный опыт, взятые по отдельности, автоматически к такой стратегии не приведут. Соединенные же воедино в «треугольник знаний» в тесной взаимосвязи эти факторы не просто создают возможности, а обеспечивают качественный экономический рост и развитие.

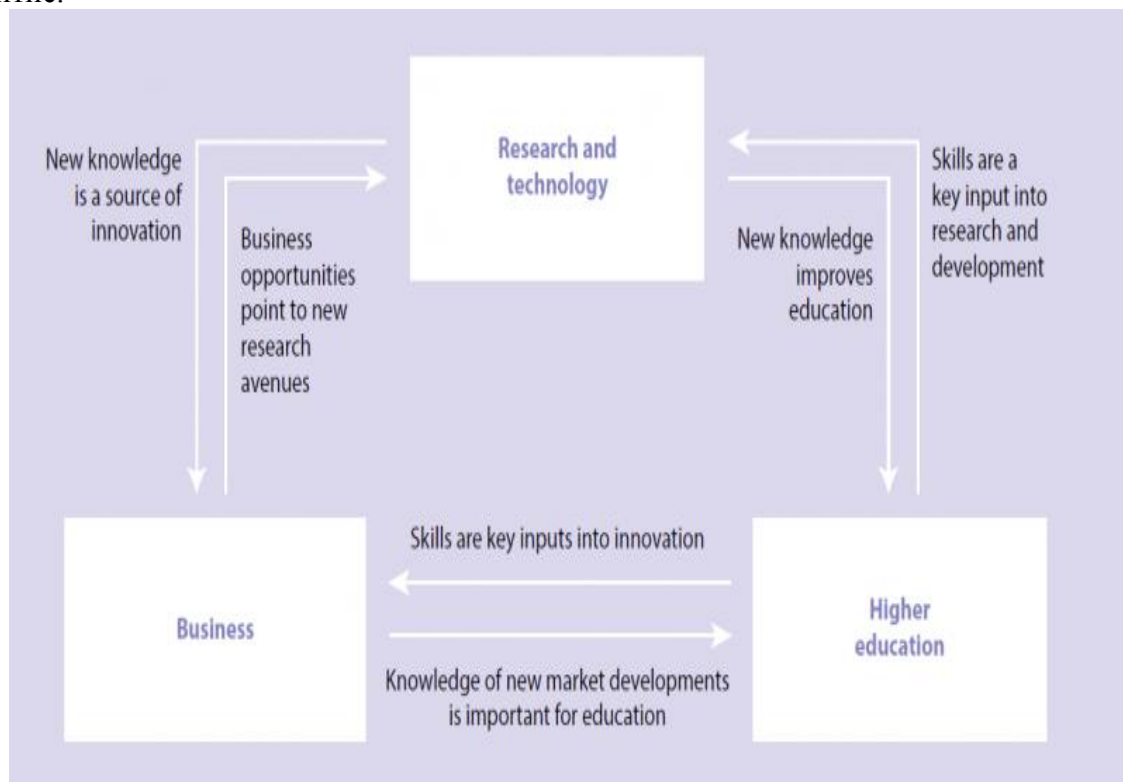

Рисунок 1 - Треугольник знаний [10].

Существует две ключевые вещи, касающиеся знаний:

1. Знание является ключевым фактором, определяющим будущий экономический рост и благосостояние нации;
2. Накопление знаний, навыков и креативности, которые гораздо сложнее скопировать, позволяют повысить инновационный потенциал экономики и ее конкурентоспособность в целом.

Общую прямую выгоду человечества от внедрения 12 прорывных технологий Глобальный институт McKinsey (MGI) оценивает в пределах от 14 трлн. до 33 трлн. долларов, причем большую часть этого прироста получают развитые страны. Последняя цифра сопоставима с современным ВВП США и Евросоюза вместе взятых. В реальности выгода может быть и намного больше, ведь экономисты не учитывали косвенные эффекты от внедрения новых технологий. Оценка учитывает не только вклад технологий в ВВП, но и такие показатели, как экономия на издержках для пользователей, а также выигрыш потребителя (разницу между рыночной ценой и тем, что покупатель готов отдать за новый товар) % [9, с.30].

Таким образом, проблема долгосрочного устойчивого социально-экономического развития современного казахстанского общества, основанная на высокой научно-технической составляющей, является открытой проблемой, носящей комплексный и многофакторный характер и построение и реализация данной модели требует выявления ее фундаментальных основ и претворение их в жизнь.

ЛИТЕРАТУРА

1. Казахстан в Индексе глобальной конкурентоспособности ВЭФ 2014-2015. 10 апреля 2016 года. [Электронный ресурс]. – 2016. – URL: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>
2. S&P подтвердило кредитные рейтинги Казахстана на уровне «BBB/A-2» с негативным прогнозом. 14 марта 2015 года. [Электронный ресурс]. – 2015. – URL: <https://kapital.kz/finance/38651/standard-poor-s-podtverdilo-rejtingi-kazahstana.html>
3. Гриднева Е.Е. Проблемы современного инновационного развития Казахстана// Аль-Пари. – 2012. - №3 (71). – с.15.
4. Наука и инновации за 2004-2012 годы. [Электронный ресурс]. – 2012. – URL: http://www.stat.kz/digital/nayka_inov/Pages/default.aspx
5. Наука и инновации за 2013-2014 годы. [Электронный ресурс]. – URL: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersScience?lang=ru&_afzLoop=26836206364895458#%40%3F_afzLoop%3D26836206364895458%26lang%3Dru%26_adf.ctrl-state%3D3g5sx3a8p_4
6. Europe 2020 indicators - research and development [Electronic source] // Data from December 2014. – URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_2020_indicators_-_research_and_development#cite_note-52
7. How to Knit Up Interests of Kazakhstan and TNCs // Kazakhstan Business Magazine. – 2012. – Vol. 2. – pp.91.
8. Бодо Лохман Факторы успеха немецкой экономики// Аль-Пари. – 2012. - №3 (71). – с.105-106.
9. Атабаев Ж.Т. Инвестиционно-институциональные аспекты развития инновационной экономики Казахстана. Материалы 5-й международной научно-практической конференции «Социально-экономическая политика России при переходе на инновационный путь развития» 25 июня 2013 г., г.Барнаул (Россия).
10. European Institute of Innovation and Technology, Catalysing innovation in the knowledge triangle: practices from the EIT knowledge and innovation communities, 2012 (p. 8).

КОНТРОЛЛИНГ – ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

Результаты изучения направлений эволюции экономической мысли указывают на отсутствие четких представлений о системе контроллинга, как понятии, которое еще далеко от логической завершенности и окончательного осмысления, как вида комплексно сформированной сферы знаний в экономической теории и практике.

На сегодняшний день существует различное множество определений термина «контроллинг». Сравнивая и анализируя определения данного термина, можно утверждать, что контроллинг является важнейшим средством успешного функционирования организации. Он не подменяет управления предприятием, а переводит его на качественно новый уровень [1].

В системе контроллинга есть место и управленческому учету, и контролю, и аудиту, и программно-целевому планированию, но это еще далеко не все базовые концепции, принципы, инструменты и методы контроллинга.

При определении термина «контроллинг», необходимо выделить две составляющие - философскую и инструментальную:

- ориентированные на эффективное использование ресурсов и развитие предприятия (организации) в долгосрочной перспективе, философия и образ мышления руководителей;
- нацеленная на перспективу, система информационно-аналитической и методической поддержки руководства при реализации процессов планирования, контроля, анализа и принятия управленческих решений по всем функциональным сферам деятельности предприятия [2].

Инструмент контроллинга впервые появился на предприятиях США, однако данный термин там почти не используется. Вместо этого в англоязычных странах применяется понятие «управленческий учет», в рамках которого и решается весь комплекс задач контроллинга.

Собственно термин «контроллинг» впервые был принят в Германии. Причем в развитых странах Европы службы контроллинга на предприятиях или услуги привлеченных экспертов-контроллеров вполне привычны. Анализ спроса на рынке трудовых ресурсов такой страны, как Германия показывает, что не только крупные, но и средние, а в последнее время и малые фирмы приглашают на работу контроллеров - специалистов, способных выполнять функции и задачи контроллинга. Этот факт свидетельствует о признании эффективности управления организацией на принципах контроллинга.

Если в США контроллинг рассматривается исключительно в прикладном смысле, то в Германии и других немецкоязычных странах стала развиваться теоретическая концепция контроллинга.

В Германии под контроллингом понимают систему учета и анализа затрат и результатов финансово - хозяйственной деятельности предприятия.

Американские специалисты считают, что контроллинг - это разновидность аудита и ревизии. По их мнению, ответственные за оптимизацию процессов управления – контроллеры, отвечают за выполнение функции финансового учета, наполнение основных компонентов информационных систем. Кроме того, американские контроллеры сохраняют ответственность за финансовые системы предприятия, аспекты финансового менеджмента, а также за элементы финансовой отчетности предприятия.

Отличительные особенности американской и немецкой моделей контроллинга представлены в таблице 1.

Таблица 1 Отличительные особенности американской и немецкой моделей контроллинга

Вид модели	Особенности работ
Американская модель	<ul style="list-style-type: none"> - контроллинг; - планирование; - информационный менеджмент и отчетность; - специальные экономические задачи; - внутренний учет; - финансовая бухгалтерий; - налоги и страхование; - информационные технологии; - внутренняя ревизия.
Немецкая модель	<ul style="list-style-type: none"> - контроллинг; - планирование; - информационный менеджмент и отчетность; - специальные экономические задачи; - внутренний учет.

В Казахстане теория и практика контроллинга находятся еще на начальной стадии развития, поскольку отсутствуют методы и инструменты измерения перспективных ресурсов и будущих результатов предприятия. В связи с этим его задачей являются поддержка эффективного использования имеющихся у предприятия преимуществ и создание новых ресурсов для успешной деятельности.

Контроллинг содействует достижению главной стоимостной (монетарной) цели предприятия - оптимизации финансового результата через максимизацию прибыли и ценности капитала при гарантированной ликвидности. Вместе с тем посредством контроллинга достигаются социальные и рыночные цели с помощью необходимых для этого мероприятий и ресурсов [3].

Основная задача контроллинга заключается в информационном обеспечении планирования, регулирования и контроля (мониторинга) на предприятии, в интеграции, системной организации и координации. Базу контроллинга составляют показатели производственного и финансового учета, по возможности организованные в банк технико-экономических данных.

Из основной задачи контроллинга вытекают специальные задачи, к которым относятся:

- планирование и контроль на предприятии;
- бухгалтерский учет;
- подготовка и передача первичной, ориентированной на результат информации;
- формирование систем, методики и организационных структур контроллинга.

Объем реализуемых на предприятии функций контроллинга определяют в основном следующие факторы:

- экономическое состояние предприятия;
- понимание руководством и собственниками предприятия важности и полезности внедрения функций контроллинга;
- размер предприятия (численность сотрудников, объем производства);
- уровень диверсификации деятельности;
- сложившаяся конкурентоспособность;
- квалификация управленческого персонала в целом;
- квалификация сотрудников службы контроллинга.

На сегодняшний день специалисты выделяют четыре принципа контроллинга:

- движения и торможения;
- своевременности;
- стратегического сознания;
- документирования.

Принцип движения и торможения. Для обеспечения длительного и устойчивого существования организации необходимы ее рост, развитие и, как следствие, стабильное получение прибыли.

Принцип своевременности. В условиях динамично развивающегося рынка руководству для принятия решений необходимы постоянно обновляемые данные, как о внешней, так и о внутренней среде, результаты их анализа. Поэтому контроллер постоянно наблюдает за окружающей средой. В интересах укрепления позиций организации контроллер обязан оперативно учитывать вновь возникающие шансы и риски, их возможное влияние на прибыль.

Принцип стратегического сознания. Информация, полученная от работников, имеет важное значение для проведения мероприятий, обеспечивающих устойчивое будущее фирмы. Принцип стратегического сознания реализуется только тогда, когда любое решение и действие оцениваются в первую очередь с позиций его соответствия стратегическим программам.

Принцип документирования. Целью этого принципа является создание условий для проверки: соблюдались ли цели и задачи стратегического контроллинга в действительности. Благодаря принципу документирования решения по оперативным вопросам принимаются с учетом стратегической позиции фирмы, стимулируя тем самым первоочередную реализацию стратегических целей.

Алгоритм построения комплексной модели контроллинга на предприятии включает два основных этапа: внедрение оперативного контроллинга и внедрение стратегического контроллинга.

Основная задача оперативного контроллинга - оказывать помощь менеджерам в достижении запланированных целей, которые выражаются чаще всего в виде количественных значений уровней рентабельности, ликвидности и/или прибыли. Оперативный контроллинг ориентирован на краткосрочный результат, поэтому его инструментарий принципиально отличается от методов и методик стратегического контроллинга.

Стратегический контроллинг призван отслеживать изменения, происходящие как в самой организации, так и в окружающей его среде. При этом большую роль играет характер изменений. Стратегический контроллинг предназначен для отслеживания изменений, которые имеют важные последствия и влияют на будущее. Главными являются адаптация к изменениям, а также готовность к их возможным последствиям.

Стратегический контроллинг ориентирован на поддержание и формирование потенциала успеха, проведение антикризисной политики по всем ее направлениям.

Контроллинг - это особая идея, которая близка большинству сотрудников, работающих в той или иной компании, она предполагает как ориентацию на достижение стоящих перед предприятием целей с персонифицированной ответственностью за результаты, так и стремление в своей работе «выходить» за пределы какой-то одной функции.

Сегодня контроллинг реализуется зачастую не контроллером, а самими сотрудниками на местах. Контроллинг все больше превращается в самоконтроллинг, а отдел контроллинга (контроллер) начинает играть роль модератора, распространяющего идею контроллинга среди сотрудников предприятия, компании [4].

До настоящего времени контроллинг не получил в Казахстане особого распространения. Система контроллинга не стала привычной для практики казахстанского предпринимательства. В этой связи возникают вопросы:

- могут ли отечественные предприятия выживать, развиваться и успешно конкурировать с предприятиями других стран в длительной перспективе в условиях нарастающей глобализации?

- достаточен ли уровень и соответствует ли стиль управления в казахстанских организациях вызовам времени?

- что нужно сделать для того, чтобы быть лидерами в отрасли или бизнесе?

Ответы на данные вопросы можно найти при принятии решения о внедрении системы контроллинга в казахстанской практике деятельности организаций, в число которых можно отнести государственные и публичные организации, крупные и средние частные компании, отраслевые предприятия, высшие учебные заведения, бизнес-школы, центры повышения квалификации и т.д. [5].

В дальнейшем развитие контроллинга, разработка методологии и внедрение в организациях и на предприятиях Казахстана системы и технологий контроллинга позволят:

- сформировать и обеспечить функционирование систем гибкого стратегического и оперативного планирования, ориентированного на результат и инновации с учетом возникающих рисков, в том числе позволяющих оперативно прогнозировать и оценивать эффективность от инвестиций в инновации;

- скоординировать все управленческие подсистемы организации (предприятия) между собой (системы управления кадрами, НИОКР, управления проектами, бухгалтерского и управленческого учета, планирования и бюджетирования, информационные системы и т.д.), ориентируя их на достижение целей;

- обеспечить внутреннюю методологическую и методическую поддержку руководства и персонала;

- осуществлять адекватный расчет рисков и предвидение вызовов и препятствий, которые могут помешать выполнению глобальных (стратегических) и локальных (оперативных) целей организации (предприятия);

- оказывать своевременную и адекватную информационную поддержку для лиц, принимающих решения;

- обеспечить прозрачность деятельности государственных, частных и публичных организаций в целях информирования общественности и инвесторов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Берзинь И.Э., Пикунова С.А., Савченко Н.Н., Фалько С.Г. Экономика предприятия: Учебник. - М.: Дрофа, 2010. - 368 с.
2. Ананькина Е.А., Данилочкин С.В., Данилочкина Н.Г. и др. Контроллинг как инструмент управления предприятием. - М.: Аудит, ЮНИТИ, 2009. - 279 с.
3. Карминский А.М., Оленев Н.И., Примаков А.Г., Фалько С.Г. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях. - М.: Финансы и статистика, 2010. - 256 с.
4. Ташенова С.Д. Контроллинг: Учеб. пособие. - Алматы: Экономика, 2007. - 136 с.
5. Кабатаева Р.С., Жусупова А.М., Жусупова К.А. Концепция и методология разработки и системы контроллинга в организациях, ориентированных на результат и инновации в условиях Казахстана // Вестн. КазНУ им. аль-Фараби. Сер. экономическая. - 2013. - № 5(99). - С. 69-74.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКОЙ ОТРАСЛИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Туризм оказывает огромное влияние на такие ключевые отрасли экономики, как транспорт и связь, строительство, сельское хозяйство, производство товаров народного потребления и другие, т.е. выступает своеобразным катализатором социально-экономического развития. Туризм стал одним из самых прибыльных видов бизнеса в мире.

Продолжающийся рост мирового туризма подтверждает, что туризм стал одним из важнейших компонентов современного экономического пространства [1]. В то же время, являясь одной из наиболее динамично развивающихся мировых индустрий, туристский рынок Казахстана демонстрирует низкие темпы развития. Ограниченные материальные возможности граждан, недостаточно развитая туристская инфраструктура, несогласованность интересов государства и частного сектора являются сдерживающими факторами для развития туристской отрасли Казахстана.

Отсутствие или неэффективное участие заинтересованных сторон является одним из основных препятствий на пути реализации концепций по устойчивому развитию туризма и неопределенности в отношении того, как наилучшим образом решить эту проблему.

Опыт зарубежных стран показывает, что достичь конкурентоспособности на мировом туристическом рынке возможно за счет развития новых форм экономической интеграции между государством, туристическим бизнесом и населением страны. Поэтому формирование и создание благоприятных условий для эффективного функционирования туристических кластеров является одним из приоритетных направлений государственной туристической политики Казахстана.

Несмотря на то, что Казахстан обладает обширной территорией, на которой расположены потенциально привлекательные туристские зоны, туристическая отрасль страны характеризуется недостаточным уровнем развития. Его доля в валовом внутреннем продукте составляет около 1,6% [2].

Комитет по статистике МНЭ РК опубликовал данные по количеству иностранных туристов в Казахстане. Судя по процентному росту, обстановка в РК в отношении въездного туризма имеет положительные стороны и осуществляется значительный рост потока иностранных туристов на территорию государства, что существенно повышает ежегодное процентное соотношение граждан, прибывших с других стран. Но глядя на абсолютные цифры, понимаешь — въездной туризм как понятие в Казахстане отсутствует.

Согласно данным КС МНЭ РК, в 1 квартале 2016 года в нашу страну прибыло 144,7 тыс. иностранцев. Это на 13 тыс. больше прошлогоднего показателя (в 2015 году Казахстан принял 692 тыс. иностранцев, гостиницы оказали услуг на 73 млрд тенге). То есть популярность Казахстана стабильно растет — за 10 лет количество интуристов выросло в три раза, а объем доходов отрасли увеличился в 5 раз. Однако если сравнить эти данные хотя бы с данными из Узбекистана (2 миллиона туристов за 2015 год — десятикратный рост за 10 лет), понятно, что 85 место в мире по развитию туризма мы занимаем по праву (Рисунок 1) [6].

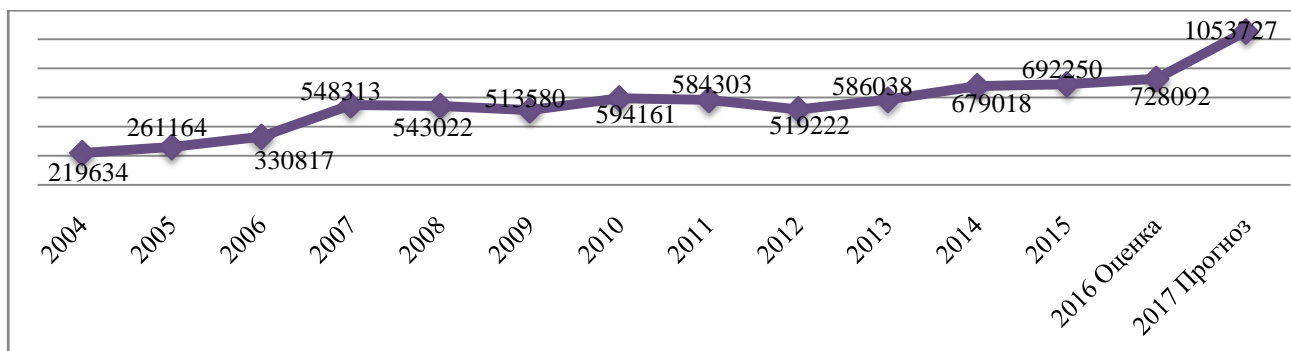

Рисунок 1. Количество иностранных туристов в Казахстане

Примечание – источник [6]

« По планам, международную выставку посетит около двух миллионов гостей, - рассказала эксперт. - Из них всего 15% «закладывается» на интуристов — то есть около 300 тысяч человек. Это принесет ощутимый доход туристической отрасли Казахстана». По предварительным расчетам, один иностранный гость ЭКСПО пробудет в стране около 4 дней и за этот срок потратит около 1,5 тысяч долларов

Помимо выставки в Астане, многие визитеры воспользуются возможностью посмотреть уникальные места в регионах страны (Рисунок 2).

	Рэнкинг областей по единовременной вместимости (койко-мест)	Единовременная вместимость (койко-мест)	Объем услуг (млн тг)	Количество мест размещения (единиц)	Количество обслуженных интуристов (человек)	Заполняемость мест размещения (% - койко-мест)
Всего		119 295	15 753,0	2 370	144 714	19,0%
ВКО	1	22 319	676,7	378	4 034	19,2%
Акмолинская	2	12 697	879,6	312	1 628	13,4%
Карагандинская	3	12 296	675,8	214	3 577	18,2%
Алматинская	4	11 249	592,9	315	96	17,3%
ЮКО	5	5 963	431,2	139	2 883	16,4%
Костанайская	6	5 752	170,4	106	1 966	14,0%
Павлодарская	7	5 684	243,0	74	2 034	12,9%
Мангистауская	8	3 988	681,9	66	5 154	15,3%
Актюбинская	9	3 870	289,6	70	2 036	12,4%
Атырауская	10	3 725	1 628,3	64	17 682	28,0%
Жамбылская	11	2 862	436,9	135	342	12,4%
ЭКО	12	2 838	674,4	61	4 236	29,4%
СКО	13	2 294	119,9	66	657	13,4%
Кызылординская	14	1 594	141,5	79	560	15,2%
Астана		9 468	4 118,7	158	35 766	23,5%
Алматы		12 696	3 991,8	133	62 063	24,3%

Рисунок 2. Ёмкость туристического рынка Республики Казахстан за 2016г.

Примечание – источник [6]

Наибольшее количество туристов единовременно может принять Восточно-Казахстанская область — 120 тыс. (включая резидентов). В регионе функционирует 378 мест размещения гостей. В области имеется курортная зона Катон-Карагай, Маркакольский и Западно-Алтайский заповедники.

Второе место в рейтинге у Акмолинской области. Регион одновременно может принять 22,3 тыс. посетителей. Область привлекательна курортными зонами в Шортанды, Зеренде, Бурабае, заповедником Коргалжын.

На третьем месте — Карагандинская область. Единовременная вместимость гостиниц -12,7 тысяч. Регион способен привлечь интуристов курортной зоной Каркаралы, историко-культурным центром первого президента и зоной отдыха «CabanaBeach».

Следом расположилась Алматинская область, интересная для визитеров заповедником-музеем «Тамгалы», каньоном Шарын и так далее. Область способна единовременно принять свыше 11 тысячи визитеров. Здесь работает 315 гостиниц.

Замыкает пятерку лучших Южно-Казахстанская область, где интуристы смогут оценить преимущества отдыха в Сары-Агаше и посетить исторические монументы в Туркестане. В южном регионе действует лишь 139 мест размещения, способные совокупно принять чуть менее 6 тыс. гостей (Рисунок 3).

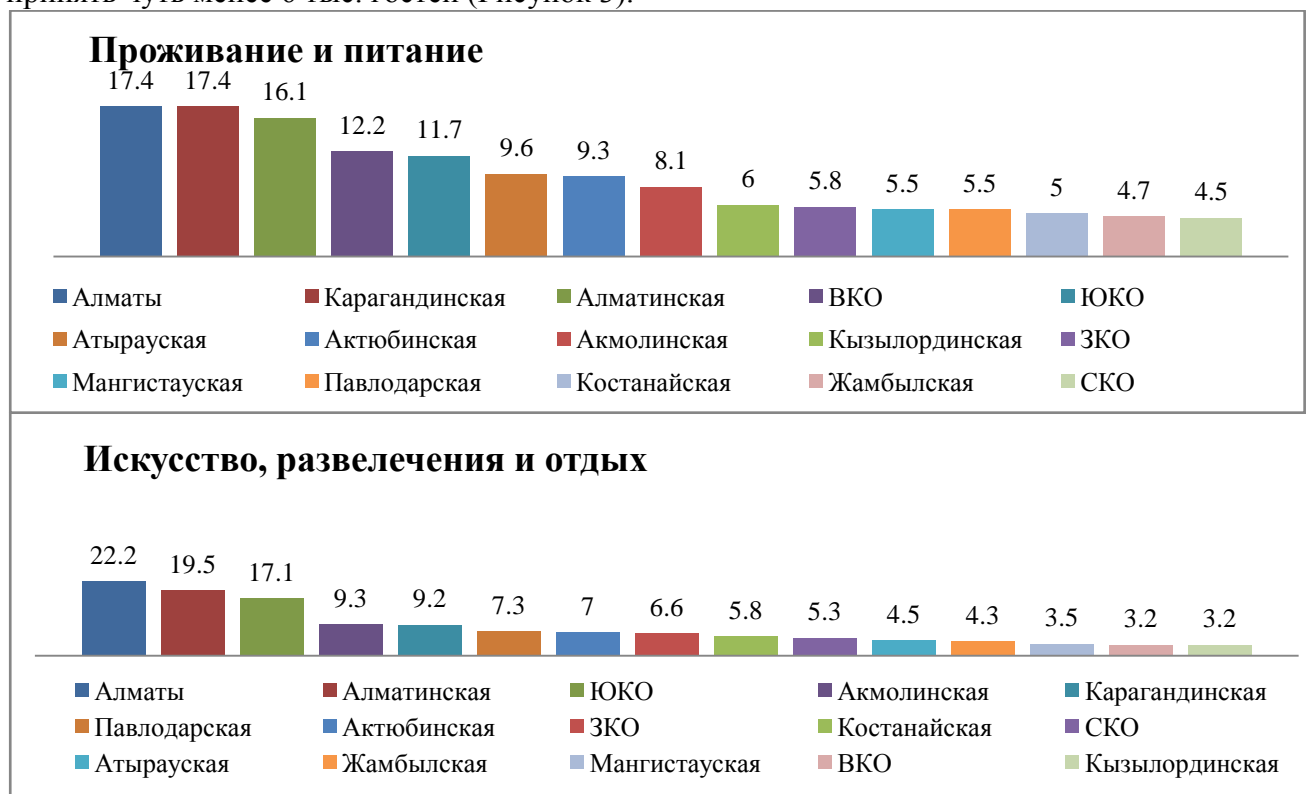

Рисунок 3. Занятые в сфере услуг в РК (тысяч человек, 2016 год)

Примечание – источник [6]

Помимо пятерки областей два крупнейших города страны —

Алматы и Астана в своих 291 гостиницах могут единовременно принять 22 тыс. визитеров

Два мегаполиса приносят более половины всего объема услуг, здесь также самая высокая заполняемость мест размещения. Кроме того, в преддверии ЭКСПО-2017 в столице планируется увеличить количество гостиниц со 158 до 188, гостиничных мест с 9,5 тыс. до 14,5 тыс. единиц.

К основным проблемам, тормозящим развития туристической отрасли в Казахстане, можно отнести:

1. разобщенность участников туристического рынка;
2. недостаточно развитая нормативно-правовая база;
3. неадекватно высокие цены на размещение при достаточно низком уровне развития туристской инфраструктуры.

Необходимым условием для устранения указанных проблем и обеспечения устойчивого развития туристской отрасли является поддержка туризма на государственном уровне [3].

Завышенные цены на размещение туристов являются следствием неэффективной налоговой политики государства. Для устранения данной проблемы и приведения в соответствие стоимости услуг к среднеевропейским ценам необходимо введение в субъектах Республики Казахстан местной туристской ренты, взимаемой с предприятий сферы туризма, путем переструктурирования других налогов. Собранные средства могут быть инвестированы в развитие объектов туристической инфраструктуры и рекреационных ресурсов.

Республика Казахстан имеет сильную ресурсную базу, выгодное транспортно-географическое положение, обладает производственными ресурсами, трудовым и научным потенциалом для создания туристских кластеров.

Для индустрии гостеприимства и туризма Республики Казахстан создание туристско-рекреационных кластеров это архиважная проблема, поскольку в основу «Концепции развития туристской области в Республике Казахстан до 2020 года», проект которой был представлен Правительством РК в феврале 2013 года, нацеленную на существенный прорыв, положена кластерная парадигма[4].

Согласно данной Концепции определены пять районов страны, в которых предполагается развивать кластеры туризма по международному образцу Астана и Акмолинская область, Алматы, Восточный Казахстан, Южный Казахстан и Мангистауский край.

Роль государства в развитии туристической отрасли заключается в создании необходимой инфраструктуры - дороги, трубопроводы, электроэнергия, водоснабжение и прочее. Кроме того, финансирование обучения кадров для отрасли, а также ряд мер, направленных на стимулирование внутреннего и въездного туризма. Это должно увеличить количество туристов в 2-3 раза.

Кроме того, можно создать специальные туристические зоны по аналогии со специальными экономическими зонами. В них, помимо льгот, существующих в СЭЗ, добавятся некоторые облегчения для инвесторов в части землепользования, а также размещение магазинов Duty Free.

Для предприятий гостиничного сервиса, работающих в таких зонах, имеет смысл снизить ставку НДС, вплоть до нулевой. Кроме того, в области налогообложения целесообразно предусмотреть снижение налогового бремени туроператорам по сравнению с турагентами, реализующими на казахстанском рынке иностранные турпродукты.

В области процедур миграционного контроля и оформления виз необходимо отменить регистрацию иностранных туристов, имеющих въездную визу, а также снизить стоимость въездных виз до среднеевропейского уровня. Это также повысит конкурентоспособность казахстанского турпродукта на международном рынке.

Первостепенное значение имеет и четкое, последовательное и гарантированное подведение инфраструктуры к туристическим объектам. Для этого необходимо создать Национальную компанию по развитию туризма.

Задачей такой национальной компании будет долгосрочное планирование и контроль за поэтапным созданием туристических объектов. В первую очередь, такая Нацкомпания будет заниматься интегрированным планированием, вторая ее задача - создание интегрированной инфраструктуры и третья - привлечение инвестиций. Такой опыт имеется во всех странах, в которых успешно развивается туризм[5].

Подводя итог вышесказанному, можно сделать вывод, что официальная статистика показывает уверенный рост туристской отрасли в стране. С 2009 года прямой вклад туристической отрасли в ВВП Казахстана увеличился на 43,6%. К основным «болевым точкам» туристической отрасли Казахстана можно отнести: разобщенность участников туристического рынка, неразвитость инфраструктуры, недостаток инвестиций, дефицит квалифицированных кадров, низкий уровень сервиса, высокие цены на размещение и другие. Необходимо это все решать быстро, эффективно и в комплексе. К развитию туристической отрасли в Республике Казахстан должен быть применен комплексный подход и комплексный анализ, который может быть осуществлен путем кластеризации отрасли.

Главной целью государственной политики Республики Казахстан в области туризма на сегодняшний день является создание в стране высокоэффективного и конкурентоспособного туристского кластера, который будет обеспечивать широкие возможности для удовлетворения потребностей как казахстанцев, так и иностранных туристов. С принятием «Концепции развития туристической отрасли до 2020 года» все участники туристического рынка будут работать в новых условиях, при широкой

государственной поддержке. Если все пойдет по плану, туристическая отрасль должна выйти на ведущие позиции в экономике страны.

Индустрия туризма обладает более сильным эффектом мультипликатора и оказывает более значительное положительное побочное влияние, чем большинство других экономических секторов. Поэтому большинство стран дальнего и ближнего зарубежья выбрали туризм в качестве средства для генерирования и ускорения экономического развития, улучшения валютного положения страны, укрепления инфраструктуры туризма.

Туризм за быстрые темпы роста признан экономическим феноменом столетия, и масштабность его развития свидетельствуют о его принадлежности к стратегическим отраслям экономики страны, что требует постоянного совершенствования государственного регулирования с целью обеспечения пропорциональности развития территориальных и отраслевых хозяйственных комплексов, обоснования политики занятости, обеспечения роста бюджетных доходов.

Наиболее удобное геополитическое расположение в центре Евразии делает Республику Казахстан перспективным направлением для иностранных туристов. Туристский потенциал Казахстана имеет хорошие позиции для развития почти всех видов туризма: культурного, приключенческого, познавательного, спортивного, экологического, а также специализированных туров по интересам.

Проанализировав современное состояние развития отрасли туризма, можно предложить ряд мер государственной поддержки, направленные на совершенствование и развитие туристской деятельности в Республике Казахстан, к основным из которых относятся:

1. развитие инфраструктуры рынка туристских услуг;
2. повышение качества туристских продуктов и образования в туризме;
3. совершенствование механизма нормативно-правового регулирования рынка туристских услуг;
4. сохранение культурно-исторических памятников;
5. совершенствование управления развитием туристского бизнеса;
6. улучшение материально технической базы;
7. развития международного сотрудничества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Raoul V. Bianchi, Marcus L. Stephenson. Deciphering tourism and citizenship in a globalized world. Original Research Article Tourism Management, Volume 39, December 2012. - Pages 10-20.
2. Victoria M. Waligo, Jackie Clarke, Rebecca Hawkins. Implementing sustainable tourism: A multi-stakeholder involvement management framework. Original Research Article Tourism Management, Volume 36, June 2013.- Pages 342-353.
3. Hilal Erkuş-Ozffirk. The role of cluster types and firm size in designing the level of network relations: The experience of the Antalya tourism region. Original Research Article Tourism Management, Volume 30, Issue 4, August 2009. - Pages 589-597.
4. «Агентство Республики Казахстан по статистике». — [www/stat.gov.kz](http://www.stat.gov.kz)
5. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 февраля 2013 года № 192 «Об утверждении Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2020 года».
6. «Комитет по статистике МНЭ РК». — www.info.kz/2016/08/smeshnye-tsifry-vezdnogo-turizma-v-kazahstane/

**ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СУАРМАЛЫ ЖЕРЛЕРДІҢ ЖАЙЫ ЖӘНЕ ОНЫ
ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ**

Оңтүстік Қазақстан облысы Қазақстанның оңтүстігінде орналасқан. Облыстың солтүстігінде Бетпақдала мен оңтүстік шығысында Шатқал жотасымен, солтүстік – шығысында Мойынқұммен, батысында Қызылорда облысының территориясымен, шығысында Қырғыз жотасымен, оңтүстігінде Өзбекстан республикасымен шектесіп жатыр.

Оңтүстік Қазақстан облысы елдегі ауыл шаруашылығы саласы, соның ішінде суармалы егіншілік жүйесі көптеген жылдар бойы қалыптасқан, ерекше дамыған аймақ. Облыста суармалы егіншілік жүйесін қалыптастыру топырақ және ауа райы ерекшеліктеріне байланысты егін шаруашылығын, мақта шаруашылығын дамытуға, әсіресе көкөніс өсіруге, бау-бақша дақылдарын, жүзім, дәрілік өсімдіктер мен сапалы жемшөп қорын молайтуға мол мүмкіндік береді. Сала мамандарының соңғы жылдардағы мәліметіне сүйенсек, Оңтүстік Қазақстанда 525,3 мың гектар суармалы жер бар екен. Оның қолданыстағысы 435,2 мың га. Түрлі себептермен 83,5 мың гектар суармалы жер пайдаланусыз жатыр.

Бұл алқапта ауадан түсетін ылғал мөлшері өте аз, ылғалдану коэффициенті 0,1 – 0,05-ке дейін кемиді. Жылына түсетін ылғалдың мөлшері 80 – 150 мм-дей. Үсіксіз уақыттың ұзақтығы 170 – 220 күнге жетеді. Күннің бұлтсыз, ыстық 10 градустан жоғары болатын температура қосындысы Түркістан маңында 4700 градусқа жетеді. Бұл аймақ нағыз шөлдің өзі. Жерге тек ерте көктеммен күздің соңғы айларында ылғал түседі. Сондықтан, өсімдік тіршілігінде 2 биологиялық тыныштық кезең өтеді, оның біріншісі қыстың суық, екіншісі жаздың құрғақ кезінде болады. Өсімдіктер табиғаттың осындай қысымшылдығына бейімделген. Онда өсетіндер: сирек шығатын бұташалар, жусан және кейбір сортаңданған, сорланған топырақтарға бейімделген шөптер. Өсімдік сирек шығатындықтан олардың топырақта қалдыратын қалдықтары мардымсыз. Сондықтан, топырақта қарашірік аз. Оның мөлшері топырақтың беткі қабатында небары 1 – 1,5 %. Осының салдарынан топырақтың түсі бозғылт тартып, өзін түзген тау жынысына ұқсайды. Бұл зона екі зонашаға бөлінеді:

а) сор шөпті жусан өсетін құба топырақтар, терістік шөл;

б) жусанды сор шөптер өсетін сұр – құба топырақтар, орталық шөл. сонымен қатар, 2 зонашада да, әсіресе, соңғысында тақыр түсті топырақтар мен тақырлар, үгілме құмдар және сорланған жерлерде, көптеп кездеседі. Аймақ негізінен шөл жайылымына қолайлы. Мұнда тек суармалы егістіктен ғана өнім алады. Өзен бойларында орналасқан тақыр түстес топырақтар күріш егуге ыңғайлы. Топырақ құнарлығы аз болғандықтан, суарған кезде азоттың фосфорлы және органикалық тыңайтқыштарды қолдану керек. Шөл аймағы Қазақстандағы ең мол жерді алып жатыр. Оның көлемі 119 млн.га, яғни республика территориясының 44% - на жуық[1].

Жалпы жартылай шөл мен шөл зоналарын сипаттай келіп, ол алқаптарды өнімсіз, құнарсыз деп айтуға әсте болмайды. Өйткені, осы жердің ыстығына бейім сорланған топырақта өсетін сор шөптерді қой малы, оның ішінде әсіресе қаракөл қойлары, “шөл кемесі” атанған түйе малдары сүйсіне жейді. Ал мұнда қолдан су беріп, мелиорация шараларын қолданған кезде, шөлдің ұзақ күнін ұнататын кейбір қымбат дақылдар, суға да қанығып, мол өнімдер береді.

Аймақта бүкіл республикадағыдай ауылшаруашылығына жарамды жерлердің көлемінің күрт қысқарғаны анық байқалады және жердің сапалық жағдайы төмендеді[2].

1991–2002 жылдар аралығында бос, пайдаланылмай жатқан жерлердің көлемі 0,3%-дан 2,0%-ға дейін көбейді. Негізгі себеп жерді пайдаланумен игеруге арналған материалдық-техникалық базаның жетіспеуі.

Бос жатқан жерлерді игеру барысында жайылымдардың ауданы 2000 жылғымен салыстырғанда 2002 жылы – 8,9 мың га-ға, ал жайылымдарды игеру нәтижесінде егістік жерлерінің көлемі 28,0 мың га-ға дейін артты. Сапасы жоғары жайылымдарды интенсивті және жүйесіз пайдалану өнімнің азаюына, мал басының кемуіне алып келді.

Топыраққа антропогендік ықпалдың күшеюі оның батпақтануына, эрозиялық бұзылуларға алып келді.

Бұл процестердің прогресті дамуы биологиялық циклдарды бұзып, топырақтың өнімділігін төмендетеді. Жер ресурстарына жалпы антропогендік ықпал көп жағдайда биосфераның өзін-өзі реттеу қабілетін төмендетеді[3].

Сапалық жағдайына қарай ауылшаруашылық жерлері келесідей түрге бөлінеді: тұздалған – 2968,6 мың га, жел эрозиясына ұшыраған – 3016,3 мың га, шайылған немесе су эрозиясына ұшыраған – 958,0 мың га. Зерттеулер көрсетіп отырғандай барлық жердің 3,8 млн га жер эрозияға ұшыраған, оның ішінде жел эрозиясына – 3,2 млн га және су – 0,8 мың га жер.

01.01.2003 жылдағы жағдай бойынша облыста 880 га құрылыс барысында пайда болған карьерлер, ішкі және сыртқы үйінділер бар.

Ал, маңызын жойған каналдар мен ашық алаңдарын қоса айтсақ бұл сан 2,3 мың га-ға дейін жоғарылайды. Қаржының бөлінбеуі салдарынан соңғы жылдары жерді рекультивация жұмыстары тоқтатылды. Жер өнімділігінің төмендеуі біріншіден эрозияға, тұздануға, т.б. байланысты.

Мысалы, Оңтүстік Қазақстан облысындағы тұздалған жердің жалпы көлемі 2968,6 мың га болса, оның ішінде 734,2 мың га – әлсіз тұзданған, 856,7 мың га – орташа тұзданған, 550,5 мың га қатты тұзданған және 459,2 мың га-ры құмдар[4].

Топырақтың мұндай күйге түсуі кең көлемде өнім алып, минералдық және органикалық тыңайтқыштармен өте аз көлемде қамтамасыз етілуінен болып саналады.

Суармалы жерлерді пайдаланудың тиімділігін арттыру елімізде азық-түліктің тұрақты түрде молшылығын жасаудың жолы екенін біз толық түсініп қана қоймай, осы салаға жеңілдетілген несие беруден бастап, субсидиялаудан болсын, заңнамалық актілерге өзгертулер енгізу болсын, барынша басымдық беруді ойламасақ болмайтын секілді. Себебі, суармалы жерлер кепілді мол өнім беретін, қайтарымы жоғары, ауыл шаруашылығының «алтын қоры» ғана емес, ол – сол өңірлерде тұратын халықтың өмірі, тіршілігі, әлеуметтік жағдайы, тағдыры. Суармалы жерлердің жағдайы жөнделсе, елімізде азық-түлік молшылығы болады, агроөнеркәсіп кешенінің экспорттық әлеуеті артады, импорт азаяды, республика халқының жағдайы жақсарады деген сөз.

Қорыта келгенде, Қазақстанның оңтүстігіндегі суармалы егіншілікті дамытудың тарихи жағдайының ғылыми талдауы, оның мың жылдық тәжірибесі барлығы да адамзат қызметінің бөлінбейтін бөлігі болатындығын, сонымен қатар ғылыми техникалық процесс деңгейімен тығыз байланыстылығын көрсетеді. Республикада ең ірі Оңтүстік Қазақстан ирригациялық мелиорация жүйесі[5].

Қазіргі жағдайда суару тасымалдарының үздіксіз байланысқан комплексін шешетін жоғарғы өнімді егіншілік. Тапсырмалар құрамына суды жинақтау, тасымалдау және топырақты игеру, өсімдіктердің жоғарғы өнімділігінің жаңа сорттарын игеру, ұтымды ауыспалы егісті, тыңайтқыштар жүйесі мен жоғарғы технологияларды қолдану т.б.

Суармалы егіншіліктің даму кезеңдерінің маңызды мәселесі болып жаңа ирригациялық жүйе құрылысы шығынының және қызмет істеп жатқан жүйелерді өңдеу мен қайта құру шығындарының, тәжірибеде суды тұтынудың ғылыми негізделген нормаларын жасап, қолдану қатынасында өзгерудің ғылыми негізі, сонымен қатар нормалар құрамындағы ластаушы заттар, суаруға керекті суды тауарлы – ақша процесіне тарту.

Республикалық емес нақты бюджеттен қаржыландыру арқылы негізгі суармалы алқаптарды немесе облыс көлеміндегі суармалы жерлерді түгендеуді мақсатқа сәйкес жүргізуді дұрыс деп есептейміз. Мұнан басқа егістікке жарамды жерлер туралы сенімді мәлімет алуға, олардың сапасы мен орналасқан орны туралы, жеке іске аспайтын жарамсыз

жерлердің көлемінің жыл сайынғы ұлғаюу себептеріне талдау жасау арқылы оларды ауыспалы егістікке қайта тарту жөніндегі алдын-ала іс шаралардың жобасын жасау үшін тыңайған және жарамсыз жерлерді түгендеу жұмыстарын жүргізу қажет. Суармалы жерлердің жағдайы, оны пайдалану тиімділігі, сонымен қатар суды жұмсау үнемділігі ауылшаруашылық дақылдарын суару тәсіліне тәуелді болады [6].

Оңтүстік Қазақстан облысы республиканың суармалы егіншілігімен айналысатын басты ауданы болғандықтан, оларды тиімді пайдалану, жаңа техника мен технологияларды пайдаланып, жақсы өнімдер алынуы қажет.

Суармалы жерлерде болашағы бар құрылымдар мемлекеттік емес кәсіпорындар: шаруашылық серіктестіктері, ұжымдық үлес меншігіне негізделген ұжымдық шаруашылық, жеке шаруа қожалықтары және шаруа кооперативтері. Олардың тиімді қызметі үшін ауылшаруашылық өнімдері нарығының қолайлы инфроқұрылымы мен агросервисті құруы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Расулов М «Оңтүстік Қазақстан облысындағы өсімдік шаруашылығын дамытудың кейбір ерекшеліктері» 2003 жыл
2. Сариев Б.С, Ортаев А.Қ «Оңтүстік Қазақстан тәлімі жер жағдайындағы күздік арпа селекциясы» Жаршы 2002 жыл
3. Тілеубеков Ә «ОҚО Мақтарал ауданы Матадан мата шыққанда» Нұр-Астана 2006
4. Қапбарова А «Тоқыма кластері» /Оңтүстік Қазақстан 2006 5 қазан /Олегова Н «Сельскохозяйственное мелиораций» / Южный Каз 2006г/
5. Мейірбеков «Нарықтық экономикаға өткеннен кейінгі Қазақстанның Оңтүстік өңірінің суармалы егіншілігінің экономикасы. 1998ж
6. «Оңтүстік Қазақстан ұлттық энциклопедиясы» 2005 жыл

ӘӨЖ:622. 276

Кузбулова С.У., Мустафина А.Ж.

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МҰНАЙ - ГАЗ ӨНЕРКӘСІБІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ӘСЕРІ

Қазақстан мұнайы елімізді әлемдегі үлкен экспортты елдердің біріне қосты. Мұнай – байлық, үлкен қазына. Кейінгі жылдары орасан зор қарқынмен дамып келе жатқан мұнай саласы Қазақстанның әлемдік қоғамдастықтағы рөлін көрсетпек.

«Қазақстан-2030» бағдарламасында энергетикалық ресурстарды пайдалануда көптеген бағыт-бағдарлар белгіленген. Соның ішінде ең маңыздысы: *«Отын ресурстарын пайдалану жөніндегі біздің стратегиялық әлемдік қауымдастықтығы ірі елдерінің мүддесін Қазақстанға, оның әлемдік отын өндіруші ретіндегі роліне бағыттау»*. Бұл ретте біздің мұнай-газ бизнесімізді инвестициялауға тиіс компаниялар мен елдер АҚШ-ты, Ресейді, Қытайды, Жапонияны, Батыс Еуропа мемлекеттерін қамтиды.

Қазақстан Республикасындағы көмірсутек шикізатының жалпы болжамды алынатын ресурстары 17 млрд. тоннаны құрайды, оның 8 млрд. тоннасы Каспий теңізінің қазақстандық секторына (бұдан әрі - КТҚС) тиесілі. Рассталған мұнай қорлары бойынша Қазақстан әлемдегі 15 жетекші елдердің қатарына кіреді. Қазақстан көмірсутек шикізатының елеулі қорларына - әлемдік қордың 3,3%-на иелік етеді (алынатын мұнай қорлары 4,8 млрд. тонна және алынатын газ қорлары Каспий қайраңындағы жаңа кен орындарын есептегенде, 3 трлн. текше метрден асты, ал ықтимал ресурстары 6-8 трлн. текше метр деп бағаланады).

Республиканың 172 мұнай және 42 газ конденсатты кен орны орналасқан (оның ішінде, 80-нен астамы игерілуде) мұнай-газды аудандары, оның алаңы шамамен Қазақстан

аумағының 62%-ын алып жатыр. Қазақстандағы мұнайдың негізгі қорлары (90%-дан астамы) ең ірі 15 кен орнында, олар - Теңіз, Қашаған, Қарашығанақ, Өзен, Жетібай, Жаңажол, Қаламқас, Кеңқияқ, Қаражанбас, Құмкөл, Солтүстік Бозашы, Әлібекмола, Орталық және Шығыс Прорва, Кенбай, Королевское, жартысы - екі ірі мұнай кен орны Қашаған мен Теңізде шоғырланған.

Кен орындары Қазақстанның он төрт облысының алтауының аумағында орналасқан. Бұл Маңғыстау, Ақтөбе, Атырау, Батыс Қазақстан, Қарағанды және Қызылорда облыстары. Бұл ретте көмірсутек қорларының шамамен 70% Қазақстанның батысында шоғырланған.

Географиялық тұрғыдан барлық газ қорының 98% - ы аумақтық тиесілілігі Маңғыстау, Атырау, Батыс Қазақстан және Ақтөбе облыстарына жататын Батыс Қазақстанның жер қойнауында орналасқан [2].

Республика аумағындағы көмірсутек шикізатының құрылықта игеріліп жатқан кен орындарының көбі жылдық өндірудің ең жоғары деңгейіне жетті. Құрылықтағы өндірістің одан әрі өсуі бірінші кезекте Теңіз және Қарашығанақ кен орындарының интенсивті игерілуіне байланысты. 2012 жылдың аяғында Қашаған кен орнын тәжірибелік-өнеркәсіптік игеруді іске асыруды бастау жоспарланған болатын. Құрылықтағы қалған кен орындарында (Теңіз бен Қарашығанақты есептемегенде) өндіру көлемі 45,0 млн. тоннаны немесе 2009 жылғы жалпы өндіру көлемінің 58,8%-ын құрайды, 2014 жылы бұл көрсеткіш 44,9 млн. тоннаға дейін немесе жалпы өндіру көлемінің 52,8%-на дейін төмендейді [3].

2009 жылы нақты мұнай өңдеу көлемі 2008 жылғы деңгеймен салыстырғанда 12,1 млн.тоннаны немесе 98,8 % құрады.

Республикада 2000 және 2010 жылдары мұнай өнімдерінің негізгі түрлерін тұтыну өндіріс құрылымы мен мұнай өнімдерін тұтыну арасындағы белгілі бір дисбалансты көрсетті.

Өндірістің қарқынды дамуы топырақтың техногенді ластануы, құнарсыздануы, екінші реттік тұздануы және топырақ эрозиясына әкеп соғады. Топырақ құрамында болатын, бірақ адамның іс-әрекетінің нәтижесінде топырақ құрамындағы мөлшері мен концентрациясы бірнеше есе өсетін заттардың қатарына металдар мен пестицидтер жатады. Көп жағдайда топырақ құрамында кездесетін металдардан қорғасын мен сынап, кадмий мен мыс концентрациясының мөлшері жоғары болады. Топырақ құрамындағы қорғасынның мөлшерден тыс арту себебі атмосфералық эмиссиямен сипатталады (атмосферадан жұтылу), бұл негізінен автокөліктердің қозғалтқыштарынан бөлінетін улы газдардың, топырақ құнарлылығын арттыру мақсатында кешенді тыңайтқыш түрлерін енгізу кезінде, егер 1 кг топыраққа 2-3 г қорғасын сәйкес келетін болса топырақ өлі топырақ болып саналады (кейбір кәсіпорындар аумағында топырақ құрамындағы қорғасынның мөлшері 10-15 г/кг дейін жетеді). Мышьяк көптеген табиғи топырақтарда 10 млн. – 1 концентрацияда кездеседі, бірақ оның концентрациясының мөлшері қорғасын арсенатын қолдану барысында 50 есеге дейін артып кетуі мүмкін. Сынап әдетте топырақта 90-250 г/га мөлшерінде кездеседі; топырақтың ластануы барысында оның мөлшері жыл сайын 5 г/га мөлшері шамасында артып отырады; дәл осындай мөлшерде сынап жаңбыр арқылы топыраққа түсуі мүмкін. Топырақтың басқада ластануы тыңайтқыштарды пайдалану барысында және жаңбыр сулары арқылы орын алуы мүмкін.

Халықтың денсаулық жағдайын бағалау үшін аумақтарда интеграциялық көрсеткіштер – өлім, туу серпіні, орташа өмір сүру ұзақтығы, жалпы және инфекциялық аурулар көрсеткіштері қолданылды. Халықтың денсаулық жағдайын бағалау үшін облыстық және аудандық көрсеткіштер қолданылып, олар Қазақстанның басқа да аймақтарының және орташа республикалық көрсеткішпен салыстыра отырып анықталды.

Еліміздегі экологиялық мәселелерді шешу бойынша ғалымдардың қатысуымен аумақтық экологиялық бөлімдердің, үкіметтік емес және қоғамдық ұйымдар тарапынан жүргізілетін және жоспарланған шаралар қатары іске асырылмақ. Олардың арасында келесідей шараларды ерекше бөліп көрсету қажет:

- мұнаймен ластанған кен орындарының топырақтарын рекультивациялау, тарихи ластанған аумақтарды рекультивациялау;
- өндірістік қалдықтарды екінші реттік өңдеу; - энергияның қосалқы түрлерін қолдану;
- қайта өңдеу зауыттары мен елді-мекендерден шыққан тұрмыстық қатты қалдықтарды көмуге арналған полигондарды салу;
- елді-мекендер мен инженерлік құрылыстарды механикалық қорғау кешендері мен фитомелиорация жұмыстары негізінде жылжымалы құмдардың басып қалу қаупінен сақтау.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жанбилев М. Привлечение иностранного капитала в нефтегазовую отрасль. Критерии и принципы //Транзитная экономика. Алматы. 2004. № 3. С. 91.
2. Егоров О.И., Чигаркина О.А., Баймуханов А.С. Нефтегазовый комплекс Казахстана: проблемы развития и эффективного функционирования. Алматы, 2003. 536 с.
3. 100 лет нефтегазовой промышленности Казахстана (история и современность) /Под. ред. И. Тасмагамбетова. Алматы, 1999. С. 10.
4. Хаиров Г.Б. Современные экологические проблемы в нефтяной отрасли РК //Нефтегаз. 2003. № 3. С. 93.
5. Сайфульмулжов И. Мировой рынок нефти: Современное состояние и перспективы //МЭМО, 2001.

ӘӨЖ:338.48

Мустафина А.Ж., Қалиева Г.Қ., Бағытов Ж.М.
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНА ТУРИЗМ САЛАСЫНЫҢ ӘСЕРІ

«Қазақстан-2030» стратегиялық бағдарламасында еліміздің келешектігі дамуына айқынды бағдар берілгені мәлім. Осы орайда ел экономикасында өсіп-өркендеуіне айтарлықтай үлес қосатын бір сала туризм екеніне бүгінде көз жеткендей. Жаһангерлік және саяхатшылық-адамның танымдық көкжиегін кеңейтетін, қазіргі замандағы ғаламат мүмкіншілігі бар, пайдасы шаш етектен келетін, біз әлі толық игере алмаған саланың бірі екендігі баршамызға белгілі.

Бүгінгі туризм, яғни жаһангерлік және саяхатшылық-бұл мемлекет пен қоғамның экономикалық әлеуметтік дамуының, тұлғаның жан-жақты қалыптасуының маңызды факторы. Сондықтан туристік қызмет көрсету рыногында мүдделі министрліктер мен ведомстволардың, уәкілетті органдардың, туристік компаниялардың, фирмалардың және жеке кәсіпкерлердің күш мүмкіншіліктерін жұмылдыруға, біріктіруге ықпал жасау - Қазақстан Республикасының Туризм және спорт жөніндегі агенттігі жұмысының күн тәртібінен берік орын алған. Туризм әлемдік экономикада басты рөлдің бірін атқарады. ДТҰ деректері бойынша ол әлемдегі жалпы ұлттық өнімнің оннан бір бөлігін, халықаралық инвестицияның 11 пайыздан астамын, әлемдік өндірістің әрбір 9-шы жұмыс орнын қамтамасыз етеді.

Туризмнің қазіргі индустриясы табысы жоғары және серпінді дамып келе жатқан қызмет көрсетулердің халықаралық сауда сегменттерінің бірі болып табылады. 1999 жылы халықаралық туризмнің үлесі экспортқа шығарылатын дүниежүзілік табыстың 8 пайызын, қызмет көрсету секторы экспортының 37 пайызын құрады. Туризмнен түскен табыс мұнай, өнімдері және автомобиль экспорты табысынан кейін тұрақты 3-ші орында келеді мұндай оң үрдіс жаңа мың жылдықтың бас кезінде де ұсақталады деп күтілуде. Әлемдік туристік рыноктың дәстүрлі аудандары өзінің рекреациялық сыйымдылығының шегіне іс жүзінде жеткендіктен, туризмнің өсуі туристер баратын жаңа аумақтар есебіне басым дамиды.

болады. Осыған байланысты, Қазақстанның әлемдік туристік рынокта өзінің лайықты орнын табуға бірегей мүмкіндігі бар.

Қазіргі туризм еңбекшілердің жыл сайынғы ақылы еңбек демалысына шығуымен байланысты болды, мұның өзі адамның демалуға және бос уақытын өткізуге негізгі құқығын тану болып табылады. Ол жеке адамды, адамдар және халықтар арасындағы өзара түсіністікті дамытудың факторына айналды [1].

Дүниежүзілік туристік ұйым ДТҰ сарапшыларының берген бағасына қарағанда, белсенді бет-бейнені айқындау саясатын жүргізу - жылына орта есеппен 2,5 процентке келу туризмін көбейтуге мүмкіндік береді. Бұл халықты жұмыспен қамтуға, бюджетті толықтыруға, шағын бизнесті дамытуға және туристік инфрақұрылымды құруға игі ықпал жасайды. Осындай үрдісті басшылыққа алып, көптеген мемлекеттер, оның ішінде жоғары дамыған туристік (индустриясы бар, сондай ақ ТМД-ға қатысушы елдердің бір қатары бет бейне қалыптастыру саясатын жүргізуге қарқынменкірісті. Мәселен, Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан және Түркіменстан жыл сайын әлемнің жетекші туристік көрмелеріне қатысып келеді.

Жоғарыда аты аталған ТМД мемлекеттері көптен бері өз аумақтарында халықаралық және аумақтық көрмелерді өткізуді қолға алды. Мұндай көрмелерді не жәрмеңкелерді өткізу немесе соған қатысу - мақсат емес, бірақ отандық туристік өнімді халықаралық рыногына өткізу үшін оның үлкен көмегі бар.

ДТҰ, туризм жөніндегі мамандандырылған халықаралық ұйымдардың зерттеулерінің талдауына, сондай ақ мемлекеттердің туризмді дамыту саясатына сәйкес, туризм мемлекеттің әлеуметтік, мәдени және экономикалық өміріне тікелей ықпал ететін қызмет ретінде түсіндіріледі [2].

Қазіргі туризм - бұл әлемдік экономиканың құлдырауды білмейтін саласы. Мамандардың есебі бойынша, орташа есеппен, бір шетелдік туристің беретін табысын алу үшін оған бара бар, шамамен 9 тонна тас көмір немесе 15 тонна мұнай немесе 2 тонна жоғары сортты бидайды әлемдік рынокқа шығару керек. Бұл ретте, шикізат сату елдің энергия көздерін азайтады, ал туристік өндіріс таусылмайтын ресурстармен жұмыс істейді. Шетелдік экономистердің есебі бойынша, 100 мың турист қалада орташа есеппен екі сағат болған кезде кемінде 350 мың доллар немесе адам басына бір сағатта 17,5 доллар жұмсайды. . Сөйтіп, шикізат сату өзіндік экономикалық тығырыққа тірелу болса, ал туризмді дамыту — ұзақ мерзімді, экономикалық тиімді болашақ.

Туризм жалпы алғанда, мемлекеттің экономикасына үш оң нәтиже береді:

1. Шетел валютасының құйылуын қамтамасыз етеді және төлем теңгерімі мен жиынтық экспорт сияқты экономикалық көрсеткіштерге оң ықпал жасайды.

2. Халықтың жұмыспен қамтылуын көбейтуге көмектеседі. ДТҰ мен Дүниежүзілік туризм және саяхат кеңесінің бағалауы бойынша туризм өндірісінде құрылатын әрбір жұмыс орнына басқа салаларда болатын 5-тен 9-ға дейін жұмыс орны келеді екен. Туризм тура немесе жанама түрде экономиканың 32 саласының өркендеуіне ықпал жасайды.

3. Елдің инфрақұрылымын дамытуға жәрдемдеседі. Туризм елдің тұтас аудандарының экономикасына белсенді әсер етеді. Туризм саласындағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің құрылуы және жұмыс істеуі жол көлігін, сауданы, коммуналдық тұрмыстық, мәдени, медициналық қызмет көрсетуі дамытумен тығыз байланысты.

Сөйтіп, туризм индустриясы басқа экономикалық секторлардың көпшілігімен салыстырғанда, неғұрлым пәрменді мультипликаторлық тиімділікке ие. Туризм жеке және ұжымдық жетілдіру құралы ретінде жоспарлануы және тәжірибеде іске асырылуы тиіс демалыспен, босуақытты өткізумен, спортпен, мәдениетпен және табиғатпен тікелей араласуға байланысты қызмет. Мұндай жағдайда, ол өз бетімен білім алудың, толеранттықтың және халықтармен олардың әртүрлі мәдениеттерінің арқасындағы олардың өзгешеліктерін танып-білудің бірден бір факторы болып табылады [3].

Туризмнің жылдам және тұрақты өсуі, оның қоршаған ортаға, экономиканың барлық секторларымен қоғамның әл-ауқатына күшті әсерін назарға ала отырып, үкімет

Қазақстанның ұзақ мерзімдік даму бағдарламасында туристік саланы басымдық ретінде белгіледі.

Осы тұжырымдама туризм саласында тұтас мемлекеттік саясатты қалыптастыруда, Қазақстанда қазіргі заманғы бәсекеге қабілетті туризм индустриясының құқықтық, ұйымдастырушылық және экономикалық негіздері қалыптастыруды көздейді.

Туризм саласы бойынша жұмыспен қамтылған адамдар саны 2015 жылды 2010 жылмен салыстырғанда 66,8% өскен. Бұл көрсеткіш Қазақстанның еңбек нарығы үшін туризмнің тиімді сала екендігін нақтылай түседі. Дегенмен, қарастырылып отырған саладағы кейбір мәселелердің болуына байланысты ЖІӨ үлесі өте төмен. Атап айтқанда 2015 жылдың басында ЖІӨ–гі өнер, ойын-сауық және демалыс бойынша -0,7%; тұру және тамақтану бойынша қызметтер – 0,9% құрады.

Сонымен қатар, республикада туризмді жеделдетіп дамытуға қиындық келтіретін негізгі себептерге мыналарды жатқызуға болады:

- туризм орындарындағы инженерлік, көліктік және әлеуметтік инфрақұрылымның жеткіліксіз дамуы, туристік объектілерге жетудің қиындығы, туристер демалатын жерлердегі қызмет көрсету деңгейінің жоғары болмауы, жол бойы инфрақұрылымы объектілерінің сервис сапасының және санының жеткіліксіздігі;

- туризм саласында білікті кадрлардың жетіспеушілігі – оның ішінде білімнің академиялық сипаты, білім бағдарламаларының еңбек нарығының талаптарынан, өндірістердің қажеттіліктерінен, жұмыс берушілердің күтуінен біршама алшақтығы және т.б.;

- орналастыру орындарын айқындаудың, сондай-ақ орналастыру орындарының белгілі бір түріне қолданылатын стандарттардың болмауы, заңнамада жұмыскерлер мен жұмыс берушілерге қатысты қолданылатын әлеуметтік туризмді реттеу қағидаларының болмауы (туристік сертификаттар жүйесінің болмауы), туризм индустриясы мен қонақ үй бизнесін нормативтік реттеудің жеткіліксіз деңгейі;

- туристік бизнесті дамыту үшін ықтимал кедергілер, оның ішінде әкімшілік кедергілердің болуы бұдан әрі жетілдіруді талап ететін, мемлекеттік қолдау құралдарының болуы [4].

- туризмнің дамуындағы кедергілер қатарына маркетингтік қызметтердің толық ұсынылмауын да атап өтуге болады.

Елімізде көптеген әсем орындар болса да, олар шетел туристері арасында танымал емес. Ғажайып туристік әлеуеті бар, бүкіл әлем үшін ашық, туристерге қауіпсіз туристік орталық ретінде Қазақстанның имидждік стратегиясын жасау оларды елге тартудың маңызды факторы болып табылады.

Ендігі кезеңде елдің шикізаттық емес өндірісін дамыту, туризм саласын дамыту секілді сұрақтар өткір мәселеге айналды. Осы орайда мемлекеттің негізгі міндетінің бірі – экономиканың басымдық берілетін салаларына қызмет көрсету және тауар өндірісін жедел дамытуды қамтамасыз етуге бағытталған инвестицияларды тарту.

Туризм саласындағы бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялардың ішінде өндірістік инфрақұрылымдарға жұмсалған инвестиция әлеуметтік инфрақұрылым салаларына қарағанда көбірек. Мысалы: 2014 жылды 2009 жылмен салыстырғанда тұру және тамақтану бойынша қызметтер – 23,4% өскен; ал өнер, ойын-сауық және демалыс қызметтеріне керісінше 12,1 % төмендеген. Осыдан қорытынды жасайтын болсақ туризмдегі даму мен оны инвестициялау тұрақты емес [5].

Қорытындылай келе туризмді мемлекеттік қолдау ұлттық экономиканы орнықты дамытудың қажетті шарты болып табылады. Халықаралық тәжірибе мемлекеттің туристік инфрақұрылымды дамыту үшін жағдайлар жасауға, жеке инвесторларды тартуға, туристік индустрия субъектілерінің қызметі үшін қолайлы экономикалық жағдайларды қамтамасыз ететін нормативтік құқықтық базаны қалыптастыруға бағытталған белсенді саясаты болу керек екендігін көрсетіп отыр. Себебі туристік сала елдің әлеуметтік-экономикалық дамуында маңызды орын алатыны белгілі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Кусаинов Х.Х., Сергеева А.М. Туризм экономикасы: оқу құралы. - Алматы, 2012. - 208 б.
2. Смыкова М.Р. Туризм: экономика, менеджмент и маркетинг: учебник. -Алматы, 2006. - 220 с.
3. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің ресми сайты. [Электронды ресурс]. <http://www.stat.gov.kz>.
4. Женсхан Д., Есенбаева А.Е. Қазақстанның экономикалық дамуына туризм саласының әсері мен оның мәселелері. - Астана, 2013- 128 с.
5. «Жібек жолының тарихи орталықтарын қайта жандандыру, түркі тілдес мемлекеттердің мәдени мұраларын тиімді дамыту және сақтау, туризм инфрақұрылымын құру» атты Қазақстан Республикасының Мемлекеттік бағдарламасы, 27 ақпан, 1998.

УДК 338.001.36

Сыздыкова Д.И.

Карагандинский государственный университет им.Е.А.Букетова

СОСТОЯНИЕ КОНКУРЕНТНЫХ ФАКТОРОВ ПРЕДПРИЯТИЙ ПРИОРИТЕТНЫХ СЕКТОРОВ КАЗАХСТАНА

На современном этапе развития казахстанского общества внимание и научный интерес ученых экономистов, занимающихся исследованиями и разработками вопросов защиты конкуренции и антимонопольного регулирования экономики сосредоточены в основном на проблемах развития конкурентных факторов индустриально – инновационного развития или инновационной конкуренции. И это вполне объяснимо, ибо в Послании Президента Республики Казахстан – лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана: Стратегия «Казахстан 2050»: новый политический курс, состоявшегося государства, в числе десяти глобальных вызовов XXI века указано на то, что «...человечество находится на пороге Третьей индустриальной революции» которая меняет структуру и потребности мировых рынков. Мы живем уже в совершенно иной технологической реальности, нежели ранее. Цифровые и нанотехнологии, робототехника, регенеративная, медицина и многие другие достижения науки станут обыденной реальностью, трансформировав не только окружающую среду, но и самого человека. Мы должны быть активными участниками этих процессов» [1].

Вместе с тем необходимо отметить, что конъюнктурные исследования сегодняшних авторов оставляют вне поля зрения проблемы развития, так называемых традиционных конкурентных факторов индустриального развития национальной экономики, имеющих непреходящее значение, полноценное использование которых будет способствовать ускорению, импульсации инновационных процессов в предстоящей «Третьей индустриальной революции» с одной стороны и обеспечивать макроэкономическую стабилизацию в качестве антиинфляционного, антикризисного и, наконец, антикоррупционного механизма с другой стороны.

Анализ традиционных конкурентных факторов целесообразно осуществлять по развитию приоритетных секторов экономики обеспечивающих рост конкурентоспособности. Усилия государственной экономики концентрируется на развитии четырех приоритетных секторов экономики таких как: традиционный сектор, сектор основанных на спросе недропользователей, производств, не связанных с сырьевым сектором, и ориентированных на экспорт и сектором «Экономики будущего». Одним из таких секторов является нефтегазовый сектор[2].

Оценка состояния на данном рынке показывает, что объем производства нефти, включая газовый конденсат, в Казахстане в 2014 году сократилась на 1,1% по сравнению с

2013 г. и составила 79,2 млн. т. Объем добычи нефти и газового конденсата составила 79,2 млн. т. В 2014 году по сравнению с 2013 годом выросла на 0,5%,* до 80,06 млн.т., когда по прогнозам планировалось что он в 2015 году должен был составить 81 млн.т. При этом добыча сырой нефти в 2014 г. снизилась на 1,9% - до 66,46 млн. т., конденсата - выросла на 3,7%, до 12,75 млн. т. Экспорт нефтепродуктов на 2014 год период вырос на 17,1% 5,202 млн. тонн нефтепродуктов и достиг суммы \$3,227 млрд, продемонстрировав рост на 32,7%. В то же время импорт нефтепродуктов в республику составил 2,040 млн тонн (рост на 38,7%) на сумму \$1,455 млрд дол. (ростна 5,5%).

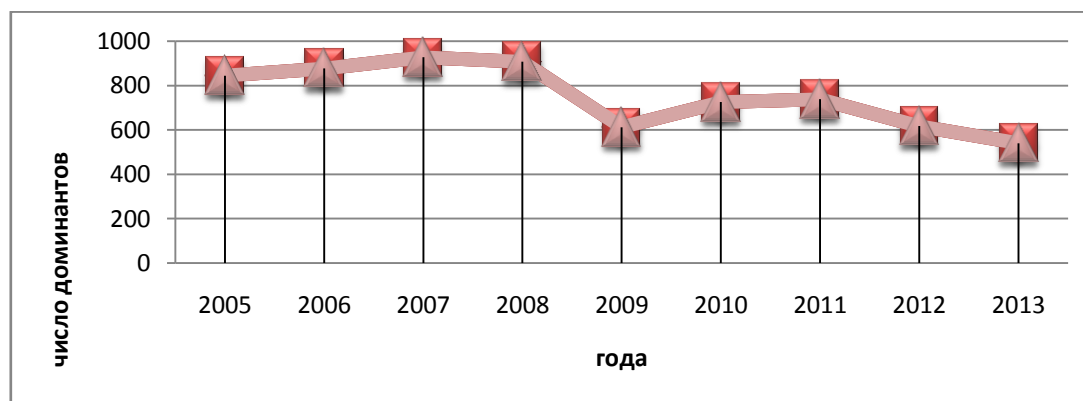

Рисунок 1. Количество субъектов рынка, занимающих доминирующее или монопольное положение.

Примечание: Составлено автором на основе данных Агентства по защите конкуренции Республики Казахстан.

В Казахстане рынок нефтепродуктов в республике монополизирован несколькими компаниями, а в частности, компанией КазМунайГаз, и в настоящее время субъекты рынка включены в Государственный реестр субъектов рынка, занимающих доминирующее или монопольное положение по реализации отдельных видов нефтепродуктов (бензин, дизельное топливо, авиакеросин)[3].

Оптовый оборот нефтепродуктов почти повсеместно осуществляется между аффилированными компаниями. Нефтепродукты проходят по нисходящей всю цепочку сбыта от завода до автозаправочных станций (АЗС), постепенно дорожая с каждым шагом. По проведенному анализу уровня конкуренции на рынке реализации ГСМ, выявлены ряды существующих проблем: 1) неразвитость конкуренции; 2) высокая аффилированность рынка реализации нефтепродуктов; 3) ограниченный доступ к инфраструктуре нефтеперерабатывающих заводов; 4) импортозависимость Казахстана по нефти и по высокооктановым бензинам, авиационному керосину, что не позволяет в полном объеме урегулировать ситуацию на данном рынке; 5) наличие антиконкурентных согласованных действий. Проведенные анализы показали, что при потреблении нефтепродуктов существует определенный дисбаланс между структурой производства и спроса на нефтепродукты, который характеризуется ростом дефицита производства.

Кроме этого, три основных нефтеперерабатывающих завода страны перерабатывают импортируемую нефть. Павлодарский нефтехимический завод из-за географических особенностей построен для переработки западносибирской нефти (РФ) и работает только на российской нефти.

Вместе с тем, несмотря на огромные объемы добычи нефти в Казахстане (ежегодно около 65 млн. тонн) Шымкентский нефтеперерабатывающий завод (ТОО «ПетроКазахстанойл Продактс») из общего объема переработки нефти около 30 %, а Атырауский нефтеперерабатывающий завод около 9 % перерабатывают нефть российского происхождения, которая импортируется по более высоким ценам по сравнению с отечественной нефтью, что приводит к повышению конечной стоимости нефтепродуктов в

стране.

Из-за неправильного балансирования объемов производства и потребления нефтепродуктов существует еще одна проблема, связанная с излишними запасами определенных низкооктановых видов нефтепродуктов на хранилищах заводов, что не позволяет работать НПЗ на полную мощность [4].

Таким образом, нефтегазовая отрасль Казахстана продолжает находиться в зоне активного роста, наряду с сохранением ее высокой инвестиционной привлекательности. Одним из благоприятных факторов для этого является положительная динамика развития глобального нефтегазового рынка, обуславливающая расширенные возможности сбыта продукции на внешних рынках и наличие ликвидности, доступной для вложения в разведку и добычу.

Наряду с нефтегазовым сектором традиционной экономики параллельно рассмотреть **нефтехимический сектор** экономики который является основной составляющей вышеизложенного нефтегазового сектора.

На сегодняшний день, в странах мира, особенно в азиатских странах, наблюдается активный рост объемов строительства и ввода в эксплуатацию нефтехимических производств. Это объясняется не только повышенным спросом на нефтехимическую продукцию и расширением возможностей ее применения, но и экономической привлекательностью глубокой переработки углеводородного сырья. Строительство нефтехимических производств осуществляют даже те азиатские страны, которые не имеют достаточных ресурсов углеводородного сырья и не являются лицензиарами технологий [5]. Сравнительный анализ мировой и отечественной химической отрасли показывает, что данная отрасль в условиях Казахстана обладает большим потенциалом для развития, широкий спектр продукции отрасли может быть использован практически во всех отраслях народного хозяйства, а также в повседневном быту. Химическая отрасль во всем мире является одним из крупнейших поставщиков сырья, полупродуктов, материалов для других отраслей реального сектора экономики.

В Казахстане на сегодняшний день действуют 3 нефтеперерабатывающих и 3 газоперерабатывающих завода. Переработка углеводородного сырья ограничивается сепарацией нефти и газа. В стране действуют ГПЗ, построенные еще в советское время и не отвечающие современным стандартам.

В целом, развитие химической отрасли, должно предусматривать ускоренный переход от экстенсивной к интенсивной организации производства, включающей все этапы производства - от добычи сырья до производства готовой продукции, что позволит повысить ее добавленную стоимость. Благодаря этому, увеличится доля отечественных товаров в удовлетворении потребностей внутреннего рынка, в том числе, государственных нужд. По итогам проведенного анализа субъектов рынка, занимающих доминирующее положение на исследуемом товарном рынке, не установлено [6].

Таким образом, по степени концентрации рынок относится к высоконцентрированному товарному рынку, и да данном рынке конкуренция не выявляется. В целом развитие химической отрасли, предусматривает ускоренный переход к интенсивной организации производства. Проведенный анализ субъектов рынка занимающих доминирующее положение на исследуемом товарном рынке не установило.

Одним из традиционных факторов которые станут катализаторами индустриализации является горно-металлургическая отрасль экономики.

Горно-металлургическая отрасль представляет собой стратегическую отрасль экономики страны, роль которой состоит в обеспечении сырьем производства высокотехнологичной и наукоемкой конечной продукции (машиностроения, стройиндустрии, авиационной, космической и оборонной промышленности). Поэтому рыночная концентрация высокая? А конкуренция слабая. Сегодня горно-металлургическая отрасль Казахстана ориентирована на экспорт сырья и первичных металлов. В предстоящие годы основной задачей развития отрасли должно стать поэтапное создание новых

перерабатывающих производств металлургической промышленности, связанных с выпуском продукции с высокой добавленной стоимостью, обеспечивающей как рост производства высокотехнологичной продукции и расширение ее экспорта на внешние рынки, так и удовлетворением потребностей внутреннего рынка. Горно-металлургический комплекс - одна из ключевых для Казахстана отраслей. На нее приходится более девяти процентов ВВП, около 18 процентов в общем объеме промышленного производства и почти четверть в экспорте [7]. На сегодняшний день Государственная политика в развитии горно-металлургической отрасли страны направлена на стимулирование производства основных (базовых) металлов крупными предприятиями и создания производств конечной продукции высоких переделов на основе базовых металлов предприятиями малого и среднего бизнеса.

Таким образом, горно-металлургическая отрасль сектора экономики является высококонцентрированным с низким уровнем конкуренции. Проведенный анализ данной отрасли показал, что рынок является высоконцентрированным с ограниченными ресурсами, так как для входа на данный рынок необходимы высокие капитальные затраты.

Вместе с выше проанализированными традиционными рынками экономики, на сегодняшний день политика индустриализации направлена так же на развитие сектор экономики основанных на спросе недропользователей, национальных компаний и государства одним из которых является **машиностроение**.

На сегодняшний день, машиностроительный комплекс включает в себя 13 подотраслей: железнодорожная, нефтегазовая, горношахтная и металлургическая, автомобилестроение, сельскохозяйственная, электрооборудование и т.д.[8].

Доля машиностроительного производства в общем объеме промышленного производства Казахстана снизилась с 15,9% в 1990 г. до 3,5 % в 2014 г.

Основные проблемы развития отрасли: технологическое отставание предприятий, низкая конкурентоспособность продукции; отсутствие связей с мировыми производителями, доступа к конструкторской документации; незначительный объем инвестиций; отсутствие межзаводской кооперации; высокий уровень изношенности оборудования (43-80 %); дефицит квалифицированных кадров; низкий уровень послепродажного сервиса машиностроительной продукции.

В нефтегазовом, горношахтном и металлургическом машиностроении проблемами являются: отсутствие информированности предприятий машиностроения о перспективных планах закупок недропользователей, планах технического перевооружения, потребности в продукции нефтегазового машиностроения в разрезе месторождений, регионов, планах по импорту продукции. Рынок высококонцентрирован, соответственно конкуренция слабая.

Можно сделать вывод, что, несмотря на проведенную работу в стране, пока не решены основные задачи Стратегии индустриально-инновационного развития по машиностроительной отрасли: ее рост неустойчив; загруженность предприятий слаба; не достигнута сколько-нибудь значительная экспортная способность машиностроения; себестоимость продукции выше, чем аналогичной – в России и Китае; инновационная активность в отрасли остается на низком уровне; недостаточна структурированность комплекса в научной и технологической сферах; низка доля предприятий, выпускающих конечную продукцию; средний возраст основных специалистов 45-60 лет. В целом перспективы развития машиностроения Казахстана остаются проблематичными [9].

На основании проведенного анализа можно сделать следующее заключение:

– предприятие монополист является единственным в РК, производящим трубопроводную арматуру и нефтепромысловое оборудование;

– так как металлопрокат завозится из Российской Федерации, себестоимость продукции высока по сравнению с конкурентами, но из-за высокого качества продукция остается конкурентоспособной;

– предприятие имеет возможности расширения рынков сбыта продукции и увеличения конкурентоспособности за счет ценовой политики и снижения себестоимости, сертификации по международным стандартам, повышения качества продукции, внедрения

программных продуктов.

Таким образом, по результатам проводимых анализов имеющихся рынков экономики страны, выявляются барьеры для «входа» на рынок новых компаний, к которым можно отнести государственное регулирование цен, неразвитость передающих сетей и аффилированность субъектов, действующих на том или ином рынке и т.д. В целом, необходимо отметить, что состояние конкурентных факторов предприятий приоритетных секторов экономики претерпевает изменения, связанные с экономической ситуацией как в стране, так и в мире. В нефтегазовом, нефтехимическом секторе, горно-металлургическая отрасль экономики находятся в зоне активного роста с отдельными структурными проблемами, которые при рациональном решении позволят улучшить позиции на рынке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назарбаев Н.А. Стратегия вхождения Казахстана в число пятидесяти наиболее конкурентоспособных стран мира. Астана, 2006.
2. Концепция индустриально-инновационного развития страны на 2003-2015 гг
3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2010 года №1308. Программа по развитию инноваций и содействию технологической модернизации в Республике Казахстан на 2010-2014 годы.
4. Маркетинговое консультирование в Казахстане: организация качество, эффективность. 12 апреля 2012 г.
5. Омарова А.К. Финансирование и кредитование инвестиций :уч.пос. / Омарова А.К. — 2-е изд., пер.и доп. — Алматы : Таугуль-принт, 2014.
6. Осик Ю.И. Современный менеджмент: Актуальные вопросы образования и практической деятельности :Уч.пос. — Караганда, 2013.
7. Пугин Н. :Холдинг антипод министерства//Экономика и экология. - №50. -2011г.
8. Балансы ресурсов и использования важнейших видов сырья продукции производственно-технического назначения и потребления товаров по Республике Казахстан: статистический справочник /Агентство РК по статистике. Алматы, 2006 г.
9. Жатканбаев Е.Б. Государственное регулирование экономики : Учебник. — Алматы: Экономика, 2013. — 232 с.

ӘӨЖ: 371.13

Кантүреев М.Т., Мырзахметова Ж.Н.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ.

КӘСІПОРЫНДАҒЫ ДАҒДАРЫСҚА ҚАРСЫ БАСҚАРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Дағдарыс-қоғамдық экономикалық жүйедегі қарама-қайшылықтардың шиеленісуі. Бұл кәсіпорынның даңқы үшін, оның қаржылық тұрақтылығы, жеке меншігі үшін нағыз сынақ. Дағдарысқа қарсы басқару процесі-дағдарыстың алдын алуында, дағдарыс жағдайында жұмыс істеуінде және одан шығуында.

Нарық қатынастарының қазіргі кезеңінде отандық фирмалардың көріп отырған қаржы тапшылықтарына қарамай-ақ, нарықтағы орындарын бекітуге, өз бизнесіне тұрақты нысан беруге деген талпынысын байқаймыз. Бұл шиеленіскен бәсеке жағдайында өміршеңдікке ұмтылуды қажет ететін уақыт талабы. Дағдарыстық жағдайлар көптеген себептердің әсерінен пайда болады. Олардың ішінде, табиғат апаттарын, экологиялық, қаржы, азаматтық немесе құқықтық дағдарыстар атап айтуға болады. Бұл тізімді ары қарай жалғастыруға болады, бірақ шет елдердегі, айрықша, біздің елдегі дағдарыстардың басты себебі-қанағаттанарлықсыз менеджмент. Қазіргі қазақстандық жағдайлар мамандарға дағдарыстардың түрлерін тәжірибеде зерттеуге мүмкіндік туғызады. Әр дағдарыстың өзіндік

ерекшелігі бар болғандықтан, олармен күресудің бірдей жолы жоқ. Дегенмен, әлемдік тәжірибеде дағдарыстарға дайын болу жағдайында қолданылатын іс-шаралардың қалыптасқан жүйесі бар. Ол жоспарлау құралдарының көмегімен жүзеге асады. Болуы мүмкін дағдарыстық құбылыстарды жоспарлау-сын сәтінде жасалатын қадамдардың механикалық бір ізділігін алдын ала анықтау және ұйымға тез әрі тиімді әрекет жасау үрдісін қамтиды. Нарықтық экономика жағдайында кәсіпорынға қоршаған орта тарапынан көптеген дағдарыс төнуі мүмкін. Бұл айтылып отырған дағдарыс бәсекелестік күрестің шиеленісуі, техникалық және бағдарламалық құралдарды заңсыз пайдаланумен, елдегі саяси және экономикалық тұрақтылықтың болмауымен байланысты. Сондықтан, кәсіпорын менеджеріне негізгі қызметінен, яғни кәсіпорынды басқарудан басқа да, дағдарысқа қарсы басқаруды қамтамасыз ету сұрақтары жүктелетіні сөзсіз. Сондықтан да бұл мақалада дағдарыстық жағдайлар, шығу себептері мен оның түрлері барынша ашылып қарастырылған, сонымен қатар экономикалық дағдарысқа түсініктеме берілді [1].

Дағдарыстың кейбір белгілерінің алдын алу мүмкін емес. Алайда, дағдарыстың толғағы жеткен сәтте тек констацияға болады. Дағдарыс нарықта жұмыс істеу уақытына, сатылым көлеміне, қызметкерлер санына байланысты пайда болады деген пікірлер бар. Олардың әрқайсысына жеке фактор ретінде қарастырымыз. Статистика бойынша бизнесті басқарудағы қиындықтар кәсіпорынның нарықта жұмыс істеу ұзақтығы болып есептеледі екенін көрсетеді: бірінші уақытша дағдарыс-компанияның қаржылық тұрақтылығы мен оның қаржылық басқаруына байланысты; ал екіншісі-көп жағдайда менеджментпен байланысты. Бұл жердегі негізгі түсініктер-мақсат, миссия, құндылықтар және т.б.; регламенттенген бизнес процестер; басқарушылық және ұйымдастырушылық құрылымдар; менеджерлердің жұмысы. Келесі фактор, сатылым көлеміне байланысты: біріншіден-компанияның сатылым көлемі жылына 100 мың доллардан асатын жағдайда. Ол компанияның бизнес типіне және тауар мен қызметтеріне еш байланысы жоқ екенін айта кеткен жөн. Екіншіден-дағдарыс сатылым көлемінің екі есеге жоғарылауына байланысты қайталанатын. Бизнесті әрәлендіру барысында, мәселен, жаңа жабдықтамалармен қамтылуынан, жаңа бизнес-процестердің пайда болуынан және т.б қиыншылықтарға тап болуы мүмкін. Бұл кезде ескі шешімдер компанияны қанағаттандырмайды, ал жаңасы әлі табылмаған болмақ. Дағдарыстың пайда болуына ықпалын тигізетін қызметкерлер санына келетін болсақ, ол менеджмент тәжірибесінде қолданылатын «басқарушылық нормасы» деген түсінігімен сабақтас. Басқарушылық тиімділігіне және қойылған мақсаттарға жетуге байланысты қызметкерлер тобының белгілі бір оптималды саны болады. Яғни, қызметкерлер санының екі есеге өсуіне байланысты компаниядағы дағдарыс өзгеше жаңартылады деген сөз. Компания және менеджмент көп қиындықтарға ұшырайды. Дағдарыстың белгілерін тапқаннан кейін оған байланысты барлық факторларды анализ сарасынан өткізу керек және бар мүмкін мәселелерді анықтаған жөн. Осы жұмыстардың барлығын шешіп, ой сарасынан өткізгеннен кейін дағдарыстан шығудағы кезең-кезеңімен жоспар құрылады. Жоспарды талқылап, біткеннен соң оны іске асырылуына кіріседі. Әрекетсіздік немесе, керісінше, шектен тыс әбігерлік, шешім қабылдаудағы асығыс істің шырқын бұзуы мүмкін. Кәсіпорынның дағдарысқа қарсы саясаты ұйымдастырушылық тәртіптегі принциптердің, әдестердің, формаларының сабақтастығына ие және оның қаржылық және техникалық-экономикалық жағдайын сақтауға, нығайтуға, жақсартуға, басқару механизмін құруға бағытталған. Қазақстан дағдарысқа қарсы іс-әрекеттерді оеративті жүзеге асыруды алғашқы бастаған елдердің бірі. Жаһандық сипатқа ие болған әлемдік қаржы дағдарысы салдарынан сыртқы инвестиция мен несие көздері қысқарып қалды, мұнай мен метал бағалары күрт төмендеуінен шикізат экспортынан түсетін пайда да азайды. Өндірістік саладағы көлем былтырғыдан бірнеше пайызға кеміп кетті. Шағын бизнес саласы шығаратын өнім де 100-ден төмен түсіп, 96-97 пайыздың шамасында болып тұр. Мемлекет кезінде жинаған қорының арқасында түйткілді проблемаларды шешуге кірісті. Қазірдің өзінде 4 миллиард доллар банктердің шотына түсті. Әлемдегі экономикалық ахуал жақсара қойған жоқ. Қазіргі кезде 10 миллиард доллар қаржы бөлінді. Мемлекеттен бөлінген қаржы шағын

және орта кәсіпкерлікті қолдауға, тұрғын үй нарығындағы проблемаларды шешуге, халыққа несие беруге жұмсалды. Ал, сол қызметтерді жүзеге асыратын мемлекеттік ұйымдардағы дағдарысқа қарсы басқару процесі бүгінгі күнде үлкен өзектілікке ие. Дағдарысқа қарсы бағдарлама шеңберінде бөлінген мемлекеттік қаржы ипотекалық бағдарламаға, орта және шағын бизнесті қайта қаржыландыруға, үлестік қатысушыларға және жаңа инвестициялық жобаларға, сондай ақ, агроөндірістік секторға бөлініп отыр. Осы саладағы дағдарысқа қарсы бағдарламаның дұрыс орындалуы да өте маңызды және мемлекет арнайы бақылау органдарын құрды. Дағдарыс кезеңінде басқару мен сапа мәселелері өндірісті сақтап қалу үшін шешуші фактор болып табылады, әлемдік қаржылық жағдайында өнімнің немесе қызметтің бәсекеге қабілеттілігін арттыруы өте маңызды. Тәжірибе көрсетіп отырғандай отандық кәсіпорындардың күйреуінің басты себебі: кәсіпорынды басқару қағидалары мен әдістерін нарықтық экономикаға сай келмеуі. Нарықтық экономика тәжірибесі көрсетіп отырғандай дағдарысқа қарсы үрдістер-ол, басқарылатын процестер, сондықтан елімізде дағдарысқа қарсы тиімді жүйесін қалыптастыру да өз көмегін тигізетіні сөзсіз [2].

Кәсіпорындардың дағдарысқа қарсы басқаруды қамтамасыз ету үрдісі, бірнеше кезеңдерден тұрады. Бірінші кезеңде кәсіпорын үшін қолайсыз жағдайлардың пайда болуының түрлері мен себептері анықталуы қажет. Екінші кезеңде сол қатерлердің алдын-алатын шаралар жүйесі іске қосылуы керек. Үшінші кезеңде олардың орындалуы бақылауға алынса, төртінші кезеңде тиімділігі талдануы мүмкін. Дағдарысқа қарсы басқару жүйесінің қызметі оң бағаланса, шараларды қайтадан бастауға болады, қанағаттанарлықсыз деңгейде болса, тиімді қызмет жасайтын жүйе құру керек болады. Осы айтылған кәсіпорынның экономикалық дағдарысқа қарсы басқару қамтамасыз ету циклын біз тереңірек талдайтын тоқыма-кілем кәсіпорындарына да кеңінен қолдануға болады.

Экономикалық дағдарысқа қарсы басқаруды қамтамасыз етуді бағалауды аяқтай отырып, кәсіпорынның табыстылығы мен рентабельділігін талдау жөн болады. Экономикалық дағдарысқа қарсы басқаруды қамтамасыз етудің келесі кезеңінде тоқыма-кілем өнеркәсібі кәсіпорының қысқа және ұзақ мерзімге даму бағдарын жасау жатады. Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету экономикалық қатерлердің алдын алу шараларын өткізу арқылы жүргізіледі. Егер қатер құшағын жайып тұрса, мысалы: кәсіпорыннан құрылтай құжаттарын тартып алғандай қылып алса, фирманың бұрынғы қызметкерінен сотқа арыз түссе, әріптестер қарыздарын қайтармай жатса, бәсекелестер кәсіпорынның тауар белгісін рұқсатсыз пайдаланып жатса, кәсіпорынның арғы экономикалық өмірін қалай анықтап, жоспарлаймыз. Тоқыма және кілем өнеркәсібі кәсіпорындарының экономикалық, өндірістік, қаржылық қызметін талдау бізге дағдарысқа қарсы басқару кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізі болуы мүмкін деген ой салды. Біздің елімізде кәсіпкерлер үшін нақты экономикалық еркіндікті қажет ететін нарық аяғына тұрды. Мұндай қадам үшін нарыққа сай еңбек өнімділігін, тиімділікті, тұтынушылар мен жабдықтаушылардың алуан түрлі талаптарына икемделетін өндірісті қамтамасыз ететін фирма мәдениеті мен басқару жүйесі керек [3].

Кәсіпорынның бәсекелік артықшылығын қолдау оның қалыптасуының бірқалыпты параметрін білдірмейді. Бәсекелік артықшылықты тауар және қызмет нарығындағы, сонымен қатар өнеркәсіптік фактор нарығындағы өзгермелі құбылысқа бірқалыпты бейімделу шартында ұзақ мерзім аралығында кәсіпорын қол жеткізуі мүмкін. Қауіп теориясына сәйкесінше жүйенің қалыптасу шектері де болады. Егер жүйе параметрі бірқалыпты дамудың мүмкіншіліктерінен артса, онда бірқалыптылық жоғалады. Егер бірқалыптылық жоғалғаннан кейін уақытша режим қосылса, онда бірқалыпты жоғалудың жұмсақтылығын көрсетеді. Егер де жүйе қимылдың басқа режиміне көшсе бірқалыпты жоғалудың қатал түрін айқындайды.

Дағдарыстық жағдайдың үш түрі белгіленеді:

- Бірінші деңгей: қауіпті жағдай
- Екінші деңгей: дағдарыстар
- Үшінші деңгей: қауіптер

Қауіпті жағдайға бейімделу мүмкіншілігі, екінші деңгейге – жұмсақ бірқалыпты жоғалу, үшінші деңгейге – қатал бірқалыпты жоғалу тән.

Осылайша, кәсіпорында дағдарысқа қарсы басқарудың стратегиялық қалыптасуын анықтау үшін, алдымен, оның бейімделу мүмкіншілігін айқындау қажет. Мұндай жағдайда бірінші деңгейдегі кәсіпорында қалыптасқан қауіпті жағдай жөнінде айтылады. Оны кәсіпорынның ішкі және сыртқы икемділігін көтеру арқылы алдын алуға болады[4].

Егер кәсіпорынның стратегиялық потенциалы барлық мүмкіндіктерді шектеп, сыртқы ортаның бірқалыпсыздығына бейімделсе, онда екінші деңгей– дағдарыс жөнінде айтуға болады. Осыған байланысты кәсіпорынның стратегиялық потенциалы тұрақтылық шекарасынан алшақтау болып, әдетте кәсіпорын қаржылық тұрақсыздыққа тап болып, көбінесе банкроттыққа келіп соғады.

Кәсіпорынның дағдарыстық жағдайына келтірілген деңгейлер әр түрлі дағдарысқа қарсы басқарудың шараларын талап етеді. Өте қиын жағдайларда менеджмент саласында өзгерісті жүзеге асыру қажет. Ондай жағдайда стратегиялық потенциалда толық өзгеруді енгізу керек. Ал апатты жағдайларда экономикалық қызмет шеңберіндегі кәсіпорынның толық қалыптасуына септігін тигізетін өзгерістер енгізу қажет.

Дағдарысқа қарсы басқарудың ғылыми әдебиеттерде бірнеше мағынасы бар. Көбінесе қауіпті жағдайдағы басқару ретінде айқындалады. Мұндай басқару көбіне заңмен байланысты болып келеді; бақылау, сыртқы басқару, конкурстық өндіріс, әлемдік келісім.

Дағдарысқа қарсы басқару кәсіпорынның қауіпті және қиын жағдайларын алдын алуға бағытталған. Сондықтан мұндай басқаруды тікелей кәсіпорынның стратегиялық басқаруымен байланысты болып келетін кәсіпорынның бизнес және миссия парадигмасын қабылдаған мезеттен бастау ұсынылып отыр. Оның ішіне, кәсіпорынды санациялау, қауіпті жағдайдан шығару, кәсіпорынды сақтап қалу кіреді. Бұл кәсіпорынға қажетті қаржы бөлінгенде және бәсекелес тауарлардың сатылымы төмен болғанда мүмкін[5].

Кәсіпорынның экономикалық дағдарысқа қарсы басқаруда төнетін қатерлерді келесі түрде жіктейді:

1) Субъективті, кәсіпорынның немесе оның басшылығының тиімсіз қызметімен байланысты, қатерлер. Мысалы: төмен бәсеке қабілеттілік әсерінен өнімнің нарықта өтпеуі, қаржылық тұрақсыздық жағдайы.

2) Объективті, кәсіпорынға тәуелсіз жағдайлардан болатын қатерлер. Мысалы: инфляция деңгейі, табиғат апаттары.

Өнеркәсіптік үнемі қауіппен тығыз байланысты. Әр түрлі қауіптерге аса мән бермеген кәсіпорын аз табыспен қалуы мүмкін, нарықта бәсекелік артықшылыққа қол жеткізбеуі және бизнестегі даму артықшылықтарын кемітуі мүмкін[4]. Кәсіпорын өзіне қауіптің барлық түрлерінің алдын алғанда нарықтағы операциялар қаупі жоғары болған сайын жоғары нәтижеге жету мүмкіндігі ұлғая түседі.

Кәсіпорынды басқару үрдісінде нарықтық баға мен қабылданған шешімдердің әр түрлі характерімен қоса, ішкі және сыртқы факторларға әсер тигізетін әр түрлі деңгейлерін де есепке алған жөн. Сонымен қатар, кәсіпорынның жағдайына септігін тигізетін факторлардың әр түрлі дәрежелері мен оның даму артықшылықтарына да мән берген жөн. Бұл шаралар кәсіпорынға келешекте пайдалы нәтижелер әкелуге тапсырма қояды.

Негізгі мәселелер қауіпке байланысты қабылданған шешімдерді бағалаумен тікелей байланысты:

- Шарттарды айқындау және қауіппен барынша күресу;
- Қажет емес қауіптен құтылу шараларын ойластыру;
- Кәсіпорынның қауіпті деңгейін анықтау.

Қауіп-қатерді басқару әр түрлі мағынада қолданылады: өнеркәсіп нәтижелеріне ішкі және сыртқы факторлардың әсер етеді; бұл факторлардың дұрыс пайдаланылуы; т.б.

Өндіріс шеңберіндегі инвестиция және басқа да шешімдердің маңызды класстары болады. Олар арқылы келешек табысты айқындау мүмкін емес. Бұл құбылыс бірнеше факторлармен байланысты:

Біріншіден, келешектегі табыс және оң нәтижелер сыртқы нарық ықпалдарымен тікелей байланысты (баға, сату көлемі, нарық конъюктурасы және т.б.)

Екіншіден, қауіптің ішкі факторлары белгіленуі мүмкін. Әсіресе, бизнестің оң нәтиже әкелуіне тікелей себебін тигізетін қеркәсіптік факторлар байқалады.

Үшіншіден, кәсіпорынға қазіргі таңда мүлде ешкімге белгісіз жаңа факторлардың пайда болуы.

Алдын ала бағалауға және болжауға келмейтін бірнеше факторлар инвестициялық және басқа шешімдерге сәйкес қауіпті тудырады. Олар капиталға салым немесе ұзақ мерзімді инвестициялық жоба болуы мүмкін. Мұның барлығы басқару шешімін жүзеге асыру барысында қауіпті дұрыс бағалап оны басқаруға әкеліп соғады.

Ғылыми әдебиетте «қауіп» ұғымы көп кездеседі және мәтінде қолданылуына байланысты мағынасы анықталады. Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету төмендегі белгілермен сипатталады: экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі мақсаты кез келген экономикалық, саяси және әлеуметтік құбылыстарды нарықта тұрақты бекіту және компанияның тұрақты қаржыларын қамтамасыз ету.

Осылайша, кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету механизмі қалыптастыру мәселесі тәжірибелік жағынан өте қиын және әдістемелік жағынан үнемі толықтыруды қажет етеді.

Өнеркәсіп шеңберінде жеке шешімдермен тығыз байланысты кәсіпорын деңгейіндегі үш қауіп түрін айтып өтуге болады.

Қауіптің бірінші түрі – жекеше түр. Инвестициялық жобалар қауіпі, факторлар мен нарықтағы ерекшеліктер, кәсіпорынның басқа да қызмет түрлерінен бөлек айқындалады.

Қауіптің екінші түрі – инвестициялық жобаның ішкі фирмалық қауіпі. Бұл жағдайда кәсіпорынның инвестициялық жобаның портфельдік қауіпі анықталады.

Қауіптің үшінші түрі – жеке инвестициялық жобалардың нарықтық қауіпі. Қаржы нарығындағы орташа табыс көлемін өзгерту тенденциялары мен жобаның нақты табысының қатынасын анықтайды [6].

Қорыта келгенде, кәсіпорынның дағдарысқа қарсы басқаруды қамтамасыз етуге берген анықтамаларын зерттей келіп, кәсіпорынның дағдарысқа қарсы басқаруды — кәсіпорындағы барлық ресурстарды (өндірістік, технологиялық, еңбек, ғылыми-инновациялық, қаржылық, кәсіпкерлік) ұтымды пайдалана отырып, дағдарыстардың алдын-алу және ұдайы даму шаралары механизмінің тиімді қызмет ету жағдайы деп пайымдаймыз. Үдемелі дамып отырған қоршаған ортада қызмет ететін кәсіпорын басшылығына қатердің, дағдарыстың алдын-алатындай көреген болуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2011.
2. Уткин Э.А. Антикризисное управление. М., 2011.
3. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения. Учеб. пособие. – М.: Изд-во «Дело и Сервис», 2010.
4. Ансофф И. Стратегическое управление. М.: Экономика, 2013.
5. Алексеев Н. Управление предприятием в кризисной ситуации. М., 2010.
6. Ковалев В.В., Егорычев И.Г. Анализ организации с использованием финансовых индикаторов. Алматы, Экономика, 2012г.

СОТРУДНИЧЕСТВО СО СТРАНАМИ ПЕРСИДСКОГО ЗАЛИВА В СФЕРЕ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ

Одним из главных приоритетов стратегии развития международного сотрудничества Узбекистана с первых лет независимости было и остается формирование разносторонней системы транспортных коридоров, способных обеспечить надежный и гарантированный выход к внешним рынкам и транспортным коммуникациям.[1]

В настоящее время, внешнеторговые грузоперевозки Узбекистана осуществляется по следующим основным транспортным коридорам:

коридор 1 - в направлении портов прибалтийских государств (транзитом через Казахстан и Россию) - Клайпеда (Литва), Рига, Лиепая, Вентспилс (Латвия), Таллинн (Эстония);

коридор 2 – в направлении стран ЕС, через Беларусь и Украину (транзитом через Казахстан и Россию) – пограничные переходы Чоп (Украина) и Брест (Беларусь);

коридор 3 – на украинский порт Ильичевск (транзитом через Казахстан и Россию), с выходом на Черное море;

коридор 4 – в направлении Транскавказского коридора (транзитом через Туркменистан, Казахстан и Азербайджан), с выходом на Черное море, который известен как коридор ТРАСЕКА;

коридор 5 – на иранский порт Бандар-Аббас (транзитом через Туркменистан) с выходом на Персидский залив;

коридор 6 - в восточном направлении через казахско-китайский погранпереход (Достык/Алалшанькоу) до восточных портов Китая, а также Дальневосточных портов Находка, Владивосток др.;

коридор 7 – на китайские порты (транзитом через Кыргызстан) с выходом Желтое, Восточно-Китайское и Южно-Китайское моря.

коридор 8 – в связи с урегулированием афганской проблемы открываются новые перспективы по разработке южных альтернативных транспортных коридоров на иранские и пакистанские порты Бандар-Аббас, Чахбахар (ИРИ), Гвадар и Карачи (ИРП) транзитом через Афганистан.

Касательно Казахстана, сегодня по территории Казахстана пролегают так называемые второй, восьмой, пятый и десятый (а также ответвление первого) транспортные коридоры Организации сотрудничества железных дорог (ОСЖД). Проходя по территории республики в трех направлениях, евроазиатские международные маршруты соответственно классифицируются как Северный, Центральный и Западный коридоры. Следует отметить и Среднеазиатский коридор, имеющий важное значение для осуществления международных связей государств региона. Особое значение имеет Среднеазиатский коридор (с выделением узбекского и таджикского транзита в отдельные подпрограммы, вследствие различия экономик этих двух государств). Данное направление является наиболее перспективным, поскольку:

(1) Узбекистан и Таджикистан по объемам грузоперевозок через территорию Казахстана занимают после России, соответственно, второе и третье место;

(2) этот коридор дает возможность Казахстану и Узбекистану использовать уже существующую транспортную систему;

(3) в силу заинтересованности западных государств в увеличении своего экономического присутствия в Центральной Азии.

Перспективным направлением взаимного сотрудничества в этом плане для обеих стран – и для Узбекистана, и для Казахстана - является развитие транспортных коридоров между Узбекистаном и странами Персидского залива.

25 апреля 2011 года в г. Ашхабаде на четырехстороннем совещании министров иностранных дел было подписано Соглашение о налаживании транспортного железнодорожного коридора Узбекистан-Туркменистан-Иран-Оман. Предложение открыть транспортный коридор Узбекистан-Туркменистан-Иран-Оман-Катар и в другие страны Персидского залива было выдвинуто Президентом Узбекистана в ходе его официального визита в Ашхабад в октябре 2010 года.

После экспертной проработки деталей проекта 6 августа 2014 года в Маскате, столице Султаната Оман, министры иностранных дел Узбекистана, Туркменистана, Ирана и Омана подписали меморандум о взаимопонимании по вступлению в силу Соглашения по созданию транспортного коридора «Узбекистан–Туркменистан–Иран–Оман»

По мнению узбекской стороны, налаживание железнодорожного сообщения Узбекистана и Туркменистана с южными портами Ирана будет способствовать созданию важной связующей сети между государствами Персидского и Оманского заливов и всеми странами Центральной Азии. По оценкам экспертов, успешная реализация данного международного проекта позволит расширить торгово-экономическое сотрудничество между странами-участницами коридора, увеличить транзитные грузопотоки и обеспечить им новый выход на мировые рынки.

На заседании отмечалось, что этот проект будет способствовать дальнейшему расширению взаимовыгодных торгово-экономических связей между странами Центральной Азии, Ближнего и Среднего Востока, в частности, между Узбекистаном и Оманом. Проект обеспечит дальнейшее развитие взаимовыгодного торгово-экономического сотрудничества между странами Центральной Азии, Ближнего и Среднего Востока. Новый коридор позволит странам Центральной Азии организовать оптимальный маршрут к портам Персидского и Оманского заливов. Выход к новым платежеспособным рынкам также смогут получить Россия и Китай.

Саудовская Аравия также поддерживает инициативу Узбекистана по строительству международного транспортного коридора Узбекистан – Туркменистан – Иран – Оман – Катар. Данный проект направлен на активизацию экономического сотрудничества между нашими государствами. Договоренность об этом была достигнута в ходе официального визита Помощника Министра иностранных дел Принца Халида бин Сауда бин Халида Аль Сауда в октябре 2010 года, когда он заявил, что Королевство поддерживает эту инициативу. Этот транспортный коридор будет способствовать выходу центрально-азиатских стран к мировым рынкам и укреплению сотрудничества именно с государствами залива, в том числе с Саудовской Аравией. Мы планируем, что коридор будет продолжен до нашего государства, т.е. Саудовская Аравия станет конечной точкой автомагистрали, ведущей свое начало из Узбекистана.

Налаживание железнодорожного сообщения Узбекистана и Туркменистана с южными портами Ирана будет способствовать созданию важной связующей сети между государствами Персидского и Оманского заливов и всеми странами Центральной Азии. Привлечение автомобильного и морского транспорта для перевозки грузов, в том числе транзитных, увеличит объем торговли.

Казахстан присоединился к транспортному коридору «Центральная Азия – Ближний Восток», путь которого теперь будет проходить по маршруту РК – Узбекистан – Туркменистан – Иран – Оман.[2]

Объемы перевозок железнодорожным транспортом со странами «Ашхабадского Соглашения» в 2014 году выросли по отношению к 2013 году на 2,3 миллиона тонн, или на 10 процентов, и составили более 25 миллионов тонн грузов. При этом более 41 процента перевозок сложились за счет казахстанских экспортных грузопотоков, следовавших в эти

страны и транзитом по их территориям. Ожидается, что к 2020 году объем перевозок по транспортному коридору может достигнуть более 40 миллионов в год.[3]

Новые транспортные коридоры будут содействовать дальнейшей интеграции всех стран Центральной Азии, созданию новых рабочих мест, строительству социальной и промышленной инфраструктуры, привлечению инвестиций, экономическому развитию всего региона.

Развитие транспортных коридоров имеет также особое значение и для Казахстана. Общеизвестно, что в современных условиях глобализации транспортно-транзитная политика большинства стран зависит не только от экономического потенциала и перспектив развития соседних государств, но и от геостратегических интересов держав, являющихся лидерами как на региональном, так и на мировом уровне.

ЛИТЕРАТУРА

1. На сайте азербайджанского Агентства международной информации Trend опубликована статья подзаголовком «Новые пути, новые рынки», посвященная реализуемым с участием Узбекистана транспортным коридорам.
2. <https://www.uzdaily.uz/articles-id-23670.html>
3. <https://regnum.ru/news/polit/18960.html>

УДК 657.6

Садуакасова М.Б., Бердиходжаева М.С.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университет

МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ ЭКОНОМИКАНЫ БАСҚАРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Қазақстан Республикасының Президенті – Ұлт көшбасшысы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Қазақстан халқына жолдауында «Бізге Мемлекеттік жоспарлау және болжау жүйесін одан әрі жетілдіре түсу керек. Елде мемлекеттік аудитті енгізу тұжырымдамасын әзірлеу керек. Бізге мемлекеттік аудиттің ең озық әлемдік тәжірибесі негізінде кешенді жүйе құру қажет» деп көрсетілген [1].

Сондықтан, мемлекеттік қаржылық бақылау жүйелерінің жұмыс істеу тетігін жүйелі талдау республикада мемлекеттік аудитті енгізуге мүмкіндік берді. Елімізде ең алғаш 2015 жылы 12 қарашада № 392-V ҚРЗ Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды.

Қаржылық бақылау – мемлекеттік аудит барысында анықталған бұзушылықтарды жоюға бағытталған қызмет.

Мемлекеттік аудит – бюджет қаражатын, мемлекет пен квазимемлекеттік сектор субъектілерінің активтерін, байланысты гранттарды, мемлекеттік және мемлекет кепілдік берген қарыздарды, сондай-ақ мемлекет кепілгерлігімен, оның ішінде бюджетті атқаруға байланысты тәуекелдерді басқару жүйесіне негізделген басқа қызмет кезінде тартылатын қарыздарды басқару және пайдалану тиімділігін талдау, бағалау және тексеру.

Кесте 1 - Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау объектілері

мемлекеттік органдар	билік өкілеттіктерге ие, мемлекет қызметтерін жүзеге асырушы ұйым: Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігі, ҚР Парламенті, ҚР Үкіметі, Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті, ҚР Орталық сайлау комиссиясы, ҚР Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл, ҚР Ішкі істер министрлігі, ҚР Мәдениет және спорт министрлігі, ҚР Инвестициялар және даму министрлігі, ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі, ҚР Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігі, ҚР Қорғаныс министрлігі, ҚР Ұлттық экономика министрлігі, ҚР Энергетика министрлігі, ҚР Сыртқы істер министрлігі, ҚР Білім және ғылым министрлігі, ҚР Қаржы министрлігі, ҚР Әділет министрлігі, ҚР Мемлекеттік қызмет істері министрлігі
мемлекеттік мекемелер	басқарушылық, әлеуметтік-мәдени немесе коммерциялық емес сипаттағы өзге де функцияларды жүзеге асыру үшін мемлекет құрған және қаржыландырудың қосымша көздері Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленбесе, тек қана бюджет немесе Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің бюджеті (шығыстар сметасы) есебінен қамтылатын коммерциялық емес ұйым
квазимемлекеттік сектор субъектілері	мемлекеттік кәсіпорындар, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер, акционерлік қоғамдар, оның ішінде құрылтайшысы, қатысушысы немесе акционері мемлекет болып табылатын <u>ұлттық басқарушы холдингтер</u> , ұлттық холдингтер, ұлттық компаниялар, сондай-ақ еншілес, тәуелді және Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес олармен үлестес болып табылатын өзге де заңды тұлғалар
бюджет қаражатын алушылар	бюджет қаражатын бюджеттік бағдарламалардың әкімшісі арқылы алатын және оны бюджеттік бағдарламаларды іске асыру шеңберінде пайдаланатын жеке және заңды тұлғалар
Е с к е р т у – көздер бойынша автор құрастырған [2]	

Мемлекеттік аудитор – мемлекеттік аудитті және (немесе) қаржылық бақылауды жүзеге асыратын, мемлекеттік аудитор сертификаты бар мемлекеттік әкімшілік қызметші.

Мемлекеттік аудиттің мақсаты бюджет қаражатын, мемлекет пен квазимемлекеттік сектор субъектілерінің активтерін басқарудың және пайдаланудың тиімділігін арттыру болып табылады.

*Сурет 1. Мемлекеттік аудиттің жіктелуі
Е с к е р т у – көздер бойынша автор құрастырған [2]*

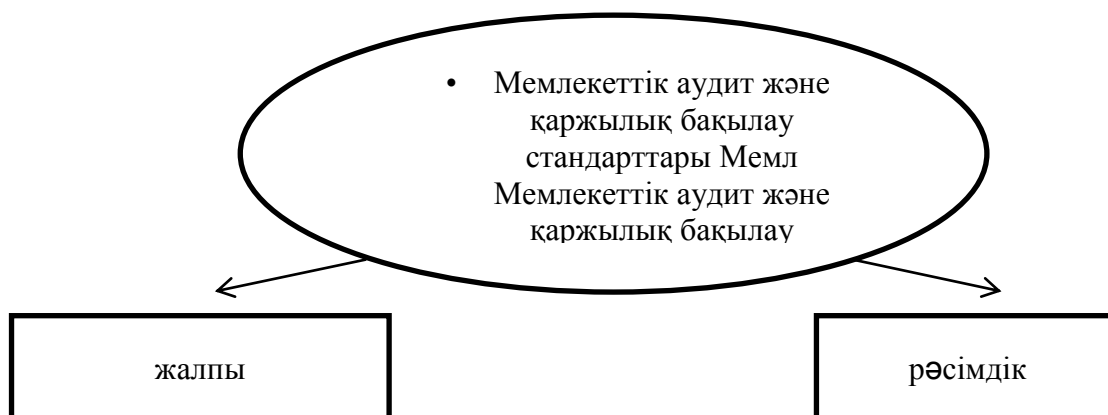
Мемлекеттік аудит мынадай типтерге бөлінеді:

Кесте 2 – Мемлекеттік аудит типтері

Мемлекеттік аудит типтері	қаржылық есептілік аудиті	мемлекеттік аудит объектісі қаржылық есептілігінің, бухгалтерлік есебінің және қаржылық жай-күйінің анықтығын, негізділігін бағалау
	тиімділік аудиті	мемлекеттік аудит объектісінің қызметін тиімділік, үнемділік, өнімділік және нәтижелілік нысанына бағалау және талдау
	сәйкестік аудиті	мемлекеттік аудит объектісінің Қазақстан Республикасы заңнамасының нормаларын, сондай-ақ оларды іске асыру үшін қабылданған квазимемлекеттік сектор субъектілерінің актілерін сақтауын бағалау, тексеру
<i>Е с к е р т у – көздер бойынша автор құрастырған [2]</i>		

Аудиттің бұл түрлерін нақты айрықшалау мақсатында тексеруші жауап алуға тиісті мәселелерді ерекшелеу қажет [3].

Мемлекеттік аудитке және қаржылық бақылауға қойылатын талаптар мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау стандарттарында айқындалады.

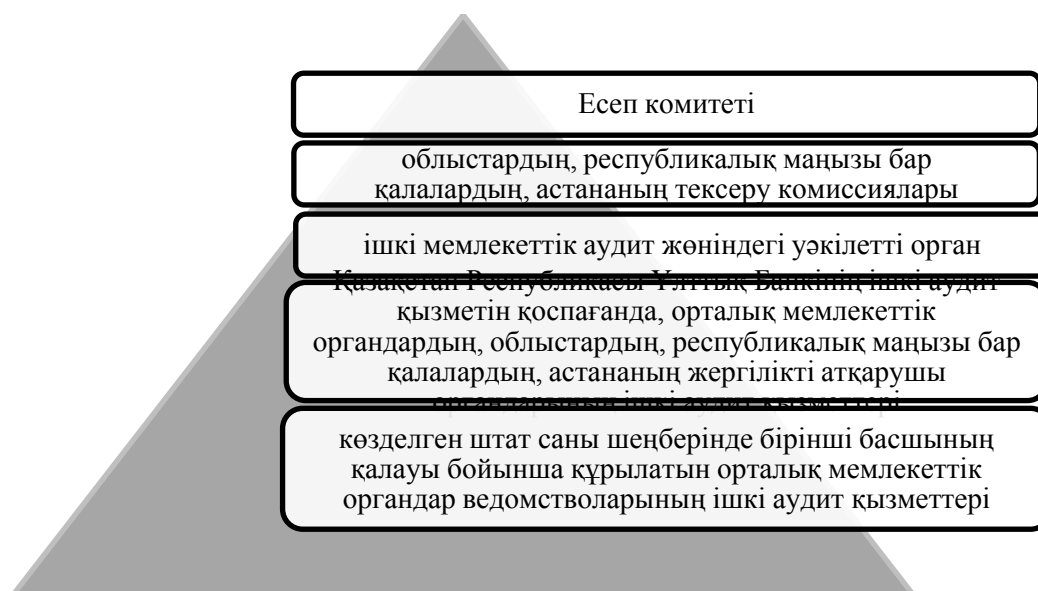
Сурет 2 - Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау стандарттарының жіктелуі

Ескерту – көздер бойынша автор құрастырған [2]

Жалпы стандарттар халықаралық стандарттардың негізінде әзірленетін және мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдарының қызметіне қойылатын негіз қалайтын талаптарды қамтиды.

Рәсімдік стандарттар мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүргізуге (рәсіміне, тетігіне және әдістеріне) және мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдарының қызметіне қойылатын рәсімдік талаптарды қамтиды.

Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау стандарттарын мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдары, мемлекеттік аудит жүргізуге тартылған жеке және заңды тұлғалар қолдануға міндетті.

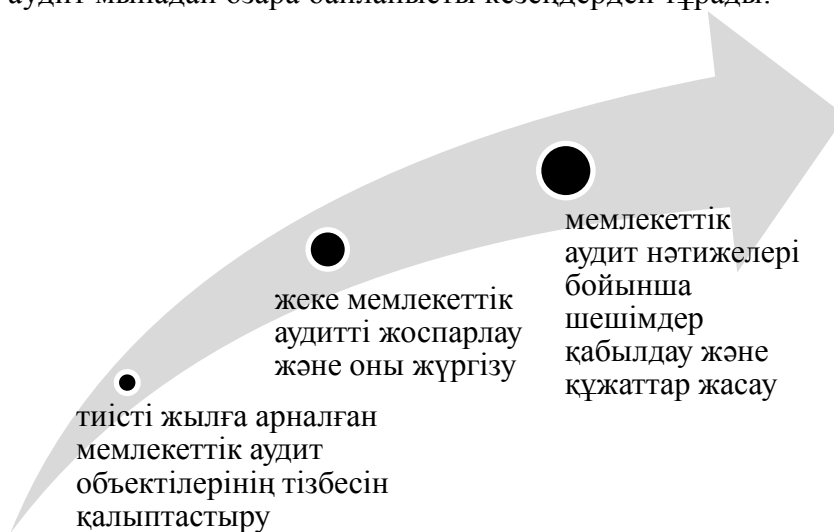

Сурет 3 - Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдарының жүйесі
Ескерту – көздер бойынша автор құрастырған [2]

Есеп комитеті және тексеру комиссиялары сыртқы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың уәкілетті органдары болып табылады. Ішкі мемлекеттік аудит жөніндегі уәкілетті орган және ішкі аудит қызметтері ішкі мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың уәкілетті органдары болып табылады. Ішкі аудит қызметтері

заңды тұлғалар болып табылмайды. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ішкі аудит қызметінің жұмысын ұйымдастыруды қоса алғанда, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкіндегі ішкі аудит Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады.

Мемлекеттік аудит мынадай өзара байланысты кезеңдерден тұрады:

Сурет 4 - Мемлекеттік аудит кезеңдері
Е с к е р т у – көздер бойынша автор құрастырған [2]

Мемлекеттік аудит жүргізу мерзімін мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органының басшысы мемлекеттік аудиттің типіне, алдағы жұмыстардың көлемдеріне, мемлекеттік аудитпен қамтылатын қаражат көлемдеріне, мемлекеттік аудит объектілерінің санына қарай, мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүргізудің тиісті қағидаларында көзделген шеңберде белгілейді.

Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органының басшысы мемлекеттік аудитордың жазбаша өтінісхаты бойынша мемлекеттік аудит жүргізу мерзімін ол аяқталғанға дейін кемінде бір жұмыс күні бұрын мемлекеттік аудит объектілерінің тиісті жылға арналған тізбесіне тиісті өзгерістер енгізе отырып ұзартуы мүмкін.

Мемлекеттік аудит шеңберінде мынадай тексерулер жүргізіледі:

1) үстеме тексеру – тексеріліп отырған мәселе шеңберінде, негізгі мемлекеттік аудит объектісімен өзара қатынастар мәселелері бойынша ғана жүргізілетін, үшінші тұлғаларды тексеру;

2) бірлескен тексеру – мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдарымен және (немесе) мемлекеттік органдармен, оның ішінде басқа елдердің жоғары мемлекеттік аудит органдарымен келісілген мерзімдерде бірыңғай бағдарлама және мемлекеттік аудит тобы шеңберінде бірлесіп жүргізілетін тексеру, оның нәтижелері бойынша бірыңғай қорытынды құжат қабылданады;

3) қатар тексеру – кейіннен тексерулер нәтижелерімен алмаса отырып, басқа мемлекеттік органдар, оның ішінде басқа елдердің жоғары мемлекеттік аудит органдары дербес жүргізетін тексеру.

Мемлекеттік аудит нәтижелері бойынша мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдары мынадай құжаттарды қабылдайды: қаржылық есептілік жөніндегі аудиторлық есеп; аудиторлық есеп; аудиторлық қорытынды; ішкі аудит нәтижелері туралы есеп.

Сонымен, мемлекеттік аудиттің жүзеге асырылуы ұлттық ресурстарды, оның ішінде маңызды бөліктері мемлекеттік қаржы саласы, мемлекеттік меншік, табиғи ресурстар, елдің интеллектуалды капиталын басқару тиімділігіне септігін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050»

Стратегиясы //www.akorda.kz

2. Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 12 қарашадағы № 392-V ҚРЗ // adilet.zan.kz

3. У.Рэдберн. Мемлекеттік аудит дамуының өзекті мәселелері // Мемлекеттік аудит. -№5. - 2009. –Б.22-24

УДК: 621.43.068

Кудабаева Л.А.

Таразский государственный университет имени М.Х. Дулати

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ С ПОМОЩЬЮ СОЗДАНИЯ ХИМИЧЕСКОГО КЛАСТЕРА

Химическая промышленность Республики Казахстан – включает в себя производство разнообразной продукции из углеводорода минерального и другого вида сырья, путем его химической переработки. Химическая промышленность - индикатор нашей эпохи, она показывает, насколько обновилась экономика страны и каков уровень использования достижений научно-технического прогресса.[1]

Правительство Казахстана уделяет большое внимание развитию химического комплекса страны. Ускоренное его развитие позволит полнее удовлетворить потребность экономики в высококачественных химических материалах и изделиях из них, расширить сферу химизации и повысить конкурентоспособность казахстанских товаров на внешнем рынке.

Отметим, что Казахстан является крупнейшим производителем фосфора среди стран СНГ. Фосфор играет важную роль в жизни животных и растений.

Соединения фосфора находят применение при производстве пищевых продуктов, для придания огнестойкости бумаге, дереву и тканям, предохранения металлов от атмосферной коррозии. Фосфаты натрия используются в цементной промышленности, буровой технике, при обогащении минерального сырья входят в состав поверхностно-активных веществ. Его применяют в военном деле (пиротехнике), в спичечной промышленности, в металлургии – как раскислитель для получения сплавов.

Несмотря на финансовые затруднения, промышленность региона обладает значительным производственным потенциалом. Почти весь объем выпускаемого фосфора экспортируется за пределы Республики, ресурсы которого целиком обеспечиваются собственным производством. Поставляется фосфор, в основном, в европейские страны – Германию, Польшу и Чехию (около 90%).

Один из основных производителей в этой отрасли, является ТОО «Казфосфат», который действует в составе следующих предприятий: ТОО ГОК «Жанатас», ТОО «ГХК Каратау», филиал ТОО «Казфосфат», НДФЗ. ПКУ ЖФ МКК «Тексуна Кемиклз Инк», железнодорожный комплекс под управлением компании «Казсабтон».

Залежи фосфоритов на юге страны равносильны крупнейшему открытию и занимают большое место в мире. «Имея огромнейшие мировые запасы фосфоритов, достаточное количество азотных удобрений, Казахстан может открыть новую экономику, новые возможности», - отметил глава государства, выступая на одном из расширенных заседаний Правительства. [2]

Химическая промышленность, наряду с электронной, наиболее быстро обеспечивает внедрение достижений научно-технического прогресса во все сферы экономики и повышение уровня жизни населения каждой страны. Особенность отрасли – очень широкая, разнообразная по составу сырьевая база. Специфические черты химической промышленности, отличающие ее от других отраслей индустрии: очень высокая энергоемкость, особенно потребление тепловой энергии, высокая водоемкость ряда

производств (полимерных, в первую очередь), невысокая трудоемкость старых производств и высокая наукоемкость новых (фармацевтика).

По количеству потребляемого сырья химическая промышленность уступает лишь металлургии и получению строительных материалов. Для создания и нормальной работы химических предприятий с их сложнейшим оборудованием требуются очень большие средства, поэтому отрасль является одной из капиталоемких. По ассортименту продукции эта отрасль уступает только машиностроению.

Наряду с Россией и Украиной, Казахстан является основными производителями серной кислоты. Сернокислотная промышленность – одна из важнейших химических отраслей, ее продукция находит широкое применение в производстве минеральных удобрений, взрывчатых веществ, для очистки нефтепродуктов, при изготовлении красок, травлении металлов и т.д.

Развитие химической промышленности идет по следующим направлениям:

- освоение богатейших запасов фосфоритов и производство фосфатных удобрений;
- утилизация сернистых газов цветной и черной металлургии;
- производство продуктов нефтехимического синтеза;
- вовлечение в хозяйственный оборот запасов различных солей и так далее. [1]

Анализ текущего состояния производства свидетельствует об ограниченности рынка на данную продукцию химической промышленности, нишу на котором на сегодняшний день завоевала продукция Китая, России и Узбекистана.

В регионе решены системные вопросы развития факторов производства, сформирована новая институциональная основа - СПК, строительство обеспечивающей инфраструктуры – индустриальная зона, создана законодательная база.

В настоящее время завершена разработка технико-экономического обоснования, компании работают с мировыми инжиниринговыми подрядчиками. Общие инвестиции составляют сумму около одного миллиарда долларов. Планируется закуп новой техники, оборудования, подвижного состава и направить на это около 55 миллионов долларов США. [3]

Таким образом, значительный экономический потенциал страны в целом и Жамбылской области, в частности, в виде природных ресурсов, а также производственный, научно-технический, трудовой на основе новых подходов, проведения структурной политики, технологического и финансового обеспечения создают реальные перспективы развития для Республики Казахстан. В этих условиях особо актуальна проблема комплексного использования имеющегося фосфатного сырья, переработка и использование вторичных ресурсов. Выход создавшейся ситуации видится в разработке новой концепции развития химического комплекса, главным принципом которого должен стать кластерный подход к его развитию и управлению.

ЛИТЕРАТУРА

1. Химическая промышленность Республики Казахстан, 2000-2007 гг. [Электронный ресурс] http://www.export.by/?act=s_docs&mode=view&id=1650&doc=64
2. Официальный сайт Ассоциации налогоплательщиков Казахстана [Электронный ресурс] <http://www.taxpayers.kz/content/news/index.php?news=13661>
3. [Электронный ресурс] http://www.centralasiabiz.com/cabiz/kazakhstan/industry/abt_industry_kz.htm

ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНДУСТРИАЛЬНО-ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ В КАЗАХСТАНЕ

В последнее время актуальными становятся проблемы, связанные с развитием инноваций и предпринимательства. Одним из важнейших способов решения данных проблем является создание благоприятных условий для малого инновационного предпринимательства. Среди целого комплекса таких условий обращает на себя внимание такая фундаментальная предпосылка как наличие в стране соответствующего человеческого потенциала. Очевидно, что переход национальной экономики на инновационный путь развития невозможен без восприимчивости всего общества к инновациям и наличия достаточного количества квалифицированных кадров, способных осуществлять разработку и реализацию инноваций. Поэтому, если не большое, то не меньшее внимание уделяется в настоящее время вопросам повышения и эффективного использования научного, образовательного и человеческого потенциала страны.

Как показывает мировая практика, главное конкурентное преимущество современной высокоразвитой страны связано с человеческой личностью и с теми факторами, которые обеспечивают его жизнедеятельность. Потенциал личности человека, прежде всего, интеллектуальный и творческий становится определяющим фактором экономического и социального прогресса. Обладание финансовым капиталом перестает играть решающую роль, потому что капитал нуждается в творческом использовании. Наличие развитого человеческого потенциала и качественного человеческого капитала рассматривается в постиндустриальной экономике как важнейший экономический ресурс.

Человеческий потенциал можно охарактеризовать как накопленный населением запас физического и нравственного здоровья, общекультурной и профессиональной компетентности, творческой, предпринимательской и гражданской активности, реализуемый в разнообразных областях деятельности и в сфере потребления. Носителями человеческого потенциала является все население страны (включая лиц моложе и старше трудоспособного возраста). На индивидуальном уровне человеческий потенциал соотносим с личностью. Ключевой подсистемой человеческого потенциала является трудовой потенциал, носителями которого является трудоспособная часть населения [1].

В рыночной экономике в составе человеческого потенциала на первый план выдвигается также предпринимательская активность населения. «В развитых рыночных экономиках, - замечает Нобелевский лауреат Дж. Стиглиц – базисные предпринимательские знания передаются культурой и традициями общества. Успешное предпринимательство поощряется средствами массовой информации» [2].

Как показывает мировой опыт, инновационное предпринимательство в развитых странах осуществляется в немалой степени посредством малых и средних предприятий, являющихся, с одной стороны, разработчиками новых продуктов и технологий, с другой – организаторами их коммерческого производства и применения. Опыт ведущих стран мира подтверждает, что вложения в инновации – необходимое и выгодное размещение средств, а малый инновационный бизнес вполне конкурентоспособен и может приносить высокие доходы. В свою очередь, активное развитие инновационных процессов невозможно без конкурентной среды, которая создается благодаря деятельности малого и среднего предпринимательства.

Рассматривая роль малого бизнеса в активизации инновационного развития и обеспечения занятости населения, следует также заметить, что малые предприятия являются той сферой экономической активности, где велико значение человеческого фактора. Занятость в сфере малого предпринимательства не только создает условия для получения

дохода. По своей социальной природе она служит важнейшим способом реализации человеческого потенциала, более полного проявления индивидуальных способностей и самореализации работника. «На малых и средних предприятиях индивидум наглядно ощущает тот вклад, который он или непосредственно окружающий его коллектив вносит в общее производство. Люди видят результат своей работы и понимают пагубность некооперативного поведения» [2]. Этим, в частности, объясняется высокая эффективность малого предпринимательства именно в сфере инноваций, требующей творческого подхода, гибкости в условиях и нормах трудовой Деятельности, что, зачастую не может обеспечить формальная занятость на стандартных условиях найма, практикующаяся обычно на крупных предприятиях. Особенно важным является данное обстоятельство для высококвалифицированных кадров, потребность в которых при переходе на инновационное развитие, резко возрастает.

Для малого инновационного бизнеса характерны те же основные черты, которые присущи любой инновационной деятельности:

- разработка и продвижение на рынки новых продуктов и передовых технологий;
- высокая доля НИОКР в стоимости продукции и услуг;
- решающее влияние новых изделий и передовых технологий на прибыль и оборот бизнеса;
- значительная доля научных и инженерно-технических работников в общей численности персонала;
- значительная доля научного, лабораторного и испытательного оборудования в основных фондах;
- высокий уровень риска, связанного с осуществлением инновационных проектов.

Данные признаки во многих случаях могут весьма удачно сочетаться с известными преимуществами малого бизнеса перед крупным, такими как высокая мотивация труда, гибкость, оперативность, быстрое принятие управленческих решений и отсутствие бюрократических структур в организации, динамическая ориентация на спрос потребителя и др.

В результате малый бизнес является эффективным инструментом инновационного развития, обеспечения высокой конкурентоспособности продукции и услуг. В тоже время малые предприятия, как правило, осуществляют инновации, которые на начальном этапе не требуют крупных инвестиций, а также привлечения значительного объема трудовых и материальных ресурсов.

С точки зрения развития и реализации человеческого потенциала малому бизнесу во всех странах отводится также значительная роль в повышении уровня занятости населения. Вклад малого бизнеса в решение проблемы занятости измеряется долей занятых в сфере малого бизнеса в общей численности занятого населения, которая в промышленно развитых странах составляет 50-60 и более процентов. На малый бизнес также приходится в этих странах до 70-80% новых рабочих мест и от 50 до 80% ВВП.

В Казахстане количество занятых в секторе малого предпринимательства к концу 2015 года превысило 1,9 млн. человек, что составляет 26,2% в общей численности занятого населения [3]. Доля малого бизнеса в ВВП республики оценивается примерно в 31,2%, в том числе предприятий малого бизнеса – 28%. Отсюда видно, что доли занятого населения в малом бизнесе и его продукции в ВВП в Казахстане все ещё в 2-3 раза ниже, чем в развитых странах мира.

Увеличение числа занятых работников в секторе малого предпринимательства предопределяется, прежде всего, перспективами его роста в различных сферах и отраслях экономики, в которых его роль не может быть одинаковой. Имея ряд преимуществ перед крупными предприятиями, малый бизнес в то же время наталкивается на ограничения в некоторых видах хозяйственной деятельности. Так, например, объективным препятствием его развития является существующий в некоторых отраслях экономики эффект масштаба, который не позволяет достаточно рентабельно функционировать небольшим предприятиям и

тем более получать приемлемый доход индивидуальным предпринимателям. В связи с этим обстоятельством предприятия малого бизнеса специализируются на обслуживании крупных и средних предприятий, либо функционируют в сферах, где для них существуют реальные возможности эффективной деятельности по причине ограниченности здесь действия эффекта экономии на масштабе. Поэтому малое предпринимательство во всех странах преобладает в розничной торговле и сфере услуг.

Казахстан не является исключением: большинство активных предприятий малого бизнеса (35,4%) также специализируется на торговле; ремонте автомобилей, бытовых изделий и предметов личного пользования. Строительством занято 16,8% предприятий, операциями с недвижимым имуществом, арендой и предоставлением услуг потребителям – 14,6%. Промышленной деятельностью заняты лишь 13,1% малых предприятий, причем их наибольшее количество приходится на обрабатывающую промышленность – 92,2%. [3].

Соответствующие данные наблюдаются и по численности работников, занятых на предприятиях малого бизнеса республики. По расчетным показателям на декабрь 2015г. при общей численности работников на этих предприятиях в 741,1 тыс. человек, более 29,5% занятых приходится на предприятия, относящиеся к торговле, ремонту автомобилей, бытовых изделий и предметов личного пользования; строительству – 18,9% и промышленности – 14,1%.

Помимо предприятий малого бизнеса к сфере последнего относятся индивидуальное предпринимательство и крестьянские (фермерские) хозяйства, численность занятых в которых, соответственно, составляет 828,9 и 567 тыс. человек [3]. При этом структура занятых в индивидуальном предпринимательстве показывает, что подавляющее большинство из них – 56,5%, также относится к торговле; ремонту автомобилей, бытовых изделий и предметов личного пользования [4].

Из приведенных данных следует, что в настоящее время возможности в сфере занятости для малого бизнеса представлены в обрабатывающей промышленности, строительстве, торговле, сельском хозяйстве и сфере услуг. В то же время в силу сырьевой ориентации развития казахстанской экономики в её структуре неуклонно повышается удельный вес горнодобывающей промышленности, где доля занятых из субъектов малого бизнеса (предприятий) составляет лишь 2,3% [4]. В обрабатывающем секторе промышленности ведущее место (более 40% всей продукции) занимает металлургическая промышленность и производство металлических изделий, где в силу высокой капиталоемкости и эффекта экономии на масштабе условия для развития малого бизнеса весьма ограничены. К тому же большинство предприятий в этих отраслях находятся в собственности или под контролем крупных иностранных инвесторов.

Реальные возможности для развития малого бизнеса представлены в настоящее время лишь во второй по удельному весу в обрабатывающем секторе пищевой промышленности, где на более чем 4,5 тыс. предприятиях было занято 10,5% всех работников промышленности.

В целом, в объеме промышленного производства и в численности занятых доля сектора малого бизнеса меняется весьма медленно и составляет соответственно 2,8-3,2% и 12,0-14,0%, хотя ежегодно за последние пять лет промышленное производство растет в среднем на 12%.

Таким образом, повышение роли малого бизнеса в экономике нашей республики сдерживается не только из-за трудностей административно-бюрократического и финансового характера, но и объективными преградами, вызванными ограниченностью сферы приложения малого предпринимательства из-за преобладания в структуре национальной экономики капиталоемких сырьевых отраслей. Эти отрасли относятся к низко технологичным отраслям, т.е. используют технологии с продолжительным жизненным циклом. Дальнейшее развитие малого бизнеса, следовательно, напрямую связано с ростом обрабатывающей промышленности и сферы услуг, где существуют широкие возможности для инновационной деятельности.

В настоящее время инновационная активность предприятий Казахстана находится на весьма низком уровне: в 2014г. доля инновационно активных предприятий по всем видам собственности составила 4.8%, а в 2015г. – 4.0% [5]. В частном секторе доля инновационно активных предприятий снизилась: с 526 предприятий в 2014г. до 447 в 2015г.

На практике положение к лучшему изменилось незначительно, потому что предприниматели противоречиво и широко понимают само определение «инновация». Подавляющее большинство в перечень инновационных мероприятий включают приобретение новой техники и оборудования, главным образом за рубежом. НИОКР, осуществляемые самими компаниями, является незначительным источником инноваций (14,5% фирм). Казахстанские предприятия не проявляют особой активности в приобретении лицензированных технологий или покупки патентов за рубежом и предназначенных для использования в Казахстане. Инновационная активность малого бизнеса и высокая доля занятых в этой сфере в промышленно развитых странах обусловлены, прежде всего, значительными возможностями, которые существуют для эффективной деятельности небольших предприятий в высокоразвитом и обширном секторе услуг. Именно здесь в последние десятилетия создавались новые рабочие места. Как известно, доля услуг в структуре ВВП в этих странах составляет до 70% и выше. Причем, среди услуг большое значение приобрели информационные, консультационные, научно-технические и другие услуги. В последние десятилетия мелкое предпринимательство в этих странах приобретало качественно новую роль, став одной из важнейших форм реализации современного этапа научно-технической революции. В США, где наиболее динамично осуществляется инновационное развитие, на малый бизнес приходится около 50% научно-технических разработок.

В свою очередь, одной из объективных и важнейших предпосылок «ренессанса» малого бизнеса в 80-90-х годах XX века в промышленно развитых странах послужили информационные технологии и компьютеризация, новая техника, позволившие преодолеть в некоторых видах производства преимущества экономии на масштабе и массового производства, что, соответственно, расширило возможности для роста малого бизнеса. «Технологический прогресс и прежде всего революция в компьютерных и информационных технологиях обеспечили технические предпосылки для развития небольших гибких производств, специализации и аутсорсинга». Эти процессы вызвали спрос на работников, способных и готовых работать в «гибком временном режиме, в нестандартных условиях, сочетать исполнительские и предпринимательские функции», что также стало фактором увеличения занятости в малом бизнесе.

Обеспечение дальнейшего роста малого бизнеса в нашей стране неразрывно связано с такими актуальными проблемами казахстанской экономики как её диверсификация, рост конкурентной среды, переход на инновационное развитие и улучшение человеческого потенциала. Малый инновационный бизнес может стать важным составным элементом национальной инновационной системы и сыграть роль ведущей силы в обеспечении индустриально-инновационного развития экономики Казахстана.

Существенным фактором развития малого инновационного бизнеса является также налаживание кооперированных взаимосвязей с крупными предприятиями и отраслевая диверсификация сектора малого бизнеса. В настоящее время в Казахстане в качестве основных субъектов инновационной деятельности выступают в основном крупное корпоративное предпринимательство (главным образом предприятия иностранной формы собственности), которое благодаря большому капиталу и использованию эффекта масштаба располагают более широкими возможностями освоения новых технологий. В то же время, как было отмечено выше, мировой опыт показывает, что малое предпринимательство в инновационной сфере может принимать широкие масштабы, образуя наиболее динамичную часть инновационного потенциала страны. Малые предприятия, обладая способностью быстрее реагировать на новые потребности и открывать новые сегменты рынка, могут взаимовыгодно сотрудничать с крупными предприятиями, выполняя их заказы по

разработке, поиску и внедрению в производство инноваций.

Рассматривая значимость человеческого потенциала для развития инновационного предпринимательства, нельзя обойти вниманием роль интеллектуально-образовательного и творческого потенциала кадров в сфере малого бизнеса. Одна из главных проблем малых предприятий Казахстана – нехватка специалистов в области менеджмента малого бизнеса, квалифицированной рабочей силы. Наша страна испытывает также дефицит специалистов в области информационных технологий, инновационного менеджмента, инженеров высокой квалификации. Поэтому в качестве первоочередных задач создания национальной инновационной системы выступает подготовка таких специалистов, обеспечение малых предприятий тренингами и консультациями. Актуальным представляется также формирование и рост такой особой составляющей человеческого потенциала как предпринимательская активность, которые могут осуществляться посредством воспитания у людей духа предпринимательства и новаторства, начиная с раннего возраста в специализированных школах и колледжах.

В целом, для превращения малого бизнеса в область приложения интеллектуальных и творческих способностей людей и решения, в частности, задачи обеспечения полной и продуктивной занятости, необходим подход, учитывающий создание всего комплекса условий для развития малого инновационного предпринимательства, в первую очередь, в секторе научно-технических, образовательных, информационных и консалтинговых услуг. Именно здесь, в процессе формирования национальной инновационной системы Казахстана, должен быть создан максимально благоприятный климат для роста числа реально действующих малых инновационных предприятий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кадрова Н.Н. Финансирование и кредитование инвестиций. Учебное пособие. – Алматы, 2013. – 632 с.
2. Соболева И., Маслова И., Белозерова С. Реализация трудового потенциала // Капитал, инвестиции, технологии.- 2015, - №10. – С. 16-19.
3. Неофициальная страница Нобелевского лауреата Джозефа Стиглица. <http://rusref.nm.ru/indexpub173.htm>
4. Малый бизнес в Казахстане /Статистический сборник/. Под ред. Ю.К.Шокоманова /Алматы, 2015, с.28, 67.
5. Краткий статистический ежегодник Казахстана /Статистический сб./ Алматы: Агентство РК по статистике.-2015г, с.25

ӘӨЖ 336.71

Молдабекова А.Ш.¹, Зетбек А.М.²

э.ғ.к., доцент¹, магистрант², М.Х.Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті

САЛЫҚТАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ТАБЫСТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУІНДЕГІ РӨЛІ

Қазақстан Республикасының салық жүйесіндегі салықтардың түрлері бойынша салық салу объектілері мен салық ставкаларына және оның төлену тәртібіне келесі кезектеме бойынша жеке-жеке тоқталып өтейік.

Салық жүйесі-мемлекеттен салынатын, алым және баж, олардың құрылу қағидалары және тәсілдері, салық жинақтылығы, сондай-ақ салық бақылауының ұйымы.

Қазақстан Республикасының салық жүйесі өзіне салық жинақтылығын алым және баж салығын, құқықтық нормаларды салық қатынастарын реттейтін, салық органының қызметтерін қосады.

Салық жүйесіндегі көрсетілетін негізгі талаптарға мыналар жатады:

-Салық құрамы дұрыс анықталған болуы қажет. Ол үшін салық заңдылығында елде алынатын салықтың толық тізімі болуы қажет.

-Жүйе мынаған сәйкес келуі керек, яғни салық салудан жалтару салық салынушыға тиімді болмауы керек.

-Салық жүйесінің қарапайымдылығы. Бұл әсіресе салық төлемдерінің дұрыстығына бақылауды жүзеге асыру үшін қажет .

-Салық жүйесі салық салушыдан өндіріске қаражат салуды ниет ету қажет.

-Салық салу біржақтылығы, белгілі бір заңмен бекітілген салық мерзімінде салықтар сол объектіге бір рет қана салынуы тиіс.

-Салық салу ортасына жатпайтын заң актілеріндегі салық сұрақтарының жағдайларына салық заңымен бекітілген сөзсіз приоритет нормасы.

Салықтың көптілігі, олардың көптеген белгілері және құрылуы салықтың қажет классификациясын құрайды. Классификация негізінен әртүрлі жағдайы мүмкін, соның ішінде: [1].

- а) әкімшілік белгі;
- б) өндіріп алу нысаны;
- в) салық көздері;
- с) салық салу денгейі;
- д) салықты пайдалануды бағыттау.

Әкімшілік белгімен, яғни салық енгізудегі өкілетті орган немесе заң органдарымен сәйкесінше өкілеттілікпен, нақты орнатылған салық ставкасы, тәртібі және өндіріп алу мерзімі. Салықтар, екі топқа бөлінеді: орталық (федералды) және жергілікті. Берілген қағиданы пайдалану салықтық тәжірибеде біріншіден, мемлекеттік орналасу екіншіден, салық салатын қағидаларымен, үшіншіден қоғамның демократиялық қайта пайда болуымен анықталады.

Тікелей салықтар-бұл мемлекеттен салық төлеушінің мүлкінен немесе кірісінен алынатын салық. Тікелей салықта субъект және салық салушы-бір тұлға. Мұндай салықтарға мысалы, жеке және заңды тұлғалар мүлкіне салық жатады.

Жанама салықтар тікелей салық төлеушінің кірісімен байланысты емес. Олар тауар бағасына қосымша ақы немесе қызмет тарифінің өсуімен бекітіледі (мысалы, акциздер және қосымша құнға салық).

Тікелей салықтар өзімен бірге жеке және нақты болып бөлінеді. Мұндай бөлу салық салу объектісі құнының дәрежесімен жүзеге асады. Нақты салықтар мүлктің жеке түрлерімен төленеді, олар ішкі белгілермен құрылған. Нақты салықтар өз мәнінде төлеушілердің жеке қасиеттерін есепке алуға жарамайды (жер салығы, бағалы қағаздарға салық). Жекеменшік салығы заңды және жеке тұлғалардың тікелей кірісінен алынады. Олар салынушы объектіден шыға отырыпның жеке жағдайын және нақты төлеуші кірісін есептейді. Жеке салық құрылуы салық төлеушінің төлемқабілеттілігі есебінен негізделген.

Салық көздерімен келесі салықтарды айырады:

- а) салықтар, өнім құнына қосылатын (ҚҚС, майлау материалдарын сатып-өткізуден салық және тағы басқа);
- б) өнімнің өз құнына қосылатын салықтар (көлік құралдарына салы, жер салығы және тағы басқа) ;
- в) салық төлеуші кірісінен төленетін салықтар (табыс салығы, заңды тұлға мүлкіне салық және тағы басқа).

Салық салу денгейіне қарай үш топты бейнеленеді:

1) прогрессивті салық салу шындығы кіріс мөлшерімен өскенде немесе басқа төлеуші объектіге. Бұл топ салықтарына мысалы, жеке тұлғалардан табыс салығы, көлік құралдары иелеріне салық жатады;

2) регрессивті, салық салу қиындығы кіріс бөлігінен төмендегенде немесе салық салудың басқа объектілеріне;

3) пропорционалды, салық салу қиындығы объект мөлшеріне және кіріс өсім пропорционалды өзгергенде.

Жиналған төлемді пайдалануға бағытталумен байланысты салықтар жалпы Әрбір елде мемлекеттік қаржының негізін бюджет құрайды, ал дәлірек айтатын болсақ, мемлекеттік бюджетті және әкімшілікті бірліктердің бюджеттерін кірістіретін бюджет жүйесі құрайды.

Бюджет қаржылық қатынастардың күрделі кешені болып табылады, сондықтан оны шешу әдістері де кешенді болуы керек. Тек сол жағдайда ғана мемлекеттік бюджет экономиканы реттеудің тиімді құралы ретінде өз қызметін толығымен атқара алады.

Енді мемлекеттік бюджетке түскен түсімдерді талдау мақсатында келесі кестеге тоқталамыз.

1-кесте Жамбыл облысы мемлекеттік кірістер департаменті бойынша мемлекеттік бюджетке түсетін түсімдерді талдау

МҰҚ.ТТ

Р / С	Көрсеткіштер.	2014 жыл.				2015 жыл.				Нақты түсімдерді салыстырғандағы ауытқу (+;-)
		Жоспар.	Нақты түсім.	Ауытқу. (+; -)	Өсу қарқыны. %	Жоспар	Нақты түсім.	Ауытқу. (+; -)	Өсу қарқыны. %	
А	Б	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Республикалық бюджет	28486952	31573893	3086941	110,8	14113652	15009710,2	896058,2	106,3	-16564182,8
-	салықтық түсімдер мен алымдар	27157090	29814830	2657740	109,7	12472825	1288935	416560	103,3	-16925445
2	Жергілікті бюджет	34303566	34781915	478349	101,3	39397591	45149691	5752100	114,6	1036776,1
-	салықтық түсімдер мен алымдар	31303247	31651359	348112	101,1	36082956	41862837	577988,1	116,0	10211478
	Мемлекеттік бюджет	62790518	66355809	3565291	105,6	53511243	60159401	6648158	112,4	-6196407
Есекерту: Жамбыл облысы мемлекеттік кірістер департаментінің жиынтық есебі 2014-2015 ж арқылы есептелінді.										

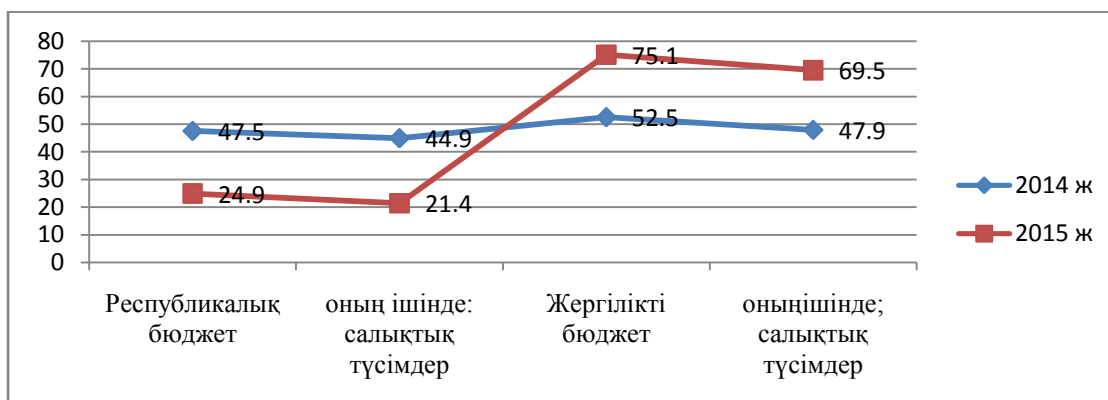
Есептеу нәтижелері бойынша мемлекеттік бюджетке түсетін түсімдердің 2014 жылдың нақты түсімін жоспармен салыстырғанда 3535291 мың теңгеге немесе 5,6 пайызға артқан, себебі ол республикалық бюджеттің 3086941 мың теңгеге және 10,8 пайызға; оның ішінде салықтық түсімдер мен алымдардың 2657740 мың теңгеге немесе 9,7 пайызға; сондай-ақ, жергілікті бюджеттің 478349 мың теңгеге немесе 1,3 пайызға; оның ішінде салықтық

түсімдер мен алымдардың 348112 мың теңгеге немесе 1,1 пайызға артуларына байланысты болған.

Ал 2015 жылы мемлекеттік бюджет 6648158 мың теңгеге немесе 12,4 пайызға артқан, себебі ол республикалық бюджеттің 899058,2 мың теңгеге және 6,3 пайызға; оның ішінде салықтық түсімдер мен алымдардың 416560 мың теңгеге немесе 3,3 пайызға; сондай –ақ, жергілікті бюджеттің 5752100 мың теңгеге немесе 14,6 пайызға; оның ішінде салықтық түсімдер мен алымдардың 577988,1 мың теңгеге немесе 16,0 пайызға артуларына байланысты болған.

Жалпы қорыта айтсақ 2014-2015 жылдар аралығын мемлекеттік бюджет 6196407 мың теңгеге кеміген, себебі ол республикалық бюджеттің 1654182,8 мың теңгеге , оның ішінде салықтық түсімдер мен алымдардың 16925445 мыңтеңгеге кемулеріне байланысты болған.

Енді, Жамбыл облысы кірістер департаменті бойынша мемлекеттік бюджетке түскен түсімдер қозғалысын келесі суретте қарастырамыз.

1-сурет.Жамбыл облысы мемлекеттік кірістер департаменті бойынша мемлекеттік бюджеттің құрамының қозғалысы

Ескертпе: 1-кестенің негізінде есептелген.

Берілген мәліметтер негізі бойынша 2014-2015 жылдар аралығында мемлекеттік бюджет төмендегідей пайызды құраған:

а) республикалық бюджет 36,2 пайызды құраса; оның ішінде салықтық түсімдер мен алымдар 33,15 пайызды құраған.

б) жерілікті бюджет 63,8 пайызды құраса; оның ішінде салықтық түсімдер мен алымдар 58,7 пайызды құраған.

Салық түрлерін жетілдіру бойынша ұсыныстар:

- салық салудың оптималды режимін анықтау;
- тиімді салықтық әкімшіліктендіруді қамтамасыз ету;
- салық заңдылықтарын жетілдіру;
- қосылған құн салығын алудың қазіргі таңда қолданылып жүрген механизмін оңайлату;
- экспортер-кәсіпорындар қызметін жақсарту мақсатында қосылған құн салығының қайтарылу механизмін жеңілдету керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Салық Кодексі .Астана, Ақорда, 2008 жылғы желтоқсанның 10-ы. № 99-IV ҚРЗ
2. Үмбеталиев А.Д. Керімбек Ғ.Е. «Салық және салық салу».Оқулық Алматы.Экономика.2006 ж.-326 б.

Молдабекова А.Ш., Молдабек А.Б., Құлтай А.Е.
М.Х.Дулата атындағы Тараз мемлекеттік университеті

ИНВЕСТИЦИЯНЫ БАСҚАРУДЫҢ ҚАЗЕТТІЛІГІ МЕН ОНЫ ІСКЕ АСЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақстан экономикасының жаһандану жағдайында аймақтық деңгейдегі мемлекеттік басқарманың инвестициялық үдерісінің тиімділігін жоғарылату өзектілігі қолайлы инвестициялық ортадағы инвестициялық және кәсіпкерлік субъектілерінің бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату қызметтерінің ерекше мағынасына ие болады.

Басқа инвестициялық ішкі жүйелер (инвестициялық саясат, әлуе, ахуал) элементтерімен бірлікте және өзара қарым-қатынас арқылы олар үшін анықтаушы болып табылатын ішкі құрылымы бар аймақтың инвестициялық үдерісі жүзеге асырылады. Аймақ мақсаттары жетістікке жету үшін тиімді әрекеттер жасау және оны жүзеге асыруды инвестициялық үдерістің ресурстық қамтамасыз етуімен өзімен ұсынған инвестициялық әлуе қолданылады. Экономикалық, саясаттық, инновациялық және басқа да шарттардың әсерімен жиналған аймақтың инвестициялық ахуал аймақта инвестициялық үдерісті жүзеге асыру ортасын қалыптастырып, инвестицияның дәрежесін анықтайды, аймақтағы инвестициялық белсенділікке тікелей әсер етеді.

Инвестицияның көлемімен пропорцияларының қисынын дәлелдеу үшін жүзеге асырылатын аймақтық ұйымдар билігінің іс-шаралар тізімін анықтай отырып, сонымен қатар қолайлы инвестициялық ахуал құру үшін инвестициялық саясат шараларды реттеудің инвестициялық үдерісіне әсер етеді. Ақырында ахуал, әлуе, тәуекел инвестициялық үдерістері бір-бірімен байланысты көріністерді ұсынады және аймақтың ішкі жүйелерінің элементтері ретінде қарастырылуы тиіс.

Бүтіндей, салалы, аймақтық елді, кәсіпорындарды немесе коорпора-цияларды инвестицияға тарту инвестициялық аумақтың жағдайын қалыптас-тыру немесе экономикадағы инвестициялық ахуал түсінігінің құрамында жүйе қалыптастыру санаты болып табылады. Жүйе немесе белгілі елдің, аймақтық, саланың, кәсіпорындардың инвестицияларына әлеуетті төлемге қабілетті сұраныстарының құрамын жақсартудағы әртүрлі объектілердің белгілерін, мөлшерін, мүмкіндіктерін тіркеу - бұл елді, аймақты және т.б. инвестицияға тарту. Ағымдағы және келешекті инвестицияға тарту уақытша сараптау, басқару, болжау көкжиегіне тәуелді болатынын көрсетеді. Оларды өлшеудің негізгі әдістемелік ережелері біртұтас болып табылады.

Инвестициялық ахуалды инвестордың осы немесе өзге нысанды инвестициялауды таңдауға әсер ететін инвестициялаудың шарты ретінде қарастыруға болады. Бұл түсінік үлкен деңгейде мемлекеттің немесе жеке аймақтың саясаттық, экономикалық және әлеуметтік жағдайдың көрсеткіштерін өзіне қосады.

Жеке инвесторлар мен нақты мемлекеттік ұйымдарға қоса жергілікті өзін-өзі басқару ұйымдарының, банктердің, кәсіпорындардың т.б. өзара қарым-қатынасын *шағын деңгейдегі инвестициялық ахуал* анықтайды.

Аймақтағы қаржы тарауын анықтайтын және инвестициялық белсенділікпен бағаланатын белгілер (шарттар, шектеулер) құрамы – бұл аймақты инвестицияға тарту. Аймақтың инвестициялық белсенділігі өз кезегінде қаржы тарауының ашықтығы ретінде қарастырылады. Ол болжамды немесе келешекті сияқты ағымдағыдай (сараптау алдындағы) инвестициялық тарту болады. Аймақты белсендіру мен тарту сараптау кезеңінде өзгеріссіз қалу керектігі бағалауда қолданыс тапқан. Сонымен қатар, аймақты белсендіру немесе тартуды бағалауда қолданылатын көрсеткіштер әрбір экономикалық даму кезеңінде өзгеріске ұшырайды.

Аймаққа инвестициялық тарту бір жағынан – инвестициялық аймақ әлеуеті, екінші жағынан – тәуекелге бару арқылы қалыптасады. Факторлардың тұтас құрамының агрегациялық ұсынысы – бұл өз кезегіндегі инвестициялық әлеует пен тәуекел.

Инвестициялық әлеует аумағын толық қолданбау аймақтық инвестиция-лық тәуекелдің болуын куәландырады.

Негізгі үлкен экономикалық, әлеуметтік-демографиялық және басқа да факторлар инвестициялық әлеуетті нықтауда есепке алынады. Оларға мыналар жатады:

- саясаттық (жергілікті басқару ұйымының беделділігі, заңнамалық және орындаушы құрылымның бірқалыптылығы);
- экономикалық (аймақтық экономикалық құрылымы, аймақтық әлеуметтік-экономиканың дамуы, құнсыздану деңгейі, жоғары тиімділікті инвестициялық нысандар және т.б.);
- ресурстық-шикізаттық (табиғи ресурстардың негізгі түрлерін теңгерімдік қорлармен қамтамасыз ету);
- еңбектік (еңбек ресурстары мен олардың білім деңгейінің болуы, біліктілікті жұмысшы күшінің болуы);
- өндірістік (аймақ шаруашылығының негізгі қызметінің нәтижелері, индустриялық өндірістерінің көлемі, мекемелердің ішкі инвестициялық ресурстарының көлемі, шығынға ұшыраған мекемелердің үлесі, сыртқа шығару әлеуетінің болуы);
- қаржылық (бюджеттік кіріс көлемі, мекемелердің пайда табуы және аймақ тұрғындарының кірістері, салықтық жеңілдіктердің болуы);
- инновациялық (ғылыми даму деңгейі, ғылыми-зерттеу мен тәжірибелі-құрастыру жұмыстары және оларды қаржыландыру, аймақта ғылыми-техникалық ілгерілеу жетістіктерін енгізу);
- институционалдық (нарықтық экономика жетекші институттардың, шағын кәсіпкерліктің даму деңгейі);
- инфрақұрылымдық (аймақтың экономикалық-географиялық ережесі және оны инфрақұрылыммен қамтамасыз ету);
- әлеуметтік (тұрғындарды тұрғын үймен қамтамасыз ету, жұмыссыздық деңгейі, тұрғындардың нарықтық реформаға қатысы, аймақ тұрғындарының құрамды сатып алу қабілеті).

Инвестициялық әлеуетті қалыптастырудың аталған факторларымен қатар жалпы сипаттамаға ие. Олардың әрқайсысы статистикалық көрсеткіштер қатарының таразыланған бағасы ретінде есептеледі.

Корреляциялы-регрессиялық сараптама нәтижесінде талапты көрсеткіш-терге әсер ететін мыңдаған маңызды алғашқы көрсеткіштер бөлінеді.

Аймақтық инвестициялық стратегияның басқару белгілеріне төмендегі аймақтық көрсеткіштердің тұрақты қарқындылығының жетістіктерін айтуға болады:

- инвестицияның өсу қарқыны (мекемелердің жеке қаржылық ресурстарын өнеркәсіптік үдеріске тарту, ішкі жинақтың есебінен инвестициялық несиелер, тікелей инвестициялар);
- экономиканың басым салаларындағы капиталдық өндіріс деңгейі (капитал бойынша мекемелердің стратегиялық жоспары);
- аймақтық азық-түліктің жалпы өсуі;
- тауарлар, қызметтер, капиталдар нарығындағы шаруашылық байланыс-тардың тиімділігін жоғарылату. Аймақтың экономикасындағы қаржының төмендеу қаупі;
- өнеркәсіп пен тұтынушының құрылымдық тиімділігін жоғарылату.

Жоғарыда қарастырылған өнімді сапа белгілерінің мүмкіндіктерінен басқа да көрсеткіштер қолданылуы мүмкін. Мәселен, бюджеттің кіріс бөлігінің өсу динамикасы, еңбек ақысының өсу динамикасы, халықтың ойындағыдай физикалық тұтыну динамикасы және кірістері т.б.

Инвестициялар экономикалық категория ретінде бірқатар маңызды функциялар атқарады, онсыз кез келген мемлекеттің тұрақты экономикалық дамуын елестету мүмкін емес. Макродеңгейде инвестициялар келесілерге негіз болады:

- кеңейтілген ұдайы өндіріс саясатын жүзеге асыру;
- ғылыми – техникалық прогрессті жылдамдату, отандық өнімдердің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету және сапасын арттыру;
- халық шаруашылығы салаларының теңдестірілген дамуы және қоғамдық өндірістің құрылымдық қайта құрылуы;
- өнеркәсіптің шикізаттық базасын құру;
- азаматтық, құрылыс, денсаулық сақтауды дамыту, мәдениет, сонымен қатар бірқатар әлеуметтік мәселелердің шешімін табу;
- жұмыссыздық мәселелерін оңайлату;
- қоршаған ортаны қорғау;
- әскери- өнеркәсіп кешенін конверсиялау және т.б..

Инвестициялардың микродеңгейде де ерекше маңызды орны бар. Бұл деңгейде олар ең алдымен келесі мақсаттарға жету үшін қажет:

- өндірісті дамыту және кеңейту;
- негізгі құралдарды шамадан тыс қолдануға жол бермеу;
- өндірістің техникалық деңгейін арттыру;
- белгілі кәсіпорын өнімінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету және сапасын арттыру;
- табиғатты қорғау іс- шараларын жүзеге асыру;
- құнды қағаздар сатып алу және қаражатты басқа кәсіпорындар активтеріне салу.

Аймақтағы инвестициялық процесстер оларды ұйымдастыру мен құрылымдандырудың жүйелі пайымдау көзқарасынан қарастырылуы қажет. Аталған позициялардан инвестициялық процессті: субъект (инвестор), объект (инвестициялау объектісі), олардың арасындағы қатынас (инвестициялық кіріс алу мақсатында инвестициялау), олардың тіршілік саласы (инвестициялық саласы) құрайтын кезеңдердің жүйелілігі ретінде атап көрсетуімізге болады. Онымен қоса қарым – қатынастар басқа элементтерді біріктіре жүйекүрушы фактор ретінде қарастырылады.

Инвестициялық процесстің өмір циклының жиынтығын құрайтын инвестициялаудың барлық формалары өзінің дамуында 3 кезеңнен (фазадан) өтеді:

- процессте альтернативалық инвестициялық шешімдердің нұсқалары өңделетін, оларға бағалау және оның жүзеге асырылуына нақты шешімдер қабылданатын инвестициялау алдындағы кезең;
- қабылданған инвестициялық шешім тікелей жүзеге асыру процессімен іске асырылатын инвестициялық кезең;
- инвестициялау объектісін эксплуатациялау процессінде инвестициялық шешімдердің алдын ала қарастырылған көрсеткіштеріне жетуге бақылауды қамтамасыз ету процессі жүргізілетін инвестициялаудан кейінгі кезең.

Инвестициялық процесс өз бетінше әрекет жасай алмайды. Бұл оны тұтастық пайымдау шеңберінде, яғни басқа процесстермен байланыста болу, қарастырылуы тиіс екендігін білдіреді. Аталған жайт жекелеп алған қызмет саласында, сонымен қатар аймақтық қарым - қатынастар жүйесінде инвестициялық процесс орны мен рөлін мейлінше толық бейнелеуге мүмкіндік береді.

Жаңа экономикалық жағдайда аймақтық инвестициялық процесстер бірқатар жағымсыз тенденциялармен сипатталады, атап айтсақ:

- инвестициялық жобалар мен бағдарламаларды негіздеу мен жүзеге асыру процессінің оңтайлы болмауы себебінен, инвестициялаудың аймақтық мүмкіндіктері іске асырылмау қалпында сақталып отыр;
- инвестициялық мүмкіндіктердің аймақтық және салалық ерекшеліктері Қазақстандағы және аймақтардағы инвестициялық кешеннің теңгеруге жетуін қиындатады;

- аймақтық деңгейінде инвестициялық ресурстарды пайдаланудың төмен нәтижелілігі байқалады;
- инвестициялық қаржыландыру институттарының дамымағандығы аймақтық инвестициялық процессті тежейді.

Аймақтық инвестициялық процесстің дамуын басқару- аймақ деңгейінде инвестициялық процесстердің тұрақты дамуын қамтамасыз ету мақсатында инвестициялау объектілеріне билік органдарының мақсатты ықпал етуі. Қазіргі кезеңде басқару процессінде неғұрлым зерттелгендері болып мемлекеттік органдардың басқару қызметі субъектілері ретінде басқару объектілеріне ықпал ету әрекеттері табылады. Сонымен қатар, аймақтық деңгейде инвестициялық процесстерді дамыту стратегиясы саласында теориялық өңдеулері жеткіліксіз, аталған процесстердің дамуын басқару механизмі көрсетілмеген, аймақтық инвестициялық процесске қатысушылар қарым- қатынастары жүйеге келтірілмеген.

Инвестициялық процесстерді стратегиялық дамытудың концептуалды негізінің болмауы дұрыс аймақтарға инвестициялар тартуға септігін тигізетін инвестициялық климатты қалыптастыруға және пайдалану мүмкіндігінің болмауына алып келеді, аймақтық билік органдары бұл процесске жеткіліксіз ықпал етеді, билік құрылымдары мен аймақтағы инвестициялық процесске қатысушыларды қарым - қатынастары жүйеге келтірілмеген.

Аймақтық инвестициялық процесстердің дамуын тиімді басқару келесідей басқару функцияларын жүзеге асырумен байланысты:

- аймақтың экономикалық жағдайының өзгеру деңгейі мен келешегін сараптау;
- экономикалық дамыту көрсеткіштерін жоспарлау мен жобалау;
- инвестициялық қызметті басқаруды ұйымдастыру мен үйлестіру;
- инвестициялық процесске қатысушыларды ынталандыру;
- инвестициялық қызмет нәтижелерін бақылау мен бағалау.

Инвестициялық процесстердің дамуын басқару оның жұмыс істеуін басқарудан өзгешеленетінін атап өткен жөн. Аймақтық деңгейде инвестициялық процесстердің функционалдануы шеңберінде шешілетін әдеттегі мәселелерге келесілер жатады:

- инвестициялық қызметті нормативтік және құқықтық реттеу;
- инвесторлардың мүліктік құқықтарын мемлекеттік реттеу;
- нақты аймақ шартында кепілдемелердің орындалуын қамтамасыз ету;
- инвестициялық қызмет субъектілерінің құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету;
- инвестициялық жобалардың тиімділігін бағалау;
- инвестициялық жобалардың жүзеге асырылуы мен орындалуын ағымдық бақылау.

1 - сурет. Аймақ деңгейінде инвестицияларды жүйелеу

Инвестициялық процесстерді дамыту бойынша басқару қызметінің шеңберінде стратегиялық мәселелеріне:

- жағымды инвестициялық климатты қалыптастыру мен нығайту;
- аймақтық маркетингтік бағдарламаларды өңдеу;
- инвестициялық рыноктің тиімді инфрақұрылымын құру;
- аймақ кәсіпорнының өніміне және инвестициялық ресурстарға сұранысты қалыптастыру;
- бюджетен тыс қаржыландыру көздерінің инвестицияларын, жекелеп алғанда кәсіпорындар мен ұйымдардың, сонымен қатар халықтың жинаған қорын пайдалануға жағдай туғызу;
- аймақ экономикасына шетелдік инвестицияларды, мемлекеттің басқа аймақтарынан инвестициялар тартуға жағдай туғызу;
- халықаралық рыноктің инвестициялық ресурстары мен аймақтық инвестициялық рынок интеграциясын қамтамасыз ету.

Сонымен, аймақтағы инвестициялық процесстердің дамуын басқару мақсаттары мен мәселелері аталған процесстердің функционалдануын басқару мәселелері мен мақсаттарынан ерекшеленеді. Ғылыми басылымдардың көпшілігінде, ең алдымен, аймақтағы инвестициялық қызметті қолдаудың ағымдық мәселелері талқыланады. Олардың мәні мен қажеттілігін төмендет-песек, тиімді аймақтық саясатты жүзеге асыру үшін, егжей-тегжейлі инвестициялық процесстердің дамуын басқаруды қарастыру және аталған басқару механизмін аймақ деңгейінде қалыптастыру қажеттілігін атап өткен жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Кучукова Н.К. Финансовое обеспечение индустриально-инновационного развития Казахстана // Казахстанская правда.- 2010.

УДК: 336 (574)

Ибраимова С.Ж., Жазыбаев К.М.

Государственный университет имени Шакарима города Семей

МЕТОДЫ КАЧЕСТВЕННЫХ И КОЛИЧЕСТВЕННЫХ ОЦЕНОК ИНВЕСТИЦИОННЫХ РИСКОВ

Известно, что уровень развития общества напрямую связан с инвестиционной активностью – с возникновением и развитием новых предприятий, с реализацией инвестиционных проектов. Показатель «доля инвестиций в валовом внутреннем продукте» служит основой для сравнения темпов развития различных стран и составляет в развитых странах больше 20% [1].

Любая деятельность и все связанные с ней мероприятия направлены на достижение определенной цели. Процесс достижения к цели базируется на реализации принимаемых решений и должен осуществляться по заранее намеченной «траектории», определяемой четко сформулированными планами и замыслами. Однако объективно существующая и принципиально неустранимая неопределенность оказывает возмущающее воздействие на это движение, изменяя время наступления намеченных событий, их содержание или количественную оценку и т.д., что, безусловно, может привести к нежелательному развитию событий и повлиять на конечный результат [2].

В процессе инвестиционной деятельности хозяйствующие субъекты неизбежно встречаются с ситуацией неопределенности будущих результатов своей деятельности, т.е. постоянно сталкиваются с различными видами рисков.

Риск – это сложное явление, имеющее множество несовпадающих, а иногда противоположных реальных основ. Это обуславливает возможность существования нескольких определений риска с разных точек зрения [3].

В ряде случаев под рискованностью инвестиционного проекта понимается возможность отклонения будущих денежных потоков по проекту от ожидаемого потока. Чем больше отклонение, тем более рискованным считается проект [4].

Количественный анализ рисков предполагает численное определение величин отдельных рисков и риска проекта в целом. Количественный анализ значительно сложнее и базируется на теории вероятностей, математической статистике, теории исследования операций.

Для осуществления количественного анализа проектных рисков необходимы два условия [2]:

- наличие проведенного базисного варианта расчета проекта;
- проведение полноценного предварительного качественного анализа.

Осуществление инвестиционных программ связано с необходимостью вложения значительных финансовых, материальных, трудовых и других ресурсов и, как правило, на относительно длительный период. Понятно, что эффект от инвестиционного решения проявит себя лишь через некоторое (иногда значительное) время. А время усиливает неопределенность перспектив и риск предпринимательства. Оценка риска во многом субъективна и зависит от умения менеджера оценивать ситуацию и принимать решения. И, тем не менее, в мировой практике существует несколько методов измерения риска. Для

верного установления зон и источников риска используют методы качественных и количественных оценок инвестиционных рисков.

Качественный анализ риска проводится на стадии разработки бизнес- плана. К **методам качественных оценок** относятся следующие методы.

Метод анализа уместности затрат ориентирован на обнаружение потенциальных зон риска с учетом показателей устойчивости фирмы. В данном случае предполагается, что перерасход средств может произойти в результате:

- первоначальной недооценки стоимости;
- изменения границ проектирования;
- различий в производительности;
- увеличения первоначальной стоимости.

Эти причины могут быть детализированы, после чего составляется подробный контрольный перечень затрат для всех вариантов финансирования проекта. Ассигнования же утверждаются и выделяются отдельно на каждой стадии проекта. Причем, основываясь на результатах анализа, на любой стадии инвестор может оценить степень риска и при необходимости принять решение о прекращении инвестирования.

Метод аналогий предполагает, что при анализе проектов (в частности строительных) обобщаются сведения об аналогичных проектах с точки зрения возникших рисков. Сбор и обработку подобной информации берут на себя сами разработчики проектов, основываясь на статистических данных, результатах исследовательских работ проектных организаций, опросах менеджеров проектов и т. д. При использовании этого метода существует опасность составления неполных или ограниченных сценариев срыва проекта в силу того, что возможны осложнения:

- качественное различие между собой;
- трудно спрогнозировать их появление во времени;
- их эффект становится результатом сложного взаимодействия, а потому может быть самым неожиданным.

Для составления полной оценки инвестиционных рисков проекта разумно провести количественный анализ, при котором все отдельные типы рисков измеряются в количественных единицах, свойственных каждому из них, а затем переводятся в денежные единицы проекта в целом. Для учета факторов неопределенности и риска при оценке эффективности инвестиционных проектов могут использоваться следующие **методы количественной оценки** рискованности проектов.

Метод корректировки нормы дисконта предусматривает приведение будущих потоков платежей к настоящему моменту времени, т. е. обыкновенное дисконтирование, но более высокой норме. Этот метод не дает никакой информации о степени риска, при этом получаемые результаты существенно зависят только от величины надбавки (премии) за риск.

Анализ чувствительности (sensitivity analysis). Цель анализа чувствительности – выявить важнейшие факторы, так называемые «критические переменные», способные наиболее серьезно повлиять на проект и проверить воздействие последовательных (одиночных) изменений этих факторов на результаты проекта. Т. е. анализ чувствительности – это метод, который позволяет определить, насколько изменится NPV при заданном изменении значения переменной при неизменных значениях всех остальных показателей. Анализ чувствительности начинается с рассмотрения базового случая, который рассчитывается на основе ожидаемых значений каждого показателя. Затем значение каждого показателя изменяется на определенное количество процентов выше и ниже ожидаемого значения при неизменных остальных показателях (границы вариации составляют, как правило, плюс-минус 10–15 %); рассчитывается новая NPV для каждого из этих значений. В конце получившийся набор значений NPV может быть нанесен на график зависимости от изменения каждой из переменных. При анализе графиков используется следующее правило: чем больше наклон графика, тем более чувствителен проект к изменению данной

переменной. И если мы сравниваем результаты анализа для двух разных проектов, то проект с большим наклоном графика чувствительности будет считаться более рискованным, так как у него незначительное отклонение значения показателей от ожидаемых приведет к более серьезному отклонению значения ожидаемой NPV проекта.

Анализ чувствительности может дать представление о рискованности проекта. В качестве ключевого показателя, относительно которого производится оценка чувствительности, может быть выбран также показатель IRR . Анализ чувствительности называют однофакторным анализом. Результаты проведенного ранее качественного анализа рисков проекта являются базой, фундаментом при отборе факторов для количественного анализа. Классификация факторов, варьируемых в процессе анализа чувствительности:

- первая группа – факторы, влияющие на объем доходов (выгод) проекта;
- вторая группа – факторы, влияющие на объем проектных затрат.

Варьируемые факторы, рассматриваемые на практике:

- показатели инфляции;
- физический объем продаж как следствие емкости рынка, доли предприятия на рынке, потенциала роста рыночного спроса;
- переменные издержки;
- постоянные издержки;
- требуемый объем инвестиций;
- стоимость привлекаемого капитала в зависимости от условий и источников его формирования (например, процент за кредиты).

Анализ чувствительности позволяет учитывать риск и неопределенность при реализации инвестиционного проекта: например, если критическим фактором оказалась цена продукции, то можно усилить программу маркетинга или снизить стоимость проекта; если проект оказался более чувствительным к объему производства, то следует обратить внимание на возможность роста производительности труда (обучение рабочих, улучшение организации и управления и др.).

Анализ вариантов. В данном методе одновременному непротиворечивому (реалистическому) изменению подвергается вся группа переменных (факторов). Определяется воздействие одновременного изменения всех основных переменных проекта, характеризующих его денежные потоки. Так как анализ чувствительности рассматривает только один фактор, он не может быть полным. Этот недостаток восполняет вероятностный анализ, суть которого заключается в том, что для каждого параметра исходных данных строится кривая вероятности значений. Анализ может идти по одному из двух направлений:

- либо путем определения и использования в расчетах средневзвешенных величин;
- либо путем построения дерева вероятностей и выполнения расчетов по каждой из возможных варьируемых величин; в этом случае появляется возможность «профиля риска» проекта, т. е. графика вероятностей значений какого-либо из результирующих показателей (чистого дохода, внутренней нормы доходности и т. п.).

Сценарием может быть любое в достаточной степени вероятное событие или состояние, существенно влияющее на несколько параметров проекта одновременно. Для проведения анализа рисков методом сценариев необходимо использовать «наихудшие» значения переменных для получения «наихудшего» (пессимистического) результата чистого дисконтированного дохода и наилучший прогноз для получения оптимистического значения NPV проекта.

Преимуществом метода является тот факт, что отклонения параметров рассчитываются с учетом их взаимозависимостей. Он позволяет получить целый диапазон возможных значений с вероятностью их исхода, а не просто какое-то точечное значение NPV . Кроме того, с его помощью можно достаточно точно определить вероятность того, что NPV и IRR проекта будут больше нуля, что дает представление о степени его рискованности.

Однако метод сценариев наиболее эффективно можно применять, когда количество возможных значений чистой приведенной стоимости конечно.

Эти методы наиболее точные, но и наиболее сложные с технической точки зрения. Алгоритм методов:

- описание всех возможных условий реализации проекта (в форме сценариев или моделей системы ограничений на показатели проекта);
- определение по каждому варианту затрат, результатов и показателей эффективности;
- определение вероятностей отдельных условий (вариантов) реализации инвестиционного проекта и соответствующих им показателей эффективности;
- определение показателя эффективности проекта в целом, которым является показатель ожидаемого интегрального эффекта ($NPV_{ож}$):

$$NPV_{ож} = \sum_{i=1}^n NPV_i \times p_i, \quad (1)$$

где NPV_i – чистая текущая стоимость i -го варианта реализации инвестиционного проекта; p_i – вероятность возникновения i -го варианта реализации инвестиционного проекта;

- определение среднего квадратического отклонения:

$$\sigma_{NPV} = \sqrt{\sum_{i=1}^n (NPV_i - NPV_{ож})^2 \times p_i}, \quad (2)$$

Чем меньше среднее квадратическое отклонение, тем менее рискованным считается инвестиционный проект.

Метод расчета критических точек проекта обычно представлен расчетом так называемой точки безубыточности, применяемым по отношению к объемам производства или реализации продукции. Смысл этого метода заключается в определении минимально допустимого (критического) уровня производства (продаж), при котором проект остается безубыточным, т. е. не приносит ни прибыли, ни убытка. Чем ниже этот уровень, тем более вероятно, что данный проект будет жизнеспособным в условиях непредсказуемого сокращения рынка сбыта, и, следовательно, тем ниже будет уровень риска инвестора.

Критический объем производства определяется по следующей формуле:

$$Q_{кр} = \frac{Z_{пост}}{C_{ед} - Z_{пер.ед}}, \quad (3)$$

где $Z_{пост}$ – постоянные затраты; $C_{ед}$ – цена реализации единицы продукции; $Z_{пер.ед}$ – переменные затраты на единицу продукции.

Чем дальше точка безубыточности от фактического объема продаж, тем устойчивее проект. В случае определения критических точек для каждого конкретного участника проекта его вероятные убытки могут быть устранены за счет создания запасов и резервов или возмещения страховыми выплатами. Таким образом, после учета всех потенциальных критических точек проекта и разработки механизмов компенсации возможных потерь проект можно считать устойчивым [5].

Из сказанного можно сделать вывод о том, что не существует универсального метода, позволяющего провести полный анализ и дать оценку риска инвестиционного проекта. Каждый из рассмотренных выше методов обладает своими достоинствами.

Качественные методы позволяют рассмотреть все возможные рискованные ситуации и описать все многообразие рисков рассматриваемого инвестиционного проекта.

Использование количественных методов дает возможность получить численную оценку рискованности проекта, определить степень влияния факторов риска на его эффективность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Е.Н. Станиславчик БИЗНЕС ПЛАН. Управление инвестиционными проектами. – Ось-89, 2009. – С. 3
2. М.В. Грачева Анализ проектных рисков. – Москва: ЗАО «Финстатинформ», 1999. – С. 7, 54
3. Тусмаганбетова Д.Г. Основы инвестирования. – Алматы: Эверо, 2015. – Б. 109

4. Теплова Т.В. Финансовые решения: стратегия и тактика: учеб.пособие/Т.В. Теплова. – М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1998. – 264
5. Н.Г. Кокшарова Экономическая оценка инвестиций . – Сыктывкар: СЛИ, 2012. – 92-96
УДК 371

Низтаева А.Н., Садиева А.

Международная образовательная Корпорация, г. Алматы

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ АКТИВАМИ В РК

В статье рассмотрены теоретические основы понятия «государственные активы» и вопросы совершенствования управления государственными активами в Республике Казахстан на примере опыта зарубежных стран. Выявлены страны-члены ОЭСР, в которых основная часть государственных предприятий имеет полную или преобладающую долю собственности. В таких странах, как Австралия, Бельгия, Турция все государственные предприятия полностью принадлежат государству или государство имеет преобладающую долю собственности. Отдельно рассмотрены особенности управления государственными активами европейских стран. Предложен наиболее приемлемый и подходящий для Казахстана опыт европейских стран управления государственными активами (по методам управления государственными активами, критериям эффективности, особенностям прав собственности, полномочиям и ответственности за управлением объектами государственной собственности).

Условия функционирования и целесообразность выполнения государством своих функций как собственника и регулятора социально-экономических процессов в обществе тесным образом связаны с историческими этапами его становления и развития. В зависимости от этого изменяются пропорции, масштабы, степень охвата государством различных сегментов рынка, роль государственных активов в экономике, перечень объектов, попадающих в сферу активной деятельности или влияния государственных органов управления. Сферы государственных активов в каждой из стран различны и определяются рядом взаимосвязанных факторов: исторически сложившимися условиями в стране, местом в мирохозяйственных связях, конкурентоспособностью национальной экономики, современной стадией ее развития, социальными, экономическими, культурными и другими функциями государства.

Государственные активы имеют существенное значение в экономике любой страны. Несомненно, они являются неотъемлемой частью государства, его опорным звеном в системе хозяйственных отношений. Они обладают уникальными свойствами, с помощью которых практически неограниченно удовлетворяются основные общественные потребности, и экономика функционирует в согласии с национальными экономическими интересами. Именно с их помощью решаются сложные макроэкономические проблемы, осуществляются крупные инвестиционные программы, обеспечиваются условия для непрерывного процесса воспроизводства национального капитала.

Понятие государственных активов является достаточно новым в правовой науке. В Бюджетном кодексе понятие «активы государства» изложено в следующей редакции: «активы государства — имущественные и неимущественные блага и права, имеющие стоимостную оценку, полученные в государственную собственность в результате прошлых операций или событий» [1].

Активы государства представляют собой сложнейшую иерархическую систему отношений, структурируемую по множеству признаков. Поэтому и управление такой системой представляет собой сложный и трудоемкий процесс. Мировой практике известно множество инструментов и методик управления государственными активами и, чтобы определить наиболее эффективные из них, следует внимательно изучить опыт зарубежных стран.

В Послании Главы государства Народу Казахстана «Казахстанский путь — 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» отмечено, что сейчас фундаментальные показатели развитости демонстрируют государства — участники Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). В неё входят 34 страны, производящие более 60-ти процентов мирового ВВП. Кандидатами на вступление в ОЭСР являются еще 6 стран — Бразилия, Китай, Индия, Индонезия, Россия и ЮАР. Все страны-участницы прошли путь глубокой модернизации, имеют высокие показатели инвестиций, научных разработок, производительности труда, развития бизнеса, стандартов жизни населения. Индикаторы стран ОЭСР с учётом их будущей долгосрочной динамики, это и есть базовые ориентиры нашего пути в число 30 развитых государств планеты [2].

Данные направления явились причинами рассмотрения опыта управления государственными активами стран ОЭСР. Важность государственной собственности в странах — членах ОЭСР часто связывают со «стратегической» природой сферы, в которой функционируют государственные учреждения и предприятия.

Страны-члены ОЭСР в прошлом контролировали данные сферы и все еще сохраняют определенный контроль. Однако природа контроля претерпела определенные изменения. Почти все страны-члены ОЭСР все еще сохраняют контроль и государственную собственность в данных секторах. Такие страны, как Чехия, Дания, Финляндия, Италия и Норвегия выступают одним и единственным собственником центральных почтовых услуг, системы железнодорожного транспорта, владеют преимущественной долей собственности в системе воздушного транспорта и энергетических компаниях. Даже после приватизации и либерализации финансового сектора некоторые государства сохраняют в собственности от 30 до 100 % акций некоторых финансовых учреждений, иногда по причине банковских кризисов, как в случае Чехии и скандинавских стран [3].

Участие государства в муниципальных и федеральных предприятиях обусловливается необходимостью выполнения важных функций, которые не могут быть осуществлены частным сектором в одностороннем порядке. Распределение данной собственности между федеральными и муниципальными органами власти происходит по принципу важности социальных задач, выполняемых данными предприятиями, их экономической значимости и масштабности объектов собственности. Участие государства в данных сферах также обусловливается необходимостью обеспечения бесперебойного и эффективного функционирования жизненно важных объектов инфраструктуры.

Жизненно важная инфраструктура (*critical infrastructure*) — это термин, используемый правительствами многих стран в отношении активов, наличие которых необходимо для общества и нормального функционирования экономики. В основном такие активы включают в себя следующее:

- производство, передача и распределение электроэнергии;
- добыча, транспортировка и распределение газа;
- добыча и переработка нефти, ее транспортировка и распределение;
- сектор телекоммуникации;
- водоснабжение (питьевая вода, канализационная система);
- сельское хозяйство, производство и распределение продовольственных товаров;
- система теплоснабжения (подача природного газа, печного топлива, система городского теплоснабжения);
- здравоохранение (стационарные и амбулаторные больницы);
- транспортная система (поставка горючего, железнодорожная система, аэропорты, морские порты, система загрузки и выгрузки на морских портах);
- финансовые услуги (система центрального банка, клиринговая система);
- обеспечение национальной безопасности (вооруженные силы).

В целях более эффективного управления государствами активами такие объекты публичной собственности (государственная и коллективная собственность) в некоторых странах ОЭСР группируются согласно их сферам деятельности. Затем в рамках каждой

сферы деятельности они ранжируются согласно важности социальных задач, которые выполняют данные предприятия. Определенная доля владения государством собственности в государственных предприятиях зависит от степени важности принятия решения по таким предприятиям. На рисунке приведена доля собственности государства в государственных предприятиях в виде полной собственности, преобладающей долей собственности и частичной собственности.

В целом больше половины государственных предприятий в странах ОЭСР полностью принадлежат государству, в 20 % государственных предприятий государство имеет преобладающую долю собственности [4]. Особенно это касается таких стран, как Чехия, Корея, Новая Зеландия, и Швеция.

Необходимо отметить то, что различия в структуре собственности государственных предприятий стран — членов ОЭСР не существенны: почти все страны — члены ОЭСР в 60 %-90 % государственных предприятий имеют полную или преобладающую долю собственности. В Австралии, Бельгия, Турция все государственные предприятия полностью принадлежат государству или государство имеет преобладающую долю собственности.

В Германии, к примеру, государство владеет предприятиями полностью или частично согласно решениям Бундестага Германии, Бюджетного Комитета и Комитета по аудиту, а также на основе рекомендаций и предписаний Федерального суда аудиторов. Одновременно существует коллективная собственность на некоторые объекты. Такие предприятия могут принять правовую форму в виде акционерных обществ (Aktiengesellschaften — AG) и товариществ с ограниченной ответственностью (Gesellschaften mit beschränkter Haftung GmbH), а также иные формы коллективной собственности. Законодательство Германии запрещает участие федеральных властей в качестве акционеров в Открытых торговых ассоциациях (OHG) и в Партнерствах с ограниченным владением доли (Kommanditgesellschaft auf Aktien).

В Швеции большинство государственных предприятий зарегистрировано в качестве акционерных обществ и товариществ с ограниченной ответственностью, и они действуют согласно закону «О предприятиях». Одновременно существуют Управление аэропортами и Национальная энергетическая система, функционирующие как государственные предприятия в рамках отдельных законодательных актов. Права собственности сконцентрированы в одном или нескольких госорганах и холдингах. Этот орган коммерчески ориентирован и профессионален, организован в качестве поставщика общественных услуг, подотчетен вышестоящим государственным органам. Интересы государства как собственника реализовываются через механизмы корпоративного управления, в том числе назначение совета директоров, утверждение стратегий развития, планов развития (бизнес-планов), одобрения инвестиций, финансовых инструментов, ключевых фигур управления, через систему найма и оплаты труда работников, дивидендную политику и другое [5].

В Италии основное количество государственных предприятий — это коммерческие хозяйствующие субъекты, зарегистрированные как акционерные общества. Здесь фокусируются на эффективном использовании капитала в целом, на приросте показателя добавленной стоимости. Для этого предусмотрены меры по бухгалтерскому учету, позволяющие правительственным органам отслеживать этот показатель.

В Австралии, Дании, Финляндии и Венгрии государственные предприятия могут быть сформированы в виде обществ с ограниченной ответственностью или акционерных обществ, существуют государственные учреждения, действующие согласно отдельным законодательным актам.

В Канаде государственные корпорации (также называют Королевскими Корпорациями) обычно действуют в рамках отдельных законодательных актов. Одновременно существуют некоторые государственные корпорации, зарегистрированные согласно общему коммерческому праву. Отдельные корпорации имеют акционерный капитал, тогда как некоторые действуют без него.

Во Франции полномочия и ответственность за управление, включая стратегию и операции, переданы совету директоров объектов государственной собственности. Также

предоставляется достаточный срок для работы директорам государственных предприятий и компаний с государственным участием (3–5 лет), при этом налагается на них имущественная и финансовая ответственность за возможный ущерб, вызванный их действиями.

В Японии государственные компании выступают как общественные корпорации и полугосударственные организации. Они оформлены в виде акционерных обществ или функционируют в рамках отдельного законодательного акта, принятого для определенной категории государственных предприятий.

В Южной Корее некоторые государственные предприятия выступают в виде акционерных обществ в соответствии с Законом «О государственных предприятиях». Другие государственные компании (газовая отрасль, аэропорты) функционируют в рамках Закона «Улучшение корпоративного управления и приватизация государственных компаний».

В Великобритании государственные предприятия имеют три вида правовой формы:

а) компании с ограниченной ответственностью и акционерные общества, работающие согласно закону «О предприятиях»; б) корпорации, учрежденные на основании особого акта Парламента; в) торговые фонды, которые также являются исполнительными органами различных министерств. Деятельность данных торговых фондов регулируется отдельными законами по категориям государственных предприятий [6].

В международной практике при мониторинге деятельности широко используются элементы сбалансированной системы показателей (Китай, Сингапур, Индонезия, Новая Зеландия, США).

Система контроля объектов государственной собственности за рубежом является всеобъемлющей и охватывает не только контроль использования бюджетных средств, но и деятельность объектов государственной собственности. Данные сравнения эффективности предприятий госсектора и частного сектора являются противоречивыми. С одной стороны, в ряде стран (Швеция, Южная Корея, Франция) стоимость компаний госсектора росла быстрее стоимости частных компаний, в других странах производительность труда превосходила этот же показатель частных компаний (Франция, Италия), во многом за счет превосходства по величине объемов инвестиций, т.е. госкомпании являются в среднем более модернизированными и современными в техническом отношении, чем частные. Так, в Германии отношение основного капитала госкомпаний к стоимости продукции в 70–е годы 20 в. в три раза превышало показатели частного сектора. С другой стороны, исследование, проведенное в 80–90 годы 20 в. в ФРГ Е.Хамером, показало, что затраты на частных предприятиях в среднем ниже на 50 %, чем на государственных, в том числе: уборка — 25 %-ное превышение рыночного уровня, ремонт транспорта — превышение составляет 200 % и т.д. [7].

Таким образом, наличие государственных предприятий в странах ЕС считается приемлемым для Казахстана в случаях, когда:

- в частном секторе не достигнуты условия макроэкономического оптимума (в случаях естественных монополий);
- существует необходимость содержать низкорентабельные или капиталоемкие, но необходимые для общества производства и предприятия, не выгодные для частного сектора (инфраструктура, экологические предприятия, некоторые виды наукоемких производств и тому подобное);
- государство стремится контролировать те отрасли, которые оно считает важными для экономики или обороны страны, особенно в случаях, когда возникает угроза перехода соответствующих компаний под полный контроль ТНК;
- государству необходимо располагать инструментами регулирования хозяйственной, а именно в инвестиционной деятельности или модернизации экономики через соответствующие программы в области НИОКР[8].

В целом в мире организационно-правовая форма акционерного общества признана более эффективной для компаний, действующих в рыночных условиях, как позволяющая государству быть полноценным участником рыночных отношений, сформировать механизм

воспроизводства и использования госсобственности, иметь дополнительный доход от продажи акций, сохраняя при этом контроль над предприятием, увеличивать капитал за счет эмиссий, расширять возможности слияния и концентрации, привлекать долговое финансирование без переноса обязательств на другие активы государства, иметь дополнительные механизмы контроля и оценки эффективности деятельности [9].

Мировой опыт свидетельствует о множестве задач, решаемых с помощью приватизации предприятий. Сюда можно отнести повышение рентабельности предприятий, сокращение правительственных расходов, увеличение поступлений в бюджет, ликвидацию внутренней и внешней задолженности, борьбу с монополизмом, расширение рынка капиталов, увеличение инвестиционного спроса населения, привлечение работников к участию в капитале компании, ослабление профсоюзного движения, создание широкой социальной базы мелких собственников в политических целях. Данные мероприятия направлены на повышение эффективности управления государственными активами. В соответствии с ними будет проведена оптимизация структуры государственной собственности, активизирована работа по приватизации и ограничению участия государства в тех сферах, где сегодня представлен частный сектор.

Таким образом, опыт управления государственными активами стран ОЭСР показал важность государственной собственности, связанной со «стратегической» природой сектора. Основная часть стран-членов ОЭСР все еще сохраняют контроль и государственную собственность в данных секторах.

Международный опыт управления государственными активами в различных странах дает несколько основных выводов для применения их в Казахстане.

1. Необходимо организовать управление сравнительно малым количеством больших по размеру государственных предприятий, производя слияния и объединения схожих предприятий, приватизацию малых предприятий. Так, успешный опыт управления имеется в Швеции.

2. Нужно ежегодно фиксировать цели деятельности и проводить мониторинг и оценку достижения этих целей (виды и масштабы деятельности, доход на капитал, добавленную стоимость, ожидаемые дивиденды, соглашения с поставщиками и работниками, соответствие требованиям регуляторов и другое). При этом стоимость компании необходимо измерять всеми доступными методами, в том числе путем использования листинга на бирже, балансовой стоимости, расчета добавленной стоимости, дисконтированных дивидендов, доходов или денежных потоков. Такой передовой опыт имеется в Италии.

3. Сконцентрировать права собственности необходимо в одном или нескольких госорганах и холдингах. Этот орган должен быть коммерчески ориентированным и профессиональным, организованным в качестве поставщика общественных услуг, быть подотчетным вышестоящим государственным органам, объединенным в некоторый комиссионный орган, ежегодно отчитываться перед парламентом. Сотрудники этого органа должны быть полностью занятыми в его работе, а оплата их труда привязана к конечным результатам деятельности в форме роста стоимости акций государственных компаний. Интересы государства как собственника необходимо реализовывать через механизмы корпоративного управления, в том числе назначение совета директоров, утверждение стратегий развития, планов развития (бизнес-планов), одобрения инвестиций, финансовых инструментов, ключевых фигур управления, через систему найма и оплаты труда работников, дивидендную политику и другое. Такой эффективный опыт имеется в Швеции.

При этом государство как собственник может осуществлять инвестиции в основной капитал, но следует удерживаться от широкого использования методов долгового финансирования, предоставления гарантий и так далее, как показал негативный опыт холдингов IRI в Италии и OIAG в Австрии.

4. Полномочия и ответственность за управление, включая стратегию и операции, необходимо передавать на уровень советов директоров объектов государственной

собственности. Также нужно предоставить достаточный срок для работы директорам государственных предприятий и компаний с государственной долей участия (3–5 лет), при этом налагая на них имущественную и финансовую ответственность за возможный ущерб, вызванный их действиями. Рекомендуется стимулировать продажу части акций государственных компаний в частный сектор. Такой успешный опыт имеется во Франции.

В заключение необходимо отметить, что в условиях Казахстана наиболее приемлемым является опыт таких стран, как Франция, Италия и Швеция. Особенно это касается методов управления государственными активами, критериев эффективности, особенности прав собственности, полномочия и ответственности за управление объектами государственной собственности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 г. № 95-IV. — [ЭР]. Режим доступа: zakon.kz/
2. Послание Главы государства Н.Назарбаева народу Казахстана. Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее. — Астана. — 2014. — 17 янв. — [ЭР]. Режим доступа: akorda.kz.
3. ОЭСР — Прогноз развития мировой экономики // БИКИ. — 2001. — № 129. — С.
4. Тарлецкая Л. Сотрудничество России и ОЭСР // Мировая экономика и международные экономические отношения. — 2011. — № 10. — С. 268.
5. Хмыз О. Регулирование коллективных инвестиций в странах ОЭСР // Мировая экономика и международные экономические отношения. — 2003. — № 10. — С.
6. Официальный сайт ОЭСР. — [ЭР]. Режим доступа: www.oecd.org
7. Национальные компании — фактор конкурентоспособности экономики Республики Казахстан // Проблемы и перспективы национальной экономики: материалы междунар. науч.-практ. конф. ун-та Международного бизнеса. — Алматы, 2006. — С.
8. Функционирование предприятий государственной и частной формы собственности // Таймановские чтения: материалы междунар. науч.-практ. конф. ЗКГУ. — Уральск, 2013. — С.
9. Мировые тенденции развития государственной собственности на объекты стратегических отраслей экономики в условиях глобализации // Экономические проблемы вхождения Казахстана в число наиболее конкурентоспособных стран мира: материалы междунар. науч.-практ. конф. ЗКГУ. — Уральск,
10. Эрнazarов Т.Я.,Амирова А.К. Зарубежный опыт государственно-частного партнерства и перспективы его применения в Республике Казахстан. — [ЭР]. Режим доступа: <http://mognovse.ru/sth-zarubejniy-opit-gosudarstvenno-chastnogo-partnerstvai-per.html>.

УДК 371

Низтаева А.Н.

Международная образовательная Корпорация, г. Алматы

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ МАЛОГО БИЗНЕСА В РК

Опыт ведущих стран современного мира со всей очевидностью доказывает необходимость наличия в любой национальной экономике высокоразвитого и эффективного малого предпринимательского сектора. Поэтому экономический прорыв Казахстана невозможно осуществить без соответствующего этому развитию данного сектора экономики, так как именно он является тем элементом, который буквально тащит за собой экономическое и социальное развитие.

В современных теориях экономического развития не последнее место занимает так называемая предпринимательская модель экономического развития, суть которой заключается в том, что новые малые предприятия имеют огромный потенциал для улучшения состояния экономики. В соответствии с этой теорией, государство должно найти достаточно эффективные и гибкие способы стимулирования.

Стратегическими задачами экономики Казахстана являются развитие отечественного наукоемкого производства, разработка и освоение новых информационных технологий, ориентированных на получение конкурентоспособной продукции и обеспечение интересов национальной экономической безопасности за счет сохранения и развития промышленного и научно-технического потенциала республики [1].

Развитие малого бизнеса в Республике Казахстан в последние годы провозглашается как одно из важнейших направлений государственного регулирования. С ним связываются большие надежды в решении проблем экономики: развития предпринимательства и торговли, создания класса мелких собственников, новых рабочих мест, обеспечение платежей в бюджет путем расширения налоговой базы за счет роста предпринимательской активности.

До настоящего времени государственная поддержка малого предпринимательства в Казахстане акцентировалась на предоставлении налоговых преференций и льготного финансирования за счет государственных финансов, которая приносила определенный краткосрочный эффект, но велась не на системных началах. Это было обусловлено тем, что перспективы и задачи развития малого предпринимательства рассматривались только в контексте его собственных проблем, без взаимосвязи с общей системой целей и приоритетов экономического развития государства на долгосрочную перспективу.

С учетом принятия и реализации Стратегии индустриально-инновационного развития до 2015 года, основной целью которой является повышение конкурентоспособности страны, необходимо пересмотреть государственную политику поддержки и развития малого и среднего предпринимательства и выстроить новую идеологию взаимоотношений государства и предпринимательства. Сегодня назрела ситуация, когда малое предпринимательство должно использовать свою гибкость, мобильность, рыночную объективность для ускоренного поиска своего места в инновационной экономике. Государство, в свою очередь, должно создать благоприятные условия для реализации инициатив предпринимательской среды и нацелить свою помощь на те предприятия малого предпринимательства, которые имеют наибольший потенциал с точки зрения своей конкурентоспособности и повышения научно-технологического потенциала страны.

Малый бизнес занимает свое особое место в экономических отношениях, внедряя в них, прежде всего, нестандартные и инновационные подходы и решения. Наряду с этим он способствует формированию и укреплению среднего класса. Есть свои особые связи и направления взаимодействия малого бизнеса и властных структур. Несомненно, что воздействие деятельности малого бизнеса на формирование ряда позитивных черт и ценностных ориентаций личности, особенно молодого поколения. Таким образом, малый бизнес выполняет не только экономические функции, оно теснейшим образом связан со всеми сферами жизнедеятельности общества. Знание состояния и тенденций его развития, выявление его связей и зависимостей с другими структурными элементами общества, позволяет более четко и конкретно видеть основные проблемы и пути становления гражданского общества в Республике Казахстан.

Роль малого предпринимательства, как ключевого фактора экономической активности, подтверждается его значительным местом в экономике большинства развитых стран: доля малых и средних предприятий в объеме произведенного ВВП составляет более 50%. Основная доля всех предприятий задействована в сфере малого бизнеса, то есть каждый предприниматель заинтересован работать на себя и иметь собственное ни от кого независимое дело. Так, например, в США 97 % всех зарегистрированных предприятий - это небольшие фирмы с числом занятых менее 20 человек. На их долю приходится более 50%

валового национального продукта страны, 64% оптовой и розничной торговли, 57% сферы обслуживания. Кроме этого 90% новых технологий в США создается малыми фирмами, а также независимыми изобретателями.

В развитых странах мира доля малого бизнеса составляет 60-70% валового национального продукта (ВВП). В таких мощных развитых государствах как США, Япония, Германия, Франция, Великобритания доля малых предприятий в общем числе действующих предприятий очень велика - 99,3-99,7% вместе со средними и 89,5% - только малые предприятия.

На этих предприятиях производится почти половина объема выпускаемой продукции, и именно они дают 75-80% новых рабочих мест.

Роль малого бизнеса в экономике государства определяется следующими моментами:

Во-первых, как уже отмечалось, малый бизнес обеспечивает необходимую мобильность в условиях рынка, создает глубокую специализацию и кооперацию, без которых немислима его высокая эффективность. Во-вторых, он способен не только быстро заполнять ниши, образующиеся в потребительской сфере, но и сравнительно быстро окупаться. В-третьих, создавать атмосферу конкуренции. В-четвертых (и это, пожалуй, самое главное), он создает ту среду и дух предпринимательства, без которых рыночная экономика невозможна [2].

Сектор экономики малого предпринимательства способен поглощать растущий массив свободной рабочей силы по причине следующих характерных особенностей:

1. Он способен быстро создавать новые рабочие места низкой капиталоемкости: затраты капитала в расчете на одно рабочее место в нем существенно ниже, чем в крупных производствах.

2. Здесь более низкое техническое строение капитала, т.е. на единицу используемых средств производства приходится больше единиц живого труда, чем на крупных предприятиях.

3. Отсутствуют усложненные управленческие структуры, что облегчает организационный процесс образования малого предприятия.

4. Он притягателен для деятельных людей, ибо предоставляет значительные возможности для проявления инициативы, творческой активности.

5. Здесь широко распространены гибкие условия труда и найма (неполный рабочий день или неделя, скользящий график труда, совместительство и т.п.).

6. Малое предприятие может функционировать на принципах исполнения лишь части процесса производства или услуг, чем удешевляет и убыстряет продвижение продукта к потребителю [3].

Обобщая все вышесказанное, хотелось бы обратить внимание на то, что мелкое предпринимательство воздействует на структуру рынка и расширение рыночных отношений, прежде всего, в результате изменения количества субъектов рынка, повышения квалификации и степени приобщенности все более и более широких слоев населения к системе предпринимательства и делового администрирования.

Важность малых предприятий еще и в том, что, ведя ожесточенную конкурентную борьбу за выживание, они вынуждены постоянно развиваться и адаптироваться к текущим условиям рынка, ведь, чтобы существовать, надо получать средства к существованию, а значит быть лучше других, чтобы прибыль доставалась именно им.

В отношении государства к малому предпринимательству можно выделить две основные функции: регулирования и поддержки. Первая заключается в формировании правовой среды малого предпринимательства, решении организационно-административных вопросов и контроле за выполнением соответствующих задач. Функция поддержки - в доведении до малых предприятий материальных, денежных, информационных ресурсов, государственных заказов, оказании им услуг и т.д. Малое предпринимательство жизнеспособно только по инициативе «снизу». Задача государства состоит не в том, чтобы

насаждать малое предпринимательство, а в создании благоприятной экономической среды для его становления и развития.

В развитых странах государственная политика в отношении малых предприятий исходит из того, что они являются не уменьшенной моделью или промежуточным этапом в развитии крупной фирмы, а представляют собой, особую модель со специфическими чертами и законами развития. Следовательно, малое предпринимательство требует особого подхода, и разработки специального комплекса мер по его поддержке, учитывая особенности и структурные слабости последнего. Государственная поддержка малому предпринимательству оказывается в зависимости от возможностей страны, а также перспективных и текущих государственных задач, к решению которых оно привлекается: создание новых рабочих мест или развитие экономически отсталых районов, подъем наукоемких производств или внешнеэкономические интересы и т.д. [4].

Активная государственная поддержка стимулирует появление новых малых предприятий. Многие государства даже придерживаются так называемой предпринимательской модели экономического развития, предполагающей применение достаточно эффективных и гибких способов стимулирования активности малых предприятий. Подход при этом должен быть дифференцированным в зависимости от стадии и состояния развития предприятия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мамыров Н.К. Экономика Казахстана на пороге XXI века. - Алматы: Экономика, 2006. - 342с.
2. Блюменфельд В. Большие проблемы малого бизнеса//Экономика и жизнь, 2007, с. 57-68.
3. Лысаковская Е.В. Проблемы и перспективы государственной поддержки малого и среднего бизнеса/Право и образование, №5, 2006,с.
4. Гамарник Г.Н. Управление экономикой Казахстана: методологии, подходы, пути реализации. - Алматы, 2002. - 265 с.

ӘӨЖ: 338.48(574.31)

Төлеуұлы А., Қияз А.Б.

Қарағанды қаласының Е.А.Бөкетов атындағы Мемлекеттік Университеті

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНА ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫ ТУРИЗМ САЛАСЫНЫҢ ҚОСАР ҮЛЕСІ

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев өзінің кезекті халыққа жолдауында Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму: «Осыдан екі жыл бұрын мен «Қазақстан-2050» Стратегиясын жариялады. Осы уақыттың өзінде-ақ біз оны жүзеге асыруда, тіпті, жаһандық дағдарыстың теріс ықпалына қарамастан, орасан зор нәтижелерге қол жеткіздік.

Біріншіден, Давос экономикалық форумының Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі көрсеткіші бойынша Қазақстан әлемде 42-ші орынға ие болды.

Екіншіден, бизнес үшін барынша қолайлы жағдайлар жасайтын елдердің әлемдік рейтингінде Қазақстан 41-ші позицияны иеленді.

Үшіншіден, бүгін, 30 қарашада Қазақстан Дүниежүзілік сауда ұйымының заңды түрдегі толыққанды мүшесі болды. Ол туралы ДСҰ-ның Бас кеңесінің отырысында ресми түрде хабарланатын болады. Бұл оқиға тәуелсіз Қазақстанның тарихындағы маңызды кезең болып табылады. Ол біздің еліміздің толыққанды сауда-экономикалық әріптес ретінде мойындалуын айғақтайды. Қазақстанның ДСҰ-ға өтуі біздің экспорттаушыларымыз үшін де, экономикамыздың шешуші секторларына келетін шетелдік инвесторлар үшін де жаңа мүмкіндіктер ашады» деп нық қадамдарды айтып өтті. Бұл мақсаттарға қол жеткізу үшін, «Қазақстан – 2050» Стратегиясы жеті ұзақмерзімді басымдықтарды іске асыруды

қарастырған болатын:

1. Жаңа бағыттың экономикалық саясаты – пайда алу, инвестициялар мен бәсекеге қабілеттіліктен қайтарым алу принципіне негізделген түгел қамтитын экономикалық прагматизм;

2. Кәсіпкерлікті – ұлттық экономиканың жетекші күшін жан-жақты қолдау;

3. Әлеуметтік саясаттың жаңа принциптері – әлеуметтік кепілдіктер және жеке жауапкершілік;

4. Білім және кәсіби машық – заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдары;

5. Мемлекеттілікті одан әрі нығайту және қазақстандық демократияны дамыту;

6. Дәйекті және болжамды сыртқы саясат – ұлттық мүдделерді ілгерілету мен аймақтық және жаһандық қауіпсіздікті нығайту;

7. Жаңа Қазақстандық патриотизм – біздің көп ұлтты және көп конфессиялы қоғамымыз табысының негізі.[1]

Осы бағыттарға қол жеткізу барысында Қарағанды облысының туризм саласында атқарған жұмыстарын мен жеткен жетістіктерін тілге тиек еткім келіп отыр. Қарағанды облысының әлеуметтік-экономикалық төлқұжаты «Қазіргі кез-келген жаһандық сын-тегеуріндерге жүйелі және сақтандырма жауаптарды үздіксіз беру және тиісті шараларды қабалдау маңызды. Біз «Қазақстан - 2050» Стратегиясының бағыттарын жалғастыруымыз, дағдарысқа қарсы бағдарламаларды жүзеге асыруымыз, Ұл жоспарын орындауымыз қажет. Маңдаған азаматтарға жұмыс ұсына отырып «Нұрлы жол» бағдарламасын белсенді жүзеге асырамыз.»

Қарағанды облысы жер көлемі жағынан да Қазақстандағы ең үлкен облыс болып табылады. Қойнауы қазынаға толы Қарағанды жері республиканың минералдық-шикізаттық кешенінде аса маңызды орын алатыны белгілі. Қазақстанның темір, марганец, барит, полиметалл, мыс, сирек кездесетін металлдар және көмір кенінің ең мол қоры орналасқан өңір. Облыстың тағы бір ерекшелігі – оның тиімді географиялық орналасуын-да жатыр дер едім. Көптеген көліктік магистральдардың біздің аумағымыз арқылы өтуі еліміздің басқа өңірлерімен шаруашылық байланыстарды нығайтуға, экспорттық әлеуетті Орталық Азия, Ресей және Қытай нарығына шығаруға үлкен мүмкіндік береді. Жалпы Қарағанды облысында 10 айдың қорытындысы бойынша өнеркәсіп өндірісінің жоғары динамикасы сақталып отыр. Нақты айтар болсақ, өнеркәсіптік өнімнің көлемі 8,1%-ға өсті, ал өңдеу өнеркәсібіндегі көрсеткіш 14,6%-ға жоғарылады. Бұл республика бойынша алдыңғы қатарлардың бірі. Жыл басынан Индустрияландыру картасы бойынша 8 жоба іске қосылды. Аталған жобаларға 12 млрд теңге бөлініп, 500-ге жуық жаңа жұмыс орындары ашылууда. Жыл соңына дейін тағы 2 жоба іске қосылуы керек. Бұған 6 млрд теңге бөлініп, жаңа 112 жұмыс орны ашылады деп көзделуде. Бұл дегеніміз – облыстағы жұмыссыздық көрсеткіші төмендеп келеді деген сөз. Отандық индустрияның қарашаңырағы әрі қажымас қара нары өндірісті өңіріміздің еліміздің экономикасында алатын орны бір төбе екені белгілі. Сонымен қатар Қарағанды облысында 20 саланың ішінен туризм саласының алатын орны ерекше. Ұлт жоспарының 57 қадамында туристік кластерді дамытудың жолдары нақтылап көрсетілген. Аталған саланы дамыту мақсатында аймақта қандай жұмыстар атқарылып жатыр? Шетелдіктердің өңірімізде туризмді өркендетуге құлшынысы қалай?-деген сұрақтардың жауабын бергіміз келіп тұр.

Өңірде туризм серпінді дамуда. Туризм орналасқан нысандар саны дәл осындай 2015 жылғы кезеңмен салыстырғанда, 14,4%-ға өсіп, 207 бірлікті құрады. Орналасқан жерлердің нөмірлік қоры - 4446 бірлік. 196 мың келушіге қызмет көрсетілген. Келушілердің жалпы санынан еліміздің басқа өңірлерінен келгендері - 94,2%, шетелдік азаматтар саны - 5,8%. Орналасу нысандары көрсететін қызмет көлемі 1,1%-ға өсіп, 2 624,3 млн. теңгені құрады.

Аймақтағы туризмнің дамуына әлеуеті жеткілікті негізгі туризм орталықтары - Қарағанды қаласы, Ұлытау, Ақтоғай, Қарқаралы аудандары, жағажайлық туризмнің дамыған орталығы – Балқаш көлінің жағалауы.

Ұлытау ауданы экологиялық, тарихи, қажылықты, сондай-ақ экскурсиялық туризм түрін дамытатын аймағы болып табылады. Негізгі ресурстары – Әулиетау, тарихи және мәдени ескерткіштер (Жошы хан, Алаша хан күмбездері, көне Басқамыр, Аяққамыр қалалары, Теректі әулие тасқа салынған суреттер және т.б.). Аумақта 3 қонақүй, 2 демалыс аймағы, Республикалық маңызы бар «Ұлытау» мұражай қорығы мен Жезді кентіндегі Республика бойынша жалғыз тау-кен және мыс балқыту ісінің мұражайы жұмыс істейді.

Қарқаралы ауданы рекреациялық демалудың орталығы болып табылады. Мұнда 23 демалыс үйлері мен орындары, қонақүйлері және балалар лагерьлері қызмет етеді. «Қарқаралы» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі жанынан 6 туристік-экскурсиялық бағыт жұмыс істейді.

Балқаш, Приозерск қалалары және Балқаш көлінің Ақтоғай ауданына қарасты оңтүстік бөлігі Балқаш аумағына жатады. Өңірдегі негізгі туристік қорлар – Балқаш көлі, Бектау ата тауының желісі, Қызыларай қорықшасы, Ақсоран шыңы.

Балқаш маңындағы туристік инфрақұрылым: Балқаш қаласындағы 12 қонақүй, 7 демалыс үйі мен пансионат, 16 бірқабатты бунгало, коттедждер, шағын ауыл үйлері; Приозерск қаласында – 4 қонақүй, 1 емдеу-сауықтыру кешені, 1 кемпинг; Ақтоғай ауданында - 2 қонақүй, 7 мейманхана, 8 бірқабатты бунгало, коттедждер, 1 туристік база. 2015 жылы Приозерск қаласынан 5 шақырымдық жерде жоба құны 5 млрд. теңгені құрайтын 150 келушіге арналған «Балқаш» емдеу-сауықтыру кешені пайдалануға берілді.

Қарағанды қаласы іскерлік, мәдени-танымдық, спорт туризмінің орталығы болып табылады. Мұнда ең көп демалыс орындары мен туристік ұйымдар орналасқан. Туристік инфрақұрылымға 177 қонақүй, 1 мотель, 3 бірқабатты бунгало, коттедждер мен шағын ауыл үйлері кіреді. Қала аумағында 50 тарта тарихи және мәдени ескерткіштер бар.

Туристік инфрақұрылымды дамыту мақсатында 2015 жылы «Бизнестің жол картасы 2020» бірыңғай бағдарламасы аясында Қарағанды, Саран қалалары, Бұқар жырау және Ақтоғай аудандарындағы туристерді орналастыратын орындар құрылысы мен қайта жөндеу бойынша 8 жоба қолдау тапты.

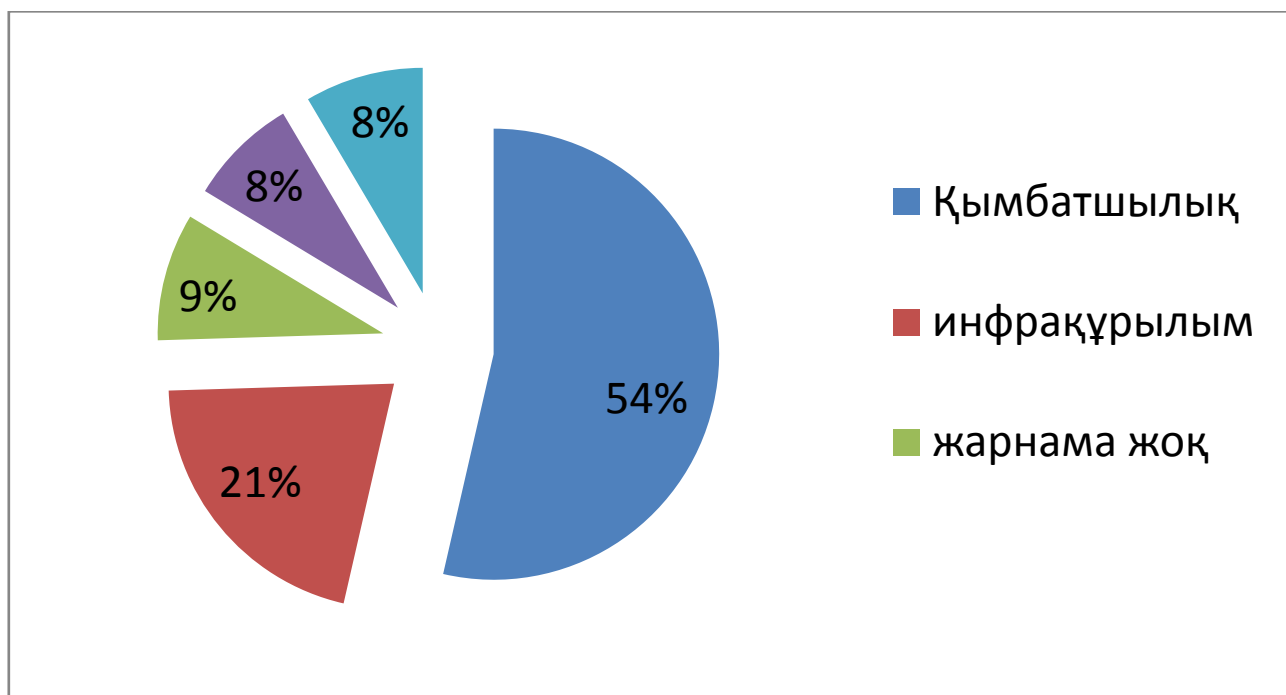
Облысымызда туризм саласы төрлеп келеді. Кеңді өңірде бүгінде 2 ұлттық парк пен 2000-нан астам тарихи-мәдени ескерткіш бар. Бұдан бөлек шипажайлар мен әсем табиғат аясында орналасқан демалыс орындары да жетіп артылады. Мұнымен қоса, Қарағандыда жанға жайлы, туристер тынығатын 14 нысан салынады. Ол жерлерде халықаралық «EXPO - 2017» көрмесіне қатысуға келген меймандар демалады.[2]

Қуантарлығы, Қазақстанға саяхаттап келуге қазірдің өзінде мыңдаған шетелдіктер қызығушылық танытып отыр. Туристер әсіресе тарихи орындар мен халқымыздың бағзы көшпелі тұрмыс-тіршілігімен жете танысуды қатты қалайтын көрінеді. Қонақтар әуелі ұлт ұясы Ұлытауға да ат басын тірейді.

Сондай-ақ аймақта шетелдіктермен бизнес әріптестік орнату мен медициналық керуен туризмін түлетуге де баса көңіл бөлінуде. Әлемнің әрбір түкпірін келген адамдар «Карлаг» мұражайы мен алпауыт өндіріс орындарында аралап көрмек. Егер бұл идея билік тарапынан құпталып жатса, онда туристік операторлар облыстың қала аудандарына жолдамамен апаруға дайын. Брифинг барысында туристерді тарихи орындарға жеткізетін жырым-жырым жолдардың жайы да бей-жай қалдырмады. Бірақ меймандар көне мазарлар мен ұлы дала жылнамасының сарқыншағына айналған мекендерге айналма жол арқылы бара алады дейді басшылар. 2014 жылдан бері «Авалон» тарихи-географиялық қоғамының базасында «Hotline» жылдам желісі (8-800-080-7212) құрылып, сол арқылы облыстағы туристік нысандар, туристік инфрақұрылым нысандары, Қазақстан Республикасының әкімшілік, кеден, көші-қон және валюта ережелеріне қатысты, байланыс телефондарды, жұмыс кестелері туралы және өзге де ақпараттарды алуға болады. Өңірдің туристік әлеуеті туралы ақпарат www.visitkazakhstan.kz веб-сайтында, облыстың туризм жөніндегі www.karagandatour.kz ресми туристік порталында және Қазақстан Республикасының www.kazakhstan.travel туристік порталында орналасқан.

Қортындылай келе: Отандық туризм көңіл болетін болсақ және де неге нашар біздің

халық шетелде демалуға құмар. Есесіне, ел ішіндегі туризм нашар болып тұр. Бізден асқан табиғаттың куәгерлері жоқ шығар. Әлемде нәпақасын туризмнен тауып отқан елдер көп. Мұнайы жоқ, қазба байлықтан жұрдай болсада туристерден түскен тиын-тебен мен ақ бюджеттерін байытып отырған мемлекеттер қаншама.

1 Сурет.Туризм саласының еліміздегі кемшіліктері

Сондықтан Қазақстандағы туризмді кіріс көзіне айналдыру бүгінгінің талабы. Бірақ еліміздегі бұл саланың аяғын тұсаулап тұрған бірнеше мәселе бар. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев биылғы жолдауында туризм саласының жүйелі жоспарын жасауды талап еткен болатын. Мысалы:100 астан емдік–сауықтыру орталықтары,9мың нан астам археологиялық ескеркіштер, Бурабай курорттық аймағын, Медеудегі тау шаңғысын т.б көптеген жерлерді атап көрсетті. Біз тек барды бағалай алмай отырымыз. Осы сұрақтарға байланысты халық арасында сауалнама жүргізіп көрдік. Сауалнамаға Қарағанды қаласы бойынша 70 адам қатысты (әлеуметтік желі). Соның нәтижесінде еліміздегі туризм саласының басты кемшіліктеріне бағаның қымбаттығы (54%), дамымаған инфрақұрылым (21%) және жарнаманың жетіспеушілігі (9%) жататынын көруге болады (1 сурет). Аталған мәселелерді жойған кезде ғана еліміздегі туризм саласы қарыштап дамыды деп айта аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Айбын. Энциклопедия. / Бас редакторы Б.Ө.Жақып. - Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. ISBN 9965-893-73-X
2. <http://kartv.kz/public/index.php/kz/news/society>

ISBN: 338.48(574.31)

A.Toleuly, Kairatova A.K., Blyalova A.B.
The Karaganda State University of E.A.Buketov

ULYTAU AS A DESTINATION FOR CULTURAL AND HERITAGE TOURISM

“Ulytau will become one of Kazakhstan's tourist attractions in the future, President of the country Nursultan Nazarbayev said in an interview with Khabar TV Channel on 24st of August in

2014. "When I was looking for a place for the future capital, I came to Ulytau. It is indeed a historical center of the Kazakh nation. However, lack of proper infrastructure - roads, airport, etc. played its role. But this place is sacred. Nursultan Nazarbayev noted that the city of Ulytau was the center of the Kazakh land back in 17-18 centuries. And I truly believe that it will become one of Kazakhstan's tourist attractions in the future, people will come here to honor memory of their ancestors," Consequently, it is appropriate to influence for developing of cultural and heritage tourism [1].

First of all, we should define what type of tourism it is. While people have always travelled to learn about different cultures, cultural tourism has been recognized as a distinct product category only since the mid-1980s. Today it is arguably the most popular form of special interest tourism, yet at the same time it finds itself at a crossroads. Cultural tourism remains a little understood phenomenon, driven by hyperbole and hope. Moreover, a number of tourism and other economic development pressures pose real threats to its asset base.

A working definition of cultural tourism is: A form of tourism that relies on a destination's cultural heritage assets and transforms them into products that can be consumed by tourists.

The cultural tourism is a form of tourism should be self-evident, for the adjective 'cultural' qualifies the noun 'tourism'. Yet some stakeholders see it as a form of cultural heritage management that can be used to achieve different objectives. Such confusion leads to misunderstandings, poor decisions to pursue tourism and a heightened risk of failed products. A community's, region's or nation's cultural heritage assets form its foundation, setting it apart from other forms of tourism. Heritage includes both tangible and intangible assets. Existing structures, modified facilities and purpose-built attractions are examples of tangible assets. Their scale can range from a single building to entire cities and, arguably, countries. Intangible assets include traditions, customs, stories and manifestations of past and continuing cultural practices and collective knowledge.

Tourist consumption occurs as a result of the transformation of these assets into products, either through their physical modification to cater to visitors or their promotion by the tourism industry (with or without modifications). Most tourists are usually short-term visitors, travelling mostly for recreation, whose knowledge of the destination is often limited. Consequently, they seek products that are easy and non-threatening to consume, even though the underlying experience may be challenging.

There are three types of consumption. Passive consumption occurs when tourists visit and observe, but do not interact - as in the case of photographing historic streetscapes. Active consumption of activities or experiences strongly associated with the intangible values of the asset occurs when they visit museums, art galleries and theme parks, or when they see live performances. Active consumption of experiences, not normally associated with the intangible cultural values of the asset, can occur through, for example, dining in restaurants and nightclubs in renovated historic buildings.

Most people in tourism understand little about cultural heritage management. This sector includes tradition bearers, custodians, the local community, heritage professionals, cultural heritage managers and public sector heritage agencies. It traces its roots to the early 1800's heritage preservationists movements, triggered by a (re)discovery of the value of culture and an ensuing growing political interest. Today, its main goal is conserving a representative sample of our diverse tangible and intangible heritage for future generations, in recognition of the speed at which the world is changing.

Richards cautions that not all tourists visiting cultural attractions can automatically be classified as cultural tourists, while he, Spielberg and a study in Pennsylvania showed differences based on the importance of cultural heritage as a trip motivator. Others also began to recognize that tourists visiting the same attraction could have quite different experiences.

McKercher and du Cros combined the two dimensions of importance of cultural heritage as a trip purpose (centrality) and depth of experience, to categorize cultural tourists into five groups:

1. Purposeful cultural tourists (high motivation/deep experience)

2. Sightseeing cultural tourists (high motivation/shallow experience)
3. Casual cultural tourists (modest motivation/shallow experience)
4. Incidental cultural tourists (low motivation/shallow experience)
5. Serendipitous cultural tourists (low motivation/deep experience)

Purposeful cultural tourists (about 10 per cent of cultural tourists) travel to learn about cultural heritage, and seek out museums, art galleries and out-of-the-way attractions. Casual and incidental cultural tourists (majority) travel for fun and recreation, and visit cultural attractions for their recreational values as one of the many activities they pursue.

A number of issues will affect the development of cultural attractions in the next decade, including:

- Broadening of the market (Managers and asset owners of museums, art galleries and historic sites will need to shape their experiences around the needs of pleasure visitors, but must always be mindful of their strong moral imperative to ensure that presentation is accurate and culturally sympathetic)
- Greater breadth of products (The range of products will continue to expand, with demand for intangible heritage seeing particular growth. Intangible heritage is typically presented through festivals and events, or by joining specially tours that provide some form of controlled interaction with local residents)
- Interpretation (Reconstructions and virtual reality technology also present new ways of presenting aspects of heritage assets. Attraction managers and the cultural heritage community must take a more dominant role in information provision before, during and after visits.
- Congestion (Destinations as a whole will also need to adopt strategies to shift demand from over-utilized to under-utilized attractions through the creation of heritage trails, bundling, and the promotion of a wider variety of attractions) [2].

Huge mounds, cemeteries, mausoleums Begazy-Dandybay culture, rock paintings, petroglyphs, mining, metallurgical furnace in which the melted copper, tin, silver, gold and other ancient monuments are found and studied by scientists indicate that Ulytau since ancient times was the center of Saryarka and throughout the steppes [3, p. 211].

The Kazakh state has survived because of Ulytau. That was stated today by the Deputy Director for Research of the Kazakhstan National Geographical Society Saulrt Sakenov during the consideration of the report of geographers on their multipurpose expedition to the place called Ulytau. From 11 to 22 August, 2014 the expedition of the Kazakhstan National Geographical Society worked in Ulytau. The main purposes of the scientific expedition were introduction to the history of the region, promotion of Ulytau — the cradle of Kazakh ethnos, enhancing the tourist potential of the region and promotion of the idea to study Kazakhstan's historical heritage [4]. They prepared a map, and according to this map I can prepare bus routes.

I suggest preparing regional bus tour. Bad infrastructure does not have to be the reason for not developing cultural tourism. We must begin from small things. And we are going to begin from informing. Regional bus tour means riding on bus you can visit almost all attractions of Ulytau, but in 2 different routes. First itinerary will include mausoleums and museums. The second one will include visits to mountain Ulytau, petroglyphes. Such bus tours will be available only during may-september. So, first route: Zhezkazgan – Zhoshy khan mausoleum – Dombauyl mausoleum – Alasha khan mausoleum – Nature reserve-useum in Ulytau – Zhezkazgan. Second route: Zhezkazgan – Ulytau mountains – Zangyrtas petroglyphes – Tamdy petroglyphes – Zhezkazgan.

Every bus will be accompanied by guide, tourists will be able to listen to audio guide in Russian, Kazakh, English and may be some additional languages. Ticket price for children and students will be cheaper. Here are advantages and disadvantages of region bus tour. Advantages: you will be informed by guide, you won't get lost. Disadvantages: buses go only from Zhezkazgan. Moreover due to improving cultural and heritage tourism there some benefits for society such as appearance of some new work places, being informed about Kazakh history, developing patriotic feelings between young generation.

To sum up, history, heritage and culture are main three things that show clearly who we was and also being and lifestyle of our ancestors. It is that one thing we should keep in mind, respect, and never let it be forgotten.

REFERENCES

1. http://www.inform.kz/ru/ulytau-to-become-tourist-attraction-in-the-future-nazarbayev_a2690335
2. Tourism business frontiers. Dimitrios Buhalis. 2010, 296 pages.
3. <http://visitkazakhstan.kz/en/guide/places/view/435/>
4. <http://e-history.kz/en/contents/view/2638>

УДК: 379.8:005(075.8)

Темирбулатова М.А., Каирбаева А.М.

Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ТУРИЗМА В ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

Отдых восстанавливает работоспособность человека, снижает нервное, психическое и физическое напряжение. Отдых в широком смысле слова - это любая человеческая деятельность, которая не направлена на удовлетворение насущных нужд. Отдых выступает в качестве избирательной формы жизнедеятельности человека в аспекте физиологии, психологии и гигиены. Санаторно-курортный туризм является одним из самых древних видов отдыха.

В результате возросших нагрузок человек не справляется со своими обычными обязанностями, впадает в апатию, депрессию. Вовремя проведенное санаторно-курортное лечение позволяет таким людям восстановить утраченные силы и здоровье, чтобы впоследствии безо всяких сложностей войти в привычный ритм жизни и работы. Кроме того, своевременно проведенное санаторно-курортное лечение способно предотвратить переход перенесенного заболевания в хроническую форму. В наши дни, когда из-за стрессов и неблагоприятной экологии практически каждый человек страдает заболеваниями нервной, пищеварительной, сердечно-сосудистой систем, лечение и профилактика природными средствами просто необходимы.

Преимущества санаторно-курортного лечения:

- снижает госпитализированную заболеваемость населения на 25 %;
- снижает число посещений амбулаторно-поликлинических учреждений по поводу болезни на 10,9 %;
- снижает среднее число дней нетрудоспособности на один случай на 25.9 %.

Общеизвестно, что здоровый человек, которого не беспокоят проблемы со здоровьем, отдохнувший человек работает лучше и усерднее. Еще лекари древнего Рима и древней Греции для лечения многих заболеваний назначали лечение природными целебными факторами, присущими той или иной местности, которые включают в себя благоприятный климат, лечебную грязь, минеральную воду и другие. Такая местность позже получила название курорт.

В 70-х годах I века нашей эры Плиний в сочинении «История природы» упоминает о городе Парасине (теперешний Саки) на Крымском полуострове, который обладает «землей, исцеляющей всякие раны». Существует легенда об излечении от ревматизма верблюда, который часто с грузом переправлялся через Сакское озеро. Подобные легенды создавали славу грязелечению и вселяли веру в его чудодейственную силу.

Первые труды научного изучения минеральных вод и открытие первых курортов в Казахстана и России связаны с Петром I. При строительстве заводов в Петрозаводске Иван

Ребоев обнаружил целебные свойства местных источников и рассказал об этом управляющему заводу, а тот – Петру I. Петр испробовал действие минеральной воды на себе и распорядился построить курорт Марциальные воды в 1714 г [1].

Интерес к изучению минеральных вод побудил к организации первого русского научно-курортологического общества. В 1863 году в Пятигорске было учреждено «Бальнеологическое общество». Одновременно с лечебными свойствами минеральных вод и лечебных грязей обнаружилось благоприятное воздействие климата на больных на Южном берегу Крыма. Выявились также целебные свойства кумыса. Сеть здравниц, использовавших природные лечебные ресурсы, постепенно расширялась. Но научная работа по изучению природных лечебных факторов велась преимущественно силами энтузиастов, таких как Ф. П. Гааз, Ф. А. Баталин, А. П. Нелюбин, А. И. Воейков.

Курортное дело в Казахстане получило организационное оформление в 1931 году, после выводов первой комплексной экспедиции Наркомздрава РСФСР. Для руководства и развития курортно-санаторного дела в республике 27 марта 1931 года решением Совнаркома Казахской АССР был создан Казахский курортный трест («Казкурттрест»), переименованный в 1934 году в Курортное управление. Трест объединил курорты Аул, Муялды, Рахмановские ключи (находившиеся до этого в ведении окружного здравотдела г. Семипалатинска), Чимган, Яны-Курган (раньше находился в ведении Средазкурупра, г. Ташкент), приступил к эксплуатации курортов Капал-Арасан и Барлык-Арасан и открытию новых курортов

Развал СССР и переход к рыночной экономике больно ударил по санаторно-курортному делу в Казахстане: сократилось рекреационное пространство, резко уменьшилась материальная база, так как большинство курортов оказались за пределами Казахстана. В последнее время рынок лечебно-оздоровительного туризма претерпевает изменения. Традиционные санаторные курорты перестают быть местом лечения и отдыха лиц преклонного возраста и становятся полифункциональными оздоровительными центрами, рассчитанными на широкий круг потребителей.

Современные трансформации курортных центров обусловлены двумя обстоятельствами. Прежде всего, изменением характера спроса на лечебно-оздоровительные услуги. В моду входит здоровый образ жизни, и во всём мире растёт число людей, которые хотят поддерживать хорошую физическую форму и нуждаются в восстановительных антистрессовых программах. В основном это люди среднего возраста, предпочитающие активный отдых и ограниченные во времени. По мнению многих экспертов, потребители такого типа будут главными клиентами санаторных курортов и гарантией процветания лечебно-оздоровительного туризма в XXI веке.

Вторая причина переориентации курортов состоит в том, что традиционная их поддержка, в том числе финансовая, со стороны муниципалитетов и государства сокращается. Здравницы вынуждены диверсифицировать свой продукт, чтобы выйти на новые сегменты потребительского рынка и привлечь новых клиентов. Сохраняя лечебную функцию, курорты делают более разнообразной программу пребывания пациентов, проводят культурные и спортивные мероприятия. Они предлагают широкий выбор комплексов оздоровительных и восстанавливающих силы услуг. Очень популярна в последнее время в приморских отелях талассотерапия, пользуются повышенным спросом также программы «Антицеллюлит», «Фито-Красота-Омоложение» распространены во многих курортах Европы [2].

Список европейских стран, лидирующих по туристским прибытиям на санаторно-курортное лечение, возглавляет Чехия. Самая крупная и известная чешская здравница – Карловы-Вары. Ежегодно её посещают около 50 тыс. человек из более чем 70 стран мира для лечения и около 2 млн. экскурсантов. Главным конкурентом Чехии на европейском рынке лечебно-оздоровительного туризма является Венгрия. Её по праву называют страной термальных бань. Около полумиллиона кубических метров термальных вод в сутки вытекает из природных источников и скважин, часть из них используется в медицине. В наши дни 22 города и 62 венгерских посёлка имеют официально признанные лечебные источники.

Подавляющая часть курортов Западной Европы сосредоточена в Германии, Австрии и Швейцарии. Они представлены в основном двумя типами: бальнеологическими и климатическими. В Германии широко известны Баден-Бадена, Висбадена и другие. Ежегодно курорты Германии принимают свыше 1 млн. человек. Республика Казахстан обладает всеми природными ресурсами для создания прибыльных и качественных санаториев и курортов. Например, в Павлодарской области находится природное озеро Мойылды, вода и грязи которого обладают уникальными лечебными свойствами, близ озера расположен санаторий «Мойылды», который функционирует в качестве курорта с 1922 года, так как местность была известна с древних времен своими грязями с лечебными свойствами[3].

Только в 1930 году произошла первая комплексная экспедиция для подробного обследования природно-лечебных местностей Казахстана. В состав экспедиции вошли: бальнеолог М. С. Лавров, климатолог Н. А. Коростелев, инженер-химик Э. Э. Карстенс, геофизик и врач.

Экспедиция обследовала Сор, Аул, Березовку, Рахмановские ключи, Барлык-Арасан, Хоргосс, Алма-Арасан, Каменское плато, Медео и Мойылды в том числе[4].

Было установлено, что запасы грязи в Мойылды составляют 150тыс тонн. После исследования и был открыт санаторий Мойылды.

На данный момент имеется санаторий на 560 мест (зимой 360). До 1975 года курорт работал сезонно, а сейчас — круглый год. Летом для подростков работает отделение на 60 мест. На курорте имеется грязелечебница (20 грязевых кушеток и 20 ванн).

В составе минеральной воды и грязи Мойылды содержится практически полная таблица Менделеева. Санаторий имеет и свой минеральный состав питьевой воды для желудочно-кишечного тракта, которая добывается путем бурения 700м под землю.

Целебная грязь — ил на дне озера, состоит из минеральной основы. Иловая грязь совершенно безвредна даже при нанесении на открытую рану. В ее состав входят нерастворимые (кремнезем, глинозем, окиси железа, калия, магния, кальция), растворимые (соли натрия, кальция, калия, магния) и органические вещества (углеводы, жиры, остатки разложившихся животных и растительных организмов). Все необходимые вещества для лечения целого ряда недугов, таких как: артрит, остеохондроз, радикулит, женское и мужское бесплодие, гастрит, сахарный диабет, заболевания органов дыхания в фазе, псориаз и прочие[5].

В стоимость путевки на отдых в санаторий входит: проживание, пятиразовое питание, основное лечение — бальнеотерапия. Полный курс лечения составляет 20 дней. Минимальный курс 12–14 дней. Процесс питания устроен по всем правилам: к услугам гостей пятиразовое питание, а также имеется диетическое меню. Также досуг здесь можно провести в караоке: играя в теннис, бадминтон, нарды, шахматы, просматривая DVD-фильмы. Здесь проводятся дискотеки, функционируют киноконцертный зал и библиотека. Также и услуги салона красоты, магазина и автостоянки. Пребывание в нем обойдется намного дешевле, чем поездка за рубеж.

Стоимость номера:

- стандартные 2-х и 3-х местные смежные номера — 9500 тенге/сутки;
- стандартные 2-х, 3-х местные номера — 10000 тенге/сутки;
- полулюкс номер одно - местный, однокомнатный номер — от 14000 — 18000 тенге/сутки;
- люкс номер одно — местный, 2-х комнатный номер — от 20000 — 23000 тенге/сутки;
- апартаменты — 28000 тенге/сутки.

В поездке в Мойылды существует проблема с трансфером, специального транспорта от города Павлодар до санатория пока нет. В данной связи приходится пользоваться маршрутным такси или личным автотранспортом. Решение: закуп 3 автобусов для туристов для трансфера от аэропорта/вокзала города Павлодар за дополнительную плату.

Также проблема состоит в том, что оказываются лишь медицинские и оздоровительные услуги. Наблюдается полное отсутствие насыщенной разнообразной анимационной и развлекательной программы, которая поднимает жизненный тонус отдыхающих, удовлетворяет их духовные и эмоциональные потребности. В мировой практике соотношение основных услуг (размещение, питание, лечение) и дополнительных услуг (бильярд, фитнес, парикмахер и т.д.) выглядит как 40:60, в России 80:20. А в РК оно составляет в среднем 93:7.

Главной характеристикой успешного отдыха для туриста является психологическое состояние в течение отдыха. Чем лучше настроение клиента, тем более он расположен к совершению покупок и потреблению услуг. Также досуг несет в себе пользу и в коммерческом плане. То есть развлекательная программа, мероприятия, «детские уголки» и так далее принесут дополнительную прибыль.

Наблюдается проблема, касающаяся того, что настоящее время многих не устраивают условия, предоставляемые в пансионатах и домах отдыха, санаториях и профилакториях. Необходимо стремиться к европейским стандартам, когда определенный процент от числа отдыхающих требует повышенной комфортабельности [6].

Разработанные рекомендации для санатория: исходя из опыта европейских стран, предлагается преобразовать санаторий в отель гостиничного типа, который позволит параллельно создавать диагностические центры и спортклубы. Такое разделение будет способствовать значительному снижению стоимости путевки и таким образом сделать санаторий более доступными для всех слоев населения.

В плане финансирования весьма привлекательным в качестве дополнительного источника финансирования является банковское кредитование. Кроме того, может оказаться эффективной помощь предпринимательских структур, которая достигается посредством оказания посильной помощи санаторно-курортным предприятиям такой как например, обеспечение заказов на выполнение ремонтных работ с приобретением в последующем путевок по льготной цене. То есть количество вложенных средств равняется количеству путевок и услуги санатория. Такие же условия и для населения: личные сбережения, в качестве депозитов для дальнейших затрат на туризм и отдых. В дальнейшем необходимо разработать политику вкладов.

Для привлечения на курорт граждан ближних зарубежных стран следует не только повысить комфортность санатория, а также уровень сервисного обслуживания. Значительно место в разработке новых схем и принципов оздоровления отводится организации активного отдыха и диетического питания с учетом национальных традиций отдыхающих из различных регионов мира. При этом своего развития требует пропаганда национальной казахской кухни и других традиции народов Казахстана. Последнее может внести особый колорит в организацию активного отдыха и оздоровления на курортах Казахстана. Также предполагается продвижение в социальных сетях: VK, FB, Instagram, Periskop.

Представленные мероприятия позволят обеспечить существенные меры по повышению конкурентоспособности санаторно-курортного дела в Казахстане и как следствие достичь основных целевых стратегических приоритетов в Республике Казахстан.

Таким образом, важность дальнейшего развития данной отрасли в Казахстане связана с оказанием следующих социально - экономических эффектов на развитие экономики республики:

- 1) обеспечение притока иностранной валюты;
- 2) увеличение занятости населения;
- 3) эффективная медицинская реабилитация и профилактика населения;
- 4) улучшение состояния инфраструктуры курортов и лечебно-оздоровительных местностей;
- 5) уменьшение уровня заболеваемости и инвалидности;
- 6) сокращение расходов на лечение больных в поликлиниках и стационарах;

- 7) сохранность и рациональное использование ценнейших природных лечебных ресурсов республики;
- 8) повышение качества оказания санаторно-курортных услуг и конкурентоспособности отечественного курортного дела.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воскресенский В. Н. Международный туризм: учебное пособие для студентов вузов – М. : Юнити – Дана, 2006 г. – 255 с.
2. Пархомено М. Приезжайте на курорты Казахстана // Казахстанская правда. – 2014. – 26 сентября. – 12 с.
3. Кусков А. С., Голубева В. Л., Одинцова Т. Н. Рекреационная география : Учебно–методический комплекс / А. С. Кусков, В. Л. Голубева, Т. Н. Одинцова. – М. : Флинта: МПСИ, 2005. – 496 с.
4. Замятин С. И. Курорты Казахстана. – Алма–Ата, Казгосиздат. – Алматы. 1962 г. – 264 с.
5. Сембирова И. Живая вода Мойылды. // Деловой мир. – 2012. – № 3. –75 с.
6. Рахимова Г., Искендинова С. Развитие санаторно-курортных учреждений Казахстана: финансовый аспект. // Экономика и статистика. – 2012. № 3. – 73 с.

ӘОЖ: 336.748

Шоқан Р.

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ МЕНШІК ӘРІПТЕСТІКТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Мемлекеттік- жеке меншік әріптестігі дәстүрлі түрде, мемлекеттік сектордың міндеттемесіне қарайтын қызметтерді жеке сектор субъектілеріне көрсетуге беруге бағытталған мемлекеттік-жеке сектордың ынтымақтастықта жұмыс істеу формасы. Яғни мемлекет жеке секторға нақты жобаларды жүзеге асыруда, сонымен қатар осы іс-әрекет салдарынан туындайтын құқықтарды, міндеттерді, тәуекелді жеке секторға жүктейді. Мемлекеттік- жеке меншік әріптестік тарихи дамуы бірнеше жүз жылды қамтиды. Мысалы, алғашқы концессиялық жобалар (лат: concessio-рұқсат беру) ХҮІ ғ. ортасында Францияда, ХҮІІ ғ. Ұлыбританияда жүзеге асырылған [1]. Бірінші дүниежүзілік соғыста теміржолдар, автомагистральдар жеке инвесторлардың жеке қаражаттары есебінен салынған. Әлемге танымал Суэц каналы, транссибирь магистральдары мемлекеттік- жеке меншік әріптестігі нәтижесінде жүзеге асырылған жобалар. Екінші Дүниежүзілік соғыстың салдарынан бұзылған еуропалық инфрақұрылымды қайта қалыпқа келтіруге салынған жеке салымдар жеткіліксіз болып, мемлекеттік инвестиция қаржылық құрал формасына айналды. Мемлекеттік және жеке бизнестің әріптестік қарым-қатынасы тиімді болу үшін екі жақтың да мүдделерін ескеру керек. Егер мемлекет әлеуметтік қызметтер мен сапалы инфрақұрылымды ұсынуға қызығушылықта болса, жеке сектор жоғары пайда мен табыс алуға қызығушылығы бар. Мемлекеттік- жеке меншік әріптестік сәтті жүзеге асырған біріккен жобалары, екі жақтың да мүдделерінен туындайды. Мұндай серіктестікте мемлекеттің басымдығы жоғары, меншік құқығы жоғары, салықтық жеңілдік, кепілдік мен қаржылық ресурстарды ұсынуға мүмкіндігі бар. Мемлекет реттеу мен бақылау тетіктерін (тарифтік саясат, қауіпсіздікті, экологияны, тұрғындарға сапалы қызмет көрсетілуін бақылау) өз бақылауында ұстай отырып, жеке секторға барлық шаруашылық сұрақтарын оның ішінде объектінің құрылысы, сонымен байланысты барлық кәсіпкерлік тәуекелдерді өткізеді. Жеке сектор біріккен жобаға қаржылық ресурстарын салуға, басқарудың тиімді әдісін қолдануға, шешімдерді қабылдауда шұғыл әрі ыңғайлықты қамтамасыз етуге, жұмыс әдістерінің

барынша тиімді әдістерін енгізуге, техника мен технологияны жетілдіруге, өндірісті ұйымдастырудың жаңа формасын құруға үлесін қосады.

Аралас экономика жағдайында мемлекеттік-жеке әріптестікті дамыту шет елдердің ғана емес, отандық экономикаға тән жағдайға айналып отыр. Қазақстан Республикасында 2000 жылдан екінші жартысынан бастап мемлекеттік-жеке әріптестік қатынастарын ғылыми тұрғыдан зерттеуге, экономикалық қызмет саласы ретінде назар аударылып келе жатыр. «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» ҚР заңына сәйкес мемлекеттік-жекешелік әріптестік дегеніміз мемлекеттік әріптес пен жекеше әріптес арасындағы осы Заңда айқындалған белгілерге сәйкес келетін ынтымақтастық нысаны [2]. Аталмыш құқықтық құжаттың мақсаты- мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің құқықтық жағдайларын, оның жүзеге асырылу тәсілдерін айқындайды және мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобасын дайындау мен іске асыру, мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартын жасасу, орындау және тоқтату процесінде туындайтын қоғамдық қатынастарды реттеу. Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік- инвестицияларды тартудың сапалық тұрғыдан жаңа әрі тиімді әдісі, әрі мемлекеттің экономикалық өсуін қамтамасыз ету мен қатар әлеуметтік маңызды инфрақұрылымдарды дамытуға ықпал ететін тәсіл. Мемлекеттік- жеке меншік әріптестіктің төмендегідей базалық белгілері қалыптасқан:

- мемлекет және жеке бизнес саласы мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің қатысушы тараптары болып табылады;
- МЖӘ қатысушы тараптардың қарым-қатынасы ресми, құқықтық бекітіледі (келісім-шарттар, мәмілелер);
- әріптестіктің мұндай түріне қатысушы жақтар тең сипатты серіктестік қатынасқа ие яғни екі жақтың мүддесі, жауапкершіліктері мен міндеттері, тәуекелдерді бөлу, пайданы бөлу мәселелері ортақ шешімдер негізінде айқындалады.

Мемлекеттік-жеке әріптестік кең мағынада аралас экономикадағы жұмыс формасы болса, тар мағынада барлық деңгейлерде тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз етуге арналған тетік немесе қоғамдық ұдайы өндірісті индустриализациялау жағдайындағы экономикалық саясаттың құралы ретінде танылып отыр.

Мемлекет пен бизнес қарым-қатынасының басқа формаларымен ерекшелендіретін мемлекеттік-жеке әріптестік айырмашылығын қарастыратын болсақ. Шаруашылық субъектілерін мемлекеттік несиелендіру, субсидиялау, жеңілдікті салық салу режимі, мемлекеттік тапсырыс беру тәртібі сияқты мемлекеттік қолдау шаралары, мемлекеттік-жеке әріптестіктің формалары болып табылмайды. Мұндай іс-шараларды мемлекеттік-жеке әріптестікке тән ортақ қаржыландыру, тәуекелдерді бөлу тәрізді белгілер болмайды. Сонымен қатар мемлекеттік-жеке әріптестікте мемлекеттік меншікке айналдыру және жекешелендіру институттары ретінде қарастыруға болмайды. Мемлекеттік-жеке әріптестікте аралас экономика жағдайында ұйымдастырылса, жекешелендіру немесе мемлекеттік меншікке айналдыру өтпелі экономикаға тән процесс. Мемлекеттік-жеке әріптестік жобаны қаржыландыру мен басқарудың әдістері айқындалған меншік қатынастарының нақты үлгісінде құрылады. Осыған байланысты мемлекеттік-жеке әріптестік жобаларында тек мемлекет пен жеке сектордың ресурстарын біріктіру ғана емес, осы ресурстарды тиімді пайдалану жағдайлары белгіленген, тараптардың құқықтық өкілеттіліктері айқындалады.

Мемлекеттік- жеке әріптестік әлемге кеңінен таралып, өзін қоғамдық маңызы бар жобаларды іске асыруға жеке кәсіпкерлік субъектілерін тарту бойынша тиімді де ықтимал тетіктердің бірі ретінде танытты. Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік тетіктерін қолдану мемлекетке де, бизнесті дамытуға да бірқатар артықшылық береді. Жеке сектор үшін жаңа инвестициялық мүмкіндіктер және тиісінше жаңа кіріс көздері, ірі жобаларға қатысу мүмкіндіктері туады. Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік мемлекеттің дәстүрлі жауапкершілік салаларында жеке меншік сектордың ресурстық және зияткерлік әлеуетін пайдалануды болжайды.

Халықаралық тәжірибеде мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің көпшілік мақұлдаған анықтамасы жоқ, жалпы мемлекеттік-жеке меншік әріптестік тиісті шарттарда анықталатын

тәуекелдерді, пайда мен шығындарды, құқықтар мен міндеттерді теңгерімді бөлу жағдайында мемлекет жауапкершілігінің дәстүрлі саласына жататын салалардағы мемлекет пен жеке сектордың өзара тиімді ынтымақтастығын білдіреді.

Қазіргі уақытта Қазақстанда МЖӘ дамыту үшін қолайлы жоғары потенциалға ие. МЖӘ Қазақстандық орталығының сараптамашыларының бағалауы бойынша жобалардың көлемі 2023 жылға қарай инфрақұрылымдарды дамытудағы жалпы қажеттіліктің 10-15% жетуі мүмкін. Халықаралық қаржылық институттардың жалпы бағалауы бойынша Қазақстанның инфрақұрылымға деген қажеттілігі 2040 жылға қарай 38 трлн. теңгені құрауы мүмкін [1]. Қоғамның инфрақұрылымдарға деген қажеттілігін өтеу бюджетке түсетін жүктемені арттырады. Сол себепті мемлекеттік жеке әріптестік тетіктерін енгізу арқылы инвесторларды тарту тиімді.

Өңірлік деңгейде МЖӘ қолдану үшін барынша болашағы бар салаларға денсаулық сақтау, тұрғын үй коммуналдық шаруашылық (оның ішінде су ресурстарына қатысты), тұрмыстық қатты қалдықтарды қайта өңдеу, қала инфрақұрылымын дамыту, пенитенциарлық жүйе, көлік және энергетика салалары жатқызылады. ҚР Үкіметінің жанынан МЖӘ мәселелері бойынша Координациялық кеңес құрылған. Мемлекеттік сектор көрсететін сапалы қызметтерге деген қоғам қажеттілігінің өсуі және мемлекет жеткілікті қаржылық ресурстардың болмауы ел экономикасының әртүрлі салаларында МЖӘ тетіктерін қолдану аясын кеңейтудің қажеттілігі артып отыр.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік-жеке меншік әріптестігін дамытудың алғашқы бес жылдыққа арналған бағдарламасында мемлекет жауатылығы басым дәстүрлі салаларға бағытталған МЖӘ тетіктерін қолданудың мүмкін баламалары анықталды [3] (1 кесте).

1 Кесте Мемлекеттік-жеке меншік әріптестігін дамытудың оңтайлы салалары

Экономика салалары	Инфрақұрылымның негізгі объектілері
Автомобиль транспорты	Автомобиль жолдары(жолақтары), туннельдер, көпір өткелдері
Сумен жабдықтау және су босату	Су шаруашылық құрылысы (су жинау құрылыстары, насос станциялары, су жүргізу, тазалау құрылысы)
Тұрғын үй құрылысы	Әлеуметтік бағытталған тұрғын үй ғимараттары (кешендері)
Коммунальдық шаруашылық	Тұрғын үй қорының жағдайын тиімді басқару және қызмет көрсетуге арналған объектілер (күрделі жөндеу, ғимарат және соған қарасты территорияға қызмет көрсету, үйлердегі ақауларды жою, территорияға тиесілі ғимаратты, подъездерді тазалау) үйлердің коммунальдық жағдайларын шұғыл қолдау қызметімен қамтамасыз ету (су аққанда, труба жарылғанда); жеке әріптестерді коммунальдық қызметтер үшін төлем жасайтын терминалдармен қамтамасыз етуге тарту
Қатты тұрмыстық қалдықтарды қайта өңдеу	Қатты тұрмыстық қалдықтарды сұрыптау орталықтары; ҚТҚ қайта өңдеу заводтары, ҚТҚ полигондарына қоқыстарды жеткізуді ұйымдастыру, полигондарда ауыл шаруашылық қалдықтарын көму, қабылдау, жеткізуді ұйымдастыру
Газбен қамтамасыз ету	Газ құбырлары, газ жабдықтары, жылу желілері
Жылумен қамтамасыз ету	Жылумен қамтамасыз ету қазандықтары, жылу желілері, жылыту жүйелері
Білім беру	ЖОО, мектепке дейінгі, орта және кәсіби-техникалық білім беру объектілері, жатақханалар, инфрақұрылымдар қосымша қызметтер (тамақтандыру, тасымалдау, ғимарат және оған қарасты территорияларды тазалау)

Ғылым	Ғылыми мекемелер; ғылыми зертханалар, тәжірибелік өндірістер, коммерциализациялау ұйымдары
Денсаулық сақтау	Денсаулық сақтау және қызметтер көрсететін объектілер
Пенитенциарлық жүйе	Қамаудағыларды ұстау мекемелері (түрме, тергеу изоляторлары)

Сонымен қатар ҚР заңнамасымен концессияға берілмейтін объектілер тізімі реттелінеді. Олар:

- жер, су (концессиялық келісім-шартты жүзеге асыру мақсатында жерді пайдалану құқығын беруді қоспағанда), өсімдік және жануарлар әлемі;
- ерекше қорғалатын табиғи аумақтар,
- ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қажетті әскери-техникалық мақсаттағы объектілер; ұйымдар, штаттық мүлік;
- магистральды теміржол желілері, су жолдары;
- ерекше стратегиялық мақсаттағы су шаруашылық құрылыстары (бөгет, су торабы, басқа да гидротехникалық құрылыстар)
- медициналық апат жағдайындағы қызметті ұйымдастыру: қан орталықтары тәрізді денсаулық сақтау мекемелері;
- мемлекеттік қорғауға жатқызылатын тарихи және мәдени мұра объектілері.

Қазіргі уақытта Қазақстанда көлік және энергетика салаларында 5 концессиялық жоба іске асырылу сатысында: 1) «Шар – Өскемен станциясы» теміржол желісін салу және пайдалану; 2) Ақтау қаласының халықаралық әуежайының жолаушылар терминалын салу және пайдалану; 3) «Солтүстік Қазақстан – Ақтөбе облысы» өңіраралық электр тарату желісін салу және пайдалану; 4) Ақтөбе облысының Қандыағаш қаласында газтурбиналы электр станциясын салу және пайдалану; 5) «Ералы – Құрық» теміржол желісін салу және пайдалану. Осы объектілерді салуға болжамды инвестициялардың жалпы көлемі шамамен 74 млрд. теңгені құрайды. Концессия жүйесі бойынша көлік және әлеуметтік салаларда жоспарлау сатысында шамамен 15 жоба бар, құрылысқа болжамды инвестициялардың жалпы көлемі 800 млрд. теңгеден астам.

Бір ғана «Солтүстік Қазақстан – Ақтөбе облысы» өңіраралық электр тарату желісін салу және пайдалану «Солтүстік Қазақстан-Ақтөбе облысы» 500 кВ электр беретін өңіраралық желісінің құрылыс жобасы 2007-2008 жж. бойы іске асырылды. Жобаның негізгі нәтижелерінің бірі Ақтөбенің энергия торабын Қазақстанның бірегей энергетикалық желісіне біріктіруде еді, бұл өз кезегінде өңірлік және республикалық бірқатар маңызды мәселелерді шешуге мүмкіндік берді, сол себепті де жоғары әлеуметтік-экономикалық мәнге ие болды:

- Қазақстан Республикасының энергетикалық тәуелсіздігі мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- елдің бірегей энергетикалық жүйесінің құрылымын жетілдіру, оның сенімділігін жоғарылату;
- республикадағы өнеркәсіптік өндірістің өсуін ұлғайту;
- Қазақстанның Солтүстік өңіріндегі тудыратын қуаттарды дамыту;
- Батыс Қазақстанның экономикасын дамыту үшін энергетикалық негіз құру;
- облыстың Ресей Федерациясының қымбат импортталатын электр энергиясынан энергетикалық тәуелділікті төмендету, бұл түпкілікті тұтынушылардың электрмен қамтамасыз ету сенімділігін жоғарылатуды білдіреді;
- үнемді Екібастұз ЖЭС есебінен Ақтөбе облысының электр энергия тапшылығын жабу;
- түпкілікті тұтынушылардың электр энергия тарифін төмендету.

Міне, бір ғана мемлекеттік-жеке меншік серіктестік жұмысының ортақ нәтижесінде өмірлік маңызды коммуналдық қызмет саласының оның ішінде электрмен жабдықтау

жүйесінің Ақтөбе облысында қалыптасқан мәселесін шешудің мүмкіндігі оңтайлы шешімін тапты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Государственно-частное партнерство в Республике Казахстан: Учебн.пособ./Под ред. С.А. Абдыманапова, Ж.А. Абиесова.-Астана: Изд. КазУЭФМТ,2014.-238 с.
2. «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазандағы № 379-V ҚРЗ- <http://adilet.zan.kz>
3. Қазақстан республикасында мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті дамыту жөніндегі 2011 – 2015 жылдарға арналған бағдарламасы-<http://adilet.zan.kz>

ӘӨЖ: 332.146:330.322

Смагулова А.Е., Агумбаева А.Е.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

ӨНІРДІҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫ ӨНІРЛІК ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАНЫ ӘЗІРЛЕУ МЕН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Біздің мемлекет тасымалдау, игеру және жаңа өндіріс факторларын құруға қабілетсіз, ескіріп кеткен инфрақұрылымы бар шикізат саласындағы тұрақты экономикалық өсумен ХХІ ғасырға қадам басты. Осыған байланысты, бәсекеге қабілеттілік факторы ретіндегі инновациялық саланың даму тенденцияларына, сондай-ақ инновациялық процестің мемлекеттегі экономикалық өзгерістерге әсер ету дәрежесіне талдау жүргізу қажеттілігі туындайды. Өнеркәсіптік өндіріс көлемін анағұрлым жоғары деңгейге көтеру және бәсекеге қабілетті өнім өндіру үшін инвестиция тартудың, сонымен қатар жаңа отандық және шетелдік технологияларды, ғылыми зерттеулерді енгізудің маңызы зор. Инновациялық тәсілдер негізіндегі Қазақстан экономикасының бәсекелестік артықшылықтары идеясын жүзеге асыру үшін қолданыстағы ұйымдастырушылық-басқарушылық, қаржылық-экономикалық және өндірістік технологияларды жетілдіру, сондай-ақ олардың бұрын соңды болмаған жаңа түрлерін енгізу қажет. Дүние жүзі бойынша экономикалық өсудің тежелуі көрініс алып жатқанда Қазақстан үкіметіне жаһандық экономикалық өзгерістердің Қазақстан Республикасы экономикасына теріс әсерін азайтуға қатысты шаралардан бөлек, орасан зор еңбек пен «зияткерлікті» қажет ететін өнімдер шығару мақсатында инновациялық өндірістерді қолдау шығындарын ұлғайту қажет. Осылайша, Қазақстан экономикасы өз бағыт-бағдарын өндіріс факторларының немесе оның құрамдас бөліктерінің жабдықтаушысынан сапалы әрі бәсекеге қабілетті өнім өндірушісіне ауыстырады. Ал оның өндірісі өте тиімді және нарықтағы сұраныс өзгерістеріне тез бейімделе алатын болады.

Өндірістің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және мемлекет экономикасын әлемдік өндіріс пен айырбас жүйесіне қосу үшін халықаралық сапа стандарттары мен заманауи техникалық регламенттерді қолдану қажет. Сондай-ақ жасалатын келісім шарттар, компания есептері және акционерлердің табыстары жөніндегі кез-келген ақпарат ашық әрі қолжетімді болуы шарт. Ел экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыру жолында экспортқа, мемлекеттік кепілдіктер жүйесін жетілдіруге, сонымен қатар отандық корпорациялардың халықаралық тендерлерге белсенді қатысуға бағдарланған өндірісті қолдау жүйесіне көшу міндеті туындайды.

Қазіргі жағдайда өндіріс тиімділігін арттыруға соңғы нәтижесі жаңа технологиялар мен бәсекеге қабілетті жаңа өнім түрлері болып табылатын инновациялық процестерді дамыту арқылы қол жеткізуге болады. Инновацияларды тікелей кәсіпорындардың өз ішінен іздестіру және оларды қолдану өзекті мәселе болып табылады. Жаңа техникалық және ұйымдастырушылық-технологиялық шешімдерді дамыту, отандық нарық ерекшеліктері ескерілетін басқарудың негізгі принциптерін жетілдіру кәсіпорындардағы қайта өндіру

процестерін жаңартуға жағдай жасаумен қатар, экономикалық өсуге қосымша серпін береді. Техника мен технологияларды үнемі жаңартып отыру инновациялық процесті бәсекеге қабілетті өнім өндірудің, нарықта өз орнын табу және де өндіріс көлемі мен кәсіпорын тиімділігін арттырудың негізгі шарты етеді.

Мемлекеттік және өңірлік деңгейлердегі инвестицияларды жоспарлауда «инвестициялық климат» термині қолданылады. Соңғы жылдары көптеген Ресейлік экономикалық әдебиеттерде аталған түсінік белсенді талқылауға түсуде [1-2].

Инвестициялық климатқа көптеген авторлар мынадай анықтама береді: сыртқы инвестициялық орта жағдайын анықтауға болатын және де нақты бір инвестициялық процестің жүзеге асуы мен дамуы қарастырылатын әр түрлі факторлар жиынтығы.

Бұл жерде тағы «өңірлік инвестициялық климат» түсінігіне анықтама берген жөн болар: өңірлік инвестициялық климат – бұл өңірдің әлеуметтік, құқықтық, экономикалық, ұйымдастырушылық, саяси, тарихи, мәдени жағдайының жалпылама жиынтығының, бағалы қағаздар нарығы инфрақұрылымының және тиімді корпоративті басқарудың бар-жоғының көрінісі. Басқаша айтқанда, өңірлік инвестициялық климат – бұл өңірлік деңгейдегі мүдделер мен мақстатарға қол жеткізу үшін өңірлік экономикаға түрлі қаржыландыру көздерінен инвестиция тартуды айқындайтын факторлар мен жағдайлар жиынтығы. Осындай анықтамаға негізделе отырып, Қазақстан өңірлеріндегі инвестициялық жобалар тартымдылығының төмен деңгейде екенін төмендегідей көрсетуге болады (сурет – 1):

Инвестициялық әлеуеттің жүзеге асырылу дәрежесі мен тиімділігі инвестициялық климаттың қолайлылық деңгейіне қарай анықталады. Инвестициялық климат мынадай негізгі факторлар әсерінен анықталады [3]:

1. Өңірдің геосаяси жағдайы мен оның табиғи-ресурстық әлеуеті. Өңірдің шекаралық жағдайы, оның аумағы арқылы маңызды транспорттық жолдардың, оның ішінде сыртқы экономикалық қызметтерді жүзеге асыруға арналған жолдардың өтуі; теңіз порттарының бар болуы, өнеркәсібі дамыған өңірлерге жақындығы оның инвестициялық тартымдылығын арттырады.

2. Өңірдің өндірістік және қаржылық әлеуеті мен өңірлік тауар нарықтарының жағдайы. Инвесторлар үшін дамыған өндірістік инфрақұрылымы, қажетті біліктілікке ие арзан еңбек күші, қаржылық ресурстарды мобилизациялау мүмкіндігі, өңірлік өндірістік-техникалық бағыттағы және халық тұтынатын тауарлар нарықтарындағы ашық тауашалары бар өңірлер анағұрылым тартымды болып табылады.

3. Банктер, қор биржалары, көтерме және бөлшек сауда фирмалары, сауда үйлері, сақтандыру, инвестициялық, лизингтік компаниялар, инвестициялық қорлар және басқа да инвесторлардың нарықтық инфрақұрылымының даму деңгейі. Осындай институттардың болуы өңірлік капитал нарықтарын, бағалы қағаздар басып шығару және банк ресурстарын пайдалану арқылы шаруашылық етуші субъектілердің, тұрғылықты халықтың қаражаттары есебінен инвестиция құю үшін қаржылық ресурстарды мобилизациялау мүмкіндігін қалыптастыруға жағдай жасайды.

4. Салық саясаты. Қазақстан Республикасының билік органдары салық салу шарттарын реттеу, өңір экономикасының басыңқы салаларына инвестиция тарту мақсатында қосымша жеңілдіктер енгізу, Республика субъектілерінің қаржылары есебінен жеке инвестицияларды сақтандыру, өңір аумағында еркін экономикалық аймақ құруға бастамашылық ету сияқты көптеген инвестициялық климатқа әсер ету мүмкіндіктеріне ие.

5. Сыртқы экономикалық тәуекелдер. Өңірдегі шешілмеген ұлтаралық, бюджетаралық қатынастар, саяси-әлеуметтік жағдайлардың тұрақсыздығы, халықтың саяси белсенділігінің жоғары деңгейінен, ереуілдерден көрінетін өткір әлеуметтік мәселелердің болуы өңірдің инвестициялық климатын күрт төмендетеді.

Көрсеткіштердің үлкен топтары негізінде инвестициялық әлеуеттің әр құрамдас бөлігі мен әрбір тәуекелдері бойынша әр өңірдің жалпы рейтингтері бағаланады. Соңында өңірдің жалпы қоғамдық жүйесі тұрғысынан инвестициялық климаттың жағдайы бағаланады.

Инвестициялық процестерге мемлекет тарапынан әсер етудің барлық формалары үш топқа бөлінеді: құқықтық, әкімшілік және экономикалық. Басқаша айтатын болсақ, мемлекеттік реттеу әдістерінің жиынтығын төмендегідей бөліп көрсетуге болады: нарықтық экономикадағы кіріктірілген инвестициялық реттеуіштер; инвестициялық қызметті мемлекет тарапынан ынталандырудың экономикалық әдістері; мемлекеттік билік органдарының мемлекеттегі инвестициялық белсенділікке әсер етудің әкімшілік-құқықтық әдістері. Инвестициялық қызметке мемлекеттің әсер ету дәрежесіне қарай әдістерді пассивті және активті деп бөліп қарастыруға болады. [1,3]

Сурет 1 – Қазақстандағы инвестициялық тартымдылық мәселелері

Пассивті әдіс кәсіпкерлердің инвестициялардың индикативті жоспарын құру арқылы инвестициялаудың ең тиімді нұсқаларын таңдауға бағытталған болса, активті әдіс тікелей мемлекеттік инвестициялармен, сонымен қатар кәсіпкерлердің инвестициялық белсенділігін жоғарылатуға бағытталған мемлекеттік органдардың салық пен бюджет саласындағы іс-шаралар жүргізумен байланысты.

Инвестициялардың ұтымды жоспарын және инвестициялауды мемлекеттік қолдаудың басым бағыттарын негіздеу барысында инвестициялық процесті және оның жекелеген аспектілерін көрсететін салааралық баланстың динамикалық моделі мен баланстық құрылым жүйелері қолданылады.

Мемлекет елдегі жағымды инвестициялық ортаны қалыптастыру бойынша қызметін активті әдіс арқылы жүзеге асырады: жеке кәсіпкерлердің қызметтеріне жағымды жағдайлар жасау; мемлекет экономикасы үшін тиімді әрі маңызды жобаларға мемлекеттің тікелей қатысуы; ағымдағы келтірілген құн, пайдалылықтың (рентабельділіктің) ішкі нормасы, өтемділік мерзімі сияқты халықаралық тәжірибеде қабылданған инвестициялардың қаржылық тиімділігін бағалаудың критерийлерін енгізу; салықтық жеңілдіктер түрінде экономиканың жеке секторының инвестициялық белсенділігін ынталандыру.

Мемлекеттік инвестициялар, ең алдымен ағымдағы және ұзақ мерзімді мақсаттарға жету үшін экономикаға қанша және қандай инвестициялар қажеттігін көрсететін мемлекеттік инвестициялық бағдарламамен анықталады. Инвестициялық жобаларды мемлекет бюджетінен тікелей қаржыландыру түріндегі мемлекеттік инвестициялар немесе мемлекеттік қаржы институттарының жеңілдетілген инвестициялық несие беруі инвестициялық қызметтің маңызды құраушысы болып табылады.

Жеке инвестициялық шешімдерге әсер етуші құралдарды шартты түрде үш топқа бөлуге болады: макроэкономикалық, микроэкономикалық және институционалдық. Бірінші топқа инвестицияның жалпы экономикалық климатын құрайтын құралдар жатады және олар пайыздық мөлшерлемеге, экономикалық өсу қарқыны мен сыртқы сауда режиміне әсер етеді.

Инвестицияларды микроэкономикалық реттеу құралдары арасындағы ең тиімдісі болып тікелей кәсіпорынның иелігінде қалатын қаражат көлеміне ықпал етуші шаралар табылады. Ішкі инвестицияларды қаржыландыру әдетте, амортизациялық қор мен түскен пайдадан жүзеге асырылады. Инвестициялық процестерге мемлекеттік әсер етудің салық құралдары осыдан шығады. Салықтық реттеу шеңберінде инвестицияларды ынталандырудың келесідей түрлері бар: жеделдетілген амортизация, инвестициялық салық несиесі, өндірістік және өндірістік емес инвестицияларды қаржыландыруға бағытталған салықтан түскен табыстың бір бөлігін шығарып алу.

Жеке инвестицияларды ынталандырудың арнайы құралдарына жобаны қаржыландырушы мекемеге мемлекеттік кепілдіктер беру жатады. Аталған құралдың көмегімен мемлекет жоғары тәуекелдер жағдайында инвесторлардың қызығушылықтарын, инвестиция деңгейін тиімді түрде жоғарылата алады және бюджетке түсетін табыстың елеулі көзі болуы мүмкін алымдарды ала алады.

Инвестициялық саясаттың институционалды құралдары жеке компаниялардың өзара және мемлекеттің жеке серіктестік механизмін қолдана отырып мемлекеттік инвестициялық бағдарламалардың арасында инвестициялық шешімдерді үйлестіру механизмдерін құру үшін қажет.

Өңірлік инвестициялық саясаттың ерекшелігі – инвестициялық қызметті реттеудің қолжетімді құралдарының аздығы мен заңнамалық реттеу саласындағы мемлекеттік деңгейде инвестициялық саясаттың кей жағдайлардағы бағыныстылығында.

Өңірлік инвестициялық саясатты жүргізудің тағы бір ерекшелігі – оның ресурстық базасының төмендігінде, сол себепті басым бағыттар бойынша тиімділігі жоғары әдістерді қолдануға, сонымен қатар, заңнамалық және жанама реттеуді пайдалануға тура келеді. [4]

Өңірлер тәжірибеде инвестициялық саясаттың негізгі міндетін орындау мақсатына, дәлірек айтсақ, инвестициялық белсенділік пен инвестиция бағытының тиімді болуының қажетті деңгейіне жету үшін керекті құралдарға бай.

Экономиканың қазіргі даму жағдайында өңірлік экономиканы ұзақ мерзімге көтеру мәселелерін шешу және экономикалық өсуді қамтамасыз ету үшін инвестициялық ресурстарды тарту мен шаруашылық етуші субъектілердің инвестициялық қызметтерін белсендендіру мәселелеріне кешенді тәсіл қолдану қажет. Бұл жағдайда инвестиция көздеріне талдау жасау, оларды жұмылдырудың нақты мүмкіндіктерін, сондай-ақ инвестицияларды тарту мәселелерін шешу жолдарын дұрыс бағалау және өңірлік инвестициялық жобалардың тиімділігін қамтамасыз ететін стратегияны әзірлеу міндеттері ең бірінші кезекке шығады.

Бүгінгі таңда біздің еліміз өзінің алдына әлеуметтік жаңғыру, үдемелі инновациялық индустрияландыру, және өзара тиімді экономикалық ықпалдастық бойынша жаңа ауқымды міндеттер қояды. Тәуелсіздіктің 25- жылындағы жеткен жетістіктерді орнықтыра отырып, Қазақстан ХХІ ғасырдың үшінші онжылдығында әлемнің дамыған елдерінің қатарына қосылуды көздеп отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мазур И.И., Шапиро В.Д. Управление проектами: Учеб.пособие, 5-е изд.: Издательство «Омега-Л», 2012 – 960с.
2. Кадышев М.Е. Формирование механизма управления региональными инвестиционными проектами / Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук . Чебоксары – 2012, РГБ
3. Альжанова Н.Ш. Инвестиционное проектирование (электронный ресурс): учеб.пособие – Алматы: Нұр-пресс, 2007.-161 б.
4. Концепция развития проектного менеджмента в Республики Казахстан/ «Союз проектных менеджеров» <http://spmrk.kz/nashi-publikatsii>

УДК: 338.1

Салауатова Д.М., Гребенюк Д.Д.

Государственный университет имени Е.А.Букетова города Караганды

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ БИРЖЕВОЙ ТОРГОВЛИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Биржевая торговля является молодым сегментом экономики Казахстана. Фундамент ее развития был заложен после приобретения нашей страной независимости. Наличие бирж в государстве свидетельствует о развитии рыночных отношений и одним из способов выведения экономики на рельсы стабильности [1].

Биржа – возможность расширения партнерства и реализация планов по осуществлению и налаживанию высокоэффективного торгового механизма.

Одним из важных аспектов развития данной деятельности является тот факт, что по поручению Главы нашего государства Н.А.Назарбаева к 2020г. Казахстан ставит цель войти в «число 50-ти стран с благоприятным бизнес-климатом..., стать центром исламского банкинга в СНГ и Центральной Азии, а также войти в 10-ку успешных финансовых азиатских центров»[2,с.6]. Согласно данного поручения, в Казахстане должен развиваться валютно-фондовый рынок, но и уровень развития товарных бирж должно находиться на высоком уровне. Нами было проанализировано текущее состояние биржевого рынка в Республике Казахстан.

Биржевой рынок Казахстана представлен товарными биржами и валютно-фондовой биржей KASE.

Процесс становления и развития товарного рынка является очень сложным и длительным процессом. История развития товарного рынка начинается с создания первой товарной биржи в 1991 году. Она носила название Западно-Казахстанская Универсальная

Товарная биржа «Жаик», позже переименованная в 2010 году в Международную товарную биржу «Казахстан» [3].

Согласно статистическим данным Комитета по статистике Министерства Национальной Экономики Казахстана на 2015г. официально количество зарегистрированных бирж составило 14. Рассмотрим на рисунке 1 динамику роста и сокращения количества товарных бирж за период 2010-2015.

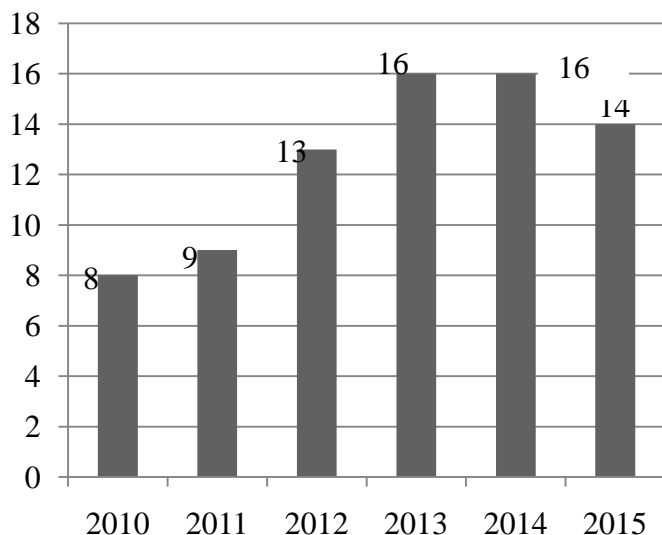

Рисунок 1. Количество товарных бирж в РК

Примечание - составлен автором на основе данных источника [4].

Анализируя данные, приведенные на рисунке 1, можно сказать, что количество товарных бирж с 2010г. постепенно увеличивалось и в 2013-2014гг. достигло максимального своего количества. Это обусловлено такими факторами, как повышение уровня потребления, который составил 11% в год, увеличение урожая зерновых культур на 10,8% в сравнении с предыдущим, а также интеграция страны в состав ТС ЕврАзЭС, которое дало большую свободу для перемещения капитала, товаров по его территории. К 2015г. произошло уменьшение количества товарных бирж в республике, это связано с особенностями кризисного состояния экономики и валютно-финансовой системы: повышенная инфляция (6%) и ослабление средневзвешенного курса тенге к мировым валютам [4].

Наличие организованного товарного рынка – одно из важнейших условий формирования рыночных отношений в отечественных предприятиях. Умело организованная товарная биржа окажет положительное влияние на ликвидность всего рынка, создаст гарантии по исполнению сделки и увеличит популярность данного вида торговли.

Товарный рынок Казахстана представлен разнообразными товарными биржами. Наиболее известными являются: АО «МТБК», АО «УТБ Астана», АО «ЕТС», АО «Международная универсальная товарная биржа Diamond», «Ел казына», «Астана Gold», АО «Товарная Биржа «КазЭТС», АО Товарная Биржа «Каспий», «УТБ Берекет».

Как говорилось ранее, первой товарной биржей была Западно-Казахстанская Универсальная Товарная биржа «Жаик», сегодня это АО «МТБК». Данная организация проводит торги, основанные на публичности и равноправии. Биржа непосредственно имеет рычаги влияния на всю экономику страны и принимает активное участие в ее реформировании, расширяя международные связи и укрепляя рыночные отношения. АО «МТБК» имеет филиалы в г.Астана и в г.Уральск.

Ведущей биржей Казахстана является АО «Товарная биржа «Евразийская Торговая система». Она была учреждена в 2008 году, акционеры представлены в лице АО

«Московская биржа» и Министерство национальной экономики РК. Данная торговая организация проводит спот-торги. Как и все биржи «ЕТС» имеет свои четко сформулированные цели. Перечислим основные: стремление к лидерству, стать законодателем цен на рынке, внедрение методов биржи в холдинги и корпорации, закрепиться на рынке в качестве самой надежной и инновационной биржи. В соответствии с данными о масштабах деятельности биржи, ее уставной капитал растет с каждым годом и превышает норму, определенную законодательством РК, что позволяет говорить о реальной эффективности функционирования «ЕТС». На 2015г. уставной капитал составил 1718670000 тенге, в законодательстве предусмотрен размер в количестве всего 100000 МРП. Этот показатель положительно характеризует всю осуществляемую деятельность в «ЕТС». «Евразийская Торговая система» полностью отвечает всем правовым нормам и типовым положениям Республики Казахстан. Доказательством служат такие факторы, как: введение обязательного клирингового центра, таковой уже существует ТОО «Клиринговый центр ЕТС»; с 1 января 2017 г. обязательным будет являться наличие технического обеспечения клирингового центра, на данный момент Клиринговый центр отвечает по всем необходимым техническим показателям; с 1 января 2017г. запрещается проведение голосовых торгов, стоит отметить, что «ЕТС» осуществляет торги только в электронном виде, отвечающие всем необходимым требованиям. Основной продукцией является сельхозпродукция, нефтепродукты, цемент, уголь [5]. Проанализировав состояние биржи «ЕТС» справедливо будет сказать, что данная торговая организация имеет положительную динамику развития и довольно твердо позиционирует на казахстанском рынке.

В наши дни многие биржи прибегают к использованию электронных торгов, исключением не стала АО «Caspy Commodity Exchange». Объект торговли – реальный товар и срочные контракты. Уникальность ее – организация торговли квотами на выбросы CO₂ по Киотскому соглашению с 2013 года. Партнеры: Deutsche Börse AG и Лейпцигская биржа EEX (European Energy Exchange). Данная товарная биржа является лидером в обороте торгов по разделу недропользования, за все время существования в отношении ее не было выявлено ни одно нарушение. АО «Caspy» активно участвует в работе многих экономических и экологических форумов. Ежегодно рассматриваются перспективы торговли углеродными активами и оценивается ключевая роль биржи «Caspy»[6].

Важным фактором уровня развитости бирж является осуществляемый им оборот по совершенным сделкам.

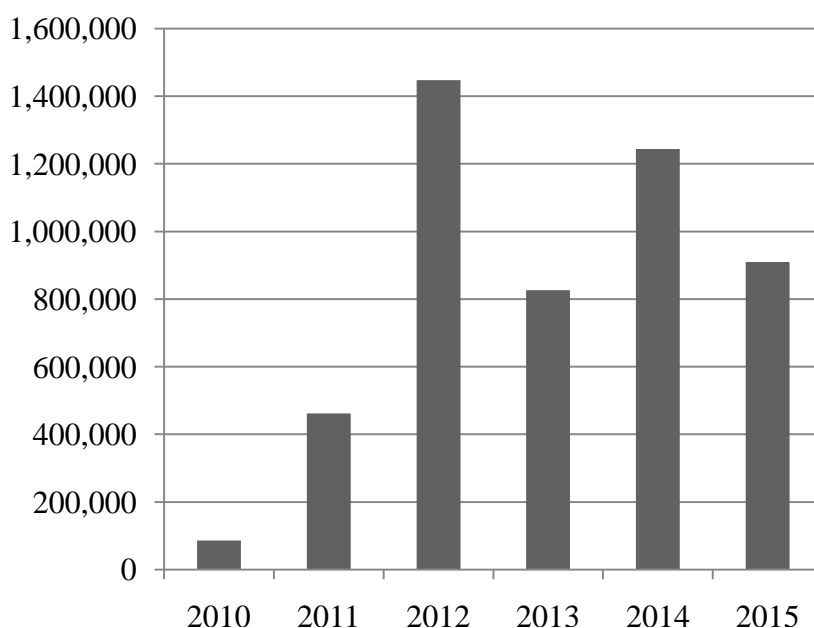

Рисунок 2. Оборот бирж по совершенным сделкам, млн. тенге
Примечание - составлен автором на основе источника [4].

Анализируя динамику увеличения и сокращения оборота по совершенным сделкам, следует отметить наличие проблем в функционировании биржевого механизма в Республике Казахстан. Безусловно с 2010г. оборот по совершенным сделкам увеличивался и в 2012г достиг максимального количества, это обусловлено большим количеством открытых филиалов бирж в городах Казахстана, но из-за увеличения количества новых бирж в 2013г. оборот совершенных сделок резко упал и составил 829166,88 млн. тенге, в сравнении с 2012г. - 1456337,659 млн.тенге, положительная динамика увеличения оборота была отмечена в 2014г. и составила - 1244356,1 млн. тенге, но к 2015г. опять отмечается падение оборота до 909534,8 млн. тенге, это объясняется влиянием экономического кризиса в Республике [4].

Товарные биржи Республики Казахстан играют ключевую роль в завоевании международных рынков, а также в укреплении экономики страны.

Сегодня на казахстанском рынке позиционируют конкурентоспособные товарные биржи, на 2015 год количество бирж составило 14. Они способны самостоятельно устанавливать цены, существовать как независимый субъект рыночной инфраструктуры, оказывая положительное влияние на экономический уровень развитости страны. На примере АО «ЕТС» четко видны положительные тенденции стремительного развития [5].

Одним из показателей успеха в развитии финансового рынка служит наличие валютно-фондового рынка [7].

Валютно-фондовый рынок РК представлен биржей KASE.

История фондового рынка Республики Казахстан берет начало в 1993 году, после введения национальной валюты, была образована Казахстанская фондовая биржа – Kazakhstan Stock Exchange(KASE) [8]. Основная цель существующей организации – обеспечение развития рынка валюты. KASE – акционерное общество, коммерческая организация. Основная сфера деятельности – осуществление банковских операций в разных валютах, деятельность на рынке ценных бумаг. KASE является всемирно известной организацией. Фактором, подтверждающим надежность биржи является ее безукоризненный авторитет на рынке и членство в таких организациях, как: Всемирная Федерация Бирж, FEAS, FISD, АФК.

KASE – важнейший элемент экономики Казахстана. Около 50-83% оборота на валютном рынке приходится именно на KASE. Здесь формируется средневзвешенный курс американской валюты к тенге, являясь официальным курсом Нацбанка. Банки-корреспонденты KASE: Национальный Банк РК, The Bank of New York Mellon, Citibank, Bank of China, ОАО «Сбербанк России». У KASE имеется собственная торговая система, позволяющая использовать такие методы, как:

- встречный аукцион;
- прямые сделки;
- специализированный аукцион;
- фиксинг;
- подписка.

Казахстанская фондовая биржа на данный момент развивается интенсивно, используя инновационные способы ведения торгов другими биржами. Она использует интернет-трейдинг через такие программы: Strade, FIX-шлюз, обменный модуль информацией. Также модернизирует систему корпоративного управления, тем самым защищая интересы участников биржевой деятельности. Стоит отметить, что KASE расширяет международные связи, работая над выходом на новый уровень в области проведения торгов. На сегодняшний день KASE – твердо стоящий на ногах рынок финансов, включающий в себя совокупность 5 секторов (ценные бумаги, акции, корпоративные облигации, репо, деривативы). Фондовая биржа KASE занимает в рейтинге самых известных бирж 49 место, что считается неплохим показателем. Безусловно, сравнивать KASE с такими лидерами фондового рынка как NYSE Euro next, Six Swiss Exchange, TMX Group не корректно, так как данные фондовые биржи имеют вековую историю и высокий уровень рыночной капитализации [7].

В целом биржевая торговля в Республике Казахстан развивается интенсивно. На основе проведенного анализа, сделаем следующий вывод: биржевая торговля с момента получения Казахстаном независимости имеет положительные тенденции развития. В совокупности с благоприятной экономической обстановкой биржевая деятельность – залог активного развития, развития биржевого рынка, а при наличии в экономике кризисных явлений данная деятельность замедляется, и основные возложенные функции на биржу в полной мере не осуществляются.

ЛИТЕРАТУРА

1. Егоров А.В. Место и роль биржи в системе рыночных отношений, Вестник Брянского государственного университета, 2012, No 3(1).
2. Досмухамбетова Г. Информационная эффективность фондовых рынков транзитных экономик. Монография.- Алматы, 2014-196с
3. Электронный ресурс УТБ «Жаик» /<http://www.mtbk.kz/ru/branches/>
4. Официальный сайт Комитета по статистике РК <http://stat.gov.kz/>
5. Электронный ресурс АО «ЕТС» /<http://www.ets.kz/>
6. Электронный ресурс «УТБ CASPY»/ <http://caspy.kz/>
7. Егоров А.В. Биржа как составная часть финансового рынка, Вестник Брянского государственного университета, 2011, No 3.
8. Электронный ресурс АО «Казахстанская фондовая биржа»/ <http://www.kase.kz/>

УДК: 349.444(574)

Кунанбаева Г.К., Токен А.Ж., Маулет А.Р.

Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск

ПРОБЛЕМЫ ПОЛЬЗОВАНИЯ СЛУЖЕБНЫМИ ЖИЛИЩАМИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

П.20 ст.2 Закона Республики Казахстан «О жилищных отношениях» [1] закреплено легальное понятие служебного жилища: «Служебное жилище - это жилище с особым правовым режимом, предоставляемое из жилищного фонда государственного учреждения».

Служебное жилище согласно п.1 ст.109 Закона «О жилищных отношениях» предназначено для заселения следующими двумя категориями граждан Республики Казахстан:

- 1) которые в связи с характером трудовых отношений должны проживать по месту работы на период выполнения ими трудовых обязанностей;
- 2) участвующими в активных мерах содействия занятости, когда трудоустройство в соответствии со ст. 20-1 Закона Республики Казахстан «О занятости населения» связано с переездом [2].

Служебное жилище предоставляется только гражданам Республики Казахстан.

Работники государственных учреждений могут приватизировать занимаемые ими служебные жилища. Под приватизацией жилья понимается приобретение гражданами в собственность занимаемых ими жилых помещений в домах государственного жилищного фонда, осуществляемое в соответствии с законодательством Республики Казахстан (п.31 ст.2 Закона Республики Казахстан «О жилищных отношениях»).

При этом согласно п.22 ст.2 указанного Закона под государственным жилищным фондом понимаются жилища:

- 1) принадлежащие на праве собственности государству;
- 2) входящие в коммунальный жилищный фонд;
- 3) входящие жилищный фонд государственного предприятия;

4) входящие в жилищный фонд государственного учреждения.

В соответствии со ст. 13 Закона «О жилищных отношениях» установлено, что приватизация жилья по остаточной стоимости возможна при соблюдении следующих условий:

- 1) о приватизации жилья заявил его наниматель;
- 2) приватизируемое жилье входит в состав государственного жилищного фонда;
- 3) на приватизацию жилья дали согласие все совершеннолетние члены семьи нанимателя, с учетом прав несовершеннолетних членов семьи.

Приватизация служебного жилья осуществляется на основании п. 2 ст. 109 Закона «О жилищных отношениях», согласно которому работники государственных учреждений могут приватизировать занимаемые ими служебные жилища по остаточной стоимости при условии если они проработали на государственной службе, в бюджетных организациях или государственных предприятиях (включая срок пребывания на государственной выборной должности) не менее 10 лет.

Названная статья устанавливает также условия, при которых служебное жилье может быть приватизировано по остаточной стоимости работниками государственных учреждений, независимо от срока работы, при прекращении трудовых отношений в следующих случаях:

- 1) ликвидации организации, сокращения численности или штата работников;
- 2) в связи с болезнью, препятствующей дальнейшей работе;
- 3) в связи с выходом на пенсию.

В случае смерти работника, которому было предоставлено служебное жилье, право приватизации переходит к членам его семьи, независимо от срока работы умершего (погибшего).

Служебное жилище также может быть приватизировано гражданином-участником активных мер содействия занятости в соответствии с законодательством Республики Казахстан о занятости населения, при условии, что он проживает в указанной квартире не менее 5 лет.

Жилищным законодательством РК также установлена возможность приватизации жилищ, приравненных к служебным. П. 3 ст. 101 Закона «О жилищных отношениях» устанавливает, что государственные служащие и работники бюджетных организаций, государственных предприятий, лица, занимающие государственные выборные должности, могут приватизировать занимаемые ими жилища, приравненные к служебным, по остаточной стоимости, если они проработали на государственной службе, государственном предприятии или бюджетных организациях (включая срок пребывания на государственной выборной должности) не менее 10 лет.

Как и для служебного жилья, для жилья, приравненного к служебному, предусмотрен порядок приватизации в случае прекращения трудовых отношений, по основанию:

- 1) ликвидации организации, сокращения численности или штата сотрудников;
- 2) в связи с болезнью, препятствующей дальнейшей работе;
- 3) в связи с выходом на пенсию.

В данном случае продолжительность срока трудовой деятельности не имеет значения.

Военнослужащие вправе приватизировать жилье, приравненное к служебному, которое было им предоставлено на период прохождения службы в данном населенном пункте, при наличии одного из следующих условий:

- 1) стаж воинской службы лица составляет не менее 10 лет;
- 2) военнослужащий уволен по выслуге лет;
- 3) при болезни или по сокращению штатов - независимо от срока службы.

Военнослужащие, имеющие выслугу 20 и более лет в календарном исчислении, имеют право на безвозмездную приватизацию жилья (п. 4 ст. 101 Закона «О жилищных отношениях»).

Выселение из служебного жилища. Единственным основанием для выселения из служебного жилища проживающих в нем лиц без предоставления другого жилого

помещения является прекращение работником трудовых отношений, в связи с которыми это жилище было ему предоставлено (п. 1 ст. 111 Закона «О жилищных отношениях»).

Однако и это основание не применяется в случаях, предусмотренных п. 2 ст. 109 Закона «О жилищных отношениях», а именно в случаях, прекращения трудовых отношений:

- 1) при ликвидации организации, сокращении численности или штата работников;
- 2) в связи с болезнью, препятствующей дальнейшей работе;
- 3) в связи с выходом на пенсию.

Не могут быть основаниями к выселению из служебного жилища:

- 1) смена руководителя;
- 2) реорганизация и смена подчиненности организации;
- 3) изменение наименования;
- 4) иные основания, не соответствующие вышеуказанным.

Выселение производится в судебном порядке по иску работодателя - собственника жилища.

Требование о выселении по указанным основаниям может быть предъявлено в течение трех лет со дня прекращения трудовых отношений (п. 2 ст. 111 Закона «О жилищных отношениях»). По истечению этого срока в иске должно быть отказано в связи с пропуском срока исковой давности.

Актуальные проблемы жилищного обеспечения военнослужащих. Армия – это основа государства, мощное политическое оружие, а воинская служба – особый вид государственной службы. Военнослужащие Республики Казахстан выполняют социально ответственные функции, возложенные на них государством и обществом. Они, как все люди, нуждаются в устойчивом благополучии, необходимом для добросовестного выполнения своего воинского долга. Правовой статус военнослужащих определен Законом Республики Казахстан от 16 февраля 2012 года № 561-IV «О воинской службе и статусе военнослужащих» [3].

Проблемным вопросом считается учет военнослужащих, нуждающихся в жилье. Согласно части 2 статьи 99 Закона РК «О жилищных отношениях», военнослужащий признается нуждающимся в жилье в случае отсутствия в данном населенном пункте у него и у постоянно совместно проживающих с ним членов его семьи жилища на праве собственности или иного жилища, предоставленного из государственного жилищного фонда.

При этом в ст. 72 Закона РК «О жилищных отношениях» одним из оснований отказа в постановке на учет для предоставления жилища из государственного жилищного фонда является преднамеренное ухудшение гражданином своих жилищных условий в течение последних пяти лет путем отчуждения пригодного для проживания жилища, принадлежавшего ему на праве собственности, независимо от того, в том же или другом населенном пункте РК оно находилось.

Таким образом, если супруг(а) военнослужащего до вступления в брак имел(а) жилье, пригодное для проживания в данном населенном пункте, и произвел(а) его отчуждение в течение последних пяти лет (опять же до брака) - это считается основанием для отказа военнослужащему в постановке на учет как нуждающемуся в жилье. Получается, что право супруга(и) на свободное распоряжение своей частной собственностью (ст. 18 Закона РК «О жилищных отношениях»), реализованное до вступления в брак, нарушает право военнослужащего на жилищное обеспечение (п.п.7 п.1 ст.6 Закона РК «О воинской службе и статусе военнослужащего»).

В связи с чем, считаем необходимым предусмотреть отдельный учет жилищных прав членов семьи. Если до вступления в брак с военнослужащим супруг(а) произвел(а) отчуждение принадлежащего ему на праве собственности жилища, то жилищные права военнослужащего не затрагиваются, т.к. в момент реализации своего права супруг (супруга) членом семьи военнослужащего не являлся. Если же отчуждение жилища произведено после заключения брака, то последствия, предусмотренные частью 2 статьи 72 Закона РК «О жилищных отношениях», могут наступить для обоих супругов. Военнослужащий имеет

право быть поставленным на учет нуждающихся в жилье, а по истечении 5-летнего срока с момента отчуждения супругом(ой) жилья в данном населенном пункте в постановке на учет нуждающихся в жилье подлежит и супруг(а).

Требует рассмотрения вопрос постановки на учет военнослужащих, нуждающихся в улучшении жилищных условий. Так, если у военнослужащего или у постоянно совместно проживающих с ним членов его семьи в данном населенном пункте имеется жилье, принадлежащее на праве собственности - это служит основанием отказа в постановке на учет нуждающихся в жилье.

При этом не учитывается общая полезная площадь жилья, которая зачастую не отвечает норме положенной полезной площади 15-18 кв.м на каждого члена семьи. Либо военнослужащему и членам его семьи предоставляется служебное жилье из государственного жилищного фонда, но со временем, при увеличении состава семьи, наличие жилой площади на одного члена семьи становится ниже нормы положенной полезной площади. Опять же, в случае отчуждения жилья либо сдачи служебного жилья как не подходящего по площади для всех членов семьи, военнослужащий не сможет встать на учет нуждающегося в жилье в течение 5-ти лет. Все сказанное позволяет сделать вывод о необходимости вести учет нуждающихся в улучшении жилищных условий.

Государство не должно забывать, что армию, прежде всего, составляют человеческие ресурсы. И в свете последних негативных событий, происходящих на международной политической арене, роль армии в нашем государстве должна занять более значимую позицию. Ведь даже миролюбивое государство должно иметь боеспособные Вооруженные Силы. И всем известна истина о том, что тот, кто не хочет кормить свою армию, будет кормить чужую.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94-І «О жилищных отношениях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.07.2016 г.) // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007658
2. Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 482-V «О занятости населения» // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38847468
3. Закон Республики Казахстан от 16 февраля 2012 года № 561-IV «О воинской службе и статусе военнослужащих» // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31130640#pos=1;-255

УДК: 371.13

Баяхметов Ж.Н.

Карагандинский государственный университет имени Е. А. Букетова

СТРАТЕГИЧЕСКИЙ УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ И ЕГО РОЛЬ В УПРАВЛЕНИИ ФИНАНСОВЫМИ ПОТОКАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Среди главных проблем казахстанской экономики многие экономисты выделяют дефицит денежных средств на предприятиях для осуществления ими своей текущей и инвестиционной деятельности. Однако при ближайшем рассмотрении данной проблемы выясняется, что одной из причин этого дефицита является, как правило, низкая эффективность привлечения и использования денежных ресурсов, ограниченность применяемых при этом финансовых инструментов, технологий и механизмов. Поскольку финансовые инструменты и технологии всегда опираются на разработки финансовой науки и практики, то их применение особенно актуально при недостатке финансовых ресурсов.

С другой стороны, управление денежными потоками входит в состав финансового менеджмента и осуществляется в рамках финансовой политики предприятия, понимаемой как общая финансовая идеология, которой придерживается предприятие для достижения

общеэкономической цели его деятельности. Задачей финансовой политики является построение эффективной системы управления финансами, обеспечивающей достижение стратегических и тактических целей деятельности предприятия [1].

Рациональное формирование денежных потоков способствует ритмичности операционного цикла предприятия и обеспечивает рост объемов производства и реализации продукции. При этом любое нарушение платежной дисциплины отрицательно сказывается на формировании производственных запасов сырья и материалов, уровне производительности труда, реализации готовой продукции, положении предприятия на рынке и т.п. Даже у предприятий, успешно работающих на рынке и генерирующих достаточную сумму прибыли, неплатежеспособность может возникать как следствие несбалансированности различных видов денежных потоков во времени.

Управление денежными потоками является важным фактором ускорения оборота капитала предприятия. Это происходит за счет сокращения продолжительности операционного цикла, более экономного использования собственных и уменьшения потребности в заемных источниках денежных средств. Следовательно, эффективность работы предприятия полностью зависит от организации системы управления денежными потоками. Данная система создается для обеспечения выполнения краткосрочных и стратегических планов предприятия, сохранения платежеспособности и финансовой устойчивости, более рационального использования его активов и источников финансирования, а также минимизации затрат на финансирование хозяйственной деятельности.

Денежный поток предприятия представляет собой совокупность распределенных во времени поступлений и выплат денежных средств, генерируемых его хозяйственной деятельностью [2].

В современном понимании управление имеет две составляющие: стратегическое управление и оперативное управление, которые требуют соответствующих системподдержки в виде учетно-аналитического, нормативного, прогнозного обеспечения, стратегического контроля; стратегического синергизма. Оперативное управление или управление предприятием производится по внутренним сегментам деятельности и включает следующую систему информационного обеспечения: управленческий учет; внутреннюю структуру предприятия; систему принятия решений; управленческий контроль и анализ; управленческий, инновационный, операционный синергизм.

Как показывает практика, традиционные методы учета затрат и калькулирования себестоимости не в полной мере позволяют сформировать релевантную информацию. Зарубежом широкое распространение получила система директ-костинга, представляющая собой метод калькулирования сокращенной себестоимости продукции. Данный метод является альтернативой традиционным методам учета затрат и калькулирования себестоимости, используемым в учетной практике. Директ-костинг предполагает использование классификации затрат на постоянные и переменные. Под переменными понимаются затраты, которые изменяются в прямой пропорции по отношению к изменению объема производства, но рассчитанные на единицу продукции. Постоянные затраты в отличие от переменных не изменяются при изменении уровня деловой активности. Они относительно постоянны [3].

Традиционным методом используемым при калькулировании является метод учета затрат по полной производственной себестоимости. Полная производственная себестоимость представляет собой сумму прямых затрат, отнесенных на объекты калькулирования и доли косвенных затрат, отнесенных на объект пропорционально избранной базе распределения. В системе управленческого учета косвенные затраты могут распределяться по центрам ответственности и конкретным объектам калькулирования, по выбранным базам и рассчитанным коэффициентам. Косвенные затраты распределяются между завершенным и незавершенным производством.

В стратегическом учете затрат, доходов и результатов деятельности, то есть все финансовые потоки необходимо учитывать и отражать: состояние факторов внешней среды (определенных и неопределенных); возможности прогнозирования; критические факторы успеха; влияние внешних факторов с использованием механизма производных балансовых отчетов; оценку стратегии; оценку принимаемых решений; внутренний и внешний аудит [4].

При разработке системы стратегического учета затрат, доходов и результатов деятельности, выборе соответствующих методов учета затрат, построении бухгалтерской модели необходимо принимать во внимание шесть основных положений.

Во-первых, в систему стратегического управленческого учета должны входить прогнозные показатели в виде стратегических производных балансовых отчетов, бюджетов прибылей и убытков, капитала, денежных потоков. Основой бюджета является сметный (прогнозный) баланс, который: раскрывает благоприятные или неблагоприятные финансовые условия; служит итоговой проверкой всех остальных смет и бюджетов; показывает будущие ресурсы и обязательства.

Во вторых, особое внимание следует уделить отражению в системе стратегического учета критических факторов успеха: используемые инструменты для принятия стратегических решений; предоставление только нужной информации; выбор оптимальных финансовых показателей; адаптация к будущим переменам; использование раздельного учета показателей по видам деятельности.

В-третьих, при организации стратегического учета затрат, доходов и результатов деятельности необходимо учитывать стадии жизненного цикла как самой организации, так и видов продукции, работ, услуг.

В - четвертых, необходимо обеспечить учет по видам деятельности. Учет затрат по видам деятельности соответствует системному представлению предприятия и основан на концепции цепочки создания стоимости М. Портера. В учете необходимо отражать эти виды деятельности, проводить идентификацию факторов затрат, центров группировки затрат по видам деятельности.

В – пятых, при организации учета затрат, доходов и результатов по инновациям и инновационным процессам очень важно установить зависимость между видами деятельности и созданием ценности. Для решения этой проблемы, целесообразно использовать матрицу, устанавливающую зависимость между созданием ценности и эффективностью деятельности.

В-шестых, при организации стратегического управленческого учета возникает проблема учета затрат по центрам ответственности (венчурным командам): центрам издержек, доходов, прибыли, инвестиций [5].

В качестве основных элементов концепции стратегического управленческого учета могут быть рассмотрены следующие:

- теоретико-методологические предпосылки появления стратегического управленческого учета;
- существующие подходы к пониманию внутреннего содержания и сущности стратегического управленческого учета;
- фундаментальные принципы и допущения, на основе которых определяется теоретико-методологический каркас исследуемой предметной области;
- специфические инструменты, подходы и методологические приемы, реализуемые в практике стратегического управленческого учета [6].

Каждый из представленных элементов далее будет рассмотрен более подробно. Общая схема концепции стратегического управленческого учета представлена на рисунке 1.

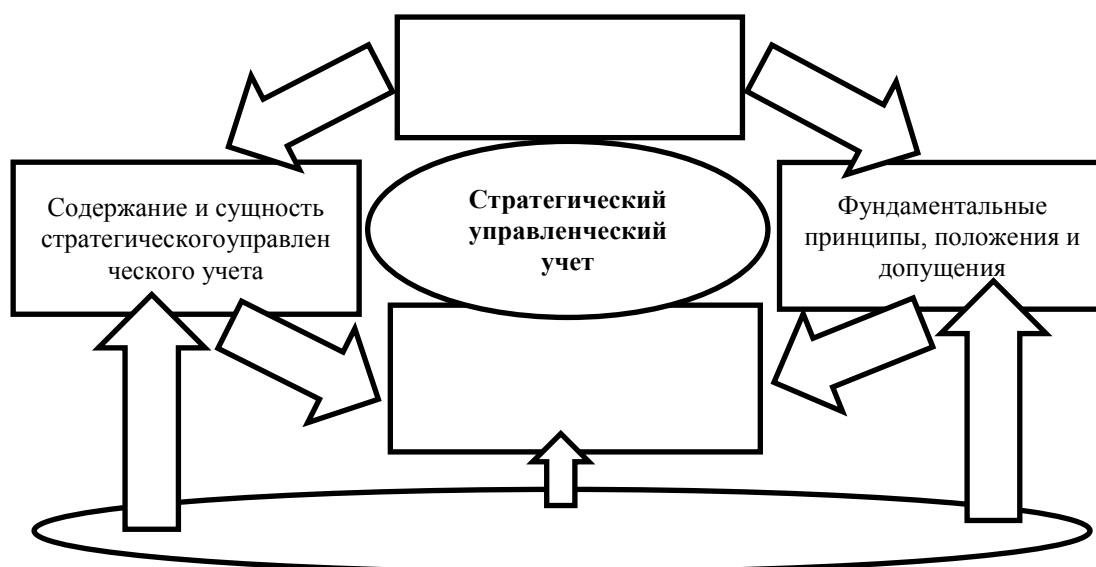

Рисунок 1. Общая концептуальная схема стратегического управленческого учета

Теоретики и практики по-разному подходят к раскрытию сущности стратегического анализа. Многие из них рассматривают процесс стратегического анализа совместно с процессом стратегического планирования.

По мнению Начальника отдела стратегического консультирования «EnergyConsulting» Т. Каркашадзе «стратегический анализ является информационной основой для принятия решений при разработке дальнейших элементов. Его качество существенно влияет на последующий выбор стратегических альтернатив»[7].

Изучение теоретических трудов зарубежных и российских экономистов М.И. Баканова, А.Д. Шеремета, В.В. Ковалева, М.Н. Крейниной, Г. Хейла, Г.В.Савицкой, А.М. Вахрушиной и других позволило нам обобщить основные принципы стратегического управленческого анализа (табл. 1).

Таблица 1. Принципы стратегического управленческого анализа

Наименование	Характеристика
Целенаправленность	Позволяет выделить границы объекта анализа, адресность и конкретность выводов
Объективность	Достигается с помощью применения единой методики, использования соответствующих методов анализа, выбором показателей, характеризующих объект исследования; привлечения исполнителей с соответствующей подготовкой, уровнем знаний, обладающих необходимым опытом; использования достоверной, проверенной информации, реально отражающей объективную действительность
Системность	Означает, что изучаемый объект рассматривается как сложная динамическая система, состоящая из элементов, определенным способом связанных между собой и внешней средой
Научность	Следует из положений диалектической теории познания, учитывает требования экономических законов развития производства, использует нововведения и передовой опыт, ноу хау, новейшие методы исследования
Действенность	Определяет возможность активного воздействия на деятельность организации и ее результатов, своевременного определения недостатков, просчетов и упущений в функционировании

	системы, т.е. слабых и сильных сторон. Из этого принципа следует необходимость практического использования материалов анализа для управления организацией, разработки конкретных мероприятий, обоснования, корректировки и уточнения плановых данных
Плановость	Вытекает из необходимости планирования аналитической работы, распределения обязанностей по ее выполнению между исполнителями и контроля за ее проведением
Эффективность	Затраты на проведение стратегического анализа должны быть меньше, чем сами полученные выгоды, т.е. должны давать многократный эффект
Своевременность	Время и продолжительность проведения исследования должно способствовать принятию решений в нужный момент

В заключение надо отметить, что использование стратегического управленческого учета является очень эффективным и действенным способом, имеет основополагающую роль в управлении финансовыми потоками и считается основой долгосрочных конкурентных преимуществ предприятия на рынке. Стратегический управленческий учет имеет неоспоримые преимущества, поскольку позволяет осуществлять параллельное ведение нескольких видов учета в соответствии с различными стандартами: корпоративными, национальными, международными, обеспечивая при этом централизованный ввод учетной информации интеграцию различных учетных стандартов в единую информационную среду управления организацией. Благодаря экономическому и техническому прогрессу современный стратегический управленческий учет способен анализировать и моделировать существенные взаимосвязи и прогнозировать результаты определенных комбинаций внутренних и внешних факторов с меньшим количеством затрат, что оказывает значительное влияние на успех бизнес-стратегии организации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вахрин П.И. Финансовый анализ в коммерческих и некоммерческих организациях. / П.И. Вахрин. – М.: Маркетинг, 2001. – 320 с.
2. Донцова Л.В. Анализ финансовой отчетности: Учебное пособие / Л.В. Донцова, Н.А. Никифорова – М.: Издательство «Дело и Сервис», 2004. – 336 с.
3. Сергеев И.В. Экономика предприятия. / И.В. Экономика предприятия. – М.: Финансы и статистика. 2005. – 303 с.
4. Николаева О. Е, Алексеева О. В. Стратегический управленческий учет. – Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.
5. Трефилова И.А. Стратегический учет в системе управления предприятием // Перспективы развития бухгалтерского учета, экономического анализа и аудита в креативной экономике: Материалы Международной научно -практической конференции. – Новосибирск: НГУЭУ, 2012. – С. 394-400.
6. Трефилова И.А. Функционально-стоимостные балансы в системе стратегического учета на предприятиях транспорта // Научные проблемы транспорта Сибири и Дальнего Востока. – 2012. – № 1. – С. 128-131.
7. Портер Е.М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 454 с.
- Катькало В.С. Эволюция теории стратегического управления. – СПб.: Издательство «Высшая школа менеджмента»; Издат. дом С.-Петербургского Государственного Университета, 2008.- 123с.

РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ КАК ОДНА ИЗ КЛЮЧЕВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА

Развитие интеграционных процессов является важнейшей характеристикой современного мирового хозяйства. Международная интеграция происходит как на общемировом уровне (глобализация), так и в масштабах нескольких государств (региональная интеграция). Развиваясь на двух уровнях - глобальном и региональном, интеграционный процесс характеризуется, с одной стороны, нарастанием интернационализации хозяйственной жизни, а с другой - экономическим сближением стран на региональной основе.

Интеграция представляет собой также процесс движения и развития определенной системы, в которой усиливается связь ее участников и уменьшается их самостоятельность, при этом появляются новые формы взаимодействия, которых не было в прежней системе.

Термин «интеграция» происходит от латинского слова *integratio* – восполнение, *integer* – целый. Общее определение интеграции формулируется следующим образом: интеграция – это сближение, слияние, объединение частей, образующих единое целое, но при сохранении их идентичности, т. е. страны сближаются, образуют единый торговый, экономический, валютный и политический союз, но при этом сохраняется их национальная идентичность[1].

Региональная экономическая интеграция (РЭИ) – это процесс развития устойчивых экономических связей и разделения труда национальных хозяйств, который, охватывая внешнеэкономический обмен и сферу производства, ведет к тесному переплетению национальных хозяйств и созданию единого хозяйственного комплекса в региональном масштабе. РЭИ предполагает сотрудничество отдельных стран в целях более эффективного использования их ресурсов благодаря созданию благоприятных условий для осуществления эффективной предпринимательской деятельности одновременно на рынках нескольких стран (региональных рынках)[2].

Выделяются два типа региональной экономической интеграции - межгосударственная экономическая интеграция и интеграция на микроуровне, или интеграция, ведомая частными зарубежными прямыми капиталовложениями.

Международная экономическая интеграция (МЭИ) - процесс срастания экономик соседних стран в единый хозяйственный комплекс на основе устойчивых экономических связей, это процесс сближения, взаимоприспособления национальных хозяйственных систем, в основе которого лежит экономический интерес хозяйствующих субъектов и международное разделение труда[2]. В конце XX века МЭИ стала инструментом ускоренного развития региональных экономик и повышения конкурентоспособности на мировом рынке стран – членов интеграционных группировок.

Экономическая интеграция имеет в своей основе ряд объективных взаимообусловленных факторов, среди которых важнейшее место занимают:

- глобализация хозяйственной жизни;
- углубление международного разделения труда;
- общемировая по своему характеру научно-техническая революция;
- повышение открытости национальных экономик.

Развитию межгосударственной экономической интеграции способствует наличие целого ряда предпосылок:

- Сходство уровней экономического развития интегрирующихся стран. В случае несовместимости экономических параметров заключаются преференциальные соглашения

либо между отдельными странами, либо между интеграционным объединением и страной. В соответствии с ними страны предоставляют друг другу более благоприятный режим, чем третьим странам. Преференциальные соглашения рассматриваются как подготовительный этап интеграционного процесса. Действие данных соглашений продолжается до тех пор, пока в менее развитой стране не будут созданы экономические условия, сопоставимые с условиями более развитых стран.

- Территориальная близость интегрирующихся стран, наличие общих границ, признание территориальной целостности и сложившихся границ. Данный фактор позволяет минимизировать затраты на транспортные перевозки.

- Демонстрационный эффект: в интегрирующихся странах происходит ускорение темпов экономического роста, увеличивается занятость населения, наблюдается снижение инфляции и прочие положительные сдвиги, что оказывает стимулирующее воздействие на другие страны.

- Политические режимы понимают выгоду интеграции, стремятся выработать общий курс и определить этапы интеграции, а также обеспечить постепенную передачу отдельных полномочий наднациональным органам. Появление таких органов является показателем ступеней интеграционного развития [1].

Условно можно выделить пять основных видов интеграционных объединений, отличающихся разной степенью интенсивности, масштабами и специфичностью, проявляющейся в отдельных регионах:

- 1) Зона свободной торговли - самая простая форма экономической интеграции: страны-участницы отменяют таможенные барьеры во взаимной торговле;

- 2) Таможенный союз предполагает свободное перемещение товаров и услуг внутри группировки, единый таможенный тариф по отношению к третьим странам;

- 3) Общий рынок - более сложный вид интеграционных объединений, когда ликвидируются барьеры между странами не только по взаимной торговле, но и для перемещения рабочей силы, услуг и капитала, обеспечивается согласование экономической политики;

- 4) Экономический союз - наиболее сложная форма межгосударственной экономической интеграции, которая предполагает проведение единой экономической и валютно-финансовой политики, создание системы регулирования социально-политических процессов, координацию национальных налоговых, антиинфляционных, валютных и прочих мер;

- 5) Политический союз - высшая ступень региональной интеграции - предполагает превращение единого рыночного пространства в целостное экономическое и политическое образование; в самых общих чертах речь может идти о возникновении нового многонационального субъекта мирохозяйственных и международных политических отношений, который выступает от имени всех участников этого союз[3].

Международная экономическая интеграция позволяет странам получить следующие преимущества:

- дает более широкий доступ к ресурсам: финансовым, материальным, трудовым, к технологиям в масштабах всего региона, а также позволяет производить продукцию в расчете на рынок всей интеграционной группировки;

- экономическое сближение стран создает привилегированные условия для фирм стран – участниц интеграции, защищая их от конкуренции со стороны фирм третьих стран;

- позволяет интегрирующимся странам совместно решать острые социальные проблемы;

- углубление международного разделения труда (МРТ) способствует сокращению затрат на продукцию и обеспечивает экономическую эффективность;

- расширяется экономическое пространство, между предприятиями интегрирующихся стран усиливается конкурентная борьба, которая стимулирует их и приводит к повышению эффективности производства;
- создается более стабильная ситуация для развития взаимной торговли, выступления от лица блока более весомы и дают лучшие результаты в области международной торговой политики;
- страны имеют возможность использовать преимущества национальных экономик для расширения масштабов рынка сбыта, поддерживать своих производителей, сокращать межгосударственные торговые издержки;
- расширенное экономическое пространство обеспечивает условия для привлечения иностранных инвестиций;
- создается благоприятная внешнеполитическая среда, усиливается сотрудничество стран не только в экономической, но и в политической, культурной и других областях;
- преодолевается фактор ограниченности, «закомплексованности» и страна превращается в полноправного и равного всем остальным субъекта международных отношений[1].

После того, как большинство стран того или иного региона стали членами интеграционного объединения, остальные страны, оставшиеся за его пределами, начинают испытывать некоторые трудности, связанные с переориентацией экономических связей этих стран, нередко приводящих к некоторому сокращению торговли стран, оказавшихся за пределами блока. Так, «демонстрационный эффект» приводит к «эффекту домино», когда другие страны, не имеющие интереса к интеграции, но опасаящиеся негативных моментов, высказывают заинтересованность к интеграционным процессам.

Современный этап интернационализации национальных экономик определяется также формулой «открытого регионализма», поскольку его цель состоит не в создании и функционировании закрытых торговых союзов, а в расширении сферы взаимной торговли, устранении барьеров, мешающих свободному движению капитала, ресурсов и людей. Другими словами, региональная экономическая интеграция по своему характеру и по своей сути, глобализационной направленности выходит за рамки интеграционного союза, действующего на уровне того или иного региона [4].

Как уже было отмечено, региональная экономическая интеграция, как одна из ключевых мировых тенденций, зарекомендовала себя в мировой практике как эффективная модель стратегического развития. Сложившиеся непростые условия развития мировой экономики стимулируют государства к поиску мер, которые могли бы остановить замедление темпов роста национальных экономик и создать импульс, обеспечивающий развитие. Сегодня многие эксперты утверждают, что от эффективности именно региональных интеграционных объединений и качества коммуникаций между ними будет зависеть облик будущего мироустройства. Евразийский экономический союз (ЕАЭС) Республики Армения, Республики Беларусь, Республики Казахстан, Кыргызской Республики и Российской Федерации развивается в русле этого мирового тренда.

На сегодняшний день Евразийский экономический союз является вторым по глубине проектом региональной экономической интеграции в мире после Европейского союза. ЕАЭС создает рынок с населением свыше 180 млн. человек, функционирующий практически по единым транспарентным правилам. При этом рынок ЕАЭС де-юре и де-факто работает на основе норм Всемирной торговой организации (ВТО), что делает его открытым и понятным для инвесторов и привлекательным для третьих стран, особенно в условиях мировой экономической турбулентности[5].

Завершение формирования единого рынка товаров, услуг, капитала и рабочей силы – цель евразийской интеграции на данном этапе, который отличается большей глубиной интеграции в сравнении с предыдущими этапами — Таможенным союзом и Единым экономическим пространством.

По мнению экспертов[6], моментального эффекта от создания ЕАЭС, особенно в условиях кризиса не будет, но в долгосрочной перспективе позволит расширить взаимную торговлю (увеличить товарооборот между странами), усилить приграничное сотрудничество. При условии соблюдения баланса между экономической и политической составляющей в ЕАЭС перспективы союза, исходя из ряда объективных показателей, оцениваются многими аналитиками [7] как весьма позитивные.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шерьязданова К.Г. Современные интеграционные процессы. Учебное пособие. – Астана: Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2010. – 107 с.
2. Ломакин В.К. Мировая экономика. 3-е изд., стереотип. - М.: 2007. -672 с.
3. Международные экономические отношения: Учебник / Под ред. Б.М. Смитиенко. - 2 изд. - М.: Инфра-М, 2012. – 528 с.
4. Глобализация мирового хозяйства (2015) [Электронный ресурс]. Электронная библиотека. Режим доступа: <http://uchebnik.biz/book/338-globalizaciya-mirovogo-hozyajstva/> (дата обращения : 20.11.2016)
5. Основные итоги деятельности ЕЭК в 2012-2015 годах (2016) [Электронный ресурс]. Евразийское движение Российской Федерации. Режим доступа: <http://eurasian-movement.ru/archives/19721>(дата обращения : 25.11.2016)
6. Евразийская экономическая интеграция: цифры и факты (2014). [Электронный ресурс]. Союз инфо. Режим доступа: http://www.soyuzinfo.am/rus/analitics/detail.php?ELEMENT_ID=1293(дата обращения : 25.11.2016)
7. ЕАЭС - что это? Евразийский экономический союз: страны (2015) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://fb.ru/article/189204/eaes---что-это-евразийский-экономический-союз-strany> (дата обращения : 25.11.2016)

ӘӨЖ: 910.5/9.

Досмахов С.М., Малаева Л.Т.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ - ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУЫ КЕЗЕҢІНДЕГІ ЖЕР - СУ АТАУЛАРЫНЫҢ ӨЗГЕРУІ

Географиялық атаулардың аталу қызметтері бұл адам қоғамының дамуындағы қажетті және маңызды мәселе. Олар бір нысананы келесі бір географиялық нысанадан айыру үшін және ол орынды нақты көру үшін қажет. Сондықтан географиялық атаулар географиялық объектіден бұрын анықтауда, географиялық заңдылықтарды көрсетуде, оларды салыстыруда бірыңғай түсінік қалыптастыруда кең түрде пайдаланылады. Көбінесе әдебиеттерде географиялық атауларды гректің «топонимика» сөзімен айырбасталады. Топос-орын, жергілікті жер. Онома – атау дегенді білдіреді. Осыдан топонимика географиялық атаулардың шығу тегін, құрылу, пайда болу заңдылықтарын, дамуы мен қазіргі жағдайын, лексикалық құрамын, грамматикалық көркемделуін, жазылуын және дұрыс жіктелуін қамтиды. Осыдан лексикологияның бөлігі ономотика ғылымы туындайды яғни жекелеген атауларды географиялық, мифологиялық т.б. атауларды зерттейтін ғылым. Топонимиканы топономиядан айырады. Топономия – ол қандай да бір ауданның, облыстың, өлкенің немесе аймақтың біріктірілуден географиялық атаулардың жиынтықтарын белгілейді[1.17]. Әрбір топоним әр түрлі хабарларды қамтиды, тарихи, географиялық, лингвистикалық, географиялық атауларда қоғамдық құрылыстың өзгеруіне сәйкес, мемлекеттік, ұлттық саясатының өзгеруі, географиялық жұмыстар және зерттеу нәтижесінде де беріледі. Топонимика өлкетану жұмыстары да жетекші элемент. Ол өз өлкесінің өткен кезеңдері мен

қазіргі кезеңдерін зерттеуде жергілікті жердің географиялық жағдайлары мен олардың географиялық атауларының арасындағы байланыстарды ашып көрсетуде де оқушылардың қызығушылығын арттыруда маңызды құрал болып саналады. Табиғат жағдайларының ерекшеліктерін жетік білген қазақтар жайылымдарға орографиялық, гидрографиялық нысандарға ат қою принципі арқылы географиялық кеңістікті игеруді іске асырды. Қазақтардың шаруашылығында ең бастысы мал шаруашылығы болғаны белгілі. Мал шаруашылығымен айналысқан қазақтар таулы, далалы өңірде қой, жылқы, түйе, сиыр өсірді. Бұл төрт түлік мал жылдың төрт маусымында табиғи жайылымдарда бағылды. Мұның өзі кең өріс-қоныс болуын және жайылымның шұрайлығымен судың тұнығын таңдап, көшіп - қонуды қажет етті. Талай ғасырлық тәжірибеден туындаған шаруашылықтың басқару тәсілі жайылымдарды маусымға қарай пайдалану тәртібін қалыптастырды. Тозған жайылым, өрістерді әр мезгіл сайын ауыстыру, дәстүрлі мал шаруашылығының экологиялық сипаты негізінде қалыптасқанын көрсетеді. Көшпелі мал шаруашылығымен шұғылдануға байланысты қоныс, жайлау, қыстау, күздеу, құдық, қора, қотан, қос, ашық, күрке т.б. атаулар, сондай-ақ үй жануарлары аттарына қойылған және олармен байланысты әрекеттерді, оқиғаны білдіретін топонимдер пайда болды. Осы үрдістерді ашып көрсетуде ақпараттардың алуан түрлі көздерін, карталармен, географиялық суреттемелермен, сипаттамалармен баға бере білу үшін экономикалық-санақтық, өлкетанушылық және басқа да материалдарды іс жүзінде пайдалана білу арқылы жүзеге асырылады [2. 128]. Жер-су аттары айтарлықтай хабарламалық роль де атқарады. Мысалы: өзен, көл, жер, тау атауларының өзінен ғана халықтың өткен өмірі, ру тайпалардың Қазақстанның территориясындағы көші-қоны, басқа халықтармен қарым - қатынасы жайлы тарихи деректер алуға болады. Олар халықтың әр кезеңдеріндегі өткен өмірінің тіршілік болмысының, ой-санасының куәгері іспеттес. Қазіргі жер-су аттарының басым көпшілігінің мазмұны, мағынасы, мәні айқын түсінікті болғанымен, олардың ішінде мағынасы көмескі тартып немесе белгісіз жағдайға жеткендері де аз емес. Олар негізінен елімізде түркі дәуірлерінен жеткен немесе басқа тілден енген атауларда кездеседі. Мән-мағынасы түсініксіз атаулар жөнінде халық ішінде әртүрлі аңыз-әнгімелер, шежіре-деректер, хикая, дастандар туындайды. Соңғы жылдары географиялық атаулардың шығу тарихы жайлы зерттеу еңбектері, топонимикалық сөздіктер тағы басқа материалдар жарық көрді және ол халықтың қызығушылығын да арттыра түсті. Осындай топонимикалық әдебиеттер, сөздіктер, мағыналар қазіргі таңда білім беру ошақтарында үлкен роль атқаруда. Физикалық географияны оқытуда «топонимика» ғылымның маңызы зор. Еліміздегі топонимдер сан ғасырлар бойы қалыптасып, дамып өзіне тиісті орын алып келеді. Алайда жер-су аттары әлі де болса жан-жақты қарастыруды, зерттей түсуді қажет етеді. Географиялық атаулармен жұмыс бұл атауларды саяси-идеологиялық тұрғыдан тәрбиелеуде басты құрал болып саналады, әсіресе бұл бағыт дүниежүзі саяси картасындағы өзгерістермен ол атаулардың өзгеру принциптерін зерттеуде де маңызы зор (мысалы: Қазақстан Республикасының дүниежүзі саяси картасындағы орны 1991ж) [3. 29].

Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік географиясын оқытуда, Қазақстан жеріндегі елді мекендердің географиялық атауларының шығу тегіне сипаттама бере аламыз. Әрбір экономикалық ауданның шаруашылығына сипаттама бергенде біршама топонимдерді сабақ барысында қамтып кетеміз. Қазақстан жері 14 облысқа бөлінген, әр облыста әр түрлі типтегі елді мекендердің аталу тарихына сипаттама беріп кетуге болады, яғни Қазақстан жеріндегі елді-мекендердің аттары белгілі бір тарихи оқиғаларға байланысты, өсімдіктердің атына немесе географиялық нысандардың түр-түсіне байланысты, адам аттарына және басқа тілден алынған топонимдерге байланысты сипатталады.

Мысалы өзіміз тұратын Орталық Қазақстан аймағында Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңі, Кеңес өкіметі кезіндегі және тәуелсіз Қазақстан кезіндегі атаулардың бір-біріне ұқсамауы, бұл әр түрлі тарихи кезеңдердегі қоғамның өзгеруіне тигізген әсеріне байланысты жер-су атауларының өзгеріске түсуінен деп есептейміз. Мысалы: Ботақара ауылы бұрынғы Ульяновск; бұрынғы Ульянов ауданы – қазір Бұхар-Жырау ауданы деп аталса, сондай-ақ

Кеңес үкіметі кезіндегі көптеген елді мекендер, мәселен, Чапай, Калинин, Ленин, Пушкин колхоздары және т.б. атаулардың қазір мәні және мағынасы да өзгерді.

Орталық Қазақстан аймағы топонимиясында бірқатар терминдер осы атаулармен байланысты берілген. Тау алды жазықтықтары мен биік жазықтар аттарында «дала» термині жиі кездеседі (Бетпақдала, Жусандала, Қоңырдала, Ақдала). Бұл заңдылықты халықтың тау мен жазықтықтың арасындағы жер бедерінің айырмашылықтарын нақты көрсету мақсатын көздеуімен түсіндіреміз. Оронимдердегі түсті білдіретін атаулар көп жағдайда тау жыныстарының түсімен тікелей байланысты болып келеді. «Қоңыр» термині жайылымдық жерлердің сипатын анықтауда маңызы зор. Ал ландшафтық термин ретінде жер аттарының құрамында жергілікті жердің табиғат ерекшелігінен хабар береді. Яғни «қоңыр» термині қолайлы жайылымдық жерлер туралы мәлімет береді. (Қоңырат, Қоңырсу, Жетіқоңыр, Қоңырадыр) [4. 59]. Мал шаруашылығын жүргізу тәжірибесін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуде жергілікті табиғат ерекшеліктерін ескеру, ортаға бейімделу тұрғысы, географиялық жағдайлар, табиғатты тиімді пайдалану жүйесі, мал шаруашылығының көшпенді сипаты, маусымдық көші-қон жергілікті топонимдерде маңызды орынды алады. Жаз кезегіндегі жайылымдық терминдерге шұбар, көкорай, саз, жон, боз, теріскей, жазық деген сөздер қосылды. Осыған орай Қарағанды облысының Ақтоғай ауданы жерінде Шұбарөзек, Шұбар, Шұбартау, Ақжарық, Жырық, Жарық елді мекендерінің аталуы да осы тарихи-табиғи факторларға байланысты болса керек.

Егеменді елімізде ата-бабаларымыз мекендеген жерлердің тарихи жер-су аттары, қала, кент атаулары бұрынғы тарихи атаулары қалпына келтірілді. Мысалы: Бұқар-Жырау ауданы, Абай ауданы, Қазыбек би ауданы, Ә.Бөкейхан ауылы, Жидебай ауылы, Қараменде ауылы, Сәтбаев қаласы және т.б.

Бірқатар нысандарды «қасиетті», «әулие» деп жариялап ғасырлар бойы қазақ жеріндегі орман қорын, өзен-көлді, таулы аймақтардың табиғи қорларын, ежелгі тарихи – археологиялық ескерткіштерді қорғауға алып, бүлдірмей ұстады. Мысалы: Оңтүстік Қазақстанда Ақмешіт Әулие, Ұлытауда Әулиетау, Балхаш өңірінде Бектауата. Халықтың «ата», «әулие» атын беруі нәтижесінде әсем табиғатты ғасырлар бойы сақтаған [5. 332].

Су қорының тапшылығы қазақ халқында суға қатысты терминологияның күшті жіктелуіне себепші болды. Құрғақ климат жағдайында тіршілік ететін басқа халықтарда да осы ерекшеліктер байқалады. Су тапшылығы байқалатын Орталық Қазақстанның шөлейт және шөлді аймақтарындағы географиялық атаулардың құрамында «бұлақ», «көл», «құдық» терминдерінің жиі кездесетіні байқалады. Бұлақпен байланысты терминдер облыс территориясында, әсіресе өзіміз тұратын өңірінде де көптеп кездеседі. Яғни Қылышбұлақ, Балықтыбұлақ, Майбұлақ, Милыбұлақ, Қайнарбұлақ, Саумалбұлақ, Талдыбұлақ, Ұзынбұлақ, Тасбұлақ, Айнабұлақ. Мәселен Қайнарбұлақ атауын жер асты қысымымен көтерілсе, былай қарағанда бұрқылдап қайнап жатқан суға ұқсауына байланысты атаған болса керек. Дала және шөлейт белдемдердегі өзендер көктемде күшті қарқынмен тасып, жылдың басқа мерзімінде суы тапшы болады. Сондықтан Ақтоғай өңіріндегі «Тоқырауын», Еспе өзендерінің атаулары да осындай мағынаны білдірсе керек деп ойлаймыз.

Аймақтың жер, су, елді мекен атауларында әлі де болса араб – парсы, монғол, түрік, орыс тілдерінен енген сөздер мен қазақтың байырғы ру тайпаларының және адам есімдері де жиі кездеседі. Көпшілік атаулар жер, судың өзіндік ерекшелігіне, су көздерінің басты сипаты, сұлулығы, сулылығы, суының сапасы, тереңдігі, көлемі және т.б. берілген. Орталық Қазақстан топонимдерінің жалпы санында 16%-дан астам терминдер су көздерімен байланысты атаулар алады. Құрамы бойынша мұндай терминдерді былайша жіктеуге болады: 1) көлдер және сорлар; 2) өзендер; 3) бұлақтар; 4) құдықтар [6. 164].

Қазақ халқының табиғатты пайдалану ерекшеліктері дала, шөлейт аймақтардағы көлдердің тұздылық дәрежесін анықтайтын атауларда бейнеленген. Мұны аймақтық көл атаулары терминдерінен анық көреміз. Мысалы: аймақтағы «ашы», «саумал», «тұз», «сор» терминдерімен байланысты көптеген атаулардың кездесуі Ащысу, Сөрти, Тұздықөл, Қарасор, Саумалкөл терминдері көлдердің тұздылық дәрежесін сипаттайтын атауларға берілген.

Қарағанды облысы, Ақтоғай ауданындағы еліміздің бірқатар өңірінде кездесетін «Қусақ» топонимі, кейбір зерттеулерге қарағанда құрғаған («қу») және «саға» дегенді білдіреді. Қазақ гидронимдерінде судың түсіндегі ерекшеліктері де бейнеленеді. Орталық Қазақстандағы ұсақ шоқылы жер бедері жазығында тау жыныстарының суда еруіне байланысты көл суларының түстеріде айрықша болады. Осы өңірде Сарыала көлінің суы жасыл сары болып келсе, Күреңдала көлі қоңырқай – түсті болып келеді. Жер асты суларын пайдалануда неғұрлым кең тараған термин «құдық». Қарағанды облысында мұндай есімдердің жүзден астам түрі бар. Мәселен Тоғызқұдық, Майқұдық, Қамысқұдық, Қарағанқұдық, Жиделікұдық, Талдықұдық және оған өсімдіктер мен сан есімдер жұрнағын жалғастырған. Елтану, өлкетану жұмыстары аса ауқымды көлемдегі мәселелерді қамтиды. Өлкетану жұмыстарында маңызды орынды топонимика иеленді. Болашақ география мұғаліміне өлкетану жұмыстарын жүргізуде топонимикалық білім жүйесі екі мақсатта керек, біріншіден географиялық атауларға талдау жасау, сол жерден өткен кезеңдерде қалыптасқан халықтың тарихи, шаруашылық даму ерекшеліктерін сипаттауда керек болса, екіншіден сабақта географиялық нысананың себеп-салдар байланыстарын терең түсіну үшін, оқушыларды жергілікті жердің өткен кезеңдердегі тарихи атаулары мен қазіргі аталуы зор қызығушылық тудырады. Сондықтан географиялық атауларды пайдалануда танымдық және педагогикалық аспектілердің маңызы ерекше. Негізгі қаралған мәселелерден түйіндейтініміз география курсы мен жергілікті өлкетану жұмыстарында оқушылардың оқу танымдық іс-әрекетін жетілдіруде топонимикалық білім жүйесін тарихи-географиялық тұрғыдан қарастыру және оған дұрыс баға берудің маңызы жоғары және ол қазіргі күннің талабы.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жанұзақов Т. «Орталық Қазақстанның жер - су аттары» Алматы, «Ғылым» 1989
2. Т.Жанұзақов «Орталық Қазақстанның географиялық атаулар сөздігі» Алматы, «Ғылым» 1990.
3. Жүнісов Д. «Өзен-көл атаулары» Алматы, «Қазақстан» 1991
4. Әбдірахманов А. «Қазақстан жер-су аттары» Алматы, «1991»
5. Каймулдинова К.Д. Топонимика [Мәтін]: оқулық /К.Д.Каймулдинова, 2011-332 б.
6. Жартыбаев А. Қарағанды өңірі топонимдерінің мағыналық және құрлымдық сипаттары [Мәтін]:Ғылыми басылым /А.Жартыбаев,-Қарағанды: Болашақ Баспа, 1998.-164 б.

ӘӨЖ: 338.2 (574,42)

Айтказинова М.К., Жумашбекова С.Қ., Агумбаева А.Е.
Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТ ЖҮЙЕСІ БИЗНЕСТІ ЭКОЛОГИЯЛАНДЫРУ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Қазіргі күнде дамыған елдерде өмір сапасын жақсарту сұрақтарына мемлекет тарапынан да, қоғамдық ұйымдар тарапынан үлкен көңіл бөлінуде. Осы сұрақты шешудегі маңызды аспект болып экологиялық жағдай табылады. Әлемдік экономиканың көшбасшылары өздерін өркениетті қоғам санай отырып, кәсіпорындарда сауатты экологиялық саясат жасау үшін күштерін салады. Танымал халықаралық компаниялардың практикасы мен зерттеулері негізінде жасалынған қазіргі менеджмент жүйесі қазақстандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін нарықты реттеу механизмдері сұрақтарын кешенді түрде шешуге мүмкіндік береді. Экономикалық басқару саласындағы заманауи нормалар —халықаралық стандарттар. Халықаралық стандарттарды қолдану көптеген елдерде кеңінен таралуда. Компанияның қоршаған ортаны кері әсерлерден жүйелі және мақсатты қорғау шарттары негізінде ISO 14000 стандарттарына сай экологиялық

менеджмент жүйесі мүмкіндік береді. 14000 сериялы ISO стандарттары әмбебап: олар өндіріс аясында мемлекеттік болсын, сонымен қатар жеке секторда да қолданылады.

Осы халықаралық стандарт кәсіпорынның қызмет ету кезінде қоршаған ортаға әсерін басқару талаптарын ұсынады. Экологиялық аспектілерді басқару арқылы экологиялық көрсеткіштерді жақсарту мақсатында кәсіпорындар 2009 жылы ISO 14001:2004 халықаралық стандартының талаптары негізінде экологиялық менеджмент жүйесін ендіреді. Қолданысқа ендірілген ЭМЖ қоршаған ортаға әсерін төмендетуге бағытталған жұмыстарды жүйелеу, кеңейту және арттыру, табиғат ресурстарын ұтымды пайдалану, табиғатты қорғау жобаларын және қоршаған ортаның ластануын төмендетуге бағытталған бағдарламаларды орындау бойынша қызметтерді қамтиды. Аталмыш экологиялық менеджмент жүйесі процестік кірістің және Деминг циклінің қағидаларына негізделген және барлық мүдделі тұлғаларға кәсіпорынның қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнамалық және нормативтік талаптарын ескеретін экологиялық саясатты және мақсатты іске асыратындығын растайды.

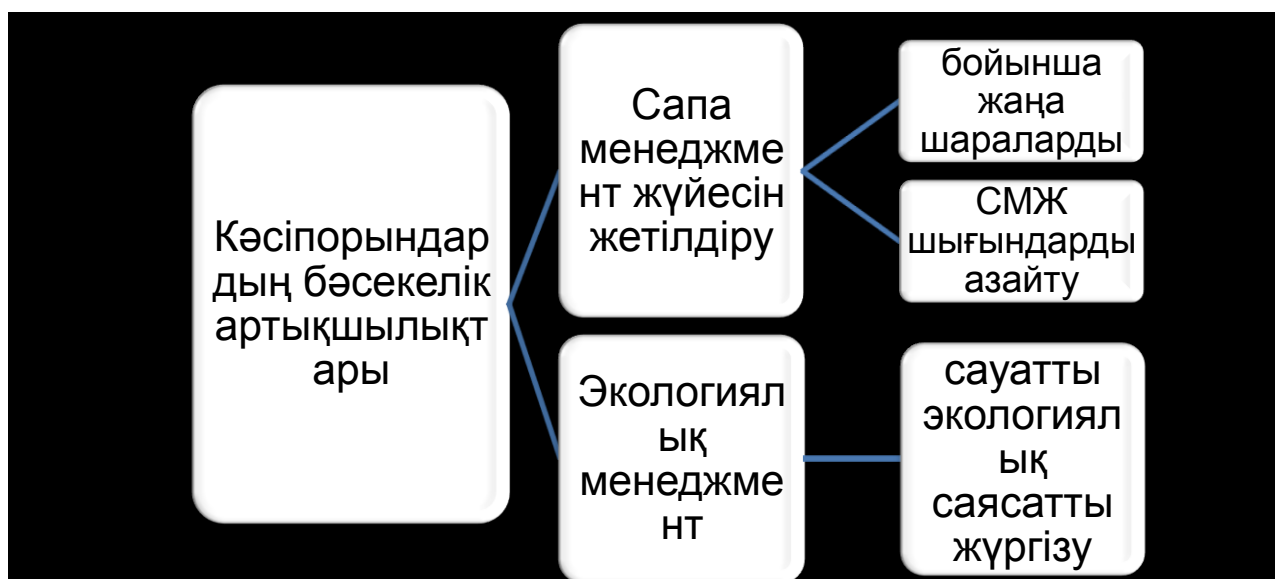
Кәсіпорында экологиялық саясатты әзірлеу келесі кезеңдерден тұрады:

1. Экологиялық мақсаттары мен міндеттерін анықтау.

2. Кәсіпорындарда өзіне экологиялық мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған іс-шаралар мен іс-әрекеттерді реттеуге және жүйеге келтіруге мүмкіндік беретін экологиялық қызметті жоспарлауды, ұйымдастырушылық құрылымды, жауапкершілікті, тәжірибелік жұмысты тарату, сонымен қатар, экологиялық саясатты жүзеге асыруда қол жеткізген нәтижелерді енгізу және бағалау үшін ресурстар мен процедураларды кіргізетін экологиялық менеджмент жүйесін жасау және енгізу.

3. Экологиялық қызмет нәтижесін бағалау үшін көрсеткіштер жүйесін қалыптастыру.

4. Экологиялық сертификаттаудан өту, бизнестің экологиялық жауапкершілігін қалыптастыру мақсатында экологиялық марка алу.

Сурет 1- Кәсіпорынның бәсекелік артықшылықтарын арттыру бағыттары

Сонымен, экологиялық менеджмент жүйесінің мақсаттары мен міндеттеріне тоқталсақ келесідей:

- кәсіпорындар қызметінің қоршаған ортаға тигізетін кері әсерін азайту;
- кәсіпорындар қызметінің экологиялық тиімділігін арттыру;
- кәсіпорындар қызметінің экономикалық тиімділігін арттыру;

- шығарылатын ластаушы заттардың көлемін азайту және оларды қайта өңдеу;
- ішкі және сыртқы экологиялық қызметті ұйымдастыру. Бұл міндеттің мәні – тұтынылатын материалдық және энергетикалық ресурстардың көлемін және шығарылатын ластаушы заттардың көлемін (атмосфераға шығарылатын ластаушы заттардың, қалдықтардың, тұтынылатын аса зиянды заттар мен материалдардың көлемін, т.б.) барынша азайтуға бағытталған, жоспарланған және жоспарланбаған (қосымша) іс-әрекеттер мен іс-шараларды жүзеге асыру;

- кәсіпорын жұмысының жоспарланған көрсеткіштерден ауытқуын алдын ала анықтау мақсатында ішкі экологиялық мониторинг және экологиялық қадағалау жүргізу;

- экологиялық қызметтің нәтижелерін талдау және бағалау. Көрсеткіштерді таңдау, деректерді жинау және талдау арқылы, экологиялық тұрғыдан кәсіпорын нәтижелілігінің критерийлері жөніндегі ақпаратты бағалау, есептілік дайындау және ақпаратпен алмасу арқылы, сондай-ақ үнемі осы үрдісті қарастыру және жетілдіру арқылы ұйымның экологиялық тұрғыдан нәтижелілігіне қатысты басқару жөніндегі шешімдерді қамтамасыз ету функциясы.

Кәсіпорында экологиялық саясатты жасау және енгізу келесідей экономикалық пайдаларды алуға мүмкіндік береді:

- экологиялық жауапкершілікке негізделген компанияның қолайлы имиджін құрайды және нығайтады;

- инвесторларын назарын тартады ;

- нарыққа жаңа (экологиялық) өнімдер шығару мүмкіндігі;

- инвестициялар кезінде, әсіресе мемлекеттік, артықшылық пен жеңілдіктер алу үшін қосымша негіз пайда болады ;

- тұтынушыларға ықпал ету және өндірілетін өнім мен қызмет көрсетулердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін қосымша мүмкіндіктер;

- қоршаға ортаға қамқорлықты айшықтау есебінен бренд құндылығын күшейту;

- маркетинг және жарнама тиімділігін жоғарылату үшін жаңа мүмкіндіктер;

- кәсіпорынға халықаралық ұйымдар халықаралық қоғамдастықтардың назарын аудару;

- кәсіпкерлердің халықаралық экологиялық одақтарына мүшелік;

- территориялық және ұлттық экологиялық көшбасшылықтағы артықшылық;

- жергілікті билік пен мемлекеттік экологиялық бақылау органдарымен, тұрғындармен, экологиялық қоғамдастықпен қарым- қатынасты дамыту және нығайту үшін қосымша мүмкіндіктер.

Экологиялықтың басқа да критерийлері – олар кәдімгі табиғи жағдайларда бұзылуға қабілеттілігі, құрылымның жүйелі қайта өңдеу үшін сұрыптауға жарамдылығы, жарамдылық мерзімінің ұзартылуы, энергияны алу үшін қалдықтарды қолдану мүмкіндігі, екі немесе бірнеше қайта өңдеуге жарамдылығы, екінші ретті шикізаттың қолданылуы, ресурстарды (энергия, су және т.б.) пайдалануды азайту және көп қайтара қолдану, қалдықтар санының азайтылуы.

Ұлттық өнімнің бәсекеге қабілеттілігі – мемлекетіміздің нарықтық экономикасының негізі. Бәсекеге қабілетті өнімдерді өндіру, сонымен қатар олардың ішкі және сыртқы нарықта сатылымы ұлттық экономикамыздың тұрақты болуына, халықты жұмыспен қамтылуына және бұдан басқа еліміздің халықаралық аренада мәртебесін арттыруына мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Анисимов, А.В. Экологический менеджмент: Учебное пособие / А.В. Анисимов, Т.Ю. Анопоченко, Д.Ю. Савон.. - М.: КноРус, 2013. - 352 с.

2. Годин, А.М. Экологический менеджмент: Учебное пособие / А.М. Годин. - М.: Дашков и К, 2013. - 88 с.

3. Коробко, В.И. Экологический менеджмент: Учебное пособие / В.И. Коробко. - М.: ЮНИТИ, 2013. - 279 с.
4. Ферару, Г.С. Экологический менеджмент: Учебник для студентов бакалавриата и магистратуры / Г.С. Ферару. - Рн/Д: Феникс, 2012. - 528 с.

УДК 338.242.4:338

Баядилова Б.М., Самиева Г.Т., Темиргалиева А.С.
Государственный университет имени Шакарима города Семей

АГРОПРОМЫШЛЕННЫЙ КОМПЛЕКС КАК ДРАЙВЕР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН (НА ПРИМЕРЕ ВКО)

Агропромышленный комплекс имеет огромное значение в экономике страны. Он относится к числу основных народнохозяйственных комплексов, определяющих условия поддержания жизнедеятельности общества. Значение его не только в обеспечении потребностей людей в продуктах питания, но в том, что он существенно влияет на занятость населения и эффективность всего национального производства. Около 30% отраслей народнохозяйственного комплекса включено в воспроизводственные связи с аграрным сектором. Из сельскохозяйственного сырья производится примерно 70% всего набора производимых в стране предметов потребления [1].

Сегодня Казахстан обладает одним из самых динамично развивающихся аграрных секторов на постсоветском пространстве, усиливаются экспортные позиции хлопкового, мясного секторов, а отечественные зерновые компании стремятся «войти» в число 5 крупнейших стран – экспортеров зерна в мире. Следует отметить, что достижению положительной тенденции развития аграрного сектора республики способствовали: увеличение доли животноводства и растениеводства в структуре валового сельскохозяйственного производства, положительные темпы роста пищевой промышленности, рост инвестиций в основной капитал, увеличение количества субъектов агропромышленного бизнеса. Заметное продвижение в аграрной сфере страны стало возможным в результате активной государственной поддержки данного сектора экономики.

Однако, несмотря на развитие аграрного сектора, основу его потенциала составляют сырьевые товары. Около 80% произведенной в Казахстане продукции сельского хозяйства реализуется в виде сырья, без переработки, а готовая продукция имеет слабую конкурентоспособность из-за технологической отсталости перерабатывающих предприятий.

Аграрный сектор характеризуется высокой капиталоемкостью, длительным сроком окупаемости, низкой прибыльностью, зависимостью от природно-климатических условий, что делает его менее конкурентоспособным по сравнению с другими отраслями народного хозяйства [2].

Основное звено АПК - это низкодоходное сельское хозяйство, имеющее ярко выраженный сезонный, циклический характер производства. Сельское хозяйство логически и исторически является исходным пунктом образования и центральным звеном АПК. Растениеводство и животноводство в настоящее время и в ближайшем будущем останутся основными источниками средств жизнеобеспечения человечества; большая часть продуктов сельского хозяйства не может быть ни воспроизведена в других отраслях народного хозяйства, ни заменена другими видами продовольствия. Поэтому в настоящее время главная задача — поднять экономику аграрного сектора на самый высокий уровень.

Одним из основополагающих условий жизнеспособности любого государства является сельское хозяйство, успешная реализация и руководство которого влияет на стабильное функционирование социально-экономического развития общества в целом. Специфичность положения, которую занимает отрасль сельского хозяйства, обуславливается, во-первых, производством продуктов питания для населения и

воспроизводства рабочей силы, во-вторых, производством сырья для других отраслей экономики. Отсюда вытекает вывод, что высокий уровень сельскохозяйственного производства определенно обеспечивает экономическую и продовольственную безопасность страны.

Становится очевидным тот факт, что с увеличением численности людей в мире, государства, имеющие возможность экспортировать продовольствие, станут наиболее успешными и влиятельными на мировом рынке. Сельское хозяйство – это основная и наиболее перспективная отрасль экономики Казахстана. По словам Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева, – «Аграрный сектор Казахстана обладает большими экспертными возможностями и высоким потенциалом для внедрения инвестиций. Потребность в продовольствии с каждым годом в мире будет возрастать. Эту возможность нам упустить нельзя» [1]. Немногие страны имеют потенциал развития сельского хозяйства, сравнимый с потенциалом и значительными резервами Казахстана. Различные климатические условия республики благоприятствуют выращиванию множества культур умеренного теплого пояса и развитию животноводства.

Безусловно, для своевременного решения вопросов агропромышленного сектора государством, предпринимается комплекс мер, направленные на его улучшение – увеличиваются объемы финансирования, разрабатываются новые программы, формируются новые механизмы государственной поддержки. Из года в год статистика показывает положительную динамику в данной области, включающую в себя: увеличение валового выпуска продукции, рост иностранных инвестиций в отечественное производство, формирование новых сельскохозяйственных объектов. Однако действующих мер недостаточно, если на повестке дня все еще остро стоят вопросы об увеличении импорта хозяйственной продукции, о росте цен на продовольственные товары, несменяемости механизмов и структур сельскохозяйственного экспорта и т.д. [3]

Основной лейтмотив проблемы, касающийся развития отечественного сельского хозяйства состоит в том, что большей части казахстанской сельхозпродукции характерен низкий уровень продуктивности, конкурентоспособности как на внутреннем, так и на мировом рынке.

Сельское хозяйство - одна из немногих отраслей, оказывающих реальную поддержку слабому росту экономики РК. За год объем выпуска в Агро отрасли вырос на 5%, прибыльность производства составила 3%, сообщает аналитическая служба Energyrom.kz.

Рост активности в секторе стимулируют масштабные кредитные вливания со стороны государства. Сельское хозяйство в текущем году несет основную нагрузку по поддержке национальной экономики. В январе-сентябре 2016 года объем валового выпуска продукции и услуг в сельском хозяйстве составил 2,5 трлн тенге.

Это почти на 5% больше уровня за аналогичный период прошлого года - и это самый большой рост производства в основных отраслях экономики РК, среди которых сельское хозяйство, промышленность, строительство, торговля, транспорт и связь.

Оживление в секторе идет при активной кредитной поддержке государства - объем кредитного портфеля профильного холдинга "КазАгро" за последний год увеличился на 84 миллиарда тенге, или на 20%.

Возникновение повсеместных проблем сельского хозяйства также можно рассматривать с психологической точки зрения – не все сельхозпроизводители готовы к условиям, которых предоставляет на сегодняшний день государство, не все из них ставят перед собой макроцели. Такие «умонастроения» крестьян и фермеров связаны с резким переходом к рыночной экономике, вынудившее перейти большинство сельхозпроизводителей на коммерческие рельсы. Проблема, с которой бесповоротно столкнулись практически все страны бывшего Советского Союза, – это неумение работать в реалиях рыночной системы и страх перед будущим, которого предполагалось строить самостоятельно. В течение длительных 70 лет плановой экономики, буквально лишённые индивидуализма, многие хозяйства разорились, или находятся на грани разорения.

Следовательно, для более глубокого осмысления проблем в системе сельского хозяйства республики требуется определить немаловажные, на сегодняшний момент, отдельные причины, которые в случае их структурного упущения могут отрицательно отразиться на продовольственной и экономической безопасности страны.[4]

Переходя к заключению, следует подытожить, что сельское хозяйство – это та исключительная отрасль экономики, которая была, есть и будет главным видом деятельности человека, вне зависимости от стремительного развития урбанизации, отраслей промышленности или инновационных технологий. В целом, есть объективная вероятность того, что сельскохозяйственный сектор в Казахстане станет предвестником экономического роста страны, однако по проведению вышеизложенного анализа были выявлены актуальные проблемы, противоречащие динамичному сдвигу развития сельского хозяйства – проблема системы страхования сельхозтоваропроизводства, непродуманная политика государственной поддержки, вопрос о формировании производственных кооперативов, нехватка квалифицированных специалистов и др. Все эти вопросы стоят перед руководством страны и многие из них уже решаются, но их осуществление имеет специфику затяжного характера по причине несовершенства правовых механизмов, а также психологической неподготовленности самих людей.

В связи с этим важно экономически и технически укреплять сельскохозяйственное производство, обеспечивать равноправие форм собственности. Однако вклад сельского хозяйства в ВВП страны все еще крайне низок. В соответствии с рисунком 1 в сельском хозяйстве создается около 5% ВВП, в то же время на этот сектор приходится самая высокая доля занятых

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание президента РК: Казахстанский путь — 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее от 17 января 2014 года
2. Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013-2020 годы (агробизнес - 2020) № исх: 3-5540,5/15397 от: 23.09.2012
3. Ахметов Р. Совершенствование государственного регулирования развития аграрной сферы АПК. // Международный сельскохозяйственный журнал. 2014., №6. с. 20-25.
4. Касымбаев М.М. Проблемы инновационного развития АПК Казахстана. Автореф. Дисс...канд. эконом.наук. - Алматы. 2015. - С.10- 14.

УДК 338.22

Кажиева Ж.Х.

к.э.н., доцент, Семипалатинский Государственный университет
им. Шакарима г. Семей

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Экономика Республики Казахстан в последние годы работает в условиях неравномерного развития мировой экономики. В развитых странах наблюдается заметная активность на фоне оживления экономики Евросоюза. Однако в экономике развивающихся стран наблюдается замедление темпов роста. К примеру, в первом квартале 2014 года прирост экономики Китая составил 7,5%, что ниже 7,7% роста аналогичного периода 2013 года. Российская же экономика, по оценке Минэкономразвития РФ, в январе-апреле 2014 года выросла на 1%.

Экономика развивающихся стран столкнулась с новым вызовом, связанным с оттоком капитала из этих стран в развитые государства. Что привело к усилению давления на национальные валюты развивающихся стран.

Сложившиеся тенденции в мировой экономике вызвали, соответственно, замедление экономического роста в Казахстане.

В Республике Казахстан в 2000-е годы сформировалась модель экономического роста, ориентированная на трансформацию нефтегазовых сверхдоходов во внутренний спрос. Данная модель позволила добиться быстрого роста производства, увеличить уровень доходов и социальных трансфертов, сохранить макроэкономическую стабильность. Однако это модель имеет слабую сторону - высокую зависимость от мирового нефтяного рынка.

По расчетам Института экономических исследований, увеличение цены на нефть марки Brent на 1% влечет за собой:

- реальный рост экономики на 0,08%;
- реальный рост внутреннего спроса на 0,1%;
- рост чистого притока капитала на 0,83%.

С 2002 по 2013 год в Казахстане сверхдоходы от экспорта нефти (т.е., только за счет прироста цены на нефть) суммарно составили 253 млрд. долларов США. Корреляция между сверхдоходами от экспорта нефти и реальным ростом экономики до кризиса 2008-2009 гг. составляла почти 0,93, а посткризисный период выросла до 0,97.

Это свидетельствует о возрастающем вкладе ценового фактора нефтяных доходов страны в реальный рост экономики и о снижении эффективности ненефтяного сектора после 2009 года

Также одной из особенностей казахстанской модели экономического роста является то, что при распределении национального дохода неуклонно растет доля доходов бизнеса и сокращается доля оплаты труда. Так, по данным статистического агентства РК доля чистой прибыли/чистого смешанного дохода бизнеса выросла с 2000 года с 41,5% до 48,4%. При этом доля оплаты труда в структуре ВВП снизилась с 38% в 2000 году до 31,4% в 2013 году.

Согласно данным центра макроэкономических и прикладных экономико-математических исследований РК низкий уровень заработных плат наблюдается у большой доли населения.

Заработную плату *ниже средней по стране* получают:

- 90% занятых в сельском хозяйстве,
- 83% занятых в образовании
- 64% занятых в обрабатывающей промышленности.

Доля *работающих бедных* (менее 2/3 медианного дохода - МОТ) составила:

- более 45% в сельском хозяйстве,
- более 33% в образовании,
- более 14% в обрабатывающей промышленности.

В социально-политическом плане эта тенденция порождает у работников и их семей ощущение того, что они не получают должную часть того богатства, которое они создают. Попытки компенсировать недостающую часть дохода реализуются через рост потребительского кредитования населения и рост теневой занятости.

В этих условиях размывается системная основа устойчивого общества - обеспеченный и образованный средний класс.

В развитых странах для поддержания среднего класса предпринимаются постоянные усилия.

В США в январе 2015 года президент Обама предложил целый комплекс финансовых, налоговых и системных мер для поддержки и развития среднего класса.

На фоне многолетнего роста доходов бизнеса Казахстана, наблюдается понижающийся тренд инвестиционной динамики от 30% ВВП в 2007г. до 21,2% ВВП в 2013 году.

Этот тренд подрывает темпы и устойчивость будущего экономического роста за счет сокращения инвестиционной активности бизнеса.

В основном бизнес-стратегии ориентированы на расширение производства, а повышение эффективности и модернизация не стали приоритетной задачей.

В данных условиях необходим переход к новой модели развития экономики Казахстана

1. В ближайшее время сложно ожидать возвращения благоприятных условий, которые сформировали модель «нефтяного роста» 2000-х гг.

Долгосрочная динамика мировых цен на нефть имеет тренд, который медленно растет и на него периодически накладываются циклические колебания. Период таких колебаний составлял в последние десятилетия примерно 30 лет. Сейчас пройден очередной пик цен на нефть и началась фаза их снижения, она может продлиться примерно 10-15 лет.

Но даже рост цен на нефть в среднесрочной перспективе до 60-80 долл. не обеспечит прежних высоких показателей экономического роста и привычного уровня доходов бизнеса, населения и бюджета.

Основой новой модели экономического роста должно стать создание сильной мотивации к повышению эффективности как для бизнеса, так и для системы госуправления.

Необходимо ослабить бремя госрегулирования и обеспечить абсолютную защиту прав собственности.

Необходимо гарантировать жесткую и равную рыночную ответственность всех компаний за результаты своей деятельности независимо от их принадлежности, к какому либо сектору экономики.

По оценкам, для достижения приемлемых темпов роста в ближайшие годы доля валового накопления основного капитала к ВВП должна существенно вырасти: до 22% - к 2016 г. и до 27% - к 2020 г.

Пятилетка 2015-2020 гг. будет определяющей для долгосрочных перспектив развития экономики. Если в этот период будут найдены ресурсы для поддержания высокого уровня инвестиций в основной капитал, несмотря на рост удельной капиталоемкости, то появится шанс выйти за пределы 2020 г. на устойчивую траекторию развития до 2050г. со среднегодовыми темпами, 4% в год.

ЛИТЕРАТУРА

1. Материалы статистического агентства РК
2. Алпысбаева С.Н., Айдарханова Б.Б и др. Экономика Казахстана в 2015 году: ожидания и прогнозы /Аналитический доклад, Астана 2015г

УДК 330.322 (574)

Нурмадиева Г.Д., Шакаримова Г.М.

Государственный университет имени Шакарима г.Семей

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РК

В последние годы процесс международного движения долгосрочных капиталов постоянно ускоряется, вовлекая в свою орбиту практически все страны мира, которые выступают в качестве экспортеров или импортеров капитала либо тех и других одновременно. Международное движение долгосрочных капиталов развивается в разнообразных формах с участием экономических субъектов различных стран. Интенсификация потоков капитала между странами и регионами мира вызывает рост объемов иностранных инвестиций в экономику практически всех государств [1].

В самом общем плане понятие «инвестиция» означает долгосрочное вложение капитала, денежных средств на определенный срок в различные отрасли и сферы экономики, в объекты предпринимательской и других видов деятельности, в долгосрочные проекты и

т.д. с целью извлечения прибыли и достижения как индивидуальных целей инвесторов, так и положительного социального эффекта [2].

Иностранные инвестиции – все виды имущественных и интеллектуальных ценностей, вкладываемые иностранными инвесторами в объекты предпринимательской и других видов деятельности в целях получения прибыли [3].

В современных условиях, характеризующихся развитием внешнеэкономических связей, привлечение иностранных инвестиций в экономику Республики Казахстан приобретает особую актуальность.

Инвестиционная деятельность в Казахстане направлена на оживление процесса воспроизводства за счет внутренних и внешних источников финансирования. Государство держит курс на всемерное привлечение иностранного капитала и на создание для этого комплекса притягательных факторов. Эту твердую позицию постоянно отстаивает Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев, особо подчеркивая, что «наша задача - представить Казахстан в глазах мирового сообщества как привлекательное место для инвестиций, активно привлекать инвесторов в наиболее важные отрасли» [4].

Привлечение иностранных инвестиций в экономику Казахстана является объективно необходимым процессом. Мировой опыт многих стран свидетельствует, что приток иностранного капитала и государственное регулирование его использования позитивно воздействуют на экономику. С помощью иностранных инвестиций можно улучшить производственную структуру экономики Казахстана, создать новые высокотехнологические производства, модернизовать основные фонды и технически перевооружить многие предприятия, подготовить специалистов и рабочих, внедрить передовые достижения менеджмента, маркетинга и ноу-хау, наполнить внутренний рынок качественными товарами отечественного производства с одновременным увеличением объемов экспорта в зарубежные страны.

Большое значение для привлечения иностранных инвестиций имеет благоприятный инвестиционный климат страны. Инвестиционную привлекательность казахстанского рынка обеспечивают совокупность доступа к природным ресурсам, величина рынка, устойчивое развитие, стратегическое расположение Казахстана и наличие соответствующей законодательной базы. По выводам специалистов ЮНЕСКО, земля Казахстана при разумном использовании может прокормить более 1 млрд. человек. Республика занимает 12е место в мире по запасам нефти и 19-е место по запасам природного газа. Горнометаллургическая отрасль также играет важную роль в экономическом развитии Казахстана и, учитывая, что в настоящее время в освоении находится всего лишь 10–15% разведанных запасов Казахстана, эта индустрия обладает огромным потенциалом роста.

Состояние инвестиционного климата в стране является ключевым фактором, определяющим возможности страны привлекать иностранные инвестиции и развивать малое и среднее предпринимательство. Транснациональные компании предпочитают вкладывать средства в страны с устойчивым деловым климатом, где затраты, задержки и риски сведены к минимуму. На интернет-странице Всемирного банка по этому поводу говорится: „Формирование позитивного инвестиционного климата является одним из основных принципов проводимой странами стратегии стимулирования экономического роста, что в свою очередь создает возможности для более производительного труда и повышения доходов малоимущих“.

При формировании благоприятного инвестиционного климата следует учитывать не только внутренние, но и внешние факторы, способные оказывать на него влияние, общее состояние рынка мирового капитала и то, что иностранные инвесторы, расширяя сферу своей деятельности, предпочитают иметь дело со странами со стабильной политической ситуацией и схожими социально-экономическими условиями.

Создание благоприятного инвестиционного климата для привлечения инвестиций имеет важное значение и для Казахстана. Казахстан на протяжении 20 лет независимости прилагает все усилия для создания благоприятного социального, финансово-экономического,

правового режима для деятельности иностранных инвесторов и соответствующий их интересам инвестиционного климата. В соответствии с Законом «Об инвестициях» посредством заключения контракта с уполномоченным органом (Комитет по инвестициям Министерства индустрии и торговли Республики Казахстан) предоставляются следующие виды инвестиционных преференций:

1) инвестиционные налоговые преференции, в том числе:

а) преференции по корпоративному подоходному налогу сроком до 10 лет (для вновь созданных предприятий – освобождение, для действующих предприятий - право отнесения на вычеты стоимость фиксированных активов приобретенных в рамках реализации инвестиционного проекта),

б) преференции по налогу на имущество сроком до 5 лет,

в) преференции по земельному налогу сроком до 5 лет,

2) освобождение от обложения таможенными пошлинами ввозимого для реализации инвестиционного проекта оборудования и комплектующих к нему;

3) государственные натурные гранты (в качестве государственных натуральных грантов могут передаваться земельные участки, здания, сооружения, машины и оборудование, вычислительная техника, измерительные и регулирующие приборы и устройства, транспортные средства (за исключением легкового автотранспорта), производственный и хозяйственный инвентарь).

Для Казахстана наиболее целесообразным и без рисковым, с точки зрения влияния на инфляцию и внешний долг, является привлечение прямых иностранных инвестиций, так как прямые инвестиции, будучи привлеченные под собственные гарантии заемщиков, снижают финансовые обязательства государства по заимствованию средств на структуризацию экономики.

2012 году Казахстан вошел в топ-20 стран мира по привлечению иностранных инвестиций. Согласно данным конференции ООН по торговле и развитию, Казахстан занимает 19-е место в двадцатке стран-лидеров по объему привлеченных прямых иностранных инвестиций в 2015 году. В тройке лидеров этого списка находятся США, Китай и Гонконг [6].

За первое полугодие 2015 года валовый приток прямых иностранных инвестиций в обрабатывающий сектор составил 1,6 млрд долларов США, что на 5,2% выше аналогичного периода. В рамках изменения притока инвестиций в обрабатывающую промышленность в первом полугодии 2015 года отмечается, что ПИИ в металлургическую промышленность и производство готовых металлических изделий, кроме машин и оборудования увеличились на 16% и составили 1,3 млрд долларов США и по-прежнему занимают большую долю всех инвестиций в обрабатывающую промышленность. При этом, в производстве пищевых продуктов, напитков и табачных изделий приток ПИИ увеличился на 78% и составил 234 млн долларов США или 13,6%. В производстве компьютеров, электронной и оптической продукции прямые иностранные инвестиции снизились на 49% и составили 64,8 млн долларов США или 4%.

Между тем, ПИИ в производство резиновых и пластмассовых изделий выросли на 79% и составили 31,5 млн долларов США или 1,8%. В производстве продуктов химической промышленности ПИИ выросли на 43% и составили – 22,3 млн. долларов США или 1,3%.

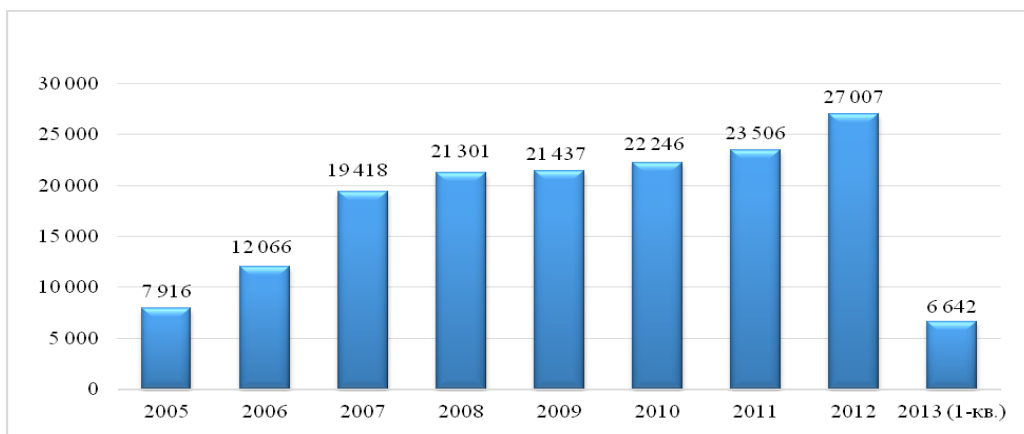

Рисунок 1. Общая сумма ПИИ, млн долларов

По состоянию на 1 квартал 2015 года, практически треть вложений в Казахстан приходилась на Нидерланды - 46 702,30 миллиардов долларов. На второй и третьей строчке находились соответственно США (15 012,60 миллиарда долларов) и Франция (9 719,90 миллиарда долларов). В первой десятке инвесторов - Великобритания (9 386,40 миллиарда долларов), Китай (9 089,80 миллиарда), Виргинские острова (8 647,60 миллиарда), Россия (6 216,50 миллиарда), Швейцария (5 441,60 миллиарда), Италия (4 708,40 миллиарда), Канада (4 585,90 миллиарда).

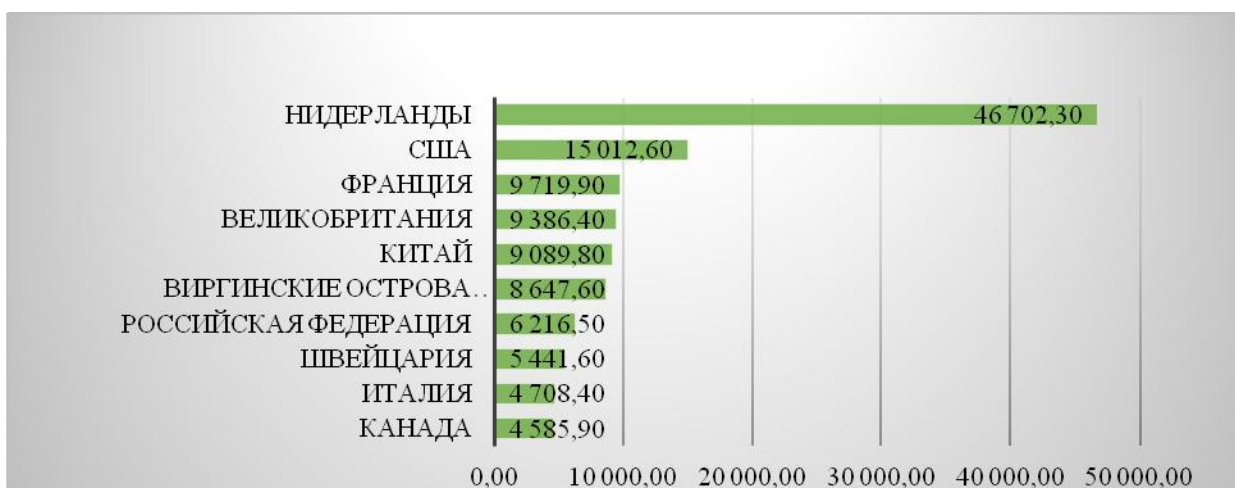

Рисунок 2. Крупнейшие страны-инвесторы, 2015гг., в млн. долларов.

Чтобы наш инвестиционный климат стал более благоприятным, а Казахстан вышел в лидеры по объему и качеству привлеченных иностранных инвестиций, необходима политическая воля и реальные действия.

Для успешной конкуренции в области привлечения прямых иностранных инвестиций (ПИИ) на международном рынке и увеличения доли создаваемой добавленной стоимости стране необходимо улучшить качественные показатели. К ним относятся уровень развития транспортной инфраструктуры и логистики, прозрачность и предсказуемость нормативно-правовой среды, наличие научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР), развитие кадрового потенциала в соответствии с экономическими потребностями и необходимостью инноваций.

Казахстан демонстрирует высокие показатели в области привлечения ПИИ, особенно в добывающих отраслях. Для реализации масштабных планов по диверсификации экономики и развитию приоритетных отраслей стране нужны стратегические партнеры – иностранные

инвесторы обладающие наукоемкими технологиями и специализированными знаниями такие как Япония, Китай. Для привлечения и удержания таких инвесторов стране необходимо дальнейшее совершенствование нормативно-правовой среды и правоприменительной практики, развитие инфраструктуры, раскрытие кадрового потенциала, активное освещение инвестиционных возможностей в различных секторах и меры стимулирования инвестиции.

Для повышения своей конкурентоспособности и инвестиционной привлекательности стране следует найти себе нишу в международной экономике и сформулировать принципы комплексного подхода к привлечению инвесторов, продолжая работу по устранению препятствий для ПИИ. Политика в отношении ПИИ должна основываться как на привлечение новых, так и на стимулировании работающих в стране инвесторов.

В Казахстане определены приоритетные сектора в рамках диверсификации экономики. Работу, связанную с развитием этих отраслей, можно активизировать посредством привлечения и мотивирования стратегических иностранных инвесторов. Они могут играть важную роль в поддержке ускоренного экономического развития посредством передачи новых технологии и знания, а также построения производственно-сбытовой цепочки с участием местных предприятия.

Таким образом иностранные инвестиции рассматриваются как универсальное средство решения всех проблем, связанных с преодолением инвестиционного кризиса, и должны сыграть роль достаточно сильного катализатора в инвестиционном процессе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Зубченко Л.А. «Иностранные инвестиции»: Учебное пособие. М.: ООО «Книгодел», 2010. - 160 с.
2. Инвестиции: учебное пособие / Г.П. Подшиваленко, Н.И. Лахметкина, М.В. Макарова [и др.]. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: КНОРУС, 2013. - 200 с.
3. Ткаченко И.Ю., Малых Н.И. «Инвестиции»: учебное пособие - М.: Издательский центр «Академия», 2012. - 240с.
4. Стратегия развития Казахстана “Казахстан – 2030.
5. Закон Республики Казахстан «Об инвестициях» от 8 января 2003г.

ӘӘЖ: 338.658

Есенбекова З.Ж., Алибаева М.М., Орынбекова Г.А.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ШАҒЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПОРЫНДАРДЫ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ҚОЛДАУ МҮМКІНДІКТЕРІ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Кәсіпкерлікті және бизнесті дамудың институционалдық факторы - Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы экономикалық саясаттың маңызды құрамдас бөлігі .

Қазіргі экономикалық жағдайдың басты проблемасы әлемдік нарықта отандық өнеркәсіп өндірісінің өнімнің бәсекеге қабілеттілігін жоқтығы болып табылады.

Кәсіпкерліктің барлық түрлерінің және оның кешенді құрылымдардың дамуы Қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігінің өсуіне ықпал етуі тиіс. Сондықтан, мемлекеттік және халықаралық даму институттарының басты міндеттері институционалдық қолдаудың тиімді нысандарын іздеу зерттеу үшін болып табылады.

Жаһандық рейтингінде (Doing Business 2013) мәліметтері бойынша, Қазақстан бизнесті жүргізу үшін ең қолайлы жағдайы бар 185 елдің [1] арасында 49-ші орында . Алайда, бұл рейтингте бірінші орын Сингапурға тиесілі. Бүгін Сингапурдыбәрі біледі. Соңғы алты жыл бойы Халықаралық қаржы орталығы, әлемдегі порт, DoingBusiness бойынша бірінші орында көшбасшы болып келеді.

Қырық жыл ішінде кішкентай мемлекет , кедей елдерден қазіргі заманғы дамыған елдердің қатарына кіруі үлкен қызығушылық тудырады, тіпті суды импорттады.

Әлемдегі көп мемлекеттердің экономистері Сингапурды бизнес істеу үшін тамаша орын деп есептейді.

Бұл елде әлемдік деңгейдегі құқықтық жүйе және жақсы қаржылық инфрақұрылым, саяси тұрақтылық қалыптасқан.

Осында әлемнің жетекші компанияларының 3,5 мыңнан астам филиалы бар, және 120-дан астам трансұлттық корпорациялардың кеңселері бар .

Сингапурда шетелдік инвесторларды тартуға бағытталған жеңілдетілген салық режимі бар: пайда мен капиталдың базсыз аудару, капитал салымынакепілдік, елде уақытша тұратын шетел азаматтары үшін банктік депозиттер бойынша салықтан босату, жалпы шетелдік инвесторларды тарту үшін қолайлы барлық жағдай жасалған.

Сингапур экономикасының негізі әр түрлі қызмет көрсетулер (көліктік, тиеу және түсіру, сақтау, байланыс саласы , сауда, қызмет көрсету салалары, тауарларды қайта өңдеу және қайта экспорттау, қаржылық, туристік, және т.б.) болып табылады. Қызмет көрсету саласында халықтың шамамен 70% жұмыс істейді.

Шағын және орта бизнес бір топқа біріктіреді. Олардың негізгі критерийі жұмыспен қамтылғандардың саны болып табылады. Ол 200 адамнан аспауы тиіс.Қызметтің түрлі салаларындағы фирмалар мен компаниялар қатысады.

Әрине, барлық шағын және орта кәсіпорындары екі түрге бөлуге болады.

Бірінші түріне әр түрлі қызметпен айналысатын фирмалар мен компаниялар жатады. Бұл - мейрамхана, қонақ үй, сауда-саттық, құрылыс , тасымалдауды қамтамасыз ететін бизнес,шаштараз бизнесі.б.

Сингапур- қызмет көрсету секторында өте қатаң нақты стандарттар қабылданған әлемдегі санаулы елдердің бірі. Қызмет көрсету стилі, персоналдардың біліктілігі, жабдықтар. Қызмет көрсетудің жоғары деңгейде болуының арқасында Сингапурғажыл сайын 6,8 млн турист келеді. Бұл өте жоғары көрсеткіш болып табылады. Өйткені, халық 4,5 млн аспайды.

Шағын және орта бизнесті екінші түріне, қазіргі заманғы технологияларды қолданатын , өндіріспен айналысатын фирмалар мен компаниялар жатады. Бұл кәсіпорындардың дамуы мемлекеттік қолдау арқасында жүзеге асуда.

Сингапурда электроника мен биотехнологияны, химиялық өндірістің өнімдерін, темекі бұйымдарын, мұнай өндірісіне қажетті құрылғыларды, резеңкені экспорттай отырып, теңіз кемелерін жөндеу қызметтерін көрсетеді. Көрсетілетін қызметтердің дамыған секторы мемлекеттік бюджетке салық түрінде 70% табыс беріп отырады.Үкімет шағын және орта бизнеске жататын кәсіпорындарды , халықаралық деңгейге сәйкес бәсекеге қабілетті қылуға ұмтылады. Бұл елде қабілетсіз кәсіпкер ,бүкіл мемлекетті бәсекеге қабілетсіз етеді деген сенім бар.

Сингапурда шағын және орта бизнес субъектілерін қолдау үшін бүкіл елде Spring агенттігі құрылған.

Ол кәсіпкерлерге көмек 100-ге жуық түрлі бағдарламалар жүзеге асырады. Spring агенттігі бес басқару бөлімнен тұрады. Бірінші бөлім компанияның кәсіпкерлік әлеуетін дамыту және басқару жүйесін оның ішінде бредингке көп көңіл аударады.

Екіншісі - кәсіпкерлердің өз қызметі үшін қажетті қызмет көрсетулер. Бұған консалтингтік, бухгалтерлік есеп, мониторингтік қызметтер кіреді.

Үшінші бөлім қызметкерлері , кәсіпорын басшыларына салалық ерекшеліктеріне қатысты көмек береді.

Төртінші бөлім басқару агенттігі өнім сапасы мен стандарттау мәселелерін талқылайды. Ал, бесінші бөлім - кәсіпорын құрылымын жетілдіру, оның ішінде корпоративтік даму , кадрларды дайындауды қарастырады.

Арнайы жеңілдіктер өз ісін бірінші бастап жатқан шағын және орта бизнеске беріледі. Бұл арнайы қарыздар беру, кредиттік сақтандыру, және субсидиялар бөлу.

4 жылға несие алу үшін өтініш берген кезде, қазір жылына- 5% мөлшерлемесімен, ал ұзақ мерзімді – 6,5% беріледі. Сингапурдың сыртқы қарызы жоқ.

ЕО және Жаңа индустриялық елдердің тәжірибесі, шағын инновациялық бизнесті мемлекеттік қолдау жүйесі екі негізгі арналары арқылы жүзеге асырылады деп қорытынды береді:

1) инновациялық қызметті жүзеге асыратын ұйымдарға көмектесу;

1) шағын бизнесті насихаттау.

Технологияларды коммерцияландыру тиімді процесі елдің тұтас және кешенді инновациялық жүйенің болған жағдайда және инновациялық қызмет саласындағы мемлекеттік қатысуы басты болады.

Шетелде жоғары технологиялар саласындағы инновацияларды коммерцияландыруды ынталандыру -мемлекеттің негізгі болып табылады.

Инновациялық кәсіпкерлікке халық көзқарасын өзгертіп, сенімділігін арттыру керек. Бұл, әрине, күрделі және көп қырлы проблема болып табылады, және оның шешуі қоғамдағы экономикалық өсу мен әлеуметтік табысқа байланысты.

Қазақстан Республикасында шетел тәжірибесін қолдану инновацияға және кәсіпкерлік секторды институционалдық басқару тетіктеріне негізделген жаңа бизнес моделімен байланысты.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік саясат жаңа жоғары технологиялық өндірістерді құру негізінде орта таптың қалыптасуына бағытталған жеке кәсіпкерлікті дамытуға негізделген.

Міне мұның барлығы да отандық инновациялық инфрақұрылымды дамытудың тиімді тетіктерін қалыптастыруды қажет етеді. Өйткені, тек дамыған инновациялық инфрақұрылымы қалыптасқан ел ғана инновациялық ортаның толыққанды қатысушысы бола алады. Бұған қоса, инновациялық әлеуеті дамыған елдер болашақтың бағдарын елдегі табиғи ресурстарға қарап емес, адам капиталының, оның интеллектуалдық қуатының шамасына, инновациялық өнім, қызмет, сапалы жұмыс жасай алатын өнеркәсіптік, өндірістік инфрақұрылымның мүмкіндіктеріне ғылыми-зерттеу, ғылыми-ізденушілік орталықтарының шамасына қарап айқындайды.

Кәсіпкерлікті қолдау инфрақұрылымы жеке кәсіпкерлік қызметті құру және дамыту үшін қолайлы жағдайлар қамтамасыз ететін кешенді ұйым болып табылады.

Қазақстан Республикасында мұндай ұйымдарға келесілерді жатқызуға болады:

- мемлекеттік және мемлекет бастамасы бойынша құрылған ұйым;
- үкіметтік емес ұйымдар;
- коммерциялық ұйымдар.

төмендегідей институтының құрылымы анықталады қандай байланысты:

Қазақстан Республикасының индустриалды–инновациялық потенциалының орнын, рөлін, қызметін ғылыми–тәжірибелік тұрғыдан талдау инновациялық қызметтің сан қырлы мәселелерін зерттеудің танымдық маңызын арттырып қана қоймайды, сондай–ақ дәстүрлі салалық талдауды жалпы ұлттық және аймақтық тұрғыдан толықтыра түседі.

Шағын инновациялық бизнес мәселелері жақсы зерттелген шет елдерде оны қолдаудың бірқатар тиімді бағдарламалары бар. Алайда шетелдік тәжірибені қазақстандық болмысқа дәлме–дәл тікелей көшіру мүмкін емес және ол шет елдегідей тез және оң нәтиже бере алмайды. Осы мақсатта экономикалық құралдарды отандық жағдайға бейімдеу үшін өтпелі ғылыми–зерттеу жүйесінің қалыптасу кезеңінде шағын инновациялық кәсіпкерліктің айрықша секторын жан–жақты зерттеу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. DOING BUSINESS 2013 Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises [Электронный ресурс] / ПроектDoing Business.<http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB13-full-report.pdf> (дата обращения: 22.03.2014)

2. Бизнес в Сингапуре: малый бизнес по-сингапурски Режим доступа: http://www.openbusiness.ru/html_euro/singapur_open2.htm – Загл. с экрана (дата обращения: 22.03.2014)
3. Комиссаров А.Г. Господдержка малого бизнеса: зарубежный опыт // Российское предпринимательство. — 2012. — № 2 (200). — с. 92-96. — Режим доступа: <http://www.creativeconomy.ru/articles/22792/>(дата обращения: 12.04.2014)
4. России нужен сингапурский опыт. Торгово-промышленные ведомости 18 ноября 2013 Режим доступа: http://www.tpp-inform.ru/analytic_journal/4048.html - Загл. с экрана. (дата обращения: 12.04.2014)
5. Стратегия «Казахстан-2050» [Электронный ресурс] / Официальный сайт Президента Республики Казахстан. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/category/gos_programmi_razvitiya - Загл. с экрана. (дата обращения: 22.03.2014).
6. Структуры поддержки предпринимательства [Электронный ресурс] / Фонд поддержки предпринимательства «Даму». - Режим доступа: <http://www.damu.kz/127> - Загл. с экрана. (дата обращения: 22.03.2014)
7. Курман Данабек Қазақстан республикасында инновациялық қызметті дамыту ерекшеліктері//groupgroup-global.org/.../1555-kazakstan-respublikasynda-innov.

ӘӨЖ 338.22.524

Омархан Т.Ж.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шағын және орта кәсіпкерлік - нарықтық экономиканың маңызды элементі, онсыз мемлекет жан-жақты дами алмайды. Ол көп жағдайда экономикалық өсу қарқындарын, жалпы ұлттық өнімнің құрылымы мен сапасын анықтайды. Шағын және орта кәсіпорындар барлық салаларда кең көлемде дамыған. Қазіргі кезде шағын және орта кәсіпорындар бәсекелестікке қабілеті бар өндірістік құрылымдардың бір бөлігіне айналып және еліміздегі экономикалық үрдістердің белсенді қатысушысы болып табылады. Дегенмен, өркениетті кезеңдегі шағын кәсіпорындардың маңызы мен ондағы өндіріс қарқындылығын арттыру барысына әліде қажетті мән берілмейді. Оның көптеген мәселелері күні бүгінге дейін өз деңгейіндегі ғылыми және практикалық шешімдерін таппай отыр.

Шағын және орта кәсіпорындар субъектілері – жеке және заңды тұлғаның өз күш-қабілетін танытуының, белгілі бір мақсаттарды жүзеге асырушының іс әрекетінің тиімді тәсілі. Ол адамдардың өзіне сенімін арттырады, іскерлігін қалыптастырады. Кәсіпкерлік қызметке талдау жасау – оның жалпы экономикалық ой-пікір сияқты ұзақ тарихы мен терең тамырының бар екендігін көрсетеді. Көне тарих пен орта ғасыр ғылымдарында кәсіпкерлік туралы, оның индустриялық кезіне дейін қалай аталғанына қарамастан, ерекше пікірлер қалыптасқан. Нарықтық экономикасы дамыған елдерде әрбір азаматтың кәсіпкерлікпен айналысуға құқығы бар. Алайда оны жүзеге асыру қоғам мүшелерінің кез-келгенінің қолынан келе бермейді. Сондықтан, кәсіпкерліктің шын, нақты субъектісі – бұған деген алғышарттары бар, ең бастысы капитал иемдену құқығы бар субъектілер жатады [1].

Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау бағыттарының бірі – ол мемлекеттің қаржы – несиелік және инвестициялық саясаты. Қолайлы инвестициялық климат жасау және несиелеу жүйесін жетілдіру басты мәселелер болып саналады. Республикамызда Шағын кәсіпкерлікті тиімді қаржыландыру үшін қажетті ресурстарға деген үлкен тапшылық орын алып отыр. Қаржы бойынша бірқатар мәселелер шешімін таппай тұр:

- несие алудың шектеулігі;

- коммерциялық банктердің кепілдік міндеттемені жоғары деңгейде ұстауы;
- берілетін несиенің пайыздық мөлшерлемесінің жоғарғы болуы және қысқа мерзімділігі;

- шағын кәсіпкерлікке микро несие берудің заңдылық негізінің жоқтығы;

- банктердің Шағын кәсіпкерлікті несиелеу саясатының анықсыздығы.

Осыған байланысты Шағын кәсіпкерлікті қаржылай қолданудың басты бағыты осы секторға несие мен инвестицияны кеңінен тарату. Сонымен бірге Шағын кәсіпкерлікке қатысты қаржылық-несиелік саясат салалық, аймақтық басымдылықтарға және төмен пайыздық, ұзақ мерзімдік несиелеу жүйесіне негізделуі қажет.

Шағын бизнестің ерекшелігі қызмет ету сферасы болып табылады. Ірі кәсіпорындар жаппай өндіріс жағдайында, тұрақты тауар номенклатурасымен және көтерме сатып алушылармен жұмыс істейді. Шағындар ұсақ партиялармен шығарады, жеке тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандырады, нарықтық арнайы сегментіндегі және екінші реттік шикізат өндірісінің қалдықтарын пайдаланады. Мысалы, автомобиль өндірісі-ірі кәсіпорын қызметіне жатса, автомобильді жөндеу - шағын бизнес қызметі.

Шағын бизнестің келесі бір тиімді ерекшелігі коллективті еңбекке ұмтылуы, жұмыс орның сақтап қалуға тырысу және пайдаға қатысуға негізделген жұмыстың нәтижесінің максималды болуына мүдделілік болып табылады. Ірі компаниялар кәсіби менеджерлерді жалдайды, ал олар акционерлердің барлық талпыныстарының ерекшеліктерін білмейді нәтижесінде басқару проблемаларына алып келеді, ал Шағын кәсіпорындарда құрушының өзі менеджер, бір тұлға, сондықтан бұл жерде ешқандай түсініспеушілік мәселесі туындамайды.

Шағын кәсіпкерлік қоғамның экономикалық және әлеуметтік прогрессінің маңызды факторы болып табылады. Шағын кәсіпорындар бастапқы ірі инвестицияны талап етпейді және ресурстардың айналымының жоғары жылдамдығына кепіл береді, экономиканың құрылымын өзгерту мәселелерін тез және тиімді шешуге қабілетті. Нарық конъюнктурасының өзгерісіне оперативті жауап беріп, шағын кәсіпкерлік экономикаға қажетті икемділік береді. Ол экономикадағы бәсекелестік ортасын қалыптастыруға елеулі үлес енгізуге қарағанда, сұраным мен ұсынымның өзгерісіне тез үн қосуға және осы есептен нарыққа қажет тепе-теңдікті қамтамасыз етуге қабілетті.

Шағын кәсіпкерлікті дамыту аралас экономикаға икемділік беріп, әртүрлі нысандағы меншікті және оларға тән шаруашылықтың баламалық үлгілерін үйлестіріп, жалпы әлемдік үрдіске жауап береді, онда бәсекелес нарық механизмін күрделі синтезі және ірі және ұсақ өндірісті мемлекеттік реттеу жүзеге асады. Шағын кәсіпкерлік саласы – бұл көбіне экономикалық өсу қарқынын, жалпы ұлттық өнімнің құрылымын және сапасын анықтайтын ұлттық экономиканың жетекші салаларының бірі.

Ол әлеуметтік құбылыс белгілерін иеленеді, өйткені халықты жұмыс орындарымен қамтамасыз етеді және жұмыссыздық пен кедейлікті азайтады.

Нарық конъюктурасы – нарықта қалыптасқан экономикалық жағдай: сұраным мен ұсыным, баға, сату көлемі, пайыз мөлшерлемесі, валюта курсының және т.б. деңгейі.

Шағын кәсіпкерлікті дамыту қаржы, материал құралдарына және табиғи ресурстарға ұқыпты қатынасты, шаруашылықты істегі жаңа ойлауды қалыптастыруға қабілетті. Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлікті дамытуға объективті қажеттілікке назар аударылады. Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау үй-жай, жабдық беру, мемлекеттік тапсырыс тарату, кепіл зат ұсыну жолдарымен жүзеге асады. Шағын кәсіпкерлікті қаржы-несиелік ынталандыруды, оның субъектілерін несиелеудің бағдарламасын жасайтын және қолданатын коммерциялық банктер жүзеге асырады.

Көрсетілген мәселенің басымдылығы жыл сайынғы Елбасының Қазақстан халқына Жолдауында көрсетіліп отыр, онда «Келесі тапсырмаларды шеше отырып, шағын және орта бизнесті нығайту қажет» делінген:

- салық салуды төмендету;

- жеке меншікті және активті легализациялау;

- несие ресурстарын алуды жеңілдету;
- әкімшіліктік процедураларды және шешімдерді қысқарту;
- бақылау-тексеру органдарының бюрократиялық қызметтерінен қорғау;
- шағын және орта бизнеске қолдау көрсететін аймақтық орталықтарды құру;
- маркетингтік зерттеулер жүргізуге көмектесу, біліктіліктерін жоғарлату, орталықтандырылған бухгалтерия құру.

Қазіргі сатыда шағын бизнес мәселелесі кешенді және көпжақты формаларымен айрықшаланады, ол жеке қарастыруларды талап етеді.

1) Шағын және орта бизнестің салығы.

Нарықтық экономика жағдайында салық саясаты шаруашылықтың тиімді формаларын марапаттау, инвестиция ағымын және несие қорларын ынталандыру, өндіріс деңгейін және оның рентабельділігін көтеру үшін жағдай жасау. Отандық кәсіпкерлердің пікірінше, жүргізіліп жатқан салық саясаты шағын бизнес кәсіпорындарын дамыту үшін қолайлы жағдай жасап отырған жоқ. Әртүрлі ұйымдардың Қазақстандағы салық салу жүйесіне жүргізген нәтижесі шағын бизнесті дамыту үшін ынталандыру шараларының жоқтығын, икемділігінің жеткіліксіздігін көрсетіп отыр.

Кәсіпкерлер жағынан негізгі шағым салық салу қызметінде болып отыр. Салықтық тәртіп бірқатар тәртіп бұзушылықтармен қолданылып жүр. Бұл салықтық тәртіпке өзгертулерді жиі енгізу және заңдық құжаттармен және нұсқаулардың шамадан тыс көп болуымен түсіндіріледі. Кейбір Шағын кәсіпорындар салықтық заңмен көрсетілген, нақты талаптарды орындауына жұмсалатын шығындарды көтере алмайды.

Бұл Қазақстандық кәсіпкерлердің алдында тұрған ғана мәселе емес. Мысалы, Украинада Бүкіләлемдік Банк тапсырысы бойынша жүргізілген зерттеу бойынша Шағын және орта бизнестегі салық салу мәселелесі көкейкесті болып отыр. Берілген мәселенің пайда болуы салық салу және жинау мөлшерлемесін көбейту емес, бұл салық заңдылығына жиі өзгерістер енгізе отырып, салық органы шенеуніктерінің арасында жемқорлықтың дамуы болып отыр [1].

Салық салу мәселелесі әртүрлі формада болады. Соның ішінде кәсіпкерлердің пікірі бойынша негізгілері болып келесілер табылады:

- төленетін салықтың көп болуы;
- бюджетке түсетін салық салу мөлшерлемесінің және міндетті жинақтарды көтеруі;
- нормативті-заңды базаның жетілдірілмеуі;
- салық қызметінің іс әрекеттерімен қарама-қайшы пікір туындаған жағдайда өз пікірін айтудағы қиындық.

Салық салу саласындағы нормативті-заңды құжаттардың кейбір бөліктерінің жетілдірілмеуі бір жағынан кәсіпкерлерге қолданатын заңдардың бұзылуына, екінші жағынан салық қызметі шенеуніктерінің өз қызмет бабын дұрыс пайдаланбауы болып табылады.

Күшіне енген салық заңдылығын кәсіпкерлер бюджетке төленетін салықты және міндетті жинақтарды әдейі төлемей бас тартуы арқылы бұзуы мүмкін. Ал кейбір жағдайда салық заңына енгізілген өзгерістерге уақытында көңіл аударма алмай қалуы мүмкін.

Жалпы тәуелсіз сарапшылар және кәсіпкерлер бағалауы бойынша Қазақстанда қолданылып жүрген салық салу жүйесі фискальды сипақта ие. Оның негізгі бағыты ретінде кәсіпорын қаржысын толығымен алып алу, яғни кәсіпкерлерді пайдасынан айыру болып табылады. Бұл өз кезегінде шағын бизнеске қатысты салық саясатын қайта қарауды қажет етеді.

2) Қаржы-несиелік қорлардың қол жетімділігі.

Қаржы қорлары нарығын талдау берілген нарықтың жылдам дамып отырғанын көрсетіп отыр: жылсайын берілген несие көлемі өсіп отыр, өндірісті дамытуға берілген банктердің несиелік портфолио құрылымында ұзақ мерзімді несиелер үлесі артып отыр.

Мұндай болғанда да отандық кәсіпкерлер несие алудың қол жетімсіздігін көрсетіп отыр. Бұл олардың қызметіне бөгет болатын маңызды мәселелердің бірі болып отыр. Бірақта

мұндай шағымдар әлемдегі барлық кәсіпкерлерден түсіп отыр. Кәсіпкерлер үшін қызметінің негізгі қайнар көздері болып жеке меншік қаржылары, туыстарының және достарының қарыздары табылады.

Еуроодақ елдерде Шағын бизнес секторының үлесінде 65% жұмыспен қамтылғандар және 40% экспорт көлемі, Шағын кәсіпорын пайдасы арқылы қаржыландырылады (65%), банк несиесі (20%), жеке/жанұялық жинақтары (10%) және қосымша акция шығару (5%). Барлық елдерге тән сипаттама, ол банктер Шағын бизнесті қаржыландыру үшін өте үлкен тәуекелділікке барады, себебі олардың несиені қайтармау ықтималдылығы жоғары.

Қазақстанда несиені қайтару тәуекелділігі тереңдеп отыр, себебі кепілмен және кәсіпорынның банкроттық процедурасын қамтамасыз ету жүйесі жоқ, несие мамандарының арнайы білімді және ұлттық дағдылары енді –енді қалыптасып келеді.

Шағын және орта кәсіпорындар, үнемі жаңарып тұратын номенклатурасымен және ассортиментімен, азғана партияда өнім дайындау, шектеулі тұтынушылар жағдайында елеусіз материалдар мен шикізатты қолдану қажет болған жағдайда пайда болады. Сонымен, шағын кәсіпорындар нарықтың салыстырмалы толған кезінде жекелеген тапсырыстарды есепке алып өнімді аяқтайды, яғни ұсақ – түйек өнімдер өндіріледі. Сонымен қатар, шағын кәсіпорындар қызметінің барлық саласында нөлдік нәтиже алумен байланысты жоғары тәуекелге ие болып табылады. Бұл әрі инновациялық қызмет, әрі жаңа технологияны игеру. Өнімнің жаңа түрін игеру. Шағын кәсіпорындардың капиталымен тәуекел, іріге қарағанда қоғамға аз шығындар алып келеді, сондықтан мемлекет шағын кәсіпорындарды құру және дамыту үшін арнайы жеңілдіктер тәртібін тағайындау керек [2].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Абдуллаева Б.А. Қазақстандағы шағын және орта бизнесті дамыту мәселелері/Б.А.Абдуллаева // ҚазЭУ хабаршысы № 2 /2012 ж. 165-169 бет, 0,4 б.т.
2. А.Н.Токсанова. Развитие малого предпринимательства: концептуальный подход/А.Н.Токсанова//Вестник КазЭУ, № 5 2009 г.

ӘӨЖ 338.24:504

Утемисов Е.С.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

ТАБИҒАТТЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІН ЖЕТІЛДІРУ

Қоғамдық өндірістің тиімділігін арттыру, соның нәтижесінде халықтың тұрмысын, әл-ауқатын жақсарту өндірістің еңбек, материалдық және табиғи қорларын тиімді пайдаланумен тікелей байланысты. Қазіргі кезде және болашақта өндіріс қорларының барлық түрін кешенді, үнемді пайдалану мәселесін шешкенде ғана экономиканың даму қарқынын арттыруға болады.

Нарықтық қатынастар жағдайында қоғамның материалдық және рухани мұқтажын қамтамасыз ету мәселелері өзінің мәні жағынан алдыңғы қатардағы мәселелердің біріне айналып отыр. Табиғи ресурстарды тиімді пайдалану және адамдарды өне бойы ресурстармен қамтамасыз ету өте күрделі мәселелердің бірі болып отыр. Табиғи ресурстарды тиімсіз пайдалануды бболдырмаудың, оларды үнемдеп әрі дұрыстап пайдаланудың маңызы зор. Бұл іс шараларды іске асырудың маңызды жолдары – басқа (арзан) шикізатты кеңінен қолдану және табиғи ресурстарды жан-жақты толық пайдалану.

Қоғам мен табиғаттың өзара қарым-қатынасы, экономикалық дамудың барлық факторлары – еңбек ресурстары, өндіріс құралдары қоршаған табиғи ортаны қоғам өндірісінің дамуы үшін пайдаланылады. Қажеттіліктің бірте-бірте артуы табиғи ресурстарды кең түрде пайдалануға әкеліп соқтырады. Мұның өзі олардың бір мезгілде тозып жүдеуіне,

өндірістік қалдықтардың көбейе түсуіне, сөйтіп қоршаған ортаны ластандыруға себепкер болады. Осыған орай екі мәселе пайда болды [1].

Біріншісі, табиғи ресурстардың қажеттілігі қаншалықты көп болмасада оларды пайдаланудың ең тиімді жолдарын анықтау, тапшы ресурстардың бір түрін тапшылығы азырақ басқа түрлерімен өзгерту, қалдықсыз өндірісті дамытып, шикізаттарды екінші қайтара пайдалану қажет.

Екіншісі, қоршаған табиғи ортаның жағдайын үнемі қадағалап, ластандыратын заттардың түрлерін анықтау үшін не істеу керектігін белгілеу, сөйтіп оларды мүлдем болдырмау жолдарын қарастырған жөн. Табиғатты пайдалану - өндіріс шығындарын азайтып, олардың табыстарын арттыруға мүмкіндік туғызады.

Қолдағы бар шикізаттар мен энергияны әр уақытта ұқыпты пайдалану қажет. Ол үшін өндіріс процесін барынша кешенді түрде жақсарту, жетілдіру, арзандату керек. Осы жұмыстар іске асқан жағдайда шикізаттардың қалдықтары азайып, шығандары жойылады, сөйтіп, оларды екінші қайтара пайдалануға мүмкіндік болады.

Табиғи ресурстарды шаруашылық тұрғынан үнемді пайдалану міндетінің барлығы бірінші кезекте қоршаған табиғи ортаны мүмкіндігінше сақтау, жаңа технологияны жетілдіру және зиянды заттарды азайту, одан кейінгі – ластарды үнемі тазалау жұмыстары мен сай болуы керек. Сонымен бірге адамдардың өмірі мен денсаулығына зиян келтіретін қалдықтарды барынша азайту.

Ең жоғары деңгейдегі барынша ұқыптылық барлық өндіріс процестерін одан әрі дамыту мақсатын дұрыс қоюына байланысты. Өндірісті интенсификациялау қажет. Сонымен табиғатты пайдаланудың басты екі міндеті – ресурстарды үнемдеу және қоршаған табиғи ортаны қорғауды шешкен жөн. Табиғи фактор – нақты жанды еңбек және өндіріс қоры қалыптасқан тарихи тұрғыда өндіріс факторлары бір-бірін толықтырады.

Алайда өндірістің даму кезеңінде бір фактор екінші фактормен пайдалануы мүмкін. Осындайда құрылым мен шығару мөлшері сақталады. Есептеу кезінде өндіріс факторларының өзара тәуелділігі арқылы табиғи ресурстардың нақты қажеттілігін анықтау қажет. Әлеуметтік және экономикалық даму қарқынын тездетуді үш түрлі жолмен жүргізуге болады:

- ұдайы өндіріс процесінде ресурстар мөлшерінің тиімділігін өзгеріссіз пайдалану;
- ресурстар мөлшерін өсіру және оларды пайдаланудың тиімділігін арттыру;
- олардың өндірісін өсірусіз ресурстардың барлық түрлерін пайдаланудың

тиімділігін арттыру.

Біріншісін – экстенсивті, екіншісін - өтпелі түрі, үшіншісін – интенсификациялау деп атауға болады. Өзінің жалпы түрінде өсу жолдарына талдау жүргізу үшін мына төмендегі формуланы пайдалануға болады:

$$НД=F(P*И)$$

Мұнда, НД- өндірілген ұлттық табыс;

P- ресурстардың белгілі бір түрлерінің мөлшері;

И- ресурстарды пайдалану деңгейі.

Табиғат жүйелерінің тиімді жұмыс істеуінде маңызды көрсеткіш табиғат сыйымдылығы. Бұл көрсеткіш экологиялық-экономикалық дамудың түрлері мен деңгейін жақсы сипаттайды. Табиғат сыйымдылығы табиғи ресурстарды тиімді пайдалануға байланысты.

Табиғат сыйымдылығын екі түрлі деңгей көрсеткішке бөлуге болады.

- макродеңгейде немесе барлық экономика деңгейі;
- өнімділік немесе салалаық деңгей [1].

Табиғи ортаны қорғау, табиғат байлығын тиімді пайдалану, оған барлық халық, жеке кәсіпорындар мен кәсіпкерлер, мемлекеттік органдар мүдделі болғанда ғана ауқымда және нәтижелі болады. Мүдделікті экономикалық ынталандыру әдістері арқылы басқаруға болады. Экономикалық басқару әдістерін қолданып табиғатты қорғауға, тиімді пайдалануға жағдай жасайды. Экономикалық жолмен басқарудың ерекшелігі, мұнда ешкімді күшпен

зорлап емес, әркімнің өз еркімен табиғатты қорғауға, оның байлығын молайтып, тиімді пайдалануға жұмылдырылады. Табиғи ортаға зиян келтіру, табиғат ресурстарын ысырапқа ұшырату ең бірінші кезекте оған жол бергендердің өзіне тиімсіз болады.

Экономикалық мүдде тудырудың басты әдістері: жоспарлау, шаруашылық есеп және экономикалық ынталандыру. Бұл әдістер баға қаржыландыру, несие, материалдық сыйлық және жауапкершілік, табиғат пайдалану төлемдері, экологиялық нормативтер, т.б. экономикалық тетіктер арқылы жүргізіледі.

Жоспарлау басқарудың әкімшілік әдісіне тән деп есептелгенімен, экономикалық басқару механизмінде де маңызы зор. Тек мұнда жоспарлаудың сипаты түбірімен өзгереді. Ол жоғарыдан нұсқау, бұлжытпай орындалатын заң сипатын өзгертіп, іс-әрекеттерді ерікті, сапалы басқару сипатына ие болады. Жоспарлау арқылы көптеген жағымсыз құбылыстарды, шығындарды алдын ала болжап, оларды болдырмау шараларын ұйымдастыруға болады. Жоспарлау еңбекті белгіленген мақсатта жұмылдыруға мүмкіндік береді.

Табиғатты пайдалану саласында жоспарлаудың басты мақсаты – табиғи ортаны қорғауды, табиғатты тиімді пайдалануды, оның ресурстарын үнемдеп, мүмкін болғанда молайтуды қамтамасыз етеді. Жоспарлауды мұндай қызметі нарық экономикасы жағдағында күшейе түседі.

Нарық қатынасы бойынша табиғатты арнайы пайдалану төлемді, табиғат пайдаланушылар табиғат ресурстарын ақылы пайдаланады, табиғи ортаға келтірілген зияндарын жоюға, зиянға ұшырағандардың шығынын қайтаруға міндетті және табиғи ортаны қорғауға, табиғат қорғау заңдарын сақтауға міндетті.

Табиғи пайдалану жоспарларын айқындау үшін экологиялық нормативтер маңызды орын алады. Олар табиғат қорғау, пайдалану ережелеріне, талаптарына, тәртіптеріне сәйкес анықталады және нақты табиғи жағдайына байланысты құрылады. Табиғат пайдалану нормалары орындалғанда, жетілдірілгенде табиғат пайдаланушыларға жеңілдіктер, сыйлықтар беріледі, ал орындалмағанда айып төлем белгіленеді.

Табиғат пайдалану және қорғау мақсатында баға тетігі кеңінен қолданылады. Жалпы баға деңгейі нарық қатынасына сәйкес қалыптасқанымен, оның негізгі құрамды бөлігі – өнімнің өзіндік құны табиғат пайдалану дәрежесіне сәйкес қалыптасады. Табиғат қорғау шығындары өскенде немесе табиғатқа әсер артқанда, төлемдер өскенде, табиғат ресурстары ысырапқа ұшырағанда, өнімнің өзіндік құны артады, таза пайда кемиді.

Табиғат қорғауды, табиғатты тиімді пайдалануды ынталандыру мақсатында қаржыландыру және несие тетіктері кеңінен қолданылады. Табиғат қорғау бағдарламалары, жоспарлары, шаралары республикалық, аймақтық, мемлекеттік және мемлекеттік емес қорлардан бірінші кезекте қаржыландырылуы тиіс. Халықаралық, қоғамдық гранттар көпшілігінде табиғат қорғау шараларына бағытталады.

Несиенің ынталандыру және жауапкершілікті арттыру қызметі әсіресе жоғары. Өйткені несие белгілі мерзімге, белгілі мақсатқа міндетті түрде қайтарылатын жағдайда беріледі. Несиенің пайдалану мерзіміне байланысты өсімі белгіленеді. Табиғат қорғау және пайдалану шараларын ынталандыру үшін басқа іс-әрекеттерге қарағанда, жеңілдетілген несие беріледі. Екінші жағынан несиенің ынталандыру қызметі қайтарымдылығы. Несие неғұрлым тез қайтарылса соғұрлым аз өсім төленеді. Сондықтан несие алушылар табиғат қорғау шараларын тезірек іске асыруға мқұдделі болады.

Табиғат тиімді пайдалануды жетілдіру мақсатында пайдаланылатын маңызды тетіктердің бірі – табиғат пайдалану төлемдері. Ынталандыру табиғат пайдалану төлемдерінің ең негізгі қызметі болып табылады. Төлемдер табиғат пайдаланушылардың оны қорғауға, үнемдеп пайдалануға жауапкершілігін арттыратын бірден-бір экономикалық әдіс болып табылады. Ресурстарды ақысыз пайдалану ысырапшылдыққа әкеп соқтыратынын тәжірибе өте жақсы көрсетті. Табиғат пайдалануды қанша мөлшерлеп шектегенімен, төлемдер механизмі қолданылмаса аса нәтижелі болмайды.

Ынталандыру мақсатында кейде төлемдерден босату, азайту сияқты жеңілдіктер қолданылады. Мысалы, жанама, ілеспе өнімдерді, қалдықтарды, өнімділігі аз, қолайсыз

орналасқан табиғат ресурстарын пайдаланушыларға жеңілдіктер беріледі: төлем алынбайды немесе азайтылады.

Ынталандырудың қаржы, несие, материалдық сыйлықтар, жеңілдіктер тетіктерін қолдану үшін табиғат қорғау экологиялық қорлары құрылады. Олар кәсіпорындарда, өндіріс салаларында, аймақта және республика бойынша ашылуы мүмкін. Экологиялық қорлардың қаржылары тек табиғат қорғау, табиғат ресурстарын тиімді пайдалану бағдарламаларына жұмсалуды тиіс.

Табиғат қорғау шараларын ынталандыру мақсатында амортизациялау тетігі қолданылады. Табиғат қорғау, табиғат ресурстарын кешенді өңдеу, қалдықтарды пайдалану бағыттарында қолданылатын негізгі қорларға жеңілдетілген, тездетілген нормативтер белгіленеді. Соның арқасында осындай шараларға жұмсалған күрделі қаржының қайтарымы тездетіледі, ғылыми-техникалық жетістіктерді кеңірек қолдануға мүмкіндік туады.

Табиғат пайдалануды және қорғауды ынталандыру әдістері мен тетіктері кешенді, бір-бірімен үйлесімді қолданылуы керек. Жеке-жеке ешқайсысы мәселені толық шешпейді. Сондықтан оларды өзара тығыз байланысты жүйе де қарастыру қажет.

Кесте 1 - Табиғат қорғауды, тиімді пайдалануды жетілдіру әдістері мен тетіктері

Негізгі экономикалық әдістер, тетіктер	Жетілдіру бағыттары
1	2
Жоспарлау, бағдарламалар, жобалар	Кәсіпорындарды, өндіріс салаларын аймақты нақты нәтижелерге ұмтылдыру. Болжау, жоспарлау және бағалау көрсеткіштерін анықтау. Арнайы бағдарламалар әзірлеу.
Қаржыландыру	Табиғат қорғау шараларын бюджеттен, табиғат қорғау қорларын қаржыландыру. Ынталандыру мақсатында қаржыландыру есебіне төлемдер (салық) жатқызылуы мүмкін.
Несие	Ұзақ және қысқа мерзімдерге, арнайы табиғат қорғау мақсатында несиелер, жеңілдетілген несиелер беру.
Амортизация	Табиғат қорғау құрылымдарына, құралдарына, негізгі қорларына тездетілген амортизациялау нормаларын белгілеу.
Төлемдер	Табиғатты пайдалану, қорғау, қалпына келтіру төлемдері белгіленеді. Табиғат қорғау шараларын төлемдер есебінен жүргізуге мүмкіндіктер, төлемдерден жеңілдіктер беріледі.
Табиғат қорғау қорлары	Республикалық, аймақтық, жергілікті кәсіпорындардың табиғат қорғау экологиялық қорлары құрылады, қаржылары табиғат қорғауды ынталандыру мақсатында жұмсалады.
Баға	Ғылыми негізделген тиімді бағалар қалыптасуы. Баға шамасында: халық шаруашылық қажеттілікті; ҒТЖ, қалдықтарды пайдалануды; табиғат ресурстарының үнемделуін; экспорт-импорт тиімділігінің ескерілуі.
Салық жеңілдіктері	Табиғат қорғау, тиімді пайдалану шараларынан түскен пайда уақытша салықтан босатылады немесе жеңілдіктер беріледі.
Материалдық сыйлық (дотация)	Зиянды заттардың ауаға, суға таралуын кеміткені үшін суды, т.б табиғи ресурстарды пайдалану нормасын кеміткен үшін, табиғат пайдалану экономикалық әдістерін жетілдіргені үшін, экологиялық жаңа технология, техника қолданғаны үшін материалыдық сыйлықтар (дотация)

	беріледі.
Айыптар	Табиғат қорғау заңдарын бұзғаны үшін, табиғи ортаға шекті шамадан артық ластаушы заттар шығарғаны үшін, табиғат ресурстарын ысырап еткені үшін, келтірілген зиянның қайтарымы ретінде айып төлемдері алынады.
Сана-сезімге қоғамдық қатынастарға әсер ету	Табиғат қорғау жөнінде білім-тәрбие беру, үздік нәтижелерді насихаттау (жариялау, көрсету)
Ластаушы заттар шығару құқын сату	Ластаушы заттар шығару шамасын шектен (нормадан) төмендеткен кәсіпорындарға аймақтың норма шегінде ластау құқын сатуға рұқсат беріледі.
Жанама әдістермен басқару	Жерді ұзақ уақытқа жалға беру, табиғатқа әсер ету жариялылығы, қоғамдық бақылау құқықтық процедураларды жеңілдету, мәліметтерді алуды оңайлату.
Жалпы экономикалық шаралар	Әндіріс құрылымын жақсарту, валюта курсы, шетелдік инвестиция саясаты, бюджет, ақша саясаты, өсім, дисконт, инфляция шамаларын реттеу.

Табиғатты пайдалану және қорғау бағытында әкімшілік, экономикалық (нарықтық) әдістермен бірге жалпы экономикалық саясат маңызды орын алады. Мысалы, өнеркәсіп құрылымын жақсарту, жекешелендіру және мемлекет меншігін алу, шағын кәсіпкерлікті дамыту, инвестиция саясаты, шетелден инвестиция тарту, т.б. [1]

Өнеркәсіп құрылымын жақсарту арқылы табиғатты ластаушы, табиғат ресурстарын пайдаланушы өндіруші өнеркәсіптің орнына дайын өнім шығаратын өңдеуші өнеркәсіптің үлесін ұлғайту экономикаға да, табиғатқа да тиімді. Сол сияқты экспорт-импорт саясаты «ластаушы» өнімдерді әкелуді шектеу бағытында болуы керек. Шетелде инвесторлармен жұмыста табиғат қорғау шараларына баса назар аударылуы тиіс. Әйткені дамыған елдер, бірінші кезекте «ластаушы» кәсіпорындарды шетелде орналастыруға тырысады.

Өнеркәсіп құрылымын жақсарту, әдетте, экономиканы тұрақтандыру, инфляцияны ауыздықтау, ұлттық валютаның құнын арттыру саясаттарымен бірге жүргізіледі. Әндірістің кейбір салаларын қолдау саясаты да табиғат қорғаумен тығыз байланысты.

Сонымен, жалпы алғанда, экономиканың барлық салаларындағы басқару шешімдері, тұжырымдамалары, экономикалық саясат тікелей және жанама табиғи ортаны жақсартуға, табиғат ресурстарын молайтуға, адамдардың өміріне бағытталуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Гирусов Ә.В., Бобылев С.Н., Новоселов А.Л., Чепурных Н.В. Экология и экономика природопользования. М.: ЮНИТИ, 2002.
2. Шалболова У.Ж., Казбекова Л.А. Современное состояние внедрения логистики на предприятиях нефтегазовой отрасли Кызылординского региона. /Монография. – Ставрополь: Секвойя, 2015

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Государственное управление среди всех видов управления занимает особое место, которое объясняется некоторыми, только ему присущими свойствами.

Определяющее влияние на характер целенаправленных, организующих и регулирующих воздействий, осуществляемых данным видом управления, оказывает его субъект - государство. При всех различиях в трактовке государства и многообразии его проявлений почти все выделяют заложенную в нем мощную властную силу. М. Вебер писал: «Государство... есть отношение господства людей над людьми, опирающееся на легитимное насилие как средство» [1]. Государство - структура, способная властно определять линию поведения людей и добиваться ее с помощью принуждения. Государство понимается как «структура господства, которая постоянно возобновляется в результате совместных действий людей, действий, совершающихся благодаря представительству, и которая упорядочивает общественные действия в той или иной области»[2].

Государственная служба представляет собой важнейшую сферу государственно-управленческого деяния. Государственная служба, которая реализует на практике функции органов государственной власти и выполняет их задания, функционирует во всех отраслях. Поэтому анализ функций государственной службы позволяет оценить его роль и назначение в механизме государства, определить ее эффективность, полезность и значимость, учитывая то, что государственная служба является основным каналом реализации правоотношений, возникающих в процессе осуществления компетенции органов государственной власти, выполнение задач и полномочий государственных служащих.

Государственная служба в современном понимании сводится к осуществлению функций государственного управления, которое рассматривается в широком смысле, т.е. как управленческая деятельность всех органов в системе законодательной, исполнительной и судебной власти и органах местного самоуправления.

При таком подходе деятельность как законодательных, так и исполнительных и судебных органов государственной власти подпадает под формулировку «управление государством». Иначе говоря, государственное управление в таком понимании характеризует всю деятельность государства, связанную с организующим влиянием со стороны специальных субъектов права на общественные отношения. Обычно эту деятельность осуществляют государственные служащие.

По мере становления в Казахстане новой государственности роль и значение государственной службы как публично-правового института, призванного обеспечить социально-экономические и политические преобразования в стране, постоянно возрастают. Речь идет о том, чтобы повысить качественный потенциал государственной службы республики, обеспечить реализацию общей стратегии и координацию практической деятельности государственных органов по работе с кадрами, осуществлять государственную кадровую политику в стране на основе единых методологических подходов.

В декабре 1991г. Казахская ССР провозгласила независимость и стала Республикой Казахстан. Принципы суверенного развития были закреплены в Конституциях 1993 и 1995 годов.

Неизбежные организационные преобразования происходили в системе государственного управления. Эти процессы сопровождались рядом негативных последствий - высокой текучестью кадров, нарушением преемственности в деятельности, потерей престижа государственной службы, усилением коррупционности государственного аппарата, снижением эффективности управленческой деятельности.

Ощущался острый недостаток нормативно-правовых актов, регламентирующих функциональные обязанности госслужащих.

Современный этап системной модернизации государственного управления характеризуется тем, что республике удалось перейти к рыночной экономике, зародившийся в начале реформ средний класс окреп и постоянно увеличивается. Кроме того, улучшается качественный уровень жизни населения, уменьшается число безработных и др. Но при этом сверхцентрализованная государственная власть становится тормозом для более поступательного движения республики на пути к дальнейшей либерализации экономики и демократизации казахстанского общества. Поэтому, основными задачами нынешнего этапа реформирования системы государственного управления Республики Казахстан выступают:

- совершенствование выборного законодательства;
- расширение полномочий представительных органов власти, особенно на местном уровне и развитие местного самоуправления;
- разграничение функций и полномочий местных представительных и исполнительных органов власти;
- расширение принципа выборности как на общенациональном, так и на региональном уровнях;
- ужесточение государственной борьбы с коррупцией;
- дальнейшее развитие политического процесса децентрализации органов государственного управления;
- создание оптимальной структуры правительства в целях повышения результативности ее деятельности и адаптивности к внутренним и внешним факторам;
- дальнейшая апробация и углубление внедрения «электронного правительства»[3].

В целом, в стране вопросы и проблемы эффективности государственного управления находятся в центре внимания политической науки и общественной практики. Все чаще возникает вопрос об адаптации системы государственного управления к общественным и иным интересам и запросам всего казахстанского общества, о поддержке слабозащищенных социальных групп и каждого человека. На современном этапе на повестке дня стоит вопрос о дальнейшей децентрализации государственного управления. Децентрализация в развитом государстве выступает как одно из основных направлений в процессе демократического, эффективного государственного управления. В ходе демократических и политических реформ системы государственного управления встает вопрос о степени децентрализации, т.е. о выборе оптимального уровня и рационального варианта децентрализации в зависимости от целого ряда обстоятельств.

Под влиянием целого комплекса объективных и субъективных факторов, среди которых научно-технический прогресс, развитие рыночной экономики и уровня общественно-технологического и материального роста государства и населения в целом, многие страны мирового сообщества стали активно проводить административные реформы, направленные на повышение эффективности государственного управления. Это обусловило и заимствование многих теоретико-практических заимствований лучших результативных управленческих практик из бизнеса и менеджмента в целом, что не могло не привести к общественно-политическому, экономическому и финансовому изменению облика современных государств.

При этом следует отметить, что в основе нынешних административных реформ находится идея изменения общественной роли и места гражданина в системе государственного управления. Современная менеджерская парадигма «клиенто-ориентированного» управления представляет собой новейшую управленческую философию государственного менеджмента. В модели «клиенто-ориентированного» государства лежит довольно таки «избитая» управленческая идея, а именно ключевая ориентация государственных служащих на запросы и интересы клиента. В настоящее время менеджерская модель «клиенто-ориентированного» государства реализуется во многих государствах мира. Идея «государства-служащего», нанятого гражданами страны для

предоставления административных и иных государственных услуг в соответствии с международными стандартами и регламентами становится главным смыслом общественно-политической государственной деятельности казахстанского чиновника. Данная модель направлена на построении партнерских, доверительных отношений между государством и обществом, что не может не оказывать своего влияния на углубление внутривластных процессов по дальнейшей демократизации политической системы Республики Казахстан. Таким образом, в модели «клиенто-ориентированного» государства предоставление государственных услуг становится основополагающей функцией административной системы управления Казахстана. Не случайно, в рамках реализации «электронного правительства» реализуется принцип «одного окна», разрабатываются и внедряются международные стандарты государственных предложений и услуг.

В результате проделанной работы постепенно выстраивается своеобразная модель четкой структуры государственного управления, что значительно облегчает переход к эффективному демократическому управлению. При этом главный приоритет - это сохранить статус и целостность унитарного государства и не ослабить центральную власть Республики Казахстан.

По мнению экспертов, необходимо проанализировать 3000 государственных функций и по каждой из них разобраться - к какому из уровней ее необходимо передать. Законодательным и исполнительным органам предстоит серьезная работа, внесения соответствующих изменений в нормативно-правовые акты по расширению полномочий акимов (глав администраций) районных, сельских и аульных округов. Специалисты и эксперты исследовав функциональные полномочия, пришли к выводу о том, что из 3000 функций необходимо 600 осуществлять в качестве рыночных коммерческих услуг.

На наш взгляд, казахстанская модель системы государственного управления на современном этапе базируется на следующих политико-правовых принципах:

- политико-правовое закрепление за Конституцией Республики Казахстан универсальной нормы разделения власти;
- целесообразная адаптация конституционного передового, позитивного опыта зарубежных стран к реалиям казахстанского общества;
- приоритет сохранности политической стабильности путем правового регулирования взаимоотношений между различными органами власти, а также между элитой и обществом;
- поддержание реального баланса политических сил между тремя ветвями государственной власти.

Государственное управление обеспечивает политическое развитие страны, демократизацию общества и его жизни. Государственная служба обеспечивает реализацию программ и законов. Следует заметить, что в каждой стране существует своя, уникальная модель государственной службы, не похожая на другие. Однако все эти модели не были взяты в чистом виде. Каждая отдельно взятая система государственной службы страны – это результат переплетения ее истории, традиций, менталитета с культурой взаимоотношений между личностью и обществом. Казахстан, как и любая страна, имел свои исторические предпосылки к становлению государственно-служебных отношений. Вхождение в состав Российской империи, а затем и Советского государства, обретение независимости – все эти исторические события наложили на государственный строй нашего государства свои положительные и отрицательные моменты. Основная задача на сегодняшний день – преодолеть иждивенческое советское сознание, приобретенное за долгие годы социалистического строя, привить гражданам умение работать на результат, развить корпоративное мышление и ориентировать на новые ценности. Пока мы не научимся сознательно ценить свое время и возможности, никакие реформы в сфере госслужбы не помогут нам решить наши проблемы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: Курс лекции. М, 1997.

2. Зеркин Д. П., Игнатов В. Г. Основы теории государственного управления. - Ростов Н/Д., 2000. 448 с.
3. Уваров В. Н. Государственная служба и управление: Учебник. - Петропавловск: Северо-Казахстанская юридическая академия, 2004. с. 416 с.

УДК: 304.44

Жармакина Ф.М.

Карагандинский государственный университет имени Е.А.Букетова

ЭТАПЫ СОЦИАЛЬНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ КАЗАХСТАНА

Несмотря на историческую юность нашей независимости, в стране сегодня происходит уже вторая модернизация. Свою первую индустриальную модернизацию казахский народ осуществил, будучи в составе Советского Союза. Попытаюсь вкратце охарактеризовать эти переломные вехи в истории Казахстана, поскольку их модернизационные итоги не только связаны между собой, но и взаимообусловлены в такой степени, что без первого не было бы второго. Первые годы после распада СССР прошли в Казахстане в условиях экономического и финансового хаоса, когда монолитное советское государство, пронизанное тысячами нитей хозяйственных связей, распалось на отдельные республики. Смена экономического строя, становление новой государственности, выход страны на мировую арену, небывалый спад производства, снижение уровня жизни, утрата социальных гарантий, правовой и социальной незащищенности больших групп населения буквально взорвали наше общество. Как известно, народное хозяйство Советского Союза строилась на основе предельной централизации и жесткого директивного плана, который в свою очередь предусматривал строгое разделение труда между республиками и создание в них по преимуществу крупных производств. В советской системе экономики предполагалось, что 2-3 крупных предприятия должны обеспечивать потребности всего Союза в тех или иных товарах или комплектующих изделиях. Казахстану и Узбекистану можно было не заботиться о производстве тракторов и другой техники, а также изделий легкой и пищевой промышленности. Они должны были давать стране зерно и хлопок, уголь и металл. Большая часть крупных предприятий казахской республики находились в подчинении союзных министерств и управлялись непосредственно из Москвы, поэтому они оказались и без источников финансирования, и без руководства. Эти предприятия лишились не только прежних рынков, а также поддержки скооперированных с ними предприятий из других республик. Но что теперь должен был делать после распада Союза Узбекистан со своим хлопком, Казахстан со своим металлом? В 1994 году объемы промышленного производства в Казахстане снизились вдвое по сравнению с 1990 годом, а объемы сельскохозяйственного производства - почти на треть. Годовой уровень инфляции составлял в 1992-1994 гг. 1500-1800%. Капиталовложения из всех источников составляли в 1994 году всего 15% от уровня 1990 года. Индексы среднемесячной заработной платы составляли в Казахстане в 1992 году 65%, а в 1995 году лишь 35% от уровня 1991 года. Средний размер месячной пенсии в пересчете на доллары составлял в Казахстане в 1995 году всего 29 долларов, и он продолжал уменьшаться [1]. Правительство Российской Федерации, не считаясь с интересами остальных республик, первая начала шоковую либерализацию цен, которые уже к январю 1992 года выросли по всем видам товаров в среднем в 4 раза и продолжали далее расти. Соответственно обесценивались как сбережения граждан, так и оборотные средства предприятий. Казахстан был вынужден объявить о создании тотальной карточной системы, а затем и выйти из рублевой зоны. В результате распада единого экономического пространства СССР в Казахстане в начальный период его независимости пошел быстрый процесс демодернизации советского наследия. Свертывание современных производств и деиндустриализация, рерурализация сопровождались массовым оттоком

сельского населения в город, а городского населения за пределы страны. Около 2 миллионов человек покинуло в эти годы Казахстан. Но уже к началу нового тысячелетия Казахстан подошел с принципиально иной экономической и социальной структурой. За 25 года независимого развития нами фактически был осуществлен переход в новую общественно-экономическую формацию. Казахстан сегодня — это молодая развивающаяся страна с разноплановой экономикой, 56% урбанизацией, хорошо образованным населением, с уникальными социокультурными традициями, представляющими собой синтез национальных культур более 100 народностей. А также и со специфическим наследием социалистической эпохи, которое накладывает отпечаток на характер, содержание и темп современного этапа модернизации. Специфика современной модернизации РК состоит в том, что она представляет собой вариант постсоциалистической трансформации, общие закономерности которой проявились в Казахстане в уникально-специфической форме. Постсоциалистические страны осуществляют совершенно новый тип модернизации, суть которого составляет реформирование уже индустриального и урбанизированного общества в направлении к постиндустриальному обществу. В мире такой модернизации, в ходе которой осуществлялся бы переход от индустриального социализма к постиндустриальному капитализму, еще не было. Другими словами, в случае постсоциалистической модернизации речь идет не о догоняющей индустриализации, а о догоняющей постиндустриализации, если таковая вообще возможна. Новым вызовом для постсоциалистических модернизаций стало появления принципа «движущихся целей». Он означал, что у догоняющих не могло быть единого пути успешной модернизации. Постсоциалистические страны обретают конкурентов, не оставляющих им времени на развитие, вследствие чего возрастает их отставание от лидеров. В настоящее время постсоциалистические страны не представляют единое пространство, объединенное общей логикой догоняющего развития. В постсоциалистическом пространстве возникли уже свои «центры» и «периферии» модернизации, определяемые культурным единством и политическим взаимодействием составляющих их стран. А также интересом к ним развитых стран мира, которые стремились расширить рынки сбыта своей продукции, обеспечить альтернативное энергоснабжение и т.д. Другими словами, на результаты постсоциалистической модернизации оказало определяющее воздействие стратегические ориентиры модернизирующихся стран на разные центры современности. По мере постепенного стирания социалистического наследия эти различия между ними будут проявляться все больше и больше.

На развитие Казахстана в эпоху постнезависимости оказывают влияние новые цивилизационные потоки и новая геополитическая ситуация в современном мире. Для адекватного ответа на вызовы глобализации Казахстану предстоит сейчас дальнейшее движение сначала в направлении зрелой модернити, (т.е. завершение задач индустриальной модернизации), а затем и постмодернити. Критерием модернизации в постиндустриальную эпоху становятся 4 базовых института обществ-образцов: рыночная экономика, конкурентная демократия, социальное государство и массовое потребление. Казахская модернизация с этой точки зрения является попыткой страны войти в число 30 модернизированных стран, сохраняя свою культурную идентичность. Анализ первого этапа модернизации показал, что бывшие социалистические государства в осуществлении своих реформ реализовали различные экономические стратегии, которые обусловили их успехи и неудачи в современный период. Все постсоциалистические модернизации укладываются в два варианта: шоковая терапия и градуализм. Казахстан выбрал шоковый путь вслед за восточно-европейскими странами и Россией. Вкратце можно так выразить суть этого перехода: начальные условия для возникновения рынка создаются государством в кратчайшие сроки. Дальше оно уже не обладает правом прямо вмешиваться в хозяйственную деятельность, и его деятельность регламентируется законом. Параллельно с формированием рыночной инфраструктуры государство одновременно осуществляет целый пакет реформ: разгосударствление социалистической собственности с последующей её приватизацией,

либерализация торговли, жесткая монетарная политика, направленная на подавление инфляции, создание максимально благоприятного инвестиционного климата для внешних инвестиций т.д. Все эти реформы радикально меняют прежние социальные институты и поэтому получили название «шоковой терапии». Казахский выбор шокового пути реформ был предопределен наибольшей в Союзе сращённостью экономики республики с народным хозяйством СССР. Экономика казахской республики в советские десятилетия создавалась как часть экономики Союза и не являлась самостоятельной. В парадигме шоковой терапии наибольшие модернизационные успехи оказались у восточно-европейских стран и у Казахстана, к удивлению нас самих. По мнению западных экспертов, Казахстан среди модернизирующихся постсоциалистических стран сейчас находится позади восточно-европейских стран, но является лидером в постсоветском пространстве. К моменту своего самостоятельного развития страна имела несомненные преимущества по сравнению с республиками своего региона, но явно отставала, например, от России, Белоруссии и Украины, которые даже в 1990 году по уровню ВВП на душу населения и по уровню жизни населения существенно опережали Казахстан, а тем более Узбекистан, Туркменистан и Таджикистан. Не было причин предполагать, что Казахстан станет лидером по трансформационному процессу среди постсоветских государств. На мой взгляд, это выигрышное положение Казахстана в транзитном периоде может быть объяснено неким совокупным действием ряда факторов. Прежде всего, это высокий достартовый социальный потенциал казахской республики. Благодаря успешной советской индустриальной модернизации Казахстан обладал потенциалом, который многократно превосходил аналогичные ресурсы других развивающихся стран. По известным причинам Москва вкладывала в развитие экономики и социальной сферы казахской республики намного больше средств, чем в другие регионы страны. Казахская республика обладала в СССР одним из самых высоких потенциалов для дальнейшего развития - обширная малонаселенная территория, наличие богатейших месторождений полезных ископаемых. Все ресурсы Казахстана были максимально использованы советской системой. Республика стала стратегическим плацдармом для масштабных хозяйственных экспериментов (массовая коллективизация, целина), сырьевым придатком в промышленном развитии СССР (преимущественное развитие добывающих отраслей). Географическое положение казахской республики в самом центре Советского Союза было использовано для размещения наиболее значимых для военно-промышленного комплекса СССР объектов - ядерный полигон в Семипалатинской области, космодром «Байконур», перевод промышленных мощностей в республику в годы Второй мировой войны и т.д. Обширность территории и малочисленность ее коренного населения дали возможность советской системе расположить здесь значительную часть ГУЛага, а также организовать депортацию отдельных народов на территорию казахской республики. Фундаментальной характеристикой советского общества являлся тоталитарный режим, который обеспечил всеобщий контроль в стране через партийную вертикаль и органы госбезопасности. За исторически короткий отрезок времени были преодолены начальные стадии индустриальной модернизации. В условиях форсированной модернизации в республике в кратчайшие сроки был заложен фундамент добывающей и легкой промышленности, осуществлены крупные преобразования в социокультурном пространстве, освоены целинные земли. Ускоренная урбанизация привела к тому, что к началу суверенной казахстанской модернизации более половины населения республики было городским. Другим достижением советской системы были высокий образовательный уровень населения, а также большой научный и кадровый потенциал страны. Мировые постиндустриальные тенденции и происходящие в настоящее время у нас изменения в сфере занятости позволяют говорить о формировании в нашей стране сервисно-индустриальной экономики. Как известно, главной чертой постиндустриального общества, называемого обществом потребления, является его ориентация на производство товаров для широкого народного пользования. Истоки его заложил еще Генри Форд, когда поднял в несколько раз зарплату на своих предприятиях для того, чтобы рабочие смогли

покупать производимые ими самими машины. До этого большинство товаров производилась для элиты, а основная масса населения жила в нищете. Главное в обществе потребления - это внутренний спрос, обеспечиваемый платежеспособным населением. Модернизация казахстанского общества далека от завершения, но уже можно резюмировать, что в стране возникла институциональная основа рыночной экономики и новое соотношение форм собственности, идет процесс демократизации и становления основ гражданского общества. Однако модернизация осуществляется по разным направлениям - экономическому, политическому, правовому, социальному и культурному крайне неравномерно.

Перед казахстанским обществом после 25 лет трансформации стоит достаточное число модернизационных вызовов. В характере казахстанской модернизации ярко обозначили себя следующие негативные стороны:

а) крен в сторону сырьевых, добывающих производств,

б) отсутствие полноценных социальных акторов (субъектов) модернизационного процесса. А это означает, что модернизация в Казахстане осуществляется «сверху» (в формате модернизационных теорий середины XX века) и пока не перешла в стадию «омассовления». Серьезные реформы ожидают социальную сферу, сохранившую множество реликтов еще с советских времен. Коренные перемены необходимо осуществить в иерархии ценностей, ментальных стратегиях населения страны. Мобильность населения, уровень владения иностранными языками - ниже, чем в сопоставимых по уровню развития постсоциалистических государствах, уровень коррупции, напротив, выше. Иными словами, в то время, как экономическая трансформация в Казахстане в основном завершена, социальная и культурная модернизация общества до сих пор не состоялась. Разрывы, рассогласованность модернизационных процессов в разных сферах общественной жизни указывают на то, что модернизация казахстанского общества нуждается в соответствующих коррективах. В противном случае в обществе будут нарастать ценностные и институциональные несоответствия, провоцирующие нестабильность общества. Наличие больших природных ресурсов, высокая образованность населения и уже закрепившийся солидаризм в межнациональных и межконфессиональных взаимоотношениях людей при правильной стратегии могут не только снять эти негативные последствия начального этапа модернизации, но и стать факторами роста в последующих этапах модернизации Казахстана. Стратегия модернизации казахстанского общества должна быть ориентирована на то, чтобы работать на опережение, учитывать не сегодняшний, а завтрашний день мировой техники, прогресса науки, культуры и политических институтов. Только тогда страна может рассчитывать на достойное качество жизни своего населения. Однако суть даже не в том, что было «тогда» и что стало «сейчас», а в причинах и механизмах этого изменения, а также оценке этих изменений жителями страны и сторонними экспертами. Общим критерием суждения об успехе модернизации, является то, что всё большее число акторов имеют лучшие жизненные условия во время или вследствие процесса модернизации, чем до её начала. Можно ли считать, что население нашей страны сейчас живёт лучше, чем оно жило в советский и перестроечный период?

В Казахстане модернизация не может происходить как в Японии или Сингапуре. Дело не в том, что прежние модели модернизации, применяемые данными азиатскими странами, уже не пригодны в условиях интенсивной глобализации и информатизации общественной жизни. Мировой опыт модернизации говорит, что успех не имеет рецептов, не является технологией, овладев которой стране можно повторить, например, японский или сингапурский прыжок в современность. Успешные модернизации - штучны, уникальны и неповторимы. Когда все потрясения позади, нация вспоминает о прошедшем как о чуде. Другими словами, в современных условиях каждой модернизирующей стране придется прокладывать свою «лыжню через сугробы», то есть осуществить в процессе своей модернизации синтез новейших достижений постиндустриального капитализма с национально-культурными основами общества. Это значит, что страна включается в новый

глобальный мир своим оригинальным способом, если сможет осуществить свою модернизацию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Межгосударственный статистический комитет СНГ - «Содружество Независимых Государств в 2003 году. Статистический ежегодник, М., 2004.

УДК 338.1

Самиева Г.Т., Баядилова Б.М., Темиргалиева А.С.
Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

АЙМАҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН БАҒАЛАУ

“Қазақстан — 2030” бағдарламасын жүзеге асыру барысында тәуелсізеліміздің басты табыстары мен жетістіктері — мемлекеттің қауіпсіздігін нығайту және экономикалық өрлеу болды. Бұл барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуіне, әл-ауқатын ыңырауына кең өріс ашты.

Қазір біздің республикада нарықтық экономиканың іргесі қаланып қана қойған жоқ, сонымен қатар барлық қазақстандықтардың игілігі үшін ішкі ресурстары мол әлеуметтік-экономикалық дамудың нақты нышандары қалыптасты[1].

Елдің экономикалық құрылымы өндірістік күштердің орналасуымен, өндірістік және ғылыми потенциалдармен, сонымен қатар материалдық өндірістің әлеуметтік – экономикалық даму қарқындарымен өзара әрекеттеседі. Сондықтан да, өндіргіш күштерді орналастыру мен тиімді дамыту бұл мемлекеттің экономикалық саясатының бір бөлігі болып табылады және аймақтың потенциалын тиімді пайдалану мен мемлекеттің экономикалық тәуелсіздігін қамтамасыз ететін шешуші міндет. Өндірістің тиімді орналасуы – халық шаруашылығы мен және территориялық пропорцияларды жетілдіруге арналған база.

Аймақта ғылыми ауқымды, бәсекеге қабілетті кәсіпорындарды орналастыру арқылы халықшаруашылығын дамыта аламыз, олар қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыратын, талабына сай сапалы өнімдер өндіруге мүмкіндік береді. Сондықтан, аймақтың өндіргіш күшін тиімді орналастыру экономикалық, әлеуметтік, экологиялық мәселелерді шешуге, сонымен қатар, мемлекеттің соның ішінде аймақтардың әлеуметтік – экономикалық дамуының, өркендеуінің, негізгі жолы болып табылады. Аймақтарда өндіргіш күштерді дамыту Президентіміздің Қазақстан халқына (Стратегия 2030) жолдауында жарық көрді, мұндағы стратегиялық жоспарлау міндетінде, салалардың, аймақтардың, және мемлекеттің талабына сай өндіргіш күштерді орналастыру мәселелерін шешу. Қол жеткізген және алдымыздағы қолжеткізетін өндіргіш күштің дамуы және материалды – техникалық базаның жағдайының көрсеткіштері мен жетістіктерін бастаушы мүмкіндіктерін және көбінесе аймақтың экономикалық дамудағы жақынарадағы болашағының мүмкіндіктерін және халықтың өмір сүру деңгейін жоғарлатуды – оның халық шаруашылық құрылымы мен бірінші орында өндіріс құрылымы анықтайды. Құрылымдық фактор айналымсферасы мен бөлу қатынасы жүйесіндегі және сонымен қатар, макро және микро деңгейдегі шаруашылықтың салааралық пропорцияларды алыптастыру негізі болып табылады. Құрылымдық фактор қоғамдық қажеттіліктер мен материалдық өндірістің құрылымы арасындағы байланысты тиімді жетілдіру, салалар арасындағы шектелген ресурстарды бөлу құралы болып табылады. Бұл мәселелерді шешуде қажеттіліктерді де, сондай-ақ экономиканың ресурстық базасын да түрлендіретін ҒТП маңызды рөл атқарады. Құрылымдық фактор арқылы аймақтың экономикасына көптеген басқа экономикалық негіздегі инвестициялық, базалық, салықтық, бәсекелік және т.б. факторлар әс еретеді. Мемлекеттің және оның ішіндегі аймақтардың экономикалық қалыптасуы, дамуы және

жаңғырудағы негізгі ролы құрылымдық факторға бөлінеді. Халықшаруашылық құрылымын талдауда (салалық және функционалдық аспектілері) нарықты экономикадағы аймақтың экономикасының тиімді қызмет етуіне өндіргіш күшті дамытудың параметрлерінің сапалылығын талқылауға мүмкіндік береді. Бұдан, кең көлемде аймақтың экономикасының дамуы мүмкіндіктерін, тиімді бөлу және экономикалық қарым – қатынастарын ,аймақтың болашақтағы дамуы мен жандану жолдарын анықтау. Аймақтың шаруашылығының бұл бастаушы салалары қазіргі таңдамып кел еді: Республикалық деңгейде облыстың өнеркәсіп өндірісінің жалпы өнімін орта есеппен жан басына шаққандағы үлесі 90% шамасында. Бұл көрсеткіште аймақтың экономикасының алға басқандығын көрсетеді. Облыстың өндірістік құрлымындағы өңдеу саласының қызметі басқасалаларға қарағанда баяу дамуда, тәжіребіеде қаншама жылдардан бері қалыптасып келе жатқан шикі заттарды толық өңдеу технологияларының жеткіліксіздігі, осы саланың дамуының төмендеуі, халық тұтынатын тауарлардың деңгейінің төмендеуіне, ол халықтың өмір сүру деңгейің көлеміне, қызмет көрсететін салалардың дамуына да әсерін тигізді. Нарықты экономикада елімізде өңдеуші өнеркәсіпті, өндірістік инфрақұрлымды, агроөнеркәсіп секторларын дамытуға, бәсекелестік қабілетін арттыруға, экономиканың жоғарғы өсіміне қолжеткізуге аса ден қойылуда. Сонымен қатар, аймақтың әлеуметтік – экономикалық жағдайын дамыту мен жандандыру негізінде өнеркәсіптің өңдеуші саласына аса көп көңіл бөлінуде. Қазіргі таңда өндірістің функционалдық құрылымындағы барлық өндіру және қызмет көрсету салаларында, нарық экономикасының талабына сай жұмысшы – кадрлардык әсіби мамандандыру мәселелерін шешу өте маңызды. Ол халық шаруашылығының салаларын кәсіби мамандандыру, жұмыс күшіне сұраныс пен ұсынысты қанағаттандыру, өнер кәсіптің, облыстың экономикасын, демографиясын, әлеуметтік жағдайын дамытады, өркендетеді. Аймақтың өнеркәсіптерінің экономикалық дамуы Республиканың экономикасына да оң әсерін тигізуде. Бір сөзбен айтқанда, Шығыс Қазақстан облысы Қазақстанның ең ірі индустриалды-аграрлық аймағы саналады. Шаруашылығының басты саласы – өнеркәсіп. Оның құрамында кен өндіру, түсті металлургия, энергетика, машина жасау, құрылыс материалдар өнеркәсібі, ағаш өңдеу, тамақ және жеңіл өнеркәсіптері дамыған, бұл аймақтың әлеуметтік - экономикалық мәселелерін шешудің алғы шарты болып табылады. Соныменен, осы аталған факторлар жиынтығы облыстың өндірістік салалық және функционалдық құрылымының, нақты сектордың айтарлықтай дамып, жанданып келе жатқанын, сонымен өнеркәсіпте жаңару, толығу, кеңею сияқты оң өзгерістердің біртіндеп қалыптасып жатқандығын, жұмыссыздықтың деңгейін төмендегенін, облыс халқының тұрмыстық жағдайының жақсара түсу нәтижесінде, аймақтың экономикалық дамығандығы мен оның тұрақтылығы да айқындалады және осының негізінде әлеуметтік жағдайдың дамуының қалыптасқандығы және шикізат қорларымен қамтамасыз етілуі байқалады[2].

Шығыс Қазақстан облысының 2016 жылғы қаңтар-қазандағы әлеуметтік-экономикалық даму жағдайына келетін болсақ, өнеркәсіп өнімін өндіру көлемі 1183,1 млрд. теңгені немесе 2015 жылдың ұқсас кезеңіне қарағанда 142% құрады. Нақты көлем индексі - 104,8% құрады.

Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемі 317,6 млрд. теңгені немесе 2015 жылдың ұқсас кезеңіне қарағанда 104,9% құрады. Нақты көлем индексі – 103,6%. Шағын және орта бизнестің жұмыс істеп тұрған субъектілерінің саны 2015 жылдың ұқсас кезеңіне қарағанда 91,0% құрады 95,9 мың бірлікті құрады. Негізгі капиталға инвестициялар 245,7 млрд. теңгені немесе 2015 жылдың ұқсас кезеңіне 81,5% құрады. Нақты көлем индексі – 77,3%. Құрылыс жұмыстарының көлемі 119,1 млрд. теңгені немесе 2015 жылдың ұқсас кезеңіне қарағанда 92,9% құрады. Нақты көлем индексі – 88,0%. Сыртқы сауда айналымы 2016 жылы қаңтар-қыркүйекке 1808,5 млн. АҚШ долларын құрады немесе 2015 жылдың ұқсас кезеңіне 89,6% құрады, соның ішінде экспорт – 1386,5 млн. АҚШ долларын (99,7%), импорт – 422 млн. АҚШ долларын (67,1%) құрады. Сыртқы сауда айналымы оңдықалыптасты – 964,5 млн. АҚШ доллары. Тұтыну

бағаларының индексі 2016 жылғы қаңтар-қазанда 106,0% деңгейінде қалыптасты, азық-түлік тауарлары 105,7%, азық-түлік емес тауарлары 108,7%, ақылы қызмет 103,7%.

Мемлекеттік бюджетке 213,1 млрд. теңге немесе болжамға қарағанда 106,6% салықтар мен басқа да міндетті төлемдер түсті, соның ішінде республикалық бюджетке – 139,1 млрд. теңге (104,8%), жергілікті бюджетке – 74,0 млрд. теңге (110,1%) түсті. 2015 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда кедейлік шегінен төмен өмір сүретін азаматтар саны 1131 адамға азайды (23,8%) және 3625 адамды құрады. Орташа айлық жалақы 2016 жылғы қаңтар-маусымда 113509 теңге құрады, бұл 2015 жылдың ұқсас кезеңінен 11,8% артық. Денсаулық сақтау саласын дамытуға 2016 жылы барлығы 53,3 млрд. теңге бөлінді. Ағымдағы жылдың 1 қарашаға 41,6 млрд. теңге игерілді, бұл қаржыландыру жоспарына 98,9% құрайды. 2016 жылы білім беру жүйесін дамытуға 96,3 млрд. теңге қарастырылды. 2016 жылдың 1 қарашаға 78,1 млрд. теңге жоспарланып 99,2% игерілді[4].

Аймақтың әлеуметтік-экономикалық деңгейінің соңғы жылдары біртіндеп жақсы дамығандығын дәлелдейді. Республиканың экономикалық даму көрсеткіші Шығыс Қазақстан облысының экономикалық дамуымен салыстырсақ әлдеқайда жоғары. Аймақтың экономикалық дамуының Республикалық көрсеткіштегі жылдан жылға төмендеуі адам факторының жоғары деңгейде көбеюі негізінде, инвестицияның көлемінің жылдан жылға көбеюі өндірістің жағдайын тұрақтандыруда. Экономикалық және әлеуметтік факторлардың арасындағы тығыз себепті байланыстың барын есепке ала отырып, сірә, халық шаруашылығының нәтижесі аймақтың әлеуметтік даму деңгейін жоғары деңгейде қамтамасыз ете алады. Адамның өмір сүру деңгейін барлық негізгі қызметтермен қамтамасыз ету негізінде әлеуметтік сфераны инвестициялау мүмкіндігі жатыр, ал бұл Шығыс Қазақстан облысының экономикалық жағдайында қамтамасыз етуге мүмкіндігі бар. Қазіргі таңда әлеуметтік сфераның деңгейін одан әрі жоғарлату мемлекеттің барлық экономикалық - әлеуметтік дамыту бағдарламаларында қолға алынуында, және бұл қазіргі таңда халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасынан көрінеді. Әлеуметтік сфераның дамуы және аймақтың халқы әр түрлі әлеуметтік қызметтермен қамтамасыз етілу жағдайын бүгінгі таңда өткен кезеңдерге қарағанда жоғары деп бағалауымызға болады және бұл аймақтың экономикасының дамуы мен жандану мүмкіншіліктері әлеуметтік саланы да дамытуда және ол халықтың өмір сүру деңгейі мен жұмыспен қамтылғандар санының жылдан жылға жоғарлауы, тиеселі жұмыссыздар санының төмендеуі, экономикалық тұрғыдан енжар халыққа және табыстары күнкөрістің ең төмен деңгейдегі халыққа әлеуметтік көмек көрсетуден көрінеді. Сонымен қатар, әлеуметтік саланың қызмет ететін объектілері де біртіндеп дамып, жандануда, халыққа қызмет көрсетудің сапасы жоғарлауда, құрлысты инвестициялау және денсаулық сақтау объектілері, халыққа білім беруді әлеуметтік қамтамасыз ету, мәдениет және өнердің де дамуын байқаймыз. Сонымен бірге тікелей инвестициялардың бір бөлігін жол салуға бағыттау қажет. Жақсы жолдар аймақтар арасындағы байланысты ұлғайтып, халықтың жұмыспен қамтылуын игі әсерін тигізеді [3].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Қазақстан - 2030 стратегиясы
2. Қ.Р. Нұрғалиев. Қазақстан экономикасы. - Алматы: «Қазақ университеті». 2014ж.
3. Г.А. Қорғанбаева Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуы: қазіргі күйі мен болашағын бағалау// Аль-Пари.- № 6.- 2016ж.
4. www.akimvko.gov.kz

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОСЛЕДСТВИЙ УПРАЗДНЕНИЯ СЕЛЬСКИХ РАЙОНОВ В РЕЗУЛЬТАТЕ ПРОВЕДЕННОЙ В 1996-1997 ГОДАХ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ РЕФОРМЫ В АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Акмолинская область традиционно позиционировалась как регион с аграрной направленностью, что объясняет преобладание сельского населения, удельный вес которого составляет 55% от общего населения области [1].

Уровень урбанизированности, т.е. доля городского населения во всем населении области, 44%, что свидетельствует о преобладании сельского типа расселения. На территории области находится 1 крупный город (Кокшетау), 1 средний (Степногорск), 2 малых (Атбасар и Макинск) и 6 мелких городов с численностью менее 12 тыс.чел. Уровень урбанизированности уменьшился до 45% в 2015 году, доля городов Кокшетау и Степногорска увеличилась до 30,5% за счет того, что:

- ряд поселков городского типа приобрели статус села (с 16 до 5).
- численность во всех малых городах сократилась, кроме г.Щучинска и г.Макинска

[2].

Рост сельского населения и уменьшение городского в некоторой степени обусловлено административно-территориальной реформой, согласно которой ряд городских населенных пунктов изменил статус на сельский, что связано с преимущественной занятостью населения сельскохозяйственными и сопряженными видами деятельности.

На территории области население размещено неравномерно, что связано с сформированной структурой потребительского рынка и рынка труда, а также развитием транспортных систем:

– 36,7% (270,3 тыс. человек) населения живет в г. Кокшетау и 2 районах (Бурабайский, Зерендинский), прилегающих к областному центру, формируя агломерацию города и основные рекреационные зоны;

– 24,9% населения (183,2 тыс. человек) сконцентрировано в 5 районах, наиболее близко расположенных к г. Астане – Аршалынский, Целиноградский, Шортандинский, Аккольский, Буландынский, формируя агломерационную зону и основное количество перерабатывающих производств;

– 9,4% (69 тыс. человек) проживает в основном промышленном центре области – г. Степногорске;

– на остальные 10 районов приходится 29% населения (215тыс. человек), при этом наиболее заселенными являются населенные пункты, расположенные вдоль основных транспортных магистралей и малых городов, где расположены промышленные производства[2].

Таким образом, максимальная концентрация людей проявляется в районах, расположенных вблизи г. Астаны и вокруг областного центра.

По сочетанию плотности населения, характеру размещения населенных пунктов, соотношению естественного и механического движения населения целесообразно выделить 6 типов расселения населения.

Первый тип. Самый высокий демографический потенциал города и районы Астанинской агломерационной зоны. Все города и районы, входящие в первые три группы и характеризующиеся общим приростом населения разной степенью интенсивности, относятся к урбанизированной зоне, являющейся коридором роста Астана-Петропавловск. Город Кокшетау и окружающий его Зерендинский район, город Щучинск и Бурабайский район,

г.Макинск, а также прилежащие к Астане Целиноградский и Шортандинский районы имеют растущий демографический потенциал. Наиболее высокие темпы роста демографического потенциала наблюдаются в СЭЗ «Бурабай». В этих районах самая высокая плотность населения и вместе с Буландынским и западной частью Аккольского района они имеют наиболее высокое качество экономического пространства.

Второй тип. Представлен бицентричным городским и неравномерным сельским расселением Буландинского и западной части Аккольского районов и г.Акколь, примыкающим к Астанинской городской агломерации и другим центром – городом Степногорск, который имеет прочный демографический потенциал, в отличие от всей остальной территории. Отток сельского населения в пределах 1-1,2% считается нормальным темпом урбанизации для развитых стран мира, т.е. отток населения в сельских районах второго типа может быть признан нормальным.

Третий тип представлен неравномерным очаговым расселением Астраханского, Есильского и Атбасарского районов с малыми городами Есиль и Атбасар на железной дороге Астана-Тобол, являющейся частью Южно-Уральской железной дороги. Районы имеют приемлемые темпы убывания населения от 1% до 1,25% и достаточно высокую плотность, за исключением южной части Атбасарского района.

Четвертый тип представлен Сандыктауским и Жаксынским районами с сельским расселением, более низкой плотностью населения, чем третий тип и повышенными темпами убывания населения -1,8-1,9%.

Пятый тип представлен восточным крылом области с неравномерным расселением населения низкой плотности и городами, население которых убывает более чем на 2% в год: г.Степняк -2,67%, г.Ерейментау -2,1%. В этой части области наблюдается низкая плотность населения, которое размещено неравномерно.

Шестой тип включает Коргалжынский, Егиндыкольский, Жаркаинский, районы, тип расселения населения в которых можно определить как разреженный, т.к. здесь самая низкая плотность населения – 1,3 чел. на кв. км. В юго-западной части наблюдаются самые высокие темпы убывания населения, в 2,5 и более раза превышающие 1%, что согласно эмпирике урбанизации в развитых странах можно считать нормальным темпом.

Сильной стороной территориально-пространственной структуры является наличие выраженных центров притяжения межрегиональной и региональной миграции, которыми являются: г.Кокшетау и г.Степногорск и 5 районов (Бурабайский, Целиноградский, Шортандинский, Зерендинский, Аршалынский), имеющие выгодное геоэкономическое положение вблизи полюсов роста.

Слабой стороной является низкий уровень урбанизированности территории области - 44%, что говорит о преобладании сельского населения за пределами столицы Астаны, а также сокращение численности населения во всех малых и мелких городах, кроме г.Щучинска и г.Макинска. Выраженной слабой стороной являются высокие темпы убывания населения (более 2,5% в год) в Коргалжынском, Егиндыкольском, Жаркаинском районах, что при низкой плотности населения может привести к опустыниванию территории.

Внешней угрозой для расселения является доступность смены места жительства в рамках СНГ и упрощенные режимы принятия гражданства с Россией, что определяет наличие постоянного центра притяжения наиболее квалифицированного, молодого и мобильного населения региона.

В результате проведенного исследования можно сделать следующие выводы:

1. Итоги административно-территориальной реформы в 1996-1997 годах в Республике Казахстан являются противоречивыми: краткосрочные политические цели по оптимизации организационно-управляющих вертикальных воздействий достигнуты, однако социально-экономическая эффективность преобразований не очевидна.

2. Местное население скептически оценивает последствия административно-территориальной реформы в 1996-1997 годах. Важным показателем такой реакции граждан является миграционная ситуация, отток был характерен для тех населенных пунктов,

которых коснулось снижение статуса населенного пункта в административно-территориальной структуре области. В целом, оставшееся местное население не отмечает никаких видимых кардинальных перемен после изменения административного подчинения.

3. Такая же реакция местных жителей на предложения по совершенствованию административно-территориального устройства своих населенных пунктов: либо безразличная, либо отрицательная (значительно чаще).

4. В лучшем положении находятся те населенные пункты, в которых имеются крупные КХ или сельскохозяйственные предприятия. Они берут на себя некоторые функции МСУ.

5. Для определения оптимальной модели территориального устройства необходимо всестороннее научное исследование. Необходимо учитывать имеющиеся историко-культурные, социально-экономические и этнополитические особенности регионов Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Регионы Казахстана в 2015 году / Статистический ежегодник / на казахском и русском языках / 456 стр.
2. Регионы Акмолинской области в 2015 году / Статистический сборник / на казахском и русском языках / 102 стр.

УДК 334(574)

Акишева Д.М., Ибраева А.К., Журтыбаева И.С.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРІНІҢ АКТИВТІ ОПЕРАЦИЯЛАРЫН ТАЛДАУ

Қазіргі таңда Қазақстанның банк жүйесінде екінші деңгейлі 38 банк қызмет етеді, оның ішінде 19 банк шетел қатысушыларымен, 9 еншілес банк, резидент емес банктер, мемлекеттік «Қазақстан даму банкі» АҚ. 26 банктің филиалы бар, банк филиалдарының жалпы саны -418.

Қазақстандық банктердің активтерінің жалпы сомасы бір жыл ішінде 68 пайызға өскен, 1969 миллиард теңгеден (14,6 млрд USD) 3321 млрд теңгеге (24,6 млрд USD) өскен. Ал Ресей банктерінің жиынтық активі 2015 жылдың 1-қаңтарына 278,04 млрд. АҚШ долларын құраған. Активтерінің өсімі жоғары болған «БТА Банк», бұл банктің активтері 3,3 есе өскен. Активтердің өсімі, нарықтағы позициясын 8-ші орыннан 5- орынға түсірді. 2015 жылдың 1-қаңтарына активтердің сомасы бойынша ірі банктердің бірі болып Казкоммерцбанк табылады.

Қазақстанда банктердің капитализациясы 2014 жылдың бірінші жартыжылдығында 2013 жылдың бірінші жартыжылдығымен салыстырғанда 62 пайызға өскен, яғни 204,4 миллиард теңгеден 331,8 миллиард теңгеге.

2013 жылдың бірінші жартыжылдығында капитал өсімі «БТА Банк» АҚ-да байқалады, ол 3,6 рет өскен. Осы кезеңде «Алма-Аты» халықаралық банкінің капиталы 85 пайызға қысқарған. Екі ірі банктің үлесіне Қазақстанның барлық банк жүйесі капитализациясының 44 пайыз келеді. Ал Ресейде жағдай басқаша, мұнда екі ірі банктің үлесіне жиынтық капиталдың 34,5 пайызы келеді.

2014 жылдың бірінші жартыжылдығын қазақстандық бір банк қана шығынмен аяқтады. Басқа банктрдің пайдалылық көрсеткіштері жоғарғы деңгейде.

Қазақстандық банктер несие берумен де белсенді араласуда. Қазақстандық банктердің активтерінің өсімі клиенттерге берілетін несие бойынша займ портфелінің өсуімен байланысты. Активтер құрылымындағы несиенің үлесі 40-70 пайыз аралығында. Рейтинг

бойынша алғашқы орында Казкоммерцбанк және БТА Банк АҚ, ал үшінші орында Қазақстан Халық банкі алады. Ресей банктерімен салыстырсақ, бұл банктер займ көлемі бойынша 6-7, және 10-шы орындарды алады.

1-кестеден көріп отырғанымыздай 2013 жылдан бастап несиелеудің өсу жылдамдығының төмендеуіне қарамастан ұсынылатын заем мөлшері артқан. 2014 жылы заем сапасының төмендеуіне 2014 жылдың қаңтарынан бастап несиелік портфельдің жіктелуіне талаптардың жоғарылауымен байланысты. 2015 жылдың 1-қаңтарындағы жағдай бойынша стандартты несиелердің үлесі 58,2 пайызға өскен, күмәнді несиелер- 39,5%, үмітсіз несиелер 2,3 пайызға төмендеген.

Кесте 1. Ссудалық портфель сапасының динамикасы.

Көрсеткіштер	2013		2014		2015	
	млрд. теңге	млрд. теңге	%	млрд. теңге	% к	млрд. теңге
Барлық ссудалық портфель	167,4	1 086,6	100	1812,9	100	3 062,0
Стандартты	92,5	660,1	60,8	1019,1	56,2	1 783,2
Күмәнді	65,7	403,6	37,1	741,9	40,9	1 210,3
Үмітсіз	9,1	22,9	2,1	51,9	2,9	68,5

Несиелердің аса көп мөлшері шетел валютасымен беріледі, шетел валютасында берілген несиелердің үлесі жоғарғы деңгейде қалып отыр. Сонымен қатар ұлттық валютада берілген несиелердің үлесі де артқан, бұл АҚШ долларына қатысты теңгенің нығаюымен байланысты.

Банктік секторда жиынтық активтің мөлшерінің жоғарғы жылдамдығына қарамастан, банктердің меншікті капиталының жеткіліктілігі жоғарғы деңгейде қалып отыр. (кесте 2).

Кесте 2. 2013-2015 жылдары Қазақстандық банктердің меншікті капиталының динамикасы, млрд. теңге

Көрсеткіштер	2013	2014	2015
1-ші деңгейдегі капитал	153,3	229.1	368.4
2-ші деңгейдегі капитал	87,9	128.4	218.7
Барлығы	233,6	346.8	587.2

Бір жағынан меншікті капитал көрсеткіштерінің бірдей төмендеуі жаңа тәуекелдің пайда болмауын көрсетсе, басқа жағынан банктердің меншікті капиталын жоғарғы деңгейде тиімді пайдалануын көрсетеді.

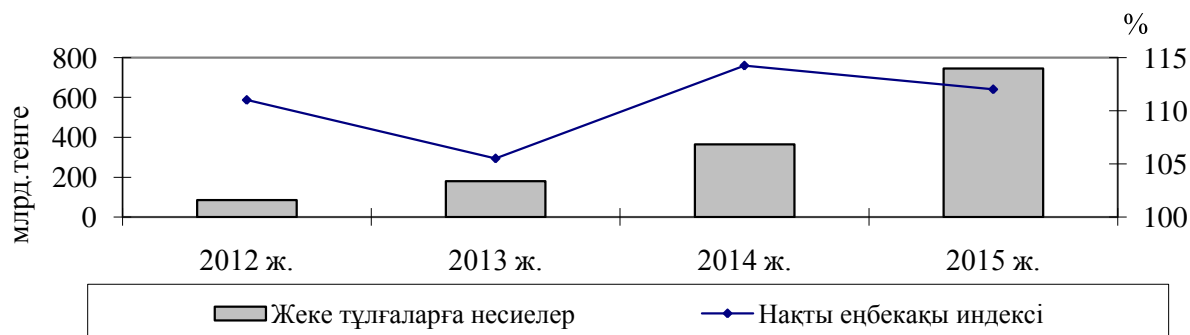
1-кестеден көріп отырғанымыздай, өткен жылы 2015 жылдың 1-қаңтарындағы жағдай бойынша жиынтық меншікті капиталдың мөлшері 69,3 пайызды құрап, 587,2 млрд. теңгені құраған. Бірінші деңгейдегі капитал 49,4 пайызға өссе, екінші деңгейлі капитал 47,1 пайызды құраған. [3, с. 20].

2015 жылдың 1-қаңтарындағы жағдай бойынша банктік сектордың меншікті капитал көрсеткіштері өзгермеген, $k_1 = 0,082$ (норматив- 0,06), $k_2 = 0,150$ (норматив - 0,12).

Соңғы жылдары Қазақстанда банктердің несиелік портфелінің өсімі байқалады. Тек өткен жылы банктердің ссудалық портфелі банкаралық займдарды есепке алғанда 2 929,8 млрд. теңгеден (95,7%) 5 991,8 млрд. теңгеге артқан. Бұл тәуекел факторы қауіп тудырмайды, өйткені банк активтерінің сапасына әсер етіп, экономикалық өсудің төмендеуі кезінде тұрғындардың табыстары төмендеп, қарыз алушылардың банктен алған несиелерін өтеу мүмкіндіктерінің төмендеуіне әкеледі.

Ссудалық портфельдің жылдам қарқынмен өсуі кезінде отандық банктер аталған банкте несие тарихы дұрыс компанияларға несие береді. Сонымен қатар банктер бизнестің

жаңа түрлерімен айналыса бастайды, атап айтсақ тұтынушылық несиелер беру, жылжымайтын мүлікке несиелер беру, несиелік карточка бойынша овердрафт, шағын кәсіпкерлікті несиелендіру. Соған қарамастан қазіргі уақытта банктік жүйенің активтерінің сапасының жағдайы жақсы. Ағымдағы жылдың басындағы жағдай бойынша банктің несиелік портфелінің құрылымындағы стандартты несиелердің үлесі - 52,7%, күмәнді – 45,7, үмітсіз – 1,6% құраған.

Сурет 2. Жеке тұлғаларға берілетін несиелер және нақты еңбекақы индексі.

Экономиканың өсуі, тұрғындардың өмір сүру деңгейінің жақсаруы, орта еңбеканың өсуімен сипатталып, тұрғындардың тарапынан несиелік ресурстарға сұранысты арттырады. (сурет 2).

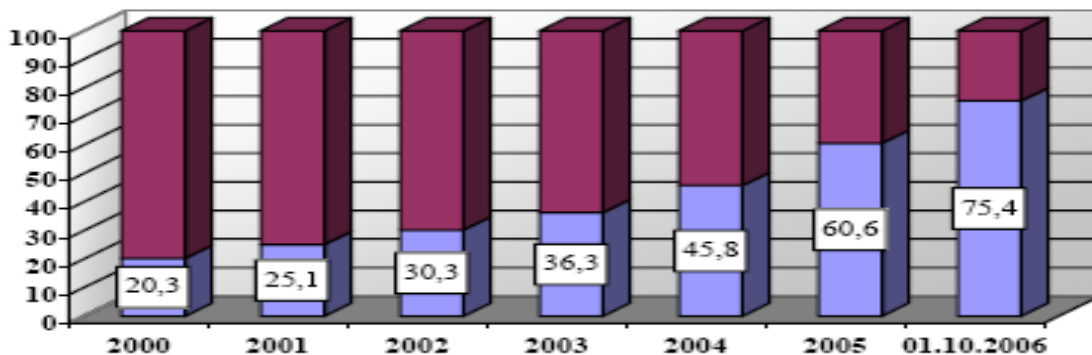
2-суреттен көріп отырғанымыздай, өткен жылдары тұтынушылық займдарға сұраныс өскен, 2012 жылы 109,4%, ал 2013 жылы 114% құраған. 2012 және 2013 жылдың 1-қаңтарына тұтынушыларға берілген несиелер көлемі 122,1 млрд. теңге және 261,3 млрд. теңгені құраған. Өткен жылдардағы жоғарғы динамикаға қарамастан тұтынушылық мақсаттарға займдар 2014 жылдың 1-қаңтарымен салыстырғанда 158,1% құраған, 2015 жылдың 1-қаңтарына 674,5 млрд. теңгені құраған. Сонымен қатар тұтынушыларды несиелендіру көлемінің өсуі банктердің несиелік тәуекел деңгейінің өсуіне әкеледі. Бұл көп жағдайда табыс деңгейі төмен тұрғындардың несиелендірумен байланысты. [3, с. 28].

Тұрғындарға қызмет көрсету технологиясын жетілдіру және жеке тұлғаларға арналған жаңа банктік өнімдерді енгізу аталған несиелендіру түрінің дамуын жеделдетті. Ағымдағы жылдың басынан бастап жеке тұлғаларға берілетін несиелер бойынша қарыз сомасы 2 есе өскен, ал олардың банктің ссудалық портфеліндегі үлесі артқан. Жеке тұлғаларды несиелендірудің өсуімен шетел валютасында берілген несиелер артқан. Бірақ ұлттық валютаның нығаюы кезінде тұрғындарға шетел валютасымен берілетін займдар үлесі төмендеген. Жылжымайтын мүлікті кепілге қойып несиелендіру көрсеткіштері де жоғары деңгейде қалып отыр, 2012 жылы 94,1% (01.01.2013 ж. 441,5 млрд. теңге), ал 2013 жылы - 83,4% (01.01.2014 ж. 809,6 млрд. теңге), 01.01.2015 ж. жағдай бойынша жылжымайтын мүлік бойынша 1651,6 млрд. теңгеге несиелер беріліп, жылына 104 пайызға өскен.

2014 жылы екінші деңгейлі банктердің жалпы несиелік портфелінде жылжымайтын мүлік бойынша несиелендірудің үлесі 27,6% құраған, 2013 жылы 26,4% құраған.

2014 жылдың 1-қаңтарындағы жағдай бойынша 2014 жылы республикада 1 несиелік бюро қызмет етеді – ЖШС «Бірінші несиелік бюро». ЖШС «Бірінші несиелік бюро» құрылтайшылары болып 8 ірі отандық банктер және CreditInfo Group компаниясы. Несиелерді ұсыну бойынша есеп және ақпараттарды ұсыну келісім-шарттары «Заман-Банк» АҚ-нан басқа барлық банктермен жасалған.

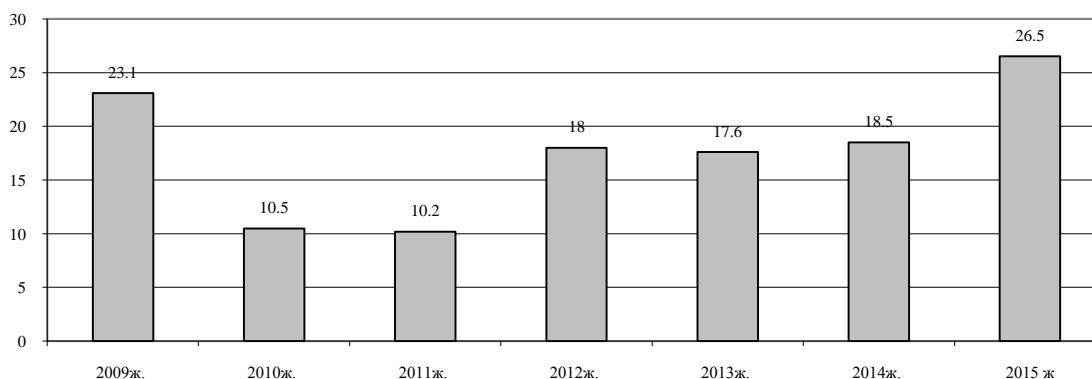
Пайыздық ставкалардың төмендеуі, жаңа банктік өнімдерді енгізу несиелендіру көлемінің өсуіне әкелді, сәйкесінше екінші деңгейдегі банк активтері де өсті. Банктік сектордың позитивті динамикасы банктік қызмет нарығындағы көрсеткіштердің өсуіне әкелді. Екінші деңгейдегі банктердің жиынтық активінің ЖІӨ қатынасы 75,4 пайызды құрайды. Берілген көрсеткіштерге сәйкес Қазақстан Еуропалық Одақ көрсеткіштеріне жақын.

Сурет 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015

Республикадан тыс жерлерге қазақстандық банктерді тарату соңғы жылдары Қазақстан Республикасы банк резиденттеріне шетел инвесторларының сенімділігінің артуымен байланысты.

Өз кезегінде банктердің жиынтық активіндегі резидент еместерге талаптардың жоғарылауынан кейін, жылдың басынан бастап аталған көрсеткіштің төмендегені байқалады. (сурет 4)

Сурет 4. Жиынтық активтегі резидент еместерге қойылатын талаптар (%)

Сыртқы нарықта қазақстан банктерін тарату ішкі нарықтағы төмен пайыздық маржа кезіндегі тәуекелдерді тарату әдісі ретінде қарастырылуы мүмкін. Ағымдағы жылдың басынан бастап резидент еместерге талаптардың жалпы сомасынан, банктік сектордың ссудалық портфеліндегі резидент еместерге ұсынылған займдар үлесі артқан. Бұл өз кезегінде несие беретін елдегі экономикалық жағдайдың құлдырауымен байланысты несиелік тәуекелдің өсуіне әкеледі. Сонымен қатар Ресейде қазақстандық екінші деңгейдегі банктердің қызмет ету аясы кеңейе түскен.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Обследование банков второго уровня «Состояние и прогноз параметров кредитного рынка», январь 2015 жыл // www.nationalbank.kz
2. Отчет о финансовой стабильности Республики Казахстан, декабрь 2015 г. - Агентство Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций. // www.afn.kz
3. Кушуев А. А. Показатели платежеспособности и ликвидности в оценке кредитоспособности заемщика // Деньги и кредит. - 2011. - № 12. - с. 28-31

УДК 336 (574)

Хасенова К.Е., Анарбеков Н.М., Зейнуллина А.Ж.
Государственный университет имени Шакарима города Семей

ОСНОВНЫЕ ПРОГНОЗНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ БЮДЖЕТНОЙ И НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Республиканский бюджет представляет собой централизованный фонд денежных средств, формируемый за счет налоговых и иных поступлений и предназначенный для финансирования республиканских бюджетных программ и мероприятий [1].

Средства республиканского бюджета являются важным источником финансирования структурной перестройки экономики, развития перспективных направлений в сфере производства. Большую роль играет республиканский бюджет в поддержании и развитии искусства, культуры, средств массовой информации [2].

Для государства источниками доходов являются налоги, взимаемые с граждан и организаций, поступления от сдачи в аренду или продажи государственной собственности, проценты по предоставленным кредитам.

В соответствии с Бюджетным кодексом Республики Казахстан поступления в республиканский бюджет включают:

- доходы республиканского бюджета;
- полученные бюджетные изъятия;
- возврат кредитов, выданных из республиканского бюджета [3].

В таблице 1 представлена динамика поступления налогов и платежей в разрезе областей в государственный бюджет

Таблица 1- Динамика поступления налогов и платежей в разрезе областей в государственный бюджет

	2012 год	2013 год	2014 год	2015 год
ДОХОДЫ, всего	4 432 718 445	4 976 718 331	5 365 835 046	5 178 643 694
в том числе:				
ДГД по Акмолинской области	68 134 426	74 238 758	82 996 853	87 487 503
ДГД по Актюбинской области	204 905 860	257 758 257	235 331 054	209 302 585
ДГД по Алматинской области	164 777 585	248 964 256	288 678 017	253 432 323
ДГД по Атырауской области	365 973 122	521 972 510	625 691 927	591 229 002
ДГД по ВКО	159 945 368	183 578 559	196 556 697	183 641 291
ДГД по Жамбылской области	50 722 082	63 651 830	64 658 466	67 791 813
ДГД по Западно-Казахстанской области	257 141 089	297 096 888	312 598 242	186 320 079
ДГД по Карагандинской области	254 531 590	277 948 453	264 300 011	236 118 909
ДГД по Кызылординской	68 009 182	99 720 157	88 230 666	76 433 229

области				
ДГД по Костанайской области	116 741 968	132 167 855	116 042 194	99 635 711
ДГД по Мангистауской области	267 943 688	288 952 211	353 050 670	313 236 762
ДГД по Павлодарской области	179 313 619	186 950 944	166 472 931	164 708 734
ДГД по Северо-Казахстанской области	49 710 363	54 487 775	54 954 121	59 801 537
ДГД по Южно-Казахстанской области	187 737 471	212 362 635	220 124 205	240 632 287
ДГД по г.Алматы	1 074 718 189	1 182 021 513	1 249 415 617	1 363 110 952
ДГД по г.Астана	637 131 767	609 367 745	763 426 183	852 366 106

Возможное повторение кризисных явлений в мировой экономике с сопутствующим сокращением потребления может привести к замедлению роста отечественной экономики, которые будут ниже потенциальных темпов, вследствие сжатия внешнего спроса на казахстанские товары [4].

Рост экономики в 2017-2018 годы будет в основном опираться на внутренний спрос с ориентацией на возрастающие инвестиции в индустриальные и инфраструктурные проекты за счет частных и государственных средств.

Экономика в 2017-2018 годы будет развиваться в условиях медленного восстановления мировой экономики и спроса на сырьевые товары. В тоже время ожидается устойчивая и поступательная экономическая динамика за счет возрастания государственных инвестиций в инфраструктуру и потребления населения.

Темпы роста экономики составят 6,7-7,2% в 2017-2018 годы. Основным источником роста ВВП будет растущий внутренний спрос.

Структура ВВП по использованию за прогнозируемый период не претерпит значительных изменений. Рост внутреннего спроса будет определяться в первую очередь устойчивым ростом потребления домохозяйств, который составит предположительно, в среднем 8,0%. За отмеченный период будет наблюдаться возрастание удельного веса потребления домашних хозяйств в ВВП с 54,7% в 2014 году до 58,4% к 2018 году.

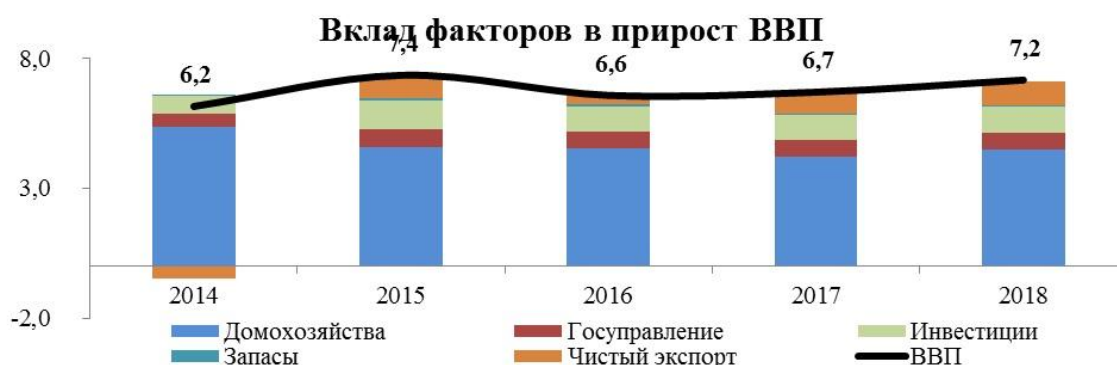

Рис. 1 –Влияние факторов на прирост ВВП

Инвестиции станут существенным фактором поддержания экономического роста. Государственные инвестиции на реализацию крупных индустриальных и инфраструктурных проектов позволят повысить вклад инвестиций в динамику внутреннего спроса. Среднегодовые темпы роста инвестиций ожидаются в пределах 4,6%. Норма накопления капитала стабилизируется на отметке 21,5% к ВВП, что заметно ниже показателей

предкризисного периода и остается недостаточной для реализации политики индустриализации.

Экспорт предположительно будет расти темпами от 4,8 до 5,6% в реальном выражении, что объясняется высоким удельным весом энергетических товаров в структуре экспорта, а также планируемым увеличением объемов производства нефти.

Таблица 13- Прогнозные показатели

ПОКАЗАТЕЛИ	2017	2018
ВВП	6.7	7.2
Внутренний спрос	6.5	6.9
Импорт	4.9	5.0
Внутреннее производство	7.2	7.6
Внешний спрос (экспорт)	5.6	6.1
Структура источников покрытия прироста (снижения) внутреннего спроса*:		
Импорт	32.9%	32.5%
Внутреннее производство	67.1%	67.5%

Темпы роста импорта за прогнозируемый период в реальном выражении в среднем составят 5,2%. Достаточно значительный темп роста импорта обусловлен необходимостью удовлетворение динамично развивающегося внутреннего спроса, как со стороны населения в виде потребительской продукции, так сферы бизнеса в качестве инвестиционных товаров.

Вместе с тем, несмотря на ожидаемое превышение темпов роста импорта над экспортом будет наблюдаться положительный вклад чистого экспорта в прирост ВВП, что связано относительно высоким удельным весом экспорта в ВВП.

Рис. 2 – Покрытие внутреннего спроса

Процесс импортозамещения будет происходить медленно в силу необходимости определенного временного лага для повышения конкурентоспособности продукции отечественными товаропроизводителями. Если в 2014 году 66,5% внутреннего спроса будет покрыто отечественным производством, то к 2018 году уровень покрытия увеличится до 67,5%.

Отраслевая структура экономики не претерпит значительных изменений в сравнении с пропорциями предыдущих периодов. Кроме того, замедлится рост производства в традиционных экспортоориентированных отраслях экономики, в частности в

горнодобывающей промышленности, в результате которой доля отрасли к 2018 году приблизится к отметке 14,0%.

Среднегодовой прирост объема валовой продукции сельского хозяйства составит 5,4%.

ВДС промышленности будет расти темпами от 2,7% до 6,0%. С 2015 года ожидается начало разработки нефти на Кашаганском месторождении, в результате чего темпы роста промышленности будут выше показателей предыдущих годов.

Объем добычи нефти, по прогнозам Министерства нефти и газа, в 2014 году составляет 82,0 млн. тонн с последующим увеличением до 110,0 млн. тонн в 2018 году.

Ввод новых производственных мощностей в обрабатывающей промышленности в рамках программы индустриализации будет способствовать увеличению доли обработки к 2018 году до 12% в структуре ВВП.

Среднегодовой темп прироста ВДС в металлургической промышленности составит 2,7%. Развитие металлургии позволит стимулировать потенциал смежных отраслей экономики (машиностроения, химической промышленности и т.д.), наращивать и диверсифицировать внешнюю торговлю.

Прирост ВДС в химической промышленности в среднем на 2,6% в год будет обеспечен за счет создания новых конкурентоспособных химических производств в рамках программы индустриализации, технического перевооружения и модернизации действующих предприятий.

Прирост ВДС машиностроительной в среднем составит 6,0%.

Среднегодовой прирост ВДС электроэнергетики составит 3,9% в течение прогнозируемого периода.

Повышающиеся бюджетные расходы на социальные сектора экономики обеспечит увеличение объемов производства услуг в экономике. Производство услуг будет расти темпами в среднем 8,1%.

Внутренняя потребительская активность будет способствовать росту услуг торговли, темпы прироста которых в среднем составят 10,4%.

Рост производства продукции промышленности и сельского хозяйства увеличат объемы перевозки грузов по экспортным и внутренним направлениям, увеличив в среднем физический объем ВДС отрасли транспорт и складирование на 7,0% в прогнозируемом периоде.

Среднегодовой прирост услуг информации и связи по прогнозам сложится на уровне 7,0%.

Низкие темпы роста мирового спроса на основные товарные составляющие казахстанского экспорта в сравнении с докризисными периодами, в тоже время, ожидаемое расширение внутреннего спроса, наряду с принимаемыми мерами по реализации внешнеторговой политики будут способствовать увеличению объемов внешней торговли.

Уровень безработицы сохранится на достаточно низком уровне с 5,3% в 2014 году до 4,9% в 2018 году.

Прогноз показателей социально-экономического развития на 2017 – 2018 годы представлен в таблицах 2, 3 [5].

Таблица 2 - Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан

№ п/п	Наименование показателей	2017 год	2018 год
1	ВВП, млрд. тенге	58 044,9	66 901,4
2	Реальное изменение ВВП в % к предыдущему году	106,7	107,2

3	ВВП, млрд. долл. США по официальному курсу	387,0	446,0
4	ВВП на душу населения, дол. США по официальному курсу	21 518,0	24 493,1

Экспорт товаров в стоимостном выражении по оценке, снизится на 1,1% к предыдущему периоду, в то время как, с 2014 года ожидается рост темпами в среднем 10,7%, в результате ожидаемого увеличения физического объема экспорта нефти.

Ожидаемый потребительский и инвестиционный спрос в экономике будет способствовать увеличению импорта товаров с 57,8 млрд. долларов в 2014 году до 99,0 млрд. долларов в 2018 году.

Таблица 3 - Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан

№ п/п	Наименование показателей	2017 год	2018 год
1	Сельское, лесное и рыбное хозяйство, в % к предыдущему году	104,2	105,0
2	Промышленность, в % к предыдущему году	105,7	106,0
3	Горнодобывающая промышленность и разработки карьеров, в % к предыдущему году	106,4	106,8
4	Объем добычи нефти и газового конденсата, млн. тонн	102	110
5	Обрабатывающая промышленность, в % к предыдущему году	105,2	105,5
6	Электроснабжение, подача газа, пара и воздушное кондиционирование, в % к предыдущему году	103,6	104,2
7	Мировая цена на нефть (смесь Brent), долларов США за баррель в среднем за год	90	90
8	Строительство, в % к предыдущему году	103,0	103,0
9	Транспорт и складирование, в % к предыдущему году	107,0	107,0
10	Связь и информация, в % к предыдущему году	107,0	107,0
11	Торговля, в % к предыдущему году	108,7	109,2

Таким образом, в Республике Казахстан в целях модернизации социального сектора будет продолжена реализация мер по улучшению качества услуг образования и здравоохранения, снижению уровня безработицы и бедности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зейнелгабдин А. Б. Финансовая система Казахстана: становление и развитие: монография. Астана: Изд. 2008 КазУЭФиМТ, 226 с.
2. Кадырова М. Приоритеты совершенствования бюджетной политики...
3. Кучукова Н. К. Законодательные основы реформирования бюджетной системы Республики Казахстан. Финансы. No 7. С. 58-62.
4. Давлетьярова Г.Ш., Нурхалиева Д.М. Место бюджета в новой системе государственного планирования Республики Казахстан. – Астана: АО «Институт экономических исследований». 2010.- 136 с.
5. Постановление Правительства Республики Казахстан «Стратегический план Министерства финансов Республики Казахстан»

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУЫ

Шағын және орта бизнес қазіргі қоғамның формациясының негізі болып табылады, көптеген дамыған мемлекеттерінің ЖІӨ-нің негізгі бөлігін қалыптастырады. Осы секторда ұлттық ресурстардың негізгі массасы шоғырланған.

Шағын және орта бизнестің қызметі инновациялық және зерттеушілік қызметінің бастамасы ретінде болады: зерттеулер көрсеткендей негізгі идеялар мен ірі бизнеске қарағанда, көбірек шағын және орта бизнестен ұсынылып отырады.

Шағын және орта бизнесті нығайту мақсатында шағын және орта бизнесті қолдаудың және бағыттары қойылған – бұл салық ауыр пашылығын азайту; меншік пен активтерін легализациясы; несие ресурстағы қолжетімдігін жеңілдету; әкімшілік процедураларды және рұқсаттамаларды оңайлату; бюрократиялық шексіздіктен және бақылау тексеру органдарын қорғау; шағын және орта бизнесті қолдаудың аумақтық орталықтарын құру; маркетингтік зерттеулер жүргізуде, кәсіптілігін жоғарлатуында көмек көрсету. Барлық меншік нысандарындағы кәсіпорыдарда өз қызметін жүзеге асыру және пайда алу барысында қарыз қаражаттарын тарту қажеттілігі туындайды. Қаражаттарды тартудың ең таралғн нысаны несие келісім шарты бойынша банктік ссуданы алуы болып табылады. Осыған байланысты шағын бизнес субъектілерін қажетті қаражаттармен қамтамасыз ету мәселесі бүгінгі күнге дейін өте актуалды болып қала береді. Нарық экономикадағы шағын бизнес — экономикалық өсу қарқындарын, жалпы ұлттық өнімнің құрылымымен сапасын анықтайтын жекеше секторлардың бірі. Дамыған елдерде шағын бизнестің үлесіне ЖҰӨ-нің 60-70 % -ын құрайды. Сондықтан көптеген дамыған мемлекеттері шағын бизнестің қызметін бар күшімен қолдап отырады.

Шағын кәсіпкерлік нарық конъюктураның өзгеруіне жедел түрде жауап беру арқылы нарық экономикаға қажетті икемділігін беріп отырады. Шағын бизнес бәсеке ортаның қалыптасуына өз үлесін қосады. Сонымен қатар ҒТП-тің маңызды бағыттарының бірақатары бойынша алға тартуын жүзеге асыруында шағын бизнестің рөлі елеулі, біріншіден электроника, кибернетика, информатика аясында. Шағын бизнестің осы және басқа да қасиеттері оның дамуын ҚР-ң экономиканың қайта құруындағы құрамдас бөлігі мен маңызды фактор ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Бүгінгі күні әлемде кәсіпкерліктің жалпылама анықтамасы жоқ. Американ ғалымы, профессор Роберт Хизрич кәсіпкерлікті құны бар жаңашылдықты жасау процесс ретінде, ал кәсіпкерді бұған барлық қажетті уақытпен күшті салып, қаржылық психологиялық және әлеуметтік тәуекелді өзіне жүктеп алып, нәтижесінде пайдасына ақшамен қанағатты алатын адам ретінде қарастырады. Американдық әдебиеттерінде кәсіпкерлікті және кәсіпкерді экономикалық, политекономикалық, басқарумен т.б. көзқарас тұрғысынан сипаттайтын көптеген анықтамалар берілген. ҚР-ның заңнамасына сәйкес, шағын бизнестің субъектілері кәсіпкерлік қызметпен айналысатын қарамағында қызметкерлердің орташа саны 50 адамнан аспайтын, жылына активтердің жалпы құны 60 есе айлық есептік көрсеткешпен аспайтын заңды тұлғаны құрмай жеке тұлғалар және заңды тұлғалар табылады. Шағын бизнестің субъектілері ретінде заңды тұлғаны құрмай жеке тұлғалар және мынадай ұйымдық-құқықтық нысандарындағы заңды тұлғалар бола алады:

- 1 толық серіктестік
- 2 сенім серіктестігі
- 3 жауапкершілігі шектеулі серіктестік
- 4 қосымша жауапкершілігі бар серіктестік
- 5 өндірістік кооператив.

Кәсіпкерлікке тән келесі белгілерін бөліп айтуға болады:

пайда болу белгісі бойынша кәсіпкерлік иесінің, тауар өндірушінің немесе делдалдың мәндік белгілері мен айқындалған сәйкес тауарлы табиғаты бар нарық шаруашылықтың субъектілерінің шаруашылық әрекетінің типі.

пайданы максимизациясы-тек толық шаруашылық дербестілік шарты мен жетуге мүмкін кез-келген кәсіпкердің мақсаты.

шаруашылық субъектілерінің мүліктік жауапкершілігі мен экономиканың қызмететудің бәсеке-сайыстық режимі.

меншік иесі мен басқарудың қызметтерін бірігуі немесе функциялардың бір бөлігін басқа тұлғаға беру нәтижесінде ақпаратты байланыстың тізімділігін қысқарту.

кәсіпкерліктің әлеуметтік экономикалық анықтылығы.

тәуекел мен басқару нарық субъектілерінің айқынсыздығы мен тұрақсыздығы туындаған мүмкін жоғалтуларды азайтуы.

қаржылық, несиелік, өндірістік, технологиялық басқа да мүмкіншіліктер мен ресурстарды шектеулі қолдануы.

Нормативті және заң базасының жиі өзгеру себебімен саяси және экономикалық жағдайларына тәуелділік. ҚР бойынша экономиканың шаруашылықтың нарықтық жағдайларына өтуі кезеңнің басынан бастап шағын бизнестің тұрақтандыруы экономиканың сәтті қайта құрудың көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Сонда кәсіпкерлік тап экономикалық қатынастарының дербес субъекті ретінде нарықтың дамуының құрамдас атрибуты ретінде шығады. Шағын бизнес мемлекеттің экономикалық өркендеуі мен халықтың экономикалық көтерілуіне ықпал ететін маңызды факторлардың бірі және оның дамуы бәсеке қабілетті, динамикалық және диверсификацияланған экономиканың құруына ықпалын тигізеді. ҚР-да кәсіпкерліктің дамуымен байланысты бірқатар заң актілері қабылданған болатын. Бұл халықтың жұмыспен қамтуын көтеру, бәсекені дамыту, экономиканың перспективті саласында оның үлесін ұлғайту, халықтың орта буынын құру мақсатында шағын және орта бизнесті мемлекеттік тарапынан қолдаумен ынталандыруына дәлел ретінде бола алады.

Республиканың экономиканың секторы ретінде шағын кәсіпкерлікпен бірталай кезең өткергендігі, жұмыс атқарылғандығы туралы мынадай факторлар дәлел:

1 шағын және орта бизнестегі субъектілер саны әжептәуір артқан, ал жалпы коммерциялық қызмет, сауда сияқты мамандыруларды шекті мәнге жетті

2 Шағын кәсіпорындардың көбісін арық жағдайында қызмет ету де белгілі бір тәжірибені жинап алды

3 Орта және ірі капиталы бар кәсіпорындардың үлесі аз емес, осы сферадағы заңнамасы көптеген өзгерістерге ұшырады

4 Қазіргі жағдайдың айрықша белгілері

5 Коммерция сферадағы шағын бизнестің дамуы

6 Қызметтер саласында бизнестің жетіспеушілігі

7 өндірістік және ауыл шаруашылықшағын және орта кәсіпорындардың әлсіздігі (Алматы қаласы бойынша өнімді өндірумен айналысатын шағын кәсіпкерлік субъектілердің үлесі- 6,2 пайыз, құрылыста-6,2 пайыз).

Жүргізіген сұраулар бойынша қазақстандық шағын кәсіпорындар банк қаржыландырудың қызметтерін өте сирек пайдаланады (жүргізілген зерттеулер мәліметтері бойынша 1999 жылы шағын кәсіпорындардың 37,1пайызы банк қаржыландырудың қызметтерін пайдаланған), бірақ онсыз шағын бизнес ешқашан аяғына тұра алмайды. Әр ие шағын бизнесті қаржыландырудың тәжірибесі мүлдем жоқ деп айтуға болмайды. Қаржыландырудың аясында коммерциялық банктердің бірқатары қызмет етіп отыр.

Біріншіден, шағын кәсіпорындарды қаржыландырудың көлемдері елдегі төмен инвестициялық белсенділік жағдайында да айқынсыз болып келеді. Шағын бизнесті қаржыландырудың көлемінің айқынсыздығы бір жағынан, банктер үшін елеулі пайда түсіре алмайды, екінші жағынан шағын кәсіпорындардың қарыз қаражаттарындағы қажеттіліктерін

сәйкес деңгейде қанағаттандыра алмайды. Екіншіден шағын кәсіпорындағы берілетін несиелердің көп бөлігі қысқа мерзімді сипатта болады, яғни қарыз алушының қызметін кеңею мәселесін шеше алмайды. Айналым қаражаттарына несиелер әрине өте маңызды, бірақ ұзақ мерзімді қаражаттарды алу мүмкіншіліксіз шағын бизнестің барлық қызметі тек 3-4 айлық перспективасы бар өмір сүру.

Шағын бизнесті банктер мен қаржыландырудың аз көлемдері жалпы нашар инвестициялық климатымен, шағын бизнесті қаржыландырудың жоғары тәуекелдер мен байланысты. Жоғары тәуекелдер мәселесін шағын кәсіпорындарды қаржыландырудың дегі банктердің тәуекелдерді басқару процесстер мен механизмдерін жүзеге асыру керек.

ҚР-ғы шағын бизнес қайта бөлу қатынастар жағдайын да дамыды. Нәтижесінде жиынтық капиталдың белгілі-бір үлесінің меншік иесі ретінде қазақстандық шағын бизнестің жағдайының әлсіздігі, сәйкессіздігі орындалып отыр. Бүгінгі күні елдің негізгі капиталындағы меншік иесі ретіндегі шағын кәсіпорындардың үлесі осы капиталдың жалпы құнынан 1,5 пайызы, соның ішінде өндірістік – коммерциялық капитал активтеріне меншіктің үлесі 2-2,5 пайыз. Мұндай көрсеткіштер қазіргі жағдайда нақты қалыптасқан шағын бизнестің дамудеңгейіне сәйкес келіп отырған жоқ. Қазіргі кезде негізгі капиталға меншікті көбейтуге кәсіпорындардың ұмтылысына әсер етуші факторлар нарықтардың тұрақсыздығы, мәжбүрлі көппрофильдігі, т.б.

Қазақстан Республикасында шағын бизнестің құрылуының алғашқы этаптарында шаруашылық қызметтің көп профильдігі – бизнесті ұстауды қолдау негізінде қажетті шарты болды. Бұдан басқа сауда мен делдалдық есебінен көптеген шағын кәсіпорындар тікелей өндірістің кейбір элементтерін ұстап қалуға мүмкіншілікке ие болған, бірақ заман өзгерді. Бүгінгі күні мұндай жағдай ұзақ мерзімді коммерциялық табыстылыққа қайшы келетін түрі болып табылады. Сол себептен шағын бизнес секторындағы ең көп инвестициялар құрылыс саласына құйылады, яғни нарық тұрақты, ал шаруашылық қызметтің бағыттары бір текті болып тұған жерде (ғимараттарды монтаждау, өңдеу жұмыстары, вентиляциялық және сантехникалық құрал-жабдықтарды монтаждау). Құрал-жабдықтардың дамыған екінші реттегі нарықтың болмауы шағын кәсіпорындарды меншікті негізгі капиталға ірі салымдарды салудан ұстап тұрады.

Шағын бизнестің сферасындағы банктік қаржыландырудың тәуекелдерінің қалыптасуына және осы тәуекелдер мен басқаруына әсер ететін ҚР-ғы шағын бизнестің үш іші факторы немесе ерекшелігі шағын бизнестің бүкіл кәсіпкерлік ортаның қалыптасуынан алшақтығы болып табылады. Бұл алшақтық шағын бизнестің (кооперативті қозғалыс стадиясында да) ірі кәсіпорындардан бұрын кіргені мен байланысты; кейін соңғылар мұндай қадамды жасап, көбісі ұтылған болатын. Нәтижесінде шағын бизнес ірі кәсіпорындардың қолдауынсыз дамып кележатыр. Ал әлемдік тәжірибе бойынша олармен өзара әсерлесетін шаруашылықтың шағын формалардың кепілі, ал кейбір жағдайда оларға қажетті несиелендірілу ресурстар бойынша кепіл беруші ретінде шығады, және де мұндай байланыс міндетті түрде бірегей инновациялық және өндірістік-технологиялық тізбелер аясында мықты шаруашылық өзара әсерлесуіне негізделуі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Илиясов Қ.Қ, Құлпыбаев С. Қаржы негіздері. Оқулық. Алматы
2. Әбдіманапов Ә.Ә. “Бухгалтерлік есеп пен есеп берудің принциптері”. Алматы, 2006
3. Кеулімжаев Қ.К. “Шоттар корреспонденциясы”. Алматы, БИКО 2006.
4. Назарова В.Л. Бухгалтерский учет хозяйствующих субъектов. Алматы: Экономика, 2004.
5. Рахимбекова Р.М., Кеулімжаев Қ.К., Айтхожина Л.Ж., Салменова А. “Финансовый учет на предприятии”. Алматы, Экономика 2003.
6. Радостовец В.К., Радостовец В.В., Шмидт О.Ю. “Кәсіпорындардағы бухгалтерлік есеп” Алматы. 2002.
7. В.П. Проскурина Бухгалтерлік есеп бойынша есептер жинағы Алматы 2011 жыл

8. Миржакыпова С.Т., Аппакова Г.Н., Иманкулова Ш.А. «Основы бухгалтерского учета по МСФО». 2009.

ӘӨЖ 336(574)

Хасенова К.Е.¹, Байдолдина Ш.Е.²

к.э.н.¹, 6М050900-«Қаржы» мамандығының магистранты²,
Семей қаласының Шәкәрім атындағы мелекеттік университет

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫНЫҢ ИНДИКАТОРЛАРЫ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Банк секторының қаржы тұрақтылығының біріктірілген индексі Қазақстанның банк жүйесіне тән тәуекелді көрсететін көрсеткіштер жиынтығының талдамасы арқылы қаржы тұрақтылығының деңгейін бағалау мақсатында дайындалған. Біріктірілген индекс мәндерінің динамикасы, көбінесе банктердің қаржы тұрақтылығы деңгейінің активтер сапасы тарапынан олардың қысымымен төмендейтіндігін куәландырады.

Халықаралық қаржы нарығындағы соңғы оқиғалар бұдан әрі оларға қадағалау, оның ішінде пруденциалдық қадағалау тарапынан көңіл аудару үшін банк секторының күшті талаптарын бағалау және ең осал жақтарын анықтау үшін икемді құралдарды жасау қажеттілігін туғызды. Осы қажеттілікке жауап ретінде ҚҚА Басқармасы 2008 жылғы сәуірде қаржы ұйымдарының қаржы тұрақтылығын бағалау рәсімдерін және олардың тұрақты қолданылуы үшін өлшемдерді, сондай-ақ қаржы ұйымдарының (Contingency Planning) мәселелерін шешуге бағытталған алдын алу шараларының кешенін қарастыратын Қаржы нарығындағы тәуекелдер көбейген кезде шұғыл іс-қимылдар жоспары жаңа редакцияда бекітілді. Құжатта қаржы нарығының ірі сегменті ретінде, оның жағдайына барлық қаржы секторының жағдайы тәуелді, банк секторының тұрақтылығын бағалауға басты назар аударылған. Сонымен осы құжаттың аясында қаржы тұрақтылығының жиынтық біріктірілген индексін жасау үшін ағымдағы қаржы тұрақтылығының және ЕДБ тұрақтылығының көрсеткіштер жүйесі әзірленді. Қаржы тұрақтылығының біріктірілген индексін жасау үшін отандық банк жүйесі басым деңгейде қалыптасқан тәуекелдерді көрсететін көрсеткіштер іріктелді. Сонымен қаржы тұрақтылығын талдау үшін индикаторлар жиынтығын пайдаланады, олар мынадай топтарға бөлінген: 1) капиталдандыру индикаторларының тобы; 2) несие портфелінің сапасы индикаторларының тобы; 3) кредиттік тәуекел индикаторларының тобы; 4) нарықтық тәуекел индикаторларының тобы; 5) қызметтің тиімділігі индикаторларының тобы;

Әрбір көрсеткішке пруденциалдық көрсеткіштерді қоспағанда, статистикалық әдістер, сондай-ақ халықаралық тәжірибеде қолданылатын әдістер негізінде шекті мән беріледі. Оған жету және шектен шығуы қадағалау органдарының шектеуі және жоюы мақсатында қажетті шараларды қабылдауын қажет ететін осы немесе өзге де тәуекелдердің болуын куәландырады. Индикаторлар сапасын бағалау мақсатында индикаторлар арасында өзара байланыстырылған талдау жүргізілді. Индикаторлардың шекті мәндері 1,5-тен бастап 3-ке дейінгі еселік диапазонда стандарттық ауытқулар түзетілген орташа арифметикалық ретінде анықталды. Индикаторларды есептеу форматы: пайыздық арақатынас және өсу қарқыны. Әрбір индикаторға тиісінше 1-ден 4-ке дейінгі және 1-ден 2-ге дейінгі диапазонда балл және салмақ беріледі. Индикаторлардың әрбір тобы бойынша жинақталған қорытынды, топқа жататын көрсеткіштердің орташа алынған мәні ретінде белгіленеді. Қаржы тұрақтылығының біріктірілген индексі индикаторлар тобының орташа арифметикалық мәні ретінде есептеледі. Банк секторының тұрақтылығын бағалау: 1-ден 1,5-ке дейінге біріктірілген индекс мәні кезінде – банктердің қаржы тұрақтылығы тұрақты деп жіктеледі; 1,5-тен бастап 2-ге дейін – қалыпты (тәуекел деңгейі біркелкі); 2-ден бастап 2,5-ға дейін – қанағаттанарлық (тәуекелдің артуы үрдісімен); 2,5-тен бастап 3-ке дейін қанағаттанарлық

(тәуекел деңгейі аса жоғары); 3-тен бастап 3,5-ке дейін – тұрақсыз; 3,5-тен жоғары – күрделі. Зерттеулердің қорытындысына сәйкес, ҚТБИ мәніне аса сезімталдықты банк секторының кірістілігіне несие портфелінің сапасының төмендеуіне байланысты резервтеу деңгейінің артуы қысымына негізделген несие портфелі сапасының және қызметі тиімділігінің индексі көрсетіп отыр. Бұл ретте қызмет тиімділігінің индексі ағымдағы жылдың сәуірінен бастап 3,0-ден бастап 4,0-ге дейін өзгерді, несие портфелінің сапа индексі 2,2-ден бастап 3,0-ға дейін өзгерді. Динамикадағы салыстырмалы тұрақтылықты капиталдандыру, кредиттеу, нарықтық тәуекелдер индексі білдіреді. Капиталдандыру индексінің тұрақтылығы Қазақстан банктерінің меншік капиталының жеткіліктілік коэффициенті тұтастай алғанда уәкілетті органдар белгілеген нормативтік талаптардан артық болуына себепші болды. Ол банктік жүйенің сыртқы қарыз алудың белсенді ағынына байланысты тәуекелдерге қатысы бойынша капиталдандыруға қойылатын талаптардың қатаңдануы бойынша енгізілген шаралар базасында қарқынды өсуі жағдайында қалыптасқан төзімділік қорының бар екендігін куәландырады. Бұл ретте, кредиттік және нарықтық тәуекелдер индикаторларының тобына жататын индикаторлардан осы индекстердің тұрақтылығы банктік секторда өтімділік қажеттілігі талаптарында кредиттеу қарқыны елеулі бәсеңдеуіне байланысты. Керісінше өтімділік индексі біршама құбылмалы, ол елеулі талаптарға толығымен барабар. Бағалаудан көретініміз, қазіргі уақытта банк секторының кірістілік көрсеткішіне қысым туғызатын несие портфель сапасының төмендеуі алаңдаушылық туғызып отыр, бұл банк секторының капиталдандыру деңгейінде үрдістерді күшейту шаралары бойынша көрінеді. Индекс динамикасы банктердің қаржылық тұрақтылығы деңгейінің банк активтері сапасының қысымымен төмендегендігін куәландырады. Мәселен, 2010 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша ҚТБИ көрсеткіші алдыңғы аймен салыстырғанда 0,05 тармақтар өзгеріп 2,53 болды. ҚТБИ мәні ағымдағы жылдың бірінші тоқсанының соңындағы көрсеткішпен салыстырғанда 0,15 пайызға төмендеді. Осылайша Қазақстан банктерінің қаржылық тұрақтылығы тәуекелдің аса жоғарғы деңгейімен (бар 6 деңгейден 4) қанағаттандырылған ретінде жіктеледі. Сәйкестендіру тұрғысынан қарағанда банктердің біріктірілген индекс жүйесіндегі әртүрлі тәуекелдеріне осалдығы индикаторлар тізбесін кеңейтуді талап етеді. Тәуекелдер спекторы және олардың туындауы әр түрлі болуы мүмкін. Бұл мәселелер осы құралдың сапасын және қадағалау мақсаты үшін тиімділігін арттыру мақсатында оны жетілдірудің мәні болып табылады.

Қаржы секторының тұрақты жұмыс жасауы елдің экономикалық дамуының негізгі қағидаты болып табылады. Әлемдік қаржы дағдарысы Қазақстанның қаржы жүйесінің осалдығының бірнеше факторларын анықтады және оның жұмыс істеуі тәуекелін едәуір арттырды. Осы жағдайда тәуекелдің негізгі көздерін зерттеу қаржы институттарының және елдің тұтастай алғанда қаржы жүйесінің орнықты жұмыс істеуін қамтамасыз етуге қажетті ең елеулі факторларды айқындауға мүмкіндік беретін еді. Соңғы уақыттарда қаржы тұрақтылығын талдау және бағалау мәселелерінің маңыздылығы бойынша, ЕДБ банктер үшін тәуекелдерді барынша терең зерделеу және анықтау мақсатында жаңа тәсілдер мен әдістемелік құралдар қолданылып жүр. Сонымен, банк жүйесі тәуекелдерін жеке банктің деректерінің негізінде талдау үшін пайдаланылатын Z-score әдістемесі осындай жаңа тәсілдердің бірі болып табылады. Әдістеме эконометриялы талдау негізінде елдің тұтастай алғанда қаржы жүйесінің қандай күйзелістер мен тәуекелдерге ұшырағандығын анықтауға мүмкіндік береді. Z-score әдістемесінің негіздері Соңғы кездері z-score банктің төлем қабілеттілігінің мүмкіндігін бағалауға тікелей байланысты болғандықтан ол банктің тұрақтылығын бағалау әдісінің ерекше кең тараған әдісі болды. Z-score әдістемесі негізінен банк тұрақтылығын әртүрлі қаржылық тәуекелдердің және экономикалық факторлардың призмасы арқылы талдау үшін қолданылады, қаржы институты осы талаптармен жұмыс істейді. Жалпы, z-score қаржы институты тұрақтылығының көрсеткіші немесе «дефолтқа дейінгі ара қашықтық» ретінде қаралуы мүмкін. Осы көрсеткіштің басымдылығы болып, оның есебі банктің төлемге қабілеттілігіне тікелей байланысты құрамдардан тұратындығы және оның статистикалық тұрғыдан алғанда кірістіліктің төмендеуі, яғни банктің шығындық

тәуекелінің капиталдың сарқылуына әкелетін стандартты ауытқуларды білдіретіндігіне байланысты. Z-score көрсеткіші мынадай түрде есептеледі: $z = \delta (\mu + k)$ мұндағы, μ – банк активтері рентабельділігінің барлық талданып отырған кезеңдегі мәні, k – капиталдың активтерге қатысы және δ – бұл активтердің дәл осы кезеңдегі рентабельділігі көрсеткішінің кірістердің құбылмалылығының көрсеткіші ретіне қаралатын стандартты ауытқуы. Z-score-дың жоғары мәні капиталдың сарқылуына дейінгі үлкен арақашықтықты және банктің төлемге қабілеттілігінің төменгі ықтималдығын білдіреді. Тиісінше, z көрсеткішінің мәні қаншалықты жоғары болса, банк соншалықты тұрақты. Құбылмалықтың банк капиталына әсерін бағалау үшін есебінде банк акцияларының бағасы бойынша деректер қолданылған Z-score-дың бастапқыдан ең көпке танымал нұсқасы, «дефолтты тарату» көрсеткіші болып табылады. Алайда барлық қаржы институттарын толық қамту үшін, көптеген банктердің, әсіресе орташа және ұсақ акцияларына нарықтық баға бойынша деректерге кіру рұқсаты болмағандықтан коммерциялық банктер есебінің деректеріне негізделген әдіс қолданыла бастады. Z-score әдістемесінің негізгі ойы, осы индекстің банктің тұрақтылығының және әртүрлі қаржы тәуекелдерінің және қоршаған орта факторларының өзара байланысын эконометрикалық талдаудың негізінде бағалауға мүмкіндік береді.

Z-score әдістемесі практикада қаржы институттарының тәуекелін талдаудың әртүрлі саласында кең қолданысқа ие болды. Мәселен Хейко Хессе және Мартин Чихак өз зерттеулерінде қаржы тұрақтылығына қол жеткізу үшін кооперативтік банктердің рөлін эмпирикалық бағалау үшін осы әдістемені қолданған. Осы зерттеулердің аясында дамыған және дамушы елдер бойынша 16 мыңнан астам кооперативтік, жинақтаушы және коммерциялық банктерге талдама жасалды. Торстен Бек және Люк Лаевен өз кезегінде, zscore-ды жүйеде депозиттерге кепілдік беру институты бар болған кезеңдегі коммерциялық банктердің банкроттығын талдау үшін қолданған. Авторлар әртүрлі 57 елдің 1700 банкі бойынша деректерді талдай отырып банктерінде банкрот болған банкті капиталдандыру құқығы бар депозиттерге кепілдік беру бойынша институты бар елдерде әлдеқайда тұрақты болып келеді, кепілдік беру жүйесінде мүшеліктегіні қоспағанда. Тұтастай алғанда z-score әдістемесін Қазақстан банктеріне қатысты мүмкіндігінше қолдану бойынша мақсаттың аясында, Шығыс Еуропа елдеріндегі тәуекелді бағалау және бөлшектеп байланыстыру бойынша ХВК, сондай-ақ Бундесбанк тәжірибесі қарастырылды. Осылайша осы зерттеудің аясында банктердің орнықтылығын бағалау жүйесін құру бойынша тәжірибені қарастыра отырып, z-score әдістемесі Қазақстанның ЕДБ тұрақтылық деңгейін бағалау мақсатында қолданылды.

Жалпы алғанда z-score негізінде банк тұрақтылығын бағалау саласындағы, үнемі жетілдірілетін және осалдықты талдау саласында кең қолданысқа ие болатын жаңа бағыт болып саналады. Бастапқы кезде алынған нәтижелер Қазақстан банктері шалдыққан елеулі тәуекел кредиттік тәуекел және өтімділік тәуекелі екендігін куәландырады. Өз кезегінде банктерді саралау негізінде ірі, орташа және ұсақ банктердің бөліну тәуекелінің профилі айырықша ерекшеленеді. Осы талдама жалпы банк секторының және әрбір жеке банктің тұрақтылығына ықпал ететін тәуекел факторларының жекелеген түрлерінің ықпалын анықтаудың алғашқы әрекеті болып табылады. Z-score әдістемесін пайдалану кезінде негізгі мағынаны деректердің сапасы және жеткіліктілік ретінде де орны бар екендігін атап өтуіміз қажет. Осыған қарамастан талдама жасалған кезеңнің банк секторының қалыптасуының үш кезеңін қамтиды (өсу, шарықтау шыңы және төмендеу), тарихи қатарлар моделдің толықтай барабар қойылған мақсатын түзу үшін қысқа болып табылады. Алайда алынған нәтижелер банктердің осы немесе өзге де тәуекелдерге осалдығының нақты көрінсін беріп отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мақышев С.Б. "Коммерциялық банктер операциялары", Алматы: ФиС, 2008 ж
2. Лаврушина О.И. "Банковские операции", М.: Инфор М, Банковское дело, 2009ж

**КӘСПОРЫННЫҢ ТАУАРЛЫҚ–МАТЕРИАЛДЫҚ ҚОРЛАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ
ЖОЛДАРЫН ҚАРАСТЫРУ**

Кәсіпорын деңгейінде қорлар үлкен капиталды салымдарды қажет ететін объектілер қатарына жатады, сондықтан да ол кәсіпорын саясатын және қызмет көрсету деңгейін анықтайтын негізгі факторлардың біреуі болып табылады. Бірақ та көптеген кәсіпорындар бұған аса мән бермейді және әрқашан да оларда өздерінің керек болатынын ескермейді. Осының нәтижесінде кәсіпорын қорларға үлкен капитал салу мәселесімен соқтығысады. Тауарлық-материалдық қорлар әрқашанда материалды-техникалық қамтамасыз етілу жүйенің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін, оның майысқақ функционалдауын және өз кезегінде «сақтандырғыш» қызметін атқарады. Соңғы 15 жылдың ішінде өндірістік дамыған елдерде қорларды басқарумен байланысты әртүрлі сұрақтарға қатысы бар көптеген модельдер жасалған. Модельдеу көмегімен өндіріс немесе өндірістік бағдарлама ішінде қолданылатын шаралар нәтижелігін растайды, өйткені барлық технологиялық желі арқылы өнімнің өту кезеңі өзгеруі мүмкін.

Сонымен қатар модельдеу көмегімен автоматты транспортты құралдармен қызмет көрсетілетін майысқақ өндірісті қаймақтың жобасын тексеруге, өндірістің материалды–техникалық қамтамасыз етуге шығындарды бағалауға болады. Қоймаларды компьютер көмегімен жобалауды қолдану олардың ең тиімді жүйесі, қоймаларды эксплуатациялауға кететін шығындармен қажетті капитал салымдардың шамасы туралы ақпаратты алуға мүмкіндік береді. Кәсіпорындар қорлардың деңгейін таңдау үшін дайындау операцияларына кететін шығындарды немесе тапсырысты орындау үшін шығындарды теңестіру және қорлар дефициті кезіндегі шығын мен қорларлы сақтауға кеткен шығындар мен салыстыру жолымен математикалық модельдерді қолданылады.

Қорларлы сақтауға кеткен шығынға тек қана қоймаларда қорларлы сақтауға кеткен, өнімнің бұзылуы салдарынан болатын ұстамдар, моральды тозу бағасы ғана емес, сонымен қатар капитал ұстамдары, басқаша айтқанда, эквивалентті тәуекел кезінде басқада мүмкін болатын инвестициялау қолдану арқылы табыс нормасы әсер етеді.

Өндіріс рационализациясын қамтамасыз ететін және оның технологиясын жетілдіруін қамтамасыз ететін шамалар арасында кеңейген бәсекелес шарттарында қорлармен бұйымдардың цехтармен қоймаларда өту уақытының азаюын көрсетуге болады. Осы үшін қолданылатын өндіріспен басқару жүйесін арықтың талаптарын әрқашанда қанағат етеді. Олардың негізгі кемшіліктеріне мыналарды жатқызуға болады:

–мәліметтерді және жүйені толығымен электронды өңдеуге үлкен шығын жұмсауға қарамастан жұмыстың нақты жағдайынан сметалық жоспарлаудың үлкен ауытқуы;

–өндіріске, қорлардың керекті деңгейіне және циклдың өту мерзіміне нәтижелі әсер етудің жоқ болуы;

–жоспарлаушы құрылымдардың және жоспарлау мен байланысты адамдар іс–әрекетінің жектілікті еркін болмауы.

Қазіргі уақытта нарықтың бұйым параметрлеріне қойылатын талаптары қатты өсті, ең алдымен олардың сапасына. Бұл ұсыныстың сұраныстан басыңқы болуы салдарынан және артық өндірістік қуаттардың пайда болуымен т.б. пайда болды. Осыдан шығатыны, табысқа өзінің өндірісін ең рационалды қойған ғана жетеді, сонда оның экономикалық көрсеткіштері оптималды деңгейде болады.

Қаражатты ары қарай үнемдеу жоғарыда көрсетілгендей резервтерді жүзеге асыру арқылы жасалуы мүмкін. Ең алдымен, бұл қорларды оптимизациялауға жатады.

Кәсіпорынның материалдық қорлардың оптимизациясы және оларды тиімді басқару мәселенің актуалдығы қорлардың жағдайы кәсіпорынның қаржылық жағдайына және

қаржылық нәтижелеріне анықталған әсерін тигізеді. Қорларды сақтау кезінде тәуекелді төмендету жолдарының біреуі—майысқақ өндіріс жүйесі негізінде технологияларды қолдану. Берілген жағдайда ең негізгі артықшылық дайындау операцияларына кететін шығын мен уақытты қысқарту болып табылады, бұл бұйымдарды кішкентай партиялар мен дайындауды экономикалық жағынан тиімді етеді, ал бұл өз кезегінде нарықтың тұрақты өзгерісі мен қатаң бәсекелестік шартында өте маңызды болады. Сонымен қатар қорлардың моральды тозу тәуекелдігі де төмендейтінін айта кету керек.

Қорлар мен басқару мәселесін макроэкономикалық деңгейде шешу (әкелудің рационалды партиялары мен сақтандыру қорларын анықтауды қоса алғанда) шаруашылық құрылымдарды ішкі тіркеуді түбегейлі өзгертуді ескереді. Бухгалтерлік тіркеудің ескі құралған жүйесі ресурстармен нақты нәтижелі басқару тапсырмасына сәйкес келмейді. Ол шешім қабылдау мен нұсқасын таңдау мен байланысты операциялық бағалауға мүмкіндік береді және шаруашылық іскерліктің салдарын тек қана үлкейтілген түрде тіркеуге мүмкіндік береді. Материалды ағыстардың қозғалысын ұйымдастырумен және қорларды сақтаумен (қызмет көрсетумен) байланысты шығындар параметрлерінің бірқатары бүгінгі күнде шығындардың тіркелетін мақалаларында «жасырын» орналасқан. Бұл жағдай салық және бақылау жүргізу органдарының қызығушылығын ешқандай да қысқартпайды, бірақ ең шаруашылық субъектілердің «экономикалық көзқарасына» жол бермейді, ол материалды ағыстар және қорлармен басқару арқылы өз іскерлігін нарықтық қатынас талаптарына сәйкес келтіруіне мүмкіндіктермен қолдануға тежегіш болады.

Қорлар мен басқару жүйесінің ең басты механизмі, онда оның барлық элементтерінің жұмысқа енгізу қажетті, қайта байланыс қағидасын жүзеге асырудан тұрады. Осы қағиданың мәні мынада, егерде жүйенің басқару буыны жүйенің жұмыс элементіне басқару әсерін тигізетін болса, онда жүйеде «қайта байланыс» болуы керек, ол барлық жүйенің жаңа күйі туралы мәліметтер береді және оның функционалдау нәтижелігін бағалайды. Жүйе басқарылады, егерде оған әсер еткеннен кейін оның жаңа күйін анықтауға, және бағалауға мүмкіндік берсе.

Қорларды басқару жүйесін жоспарлаушының басты мақсаты персонал жұмысының жүйесін және қолданылатын бағдарламалық қамтамасыз етуді ол жүйенің барлық элементтерінің «бағыныштылығын» қамтамасыз етуге негізделген—қайта байланыс қағидасының позициясы. Басқару жүйесінің осындай классикалық талабының қарапайымдылығына қарамастан, көптеген тауар жүйелері осындай қасиетке ие болмайды. Қоймалық тіркеу мәселесін шешіп және жетекшілік ету құрылымын беріп, басқарудың жоғары буынының менеджері жүйе қандай күйде екендігі туралы мәлімет алмайды. Басқа жағынан, ол қоймалық тіркеу жүйесінен көп ақпарат алып басқару әрекетін нақты қабылдауға мүмкіндік бермейді. Менеджер қордың ағымды жағдайы туралы ғана ақпарат алады. Бірақ келісіңіз, тауар жүйесінің динамикалық өзгерісінің күйін сақтауға бағытталған басқару шешімдерін қабылдау үшін жүйенің жалпы мінездемесін білу қажет, онда алдында қабылданған, қате болсада, басқару әсеріне реакциямен оның динамикасы көрсетіледі. Сонымен, қорлармен басқару жүйесінің салыстырмалы құрылымдық элементтері келесідей болу керек:

1) Жүйенің бірінші деңгейінде қоймалық бағдарламалардан және мәліметтер базасының модулі орналасады, оларда тауар қозғалысы мен тауарларды түсіру бойынша сатып алушылармен жұмыс туралы қозғалысы туралы мәліметтер жиналады. Осы жерде персонал білімімен бағдарламалық орта мен персонал жұмысының ережелері, сонымен қатар бухгалтерлік нормативті акттар көрсетіледі, олар қоймадан тауардың кетуімен келуі туралы операциялар жүзеге асыру кезінде персонал тәртібін анықтайды.

Сонымен қатар, бірінші деңгей жүйесінде тауар қалдықтарын анықтауда, тауар сұранысында заңдылықтарды анықтау бойынша персонал білімінің элементі бар.

Осы ақпараттың барлығы қорлармен басқару жүйесі толығымен функционалдау үшін керек, яғни тауарды сақтау мен түсіру үшін.

2) Қорлар мен басқару жүйесінің екінші деңгейі қорларды басқарудың әртүрлі модельдерінен тұрады. Қорларды суреттеу моделі және қорлар мен басқару әртүрліше жүзеге асырылуы мүмкіндігі. Ең қарапайым жағдайда, барлығын өзіне адам алғанда, екінші деңгей тәжірибелік нұсқамалардан тұрады, оны қандайда тауарды сатып алғанда басшылыққа алу керек. Тәжірибелі түрде ол басқару жетекшінің басында «сақталады». Оның тәжірибесі мен оның нұсқамалары қорлар туралы не білу керек екендігін анықтайды. Персонал келісім шарттарды жасау бойынша техникалық жұмыстарды және әкелушілермен хабарласу жұмыстарды орындайды. Бірақ басқару шешімдерін қабылдау бойынша нұсқамаларды және ережелерді жасау арнайы бағдарламалық қамтамасыз ету мен бағаланған және нәтижелі шешімдерді жасау үшін нұсқамалар сияқты жетекшіге көрсетілген математикалық модельдерді қолдану мен өткізілетін нақты зерттеулер нәтижесі болып табылады.

Екінші деңгей жүйесін жүзеге асырудың басқада нұсқасы мүмкін. Бұл жерде негіз ретінде тауарлы – материалдық қорлардың күйін талдау және қорлардың түзілуі бойынша шешімдерді қабылдау ережелерін жасау үшін қажетті персоналдың білімі мен ережелері құрайды. Қорлардың күйі туралы әр жоспарлы ақпаратты көрсету мен өңдеу де маңызды көмекті мамандырылған бағдарламалық қамтамасыз ету көрсетіледі, онда басқарудың әртүрлі модельдері жатады.

Мамандырылған бағдарламалық қамтамасыз етудің персонал үшін өзі қажетті ақпаратты қабылдауға мүмкіндік береді, бұл талдаусыз негізделген шешімді қабылдау мүмкін емес. Осы бағдарламалық қамтамасыз етуді қоймалық бағдарламалармен ауыстырып алмау керек. Жүйенің екінші деңгейінде қорлардың күйін талдау мен шешімдерді қабылдау үшін көрсетілген бағдарламалық қамтамасыз ету мен жұмыс әдістері және тәжірибе бар. Жүйенің екі деңгейі арасында әрекеттесу сонымен қатар бір деңгейден екіншіге ақпаратты беруді қамтамасыз ету мен сәйкес келетін коммуникациялық ережелермен ұсталады. Тәжірибе жүзінде персоналға нұсқама түрінде болады, ол бір біріне әрекет ету керек. Тауарлы қорларға қандай да қатысы бар қызметкерлер арасындағы ақпарат толық көлемде, дұрыс және белгіленген мерзімде болуы керек.

3) Үшінші деңгейде қаражатпен басқару моделі және қорлардың қаражаттық күйін бақылауға негізделген. Бұл жерде қорлардың түзілуі бойынша қабылданатын ережелердің экономикалық нәтижелігі бағаланады, оларды сатып алу үшін қаражат көздері және қорлармен басқарудың қаражаттық стратегиясы анықталады. Осында қорларды құру бойынша стратегиялық шешімдер қабылданады.

Жүйенің үшінші деңгейі сонымен қатар персонал білімі мен қорлардың күйін бағалаудың мамандырылған әдісі және барлық ұйымның іскерлігінің көрсеткіші «жүзеге асырылған». Экономикалық талдау әдістерінің жүзеге асырылуы мамандырылған бағдарламалық қамтамасыз етуді ескереді. Қорлармен басқару жүйесінің негізін қорлармен сыртқы орта күйінің технологиясын құрайды, сонымен қатар қорларды құру бойынша шешімдерді қабылдау ережесі де жатады. Ережелердің өзі мамандырылған бағдарламалық модульдер және персонал үшін нұсқама түрінде жүзеге асырылады. Сонда жүйенің негізгі элементі ретінде «интеллектуалды» шешімдерді қабылдау үшін жеткілікті білім деңгейіне ие маман болып табылады, оның білімі қорлармен сыртқы ортаның ағымды талдануы мен нақтыланған. Сонымен, біз қорлармен басқару жүйесін құрастырған кезде, біз қандай да болмасын дәрежеде осы жүйенің құрылымдық элементтерінің барлығын жасауымыз керек. Әрине, әр бөлек жағдайда кәсіпорын іскерлігінің спецификасы жұмыс әдістерін ескеретін өз жеке элементтері құрылуы керек. Әр жүзеге асырудың жеке болуына қарамастан, қорлармен басқару жүйесінің көбісі үшін жалпы қағидалар біркелкі және баяндау мен зерттеуге жақсы жатады. Жалпы РМК «Есілсу» мемлекеттік кәсіпорын болғандықтан, ол үшін мемлекеттің тапсырмасын орындау міндетті болып табылады.

Мемлекеттік кәсіпорындар қызметінің негізгі міндет-мақсаты қоғаммен мемлекеттің қажетіне қарай айқындалатын мынадай әлеуметтік–экономикалық міндеттерді шешу болып табылады:

1) мемлекеттің қорғаныс қабілетін материалдық жағынан қамтамасыз ету және қоғам мүддесін қорғау;

2) экономиканың жеке меншік секторы қамтыған немесе жеткіліксіз қамтылған қоғамдық өндірістің сфераларымен салаларында бірінші қажеттіктегі жұмыстар атқару, қызметтер көрсету;

3) мемлекеттік монополияға жатқызылған немесе мемлекеттің функциясы болып табылатын сфералардағы қызметті жүзеге асыру болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев Парламент палаталарының бірлескен отырысында Қазақстан халқына жария еткен Жолдауында еліміздің жасампаздық жолын жалғастырудың басым бағыттарын белгілеп берді. Ол бюджеттің барлық шығындық баптары бойынша қатан үнемдеу және аса қатал қаржы тәртібін ұйымдастыруды айтты. Осыны ескере отырып Үкіметке республикалық бюджет шығындарын онтайландыруды және бюджеттік қаражаттың жұмсалудың жіті бақылауды тапсырды. Соның ішінде коммуналдық желілерді қайта жаратандыру және жаңғырту, бұл сумен қамтамасыз ету, жылумен қамтамасыз ету, энергетикамен кәріз сулардың нысандарымен желілерін дамытуды тапсырды. Үкіметке әкімдермен бірлесіп осы мақсатқа кететін қажетті шығындарды анықтауды, жұмыстарды қаржыландыруды ғана емес, сонымен бірге бюджеттен бөлінген әрбір теңгенің пайдалануын қатан бақылауды тапсырды. Бұл болашақ дамудың негізі, қалалар мен жергілікті орындарда орасан көп жаңа жұмыс орындарын ашудың мүмкіндігі етеді. Сонымен материалдық ресурстарды үнемді пайдалану мен оны пайдалану тиімділігін арттыру кез-келген кәсіпорын үшін маңызды. Сол себепті материалдық ресурстарды басқару–кәсіпорын қызметінің маңызды бөлігі. Материалдық ресурстар кәсіпорынның айналым қорының бір бөлігін құрайды, яғни әрбір циклде толық пайдаланылатын қаражат болып табылады және өз бағасын дайын өнім бағасына толық ауыстырады. Сондықтан қорлармен басқару мақсаты бір жағынан оларды қолдау бойынша жалпы шығындарды минимизациялайтын болса, басқа жағынан кәсіпорынның табысты жұмыс үшін қажетті болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Л.А.Жарикова, Н.В.Наумова «Бухгалтерский учет в зарубежных странах», Москва 2015 г.
2. Б.С.Мырзалиев, А.А.Сәтмураев, Р.С.Әбдішүкіров «Бухгалтерлік есеп теориясы және тәжірибесі», Алматы 2015 ж.
3. Кеулімжаев Қ.Қ. «Бухгалтерлік есеп теориясы және негіздері» Алматы, 2015 ж.
4. Дюсембаев К.Ш. «Теория аудита», Учебник: Алматы, Экономика, 2014 ж.
5. Әбдіманапов Ә., Раимов С. Бухгалтерлік есеп принциптері және қаржылық есеп беру, Алматы 2014 ж.
6. Толпаков Ж.С. «Бухгалтерлік есеп» 1,2 том Қарағанды 2015

УДК 334(574)

Ибраева А.К., Акишева Д.М., Нурмадиева Г.Д., Токсеитова А.С.
Государственный университет имени Шакарима города Семей

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНВЕСТИЦИОННО-ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Основными задачами индустриально-инновационного развития по республике являются: повышение эффективности использования основных фондов обрабатывающей промышленности; обеспечение в обрабатывающей промышленности среднегодовых темпов роста, увеличение производительности труда и снижение энергоёмкости ВРП; улучшение предпринимательского климата, структуры и содержания общественных институтов, которые будут стимулировать частный сектор и совершенствовать конкурентоспособное

преимущество, осваивать элементы в цепочке добавленной стоимости; диверсификация экспортного потенциала страны в пользу товаров и услуг с высокой добавленной стоимостью; стимулирование формирования наукоемких и высокотехнологичных экспортоориентированных производств; переход к мировым стандартам качества; увеличение интеграции с региональной и мировой экономикой с включением в инновационные и мировые научно-технические процессы [5].

Данные задачи характерны для Восточно-Казахстанской области тем, что инновационное развитие региона должно обеспечить проведение структурной перестройки экономики, привлечение в несырьевой сектор инвестиций, технологий мирового уровня, модернизацию и техническое перевооружение производств, создание новых рабочих мест и насыщение рынка конкурентоспособной продукцией.

Переход на инновационный путь развития является, по-существу, необходимым вариантом развития Восточно-Казахстанской области.

В условиях все более распространяющейся межрегиональной конкуренции и понижения рейтинга Восточно-Казахстанской области, основную цель (миссию) инновационной стратегии можно сформулировать как стабильное экономическое развитие Восточно-Казахстанской области на основе использования ее научно-технологического потенциала. Стратегия направлена на создание условий для активного использования инноваций самого широкого спектра: технологии, финансы, менеджмент, маркетинг и др., развития конкурентоспособности региональных предприятий, расширения возможностей для развития инновационной деятельности в регионе.

Базовым критерием для оценки выполнения миссии Программы служит доля инновационной продукции в приросте объема регионального промышленного производства.

Реализации задач может быть обеспечено достижение целей: обеспечить значительный рост ВРП; стать одним из наиболее инвестиционно-привлекательных регионов Казахстана, который базируется на эффективной стратегии создания и использования знаний; создать условия для развития существующих и формирования новых компаний на основе использования научно-технологического потенциала региона; обеспечить рыночную ориентацию научных организаций региона; способствовать переходу на мировые стандарты качества во всех сферах экономики и управления; создать условия и возможности обновления основного капитала, технического перевооружения.

Активное продвижение в данном направлении способствует качественным изменениям в структуре экономики, которые приведут к ее стабильному росту, основанному на эффективном использовании человеческого, произведенного и природного капитала, выходу региона на новый уровень социального развития, решить ряд конкретных задач.

Специфика Восточно-Казахстанской области позволяет выделить ряд приоритетных направлений, на основе которых создается план конкретной деятельности:

1. Создание основ стимулирования для действующих региональных предприятий к использованию инноваций;
2. Активизация создания кластеров конкурентоспособных отраслей и производств на межрегиональных и межгосударственных рынках и малых инновационных предприятий;
3. Привлечение инвестиций преимущественно в высокотехнологическую сферу;
4. Создание оптимальной инфраструктуры для поддержки инноваций;
5. Повышение уровня инновационной культуры в регионе.

Первые 3 приоритета определяют целевые установки инновационной стратегии.

4-й и 5-й создают условия для ее дальнейшей реализации. Все эти приоритеты направлены на выполнение основной миссии Инновационной Стратегии и должны рассматриваться во взаимосвязи. Очевидно, что при последовательности выбранного курса в результате реализации данной стратегии развития к 2017 году экономика региона должна быть подготовлена к переходу на сервисно-технологический этап развития.

По данным экспертных оценок за счет освоения производства новых видов наукоемкой продукции и внедрения высоких технологий, развития несырьевого сектора

экономики, может быть обеспечен ежегодный прирост ВРП области до 5-6%, в том числе в сельском хозяйстве – 2-3%, в промышленном производстве до 5-7%, транспорте и связи – 10-12%.

Результаты реализации Стратегии индустриально-инновационного развития позволят: обеспечить стабильное социально-экономическое развитие региона на основе достижений науки и техники; осуществить перевод основных базовых отраслей промышленности на новые технологические уклады и переделы; уменьшить экономическое давление на сырьевые сектора экономики; обеспечить стабильное развитие экономики путем снижения доли крупных предприятий в структуре ВРП за счет преимущественного развития малых и средних предприятий; создать условия для развития малого инновационного бизнеса.

В настоящее время по наблюдениям состояние инновационного развития в Республике Казахстан и в Восточно-Казахстанской области, больше всего было произведено продукции (товаров, работ и услуг) в металлургической промышленности-75,63%. В горнодобывающей промышленности – 21,59%, в строительстве – 3,18%, в химической промышленности – 1,6%, в сельском хозяйстве – 0,03%.

Анализ структуры инвестиций в основной капитал показывает: сельское хозяйство – 0,005%, горнодобывающая промышленность – 12,8%, строительство – 4,89%, химическая промышленность – 1,06%, металлургическая промышленность – 81,25%. Зная, что металлургическая промышленность области является базовым экспортным потенциалом области, развитие которой будет играть значительную роль в развитии региона и больше всего затрат на технологические инновации были выделены именно в эту промышленность (77,36%).

Анализ общих затрат на технологические инновации составили 13,8% от республиканского объема. В структуре общих затрат на технологические инновации - 60,1% занимают затраты на приобретение машин и оборудования, связанных с технологическими инновациями, 3,7% составляют затраты на исследование и разработку новых продуктов, услуг и методов их производства (передачи), новых производственных процессов, 1,2% – затраты на приобретение программных средств.

Анализ уровня инновационной активности по регионам, показывает, что предприятия Восточно-Казахстанской области готовы, в случае появления реальных возможностей заниматься инновационной деятельностью.

Рисунок 1. Индексы основных социально-экономических показателей ВКО за 2010-2015 (январь-октябрь) годы, %

Анализ структуры инвестиций показывает, что среди их источников используются собственные средства предприятий, средства областного бюджета, государственных институтов развития, средства банков второго уровня, иностранные инвестиции.

Также, необходимо отметить, что недостаточно используется проектное финансирование и только на отдельных предприятиях используется лизинг.

Активное инновационное развитие зависит не только от инвестиций в виде денежных вложений, оно также зависит и от условий и наличия основных элементов инновационной системы: инфраструктуры, кадров и т.д.

В Восточно-Казахстанской области к факторам, способствующим инвестиционно-инновационному развитию относятся: разработка, утверждение и постепенная реализация

Программы индустриально-инновационного развития, реализация индустриальной политики области, наличие на некоторых предприятиях научно-исследовательских отделов, конструкторских бюро, создание на республиканском уровне государственных институтов развития, формирование на региональном уровне инвестиционных и инновационных проектов и их реализация за счет средств областного бюджета, наличие научных кадров и отдельных центров, технопарков, инкубаторов, то есть относительно развитый научно-технический потенциал, богатые природные ресурсы, развитые топливно-энергетические и металлургические комплексы, обладающие значительным экспортным потенциалом, значительное присутствие иностранного капитала в экономике, наличие необходимых технологических заделов по ряду технологических укладов, проведение семинаров для оказания содействия предприятиям по внедрению международной системы менеджмента качества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сатубалдин С.С., Жандаулет Т. Инвестиционный потенциал региона: методические аспекты оценки и механизм использования. – Алматы: «Атамура», 2012. - 188 с.
2. Сейткадиева А.М., Байкадамова А.Б., Сариева Ж.И. Инвестиционная деятельность предприятия. – Алматы: «Экономика», 2007. - 172 с.
3. Мыльник В.В. Инвестиционный менеджмент. - М.: Академический проект, 2013.- 270 с.
4. Кенжегузин М.Б., Днишев Ф.М., Альханов Ф.Г. Наука и инновации в рыночной экономике: зарубежный опыт и Казахстан. - Алматы, 2014. - 250 с.
5. Алимбаев А.А. Инновационно-технологическое развитие и повышение конкурентоспособности экономики Казахстана и его регионов (региональный и межрегиональные аспекты). Отчет о научно-исследовательской работе. - Караганда, 2012.- 98 с.
6. Ромаш М.В., Шевчук В.И. Финансирование и кредитование инвестиций. - Минск: «Книжный дом», «Мисанта», 2014. - 157 с.
7. Мамыров Н.К. Менеджмент и рынок: казахстанская модель.- Алматы, 2007.- 432 с.
8. Раппопорт В. Диагностика управления: практический опыт и рекомендации.- М.: Экономика, 1988.- 125 с.
9. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями / Сокр. пер. с англ.- М.: Экономика, 1997.-271 с.
10. Lee Y.L., A.N. Amaral, D. Canning, M.Meyer and Stanley Universal features in the growth dynamics of complex organizations. Phys.Rev.lett.81, 2007. - P. 3275-3278

УДК: 336(574)

Кангожина Н.

магистрант АО «Финансовая академия», г. Астана

СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ И РЕАЛИЗАЦИЯ КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В КАЗАХСТАНЕ

Кредитная политика коммерческих банков Казахстана, располагая большим потенциалом, постепенно развиваясь, охватывает все новые экономические отношения, в частности отношения между банками и частными клиентами. Кредитная политика создает базу для всего процесса кредитования, определяет его объективные параметры и особенности.

Созданные и используемые банками способы формирования и проведения кредитной политики должны обеспечивать формулировку целей, разработку планов, определяющих будущее состояние кредитного портфеля и банка в целом, выбор средств и путей для достижения целей, реализацию контроля за использованием кредитов, обеспечивать

эффективную защиту от возможных и принятых рисков, связанных с кредитными операциями.

В свете приведенного развития кризисных явлений мировой экономики выявляются следующие факторы влияния на дальнейшее функционирование финансовой системы Казахстана – доступ к внешним заимствованиям у коммерческих финансовых структур останется ограниченным (бывшие страны-доноры кредитных ресурсов сегодня сами в них нуждаются); стагфляционные тенденции в мировой экономике усиливаются. В общеэкономическом аспекте следует отметить, что сложившаяся благоприятная конъюнктура цен на основные статьи экспорта Казахстана может непредсказуемо измениться под влиянием проявлений кризисных последствий.

Стабильное развитие экономики Казахстана обусловлено как вышеуказанным фактором выгодных цен на экспортные товары, так и реализацией антикризисной программы Правительства Республики Казахстан и Национального Банка Республики Казахстан. Ключевыми показателями в этом аспекте являются стабильное функционирование финансового сектора страны и рост депозитной базы.

Впервые за последние три года отмечается рост кредитной активности банковского сектора. Невысокие темпы кредитования экономики обусловлены низким доверием кредиторов к потенциальным заемщикам, а также низким качеством ссудного портфеля банков.

Меры денежно-кредитной политики совместно с действиями, предпринятыми Правительством Республики Казахстан, позволили замедлить темпы инфляционных процессов, ускорившихся в первой половине года в результате внешних шоков. Устойчивость экономики Казахстана к возможным виткам мирового экономического кризиса подкрепляется наличием «запаса прочности», выраженного в золотовалютных резервах страны и Национальном фонде Республики Казахстан.

Достижение относительно макроэкономической стабильности, благоприятный инвестиционный климат, стремительное развитие финансового сектора, наблюдавшиеся в последние годы позволили занять Казахстану достойное место в мировой экономике. И будучи частью глобальной экономической системы, экономика Казахстана, в особенности, её крупнейшие сегменты как банковский сектор, сектор строительства, не остались затронутыми глобальным кредитным кризисом предыдущих лет.

Одним из основных последствий кредитного кризиса 2007 года явилось резкое ограничение доступа к относительно дешёвому зарубежному фондированию, и как следствие, некоторое замедление темпов роста кредитования банками второго уровня.

Несмотря на сохраняющуюся нестабильность на глобальных финансовых рынках основные показатели банковского сектора продолжают демонстрировать поступательный умеренный рост.

Отмечается позитивная динамика развития банковского сектора, что сопровождается постепенным восстановлением кредитной активности банков. Банки погасили большую часть внешних заимствований. Их ресурсная база на текущий момент позволяет самостоятельно выплачивать оставшуюся часть внешнего долга. В этой связи, отечественные банки слабо зависят от внешнеэкономических источников кредитных ресурсов.

Обеспечить долгосрочную устойчивость и прибыльность кредитной политики банков можно за счет смены приоритетов, ориентируясь в первую очередь на достижение коммерческих, а не финансовых результатов.

Непременное условие эффективной кредитной политики - обеспечение сбалансированного риска. С этой целью банк при разработке и реализации положений кредитной стратегии должен следовать определенным принципам. Кредитный портфель банка необходимо диверсифицировать. Это особенно актуально, когда портфель достигает крупных размеров.

Для того, чтобы сделать займы более доступными для населения коммерческими банками проводится целенаправленная политика понижения ставок вознаграждения по

займам физическим лицам, оптимизации процесса кредитования и улучшения условий кредитования. Так, доля кредитов, выдаваемых населению на потребительские цели, возросла с 6,2% в 2014 году до 12,2% в 2015 году, что свидетельствует об унификации банковских продуктов и введении единых конкурентоспособных тарифов.

Промышленная направленность развития области предопределила приоритетные направления кредитных вложений банков. Наиболее существенной кредитной поддержкой в Восточно-Казахстанской области пользуются такие отрасли экономики как промышленность и торговля. Так, сумма кредитных вложений в промышленность составляла на начало 2016 года 41% от общего объёма кредитных вложений по области (удельный вес кредитов промышленности в среднем по Казахстану составил на ту же дату 32%). Это объясняется особенностями экономического развития области, однако за последние два года произошло уменьшение доли кредитов, выданных промышленности и торговле за счёт роста объёмов кредитования строительства. Более трети кредитов, выданных в 2015 году в рассматриваемом регионе, направлено в торговый сектор экономики. Это объясняется высокой оборачиваемостью и прибыльностью торговых операций, в отличие от производственной сферы.

Крестьянские (фермерские) хозяйства, являющиеся составляющей малого бизнеса, также занимают устойчивые позиции в аграрном секторе экономики. В данное время в Восточно-Казахстанской области зарегистрировано 17469 крестьянских (фермерских) хозяйств, что на 7,6% больше, чем на соответствующую дату предыдущего года. Из них действуют, то есть занимаются производством продукции сельского хозяйства (содержат скот, имеют посевные площади сельскохозяйственных культур, занимаются заготовкой кормов и т.д.), 16866 ед. или 96,5% зарегистрированных. Количество действующих крестьянских (фермерских) хозяйств в области ежегодно увеличивается. По сравнению с данными на 1 января предшествующего года их количество увеличилось на 10,3% (в соответствии с рисунком 1).

Рис. 1 - Количество действующих крестьянских (фермерских) хозяйств на 1000 жителей сельской местности по регионам ВКО

В среднем по области в расчете на каждую 1000 жителей сельской местности приходилось 25,8 крестьянских или фермерских хозяйств.

Кредиты, выдаваемые крестьянским и фермерским хозяйствам, невелики по размеру, следовательно не приносят банку большого процентного дохода, а из-за отдалённости расположения районов осуществление мониторинга кредита связано с определёнными трудностями, поэтому филиалы банков с большой неохотой кредитуют малоприбыльные и рискованные проекты сельхозпредприятий.

Таким образом, в Восточно-Казахстанской области продолжает сохраняться тенденция устойчивого экономического роста, главным образом за счёт динамичного

развития реального сектора экономики. Рассмотренные выше данные свидетельствуют, что функционирующие в настоящее время в Восточно-Казахстанской области банки, в основном, способны адекватно отвечать потребностям финансирования экономического роста области.

Следует внимательно отслеживать степень агрессивности кредитной политики, которая может быть определена через показатель отношения ссудной задолженности к привлеченным ресурсам банка. Данный показатель может устанавливаться самим банком в качестве рекомендуемого значения, учитывающего степень активной работы коммерческих банков с реальным сектором экономики, но в пределах ожидаемого уровня рискованных потерь.

Для достижения сбалансированного уровня риска могут применяться различные методы и инструменты:

1. Ограничение кредитования определенных секторов. Банк должен также иметь ясное представление об отраслях экономики, уделяя особое внимание тем сегментам, кредитование представителей которых осуществляется или планируется. Эти данные, конечно, постоянно следует обновлять. Причем необходимо выделять приоритетные сектора и определять нежелательные отрасли с точки зрения кредитной политики конкретного банка.

Необходимо ориентироваться на сотрудничество с компаниями, деятельность которых прозрачна, а если известна кредитная история, то положительное решение о кредитовании должно быть возможно лишь в случае, если она позитивна. Банк должен избегать деловых отношений с подозрительными компаниями.

2. Установление лимитов на потенциальные потери и отказ от высокорискованных сделок. Банк не должен совершать сделки, степень риска которых невозможно оценить или степень риска которых превышает уровень, установленный стратегией банка, даже если возможный доход по ним высок.

3. Применение эффективных систем управления рисками.

Созданные банками системы управления рисками должны не только обеспечивать эффективную защиту от принятых рисков, но и носить упреждающий характер, оказывая активное влияние на определение конкретных направлений деятельности кредитных организаций.

Для снижения рисков необходимо придерживаться также следующих правил:

- источником платежей по кредиту должны быть денежные потоки от основной хозяйственной деятельности, то есть выручка от реализации продукции, товаров, работ, услуг. Ситуации, когда оплата кредита зависит от продажи активов фирмы или дополнительного финансирования, не являются приемлемыми;

- кредит должен быть обеспечен приемлемым для банка залогом; кредитное решение должно основываться как на информации о положении заемщика в прошлом, так и на информации о положении фирмы в будущем;

- необходимо рассматривать внешние факторы (влияние на репутацию, на окружающую среду, политические факторы) при принятии решений о кредитовании.

Банкам следует уделять постоянное внимание проблеме фондирования кредитов, поиску новых и расширению имеющихся источников финансирования и рефинансирования кредитов, предоставляемых казахстанскими банками, сопоставимых с финансовой помощью материнской компании, доступной функционирующим в Казахстане банкам с участием иностранного капитала.

Необходимость увеличения ресурсной базы банковской системы позволяет сформулировать связанные с этим приоритетные направления:

- увеличение в ресурсной базе вкладов и депозитов организаций на основе более активного взаимодействия банков с этими клиентами через синдицированное кредитование их проектов или предоставление более широкого спектра услуг, включая новые банковские продукты и услуги, а также программы, осуществляемые банком совместно со страховыми, инвестиционными компаниями, пенсионными и бюджетными (внебюджетными) фондами;

- более активное использование долговых обязательств, например, облигаций в качестве источника привлечения долгосрочных ресурсов;

придание определенной самостоятельности региональным банкам, поскольку менеджмент регионов знает специфику осуществления деятельности в конкретном регионе, что должно делать более эффективным управление; увеличение массы прибыли от деятельности самостоятельных региональных банков за счет расширения масштабов наиболее эффективных видов деятельности;

- поддержание и дальнейшее развитие тенденции притока ресурсов через филиальную сеть банков путем предложения, например, эффективных инвестиционных проектов, программ синдицированного кредитования проектов регионального значения и т.д.

Повышению эффективности кредитной политики может способствовать внедрение обоснованной организационной структуры, обеспечивающей двойной контроль за обоснованностью выдачи кредита.

Кредитная политика должна определять также порядок контроля за системой управления кредитным риском в каждом подразделении банка.

Таким образом, усилия казахстанских коммерческих банков по формированию кредитной политики будут более плодотворными при целенаправленной государственной политике, направленной на поддержание устойчивости банковской системы. От конкурентоспособной, обеспеченной ресурсами банковской системы зависят развитие человеческого потенциала Казахстана, развитие национальной промышленности, в первую очередь — обрабатывающих и высокотехнологичных отраслей, развитие системы образования, медицинского обслуживания, обеспеченность казахстанцев качественным жильем. Осуществляемые в настоящее время финансовые вливания государственных средств в увеличение капитальной базы банков должны быть дополнены мерами:

- по дальнейшему развитию системы рефинансирования и расширения доступа к ней для большинства коммерческих банков.

Следует отметить, что реализация этих направлений требует большой работы по поиску стратегических инвесторов, заинтересованных в развитии своего бизнеса на конкретной территории; организации новых бизнес-единиц; мониторингу и прогнозированию финансового рынка с целью разработки для банков эффективных вариантов экспансии, в том числе - в регионы;

-по расширению участия банков в финансировании приоритетных национальных проектов.

Дальнейшее развитие стратегии кредитной политики невозможно без совершенствования процесса организации кредитной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан "О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан, от 31 августа 1995 г. N 2444 (с изменениями и дополнениями, внесенными Законами РК на 15 июля 2010 года)
2. Алавердов А. Р. Стратегический менеджмент в коммерческом банке. - М. - Маркет ДС, 2014 – 211 с.
3. Банковское дело: учебник / Под ред. Г. Н. Белоглазовой, Л. П. Кроливецкой - М.: Финансы и статистика, 2012. - 478 с.
4. Кашин В. А. Причины кризиса и меры по его преодолению. // Банковское дело. - 2009 г. - № 2. - с. 13
5. Операции коммерческих банков. - Финансы, 2010. - № 4. – С.12.
6. Смулов А. М. Проблемы кредитной политики и пути их решения. // Банковское дело. - 2013 г. - № 2. - С. 20
7. Республика Казахстан- модель экономического роста, 15.09.15 - <http://club.xronika.az>

Дондагулова М.

магистрант АО «Финансовая академия», г. Астана

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

На сегодняшний день необходимым условием дальнейшего развития экономики Республики Казахстан является высокая инвестиционная активность. Она может быть достигнута посредством роста объемов реализуемых инвестиционных ресурсов и наиболее эффективного их использования в приоритетных сферах материального производства и социальной сферы. В Казахстане инвестиционная деятельность направлена на оживление процесса воспроизводства за счет внутренних и внешних источников финансирования. Казахстан держит курс на повсеместное привлечение иностранного капитала, создание для этого комплекса необходимых факторов.

Эту твердую позицию постоянно отстаивает Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев, особо подчеркивая, что «наша задача - представить Казахстан в глазах мирового сообщества как привлекательное место для инвестиций, активно привлекать инвесторов в наиболее важные отрасли».

Устойчивое развитие экономики Казахстана, как справедливо отмечают некоторые ученые, будет определяться ростом инвестиционной активности не столько страны в целом, сколько регионов и предприятий. Обеспечение поступательного развития в значительной степени определяется особенностями и тенденциями процессов инвестирования, тем, какие меры необходимо предложить органам управления, чтобы активизировать инвестиционную деятельность.

Уровень инвестиционной активности связывают с таким емким понятием, как инвестиционный климат, который, если будет улучшаться, то активизируются инвестиции, и наоборот.

Восточно-Казахстанская область имеет значительные запасы минерально-сырьевых ресурсов и его главное богатство - полиметаллические руды, которые содержат цинк, свинец, медь, редкие и благородные металлы. В Семипалатинском регионе и на территории Зайсанского района имеются месторождения каменного угля. В регионе также имеются значительные запасы золота, редких и редкоземельных металлов, сырья для производства цемента, стекольных шлаков, залежи сланца и цеолита.

Предприятия цветной металлургии выпускают больше половины общего объема промышленной продукции области.

Восточный Казахстан - один из основных в республике производителей свинца, цинка, меди в концентратах, аффинированных золота и серебра.

Задачами инновационного развития в целом по республике являются: повышение эффективности использования основных фондов обрабатывающей промышленности; обеспечение в обрабатывающей промышленности среднегодовых темпов роста в размере 8-8,4%, повышение производительности труда к 2017 году и снижение энергоемкости ВРП в 2 раза; создание предпринимательского климата, структуры и содержания общественных институтов, которые будут стимулировать частный сектор и совершенствовать конкурентоспособное преимущество, осваивать элементы в цепочке добавленной стоимости; стимулирование создания наукоемких и высокотехнологичных экспортоориентированных производств; диверсификация экспортного потенциала страны в пользу товаров и услуг с высокой добавленной стоимостью; переход к мировым стандартам качества; наращивание интеграции с региональной и мировой экономикой с включением в мировые научно-технические и инновационные процессы.

Данные задачи типичны, но для Восточно-Казахстанской области они характерны

тем, что развитие региона должно обеспечить проведение структурной перестройки экономики, привлечение в несырьевой сектор инвестиций и технологий мирового уровня, техническое перевооружение и модернизацию производств, создание новых рабочих мест и насыщение рынка конкурентоспособной продукцией.

Специфика Восточно-Казахстанской области позволяет выделить некоторые приоритетные направления, на основе которых можно планировать конкретную деятельность: привлечение инвестиций преимущественно в высокотехнологическую сферу; создание эффективной инфраструктуры для привлечения инвестиций и т.д.

Согласно экспертным оценкам за счет освоения производства новых видов наукоемкой продукции и внедрения высоких технологий, развития несырьевого сектора экономики, может быть обеспечен ежегодный стабильный прирост ВРП области до 5-6%, в том числе в промышленном производстве до 5-7%, сельском хозяйстве – 2-3%, транспорте и связи – 10-12%.

Одним из причин низкой инвестиционной привлекательности является низкая конкурентоспособность промышленных предприятий являются технологические проблемы, отсутствие достаточных источников финансирования, низкая эффективность менеджмента предприятий, и недостаточность мер государственной поддержки товаропроизводителей.

Положительно скажется на инвестиционной привлекательности, Восточно-Казахстанской области механизм инвестиционных преференций для обрабатывающей промышленности и предприятий нефтехимии в форме освобождения от налога при импорте оборудования, а также безвозмездной передачи инвесторам земельных участков под инвестиционные проекты.

Таким образом, привлечение инвестиции в экономику региона становится все более и более эффективным, в связи с формированием благоприятного инвестиционного климата Восточно-Казахстанской области. Что связано с более устойчивым развитием области путем диверсификации отраслей экономики, поэтапного замещения части сырьевой составляющей в валовом региональном продукте на высокотехнологичную, наукоемкую, конкурентоспособную продукцию. Но, не смотря на позитивные результаты инвестиционной деятельности области, существуют определенные проблемы связанные с реализацией региональной политики Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан «Об инвестиционном фонде Казахстана»
2. от 6 июля 2004 года № 575.
3. Закон Республики Казахстан «О государственном регулировании и надзоре финансового рынка и финансовых организаций» от 4.07.2003 //Ведомости Парламента РК №15, 2003, С.214-227.
4. Стратегия индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 годы от 17.05.2003//Собрание актов Президента Республики Казахстан и Правительства Республики Казахстан №23-24.
2. Гапоненко Н. Инновации и инновационная политика // Вопросы экономики. 2015. № 8. С.94-95.
5. 3. Матюша А.А. Инвестиции как инструмент внедрения инноваций / А.А.Матюша // Аудит и финансовый анализ. – 2014. - №3. – С.288-292.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРІНІҢ АКТИВТИ ОПЕРАЦИЯЛАРЫН ТАЛДАУ

Қазіргі таңда Қазақстанның банк жүйесінде екінші деңгейлі 38 банк қызмет етеді, оның ішінде 19 банк шетел қатысушыларымен, 9 еншілес банк, резидент емес банктер, мемлекеттік «Қазақстан даму банкі» АҚ. 26 банктің филиалы бар, банк филиалдарының жалпы саны -418.

Қазақстандық банктердің активтерінің жалпы сомасы бір жыл ішінде 68 пайызға өскен, 1969 миллиард теңгеден (14,6 млрд USD) 3321 млрд теңгеге (24,6 млрд USD) өскен. Ал Ресей банктерінің жиынтық активі 2015 жылдың 1-қаңтарына 278,04 млрд. АҚШ долларын құраған. Активтерінің өсімі жоғары болған «БТА Банк», бұл банктің активтері 3,3 есе өскен. Активтердің өсімі, нарықтағы позициясын 8-ші орыннан 5- орынға түсірді. 2015жылдың 1-қаңтарына активтердің сомасы бойынша ірі банктердің бірі болып Казкоммерцбанк табылады.

Қазақстанда банктердің капитализациясы 2014 жылдың бірінші жартыжылдығында 2013 жылдың бірінші жартыжылдығымен салыстырғанда 62 пайызға өскен, яғни 204,4 миллиард теңгеден 331,8 миллиард теңгеге.

2013 жылдың бірінші жартыжылдығында капитал өсімі «БТА Банк» АҚ-да байқалады, ол 3,6 рет өскен. Осы кезеңде «Алма-Аты» халықаралық банкінің капиталы 85 пайызға қысқарған. Екі ірі банктің үлесіне Қазақстанның барлық банк жүйесі капитализациясының 44 пайыз келеді. Ал Ресейде жағдай басқаша, мұнда екі ірі банктің үлесіне жиынтық капиталдың 34,5 пайызы келеді.

2014 жылдың бірінші жартыжылдығын қазақстандық бір банк қана шығынмен аяқтады. Басқа банктрдің пайдалылық көрсеткіштері жоғарғы деңгейде.

Қазақстандық банктер несиелер берумен де белсенді араласуда. Қазақстандық банктердің активтерінің өсімі клиенттерге берілетін несиелер бойынша займ портфелінің өсуімен байланысты. Активтер құрылымындағы несиелердің үлесі 40-70 пайыз аралығында. Рейтинг бойынша алғашқы орында Казкоммерцбанк және БТА Банк АҚ, ал үшінші орында Қазақстан Халық банкі алады. Ресей банктерімен салыстырсақ, бұл банктер займ көлемі бойынша 6-7, және 10-шы орындарды алады.

1-кестеден көріп отырғанымыздай 2013 жылдан бастап несиелердің өсу жылдамдығының төмендеуіне қарамастан ұсынылатын заем мөлшері артқан. 2014 жылы заем сапасының төмендеуіне 2014 жылдың қаңтарынан бастап несиелік портфельдің жіктелуіне талаптардың жоғарылауымен байланысты. 2015 жылдың 1-қаңтарындағы жағдай бойынша стандартты несиелердің үлесі 58,2 пайызға өскен, күмәнді несиелер- 39,5%, үмітсіз несиелер 2,3 пайызға төмендеген.

Кесте 1. Ссудалық портфель сапасының динамикасы.

Көрсеткіштер	2013		2014		2015	
	млрд. теңге	млрд. теңге	%	млрд. теңге	% к	млрд. теңге
Барлық ссудалық портфель	167,4	1 086,6	100	1812,9	100	3 062,0
Стандартты	92,5	660,1	60,8	1019,1	56,2	1 783,2
Күмәнді	65,7	403,6	37,1	741,9	40,9	1 210,3
Үмітсіз	9,1	22,9	2,1	51,9	2,9	68,5

Несиелердің аса көп мөлшері шетел валютасымен беріледі, шетел валютасында берілген несиелердің үлесі жоғарғы деңгейде қалып отыр. Сонымен қатар ұлттық валютада берілген несиелердің үлесі де артқан, бұл АҚШ долларына қатысты теңгенің нығаюымен байланысты.

Банктік секторда жиынтық активтің мөлшерінің жоғарғы жылдамдығына қарамастан, банктердің меншікті капиталының жеткіліктілігі жоғарғы деңгейде қалып отыр. (кесте 2).

Кесте 2. 2013-2015 жылдары Қазақстандық банктердің меншікті капиталының динамикасы, млрд. теңге

Көрсеткіштер	2013	2014	2015
1-ші деңгейдегі капитал	153,3	229.1	368.4
2-ші деңгейдегі капитал	87,9	128.4	218.7
Барлығы	233,6	346.8	587.2

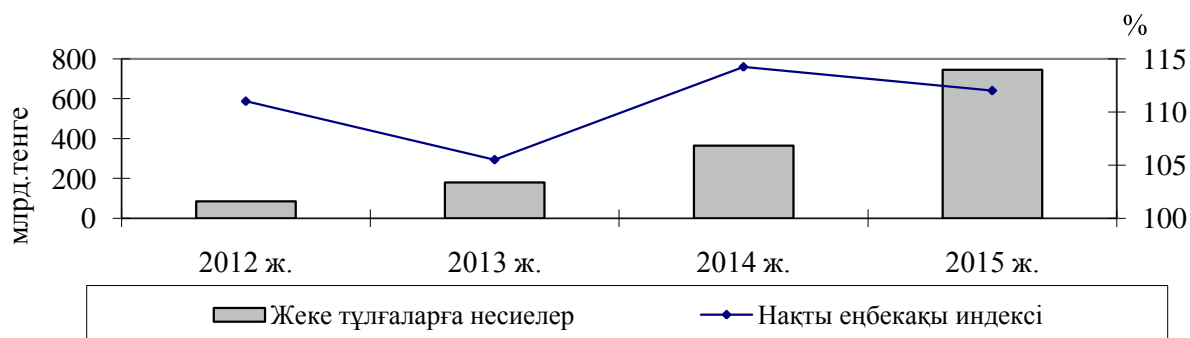
Бір жағынан меншікті капитал көрсеткіштерінің бірдей төмендеуі жаңа тәуекелдің пайда болмауын көрсетсе, басқа жағынан банктердің меншікті капиталын жоғарғы деңгейде тиімді пайдалануын көрсетеді.

1-кестеден көріп отырғанымыздай, өткен жылы 2015 жылдың 1-қаңтарындағы жағдай бойынша жиынтық меншікті капиталдың мөлшері 69,3 пайызды құрап, 587,2 млрд. теңгені құраған. Бірінші деңгейдегі капитал 49,4 пайызға өссе, екінші деңгейлі капитал 47,1 пайызды құраған. [3, с. 20].

2015 жылдың 1-қаңтарындағы жағдай бойынша банктік сектордың меншікті капитал көрсеткіштері өзгермеген, k1 – 0,082 (норматив- 0,06), k2 – 0,150 (норматив - 0,12).

Соңғы жылдары Қазақстанда банктердің несиелік портфелінің өсімі байқалады. Тек өткен жылы банктердің ссудалық портфелі банкаралық займдарды есепке алғанда 2 929,8 млрд. теңгеден (95,7%) 5 991,8 млрд. теңгеге артқан. Бұл тәуекел факторы қауіп тудырмайды, өйткені банк активтерінің сапасына әсер етіп, экономикалық өсудің төмендеуі кезінде тұрғындардың табыстары төмендеп, қарыз алушылардың банктен алған несиелерін өтеу мүмкіндіктерінің төмендеуіне әкеледі.

Ссудалық портфелдің жылдам қарқынмен өсуі кезінде отандық банктер аталған банкте несие тарихы дұрыс компанияларға несие береді. Сонымен қатар банктер бизнестің жаңа түрлерімен айналыса бастайды, атап айтсақ тұтынушылық несие беру, жылжымайтын мүлікке несие беру, несиелік карточка бойынша овердрафт, шағын кәсіпкерлікті несиелеу. Соған қарамастан қазіргі уақытта банктік жүйенің активтерінің сапасының жағдайы жақсы. Ағымдағы жылдың басындағы жағдай бойынша банктің несиелік портфелінің құрылымындағы стандартты несиелердің үлесі - 52,7%, күмәнді – 45,7, үмітсіз – 1,6% құраған.

Сурет 2. Жеке тұлғаларға берілетін несиелер және нақты еңбекақы индексі.

Экономиканың өсуі, тұрғындардың өмір сүру деңгейінің жақсаруы, орта еңбеканың өсуімен сипатталып, тұрғындардың тарапынан несиелік ресурстарға сұранысты арттырады. (сурет 2).

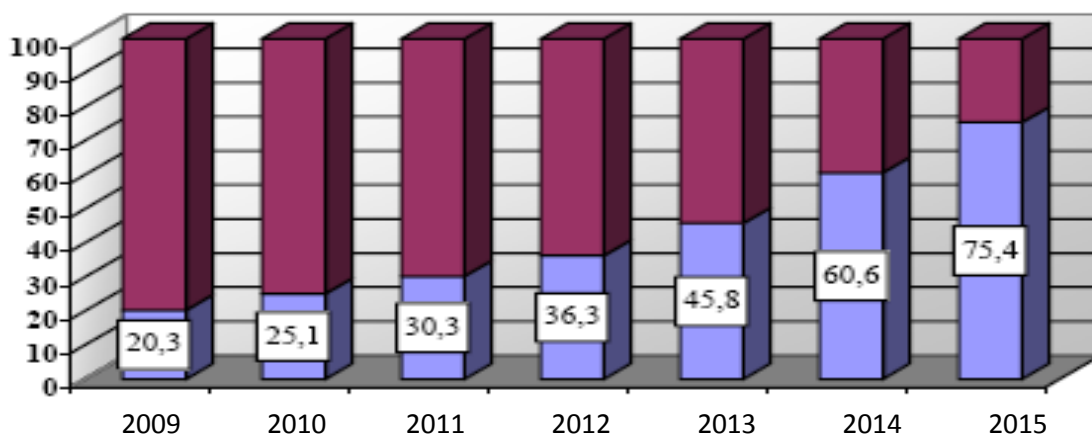
2-суреттен көріп отырғанымыздай, өткен жылдары тұтынушылық займдарға сұраныс өскен, 2012 жылы 109,4%, ал 2013 жылы 114% құраған. 2012 және 2013 жылдың 1-қаңтарына тұтынушыларға берілген несие көлемі 122,1 млрд. теңге және 261,3 млрд. теңгені құраған. Өткен жылдардағы жоғарғы динамкаға қарамастан тұтынушылық мақсаттарға займдар 2014 жылдың 1-қаңтарымен салыстырғанда 158,1% құраған, 2015 жылдың 1-қаңтарына 674,5 млрд. теңгені құраған. Сонымен қатар тұтынушыларды несиелеу көлемінің өсуі банктердің несиелік тәуекел деңгейінің өсуіне әкеледі. Бұл көп жағдайда табыс деңгейі төмен тұрғындардың несие алуымен байланысты [3, с. 28].

Тұрғындарға қызмет көрсету технологиясын жетілдіру және жеке тұлғаларға арналған жаңа банктік өнімдерді енгізу аталған несиелеу түрінің дамуын жеделдетті. Ағымдағы жылдың басынан бастап жеке тұлғаларға берілетін несие бойынша қарыз сомасы 2 есе өскен, ал олардың банктің ссудалық портфеліндегі үлесі артқан. Жеке тұлғаларды несиелеудің өсуімен шетел валютасында берілген несие артқан. Бірақ ұлттық валютаның нығаюы кезінде тұрғындарға шетел валютасымен берілетін займдар үлесі төмендеген. Жылжымайтын мүлікті кепілге қойып несиелеу көрсеткіштері де жоғары деңгейде қалып отыр, 2012 жылы 94,1% (01.01.2013 ж. 441,5 млрд. теңге), ал 2013 жылы - 83,4% (01.01.2014 ж. 809,6 млрд. теңге), 01.01.2015 ж. жағдай бойынша жылжымайтын мүлік бойынша 1651,6 млрд. теңгеге несие беріліп, жылына 104 пайызға өскен.

2014 жылы екінші деңгейлі банктердің жалпы несиелік портфелінде жылжымайтын мүлік бойынша несиелеудің үлесі 27,6% құраған, 2013 жылы 26,4% құраған.

2014 жылдың 1-қаңтарындағы жағдай бойынша 2014 жылы республикада 1 несиелік бюро қызмет етеді – ЖШС «Бірінші несиелік бюро». ЖШС «Бірінші несиелік бюро» құрылтайшылары болып 8 ірі отандық банктер және CreditInfo Group компаниясы. Несиелерді ұсыну бойынша есеп және ақпараттарды ұсыну келісім-шарттары «Заман-Банк» АҚ-нан басқа барлық банктермен жасалған.

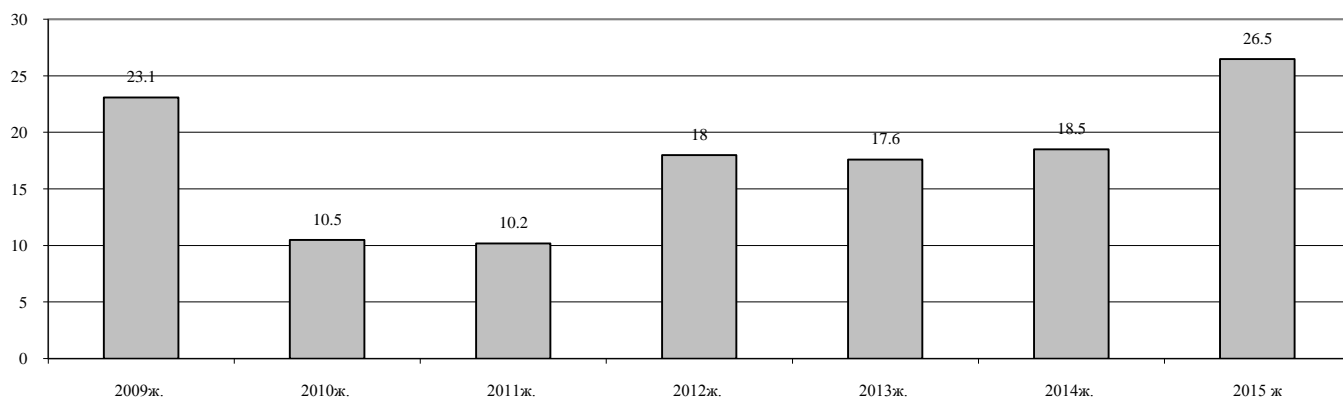
Пайыздық ставкалардың төмендеуі, жаңа банктік өнімдерді енгізу несиелеу көлемінің өсуіне әкелді, сәйкесінше екінші деңгейдегі банк активтері де өсті. Банктік сектордың позитивті динамикасы банктік қызмет нарығындағы көсеткіштердің өсуіне әкелді. Екінші деңгейдегі банктердің жиынтық активінің ЖІӨ қатынасы 75,4 пайызды құрайды. Берілген көрсеткіштерге сәйкес Қазақстан Еуропалық Одақ көрсеткіштеріне жақын.

Сурет3. Қазақстан Республикасы банк активтері (ЖІӨ)

Республикадан тыс жерлерге қазақстандық банктерді тарату соңғы жылдары Қазақстан Республикасы банк резиденттеріне шетел инвесторларының сенімділігінің артуымен байланысты.

Өз кезегінде банктердің жиынтық активіндегі резидент еместерге талаптардың жоғарылауынан кейін, жылдың басынан бастап аталған көрсеткіштің төмендегені байқалады. (сурет 4)

Сурет 4. Жиынтық активтегі резидент еместерге қойылатын талаптар (%)

Сыртқы нарықта қазақстан банктерін тарату ішкі нарықтағы төмен пайыздық маржа кезіндегі тәуекелдерді тарату әдісі ретінде қарастырылуы мүмкін. Ағымдағы жылдың басынан бастап резидент еместерге талаптардың жалпы сомасынан, банктік сектордың ссудалық портфеліндегі резидент еместерге ұсынылған займдар үлесі артқан. Бұл өз кезегінде несиелік тәуекелдің өсуіне әкеледі. Сонымен қатар Ресейде қазақстандық екінші деңгейдегі банктердің қызмет ету аясы кеңейе түскен.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Обследование банков второго уровня «Состояние и прогноз параметров кредитного рынка», январь 2015 жыл // www.nationalbank.kz
2. Отчет о финансовой стабильности Республики Казахстан, декабрь 2015 г. - Агентство Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций. // www.afn.kz
3. Кушуев А. А. Показатели платежеспособности и ликвидности в оценке кредитоспособности заемщика // Деньги и кредит. - 2011. - № 12. - с. 28-31
4. Марченко Г.А. Банковский сектор Казахстана: состояние и перспективы развития// Банки Казахстана, № 10, 2015, - с. 13-16

УДК 334(574)

Ибраева А.К., Акишева Д.М., Курманбекова Г.А., Шакаримова Г.М.
Государственный университет имени Шакарима города Семей

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕГИОНА

Кластерная форма организации управления инновациями приводит к созданию особой формы инновации - "совокупного инновационного продукта". Такая инновация является продуктом деятельности нескольких фирм или исследовательских институтов, что

позволяет ускорить их распространение по сети взаимосвязей в общем региональном экономическом пространстве. При этом важнейшим условием эффективной трансформации изобретений в инновации, а инноваций в конкурентные преимущества является формирование сети устойчивых связей между всеми участниками кластера.

Развитие международной конкуренции привело к созданию новых теорий формирования конкурентных преимуществ, в рамках которых достижение международных преимуществ, развитие конкурентоспособности функционирует в форме широких конкурентных кластеров отраслей национальной экономики. Ярким примером использования кластерного подхода могут служить транснациональные корпорации, объединяющие в своей структуре всю технологическую цепочку от научно-технических разработок до производства и реализации готовой продукции на их основе.

Инновационный кластер представляет собой объединение различных организаций (промышленных компаний, исследовательских центров, органов государственного управления, общественных организаций и т.д.), которое позволяет использовать преимущества двух способов координации экономической системы - внутрифирменной иерархии и рыночного механизма, что дает возможность более быстро и эффективно распределять новые знания, научные открытия и изобретения.

Производственная структура кластера всегда более выгодна, чем отраслевая, так как здесь внутрифирменные связи более тесные. Кластер порождает эффект масштаба производства, основой которого является наличие в лице одной из фирм ядра инновационного кластера для производства определенного вида продукции или услуги. Также использование кластерного подхода в организации деятельности промышленного комплекса позволяет серьезно оптимизировать процесс планирования на основе новых информационных технологий.

Структура кластера способствует снижению совокупных затрат на исследование, разработку и внедрение новшеств за счет повышения эффекта производственной структуры, выражающегося в отработанных механизмах управления реализацией этапов жизненного цикла инноваций, что позволяет

участникам кластера стабильно осуществлять инновационную деятельность в течение продолжительного времени.

Образование кластеров в условиях рыночной экономики представляет собой объективную тенденцию управления инновациями.

Оно происходит в силу экономической целесообразности в результате действия хозяйствующих субъектов, преследующих свои частные экономические интересы.

Таким образом, для того чтобы сформировать конкурентное преимущество, задачей активной инновационной политики на уровне промышленных комплексов является содействие формированию и обеспечение функционирования организационных форм, обеспечивающих кластерный подход по небольшому кругу прорывных технологий, определяемых на основе инновационной стратегии.

В качестве примеров некоторых конкретных задач исследований, связанных с реализацией кластерного подхода, назовем следующие:

- обоснование формирования кластеров на уровне регионов путем определения отраслей специализации регионов и на этой основе -

- промышленных кластеров в целях выявления условий для формирования научно-технических кластеров, в том числе выделение кластеров в регионе на основе национальных статистических данных;

- увязка проблемы кластеров с проблемой развития внутренних районов города, картирование их применительно к кризисным районам промышленного пояса;

- исследование отраслей специализации региона (регионов) и взаимодействия вузов и промышленности на предмет выявления предпосылок для формирования кластерных консорциумов.

Как показывает мировая практика функционирования наиболее преуспевающих экономических систем, высокую конкурентоспособность и стабильный экономический рост, прежде всего, обеспечивают факторы,

стимулирующие распространение новых технологий. Учитывая то обстоятельство, что современные конкурентные преимущества практически полностью обеспечиваются за счет преимуществ в технологиях производства, управления, организации продвижения товаров, успешное развитие конкурентоспособности экономической системы возможно при комплексном использовании теорий кластерного механизма и современных концепций управления инновационным развитием.

Таким образом, основываясь на теоретических и методических положениях, можно сказать, что место кластерного подхода в формировании процесса развития выглядит достаточно перспективным, но, как и в ситуации с внедрением любого другого метода, необходимо применение имеющихся разработок в практической плоскости, например, для промышленных и инновационных секторов Восточно-Казахстанской области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авдашева С.Б. «Промышленная и конкурентная политика: проблемы взаимодействия и уроки для России». - Вопросы экономики. 2015г., №9, стр. 18-33.
2. Бляхман Л.С. «От экстенсивного экономического роста к инновационному развитию: проблемы, перспективы, роль государственных корпораций». - Евразийский Международный научно-аналитический журнал «Проблемы современной экономики», 2008 г., №1(28), стр. 21.
3. Гаврилов А.Л. «Механизм инновационного управления экономикой». - Н. Новгород, 2013 г. стр. 11.
4. Громыко Ю.В. «Что такое кластеры и как их создавать?» /"Ноополис", 4 июня 2007 г. Русский Архипелаг - сетевой проект «Русского мира» // <http://www.archipelag.ru/authors/gromiko>.
5. Гулевская А.А. «Основные проблемы при внедрении высокотехнологичных продуктов на международный рынок». - Инновации. №1(78), 2012 г., стр. 96-98.
6. Кластеры конкурентоспособности. Журнал «Эксперт Северо-Запад», № 43 (152) от 17 ноября 2010 года.

УДК 336(574)

Ибраимова С.Ж.¹, Нукебаев Е.А.²

доктор PhD¹, 6M050900-«Қаржы» мамандығының магистранты²,
Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ - ЭКОНОМИКАНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ МАҢЫЗДЫ ШАРТЫ РЕТІНДЕ

Қазіргі таңдағы әлемдік экономиканың түрлі құбылыстары Қазақстан экономикасына өзінің ықпалын тигізіп отыр. Ел экономикасындағы бір жақты шикізат бағыттылығы, әлемдік экономикаға ықпалдасудағы әлсіздік, ел ішіндегі салааралық және өңіраралық экономикалық ықпалдасудың төмен дәрежесі, өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымның дамымауы, кәсіпорындардың жалпы техникалық және технологиялық тұрғыдан артта қалушылығы, ғылым мен өндірістің арасында ықпалды байланыстың болмауы сияқты мәселелер мемлекеттің жаңа бағыт ұстануына әкелді.

Дамыған елдердің қарқынды инновациялық қызметі экономикасының дамуына тәуелді болып келеді. Қазақстанның экономикасының технологиясы көбінесе импортты техника мен технологияға тәуелді болып барады. Осы тұрғыдан мемлекеттің инновациялық қызметін дамыту үшін елдің экономикалық қызығушылығындағы отандық кәсіпорындар

базасында инновациялық өндірісті дамыту және жақсартуға бағытталған инновациялық климат жасалуы қажет. Елдің инновациялық дамуына мемлекет араласпаса, күтілетін нәтижелерге қол жеткізілмейді, сол себепті инновациялық және инвестициялық саясаттың іске асырылуы мемлекеттік бақылаудың немесе реттеудің объектісі болып қалуы керек.

Сайып келгенде, инновациялық экономика құру – ел келешегінің дамуындағы ең басты бағыттардың және міндетті шарттардың бірі. Соңғы жылдары инновациялық саясатты қалыптастыруға деген ұмтылыс маңызды мәселеге айналды. Бизнес, ғылым мен білім және мемлекетаралық қарым-қатынас механизмі бар ұлттық инновациялық тиімді жүйе құрған жерлерде ғана жалпы ішкі өнімнің ғылыми ауқымының аз ғана уақытта айтарлықтай өсіміне қол жеткізуге болады. Өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдары ғылыми-технологиялық дамудың стратегиялық маңызды бағыттарындағы зерттеу жұмыстары күрт қысқарды, кәсіпорындардың инновациялық қарқыны төмендеді. Президент Жарлығымен 2003-2005 жылдар аралығына Қазақстанда индустриялық-инновациялық даму стратегиясы қабылданғаннан кейін ғана жағдай жөнделі басталды. Үкімет ұлттық инновациялық жүйенің 2015 жылға дейін дамуы мен қалыптасуы жөніндегі бағдарламасын мақұлдады [1].

Индустриялық-инновациялық стратегияны енгізудің тиімді тәсілдерінің бірі – бұл бір аумақта орналасқан және түпкі өнім өндіру шеңберінде өзара технологиялық байланысқа ие болған кәсіпорындардың интеграциялануы мен кооперациялануы осы салаға материалдық, қаржылық ресурстар құйылуының қуатты факторлары болып табылады. Экономиканы дамытудың мұндай инновациялық тәсілі кластер принципін пайдалану негізінде жүзеге асырылады және оның мақсаты интеграцияға кіруші кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату болып табылады.

Еліміздің экономикасын индустриялық-инновациялық дамыту мақсатында жүргізіліп жатқан шаралар ауыз толтырып айтарлық. Ол экономиканың барлық саласын қамтиды. Экономиканың шикізаттық бағытынан оны өндіру, әртараптандыру бағытына ойысуының алғашқы қадамдары 2003 жылғы үкімет қабылдаған 2015 жылға дейінгі елді индустриялық-инновациялық дамыту стратегиясынан басталды. Ол екі өзекті міндетті – экономиканы индустрияландыруды және индустрияландыруды инновациялық арнаға бағыттауды көздеді. Бірінші бағытта өңдеу секторы, оның ішкі нарықтағы және қазақстандық экспорттағы үлесі басым болды.

Стратегия үш кезеңге бөлінді: 1 кезең – 2003-2005 жылдар; 2 кезең – 2006-2010 жылдар; 3 кезең – 2011-2015 жылдар.

Бірінші кезеңде (2003-2005 жылдар) одан әрі технологиялық дамудың жүйелік мәселелері шешілді. Заңнамалық және нормативтік-құқықтық базаны әзірлеуге, салаларды дамытудың негізгі бағдарламаларын қалыптастыруға қол жеткізілді.

Екінші кезеңде – 2006-2010 жылдарда өнеркәсіпті жаңарту жөніндегі жобаларды жүзеге асыру және экономиканы әртараптандыру міндеті қойылды. Бұл бағытты іске асырудың құралдары мен тетіктері «Қазақстанның 30 корпоративті көшбасшысы» бағдарламасында көрініс тапты [2]. 2009 жыл Қазақстанды индустриялық дамытудың жаңа кезеңі болды. Дағдарыс экономикадағы белгілі бір мәселелерді қалқытып шығарды, сондықтан да Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев «Нұр Отан» ХДП кезектен тыс XII съезінде Үкіметке дағдарыстан кейінгі кезеңдегі дамуға бағытталған 2020 жылға дейінгі ұзақмерзімді стратегияны жасауды тапсырды. Стратегиялық жоспарды жүзеге асыру екі бесжылдық кезеңге бөлінеді. Маңызды бағыттар бойынша, барлығы бірнеше мемлекеттік бағдарламалар ғана жасалады, оларда даму мақсаттары мен міндеттері бес жылға нақтыланып отырылады. Сонымен қатар, салалық бағдарламалар, шеберлік-жоспарлары жасалады. Дәйектілігі мен сабақтастығын сақтау мақсатында мемлекеттік бағдарлама мен салалық бағдарламалар бұрын қабылданған индустриялық-инновациялық даму стратегиясымен, кластерлік бастамалармен, «Қазақстанның 30 корпоративтік көшбасшысы» бағдарламасымен, көлік стратегиясымен және индустрияландыру саласындағы басқа да бағдарламалық құжаттармен ұштастырылады. Индустриялық-инновациялық жеделдете даму – бұдан көп бұрын басталып, бүгінгі күнге дейін ұласып отырған мемлекеттік экономикалық

саясаттың жалғасы. Елбасы атап өткендей: «Әлемнің барлық мемлекеттерінде өткен ғасырдың басында болған индустрияландырудан өзгеше - инновациялық индустрияландыру. Біздің индустрияландыру әлемдік экономика дамуының бүгінгі үрдісіне сәйкес болуы тиіс».

Үшінші кезеңде – 2011-2015 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама экономиканы әртараптандыру және оның бәсекеге қабілеттілігін арттыру арқылы орнықты және теңгерімді өсуін қамтамасыз етуге бағытталған.

Мемлекеттің инновациялық саясат нысаны, тәсіл және бағыттардың жиынтығын, жаңа технология мен өнім түрлерін шығару мақсатындағы өндіріске мемлекеттің әсер етуі, сонымен қоса осы негізде отандық тауарларды өткізетін нарықты кеңейтуді көрсетеді. Мемлекеттік бөлінген қаржылар мен субсидиялар мемлекеттік және мемлекеттік емес секторларға, шын мәнінде инновациялық бағыттар немесе көп бағытты инновацияны қамтамасыз ету үшін беріледі.

Экономиканы инновациялық дамыту жағдайында салалық ғылыми-зерттеу институттарын және олардың аймақтық филиалдарын құру — өзекті мәселе. Оны жергілікті атқарушы биліктің, ірі компаниялар басшылығының күшімен ғана емес, сонымен қатар дамудың ұлттық институттарының қатысуымен жүзеге асыру қажет. Ол үшін мемлекет қолдауының тиімді шаралары мен мемлекеттің жеке әріптестік механизміне сүйену керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстанның 2003-2015 жылдарға арналған индустриалды-инновациялық даму стратегиясы туралы ҚР Президентінің жарлығы, № 1096, 17 мамыр 2003 ж.
2. «Қазақстанның 30 корпоративті көшбасшысы» бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 19 қарашадағы №1097 қаулысы.

УДК 336(574)

Хасенова К.Е.¹, Бопенова М.К.²

к.э.н.¹, магистрант специальности БМ050900 «Финансы»²,
Государственный университет имени Шакарима города Семей

ВАЛЮТНЫЕ РИСКИ И МЕТОДЫ ИХ СТРАХОВАНИЯ

Валютные риски представляют собой опасность валютных потерь, связанных с изменением курса одной иностранной валюты по отношению к другой, в том числе национальной валюте при проведении внешнеэкономических, кредитных и других валютных операций.

Эти риски являются частью коммерческих рисков, которым подвержены участники международных экономических отношений. В основе валютного риска лежит изменение реальной стоимости денежного обязательства в указанный период. Валютному риску подвержены обе стороны-участники сделки. Так, для экспортеров и кредиторов риск возникает при понижении курса цены валюты (займа) по отношению к валюте платежа.

Для импортеров и должников валютный риск возникает при повышении курса валюты цены (займа) по отношению к валюте платежа.

Для банков опасность представляют открытые валютные позиции.

Предприятия и организации, непосредственно выходящие на внешний рынок, сталкиваются с опасностью валютных потерь из-за резкого колебания курсов иностранных валют. Валютные риски существуют при ведении расчетов как в свободно конвертируемых валютах (СКВ), так и в клиринговых валютах, а также при осуществлении товарообменных сделок. Различают два основных валютных риска: риск наличных валютных убытков по конкретным операциям в иностранной валюте и риск убытков при переоценке активов и пассивов, а также балансов зарубежных филиалов в национальную валюту.

Риск наличных валютных убытков существует как при заключении контрактов, так и при предоставлении (или получении) кредитов и состоит в возможности изменения курса валюты сделки по отношению к тенге (и, соответственно, изменения величины поступлений или платежей при пересчете в тенге).

На практике валютные риски возникают в следующих случаях:

1. До 1992 года экспортеры рассчитывались с бюджетом по внутренним оптовым ценам. В таких случаях, получаемая предприятием сумма в рублях по существу не зависела от внешних факторов, в том числе и от валютного курса. Тем не менее, и в этих условиях предприятия несли валютные риски - по валютным отчислениям от экспорта. Поскольку сумма отчислений в инвалюте определяется исходя из твердого процента от валютной выручки, изменения последней, связанные с колебаниями валютных курсов, отражаются на величине валютных отчислений. Примерно такая же модель существует и при нынешней системе валютного контроля, когда экспортеры обязаны продавать часть своей валютной выручки на валютной бирже.

2. Валютные риски возникают при импорте как за счет централизованных средств (когда предприятие уплачивает соответствующий тенговый эквивалент платежей в инвалюте по импортному контракту), так и за счет собственных валютных средств предприятия. В этом случае риски, связанные с возможностью изменения валютного курса, возникают, если валютные средства хранятся на тенговых счетах или на счете, выраженном в какой-либо третьей валюте, отличной от валюты импортного контракта. Для отечественных организаций и предприятий доступными являются следующие методы страхования валютных рисков:

- выбор валюты (или валют) цены внешнеторгового контракта;
- включение в контракт валютной оговорки;
- регулирование валютной позиции по заключаемым контрактам;
- исполнение услуг коммерческих банков по страхованию валютных рисков.

Выбор валюты цены внешнеторгового контракта как метод страхования валютных рисков является наиболее простым. Его цель - установление цены контракта в такой валюте, изменение курса которой окажутся благоприятными. Для экспортера это будет так называемая "сильная" валюта, то есть валюта, курс которой повышается в течение срока действия контракта.

На практике указанный риск может быть устранен путем применения различных методов страхования валютных рисков. Риск упущенной выгоды заключается в возможности получения худших результатов при выборе одного из двух решений - страховать или не страховать валютный риск.

Но интересы сторон при выборе валюты цены не совпадают: для экспортера при любых обстоятельствах более выгодно устанавливать цену в "сильной" валюте, а для импортера - в "слабой".

В связи с тем, что курсы абсолютно всех валют, в том числе и резервной валюты - доллара США, подвержены периодическим колебаниям вследствие различных объективных и субъективных причин, практика международных экономических отношений выработала подходы к выбору стратегии защиты от валютных рисков. Сущность этих подходов заключается в том, что:

1. Принимаются решения о необходимости специальных меры по страхованию валютных рисков.

2. Выделяется часть внешнеторгового контракта или кредитного соглашения - открытая валютная позиция, которая будет страховаться.

3. Выбирается конкретный способ и метод страхования риска.

В международной практике применяются три основных способа страхования рисков:

1. Односторонние действия одного из партнеров.
2. Операции страховых компаний, банковские и правительственные гарантии.
3. Взаимная договоренность участников сделки.

На выбор конкретного метода страхования риска влияют такие факторы, как:

- особенности экономических и политических отношений со страной-контрагентом сделки,
- конкурентоспособность товара,
- платежеспособность контрагента сделки,
- действующие валютные и кредитно-финансовые ограничения в данной стране,
- срок покрытия риска,
- наличие дополнительных условий осуществления сделки,
- перспективы изменения валютного курса или процентных ставок на рынке.

Валютная оговорка - условие в международном контракте, оговаривающее пересмотр суммы платежа пропорционально изменению курса валюты оговорки с целью страхования валютного или кредитного риска экспортера или кредитора. Наиболее распространенная форма валютной оговорки - несовпадение валюты цены и валюты платежа. При этом экспортер или кредитор заинтересован в том, чтобы в качестве валюты цены выбиралась наиболее устойчивая валюта или валюта, повышение курса которой прогнозируется, т.к. при производстве платежа подсчет суммы платежа производится пропорционально курсу валюты цены.

Для снижения риска падения курса валюты цены на практике получили распространение много валютные оговорки.

Много валютная оговорка - условие в международном контракте, оговаривающее пересмотр суммы платежа пропорционально изменению курса корзины валют, заранее выбираемых по соглашению сторон. Многовалютная оговорка имеет преимущества перед одновалютной:

во-первых, валютная корзина, как метод измерения средневзвешенного курса валют, снижает риск резкого изменения суммы платежа;

во-вторых, она в наибольшей степени соответствует интересам контрагентов сделки с точки зрения валютного риска, т.к. включает валюты разной стабильности.

Вместе с тем к недостатком многовалютной оговорки можно отнести сложность формулировки оговорки в контракте в зависимости от способа расчета курсовых потерь, неточность которой приводит к различной трактовке сторонами условий оговорки. Другим недостатком многовалютной оговорки является сложность выбора базисной корзины валют.

После отмены золото-девизного стандарта и режима фиксированных паритетов и курсов и переходе к Ямайской валютной системе и плавающим валютным курсам международные валютные единицы приравнены к определенной валютной корзине. Существует несколько видов валютных корзин. Они различаются составом валют:

1. Симметричная корзина - в ней валюты наделены одинаковыми удельными весами.

2. Ассиметричная корзина - в ней валюты наделены разными удельными весами.

3. Стандартная корзина - валюты зафиксированы на определенный период применения валютной единицы в качестве валюты оговорки.

4. Регулируемая корзина - валюты меняются в зависимости от рыночных факторов.

Преимуществом применения СДР или ЭКЮ как базы многовалютной оговорки заключается в том, что регулярные и общепризнанные их котировки исключают неопределенность при подсчете сумм платежа.

Ограниченность применения валютной оговорки вообще (и многовалютной в частности) заключается в том, что она страхует от валютного и инфляционного риска лишь в той степени, в которой рост товарных цен отражается на динамике курсов валют.

К настоящему времени валютные оговорки, как метод страхования валютных рисков экспортеров и кредиторов, в основном на практике перестали применяться. Вместо них с начала 70-х годов стали применяться современные методы страхования: валютные опционы, форвардные валютные сделки, валютные фьючерсы, межбанковские операции "своп".

Хеджирование - это метод страхования валютных рисков.

Хеджирование - создание компенсирующей валютной позиции для каждой рискованной сделки. Т.е. происходит компенсация одного валютного риска - прибыли или убытков – другим соответствующим риском.

Сущность основных методов хеджирования сводится к тому, чтобы осуществить валютно-обменные операции до того, как произойдет неблагоприятное изменение курса, либо компенсировать убытки от подобного изменения за счет параллельных сделок с валютой, курс которой изменяется в противоположном направлении.

Хеджирование валютного риска - это защита средств от неблагоприятного движения валютных курсов, которая заключается в фиксации текущей стоимости этих средств посредством заключения сделок на рынке Форекс. Хеджирование приводит к тому, что для компании исчезает риск изменения курсов, это дает возможность планировать деятельность и видеть финансовый результат, не искаженный курсовыми колебаниями, позволяет заранее назначить цены на продукцию, рассчитать прибыль, зарплату и т.д.

Хеджирование валютного риска с помощью сделок без движения реальных средств (с использованием рычага) дает дополнительные возможности:

- позволяет не извлекать из оборота компании значительные денежные средства;
- позволяет продать валюту, которая будет получена в будущем.

Можно выделить два основных типа хеджирования - хеджирование покупателя и хеджирование продавца. Хеджирование покупателя используется для уменьшения риска, связанного с возможным ростом валютного курса. Хеджирование продавца применяется в противоположной ситуации - для ограничения риска, связанного с возможным снижением валютного курса

ЛИТЕРАТУРА

1. Красавина Л. Н. Международные валютно-кредитные отношения. Москва, КНОРУС, 2014г.
2. Кавторева Я., Михайленко О., Бойцов М., Кузнецов В., Казанова М. Валютные операции: порядок осуществления и учет. "Фактор", Харьков, 2008
3. Бурлак Г. Н., Кузнецова О. И. Техника валютных операций. Москва, Финстатинформ, 2008.
4. Бертаева К.Ж. Казахстанский валютный рынок: этапы формирования и тенденции развития в условиях глобализации мирового валютного рынка. // Ценные бумаги, Алматы., 2015.

УДК:656.073 (574)

Толымгожинова М.К., Кузьмина Л.В.

Государственный университет имени Шакарима города Семей
Казахстан, г. Семей, maigylt@mail.ru, delta509@mail.ru

К ВОПРОСУ О ПРИВЛЕЧЕНИИ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ПРОВАЙДЕРОВ В ЦЕПИ ПОСТАВОК

Транспортировка является одной из ключевых логистических функций, охватывающей процессы перемещения материальных ресурсов, незавершенного производства, готовой продукции в различных транспортных средствах по определенной технологии. Помимо перемещения к транспортировке относятся логистические операции экспедирования грузов, грузопереработки, упаковки, таможенные процедуры, страхование рисков и т.п.

Значение транспортировки в цепях поставок достаточно велико. По разным оценкам, на транспортную составляющую приходится от 20 до 70% общих логистических затрат, по некоторым товарам, отраслям и компаниям транспортные издержки могут достигать до 300%

себестоимости производства. Также по разным товарам наблюдается различие в соотношении транспортной составляющей затрат и цены. Например, по электронике доля транспортных издержек в цене составляет 2-3%, по продуктам питания - 5-6%, по оборудованию, спецтехнике – 7-12%, по сырьевой группе товаров – 40-60%, по минерально-строительным материалам эта доля доходит до 80-85% [1].

Выполнение всех логистических операций транспортировки производится с целью обеспечения доставки необходимых товаров заданного количества и качества в точно определенное время и с оптимальными затратами. При этом технологии доставки базируются на концепции интеграции транспорта и материально-технического обеспечения, результатом чего стала постепенная интеграция транспорта с обслуживаемым производством.

Транспортные операции для большинства предприятий разных отраслей промышленности и торговых фирм является неключевой компетенцией, поэтому достаточно часто они передаются поставщикам услуг, которыми являются профессиональные перевозчики. Задачей транспортного предприятия является поддержание и повышение конкурентоспособности всей цепи поставок за счет качественного и эффективного выполнения транспортных операций [1].

Для организации доставки в цепях поставок используются предприятия разных видов транспорта, объекты транспортной инфраструктуры, транспортные системы разных государств. Передавая транспортные операции логистическим операторам (провайдерам), к которым можно отнести транспортные, экспедиторские, складские и другие компании, заказчики услуг ожидают высокого качества, своевременности транспортных услуг, гибкого и интегрированного управления транспортировкой. Логистический провайдер, по своей сути, является аутсорсинговой компанией, перенимающей некоторые обязанности своих клиентов по ведению бизнеса.

Существует следующая классификация логистических провайдеров:

- 1 PL (FirstPartyLogistics) – автономная логистика, все операции выполняет сам грузовладелец;
- 2 PL (SecondPartyLogistics) – оказание традиционных услуг по транспортировке и управлению складскими помещениями;
- 3PL (ThirdPartyLogistics) – расширение стандартного перечня услуг нестандартными (складирование, перегрузка, обработка грузов, дополнительные услуги со значительной добавленной стоимостью), использование субподрядчиков);
- 4PL (FourthPartyLogistics) - интеграция всех компаний, вовлеченных в цепь поставок;
- 5PL (FifthPartyLogistics) – управление всеми компонентами, составляющими единую цепь поставки грузов с помощью электронных средств информации [2].

3PL, 4PL, 5PL логистические операторы – это интеграторы логистических процессов высокого уровня, когда вся цепочка поставок контролируется и управляется одним высококвалифицированным логистическим провайдером. Обычно такого типа операторы востребованы на конкурентных рынках. Их услугами пользуются транснациональные корпорации, производящие высокотехнологичные продукты при непрерывном производственном цикле.

Сравнительный анализ логистических операторов 3PL-, 4PL-, 5PL-провайдеров представлен в таблице 1.

Таблица 1. – Сравнительный анализ логистических провайдеров

Критерии	3PL-провайдер	4PL-провайдер	5PL-провайдер
Тип услуг	Тактические	Стратегические	Стратегические + ИТ-управление

Основная функция	Выполняет некоторые (или все) физические логистические функции в интересах клиента	Выполняет все логистические функции в рамках цепи поставок с акцентом на управление и улучшение эффективности всей цепи	Превращает цепь поставок клиента в ИТ-управляемую систему
Владение активами	Может обладать или не обладать собственными материальными активами, основной актив – знания, технологическая составляющая сводится к отслеживанию грузов	Практически нет материальных активов, основные активы – знания и технологии	Практически нет материальных активов, основные активы – знания и технологии
Потенциальные клиенты	Компании, у которых нет собственных ресурсов или знаний для выполнения операций	Компании со сложными цепями поставок	Крупные компании с очень сложными цепями поставок

Привлечение логистических операторов в цепь поставок различных товаров, с одной стороны, повышает качество транспортировки и приводит к снижению транспортной составляющей логистических затрат, с другой стороны, создает дополнительные проблемы как заказчикам, так и поставщикам транспортных услуг в области эффективного взаимодействия.

Например, существует мнение, что передача управления логистикой предприятия сторонней организации, приведет к потере контроля над логистической цепочкой. Однако многие 3PL провайдеры имеют в своем распоряжении передовые, зарекомендовавшие себя технологии, с помощью которых они могут связать процессы складирования и транспортировки в единый информационный поток[3].

Другой проблемный аспект взаимодействия может быть связан с уровнем услуг, которые предоставляют логистические операторы. Так, например, рынок транспортно-логистических услуг в Казахстане является вторым по объемам среди стран СНГ. При этом на рынке существует заметное отставание предложения качественных комплексных услуг от спроса. Из-за этого многие игроки, особенно в области дистанционной торговли и ритейла, вынуждены организовывать собственные службы доставки, что не всегда эффективно для их основного бизнеса. Другие игроки вынуждены использовать услуги субподрядчиков[4].

Обращаться к услугам логистических провайдеров или рассчитывать на собственные силы и возможности при транспортировке товаров и выполнению сопутствующих транспортировке операций, - это самостоятельное решение каждого предприятия.

Вместе с тем, современные мировые тенденции говорят о растущей доле транспортно-логистических услуг, так на рынке США доля аутсорсинга доходит до 80%, в России достигает 32%, в СНГ - 28%. В 2013 году Россия и СНГ были самым быстрорастущим в Европе рынком 3PL-услуг [4].

Кроме того, по мнению экспертов, ключевым трендом на рынке логистических услуг стран СНГ является переход от отношений «подрядчик – заказчик» к отношениям партнеров: если раньше логистические компании выступали в роли доставщиков, то теперь они становятся торговыми представителями, отвечают за бизнес клиента, продают товар клиента и разделяют прибыль.

Поэтому, в условиях нарастающей конкуренции и быстрого изменения запросов потребителей, для успешного ведения бизнеса и обеспечения долгосрочных конкурентных преимуществ, руководству предприятий необходимо принимать во внимание современные тенденции, сложившиеся на рынке транспортно-логистических услуг, в том числе связанные с повышением спроса на профессиональные логистические услуги.

ЛИТЕРАТУРА

1. Транспортировка в цепях поставок (2013) [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://studme.org/41413/logistika/transportirovka_tsepyah_postavok(дата обращения : 10.11.2016)
2. Контрактная логистика (2013) [Электронный ресурс]. «Казлогистикс». Союз транспортников Казахстана. Режим доступа: http://www.kazlogistics.kz/ru/chain_cluster/contract_logistics/(дата обращения : 12.11.2016)
3. Аникина Б.А. Аутсорсинг: создание высокоэффективных и конкурентоспособных организаций: Учебное пособие/под ред. Проф. Б. А. Аникина – М.: Инфра – М, 2003. – 187 с. (Серия «Высшее образование»).
4. Шатерникова А. (2014). В работе на казахстанском рынке PonyExpress проявляет себя как универсальный логистический оператор [Электронный ресурс]. Казахстанская еженедельная газета. Режим доступа:
5. <http://www.panoramakz.com/index.php/economics/markets/item/36376-v-rabote-na-kazakhstanskom-rynke-pony-express-proyavlyaet-sebya-kak-universalnyj-logisticheskij-operator>(дата обращения : 13.11.2016)

УДК:351

Серикова А.Д., Толымгожинова М.К., Кузьмина Л.В.
Государственный университет имени Шакарима города Семей
Казахстан, г. Семей, aikosha_serikova@mail.ru

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Как известно, вопросы взаимоотношения государства и бизнеса всегда находились в центре пристального внимания любого современного демократического правового государства и рассматриваются в качестве одного из основных инструментов достижения поступательного экономического развития страны.

Мировая практика, показывает, что одним из альтернативных инструментов обеспечения необходимой финансовой базы для создания, модернизации, содержания и эксплуатации объектов, в условиях ограниченности государственных ресурсов, является механизм государственно-частного партнерства (ГЧП).

Применение механизмов государственно-частного партнерства предоставляет ряд преимуществ, как для государства, так и для развития бизнеса. Для частного сектора открываются новые инвестиционные возможности и соответственно новые источники доходов, возможность участия в крупных проектах. ГЧП предполагает использование ресурсного и интеллектуального потенциала частного сектора в сферах традиционной ответственности государства. С принятием Закона Республики Казахстан «О концессиях» в 2006 году было заложено правовое поле, позволяющее частному сектору инвестировать финансовые и технологические ресурсы для реализации инвестиционных проектов с использованием механизма концессии [1].

Сам термин «государственно-частное партнерство» все чаще стал встречаться в средствах массовой информации и в сети Интернет. С участием экспертов, аналитиков, ученых, представителей органов государственной власти проходят научные семинары и круглые столы, посвященные выработке предложений по развитию государственно-частного партнерства в Казахстане. Особенную актуальность тема государственно-частного партнерства приобрела в условиях мирового финансового кризиса, в связи с которым не только коммунальный сектор, но и многие другие отрасли экономики почувствовали потребность в государственной поддержке. Как подчеркнул Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев в своем Послании народу Казахстана «Через кризис к обновлению

и развитию», наше будущее зависит от дальнейшей модернизации экономики и развития базовой инфраструктуры [2].

«Государственно-частное партнерство» является дословным переводом английского термина «public-private partnership» (PPP) и давно применяется в зарубежных государствах Франции, Великобритании, США, Канаде, Австрии, Бельгии.

Согласно международной практике развитие ГЧП подразумевает три этапа: подготовка, внедрение и совершенствование. На этапе подготовки изучается международный опыт, анализируется действующее законодательство, определяется общая государственная политика в области ГЧП и иногда начинают реализовываться пилотные проекты. Этап внедрения ГЧП предполагает формирование законодательной базы, разработку методических инструкций и руководств, создание специализированного органа ГЧП, расширение сферы применения ГЧП. На этапе совершенствования происходит рост активности проектов в сфере ГЧП, повышается уровень их сложности проектов, проводится дальнейшее совершенствование законодательной базы [3].

На стадии планирования по схеме концессии в Республике Казахстан находятся порядка 17 проектов в транспортной и социальной сферах, с общим объемом предполагаемых инвестиций в строительство более 900 млрд. тенге.

История ГЧП в нашей стране началась еще в 2005 году. В настоящее время Казахстан обладает высоким потенциалом для развития ГЧП. По оценкам экспертов Казахстанского центра ГЧП, объем проектов ГЧП к 2023 году может достичь 10-15% от общей потребности развития инфраструктуры. При этом общая оценка международных финансовых институтов потребности Казахстана в инфраструктуре до 2040 года составит порядка 38 трлн. тенге. Таким образом, доля ГЧП в этом объеме общей потребности может составить от 4 до 6 триллионов тенге в перспективе до 2040 года, или 130 млрд. тенге ежегодно.

Важно отметить, что при качественном отборе проектов ГЧП и их эффективном структурировании, обязательства государства могут составить порядка 50% от суммы проектов, что составит около 2-3 трлн. тенге. С учетом прогноза роста ВВП, это составит менее 5% от ВВП. Такой уровень принятия обязательств государством является достаточно безопасным для экономики страны и не приведет к стремительному росту государственного долга [4].

При Правительстве Республики Казахстан с декабря 2012 года действует Координационный совет по вопросам ГЧП, который позволяет оперативно решать существующие проблемы в сфере ГЧП. Учитывая, что ГЧП имеет свои нюансы в различных отраслях экономики, этот Совет уделяет большое внимание каждой из них.

В Казахстане завершена реализация Программы по развитию государственно-частного партнерства в Республике Казахстан на 2011 – 2015 годы, утвержденная постановлением Правительства от 29 июня 2011 года № 731 [3]. Одним из основных направлений Программы было внедрение проектного финансирования для привлечения институциональных инвесторов как на проекты ГЧП, так и в экономику Казахстана в целом. Для достижения целей внедрены:

- принципы проектного финансирования для реализации, прежде всего, концессионных проектов;
- ГЧП в социальном секторе (по таким объектам как детсады, школы, больницы и другие) через механизм возмещения затрат из бюджета за общественно-значимые услуги, предоставляемые частным сектором.

Опыт первых концессионных проектов показал следующий положительный эффект применения механизмов ГЧП:

- привлечение негосударственного финансирования для инвестирования в объекты государственного значения;
- разделение рисков по реализации проекта между государством и частными инвесторами;

- обеспечение экономически эффективного управления реализацией проекта путем передачи управленческих функций частному инвестору;
- привлечение современных, высокоэффективных технологий в развитие инфраструктуры [3].

В настоящее время разрабатывается концепция системы гарантирования и кредитования проектов ГЧП, которая будет служить гарантом для инвесторов/кредиторов в случае дефолта концессионера либо проекта, что существенно повышает вероятность успешного финансового закрытия.

Однако следует понимать, что законодательные инициативы, которые принимаются сейчас приведут к росту портфеля проектов ГЧП, а, следовательно, возникнет необходимость провести унификацию законодательства для инфраструктурных проектов – разработать единый рамочный закон по мерам государственной поддержки и механизмам возмещения затрат. К примеру, появится реальная потребность разработать единый механизм по выделению земли и подведению инфраструктуры для всех проектов вне зависимости от применяемого законодательства.

Условия роста потребности общества в качественных услугах, предоставляемых государственным сектором и отсутствия у государства достаточных финансовых ресурсов, предопределяют необходимость расширения сфер применения механизма ГЧП в различных отраслях экономики страны. Так, первой пятилетней программой развития ГЧП в Республике Казахстан определены возможные варианты применения механизма ГЧП по направлениям, традиционно относящимся к сфере ответственности государства.

В Стратегии «Казахстан 2050» одним из подходов экономической политики нового курса является создание благоприятного инвестиционного климата с целью наращивания экономического потенциала, с обеспечением прибыльности и возврата от инвестиций. Работа над созданием благоприятного климата для развития ГЧП определены главные условия, на которых инвесторам будет интересен казахстанский рынок ГЧП – проекты должны быть рентабельными, законодательство ясным, инвестиции защищены государством. Это три кита успешной работы с инвесторами.

Успешное развитие ГЧП в Казахстане зависит от системного подхода к согласованному и взвешенному применению механизма ГЧП. Казахстан ориентируется на лучший мировой опыт в области ГЧП, флагманами которого остаются такие страны как Южная Корея, Сингапур, Япония и страны Европы, чтобы казахстанская модель ГЧП стала оптимально эффективной и комфортной, как для нашего государства, казахстанского общества, так и для инвесторов, которые приходят в Казахстан.

В настоящее время Центром ГЧП Восточно-Казахстанской области (ВКО) разработаны концессионные проекты в сфере образовании по строительству и эксплуатации 6 детских садов в г. Усть-Каменогорск на 1640 мест и 5 детских садов в г. Семей на 1290 мест. Проектная стоимость по 11 садам составит 6,7 млрд. тенге[5].

На сегодняшний день по вышеуказанным проектам разработаны технико-экономические обоснования (ТЭО), получены положительные заключения отраслевой и экономической экспертизы. Министерством экономики и бюджетного планирования определится перечень объектов, предлагаемых к передаче в концессию на среднесрочный период. Успешная реализация проектов по схеме государственно-частного партнерства позволит создать в течение относительно короткого промежутка времени большое количество мест (2930 мест) в дошкольных учреждениях города и одновременно смягчить проблему дефицита мест для детей в регионе, что является основной целью всего проекта. Положительным эффектом от проектов является создание новых возможностей для частных инвесторов, введение эффективного управления, повышения качества услуг, оказываемых населению. Поэтому руководство Восточно-Казахстанской области заинтересовано в плодотворном сотрудничестве с казахстанскими и зарубежными инвесторами, способными предложить необходимое финансирование для успешного внедрения данных проектов.

В целом данные проекты будут реализовываться по схеме ВТО (от англ. «Build - Transfer - Operate» - «Строительство-Передача-Эксплуатация»), в соответствии с которой Концессионер (инвестор) строит объект концессии и передает его в коммунальную собственность по завершении стадии строительства, после чего объект передаётся в эксплуатацию концессионера и концессионер получает доход от эксплуатации. При этом доходы концессионера складываются за счет компенсации инвестиционных затрат (государством концессионеру возвращаются затраты на строительство объекта) в сроки и объемы, установленные договором концессии, в течение 10 лет равными долями; оказании дополнительных услуг. Срок концессии составляет 20 лет [5].

Принимая во внимание социальную направленность проекта, не позволяющую генерацию крупных денежных средств, рекомендуемой мерой государственной поддержки являются: гарантии потребления, в размере фактически понесенных затрат согласно отчетности предоставляемой концессионером концеденту (госзаказ, плата от родителей за питание детей) предполагается индексация на уровень инфляции; предоставленные оформленные земельные участки на праве временного безвозмездного пользования с подведенными инженерными коммуникациями к каждому земельному участку для полноценного функционирования объектов.

Согласно Закону РК «О концессиях» [1] концессионер финансирует проект собственными средствами в размере 20% по отношению к стоимости предполагаемого к реализации объекта концессии и заемными средствами в размере 80%.

В целом, механизм ГЧП является важной составляющей общей политики государства по развитию инфраструктуры. Международная практика доказала состоятельность этого механизма, и успешно реализуется в 120 странах мира.

По оценкам Европейской Экономической Комиссии Организации Объединенных Наций (ЕЭК ООН) [6], во всем мире 80% проектов ГЧП являются успешными и вносят существенный вклад в развитие экономик этих стран. В Казахстане созданы все необходимые условия для развития ГЧП, бизнес-климат ГЧП в Казахстане достиг своего фундаментального развития, и пришло время перейти на фазу его практической реализации, в результате чего сфера ГЧП может стать одной из точек экономического роста Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан «О концессиях» 07.07.2006г. №167-III [Электронный ресурс]. Параграф. Информационные системы. Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30062571 (дата обращения : 19.11.2016)
2. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу «Через кризис к обновлению и развитию» [Электронный ресурс]. Международное информационное агентство «Казинформ». Режим доступа: http://www.inform.kz/ru/chez-krisis-k-obnovleniyu-i-razvitiyu-poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-a-nazarbaeva-narodu_a230391 (дата обращения : 22.11.2016)
3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29.06.2011 г. №731 «Об утверждении Программы по развитию государственно-частного партнерства в Республике Казахстан на 2011 - 2015 годы [Электронный ресурс]. Информационно-правовая система нормативно-правовых актов Республики Казахстан «Әділет». Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100000731> (дата обращения : 23.11.2016)
4. Абиесов Ж. (2013) Государство и бизнес должны работать в партнерстве [Электронный ресурс]. Деловой журнал «Казахстан». Режим доступа: <http://www.investkz.com/journals/92/1119.html> (дата обращения : 22.11.2016)
5. Концессионные проекты Восточно-Казахстанского центра государственно-частного партнерства в сфере образования [Электронный ресурс]. АО «Региональный центр государственно-частного партнерства Восточно-Казахстанской области» Режим доступа: <http://ppp-vko.kz/rus/news/59> (дата обращения : 25.11.2016)

6. Европейская Экономическая Комиссия Организации Объединенных Наций. Доклад 2010 года [Электронный ресурс]. Европейская экономическая комиссия Организации Объединенных Наций для Европы. Режим доступа: http://www.unecce.org/fileadmin/DAM/publications/Annual%20Reports/topics/Annual_Report_2010_R_web.pdf(дата обращения : 25.11.2016)

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ СӨЗ

Ескендіров М.Ғ. , Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің ректоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор ҒАСЫРЛАРҒА БЕРГІСІЗ 25 ЖЫЛ	3
--	---

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

Қарасаев Ғ.М. Н.Ә.НАЗАРБАЕВ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫН НЕГІЗДЕУШІ	5
Искакова Г.К. ПОСТСОВЕТСКОЕ ПРОСТРАНСТВО И КАЗАХСТАН: СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ, ПРОТИВОРЕЧИЯ И ОПЫТ	10
Матаева М.Х. СТАБИЛЬНОСТЬ КОНСТИТУЦИИ – СТАБИЛЬНОСТЬ ГОСУДАРСТВА	14
Бикүмарұлы Ө. МОНҒОЛИЯДАҒЫ ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТІМЕН ҚАТЫНАС ҚАҚЫНДА	17

1 СЕКЦИЯ: ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ЖӘНЕ НЫҒАЮЫНЫҢ КЕЗЕҢДЕРІ

1 СЕКЦИЯ: ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ И УКРЕПЛЕНИЯ КАЗАХСТАНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Исин А.И. О 1000- ЛЕТИИ ГОРОДСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА ИРТЫШЕ	21
Рыбин А.А. ЯРОСЛАВЦЫ НА ОСВОЕНИИ ЦЕЛИННЫХ И ЗАЛЕЖНЫХ ЗЕМЕЛЬ КАЗАХСКОЙ ССР В ПЕРИОД С 1954 ПО 1964 ГОДЫ (ПО МАТЕРИАЛАМ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ)	24
Толеген З.С., Шакуликова Г.Т. Оразтаева З.Б. КОРРУПЦИЯ КАК УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНОЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	28

Аканова Г.К. СТАНОВЛЕНИЕ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ В НЕЗАВИСИМОМ КАЗАХСТАНЕ ...	31
Жылгелді Ж.С. XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	34
Кульбаева М.М., ОБРАЗЫ КАЗАХСКОЙ ПОЭЗИИ	38
Шәріпханов С.Д., Серік Ә.А. ЖЕЛТОҚСАН ОҚИҒАСЫ-ЕЛ ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ БАСТАУЫ	42
Есембаева Г.Т. ГОЛОД 30-Х ГОДОВ XX ВЕКА – ТРАГЕДИЯ КАЗАХСКОГО ЭТНОСА: ПРЕДПОСЫЛКИ И ПОСЛЕДСТВИЯ	43
Ниетуллаев Н.Н. АЗАПТАУЛАРҒА ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМА	47
Болатова Қ.Б., Болатова С.Б. САЯСИ ЖЕР АУДАРЫЛҒАНДАРДЫҢ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОҚУ- АҒАРТУ САЛАСЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ	49
Ғалы Ж.О., Ахметова И.Ә. МЕДИАЦИЯ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ОРНЫ	54
Байсеуова Г.Т., Ығылова А.Қ. ТӘУЕЛСІЗДІК – ҰЛТ ТҰҒЫРЫ, ХАЛЫҚ ҚАЗЫНАСЫ	57
Ошакбаева.М.А, Койшығалиева.Г.Т. МӘН – МАҒЫНАСЫ ТЕРЕНДЕ ЖАТҚАН ТӘУЕЛСІЗДІК	60
Мұратханова М.Б., Махсотова Ж.Р. ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАМУ ЖОЛЫНДАҒЫ ТАРИХИ ҚАДАМДАР	63
Курманғалиева З.К. ТӘУЕЛСІЗДІК- МӘҢГІЛІК МҰРАТЫМЫЗ	66
Базенов А.Б. МЕМЛЕКЕТ ФУНКЦИЯСЫНЫҢ ТҮСІНІГІН АНЫҚТАУДАҒЫ КЕЙБІР ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР	68
Казманов Н.К. СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И ТУРЦИЕЙ В ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД	72
Түйебаев М.М., Ашимова Г.М. ТӘУЕЛСІЗДІК ТАҒЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘНІ	74

Идрисов Р.А. XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ЖЕРІНДЕГІ ШАРУАШЫЛЫҚ ЖҮРГІЗУ МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ СМАҒҰЛ СӘДУАҚАСҰЛЫ	76
Катаргина Е.А. СТАНОВЛЕНИЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	80
Төлепбергенов Ғ.М. КЕҢЕС ДӘУІРІНІҢ КРИЗИС МЕНЕДЖЕРІ	83
Ногаева Н.М. АДАМ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫҢ БАСТЫ ИНСТИТУТЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ	88
Александрова В.Р. СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ ЖИВОТНОГО МИРА	92
Жайсанбаева А.Р., Мухтарова Н.А., Кунанбаева Г.К. ВЫСЕЛЕНИЕ ИЗ ЖИЛИЩ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЖИЛИЩНОГО ФОНДА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	96
Кунанбаева Г. К., Кусаинова А. К. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ НАСЛЕДСТВЕННОЙ ТРАНСМИССИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	99
Толысбаева А.Д., Баймолдина А.Т. ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ И СТАНОВЛЕНИЕ АДМИНИСТРАТИВНОЙ РЕФОРМЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	103
Мұхаметжанова Н.А., Бақытжанұлы Ұ. XX ҒАСЫРДЫҢ 50-60 ЖЫЛДАРЫНЫҢ БАСЫНДА ҚАЗАҚТАРДЫҢ ТАРИХИ ОТАНЫНА ОРАЛУ МӘСЕЛЕСІ	107
Газизова Н.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕФОРМАСЫ: КЕШЕ ЖӘНЕ БҮГІН	109
Шахновская О.В. СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ ФАКТОРЫ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕЛИГИОЗНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ	112
Койшибаев М.М. ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ БАЗА ПОЛИТИКИ В ОТНОШЕНИИ ИНВАЛИДОВ В КАЗАХСТАНЕ	115
Пұсырманов Н.С. ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫН ТОПТАСТЫРУДАҒЫ Н.Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ТАРИХИ ШЕШІМІ	117
Байсарина Қ.Қ., Шаймарданова Н. КЕҢЕС НҮРПЕЙІСОВТИҢ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ	119

Атангаева Б.Ж., Ешенғазин Д.С. МҰСТАФА ШОҚАЙДЫҢ ТҮРКІСТАН АВТОНОМИЯСЫН ҚҰРУДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІ	123
Атангаева Б.Ж., Махметова Н.А. ҰЛТТАР БІРЛІГІНІҢ НЕГІЗІ - ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫ	128
Икапова Д.С. ҰЛЫ ТӘУЕЛСІЗДІККЕ ТАҒЫМ	132
Қайырханова Ф.К., Тоқбаева Д.Е. ТӘУЕЛСІЗ МЕМЛЕКЕТТІК ҚҰРЫЛЫМНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҮЛГІСІ: ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ТАРИХИ АЛҒЫШАРТТАРЫ	135
Қайырханова Ф.К., Молдаханова А.А. ОРТА АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІНДЕ БІЛІМ АЛҒАН ЖӘНЕ ОҚЫТУШЫ БОЛҒАН ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ	139
Қайырханова Ф.К., Сексенбаева А.М. ҚАЗАҚСТАН КӨШПЕЛІ ХАЛЫҚТАРДЫҢ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ИСЛАМ	144
Қайырханова Ф.К. ТӘУЕЛСІЗДІК ЖОЛЫНДАҒЫ ҚАДАМДАР ТОҒЫСУЫ	149
Қайырханова Ф.К., Арипова А.М. 1986 ЖЫЛҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ЖЕЛТОҚСАН ҚОЗҒАЛЫСЫНА 30 ЖЫЛ.....	153
Қайырханова Ф.К., Оразбекова М.Д. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ТАРИХЫ ТУРАЛЫ ЖАЗБА ДЕРЕКТЕР	158
Алғалиева Г.С. АЙҚЫН МАҚСАТ, АНЫҚ ЖОЛ	162
Құрмашева Г.Н. ТУҒАН ТІЛІМ - ТІРЛІГІМНІҢ АЙҒАҒЫ	166
Кузьмина Л.В., Нуркасымова М.А. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ	168
Оразбаев О.С. МҮЛІКТІК ЕМЕС ӨЗІНДІК ҚҰҚЫҚТАРМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ҚҰҚЫҚБҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ КЕЙБІР КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	172
Рахимова А.М., Рахимов А.М. ОБЪЕКТИВНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ СТАНОВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА	175

Мухамеджанова Р.Ж., Бальшинов А.У. ҚОҒАМНЫҢ РУХАНИ НЕГІЗІ ҰЛТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА	178
Сарбасова А.К., Ерімбет С.Т. ТӘУЕЛСІЗДІК - ТҰҒЫРЫ БИІК МӘНГІЛІК ЕЛДІҢ ІРГЕТАСЫ	182
Кенжебулатова А.М. ТОЛЕРАНТНОСТЬ И МЕЖЭТНИЧЕСКОЕ СОГЛАСИЕ В КАЗАХСТАНЕ.....	184
Бажеева С.Б. КЕНЕСАРЫ ҚАСЫМҰЛЫ БАСТАҒАН ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРЛІС	187
Мұқатаева А.А., Қауанова Ш.Ә. БАУЫРЛАС ЕЛДЕРДОСТАСТЫҒЫНА-25 ЖЫЛ	189
Серіков Қ.Ж. АХМЕТЖАН ҚОЗЫБАҒАРОВТЫҢ ӨМІРІ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ САЯСИ ҚЫЗМЕТІ	194

2 СЕКЦИЯ: ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ

2 СЕКЦИЯ: СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА

Атангаева Б.Ж., Ахметова Р.Д. ЗДОРОВЬЕ НАЦИИ – ОСНОВА УСПЕШНОГО БУДУЩЕГО	198
Байтенизов Д.Т. ФОРМИРОВАНИЕ ВИРТУАЛЬНОЙ САМОЗАНЯТОСТИ В КАЗАХСТАНЕ: ОПЫТ ТЕЛЕРАБОТЫ В США	201
Дорожко Т.П. ДИНАМИКА РЕГИОНАЛЬНОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ	205
Тажибекова К.Б., Ауезова К.Т. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ БОЛЖАМЫ.....	209
Агумбаева А.Е., Сұлтанова И.А., Абдиров Е.Ш. ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА	213
Айдарова А.Б., Изенова А.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ	216
Айдарова А.Б., Сапарбаева Э.А., Абдулла К.Б. РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА КАЗАХСТАНА	219

Отешова А.К., Тапмай А.Ж. ЖАҒАҢДАҢУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ	222
Калияуов Ж.Т., Кусаинова А.Б. НОВОЕ ВИДЕНИЕ КОЛЛЕКТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА РЫНКЕ КРЕДИТОВАНИЯ	227
Женсхан Д., Дюсенова А.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АГРОТУРИЗМНІҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	230
Кубеев Т.Г., Жаксыбаев Қ.Р. ҚАЗАҚСТАННЫҢ КЕН – МЕТАЛЛУРГИЯЛЫҚ КЕШЕНІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ	234
Абдумаликова Г.А., Жаксыбаев Қ.Р. ӘЛЕУМЕТТІК САЛАНЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ	238
Наримбетова А.Ж. ҚАЗАҚСТАҢДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК САЛАНЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	243
Каспаева Р. С. ЭТАПЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И ИХ НАПРАВЛЕНИЯ	247
Умарова Н.С. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢДЕРІНДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК- ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ БАҒЫТТАРЫ	251
Мурат Ж.Е. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ НА ПРЕДПРИЯТИИ	254
Темирғас А.М., Аманқосова Г.Х. РАЗВИТИЕ АПК КАЗАХСТАНА	255
Тажибекова К.Б., Битенова А.Г. АЙМАҚТЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫН БАҒАЛАУ	257
Аманбеков Н.Ж. ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ В МОНОПРОФИЛЬНЫХ ГОРОДАХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	262
Болатханова З.А. ПЕРСПЕКТИВЫ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	265

Атаева Н.К. ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ВВЕДЕНИЯ МОРАТОРИЯ НА ПРОВЕДЕНИЕ ПРОВЕРОК МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РК	268
Бабаева Л.О. ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ЗАИМСТВОВАНИЯ КАПИТАЛА НА ФИНАНСОВОМ РЫНКЕ	270
Тлекина А.Б. КӘСПОРЫН ҚЫЗМЕТІН ТИІМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	273
Молдажанов М.Б., Аскарова К.А., Мытыева Ж.И. АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ ВОСТОЧНО- КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ	275
Курманбаева С.Т. РАЗВИТИЕ ФОНДОВОГО РЫНКА ЧЕРЕЗ ПРОГРАММУ «НАРОДНОГО ПРО»	279
Молдажанов М. Б., Аскарова К.А. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ РИСКАМИ ПРЕДПРИЯТИЙ	282
Айдарханова Т.Д. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЛЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ДАМУ БАҒЫТТАРЫ	284
Аликенова К.Н., Мырзағали М.А., Есейқызы А. ПРИМЕНЕНИЕ ТРЕХМЕРНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В РАЗЛИЧНЫХ СФЕРАХ...	287
Аналбаева Н.Г. МОТИВАЦИЯ ТРУДА БАНКОВСКИХ СПЕЦИАЛИСТОВ	295
Арыкова А.А. ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ	297
Рахимжанова Т.К. ЛИЗИНГ ЖӘНЕ ОНЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ	301
Атабаева А.К., Шакирова Г.А., Сандибекова Н. ГОСУДАРСТВЕННЫЕ МЕХАНИЗМЫ АКТИВИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	305
Калиманова Д.Ж., Жиендинова А. СОДЕРЖАНИЕ РАЗНЫХ ФОРМ АЗОТА В ВОДНОЙ ТОЛЩЕ СЕВЕРО- ВОСТОЧНОЙ ЧАСТИ КАСПИЙСКОГО МОРЯ	308
Оразбаева А.С. ЮРИСЛИНГВИСТИКАНЫҢ ӨЗЕКТІ ПРОБЛЕМАЛАРЫ	309

Ибраимова С.Ж., Макажанова А.Ж. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НОВОЙ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ	314
Файзуллаева Н. МЕСТО МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН: СРАВНИТЕЛЬНО- ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ	318
Мухамадиева А.А. ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	322
Тауова Н. Р., Сагынғалиева А., Темирбеков Т. КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ СЕКТОРЫНДАҒЫ ҚАУІПТІЛІК ЖАҒДАЙЛАРЫНЫҢ ӘСЕРІ ЖӘНЕ АПАТТАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ	326
Абишева Ф.Н., Тауова Н.Р. АНТРОПОГЕННЫЕ ФАКТОРЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА РАСТИТЕЛЬНОСТЬ В АКВАТОРИИ СЕВЕРНОГО КАСПИЯ	330
Тауова Н. Р., Абишева Ф.Н. АТМОСФЕРАНЫҢ ЛАСТАНУ ЖАҒДАЙЫН БАҒАЛАУ	333
Толматова Т.Ю. ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ТВОРЧЕСТВО	336
Байгабулова К.К., Рахметова Ж.М., Утепов Д.Ж. КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРОДУКЦИИ В УСЛОВИЯХ РЫНКА	339
Наурызбеков С. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ВНЕБЮДЖЕТНЫХ ИСТОЧНИКОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ В ДОРОЖНУЮ ОТРАСЛЬ	342
Наурызбеков С. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПРОЕКТА АВТОДОРОГ «ЗАПАДНАЯ ЕВРОПА-ЗАПАДНЫЙ КИТАЙ» В ЭКОНОМИКЕ КАЗАХСТАНА..	345
Молдабекова А.Ш., Молдабек А.Б., Құлтай А.Е. БАНКТИК ТӘУЕКЕЛ – МЕНЕДЖМЕНТТИҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ КОНЦЕПЦИЯСЫ...	348
Кайыргали А.К., Муканова Д.Т., Отешова А.К. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ ТУРИЗМНІҢ ОРНЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ, ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖӘНЕ ДАМУ БОЛАШАҒЫ	352
Подсухина О.В., Омарова К.А. РОЛЬ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ КАЗАХСТАНА В РАЗВИТИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ТУРИЗМА	355
Молдабекова А.Ш., Серікқызы Д., Жамбыл Ж. САЛЫҚ САЛУ ЖҮЙЕСІНДЕ САЛЫҚТЫҚ САНКЦИЯЛАРДЫҢ АЛАТЫН РӨЛІ...	359

Шакирова Г.А., Касымова А.Г., Атабаева А.К. СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ И ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ	364
Молдабекова А.Ш., Тезекбаева А.К. БЮДЖЕТ ШЫҒЫСТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫН АРТТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	368
Молдабекова А.Ш. САЛЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҮДЕРІСТЕРГЕ ӘСЕР ЕТУ МЕХАНИЗМІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	373
Кенжегалиева З.Ж. РАЗВИТИЕ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ	377
Темирбекова Л.А., Сейтжапбарова А.М., Қонысбекова А.Ж. ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІК НЕГІЗІНДЕ КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	381
Темирбекова Л.А., Атабаева А.К. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ КАК ОБОБЩАЮЩИЙ ПОКАЗАТЕЛЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ	385
Молдабекова А.Ш., Жолтаев Н.А. ХАЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫН МЕМЛЕКЕТ ТАРАПЫНАН ҚАРЖЫЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	389
Әсемжар Н.Д. РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ТУРИЗМА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	394
Оразбаев К.Ш., Зворыгина А. РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РК.....	398
Ибраимова С.Ж., Жакаев Т.Е. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЛЫҚ САЛУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	402
Байгабулова К.К., Илюхина С.Ю., Сафронова М. С. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ	405
Габдуалиева Р.С., Ханатов Т.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ	410
Алибаева А.К., Кульова С.К., Отешова А.К. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕЙРАМХАНА БИЗНЕСІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАЙ – КҮЙІ	413

Габдуалиева Р.С., Туманова А.М. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АЙМАҚТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ	416
Агумбаева А.Е., Турсын Е.С. ТӘУЕКЕЛДІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМИ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫ	419
Агумбаева А.Е., Касымова А. Е. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ БЮДЖЕТНЫХ ПРОГРАММ В КАЗАХСТАНЕ С НАЧАЛА ОБРЕТЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ	421
Ситенко Д.А. ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА	426
Айкупешева Д.М., Абдалиева А.Г. АСТАНА ҚАЛАСЫ АЗЫҚ-ТҮЛІК БЕЛДЕУІ НАРЫҒЫНЫҢ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ТАЛДАУ	430
Төлеубаева Ф.Қ. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ.....	434
Атабаева А.К., Сыздыкова Э.Ж., Амиркулова М.Б. ЭТАПЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ	435
Мерғалиев Б.К., Турлубекова А.Б., Ахметова А.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚОРЫ: НЕГІЗГІ МАҚСАТЫ, ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ПАЙДАЛАНУ ҚАҒИДАЛАРЫ МЕН ОНЫҢ НЕГІЗГІ ҚЫЗМЕТТЕРІ	438
Канапин М.Б. ФОРМИРОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ИНДУСТРИАЛЬНО-ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА	442
Умитчинова Б.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС- ҚИМЫЛДЫҢ КЕЙБІР СҰРАҚТАРЫ	447
Атабаев Ж.Т. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА	451
Шакеев С.С., Әубәкір Л.В. КОНТРОЛЛИНГ – ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ	456
Салауатова Д.М., Абилова Д.Р. ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКОЙ ОТРАСЛИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	460

Кузбулова С.У., Женисова И., Насыр А. ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СУАРМАЛЫ ЖЕРЛЕРДІҢ ЖАЙЫ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ	465
Кузбулова С.У., Мустафина А.Ж. ҚАЗАҚСТАННЫҢ МҰНАЙ -ГАЗ ӨНЕРКӘСІБІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ӘСЕРІ	467
Мустафина А.Ж., Қалиева Г.Қ., Бағытов Ж.М. ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНА ТУРИЗМ САЛАСЫНЫҢ ӘСЕРІ.....	469
Сыздыкова Д.И. СОСТОЯНИЕ КОНКУРЕНТНЫХ ФАКТОРОВ ПРЕДПРИЯТИЙ ПРИОРИТЕТНЫХ СЕКТОРОВ КАЗАХСТАНА	472
Кантуреев М.Т., Мырзахметова Ж.Н. КӘСПОРЫНДАҒЫ ДАҒДАРЫСҚА ҚАРСЫ БАСҚАРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	476
Мирхамидова М.Н. СОТРУДНИЧЕСТВО СО СТРАНАМИ ПЕРСИДСКОГО ЗАЛИВА В СФЕРЕ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ	481
Садуакасова М.Б., Бердиходжаева М.С. МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ ЭКОНОМИКАНЫ БАСҚАРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ.....	483
Кудабаева Л.А. УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ С ПОМОЩЬЮ СОЗДАНИЯ ХИМИЧЕСКОГО КЛАСТЕРА	488
Атабаева А.К., Темирбекова Л.А., Сандибекова Н. ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНДУСТРИАЛЬНО-ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ В КАЗАХСТАНЕ	490
Молдабекова А.Ш., Зетбек А.М. САЛЫҚТАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ТАБЫСТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУІНДЕГІ РӨЛІ	494
Молдабекова А.Ш., Молдабек А.Б., Құлтай А.Е. ИНВЕСТИЦИЯНЫ БАСҚАРУДЫҢ ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН ОНЫ ІСКЕ АСЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	498
Ибраимова С.Ж., Жазыбаев К.М. МЕТОДЫ КАЧЕСТВЕННЫХ И КОЛИЧЕСТВЕННЫХ ОЦЕНОК ИНВЕСТИЦИОННЫХ РИСКОВ	503
Низтаева А.Н., Садиева А. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ АКТИВАМИ В РК	507

Низтаева А.Н. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ МАЛОГО БИЗНЕСА В РК	512
Төлеуұлы А., Қияз А.Б. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНА ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫ ТУРИЗМ САЛАСЫНЫҢ ҚОСАР ҮЛЕСІ	515
А. Toleuuly, Kairatova A.K., Blyalova A.B. ULYTAU AS A DESTINATION FOR CULTURAL AND HERITAGE TOURISM	518
Темирбулатова М.А., Каирбаева А.М. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ САНАТОРНО- КУРОРТНОГО ТУРИЗМА В ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ	521
Шоқан Р. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ МЕНШІК ӘРІПТЕСТІКТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ	525
Смагулова А.Е., Агумбаева А.Е. ӨНІРДІҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫ ӨНІРЛІК ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАНЫ ӨЗІРЛЕУ МЕН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ	529
Салауатова Д.М., Гребенюк Д.Д. АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ БИРЖЕВОЙ ТОРГОВЛИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН....	533
Кунанбаева Г.К., Токен А.Ж., Маулет А.Р. ПРОБЛЕМЫ ПОЛЬЗОВАНИЯ СЛУЖЕБНЫМИ ЖИЛИЩАМИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	537
Баяхметов Ж.Н. СТРАТЕГИЧЕСКИЙ УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ И ЕГО РОЛЬ В УПРАВЛЕНИИ ФИНАНСОВЫМИ ПОТОКАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ	540
Кузьмина Л.В. РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ КАК ОДНА ИЗ КЛЮЧЕВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА	545
Досмахов С.М., Малаева Л.Т. ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ-ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУЫ КЕЗЕҢІНДЕГІ ЖЕР- СУ АТАУЛАРЫНЫҢ ӨЗГЕРУІ	548
Айтказинова М.К., Жумашбекова С.Қ., Агумбаева А.Е. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТ ЖҮЙЕСІ БИЗНЕСТІ ЭКОЛОГИЯЛАНДЫРУ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ	551
Баядилова Б.М., Самиева Г.Т., Темиргалиева А.С. АГРОПРОМЫШЛЕННЫЙ КОМПЛЕКС КАК ДРАЙВЕР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН (НА ПРИМЕРЕ ВКО)	554

Кажиева Ж.Х. СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	556
Нурмадиева Г.Д., Шакаримова Г.М. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РК	558
Есенбекова З.Ж., Алибаева М.М., Орынбекова Г.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ШАҒЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСПОРЫНДАРДЫ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ҚОЛДАУ МҮМКІНДІКТЕРІ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ	562
Омархан Т.Ж. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	565
Утемисов Е.С. ТАБИҒАТТЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІН ЖЕТІЛДІРУ	568
Шакерим Д.Е. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	573
Жармакина Ф.М. ЭТАПЫ СОЦИАЛЬНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ КАЗАХСТАНА	576
Самиева Г.Т., Баядилова Б.М., Темиргалиева А.С. АЙМАҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН БАҒАЛАУ	580
Кенжебеков Н.Д., Кабдыбай А.К. ХАРАКТЕРИСТИКА ПОСЛЕДСТВИЙ УПРАЗДНЕНИЯ СЕЛЬСКИХ РАЙОНОВ В РЕЗУЛЬТАТЕ ПРОВЕДЕННОЙ В 1996-1997 ГОДАХ АДМИНИСТРАТИВНО- ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ РЕФОРМЫ В АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ	583
Акишева Д.М., Ибраева А.К., Журтыбаева И.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРІНІҢ АКТИВТІ ОПЕРАЦИЯЛАРЫН ТАЛДАУ	585
Хасенова К.Е., Анарбеков Н.М., Зейнуллина А.Ж. ОСНОВНЫЕ ПРОГНОЗНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ БЮДЖЕТНОЙ И НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	589
Алтаева А.К. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУЫ	594
Хасенова К.Е. Байдолдина Ш.Е. КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫНЫҢ ИНДИКАТОРЛАРЫ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ	597

Жакупбекова М.К. КӘСПОРЫННЫҢ ТАУАРЛЫҚ–МАТЕРИАЛДЫҚ ҚОРЛАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖОЛДАРЫН ҚАРАСТЫРУ	600
Ибраева А.К., Акишева Д.М., Нурмадиева Г.Д., Токсеитова А.С. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНВЕСТИЦИОННО-ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	603
Кангожина Н. СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ И РЕАЛИЗАЦИЯ КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В КАЗАХСТАНЕ.....	606
Дондагулова М. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ	611
Акишева Д.М., Ибраева А.К., Журтыбаева И.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРІНІҢ АКТИВТІ ОПЕРАЦИЯЛАРЫН ТАЛДАУ	613
Ибраева А.К., Акишева Д.М., Курманбекова Г.А., Шакаримова Г.М. ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕГИОНА	616
Ибраимова С.Ж., Нукебаев Е.А. ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ - ЭКОНОМИКАНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ МАҢЫЗДЫ ШАРТЫ РЕТІНДЕ	618
Хасенова К.Е., Бопенова М.К. ВАЛЮТНЫЕ РИСКИ И МЕТОДЫ ИХ СТРАХОВАНИЯ	620
Толымгожинова М.К., Кузьмина Л.В. К ВОПРОСУ О ПРИВЛЕЧЕНИИ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ПРОВАЙДЕРОВ В ЦЕПИ ПОСТАВОК.....	623
Серикова А.Д., Толымгожинова М.К., Кузьмина Л.В. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	626

**Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арналған
«ТӘУЕЛСІЗДІК: ТАРИХЫ, БҮГІНГІСІ, БОЛАШАҒЫ»
Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ**

МАТЕРИАЛЫ
Международной научно-практической конференции
«НЕЗАВИСИМОСТЬ: ИСТОРИЯ,
СОВРЕМЕННОСТЬ, БУДУЩЕЕ»,
посвященной 25-летию Независимости Республики Казахстан

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік
университетінің баспаханасында басылған
Көлемі 33 б.т. Формат 60x84
Семей қаласы. Глинка 20 «А»

Отпечатано в типографии «Государственный университет
имени Шакарима города Семей»
Объем 33 п.л. Формат 60x84
г. Семей, ул. Глинка, 20 «А»